

საქართველოს საპატრიარქოს
ქართველოლოგიური კვლევის ცენტრი

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

სამკლესიო იურისდიქცია
დასავლეთ საქართველოში

I ათასწლეული

(აფხაზეთი)

ტომი 2

2025 წელი
თბილისი

მეუფე ანანიას წიგნი „აფხაზეთი“ (საეკლესიო იურისდიქცია დასავლეთ საქართველოში I ათასწლეული) – ორტომეულია.

წიგნის მიზანია დაადასტუროს ეროვნულ საისტორიო წყაროებში წარმოდგენილი ცნობები და უარყოს მე-20 საუკუნის ისტორიოგრაფიის მცდარი და არასწორი მტკიცებანი, თითქოსდა დასავლეთ საქართველო იმთავითვე და განსკუთრებით IV-VIII საუკუნეებში იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

წიგნში მრავალი უცხოური წყაროს დამოწმებით გამოკვლეულია, რომ მართებულია ქართული წყაროების (ძეგლისწერა, მოქცევაი ქართლისაი, ქართლის ცხოვრება და სხვა) ცნობები, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ დასავლეთ საქართველო (შესაბამის საზღვრებში) მოციქულთა და წმიდა ნინოს ეპოქიდანვე შედიოდა ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად.

წიგნი, „აფხაზეთი ტ. 2“, შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველი ნაწილი წარმოადგენს სიახლეს, ესაა „საეკლესიო გეოგრაფია“, დისციპლინა ხელს შეუწყობს ეკლესიის ისტორიის კვლევას.

გამოცემა დაფინანსებულია საქართველოს საპატრიარქოს ქართველოლოგიური კვლევის ცენტრის მიერ.

რედაქტორი: **მარიამ ოკრიბელაშვილი**

კომპიუტერული

უზრუნველყოფა: **ლია მოსეშვილი**

© მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

ISBN 978-9941-8-7611-0 (ორივე ტომის)

ISBN 978-9941-8-7613-4 (მეორე ტომის)

ნაწილი 1

საქართველოს საეკლესიო გეოგრაფია

შესავალი

საეკლესიო გეოგრაფია ნაწილია ისტორიული გეოგრაფიისა, მისი სრული სახელია „ეკლესიის ისტორიული გეოგრაფია“.

საზოგადოდ, მისი შესწავლა უმეტესად დაკავშირებულია წმიდა მინის საეკლესიო წარსულთან, ძველი და ახალი აღთქმის უკეთ შემეცნების მიზნებთან, რომელსაც ეწოდება „წმიდა მინის საეკლესიო გეოგრაფია“.

მის მსგავსად ჩვენ ვიკვლევთ საქართველოს საეკლესიო გეოგრაფიას. წინა წლებშიც ამ თემის ირგვლივ გამოვეცით მრავალი ნაშრომი, რომელთაგან ნაწილს ვაზიარებთ ამ წიგნში.

ისტორიული გეოგრაფიის მიზანია ამა თუ იმ ქვეყნის ძველი საზღვრების დადგენა. მისი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული დაყოფა, ქალაქების მდებარეობისა და სავაჭრო-საჭაპანო გზების მოძიება და სხვა.

შესაბამისია საქართველოს საეკლესიო გეოგრაფიის მიზანიც, კერძოდ, ჩვენ გვაინტერესებს ქართლისა და აფხაზეთის, ასევე კახეთის საქორეპისკოპოსოს, კახთა და რანთა სამეფოს, ტაოს ქართველთა სამეფოს, საქართველოს გაერთიანებული სახელმწიფოსა და მისი დაშლის შედეგად წარმოქმნილი სახელმწიფოებრივი ერთეულების საზღვრები, რადგანაც ეკლესია ვალდებული იყო თავისი იურისდიქციის საზღვრების დადგენისას გაეთვალისწინებინა ამ სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ ერთეულთა საზღვრები.

თავდაპირველად განსასაზღვრია ქართლის სამეფოს საზღვრები მეფე ფარნავაზისა და მისი გვიანდელი პოლიტიკური მემკვიდრის მეფე მირიანის ეპოქაში, რადგანაც წმიდა ნინოს მიერ ორგანიზებული ქართლის ანუ მცხეთის ეკლესიის საზღვრები ემთხვეოდა ქართლის სამეფოს საზღვრებს.

წმიდა ნინოს ღვაწლის აღწერისას მემატყიანე მრავალჯერ ეხება მეფე მირიანის ანუ ქართლის სამეფოს საზღვრებს. მეფე მირიანი სამეფოში,

მემეტიანის დაბეჯითებული მითითებით აღმოსავლეთთან ერთად ასევე შედიოდა დასავლეთ საქართველო (ეგრისი, ეგური).

ქართლის სამეფოს საზღვრების ზუსტი დადგენა გვეხმარება, რათა დავადგინოთ ქართული ანუ ქართლის ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები, წმიდა ნინოს მიერ დაფუძნებულ ეკლესიას თავდაპირველად ერქვა ქართლის ეკლესია, მისი საზღვრები კი თანამედროვე ისტორიკოსთა მიერ არასწორად გადმოიცემა, მაშინ როცა ძველი ქართული ისტორიოგრაფია მას სიზუსტით გადმოცემდა.

ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის თანახმად, სახელი „ქართლი“ (ქართლის სამეფო) ქუჯი-ფარნავაზის ეპოქიდან ანუ დაახლოებით, ძვ. წ. IV-III საუკუნეებიდან ვიდრე მე-8 ს. შუა წლებამდე, მურვან ყრუს შემოსევამდე (735-737) ერქვა ვრცელ მიწანყალს შავი ზღვიდან და მდინარე ეგრისწყლიდან ვიდრე სომხეთ-ალბანეთის საზღვრამდე, ანუ ქართლი ერქვა ქვეყნის ორივე გეოგრაფიულ ნაწილს ერთად ანუ დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს.

ქართლის სამეფოს საზღვრები უფრო გაფართოვდა ვახტანგ გორგასლის დროს, როდესაც ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის საზღვრი დაიდო და მიჯნად განისაზღვრა მდინარე კლისურა (კელასური) აფხაზეთში.

ეს ქართლის ამეფო, ანუ პირველი გაერთიანებული ქართული სახელმწიფო, რომელსაც საფუძველი დაუდეს მეფე ფარნავაზმა და ეგრისის ერისთავმა ქუჯიმ, როგორც აღინიშნა დაიშალა არაბთა შემოსევების გამო მურვან ყრუს დროს. ასეთია ჩვენი წყაროების მტკიცებანი. ეს იყო პირველი ქართლის სამეფო.

მეორე ქართლის სამეფო ჩამოყალიბდა, შემდგომში (მე-15 საუკუნიდან).

ამის შემდეგ სახელი ქართლი (ქართლის სამეფო) ერქვა მცირე მიწანყალს ლიხის ქედიდან ვიდრე საგურამოს ქედამდე,

მეორე ქართლის სამეფო აღნიშნულ საზღვრებაში (ლიხიდან-საგურამომდე) წარმოიშვა მას შემდეგ რაც 1490 წელს ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო დაშლილად გამოცხადდა და ჩამოყალიბდა ქართლის, კახეთის და იმერეთის სამეფოები.

მაშასადამე, გვაქვს ორი ქართლი, ორი ქართლის სამეფი, პირველი ქუჯი-ფარნავაზიდან ვიდრე მურვან ყრუს დროინდელ მეფე მირამდე და წმ. მეფე არჩილამდე და მეორე, 1490 წლიდან გაერთიანებული ქართლ-კახეთის სამეფოს ჩამოყალიბებამდე, ანუ ერეკლე მე-2-მდე.

მე-20 საუკუნის ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფია არ ცნობს პირველი ქართლის სამეფოს არსებობას შავი ზღვიდან სომხეთ-ალბანეთამდე, რადგანაც, მას ქართული წყაროების (ქართლის ცხოვრებისა და მოქცევაი ქართლისაისა) შესაბამისი ცნობები არასანდოდ მიაჩნია.

ჩვენი კვლევით, საბჭოთა ისტორიკოსების შეცდომას ტერმინ „ქართლის“ (იბერიის) მიმართ აჩვენებს სტრაბონის ცნობები.

სტრაბონი მიწაწყალს ლიხის ქედიდან ვიდრე საგურამოს ქედამდე უწოდებს არა ქართლს (იბერიას), არამედ ხმარობს ტერმინს – „შუა იბერია“.

სტრაბონისაგან განსხვავებით, ახალი ანუ საბჭოთა ისტორიოგრაფი-ისათვის „ქართლი“ ეწოდება მცირე მიწა-წყალს ლიხის ქედიდან საგურამოს ქედამდე, ანუ იმ ტერიტორიას, რომელსაც ძველი წყაროებით ერქვა „შიდა ქართლი“, მაგრამ ამ ტერიტორიას სტრაბონი უწოდებს „შუა იბერიას“. სტრა-ბონის ეს ცნობა არსებითია ამ საკითხის განხილვისას.

სტრაბონი წერს, რომ კავკასიონის ქედიდან გამოდის ორი ქედი მიმართუ-ლი სამხრეთისაკენ და მათ შუა მდებარე ქვეყანა არის შუა „იბერია“ (ანუ არა მთლიანი იბერია, არამედ მხოლოდ მისი ერთი ნაწილი „შუა იბერია“).

სტრაბონი წერს „შუა იბერიის“ შესახებ – „Некоторые отроги горы выдаются по направлению на юг; они охватывают **середину Иберии**, соприкасаются с Армянскими и так называемыми Мосхийскими горами, а также со Скидисом и Париадром“.

<https://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1260110000#02-15>

ანუ კავკასიის ქედიდან გამოყოფილი ორი, სამხრეთისაკენ მიმართული ქედები გარს ეკვრიან „შუა იბერიას“ „**охватывают середину Иберии**“, ანუ ამ ქედებს შორის მდებარეობს „შუა იბერია“ (**середина Иберии**).

ეს სამხრეთისაკენ მიმართული ქედები საბოლოო ჯამში უერთდებიან მოსხის მთებს,

ამ სამხრეთისაკენ მიმართულ ქედებს ამჟამად ეწოდება ლიხისა და საგუ-რამოს ქედები, ანუ მათ შუა მდებარე ქვეყანა არის **შუა იბერია**.

სტრაბონის ეს ბრწყინვალე ცნობა ამჟამად უგულვებელყოფილია არა მხოლოდ საქართველოს მეცნიერთა, ასევე საერთაშორისოდაც.

აღსანიშნავია, რომ ს. ჯანაშიამ მიაქცია ყურადღება სტრაბონის ამ ცნო-ბას, მაგრამ ის ცდებოდა, როცა ფიქრობდა, რომ სტრაბონის მიერ ნაგულის-ხმევი „შუა იბერიის“ მარცხენა მხარეს მდებარე „დასავლეთ იბერია“ იყო არა დასავლეთ საქართველო, არამედ მცირე მიწაწყალი ლიხის წედიდან ვიდრე შორაპნამდე.

საზოგადოდ, „შუა ქვეყანა“ თავისი ფართობით უნდა ეთანადებოდეს მის სხვა ნაწილებს, რომელთა შედარებითაც მას ეწოდება „შუა“, ანუ დასავლეთ იბერია, შუა იბერია და აღმოსავლეთ იბერია ერთმანეთის მიმართ თანაბა-რი ტერიტორიების მომცველი ოლქები უნდა ყოფილიყო, ამიტომაც, თანა-ფარდობის პრინციპიდან გამომდინარე, სტრაბონის შუა იბერიას ანუ შიდა ქართლს ტერიტორიის ფართობით უნდა ეთანადებოდეს სხვა ნაწილები.

მართლაც „შუა იბერიას“ ფართობით ეთანადება დასავლეთ საქართვე-ლო, და „აღმოსავლეთ იბერიას“ კი კახეთი, მიწაწყალი არაგვიდან მტკვარ-ალაზნის შესართავამდე.

სტრაბონის ცნობა „შუა იბერიის“ შესახებ სავესებით ეთანადება ქართლის ცხოვრებისა და სხვა ქართული წყაროების ცნობებს, რომ ქართლი ანუ იბერია ერქვა ვრცელ ქვეყანას შავი ზღვიდან ვიდრე ალბანეთამდე,

შესაბამისად, ტერიტორია მოქცეული ღიბის ქედიდან ვიდრე საგურამოს ქედამდე იყო მხოლოდ მისი ერთი ნაწილი, შუა იბერია ანუ შიდა ქართლი.

ანუ დასავლეთ იბერია ერქვა მინა-წყალს ღიბის ქედიდან ვიდრე შავ ზღვამდე, ხოლო აღმოსავლეთ იბერია ერქვა მინა-წყალს საგურამოს ქედიდან ვიდრე ალბანეთამდე .

აღმოსავლეთის მიმართულებით იბერია აღწევდა ალბანეთთან სასაზღვრო მდინარემდე, ანუ გიშისწყალამდე ანდა იქვე გამდინარე მდინარე ალიჯანჩაიმდე.

ეს უკანასკნელი (მდ. ალიჯანჩაი) გამოედინება კავკასიის ქედიდან და უერთდება დაბლობში მდინარე მტკვარს, ის არის პლინიუსის მდ. ოკაზანი, რომელიც პლინიუსის ცნობით გამოედინებოდა კავკასიის ქედიდან და დაბლობში უერთდებოდა მტკვარს, ამ რეგიონში ასეთია მხოლოდ ალიჯანჩაი და ტურიანჩაი.

ჩვენი კვლევით, რომელიც გამოქვეყნებულია, პლინიუსის ოკაზანი ანუ სასაზღვრო მდინარე იბერიასა და ალბანეთს შორის იყო მდ. ალიჯანჩაი.

ანუ, მდ. ალიჯანჩაი იყო საზღვარი იბერიასა და ალბანეთს შორის.

აღსანიშნავია, რომ ეს მდინარე საუკუნეთა მანძილზე და ბოლო დრომდე, მე-17 საუკუნემდე იყო კახეთის სამეფოს საზღვარი, ხოლო პლინიუსის დროს ყოფილა საზღვარი იბერიასა და ალბანეთს შორის.

შესაბამისად, მინა-წყალი საგურამოს ქედიდან (არაგვიდან) ვიდრე ალიჯანჩაიმდე იყო აღმოსავლეთ იბერია ანუ აღმოსავლეთ ქართლი.

შესაბამისად, ისტორიული ქართლი (იბერია) შედგებოდა სამი ნაწილისაგან – დასავლეთ იბერია ანუ დასავლეთ საქართველო, შუა იბერია ანუ შიდა ქართლი, და აღმოსავლეთ იბერია ანუ მინა-წყალი არაგვიდან ალიჯანჩაიმდე.

ასეთი დასკვნა წარმოადგენს ქართული წყაროებისა და სტრაბონ-პლინიუსის ცნობების შეჯერების შედეგს და მთლიანად განსხვავდება ამჟამინდელი არასწორი დოგმებისაგან.

ძველ ქართველ ისტორიკოსთა (მემატიანეთა) დაბეჯითებული მტკიცებით მეფე მირიანის (ანუ ქართლის) სამეფოში შედიოდა დასავლეთ საქართველო, ასევე, ვახტანგ გორგასლისა და სხვა მეფეების დროსაც, ვიდრე მე-8 ს. მეფე მირამდე და წმ. არჩილ მეფეებამდე (ანუ მე-8 ს. შუა წლებამდე), როდესაც, წყაროს მიხედვით, პირველად დაიშალა ფარნავაზ-ქუჯის მიერ ჩამოყალიბებული ქართლის სამეფო.

მატიანეებიდან შეიძლება გავიგოთ – მტერმა მე-8 ს. შუა წლებში არაბული საამირო ჩამოაყალიბა საქართველოს გულში, ანუ ქართლში, თბილისის საამიროს სახით, ამის საპირწონედ ქართველმა ნაციამ შეძლო მტრისათვის შედარებით მიუწვდომელ ქართულ ოლქებში VIII-X საუკუ-

ნეებში ჩამოყალიბებინა ეროვნულ-ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულები, ესენია, აფხაზთა სამეფო, ტაო-კლარჯეთის სამეფო, რანთა და კახთა სამეფოები და სხვა.

საბოლოოდ, მე-10 ს. ბოლოსა და მე-11 ს. დასწყისში ბაგრატ მე-3-ის დროს ისინი გაერთიანდნენ და ამით რესტავრირდა ჯერ კიდევ მეფე ფარნავაზისა და ერისთავ ქუჯის მიერ დაარსებული საქართველოს ერთიანი სახელმწიფო ანუ ძველი ქართლის სამეფო.

ერთიანი სამეფო შემდგომში კვლავ დაიშალა მე-15 ს. ბოლოს დარბაზის განჩინებით, ამის გამო კუთხეებში უკვე მეორეჯერ ჩამოყალიბდა ეროვნულად ქართული სამეფო-სამთავროები, ქართლისა, კახეთისა, იმერეთისა, სამეგრელო-გურია-აფხაზეთისა და სხვა.

მაშასადამე, ქართულ სახელმწიფოთა საზღვრები იცვლებოდა საუკუნეთა მანძილზე, რაც აუცილებლად უნდა გაითვალისწინოს ეკლესიის ისტორიის მწერალმა.

გასათვალისწინებელია ასევე ჩრდილოკავკასიაში თემურ ლენგის შემდეგ ქრისტიანობის დამარცხების გამო მთიელი ტომების განარმართება და მათი „ჩამოწოლა“ საქართველოს რეგიონებში.

ამ რეგიონებში ამის შედეგად (ე.წ. მთის ჩამოწოლის გამო) დაკნინება ეროვნულ-ნაციონალური და საეკლესიო თვითშემეცნებისა, ეს შეეხება საქართველოს ჩრდილოეთ მხარეებს.

სამხრეთ საზღვრებზე კი დამანგრეველი შედეგი ქართველთა გამაჰმადიანებისა, ასევე, ამის თანმდევი, უცხო იმპერიების მიერ თავსმოხვეული ქართველთა არმენიზაციის პროცესი.

საზოგადოდ, დასადგენია ქრისტიანობის პირველ IV-VIII საუკუნეებში ძველი ქართლის სამეფოს საზღვრები, რადგანაც მის ფარგლებში ახორციელებდა მცხეთის ანუ ქართლის საკათალიკოსო თავის იურისდიქციას, აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებამდე, ანუ თითქმის მე-9 ს-მდე.

თუმცა კი, ამჟამად ქართულ ისტორიოგრაფიაში სადავოა ძველი ქართლის სამეფოს საზღვრები.

როგორც აღინიშნა, ეროვნული წყაროები ცნობენ ორ ქართლის სამეფოს, პირველი დაარსდა მეფე ფარნავაზის დროს და, როგორც ითქვა, დაიშალა მე-8 ს-ში, ხოლო მეორე ქართლის სამეფო დაარსდა 1490 წელს.

მათი საზღვრები სხვადასხვაა, პირველი ქართლის სამეფოს საზღვარი დასავლეთის მიმართულებით იყო შავი ზღვა და მდ. ეგრისწყალი და შემდეგ კლისურა, ხოლო ახალი ქართლის სამეფოს დასავლეთი საზღვარი ლიხის ქედზე გადიოდა. სხვაობა არის არსებითი, მემატიანეთა მიერ მოცემული ამ მტკიცების არგათავლისწინება სავალალო შედეგის მომტანია ეკლესიის ისტორიის შესწავლისას.

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, ძველი ისტორიოგრაფიის თანახმად, აღნიშნულ საუკუნეებში ქართლის სამეფოს დასავლეთ საზღვარს წარმოად-

გენდა შავი ზღვა და მდინარე ეგრისწყალი (მე-5 საუკუნიდან მდ. კლისურა), აღმოსავლეთის საზღვარს – სომხეთი და ალაბანეთი.

ამ საკითხის მიმართ ახალი ქართული ისტორიოგრაფიის მტკიცება განსხვავებულია. IV-VIII საუკუნეებში, მისი აზრით, ქართული ეკლესია მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ნაწილს მოიცავდა, ლიხის ქედიდან თელავამდე. მისი მტკიცებით კახეთის უმეტესი ნაწილი თელავის გულგულადან ვიდრე შაქამდე თითქოსდა ალაბანეთის საკათალიკოსოში შედიოდა, ხოლო დასავლეთ საქართველო – კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში.

ამ და სხვა სადავო საკითხებს იხილავს საეკლესიო გეოგრაფია.

1. განიხილება ძირითადი ქართული ქრისტიანული ოლქების (საკათალიკოსოების) საზღვრები, ასევე მათი საეკლესიო ცენტრების ადგილმდებარეობა, ასეთები იყო ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები, ასევე ხუნძეთისა და ტაოს ეფემერული საკათალიკოსოები, რომელნიც მხოლოდ დროის მცირე პერიოდებში არსებობდა.

2. **ყურადღება ექცევა, რომ** წყაროთა თანახმად, თავდაპირველად ქართლის საკათალიკოსო მოიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც აღნიშნულ საზღვრებში (კლისურადან ლიხამდე), შემდეგ კი, მე-8, უფრო კი მე-9 ს-დან (830 წლიდან) ქართლის საკათალიკოსომ, სამეფო ხელისუფლებასთან ერთად, ერთიანი ქართული ეკლესიის ადმინისტრაციული მმართველობის გაადვილების მიზნით, ჩამოაყალიბა აფხაზეთის საკათალიკოსო და მას გადასცა მიწ-წყალი ლიხის ქედიდან ვიდრე მდ. კლისურამდე („ამან ბაგრატ (მეფემ) განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“).

3. დიდი ყურადღება ეთმობა საკათალიკოსოთა საზღვრების გარდა ქართველი და სხვა ხალხების, ეთნიკური ჯგუფებისა თუ ტომების განსახლების საზღვრების დადგენას. ასევე, მოციქულთა და წმიდა ნინოს გზებს, მისიონერთა მოღვაწეობას, მომლოცველობას, ქრისტიანული ცენტრების ლოკალიზაციას და სხვა. შექმნილია შესაბამისი რუკები.

4. დაინტერესებული საზოგადოება იღებს პრობლემათა შესახებ ცოდნას სხვადასხვა წერილობითი და არქეოლოგიური წყაროს ურთიერთ-შეჯერებით.

5. **მკითხველს, ძველქართული ქრისტიანული კულტურის სამყაროს შეცნობით და ქართული ქრისტიანული ტრადიციების შესწავლით, უვითარდება მყარი სამოქალაქო ცნობიერება, უმტკიცდება საეკლესიო თვითშეგნება.**

6. საბოლოოდ, საქართველოს საეკლესიო გეოგრაფია, როგორც დისციპლინა, მკითხველს ანდა სტუდენტს უადვილებს ანტიკური საქართველოსა და შუა საუკუნეთა ქართული ქრისტიანული სამყაროს შემეცნებას.

დიდი და მცირე კოლხეთის გეოგრაფია (კოლხური კულტურის არტეფაქტები რეგიონების მიხედვით)

ჩვენამდე მოღწეული წყაროების ანალიზი უფლებას იძლევა ითქვას, რომ არსებობდა „დიდი კოლხეთი“ და „მცირე კოლხეთი“, მათ შორის მრავალსაუკუნოვანი წყვეტილია.

დიდი კოლხეთი ერქვა მიწა-წყალს გვიან ბრინჯაოსა და ადრერკინის ეპოქაში (ანუ ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა წლებიდან I ათასწლეულის შუამდე).

დიდი კოლხეთის ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანია ბრინჯაოს ეპოქის არქეოლოგიური, ე.წ. „კოლხური კულტურა“.

რაც შეეხება „მცირე კოლხეთს“, ის იყო ელინისტური ეპოქის (უფრო სტრაბონის ხანის) კოლხეთი, მცირე და ვიწრო ზღვისპირა ქვეყანა ჭოროხის ხეობიდან ვიდრე ამჟამინდელ თურქულ ქალაქ ხოფამდე, ანუ ხუფათადე.

ვინაიდან, დიდ კოლხეთის არსებობა ივარაუდება დაახლოებით ქრისტეშობამდე 1500 წლიდან ძვ. წ. 500 წლამდე, და ის მოიცავდა დიდ მიწა-წყალს, რომელზეც შემდგომ ისტორიული საქართველოს სახელმწიფო დაეფუძნა, ხოლო მცირე კოლხეთი, სხვა რეგიონში, ჭოროხიდან ტრაპეზუნტის მიმართულებით არსებობდა, ამიტომ დიდი კოლხეთის სახელმწიფოებრივი შემკვიდრედ ძველი წყაროების თანახმად, გვევლინება ეგრისის ერისთავ ქუჯისა და მეფე ფარნავაზის მიერ დაარსებული სახელმწიფო – შავი ზღვიდან ვიდრე ალბანეთამდე, ამასთანავე ქრონოლოგიებიც თავსებადები არიან – დიდი კოლხეთი ძვ. წ. 1500-500 წლებში და ქუჯი-ფარნავაზის სახელმწიფო დაარსებული ძვ. წ. 400-300 წლებში.

დიდი, ანუ ბრინჯაო-ადრერკინის ეპოქის კოლხეთის გეოგრაფია

კოლხური არქეოლოგიური ანუ დიდი კოლხეთის კულტურა ზოგად-ქართული კულტურის მტკიცე საფუძველია და ის მოიცავდა არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს, არამედ მთლიანად ჩვენს ქვეყანას, რაზეც კოლხური კულტურის არტეფაქტები მიუთითებს.

ამის აღნიშვნა აუცილებელია, რადგანაც ამჟამად არასწორადაა დაწერგილი თვალსაზრისი, თითქოსდა, კოლხური კულტურა მხოლოდ დასავლურქართულია, რომ, თითქოსდა, ჩვენს ქვეყანაში იმთავითვე არსებობდა ორი კულტურა – აღმოსავლურქართული და დასავლურქართული, რაც არასწორია.

დიდი კოლხეთის დროს, ანუ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ეპოქაში ძვ. წ. მე-2 ათასწლეულის შუიდან, ვიდრე თითქმის ძვ. წ. 1 ათასწლეულის შუამდე, მისი კულტურა მოიცავდა თითქმის თანამედროვე სრულ საქარ-

თველოს თბილის-დილომიდან, გორ-ცხინვალიდან, ჯავა-თრიალეთიდან, ლორე-ლალვარიდან ვიდრე თურქეთის ორდუმდე, აფხაზეთის გაგრამდე და ურეკამდე ჭოროხის ხეობისა და რაჭა-ლეჩხუმის ჩათვლით.

მტკიცებანი, რომ კოლხურ ეპოქაში არსებობდა ორი კულტურა, ე.წ. დასავლურქართული და აღმოსავლურქართული არ დასტურდება არც წერილობითი წყაროებით და არც არქეოლოგიური მასალით, არტეფაქტები ერთიანი კულტურის არსებობას მიუთითებს.

მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს უდიდეს ნაწილს შეადგენს მისი ბარი ანუ რიონის ხეობა ქუთაისიდან ვიდრე შავ ზღვამდე, რომელზეც კოლხური კულტურის არტეფაქტები გაცილებით მცირეა, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოში, თუმცა კი ისაა დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილი.

პირიქით, კოლხური კულტურის ერთ-ერთი უდიდესი ცენტრი იყო დასავლეთ საქართველოს მთიან მხარეები, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად.

ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის, რომ დაბლობში ქუთაისიდან ზღვამდე, მდ. რიონი ქმნიდა გადაულახავ ჭაობებს, რომელიც მხოლოდ მე-20 საუკუნეში უდიდესი ძალისხმევით დააშრო მსოფლიოს უდიდესმა იმპერიამ სსრკ-მ.

მხოლოდ ამის შემდეგ გახდა შესაძლებელი ამ დაბლობზე, ანუ დასავლეთ საქართველოს ცენტრში, სოფლებისა და ქალაქების წარმოქმნა.

ჩვენი წყაროებიც მიუთითებს თვით ქუთაისის სანახებში უვარგისი ჰაერის შესახებ მე-12 საუკუნეშიც, უფრო ადრე ამას მიუთითებდა გრიგოლ ხანძთელი, რომელმაც აქ სამონასტრო ადგილიც კი ვერ შეარჩია უვარგისი ჰაერის გამო.

თავისთავად დაჭაობებული გარემო ნიშნავდა მაღარიით დაავადებას, სიცოცხლის შემოკლებას.

რიონის ვაკის დაჭაობების გამო ისტორიულ გურიასა და ეგრისს არ ამ დაბლობზე გააჩნდა კულტურის ცენტრები, არამედ ასეთი კერები იყო მთიან ზოლში, ჭყონდიდიდან ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე (და მე-5 ს. შემდეგ კი, მდინარე კლისურამდე), რომელიც მუდამ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

ამ დაჭაობების გამო ეგრისის მთიან რეგიონში მეტად აღმოჩნდა კოლხური კულტურის არტეფაქტები, დაბლობში კი, მხოლოდ ორიოდ ბორცვზე.

რიონის ამ დიდი ჭაობის გამო, გურიასა და ეგრისს ერთმანეთთან არ გააჩნდათ სახმელეთო პირდაპირი კავშირი, ისინი ერთმანეთს მთლიანად მოწყვეტილნი იყვნენ რიონის დაჭაობებული დაბლობით.

ეგრისიდან გურიაში მიმავალ მგზავრს ჯერ იმერეთი უნდა გაეველო და შემდეგ შესულიყო გურიაში, შეასაბამისად, არც გურიის რიონისპირა ველზე და არც სამეგრელოს რიონისპირა ველზე (უფრო სწორად, ჭო-

ბებში) აღმოჩენილა კოლხური კულტურის არტეფაქტები ურეკის გარდა, ის იყო ზღვისპირეთი, მაგნეტიტით ანუ რკინით ქარბი ადგილი, ამიტომაც შესაძლოა აქვე ამზადებდნენ კიდეც შესაბამის არტეფაქტებს.

ანუ, კოლხური კულტურის არტეფაქტები მცირეა რიონის ხეობის სამეგრელოსა და გურიის ნაწილებში, ანუ ე.წ. ცენტრალურ კოლხეთში, და მეტია სამეგრელოს, აჭარის, გურიის, რაჭისა და ლეჩხუმის მთიანეთში, ჭოროხის ხეობასა და აფხაზეთში.

გაცილებით მეტი და მდიდარი კოლხური კულტურის არტეფაქტებია მოპოვებული ქართლში (გორი, დიღომი, თბილისი, თელოვანი, ცხინვალი, სასირეთი, ლალვარი და სხვა), ვიდრე სამეგრელოს ბარსა (ცაიში, მუხურჩა, ერგეტა) და გურიის ბარში (ურეკი).

მკვლევართა მიერ აფხაზეთში გამოკვლეულია შემდეგი კომპლექსები კოლხური კულტურის ძეგლებისა და არტეფაქტების სახით – ეშერა (1934), გაგრა (1971), კულანურხვა და ზვანდრიპში (1969), ზემო ეშერა (1953), გალის განძი, ქვემო ეშერა (1969), ბამბორა (1940), სოხუმი, გუდაუთა (1960) და სხვა (ყველა აფხაზეთში).

დ.ქორიძის ქრონოლოგიაში საუკუნეთა მიხედვითაა მოცემულია შემდეგი გამოკვლეული განძები –

ძვ.წ . XVIII-XVI სს. – ურეკი (გურია)

ძვ.წ . XVI-XIV ს. – კვიშარა (რაჭა), ს. განთიადი (აფხაზეთი), გაგრა, ბიჭვინთა, ლიხნი (ყველა აფხაზეთი); ერგე (აჭარა), ჭოროხი და ქობულეთი (ყველა აჭარა), ლაილაში (ლეჩხუმი), მელექედური (გურია), დიმი (იმერეთი), ფარცხანაყანევი (იმერეთი), გორი (ქართლი);

ძვ.წ . XIII-XII სს. – ზენითი (ქობულეთი) (1935), სასირეთი (ქართლი), დიღომი (ქართლი), ორდუ (თურქეთი), უდე (სამცხე);

ძვ.წ . XII-XI სს. – ვაკიჯვარი (ოზურგეთი, გურია), შრომა (ოზურგეთი), ართვინი (თურქეთი), ჩაისუბანი (ხელვაჩაური, აჭარა), ბობოყვათი (ქობულეთი, აჭარა), ზენითი (ქობულეთი (1926 რ.), ციხისძირი (ქობულეთი), მაკვანეთი (ოზურგეთი), ოფშკვითი (წყალტუბო) საქარა და სიმონეთი (იმერეთი), დარკვეთი (იმერეთი), ლაილაში (ლეჩხუმი), თელოვანი (ქართლი);

ძვ.წ. IX-X სს. – ერგე (აჭარა), ლაილაში (ლეჩხუმი), ცხინვალი (ქართლი), ახალქალაქი (ჯავახეთი), ბაჟათუბანი (ხარაგაული, იმერეთი), ცაგერი (ლეჩხუმი), გუტური (ჩოხატაური), დიდი ვანი, ბუგეული, თხმორი (რაჭა), თაგილონი (გალი, აფხაზეთი);

ძვ.წ . X-VIII სს. – ოყურეში (ცაგერი, ლეჩხუმი), ხვიშარა (რაჭა), ლუხვანო (ლეჩხუმი), პერევი (იმერეთი), ცოისი (ცხინვალი, ქართლი), **ლესიჭინე (ჩხორონყუ, სამეგრელო)**, სურმეში (ცაგერი, ლეჩხუმი), ხევი, სინათლე (ამბროლაური, რაჭა), მეჩხისციხე, ოჯოლა (ტყიბული, იერეთი), ჭალა, ჯვარი, დღნორისა, ბათუმი, ტოლა, საფუძვრები (ქართლი),

ძვ.წ . VII-VII სს. – ურეკი-კაპროვანა (გურია), ბზვანი (იმერეთი), შუახევი (აჭარა), კურზუ (მარტვილი, სამეგრელო).

А.Ю. Скаков, К изучению хронологии колхидской культуры. Российская археология. 2005. № 3. с.16-24 https://ru.wikipedia.org/wiki/Колхидская_культура

• Учеными исследованы следующие клады, проводимые в хронологии по Д. Л. Коридзе^[4] :

XVIII-XVI вв. – Уреки

XV-XIV вв. – Квишара, Пиленково, Гагра, Пицунда, Лыхны, Эрге, Чорохи, Кобулети, Лайлаши, Эрге (Земо-Кочо), Мелекедури, Дими, Парцханаканеви, Гори;

XIII-XII вв. – Зенити (2 находки 1935 г.), Сасирети, Дигоми, Орду, Удэ;

XII-XI вв. – Вакиджвари, Шрома, Артвин, Кара-дере, Чаисубани, Бобоквати, Зенити (1926 г.), Цихисдзири-Самеба, Макванети, Опшквити, Сакара, Земо-Симонети, Дарквети, Лайлаши (ГЭ), Теловани;

IX-X вв. – Эрге, айлаши, Цхинвали, Ахалкалаки, Бежатубани, Цагери, Гутури, Диди Вани, Бугеули, Тхмори, Тагилони;

X-VIII вв. – Окуреши, Квишара, Лухвано, Переви, Цоиси, Лесичине, Сурмуши, Хеви, Синатле, Мехчис-Цихе, Оджоли, Чала, Джвари, Дгнориса, Калвата, окрестности Батуми (1914 г.), Тола, Сапудзвреби

VIII-VII вв. – Уреки (Капровина), Бзвани, Шуахеви, Курзу;

Установленные очаги обработки металлов (локальные фрагменты культуры):

- бассейн р. Чорохи, Аджария
- район Рачинского хребта
- район Лечхумского хребта

Большинство ученых отмечают, что Колхидская культура имеет много общего с кобанской культурой, особенно по артефактам бронзолитейного производства.

<http://tiny.cc/kumj001>

აქედანაც ჩანს, რომ კოლხური კულტურის არტეფაქტებით თანაფარდად მდიდარია ქართლი თავისი სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაწილებით ისევე, როგორც დასავლეთ საქართველოს მთიანი ზოლი.

რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს ვაკეს, რომელსაც ამჟამად კოლხეთის დაბლობს უწოდებენ, აქ ძალზე მცირეა ანდა თითქმის არ არის (რამდენიმე ბორცვის გარდა) კოლხური კულტურის არტეფაქტები, კოლხეთის დაბლობზე შესანავლილია ნასოფლარები დიხაგუძუბა (ა. ჟანტურია, ნ. ხოშტარია), ნაოხვამუ (გ. ნიორაძე), დაბლაგომი (ბ. კუფტინი, ნ. ხოშტარია), ნოსირი (დ. ქორიძე), ჭალადიდი, მუხურჩა, ნამჭედური და სხვა. მართალია, მათი ზოგიერთი ფენა კოლხური კულტურის საფეხურს განეკუთვნება, შეიცავს ძალურ და თიხალესილ ნაგებობათა ნაშთებს, კერამიკას, ქვისა და ძვლის სამეურნეო იარაღსა და ხელსაწყოს, ცხოველთა ძვლებს და სხვა. ნაწარმთა ნარჩენებს, მაგრამ განძებისა და სამარხებისათვის დამა-

ხასიათებელი ნივთები ნამოსახლარებში იშვიათია, სამარხებში კი მცირეა ნამოსახლარისათვის ტიპური ჭურჭელი.

შესწავლილია კოლხეთის დაბლობზე (პალურის) (ნალენჯიხა, სამეგრელო), მუხურჩის (მარტვილი, სამეგრელო) ნიგეზიანის (ლანჩხუთი, გურია), გორაძირის (საჩხერე, იმერეთი) კოლექტიური სამაროვნები მეორადი დაკრძალვით (ან კრემაციით) და სხვა.

(კალანდაძე ა., სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხ., 1953; საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959; ქორიძე დ., კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965.

[https://ka.wikipedia.org/wiki/კოლხური კულტურა](https://ka.wikipedia.org/wiki/კოლხური_კულტურა)

ამიტომაც უნდა დავასკვნათ, რომ კოლხური კულტურა თანაბრად მოიცავდა სრულიად საქართველოს და ის არ არის ლოკალური დასავლურქართული კულტურა, ის ზოგადქართული ანუ პროტოქართული კულტურაა და მიუთითებს ჩვენი წყაროების სიმართლეს, რომ საქართველოს მუდამ ერთიანი კულტურა მოიცავდა.

თვით ვანის ცნობილი საგანძურიც კი დღესდღეობით შეცდომით მიიჩნევა დასავლურქართულ კულტურად, სინამდვილეში, ისიც ზოგადქართულია, რადგანაც ახალგორის განძის თითქმის სრული ანალოგიაა.

ახალგორისა და ვანის განძები ერთი კულტურის ნაყოფია, ის აქემენიდების ეპოქის ხელოვნების ქართული გამოძახილია, აღსანიშნავია, რომ ვანში, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, მაზდეანური კულტთაყვანისცემის არტეფაქტებია აღმოჩენილი, რაც ადასტურებს ამ აზრს.

ივანე ჯავახიშვილმაც გამოიკვლია, რომ ჯერ კიდევ წარმართობის დროს, ქრისტეშობამდე, მთელი ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალზე, ქართულ ტომებს აერთიანებდათ საერთო წარმართული კულტი და მისი მსახურების საერთო ქართული ენა.

ეს ქართულენოვანი წარმართული კულტურა მოიცავდა სრულიად საქართველოს, განვრცობილი იყო მათ შორის სვანეთსა და სამეგრელოში, თანახმად ივ. ჯავახიშვილის კვლევისა.

ივანე ჯავახიშვილი ამ რეგიონებში საერთო ქართული წარმართული საკულტმსახურო ენის კვლევისას მიუთითებდა, რომ ყველა ქართულ ტომს, წარმართობის ეპოქაშიც კი, საერთო ქართულენოვანი კულტურა გააჩნდათ და ამით ისინი ეროვნული მთლიანობას უმთავრეს ნიშანს ატარებდნენ.

ამ მტკიცებას ადასტურებს კოლხური კულტურის არტეფაქტების განვრცობა როგორც დასავლეთ საქართველოს მთიან ნაწილებში, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში.

როგორც ითქვა, დასავლეთ საქართველოს ცენტრში, რომელიც რიონის ხეობის ვრცელი ბარია, ნაკლებადაა მოპოვებული კოლხური კულტურის არტეფაქტები, უფრო უხვადაა სამეგრელოს, გურიის, რაჭის, აფ-

ხაზეთის, ლეჩუმის, აჭარის მთიან რეგიონებსა და ქართლსა და მიმდებარე ვრცელ რეგიონებში.

შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ არასწორია ამჟამად საყოველთაოდ განვრცობილი მტკიცება, რომ კოლხური არქეოლოგიური კულტურა (ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევარი- I ათასწლეულის I ნახევარი) მოიცავდა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს, ვინაიდან კოლხური კულტურის ძეგლები და არტეფაქტები მრავლადაა აღმოჩენილი აღმოსავლეთ საქართველოსა და ზოგადად ქართველი ხალხის უძველესი საცხოვრისის მთელ მიწა-წყალზე – ამჟამინდელი თურქეთის ქ. ორდუდან და ართვინიდან ვიდრე სევანისტბისპირეთამდე, ლალვარამდე და ჩრდილოეთამდე (ჯავისა და ყაზბეგის რაიონების ჩათვლით).

მაგალითად, კიდევ ერთხელ თუ გავიმეორებთ გეოგრაფიული არეალის უკეთ დადგენის თვალსაზრისით, კოლხური კულტურის ძეგლები აღმოჩენილია – გორში, კასპის სასირეთში, თეთრინყაროს საფუძვრებში, თბილისის დილოში, მცხეთის თელოვანში, ჯავის წოისში, ცხინვალში, უდეში, ახალქალაქში, საერთოდ, მოიცავდა მთელ ისტორიულ საქართველოს და სცილდებოდა მის საზღვრებს (ორდუ, ართვინი, მეხჩისციხე თურქეთში).

დიღმის განძი, 1960 წლის მარტში დიღმის თეთრი დუქნის წინ, გზის გაფართოება-დადაბლების დროს, თვითმთხრელმა ამოყარა ბრინჯაოს სამი სამომარი **ცული**, ე. წ. ჩუგლუგები,

ორდუს განძი, ორდუში აღმოჩენილ განძის ერთი ნაწილი (4 ცული) სტოკჰოლმის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმშია დაცული.

უდეს განძი, 1956 წ. სოფ. უდეში (ადიგენის რაიონი), მდ. ქვაბლიანის მარჯვენა სანაპიროზე მიწის სამუშაოების დროს 1.5 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა ბრინჯაოსა და რკინის ნივთების განძი (ასზე მეტი ნივთი). მასში შედის: 4 ცული.

ართვინის განძი აღმოჩენილია 1932 წ. ართვინის მახლობლად ერთ-ერთ მიტოვებულ მაღაროში. განძის შემადგენლობაშია: I სახეობის კოლხური ცულის ორი ეგზემპლარი.

ცხინვალის განძი დაცულია საქ. სახ. მუზეუმში. განძის შემადგენლობაში შემდეგი ნივთებია: კოლხური ცული 5 ცალი.

ახალქალაქის განძი (საქ. სახ. მუზეუმი, ინვ. 65-08) ნაპოვნი ყოფილა 1908 წ. გორის სოფ. ახალქალაქში.

წოისის განძი (ჯავის რაიონი) ძეგლის შემადგენლობაში ყოფილა კოლხური ცული 7 ცალი, ორი ცული, იმავე წელს ე. პჩელინას წაუღია ლენინგრადში.

მეხჩის ციხის (ახლანდ. თურქეთი) განძი.

საფუძვრების განძი. აღმოჩენილია 1959 წ. თეთრინყაროს რაიონის სოფ. საფუძვრების მახლობლად, მდ. მზისწყაროს მარჯვენა სანაპიროსათა.

ყაზბეგის განძი ნაპოვნია 1874 წ. საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობის დროს ს. **სტეფანწმინდაში (ყაზბეგი)**, აღმოჩენის ადგილას არქე-

ოლოგიური გათხრები ჩაუტარებია გ. ფილიმონოვს და სხვებს.

ზოდების განძი **კალაღან (სვანეთი)**. მოქ. რ. პირველს სოფ. კალაში შემთხვევით უპოვნია.

პატარა გარეჯვარის განძი (გორის რაიონი) დაცულია გორის მუზეუმში (ინვ. 18-39:1 —პვ) და ძირითადად ზოდებისაგან შედგება (31 ზოდია).

https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/498249/1/Kolxuri_Kulturis_Istoriisatvis_1965.pdf

დასკვნა

დიდი კოლხური ბრინჯაო-ადრერკინის კულტურა ზოგადქართული იყო. მოიცავდა ვრცელ არეალს და არ იყო კონკრეტულად ლოკალური, დასავლურქართული ადგილობრივი კულტურა,

კოლხური კულტურის ზოგადქართულობა მიუთითებს ჩვენი წყაროების სიმართლეს, რომ საქართველოს მუდამ ერთიანი კულტურა მოიცავდა.

რაც შეეხება ე.წ. მცირე ანუ სტრაბონის ეპოქის ელინისტური ხანის კოლხეთის გეოგრაფიას, ის, როგორც ითქვა მდებარეობდა ჭოროხსა და ტრაპეზუნტს შორის, ვინაიდან ასე აღწერს მას სტრაბონი. მისი ეპოქის კოლხეთი იყო, როგორც ითქვა ვიწრო ზღვისპირა ქვეყანა მოქცეული ზღვასა და ლაზისტან-არსიანის ქედს შორის ჭოროხიდან ტრაპეზუნტის მიმართულებით, რომაულ-ბიზანტიურ გამგებლობაში, დასახლებული ქართველური ტომებით.

ეს ტერიტორია, ოდესღაც წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს ნაწილს, რომელიც უცხოელთა აგრესიის შედეგად დაიკარგა, ხოლო დიდი კოლხეთის მიწაწყალი გახდა საფუძველი ზოგადქართული სახელმწიფოებრიობისა.

ვინაიდან, ჩვენს მიერ გამოთქმული აზრი, განსხვავებული სიახლეა, ამიტომაც კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ მას, რათა უფრო ნათელი გახდეს მკითხველისათვის.

მცირე კოლხეთის გეოგრაფია

ე.წ. მცირე კოლხეთს ასე აღწერს სტრაბონი – მცირე ანუ ელინისტური ხანის კოლხეთი

ელინისტური ხანის კოლხეთი (ანუ მცირე კოლხეთი) ნაწილი იყო პონტოს იმპერიისა ანუ პონტოს სამეფოსი, ბერძნული ელინისტური სახელმწიფოსი (ძვ. 302-ახ.წ.62), რომელიც ევქსინის პონტოს ანუ შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე ჩამოყალიბდა. მისი საზღვარი აღმოსავლეთის მიმართულებით აღწევდა მდინარე ფაზისამდე, ბიზანტიის ცნობილი მკვლევარის შარლ დილის ცნობით.

მცირე კოლხეთი მდებარეობდა მდინარე ფაზისის მარცხენა სანაპიროს მხარეს და ის ოდნავ მოგვიანებით დაიპყრო პონტოს სამეფომ.

მცირე კოლხეთს შესანიშნავად აღწერს სტრაბონი, მისი ნაშრომიდან ნათლად ჩანს, რომ მცირე კოლხეთი იყო ზღვისპირას მდებარე გეოგრაფიულად წაგრძელებული ფორმის ქვეყანა, სიგრძით ხოფა-ხუფათიდან ვიდრე მდ. ფაზისამდე, სიგანით – ზღვიდან მაღალ მთებამდე, ესაა ამჟამინდელი ქობულეთ-ბათუმიდან რიზე-ათინამდე მდებარე მხარე.

მაშასადამე, სულ სხვა გეოგრაფიული ქვეყანა იყო დიდი კოლხეთი, რომლის კოლხური კულტურის არეალი ფარავდა ისტორიულ საქართველოს მნიშვნელოვან ნაწილს და მისგან სრულებით განსხვავდებოდა ელინისტური ხანის ე.წ. მცირე კოლხეთი, იქ მცხოვრებთა შესახებ ცნობებს სტრაბონის გარდა იძლევა ქსენოფონტე და სხვები.

ამ ეპოქის კოლხეთის ანუ ე.წ. „მცირე კოლხეთის“ შესახებ ბევრს წერს სტრაბონი, რაც გამოწვევით გვაქვს განხილული ჩვენს წიგნში „სტრაბონი კოლხეთის შესახებ“. სტრაბონის ცნობით, ამ ეპოქის კოლხეთი შედიოდა პონტოს სამეფოში, რომლის ცნობილი დედოფალი იყო პითადორიდა (ძვ. წ. 30-ახ.წ. 38). ის დედ-მამის მხრიდან იყო გამოჩენილი რომაელი კონსულისა და მდიდარი ბერძნის შთამომავალი, მეუღლე პოლემონის პონტოს მეფე პოლემონ 1-ისა. დაქვრივების შემდეგ გახდა პონტოს სრულუფლებიანი დედოფალი, წმინდა ანდრია მოციქულის მიმოსვლაში პონტო-ლაზიკის მხარეებში მგზავრობის დროს ხშირად ნახსენები ქვრივი დედოფალი, შეიძლება იყოს პითადორიდა. რადგანაც ის მეორეჯერაც დაქვრივდა მეორე მეუღლის კაბადოკიის მეფე არქელაეს გარდაცვალების შემდეგ. ის სიკვდილამდე ინარჩუნებდა ქვრივი მმართველი დედოფლის პატივს. პონტოსთან ერთად გარკვეულ წლებში ის კოლხეთის დედოფლადაც იწოდებოდა, რომელთაც მართავდა თავის ქალიშვილ, ასევე ქვრივ ანტონია ტრიფენასთან (Ἀντωνία Τριφυαῖνα 10-55 წწ.) ერთად, მისი (პითადორიდას) მმართველობის ბოლო წლებში უნდა მისულიყო მის ქვეყანაში ანდრია პირველწოდებული. ამ მოსაზრების ვარაუდს იძლევა მეორე მსგავსი ვერსია, რომ ხსენებული ანტონია ტრიფენა წმიდა მოციქულ პავლეს ქადაგებათა გავლენით გაქრისტიანდა (მცირე აზიის ქალაქ კიზიკში).

პითადორიდას კოლხეთი, რომელსაც სტრაბონი აღწერს, მდებარეობდა მდ. რიონის მარცხენა სანაპიროდან ტრაპეზუნტის მიმართულებით,

და შესაბამისად, მას არ შეიძლება ჰქონდა კავშირი ადილურ-აფსუა ტომებთან, როგორც ამჟამად მიიჩნევა. ამ კოლხეთის ქვეშ იგულისხმება არა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ეპოქის დიდი კოლხეთი, რომელიც მთელ ქართველურ სამყაროს მოიცავდა, არამედ აღნიშნული ელინისტური ხანისა, ის იყო გაცილებით მცირე ქვეყანა, მისი უმეტესი ნაწილი განლაგებული უმეტესად ჭოროხის (ფაზისის) შესართავთან. ის იყო ვიწრო ქვეყანა მოქცეული მაღალ კლდეებსა და ზღვას შუა ხუფათიდან (პეტრადან) ვიდრე მდ. სუფსამდე ანდა რიონამდე.

სტრაბონი კარგად აღწერს, რომ ის (კოლხიდა) იყო ვიწრო ზღვისპირა ზოლი მაღალ მთებსა და ზღვას შორის (ამჟამინდელი ბათუმიდან თურქეთის ხოფამდე), ანუ ის იყო ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, რომელიც დაიპყრო პონტოს სამეფომ (ე.წ. კლიენტ-ვასალის უფლებით).

მცირე კოლხეთის ადგილმდებარეობა

ამჟამად, სამწუხაროდ, როგორც რამდენჯერმე აღინიშნა, არასწორადაა წარმოდგენილი სტრაბონის ძვირფასი ცნობები კოლხეთის მიმართ, თითქოსდა ისინი ეხებიან დასავლეთ საქართველოს მთლიანობაში, სინამდვილეში სტრაბონის ცნობების გამოწვლილვით ანალიზი, ანუ მისი ყოველი წინადადების განმარტება, სრულად ნათლად ხატავს სურათს, რომ მისი ეპოქის კოლხეთი მოიცავდა არა დასავლეთ, არამედ ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს. რადგანაც მისი მრავალგზისი მითითებით, კოლხიდა მდებარეობდა არა იბერიის დასავლეთით, არამედ მის სამხრეთ-დასავლეთით, ანუ მისი კოლხიდა ის ქვეყანაა, რომელსაც ამჟამად ლაზისტანი ეწოდება ჭოროხის შესართავის ჩათვლით. **მის ეპოქაში კოლხიდა იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობდა.**

თუ სწორად მოვახდენთ სტრაბონის ცნობებში ნახსენები პუნქტების ლოკალიზებას, საფიქრებელია, მივალთ სწორ დასკვნამდე, მაგალითად მისი პუნქტი პიტიუნტი არის არა აფხაზეთის ბიჭვინთა, არამედ რიზე-ათინას რეგიონში მდებარე პუნქტი. მაგალითად, სტრაბონის ცნობით, კოლხიდის „სანაპირო ვრცელდება პიტიუნტიდან ტრაპეზუნტამდე“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბ. გეოგრაფია, გვ. 283).

პიტიუნტის ადგილმდებარეობა დღემდე სადავოა. კერძოდ, ნ. ადონცი და პ. ინგოროყვა პიტიუნტს (პიტას) ათავსებდნენ რიზესთან ახლოს პუნქტოფთან. სხვა მოსაზრებებით კი, აქ იგულისხმება აფხაზეთის ბიჭვინთა. ზემოთ აღნიშნულიდან, რომ კოლხიდა – არმენიის გასწვრივაა, „ერთ ხაზზეა არმენიასთან“, უფრო სავარაუდოა, რომ სტრაბონის პიტიუნტი იყო ოფ-რიზეს რეგიონში.

სტრაბონი წერს – კოლხიდის გასწვრივ, „ერთ ხაზზე“ – არმენიაა, ანდა ახდენს უფრო ზუსტ ლოკალიზებას – „კოლხიდა ამისოსთანაა“ (სამსუნთანაა).

მსგავსია სტრაბონის ცნობა, რომ იბერები ცხოვრობდნენ არა კოლხიდის მარჯვნივ, არამედ „ზემოთ ის წერს – „კოლხიდის ზემოთ მცხოვრები ალბანები და იბერები“.

ანდა სხვაგან წერს, რომ იბერები კოლხიდის „ზემოთ“ ცხოვრობდნენ – „იბერები დასახლდნენ კოლხიდის ზემოთ არაქსთან“.

სტრაბონის თვალსაზრისით, კავკასიაში იბერები გადმოსახლდნენ „დასავლეთის იბერიიდან“, ანუ ესპანეთიდან, და ისინი დასახლდნენ არა კოლხიდის გასწრივ მდებარე ადგილებში, არამედ – **კოლხიდის ზემოთ**, არაქსთან და მის იქით: „დასავლეთის იბერთა ნაწილი გადასახლდა პონტოსა და **კოლხიდის ზემოთ** მდებარე ადგილებში (იბერები, აპოლიდორეს მტკიცების თანახმად, არმენიას ესაზღვრებიან არაქსით, უფრო კი მტკვრით და მოსხური მთებით). ეგვიპტელთა ნაწილი ეთიოპიასა და კოლხეში გადასახლდა“ (სტრაბონი, I, 3, 21. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 81).

მაშასადამე, აქაც იბერები **კოლხიდის ზემოთ** ცხოვრობენ მდ. არაქსის მიმართულებით. მაშასადამე, **კოლხეთს სტრაბონი არ უწოდებს დასავლეთ საქართველოს**, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს „ზემოთ“ არაა მდ. არაქსი!

კოლხეთი – ტრაპეზუნტთან მდებარეობდა – ის წერს: „ტავერების მთიანეთში არის მთა ტრაპეზუნტი, თანამოსახელე იმ ქალაქისა, რომელიც მდებარეობს ტიბარანიასა და კოლხიდასთან“ (სტრაბ. VII, 4, 3).

ფაზისი – „არმენიის მდინარეა“

სტრაბონის ცნობით – სათავე მდინარე ფაზისისა (ე.ი. ჭოროხი) მოექცა არმენიაში და შესაბამისად ამ არმენიიდან იღებდა ის სათავეს (სტრაბ. XI, 2, 17).

ფაზისის სათავე არმენიაშია – „სათავე არმენიიდან აქვს, რომელიც ღებულობს გლავკოსსა და ჰიპოსს, მახლობელი მთებიდან გამომდინარეთ“ (იქვე, გვ. 123).

ჩვენში გავრცელებული აზრით გლავკოსი არის ყვირილა (იქვე, გვ. 275), ხოლო ჰიპოსი – ცხენისწყალი (იქვე, გვ. 301).

სტრაბონის ცნობით, გლავკოსისა და ჰიპოსის სათავეები არმენიის მთების მახლობელადაა, თუ ეს ასეა, ანუ მაშინ ცხენისწყლისა (ჰიპოსის) და ყვირილას (გლავკოსის) სათავეებიც არმენიის მახლობელ მთებში უნდა ვეძიოთ. **ცხენისწყლის სათავეც არმენიაშია?**

მაგრამ ჩანს, რომ გლავკოსი და ჰიპოსი არიან ფაზისის ანუ ჭოროხის შენაკადები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. რომელთა სათავეები არიან სპერ-არსიანის მთებში, რომელთა მახლობელი მიწა-წყალი მართლაც შედიოდა არმენიაში, რადგანაც, სტრაბონისავე ცნობით, იბერიისაგან იყო მიტაცებული.

მცირე კოლხეთი – პონტოს ერთი ნაწილი

როგორც ითქვა, სტრაბონის დროს კოლხეთს პითოდორიდა მართავდა, რომელმაც ორჯერ მოასწრო დაქვრივება. საერთოდ, ის იყო პონტოს დედოფალი. მეუღლე იყო პონტოს მეფის პოლემონისა, მისი გარდაცვალების შემ-

დეგ შეირთო არქელაუსმა – კაპადოკია-სომხეთის ერთი ნაწილის მეფემ.

მითრიდატე პონტოელი უფრო ადრე ფლობდა კოლხეთს, სადაც გამგებლად თავისი მეგობარი მოაფრენი (სტრაბონის ბიძა) გააგზავნა. მითრიდატეს დაცემის შემდეგ კი კოლხეთი პოლემონს გადაეცა, მისი სიკვდილის შემდეგ მისი მეუღლე „მეფობდა კოლხებზე, ტრაპეზუნტზე, ფარნაკიაზე და ზემოთ მცხოვრებ ბარბაროსებზე“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 125). ფარნაკია – პონტოს ქალაქი იყო, ტრაპეზუნტის მადლობლად (იქვე, გვ. 298) თემისკარასთან ახლოს, მის მაღლა ცხოვრობდნენ ტიბარენები, ქალდეები და სანები. მიიჩნევა, რომ ფარნაკია უფრო ქალდეების (ე.ი. ხალიბების) მიწაზე მდებარეობდა (იქვე, გვ. 298). აქ ნახსენები „სანები“ ჩანს, რომ ჭანებია.

მაშასადამე, დედოფალი მართავდა პონტოსა და ტრაპეზუნტის რეგიონის მიწას, მათ შორის კოლხეთს, რომელიც ფაზისამდე (ე.ი. ჭოროხამდე აღწევდა). მაშასადამე, სტრაბონის ეპოქაში, კოლხეთი ერქვა მიწ-ანყალს ტრაპეზუნტიდან ფაზისამდე. და ის იყო პონტოს სამეფოს ერთი ნაწილი.

შესაბამისად, ეგრისის საერისთავო არ შედიოდა პონტოს სამეფოში.

პონტოს სამეფოს მიერ დაკავებული ტერიტორია მითრიდატეს პირველი ომის შემდეგ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/55/Pontus.png>

აფხაზეთი პონტოში?

ოფიციალური რუსული წყარო ამტკიცებს, რომ ძვ.წ. მე-2 საუკუნისათვის აფხაზეთი და მთელი კოლხეთი შედიოდა პონტოს მეფის მითრიდატე ევპატორის დაქვემდებარების ქვეშ. В конце II века до н. э. Абхазия, как и вся Колхида, находилась в подчинении понтийского царя Митридата VI Евпатора, <https://ria.ru/20120814/722748974.html>

ამ ცნობასთან დაკავშირებით შეიძლება ითქვას, რომ შეუძლებელია აფხაზეთი ყოფილიყო პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში, რადგანაც პონტოს სამეფოს აღმოსავლეთი საზღვარი აღწევდა მხოლოდ მდ. ფაზისამდე ბიზანტიის გამოჩენილი ფრანგი ისტორიკოსის შარლ დილის კვლევით.

<http://tiny.cc/u6qa001>

შავი ზღვისპირეთის მდ. ფაზის კი ბერძნულ სამყაროში ძირითადად უწოდებდნენ მდ. ჭოროხს, თუნდაც მდ. რიონი რომ იყოს ფაზისი, როგორც ამჟამად მიიჩნევა, მაინც, რადგანაც პონტოს სამეფო აღწევდა მდ. ფაზისამდე, აფხაზეთი, თუნდაც სამეგრელოს ჩათვლით, არ შედიოდა პონტოს სამეფოში, ასეთ შემთხვევაში მეტ დამაჯერებლობას იძენს ქართული წყარო, რომელიც მიიჩნევს, რომ რიონის მარჯვენა ვრცელი სანაპიროს მხარე, არგვეთი, ეგრისი ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე (ოჩამჩირემდე) შედიოდა საერთოქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში ანუ ამ მიმართულებით ქართლის სამეფოს საზღვარი გადიოდა მდ. ეგრისწყალზე. მხოლოდ ამჟამინდელი ოჩამჩირედან ჩრდილოეთით მოიკიდა ფეხი ბერძნულმა კოლონიზაციამ.

მართალაც, ქართული წყაროების შესაბამისია რეალური ფაქტი იმისა, რომ ბერძნული კოლონიები მართალაც მდ. ეგრისწყლის ჩრდილოეთით მდებარეობდნენ ზღვის პირას, ანუ გიენიოსი (ოჩამჩირის), დიოსკურიის, პიტიუნტის, ჰერაკლიას (ანაკლიას) ბერძნული კოლონიები აღნიშნული მდინარის ეგრისწყლის ჩრდილოეთით მდებარეობდნენ.

აქვე შეიძლება ითქვას, რომ რადგანაც მდ. ფაზისი იყო მდ. ჭოროხი, ფაზისის ბერძნული კოლონიაც ჭოროხის ზღვის შესართავთან მდებარეობდა, აქვე იყო პუნქტი ბათისი ამჟამინდელ ბათუმთან.

გარდა ფაზისის, დიოსკურიის, პიტიუნტისა ასევე ბერძნებს ჰქონდათ კოლონიები: აფსარ(სარფი), იკონია(გონიო), ჰერაკლეა(ანაკლია), გიენოსი (ოჩამჩირე), ბათის.

ყველა ქართული წყაროს ცნობით ძვ. წ. მე-3 საუკუნიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასლამდე ქართლის სამეფოს საზღვარი გადიოდა მდ. ეგრისწყალზე, ეს მტკიცება არ ეწინააღმდეგება ბერძნულ წყაროებს.

შეცდომას უშვებენ თანამედროვე მეცნიერები, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ თითქოსდა, მთელი დასავლეთ საქართველო შედიოდა პონტოს სამეფოში. როგორც ითქვა, პონტოს სამეფოს საზღვარი აღწევდა მდ. ფაზისამდე, ანუ მდ. ფაზისის მარცხენა სანაპირომდე, ხოლო ქართულ წყაროების ყურადღების ქვეშაა ამ მდინარის მარჯვენა სანაპირო და მიაჩნიათ, რომ მთელი ეს ქვეყანა მდ. ეგრისწყლამდე შედიოდა ქართლის სამეფოში.

ძველბერძენი კოლონისტები აფხაზეთში

რაც შეეხება ბერძენ კოლონისტებს ან ბერძნულ ქალაქებს დასავლეთ საქართველოში, ქართული წყაროები აქაც მართლდებიან, რადგანაც ცნობებით ბერძნები ანუ ბერძენი კოლონისტები თავიანთ პუნქტებს და კოლონიებს აფუძნებდნენ მდინარე ეგრისწყლის იქით ანუ ეგრისწყლის ჩრდილოეთის მიმართულებით, თანამედროვე სახელდებით ოჩამჩირედან სოჭის მიმართულებით.

ქართული წყაროები ასახელებენ საუკუნეებსაც, ანუ ეპოქას, რომელიც მთლიანად ეთანადება ქალაქ მილეტის გააქტიურებას ამ მიმართულებით, როცა ის თავის კოლონიებს აარსებდა ამ მხარეში ეგრისწყლის იქით, ეს ყოფილა ე.წ. „მამასახლისობის ეპოქა“ ანუ ძვ. წ. VI-IV საუკუნეები.

პუნქტების არასწორი ლოკალიზაცია

წყაროებში მოცემული პუნქტების სწორად ლოკალიზებას განსაკუთრებით შეუშალა ხელი ნ. მარმა, როდესაც მან დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმები მიაკუთვნა აფხაზ-აფსუათა წინაპრებს. ამასთანავე, მან ქართული წყაროები „სრულებით უვარგისად“ გამოაცხადა დასავლეთ საქართველოს მიმართ.

Н. Марр, топонимы в западной Грузии (Аджария, Гурия, Сванети, Рача) приписывал якобы жившим здесь около 5000 лет назад предкам абхазов.

https://www.dzglebi.ge/rus/statiebi/istoria/abxazia_danie_pred.html

ნ. მარმა, დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმები (გურია-აჭარაში, სვანეთსა თუ რაჭაში) მიაკუთვნა აფხაზთა წინაპრებს, რომელნიც აქ თითქოსდა 5000 წლის წინ ცხოვრობდნენ. საბჭოთა დროს ეს კონცეფცია განავრცეს დ. გულიამ, ს. ჯანაშიამ, ი. ჯავახიშვილმა და სხვებმა იმ საფუძველზე, თითქოსდა, მდინარეთა სახელწოდებანი და საკუთარი სახელები „აფხაზურ-ადიღეური ეტიმოლოგიისა“ იყო, წერს ვებგვერდი.

https://www.dzglebi.ge/rus/statiebi/istoria/abxazia_danie_pred.html

В советское время эту концепцию развили Д. Гулия, С. Джанашиа, И. Джавахишвили и др. На основании названий рек и личных имен с «абхазо-черкесской этимологией»

Д. Гулия, как уже отмечалось, объявил весь Западный Кавказ, Армению и Турцию исторической территорией предков абхазского народа.

შეიძლება დავასკვნათ – ზოგადეროვნული კულტურა, რომელიც ამჟამად ცნობილია „კოლხური კულტურის“ სახელით, იყო არა ლოკალური კულტურა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ის ფარავდა სრულიად ისტორიული საქართველოს ტერიტორიას და ქართველთა განსახლების ტერიტორიას.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიის იდეოლოგია „ორი კულტურის“ შესახებ

ნაშრომის მიზანია აჩვენოს, რომ იდეოლოგია, თითქოსდა, ანტიკურ პერიოდში საქართველო ორ ნაწილად იყო დაყოფილი ორი განსაზღვრული იდენტობით – იბერიულად და კოლხურად – არის საბჭოთა ეპოქის თეორია.

მის უარსაყოფად დაიწერა ჩვენი კვლევა, კიდევ ერთხელ ორიოდ მაგალითიც კი აჩვენებს, რომ ის არასწორია, ამ პერიოდის ბერძენ-რომაელი ავ-

ტორები, მაგალითად, სტრაბონი, სრულიად ნათლად წერს თავის ნაშრომში, რომ ამ ეპოქის კოლხიდა მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არა იბერიის მარცხნივ, არამედ „იბერიის ქვემოთ, არმენიის გასწვრივ“, ანუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (ტრაპეზუნტიდან ჭოროხის ხეობის ჩათვლით), ამიტომაც ის ხშირად მიუთითებს, რომ „იბერია კოლხეთის მაღლა“ მდებარეობდა, რომ კოლხიდას აღმოსავლეთიდან ესაზღვრებოდა არა იბერია, არამედ არმენია, ხოლო იბერიის დასავლეთით ცხოვრობდნენ ჰენიოხები და სხვა ქართული ტომები. ამის შესახებ იხ. სპეციალური გამოკვლევა „სტრაბონი კოლხეთის შესახებ“.

ანდა, ბრილის საგანძურის კვლევა, ის აჩვენებს, რომ მის შემქმნელს მჭიდრო ეკონომიკური და კულტურული კავშირი ჰქონდა შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილისა და ქართლის სამხრეთ ნაწილის ანუ თრიალეთის მოსახლეობასთან და არა დასავლეთ საქართველოს ოლქებთან, ანუ ეს კულტურა ზოგადქართულია და კულტურის ერთიანობაზე მიუთითებსა და არა დასავლეთ საქართველოს განყენებულ კულტურაზე, რაზეც აპელირებენ ამჟამად, ანუ ბრილის კულტურა არა მხოლოდ დასავლურქართულია, არამედ ზოგადქართული – მჭიდრო ეკონომიკური და კულტურული კავშირი ჰქონდა ახალანდელი დიგორის, ზემო იმერეთის, შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ზოლის და თრიალეთის მოსახლეობასთან.

https://oni.gov.ge/?page_id=5435

თუ არას ვიტყვით ქორიძის ზემოთ ნაჩვენებ სიასთან კოლხური კულტურის განძების ისტორიული საქართველოს უდიდეს ნაწილზე მისი განფენით და არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში. ასეთი არქეოლოგიური ფაქტები და წერილობითი წყაროები მრავალია.

მსგავსადვე, ვანის საგანძური თითქმის იგივეა, რაც ახალგორის იმავე ეპოქის საგანძურისა, რასაც საგულდაგულოდ მაღავენ შესაბამისი არქეოლოგები, ამიტომ თუ არსებობდა კოლხეთის სამეფო, ის ზოგადქართული იყო, რადგანაც **ვანში აღმოჩენილი კულტურა იდენტურია ახალგორისა და მცხეთის კულტურებისა.**

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, კოლხური კულტურა ზოგადქართველური ანდა წინარექართველური კულტურაა, ამის თქმის უფლებას იძლევა ყველაზე უძველესი წყარო კოლხების შესახებ, ცნობა (ფრაგმენტი 188), რომ „მოსხები კოლხური ტომია“, ესაა კოლხების შესახებ არსებული ერთ-ერთი ყველაზე უძველესი წყარო, თანაც მისი ავტორი პირადად იცნობდა კოლხურ სამყაროს.

ამ მნიშვნელოვან ცნობაში ნათქვამი, რომ „მოსხები კოლხური ტომია“, იგივეა, რაც „კოლხები მოსხური ტომია“ ნიშნავს, რომ ძვ.წ. მე-3 ს-ში საერთო ქართული ანდა ე.წ. ზანურ-ქართული ენა ჯერ კიდევ არ იყო საბოლოოდ დაშლილი, ასევე ამ ვარაუდის გამოთქმის უფლებას იძლევა ის ფაქტიც, რომ კოლხური კულტურის განძი მოპოვებულია თურქეთში, ქ. ორდუში, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს ბარსა თუ მთიანეთში, იმჟამად ქართლში შემავალ სევანის ტბისპირეთში და სხვა, რომელიც იმჟა-

მად (კოლხური კულტურის ხანაში) ჯერ კიდევ ერთიან პროტოქართულ რეგიონში შედიოდა.

თუ ასეა, ამ შემთხვევაში არასწორია ოფიციალური ზოგადად მიღებული დასკვნა, რომ კოლხური კულტურა დასავლეთ საქართველოს კულტურაა (Колхидская культура (груз. კოლხური კულტურა) – археологическая культура на территории Западной Грузии[1], одними из носителей которой были колхи – древние западно-грузинские племена).

ასეთი საყოველთაოდ დამკვიდრებული აზრი არასწორია.

მაშასადამე, ბრინჯაოს ეპოქის არქეოლოგია ადასტურებს წერილობით წყაროს, რომ მესხები კოლხური ტომია, ანდა პირიქით, **მოსხები და კოლხები ერთიანი კულტურის მატარებელი თემებია.**

ქართულ მეცნიერებაში უსაფუძვლოდაა გაბატონებული დოგმა, რომ კოლხური კულტურა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს ტომებისა და მოსახლეობის კულტურაა, ხოლო აღმოსავლურქართული ისტორიულად სხვაა, ასეთმა თეორიამ ჩამოაყალიბა მტკიცება, თითქოსდა, ისტორიულ პერიოდში დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა (თავისი ენითა და კულტურით) სხვა ეთნიკურ ერთობას წარმოადგენდა, აღმოსავლური კი სხვა, ანუ ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალზე არსებობდა ორი სხვადასხვა კულტურა, ორი ეთნოსი და ორი ხალხი. ასეთი მტკიცება დევს კიდევ სამთავრობო საიტზე

აქ, ამ ოფიციალურ საიტზე ნათქვამია –

„ქვეყნის სახელწოდება – საქართველო, მომდინარეობს ისტორიული მხარის – ქართლის სახელიდან. გეოგრაფიულად საქართველო იყოფა ორ ნაწილად – აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოდ. ვითარებიდან გამომდინარე, არსებობდა ორი კულტურა, დასავლეთ ქართული - კოლხური და აღმოსავლეთ ქართული - იბერიული. ფარნავაზმა ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნაზე შექმნა პირველი აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფო – ქართლის სამეფო“.

https://www.gov.ge/index.php?lang_id=geo&sec_id=193%E2%80%A626. 11.2020.##4

ამ მცდარი თეორიისაგან განსხვავებით სულ სხვას ამტკიცებდა ძველი ქართული ისტორიოგრაფია, კერძოდ, „მოქცევაი ქართლისაის“ ავტორი, მასთან ერთად, ლეონტი მროველი, ჯუანშერ ჯუანშერიანი, არსენ ბერი, სხვადასხვა მოღვაწე, მათ შორის დიდი ჭყონდიდელები (საუკუნეთა მანძილზე), იოანე ლაზი, იოანე მინჩხი, სხვა უამრავი მოღვაწე დასავლეთ საქართველოდან, იქაური ყოველი ძეგლი, წიგნი თუ წარწერა, მათ გარდა, სახელოვანი ისტორიკოსები – ალექსანდრე ხახანაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე და ბოლოს დიდი ილია, აკაკი, იაკობ გოგებაშვილი და სხვანი, რომ **ისტორიულად საქართველოში არსებობდა არა ორი, არამედ ერთი ქართული კულტურა, რომელიც საფუძვლად დაედო ქართველი ერისა და პირველი ერთიანი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას მეფე ფარნავაზისა და ქუჯი ერისთავის დროს ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში.**

ორი კულტურის თეორია შლის, ხოლო ძველქართული ამთლიანებს საქართველოს.

დასკვნა

დიდი და მცირე კოლხეთი სხვადასხვა გეოგრაფიული ერთეულები იყო, ამასთანავე სხვადასხვა ეპოქისა.

პირველი, ბრინჯაო-ადრერკინის კოლხური კულტურა მოიცავდა პროტოქართველური სამყაროს ვრცელ გეოგრაფიულ არეალს ამჟამინდელი თურქეთის ორდუდან, ვიდრე სომხეთის ლალვარამდე და ამჟამინდელი რუსეთის კავკასიისპირა ზოგიერთ ოლქამდე, ხოლო, მცირე ანუ ელინისტური ეპოქის კოლხეთი, აღწერილი სტრაბონისა და სხვა ავტორების მიერ, ვიწრო ზღვისპირა ზოლი იყო ქოროხსა და ტრაპეზუნტს შუა, უმეტესად ლაზებით დასახლებული.

შესაბამისად, დიდი კოლხეთის არქეოლოგიური კულტურა ფარავდა ისტორიულ საქართველოს ანუ ის ზოგადქართული კულტურა იყო და გაქრა დაახლოებით ძვ. წ. V საუკუნისათვის, მისი არეალი, ეროვნული წყაროების ცნობით, ძვ. წ. IV-III სს.-ში შეავსო ქუჯი-ფარნავაზის პირველმა ერთიანმა ქართულმა სახელმწიფომ, ხოლო მცირე კოლხეთი სტრაბონისა და სხვა უცხოელი ავტორების ცნობებით მოიცავდა მიწა-წყალს ქოროხის ხეობიდან ვიდრე ამჟამინდელ თურქეთში მდებარე ხოფამდე (ხუფატამდე), თანაც ისინი სხვადასხვა ეპოქებს მოიცავდა, დიდი კოლხეთი — ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანას, ხოლო მცირე კოლხეთი — ელინისტურ პერიოდს.

დიდი კოლხეთი ერქვა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხური არქეოლოგიური კულტურის მქონე ტერიტორიას, რომელიც მოიცავდა ქართველი ხალხის განსახლების მთელ არეალს როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს (ამ კულტურის ძეგლების აღმოჩენების შესაბამისად).

მისი განვითარება შეწყვიტა კიმერიელთა და ჩრდილოკავკასიის მომთაბარეთა შემოსევებმა, ძვ. წ. VIII-VII სს.-ში ძვ. წ. მე-6 საუკუნის შემდეგ, ვიდრე ძვ. წ. მე-4 ს-მდე, დასავლეთ საქართველო შედიოდა მცხეთის სამამასახლისოში ქართული წყაროების, მათ შორის ვახუშტის ცნობებით.

მცხეთელი მამასახლისი სათავეში ედგა სახელმწიფოებრივ სტრუქტურას (მცხეთის სამამასახლისოს), რომელშიც ასევე დასავლეთ საქართველოც შედიოდა.

ძვ.წ. IV-III საუკუნეებში მცხეთელი მამასახლისის სახლისშვილისა და მის ქვემდებარე, ანუ მცხეთელი მამასახლისის მოხელის ეგრისელი ქუჯის შეკავშირების შედეგად ჩამოყალიბდა ერთიანი პირველი ქართული სახელმწიფო — ქართლის სამეფო.

მცხეთელი მამასახლისი უფლად ანუ ზემდგომად ითვლებოდა სხვა რეგიონების მმართველთათვის, ამიტომაც ეგრისის მმართველს ფარნავაზმა — მცხეთელი მამასახლისის მემკვიდრემ ასე მიმართა -

მაშინ ფარნავაზ წარგზავნა მონა თჳსი ქუჯის თანა და რქუა: „**მე ვარ ნათესავი უფლოს მცხეთოსის ძისა, და ძმის-წული სამარა მამა-სახლისისა** ... მაშინ განიხარა ქუჯი სიხარულითა დიდითა და რქუა: „აღდეგ და მოვედ ჩემ თანა, და ნუ შურობ ხუასტაგსა შენსა, და ხუასტაგითა შენითა განგიმრავლნე

სპანი შენნი ვიდრე გამოვჩნდეთ მტერად აზონისა. მაშინ **განიხარონ ყოველთა ქართველთა** აწყუდილთა მისგან და მიწყუდეულთა. და ვგონებ, რომელ ჰრომთა მათგანნი-ცა **გამოგუერთნენ**. რამეთუ ურიცხუნი აწყუდილ არიან მათგანნი-ცა აზონისგან“.

მაშინ ფარნავაზ ... მივიდა ქუჯის თანა და რქუა მას ქუჯი: „**შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი** ან ნუ შურობ ხუასტაგსა შენსა, რათა **განვამრავლნეთ სპანი**; და უკეთუ მოგუეცეს ძლევა, **შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი**“. მაშინ შეიერთნეს.

https://www.amsi.ge/istoria/qc/qarTlis_cxovreba_1_3.html

ქუჯის სიტყვები – „შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე მონა შენი“ საბჭოთა ისტორიკოსებს არასწორად ესმით, აქ გამოყენებულია არა მონათმფლობელური ტერმინოლოგია, არამედ აქ სიტყვა „უფალით“ ქუჯი გამოხატავს იქამდე არსებული მმართველობითი სამამასახლისო სისტემის აღიარებას, ანუ ფარნავაზი რადგანაც მცხეთელი მამასახლისის მემკვიდრეა, შესაბამისად, ისაა უფალი (იქამდეც მცხეთელი მამასახლისები სამამასახლისო სისტემის მეთაურები ანუ „უფალნი“ იყვნენ).

სამამასახლისო სისტემის ერთ-ერთი ქვემდებარე მოხელე ქუჯი აქ ნახსენები სიტყვით „მონა“ გამოხატავს, რომ ის არის მოხელე ანუ „ჩინოსანი“ თავისი უფლის განკარგულების ქვემდებარე.

ის, ვითარცა მოხელე, ვალდებულია დაემორჩილოს სისტემის მეთაურს – უფალს, ანუ ამ შემთხვევაში, მცხეთელი მამასახლისის უფლებრივ მემკვიდრე ფარნავაზს.

ქუჯისა და ფარნავაზის მიერ დაფუძნებული ქართლის სამეფო დაყოფილი იყო 8 საერისთავოდ, ამ საერისთავოთა შორის ერთ-ერთი იყო ეგრისის საერისთავო.

ქართლის სამეფოში ეგრისის გარდა ასევე შედიოდა დასავლეთ საქართველოდან მარგვეთისა და ოძრხის საერისთავოები.

როგორც ითქვა, მცირე კოლხეთი ქართლის სამეფოს გარეთ მდებარეობდა მდ. ჭოროხიდან ხუფათამდე, სტრაბონი კარგად აღწერს მის მდებარეობას, რაც მოცემულია პირველ ტომში.

ჩანს, ეს მიწა-წყალი უკან დაიბრუნა ქართლის სამეფომ, მაგრამ იმის შემდეგ, რაც ქართლის მეფე ვარაზ ბაქარმა 380-იან წლებში დაკარგა. „კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა, შევიდა ჯერ რომის, შემდეგ ბიზანტიის სფეროში, ამ მიწა-წყალს უწოდებდნენ ისინი კოლხეთს, ანუ ესაა ელინისტური ხანის მცირე კოლხეთი, მდებარე ჭოროხის ხეობიდან ხუფათამდე.

„ქართლის ცხოვრება“ და ძველი სომხური გეოგრაფია ეგრის ქვეყნისა და ეგრისის შესახებ

სამხრეთ ეგრისი და ჩრდილოეთ ეგრისი

ქართული წყაროების მიხედვით ეგრისი ერქვა დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს, რომელიც შედიოდა ქართლის სახელმწიფოს შემადგენლობაში მეფე ფარნავაზიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასლის შვილებამდე, აღმოჩნდა, რომ არსებობდა ასევე მეორე ეგრისიც, რომელიც ჩვენში შედარებით ნაკლებ იყო ცნობილი, თუმცა მის შესახებაც მოიპოვებოდა ცნობები. მაგალითად, ტრაპეზუნტის სანახებს ჩვენს ძველ წყაროებში X ს. ბოლოსა და XI ს. დასაწყისში ერქვა „სოფელი მეგრელთა“, „სამეგრელო“, ვახუშტი ჭოროხის შესართავთან მდებარე მხარეს რამდენჯერმე „ეგრისს“ უწოდებს.

VII ს. „სომხური გეოგრაფია“ „ეგრივს“ უწოდებს ტრაპეზუნტის სანახებს ჭოროხის შესართავამდე და მისთვის უცნობია რიონისპირა ეგრისი. სომხური წყაროს მიხედვით ეგერთა ქვეყანა ოთხ ნაწილად იყოფოდა. ესენი იყვნენ: მანრაღია, ეგრივი, ლაზივი და ჭანიკი (მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი, ჭანეთი)

სად მდებარეობდნენ ეს ქვეყნები? სწორედ მათი მდებარეობის განსაზღვრით მივიღებთ სწორ სურათს, უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ეპოქის ქართული ისტორიოგრაფია ამ სომხური წყაროს ეგრივის შემადგენელ ოლქებს არ საზღვრავდა სისწორით, ამიტომაც უშვებდა უმძიმეს შეცდომებს, რომელმაც არასწორი გზით წარმართა საქართველოს ისტორიის კვლევა. კერძოდ, მიიჩნევდნენ, რომ მანრაღია თითქოს იყო არგვეთი. არასწორად საზღვრავდნენ მის (მანრაღიის) ადგილს და იღებდნენ არასწორ სურათს.

სამხრეთის ეგრისის, ე.ი. ეგრივის დიდი ნაწილი მდებარეობდა არა ზღვის პირზე, არამედ თეოდოსიოპოლის ანუ არზრუმის მიმართულებით და მოიცავდა ვრცელ რეგიონს, კერძოდ, ნ. ადონცი, რომელიც უკეთ იცნობდა სომხურ წყაროებს და სომხეთის მიმდებარე ოლქებს, წერდა, რომ მარდაღია და მანრაღია მდებარეობდნენ ზიგანა-ბიზანის მხარეებისაკენ, მაშასადამე, არზრუმის ოლქის სიღრმეებში.

ბერძნები, რომლებიც შავი ზღვისპირის კოლონიზაციას ეწეოდნენ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით, ცხადია, პირველ რიგში, გაეცნენ არა ჩრდილოეთ ეგრისს (ე.ი. რიონისპირეთს), არამედ სამხრეთ ეგრისს (ტრაპეზუნტ-ჭოროხის რეგიონს), უფრო მეტიც, იკვეთება, რომ ბერძნული მითები და ამბები კოლხიდის შესახებ ეხება ასევე სამხრეთ ეგრესს.

სამხრეთ ეგრისი იყო ის კოლხიდა, რომელსაც იცნობდა და უმღეროდა ბერძნული პოეზია. „ჩქარი და მშფოთვარე ფასისი“ არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მდინარეს ერქვა! სამხრეთ ეგრისის რეგიონში ერთი დიდი მდინარე გაედინებოდა ასევე ფასისის სახელით ცნობილი, ეს იყო არაქსი. აღსანიშნავია, რომ არაქსს ასევე ერქვა – ეგრი (ე.ი. არაქსს ერქვა ფაზისი და ეგრი). სახელწოდება და ტოპონიმი ეგრი არაქსის ხეობაში გვიანობამდე დარჩა.

არაქსთან ახლოს მდებარეობდა მანრაღია (და მარდაღია) – ეგრის ანუ სამხრეთ ეგრისის ოლქი სომხური გეოგრაფიის მიხედვით.

სამხრეთის ეგრისი მდებარეობდა იმ საერთაშორისო გზაზე, რომელიც ტრაპეზუნტს სპარსეთთან აერთებდა. ამ გზაზე მდებარეობდა სამხრეთის ეგრისის რეგიონი ჭანეთი (ქალდეა), ასევე აღნიშნული მანრაღია და მარდაღია. სამხრეთის ეს რაიონები ისტორიული იბერიის პროვინციების ხორძენას, პარიადრეს ან გუგარქის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. ისინი, სტრაბონის ცნობით, არმენიამ ჩამოაჭრა იბერიას. მათ უკან დასაბრუნებლად ამ მხარეებისაკენ ილაშქრა ფარნავაზმა, ვახტანგ გორგასალმა, დავით კურაპალატმა, გიორგი I-მა. ამ რეგიონის ერთი ნაწილი შემდეგ შედიოდა სამცხე-საათაბაგოში, ნაწილი კი გურიაში.

როგორც ითქვა, სამხრეთის ეგრისი მოიცავდა არზრუმის სამხრეთით მდებარე მხარეებს ვიდრე ტრაპეზუნტამდე და ჭოროხის შესახვევამდე. ამ მიწა-წყალს ვახუშტი მიიჩნევდა „ზემო ქართლის“ ნაწილად და ათავსებდა კლარჯეთში.

ვახუშტი, როგორც აღინიშნა, კლარჯეთს უწოდებდა არა მიწა-წყალს არტანუჯ-ლიგანისას, არამედ უფრო სამხრეთით მდებარე მხარეებს თორთომიდან – გურჯი ბოლაზამდე, ტრაპეზუნტამდე და ჭოროხის შესართავამდე, ისპირისა და ჭანეთის ჩათვლით. ასე რომ, „ზემო ქართლის“ ნაწილი, ვახუშტისეული კლარჯეთი იგივე სამხრეთ ეგრისია, კლარჯეთი ვახუშტის მიერვე მიიჩნეოდა აზონის მამისეულ ქვეყნად ანუ არიან-ქართლის ნაწილად. არიან-ქართლი – იგივე მეორე ქართლია, როგორც იყო ორი გეოგრაფიული ქართლი, ერთი მცხეთის ქართლი, მეორე კი არიან-ქართლი, ასევე იყო ორი გეოგრაფიული ეგრისი – რიონის ეგრისი და მეორე – სამხრეთის ანუ ტრაპეზუნტის ეგრისი. „სამხრეთის ეგრისის“, საჭირო ახალი ცნების შემოტანა – სიახლეს შეიტანს საქართველოს ნამდვილი ისტორიის დაწერის საქმეში.

მაშასადამე, ვახუშტის კლარჯეთი იგივე სამხრეთ ეგრისია, სულ სხვა გზით იგივეს ამბობდა ნ. მარი. მისი აზრით, კლარჯეთის თავდაპირველი მოსახლეობა იყო მეგრელ-ჭანური (თუბალ-კაინური), რომელიც, თითქოსდა, შემდგომ გასომხდა.

სომხური გეოგრაფიის ეგრევიკს (ანუ ეგრივს) ასევე ლაზიკას უწოდებდნენ, სადაც განლაგებული იყო ზიგანასა და ლაზთა სხვა საეპისკოპოსოები შემდეგდროინდელი გიუმუშხანეს მხარეს.

„ძველი სომხური გეოგრაფია“ „ეგრის ქვეყნის“ ადგილმდებარეობის შესახებ

„ეგრის ქვეყნის“ ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს „ძველი სომხური გეოგრაფიიდან“ ერთი ადგილის სწორად თარგმნას. კერძოდ, სომხური გეოგრაფიის შესაბამის ადგილს სხვადასხვაგვარად თარგმნიან ცნობილი მეცნიერები – პ. ინგოროყვა, ს. ჯანაშია, დ. მუსხელიშვილი და ბოლოს ნ. ადონცი.

VII საუკუნით დათარიღებული სომხური გეოგრაფიის რამდენიმე რედაქცია არსებობს.

1. სომხური გეოგრაფიის „მოკლე რედაქციაში“ დ.მუსხელიშვილის სიტყვით შემდეგს ვკითხულობთ – „კოლხეთი არის იგივე ეგრისი... შეიცავს ეგრისის ოთხ მცირე ქვეყანას: მანრილი, ეგრევიკა, ლაზივი, ჭანეთი, რომლებიც არიან ხალდეები“.

ვრცელი რედაქცია ამავე წყაროსი უფრო დანვრილებით ცნობებს იძლევა. ისიც ჩამოთვლის ზემოხსენებულ პროვინციებს:

„მანვილი (ვარიანტი – მანრილი), ეგრევიკი ანუ საკუთრივ ეგრისი, რომლის კიდეზე არის მდ. ფაზისი, თანამოსახელე ქალაქითურთ და ჭანივი, იგივე ხალდეები... აქვს ხუთი ქალაქი: იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა და რიზონი და სხვა ბევრი ემპორიონები, ანუ ზღვისპირა დაბა-ქალაქები, რომელთა შორისაა ტრაპიზონი“ – ასე თარგმნის დ. მუსხელიშვილი სომხურ გეოგრაფიას VII საუკუნისა, რომელიც თავის მხრივ რუსულად უთარგმნია და გამოუცია ქ. პატკანოვს 1877 წელს (დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, 2003, გვ. 101).

დ. მუსხელიშვილი მიიჩნევს, რომ სომხური გეოგრაფიის მანრილი „უნდა ნიშნავდეს ქართულ მარგვის – არგვეთს, ხოლო ეგრევიკი საკუთრივ ეგრისს – ანუ ქართული წყაროების „შიდა ეგრისს“ (იქვე, გვ. 102). აქედან ჩანს, რომ დ. მუსხელიშვილი არაა დარწმუნებული, რომ „მანრილი“ არის არგვეთი, და წერს – „უნდა ნიშნავდეს“, მიუხედავად ამისა, შემდგომში ის დაბეჯითებით ავითარებს აზრს, რომ თითქოსდა სომხური გეოგრაფიის ეგრი – დასავლეთ საქართველოა.

2. პ.ინგოროყვა დარწმუნებულია ამ საკითხში და ის შესაბამისად თარგმნის კიდეც აღნიშნულ ადგილს:

„კოლხეთი, ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა აზიისა და მდებარეობს პონტოს ზღვიდან სარმატიამდე და მდინარე დრაკონიდან ვიდრე კავკასიის მთამდე და მის შტოებამდე, რომელიც ჰყოფს მას ივერიიდან... და იგი განიყოფა ოთხ მცირე ქვეყნად: ა) მარ[გ]ველი-ვი, ბ) ეგრევიკი, რომელ არს საკუთრივ ეგრი, ფასი-სის მდინარის მოსაზღვრედ, ამავე სახელწოდების (ფასი-სის) ქალაქითურთ, გ) ლაზივი, დ) ჭანივი, რომელიც არის ხალტეთი (ხალდია), აქვეა ხუთი ქალაქი, იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა, რიზონი და სხვა მრავალნი ნავსადგურნი, ე.ი. ზღვის სანაპირო დაბა-ქალაქნი, რომელთა შორის არის ტრაპეზუნტი“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 212). პ. ინგოროყვამ მიუთითა 1881 წელს გამოცემული სომხური გეოგრაფია.

აქედან ჩანს, რომ პ. ინგოროყვამ თავისებურად გაიგო წყაროს „მანრილი“ და უწოდა მას „მარგველივი“, რისთვისაც მას დასჭირდა სიტყვა „მანრილში“ ერთი ასოს – „გ“ – განის ჩამატება და „ნ“-ს ამოშლა, რის შედეგადაც მანრილი იქცა მარგველივად ანუ მარგვეთად. ამ მეთოდით გასაგები ხდება, თუ რატომ უწოდა მანრილს პ. ინგოროყვამ მარგვეთი, ვფიქრობ დ. მუსხელიშვილმა გაიმეორა პ. ინგოროყვას თვალსაზრისი, თუმცა ის არ ხსნის, თუ რატომაა წყაროს მანრალი არგვეთი.

3. სხვაგვარია ნ. ადონცის განმარტება იმისა, თუ სინამდვილეში სად მდებარეობდა „ეგრის ქვეყნის მხარე მანრალია“.

მანრალია, ნ. ადონცის სიტყვით, მდებარეობდა მდ. ჭოროხის სამხრეთით და მოიცავდა ზღვისპირეთს და მთიან ნაწილებს, მდ. ჭოროხის სათავეს მხარეს (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 20).

ადონცის თვალსაზრისი სრულიად განსხვავდება ქართველი მეცნიერების მოსაზრებისაგან, ამასთანავე, უნდა ითქვას ის, რომ საქმე ეხება სომხურ წყაროს, რომელსაც უკეთ იცნობდა ნ. ადონცი, აღიარებული მეცნიერი სწორედ ისტორიული გეოგრაფიის სფეროში, მით უმეტეს შავი ზღვისპირეთისა.

4. ამ ზემოთ მოყვანილ ორ თარგმანთან შედარებით, ვფიქრობ, უფრო რეალისტურია ს. ჯანაშიას თარგმანი აღნიშნული ადგილისა – „კოლხეთი, ე.ი. ეგერი, იმყოფება პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, სარმატიის ახლოს, და ივერიისა და დიდი სომხეთის თანამოსაზღვრეა. ეგერი ოთხ პროვინციად იყოფა: მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი, ჭანეთი, ე.ი. ხალდეები“ (ს. ჯანაშია, ისტორიული სიმართლის დამახინჯება, 1946, გვ. 22).

აქედან ჩანს, რომ სომხურ გეოგრაფიაში აღნიშნულ მხარეს ერქვა მანრილი და არა მარგველივი, ასევე სომხურ გეოგრაფიაში განხილულ მხარეს ერქვა ეგრი და არა ეგრისი, მის ერთ-ერთ კუთხეს ერქვა ეგრევიკი და არა შიდა ეგრისი.

ნ. ადონცი დაბეჯითებით წერს, რომ ეგრი მდებარეობდა ჭოროხის შესართავთან და მოიცავდა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს. რადგანაც, მისი მსჯელობიდან გამომდინარე, სომხური გეოგრაფიის „ფაზისი“ ჭოროხია.

ასევე, ექვთიმე მთაწმიდელი და სხვა ძველი მამები „ფაზისს“ ჭოროხს უწოდებდნენ.

ამ წყაროში (ძველი სომხური გეოგრაფია) „სარმატიის“ ქვეშ იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი, ხოლო მისი „კავკასიის მთა“ – კარჩხალის მთიანეთია (ისტორიულ ოლქ – „საკავკასიძეოსთან“ ახლოს), რომლისაგან გამოსული არსიანის ქედი „ეგერიას გამოყოფდა იბერიისაგან“. ამ წყაროში იბერია კოლა-არტაანთან იწყებოდა. ეს წყარო კლარჯეთს ეგერიაში ათავსებდა, ხოლო არტაანს იბერიაში, მათ (ე.ი. ეგერიასა და იბერიას) ერთმანეთისაგან მართლაც ჰყოფს კარჩხალის მთიანეთისაგან გამოსული არსიანის ქედი.

როგორც აღნიშნა ნ. ადონციმ მანრალია მდებარეობდა ჭანეთის მახლობლად, კერძოდ, კარინიდან, იგივე კარნუ-ქალაქიდან 40 კმ დაშორებით.

მისი აზრით, სომხური გეოგრაფიის ქვეყანა ეგრი მოიცავდა ვრცელ მხარეს მდ. ჭოროხის შესართავის სამხრეთით მდებარეს, ქ. ტრაპეზუნტის ჩათვლით. ამ მხარეს ეკუთვნოდა ჭანეთი და თეოდოსიოპოლისის მხარეები, ანუ ეს იყო ერთიანი შეკრული მხარე. საზოგადოდ არსებობდა ორი ისტორიული მხარე – ერთს ერქვა ეგრისი, მეორეს კი ეგრი. ეგრისი დასავლეთ საქართველოში, ხოლო ეგრი – ტრაპეზუნტთან მდებარეობდა. ეგრს ხშირად ეგრისსაც უწოდებდნენ, ისაა სამხრეთის ეგრისი.

სად მდებარეობდა კოლხეთი აზიაში თუ ევროპაში?

სტრაბონის ცნობით, აზიასა და ევროპას ერთმანეთისაგან ჰყოფდა მდ.ფაზისი – მის მარჯვენა სანაპირო მხარეს ერქვა – ევროპა, ხოლო მარცხენა სანაპირო მხარეს – აზია.

კითხვა ასე დგას – კოლხეთი ფაზისის მარჯვენა მხარეს მდებარეობდა თუ მარცხენა მხარეს?

ამ კითხვის პასუხს გვაძლევს აღნიშნული VII ს-ის სომხური გეოგრაფია, სადაც ნათქვამია – „კოლხეთი ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა აზიისა მდ.ფაზისის ნაპირზე“.

მაშასადამე, კოლხეთი ფაზისის მარცხენა სანაპიროს, „აზიის ქვეყანა“ იყო, აზია კი ფაზისის მარცხენა სანაპიროდან იწყებოდა.

თუ ფაზისი რიონი იყო, მაშინ ზღვისპირა კოლხეთი ანუ ეგრი თანამედროვე გურია ყოფილა, ხოლო თუ ჭოროხი, მაშინ მისი მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა ტრაპეზუნტის მიმართულებით.

ვახუშტის ცნობით, ეგრი ერქვა მხარეს ჭოროხის შესართავთან. მაშასადამე, კოლხეთი ერქვა „სამხრეთ ეგრისის“ ქვეყანას ჭოროხიდან ტრაპზონის მიმართულებით.

სომხური გეოგრაფია, როგორც ითქვა, წერს – „კოლხეთი, ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა აზიისა და მდებარეობს პონტოს ზღვიდან სარმატიამდე და მდინარე დრაკონიდან ვიდრე კავკასიის მთამდე და მის შტოებამდე, რომელიც ჰყოფს მას ივერიიდან“.

აქ გასაგებადაა აღნიშნული, რომ აზიის ქვეყანა კოლხეთი (ეგრი) სამხრეთიდან შემოსაზღვრულია მდ.დრაკონით, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან კავკასიის მთით, რომლის განშტოების იქითაც იბერია მდებარეობს, მის დასავლეთით პონტოს ზღვაა, ჩრდილოეთით სარმატია.

ინტერნეტით გავრცელდა ბ. არუთიუნიანის რუსულენოვანი რუკა – „სომხეთი „აშხარაციოც“-ისა და სხვა წყაროთა მიხედვით“ (კარტოგრაფი ვ. მხიტარიანი, ინტერნეტვერსია – რ. მაჩკალიანისა). ესაა სომხური გეოგრაფიის მიხედვით შექმნილი რუკა, მაგრამ, თუ უფრო ზუსტი ვიქნებით, უფრო ქართიზაციის თეორიის გამოყენებით. კერძოდ, ავტორის მიერ სიხარულითაა გაზიარებული თვალსაზრისი, რომ „მარლინკი“ (ე.ი მანრილი, მარლინი) არის არგვეთი – იმერეთი, რომ მდ.დრაკონი მდ.ენგურია, შესაბამისად, ძალზე ჩრდილოეთით გადმოწია რუკის ავტორმა ისტორიული სომხეთის საზღვრები. ამ რუკაზე სომხეთი მოიცავს აჭარას, შავშეთს, სამცხეს, ჯავახეთს, თრიალეთს-მანგლისის ხეობის ჩათვლით, ზედ თბილისამდე.

მაგრამ, თუკი გაზიარებული იქნება ჩემი თვალსაზრისი (სინამდვილეში კი ის ცნობები, რაც მოცემულია სომხურ გეოგრაფიაში), მაშინ სომხეთის საზღვრები საკმაოდ მცირდება, მის დასავლეთით კი აღმოჩნდება სამხრეთ ეგრისის ვრცელი ქართული ქვეყანა, რომელიც აღნიშნული რუკის ავტორმა ბატონმა მხიტარიანმა სომხეთს მიაკუთვნა ისე, რომ სიტყვა „ეგრისი“ არც კი უხსენებია.

ვფიქრობ „ქართიზაციის თეორია“ ძვირფასი საფუძველი აღმოჩნდა სომეხ მეცნიერთა ხელში ისტორიული სომხეთის საზღვრებში საქართველოს კუთხეთა მოსაქცევად.

მაგალითად, „გეოგრაფიის“ მიხედვით მდ.დრაკონი მდებარეობდა ეგრისის ქვეყნის სამხრეთით და არა ჩრდილოეთით. მართლაც, ამავე რუკაზე ჩანს ქალაქი დრაკონისი, ის მდებარეობს სამხრეთით, კერძოდ, ტრაბზონის სამხრეთ-დასავლეთით. ქალაქი დრაკონისი მდებარეობდა ზიგანას უღელტეხილის ახლოს მდებარე ციხესიმაგრე არგიოკასტორის დასავლეთით. ამ ქალაქთან გაედინებოდა ერთ-ერთი შენაკადი მდ.გაილკეტისა. აი, ეს შენაკადი უნდა იყოს „გეოგრაფიის“ მდ.დრაკონი. მის მახლობლად (სამხრეთით) მდებარეობდა ქალაქი „ეგარ“ ფუძის მქონე – „ეგეგარიჩი“ ამავე რუკის მიხედვით. ამ რეგიონში მრავალი ტოპონიმია „ეგრ“ ფუძის მქონე. ამ სამხრეთის მდ.დრაკონიდან ჭოროხამდე და არსიანამდე იყო განვრცობილი სამხრეთის ეგრისი. ხოლო ჩრდილოეგრისი ყუბანამდე და არა ენგურამდე.

რატომ უწოდებს სომხური გეოგრაფია ჩრდილოეთ ეგრისს – სარმატიას?

საქმე ისაა, რომ ვახტანგ გორგასლის შემდეგ აზოვისპირა ჩრდილოური ტომები ბიზანტიამ დაძრა ლაზიკისაკენ, რათა მათ ებრძოლათ სპარსელებთან VI საუკუნესა და VII საუკუნის დასაწყისში. წყაროთა ცნობით, ეს ტომები იყვნენ ალანები, საბირები და ასევე სარმატულად მიჩნეული სხვა ტომები. ბიზანტიის დახმარებით მათ ხელში ჩაიგდეს დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი სიმაგრეები, ებრძოდნენ დასავლეთ საქართველოს ქართულ ტომებს (მისიმიელებსა და სხვებს). ამიტომაც ჩანს, VII საუკუნის სომხური წყარო ამ საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს სარმატიას უწოდებდა.

არაბთა შემდეგ ბიზანტიის დასუსტებამ ჩრდილოკავკასიაში ასპარეზი გაუხსნა ხაზარებს, რომელნიც ალანებს მტრობდნენ. მათი ზენოლის შედეგად მომთაბარე ალანებმა მიატოვეს დასავლეთ საქართველოს სიმაგრეები VII ს. ბოლოს.

ეგრს ჰქონდა ხუთი ქალაქი, იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა, რიზონი, მრავალი ნავსადგური, ე.ი. ზღვის სანაპირო დაბა-ქალაქი, რომელთა შორის იყო ტრაპეზუნტი. ეგრს ეკუთვნოდა ქ.ფაზისი, მდებარე მდ. ფაზისის (ჭოროხის) შესართავთან მის მარცხენა სანაპიროზე.

ყველა ეს ქალაქი თუ ნავსადგური ფაზისის ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს მდებარეობდა, რადგანაც ეგრი აზიის ქვეყანა იყო.

ამიტომ მანრილი, ეგრევიკი, ჭანეთი და ლაზივი ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს ქვეყნები იყო. სად მდებარეობდნენ ისინი?

ჭანეთის ადგილმდებარეობას თვითონ გვამცნობს წყარო – ჭანები ხალდეები (ქალდეები) ყოფილან. ქალდეა ზიგანასა და სხვა მეზობელ კუთხეებს მოიცავდა რიზე-ტრაბზონის სამხრეთის მთიანეთის რეგიონში.

ეგრის (ეგერის) ნაწილი იყო მანრილი. როგორც ითქვა, ის მდებარეობდა ამ მთიანეთსა და თეოდოსიოპოლისს (არზრუმს) შორის.

ეგრი-ეგერის ყველაზე ჩრდილო ნაწილი იყო ეგრევიკი, უშუალოდ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე.

სად მდებარეობდა ლაზივი-ლაზიკა? – რადგანაც ტრაბზონიც ეგრის ქალაქი იყო, ჩანს, ზღვისპირი ტრაბზონიდან ეგრევიკამდე ლაზივად იწოდებოდა (საფიქრებელია ხუფათამდე, რადგანაც ის იუსტინიანეს მეფობის ერთ პერიოდში სასაზღვრო პუნქტი იყო).

ყველა ეს პატარა მხარე (მანრილი, ლაზივი, ჭანიკა-ჭანეთი და ეგრევიკი) ქმნიდა ერთ დიდ ქვეყანას ეგრს ანუ ეგერ-კოლხეთს. ეს მხარეები ერთმანეთის გვერდიგვერდ მდებარეობდნენ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროდან ტრაპეზუნტის ჩათვლით და აღნიშნული ქალაქებიც – იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა და რიზონიც იქვე მდებარეობდნენ.

მანრალიის ადგილმდებარეობა ნ. ადონცის მიხედვით

„თავის საცხოვრებელ გარემოში ვითარდება ყოველი ეროვნება, ყალიბდება ხალხის ინდივიდუალური სახე და ისაზღვრება თავისებურება მის მიერ განვილილი გზისა. ამის გამო გარემოს ანალიზი წინ უნდა უძღოდეს ყველა სახის კვლევას ისტორიისა“ – წერს ნ. ადონცი (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, გვ.1).

„სასაზღვრო ხაზი ბიზანტიურ (რომაულ) და სპარსულ არმენიას შორის გადიოდა თეოდოსიოპოლისის (არზრუმის) ჩრდილოეთით და ნიზიბინის სამხრეთით (თეოდოსოპოლისი რომაულ არმენიაში, ხოლო ნიზიბინი სპარსულში იყო მოქცეული).

ნიზიბინის ახლოს, ჩრდილო მხარეს, ბიზანტიურ ნაწილში მოქცეული იყო ქალაქი დარა, იმპერატორ ანასტასის დროიდან გამაგრებული ციხე-ქალაქი (მას ეწოდებოდა კიდეც ანასტასიოპოლისი, დაბა ნიზიბინიდან 98 სტადიონით იყო დაშორებული), ბიზანტია-სპარსეთის საზღვარზე მდ. ნიმფაზე მდებარეობდა მარტიროპოლისი – ის მდებარეობდა სოფანენაში (იგივე არქსინა), ამიდის ჩრდილოეთით „ერთი დღის გზაზე, რაც უდრის 210 სტადიონს“. დაახლ. 36-37 კმ.

„ხოლომ გაიარა დარადან არმენიაში და შევიდა ვასპურაკანის ქვეყანაში“ (გვ. 8). პროკოფის აღწერით, მარტიროპოლისთან იყო ადგილი ფეისი სოფანენაში (არმენია), ნახევარი დღის გზაზე (ე.ი. 210/2) – დაახლოებით 8 მილზე – იქ გაუვალი ქედები ერთმანეთს უახლოვდებიან და ქმნიან ორ უღელტეხილს, რომელნიც ერთმანეთთან ახლოს არიან და იწოდებიან კლეისურებად. თუ კაცი მიემართება პერსარმენიიდან სოფანენაში, ამ გადასასვლელებით უნდა ისარგებლოს. ერთ-ერთს უწოდებენ ილირისს, მეორეს საფხაზს“ (III, გვ. 250). იუსტინიანემ გაამაგრა ფეისი და კლეისურები.

ევფრატის ვაკეზე თეოდოსიოპოლისის მხარეს სპარსულ-ბიზანტიური ოლქები ხორძიანას ემიჯნებოდა, მდ. გაილთან (ახლანდელი კეგი). ხორძიანა იყო მეოთხე არმენიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეში. ხორძიანას დასავლეთით პალნატუნი მდებარეობდა. მის სამხრეთით იყო ბალახვიტი ტიგროსის სათავეებში.

ხორძიანის მეზობლად მდებარეობდნენ კანტონები მარდალიქი და მანალიქი, რომელთა სახელები თავისი შემადგენლობით უახლოვდება არტალიქ-არტალის-არტალესონს, (ე.ი. მარდალიქიდან-არტალესონი, მანალიქიდან-მანარილ-მანრალია).

მარდალია – განფენილი იყო კარინამდე. მახლობლად იღებს სათავეს არაქსი, რომელსაც ამჟამად ეგრი ანუ არაზი ჰქვია და იქვეა მანრალია (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908 გვ. 20).

[მაშასადამე, არაქსს ერქვა ფაზისი, შემდეგ ეგრი, იქ მის სათავესთან იყო მანრალია].

მანრალიის გეოგრაფია

„მარდალიას ხალხალის ქედი ჰყოფდა პერსარმენიისგან. ხალხალის ქედს კუთხით ესაზღვრებოდა დასავლეთის მხრიდან – მანრალია“ (იქვე).

ხალხალის ქედს ესაზღვრებოდა ხორძიანა, მანრალია და მარდალია, რომელიც ძველად არტალიად (არტალესონად) იწოდებოდა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20). მანრალი მდებარეობდა მხარე ხორძიანასთან «В гору Халхал упирались углом с запада Манралия, с юга Хордзиана» (იქვე). ეგერის ერთ-ერთი მხარე „მანრალიის“ შესახებ ნ. ადონცი წერს: «Нам кажется, что часть Хордзианы, примыкавшая при горе Халхаль к Манралии и Мардалии, носила родственное им имя Арталиа, Арталики» (იქვე).

იმ ოლქს, რომელსაც ნ. ადონცი მანრალიას უწოდებს, ზემოთ აღნიშნულ ბ. არუთუნიანის არმენიის VII ს. რუკაზე ეწოდება „მანანალი“. ამ ოლქს (მანანალს) უშუალოდ ესაზღვრება ოლქი „მარდალი“ (მარდალია).

რუკაზე ამ ოლქს შორისაა ქედი „მეგედუგხი“. ადონცის ცნობით, მანრალიასა და მარდალიას შორის მოთავსებულ ქედს ებჯინებოდა ოლქი ხორძიანა, მართლაც, ამ რუკაზე ქედი „მეგედუგხი“ ერთმანეთისაგან ყოფს ხორძიანას, მანანალისა და მარდალის ოლქებს.

მაშასადამე, მარდალია არის ამ რუკის ოლქი მარდალი (მარდაგი), ხოლო მანრალია ამ რუკის მანანალი (მანანაგი), რომლებიც ესაზღვრებიან ხორძიანას, სამივე ეს ოლქი, როგორც ითქვა, ებჯინება მეგედუგხის ანუ ხალხალის მთებს, რომელსაც თურქულ რუკაზე „კარაგიოლის მთები“ ეწოდება, ერზრუმის სამხრეთით.

აღსანიშნავია, რომ ბ.არუთუნიანის რუკაზე „მანრილკი“ ჰქვია მხარეს ქვემო იმერეთში, შორაპანთან, „არგუელკის (მარგუელკის)“ ქვემოთ (იგულისხმება არგვეთი). რუკაზე ისინი დატანილია ქართველი ისტორიკოსების გავლენით, ამით რუკის ავტორებს სომხეთის ტერიტორიის გაზრდის საშუალება მიეცათ. ამავე დროს რუკის ლეგენდაში „არგუელკ“ (არგვეთი) გამოცხადებულია, როგორც „სატომო კავშირი“ („პლემენნიე სოიუზ“), მაშინ, როცა სინამდვილეში, არგვეთი ქრისტეშობამდე მესამე საუკუნიდან იბერიის სამეფოს ნაწილს შეადგენდა.

„არტალესონი (ხორძიანაში) იხსენიება ხოსროს 576 წლის ლაშქრობის გზაზე, როცა მან არმენიაში ბასიანი გაიარა და რომის საზღვრებში შეიჭრა თეოდოსიოპოლისის მხრიდან (მენანდრე). არტალესონთან ახლოს მდებარეობდა კიტარიზომი“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, გვ. 21).

542 წლის ხოსროს ლაშქრობას ნ. ადონცი უწოდებს Двинский поход – დვინის ლაშქრობა (ნ. ადონცი, არმენია გვ. 21). ამ წელს რომაული ჯარი იდგა კიტარიზომი, ხორძიანაში (არტალესში) და მესამე – ფისში.

კიტარიზი უნდა ყოფილიყო სირიასა და არმენიას შორის. ჩრდილოეთით სასაზღვრო ხაზი ბიზანტია-სპარსეთს შორის გადიოდა მარდალიის იქით

თეოდოსიოპოლისის რაიონში, მიჰყვებოდა ქედს, გადაჭიმულს თეოდოსიოპოლისიდან ჭოროხამდე. ეს ქედი ჯერ ერზრუმის მარჯვნიდან მიემართება ჩრდილოეთით დავაბიუნსკიდან, შემდეგ კარგაბაზრის მთებში, რომელიც დასავლეთისაკენ გადაიხრება და უერთდება დუმლის ქედს. კარგაბაზრის ქედის მწვერვალი კანდილი (10230 ფუტი) – ყველაზე მაღალი წერტილია მათა ამ ჯაჭვისა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, გვ. 22).

დუმლის ქედი ერზრუმის ქვემოთაა გადაჭიმული და მიემართება ჭოროხის სანაპიროსკენ სპერის მაღლა. ამ სასაზღვრო ხაზზე ბასიანი და ტაიქი (თავისი კანტონებით ბუხა და ოკალით) სპარსულ ნაწილში შედიოდა, რომაულში კი კარინი და შალაგომი იყო. ზედ საზღვარზე, კარინსა და ბასიანს შუა, იყო სოფელი დუ (იქვე, გვ. 23). ასევე აქვე იყო სოფელი ვარდიშენი – ბასიანთან და კარინთან (გვ. 23).

სოფელი დუ ერზრუმიდან ახლოს ახლაცაა. ეს იმითაა საინტერესო, რომ სოფელი დუვი დავით და ტირიჭანის ცხოვრების ადგილია.

ახლა ამ სოფელს ტუია ეწოდება.

კანდილის მწვერვალთან, ზედ საზღვარზე იყო სოფელი ცაგკი, უფრო მაღლა, მდ. თორთომის ვაკეზეა სოფელი გეგიკი და ვარდიშენი, აქ იყო რომაული კანტონი შალაგომი – კარინსა და სპერს შუა. საპირისპირო სპარსულ მხარეს ბასიანში, თეოდოპოლისთან, იყო ბოლის ციხე ვალაშკერტის ახლოს (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 24).

მანრაღია – ლაზიკა

სომხური გეოგრაფია, როგორც ითქვა, წერს – „კოლხეთი, ე.ი. ეგერი იმყოფება პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, სარმატიის ახლოს და ივერიისა და დიდი სომხეთის თანამოსაზღვრეა. ეგერი ოთხ პროვინციად იყოფა: მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი და ჭანეთი, ე.ი. ხალდეები“ (ს. ჯანაშია, ისტ. სიმართლის დამახინჯება, 1946, გვ. 222).

ნ. ადონცის მიხედვით, მანრაღია მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ხალხალის მთასთან, ძველი ტრაპეზუნტიისა და თეოდოსიოპოლისის (არზრუმს) შორის. მარდალიის გვერდით. მართალია, მანრაღიის ადგილმდებარეობის განსაზღვრა ძნელია, მაგრამ ის მარდალიასთან მდებარეობდა, მარდალიის ადგილმდებარეობა კი ცნობილია – ის თეოდოსიოპოლთან ახლოს იყო, ხალხალის მთასთან.

ნ. ადონცი წერს – „არზრუმიდან 40 კმ-ის დაშორებით აღმართულია ხალხალის მთა, რომელიც საზღვრავს ხორდიანას ჩრდილოეთიდან.

ხორდიანადან გაედინება მდ. გაილი. ხორდიანა, სომხური გეოგრაფიის ცნობით, შედიოდა ე.წ. IV არმენიის ჩრდილო-აღმოსავლეთში.

ხალხალის მთა, ამასთანავე, წარმოადგენდა საზღვარს სპარსულ არმენიასა და მარდალიას შორის. ამავე ხალხალს ებჯინებოდა დასავლეთიდან მანრაღია. ნ. ადონცის სიტყვით, ხორდიანას ნაწილს, რომელიც მანრაღიასთან მდებარეობდა, ძველად არტალია ერქვა, ციხე-სიმაგრე არტალესონის თანამოსახელე (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, გვ. 20). (იხ. პროკოფი, „შენობათა შესახებ“, 2006, გვ. 101).

ასე რომ, „მანრალია“ და ქართული ეგრისი სულ სხვადასხვა ქვეყნებია. სომხური გეოგრაფიის ცნობით, კოლხეთი ანუ ეგერი (ანუ ლაზიკა) მდებარეობდა ტრაპეზუნტსა და არზრუმს შორის (მასში შედიოდა თანამედროვე გიუმუშხანე, ბაიბერდი, კელკიტი, აშკალე, მაშასადამე, ქვეყანა მოქცეული თანამედროვე ტრაპიზონსა, არზრუმსა, ისპირსა და ერზინჯანს შორის. აღსანიშნავია, რომ აქ იყვნენ განლაგებულნი ნოტიციების „ლაზიკის“ ქვეყნის ეპარქიები, ნადონცის ცნობით.

აღსანიშნავია, რომ ორი განსხვავებული წყარო – „სომხური გეოგრაფია“ და ბერძნული „ნოტიციები“ თანხვედრილია ლაზიკის გეოგრაფიის საკითხში.

„პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“ – ПЭ-ს ე.წ. სომხურ-ქალკედონური ეპარქიების უმეტესობაც ამ რეგიონშია მითითებული.

სომხური გეოგრაფიის „სარმატია“ არის დასავლეთ საქართველო. ის არის „ლაზიკის“ ერთი საზღვარი, მეორეა – ივერია, მესამე – „დიდი სომხეთი“. სომხური გეოგრაფიით, „დიდი სომხეთი“ ეწოდებოდა ე.წ. სპარსულ არმენიას. ის ესაზღვრებოდა ე.წ. დასავლეთ არმენიას, ანუ ბიზანტიურ არმენიას. მაშასადამე, ლაზეთი მოიაზრება არმენიის ქვეყნად, რომელიც აღნიშნულ საზღვრებშია.

ეგრი და მანრალია

მდ. არაქსს ასევე ერქვა სხვა სახელებიც, ფაზისი, ეგრი და არაზი. ცხადია, იგულისხმება არაქსის ზემონელი, ამ არეალში მდინარის სახელწოდება ეგრი ნიშნეულია იმით, რომ იქვეა ოლქები მანრალია და მარდალია. მარდალიას ეჭირა ოლქი მდინარეებს არაზს, ლიჩიკსა და ტუზლას შორის ხალხალის ქედთან, ხოლო „მანრალიას“ ოლქი, ასევე, ემიჯნებოდა ხალხალის ქედს. იქვე იყო ხორძიანის ოლქი, ნ. ადონცის აზრით, ისინი ძველად არტალიის, არტალესონის სახელით იხსენიებოდნენ დასავლეთ ანუ ბიზანტიურ არმენიაში, პერსარმენიასთან ახლოს (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20).

როგორც ითქვა, კანდილის (შდრ. სკანდა) მთის ჩრდილოეთით მდ. თორთუმის ხეობაში იყვნენ სოფელი ვარდიშენი და გეგიკი – კარინს და სპერს შუა.

ხოლო თეოდოსიოპოლისი ბასიანის ოლქშია.

პუნქტი ფარანგია, სადაც ოქრო მოიპოვებოდა, იყო ჭანიკის საზღვართან, სადაც იღებს სათავეს მდ. ბოა (ვოა), ესაა მდ. ჭოროხის ზემო დინება (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 25).

აღნიშნული ფარანგიონი – სპერშია (სისპირისში).

ჭანიკას ასევე ქალდეა (ხალდეა) ერქვა. ის იყო ხალდეების (ჭანების) ქვეყანა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26). – პარხარის ქედზე, ჭოროხის ხეობაში. ჭანიკა ტაოს ესაზღვრებოდა ფარანგიონ-ისპირიდან თუხარისამდე (ამჟამინდელი ხერესი) (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26). გუგარენას კანტონამდე (გვ. 26) და კლარჯეთამდე.

შემდეგ მდ. ჭოროხი შედიოდა ეგრ-ეგერიაში, როგორც წერს სომხური გეოგრაფია (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში გვ. 26). ჯერ ჭოროხი გაივლიდა კანტონებს ნიგალს, მრულს და მრიტს და შედიოდა ზღვაში.

ნ. ადონცის აზრით, სახელწოდება ეგერი, ეგერია ამჟამად შემონახულია ფორმით აჭარა (აჭარია) – ხორხისმიერი „გ“-ს პალატურ „ჭ“-ში გადასვლის გამო (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, გვ. 26). ჭოროხის აღმოსავლეთი სანაპირო – ტაო და კლარჯეთი სპარსელებს ეჭირათ.

ჭანეთს ეგერთან ერთად გარკვეული თავისუფლება ჰქონდა, თუმცა „რომაულ მიწად“ იწოდებოდა, მაგრამ მხოლოდ იუსტინიანეს დროს იქნენ დაპყრობილნი და ვალდებულნი გახდნენ ეცნოთ იმპერატორის ხელისუფლება, რომელმაც ააგო პეტრას ციხე ლაზიკის ბოლოში, ზღვისპირზე, ჭოროხის შესართავთან (გვ. 27). პეტრა – იყო ლაზიკის ბოლო და ასევე იმპერიის ბოლო, იმპერიის საზღვარი იუსტინიანეს ეპოქაში (გვ. 27).

ე.ი. ნიზიბინიდან ჭოროხამდე, რომელთა თვალსაზრისით, სომხური მიწები ორად – დასავლეთად და აღმოსავლეთად, რომაულ სომხეთად და პერსარმენიად იყვნენ გაყოფილნი (გვ. იყო, 27). ხოლო ლაზიკის უკიდურესი ჩრდილოეთი პეტრას ციხე იმპერიის ბოლო იყო.

ეგერ-ეგრისი

ზაქარია რიტორი თავისი შრომის ბოლო თავში, ნ. ადონცის სიტყვით, წერს იმ 5 მორწმუნე ხალხის ქვეყნების შესახებ, რომლებიც „ჩრდილოეთში“ ცხოვრობდნენ. მათ შორისაა „ქვეყანა გურზანი“. ნ. ადონცი განმარტავს – „გურზანი, ე.ი. იბერია. არანი, ე.ი. ალბანია“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 219).

ნ. ადონცი წერს ჭოროხის შესართავის მიმდებარე მხარის სახელის შესახებ – „შემდეგ მდინარე ჭოროხი შედის ეგერში, ეგერიაში, როგორც აღწერს სომხური გეოგრაფია, რომელიც იქამდე გაივლის ნიგალის, მრულისა და მრიტის კანტონებში და ჩაედინება ზღვაში“ (იქვე, გვ. 26). ასევე წერს – „ნიგალის სახელი შემოინახა, როგორც გვეჩვენება, მდ. მურღულის სახელმა, რომელიც ჭოროხს მარცხნიდან უერთდება ართვინის ქვემოთ. ერთ-ერთ შენაკადს მდ. აჭარისა ეწოდება მარატი, მსგავსი მრუტისა, ხოლო მრული შეიძლება შევადაროთ იმერხევს – „მერული“ (იქვე, გვ. 26). მაშასადამე, „ეგერის“ ოლქი ერქვა ჭოროხის შესართავთან მდებარე მხარეს.

ნ. ადონცის სიტყვით, როგორც ითქვა, სახელწოდება „ეგერი, ეგერია“ შემონახულია ამჟამად „აჭარის“ ფორმით, რადგანაც ხორხისმიერი „გ“ პალატურ „ჭ“-ში გადაიზარდა.

ტერმინი „ეგერია“ სომხურ გეოგრაფიაში უფრო ფართო აზრით გამოიყენება და აღნიშნავს მთელი შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთ სანაპიროს აფხაზეთიდან – ტრაპეზუნტამდე, ჭანეთის ჩათვლით.

VI ს-ში, ჭოროხის აღმოსავლეთი სანაპირო, ე.ი. ტაო და კლარჯეთი, იყო სპარსელების ხელში – წერს ნ. ადონცი (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 27) და შემდეგ განაგრძობს – „ჭანიკა და მთელი ეგე-

რია, აღნიშნული ფართო აზრით რომ ვთქვათ, შედარებით თავისთავადი იყო“ (იქვე, გვ. 27); ე.ი. სპარსელთა და რომაელთა მიერ ქვეყნების გადანაწილების დროს შედარებით თავისთავადობით სარგებლობდნენ (ჭანიკა და ეგერია).

ე.ი. ჭოროხის შესართავს, ნ. ადონცი ეგერიას უწოდებს, მაგრამ ის შედიოდა ლაზიკაში, კერძოდ, მისი აზრით, პეტრა – ლაზიკის სანაპიროზე იყო აშენებული (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 27).

პეტრა, ნ.ადონცის აზრით, ლაზიკის ჩრდილოეთით, ჭოროხის შესართავთან მდებარეობდა (და არა ლაზიკის სამხრეთით – როგორც ამჟამადაა მიღებული). ამასთანავე, პეტრა იმპერიის საზღვარს წარმოადგენდა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 27), ანუ აქ ეხებოდა ერთმანეთს ბიზანტიის იმპერატორისა და სპარსეთის შაჰების გავლენის სფეროთა ხაზები, მთელი საუკუნის მანძილზე ისინი ებრძოდნენ ერთმანეთს ამ მხარის დასაუფლებლად.

როგორც ავლნიშნეთ, ტრაპეზუნტის მხარეს ქართველები „სოფელი მეგრელთა“ სახელს უწოდებდნენ, ხოლო ქართველი მემკვიდრეებისთვის ეგრისი ერქვა საქართველოს ზღვის სანაპიროს.

ეგერია ნ. ადონცის მიხედვით

„ჭანიკა ანუ ხალდია“ – ჭანების ანუ ხალდების ქვეყანას ეჭირა მთიანი მხარე, რომელსაც ქმნის პარხალის ქედი მდ. ჭოროხსა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლს შორის ტრაპეზუნტამდე.

ჭოროხის ბარში ჭანიკას ესაზღვრებოდა ტაო – ფარანგიონისპირიდან თუხარისის ციხე-სიმაგრემდე, შემდეგ ჭანიკა ესაზღვრებოდა გუგარენას კანტონს და კლარჯეთს მდ. არტანუჯზე.

„შემდეგ მდ. ჭოროხი შედის ეგერში – ეგერიაში, როგორც „სომხური გეოგრაფია აღწერს“, იქამდე კი გაივლის ნიგალის და მრულის (მრილის) კანტონებს და ჩაედინება ზღვაში“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26).

ნიგალის სახელი, ნ.ადონცის აზრით, შეინარჩუნა მდინარე მურლულმა, რომელიც ჭოროხს უერთდება ართვინის ქვემოთ მარცხენა მხრიდან.

VI ს-ში, როგორც ითქვა, ჭოროხის აღმოსავლეთი მხარე, – კლარჯეთი და ტაო, ეკუთვნოდა სპარსელებს, ხოლო ჭანიკა და, საერთოდ, ეგერია, თუმცა რომაულ მიწებზე მდებარეობდნენ, სარგებლობდნენ თავისუფლებით. მათ მხოლოდ იუსტინიანეს ეპოქაში აღიარეს საიმპერატორო ხელისუფლება. იუსტინიანემ ლაზიკის ბოლოში ააგო პეტრას ციხე, ზღვისპირას, ჭოროხის ჩრდილო შესართავთან.

ნ.ადონცი წერს, VI ს-ში, პეტრა შეიძლება ჩავთვალოთ იმპერიის საზღვრად, რომელიც აცალკევებდა იმპერატორისა და სპარს მეფეთა გავლენას. სინამდვილეში, მათ შორის ომი იყო გაჩაღებული ამ მხარის დაუფლებისთვის მთელი 100 წლის მანძილზე“.

მაშასადამე, „სომხური გეოგრაფიის“ მხარეები – მანრილი, ეგრევიკი, ლაზიკი და ჭანეთი მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ

ტრაპეზუნტის მხარეს ჭოროხამდე (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26-27).

ერგეს ქვეყანა – ვახუშტის მიხედვით

ერგე, ანუ ეგრი, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, ერქვა მინა-წყალს ჭოროხის შესართავთან. მას მოიხსენიებს VII საუკუნის სომხური გეოგრაფია, ასევე ბატონიშვილი ვახუშტი.

ვახუშტის ცნობიდან შეიძლება გავიგოთ, რომ ერგე მდებარეობდა ჭოროხის შესართავთან იმ ადგილთან ახლოს, სადაც ჭოროხს უერთდება აჭარისწყალი.

ჭოროხი „დის ფრიად ჩქარად, ქვიანსა, კლდიანსა და ხრამოვანსა შინა, სასმისად შემრგო, გემოიანი, სხეებრ ურგები, ვინაიდგან არა რაი კეთდების ანუ ირწყვის თვინიერ ერგეს, გონიას და ბათომს, არამედ ვინაითგან აღვსწერენით ბათომი, გონია და ერგე გურიასა ზედა, ან ერგეს ზეიდან ვიწყებთ, აჭარისწყლის შესართავიდან“ (ვახუშტი, ქ.ც. IV, გვ. 676). არიანეს, სტრაბონის, პროკოფისა და სხვა ავტორთა ცნობით მდ.ფაზისი ასევე იყო სასმელად ვარგისი და გემრიელი, ის მიედინებოდა კლდეთა შორის დიდი სიჩქარით ხმოვანებით. იმავეს წერს ვახუშტი ჭოროხის შესახებ, რაც შეეხება მდ.რიონს ის ქუთაისიდან ზღვამდე არა კლდეთა შორის, არამედ ვაკეზე მიედინებოდა დაუსრულებელ ქაობებში, ამიტომაც, როგორც სხვა ყველა ქაობის უვარგისი იყო სასმელად.

ვახუშტი წერს – „ლიგნის ხეობისათვის“: – „ართვინის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე ჭოროხის ხეობის იმიერი და ამიერი იწოდების ლიგნის ხეობად და არს ეს ლიგნის ხეობა თვინიერ სივინროვისა ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმონით, ზეთისხილით, ბროწეულით, ლეღვით, ვენახით, ხილით შემკობილი და ქებულნი ბუნებურნი ყოველივე. მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებს“ (ქ.ც. IV, გვ. 680).

ვახუშტი ასევე წერს: „გურიისათვის“... „ზღვის შესართავზედ და ჭოროხის ჩრდილოეთ კიდურზედ არს ბათომი... ამას ზეით, ჭოროხის ჩრდილოსავე კიდესა ზედა არს ერგე“ (იქვე, გვ. 792).

„და ბათომს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმონი, ზეთისხილი, ბროწეული მრავალი და ზღვის კიდესაცა“ (იქვე, 793). ერგე და ლიგანია ის ყოველმხრივ ნაყოფიერი მოხირისი, რომლის შესახებაც წერდა პროკოფი.

სომხურ გეოგრაფიაში (VII ს. ჭოროხის შესართავს ეწოდება „ეგრი“, ვახუშტისთან „ერგე“.

„ერგე“ ეტიმოლოგიურად ახლოა სიტყვებთან „არგვეთი“, „მარგალი“ და სხვა. „ეგრი“ კი სიტყვებთან „ეგრისი“, „გურია“ და სხვა.

როგორც ითქვა, ვახუშტის „ლიგნის ხეობა“ თავისი უხვნაყოფიერებით ნააგავს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ ქვეყანა „მოხირისს“.

ვახუშტის ჭოროხი, სიჩქარით და გემოიანობით მიაგავს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ მდ. ფასისს. პროკოფის კლდოვანი ლაზიკა უნდა იყოს კლარჯეთი, ხოლო მოხირისი – ერგე-ლიგანია.

ეგრი – ჭოროხის ხეობა ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით

აჭარაში, ბათუმთან ახლოს, მდ. ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე ამჟამად არის პუნქტი „ერგე“ (იქვეა სოფლები – მახო და აჭარისწყალი). ეს უკანასკნელი ჭოროხისა და მდ. აჭარისწყლის შეერთების ადგილასაა, ოღონდ მარჯვენა სანაპიროზე, ოდესღაც VI საუკუნეში აჭარისწყლისა (დოკონისისა) და ჭოროხის (ფასისი) შეერთების ადგილას ყოფილა პუნქტი „ნესოსი“.

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „რაკი ქართულ წყაროებში სრულებით გარკვევით წერია, რომ კლარჯეთი ზღვამდის აღწევდა, ამიტომ ისე გამოდის, რომ „ხევი ნიგალისა“ (სუმბატის უწყება), ანუ „ნიგალი“ (მატიანე ქართლისა) კლარჯეთის ერთი ნაწილთაგანია“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. II, გვ. 63). მაშასადამე, ისტორიულად, ლიგანი (ლივანა) იყო ნაწილი კლარჯეთისა.

ეტიმოლოგიურად ახლოა არტანში მდებარე სოფელი „მგლოვანი“ და ნიგალი. იყო ასევე სოფელი „მგლინავი“, ხოლო შავშეთში სოფელი „ნორგიალი“. ამავე ფუძისაა სტრაბონის მდ.გლავკოსი, ფაზისის შენაკადი.

კლარჯეთის ნაწილი ყოფილა ასევე ნიგალსა და ზღვას შუა მდებარე „ეგრი“, ანუ „ერგე“. ვახუშტის დროსაც აქ იყო „ერგე“.

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „სომხური უსახელო გეოგრაფიიდან ჩანს, რომ კლარჯეთის გვერდით „ეგრი“ მდებარეობდა. ეგრზე მიმდინარეობდა ჭოროხი (იქვე, გვ. 63).

შუა საუკუნეებში ბათუმსა და ნიგალს ანუ ლიგანს აქეთ მდებარე სანაპირო გურიად იწოდებოდა (ქვემო გურია), ეტიმოლოგიურად „ეგრი“ „ერგე“ და გურია ახლოა ერთმანეთთან და ერთი ფუძე „გრ“ და „რგ“ აქვთ.

ლაზიკის ლოკალიზაცია ძველი ავტორების მიერ

„სომხური გეოგრაფიის“ ჭანიკა და ლაზიკა ტრაპეზუნტთან მდებარე ერთიანი ქვეყნის ნაწილებია, ერთმანეთს ზოგჯერ ფარავენ კიდეც. ისინი და იქვე, ტრაპეზუნტის ოლქში მდებარე ეგერია – კოლხიდის ნაწილებია.

ქვეყანა ეგრი განიყოფა ლაზიკად და ჭანიკად და ის ტრაპეზუნტთან მდებარეობს – ასე იკითხება „სომხური გეოგრაფია“ VII-IX საუკუნეებისა, ასევე იგებს მას ი. მანანდიანიც – «В Армянской географии» Джаник, Т. Е. страна цанов, или что то же – Лазов, находившийся в районе Трапезунтской области, был составной частью Егерии – Колхиды» (Я. Манандян, Маршруты персидских походов Императора Ираклия, Византийский Вестрик, Т. III, 1950, стр. 148).

სომხური გეოგრაფიით ჭანიკა, ლაზიკა და კოლხიდა ტრაპეზუნტის ოლქში მდებარეობდნენ და მათ ყველას ერთად ეგერია ეწოდებოდათ – მანანდიანის კვლევით.

მთანმიდიდან გამოსული წყაროს ცნობით – ჰერაკლე „მიიწნია ტრაპეზუნტედ, სანახებთა მათ სამეგრელოსათა“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 208, 422).

მაშასადამე, ტრაპეზუნტი – სამეგრელოა, სომხური წყაროს – ეგერიაა.

ამასვე წერს ექვთიმე მთანმიდელის ეპოქის წმ.ანდრიას ცხოვრება – წმ. მოციქული მივიდა „ტრაპეზუნტში სოფელსა შინა მეგრელთასა“.

მამასადამე, ტრაპეზუნტი – მეგრელთა ქვეყანაა, სამეგრელოა, ანუ ეგერიაა.

როგორც ორი იყო ქართლი (არიან-ქართლი და მცხეთის ქართლი), ისე ორი იყო ეგრისი (ეგერი) – დასავლეთ ქართლის ეგრისი და ბიზანტიის, ანუ ტრაპეზუნტის ეგრი, ეგერია.

მემატიანეები „სოფელი მეგრელთა“ შესახებ

ჩვენი მემატიანეები ტრაპიზონის შემოგარენს ძირითადად მოიხსენიებდნენ ორგვარად – „ხალდია“ და „სოფელი მეგრელთა“, კერძოდ, „მატიანე ქართლისა“ წერს – ბასილი II-მ „დაიზამთრა ქუეყანასა ხალდისასა, მახლობლად ქალაქსა ტრაპიზონთასა“ (ქ.ც. I, გვ. 285).

ხოლო ლეონტი მროველი წერს – „მოვიდა ანდრია ქალაქად ტრაპიზონად, რომელ არს სოფელი მეგრელთა“ (ქ.ც. I, გვ. 39).

მამასადამე, „ქალდეა“ და „სოფელი მეგრელთა“ ქართული აზროვნებისთვის სინონიმებია.

მართლაც, „ქალდეა“ ეთანადება შემდეგდროინდელ ჭანეთს. აქ აღსანიშნავია ის, რომ სიტყვა „ქალდ“ ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, ის ფუძეა, რომლისგანაც წარმოიშვა სიტყვა „ქართლი“ და „ქართული“. მამასადამე, სიტყვა ქალდ საერთო ქართული ერთობის (ქართველურ ენათა დაშლამდე, ანუ ზანურ-ქართული ენობრივი ერთობის) დროინდელი ფუძეა.

ჰერაკლე კეისრის იბერია-სპარსეთში ლაშქრობასთან დაკავშირებით, ნათქვამია, რომ ის პირველად მივიდა ქვეყანასა „ქალდეისასა“ და შემდეგ შევიდა ქართლსა და თბილისში. ქალდეა-ტრაპიზონიდან მას

„კლარჯეთის გზით“ შეეძლო თრიალეთში შესვლა.

კოლხეთი და არმენია

ძველი ავტორები, როგორც წესი, ძალზე ხშირად ერთად ახსენებენ კოლხეთსა და არმენიას.

ქსენოფონტეს ცნობით, ტირიბაზი იყო დასავლეთ არმენიის მმართველი და ამავე დროს ლაშქრობის დროს ფასიანებისა და ესპერიტების უფროსი (IV, 1, 4), აქედანაც ჩანს, რომ ფასიანები, კოლხების უშუალო მეზობლები, არმენიის გვერდით ცხოვრობდნენ, ანუ ერთ რეგიონში.

მითრიდატე ევპატორმა მცირე არმენიას, კოლხეთსა და სოფენაში ააგო 75 ციხე-სიმაგრე, სტრაბონის სიტყვით, რადგანაც მცირე არმენია და სოფენა კოლხეთთან ერთად იხსენიება, აქედან ჩანს, რომ კოლხეთი მათი მომიჯნავე ოლქი იყო.

ეგრისი, როგორც აღინიშნა, ერქვა არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს, არამედ ტრაპეზუნტის მიმდებარე მხარეებსაც. სამხრეთ ეგრისი აღწევდა ჭოროხის შესართავამდე, ხოლო ჩრდილო ეგრისი აქედან (ჭოროხის შესართავიდან) იწყებოდა.

სამხრეთ ეგრისს, ანუ კოლხეთს ესაზღვრებოდა არმენია და ის ზოგჯერ შედიოდა კიდეც „რომაულ არმენიაში“, ხოლო ჩრდილო ეგრისი იბერიაში.

მ. ბერძნიშვილის სიტყვით, როცა 456 წელს რომაელებმა „დაიწყეს ომი ლაზებთან“, ბიზანტიის იმპერატორის კარზე ბჭობდნენ ომში გასამარჯვებლად არმენიის გზით შესეოდნენ კოლხეთს, თუ ტრადიციული გზით ეომათ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის, გვ. 80-81). გუბაზ I-ის კოლხეთში ერთ-ერთი გზა არმენიიდან შედიოდა, რადგანაც არმენიის მეზობლად მდებარეობდა.

პონტო-კოლხეთის დედოფლის პითადორიდას ვაჟი, სტრაბონის სიტყვით, დიდი არმენიის მეფედ დაადგინეს. მისი მეორე ვაჟიც გამეფდა არმენიაში არტაქს III-ის სახელით, კოლხეთის ეს ქვრივი დედოფალი იყო მეუღლე პონტოს მეფისა პოლემონის. მისი ვაჟები, როგორც აღინიშნა, არმენიის მეფეებად დაადგინა რომმა ახ.წ. დასაწყისში. (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 134). აქედან ჩანს, კოლხეთ-პონტო-არმენიის ურთიერთმეზობლობა.

თეოფანე ჟამთააღმწერელის სიტყვით – „არმენიელები შეიჭრნენ ლაზიკაში“ არაბობის დროს (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 187), რადგანაც ე.წ. დასავლეთ არმენიას კოლხეთი, ტრაპეზუნტის ოლქები ესაზღვრებოდა.

ამიტომაც წერდა VII საუკუნეში „პასქალური ქრონიკის“ ავტორი „არმენიის ქალაქი კოლხისი“ (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. იქვე, გვ. 183). მისი გამონათქვამი და ასევე VII საუკუნის სომხური გეოგრაფიის თვალსაზრისი „ეგრის“ ქვეყნის მდებარეობის შესახებ ერთმანეთის მსგავსია.

სკვითია და იბერები

კოლხეთის ბოლო პუნქტად სკილეს კარიანდელთან, სკიმნოს ქიოსელთან და დიონისიოს პერიეგეტთან მიჩნეულია აფსაროსი, რომელიც კოლხეთის ჩრდილოეთი წერტილი იყო შავ ზღვაზე. მის შემდეგ უკვე მოდიოდა სკვითია, ანუ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი (ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, I, 1967, გვ. 43).

დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთსა და კოლხეთს შორისაა მათი გამყოფი პუნქტი აფსაროსი.

როგორც ცნობილია აფსაროსი ხოფასთან ახლოს, ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა.

ამ ავტორების ცნობით აფსაროსის სამხრეთით მდებარე მიწა-წყალს კოლხეთი ერქვა, ჩრდილით მდებარე ტერიტორიას (ე.ი. დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთს) კი „სკვითია“.

თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთში ცხოვრობდნენ „სკვითური ტომები“ აქეელები, კერკეტები და გელონები (ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, I, 1967, გვ.46).

ხერსონესის აქეთ, „შემდეგ ისევ სკვითები არიან, მათ ქვეყანაში შემდეგი ელინური ქალაქებია – თეოდოსია, კუტაია და ნუმფარა“ (იქვე, გვ. 44).

ეს ავტორები მუდამ აღინიშნავენ, რომ ამ სკვითების გვერდით უშუალოდ მეზობლად იბერიაა (იხ. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, I, 1967. გვ.43).

ჩვენ ვიცით, რომ დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები აქეელები, კერკეტები და გელონები იყვნენ არა სკვითური არამედ ქართული ტომები.

კერკეტები საბჭოთა ისტორიკოსების მიერ უსაფუძვლოდ ჩერქეზების წინაპრებად იქნა მიჩნეული, თუმცა ეტიმოლოგიურად კერკეტი – გერგეტი – გერგ-გეორგ).თან ანუ გეორგიასთან უფროა ახლო (კერკეტი – გერგეტი (გერგ-გეორგ).

ორივე სატომო სახელის (გელონი, კერკეტი) ფუძე-ძირები თითქმის იდენტურია (გელ-გერ, კერკ-გერგ) – გერ-გერგ, რომელთაგანაც შესაძლოა მივიღოთ სახელები – ეგრისი, გურია, არგვეთი.

რატომ იყვნენ ეს ტომები მიჩნეულნი სკვითებად? ბერძნული თეორიით მსოფლიოს კიდეები განსახლებული იყო ოთხი ხალხით – ჩრდილოეთის ყველა ხალხი სკვითებად იწოდებოდა, ამიტომაც მათთვის ჩრდილოეთით მცხოვრებ ქართულ ტომებსაც ზოგჯერ სკვითებს უწოდებენ.

აქეელების, კერკეტების და გელონების შესახებ სხვა მონაცემები არ არსებობს, ამიტომ ეტიმოლოგიური დაკვირვებით უნდა დავკმაყოფილდეთ. სიტყვა გელონის ფუძე-ძირი უნდა იყოს „გელ“, იგივე „გერ“, რომლიდანაც ალბათ შესაძლებელია სიტყვა ეგერ-ეგრისის მიღება (გელონები-გელ-გერ-ეგერ), სიტყვა „კერკეტის“ ფუძე-ძირი უნდა იყოს „კერკ“, იგივე „გერგ“, რომლიდანაც ალბათ შესაძლებელია სიტყვა – გეორგ-გეორგიის მიღება (კერკე-ტები-კერკ-გერგ-გეორგ).

ტოპონიმები

თეოდოსიოპოლიდან (არზრუმიდან) აღმოსავლეთით განფენილ ვრცელ მინა-წყალზე, თითქმის ვიდრე ვანის ტბამდე გვხვდება მრავალი ტოპონიმი თუ ჰიდრონიმი, რომელნიც მეორდებიან დასავლეთ საქართველოში. კერძოდ აქ გაედინება მდინარე ფაზისი (არაქსსა და ევფრატს ზემო წელში ასევე ფაზისი ერქვა), არის შესაბამისი სახელის მქონე ქალაქიც, ამ რეგიონში, პროკოფი კესარიელის ცნობით მდებარეობდნენ „კლისურები“ (ან „კლისურა“), ასევე ადგილი სახელწოდებით – „საფხაზი“, ამავე რეგიონში გაედინებოდა მდინარე ეგრი, ამჟამადაც კი ერთერთ ქალაქს „აგრი“ ჰქვია. ამავე რეგიონის მომცველ ქვეყანას, ბიზანტიის იმპერიამ ერთ დროს უწოდა „იბერიის თემი“.

საქართველოს კუთხეებსა და ლაზიკეში, როგორც ითქვა, მრავალი ერთნაირი ტოპონიმი და ჰიდრონიმი იყო. მაგალითად, ეგრისწყალი (აფხაზეთში (ბედიასთან) და „ეგრეს-სუ ანუ ეგრისწყალი ტრაპიზონის მხარეს (ივ. ჯავახიშვილი, 1983, ტ. II, გვ. 123), კლისურა (ცხუმთან) და „კლასური“ (ტრაპიზონისაკენ) (იქვე, გვ. 23). „პიტია“ – „ტრაპიზონთან“, „პიტინტი“ (ცხუმთან, სებასტოპოლისი, ტრაპიზონის ოლქში და აბაზგიაში. „ზეგანა“ („ზეგანთა სოფელი“) XI ს-ში შიდა ქართლში (თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 33) და „ზიგნა“ ქალღიაში (ტრაპიზონის მხარე), ასევე ზიგინევი (აფხაზეთში), ზეგანი სოფ. კლდეეთთან, ზესტაფონში. ქ. ფაზარი (იგივე ფაზისი), (ძველი ათინა ტრაპიზონთან) (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102) და ფაზისი. „ბოასი“ ერქვა ჭოროხს ან მის შენაკადს პროკოფი კესარიელის მიხედვით, ასევე როგორც ზოგიერთი ფიქრობს მდ. ყვირილასაც. ფაზისი ერქვა ჭოროხსაც და ასევე

რიონსაც. მაგალითად, პროკოფი კესარიელი ლაზიკას ასე აღწერს – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალა. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც იქ ვინრობებს ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102). მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, არამედ კლდეები არის მხოლოდ ჭოროხის სანაპიროებზე, ისტორიულ ლაზიკეში. პროკოფი გარკვევით წერს – „მდ. ბოასი გამოდის ჭანეთის საზღვრის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში, რომლებიც ფარანგიონის გარშემო ცხოვრობენ. თავში ის კარგა მანძილზე მარჯვნივ მიმდინარეობს. თხელია ... ვიდრე იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება, მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიაღწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია, აქ, რადგან მას ბევრი სხვა წყალიც ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისად წოდებული, განაგრძობს მდინარეობას ნაოსნობისათვის გამოსადეგი, ვიდრე ექვსინად წოდებულ ზღვამდე, სადაც მისი შესართავია და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის“ (გეორგიკა, II, გვ. 100). ჭანეთის მახლობლად ჭოროხი გამოედინება. მას ერქვა სათავეში „ბოასი“ (ნადონცის კვლევითაც). ბოასი ანუ ჭოროხი სათავეში, მართლაც თხელია ანუ წყალმცირეა, ვიდრე კარჩხალის მთებამდე(აქ პროკოფის აზრით კავკასიის მთა თავდებოდა და აქვე იყო კოლა-არტაანის ანუ იბერიის საზღვრები), კარჩხალთან მართლაც ჭოროხს რამდენიმე მდინარე ემატება, მათ შორის წყალუხვი იმერხევი, აქ ბოასს სახელიც ეცვლებოდა, უკვე „ფაზისად“ იწოდებოდა და მისი სანაპიროს ქვეყანას „ლაზიკა“ ერქვა.

ასე,რომ ლაზიკა რამდენიმე მხარეს ერქვა ტრაპეზუნტის რეგიონში, ასევე ფაზისი ანუ ეგრი ერქვა არანაკლებ წყალუხვ და ცნობილ მდინარეს იქვე მაღლა ზეგანზე გამდინარეს-არაქსს.

არაქსის ეგრი ერქვა იმის გამო, რომ მისი სათავე ისტორიული ეგრის ქვეყანაში გაედინებოდა მანრალია-ჭანეთ-ქალდეასთან ახლოს.

ორი ეგრისი

მ. ბერძნიშვილის კვლევით, „პირველი ცნობა კოლხებზე ძველი წელთაღრიცხვის VI-V საუკუნეებიდან გვხვდება. შემდეგ ცნობები წყდება რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში.

„ძვ.წ. IV საუკუნე და მისი მომდევნო ხანა ოდნავადაც არაა აღბეჭდილი ისტორიაში“ (მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის, გვ. 69).

ძველი წელთაღრიცხვის IV ს-დან I საუკუნემდე ისტორიაში კოლხების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება (იქვე, გვ. 71).

რომთან მეომარი მითრიდატეს დროს ცნობები კოლხეთის შესახებ ახლდება. მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქაში (120-63) კოლხეთი სამეფო არ იყო.

კოლხეთი „სკეპტუხიებად“ იყო დანაწილებული. სკეპტუხია დაახლოებით ქართული საერისთავოს მსგავსი ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეულია კოლხეთი პონტოს მეფემ დაიმორჩილა. ცნობილია, რომ ქრისტეშო-

ბამდე 89 წელს მითრიდატე უკვე ფლობდა კოლხეთს (იქვე, მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 71) და მას მართავდა თავისი მოადგილეების მეშვეობით. ერთი, მაგალითად, იყო მითრიდატეს მეგობარი მოაფრენი (სტრაბონის დედის ძმა), მეორე კი მითრიდატეს შვილი, ასევე მითრიდატეს სახელის მქონე. მას პონტოს მეფემ „მეფის პატივი უწყალობა. ცხადია, ის არაა ნამდვილი მეფე, არამედ მხოლოდ სახელის მქონე. მითრიდატეს კოლხეთი აინტერესებდა საზღვაო საქმიანობისთვის, აქედან, მისდიოდა გემების ეკიპაჟი და გემთსაშენი მასალა“ (მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის, გვ. 73). რომთან 85 წელს დამარცხებულ მითრიდატეს კოლხები განუდგნენ. თავისი შვილი მაშინ დაუდგინა „მეფედ“ კოლხებს, რომელსაც შემდეგ ჯერ ოქროს ბორკილები დაადო, შემდეგ კი სიკვდილით დასაჯა.

სტრაბონის სიტყვით, მცირე არმენიასა, სოფენენესა და კოლხეთში მითრიდატემ 75 ციხე-სიმაგრე ააგო და თავისი ქონების დიდი ნაწილი ამაში ჩაყარა (მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 74). აღნიშნული ოლქები, ცხადია, ერთმანეთს ემეზობლებოდნენ, საერთო საზღვრები ჰქონდათ. მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ პომპეუსი აკონტროლებდა კოლხეთს, მეფე ოროზის და სკეპტუხოს ოლთაკეს შემდეგ იქ დაადგინა არისტარხოსი. საკვლევი იმ „ბოზფორელების და კოლხების მეფედ“, თუ მხოლოდ „კოლხეთის მეფედ“ იწოდებოდა. ცხადია, არისტარხოსი არ იყო სუვერენული მმართველი, არამედ რომაელთა მიერ დადგენილი.

48 წლისათვის ბოზფორის მეფე ფარნაკმა (მითრიდატეს ვაჟმა) კოლხეთი და მთელი არმენია დაიმორჩილა (იქვე, მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 77). მაგრამ 47 წელს ის ავგუსტოს კეისარმა დაამარცხა.

ძველი წელთაღრიცხვის I საუკუნის ბოლო წლებში კოლხეთს ფლობდა პონტოს მმართველი პოლომენი. მისი სიკვდილის შემდეგ (ახალი წელთაღრიცხვის 14 წელს) – პონტოს „სამეფო“ ტახტზე ავიდა მისი ქვრივი პითოდორიდა, რომელიც კოლხეთს 38 წლამდე მართავდა. მისი შვილები არმენიის მეფეები გახდნენ.

იმპერატორ ტრაიანეს (92-117) დროს კოლხეთი რომის ქვეშევრდომი იყო. შესაძლოა, მის მმართველს „მეფის“ ტიტული ჰქონდა. ამის შემდეგ წყდება კოლხეთის შესახებ ცნობები კვლავ რამდენიმე საუკუნის მანძილზე.

IV ს. მეორე ნახევრიდან კვლავ ჩნდება ბუნდოვანი ცნობები (იქვე, გვ. 79), მათგან ზოგიერთში კოლხები რომს ხარკის ყოველწლიურად გადახდას პირდებიან (იქვე, გვ. 80).

ეპისკოპოს თეოდორიტეს (390-457) სხვა ამბავთან დაკავშირებით, მაგალითის სახით მოჰყავს ამბავი, რომ „ლაზები, საბები და აბაზგები და სხვა ბარბაროსები თუმცა რომაელთა ბატონობას ემორჩილებიან, მაგრამ ერთმანეთში არ სდებენ ხელშეკრულებას რომაული კანონების თანახმად“ (იქვე, მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 80).

ვფიქრობ, ყოველივე ზემოთ აღწერილი არ ეწინააღმდეგება ქართული წყაროების მონაცემებს, ქრისტეშობამდე VI-V საუკუნეებში კოლხეთს მეფე

არ ჰყოლია და, ჩანს, ტერიტორიულად ის არ მდებარეობდა დასავლეთ საქართველოში, არამედ – ტრაპეზუნტის მხარეს.

ე.წ. „კოლხეთის სამეფო“ მხოლოდ ერთ ნაწილს წარმოადგენდა პონტოს მეფე მითრიდატეს ვრცელი სამფლობელოსი, და ჩანს, მას მითრიდატიანები მართავდნენ კიდეც, აქ უნდა გავიხსენოთ მოვსეს ხორენაცი, რომ პონტოსპირა იბერებს მიჰრდატიანები მართავდნენ.

მითრიდატიანები, ანუ მირჰდატის შთამომავლები, ხორენაციის თქმით, ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქიდან მართავდნენ პონტოსპირა იბერებს, ანუ იმ ხალხს, რომელიც ნაბუქოდონოსორმა პონტოს ზღვის პირას გადაასახლა. პონტოსზღვისპირეთიდან შემდეგ ეს ხალხი გამრავლების გზით განივრცო თანამედროვე საქართველოში და მათ შორის გუგარქშიც, ასეთია ხორენაციის ცნობა.

ბერძნულ-რომაული წყაროებითაც კოლხეთში მითრიდატე თავის შვილს ნიშნავს „მეფედ“. ეს სამეფო შემდეგ უმეტესად რომის ქვეშევრდომია, ანუ ის მხოლოდ სახელს ატარებს სამეფოსას და, ჩანს, ის მდებარეობდა ჭოროხის აუზში. სამხრეთ ეგრისად ჩვენს მიერ წოდებულ ერგე-ლიგან-ჭანეთ-კლარჯეთს ვახუშტის სიტყვით მართავდნენ მირდატიანები.

ამ ქვეყანას სომხური გეოგრაფია VII ს-ისა „ეგერს“ უწოდებს, ვახუშტი „ერგეს“. ამავე ვახუშტის მიხედვით, ჭოროხის ხეობის და მისი სათავეების ზოგადი სახელია „კლარჯეთი“. მდინარე ჭოროხის აღწერისას თავის თხრობას ვახუშტი ასე იწყებს – „ხოლო ან ვინცებთ კლარჯეთს და ამ ქვეყანასა შინა უდიდესი მდინარე არს ჭოროხი, რომელი გამოდის ირიჯლუს მთასა და დის სამხრიდან ჩრდილოთ... ხვარამზეს ხიდამდე... მიერთვის ბათომს ქვევით შავს ზღვასა... დის ფრიად ჩქარად ქვიანსა, კლდიანსა და ხრამოვანსა შინა... სასმისად შემერგო... ირწყვის ერგეს, გონიას და ბათომს“ (ქ.ც. IV, გვ. 676). სად იყო ერგე? ჩანს, გურიასა და ლიგანის ხეობას შორის – „ართვინის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე ჭოროხის ხეობის იმერი და ამერი იწოდების ლიგნის ხეობად და არს ეს ლიგნის ხეობა, თვინიერ სივინროვისა ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმნით, ზეთისხილით, ბროწეულით, ლელვით, ვენახით, ხილით შემკობილი და ქებულნი ბუნებით ყოველივე“ (იქვე, გვ. 680). ასევე, ნაყოფიერია ერგეც, ამიტომაც კლდოვან კლარჯეთში ერგე და ლიგანი მოგვაგონებს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ მსგავსად ნაყოფიერ მოხორისს კლდოვან ლაზიკაში.

ბათუმს ზევით, ვახუშტის აღწერით, „ჭოროხის ჩრდილოსვე კიდესა ზედა არს ერგე“ (ქ.ც. IV, გვ. 792).

კლარჯეთი მოიცავდა ერგეს გარდა მთელ ისტორიულ სამხრეთ საქართველოს ოძრახოსისა და ჯავახოსის წილის გარდა (იქვე, გვ. 691) ესაა ქვეყანა ერგედან და იმიერ ტაოდან სპერისა და ჭანეთის ჩათვლით.

სომხური გეოგრაფიითაც ეგრის ქვეყანა მოიცავდა ჭანეთს, საკუთრივ ეგრს, ჭანიკას, მანრალიასა და ლაზიკას. ასე რომ, სომხური ეგრი და ვახუშტის მიერ აღწერილი კლარჯეთი ერთსა და იმავე რეგიონებს მოიცავდნენ.

პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკა – კლარჯეთის მსგავსია თავისი კლდოვანობით, სწრაფი მდინარით, რომელიც გემრიელია.

სომხური წყაროების ეგრი, ქართული კლარჯეთი (ჭანეთთან ერთად) და ბერძნული ლაზიკე ერთი და იგივე უნდა იყოს. ესაა ჩვენს მიერ სამხრეთ ეგრისად წოდებული ქვეყანა, სხვა იყო ჩრდილო ეგრისი – დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი. მისი მთავარი მდინარე რიონი გავაკების შემდეგ არ არის ისე ჩქარი, როგორც აღწერს პროკოფი ფაზისს, არამედ ნელი და მდორე, სასმელად უვარგისი, შლამიანი, უგემური. ხოლო სასმელად ვარგისი ფაზისი კი ჩქარი მთის მდინარეა და აჩქარებული ერთვის ზღვას, ხოლო რიონი პირიქით, ვრცელ ვაკეზე დამდორებული.

არქანჯელო ლამბერტის სიტყვით, „რიონი წყნარად შეერთვის ზღვას სებასტოპოლის მახლობლად, რომელიც ძველად წარჩინებულ ქალაქს წარმოადგენდა, დღეს კი წყალშია ჩანთქმული“ (მ. ბერძნიშვილი, ფაზისის ისტორიისათვის, გვ. 180).

შარდენიც ეძებდა ფოთთან „ქალაქ სებასტიის ნიშან-კვალს“, მაგრამ, როგორც თვითონ ამბობდა, „ვერაფერი იპოვა“ (იქვე, გვ. 180).

მაშასადამე, ფაქტია, რომ არსებობდა ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ორი ეგრისი, ერთი მდებარეობდა ბერძნულ-რომაული და სომხური გავლენის სფეროში, მეორემ კი, ჩრდილო ეგრისმა, საფუძველი დაუდო ძველი ქართული კულტურის ჩამოყალიბებას, ვითარცა ზოგად ქართული ქვეყნის ერთ-ერთმა რეგიონმა.

ვახტანგ გორგასალი ისტორიულ სამხრეთ იბერიის მიწა-წყალზე (სამხრეთ ეგრისში)

ვახტანგ გორგასალმა ილაშქრა ისტორიული სამხრეთ იბერიის მიწა-წყალზე (იგულისხმება სამხრეთ ეგრისი), მსგავსად ფარნავაზისა. ჩანს, ვახტანგის მიზანი იყო იბერიისათვის დაებრუნებინა ის მიწა-წყალი, რომელიც სტრაბონის ცნობით ძვ.წ. II საუკუნეში არმენიამ ჩამოაყალბა იბერიას (გოგარენა, ხორძენე და პარიადრეს კალთები). ქართლის ცხოვრების ცნობით ფარნავაზმა ქრისტეშობამდე III საუკუნეში ილაშქრა „აზონის მამულ“ კლარჯეთში. ვახუშტის ცნობით, როგორც ითქვა, კლარჯეთი მოიცავდა არა მხოლოდ ერთ მხარეს, არამედ უვრცელეს რეგიონს ქალდეა-ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე. მემამულიანე საბერძნეთთან იბერიის საზღვარს ათავსებს ანძიანძორასთან (იგივე ანძორეთთან) – „წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა ანძიანძორა და ეკლესიით შემოიქცა“ (ქ. ც. I. გვ. 23).

სად მდებარეობდა ანძიანძორა? გ. მელიქიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს – „ქართლის სამეფოს ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთით განვცობას ეთანხმება წყაროს ცნობა ფარნავაზის მიერ მცირეაზიული ოლქების ანძიანძორისა და ეკელესის (ანტიკ. წყაროების აკილესენა, სოფენას ჩრდილოეთით ევფრატზე მდებარე ოლქი) დალაშქრაზე (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, 1970, გვ. 455). მაშასადამე, წყაროს ცნობით ფარნავაზის დროს იბე-

რიის (ქართლის სამეფოს) საზღვარი გადიოდა ანძიანძორასთან, ისტორიულ ხორძენესთან, ამით ჩვენი წყარო (ქ.ც.) ამართლებს სტრაბონის ცნობას, რომ ძვ.წ. II საუკუნემდე იბერიაში (ე.ი. ფარნავაზის სამეფოში) შედიოდა ხორძენე, გოგარენა და პარიადრეს კალთები. ფარნავაზის შემდგომ მალევე იბერიის სამეფოს დაუკარგავს ეს ტერიტორიები, მაგრამ მათ დასაბრუნებლად ბრძოლა გრძელდებოდა. ამას მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა იქ – „წარემართა ვახტანგ შესვლად საბერძნეთად და მიიწივნეს სომხითს და მოერთნეს... ერისთავნი სომხითისანი... ტაროვნელი ამაზასპ გრიგოლის შენებულისა ქალაქისაგან, თრდატ ნათესავისაგან, დიდისა თრდატის. და მოადგეს ციხე-ქალაქსა, რომელსა ერქვა კარახპოლა, ხოლო ან ეწოდების კარნუ-ქალაქი... წარვიდა ვახტანგ პონტოს და მოაოხრნა გზასა ქალაქნი სამნი: ანძორეთი, ეკლეცი და სტერი და მოადგეს ლაშქარნი პონტოსა ქალაქსა დიდსა ზღვის კიდესა“ (ქ. ც. I. გვ. 160).

ტექსტიდან ჩანს, რომ ვახტანგის დროს აღნიშნული ადგილები უკვე სომხეთსა და პონტოშია, მაშინ როცა ფარნავაზის დროს ქართლის სამეფოს „საზღვარი“ „საბერძნეთთან“ ანძიანძორასთან გადიოდა. მაშასადამე ეს ტერიტორიები იბერიას დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდა ვახტანგის დროს, მაგრამ იქაურ (ე.ი.ხორძენესა და პარიადრეს კალთების) მოსახლეობას ქართული ეთნოიდენტობა და ქართული ენის ცოდნა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული რომ ჰქონდა სხვა გამოკვლევებიდან ჩანს.

VII ს. სომხეთის რუკაზე ოლქი სახელწოდებით „ხორძიანა“ (ეს უნდა იყოს „ხორძენე“) მდებარეობდა კარინთან (კარახპოლ-კარნუქალაქ-არზრუმთან), მის სამხრეთ-დასავლეთით დაახლოებით 70 კმ. დაშორებით.

ხორძიანასა და კარინს შუა მდებარეობდა მანანალის (მანრალის) ოლქი მარდალის (მარდალიის) გვერდით.

ხორძიანასთან ახლოს, მის სამხრეთ დასავლეთით დაახლოებით 40 კმ.-ში მდებარეობდა ოლქი სახელწოდებით-ანძიტი (ანდზიტი). ეს უნდა იყოს ქართული ანძორეთი-ანძიანძორა (სადაც ილაშქრეს ფარნავაზმა და ვახტანგმა). პროვინცია ანძიტში ცოცკის ტბასთან ახლოს იყო ციხე-სიმაგრე ეგელი(ეგერი). ამავე სახელის ქალაქი ეგეგი (ეგერი) კარინ-არზრუმთანაც იყო. ამ ქალაქის სახელი (ეგეგი) ეგრისის სახელს უნდა ირეკლავდეს.

ოლქ ხორძიანაში გაედინებოდა ამავე „ეგრ“ სახელის მქონე მდინარე „ეგეგიკი“ (მიუს გაილი). ხორძიანაში იყო ცნობილი პუნქტი – არტალესი.

აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელ თურქეთში ძველი ოლქის ანძიტის ადგილას მდებარეობს ადმინისტრაციული ოლქი-ელაზიგი. ეს სახელი ელაზიგი არ არის შემთხვევითი. სიტყვაში „ელაზიგი (ელაზილი)“ ვფიქრობ შესაძლებელია გამოიყოს ფუძე-ძირი „ლაზი“. სახელი „ლაზი“, ამ მხარეებისათვის უცხო არ იყო. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია XI ს. დასაწყისში ამ მხარეებსაც მოიცავდა. აქ ახლოს იყო კერჩანისის, ხახის, ბიზანასა და სხვა საეპისკოპოსო კათედრები.

ბიზანასა და არზრუმს შორის მდებარეობდა ოლქი მანანალი ანუ მანრალი (მანარალი), მას ამ რუკაზე მარდალის (მარდალის) ოლქისაგან ყოფს „მე-

გედუხის მთები“, ამ მთებს ნ. ადონცი ხალხალის მთებს უწოდებს, რომელიც მანრალიასა და მარდალიას ერთმანეთისაგან ჰყოფდა.

როგორც ჩანს ამ მხარეებში ეგულებოდა ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების ავტორს „საფლავი დიდი მოძღვრისა გრიგოლისა“, აღნიშნულ რუკაზე ბიზანას ოლქს ეწოდება – „ეკეგიაცი“, ეს უნდა იყოს ვახტანგის ცხოვრების ეკლესია. ამ ოლქში რუკაზე მონიშნულია ეკლესია სახელწოდებით – „სურბ გრიგორ“, ალბათ აქ ეგულებოდა ავტორს საფლავი წმ. გრიგორისა. რომელი იყო ეს წმიდანი გრიგოლ განმანათლებელი თუ გრიგოლ ნაზიანზელი?

ხორძენა, როგორც ითქვა, სტრაბონს იბერიის ისტორიულ ნაწილად მიაჩნდა, რომელიც არმენიამ მიიტაცა. იქაური მკვიდრი იბერების არმენიზაციას ხელი განსაკუთრებით შეუწყო ამ მხარეში სომხური ეკლესიის გაძლიერებამ. საბედნიეროდ ვახტანგის დროს ქართული თვითშემეცნება ჯერ კიდევ ძლიერი ყოფილა ამ მხარის სასულიერო პირთა შორისაც კი, რაც კარგად ჩანს ვახტანგის ცხოვრებაში. სხვათა შორის, ხორენაცის ისტორიაშიც არის გარკვეული მინიშნება იმისა, რომ ხორძენასა და ტარონის სამღვდელოებამ იცოდა ქართული ენა. მაგალითად, მოვსეს ხორენაცი წერს – „რაც შეეხება მესროპს, იგი წავიდა ქართველთა ქვეყანაში და მადლის ზეგარდამო მინიჭებით მათაც შეუქმნა ანბანი ვინმე ჯალასთან ერთად, რომელიც ბერძნული და სომხური ენებიდან თარგმნიდა. ხელს უწყობდნენ იმათი მეფე ბაკური და მოსე ეპისკოპოსი. მან შეარჩია ბავშვები, გაჰყო ისინი ორ ჯგუფად და მოძღვრებად დაუტოვა თავისი ორი მოწაფეთაგანი – ტერ ხორძენაცი და მუშე ტარონაცი“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 224). მაშასადამე, ქართველი ბავშვები დაყვეს ორ ჯგუფად, რათა მათ შეესწავლათ ქართული ანბანი ქართული წმიდა წერილის საკითხავად. მათ ქართული ენის მცოდნე მასწავლებლები ესაჭიროებოდათ, ასეთნი კი ყოფილან ხორძენელი მღვდელი (ტერ ხორძენაცი) და ტარონელი მუშე.

ხორძენე-ტარონის ახლო მხარეებში ქართული ენის ცოდნას ისიც მიუთითებს, რომ ვ.გოილაძის კვლევით იქვე, არც თუ დაშორებით, ქ. ედესა-ურჰაში ყოფილა დიდი ქართული კოლონია თავისი საგანმანათლებლო კერებით. აღნიშნულ რუკაზე ქალაქი ედესია-ურჰა მდებარეობს ოლქ ანდზიტთან ახლოს, მის სამხრეთით 70-80 კმ. დაშორებით. საბოლოოდ უნდა ვთქვათ, რომ არმენიის მიერ მიტაცებულ მხარეებში დიდხანს დარჩა ქართული ენის ცოდნა და ქართული ტოპონიმები (ეგრი-ეგრისი, იბერია და სხვა).

სახელმწიფო საზღვრები ქართული წყაროების მიხედვით

ქართლის სამეფოს საზღვარი „მოქცევაი ქართლისაის“ მიხედვით (ეგრისწყლიდან ალბანეთ-სომხეთამდე)

„მოვიდა ალექსანდრე მეფე ყოვლისა ქვეყანისა... და თანა-ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოი, ძე არიან ქართლისა... მეფისა და მიუბოძა მცხეთა საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთა ცროლისა და წარვიდა“ („მოქცევაი ქართლისაი“, ძვ. ქართ. აგიოგრ. ლიტ. ძეგლ., I, 1964, გვ. 81).

თარგამოსიანთა ქვეყნების საზღვრები „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით

ლეონტი მროველის ცნობით თარგამოსმა –

1) ქართლოსს მისცა ქვეყანა ასეთ საზღვრებში:

„მისცა ქართლოსს და უჩინა საზღვარი აღმოსავლით ჰერეთი და მდინარე ბერდრუჯისი, დასავლით ზღვა პონტოსი, სამხრით მთა, რომელი მიჰყვების ბერდრუჯის მდინარისა თავსა, რომელი მიჰყვების დასავლით კერძო, რომლისა წყალი გარდამოდის ჩრდილოთ კერძო და მიერთვის მტკვარსა, რომელი მიჰყვების მთა შორის კლარჯეთსა და ტაოს ვიდრე ზღვამდის, ჩრდილოთ ღადო მთა მცირე... ან ჰქვიან ლიხი;

2) ხოლო ბარდოსს მისცა მტკვრის სამხრით, ბერდრუჯის მდინარითგან ვიდრე სადა შეკრებიან მტკვარი და რახსი, ამან ბარდოს ალაშენა ბარდავი და დაეშენა მუნ;

3) ხოლო მოვაკანს მისცა მტკვრის ჩრდილოთ, მცირისა ალაზანისა შესართავიდგან ვიდრე ზღვამდე.

4) ხოლო ჰეროსს მისცა ქვეყანა მტკვრისა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზანისა შესართავითგან ვიდრე ტყეებამდე, რომელსა ან ჰქვიან გულგულა და ამან ჰეროს ალაშენა პირველად ქალაქი შესაკრებელთა შორის ორთავე ალაზანთასა და უწოდა სახელი თავისი ჰერეთი... და ან ამას ადგილსა ჰქვიან ხორანთა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 5);

5) „ხოლო ეგროსს მისცა ქვეყანა ზღვის ყურისა და უჩინა საზღვარი, აღმოსავლით მთა მცირე, რომელსა ან ჰქვიან ლიხი, დასავლით ზღვა, ჩრდილოთ მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა წარსწვდების წვერი კავკასიისა, ამან ეგროს ალაშენა ქალაქი – ეგრისი და ან ჰქვიან ბეღია“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 5);

6) „ლეკანს ზღვითგან დარუბანდისათ ვიდრე მდინარემდე ლომეკისა, ჩრდილოთ ვიდრე მდინარემდე დიდად ხაზარეთისად“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 5);

7) „კავკასის ლომეკის მდინარიტგან ვიდრე დასასრულამდე კავკასიის დასავალით“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 6).

ქართლის სამეფოს საერისთავოების საზღვრები ფარნავაზისას (ქრისტეშობამდე IV-III სს.)

მეფე ფარნავაზმა იწება „ქართლის სამეფოს“ დაყოფა საერისთავოებად ასეთი სახით:

(ფარნავაზმა) ... „განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი:

1. ერთი გაგზავნა მარგვის ერისთავად და მისცა მცირით მთითგან, რომელ არს ლიხი, ვიდრე ზღვადმდე ეგრისისა, რიონს ზემოთ. და ამანვე ფარნავაზ აღაშენა ორნი ციხენი – შორაპანი და დიმნა;

2. მეორე კახეთისა ერისთავად, და მისცა არაგვითგან ჰერეთამდე, რომელ არს კახეთი და კუხეთი;

3. მესამე გაგზავნა ხუნანისა ერისთავად და მისცა ბერდუჯის მდინარიტგან ვიდრე ტფილისამდე და გაჩიანთამდის, რომელ არს გარდაბანი;

4. გაგზავნა სამშვილდის ერისთავად, და მისცა სკვირეთის მდინარიტგან ვიდრე მთამდე, რომელ არს ტაშირი და აბოცი;

5. გაგზავნა წუნდის ერისთავად, და მისცა ფარავნითგან ვიდრე თავდმდე, მტკვრისა, რომელ არს კოლა და არტაანი;

6. გაგზავნა ოძრხის ერისთავად, და მისცა ტისისკარიტგან ვიდრე არსიანთამდის, ნოსტის თავითგან ზღვამდის, რომელ არს სამცხე და აჭარა;

7. მეშვიდე გაგზავნა კლარჯეთის ერისთავად, და მისცა არსიანითგან ზღვამდე;

8. მერვე ქუჯი, იყო ერისთავი ეგრისისა; ფარნავაზმა „მისცა ქუჯის ქვეყანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა, ზღვიდან მთამდე, რომელსა შინა არს ეგრისი და სვანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ. და მან ქუჯი აღაშენა ციხე-გოჯი;

9. ერთი დაადგინა სპასპეტად, და მისცა ტფილისითგან და არაგვითგან ვიდრე ტასისკარამდე და ფანვარამდე, რომელ არს შიდა ქართლი. ეს სპასპეტი იყო შემდგომადვე წინაშე მეფისა, მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა“ (ქ. ც., 1955, I, გვ. 24).

ქართლის სამეფოს საერისთავოების საზღვრები მეფე ადერკის დროს (I ს.)

პირველ საუკუნემდე სახელმწიფოს ადმინისტრაციული დაყოფის ეს სახე არ შეცვლილა, მაგრამ მეფე ადერკის, რომელმაც „დაიპყრა ყოველი ქვეყანა: – ქართლი და ეგრისი“ (ქ. ც., I, გვ. 35) უნებებია თავისი სამეფოს ორ ნაწილად გაყოფა – „ხოლო ამას ადერკის ესხნეს ორნი ძენი, რომელთა ერქვა სახელად ერთსა ბარტომ და მეორესა ქართამ. და ამათ განუყო ყოველი ქვეყანა თვისი.

1) მისცა ქალაქი მცხეთა და ქვეყანა მტკვარსა შიდა ქართლი, მუხრანით კერძი ქალაქი და ყოველი ქართლი მტკვარსა ჩრდილოეთი – ჰერეთითგან ვიდრე თავადმდე ქართლისა და ეგრისისა – ესე ყოველი მისცა ბარტომს ძესა თვისსა;

2) ხოლო არმაზით კერძი ქალაქი, მტკვარსა სამხრით ქართლის ხუნანითგან ვიდრე თავადმდე მტკვრისა და კლარჯეთი ყოველი მისცა ქართამს – ძესა თვისსა“. (ქ. ც., I, გვ. 43).

მაშასადამე, I საუკუნეში ქართლის სამეფო ეგრისწყლიდან ჰერეთამდე ორად გაიყო. წარმოიქმნა ორი სამეფო, ერთს პირობითად ვუწოდოთ – „მცხეთის ქართლის სამეფო“, მეორეს კი – „არმაზის ქართლის სამეფო“. ეგრისი – მცხეთის ქართლის სამეფოში შედიოდა (ჰერეთითგან ვიდრე თავადმდე ეგრისისა), კლარჯეთი კი არმაზის ქართლის სამეფოში (ვიდრე ჰერეთითგან თავადმდე ქართლისა).

გამყოფი ხაზი გადიოდა მდ. მტკვარზე, კერძოდ მცხეთის ქართლის სამეფოში შევიდა კახეთის საერისთავო, ეგრისის საერისთავო და მარგვეთის საერისთავო, ხოლო არმაზის ქართლის სამეფოში შევიდა – კლარჯეთის, ოძრხის, წუნდის, ხუნანის და სამშვილდის საერისთავოები სრულად, ხოლო სასპასპეტო ანუ შიდა ქართლი ორ ნაწილად გაიყო – ერთი მტკვრის ჩრდილოეთი – მცხეთის ქართლს გადაეცა, მეორე მტკვრის სამხრეთი – არმაზის ქართლს.

მცხეთის ქართლი მოიცავდა ტერიტორიას ჰერეთიდან ეგრისის თავამდე ანუ ეგრისწყლამდე, მისი სამხრეთ-დასავლეთი სასაზღვრო წერტილი ასევე იდო ზღვისპირზე – ეს იყო აჭარის მთისწინეთი („თავი ქართლისა“).

არმაზის ქართლის სამეფო არამდგრადი პოლიტიკური ერთეული იყო, კერძოდ კი ის არმენიის სამეფოს გავლენის სფეროში მოექცა და ასე იყო სტრაბონის ეპოქაშიც.

ამ დროს სტრაბონის ცნობით იბერიის სამეფოს საზღვარი მდ. მტკვარი იყო.

მაშასადამე, სტრაბონი „იბერიის სამეფოს“ უწოდებდა „მცხეთის ქართლის სამეფოს“. სტრაბონისთვის უცნობი ყოფილა „არმაზის ქართლის სამეფოს“ არსებობა, რადგან ის არმენიის გავლენის სფეროში შედიოდა, ამიტომაც სტრაბონის მიერ არმენიად მიიჩნეოდა.

აქედან გამომდინარე, „ქართლის ცხოვრება“ საზღვრების გადანაწილების დროს ჩანს, აღგვიწერს არა I საუკუნის ამბებს ახალი წელთაღრიცხვისა, არამედ ძველი წელთაღრიცხვისა. „ქართლის ცხოვრების“ ავტორიც აღიარებს, რომ ქართლის ეს მეფეები „იყვნეს მორჩილებასა შინა სომეხთა მეფისასა“. (ქ.ც. I, 44).

(უფრო მეტიც, არმაზელ მეფეს სომეხთა მეფემ ტერიტორიებიც კი გამოგლიჯა – „ემძლავრა ფარსმანს არმაზელსა და მოუღო საზღვარსა ქართლისასა ქალაქი წუნდა და არტაანი მტკვრამდე... ვერ იძებნეს მეფეთა ქართლისათა საზღვარი და მოკვდეს მწუხარებასა შინა დიდსა ფარსმან და კაოს“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 44).

ტერიტორიების დასაბრუნებლად მათმა შვილებმა დაიწყეს ომი სომხებთან, ჩრდილოკავკასიელთა მხარდაჭერით, საბოლოოდ სომხებმა „უკუმოს-ცეს საზღვარი ქართლისა, ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტანუჯი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 49). ერთ-ერთი შებრძოლება მოხდა იორთან – ქართველთა და ჩრდილოკავკასიელთა ჯარი შევიდა სომხეთში ვიდრე ბასიანამდე და ნახჭევანამდე, იქიდან ალაფით დატვირთულნი: „გამოვლეს გზა ფარისოსისა ... განსრულ იყვნეს მტკვარსა და მისრულ იყვნეს კამბეჩოანს, და დაებანაკეს იორსა ზედა“ (იქვე, გვ. 45). აქ არშიაზე გადამწერს ნაუნერია „კამბეჩიანი – ქისიყა“ (იქვე).

მაშასადამე, XVII-XVIII სს-ში უკვე აღარ იცოდნენ სად იყო „კამბეჩოანი“.

„კამბეჩიანი“ იყო არა უშუალოდ ქიზიყი, არამედ, იქვე, მის გვერდით იორალაზნის შესართავის მარჯვენა მხარე, სადაც ამჟამად მინგეჩაურის წყალსაცავია. მთა-გორთა შუა მოქცეული გრძელი ველი. ეს ველი, ანუ კამბეჩოანი გაუვლია ჯარს, შემდეგ კი იორის სანაპიროზე დაბანაკებულა).

ქართლის სამეფოს დასავლეთ და აღმოსავლეთ საერისთავოთა ჩამონათვალი (III-IV სს.)

„ამაზასპ უწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავლისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისანი და ვიდრე მოსვლამდე დასავლეთისა ერისთავისა მოვიდეს ოვსნი“ (ქ.ც., I, გვ. 55).

„მაშინ განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (იქვე, გვ. 57).

ქართლის სამეფოს დასავლეთის ერისთავებია – ეგრისის ერისთავი, არგვეთის (მარგვის) ერისთავი, ოძრხის, კლარჯეთისა და წუნდის ერისთავებთან ერთად, ხოლო აღმოსავლეთის ერისთავებია – კახეთის, ხუნანისა და სამშვილდის ერისთავები.

ქართლის სამეფოს საერისთავოები ვახტანგ გორგასლის დროს (V ს.)

ვახტანგ გორგასლის ერისთავები:

1. ჯუანშერ, სპასპეტი მპყრობელი შიდა ქართლისა.
2. დემეტრე, ერისთავი კახეთისა და კუხეთისა.
3. გრიგოლი, ერისთავი ჰერეთისა.
4. ნერსარან, ერისთავი ხუნანისა.
5. ადარნასე, ერისთავი სამშვილდისა.
6. სამნალირ, ერისთავი შიდა ეგრისისა და სუანეთისა.
7. ბაკურ, ერისთავი მარგვისა და თაკვერისა.
8. არტავაზ, ერისთავი კლარჯეთისა.
9. ნასარ, ერისთავი წუნდისა.
10. ბივრიტიან, ერისთავი ოძრხისა.
11. საურმაგ, ეჯიბი მისი დიდი (ქ. ც. I, გვ. 185).

[კათალიკოსი და თორმეტი ეპისკოპოსი ვახტანგ გორგასლის დროს]

„დასუეს პეტრე კათალიკოსად

1. და სამოელ ეპისკოპოსად მცხეთასავე საეპისკოპოსოა.
2. დასვა ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთს ეკლესიასა ახიზისასა.
3. ერთი არტანს, ერუშეთს.
4. ერთი ჯავახეთს, წუნდას.
5. ერთი მანგლისს.
6. ერთი ბოლნისს.
7. ერთი რუსთავს.
8. ერთი ნინოწმიდას, უჯარმის კარს.
9. ერთი ქერემს.
10. ერთი ჩელეთს.
11. ერთი ხორნაბუჯს.
12. ერთი აგარაკს, რომელ არს ხუნანს გამართებით“ (გვ. 199).

ზემონი და ქვემონი ერისთავნი (VI ს.)

„შეითქუნეს ყოველი ერისთავნი ქართლისანი – ზემონი და ქვემონი – წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა უჩინოს მეფე ნათესავისაგან მეფეთა ქართლისათა და რათა იყვნენ ერისთავნი იგი თვის-თვისსა საერთოსა შეუცვალებლად კეისარმან. . . მოსცა მეფედ დისწული მირდატისი, ვახტანგის ძისა, ბერძნის ცოლისაგან, რომელსა ერქუა გურამ, რომელი მთავრობდა კლარჯეთს და ჯავახეთს“ (ქ.ც. გვ. 218).

ქართლის „ზემო ერისთავები“ არიან აღნიშნული „აღმოსავლეთის ერისთავები“ – ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა და ერისთავი სამშვილდისა, ხოლო „ქვემო ერისთავები“ არიან „დასავლეთის ერისთავები“ – ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა.

ისტორიულად „ზემო ქვეყანა“ ერქვა აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო „ქვემო ქვეყანა“ – დასავლეთს, შესაბამისად, „ზემო ივერია“ – აღმოსავლეთს, „ქვემო ივერია“ დასავლეთს.

ქართლის სამეფოს ერისთავები მეფეების მირისა და წმ. არჩილის დროს (VIII ს.)

ერისთავები, რომელთაც შერთეს მირ მეფის ქალიშვილები:

1) „ხოლო არჩილ მოუწოდა ერისთავთა ქართლისათა და მისცნა ძმისწულნი მისნი: ერთი მისცა მამის ძმისწულსა მისსა, შვილსა გუარამ კურაპალატისასა, რომელსა ჰქონდა კლარჯეთი და ჯავახეთი.

2) მეორე მისცა პიტიახშსა, ნათესავსა ფეროზისასა, რომელ მთავრობდა თრიალეთს, ტაშირს და აბოცს.

3) მესამე მისცა ნერსეს ნერსიანსა, რომელი იგი იყო წარჩინებული ვახტანგ მეფისა.

4) მეოთხე მისცა ადარნასეს ადარნასიანსა და ორთავე ამათ განეყო ზენა სოფელი, რომელ არს ქართლი.

5) მეხუთე მისცა ვარაზმანს და მისცა კოტმანიტგან ქურდისხევამდე. იყო ესე ვარაზმან ნათესავი სპარსთა ერისთავისა ბარდაველისა, რომელ იყო დედის მამა ვახტანგ მეფისა.

6) მეექვსე მისცა ჯუანშერს ჯუანშერიანსა, რომელ-იგი იყო ნათესავი მირიან მეფისა, შვილთაგან რევისათა, და მისცა ჯუარი და ხერკი და ყოველი მთიულეთი, მანგლისის ხევი და თბილისი.

ხოლო ნაწილი არჩილისი იყო განზოგადებით გამონაყოფი ყოველთა ამათ ხევთაგან... ჯუანშერს უმეტესი ნაწილი მისცა.

7) ხოლო არჩილ მოუწოდა ლეონს და რქუა „კურთხეულ იყავ შენ უფლისა მიერ... ან უწყიეს შენება კლისურიტგან აღმართ, წარვალ და დავეშენებო ციხე-გოჯს და ქუთათისს. ან ითხოვე თავისა შენისათვის რა გნებავს ჩემგან, ნაცვლად კეთილისა მსახურებისა შენისა“.

ხოლო ლეონ რქუა: „მომცა მე კეისარმან ქუეყანა ესე მკვიდრობით კეთილად სიმხნით თქვენითა. ხოლო ამიერიტგან არს ესე მამულობით სამკვიდრებელ ჩემდა კლისურიტგან ვიდრე მდინარემდე დიდად ხაზარეთად, სადა დასწუდების წუერი კავკასიისა ამის: შემრთე მეცა მონათა შენთა თანა, რომელნი-ესე დღეს ღირს ყვენ შვილად და ძმად შენდა. არა მინდა ნაწილი შენგან, არამედ ჩემიცა ესე შენადვე იყოს“.

„მაშინ მისცა ლეონს ცოლად ძმისწული მისი გურანდუხტ და გვირგვინი იგი, რომელი ბერძენთა მეფესა წარმოეცა მირისთვის. და ყვეს აღთქმა და ფიცი საშინელი, ვითარმედ არა იყოს მტერობა შორის მათსა, არამედ ერჩიდეს ლეონ არჩილს ყოველთა დღეთა მისთა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 242).

ე.ი. „კლისურიდან აღმართი“ ქვეყანა – ლიხის მთიდან კლისურამდე – ქართლის მეფეთა ოჯახის „საუხუცესო“ მიწა-წყალი იყო, ამიტომ არაბთა შესუსტების შემდეგ აქ, ციხე-გოჯსა და ქუთაისში ტახტი დაიდო არჩილმა აფხაზეთიდან უკან დაბრუნების შემდეგ, ეს ქვეყანა მეფის ქალიშვილ გურანდუხტსა და არჩილს ხვდათ წილად (დანარჩენ ქალიშვილებს აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო ხვდათ წილად). ლეონ I-ის მამული იყო კლისურიდან ყუბანამდე მდებარე ქვეყანა. მას შერთეს გურანდუხტი, ამიტომაც არჩილის კახეთში გადასვლის შემდეგ ერისთავ ლეონისა და მეფის ქალიშვილ გურანდუხტის ოჯახმა გააერთიანა მიწა-წყალი ლიხიდან ყუბანამდე, რომელსაც შემდგომ აფხაზთა სამეფო დაერქვა, ამით აფხაზი მეფეები ქართლის მეფეთა ლეგიტიმური მემკვიდრეები გახდნენ.

საზღვრები რეგიონებისა მარგვეთი

მარგვეთი შემდეგ საზღვრებშია – „**მცირით მთითგან, რომელ არს ლიხი, ვიდრე ზღუადმდე, რიონს ზემოთ**“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 24).

აქ „**რიონს ზემოთ**“ ეწოდება რიონის მარცხენა სანაპიროს.

თუ ინფორმაციის მომწოდებელი ჭყონდიდის ქვეყნიდან იყო, მისთვის „**რიონს ზემოთ**“ იქნებოდა რიონის მარცხენა სანაპირო ზღვამდე (ე.ი. შემდგომი გურია), ხოლო „**რიონს ქვემოთ**“ იქნებოდა სწორედ ჭყონდიდის ქვეყანა (ე.ი. მარჯვენა სანაპირო).

ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე, ქართლის ცხოვრების ეს ინფორმაცია, რომ „**მარგვეთი რიონს ზემოთა ქვეყანაა ზღვამდე**“ არ საჭიროებს კორექტირებას. შესაბამისად, მარგვეთის პროვინცია მოიცავდა რიონის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანას – ლიხის მთიდან ვიდრე ზღვამდე. ესენია შემდგომი იმერეთი და გურია ერთად აღებული. ეს ორი ქვერეგიონი (ე.ი. მარგვეთი და გურია) – ერთ ღროს ქმნიდა ერთ რეგიონს – „**მარგვეთს**“.

ამჟამად, ქართლის ცხოვრებაში თანამედროვე მეცნიერთა მიერ ჩამატებული სიტყვები „**ზღურამდე ეგრისისა**“ – არასწორია. რადგანაც „**რიონს ზემოთ**“ მოქცეული ტერიტორია მოიცავდა შემდგომ გურიას ვიდრე თითქმის ჭოროხამდე (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ტ. II, 1983, გვ. 51).

გურია – არ ჩანს ძველ წყაროებში. ის იქამდე მარგვეთის საერისთავოში შედიოდა, რომელიც „**რიონს ზემოთ ზღვამდე**“ მდებარეობდა, ე.ი. იქამდე გურია მარგვეთის საერისთავოს ნაწილს შეადგენდა.

ეგრისი

„**ქუეყანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა, ვიდრე მთადმდე, რომელსა შინა არს ეგრისი და სუანეთი**“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 24).

ეს საზღვრები მთლიანად გასაგებია – ეგრისწყალი ერქვა მდინარეს ქ. ბედიასთან, იქიდან – რიონამდე იყო ეგრისი, ამ პროვინციაში შედიოდა ასევე ქვერეგიონი – „**სვანეთი**“, ისევე, როგორც „**მარგვეთის**“ პროვინციაში შედიოდა ქვერეგიონი, რომელსაც შემდგომ „**გურია**“ ეწოდა, ეტიმოლოგიურადაც ამ პროვინციათა სახელებში ერთი ფუძე (გურ, რგუ, გრ) ფიგურირებს –

გურ-ია

მა-რგუ-ეთი

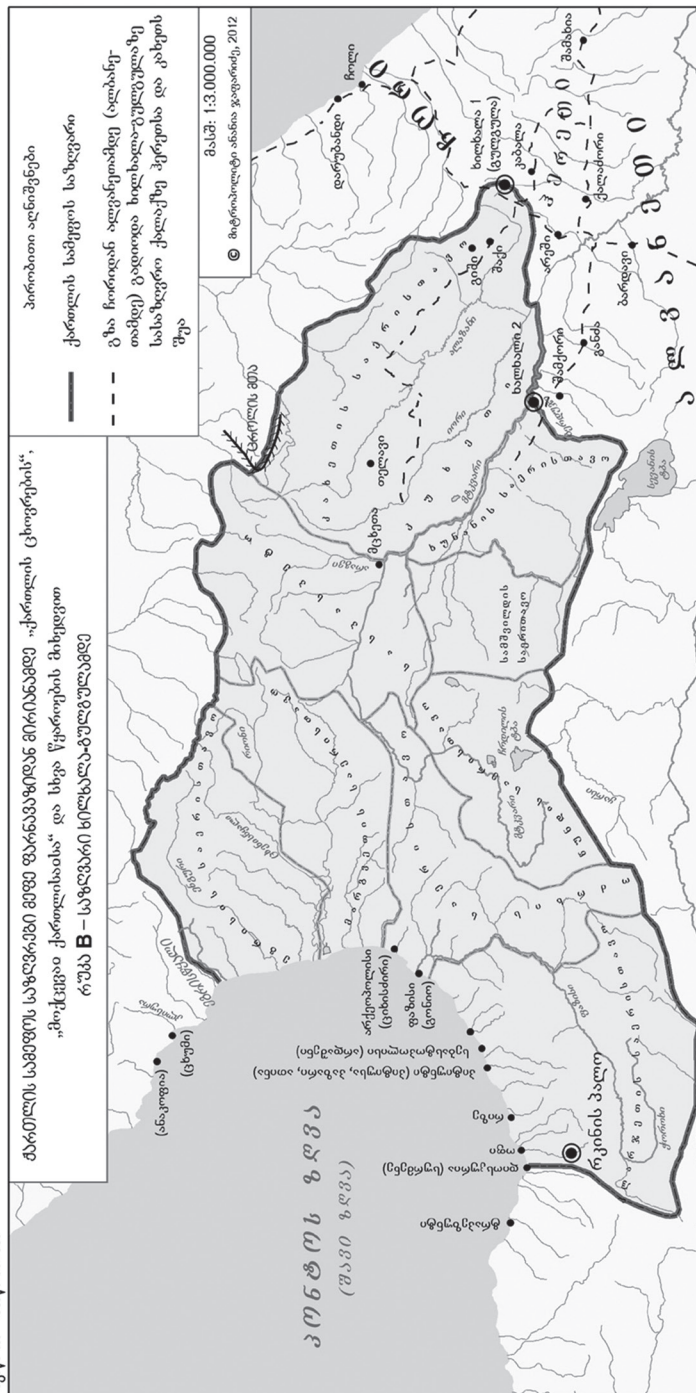
ე-გრ-ისი

VIII საუკუნეშიც, ჯუანშერის ცნობით, ბიზანტია აღიარებდა ქართლის საზღვარს ეგრისის პროვინციაში – თავის ერისთავს აფხაზეთში ლეონს ბიზანტიის იმპერატორმა მისწერა – „**კეთილად პატივსცემდი ერთა და მეფეთა ქართლისათა, ამიერიდან ნუღასამცა ხელგეწიფების ვნებათ მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა**“ (ქ. ც., ტ. I, 1955, გვ. 240).

ხოლო V ს-დან ქართლის სამეფოს საზღვარი ეგრისში მდ. კლისურაზე დაიდო, ვახტანგ გორგასალის შემდეგ.

დგ. III - ჟ. IV სს.

№ 10

1) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, 1985, გვ. 60);

2) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

3) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

4) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

5) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

6) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

7) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

8) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

9) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

10) „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხლოსა“ (მოგვსე კალანკა-ტუაძე, აღუენათა ქვეყნის ისტორია, გვ. 60);

იბერიისა და ალბანეთის საზღვარი მოგვსე კალანკა-ტუაძისა და სომეხი

ისტორიკოსის ელისეს ცნობით იყო პუნქტი ხალხალი (ხალხალი) - (3. ინ-

გორიკო, გიორგი მერულე, 1954, გვ. 51).

იყო ორი ხალხალი, ანუ ხალხალი. ერთი იყო შაქი, მეორე კი - მდინარე

ბერდუჯიდან (ზეგაშისთან), ორივე იყო საზღვარი იბერიისა და ალბანის

შორის. მათ შორის ერთ-ერთი - შაქის ხალხალი მდებარეობდა ტყიან, მდი-

ნარეხობა და ტბებით ცნობილ რეგიონში, ეს უნდა იყოს ლეონტი მროვე-

ლის მიერ ნახსენები ტყე-ტბა გულგულა, რომელიც მამასადაძე მდებარე-

ობდა არა თუღაფთან, არამედ აღნიშნულ შაქის რეგიონში. ამას მოუთხოვს

მოგვსე კალანკა-ტუაძის შემდეგი ცნობები:

ქართლის სამეფო წყაროთა

მიხედვით მეფე ფარნავაზიდან მეფე მირიანამდე

VIII-ში, აფხაზეთში მირ მეფე ამბობს – „**უწყის შენება ადგილთა ჩვენთა კლისურითგან აღმართ, წარმავალ და დავეშენები ციხე-გოჯს და ქუთათისს**“ (ქ.ც. I, გვ.242).

ეგრისი – იყო „**ბარი და ტფილი**“.

I ათასწლეულში დასავლეთ საქართველოს ბარი ჭაობიანობის გამო უვარგისი იყო საცხოვრებლად – ივ. ჯავახიშვილი წერს – „**ზაფხულში დიდი სიციხე და ამ ქვეყნის ნოტიო ნიადაგი მეტად მავნებელი იყო მცხოვრებთათვის**“.

აფხაზეთისა (დასავლეთ საქართველოს) „**მინასა ზედა... სულისაგან ხორშაკისა მაკვდინებელისა**“ ადამიანი შენუხებული იყო იოანე საბანისძის ცნობით VIII საუკუნეში.

ასეთივე ვითარება იყო XI საუკუნეში – „**ქვეყანა ესე ხორშაკულ არს**“ (გიორგი მცირის ცნობა).

XII საუკუნეში დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ჩივის, რომ დასავლეთ საქართველო საერთოდ (და ასევე ქუთაისიც) – „**თვითოსახეთა სენტა მიერ განცდილთა**“ იყო აღმატებული, ამის გამო ბევრ ღვინოს სვამდნენ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. II, გვ. 53).

ეგრის ქვეყანა დასავლეთ საქართველოს გარდა, ასევე, ტრაპეზუნტის რეგიონსაც ერქვა კლარჯეთთან ერთად.

„**ანდრეა მოვიდა ქალაქად ტრაპიზონად, რომელ არს სოფელი მეგრელთა**“ (ქ.ც. I, გვ. 39).

[ტრაპიზონი მდებარეობდა ქვეყანაში, რომელსაც ერქვა „**სოფელი მეგრელთა**“, ის სამხრეთ ეგრისში მდებარეობდა, ხოლო ჩრდილოეთ ეგრისი იყო დასავლეთ საქართველო]

ქალაქი ფუთი, ლევონდის ცნობით, ეგრისს ეკუთვნოდა. მაგრამ ეს ეგრისი იყო ე.წ. „**სამხრეთ ეგრისი**“, კერძოდ, ჩანს, ეს ფუთი იყო ისტორიულ სამხრეთ ეგრისში მდებარე დღევანდელი ქალაქი ფატსა.

ძველი ეგრისის ნაწილი იყო შემდგომი აფხაზეთი – „**გიორგი III ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭვინთამდე**“. იქ იყო ნიკოფსი და აფშილეთის ქალაქი ცხუმი. მასში შედიოდა „**ალანია**“, ვრცელდებოდა ეგრისწყლამდე (იქვე, გვ. 52). [აფსილთა ეგრულ-სვანური ტომი წინა საუკუნეებში უფრო ქვემოთ ცხოვრობდა, ლაზიკაში სპარსელთა და ბიზანტიელთა ომებისა და ჰერაკლეს ლაშქრობათა შემდგომ, ჩანს, ჩრდილოეთით გადაინაცვლა).

უხტანესი, X ს. ისტორიკოსი, თავისი დროის აფხაზეთზე წერდა, რომ მისი მოსახლეობა იყო ის ივერიელი ხალხი, რომელიც ნაბუქოდონოსორმა პონტოს ზღვის პირზე, ე.ი. დასავლეთ საქართველოში დაასახლა – ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი, და მათ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება, ადრე ივერიელებს უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ (უხტანესი, განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 67).

უხტანესის ცნობით, აფხაზეთი ივერიელებით ანუ ქართველებით იყო დასახლებული. ჩანს, ამის გამო ბიზანტიელი ისტორიკოსები, მაგალითად, ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები დოსითეოსი და ქრისანთო აფხა-

ზეთს (დასავლეთ საქართველოს) – „ქვემო ივერიას“ უწოდებდნენ, აღმოსავლეთ საქართველოს კი „ზემო ივერიას“, ლევან მეორე დადიანსაც რუსეთის ხელმწიფე „ივერიის მეფეს“ უწოდებდა.

აფხაზეთის ერთი ნაწილი იყო ალანია – გიორგი III-ის ისტორიკოსი წერს – „ალანთა ქვეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“.

გიორგი I-ის ძე დემეტრე „დარჩა ანაკოფიასა შინა ოვსთა მეფის ასულისა, მეორე ცოლსა თანა... და წარვიდა სამეფოთა მიმართ ბერძენთა მეფისა და წარუტანა თანა ანაკოფია აფხაზთა მეფეთა“ (ქ.ც. I. გვ. 295).

ე.ი. ანაკოფია იყო აფხაზეთის ალანიაში, ის სავარაუდოდ მდებარეობდა ახალ ათონთან.

ტყეტბა-გულგულა (გოლგოლა) – საზღვარი კახეთსა და ჰერეთს შორის

გულგულას ადგილსამყოფელი უცნობი ყოფილა უკვე ლეონტი მროველის დროს, მით უმეტეს მისი ადგილსამყოფელი დაზუსტებით არ ცოდნია ვახუშტისაც – ივ. ჯავახიშვილის კვლევით.

ამჟამად მიჩნეულია, რომ ტყეტბა-გულგულა მდებარეობდა თელავთან ახლოს, რაც ეეჭვებოდა ივ. ჯავახიშვილს.

ის წერს – „ტყეტბა, როგორც საგეოგრაფო სახელი უკვე ლეონტი მროველის დროს აღარ არსებობდა თურმე და იგი უხსნის თავის მკითხველს, რომ ამ ადგილს „ან ჰქვიან გოლგოლა“, ახლა გულგულად გამოითქმის. ამ ადგილის (ტყეტბას) მდებარეობას დიდი მნიშვნელობა აქვს კახეთ-კუხეთ-ჰერეთის საზღვრების გამორკვევისათვის და სხვადასხვა მოსაზრებათა გამო ეჭვი გვებადება, ლეონტი მროველი ხომ არ სცდება, როდესაც ძველი ტყეტბა მერმინდელ გოლგოლად იცნა? გოლგოლას სამხრეთით მდებარეობდა თელავი“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. II, 1983, გვ. 46).

თუ თვით ლეონტი მროველის დროს უკვე აღარ იცოდნენ, თუ სად მდებარეობდა ტყეტბა-გოლგოლა, მით უმეტეს ვახუშტი ბატონიშვილის დროს, ხოლო ივ. ჯავახიშვილს, როგორც ითქვა, ძალზე ეეჭვებოდა ამჟამად აღიარებული მოსაზრება, რომ ეს პუნქტი თელავთან მდებარეობდა.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თელავის ახლოს (მის ჩრდილოეთით) მდებარე პუნქტი – გულგულა – არ შეიძლებოდა ყოფილიყო საზღვარი ჰერეთისა, რადგანაც მათიანეები კახეთის ქალაქებად აცხადებდნენ მის სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე მრავალ ქალაქს – ნეკრესს, კუხეთის სოფელ ბოდინს („ბოდინი – სოფელი კოხეთისა“ – წერდა მათიანე ქართლისა). კახეთში შედიოდა წმ. არჩილ მეფის ცხოვრების მიხედვით დღევანდელი საინგილოს ტერიტორია VIII საუკუნეში და სხვა. მოვსეს კალანკატუაციის ცნობა აჩვენებს, რომ ქართველთა ქვეყნის საზღვარი მდებარეობდა პუნქტ ხალხალასთან (მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, 1985, გვ. 60);

ლეონტის სიტყვა „გოლგოლა“ და მოვსეს „ხალხალა“ ეტიმოლოგიურად ძალზე ახლოა ერთმანეთთან. რომელ საზღვართან მდებარეობდა პუნქტი ასეთი სახელის მქონე? ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით 1923 წელს გა-

მოცემულ ძველი საქართველოს ისტორიულ რუკაზე საქართველოსა და ალბანეთს შორის საზღვარზე მართლაც აღნიშნულია პუნქტი სახელწოდებით ხილხალა. პუნქტი ხილხალა საქართველოსა და ალბანეთს შორის საზღვარზე იდო. აქედან იწყებოდა საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორია. ეს პუნქტი შაქსა და კაბალას შორისაა. ისტორიულ შაქს ამჟამად „ნუხა“ ეწოდება და ქმნის აზერბაიჯანის ნუხის რაიონს. ისტორიულ კაბალას ამჟამად „გაბალა“ ეწოდება და ქმნის აზერბაიჯანის გაბალის რაიონს. ამ ორ რაიონს შორის მდებარეობს ისტორიული ვარდთაშენის რაიონი, სადაც აღნიშნული რუკის მიხედვით გადიოდა საქართველო-ალბანეთის საზღვარი, აქ რუკაზე აღნიშნულია „ხილხალა“. ქალაქ ვართაშენს ამჟამად „ოგუზ“ ეწოდება და ქმნის აზერბაიჯანის ოგუზის რაიონს. მართლაც, ამ, ყოფილ ვართაშენის რაიონში ამჟამადაცაა სოფელი აღნიშნული სახელის მქონე – „ფილფილა“. ეტიმოლოგიურად სიტყვები გოლგოლა-გულგულა-ხილხალა-ფილფილა ერთი წარმომავლობისაა. ის ფაქტი, რომ ყოფილ სასაზღვრო ოლქში ამჟამადაც არსებობს სოფელი ფილფილას სახელწოდებით მნიშვნელოვანი მომენტი გულგულას რეალური ადგილმდებარეობის დადგენისას, და უფლებას იძლევა ის ისტორიულ ტყე-ტბა გოლგოლად მივიჩნიოთ.

„ტყე-ტბა-გოლგოლა“ იყო არა თელავთან მდებარე „გულგულა“, არამედ ნუხპატოსთან მდებარე პუნქტი – „ხილხალა“, რომელიც ასევე ახლოს იყო პუნქტ ყაბალასთან – ვარდთაშენის რეგიონში, რომელთანაც (ქართლის სამეფოს დაშლამდე) მუდამ ქართველთა ქვეყნის საზღვარი გადიოდა. როგორც ითქვა, ეს ხილხალა ვარდთაშენის რეგიონში კარგად ჩანს 1923 წლის ივ. ჯავახიშვილის რუკაზე.

ეტიმოლოგიურად სიტყვა ხალხალ-ხილხალიდან შესაძლებელია სიტყვა ხულხულას, და ასევე ფილფილას, იგივე გულგულას მიღება.

მოვსეს კალანკატუაციის ცნობით, ხალხალი იყო „ქართველთა საზღვრები“ ალბანეთსა და ჩორის რეგიონს შორის.

მას აქვს ორი ცნობა ამის შესახებ –

მოვსეს კალანკატუაცი წერს:

ა. „ქართველთა საზღვრები მახლობლად ქალაქ ხალხალისა“ (მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, 1985, გვ. 60);

ბ. „მეორე რაზმი ჩააბარა ზორავარ ვარდანს, რათა ქართველთა საზღვრებთან შებრძოლებოდა ჩორის მარზპანს, რომელიც წამოსული იყო ალვანთა ეკლესიების დასანგრევად“ (იქვე, გვ. 60).

მაშასადამე ქართველთა საზღვრებთან მდებარე ხალხალა მდებარეობდა ალბანეთისა და ჩორის შემაერთებელ გზაზე. ჩორი – კასპიის ზღვისპირას მდებარე დერბენდის მახლობელ რეგიონს ერქვა. მოვსეს კალანკატუაციის დროს სპარსელები და არაბები ალბანეთს „არანს“ უწოდებდნენ, არანი ქართული წყაროების რანია – შემდგომში განძის ოლქად სახელდებული. სპარსულ და არაბულ წყაროებში, როგორც ითქვა, ალბანეთი არანად იწოდება, მხოლოდ სომხურ გეოგრაფიაში მტკვარსა და კავკასიონის ქედს შორის მოქცეულ ტერიტორიას ეწოდება ალბანეთი. ამ ტერიტორიას ქართულ წყაროებში ჰერეთი ეწოდება. ჰერეთი და ალბანეთი კი სხვადასხვა ქვეყნები იყვნენ,

ერთმანეთის მეზობლად მდებარენი, თუმცა ისინი ზოგჯერ ერთიანდებოდნენ კიდეც. დაახლოებით ამავე ეპოქის ქართულ წყაროში (არსენ საფარელის „**განყოფისათვის**“) ჰერეთს ალბანეთი ეწოდება. ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის, რომ მის დროს ალბანეთი და ჰერეთი გაერთიანებულნი იყვნენ, ალბათ, ამიტომვე ამავე ეპოქის სომხური გეოგრაფია, როგორც ითქვა, ალბანეთს უწოდებს ტერიტორიას მტკვარსა და კავკასიის ქედს შორის.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანი წყაროს ავტორი... – მოვსეს კალანკატუაცი ალბანეთს რანს ანუ არანს უწოდებს. ალბანეთსა და ჩორის შემაერთებელ გზაზე ხალხალი მდებარეობდა, ის, როგორც ითქვა, ჩორისა და ალბანეთის შემაერთებელ გზაზე უნდა ყოფილიყო, შექთან და კაბალასთან, იქ სადაც აღნიშნულ რუკაზე პუნქტი „**ხილხალა-ფილფილა**“ მდებარეობს, იგულისხმება დარუბანდისა და განძის შემაერთებელი კავკასიის ქედზე გამავალი ხაზი.

მოვსეს კალანკატუაცი ხალხილას მიიჩნევდა საზღვრად ქართველთა და ალბანელების ქვეყნებს შორის, ქართულ წყაროში კი – ამ საზღვარზე მდებარე პუნქტს ჩანს გულგულა ეწოდება. მაშასადამე, ხილხილა (ხალხალა) და გულგულა ერთი და იგივე პუნქტია. ხოლო ხალხალას ადგილსამყოფელი ცნობილია, ის თანამედროვე სოფელი ფილფილაა.

ჰერეთი

ჰერეთია – „ქვეყანა მტკვრისა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზნისა თვითგან, ვიდრე ტყეტბამდინ, რომელსაც ან ჰქვიან გოლგოლა“ (ქ.-ც., ტ. I, გვ. 5).

ჰეროსმა – „ალაშენა პირველად ქალაქი შესაკრებელთა შორის ორთავე ალაზანთა და უწოდა სახელი თვისი – ჰერეთი და ან ჰქვიან ხორანთა“ (იქვე).

„**მცირე ალაზნის თავი**“ უნდა იყოს „**შესაკრებელი ორთავე ალაზანთა**“ ანუ იორ-ალაზნის შესართავი, აქედან ტყეტბამდე, რომელსაც, როგორც ითქვა, ამჟამად ფილფილა ეწოდება, ხოლო ძველად გოლგოლა ერქვა, გადიოდა ჰერეთის აღმოსავლეთი საზღვარი, ჰერეთის სამხრეთ საზღვრის შესახებ წყარო წერს – „**მტკვრისა ჩრდილოთ**“ ანუ ჰერეთის სამხრეთი საზღვარია მტკვარი.

მაშასადამე, ჰერეთი ერქვა შემდეგდროინდელ შაქ-ყაბალას რეგიონს მტკვარ-ალაზნის შესართავიდან მტკვარ-არაქსის შესართავამდე. აქ მტკვარს მარცხენა მხრიდან უერთდება მდინარე „**თეთრწყლები**“, რომელსაც ამჟამად „ალსუ“ ჰქვია, იქ ამჟამადაცაა ქალაქი ალსუ, აქ გადიოდა ჰერეთის აღმოსავლეთი საზღვარი.

შაქ-ყაბალას რეგიონი და რანი შემდგომ საუკუნეებშიც ხშირად ერთიანდებოდნენ და ერთ პოლიტიკურ ერთეულს ქმნიდნენ. ჩანს, ასევე ყოფილა რანი და შაქი გაერთიანებული V საუკუნეშიც, როცა ქალაქი ცურტავი ჰერეთის ქალაქად ითვლებოდა. როგორც რანი, ისე შაქი – ისტორიული საქართველოს ქვეყნები იყო ზოგჯერ ალბანეთის სახელმწიფოში შემავალნი. მტკვრის იქით, მის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ტერიტორია თეთრწყლამდე – ახსუამდე – ქართველთა ისტორიული ტერიტორია რომ იყო ეს ჩანს სტრაბონი-

დანაც. სტრაბონი წერს – „არმენიელებმა იბერებს წაართვეს შემდეგი რეგიონები – პარიადრეს კალთები, ხორძენე და გოგარენა – მტკვრის იქით“ (სტრაბონი, XI, 14, 5), ანუ გოგარენა – მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე იყო. ესაა შემდგომი შაქი-კაბალა ვიდრე შამახიის მთებამდე (მდ. აღსუმდე). აქედან გამომდინარე, სხვა ქვეყანა იყო გუგარქი და სხვა გოგარენა.

ტყე-ტბა გულგულა-ხილხალა, როგორც ჩვენ თეორიული გამოკვლევებიდან ვაჩვენეთ, მდებარეობდა არა თელავთან, არამედ, ქ. ნუხპატოს აღმოსავლეთით, რომელსაც 1923 წელს ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით გამოცემულ რუკაზე „ხილხალა“ ეწოდება – ამჟამად მის ადგილზე იმავე ეტიმოლოგიის სახელის მქონე სოფელი – ფილფილა მდებარეობს აზერბაიჯანის ოგუზის (ვართაშენის) რაიონში, ქ. კაბალა-ყაბალას დასავლეთით.

X საუკუნისათვის ჰერეთი (შემდგომი შაქი და ყაბალას რეგიონი) ძლიერ სამეფოდ გადაიქცა და შესაბამისად, თავისი საზღვრებიც გააფართოვა. ჰერეთის სამეფოს ისტორიული კახეთის საქორეპისკოპოსოსათვის წაურთმევია ნეკრესის აღმოსავლეთით მდებარე ზოგიერთი ადგილები, მათ შორის ვეფინის ციხე (ამიტომაც შემდგომში მის გათავისუფლებას ცდილობდნენ კახელები აფხაზთა მეფეებთან ერთად), ასევე ლაგოეთი, კატეხის ეკლესია, კაკი და გიში. იქამდე, ეს იქიდან ჩანს, რომ VIII ს-ში, წმ. არჩილ მეფის ცხოვრების მიხედვით, ეს ადგილები კახეთში შედიოდა.

(შაქი-ყაბალას ხილხალას გარდა, მეორე ხილხალა, უფრო პატარა პუნქტი მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზეც იყო).

კახეთი

მატიანეთა მიხედვით – კახეთი ქართლის სამეფოში შედიოდა და მისი აღმოსავლეთის რეგიონი იყო. ამ რეგიონის (და შესაბამისად, ქართლის სამეფოს) მოსაზღვრედ ჰერეთი მდებარეობდა – ჰერეთი „ქართლის“ მოსაზღვრე იყო.

აქედან გამომდინარე, კახეთი მდებარეობდა ჰერეთსა და შიდა ქართლს შორის, არაგვიდან ჰერეთამდე იყო კახეთის ქვეყანა. ჰერეთის ჩრდილო საზღვარი, როგორც ითქვა, ეწოდებოდა ხაზს გავლებულს იორ-ალაზნის შესართავიდან გოლგოლმდე ანუ ხილხალამდე (ფილფილამდე).

კახეთში შედიოდა ნეკრესი – „კახეთს ქალაქსა ნელქარისასა, რომელ არს ნეკრეს“ (ქ.ც. I, გვ. 24).

კახეთში იყო „ავჭალა“ და „ლოჭინი“, კახეთის ქალაქი იყო რუსთავი – „რუსთავის ქალაქი“ (საეპისკოპოსო), უჯარმა – ნინოწმიდის საეპისკოპოსო.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით – „ლეონტის წიგნში კახეთის საზღვრები არეულია“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, 1983, გვ. 38). მაგრამ თუ ზემოაღნიშნულ საზღვრებს გავითვალისწინებთ ლეონტის ცნობა მაშინ გამართლდება –

„კუხოსს მისცა ბოსტან-ქალაქი, რომელსა ან ჰქვია რუსთავი, მისცა არაგვითგან ვიდრე ჰერეთამდე, თავამდე მთისა კახეთისასა და მტკვარს შუა, ხოლო კახოსს მისცა კავკასიასა და კახეთის მთასა შორის, არაგვითგან ტყე-ტბამდე, რომელ არს საზღვარი ჰერეთისა“ (ქ.ც. I, გვ. 24).

ჩვენ ვთქვით, რომ საზღვარი ჰერეთისა გადიოდა შაქი-ყაბალას ხილხალა-ფილფილასთან, ეს იყო გოლგოლა, ამ პუნქტიდან იორ-ალაზნის შესართავამდე იდო საზღვარი ჰერეთსა და კახეთის შუა.

შაქი-ყაბალას ხილხალა-გოლგოლადან არაგვამდე მიწა იყო კახოსისა ანუ ისტორიული კახეთი.

კახოსსა და კუხოსს შორის ანუ კახეთსა და კუხეთს შორის საზღვრები ასე გადანაწილდა – მათ შუა იდო გომბორის ქედი, რომელსაც ლეონტი „**კახეთის მთას**“ უწოდებს. ამ მთის სამხრეთ მწვერვალს ლეონტისთან ჰქვია „**თავი კახეთისა**“. ანუ კახეთსა და კუხეთს ერთმანეთისაგან ყოფდა გომბორის ქედი. ორივეს სამხრეთით იდო ჰერეთი.

კახეთის საზღვარი გადიოდა კავკასიის ქედზე. კახეთიცა და კუხეთიც არაგვიდან იწყებოდა. მდ. იორი – კუხეთის მდინარე იყო, ალაზანი – კახეთისა. სამხრეთი საზღვარი, როგორც ითქვა, იდო გოლგოლა-ტყეობასა და იორ-ალაზნის შესართავიდან გავლებულ ხაზზე. ანუ შაქის ხილხალაგან – იორ-ალაზნის შესართავამდე.

„**კახეთის მთას**“ გომბორის ქედს უწოდებდნენ, ის კახეთსა და კუხეთს ერთმანეთისაგან ყოფდა.

ამ საზღვრებში კახეთსა და კუხეთს აღიარებდა ძველი ქართული საისტორიო გეოგრაფია ვიდრე XX საუკუნემდე, ვიდრე პატკანოვ-მარის ქართიზაციის თეორიის მომხრეებმა არ შეიტანეს ეჭვი ამ საზღვრებში და ჰერეთის საზღვარი თელავამდე მოიტანეს.

ძველი ქართული საისტორიო გეოგრაფია აღნიშნულ საზღვრებს რომ აღიარებდა XX ს-მდე, ეს ჩანს თვით იაკობ გოგებაშვილის წიგნიდან, რომელშიც ყმანვილებს უხსნიდა – „**ცივ-გომბორის მთა კახეთს ორ ნაწილად ჰყოფს: იქითა, აღმოსავლეთის ნაწილს, „შიგნით კახეთი“ ჰქვია, აქეთას – დასავლეთისას – „გარეთ კახეთი“, უწინდელს დროში პირველს „საკუთრივ კახეთს“ უწოდებდნენ, მეორეს „კუხეთს“ ეძახდნენ. შიგნით კახეთს ალაზანი რწყავს, გარეთ კახეთს იორი**“ – ნერდა გოგებაშვილი, რომელიც იმეორებდა ძველი ქართული საისტორიო ისტორიოგრაფიის ათასწლოვან თვალსაზრისს.

როგორც ითქვა, XX ს. საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიამ არ ცნო ეს საზღვარები, მან კახეთის მიწა-წყალი თელავამდე – ჰერეთში შეიყვანა, თუმცა, ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით – „**კახეთის, კუხეთისა და ჰერეთის საზღვრები ზოგჯერ ერთმანეთში ირევა**“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 41).

კახეთ-ჰერეთის საზღვრები ისაზღვრებოდა „**იმისდა მიხედვით, თუ რომელი კუთხე ჰეგემონობდა ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში და თავის საზღვრებს აფართოებდა, მაგალითად, ერთ პერიოდში (IX-X სს.) ჰერეთი – კახეთსაც მოიცავდა, და პირიქით, კახეთში ჰერეთის ნაწილიც შედიოდა**“ (იქვე, გვ. 41).

ასეთი მიზეზების გამო „**ვახუშტის ჰერეთისა და კახეთის საზღვრების შესახებ მასალები არ ჰქონია**“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 41).

წმიდა ნინოს განსასვენებელი ბოდბე, რომელსაც ძველად ბოდი (ბოდინი) ერქვა საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიის მიხედვით ალბანეთში ანუ ჰერეთში შედიოდა, რადგანაც გულგულას თელავთან ათავსებდნენ.

ამ თვალსაზრისითაა მიღებული ალბანეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციის საზღვრების რუკა მოსკოვში დასტამბულ – „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიაში“. აქ ალბანეთის საზღვრებში შედის ბოდბე და ალბანეთის საზღვარი მცხეთის სიახლოვესაა გავლებული. მაშინ, როცა წმიდა ნინოს ცხოვრებისა და „მოქცევაი ქართლისაი“-ს მიხედვით ბოდბე იყო „ქვეყანა კახეთისა“, ხოლო მეორე ხელნაწერით „ქვეყანა კუხეთისა“ (კოხეთისა, კხოეთისა) და არა ჰერეთისა. ნეკრესი არაა ჰერეთის ქალაქი, არამედ კახეთისა, ამიტომაც გულგულა, რომელიც მის ჩრდილოეთითაა, ცხადია, კახეთს ეკუთვნოდა.

როგორც ითქვა, ჰერეთის სამეფოს X საუკუნისათვის თავისი საზღვრების გაფართოების დროს კახეთის ზოგიერთი მოსაზღვრე სოფელ-ქალაქი მიუერთებია – ლაგოეთი, კატეხის ეკლესია, კაკი და ზიარი (მელქისედეკის სიგელით), პირიქითაც ხდებოდა, როდესაც კახეთი ფართოვდებოდა მისი საზღვრებიც იზრდებოდა – **„კახეთი თავის საზღვრებში ზოგჯერ ქსანსაც კი აქცევდა – მუხრანი, ხერკი და ბაზალეთი ამ დროს კახეთად ითვლებოდა (ლეონ აფხაზთა მეფის ეპოქაში). ასევე კახეთში იყო ლოპოტი, ხოლო დიდოეთი – კახეთის მთიულეთში შედიოდა“** (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 44).

საერთოდ, რადგანაც ჯუანშერის ცნობით კახეთი **„კლდეებით მოზღუდული ქვეყანა იყო“** – ის, მართლაც კავკასიასა და გომბორის ქედთა შორის იდო.

კავკასიის „კლდეებით“ მოზღუდული თანამედროვე საინგილოც კახეთში შედიოდა და არა ჰერეთში, რადგანაც წმ. არჩილის ცხოვრების მიხედვით საინგილო კახეთს ეკუთვნოდა VIII ს-ში.

არჩილ მეფე VIII ს-ში არაბობის გამო საცხოვრებლად გადავიდა კახეთში – **„მოვიდა არჩილ კახეთად... აღაშენა ეკლესია სამძორს... დაჯდა წუქეთს და აღაშენა კასრი და ხევსა ლაკუასტისასა აღაშენა ციხე და აღაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატს – ორთა წყალთა შუა, ხოლო ნუხპატელნი... იძულებით მონათლნა არჩილ“** – წერს ჯუანშერი (ქ.ც., ტ. I, გვ. 244).

ე.ი. ქართლის მეფის არჩილის საბრძანებელში შედიოდა კახეთის უკიდურესი აღმოსავლეთი მხარე თუშეთიდან ნუხპატამდე. ამასთან ერთად, წუქეთი – ხუნძეთით მისი გავლენის სფეროში შედიოდა ჯუანშერის თხრობით (იქვე). ნუხპატი, შაქის რეგიონის აღმოსავლეთით, ციხე-ქალაქად უქცევია ქართლის მეფეს. ამის გადმოცემისას ნახსენებია პუნქტი – **„ორთა წყალთა შუა“** – ე.ი. იორ-ალაზნის ურთიერთშერთვის ადგილი და ასევე გულგულა ანუ შემდგომი შაქისა და კაბალას რეგიონში მდებარე პუნქტი ხილხალა. აქამდე აღწევდა ქართლის სამეფოს საზღვარი.

აქედან გამომდინარე, თანამედროვე საინგილო შედიოდა არა ჰერეთში (ალბანეთში), არამედ კახეთში, ე.წ. **„შიგნით კახეთში“**. ასე მიიჩნევდა ძველი ქართული საისტორიო გეოგრაფია საბჭოურ პერიოდამდე.

კამბეჩანი, ხორნაბუჯი და შაკიხი (შაქი)

კამბეჩანი მდებარეობდა არა იორის ვაკეზე, არამედ იქ, სადაც ამჟამად მინგეჩაურის წყალსაცავია, რადგანაც ქართლის ცხოვრების მიხედვით კამბეჩანის „შიგნით მინდორნი ყოფილა გორებით იყო შემოზღუდული“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, 1983, გვ. 43), ამასთანავე კამბეჩანი „კახეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი იყო“ (იქვე, გვ. 43). რადგანაც ჩვენი გამოკვლევით კახეთის სამხრეთი საზღვარი გადიოდა იორ-ალაზნის შესართავიდან შაქის ხილხალა-გულგულამდე, ამიტომაც მის „სამხრეთ-აღმოსავლეთით“ სწორედ გორებით შემოზღუდული ვრცელი ვაკე-მინდორიანი ადგილი იყო, რომელიც ამ გორებით შემოზღუდულობის გამო კარგი საშუალება აღმოჩნდა დიდი წყალსაცავის („ზღვის“) შესაქმნელად. ათეულ (70) კილომეტრზე გადაჭიმული მინგეჩაურის ამჟამინდელი წყალსაცავი გორათა შუა დაგუბებული წყალია, ხოლო იორის ვაკე არ არის გორებით მოზღუდული. მინგეჩაურის წყალსაცავის სიგრძე 70 კილომეტრია, ხოლო სიგანე 18 კმ. მის მიერ დაკავებულ ფართობში შესაძლებელია მისი მიმდებარე ორი რაიონის მოთავსება, რადგანაც ერთი რაიონის სიგრძე დაახლოებით 30-35 კილომეტრია. მაშასადამე, მინგეჩაურის წყალსაცავის ადგილზე მდებარე კამბეჩანი დიდი რეგიონი ყოფილა თავისი ქალაქებითა და სოფლებით.

ჯუანშერის ცნობით „ქალაქი კამბეჩანისა არის ხორნაბუჯი“ იორ-ალაზნის შესართავთან. არსებული „ქალაქნი კამბეჩანისანი“ და ის სომხური გეოგრაფიით „მტკვრის სანახებთან“ ყოფილა (იქვე, გვ. 44). ასეთი ადგილია აღნიშნული მინგეჩაურის წყალსაცავი, რომელიც ბუნებრივი შესაკრებელია იორ-ალაზნისა და მტკვრის წყლებისა. როგორც ითქვა, იორ-ალაზნის შესართავთან მდებარე „ქალაქი კამბეჩანისა არის ხორნაბუჯი“.

ლეონტის ცნობითაც ხორნაბუჯი ყოფილა „შესაკრებელთა ორთავე ალაზნისა“, ხოლო ვახუშტის, რომელსაც ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით არ ჰქონია ზუსტი ცნობები ჰერეთის საზღვრების შესახებ, წერს – „ყარალაჯის სამხრით, სადაც დასტყდების ჰერეთის მთა ანუ ცივის მთა, მუნ არს ხორნაბუჯი“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 48).

ლეონტის „კახეთის მთა“ – ვახუშტის „ჰერეთის მთა“ – ესაა ცივ-გომბორის ქედი. ასე რომ, კამბეჩანი და მისი ქალაქები, ჩანს, მინგეჩაურის წყალსაცავის მიერაა დაფარული და მისი შემოგარენია.

შაკიხში ანუ შაქში ბაგრატიონების ჩასახლების შესახებ მოგვითხრობს ჯუანშერი, რომ ეს ტერიტორია (შაქი) არჩილ მეფის გავლენის სფეროში შედიოდა და მან იქ მამულები მისცა ტარონიდან შემოსულ სამ ბაგრატიონ ძმას, ადარნასე ბრმის ნათესავებს.

შაქში დამკვიდრებული ბაგრატიონების ტერიტორიის საზღვარი გადიოდა – შაქის გულგულა-ხილხალა-ფილფილასთან, რომელზეც უკვე ქართლის სამეფოში შემავალი კახეთი იდო.

შემდგომ ტარონიდან ჩამოსულმა ამ ბაგრატიონებმა შაქისა და კაბალას რეგიონში თავიანთი გავლენის გავრცელება შეძლეს, რადგანაც კავკასიის მთისწინეთი ვიდრე რანამდე გაუკაცრიელებული იყო. არჩილთან მისული ტარონელი ძმები შემდგომ, ჩანს, ინოდნენ ჰერეთის ბაგრატიონებად, რო-

მელთაც თავიანთი გავლენა განავრცეს ვიდრე შემახიის მთებამდე. ჰერეთი, შესაბამისად, დინარა დედოფლამდე მონოფიზიტური ყოფილა, ანუ VIII ს-დან X ს-მდე.

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, მემატიანის მიერ ნახსენები გულგულა მდებარეობდა შაქ-კაბალას რეგიონში, ხოლო ჰერეთი გულგულა-ფილფილას მარჯვნივ მდებარეობდა.

კავკასიის მთისწინეთის მიწა-წყალი ჰერეთის ბაგრატიონებს ეკუთვნოდათ უკვე VIII ს-დან. როგორც ითქვა, ჰერეთის ფილფილა-გულგულას მარცხნივ იდო კახეთი, შაქის რეგიონი ტარონელი ბაგრატიონების თავდაპირველი მამული იყო არჩილის დროიდან.

ბაგრატიონების მეთაურობით ჰერეთი გაძლიერდა, ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ სამეფოდ და შეძლო კახეთის სხვა ზოგიერთი პუნქტის თავისი გავლენის ქვეშ მოქცევა, მათ შორის, როგორც ითქვა, შედიოდა ლაგოდები (ლაგოეთი) და სხვა პუნქტები.

ჰერეთის სამეფოს მიერ მიტაცებულ კახურ მიწებს დროებით ჰერეთი ეწოდათ ამ მპყრობელობის გამო. ვითარება კახეთის სამეფოს ჩამოყალიბების შემდეგ შეიცვალა და ეს ადგილები კვლავ კახეთს დაუბრუნდა. ისინი მალევე კვლავ კახეთად იქცნენ.

უნდა ითქვას, რომ ეტიმოლოგიურად სიტყვები კახეთი, შაკიხი, კუხეთი თუ კხოეთი ერთი წარმოშობისაა.

მაგალითად, „შაკიხი“ შეიძლება ასე დაიყოს „შა-კიხი“. „შა“ – შეიძლება იყოს სადაურობის აღმნიშვნელი პრეფიქსი „სა“, მაშინ „შაკიხი“ იქნება „სა-კიხი“ ანუ „სა-კახო“, ან „სა-კუხო“. ასეთი ეტიმოლოგიური თანხვედრობა აჩვენებს, რომ შაკიხის (შაქის) და კახეთის მოსახლეობა ერთი ეთნიკური სფეროს ნაწილები იყვნენ.

შაკიხში (შაქში) ბაგრატიონების ერთი შტოს დამკვიდრების შესახებ მემატიანე წერს – **„ხოლო ძმისწული ადარნასე ბრმისანი, რომელთა დასწუნეს მამის ძმასა თვალნი, წარმოვიდეს ტარონით შაკიხად, სამნი ძმანი და დაემკვიდრნეს მუნ, ბრძანებითა არჩილისათა, რამეთუ ყოველი პირი კავკასიისა, რანით კერძი, უმკვიდრო ქმნილ იყო... დაემკვიდრნეს სამნივე იგი ძმანი ვიდრე გულგულამდის“** (ქ.ც., I, გვ.244).

აქედანაც ჩანს, რომ გულგულა არ შეიძლება იყოს პუნქტი თელავთან, რადგანაც შაკიხელი ბაგრატიონები არჩილ მეფემ გადასვლის შემდეგ დაასახლა კახეთის ერთ-ერთ კუთხეში და თუკი ისინი დაეპატრონენ კახეთის ტერიტორიას ვიდრე თელავამდე, მაშინ გამოდის, რომ მათთვის არჩილს თავისი სამეფოს ძირითადი და უმეტესი ტერიტორია მიუცია, მაგრამ ეს ასე რომ არ იყო იქიდანაც ჩანს, რომ არჩილ მეფე ნუხპატის ციხე-ქალაქში დამკვიდრდა.

შაკიხი (შაქი) იქცა ნაწილად ჰერეთისა, რომელიც იქამდე ხილხალა-გულგულადან აღმოსავლეთით, ვიდრე შამახიის მთებამდე ვრცელდებოდა.

შაკიხიც და კახეთიც იმ დროს (VIII ს-ში) ჭალა-ტყეებით ყოფილა დაფარული.

კახეთის ქორეპისკოპოსი წანარეთიდან ყოფილა წარმომავლობით და ალბათ ამიტომ, ჩანს, კახეთის სამმართველო ხელისუფლება წანარების ხელში ყოფილა, შესაბამისად, კახეთის ჯარებსაც წანარებს უწოდებდნენ ხოლმე.

შაქელებისა და ამ წანარების ლაშქარი საქართველოს მეფის გვერდით იდგნენ, განსაკუთრებული კრიზისების დროს, მაგალითად, ბასილი II-ის შემოჭრისას – გიორგი I-ს ამ დროს „მოუვიდნენ მეშველნი წანარნი და შაქნი“. რაც ერთიან ეროვნულ თვითშემეცნებაზე მიუთითებს.

ერთი სიტყვით, ჰერეთისა და კახეთის საზღვარი გადიოდა იორ-ალაზნის შესართავთან შაქის გულგულა-ხილხალამდე. ჰერეთი ამ ხაზიდან ვიდრე შემახიის მთებამდე (მდ. თეთრწლამდე) ვრცელდებოდა. მისი დასავლეთი ნაწილები იყო კამბეჩანნი (მინგეჩაურის წყალსაცავის ადგილას) და შაკიხი (მის ჩრდილოეთით).

ჩანს, VIII საუკუნიდან იქ დამკვიდრებული ტარონელი ბაგრატიონების ხელშეწყობით სომხურმა მონოფიზიტურმა ეკლესიამ დათრგუნა ჰერეთის ქალკედონიტური ქრისტიანობა და სპარს და არაბ დამპყრობელთა ნებით, რომელნიც სომხურ-მონოფიზიტურ ეკლესიას უჭერდნენ მხარს – ჰერეთი ალბანეთთან ერთად სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში შეიყვანა, ვიდრე დინარა დედოფლამდე (X ს.).

ამ ეპოქაში, ჰერეთს ალბანეთის ნაწილადაც მიიჩნევდნენ და ამ ეპოქის აღმწერი ზოგიერთი ქართული წყარო ალბანეთს – ჰერეთს უწოდებს. მაგალითად, არსენ საფარელი თავის თხზულებაში – **„განყოფისათვის სომეხთა და ქართველთა“**. ჩვენს მიერ ჰერეთად სახელდებულ ქვეყანას სხვა ტერიტორიებთან ერთად, ჩანს, სომხური გეოგრაფია ალბანიას უწოდებს – ივ. ჯავახიშვილი წერს – „სომხური უსახელო გეოგრაფია ალბანიას მდ. მტკვარსა და კავკასიის მთებს შუა ათავსებს და კამბეჩანისათვის მტკვრის სანახები აქვს მიკუთვნებული“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ.44).

კამბეჩანი სომხური გეოგრაფიით მტკვრის სანაპიროზე ყოფილა, რასაც ჩვენი გამოკვლევაც ადასტურებს. ამიტომაც არ მართლდებიან XX საუკუნის ქართველი ისტორიკოსები, რომლებიც კამბეჩანს უფრო ჩრდილოეთით, იორის ხეობაში ათავსებენ.

სამშვილდის ქვეყანა

სამშვილდის საერისთავო თბილისის მდ. ვერედან ტაშირ-აბოცამდე იყო გადაჭიმული – **„სკორეთისა მდინარითგან ვიდრე მთადმდე, რომელ არს ტაშირი და აბოცი“**.

სკორეთის მდინარე – **„ან წოდებული ვერედ“** (ვახუშტი).

სამშვილდის საერისთავოში შედიოდა გარდაბნის ანუ გაჩიანის ქვეყნის ნაწილი.

გარდაბანის ქვეყანა გარდაბოსის ნაწილი იყო, რომელიც მას ქართლოსმა მისცა სამმართველოდ – **„გარდაბოსს მისცა ხუნანი და უჩინა საზღვრად აღმოსავლით მდინარე ბერდრუჯისი, დასავლით ქალაქი გაჩიანი და სამხრით – მთა პირველ სხენებული (ქართლის სამეფოს საზღვარი) და ჩრდილოთ მტკვარი“**.

თითქმის იმავე საზღვრებში მისცა ფარნავაზმა ხუნანის ერისთავს სამართავად რეგიონი – „ერთი გაგზავნა ხუნანის ერისთავად და მისცა ბერდრუჯის მდინარითგან ვიდრე ტფილისამდე და გაჩიანთამდის, რომელ არს გარდაბანი“ – ორთავე შემთხვევაში ერთი და იგივე საზღვრებია დასახელებული (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ.31).

„ხუნანის ანუ გარდაბნის საერისთავო ჩრდილოეთით ისაზღვრებოდა მტკვრითა და თბილისით, სამხრეთით სომხითის მთებით, აღმოსავლეთით მტკვრითა და ბერდრუჯის, ხოლო დასავლეთით ქალაქ გაჩიანით“ (იქვე, გვ.31). „გაჩიანი მტკვრის პირზე ყოფილა ...სადღაც სომხითს, ბარდავასა და ივრისპირს შუა... გაჩიანის მდებარეობა არც ვახუშტის სცოდნია“ (იქვე, გვ.31).

„გაჩიანის ანუ გაჩიანის ქვეყანას ეკუთვნოდა სამშვილდის საერისთავო“ – წერს ივ. ჯავახიშვილი, ნაწილი გაჩიანისა ასევე სამშვილდის საერისთავოში შედიოდა.

სვანეთი

სვანეთია მიწა-წყალი „დიდოეთიდან ეგრისამდე“ (ლეონტი).

თითქოსდა, ვახუშტის ამ ცნობას ეთანადება ისტორიული დიდოეთის მახლობელ მთებში დღემდე არსებული ფოლკლორი – „ხევსურეთში მთიბავები დღემდე ერთმანეთს ასე ეხუმრებიან: „სვანელებო, სვანელებო, თქვე პირდაუბანელებო“ (მთქმელი ლევან ზვიადაური), თითქოსდა, ხევსურები ერთმანეთს „სვანელებს“, სვანებს უწოდებენ.

ივ. ჯავახიშვილი წერს სვანეთზე – „სვანებს თავდაპირველად უეჭველად ეხლანდელზე მეტი მიწა-წყალი უნდა სჭეროდათ, მრავალი სხვა საბუთებიც სვანეთსა და კახეთს ერთმანეთს უახლოვებს“ (ივ.ჯავახიშვილი, ტ. II, გვ.51).

მაგრამ, უფრო ადრე, პირველი ათასწლეულის დასაწყისში, ჩანს, დასავლეთ საქართველოს სამხრეთ ნაწილსაც სვანეთს უწოდებდნენ, ამას მიუთითებს წყარო ანდრია პირველწოდებულის შესახებ:

ანდრეამ „გადალახა ჭოროხი (ფაზისი) და შევიდა სვანეთში“. „ეგრისი სვანეთია“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 27, სქოლიო 2). ეგრისი დასავლეთ საქართველოს ერქვა, მაგრამ ქრისტეშობამდე დასავლეთ საქართველოს ასევე ერქვა „სვანეთი“, ამიტომაც აღნიშნა ქართლის ცხოვრების გადამწერ-კომენტატორმა ფარნავაზის შემდგომი ხანის აღწერისას ხელნაწერის არშიაზე – „ეგრისი სვანეთია“, როცა ის განმარტავდა წინადადებას – „დიდოეთიდან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 27).

სახელმწიფო საზღვრები მეფეთა მმართველობისას

პირველი მეფე ფარნავაზი

„ალექსანდრე მაკედონელმა პოვნა ციხე-ქალაქნი ესე ძლიერნი, შუა ქართლ: წუნდა, ხერთვისი, ოძრხე, თუხარისი (მდინარესა ზედა სპერისასა, რომელსა ჰქვია ჭოროხი), ურბნისი, კასპი და უფლის ციხე, ქალაქი

დიდი მცხეთა (და უბანნი მისნი – სარკინე, ციხედიდი, ზანავი, უბანიური-ათა) და რუსთავი და დედაციხე – სამშვილდე, მტვერის ციხე (რომელ არს ხუნანი) და დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა და მოხარკე ყვნა ოსნი, ლეკნი და ხარაზნი“ (ქართლის ცხოვრება, I, 1955. გვ. 18).

ქუჯი ჰპირდება ფარნავაზს:

„ხვასტაგითა შენითა განგიმრავლე სპანი, გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა.

ეგრისით შეკრბეს ურიცხვნი სპანი და მომართეს აზონს.

ფარნავაზ დაიპყრა ყოველი ქართლი თვინიერ კლარჯეთისა.

წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა – ანძიან-ძორა

და ეკელეცით შემოიქცა, მოვიდა კლარჯეთს

და დაიპყრა კლარჯეთი

და წამოვიდა მცხეთად სიხარულითა დიდითა.

ხოლო ეგრისს წყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა“ (ქ.ც. I. გვ. 24).

ეგრისწყალი ქართლის სამეფოს საზღვარია. „ეგრისწყალს ქვემოთ“ მდებარე ქვეყანა – არის ეგრისწყლის (ღალიძგას) მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე ქვეყანა ეგრისწყლიდან ვიდრე ყუბანამდე (მცირე ხაზარეთის მდინარემდე). ის იმუამად „ბერძენთა“ მიერ ყოფილა დაპყრობილი, ხოლო ეგრისწყლის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა ეგრისწყლიდან ვიდრე ჰერეთამდე ქართლის სამეფოში შედიოდა, შესაბამისად, იქ მისი საერისთავოები მდებარეობდა.

ფარნავაზმა „მისცა ქუჯის ქვეყანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა ზღუთგან მთამდე რომელსა შინა არს ეგრისი და სვანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ და ქუჯი აღაშენა ციხე გოჯი“.

[ე.ი. ეგრისის საერისთავო მდებარეობს ზღუთგან მთამდე ანუ შავი ზღვიდან კავკასიონამდე, ესაა მისი სიგანე, ხოლო სიგრძეა ეგრისწყლიდან რიონამდე]

ერთი გაგზავნა მარგვის ერისთავად და მისცა მცირით მთითგან რომელ არს ლიხი ვიდრე ზღუადმდე ეგრისისა რიონს ზემოთ. ფარნავაზ აღაშენა შორაპანი და დიშნა.

[წყაროში საზღვრად ოთხჯერ იხსენიება „ზღვა“, ესაა ბუნებრივი საზღვარი, ამიტომ მისი იგნორირება არ შეიძლება. მარგვეთის საერისთავოც ამ საზღვრებშია. მისი სიგრძეა ლიხის მთიდან ვიდრე ზღუადმდე ეგრისისა, ხოლო სიგანეა რიონიდან ისევ ბუნებრივ საზღვრამდე, აქ იგულისხმება კავკასიონის ქედი.]

გააგზავნა მეორე კახეთისა ერისთავად და მისცა არგვითგან ვიდრე ჰერეთამდე რომელ არს კახეთი და კუხეთი.

[ქართლის სამეფოს საზღვარი ამ დროს იყო ჰერეთი – წყაროში ნათქვამია – „ვიდრე ჰერეთამდე“].

მესამე გაგზავნა ხუნანისა ერისთავად და მისცა ბერდუჯის მდინარიდან ვიდრე ტფილისამდე და გაჩიანთადის რომელ არს გარდაბანი.

[ქართლის სამეფოს ერთ-ერთი საზღვარი მდინარე ბერდუჯია – „ბერდუჯის მდინარიდან“]

მეოთხე გაგზავნა სამშვილდის ერისთავად და მისცა სკვირეთისა მღინარიტგან ვიდრე მთამდე რომელ არს ტაშირი და აბოცი.

[ქართლის სამეფოს სამხრეთი საზღვარი ტაშირ-აბოცის მთებია – „ვიდრე მთამდე რომელ არს ტაშირი და აბოცი“].

მეხუთე გაგზავნა წუნდის ერისთავად და მისცა ფანვარიტგან ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, რომელ არს ჯავახეთი და კოლა და არტანი.

[ვიდრე თავადმდე მტკვრისა].

მეექვსე გაგზავნა ოძრხის ერისთავად და მისცა ტასისკარიტგან ვიდრე არსიანთამდის, ნოსტის თავითგან ზღუამდის, რომელ არს სამცხე და აჭარა.

[საზღვრად მესამეჯერ იხსენიება ზღვა, ამჯერად ოძრხესთან დაკავშირებით – „ზღუამდის“. აღსანიშნავია, რომ ვახუშტის სხვა საზღვრებში აქვს მოცემული კლარჯეთი და ოძრხე, მისი ცნობა უფრო დამაჯერებელია, ჩანს უფრო ძველი წყაროდან არის ამოღებული].

მეშვიდე გაგზავნა კლარჯეთის ერისთავად და მისცა არსიანითგან ზღუამდე

[მეოთხეჯერ ზღვა კლარჯეთის საზღვართანაა დაკავშირებული „ზღუამდე“].

და მერვე ქუჯი იყო ერისთავი ეგრისისა.

ხოლო ერთი დაადგინა სპასპეტად და მისცა ტფილისიდან და არაგვითგან ვიდრე ტასისკარამდე და ფანვარდმდე, რომელ არს შიდა ქართლი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 24).

მეორე მეფე საურმაგი

„საურმაგ ნამოიყვანა ყოველთა კავკასის ნათესავთა ნახევარნი და დასხნა მთიულეთს დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი“ („ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 27)

[დიდოეთითგან ეგრისამდე არს სვანეთი“].

მეოთხე მეფე ფარნაჯომი

ამან „ინყო შენებად კახეთის ქალაქისა ნელქარისსა, რომელ არს ნეკრესი“. მეცხრე მეფე არშაკმა „განაშვენა ნელქარ ქალაქი კახეთისა რომელ არს ნეკრესი“ (გვ. 33)

ფარნაჯომის შემდგომი მეფეების დროს ქართლის სამეფო მთლიანობას ინარჩუნებდა, ვიდრე ადერკი მეფემდე.

მეათე მეფე ადერკი

სამეფოს ორად გაყოფა მეფე ადერკის მიერ

ქართლის ცხოვრება წერს – ადერკიმ „დაიპყრა ყოველი ქვეყანა – ქართლი და ეგრისი“ (გვ. 35).

ადერკი მეფემ შემდეგ თავის შვილებს გაუყო ქართლის სამეფო – „მისცა ქალაქი მცხეთა და ქვეყანა მტკვარსა – შიდა ქართლი და ყოველი ქართ-

ლი მტკვარსა ჩრდილოეთი, ჰერეთითგან ვიდრე თავადმდე ქართლისა და ეგრისისა – ესე ყოველი მისცა ბარტომს ძესა თვისსა, ხოლო არმაზით კერძო ქალაქი მტკვარსა სამხრით ქართლი ხუნანითგან ვიდრე თავადმდე მტკვარისა და კლარჯეთი ყოველი მისცა ქართამს ძესა თვისსა“ (გვ. 43).

სასაზღვრო წერტილები აქ არის „ქართლის თავი“ და „ეგრისის თავი“.

სამეფო ორად გაიყო. მათ შორის ძირითად საზღვრად იქცა მდ. მტკვარი. მისი მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა ჰერეთიდან ეგრისის თავამდე ერთ-ერთ მეფე-შვილს მიეცა, მისი სამეფო ქალაქი მცხეთა იყო, ხოლო არმაზში მჯდომ მეორე მეფე-შვილს მიეცა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანა ხუნანიდან ქართლის თავამდე და მტკვრის სათავემდე, კლარჯეთის ჩათვლით.

ჩანს, „ქართლის თავი“ ერქვა ჭოროხის შესართავს, ხოლო „ეგრისის თავი“ მდ. ეგრისწყლის შესართავს ზღვასთან. ე.ი. გაჩნდა ორი სამეფო – მცხეთის ქართლი (ეგრისის ჩათვლით) და არმაზის სამეფო (კლარჯეთის ჩათვლით). აღსანიშნავია, რომ მცხეთის ქართლმა შეძლო დამოუკიდებლობა-სუვერენობის შენარჩუნება, და ის უცხოელთა მიერ იბერიის სამეფოდ იწოდებოდა, ხოლო არმაზის ქართლი ერთხანს არმენიის გავლენის სფეროში იყო. დაიწყო ომები არმენიასთან არმაზის ქართლის სუვერენობის აღსადგენად.

მეთორმეტე მეფეები ფარსმან და კაოს

სომხეთმა „მოულო (საზღვარსა ქართლისასა) – ქალაქი წუნდა და არტანი მტკვრამდე“ (გვ. 44).

მეცამეტე მეფეები აზორკ და არმაზელი

„შევიდეს ესენი სომხითის უგრძნელად წარმოსტყუენეს შირაკუანი და ვანანდი – ბაგრევანამდე და ბასიანამდე და გამოვლეს გზა ფარისოსისა, განსრულ იყვნეს მტკვარსა და მისრულ იყვნეს კამბეჩოანის და დაეპანაკათ იორსა ზედა“.

„და იყო ოძრხეს ქალაქსა შინა ერისთავი არმაზელისი და მას შეეწეოდეს მეგრელნი. და იყო კლარჯეთს ერისთავი არზოკ მეფისა და იგი ავნებდის საზღვართა სომხითისათა ქვეყანასა პარხლისასა, რომელ არს ტაო. სომეხთა უკუემოსცეს საზღვარი ქართლისა ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა ჯავახეთი და არტანი“ (გვ. 49).

მეთხუთმეტე მეფენი ფარსმან ქველი და მირდატი

ფარსმან ქველს (არმაზელ მეფეს) და მის ვაჟს ერთგულობენ – „მეგრნი დაადგეს ერთგულობასა ფარსმანის ძისასა“ (იქვე, გვ. 53).

**მეთვრამეტე მეფე ამაზასპ
(კვლავ გაერთიანება)**

„ამაზასპ უწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავლისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისანი და ვიდრე მოსვლამდე დასავლეთისა ერისთავისა მოვიდეს ოვსნი“ (გვ. 55)

„მაშინ განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (გვ. 57)

[ქალაქი ხილახილა – საზღვარი სომხეთისა]

მეფე მირიანის წინაპრების დროს ერთ-ერთი სპარსი მთავარი „მივიდა საზღვართა სომხეთისათა, ქალაქსა, რომელსა ჰქვიათ ხილახილა“ (გვ. 61).

ოცდამეოთხე მეფე მირიანი

(საზღვრების გაფაროება მეფე მირიანის დროს. მოემატა – სომხითი, რანი, მოვაკანი და ჰერეთი)

სპარსეთმა აღიარა, რომ მირიანი იყო ხელმწიფე ქართლისა, სომხეთისა, რანისა, მოვაკანისა და ჰერეთისა. „მისცა ქართლი, სომხითი, რანი, მოვაკანი და ჰერეთი“ (გვ. 64).

„მეფობდა მირიან ქართლს, სომხითს, რანს, მოვაკანს და ეგრს“ (გვ. 65).

მირიან მეფე მუდამ იცავდა დარუბანდს.

მირიანს სპარსეთის სახელმწიფომ გადასცა: „ჯაზირეთი, შამის ნახევარი და აღრაბადაგანი“ (გვ. 67).

საზღვარი სომხეთსა და საქართველოს შორის

იმპერატორმა კონსტანტინემ „განუჩინა საზღვარი მირიანს და თრდატს ესრეთ: რომელთა ქვეყანათა მდინარენი დიან სამხრეთით და მიერთვიან რახსა, ესე ქვეყანანი თრდატის კერძად დაყარნა და რომლისა ქვეყანისა მდინარენი ჩრდილოით დიან და მიერთვიან მტკვარსა, ესე მირიანის კერძად დაყარნა“ (გვ. 70).

ქართლის სამეფოს საზღვარი ეგრისწყლამდე

„მეფობდა მირიან: ქართლს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და აქუნდა ეგრი-სიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (გვ. 70).

საუფლისწულო

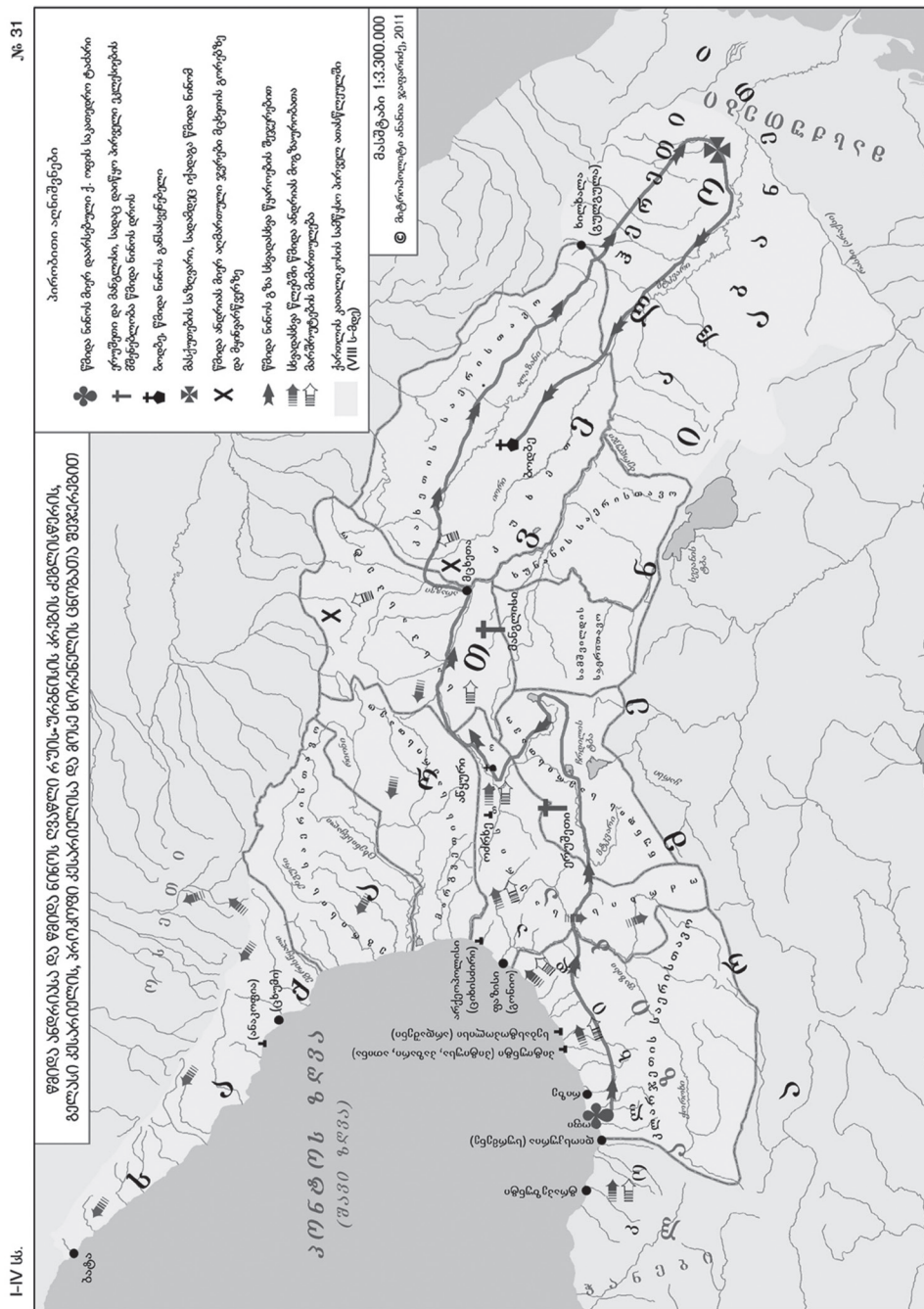
„მისცა ძესა მისსა რევს საუფლისწულოდ კახეთი და კუხეთი და დასვა იგი უჯარმას“ (გვ. 71).

ოცდამეხუთე მეფე ბაქარი (მირიანის ძე)

[ბაქარმა რანის ერისთავს ფეროზს გაუცვალა ტერიტორია და ამის შემდეგ რანს თვითონ მართავდა (ბაქარ მირიანის ძე)].

(რანი არის ქვეყანა ხუნანითგან ბარდავამდე მტკვარსა ორივე კერძი (ქ.ც. I. გვ. 68).

ფეროზს, იქამდე „აქუნდა რანი ბარდავამდის“ – „მისცა მის წილად ქვეყანანი სამშვილდითგან ვიდრე თავადმდე აბოცისა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 131). აქედან ჩანს, რომ რანი შედიოდა ბაქარის სამეფოში.

წმიდა ნინოს ქადაგებათა მარშრუტი სხვადასხვა წყაროს შეჯერებით

ოცდამეექვსე მეფე მირდატ ბაქარის ძე (მირიანის შვილიშვილი)
„აღაშენა ეკლესია თუხარისის ციხესა შინა და მუნ დაადგინა მღვდელ-
ნი მოძღვრად კლარჯთა“ (იქვე, გვ. 131) – [კლარჯეთი საქართველოს ეკლე-
სიის იურისდიქციაში შედიოდა].

ოცდამეშვიდე მეფე ვარაზ-ბაქარ, ძე მირდატისი
(საზღვრების ცვლილება-შემცირება)

ვარაზ-ბაქარის დროს (დაიკარგა რანი, მოვაკანი და კლარჯეთი. ქართ-
ლის სამეფოს დარჩა ჰერეთი, ეგრისი და მათ შუა მდებარე ტერიტორია).

ამ მეფეს სპარსეთმა ჩამოართვა რანი და მოვაკანი (გვ. 136).

დაკარგა ლაზიკა, ანუ კლარჯეთი.

„ამისა შემდგომად განდგეს კლარჯნი ვარაზ ბაქარისაგან და მიერთ-
ნეს ბერძენთა. და დაიპყრეს ბერძენთა: თუხარისი და ყოველი კლარჯე-
თი ზღვითგან არსიანთამდე და დარჩა ვარაზ ბაქარს ქართლი (თვინიერ
კლარჯეთისა) და ჰერეთი და ეგრისი“ (გვ. 137).

[კლარჯეთია -თუხარისიდან და ზღვიდან არსიანამდე].

ოცდამერვე მეფე მირდატ, ძე ვარაზ ბაქარისა

„ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს საზღვარსა ქართლისასა“ (გვ. 138).

[Vს. ლაზიკის სამეფოს წარმოქმნა კლარჯეთის საერისთავოს საფუძველ-
ზე]

მას შემდეგ, რაც **„განდგეს კლარჯნი ვარაზ ბაქარისაგან და მიერთ-**
ნეს ბერძენთა. და დაიპყრეს ბერძენთა: თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი
ზღვითგან არსიანთამდე“ –

ამ მიტაცებულ კლარჯეთში ბიზანტიამ განადიდა სეპარატისტი ადგი-
ლობრივი ქართველი ხელისუფალი, მიანიჭა მას ბასილევის (მეფის) ნოდება
(კლარჯეთს ბერძენები ლაზიკას უწოდებდნენ), შემდეგ მალევე, კლარჯეთი
აჯანყდა ბიზანტიის წინააღმდეგ, კლარჯეთის ყოფილი ერისთავი, ახლა უკვე
„ლაზიკის მეფე“ გუბაზ I კონსტანტინოპოლში დაიბარეს, ის აიძულეს ხელი
მოეწერა ხელშეკრულებაზე, რომლის მიხედვითაც **კლარჯეთი ანუ ლაზიკის**
სამეფო ორად გაიყო, საზღვარი გავლებული იქნა ხუფათზე.

ამ შეთანხმების ძალით ტერიტორია დაახლოებით ოფიდან ხუფათამდე
უშუალოდ შეიერთა ბიზანტიამ, ხოლო დაახლოებით ხუფათიდან ფაზისამდე
(ჭოროხის ქვემო წელამდე) დარჩა ლაზიკის მეფე გუბაზ I-ს.

წყარო ამის შესახებ წერს: **„დადვეს საზღვრად ციხე ხუფათი და აღუთქ-**
ვეს ურთიერთას მშვიდობა და სიყვარული“ (კ. კეკელიძე, დანიელ მესვე-
ტის ცხოვრება, ეტიუდები, VII, 1961, გვ. 5).

ე.ი. ბიზანტიის წინააღმდეგ აჯანყების შემდეგ, 465 წელს გუბაზი იძულე-
ბული გახდა კონსტანტინოპოლში ჩასულიყო. აქ იმპერატორმა ლევ I-მა (457-
474) სხვადასხვა ხერხით აიძულა გუბაზ I დათანხმებოდა, რათა მას თავისი
სამეფოს დიდი ნაწილი უშუალოდ ბიზანტიისათვის გადაეცა, ამის შედეგად
გაყვეს გუბაზის ქვეყანა და **„დადვეს საზღვრად ციხე ხუფათი და აღუთქ-**
ვეს ურთიერთას მშვიდობა და სიყვარული“ (იქვე).

ბიზანტიას დარჩა ტერიტორია ოფიდან ვიდრე ხუფათამდე, სპერის ჩათვლით.

„კახეთის ხევი“ დარჩა ქართლის სამეფოში.

მეფე მირდატი სპარსელებმა შეიპყრეს ომის დროს ბრძოლისას. „ნათესავნი ქართველთა მეფეთანი დარჩეს ხევსა კახეთისასა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 139).

ოცდამეცხრე არჩილ I (Vს.) ძმისწული მირდატისა, თრდატის ძე

[მის სამეფოში აღარ შედის რანი და მოვაკანი, ილაშქრა რანში. რანის ერისთავი იყო ბარზაბოდ].

მდ. ბერდუჯი არის „საზღვარი ქართლისა და რანისა“ – (ქ.ც., ტ. I, გვ. 140).

არჩილ I-ის ძე მირდატ გამეფებამდე იჯდა სამშვილდეში, ცოლად ჰყავდა ბარზაბოდის ასული საგდუხტი, ამან აღაშენა სამშვილდის სიონი, იმპერატორ ლეონ-ლევ I-ის (457-474) დროს. მათი ძე იყო ვახტანგი.

ოცდამეცამეტე ვახტანგ გორგასალი (V ს.)

(ვახტანგ გორგასლის მეფობის დასაწყისში)

„გარდამოვიდეს ოვსნი სპანი ურიცხვნი – მოტყუნეს ქართლი თავითგან მტკვრისათ ვიდრე ხუნანამდე და დარჩეს წარუტყუნელად ხევნი ქართლისანი: კახეთი და კლარჯეთი და ეგრისი, ჩავლეს რანსა და მოვაკანსა, წარტყუნეს იგიცა და განვლეს კარი დარუბანდისა და შევიდეს ოვსეთს გამარჯვებულნი“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 146).

[ქართლის ხეებია: კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი, რადგანაც მტერს დარჩა „წარუტყვენელად ხევნი ქართლისანი – კახეთი და კლარჯეთი და ეგრისი“].

[ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე ქართლის სამეფოს ტერიტორიის დაპყრობა ბერძენთა მიერ]

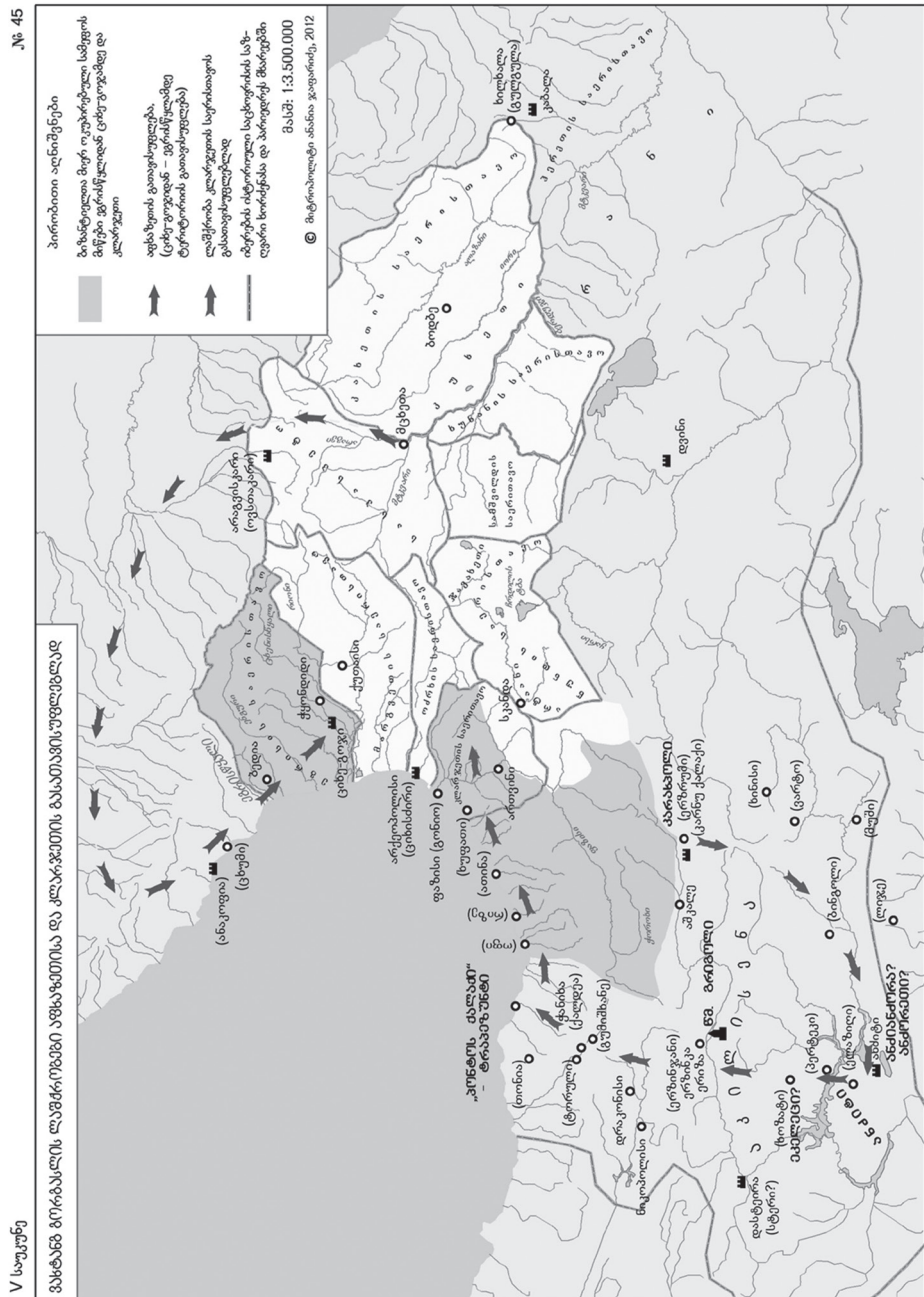
„მასვე ჟამსა გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდათ ეგრისწყალს ქვემოთ კერძი ყოველი და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე, მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა“... (გვ. 146).

როდესაც მტერმა დაიპყრო ტერიტორია ეგრისწყლიდან ციხეგოჯამდე, ამას გლოვობდა ქართლის სამეფოს მთელი მოსახლეობა, ყოველი ოჯახი და ყოველი პიროვნება – „მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა“.

[ვახტანგის ლაშქარი ჩრდილოკავკასიაში, „ოვსებში“ შევიდა და დარი-ალის იქითა გზას გაჰყვა (თერგს გაჰყვნენ) – „ოვსეთის ველამდე“ (ერთი მთისაგან გამომავალ მდინარეებს ერთი და იგივე სახელი ერქვათ – „ქართლის არაგვი“ და „ოვსეთის არაგვი“ (გვ. 151)].

ვახტანგ მეფის ოვსეთში გაიმარჯვების შემდეგ – „განვიდეს პაჭანიკეთს (რამეთუ მაშინ იყო პაჭანიკეთი მოსაზღვრედ ოვსეთისა, მდინარესა მას

ოვსეთისასა წიაღ, და ჯიქეთი მუნვე იყო, შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოცნეს პაჭანიკნი და ჯიქნი და წარვიდეს პაჭანიკნი დასავლით კერძო, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა).

ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობები
კლარჯეთისა და ეგრისის გასათავისუფლებლად

და მოტყუენა ვახტანგ პაჭანიკეთი და ჯიქეთი

და შეიქცა და მოადგა ოვსეთსავე... წარმოგზავნა დაი მისი მირან-
დუხტ და ტყუე იგი ყოველი გზასა დარიალისასა

და თვით სპითა დიდითა ქართლისაითა წარმოვიდა გზასა აფხაზეთი-
სასა. იწყო ბრძოლად ციხეთა აფხაზეთისათა, რამეთუ მეფე ბერძენთა
ლეონ დიდი უცალო იყო ბრძოლისაგან სპარსთასა და ვერ შემძლებელ
იყო სპათა გამოგზავნად აფხაზეთს და სამ წელ წარტყუენა ყოველნი ცი-
ხენი აფხაზეთისანი ვიდრე ციხე-გოჯამდე.

და მივიდა სახლსა მისსა, ქალაქსა სამეფოსა მცხეთას“ (გვ. 157).

ე.ი. ჩრდილოკავკასიაში – „ოვსეთში“ გამარჯვების შემდეგ, ვახტანგმა
თავისი ლაშქრით გზა გააგრძელა. ის ჩრდილოკავკასიიდან, ჯიქეთის მხრი-
დან მიადგა აფხაზეთს, სამი წელი ებრძოდა აფხაზეთისა და ეგრისის დამპყ-
რობელს. სბმოლოდ მათგან გაათავისუფლა ქვეყანა და ციხე-გოჯის გზით
მცხეთაში დაბრუნდა.

[ე.წ. „პაჭანიკეთი“ თავდაპირველად – ალანიის ზემოთ, დონ-დნესტრთან
მდებარეობდა, V საუკუნეში აქვე ყოფილა ჯიქეთი (ზიხია). შემდეგ მათ აღ-
გილი იცვალეს. კერძოდ, ჯიქები გადმოსახლდნენ აფხაზეთისაკენ, ალბათ,
VII-IX სს-ში].

[ქართლის სამეფოს უძველესი, ყოფილი საზღვარი ანძიანძორთან]

„წარემართა ვახტანგ შესვლად საბერძნეთად და მიიწივნეს სომხითს
და მოერთნეს პეროჟა-კაფას (სადა იგი ციხე აეგო ფეროზს) ერისთავნი
სომხითისანი – სივნიელი არევ, ასფურაგნელი ჯუანშერ, ტაროვნელი
ამაზას გრიგოლის შენებულისა ქალაქისაგან... და მოადგეს ციხე-ქალაქ-
სა, რომელსა ერქვა კარახპოლა, ხოლო ან ეწოდების კარნუ-ქალაქი და
ბრძოდეს მას, ხოლო ვერ შეუძლეს დაპყრობად...

წარვიდა ვახტანგ პონტოს და მოაოხრნა გზასა ქალაქნი სამნი: ანძო-
რეთი, ეკლეცი და სტერი და მოადგეს ლაშქარნი პონტოსა ქალაქსა დიდსა
ზღვის კიდესა და ბრძოდეს სამ თუე... ვახტანგ... რქუა:

„მამისა მამა ჩემი მირიან ოდეს შემოჰყვა მეფესა სპარსთასა... იძლიე-
ნეს... მიერთგან მიიღეს საზღვარი ესე ბერძენთა ჩვენ ქართველთაგან,
აღმოსვლით ზღვისა ამის. ხოლო წყობა პირველთა მეფეთა იყო ანძიან-
ძორს, სადა უკუე ან არს საფლავი დიდის მოძღვრისა გრიგოლისი და მუ-
ნით იოტნეს მეფენი ჩვენნი“ (გვ. 160).

აღსანიშნავია, რომ ანძიანძორასთან საქართველო-საბერძნეთის საზღვა-
რი ყოფილა ფარნავაზის დროსაც, სადაც ფანავაზმა ილაშქრა კიდევ – „წარ-
ვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა“ – ანძიანძორა,
ასევე, ვახტანგ გორგასლის სიტყვით ამ საზღვრის დასაცავად ულაშქრია
მეფე მირიანს, მაგრამ ამაოდ – ამ მხარეში საქართველოს ტერიტორია ბი-
ზანტიას დაუპყრია – „მირიან ოდეს შემოჰყვა მეფესა სპარსთასა... იძლიე-
ნეს... მიერთგან მიიღეს საზღვარი ესე ბერძენთა ჩვენ ქართველთაგან,
აღმოსვლით ზღვისა ამის. ხოლო წყობა პირველთა მეფეთა იყო ანძიან-

ძორს“, შემდეგ აქ ვახტანგ მეფემ ილაშქრა, ასევე ამოოდ: „*ანძიანძორს*, არს საფლავი დიდის მოძღვრისა გრიგოლისი“.

[საზღვარი ქართლისა და საზღვარი საბერძნეთისა]

„და უკუმოსცა კეისარმან საზღვარი ქართლისა, ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ყოველი ზღვითგან არსიანთადმდე და ხევნი, რომელნი მოსდგმანან ლადოთა

და გამოიკითხა კეისარმან საზღვარი საბერძნეთისა, ქვეყანა ზღვის პირის, რომელ არს აფხაზეთი და რქუა ესრეთ: ეგრისწყლიდან ვიდრე მდინარედმდე მცირისა ხაზარეთისა – ესე საზღვარი არს საბერძნეთისა ალექსანდრობითგან, რომელ ან შენ მიგიღია მკლავითა შენითა ჩვენგან, ან იგი უკუ მოგვეც და ოდეს წარიყვანებდე ცოლსა შენსა, ასულსა ჩემსა, მაშინ მოგცე მისგან ქუეყანა“

და დაუნერა ეგრისწყალსა და კლისურას შუა ქვეყანა მზითვად და სხვა აფხაზეთი უკუსცა ვახტანგ ბერძენთა

და წარმოვიდა ვახტანგ გზასა კლარჯეთისასა, მოიწია თუხარისად... წარმოვიდა, იხილა კლდე შუა კლარჯეთსა, რომელსა სოფელსა ერქვა არტანუჯი... არტავაზ აღაშენა ციხე არტანუჯისა და მონასტერი, რომელ არს ოპიზა და სამნი ეკლესიანი: დაბა მერისა, შინდობისა და ახიზისა და განაახლა ციხე ახიზისა“ (გვ. 178).

ვახტანგის დროს, „დასავლეთ ქართლისა“ ერქვა – მიწაწყალს მდ. ეგრისწყალსა და მდ. კლისურას (კელასურს) შორის, რადგანაც შევიდა ქართლის სამეფოში ვახტანგ გორგასლის დროს.

ტერიტორია ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, ვახტანგის ანდერძით:

რქვა ძესა თვისსა დაჩის: „შენ ხარ პირმშო შვილი ჩემი, შენდა მომიცემია გვირგვინი მეფობისა ჩემისა და ნაწილად ძმათა შენთა მიმიცემია ტასისკარი თვითგან და წუნდიდან ვიდრე სომხითამდე და საბერძნეთამდე.

საზღვარი აფხაზეთისა, რომელი მოცემულ არს ეგრისწყალსა და კლისურასა შუა იგი თვით ძმათა შენთა დედისა არს, იგი აქუნდეს მათ და იყვნენ შენდა ერისთავად.

მოუწოდა ნასარს, ერისთავსა წუნდისასა და არტავაზს, ერისთავსა კლარჯეთისასა და ბივრიტიანს, ერისთავსა ოძრხისასა და მათ მიათვალა ცოლი თვისი ელენე და შვილნი მისნი, რომელთა ერქვა ლეონ და მირდატ და შეავედრა მათ სამთავე ერისთავთა ცრემლითა და შეხვედრებითა ღმრთისათა“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 204).

„და დაჯდა საყდარსა მისსა ძე მისი დაჩი. ხოლო ცოლი და ორი ძენი ვახტანგისნი წარიყვანეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა რომელი მისცა ვახტანგ“ (იქვე).

იქამდე მეფე ვახტანგმა ანდერძით დაუბარა მეფე დაჩის და უთხრა – „საზღვარი აფხაზეთისა, რომელი მოცემულ არს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, იგი თვით ძმათა შენთა დედისა არს, იგი აქუნდეს მათ“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 203). ე.ი. კლისურასა და ეგრისწყალს შუა მდებარე ტერიტორია მისცა ვახტანგმა თავისი მეორე ცოლის შვილებს. აქ გადავიდნენ კიდეც ისინი

საცხოვრებლად ერისთავების დახმარებით. ამ ტერიტორიას უწოდებს მემპტიანე „დასავლეთი ქართლისა“, რადგანაც ის ქართლის სამეფოს უკიდურესი დასავლეთი ნაწილი იყო. შემდეგ მათ ეს ტერიტორია გადაუცვალეს დაჩი მეფეს და თვითონ გადასახლდნენ ჯავახეთში – „და დასხდეს წუნდას ქალაქსა ზაფხულის და ზამთრის იყვნიან ოძრხეს“. შემდეგ მემპტიანე უფრო გამონვლილვით აღწერა ამ ამბავს:

„ხოლო ორთავე მათგან ძეთა ვახტანგისითა, ნაშობთა ბერძნისა ცოლისათა, მოკვდა რომელსა ერქვა ლეონ, და დარჩა მირდატ ოდენ. ამას მირდატს დაევაჭრა ძმა მისი დაჩი: მეფემან გაუცვალა ქვეყანა და აღილო მირდატისაგან ეგრის-წყალსა კლისურასა შუა, მირდატის დედული საზღვარი საბერძნეთისა, და მისცა ნაცვლად ჯავახეთი ფარავნითგან მტკვრამდე.

დაიპყრა მირდატ, ძემან ვახტანგისმან, ფარავნითგან და ტასისკარიდან ვიდრე ზღუამდე სპერიისა და ერისთავობდა მუნ და იყო მორჩილ დაჩი მეფისა, ძმისა თვისისა“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 205).

[ტერიტორია ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, ე. ი. „დასავლეთი ქართლისა“ – გადაიქცა სამეფო დომენად – მას უშუალოდ მეფე დაჩი განაგებდა, რადგანაც, საერთოდ ეგრისი „საუხუცესო“ (სამეფო ოჯახის) ტერიტორია იყო].

საზღვრები სამეფოს დაშლის შემდეგ

ქართული წყაროების მიხედვით ისტორიული საქართველოს სახელმწიფო, რომელსაც წყაროები „ქართლის სამეფოს“ უწოდებდნენ ორჯერ დაიშალა, 1 (პირველი) ქართლის სამეფო, ფაფუძნებული მეფე ფარნავაზისა და ერისთავ ქუჯჯის მეიერ, რომელიც აერთიანებდა საქართველოს ორივე გეოგრაფიულ ნაწილს, დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს, ჩამოყალიბდა ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში, იარსება მრავალი საუკუნე და დაიშალა VI-VIII საუკუნეებში, სპარსთა და არაბთა შემოსევების გამო.

ამის შემდეგ, VIII-X საუკუნეებში, პერიფერიებში ჩამოყალიბდა ადგილობრივი სახელმწიფოები (აფხაზთა და ქართველთა სამეფოები, კახეთის საქორეპისკოპოსო და შემდეგ სამეფო, რანთა და კახთა სამეფოები, რომელნიც მე-10 ს. ბოლოდან თანადათანობით გაერთიანდნენ და შეადგინეს ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო.

XV ს. ბოლოს დარბაზმა საქართველოს სახელმწიფო დაშლილად გამოაცხადა 1490 წელს, ამავე წელსვე ჩამოყალიბდა „მეორე ქართლის სამეფო“, ის მოიცავდა მცირე ტერიტორიას ლიხის ქედიდან, ვიდრე დაახლოებით საგურამოს ქედამდე. მან იარსება 1744/5 წლამდე, როდესაც ერთიანი ქართლ-კახეთის სამეფო შეიქმნა.

პირველი და მეორე ქართლის სამეფოები სხვადასხვა პოლიტიკური ერთეულები იყვნენ, სხვადასხვა საზღვრებით, პირველი ქართლის სამეფო, როგორც ითქვა მოქცეული იყო საზღვრებში შავიზღვიდან და მდ. ეგრისწყლიდან (მე-5 ს.დან – მდ კლისურიდან), ვიდრე აღბანეთამდე, ხოლო მეორე ანუ ახალი ქართლის სამეფო, მხოლოდ ლიხის ქედიდან, აღბანეთამდე.

მე-20 ს. ისტორიკოსები არ აღიარებენ წყაროთა დაბეჭდვით მითითებებს პირველი ქართლის სამეფოს საზღვრების შესახებ, და არასწორად მიიჩნევენ, რომ ის მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ ნაწილს მოიცავდა.

საინტერესოა წყაროს მითითება, რომ მე-6 საუკუნეშიც კი ასეთი საზღვარი ჯერ კიდევ არსებობდა – კერძოდ, VI ს. ცნობიდან, ჩანს, რომ ქართლის სამეფოს საზღვარი ბიზანტიასთან გადიოდა „ავაზგიის საზღვართან“, ანუ მდ. კლისურაზე.

ჩვენი წყაროები და ვახუშტი, მინანქალს კლისურიდან ვიდრე ბზიბისწყლამდე (კაპოეტისწყლამდე), უწოდებს „ალანიას“ (აფხაზეთის ალანიას), ანუ „ოსეთს“.

აქ ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ამხედრებულია „ხასკუნთა“ ტომი, ამიტომაც, როდესაც ბიზანტიის იმპერატორმა სამხედრო ღონისძიება გაატარა ამ საზღვრის იქით თავის ხელდებულ ტერიტორიაზე, მას დაეხმარა ქართლის მეფე თავისი ჯარით.

ამის შესახებ წყარო წერს – „უამსა მას ოდეს თვითმპყრობელი იუსტინიანოს, მეფე ბერძენთა ბრძოლა კერძოთა ოვსეთისათა, საზღვარსა ავაზგიასსა, ნათესავსა ხანსკუნთასა, რამეთუ ექმნა მათ განდგომილება, მაშინ მოძლუნა ნიჭი დიდი იუსტინიანოს ფარსმანს, ქართველთა მეფესა და ევედრა, რათა შეენიოს მხედრობასა მისსა, ყოვლითა ძალითა თვისითა და ბრძოლა უყოს ხასკუნთა, ისმინა უკუე ფარსმან ვედრება ბერძენთა მეფისა და დაუტევა ევაგრე, მცველ სამეფოსა თვისსა, ხოლო თვით უკუე წარვიდა და შეწვენითა ღვთისათა დაიმორჩილა ნათესავი იგი ხასკუნთა და მთავარნი მათნი ყოველნი შეპყრობილნი წარავლინნა წინაშე იუსტინიანესსა. მერმე მოიქცა თვისადვე სამეფოდ“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 214).

რანი – ალბანეთი

[ალბანეთი რანია – მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანა, ხოლო ჰერეთი – მის მოპირდაპირედ, მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ქვეყანაა.

V-VI საუკუნეებში სპარსელები, ხოლო VII საუკუნიდან არაბები ალბანეთს არანს (რანს) უწოდებდნენ, ჰერეთი და რანი ხშირად ერთიანდებოდნენ, ერთიან ტერიტორიულ ერთეულს ქმნიდნენ].

„ვარსქენი სპარსთა მეფემან წარმოგზავნა ნიჭითა დიდითა ერისთავად რანისა“.

[შუშანიკის ცხოვრებაში ის ჰერეთის ერისთავია]

ვარსქენი შეიპყრო ქართლის მეფემ ბაკურ ფარსმანის ძემ, იქ სადაც მდინარე ანაკერტისა მიერთვის მტკვარს, ხოლო „გვამი წმინდისა შუშანიკისა წარმოიღეს დიდითა პატივითა და დაფლეს ცურტავ“ („ცურტავი ახპატის პირისპირაა“ (ვახუშტი).

სპარსთა მეფემან სხვა ერისთავი „წარგზავნა რანს და მოვაკანს“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 217).

„მეფემან დაჩი დაჰპატიჟა მთეულთა კახეთისათა, რათა აღიარონ ქრისტე, ხოლო მათ არა ინებეს და განდგეს ყოველნი ნოჰატელნი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 205).

ნოპატო (ნოხპატო) – კახეთის მთიულეთშია (ქ.ც. I, გვ. 415). წყაროს ეს ცნობა მიაწვდის, რომ ნოპატო(ნოხპატო) არა ჰერეთში, არამედ კახეთის მთიულეთში შედიოდა.

VI ს. ბოლოს შვილი ბაკურისნი დარჩეს მთიულეთს კახეთისასა, (იგულისხმება ბაკურ III).

არაბთა შემოსევებამდე და არჩილ მეფემდე ჰერეთი, კუხეთი და კახეთი ქართლის მეორე სამეფო შტოს მიერ იმართებოდა (ქ.ც., ტ. I, გვ. 219).

„შვილნი ბაკურ მეფისანი, ნათესავნი დაჩისანი, ვახტანგის ძისანი, რომლისადა მიეცა მეფობა ვახტანგ მეფესა, იგინი დარჩეს კახეთს და დაიპყრეს კუხეთი და ჰერეთი იორითგან და დასხდეს უჯარმოს და იყვნეს მორჩილებასა გურამ კურაპალატისა“ (იქვე).

[ე.ი. კახეთი, კუხეთი და ჰერეთი VI საუკუნეში იმართებოდა ვახტანგის შთამომავლების მიერ (ხოსროიანების მიერ) ქართლის მეფე გურამ კურაპალატ ბაგრატიონის მორჩილების ქვეშ. კახეთ-კუხეთ-ჰერეთის მმართველთა მთავარი ქალაქი იყო უჯარმა].

სამეფო დინასტიათა ცვლა – ბაგრატიონების 7 ძმა

(ბაგრატიონების 7 ძმა ჯერ მივიდნენ სომხეთის ქვეყანა ეკლესიში, აქედან, შემდეგ 4 ძმა წავიდა ქართლში, მათგან ერთი დარჩა შიდა ქართლში, ხოლო სამი გადავიდა კახეთსა და კამბეჩოანში:

„ოთხნი ესე ძმანი – გურამ, საჰაკ, ასამ და ვარზავარად წარმოემართნეს ქართლს... ხოლო სამნი იგი ძმანი ამის გურამისანი წარვიდეს კახეთს (და საჰაკ დაემზახა ბაკურს, ძესა ნერსესისა), ხოლო ასამ და ვარზავარად წარვიდეს კამბეჩოანს, გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა სპარსთასა და დაიპყრეს მათ კამბეჩოანი“ (სუმბატის ქრონიკიდან) ქ. ც., ტ. I, გვ. 220).

ე.ი. ეს ოთხი ბაგრატიონი ძმა, რადგანაც „ქართლში წარმოემართეს“, ქართლის ბაგრატიონებად განიხილებოდნენ, შესაბამისად, მათ ხელში მოქცეული კახეთი და ასევე კამბეჩოანი ქართლის ნაწილად ითვლებოდა.

VII ს. ბიზანტიის იმპერატორი ჰერაკლე ქართლში

ჰერაკლე **„წარმოემართა სპარსეთად, ძებნად ძელისა ცხოვრებისა და მივიდა პირველად ქართლს“** (ქ.ც., გვ. 224).

მივიდა თბილისში, ბაგრატიონებს ჩამოართვა მეფობა და დაუბრუნა კახეთში დარჩენილ ფარნავაზიანების დინასტიის წევრს – ადარნასე (ბაკურის ძე) ერისთავს.

„მაშინ კვალად წარიღეს ბერძნებმა საზღვარი ქართლის: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი და შვილნი სტეფანოზისნი (ბაგრატიონისა, გურამის ძისა) დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა, სხვა ყოველი ქართლი დაიპყრა ადარნასე ბაკურის ძემ მთავრობით“ (გვ. 226)

[იქამდე ქართლის საზღვრებში შედიოდა სპერი და ბოლო კლარჯეთისა – ზღვისპირი, ეს ტერიტორიები ჰერაკლემ მიიტაცა].

ჰერაკლე კეისრის – „ქართლის გზა“

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ჰერაკლე სპარსეთში შევიდა და უკან დაბრუნდა ქართლის გზით „ხოლო ერეკლე მეფე შევიდა სპარსეთს და მოკლა ხუასრო მეფე და წარიღო ბაღდადი და წარმოიყვანა ძელი ცხოვრებისა, უკუმოიარა გზა ქართლისავე მეშვიდესა წელსა რაითგან ჩაევლო... მაშინ ერეკლე მეფემან წარისუნა მანგლისით და ერუშეთით ფერხთა ფიცარნი და სამსჭუალნი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესნი, რომელიც მოცემულ იყვნეს კონსტანტინესაგან მირიანისადა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 227).

„გზა რანისა“

არაბთა შემოსევების შემდეგ ბიზანტიამ მიატოვა „შუამდინარეთი და ფილისტიმი“ და „რანის გზით“ ჰერაკლე კეისარი მეორედ შემოვიდა ქართლში

„და აღმოვლო ერეკლე კეისარმან გზა რანისა და მეორედ შემოვიდა ქართლად“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 231).

საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის იურისდიქცია VII ს-ში

„ქრისტეს აქეთ ქ-ნკ იქმნა კრება მეექვსე [680-681]... ამის კრებისა მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსთვის რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატივითა ვითარცა წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი საპატრიარქონი. და იყოს კათოლიკოსი ქართლისა სწორი პატრიარქთა თანა და აკურთხევდეს, მწყსიდეს და განაგებდეს... სამწყსოსა თვისსა ქართლსა გამოღმა-გაღმა კახეთსა, შაქსა, შირვანსა და მიდგმით-წარმოვლით მთისა ადგილისათა სუანეთისა და ჩერქეზის საზღვრამდის, სრულად ოვსეთსა და ყოველსა ზემო ქართლსა და სამცხე-საათაბაგოსა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 233).

[ე.ი. მე-7 საუკუნის იურისდიქციაში შედის ქართლი, გამოღმა-გაღმა კახეთი, შაქი, შირვანი და მიდგმით-წარმოვლით მთისა ადგილნი (ჩეჩნეთ-დაღესტანი) სვანეთისა და ჩერქეზის საზღვრებამდე, სრულიად ოვსეთი (ჩრდილოკავკასია) და ყოველი ზემო ქართლი სამცხე-საათაბაგო (ე.ი. მიწა წყალი ტრაპეზუნტამდე ვალაშკერტის ჩათვლით)].

აფხაზეთის საკათალიკოსოს საზღვრები VIII-XVIII სს.

„ყოვლისა ქვემოისა ივერიისა“ (ასეა აფხაზეთის საკათალიკოსოს დოკუმენტებში) საზღვრები ასეთი იყო:

„ჭოროხსა აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღვაი პონტოსა აქათ, სადა დიდისა ბიჭვინტისა სამზღვარი მიაწევს“ (მცნებაი სასჯულოი, XVI ს.).

„ლიხსა და კაფას შუა და რუსეთის სამზღვარსა და ჭანეთს შუა“ (ბიჭვინტის იადგარი).

VIII-ში ქართლის ეკლესიის ავტოკეფალიას ადასტურებს ცნობა იოანე გუთელი ეპისკოპოსის შესახებ, რომელმაც ბიზანტიაში ხატმებრძოლეობის გამო ხელდასხმა ქართლში მიიღო იოანე ქართლის კათალიკოსის მიერ – „მცხეთას“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 227).

**„საქართველოს საზღვარი“
ბიზანტიასტან მდ. კლისურაზე მურვან ყრუს დროს
VIII ს.**

„შევლო ყრუმან კლისურა, რომელ მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისა და საქართველოსა და შემუსრა ქალაქი აფშილეთისა ცხუმში და მოადგა ციხესა ანაკოფისასა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 235).

სობლის ციხე – აფხაზეთისა და ოვსეთის საზღვარზე
(იმჟამად ოსეთს უწოდებდნენ ე.წ. კავკასიის ალანიას, დაა ასევე
„აფხაზეთის ალანიას“)
(ოვსეთი – ალანია-აფხაზეთის საზღვართან მდებარეობდა იმჟამად).

„ერისთავი კეისრისა ლეონ შესრულ იყო ციხესა შინა სობლისასა, რომელ არს გარდასავალსა ოვსეთისასა“ (ქ.ც., გვ. 236).

არაბთა შემოსევისას ქართლის მთავარმა სტეფანოზმა თავისი სამეფოს საგანძური გაყო ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი „**ანუ ნახევარი განძისა**“ წაიღო ეგრისში, რომლის მმართველიც თვითონ იყო, იქვე წაიყვანა თავისი პირმშო ვაჟი მიჰრი.

ხოლო საგანძურის მეორე ნახევარი სტეფანოზის მეორე ძემ არჩილმა გადამალა კახეთსა და გორში,

საეკლესიო საგანძური დაფლა მცხეთაში სვეტიცხოვლის ქვეშ, ამ დროს სვეტიცხოველს უწოდებდნენ „**დიდ სიონს**“.

ეგრისში გარდაიცვალა ქართლის მთავარი სტეფანოზი და „**მის წილ მეფე იქმნა ძე მისი მირ**“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 232-233).

[მურვან ყრუს შემოსევა]

მურვან ყრუმ „**დაიპყრა კარი დარიელისა და დარუბანდისა და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და უმრავლესნი ციხენი ყოველთა საზღვართა ქართლისათა... და ციხე იგი სამზღუდე, რომელ არს ციხე-გოჯი, შემუსრა და შევლო ზღუდე იგი საზღვარი კლისურისა... და ვითარცა შევლო ყრმამან კლისურა, რომელი მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისა და საქართველოსა და შემუსრა ქალაქი აფშილეთისა ცხუმში და მოადგა ციხესა ანაკოფისასა... მუნ შინა იყვნეს მაშინ მეფენი ქართლისანი მირ და არჩილ, ხოლო მამა მათი გარდაცვალებულ იყო და დამარხულ ეგრსა შინა. და ერისთავი კეისრისა ლეონ შესრულ იყო ციხესა შინა სობლისასა, რომელ არს გარდასავალსა ოვსეთისასა**“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 235).

აფხაზეთში ანაკოფიის ციხე-ქალაქთან ბრძოლის წინ ქართლის მეფეები მირი და არჩილ იხსენებენ, რომ მურვან ყრუს შემოსევის გამო სახელმწიფო საგანძური, კერძოდ კი ვახტანგ გორგასლის ორი სამეფო გვირგვინი (ჩამოტანილი ინდოეთიდან და ჩინეთიდან) დაფლეს უჯარმაში, ხოლო ასევე ორი გვირგვინი – ერთი მეფე მირიანისა და ერთი ვახტანგ გორგასლისა (რომელიც სპარსთა მეფემ მიუძღვნა) დაასვენეს ქუთაისსა და ციხე-გოჯში (ქართლის ცხოვრება, გვ. 236).

მურვან ყრუმ „დაიბანაკა პიტოტას, ზღვის პირს, ქალაქსა, რომელსა ჰქვიან ცხუმი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 238).

გზა გურიისა

მურვან ყრუმ „შემოვლო გზა გურიისა და განვლეს სპერისა... დასჭრეს კუდები ცხენთა მათთა, რამეთუ თიხისაგან ვერ ითრევდეს“ (იქვე).

ღვთის შეწევნით აფხაზეთში ქართლის მეფეების მიერ მურვან ყრუს ლაშქრის დამარცხებით გახარებულმა ბიზანტიის იმპერატორმა „წარმოსცა ორი გვირგვინი და გუჯარი მირსა და არჩილს“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 239).

„საზღვარი ქართლისა“ ბიზანტიასთან აფხაზეთში (VIII ს. დასაწყისში)

(ქართლის სამეფოს საზღვარი აფხაზეთში მდ. კლისურა)

აფხაზეთში ქართლის მეფეთა მიერ მურვან ყრუს ლაშქრის დამარცხებამ გაახარა ბიზანტიის იმპერატორი და ამიტომაც თავის ერისთავს აფხაზეთში გაუგზავნა შემდეგი ბრძანება: „ყოველდღე საზღვართა ქარლისათა ჩვენ-გან ქმნილ არს ვნება... არამედ კეთილად პატივს ცემდი მეფეთა და ერთა მაგათ ქართლისათა და ამიერიდან ნულარამცა ხელგწიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 240).

აქვეა ნახსენები ტერმინი „ქართლის ერი“, რაც ნიშნავს, რომ ქართლის სამეფოში (ვიდრე მდ. კლისურამდე) მცხოვრებ მოსახლეობას ერქვა სახელი – „ქართლის ერი“, ანუ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, იმ დროს „ქართლის ერად“, ანუ ქართლის ხალხად იწოდებოდა.

ქართლის სამეფოს ტერიტორიების დანაწილება მირ მეფის მიერ

სიკვდილის წინ უძეოდ დარჩენილმა მეფე მირმა სახელმწიფოს ტერიტორიის ნახევარი დაუტოვა თავის ძმას არჩილს, ხოლო მეორე ნახევარი გადასცა თავისი ასულების ქმრებს, თავის სიძეებს. კერძოდ, მან დაიბარა ასეთი ანდერძი – „ნახევარი შენ და ნახევარი მათ. ხოლო საუხუცესოდ რომელ მქონდა, მომიცემია შენდა, და გქონდეს საუხუცესოდ: ეგრისი, სვანეთი, თაკვერი, არგვეთი და გურია. ხოლო კლარჯეთი და შუა მთიულეთი მიეცა ასულთა ჩემთა“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 241).

ქუთაისის გამოცხადება ქართლის სამეფოს დედაქალაქად თბილისის არაბთა მიერ დაპყრობის გამო

მეფე მირის ანდერძით მურვან ყრუს ლაშქართან შებრძოლების დროს სასიკვდილოდ დაჭრილმა მეფე მირმა ბრძანა „მამაცა ჩვენი (სტეფანოზი) მოკვდა შფოთსა ამას შინა და ვერ წარვეციოთ იგი მცხეთას, წარსცენ ძვალნი მისნი და დაჰვლენ საყდარსა ქუთათისსა, რათა იპოვოს იგი სანამ მებლად სამკვიდროსა ჩვენისა“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 241).

არჩილ მეფე ეგრისში

მეფე მირის ანდერძით ქართლის სამეფო გაიყო ორ ნაწილად. შუა ნაწილი, კლარჯეთი და მთიულეთი გადაეცათ მირ მეფის სიძეებს, ხოლო ეგრისი და კახეთი, ვითარცა საუხუცესო და საუფლისწულო მიწა-წყალი გადაეცა მირ მეფის ძმას მეფე არჩილს. მირის გარდაცვალების შემდეგ არჩილი გადავიდა ეგრისში – „წარმოვიდა არჩილ და დაემკვიდრა ეგრისს ვიდრე შორაპნადმდე და განაგნა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი და ალაშენა ციხე საზღვარსა ზედა გურიისა და საბერძნეთისა. და წარხდა ამათ შინა წელიწადნი თორმეტი და იწყო შენებად ქართლმან. ხოლო განრყუნილ იყო საყოფელად მცხეთა. გარდამოვიდა არჩილ ეგრისით და დაჯდა ნაციხარსა ხიდრისასა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 243).

ბაგრატიონები

არჩილ მეფესთან მივიდა კლარჯეთში მცხოვრები ერთ-ერთი ბაგრატიონი (კლარჯეთში ასევე ცხოვრობდა გურამ კურაპალატის ოჯახში) და თხოვა არჩილ მეფეს მიეცა ქართლის სამეფოს მკვიდრობის უფლება და რომელიმე რეგიონი. არჩილ მეფემ მას მისცა შულავერი და არტაანი.

„მაშინ მოვიდა მისა მთავარი ერთი, რომელ იყო ნათესავისაგან დავით წინასწარმეტყველისა, სახელით ადარნასე, ძმისწული ადარნასე ბრმისა, რომლისა მამა მისი მზახებულ იყო ბაგრატიონიანთადვე და ბერძენთა მიერ დადგინებულ იყო ერისთავად არეთა სომხითისათა და ტყვეობასა მას ყრუისასა შთასრულ იყო იგი შვილთა თანა გუარამ კურაპალატისთა კლარჯეთს და მუნ დარჩომილ იყო. ითხოვა არჩილისაგან და რქუა „უკეთუ ინებო და მყო მე ვითარცა მკვიდრი შენი, მომეც ქუეყანა“ და მისცა შულავერი და არტანი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 243).

არჩილ მეფე კახეთში

არჩილ მეფე გადავიდა თავის საბრძანებელში – კახეთში, აქ შეირთო ცოლი და რეზიდენცია ჰქონდა წუქეთში. ააშენა ქალაქი კასრი და ლაკუსტის ხევში ააშენა ციხესიმაგრე. ამის შემდგომ მან ააშენა ერთ-ერთი ციხე-ქალაქი ნუხპატში.

„ამისა შემდგომად მოვიდა არჩილ კახეთად, და ყოველთა ტაძრულთა მისთა მიუბოძა კახეთი, და აზნაურ ყვნა იგინი, ალაშენა ეკლესია სამძმორს, შეირთო ცოლი ასული გუარამ კურაპალატისა, რომელი იყო შვილთაგან ვახტანგ მეფისათა, ბერძნის ცოლისა ნაშობთა. და დაჯდა წუქეთს და ალაშენა კასრი, და ხევსა ლაკუსტისასა ალაშენა ციხე. და პოვნა წუქეთს მთავარნი, რომელთადა მიებოძა ვახტანგ მეფესა წუქეთი, და იყო მაშინ რომელი ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა, სახელით აბუხუასრო, და არა ინება მისგან წაღებად წუქეთი. და ალაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატს ორთა წყალთა შუა, ხოლო ნუხპატელნი უწინარეს იყვნეს კაცნი წარმართნი და მხეცის ბუნებისანი, არამედ ყრუსა მოესრა სიმრავლე მათი და იძულებით მონათლნა

არჩილ იგინი“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 244). [ნუქეთი და ნუხპატო – კახეთში შედიან]

(ბაგრატიონების 7 ძმა ჯერ მივიდნენ სომხეთის ქვეყანა ეკლესიაში, აქედან შემდეგ 4 ძმა წავიდა ქართლში, მათგან ერთი დარჩა შიდა ქართლში, ხოლო სამი გადავიდა კახეთსა და კამბეჩოანში – „**ოთხნი ესე ძმანი – გუარამ, საჰაკ, ასამ და ვარზავარად წარმოემართნეს ქართლს... ხოლო სამნი იგი ძმანი ამის გუარამისანი წარვიდეს კახეთს (და საჰაკ დაემზახა ბაკურს, ძესა წერსესისა), ხოლო ასამ და ვარზავარად წარვიდეს კამბეჩოანს, გარდაუქციეს ერი ვეზანს, ერისთავსა სპარსთასა და დაიპყრეს მათ კამბეჩოანი**“ (სუმბატის ქრონიკიდან) ქ.ც., ტ. I, გვ. 220).

როგორც აღინიშნა, ეს ოთხი ბაგრატიონი ძმა, რადგანაც „ქართლში წარმოემართნეს“, ქართლის ბაგრატიონებად განიხილებოდნენ, შესაბამისად, მათ ხელში მოქცეული კახეთი და ასევე კამბეჩოანი ქართლის ნაწილად ითვლებოდა.

შაქი (შაკიხი)

ქართლის ცხოვრების მიხედვით ბაგრატიონების (ბაგრატიონიანების) ერთ-ერთი წინაპარი – დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალი (ნათესავი) ადარნასე (რომელიც იყო ძმისწული ადარნასე ბრმისა) ბერძენთა მიერ დადგენილი იყო სომხეთში ერისთავად.

ადარნასე ბრმის მამა ყოფილა ბაგრატიონების მძახალი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ადარნასე ბრმის მამის ქალიშვილი შეურთავს ერთ-ერთ ბაგრატიონიანს: შემდეგ ამ ოჯახის ერთი ნაწილი, კერძოდ კი ადარნასე ბრმის ძმისწულები მისულან შაქის ქვეყანაში ტარონიდან. რადგანაც შაქის ქვეყანა ეკუთვნოდა არჩილ მეფეს, ამიტომაც ამ ძმებს დასჭირდათ არჩილ მეფის ნებართვა, რომ მათ თავიანთი გამგებლობის ქვეშ მიეღოთ სამართავად შაქი. არჩილს მათთვის გადაუცია შაქი ვიდრე გულგულამდე. გულგულა ჩვენი კვლევით ხილხალასთან მდებარეობდა და არა თელავთან, რადგანაც იორალაზნის შესართავიდან თელავამდე მოქცეული იყო კახეთის დიდი ნაწილი, რომელიც არჩილმა თავის ტაძრეულს გადასცა სამემკვიდრეოდ (ყოველთა ტაძრეულთა მისთა მიუბოძა კახეთი, და აზნაურ ყვნა იგინი), ანუ კახეთი უმკვიდრო არ იყო (როგორც შაქი და რანი, არამედ საკუთარი მკვიდრები ჰყავდა კახეთის აზნაურების სახით). როგორც ითქვა, „**ყოველი პირი კავკასიისა, რანით კერძი უმკვიდრო ქმნილ იყო**“, ამიტომაც არჩილმა შაქში დაამკვიდრა ტარონიდან მოსული ბაგრატიონები:

„**განძლიერებულ იყვნეს სარკინოზნი ქუეყანასა რანისასა, დაეპყრათ გაზირი და სომხითი, ჰბრძოდა მასლამა ბერძენთა. ხოლო ძმისწულნი ადარნასე ბრმისანი, რომელთა დასწუნეს მამის ძმასა თვალნი, წარმოვიდეს ტარონით შაკიხად, სამნი ძმანი, და დაემკვიდრნეს მუნ, ბრძანებითა არჩილისითა, რამეთუ ყოველი პირი კავკასიისა, რანით კერძი უმკვიდრო ქმნილ იყო, ხოლო ჰერეთი და კახეთი ჭალაკთა და ტყეთაგან უკეთუ დარჩომილ იყო, და დაემკვიდრნეს სამნივე იგი ძმანი ვიდრე გულგულამდის**“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 244).

ტარონელ ბაგრატიონებს არჩილმა სამკვიდროდ შაქი გადასცა – ე.ი. ქვეყანა იორ-ალაზნის შესართავიდან ვიდრე გულგულამდე, ანუ ხილხილამე, ამ პუნქტს ამჟამად „ფილფილა“ ჰქვია და ერთ-ერთი სოფელია აზერბაიჯანის ვართაშენის (ოგუზის) რაიონში. 1310 წლის ცნობით, ეს რეგიონი (შაქი, ვართაშენი, კაბალა) ყოველთვის ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

პიტიახშები ტაოსა და წუქეთში

მურვან ყრუს შემოსევისას, როგორც სხვებმა, პიტიახშებმა გადაწყვიტეს თავი შეეფარებინათ კლარჯეთში, მაგრამ ისინი იქ არ შეუშვეს, ამიტომაც მათი ერთი ნაწილი გადასულა ტაოში და იქ კალმახში ციხესიმაგრე აუშენებიათ, ხოლო მეორე ნაწილი გადასულა კახეთში. მათ არჩილ მეფემ უბოძა წუქეთის რეგიონი და ქალაქი კასრი (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 244).

წმინდა მოწამე არჩილ მეფის გარდაცვალების შემდეგ მისი ორი ვაჟი იოანე და ჯუანშერი გადავიდნენ ეგრისში და თან გადაიყვანეს დედამისი და თავისი ორი დაი, ხოლო ჯუანშერი და სხვა ორი დაი დარჩნენ ქართლსა და კახეთში.

ჯუანშერმა შეირთო ადარნასე ბაგრატიონის ასული ლატავრი (ქ.ც., ტ. I, გვ. 252).

აფხაზეთი

„რაჟამს მოუძღურდეს ბერძენნი, გადგა მათგან ერისთავი აფხაზთა სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომლისად მიეცა სამკვიდროდ აფხაზეთი, ესე მეორე ლეონ ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა და ძალითა მათითა გაადგა ბერძენთა, დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ-იდვა მეფე აფხაზთა, რამეთუ მიცვალებულ იყო იუანე და დაბერებულ იყო ჯუანშერ და შემდგომად ამისა ჯუანშერიცა მიიცვალა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 251).

მიზეზი ამისა იყო ისიც, რომ არაბთა შემოსევების გამო „იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ხოასროანთამან.

პირველად უფლება სარკინოზთა განდიდნა და მიერთგან მიეცა ყოველი ესე ქვეყანა ჟამითი ჟამად რბევასა და ოხრებასა... და უკეთუ ვინმე გამოჩნდის შვილთა შორის ვახტანგისითა, რომელიმცა ღირს იყო მეფედ, იქნის შემცირებულ სარკინოზთაგან, რამეთუ დაიპყრეს ქალაქი ტფილისი აგარიანთა, შექმნეს სახლად საყოფელად თვისად“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 250).

კლარჯეთი და კახეთი ვიდრე ქსნამდე

„არამედ სიცოცხლესავე ჯუანშერისასა იცვალა ადარნასე ბაგრატიონიანმან ნასამალი კლარჯეთისა, შავშეთისა, აჭარისა, ნიგალისა, ასისფორისა, არტანისა, და ქვემოსა ტაოსა... და წარვიდა ადარნასე კლარჯეთად და მუნ მოკვდა... შემდგომად სიკვდილისა ადარნასესისა განადიდა უფალმან მეფობა აშოტ კურაპალატისა, ხოლო ეუფლა ქართლს და საზღვართა მისთა... განდიდნა აშოტ კურაპალატი... და გრიგოლი მთვრობ-

და კახეთს... და დაიპყრა აშოტ კლარჯეთითგან ვიდრე ქსნამდე (შეიბნეს ქსანსა ზედა აშოტმა და გრიგოლ“ (გვ. 251-253).

საზღვრები IX ს-ში

მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს ეკლესიასა შინა... „ხოლო აშოტ კურაპალატი მთავრობდა ქვეყანასა მას შინა, და სახლად მისსა იყო ბარდავი და ტფილისი და ჰქონდა მას ქვეყანა, რომელ არს გარემო მისსა... ეუფლა ქუეყანათა ვიდრე კარადმდე ბარდავის ქალაქისა“ (სუმბატის ქრონიკიდან) (ქ.ც. I. გვ. 253).

„მას ჟამს შეითქვნეს გარდაბნელნი (გარდაბანი ალაზნის გაღმართ ჩაყოლება) და განაჩინეს ქორეპისკოპოსად დაჩი (ძე იოანე ქუაბულის ძისა) და შემდგომად ამისა დასვეს ქორეპისკოპოსად სამოელ დონაური“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 254).

აფხაზეთის კათალიკოსი

„ხოლო ამან ბაგრატ გააჩინა და განაწესა კათალიკოსი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ ყ-ლ (830)“ (ბაგრატ ძე აშოტ კურაპალატისა) (ქ.ც., ტ. I, გვ. 255).

სარაპანა უცხოური წყაროებით

„დანარჩენ კოლხეთს რაც შეეხება, მისი დიდი ნაწილი ზღვასთანაა, კოლხიდის გავლით მიედინება მდინარე ფაზისი, დიდი მდინარე, რომლის სათავე არმენიაშია. ის იღებს შენაკადებს გლავკოსისა და ჰიპოსისა, მახლობელი მთების მდინარეებისა. ფაზისი გემთმავალია სარაპანამდე. ესაა სიმაგრე, რომელსაც შეუძლია მთელი ქალაქის მოსახლეობა დაიტიოს. აქ გამავალი საურმე გზით ფეხით ოთხ დღეში მიდიან კირამდე. მდ. ფაზისზე დევს იმავე სახელის მქონე კოლხების სავაჭრო ქალაქი, რომელიც ერთი მხრიდან მდინარით, მეორედან კი ტბითა და მესამედან ზღვითაა შემოსაზღვრული. აქედან ამისომდე და სინოპამდე ცურვას სჭირდება 2-3 დღე, რადგან ზღვის ნაპირას მიწა ჭყაპიანია, ხოლო მდინარეთა შესართავეები ჭაობიანი“ (სტრაბ. XI, II, 17).

აღსანიშნავია, რომ ჭოროხს გემთმავალ მდინარედ მიიჩნევდნენ ცნობილი მკვლევრები დ. ბაქრაძე, ე. ვეიდეზაუმი და გ. ყაზბეგი. ისინი წერენ, რომ ართვინამდე ჭოროხზე 200-მდე სავაჭრო ნავი დაცურავდა XIX საუკუნეშიც. ამ ნიშნით ჭოროხისა და ფაზისის აღწერები მსგავსია, რადგანაც ართვინის მსგავსად „სარაპანამდე ფაზისი გემთმავალი“ იყო.

წყაროთა ცნობები და მკვლევართა აღწერები უფლებას იძლევა სტრაბონისეული „სარაპანა“ შემდეგდროინდელ ქ. ართვინის რეგიონთან მდებარედ მივიჩნიოთ. მართლაც, ართვინიდან მტკვრამდე დაახლოებით „ოთხი გზის გზა“ ანუ 60-70 კმ-ია. ეს უძველესი, ჭოროხ-მტკვრის მაკავშირებელი გზა, რომელსაც წყაროებში „გზა კლარჯეთისა“ ეწოდება და ის პირველ საუკუნეებშიც არსებობდა. ამ გზით უსარგებლია ანდრია პირველწოდებულს, ვახტანგ გორგასლს და სხვებს. ამ საერთაშორისო სავაჭრო გზაზე მდებარე

არტანუჯი, კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, X ს-ში ვაჭრობდა სირიასთან, სპარსეთთან, არმენიასთან და იბერიასთან. ამ გზით მათი საქონელი შავ ზღვაზე გადიოდა და ამით მის სავაჭრო წრეში აფხაზეთი და ბიზანტია ერთვებოდა. ჭოროხ-ართვინ-არტანუჯ-არტაან-მტკვრის გზა გაივლიდა არსიანის ქედის მაღალ უღელტეხილს, სადაც 2600 მეტრ სიმაღლეზე დაახლოებით ამჟამინდელ სოფელ ბაგდასენთან (იმჟამინდელ იბერიაში) მდებარეობდა სკანდას ციხე-სიმაგრე, VI საუკუნისათვის პროკოფის სიტყვით.

იბერიის „ქვეყანაში არის ოთხი შესასვლელი (გზა). ერთი მოდის კოლხეთა სიმაგრე სარაპანიდან და მისი მახლობელი უღელტეხილიდან. აქედან ფაზისი ხმაურიანი ზათქითა და მღელვარე სწრაფი ნაკადით მიემართება კოლხეთში. ამ მდინარეზე 120 ხიდია, ეს ადგილები დახრულია დიდი წვიმების დროს წარმოქმნილი მთის ნაკადულებით. ფაზისის სათავე იბერიის მაღლა მდებარე მთებშია, სადაც ის ივსება მრავალი წყაროთი, დაბლობზე კიდევ მრავალ მდინარეს იმატებს, მათ შორის გლავკოსსა და ჰიპოსს. გავსილი შენაკადების წყლებით და სანაოსნოდ გამზადებული ეს მდინარე ვარდება პონტოში. მის შესართავში მდებარეობს ამავე სახელის მქონე ქალაქი, რომლის მახლობლადაც არის ტბა. ასეთია კოლხეთიდან იბერიაში შესასვლელი, ჩახერგილი კლდეებით, სიმაგრეებითა და ძალზე სწრაფი მდინარეებით“ (სტრაბ. XI, III, 4).

ე.ვეიდეზაუმის ცნობით, ჭოროხის შესართავის დასავლეთ სანაპიროზე, ზღვისპირზე, რამდენიმე ტბა იყო გონიოს ახლოს. აქ უნდა ვეძიოთ ქ. ფაზისი. მდ. ფაზისი კი, როგორც აღინიშნა, მდინარე ჭოროხია, რომლის სათავე, მართალია, იბერიის მაღლა მთებში იყო, მაგრამ არმენიის მიერ იყო ხელდებული სტრაბონის ეპოქაში, მსგავსია აღწერაც ფაზისისა.

პროფ. გურამ ბრიგოლია ლაზიკის ადგილმდებარეობის შესახებ

შესავალი

საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევის შემდეგ მნიშვნელოვანი საფრთხე დაემუქრა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების მთლიანობას.

საეკლესიო სეპარატისტები იბრძვიან, რათა ქვეყნის მთლიანობის რღვევას თან დაურთონ საეკლესიო მთლიანობის შეზღუდვის დაკანონება საერთაშორისო საეკლესიო ხელისუფალთა მიერ.

აფხაზმა ე.წ. „მიტროპოლიტმა“ დ. დბარმა მსოფლიო პატრიარქსა და მსოფლიოს ყველა სხვა მართლმადიდებელი ეკლესიის მეთაურებს დაუგზავნა საჩივარი და მოთხოვნა „აფხაზეთის მართლმადიდებელთა საეკლესიო კრების“ სახელით.

დ. დბარი ზოგიერთ მეცნიერთა (და მათ შორის ქართველ XX ს-ის ისტორიკოსთა) ნაშრომებზე დაყრდნობით ამტკიცებს, რომ აფხაზეთი საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შეყვანილია საეკლესიო კანონების, კერძოდ მე-3 მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-8 და სხვა მრავალ კანონთა დარღვევით.

თუ ერთი ეკლესია შეიჭრება მეორე ეკლესიის იურისდიქციაში, მიიტაცებს და გააუქმებს იქამდე არსებულ საეპისკოპოსო კათედრებს, აღნიშნულ კანონთა ძალით ვალდებულია დატოვოს მიტაცებული იურისდიქცია (თუნდაც საუკუნეთა გასვლის მიუხედავად), აღადგინოს თავდაპირველი სტატუსკვო, ანუ თავდაპირველი საეკლესიო იურისდიქცია.

დ. დბარმა საერთაშორისო არხების აქტიური გამოყენებით გაავრცელა და ავრცელებს ინფორმაციას, რომ საქართველოს ეკლესიამ თავდაპირველი ავტოკეფალია მოიპოვა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვრებში, შემდგომ საუკუნეებში კი ის საეკლესიო კანონების დარღვევით დაეუფლა დასავლეთ საქართველოს.

დ. დბარი უცხოეთის საპატრიარქოებში გაგზავნილ წერილებსა და ინტერნეტ გამოცემებში ამტკიცებს, რომ საქართველოს ეკლესიამ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვრებში მიიღო ავტოკეფალია, ამის შემდგომ კი მან IX-X საუკუნეებში უკანონოდ განახორციელა საეკლესიო იურისდიქცია დასავლეთ საქართველოში, მაშასადამე, აფხაზეთშიც.

ამასთანავე, XX ს-ის ქართველ მეცნიერთა ერთი ნაწილის დაბეჯითებული მტკიცებით ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ IV-X საუკუნეებში, მთელი 500-600 წლის მანძილზე დასავლეთ საქართველო (ე.ი. აფხაზეთიც) თითქოსდა, იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში და იქ მდებარეობდნენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრები ზიგანევისა (გუდაყვისა), საისინისა (ცაიშისა), როდოპოლისისა (ვარციხისა) და პეტრასი (ციხისძირისა), რომელნიც, თითქოსდა, 500-600 წლის შემდეგ გააუქმა საქართველოს ეკლესიამ და მათ ნაცვლად ქართული დააარსა.

როგორც აღინიშნა, ამ მტკიცებებით ისარგებლეს საეკლესიო სეპარატისტებმა და ამჟამად არწმუნებენ საეკლესიო საერთაშორისო წრეებს ქართული ეკლესიის პროზელიტიზმში. თითქოსდა, ქართულმა ეკლესიამ თავისი პროზელიტური ქმედებების შედეგად კონსტანტინოპოლის 500-600-წლოვანი იურისდიქცია დასავლეთ საქართველოში უკანონოდ გააუქმა, რადგანაც ავტოკეფალიის მიღების დროისათვის ამ რეგიონს ქართული ეკლესია არ ფლობდა. ის, მხოლოდ შემდგომ, პროზელიტური ქმედებით გასცდა თავის კანონიკური იურისდიქციის საზღვრებს და სხვისი საეკლესიო იურისდიქცია შეებლალა.

მართლაც, სამწუხაროდ, XXI საუკუნის დასაწყისში დ. დბარმა მოახერხა აფხაზეთის საეკლესიო საკითხებით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაინტერესება.

ამის შედეგად, აფხაზეთის საეკლესიო საკითხების შესასწავლად საქართველოს რამდენჯერმე ესტუმრა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წმ. სინოდის დელეგაცია, მაღალი იერარქების მონაწილეობით. ბოლოს, საკითხის დასარეგულირებლად თვით საქართველოს უწმიდესი პატრიარქი ილია მეორე ეწვია კონსტანტინოპოლში მსოფლიო პატრიარქსა და წმ. სინოდს, თავის დელეგაციასთან ერთად.

კონსტანტინოპოლში (სტამბოლში) აფხაზეთის საეკლესიო საკითხი, მისი უწმიდესობის მიმართ უდიდესი პატივისცემის გამო, დროებით მოგვარდა, მაგრამ ჭეშმარიტების დასადგენად აუცილებელია შემდგომი კვლევა.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიისათვის ამჟამად მნიშვნელოვანია კვლევა იმისა, ნამდვილად მდებარეობდა თუ არა დასავლეთ საქართველოში ბერძნული კათედრები IV-V საუკუნიდან, ანუ იმის შემდეგ, რაც ქართული ეკლესია დაარსდა და ავტოკეფალია მიიღო.

საკითხი ასე დგას, იმყოფებოდა თუ არა დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში მისი დაარსებისა და ავტოკეფალიის მიღების დროისათვის, თუ ის კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა?

ამ კითხვას ჯერ კიდევ რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ გასცა პასუხი, როცა თავის დადგენილებაში დაწერა, რომ I-IV საუკუნეებში დასავლეთ საქართველო (და ქართველთა ყველა სხვა რეგიონი) ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, ამასთან დაკავშირებით ამ კრების დადგენილებაში, „ძეგლისწერაში“ ნათქვამია –

„წმიდა ანდრია მოციქულმა იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველომსასა, ხოლო წმიდა ნინომ მოაქცია ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, ანუ მათ ეპოქაში საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა მთლიანი ისტორიული საქართველო და მთელი ქართველი ერი, და შესაბამისად, ამ საზღვრებში მიიღო მან ავტოკეფალია.

დასავლეთ საქართველო წმ. ანდრიას სამოღვაწეო არეალი იყო, რომელიც „ძეგლისწერის“ ამ მტკიცებით „ყოველი საქართველოს“ ერთ-ერთ ნაწილს შეადგენდა, ამიტომ ანდრიამ დასავლეთ საქართველოში ქადაგებით – „ყოველსა ქვეყანასა საქართველომსასა“ იქადაგა.

ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის თანახმად, IV-V საუკუნეებში, წმ. ნინოსა, წმ. მოციქულთასწორ მეფე მირიანისა და წმ. მეფე ვახტანგ გორგასლის დროს ქართველ ერს ჰქონდა ერთიანი სახელმწიფო, რომელშიც შედიოდა დასავლეთ საქართველო. „ქართლის ცხოვრება“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ დაბეჭდვით მიუთითებენ, რომ ქრისტეშობამდეც ქართველთა ერთიანი სახელმწიფო (იბერია ანუ „ქართლის სამეფო“) მოიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც.

სამწუხაროდ, ძველი საეკლესიო და ასევე, ძველი ქართული საისტორიო წყაროების იგნორირება მოხდა XX საუკუნის ოფიციალური ისტორიოგრაფიის მიერ.

საქართველოს რეალური ისტორიის კვლევა ეფუძნება ქართულ და უცხოურ წყაროებს.

ქართული წყაროების დაბეჭდვითი მტკიცებით, როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველო მუდამ ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს ნაწილს შეადგენდა. ქრისტეშობამდეც, აზო-ფარნავაზ-ქუჯის პერიოდიდან ვახტანგ გორგასლის შთამომავლებამდე ის იბერიის ანუ ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ ნაწილს შეადგენდა.

ახალი, XX საუკუნის ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის თანახმად კი, ქართველ ერს ერთიანი სახელმწიფო ამ პერიოდში (ე.ი. IV-V სს-ში) არ ჰქონია, რადგანაც ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების ცნობებით ლაზიკა იბერიაში არ შედიოდა. ამიტომაც, მათი აზრით, ამ პერიოდის აღმწერელი ქართული და ბერძნული წყაროები არ ეთანადებიან ერთმანეთს, მათგან კი უპირატესობა უნდა მიეცეს ეპოქის თანადროულ ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროებს, ხოლო ქართული წყაროები ამ საკითხთან დაკავშირებით სანდონი არ არიან.

მაშასადამე, უალრესი მნიშვნელობა ენიჭება ლაზიკის ლოკალიზაციის საკითხს. მისი (ლაზიკის) საკითხია სათავე აღნიშნულ წინააღმდეგობათა და გაუგებრობათა.

სად მდებარეობდა ლაზიკა?

თუ ლაზიკა მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა, მაშინ ბერძნულ და ქართულ წყაროთა შორის წინააღმდეგობა ნამდვილად არსებობს, ხოლო თუ ლაზიკა მდებარეობდა უფრო სამხრეთით, ასეთ შემთხვევაში, ამ წყაროთა ცნობები ერთმანეთს არათუ შეეწინააღმდეგებიან, არამედ ჰარმონიულად შეეჯახებიან კიდევ.

XX საუკუნის ისტორიოგრაფია ლაზიკას ათავსებს დასავლეთ საქართველოს ცენტრში, რიონის დაბლობზე, რიონის ხეობაში.

მართლაც, თუკი ლაზიკა იყო დასავლეთ საქართველოს შუაგული, მაშინ ქართული წყაროების ცნობები დასავლეთ საქართველოს მიმართ ეწინააღმდეგება ბერძნულს, ამის გამო XX საუკუნის ისტორიკოსები მას ლეგენდარულად და მცდარად მიიჩნევენ დასავლეთ საქართველოს მიმართ, რომელსაც არავითარი სამეცნიერო ღირებულება არ გააჩნია.

მაგრამ, თუკი დამტკიცდება, რომ ლაზიკა არ მდებარეობდა დასავლეთ საქართველოს ცენტრში, არამედ უფრო სამხრეთით, მაშინ გამართლდება ქართულ წყაროთა ცნობები და ის გადაიქცევა ამ საკითხში მთავარ წყაროდ.

ამ შემთხვევაში ქართული და ბერძნულ ბიზანტიური წყაროების ცნობები ერთმანეთს დაემთხვევა და ისინი ერთმანეთს გააძლიერებენ და შეავსებენ.

მართლაც, აღმოჩნდა, რომ ლაზიკის მთავარი მდინარე ფაზისი ძირითადად იყო არა რიონი, არამედ ჭოროხი. ეს მნიშვნელოვანი კვლევა ჩაატარეს პროფ. გურამ გრიგოლიამ, აკად. ნანა ხაზარაძემ და სხვებმა, რითაც ავტორიტეტი დაუბრუნეს ქართულ, მათ შორის საეკლესიო წყაროებს.

თუ ფაზისი იყო ჭოროხი, მაშინ ფაზისის ნაპირების მომცველი ლაზიკა უფრო სამხრეთით მდებარეობდა, და ამ შემთხვევაში ღირებულება უბრუნდება ქართულ წყაროებს.

არქეოლოგი და ისტორიკოსი პროფ. გურამ გრიგოლია მრავალი ათეული წელი წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელია საქართველოს ისტორიის შემსწავლელი ინსტიტუტებისა. ის აღიზარდა ცნობილი მეცნიერის, ისტორიკოსის კონსტანტინე გრიგოლიას ოჯახში და თვითონაც მთელი თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის მანძილზე გამოჩენილ ისტორიკოსთა წრეში ტრიალებდა, შრომობდა და იღვწოდა. ამ გამოცდილებამ მას საშუალება მისცა სიღრმისეულად ჩასწვდომოდა დღეისათვის ამოუხსნელ მრავალ იმ პრობლემას, რომელთაც ჩიხში შეიყვანეს საქართველოს ისტორიის გამოკვლევის საქმე.

გურამ გრიგოლია ლაზიკის სეპისკოპოსოების ლოკალიზაციის შესახებ (ჭოროხსა და ტრაპეზუნტს შორის)

პროკოფი კესარიელის მიერ გარემოს ზუსტი აღწერა

გ. გრიგოლიას აზრით, **პროკოფი კესარიელსა** და ბერძნულ-ლათინურ წყაროებს უნდა გამოუცხადოთ მეტი ნდობა, რადგანაც მათში გეოგრაფიული გარემო ზუსტად აღიწერება –

„შეიძლება მოხდეს დიდი ცვლილებები ხალხთა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში, დროთა განმავლობაში მოისპოს და გაჩნდეს ახალი სახელმწიფოები, დადგინდეს ახალი საზღვრები, „მაგრამ **სრულიად უცვლელი რჩება გეოგრაფიული ერთეულები, მთები, ზღვები, მდინარეები და სხვა, რომელთა ლოკალიზაცია უტყუარი ამოსავალია მისამართდაკარგული პუნქტების ადგილმდებარეობის დასადგენად**“

(გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, 1994 წ., გვ. 31).

პროკოფის მდ. ფაზისი – ჭოროხია, იბერია – არტანია, კავკასია-კავკასორის ქედია, საკავკასიძეოსთან

გ. გრიგოლიამ ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროთა მიმოხილვით დაადგინა, რომ მდინარე ფაზისი ძირითადად არის არა მდინარე რიონი, არამედ მდინარე ჭოროხი. მაგალითად, ის იხილავს პროკოფის ნაშრომს მდინარე ფაზისთან დაკავშირებით და წერს, **რომ პროკოფი მდინარე ჭოროხს სათავეში**

უნოდებს ბოასს, ხოლო შუაწელიდან ფაზისს. ფაზისი (ბოასი) მის დროს გამოდიოდა ჭანეთის ახლო მდებარე „არმენიელთა ადგილებიდან“, იქვე ყოფილა პუნქტი ფარანგიონი. ეს მდინარე სათავეში ყოფილა თხელი წყალი, ფონების მქონე, ვიდრე იმ ადგილებამდე, „სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა მთავრდება“. გ. გრიგოლიას აზრით, სათავეებიდან ჭოროხის კალაპოტი ფართოა და დინებაც შედარებით მდორეა დიდ მანძილზე. „ართვინთან კი იგი ექცევა ვიწროებში, მთებთან – აჯირახსა და მეზლასთან იცვლის მიმართულებას ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისაკენ და დიდი სისწრაფით მიექანება ზღვისაკენ“ (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, 1994 წ., გვ. 33).

გ. გრიგოლიას კიდევ სხვა მრავალი რეალურად არსებული ფაქტი უმტკიცებს თვალსაზრისს იმისას, რომ პროკოფისეული ფაზისი არის მდინარე ჭოროხი, მაგალითად, პროკოფის ცნობა, რომ „ლაზიკე ყველგან მდინარე ფასისის, როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალა, რადგან ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია, რომლებიც იქ დიდ მანძილზე ვიწროებს ქმნიან“ აფიქრებინებს, რომ ამ ცნობაში ნამდვილად ჭოროხი იგულისხმება და არა რიონი. რადგანაც რიონის სანაპიროებზე მდინარის მთელ პერიმეტრზე ვიდრე ზღვამდე კლდეები არ არის, ხოლო ჭოროხის ნაპირებზე დიდ მანძილზე ნამდვილად წარმომართულია უზარმაზარი კლდეები, რომლებიც იქ ნამდვილად ქმნიან ვიწროებს. პროკოფის ცნობით, ასეთ გზას რომაელები კლისურებს უწოდებენ.

კვლევის შედეგად გ. გრიგოლიამ დაასკვნა, რომ პროკოფის მიერ ნახსენები ბოას-ფასისის მარჯვნივ მდებარე იბერია არის კლარჯეთ-კოლა-არტაანი და წერს „როგორც ჩანს, სწორედ ართვინთან გულისხმობს პროკოფი იბერიის საზღვრებს და სწორედ აქედან მოყოლებული ლეზულობს ფაზისის სახელს ჭოროხი ანუ ბოასი. იგი წყალუხვია და ართვინიდან ქვემოთ მდინარეზე მთელი წლის მანძილზე მიმოდიან დიდი ზომის ნავეები ანუ კიუკები, გარდა ზაფხულის დამდეგისა, როდესაც იწყება წყალდიდობა“ (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, გვ. 33).

პროკოფის ფრაზა – „აქ ფაზისს სხვა ბევრი წყალიც ემატება და ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისათაა წოდებული“ – გ. გრიგოლიას აზრით, გულისხმობს ართვინის სანახებს და წერს, რომ ართვინამდე ჭოროხს ერქვა ბოასი, ხოლო ართვინის ქვემოთ ფაზისი, ხოლო პროკოფის მიერ ნახსენები „კავკასიის მთა“ გულისხმობს კარჩხალის მთიანეთს და იქვე მდებარეობდა პროკოფის მიერ ნახსენები „კავკასიისა და იბერიის საზღვრები“.

პროკოფი წერს: „ნაოსნობისათვის ფაზისი გამოსადეგია ვიდრე ზღვამდე და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის, მაგრამ მარჯვნივ ის ვიდრე იბერიის საზღვრებამდე დასახლებულია ადგილობრივი მოსახლეობით. ლაზთა სოფლები ხომ აქ მდებარეობს მდინარისაქეთა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ. მათ შორის არის არქეოპოლისი, სებასტოპოლიც

არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი იბერიის საზღვრებისაკენ. ყველაზე ღირსშესანიშნავი ქალაქები კი აქ არის – როდოპოლისი და მოხირისი. მდინარის მარცხნივ ერთი დღის სავალზე ლაზიკის საზღვარია. ეს მხარე ნაკლებ დასახლებულია და ამ **მხარის მეზობლად რომაელები ცხოვრობენ, რომელთაც პონტოელები ეწოდებათ**“ (გეორგიკა II, გვ. 100-102). გ. გრიგოლიას კვლევით, ამ ფრაზაში იგულისხმება მდ. ჭოროხის სანაპიროები. კერძოდ, მარცხენა სანაპირო ისტორიულად, მართლაც, თითქმის დაუსახლებელი იყო, და ამ მხარეს მხოლოდ ზღვისპირა ციხესიმაგრე ხუფათი ანუ პეტრა მდებარეობდა, ხოლო ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო, მართლაც, მჭიდროდ იყო და ახლაც არის დასახლებული, რადგანაც ამ მხარესაა უხვმოსავლიანი ხელვაჩაურისა და ბათუმის რაიონები.

გ. გრიგოლიას კვლევით, მდინარე აკამფსისი ეწოდებოდა ზღვისპირთან ჭოროხის მდინარე აღმოსავლეთ ტოტს (გეორგიკა, II, გვ. 122-123).

გ. გრიგოლია წერს, რომ პროკოფისმიერი ფასის-ბოას-აკამფსისის აღწერილობა სავსებით წააგავს XIX საუკუნის მოგზაურების ოსმან ბეისა და დ. ბაქრაძის ცნობებს ჭოროხის შესახებ (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, გვ. 32).

ლაზიკის ქალაქები

პიტია-პიტიუსი ოფ-რიზესთან მდებარეობდა

გ. გრიგოლია ეთანხმება პ. ინგოროყვას, რომ **პითია-პიტიუნტი**, რომელსაც ხშირად მოიხსენიებენ ბერძენ-რომაელი ავტორები, სინამდვილეში მდებარეობდა **რიზესთან** (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, გვ. 89).

გ. გრიგოლია კვლავ უბრუნდება პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს, რომ პითია რიზესთან მდებარეობდა და ეთანხმება მას – **„დამაჯერებლად გამოიყურება პ. ინგოროყვას ვარაუდი პითიას შესახებ, რომ პტოლემეაიოსის მიხედვით პითია მდებარეობდა ტრაპეზუნტსა და რიზეს შუა და ერქვა პიტიუსი – იგი ოფის ნავსადგურს უნდა ემთხვეოდეს“** (იქვე, გვ. 122).

V ს-ის ძეგლის **ნოტიცია დიგნიტატუმის** („ნუსხა ყველა თანამდებობისა და მმართველობისა, როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედროსი, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხარეებში“) მიხედვით – **„არმენიის სარდალს ექვემდებარება პონტოს სასაზღვრო ხაზი – ტრაპეზუნტი, პითია, ისულმენი, კენიე პარამბოლე, სებასტოპოლისი და სხვა“** (იქვე, გვ. 120).

თუ პითია ბიჭვინთაა, ხოლო სებასტოპოლისი – ცხუმი (როგორც ამჟამად მიიჩნევა), მაშინ ისინი (ბიჭვინთა და სოხუმი) არმენიაში ყოფილან მოქცეულნი ამ წყაროს მიხედვით.

გ. გრიგოლიას მიაჩნია, რომ IV საუკუნის ბოლოსათვის აფხაზეთის პიტიუნტი – ბიჭვინთა აღარ წარმოადგენდა სამხედრო-სტრატეგიულ პუნქტს (არქეოლოგიური მასალების მოწმობით, იქ, სადაც იყო გარნიზონის მთავარი სადგომი, IV ს-ში გაუმართავთ კერამიკული ქურა). ამის გამო გ. ლორთქიფანიძე საერთოდ გამორიცხავს V საუკუნეში ბიჭვინთაში ბიზანტიური გარნიზონის ყოფნას (იქვე, გვ. 121).

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით IV-V სს-ში დასავლეთ საქართველოში საერთოდ არ იდგა ბიზანტიური გარნიზონები (იქვე, გვ. 122).

გ. გრიგოლია იმონმებს ნ. ადონცს, რომ ნოტიციას შედგენისას აფხაზეთის **პიტიუნტი** და **სებასტოპოლისი** არ ეკუთვნოდათ რომაელებს, საერთოდ სხვაა აფხაზეთის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი და სხვა, ნოტაცია-ს პითია და სებასტოპოლისი (იქვე, გვ. 122).

სად მდებარეობდა პითია-პიტიუსა-პიტიუნტი?

გ. გრიგოლია წერს: „**დამაჯერებლად გამოიყურება პ. ინგოროყვას ვარაუდი პითიას შესახებ, რომ პტოლემეაიოსის მიხედვით პითია მდებარეობდა ტრაპეზუნტსა და რიზეს შუა და ერქვა პიტიუსა (პიტიუსი) – იგი ოფის ნავსადგურს უნდა ემთხვეოდეს** – (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, გვ. 122; პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 253).

„ამ ვარაუდის სისწორეს მხარს უბამს IV ს-ის ავტორის ამიანე მარცელინეს ცნობა: **ტრაპეზუნტის გვერდით არსებობს სახელოვანი ქ. პიტიუნტი**“ – (გ. გრიგოლია, გვ. 123).

მაშასადამე, ამ ლაზიკის **პიტიუნტიდან** იყვნენ მიწვეულნი ეპისკოპოსები I მსოფლიო კრებაზე და არა აფხაზეთიდან, ბიჭვინთის საეკლესიო სიდიადე მხოლოდ ქართულ ეკლესიასთანაა დაკავშირებული და არა ბერძნულთან.

პეტრა ერქვა ხუფათს (ხოფას)

გ. გრიგოლიას კვლევით, **პეტრა ერქვა არა ციხისძირს, არამედ ხოფას (ხუფათს)**. ეთანხმება პტოლემეაიოსს, რომ სებასტოპოლისი იყო აფსაროსსა და ფაზისს (ჭოროხს) შუა და ამავე აზრისა იყო პ. ინგოროყვაც (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, გვ. 96).

გ. გრიგოლია წერს, რომ „**პეტრას** კათედრა პირველად ს. ყაუხჩიშვილმა დაუკავშირა პეტრას ციხე-ქალაქს“ (იქვე, გვ. 15).

ასეთი დაკავშირება საფუძვლიანი არ იყო, რადგანაც ბიზანტიურ სამყაროში, როგორც წესი, საეპისკოპოსო კათედრები არსდებოდა მხოლოდ ხალხმრავალ, მნიშვნელოვან ქალაქებში (და არა ისეთ ადგილას, სადაც იყო მოსახლეობის სიმცირე). **პეტრას** ციხე, თვით პროკოფის ცნობით, იუსტინიანემდე უკაცურ, დაუსახლებელ ქვეყანაში მდებარეობდა (ფასისის მარცხენა დაუსახლებელ სანაპიროზე), აქ ციხე-ქალაქი დააარსა იუსტინიანემ 530-იან წლებში, მაგრამ რამდენიმე წელიწადში თვითონ ბერძნებმა დაანგრიეს, ამიტომაც, ბიზანტიური წესების შესაბამისად, ის არ იყო საეპისკოპოსო კათედრისათვის შესაფერისი ადგილი.

პეტრას ციხესიმაგრე ჩვენ არ უნდა მივიჩნიოთ პეტრას საეპისკოპოსო კათედრად, არამედ ეს კათედრა შეიძლება ვეძიოთ სხვაგან, პეტრას კათედრის მდებარეობა არ არის სავალდებულო ზღვის პირას, რადგანაც წყაროები ამის შესახებ არ მიუთითებს, აღსანიშნავია ისიც, რომ ბიზანტიასა და ლაზიკაშიც მრავალი პეტრა, პეტრონი თუ პეტროლალი არსებობდა.

საფიქრებელია, რომ იუსტინიანეს ნოველაში 535 წელს ნახსენები **პეტრა** იყო მხოლოდ ციხესიმაგრე და არა საეპისკოპოსო ცენტრი (მაშასადამე, პეტ-

რას სიმაგრე სხვაა, ხოლო პეტრას კათედრა სულ სხვაგან მდებარეობდა). როგორც ვთქვით, **პეტრას** ციხესიმაგრე მხოლოდ ორიოდ ათეული წელი არსებობდა. ამ მიზეზთა გამო ნ. ადონცი პეტრას საეპისკოპოსო ცენტრს ქ. ბაიბურდთან ათავსებდა ისტორიული ლაზიკის მაღალმთიან და კლდოვან რეგიონში.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, II საუკუნეში რომის იმპერიამ ლაზიკას ჩამოაჭრა ტერიტორია სამხრეთიდან და ის შეიყვანა კაბადოკიის პონტოს შემადგენლობაში – (იქვე, გვ. 130).

დანიელ მესვეტის ცხოვრების მიხედვით, V ს-ში საზღვრად იმპერატორ ლეონ I-ის (457-474) დროს ბიზანტიასა და ლაზიკას („მეგრელთა აფხაზეთის სამეფოს“) შორის ციხე ხუფათი იყო დადგენილი (მეფე გუბაზ I-ის დროს) (იქვე, გვ. 138).

ხუფათი დღევანდელი ხოფაა, მაშასადამე, აქ გადიოდა საზღვარი ლაზიკასა და ბიზანტიას შორის (იქვე).

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, სწორედ ხუფათში აუშენებიათ ბიზანტიელებს (VI საუკუნეში) ქ. პეტრა.

ციხესიმაგრე **პეტრა** – ბიზანტიის იმპერიის ჩრდილოეთის კარი ყოფილა (იქვე, გვ. 25), მდებარეობდა საშინელ კლდოვან-ქარაფოვან ადგილას, რომელსაც კარგად აღწერს გ. გრიგოლია პროკოფი კესარიელზე დაყრდნობით. ამიტომაც მიიჩნევს, რომ **პეტრა არ არის ციხისძირი, მისი აზრით, როგორც ითქვა, პეტრა – ხოფაა, ძველი ხუფათია, რომლის კლდეები ერთგვარი გეოგრაფიული საზღვარია ტრაპეზუნტიდან დასავლეთ საქართველოსაკენ მიმართულ დადაბლებული არესაკენ. ამიტომაც ამ ბუნებრივ ჩამკეც საზღვართან იჯდა იოანე-ციხე – სავაჭრო მონოპოლისტი, რომელმაც პეტრას მეშვეობით ხელში ჩაიგდო მთელი ჭოროხის ხეობის (იმჟამინდელი ბერძნული ლაზიკის) მონოპოლია.**

გარდა სტრატეგიული მდებარეობისა, პეტრა უნდა ყოფილიყო სავაჭრო გზის ჩამკეტიც, არა უბრალო, არამედ საერთაშორისო გზისა. ის აკონტროლებდა „ჩვენ ლაზიკას“, რომლის ათვისების შემდეგ „არაჩვენი ლაზიკის“ დაპყრობის დროც უნდა დამდგარიყო, ეს ჩანს, მართლაც, ასე მოხდა ბიზანტიელების ჭანეთში ლაშქრობათა დროს.

გ. გრიგოლიას დასკვნით, პეტრას ომები იმართებოდა არა ყვირილარიონის, არამედ ჭოროხის ხეობაში, ხუფათთან (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრ., გვ. 56). „ჩვენ ლაზიკაში“ შედიოდა მესხეთის ერთი ნაწილიც – ისტორიული კლარჯეთი.

ზიგანა, მოხორა და არდასი – ჭანეთში, გუმუშხანესთან მდებარეოდნენ

გ. გრიგოლია ეთანხმება ნ. ადონცს, რომ ნოტიციის ზიგანა ტრაპეზუნტიდან არდასაში მიმავალ გზაზეა – ესაა ზიგანას უღელტეხილის (6640 ფუტი) სამხრეთ გვერდზე მდებარე ზიგანა, რომელსაც დღესაც ასე ეწოდება. ხოლო მოხორა – ზიგანას აღმოსავლეთით მდებარე სოფელია დღესაც (გ. გრიგო-

ლია, დასახ. ნაშრ., გვ. 122, ნ. ადონცი, „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“, 1908. გვ. 100).

გ. გრიგოლიას აზრით, ზიგანა და მოხორა ისტორიულ ჭანეთშია (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122) **და არა დასავლეთ საქართველოში.**

კერძოდ, თუკი **ზიგანა** რომელზეც წერენ ძველი ავტორები მდებარეობდა ტრაპეზუნტთან, ცხადია, ზიგანას („**ზიგანევის**“) საეპისკოპოსოც იქვე იყო და არა დასავლეთ საქართველოში.

გ. გრიგოლია არ ეთანხმება დღემდე არსებულ, ძირითადად ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომ ზიგანა (ზიგანეოსი), პიტია, სებასტოპოლისი და სხვა პუნქტები მდებარეობდნენ ცხუმთან, მოხორა – ქუთაისთან.

გ. გრიგოლია ეთანხმება ნ. ადონცს (ნ. ადონცი, არმენია არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, გვ. 100), რომ ნოტიციის ზიგანა ტრაპეზუნტიდან **არდასაში** მიმავალ გზაზეა, ზიგანას უღელტეხილთან (6640 ფუტ სიმაღლეზე), რომელსაც დღესაც ასე ეწოდება. ხოლო **მოხორა** – ზიგანას აღმოსავლეთით მდებარე სოფელია დღესაც (გ. გრიგოლია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 31, გვ. 122). უთითებს ნ. ადონცის.

აქედან გამომდინარე, ცხადია, ბერძნული საეპისკოპოსოებიც არ უნდა ვეძიოთ დასავლეთ საქართველოს შესაბამის პუნქტებში.

მაშასადამე, ზიგანას საეპისკოპოსო, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილი ზიგანევისას უწოდებს, მდებარეობდა არა ცხუმთან (გუდაყვაში), როგორც მიჩნეულია ს. ყაუხჩიშვილის შემდეგ, არამედ ტრაპეზუნტთან.

გ. გრიგოლია არ ეთანხმება ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომ მაგალითად, ზიგანა იყო – გუდაყვა, პითია – ბიჭვინთა, სებასტოპოლისი და დიოსკურია – ცხუმი, მოხორა კი – მუხურისი.

თურქეთის ქალაქ გუმუშხანეს ტურისტული ბუკლეტების მიხედვით, შთამბეჭდავი კათედრალები, საეპისკოპოსო ეკლესიები დღესაც დგანან **ზიგანას უღელტეხილის** რეგიონში, მათ ამჟამადაც ასევე უწოდებენ კიდევ **„სამიტროპოლიტო კათედრები“** (ასეთი სულ ორია) და დღესაც იქ ტურისტული მარშრუტები გადის, ზიგანას უღელტეხილი კი ისტორიულ კოლხიდაში, ლაზიკაში მდებარეობდა თავის დროზე, ტრაპეზუნტიდან 70 კმ დაშორებით.

აფსარუ-აფსაროსი-არქაბე – ათინასთან

გ. გრიგოლია იმონმებს პროკოფის ცნობას, რომ **„აფსარუ“ მდებარეობდა ათინასთან**, ხოლო აფსარუს (აფსაროსის?) გვერდით **არქაბი** მდებარეობდა. **არქაბი** დღესაც ეწოდება პუნქტს **რიზესთან**. პროკოფი ახსენებს კიდევ **რიზეს** – „ტრაპეზუნტელთა საზღვრები ვრცელდება დაბა სუსარმენამდე და რიზემდე, რომელიც ორი დღის საზღვაო გზითაა დაშორებული **ტრაპეზუნტს...** **რიზეს** მოსდევს მინა-წყალი ერთი ხალხისა, რომლებიც რომაელებსა და ლაზებს შორის მოსახლეობენ. იქ მდებარეობს **ათინა, არქაბე და აფსარუ** (სამი დღის გზითაა დაშორებული რიზეს), ის ძველად **აფსურტად** იწოდებოდა“ (გეორგიკა, II, გვ. 121-123, იქვე, გვ. 58).

I სებასტოპოლის-პიტიუნტი ტრაპეზუნტსა და ხუფათს შორის

პროკოფის მიხედვით, სებასტოპოლის-პიტიუნტი ლაზიკაში ფაზისტან ახლოს მდებარეობდა (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრ., გვ. 30).

სებასტოპოლისის პიტიუნტთან ახსენებს იუსტინიანე, ოღონდ მას ეს ქალაქები შეჰყავს პოლემონოს პონტოში და არა ლაზიკაში, მისი სიტყვით, ლაზიკა პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის იქით მდებარეობდა.

იუსტინიანე წერდა – პოლემონოს პონტოს ქალაქებია – ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, პოლემონიონი, პიტიუნტი და სებასტოპოლისი – „მათ შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე, სადაც არის ქალაქი პეტრა, რომელიც ჩვენ ვაქციეთ ქალაქად და დავარქვით ჩვენი სახელი – იუსტინიანე“ (გეორგიკა, II, გვ. 33-35).

ე.ი. „ლაზიკე“ მდებარეობდა პიტიუნტ-სებასტოპოლისის შემდეგ, ჯერ არის სებასტოპოლისი და შემდეგ ლაზიკა. **„მათ შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე“** – წერდა ის.

მეორე სებასტოპოლისი – აფსაროსთან

ჩანს, არსებობდა სხვა სებასტოპოლისიც. კლავდიოს პტოლემეაიოსის ნიგნში – „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ნიგნი V, თავი VI – ჩამოთვლილია კაბადოკიის ადგილები, კერძოდ, მდ. აფსაროსისა და მისი შენაკადი ლიკოსის შემდეგ დასახელებულია **სებასტოპოლისი**. ის დასახელებულია ქალაქების ჩამონათვალთა ბოლოში – ის, ჩანს, ითვლება კაბადოკიის უკიდურეს სასაზღვრო პუნქტად (გ. გრიგოლია, დასახელებ. ნაშრომი, გვ. 128).

ცხუმის სებასტოპოლისი შეუძლებელია ყოფილიყო კაბადოკიის სასაზღვრო პუნქტი.

პტოლემეაიოსის მიხედვით მდ. აფსაროსი არაა მდ. ფაზისი, თუმცა ორივეს ერთი და იგივე დასახელების შენაკადი აქვს, ის **აფსაროსსა და ფასისს შორის ათავსებს ქ. სებასტოპოლისს** (იქვე, გვ. 141).

სებასტოპოლისი, პტოლემეაიოსის მიხედვით, მდებარეობდა კოლხეთის სამხრეთით. კოლხეთი მდებარეობდა კაბადოკიის შემდეგ, იწყებოდა დიოსკურია-სებასტოპოლისით და მთავრდებოდა მდ. ფასისით. ჩრდილოეთიდან „კოლხეთი მთავრდება ფაზისით“, „სამხრეთიდან ესაზღვრება კაბადოკიის პონტო და მისი მომდევნო დიდი არმენიის ნაწილი“ (იქვე, გვ. 128).

კასტორიუსის რუკის ანუ ტაბულა პევტენგერიანას (სეგმენტი XI-XII) უფრო სამხრეთით მდებარე გზა, რომელიც არმენიის ქალაქ არტაშატს კაბადოკიის ჩრდილო ნაწილთან აერთებდა, რომლის მახლობლადაც მდებარეობდა კოლხიდის სამხრეთში მდებარე მეორე სებასტოპოლისი. შესაძლოა, არტაშატის დედაქალაქობის დროს ლაზიკა ჯერ კიდევ ფლობდა ოფ-რიზესაკენ მდებარე მიწებს, ხოლო V საუკუნეში მისი ტერიტორია შემცირდა და ბიზანტიასთან მისი საზღვარი ხოფა-ხუფათთან განისაზღვრა.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, კასტორიუსის რუკის ანუ **ტაბულა პევტენგერიანას** მიხედვით (**სეგმენტი XI-XII**) მნიშვნელოვანი **გზა სომხეთის ძველ დედაქალაქ არტაშატიდან მიემართებოდა სებასტოპოლისაკენ**. ი. მანანდიანის მიხედვით, ეს გზა გაივლიდა ფარავნის ტბასთან სოფელ ფოკას (**პაგას**), აქედან აბულის მთას (**აპულუმ**), სოფ. ხოსპიოს (**ჩასპია**), შემდეგ უცნობ პუნქტ „**ად მერცურიუმ**“-ს, შემდეგ „**ად ფონტენ ფელიცემ**“-ს და შედიოდა **სებასტოპოლისში** (გ. გრიგოლია, გვ. 106).

დაშორება ასეთი იყო: ად ფონტენ ფელიცემიდან სებასტოპოლისამდე იყო **90 კმ ანუ 60 რომაული მილი** (იქვე).

ჩვენი ქართველი ისტორიკოსების მითითებით ად ფონტენ ფელიცემ – არის ვარციხე (როდოპოლისი), მაგრამ ვარციხე სებასტოპოლისად მიჩნეულ ცხუმს არა **90 კმ-ით**, არამედ სამჯერ მეტი მანძილითაა **165 კმ დაშორებული!** – წერს გ. გრიგოლია.

ე.ი. ვარციხის განსაზღვრება არასწორია – აქედან გამოსავალს ი. მანანდიანი ხედავს იმით, რომ ემხრობა პროფ. ერემიანის აზრს (კიპერტზე დაყრდნობით) – „**ქ. ფასისი ტრაიანეს დროიდან (98-117) სებასტოპოლისად იწოდება**“ (იქვე, გვ. 107).

ზოსიმეს ცნობით (გეორგიკა I) იმპერიის საზღვარი აღწევდა მდ. ფასისამდე, აქვე, მახლობლად მდებარეობდა, გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, სებასტოპოლისი-ციხისძირი. ფასისი – სებასტოპოლისია (ერემიანი) (იქვე, გვ. 107).

ქ. ფაზისს ერთ პერიოდში დაერქვა სებასტოპოლისი, ასევე მას პიტიუნტიც ეწოდა (ზღვისპირას რამდენიმე პიტიუნტი და სებასტოპოლისი მდებარეობდა, ოღონდ სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში).

არქეოპოლისი, როდოპოლისი, მოხირისი, კუტაია და სხვა ქალაქები – ჭოროხთან

კასტორიუსის რუკის ანუ **ტაბულა პევტენგერიანას** მიხედვით (**სეგმენტი XI-XII**) მნიშვნელოვანი **გზა** – მაგისტრალი გ. გრიგოლიას სიტყვით, არ შედის **ნოქალაქევში**, რომელიც „ეგრისის დედაქალაქი“ იყო რუკის შედგენის დროს (III-IV სს-ში), გ. გრიგოლიას აზრით „**ძნელი წარმოსადგენია, რომ გზას გვერდი აველო დედაქალაქისათვის და კასტორიუსს იგი გამორჩენოდა**“ (გ. გრიგოლია, გვ. 108).

გ. გრიგოლიას თქმით, რუკაზე ფოთშიც არ შედის **გზა და ასევე გზაზე არ ჩანს კუტაია – ქუთაისი** (იქვე, გვ. 109).

აღნიშნულიდან გამომდინარე, **ტაბულა პევტენგერიანას რუკის გზები ასახავს არა დასავლეთ საქართველოს მონაკვეთს, არამედ გზას არტაშატიდან – ჭოროხის შესართავის რეგიონის ქალაქებისაკენ, სადაც უნდა ვეძიოთ არქეოპოლისი, კუტაია და სხვა ქალაქები.**

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, სებასტოპოლისი არის ციხისძირი, აქ შედიოდა **ტაბულა პევტენგერიანას გზა** (გ. გრიგოლია, იქვე, გვ. 113).

გ. გრიგოლია მიიჩნევს, რომ ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროდან იბერიამდე მდებარე ადგილები (ანუ პროკოფის სიტყვით, ფასისის აქეთა ნაპირას მდე-

ბარე) მოიცავდნენ დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებს, მაგრამ თვითონვე წერს, რომ პროკოფი ამ შემთხვევაში იბერიას უწოდებდა შემდეგდროინდელ ართვინ-არტანუჯ-არტაანის მიმდებარე მხარეებს. აქედან გამომდინარე, ლაზიკის ის ცნობილი სოფლები და ქალაქები, რომლებიც მდინარე ფასისის მარჯვნივ იბერიამდე იყვნენ განლაგებულნი მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებში, არამედ ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე კოლა-არტაანის მიმართულებით, შესაბამისად, პროკოფის მიერ აღწერილი ცნობილი ქალაქები **როდოპოლისი და მოხირისი მდებარეობდნენ ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე ერგე-ლივან-კლარჯეთის ტერიტორიაზე, ასევე, პროკოფის მიერ ნახსენები „იბერიის საზღვრებისაკენ“ მდებარე სკანდა და სარაპანი უნდა ვეძიოთ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ არტანუჯ-არტაანის შემაერთებელ გზაზე. ეს გზა ჭოროხის ანუ ფასისის შესართავს აკავშირებდა იბერიის (ანუ არტაანის) გავლით სომხეთსა და სპარსეთთან. სწორედ ამ გზის დასაცავად იყო აგებული აღნიშნული ციხეები – სკანდა და სარაპანა.**

უმოკლესი გზა სომხეთსა და ლაზიკას შორის

(ერთმანეთს აკავშირებდა ქ. დვინსა და ჭოროხის ხეობას)

ხოფადან ჭოროხისაკენ და აქედან აღმოსავლეთით იბერიისაკენ, არმენიასა და პერსარმენიისაკენ მიმავალი გზა ძველთაგანვე არსებობდა, ამის შესახებ არაერთ ცნობას ვხვდებით ქართლის ცხოვრებაში.

ხუფათიდან იბერიისაკენ გამავალი გზა მიემართებოდა ჭოროხის ხეობაში და იმდენად ყოფილა გაკვალული, რომ ზამთრის პერიოდშიც კი არ ფერხდებოდა მასზე ხალხთა დიდი მასების მოძრაობა. „ასეთი იყო ეს გზა განვითარებულ შუა საუკუნეებში და ასეთივე უნდა ყოფილიყო უფრო ადრეც, პროკოფის დროსაც. ამ გზის ერთ ბოლოში მდებარეობს ხოფა, სადაც ჩვენ პეტრას არსებობას ვვარაუდობთ“ (გ. გრიგოლია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 65).

ჭოროხის გზასთან დაკავშირებით გ. გრიგოლია იმონმებს ახ.წ. V ს-ის ავტორს **პრისკე პანიონელს და ასკვნის, რომ სომხეთსა და ლაზიკას შორის უფრო ადრეც არსებობდა უმოკლესი გზა** (იქვე, გვ. 126).

პრისკე პანიონელი თავის ისტორიაში, 433-474 წლების ამბების აღწერისას, შეეხო რომაელების უშედეგო ლაშქრობას ლაზიკაში, მათ უკან დაბრუნებისას გადანყვიტეს დაეგეგმათ ლაზიკაზე ახალი თავდასხმა – „ბჭობაში იყვნენ, თუ რა გზით ელაშქრათ: იმავე გზით თუ სპარსეთის მეზობელი ქვეყნის, არმენიის გზით დაენყოთ ომი, ზღვით კი შეუძლებელი იყო ცურვა, რადგან კოლხიდა უნავსადგურო იყო და ძნელსაველი ადგილები ჰქონდა მისადგომად (იქვე, გვ. 127).

პრისკე პანიონელის ცნობათა ანალიზის შედეგად გ. გრიგოლიამ დაასკვნა: 1) კოლხეთი (ლაზიკა) „უმოკლესი გზით“ უერთდებოდა არმენიას; 2) ლაზიკა და არმენია მეზობლები იყვნენ, საერთო საზღვარი ჰქონდათ; 3) კოლხეთის ზღვისპირი იყო კლდოვან-ქარაფოვანი.

გ. გრიგოლიას დასკვნით, კოლხეთის ქვეშ პრისკე პანიონელი არ გულისხმობს თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს.

პრისკე პანიონელის მიერ ნახსენები კოლხიდის, ე.წ. „არმენიის გზა“ უნდა იყოს ართვინ-არტანუჯ-არტაანის დამაკავშირებელი გზა, რომელიც არტაანიდან უშუალოდ შედიოდა სომხეთში და მიემართებოდა დვინისაკენ. მის ერთ მონაკვეთს ქართულ წყაროებში „გზა კლარჯეთისა“ ერქვა.

ესაა დვინი-ართვინის დამაკავშირებელი უმოკლესი მაგისტრალი (იქვე, გვ. 127).

ეს გზა ბიზანტიურ სამყაროს აერთებდა სპარსულთან.

გზა იწყებოდა ხოფა-ხუფათში, რომელსაც გ. გრიგოლია პეტრად მიიჩნევს.

გ. გრიგოლია წერს: „ხოფა უმოკლესი გზით უკავშირდება ჭოროხის ხეობას სოფ. ფორჩხასთან. ჭოროხის ზემო წელიდან მიმავალი გზა ართვინთან იყოფა ორად, ერთი ტოტი ყარსისა სომხეთისაკენ მიემართება, **ამ გზით წაიყვანეს ლაზებმა მეფე ხოსრო ანუშირვანი პეტრას წინააღმდეგ.** როგორც პროკოფის ცნობიდან ვგებულობთ, სპარსელებმა გადალახეს ბოასი (ჩვენი გაგებით, ჭოროხის ზემო წელი) „...და ისე მივიდნენ პეტრაში, რომ ფასისი მარჯვნივ ჰქონდათ“. ჩვენი ვარაუდით, სპარსელებს ჭოროხი უნდა გადაელახათ ართვინის ზემოთ, 10-15 კმ მოშორებით, იქ, სადაც იმერხევისა და ჭოროხის შესართავია. შემდეგ ფასისის მარცხენა ნაპირით ქვემოთ ეშვებიან ფორჩხამდე და აქედან, უმოკლესი გზით უღელტეხილის გადავლითა და მდ. ხოფას ხეობით, მიდიან პეტრაში. ჩანს, რომ **იგივე გზა გაიარეს ლაზიკაში მეორედ შემოსულმა სპარსელებმა**, ამჟამად უკვე **მერმეროეს** მთავარსარდლობით რომ მიემართებოდნენ რომაელების მიერ ალყაშემორტყმული პეტრას დასახმარებლად. პროკოფის ცნობით, „იმან (მერმეროემ – გ. გ.) არ მოინდომა ლაზიკის სოფლებზე გაეარა სადმე, რათა მას რაიმე დაბრკოლება არ შეხვედროდა“, და ისე იარა პეტრამდე, რომ „ფასისი მარჯვნივ ჰქონდა“. ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჭოროხის სახით გაგვაჩნია ის მყარი, საიმედო ნიშანსვეტი, რომელიც საძიებო ქალაქ პეტრას არსებობას ხოფას სანახებში მიგვითითებს“, – წერს გ. გრიგოლია.

გ. გრიგოლიას დასკვნა:

გ. გრიგოლია იმონმებს ნ. ადონცს, პ. ინგოროყვას, ვ. ლექვინაძეს, ნ. ლომოურს და ასკვნის, რომ ნოტიციის 11 პუნქტიდან ათი მდებარეობდა არა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტთან. კერძოდ, **ტრაპეზუნტსა და სატალას შუა მდებარეობდნენ ზიგანა, ხაძანა, სილუანა, მოხორა და ავიძა, ხოლო ტრაპეზუნტის ჩრდილოეთით ჭოროხის შესართავამდე – ჰისის ნავსადგური (სურმენე), პითია (პიტიუსი), კენე პარამბოლე (ახალი ბანაკი), ვალენტია (აფსაროსი), ხოლო მეთერთმეტე – სებასტოპოლისი კი, მისი აზრით, არის ციხისძირი** (იქვე, გვ. 123).

„ამრიგად, არმენიის სამთავარსარდლოში ნოტიციის მიხედვით დასახელებული 11 პუნქტიდან ხუთი – ზიგანა, ხაძანა, სილუანა, მოხორა და ავიძა – თავსდებიან ტრაპიზონის სამხრეთით, ტრაპიზონსა და სატალას

შორის. დანარჩენი ხუთი – ტრაპიზონი, ჰისის ნავსადგური (სურმენე), პითია (პიტეუსი), კენე პარამბოლე (ახალი ბანაკი) და ვალენტია (აფსაროსი) – ტრაპიზონიდან ჩრდილოეთით – სამხრეთ შავი ზღვისპირზე (იქვე, გვ. 123).

გ. გრიგოლიას დასკვნები ცვლის ამჟამად არსებულ წარმოდგენებს დასავლეთ საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის შესახებ, ისინი ძალზე მნიშვნელოვანია ეკლესიის ისტორიისათვის, ეწინააღმდეგება XX ს-ში ჩვენში გაბატონებულ თვალსაზრისს, რომ კონსტანტინოპოლის ფასისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდნენ.

გ. გრიგოლიას დასკვნით, ამჟამად გაბატონებული თვალსაზრისი ეყრდნობა პროკოფი კესარიელისა და სხვა ძველი ავტორების ცნობებისადმი ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას და არ შეეფერებოდა სინამდვილეს.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისი ეთანადება ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიას, რომელიც საერთოდ არ იცნობს დასავლეთ საქართველოში ბერძნული საეპისკოპოსოების არსებობას, ნ. ადონცი ლაზიკის საეპისკოპოსოების მდებარეობას ტრაპეზუნტისაკენ მიუთითებდა.

გ. გრიგოლიას კვლევით, ცნობილი პიტია, პიტეუნტი მდებარეობდა არა აფხაზეთში ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, არამედ ქართველთა მეორე, უფრო სამხრეთით მდებარე ისტორიულ მხარეში, ლაზიკაში, თანამედროვე რიზე-ათინასთან.

პიტეუნტის ადგილმდებარეობის შესახებ ასევე ფიქრობდნენ დიდი პავლე ინგოროყვა და ცნობილი მეცნიერი პროფ. ნ. ადონცი. ეს მტკიცება იმითაა საინტერესო, რომ მთლიანად არღვევს სეპარატისტთა მიერ „მოძიებულ“ მტკიცებებს ე. წ. „აფხაზეთის ეკლესიის უძველესი ავტოკეფალიის საფუძვლების“ შესახებ.

აფხაზი სეპარატისტები ამტკიცებენ, რომ პიტია-პიტეუსის საეკლესიო კათედრა აფხაზეთის ეკლესიის ავტოკეფალიის საფუძველია და ეს კათედრა იმდენად ავტორიტეტული იყო, რომ მისმა ეპისკოპოსმა სტრატოფილემ 325 წლის პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებაში მიიღო მონაწილეობა, იმ დროს, როცა ქართული ეკლესია ჩამოყალიბებულიც კი არ იყო.

პროფ. გ. გრიგოლიას, პროფ. ნ. ადონცისა და პ. ინგოროყვას აზრით კი, ისტორიული პიტეუნტი მდებარეობდა ლაზიკაში, რიზესთან ახლოს, ეს მტკიცება მთლიანად ეთანადება გელასი კესარიელის IV საუკუნის ცნობას, რომ ქართველთა განმანათლებელმა წმიდა ნინომ მოაქცია არა მარტო იბერები, არამედ ლაზებიც, ე.ი. მთელი ქართველი ერი – „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, როგორც წერს რუის-ურბნისის კრება.

წმიდა ნინომ რომ მოაქცია ლაზიკა და ამასთანავე დააარსა კიდეც ლაზიკის მთავარი საეპისკოპოსო კათედრა ოფ-რიზეს რეგიონში, ამის შესახებ წერდა ლაზიკის XVII საუკუნის მიტროპოლიტი გერმანე რუსეთის მეფისათვის გაგზავნილ ცნობაში. აქედან იყო რიზესთან მდებარე პიტეუნტის საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის ეპისკოპოსი მონაწილეობდა პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებაში, და არა აფხაზეთის პიტეუნტიდან.

მართალია, აფხაზეთში მდებარეობდა ბიჭვინთის ცნობილი საეკლესიო ცენტრი, მაგრამ ის დაარსებული იქნა ქართული ეკლესიის მიერ ცოტა მოგვიანებით, ის ქართული ეკლესიის ერთ-ერთ უმთავრეს სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა მუდამ, თავისი ისტორიის მანძილზე, და არა ბერძნულისა.

ასევე, გ. გრიგოლიას კვლევით, აფხაზეთის სებასტოპოლისი (ცხუმთან) სხვაა, ხოლო ბიზანტიური წყაროების სებასტოპოლისი სხვა. თუ ეს ასეა, მაშინ აფხაზ საეკლესიო სეპარატისტთა კიდევ ერთ მტკიცებას ეცლება საფუძველი ე.წ. სებასტოპოლისის (აბაზგიის) ავტოკეფალურ ეკლესიასთან დაკავშირებით.

ბიზანტიურ წყაროთა ცნობებით, სებასტოპოლისი მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ლაზიკაში, აფსაროსთან.

კლავდიოს პტოლემეაიოსის ნიგნში – „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“ ნიგნი V, თავი VI – ჩამოთვლილია კაბადოკიის ადგილები, კერძოდ, მდ. აფსაროსისა და მისი შენაკადი ლიკოსის შემდეგ დასახელებულია **სებასტოპოლისი**. ის დასახელებულია ქალაქების ჩამონათვალთა ბოლოში – ის, ჩანს ითვლება კაბადოკიის უკიდურეს სასაზღვრო პუნქტად – (გ. გრიგოლია, „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“, გვ. 128).

ცხუმის სებასტოპოლისი შეუძლებელია ყოფილიყო კაბადოკიის სასაზღვრო პუნქტი.

პტოლემეაიოსი **აფსაროსსა და ფასისს შორის ათავსებს ქ. სებასტოპოლისს** (იქვე, გვ. 141). (პტოლემეაიოსის მიხედვით, მდ. აფსაროსი არაა მდ. ფაზისი, თუმცა ორივეს ერთი დ აიგივე დასახელების შენაკადი აქვს).

სებასტოპოლისი, პტოლემეაიოსის მიხედვით, მდებარეობდა კოლხეთის სამხრეთით.

კოლხეთი მდებარეობდა კაბადოკიის შემდეგ, იწყებოდა დიოსკურია-სებასტოპოლისით და მთავრდებოდა მდ. ფასისით. ჩრდილოეთიდან „კოლხეთი მთავრდება ფაზისით“, „სამხრეთიდან ესაზღვრება კაბადოკიის პონტო და მისი მომდევნო დიდი არმენიის ნაწილი“ (იქვე, გვ. 128).

გ. გრიგოლია იხილავს ცნობილ Notitia Dignitatum-ს რომელსაც ქართულად ეწოდება – „ნუსხა ყველა თანამდებობისა და მმართველობისა, როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედროსი, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხარეებში“ (გ. გრიგოლია, „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“, გვ. 120).

ეს არის V საუკუნის ძეგლი, რომლის მიხედვითაც **„არმენიის სარდალს ექვემდებარება პონტოს სასაზღვრო ხაზი – ტრაპეზუნტი და პითია, ისულმენი, კენე პარამბოლე, სებასტოპოლი, ზიგანა, მოხორა“**.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, არმენიის სარდალს ექვემდებარებოდა არა აფხაზეთის **სებასტოპოლისი, პითია და ზიგანა**, არამედ ტრაპეზუნტის ოლქისა.

საქართველოს ისტორიოგრაფიაში არსებულ პრობლემებს სარკისებურად ასახავს დღეისათვის ფაქტობრივად არსებული ვითარება, კერძოდ, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის რღვევას წინ უძღოდა იდეოლო-

გიური დამარცხება თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიისა საერთაშორისო ასპარეზზე.

ჯორჯ ჰიუტიმ ლაკმუსის ქალაქიდან წარმოაჩინა, რომ რუსული ოკუპაციის პერიოდში, XIX-XX საუკუნეებში ჩამოყალიბებულ თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიას უნარი არ შესწევს შექმნას მტკიცე მეცნიერული საფუძველი საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის დასაცავად.

მაგალითად, ჰიუტი, საბჭოთა პერიოდში დამკვიდრებული სამეცნიერო აპარატის გამოყენებით ამტკიცებდა, რომ ისტორიულად აფხაზეთს არავითარი კავშირი არ ჰქონდა საქართველოსთან, რომ აფხაზეთი, და საერთოდ მთელი დასავლეთ საქართველო, თითქოსდა, ქართველებმა IX-X საუკუნეებში დაიპყრეს ე.წ. ქართიზაციის პროცესის შედეგად.

მისი მსჯელობები ეყრდნობოდა ქართიზაციის თეორიას, რომელიც თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის საძირკველია.

ანუ ჰიუტი იმეორებდა იმას, რაც მასზე წინ XX ს-ის ქართულ ისტორიკოსებს უკვე თეორიულად ჰქონდათ ჩამოყალიბებული, კერძოდ, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველო თავიდანვე ადიღური ტომებით იყო დასახლებული და შემდეგ გაჩნდა იქ ქართული ელემენტი, ხოლო, გაქრისტიანების შემდეგ, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველო თითქმის 600 წლის მანძილზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა და მხოლოდ IX-X საუკუნეებიდან გავრცელდა იქ ქართული ეკლესიის იურისდიქცია ქართიზაციის პროცესის შედეგად, რასაც აფხაზთა სახელმწიფოს გაქრობა და აფხაზთა შევიწროება მოჰყვა შედეგად. ქართიზაციის თეორიამ ქართველი ერი სხვის დამპყრობლად და მოძალადედ წარმოაჩინა საერთაშორისო ასპარეზზე.

გ. გრიგოლიას დასკვნით, ამჟამად გაბატონებული თვალსაზრისი ეყრდნობა პროკოფი კესარიელისა და სხვა ძველი ავტორების ცნობებისადმი ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას და არ შეეფარდებოდა სინამდვილეს.

გ. გრიგოლიას დასკვნები ცვლის ამჟამად არსებულ წარმოდგენებს დასავლეთ საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის შესახებ, ისინი ძალზე მნიშვნელოვანია ეკლესიის ისტორიისათვის.

XX ს-ში ჩვენში გაბატონებულ თვალსაზრისი, რომ კონსტანტინოპოლის ფასისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდნენ მოითხოვს მკაცრ სამეცნიერო რევიზიას, მაგრამ ამ საკითხის შესახებ თავისი მტკიცება დადგენილების სახით გამოაქვეყნა საქართველოს ეკლესიის მმართველმა წმიდა სინოდმა.

ლაზიკის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიების იურისდიქცია ვრცელდებოდა იმ მიწა-წყალზე, რომელსაც კონსტანტინოპოლში „ლაზიკას“ უწოდებდნენ, ამჟამად კი ლაზისტანი ეწოდება, ესაა ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, რომელიც ისუსტინიანეს დროს ბიზანტიამ დაიქვემდებარა და ამიტომ აქ დაარსდა კიდეც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის კათედრები.

ლაზიკის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის განსაზღვრას უპირველესი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესწავლისათვის, ლაზიკის ზუსტი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის განსაზღვრის გარეშე შეუძლებელია პირველი ათასწლეულის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის დანერა.

ლაზიკის გეოგრაფიული მდებარეობის შესახებ არსებობს რამდენიმე განსხვავებული თვალსაზრისი.

ამჟამინდელი ოფიციალური საისტორიო თვალსაზრისით, ლაზიკა ეწოდებოდა დასავლეთ საქართველოს, რაც არასწორია, შსაბამისად, ამიტომაც, უმართებულოა მტკიცება, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველო ეკლესიურადაც კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა, რადგანაც წყაროებით ლაზიკაში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს რამდენიმე ეპარქია ჰქონდა.

ლაზიკის ადგილმდებარეობის შესახებ სულ სხვა თვალსაზრისისა იყვნენ ეკლესიის წმიდა მამები და ძველი ქართული ისტორიოგრაფია.

ბერძნული წყაროების საუკეთესო მცოდნე ათონელი მამების, კერძოდ კი, ექვთიმე მთაწმიდელის თვალსაზრისით, ფაზისი მდინარე ჭოროხს, ხოლო ლაზიკა – მდინარე ჭოროხიდან ტრაპეზუნტისაკენ მიმდებარე სანახებს ერქვა, მას „სოფელი მეგრელთას“ უწოდებდნენ (წმიდა ათონელი მამები თავიანთ თხზულებებში სიტყვა „ლაზიკას“ თარგმნიდნენ ასე – „სოფელი მეგრელთა“).

საერთოდ, არსებობდა როგორც სამხრეთ ეგრისი, ასევე ჩრდილოეთ ეგრისი, ქართველი ძველი ისტორიკოსები და ეკლესიის მამები სამხრეთ ეგრისს ასევე „მეგრელთა სოფელს“ ანუ ქვეყანას უწოდებდნენ, ესაა ტრაპეზუნტის რეგიონი, რომელსაც ზოგადად „ლაზიკა“ ერქვა, ხოლო ჩრდილოეთ ეგრისი მდებარეობდა რიონის მარჯვენა სანაპიროს მხარეს, მას ძველი ისტორიკოსები „ეგრისის საერისთავოს“ უწოდებდნენ, ის როგორც მოქცევაი ქართლისაის, ასევე, ქართლის ცხოვრების ცნობებით, წარმოადგენდა ქუჯი-ფარნავაზის მიერ დაარსებული სახელმწიფოს ნაწილს. მისი დედაქალაქი იყო ქალაქი ეგრი ანუ ბეღია, მდინარე ეგრისწყალზე, ამჟამინდელ აფხაზეთში.

ბიზანტიური წყაროების „ლაზიკის“ შესახებ ძველი მამების საეკლესიო თვალსაზრისს ვადასტურებ და მივიჩნევ, რომ ლაზიკა იმთავითვე ერქვა ტრაპეზუნტის მიმდებარე რეგიონს (ჭოროხიდან ზიგანა-გუმუშხანეს მიმართულებით), ანუ ისტორიული სამხრეთ ეგრისის ვრცელ მხარეს.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი მოსაზრების დასამტკიცებლად გამოწვლილ-ვით ვიხილავთ პირველწყაროებს: სტრაბონის, პროკოფი კესარიელის, აგა-

თია სქოლასტიკოსის, თეოფილაქტე სიმოკატას და ბერძენ-რომაელ სხვადასხვა ავტორთა შესაბამის შრომებს, ასევე ძველ სომეხ ისტორიკოსთა (მოვსეს ხორენაცის, უხტანესის, არისტაკეს ლასტივერტეცისა და სხვათა ნაშრომებს) და ცხადია, ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიას („მოქცევაი ქართლისაი“, „ქართლის ცხოვრება“ და სხვა).

ჩემი თემისათვის უაღრესად განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილების (ძეგლისნერის) განსაზღვრება დასავლეთ საქართველოში თავდაპირველადვე საქართველოს (მცხეთის) ეკლესიის იურისდიქციის განვრცობის შესახებ (და არა კონსტანტინოპოლისა, რასაც ქვემოთ ვეხებით).

ჩვენმა ძიებამ, როგორც ითქვა, ჩამოგვიყალიბა თვალსაზრისი, რომ ლაზიკა იმთავითვე მდებარეობდა ჭოროხამდე მდებარე შემდეგდროინდელ პონტოს (ტრაპეზუნტის) რეგიონში, ე.წ. „სამხრეთ ეგრისში“ (იგივე „სოფელი მეგრელთა“), (ეს თემა ქვემოთაა განხილული).

ლაზები არიან პირდაპირი შთამომავლები ხალიბებისა ანუ ქაღდებისა, ეს მოსაზრება ჩამოგვიყალიბა ქსენოფონტეს შრომებმა (რომელნიც ქვემოთაა განხილული), სტრაბონის ცნობებმა (მაგალითად, სტრაბონის ცნობით, ხალიბებს (ქაღდებს) ასევე ჰქონდათ ეთნონიმი – „ალაზონები“, მათ ქვეყანას შემდეგში „ალაზონია“ (ლაზონია, ლაზია) ერქვა, სიტყვებში „ალაზონია“ და „ლაზონი“ – ფუძეა „ლაზ“-ი) და სხვა წყაროთა მონაცემებმა. აღნიშნულთა გარდა ასევე ვიყენებთ მრავალ სხვა წყაროს.

ლაზიკაში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიების ადგილმდებარეობის განსაზღვრისას, ცხადია, ჩვენი უმთავრესი ამოცანაა გამოვარკვიოთ, სად მდებარეობდა ლაზიკა.

როგორც ითქვა, თითქოსდა, ეს საკითხი თეორიულად გარკვეულია ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, რომლის მიხედვით, ლაზიკა ერქვა დასავლეთ საქართველოს, მაგრამ ჩვენ გვაეჭვებს ეს თეორია, უფრო მეტიც, მისი გაურკვევლობა ხელს გვიშლის ჩვენი ამოცანის გადაჭრაში.

გამოსავალი ალბათ ისაა, რომ მოვახდინოთ კონსტრუირება იმისა, თუ რა სახის, როგორი ბუნებისა და გეოგრაფიული გარემოს ქვეყანას გადმოგვცემს ლაზიკის აღწერისას სხვადასხვა ავტორი და მათ შორის ამ საკითხზე საგანგებოდ მომუშავე პროკოფი კესარიელი.

ამოცანა უფრო კონკრეტდება – ჩვენ გვინტერესებს განვსაზღვროთ ლაზიკის ადგილმდებარეობა VI საუკუნეში, ანუ პროკოფი კესარიელის ეპოქაში.

„მეცნიერული დაკვირვების პროცესში ბუნება დამკვირვებელს ეძლევა პრაქტიკის ფორმით, მკვლევარი გამოყოფს ბუნებაში ობიექტების გარკვეულ ნაკრებს, აფიქსირებს ყოველ მათგანს მკაცრად განსაზღვრული ნიშნებით და იყენებს მას ექსპერიმენტისა და დაკვირვების სახით“ (ა. ფრანგიშვილი, ო. ნამიჩიშვილი, საუბრები მეცნიერების ფილოსოფიის შესახებ, 2009, გვ. 279).

დავსვით კითხვა – რა სახისა იყო პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკის გეოგრაფიული გარემო, ბუნება?

1) პროკოფის ცნობით, ლაზიკის ქვეყნის ზღვის მთელი სანაპირო იმდენად კლდოვანი იყო, რომ ის აჩერებდა ზღვის დენას. ლაზიკის ზღვისპირა სანაპირო მთელი ლაზიკის ტერიტორიაზე იყო კლდოვანი – „ლაზიკაში კი მინა ყოველგნით ზღვიდანაა წარმოჩენილი და მის დენას აფერხებს, აქ შემოქმედს ზღვისთვის საზღვარი დაუდგენია, აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს, არამედ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება, იცავს მიჩენილ საზღვარს“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 142). დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირი ჩაქვიდან ბიჭვინთამდე კლდოვანი არ არის, პირიქით, ვრცელი ტერიტორია ჩაქვიდან ბიჭვინთამდე და ქუთაისიდან ფოთამდე, რომელსაც ამჟამად ლაზიკას უწოდებენ, წარმოადგენს უვრცელეს ვაკეს. აქ ზღვისპირას კლდეები არ არის. ეს რეალური ფაქტი პროკოფის ცნობას ეწინააღმდეგება. პროკოფის ცნობით ხომ ლაზიკის ზღვის სანაპიროს მთელ სიგრძეზე კლდეები იყო გადაჭიმული, რადგანაც „აქ შემოქმედს ზღვისთვის საზღვარი დაუდგენია, აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს“. 8 რეალობასა და პროკოფის ცნობის შეუსაბამობის გამო ისმის კითხვა: სადაა საქართველოს ზღვისპირა დაბლობზე კლდოვანი სანაპირო? აქ კლდოვანი სანაპირო არ არის, მაგრამ კლდოვანია სანაპირო ბათუმ-ხოფას მიმართულებით, მაშასადამე აქ, ბათუმ-ხოფას მიმართულებით, შეიძლება ვეძიოთ პროკოფის ლაზიკა.

2) საერთოდ, პროკოფის სიტყვით, ლაზიკა იყო არა ბარის, არამედ მთიანი და კლდოვანი (დაქანებული ფერდების მქონე) ქვეყანა (პროკოფის შესაბამისი ნაშრომი საგანგებოდ ქვემოთაა განხილული). დასავლეთ საქართველოს უმეტესი ზღვისპირა ნაწილი არაა მთიან-კლდოვანი, პირიქით, ის უვრცელესი ვაკეა. ეს ფაქტი და წყაროს ცნობა ერთმანეთს არ ეთანადება.

3) კლდოვანობისა და მაღალმთიანობის გამო ლაზიკის მხოლოდ ერთ მცირე მონაკვეთში (მოხირისში) მოდიოდა მოსავალი (ხორბალი, ღვინო), დანარჩენი მისი ადგილები უმოსავლო იყო (კლდიან-მთებიანი იყო, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი კი, როგორც აღინიშნა, უვრცელესი ვაკეა, აქ სუბტროპიკული მოსავალიც კი მოდის).

4) ლაზიკის მდინარე ფაზისი ზღვის შესართავთან ძალზე სწრაფი იყო (მაგ., მას შეეძლო 30-კაციანი ნავის (კატარლის) იმდენად დიდი სიჩქარით წაღება, რომ ისტორიკოსის ცნობით, მისი მართვა ამ 30 მეომარს, ანუ ღონიერ მენავეს, ძალზე უჭირდა). რეალურად კი ზღვის შესართავთან მდ. რიონი არაა ჩქარი. ფაქტი და წყაროს ცნობა ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. ეს და სხვა ფაქტები უფლებას გვაძლევს მდ. ფაზისი სხვაგან ვეძიოთ.

5) პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკის ციხესიმაგრეები სარაპანა და სკანდა, მდებარეობდნენ მაღალმთიან ანუ უმოსავლო ადგილებში, სადაც არ მოდიოდა მარცვლეული (პურეული) და ყურძენი (ე.ი. უვენახო ადგილი იყო), სადაც კლდოვანებისა და მაღალმთიანობის გამო სურსათ-სანოვაგე ზურგით აჰქონდათ. რეალურად კი იმერეთის შორაპანი და იმერეთის სკანდე არ მდებარეობენ ასეთ უმოსავლო და მაღალმთიან ადგილებში. ისინი ზღვის დონი-

დან 170-250 მეტრში მდებარეობენ, რაც იდეალური პირობაა მევენახეობის განვითარებისათვის. შორაპანში საბჭოთა პერიოდში მევენახეობის სახელოვანი, ე.წ. საბჭოთა მეურნეობა არსებობდა. რეალობა და წყაროს ცნობა ერთმანეთს ეწინააღმდეგება.

6) პროკოფის ცნობით, არა მარტო ლაზიკის ზღვის მთელი სანაპირო, არამედ მდ. ფაზისის მთელი სანაპიროც სათავიდან ზღვამდე კლდოვანი იყო. თუ რიონი ფაზისია, მაშინ რიონს თავის ვრცელ დაბლობში კლდოვანი ნაპირები უნდა ჰქონდეს. ეს კი ასე არაა, პირიქით, ქუთაისიდან ფოთამდე რიონი უვრცელეს ვაკეზე მიედინება ყოველგვარი კლდოვანი ნაპირების გარეშე. ეს ფაქტი პროკოფის ცნობებს ეწინააღმდეგება. აღნიშნულთა გარდა, არსებობს სხვა მრავალი ერთმანეთის საწინააღმდეგო რეალურად არსებული ფაქტი და წყაროს ცნობა. დასავლეთ საქართველოს ბარში არსებული რეალური გეოგრაფიული ფაქტებისა და პროკოფის (ასევე სხვა წყაროთა) ცნობების შეუთავსებლობამ, უფლება მოგვცა განგვეცხადებინა, რომ ლაზიკა სხვა გეოგრაფიულ გარემოში უნდა ვეძიოთ. ერთი სიტყვით, **ლაზიკა იყო ზემოაღწერილი ნიშნების მქონე, ანუ მაღალმთიან-კლდოვანი ქვეყანა.**

ასეთი ნიშნების მქონე ლაზიკის ადგილმდებარეობის მოძიებისთვის ჩვენ კიდევ ერთხელ უნდა შევამოწმოთ ისტორიული საქართველოს რომელი მხარეა ასეთი მკაცრი და კლდოვანი ბუნებისა, ეს დასავლეთ საქართველოს გავაკებულები ქვეყანაა, რიონის დაბლობის ბარი, თუ კლდოვან-ხრიოკი ჭოროხის ხეობა? რა გვეხმარება ამ ამოცანის გადაჭრაში? თითქოსდა, ჩვენს დასახმარებლად წინასწარ იზრუნა თვით პროკოფი კესარიელმა, მისი სიტყვით, ეს არის ბუნების ანუ გეოგრაფიული გარემოს უცვლელობა ათასწლეულთა მანძილზე. პროკოფი კესარიელი ლაზიკისა და მდ. ფაზისის შესახებ წერს: „საკითხი ეხება არა მოჩვენებით რაიმეს, არამედ მდინარეს და ქვეყანას, რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 140). თუ სამყაროს ათასწლეულთა მანძილზე ჩამოყალიბებული ფიზიკური სურათი (სახე) უცვლელია, ეს საშუალებას გვაძლევს ავაგოთ ძველი თეორიების დასასაბუთებლად ახალი თეორიული სქემა. ამისთვის კი საჭიროა თავდაპირველად შეიქმნას ჰიპოთეზური მოდელი, რომელიც შემდეგ დასაბუთდება ცდებით. მაგალითად, ნაშრომში – ჩვენ ჯერ შევქმენით ჰიპოთეზური მოდელი, რომ პროკოფისეული სკანდა უნდა ვეძიოთ ისეთ გარემოში, რომელშიც იმყოფებოდა ეს ციხესიმაგრე პროკოფის აღწერით, კერძოდ, ის მდებარეობდა მაღალმთიანეთში, სადაც გადიოდა იბერია-ლაზიკის დამაკავშირებელი ძალზე მნიშვნელოვანი გზა, და ამასთანავე, მაღალმთიანობის გამო არ მოდიოდა ხორბალი და ღვინო, მაშასადამე, ჩვენ უნდა ვეძიოთ მაღალმთიანეთში გამავალი რეგიონების დამაკავშირებელი გზა, სადაც ძველი ციხესიმაგრეა, რომლის სახელი ეტიმოლოგიურად „სკანდ“ ფუძე-ძირთანაა დაახლოებული. ჩვენ, შესაბამისად, სკანდის ძიება დავიწყეთ არსიანის ქედზე, იმ გზის პირას, რომელიც ერთმანეთს აკავშირებდა ჭოროხის ხეობას (კლარჯეთს) და ისტორი-

ული იბერიის კოლა-არტაანის მხარეს. ამის შემდეგ მოვამზადეთ საგანგებო ექსპედიცია, რომელმაც ადგილზე გამოკითხვის გზით, თურქ მკვიდრებისგან მოისმინა, რომ საძიებელ ადგილას, არსიანის ქედზე 2000 მ. სიმაღლეზე, ისტორიული კლარჯეთისა და არტაანის დამაკავშირებელი მნიშვნელოვანი გზის პირას, ძველ ციხესიმაგრესთან (სოფელ ბაგდასენთან) ერთ ადგილზეა თავმოყრილია „სკანდ“ ფუძის მქონე პუნქტები, ესენია: კანრიდი, კანდილი, ქანოტამალი, ქინძის ციხე და პუნქტი ასკანი. იქვეა დიდ ციხეთა ნანგრევები, რომელთა შუა გადიოდა კლარჯეთ-არტაანის დამაკავშირებელი ძველი გზა და იქვეა ახალი გზა (ექსპედიციის მუშაობის შედეგი ქვემოთაა გადმოცემული). ესაა ალპური ზონა და არ მოდის მოსავალი. მაშასადამე, ჩვენი ჰიპოთეზური მოდელი (რომ სკანდა არსიანის ქედზე შეიძლება ყოფილიყო) – დადასტურდა (დასაბუთდა) ცდით (უფრო გამოწვლილვითი ანალიზი იხილეთ ქვემოთ). მაშასადამე, ობიექტთა ემპირული შესწავლიდან ჩვენ შეგვიძლია გადავიდეთ მათ თეორიულ ათვისებაზე. ექსპერიმენტები ამის საშუალებას იძლევა. ჩვენს ნაშრომში მოცემულია რამდენიმე ასეთი ექსპერიმენტის განხილვა. როგორც ცნობილია, ემპირიული კვლევა ეყრდნობა მკვლევრის უშუალო პრაქტიკულ მოქმედებას შესასწავლ ობიექტთან. იგი გულისხმობს დაკვირვების განხორციელებას და ექსპერიმენტულ მოღვაწეობას (იქვე, გვ. 257). მაგალითად, ჩვენთვის თეორიულად ცნობილია, რომ სტრაბონის აღწერით, სარაპანასთან ფაზისი არის ძალზე სწრაფი, იმდენად სწრაფი, რომ იგი აქ „ღრიალით და დიდი მქუხარებით“ (ამ ადგილიდან) მიემართება კოლხიდაში. ჩვენ ეს ცნობა შეგვიძლია შევამოწმოთ ექსპერიმენტით. ამისთვის საჭიროა სარაპანასთან დავაკვირდეთ მდინარეს – ძალზე სწრაფია ის თუ არა, და აქვს თუ არა მას მქუხარე, მგრგვინავი და მჭექარე ხმა ამ ადგილას. ამჟამინდელი ოფიციალური მეცნიერული ცოდნით სარაპანა არის იგივე შორაპანი, დაბა ზესტაფონთან. აქ მის სანაპიროზე ჩამოედინება მდინარე ძირულა. ჩვენი მეცნიერების მტკიცებით, ძირულა იგივე ფაზისია სათავეებში. დავაკვირდეთ ამ ადგილას ძირულას, არის თუ არა ის აქ, შორაპანთან, „ძალზე სწრაფი და მქუხარე“, როგორც აღწერს სტრაბონი. ჩვენ ეს თვალთაყმედვით და ვინახოთ და მოვუსმინოთ კიდევ მის ხმას. ასეთი მარტივი, მაგრამ ძალზე საჭირო ექსპერიმენტები მრავლადაა მოცემული ჩვენს შრომაში, აქვე, ალბათ, შეიძლება კიდევ ითქვას, რომ შორაპანთან არსებული რეალური გეოგრაფიული ფაქტი განსხვავებულია, კერძოდ, აქ მდ. ძირულა არის არა თუ ჩქარი, არამედ არის მდორე, ძალზე ნელი, სარკული ზედაპირის მქონე. ის აქ უფრო ნაკადულია და ძნელია ის აღიქვა ისეთ მდინარედ, რომელზეც დიდი ნავეები დაცურავენ, თანაც, შორაპანთან ძირულა უხმაურო და ჩუმი. ამ არეალზე მეორე, მის ახლოს გამდინარე წყალს – მართლაც, თითქოსდა საგანგებოდ, „დუმლილაც“ კი ეწოდება, რადგანაც შორაპანთან (და მის ახლომახლო) მიწის ზედაპირი თითქმის ვაკეა, ამიტომაც აქ გამავალი მდინარეები არ ხმაურობენ. ამ რეალური ფაქტისაგან განსხვავებით, პროკოფის მიერ აღწერილი სარაპანას და სკანდას ციხეები იმდენად მაღალ მთაში მდებარეობდნენ, რომ იქ სურსათ-სანოვაგე საჭაპანო პირუტყვითაც ვერ აჰქონდათ და მას მებარგული კაცები ზურგით ეზიდებოდნენ. თანაც, პროკოფისავე თქმით, ამ 11

მაღალ მთაში, როგორც აღინიშნა, ხორბალი და ვენახი ვერ ხარობდა დიდი სიმაღლის გამო. შევადაროთ და ჩვენი თვალთ ვნახოთ, რომ, როგორც ითქვა, ზესტაფონის შორაპანი არა მაღალ მთაში, არამედ სუბტროპიკულ ზონაში მდებარეობს, ამიტომაც აქ ამჟამად გაშენებულია ვენახის პლანტაციები და სუბტროპიკული ხეხილი. ეს ექსპერიმენტი, წყაროების ანალიზთან ერთად, უფლებას გვაძლევს გამოვთქვათ ეჭვი, რომ პროკოფის მიერ აღწერილი ციხესიმაგრე სარაპანა და ზესტაფონის შორაპანი შეუძლებელია იყოს ერთი და იგივე პუნქტი, ამიტომ სტრაბონის სარაპანა უნდა ვეძებოთ სხვაგან, წყაროში აღწერილის შესაბამის გეოგრაფიულ გარემოში. როგორც ითქვა, ჩვენი მთავარი ამოცანაა დავადგინოთ კონსტანტინოპოლის ეპარქიების ადგილმდებარეობა ლაზიკაში. მაშასადამე, თუ პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკა დასავლეთ საქართველოა, ეს ეპარქიები აქ უნდა ვეძიოთ, ანდა ისინი უნდა ვეძიოთ სხვაგან, ისტორიული საქართველოს შესაბამის მხარეში. ამ ძიების დროს უმთავრესია თავიდან ავირიდოთ სუბიექტური მომენტი. ჩვენი ამოცანის პასუხმა ობიექტური ახსნა უნდა მოუძებნოს ძველ და ახალ მასალას. უნდა მოიძებნოს ფაქტების შესაბამისი თეორიული ახსნა. ფაქტების ფორმირებაში მონაწილეობს თეორიული ცნობები, რომლებიც წარსულში დამოუკიდებლად იყო შემონმებული. მაგალითად, ამჟამინდელ ისტორიოგრაფიაში დოგმად არის მიღებული შემდეგი თვალსაზრისი: იმის გამო, რომ ფაზისი იყო სანაოსნო მდინარე, ის არ შეიძლება იყოს მდ. ჭოროხი, რადგან, თანამედროვე ისტორიკოსის მტკიცებით, „ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მდინარე“ (ო. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, 1986, გვ. 46). იყო თუ არა ჭოროხი სანაოსნო მდინარე?

უნდა დავძლიოთ ამჟამად სამეცნიერო წრეებში გაბატონებული თეორია, რომელიც უარყოფს, რომ ჭოროხი სანაოსნო მდინარე იყო („ამიტომაც ის არაა ფაზისი“).

მაშასადამე, თუკი დამტკიცდება, რომ ჭოროხი სანაოსნო მდინარე იყო, ამ შმთხვევაში ის შიძლება ჩაითვალოს ფაზისად.

იყო თუ არა ჭოროხი სანაოსნო მდინარე?

ამისათვის საჭიროა ექსპერიმენტის ჩატარება, ანდა ამის შესახებ უკვე დავინყებუი სხვა მეცნიერული ცოდნის მოძიება.

ამასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ჩვენ ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ გვაქვს ძველთაძველი ცოდნა, რომელიც წარსულში დამოუკიდებლად იყო შემონმებული. მაგალითად, ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ პირველი ცნობა განეკუთვნება VIII საუკუნეს, მათიანეში აღნიშნულია, რომ აშოტ კურაპალატის მკვლევებს შეხება ჰქონდათ ჭოროხის ერთ-ერთ ნავსაყუდელ ადგილთან, რომლის სახელი იყო – „სანავე“, ამასთანავე, ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ წერდნენ XVII ს. თურქი (ჩელები), XIX ს. რუსი (ვეიდენბაუმი,) და ქართველი (ყაზბეგი, ბაქრაძე) ისტორიკოსები და სხვები.

მაშასადამე, ჩვენ გვაქვს შემონმებული თეორიული ცოდნა ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ, რომელსაც ამჟამად ვიყენებთ ახალი ფაქტის ფორმირებისას. ის შეიძლება გამოვიყენოთ ახალი თეორიული იდეებისა და წარმოდგენების განსავითარებლად.

მაშასადამე, თუ ჭოროხზე ნაოსნობა ძველთაგანვე იყო, ეს ფაქტი უფლებას გვაძლევს დაუშვათ ხელახლა აღორძინებული იდეა, რომ ჭოროხი – ფაზისია და წყაროები განვიხილოთ ამ კუთხით.

ცნობილი პ. შლიმანი ჭოროხის ქვემოწელზე ათავსებდა კოლხეთის ცენტრს და ამიტომ შლიმანი „ძველი საბერძნეთისა და კოლხეთის მძლავრ ურთიერთკავშირს ბათუმის რეგიონში ვარაუდობდა“ (ო. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, 1986, გვ. 44). ახალი თეორიული მოდელის მისაღებად განვიხილოთ ძველი თეორიული კონსტრუქცია, მაგალითად, სტრაბონის ცნობით, მდ. ფაზისზე გადებული იყო 120 ხიდი. ფაქტია, რომ მდ. რიონის დაბლობზე (ქუთაისიდან ფოთამდე) ნარსულში, თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვამდე, შეუძლებელი იყო 120 ხიდის აგება გრუნტის სირბილის, ადგილის ღრმა დაჭაობების, მდინარე რიონის კლაკნილობისა და მისი კალაპოტის ხშირი ცვლილების გამო. მეორე მხრივ, ტექნოლოგიურად შეუძლებელია ბარში რიონზე 120 ხიდის გადება, ამჟამადაც, XXI ს-ში, თანამედროვე ტექნოლოგიების პირობებში მდ. რიონზე სულ რამდენიმე ხიდია გადებული (იგულისხმება ქ. ქუთაისიდან ფოთამდე). საქმე ისაა, რომ მდ. რიონის კალაპოტი ძალზე განიერია, დატოტვილია, ძველად არასდროს ჰქონდა ერთი კალაპოტი, რადგანაც ხშირად იცვლიდა მას, მაგრამ მდ. რიონის დაბლობზე მდ. რიონზე 120 ხიდის გადება შეუძლებელი იყო უპირველესად ტექნიკური მიზეზების გამო: ფოთიდან თითქმის ქუთაისამდე რიონის სანაპიროები ხიდის ბურჯებისათვის არ შეიცავს მყარ გრუნტს, ამიტომაც საჭიროა ხიდის ბურჯების ასაგებად მნიშვნელოვანი საინჟინრო სამუშაოების ჩატარება. ძველ დროს ხიდის ბურჯებს აყრდნობდნენ კლდოვან ქანებს ანდა მყარ გრუნტს, რომელსაც გარკვეულწილად აძლიერებდნენ, ამიტომაც ხიდების აგებისათვის შესაბამისი გრუნტის სანაპიროს მოძებნა იყო საჭირო. რიონის ვაკე-დაბლობის ჭაობები, განსაკუთრებით კი სანაპიროები, არც ახლა და მით უმეტეს 2000-1500 წლის წინ, ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ჭაობის ღია, ანუ წყლით გაჯერებული მიწა – განიერი მდინარისათვის საჭირო გრძელი ხიდის მძიმე ბურჯებს ვერ დაიჭერდა. ამისათვის ძველ დროს, როგორც ითქვა, კლდოვან სანაპიროებს იყენებდნენ. კლდეებზე, როგორც წესი, ძველი ტექნოლოგიების შესაბამისად იდგმებოდა ხიდის ბურჯები. მდ. რიონის დაბლობზე კი კლდეები არ არის. რიონის ბარში ქუთაისიდან ფოთამდე არც ერთი ასეთი ძველი თაღოვანი ხიდი არც რიონზე და არც მის შენაკადებზე არაა და ეს ბუნებრივიცაა, ასეთი ხიდების გადება რიონის ბარში შეუძლებელია. მდ. რიონის ერთი სანაპიროდან მეორეზე გადადიოდნენ არა ხიდებით, არამედ ბორნებით – გაჭიმული იყო ბაგირები, რომელებზეც ტივები ან ნაგები იყო გამობმული და ერთ სანაპიროს აერთებდნენ მეორესთან – ეს იყო ბუნებრივი წესი გეოგრაფიული გარემოდან გამომდინარე. მაშასადამე, სტრაბონის ცნობის დასამტკიცებლად საჭირო იყო ძიება ახალი თეორიული კონსტრუქციისა, ანუ ძიება ისეთი მდინარის უცვლელი, კლდოვანი კალაპოტისა, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა 120 ხიდის აგება. ნამდვილად იყო თუ არა მდ. ფაზისზე ასი ან მეტი ხიდი? უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იყო, მაგრამ არა მდ. რიონზე, არამედ მდ. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე. პროკო-

ფი ხშირად წერს – „მდ. ფაზისის ორივე სანაპირო არის კლდოვანი და ამიტომ მისი კალაპოტი უცვლელია“, სწორედ ამ მდინარისპირა კლდეებზე იდგმებოდა ხიდის ბურჯები, რომლებზეც, ძველი ტექნოლოგიების შესაბამისად, დგამდნენ თაღოვან ხიდებს. მართლაც, მდ. ჭოროხის ხეობაში, შენაკადებზე, დღემდეა მოღწეული ათეულობით უძველესი თაღოვანი ხიდი, გადებული ღრმა მდინარეებზე. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე შესაძლოა 120 ხიდის აგება, რადგანაც ის და მისი შენაკადები მიედინება კლდეთა შორის, ამის გამო მისი კალაპოტი მუდამ უცვლელია. მისი სანაპიროები კლდოვანობის გამო მყარი საყრდენია მძიმე კონსტრუქციებისათვის და მათზე შეიძლებაოდა ხიდის ბურჯების დაყრდნობა (მართლაც, ჭოროხსა და მის შენაკადებზე, ამჟამადაც, უამრავი ძველი თაღოვანი ხიდია შემორჩენილი, მაშინ როცა რიონის დაბლობზე, როგორც ითქვა, ძველი ხიდების ნაშთებს ვერ შეხვდებით. (ბაქრაძის ცნობით, მის დროს, ჭოროხზე 300-ზე მეტი ხიდი იყო). ასეთი ფაქტისა და წყაროს ცნობის ერთმანეთთან შეუსაბამო მაგალითი მრავალია. მაშასადამე, საჭიროა თეორიის მორგება რეალობასთან. ამ რეალობაში კი შეიძლება გვიბიძგოს იმისკენ, რომ შევცვალოთ ამჟამად მიღებული ფუნდამენტური თეორიული სქემა – რომ ლაზიკა დასავლეთ საქართველოა.

სინამდვილეში, ლაზიკის აღნიშნული საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის ოლქში – ქალაქ ზიგანას რეგიონში, იქვე იყო როდოპოლისის კათედრაც. ამის შესახებ მიუთითებს არა მხოლოდ მსოფლიოში სახელგანთქმული მეცნიერი ნ. ადონცი, არამედ, ამჟამად, საბერძნეთში დაბეჭდილი ზოგიერთი საეკლესიო რუკაც.

ქართული წყაროების დაბეჭდილებული მტკიცებით, მუდამ, ფარნავაზ მეფის დროიდანაც, დასავლეთ საქართველო ყოველთვის შედიოდა ქართლის სამეფოს საზღვრებში ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე და ვახტანგ გორგასლის შემდეგ ვიდრე მდ. კლისურამდე. ამიტომაც მიიჩნეოდა, რომ ამ სასაზღვრო მდინარეების აქეთ, დასავლეთ საქართველოში, კონსტანტინოპოლს არასოდეს იურისდიქცია არ გააჩნდა, მხოლოდ ამ მდინარეების იქით მდებარე ტერიტორია შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, VIII ს-მდე. მაგრამ ეკლესიურად ისიც ქართულ ეკლესიაში შედიოდა. ამის მიზეზს გვიხსნის „ქართლის ცხოვრების“ ჩანართი, რომლის მიხედვითაც, VI მსოფლიო კრების გადწყვეტილებით (ე.ი. VII საუკუნიდან) მთელი მართლმადიდებლური კავკასია (ჩრდილო და სამხრეთი) საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

რუსულ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიაში“, დასავლეთ საქართველოს მსგავსად, სამხრეთ საქართველოც არაქართულ ქვეყნადაა გამოცხადებული, სადაც, თითქოსდა, ქართული ეკლესიის გაბატონების შემდეგ მოხდა მკვიდრი „სომხების“ გაქართველება. „სომხების“ გაქართველების „თვალსაზრისი“ იმდენადაა გავრცელებული, რომ მან უკვე ქართულ საეკლესიო გამოცემებშიც შეაღწია. მაგალითად, ცნობილი ავტორი წერს: კირიონ I კათალიკოსმა, ქვემო ქართლში „არაქართული მოსახლეობის გასაქართველებლად მარჯვედ გამოიყენა პოლიტიკური ვითარება“ (საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები, თბ., 2000, გვ. 28).

მსგავსადვე, დბარი ამრავლებს და წიგნებისა და მიმართვების სახით ხშირად აგზავნის კონსტანტინოპოლისა და სხვა საპატრიარქოებში მტკიცებას, თითქოსდა, ქართული ეკლესია იმთავითვე პროზელიტურ-მწვალებლური ბუნებისა იყო, რადგანაც ის, თითქოსდა, მე-9 და მე-10 საუკუნეებში შეიჭრა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში, გააძევა იქედან ბერძნული სამღვდლოება და იერარქია, აკრძალა ბერძნული და ასევე აფხაზურენოვანი ღვთისმსახურება და შემოიღო მათ ნაცვლად ქართულენოვანი.

შეუძლებელია, საქართველოს წმიდა ეკლესია პროზელიტური ყოფილიყო იმიტომ, რომ „პროზელიტური“ ისეთ ეკლესიას ეწოდება, რომელიც იჭრება სხვა ეკლესიის სამრევლოში მისი მისაკუთრების მიზნით. ასეთი ქმედება კი მსოფლიო საეკლესიო კანონებით მიუღებელი იყო და არის. მაგალითად, მოციქულთა 35-ე კანონი ბრძანებს: „**ეპისკოპოსმა არ უნდა გაბედოს ხელდასხმა თავისი სამრევლოს გარეთ, ქალაქებსა და სოფლებში, რომლებიც არ ექვემდებარებიან მის ეკლესიას. ხოლო თუ იგი მხილებული იქნება, უნდა განიკვეთოს ისიც და მის მიერ ხელდასხმულებიც**“ („დიდი სჯულისკანონი“, 1974, მოციქულთა კანონები).

26 მოციქულთა ამ კანონს კიდევ უფრო ამტკიცებს 381 წელს კონსტანტინოპოლში მოწვეული II მსოფლიო კრების მე-2 კანონი: „**ეკლესიათა კეთილად განგებისა და მშვიდობისათვის არც ერთ ეპისკოპოსს არა აქვს უფლება, გასცდეს თავისი ეკლესიის საზღვრებს და შეიჭრას სხვა ეკლესიის საზღვრებში, რათა არ მოახდინოს ეკლესიების აღრევა. კანონის თანახმად, ალექსანდრიის ეპისკოპოსი უნდა განაგებდეს მხოლოდ ეგვიპტის ეკლესიებს... პონტოელი ეპისკოპოსი უნდა მართავდნენ მხოლოდ პონტოს ეკლესიებს, ხოლო თრაკიის ეპისკოპოსი – მხოლოდ თრაკიის ეკლესიებს. ეპისკოპოსი არ უნდა გავიდეს თავისი სამთავროს ეკლესიის ფარგლებიდან ხელდასხმისათვის**“ („დიდი სჯულისკანონი“ 1974, II მს. კრების მე-2 კანონი).

III მსოფლიო კრების მამებმა კიდევ უფრო დაბეჯითებით დამოძღვრეს ეკლესიათა მეთაურები, არ დაემორჩილებინათ სხვისი სამწყსო: „**ნურც ერთი ეპისკოპოსი ნუ მიიტაცებს სხვა ეპარქიას, რომელიც თავიდანვე და ძველთაგანვე არ ემორჩილებოდა მას და არ იყო მის წინამორბედ საყდრისმპყრობელთა გამგებლობის ქვეშ, ხოლო თუ ვინმე მიიტაცებს სხვის ეპარქიას იძულებით, განთავისუფლებული უნდა იყოს იგი, რათა არ დაირღვეს მამათა კანონები**“ (III მსოფლიო კრების მე-8 კანონი).

იმავეს წერს და აღნიშნავს სხვა საეკლესიო კანონებიც.

თუ ქართული ეკლესია პროზელიტური იყო და მას ძველთაგანვე არ ემორჩილებოდა დასავლეთ საქართველოს, აღმოსავლეთ საქართველოს ერთი ნაწილის, სამხრეთ საქართველოს სამწყსოები, ქართულმა ეკლესიამ კი მიითვისა ისინი, ამით დაურღვევია მსოფლიო საეკლესიო კანონები, კერძოდ, მოციქულთა 35-ე, II მსოფლიო კრების მე-2, III მსოფლიო კრების მე-8, კართაგენის 74-ე და სხვა კანონები, და განა კანონდამრღვევი ეკლესია შეიძლება ყოფილიყო მართალი და მართლმადიდებლური, რომლითაც ამაყოფნენ საქართველოს ეკლესიის წმიდა მამები?

ამის თაობაზე შესანიშნავად მიუთითებდა პროკოფი კესარიელი, „რომ ქართველები მართლმადიდებლობის წესებს ყველაზე უკეთ იცავდნენ“.

სომეხი იერარქები წერდნენ, რომ ქართველები ამაყოფენ თავიანთი სარწმუნოებრივი სინმიდით და თავიანთი საეკლესიო უპირატესობით.

დ. დბარი თავის ცილისწამებას ქართული ეკლესიის პროზელიტიზმის შესახებ აყრდნობს ქართული ისტორიოგრაფიის იმავე არასწორ მტკიცებას, რაც ქართულმა ენციკლოპედიამაც გაიმეორა-

„ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ სიტყვით, საქართველოს ეკლესია, თურმე, არღვევდა უმთავრეს საეკლესიო კანონებს და სხვის იურისდიქციაში იჭრებოდა, ის წერს: **„დასავლეთ საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი დასავლეთ საქართველოში „ქართიზაციის“ პროცესს“** (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, „საქ. სსრ“, 1981 წ., გვ. 61).

ქართული ეკლესიის „გაბატონებამდე“ დასავლეთ საქართველოში, ჩვენი ისტორიკოსების მტკიცებით, თურმე არსებობდა ეგრისისა და აფხაზეთის ეკლესიები, რომლებიც იმყოფებოდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ისინი შემდგომ გაერთიანებულან კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაშივე, მაგრამ IX ს-ში მცხეთის საკათალიკოსოს „გაბატონების“ შედეგად კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაუკარგავს მთელი დასავლეთ საქართველოს მომცველი ეს მნიშვნელოვანი სამიტროპოლიტოები და საეპისკოპოსოები.

საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსი წერს: **„ეს საეკლესიო გამოყოფა, როგორც ვთქვით, ერთბაშად არ მომხდარა. ჯერ ხორციელდება ეგრის-აფხაზეთის ეკლესიების გაერთიანება, როგორც კონსტანტინოპოლის სამწყსოში შემავალი ეპარქიისა, რომელსაც სათავეში აფხაზთა კათალიკოსი ედგა (VIII ს-ის ბოლო ან IX ს-ის დასაწყისი); შემდგომ IX ს-ის მანძილზე (საფიქრებელია, უფრო მის პირველ ნახევარშივე) დასავლეთ საქართველოს ეკლესია გამოეყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და მცხეთის ტახტს უერთდება, ხოლო აფხაზთა კათალიკოსი სრულიად საქართველოს კათალიკოსს ექვემდებარება. კონსტანტინოპოლიდან გამოყოფის შემდეგ იწყება ბერძნული კათედრების მოშლა და მათ საპირისპიროდ ქართული საეპისკოპოსო ცენტრების დაარსება“.**

ეს საეკლესიო რეფორმა, ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, საბოლოოდ X ს-ში სრულდება (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბ., 1973).

„ქართული ეკლესიის კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში რეაქციული შეჭრის“ შესახებ თვით აკადემიურ წიგნში „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების მე-2 ტომში“ წერია: **„ქართველები აქედან სდევნიან ბერძნულ ენას, ბერძნულ ვიწრო ეროვნულ კულტურას, შემოაქვთ და ავრცელებენ საკუთარ, ქართულ ენას, ქართულ ღვთისმსახურებას და ქართულ საეკლესიო-სამონასტრო წესებს. ქართულ კულტურას თან მოჰქონდა ქართული პოლიტიკური შეგნება და იდეალი, ასე რომ მცხეთა ჯერ ენობრივად (ეთნიკურ ელემენტებზე დაყრდნობით) შეიჭრა ლიხთიმერეთში, ხოლო შემდეგ, როგორც ჩანს, ეს საინტერესო ფორმულა წამოაყენა თავისი ორგანიზაციული გაბატონების დასაფუძნებლად – „ქარ-**

თლია“ იქ, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზე (მხოლოდ „კვირი-ელეისონი“ შეიძლება ბერძნულად). მირონის კურთხევა „ქართლს“ განე-წესება. მაშასადამე, ქართლს ნაკურთხი მირონი სავალდებულოა ყველა იმ ეკლესიისათვის, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზეა. ცხადია, მცხეთის საკათალიკოსოს მხრივ ეს არის კანონიკური საფუძვლების დაცვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე ორგანიზაციულად გაბატონების მიზნით“ (თ. პაპუაშვილი – ადრეფეოდალური ხანის ქართული ლიტერატურა და საისტორიო მწერლობა, წიგნში: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. II, თბ., 1973).

მსგავს ნაკვლევებს ეყრდნობა აფხაზი საეკლესიო სეპარატისტი დ. დბარი და წერს: IX-X სს-ში „აფხაზური ეკლესია და აფხაზური სახელმწიფო ქართველმა აგრესორებმა ქართული ეკლესიის წინამძღოლობით დაიპყრეს და აფხაზური ეკლესია ჩაკლეს“ (Иеромонах Дорофей (Дбар). «Краткий очерк истории Абхазской Православной Церкви», Новый Афон, 2005 г., с. 10).

დ. დბარი იმეორებს „ნარკვევებისა“ და ქსე-ს შემდეგ მთავარ დასკვნებს: „კონსტანტინოპოლიდან გამოყოფის შემდგომ იწყება ბერძნული კათედრების მოშლა და მათ საპირისპიროდ ქართული საეპისკოპოსო ცენტრების დაარსება“ (ნარკვ., II, გვ. 427). „დასავლეთ საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც ხელი შეუწყო დასავლეთ საქართველოს ქართიზაციის პროცესს“ (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე), ტ. „საქ. სსრ“, 1981 წ., გვ. 61). – „ეს არის კანონიკური საფუძვლების დაცვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე ორგანიზაციულად გაბატონების მიზნით“ (საქ. ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, 1973, გვ. 586) და სხვა.

ეს აფხაზი სეპარატისტი სიამოვნებით იმეორებს და თავისი ნაშრომის მთავარ „სამხილად“ წარმოადგენს ჩვენი მეცნიერების „მტკიცებებს“ იმის შესახებ, რომ, თურმე, ქართული ეკლესია შეჭრილა სხვა ეკლესიის (კონსტანტინოპოლის) იურისდიქციაში (დასავლეთ საქართველოში ანუ აფხაზეთში), იქ გაუქმებია ბერძნული კათედრები და დაუარსებია საკუთარი. თითქოსდა, საქართველოს ეკლესიამ ქართული ენა დასავლეთ საქართველოში გაავრცელა IX-X სს-ში, ამასთანავე, განდევნა იქიდან ბერძენი ეპისკოპოსები და თვითონ „გაბატონდა“. დ. დბარმა ეს საბჭოური სამეცნიერო დოგმა გაავრცელა მთელ მსოფლიოში, კერძოდ, თავდაპირველად, ვითომდა, „აღადგინა უკანონოდ გაუქმებული ე.წ. აფხაზეთის სამიტროპოლიტო“, შემდეგ კი მისი სახელით მიმართვები გაუგზავნა მსოფლიოს ყველა მართლმადიდებელ ეკლესიას, მოწოდებით, რომ მათ ცნონ „ქართველების მიერ უკანონოდ გაუქმებული აფხაზეთის ავტოკეფალური ეკლესია“. სამწუხაროდ, ამ მიმართვებს გამოხმაურებაც მოჰყვა. საბჭოთა კავშირის საზღვრების ჩაკეტილობის გამო ბერძნულ სამყაროში და, მათ შორის, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოშიც XX საუკუნის ბოლოსაც არ იცნობდნენ იქამდე სრულიად ახალ საბჭო-

თა „საისტორიო თეორიას“ ქართული ეკლესიის პროზელიტიზმისა და „მისი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლის შესახებ“ (საბჭოთა ისტორიკოსების სიტყვებით). ცნობილი ბერძენი კანონისტის – მიტროპოლიტ მაქსიმეს 1966 წელს გამოცემული წიგნი „საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია“ არ შეიცავს ცნობებს აღნიშნულთან დაკავშირებით. შეიძლება დაისვას კითხვა, რა პრობლემები შეექმნება საქართველოს ეკლესიას სამომავლოდ, თუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ან უცხოეთის რომელიმე ეკლესია ოფიციალურად აღიარებს აღნიშნულ თეორიას, ქართული ეკლესიის შეჭრის შესახებ იქამდე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფ დასავლეთ საქართველოში, ეს თეორია ხომ არ შეუქმნით მათ მყარ სამართლებრივ საფუძველს, რათა ცნონ და აღიარონ სეპარატისტული ეკლესიები აფხაზეთსა და დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებში. მეორე მხრივ, ეს თეორია იძლევა კარგ საშუალებას და მასზე დაყრდნობით დაინტერესებული მხარეები უკვე აქეზებენ ამ კუთხეთა სეპარატისტ მოაზროვნეებს, რათა დედაეკლესიად აღიარონ არა საქართველოს წმიდა ეკლესია, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო. აღნიშნული „საეკლესიო თეორია“ ყველაზე უფრო მეტად გაიტანა და გაავრცელა რუსულმა „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიაში“. არასოდეს, არც ერთ საუკუნეში, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არ გამოუთქვამს არავითარი თვალსაზრისი ან შენიშვნაც კი დასავლეთ საქართველოს მის ეპარქიებში ქართული ეკლესიის შეჭრის შესახებ. ეს რომ ასე ყოფილიყო, ქართულ-ბერძნული ათასწლოვანი საეკლესიო ურთიერთობების დროს ამის შესახებ ერთხელ მაინც გამოითქმებოდა თუნდაც მცირე შენიშვნა. საქმე ის არის, რომ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფი ფაზისის სამიტროპოლიტო და მისი ოთხი საეპისკოპოსო, რომლებიც, თითქოსდა, ქართული ეკლესიის მიერ იყვნენ გაუქმებულნი, სინამდვილეში, მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველი ერის უძველეს ქვეყანაში, რომელსაც ტრაპიზონის ოლქი ეწოდა. იქამდე კი მას ერქვა „ქალდეა“, „სოფელი მეგრელთა“. იქ ტრაპიზონის ოლქში მდებარე ჭოროხის ანუ ფასისის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდნენ ფასისის სამიტროპოლიტო და მისი საეპისკოპოსოები – როდოპოლისისა, საისინისა, პეტრონისა და ზიგანასი, როგორც ეს კარგად არის გარკვეული ნ. ადონცის მიერ. კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ჩრდილოეთით მოქცეული მინა-წყალი ხუფათ-ჭოროხიდან ვიდრე მდინარე ეგრისწყალამდე (ვახტანგ გორგასლის შემდგომ მდინარე კლისურამდე), და „მცირე ხაზარეთის მდინარემდე“ (ყუზანამდე) – ძველთაგანვე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. დასავლეთ საქართველო ეკლესიურად ოდესმე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში რომ ყოფილიყო, ამის შესახებ უთუოდ შემორჩებოდა პირდაპირი ან ირიბი ცნობები თვით ბერძნულ წყაროებშივე, ან რაიმე საყვედურნარევი მინიშნება მაინც იქნებოდა ბერძენი იერარქებისა, ასეთი კი არ არსებობს. მაგალითად, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი ძალზე თბილ და მეგობრულ წერილებს წერდა აფხაზთა მეფეს გიორგი II-ს X საუკუნის შუა წლებში, როცა საბჭოთა ისტორიკოსების აზრით, მის სამეფოში „ბრძოლა იყო გაჩაღებული კონსტანტინოპოლის სა-

პატრიარქოს წინააღმდეგ“, ასე რომ ყოფილიყო, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი როგორმე მოახერხებდა პროტესტის გაცხადებას აფხაზთა მეფის – გიორგი მეორისადმი (922–957 წწ.), [პატრიარქ მისტიკოსის წერილები გიორგი II-სადმი; გეორგიკა, IV, ნაკვეთი II]; ერთი სიტყვით, წყაროები არ ადასტურებს საბჭოურ ეპოქაში მიღებულ თვალსაზრისს. შუა საუკუნეებში, მას შემდეგ რაც კათოლიკე და სხვა მისიონერები საქართველოში დაინტერესდნენ, მათ, ჩემი მოსაზრებით, შეცდომით, ევროპაში პირველად გაავრცელეს თვალსაზრისი, რომ ისტორიაში ჩაკარგული კოლხეთი მდებარეობდა რიონის რეგიონში. რომ მდ. ფაზისი რიონი იყო. ეს მოსაზრება XIX-XX სს-ში ჩვენშიც დამკვიდრდა, XX ს-ში კი განმტკიცდა თვალსაზრისი, რომ რიონის დაბლობში („ლაზიკაში“) 500-600 წლის მანძილზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ავრცელებდა თავის იურისდიქციას. ეს მოსაზრება ეწინააღმდეგებოდა ქართულ წყაროებს – შესაბამისად, ქართულ წყაროებს გამოეცხადა სრული უნდობლობა, რადგანაც მათი ცნობებით დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართლის სამეფოსა და ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა. ეს მოსაზრებანი მთლიანად ეწინააღმდეგება რუის-ურბნისის კრების წმიდა მამებისა და სხვა ძველი ქართველი ისტორიკოსების მტკიცებებს. იმდენად სახიფათო სახე მიიღო ამგვარმა მტკიცებებმა, რომ ამ საკითხთან დაკავშირებით იმსჯელა წმიდა სინოდმა და შესაბამისი დადგენილებაც მიიღო. ზემოთ აღნიშნულ წმიდა სინოდის განჩინებებში დასავლეთ საქართველოს გარდა ნახსენებია საქართველოს სხვა ძირძველი კუთხეები, რომელნიც სადავოდ აქცია ქართიზაციის თეორიამ, მაგალითად, კახეთის უმეტესი ნაწილი: უნდა ითქვას, რომ კახეთის უმეტესი ნაწილი, რომელსაც ჰერეთად მიიჩნევენ, როგორც აღინიშნა, ქართიზაციის თეორიის შესაბამისად, ალბანეთის საკათალიკოსოს მიაკუთვნეს.

დასკვნა

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიების იურისდიქცია ვრცელდებოდა იმ მიწა-წყალზე, რომელსაც ამჟამად კი ლაზისტანი ეწოდება, ის, ისუსტინიანეს დროს ბიზანტიამ დაიქვემდებარა და ამიტომ აქ დაარსდა კიდეც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის კათედრები.

მოძველებული თეორია, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიების იურისდიქცია ვრცელდებოდა დასავლეთ საქართველოში, არასწორია, რომელიც ამჟამად სეპარატისტების მიერ გამოიყენება საქართველოს ეკლესიის დაშლა-დანაწილების მიზნით.

ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში (ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე)

ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს ლაზიკის კათედრები მოიცავდნენ ვრცელ მიწაწყალს ტრაპეზუნტიდან ვიდრე თითქმის ვანის ტბამდე, უმეტესად კი ბიზანტიურ სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულ „იბერიის თემს“.

ამჟამად აღიარებული, მაგრამ არასწორიაზრით, ის დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდა, მაგრამ უპირველესი წყაროს, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხების, ე.წ. ნოტიციების მონაცემები არ ეთანხმება ამ თვალსაზრისს.

კერძოდ, ნოტიციების უმრავლეს ნუსხაში ჩამოთვლილია ლაზიკაში მდებარე ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს შემდეგი კათედრები: 1. ხერიანი; 2. ხამაძური (ხამუზური, ხამაზრი, ხამატოზური); 3. ხახეი (ხალი, ხაიონი, ხალხევი); 4. პაიპერტი (პაიპერი); 5. კერამევი; 6. ლერიონი; 7. ბიზანა (ბიზანტი); 8. ხავიძიტი; 9. ხანძიორძი; 10. ოლნუტი; 11. ფასიანი; 12. (ტო)სერმანძი; 13. ანდაკი; 14. ზარინაკი (გეორგიკა, IV, ნაწილი II, 1952, გვ. 185).

მამასადამე, მიწა-წყალზე, რომელსაც კონსტანტინოპოლი უწოდებდა ლაზიკას, განლაგებული იყო ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო თავისი 14 კათედრით და ჩვენი განხილვის საგანია მოვიძიოთ ამ კათედრების გეოგრაფიული მდებარეობა.

როგორც ცნობილია, ბიზანტიურ სამყაროში საეპისკოპოსო ცენტრები ხალხმრავალ ქალაქებში არსდებოდა. შესაბამისად, ლაზიკის ჩამოთვლილი კათედრები, ალბათ, მნიშვნელოვან ქალაქებში მდებარეობდნენ.

აღნიშნულ ცხრილებში (ნოტიციებში) უცვლელად მეორდება ისეთი კათედრების სახელწოდებები, როგორიცაა **ლერიონი**, **ოლნუტი**, **ანდაკი** და სხვა.

ამ სახელის მქონე ქალაქების ადგილმდებარეობა ცნობილია. კერძოდ, **ლერიონი** იყო ტრაპეზუნტის მთიანეთში, მისგან დაახლოებით 70 კმ-ით დაშორებული. **ანდაკი** თეოდოსიოპოლისა და კარს (ყარსს) შუა იყო, ხოლო **ოლნუტი** არაქსისა და ევფრატის სათავეებთან ახლოს. ყველანი ისინი განლაგებულნი იყვნენ იმ ქვეყანაში, რომელიც მალე მოიცვა იბერიის თემმა, მაგრამ მას ასევე რომაელები უფრო მეტად არმენიას უწოდებდნენ, მაგრამ იქვე, არაქსის იქით მიუთითებდნენ იბერიის საზღვარს. ერთი სიტყვით, ისინი მდებარეობდნენ ვანის ტბასა და ტრაპეზუნტს შორის. ხომ არ იყო ამ რეგიონში სხვა საეპისკოპოსოებიც ლაზიკის ეპარქიისა?

ცხადია, აღნიშნული საეპისკოპოსოები ქალკედონურნი იყვნენ, ამავე დროს, არმენიად სახელწოდებულ ქვეყანაში მდებარეობდნენ. ამის გამო ჩვენმა ძიებამ მოითხოვა გავცნობოდით ისტორიულ სომხეთში ქალკედონური საეპისკოპოსოების განლაგებას, რაც აღმოჩნდა მოსკოვში დასტამბულ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ III ტომში.

მართლაც, ამ სტატიაში „სომეხი ქალკედონიტები“ ჩამოთვლილია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შემავა-

ლი ეპარქიები, მათ შორის აღნიშნული ლერიონისა და სხვა კათედრები და აღნიშნულია, რომ ისინი მდებარეობდნენ „სომხურ მიწებზე“, აღსანიშნავია, რომ კონსტანტინოპოლის ნოტიციებში, ანუ წყაროებში, მათ უწოდებდნენ „საეპისკოპოსოებს ლაზიკაში“, სტატიაში კი მათ ეწოდებათ „სომხურ-ქალკედონიტური საეპისკოპოსოები სომხურ მიწებზე“. სტატიას თან ახლავს რუკა, რომელზეც თითქმის ყველა იმ საეპისკოპოსოს მდებარეობაა აღნიშნული, რომლებიც ნოტიციებში „ლაზიკის სამიტროპოლიტოში“ იყვნენ (Прав. Энци., Т. 3, М. 2001).

რუკაზე, როგორც ითქვა, აღნიშნულია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის, ასევე ეკელესენის, ხორძენესა და ტარონის სამიტროპოლიტოების, ასევე ანტიოქიის საპატრიარქოს თეოდოსიოპოლისის (კარინის) ეპარქიის მართლმადიდებლური (ქალკედონური) კათედრები. რუკაზე აღნიშნულია ნოტიციებში ჩამოთვლილი ლერიონის, შარიანის (ხერიანის), ბიზანას, ბაიბერდის (პაიპერტის), ოლნუტის, ანდაკის, ხახის (ხახეის), ხანძიორდის (ხორძენა?) და სხვა საეპისკოპოსოები, და ისინი განლაგებულნი არიან ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე.

ერთი სიტყვით, IX-X სს-ში (X ს-ის დასაწყისიდან) ეკლესიური თვალსაზრისით, კონსტანტინოპოლი ლაზიკას უწოდებდა ვრცელ მხარეს ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე, სადაც აღნიშნული საეპისკოპოსოები იყვნენ განლაგებულნი. ისმის კითხვა – რატომ უნდა ეწოდებინა ამ ვრცელი ტერიტორიისთვის კონსტანტინოპოლს ლაზიკა? (ვანის ტბის მომიჯნავე ქვეყნებიდან ტრაპეზუნტის ჩათვლით).

მართლაც, აღნიშნულ მიწა-წყალზე მრავალი მართლმადიდებლური საეპისკოპოსო იყო, მათ შორის ისეთებიც, რომელნიც მცხეთის საპატრიარქოს ექვემდებარებოდნენ. მაგალითად, არც თუ შორს ვანის ტბიდან, იყო ვალაშკერტის ქართული საეპისკოპოსო, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალ ანდაკის კათედრიდან არც თუ მოშორებით იყვნენ ანისისა და კარის ქართული საეპისკოპოსოები.

შეიძლება ითქვას, რომ ეკლესიური თვალსაზრისით, კონსტანტინოპოლი „ლაზიკას“ უწოდებდა ვრცელ ტერიტორიას, რომელნიც ქართულ წყაროებში მოიხსენებიან ვითარცა „ზემონი ქვეყანანი“, ეს ქვეყანა ბასილი კეისრის (ბულგართმმუსვრელის) იბერიაში (ანუ ამ მიწა-წყალზე) ლაშქრობის შემდეგ მოიცვა ბიზანტიურმა „იბერიის თემმა“.

ქართულ „ზემო ქვეყნებსა“ და მიმდებარე მიწა-წყალს რომ მოიცავდა კონსტანტინოპოლის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში, იქიდანაც ჩანს, რომ აქაა განლაგებული მისი საეპისკოპოსოების მნიშვნელოვანი ნაწილი. მაგალითად, ანდაკის კათედრა – მდინარე არაქსზე (მის ზემო წელში), მანასკერტთან ახლოს, ევფრატის სათავეში მდებარე ოლნუტის კათედრა. თითქმის „ზემო ქვეყნების“ მიწა-წყალზე მდებარეობდნენ ბიზანასა და ხორძენეს საეპისკოპოსოები, ხოლო ბაიბერდის, ხახის, კერჩანისისა, ხერიანისა და ლერიონის საეპისკოპოსოები ისტორიულ სპერსა, ჭანეთსა და მიმდებარე მიწებზე მდებარეობდნენ. მას შემდეგ, რაც აღნიშნული „ზემო ქვეყნები“, ანუ ტაოსა და ვანის ტბას შორის მოქცეული მიწა-წყალი ბიზანტიამ ჩამოართვა საქართვე-

ლოს, მეფე გიორგი I-ის დროს, იქ (ანუ იბერიის თემის სამხრეთით მდებარე მხარეები) ჩამოყალიბებულ მართლმადიდებლურ სამიტროპოლიტოსთვის „ლაზიკის ეპარქია“ უწოდებიათ. უნდა აღინიშნოს, რომ მის ოდნავ ჩრდილოეთით ჩამოაყალიბეს ბიზანტიური ადმინისტრაციული ერთეული „იბერიის თემი“, ანუ ის მიწები, რომლებიც არაბობამდე „არმენიად“ იწოდებოდა, X ს-ის შემდეგ ლაზიკად და იბერიად იხსენიება – ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტ-ტაომდე.

საჭიროა ახსნა იმ საკითხისა თუ რატომ ეწოდა ამ მხარეების არმენია, ხოლო, შემდგომ ბიზანტიურ წყაროებში, იბერია ან იბერიის თემი.

ნიკო მარის შემდგომ სომეხი და ზოგიერთი ქართველი ავტორი ამტკიცებს, რომ ამის მიზეზი იყო, თითქოსდა აქაური მკვიდრი, ანუ სომხური მოსახლეობის გაქალკედონიტება, და ამის შედეგად გაქართველება.

სინამდვილეში, აქ პირიქითა პროცესი იყო, ანუ ამ ვრცელი ოლქების მკვიდრი ქართული მოსახლეობა გასომხდა ანუ არმენიზებულ იქნა სომხური ეკლესიის მიერ, ისევე, როგორც გასომხდა სომხური ეკლესიის მიერ ალბანური მოსახლეობა.

იბერების მიწების არმენიზაციის შესახებ მიუთითებს თვით სტრაბონი.

ჩვენ მრავალ წიგნში აღვწერეთ ეს პროცესი, ამიტომ მოკლედ გავიმეორებთ სტრაბონის სიტყვებს, ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქაში სარდლები არტაქსია და ზარიადრე, როგორც სტრაბონი ამბობს, იმჟამად პატარა ქვეყანა არმენიის მეფეები გახდნენ. მათ თავიანთი ბრძოლებით მეზობელ ხალხებს, მათ შორის იბერებს წაართვეს ვრცელი მიწაწყალი -პარიადრეს მთიანეთის კალთები (ლაზისტანის ქედი), მტკვარს იქით-გოგარენა, და ამათ შორის მდებარე ხორძენა. აქაური იბერების არმენიზაცია მყისვე დაიწყო, რადგანაც სტრაბონი წერს, რომ სომეხთა მიერ დაპყრობილ ამ ქვეყნებში, უკვე მის დროს სომხური ენა ისმოდა, შესაბამისად, ამ მიტაცებულ იბერიულ მიწაწყალს უცხოელებმა არმენია უწოდეს, მკვიდრი იბერები კი არამენიზაციის პროცესში შევიდნენ.

სომხეთის გაქრისტიანების შემდეგ, აქაური არმენიზაციის პროცესში შესული იბერები სომხურ ეკლესიას დაუქვემდებარეს, ანუ მათი არმენიზაცია უფრო გაღრმავდა, მაგარამ ამ რეგიონის მთიან მხარეებში, იგულისხმება ტაო და თეოდოპოლის-არზრუმისა და ბასიანი-აიარარატის მიწაწყალი – არმენიზაციის პროცესი ვერ დასრულდა, ამიტომაც აქაური იბერები ჯერ კიდევ ფლობდნენ ქართულ ენას, მაგრამ ეკლესიებში მათ ასმენინებდნენ სომხურენოვან წირვა-ლოცვას, რასაც ისინი არ ეგუებოდნენ. ამიტომაც ისინი, განსაკრებით მანასკერტის 726 წლის სომხური საეკლესიო კრების შემდეგ, ხმამაღლა აცხადებდნენ, რომ სარწმუნოებრივად განსხვავდებოდნენ სომხური ეკლესიის მიერ დადგენილი ანუ მონოფიზიტიური კურსისაგან, ისინი, ანუ არმენიის იბერები მტკიცე ქალკედონიტები იყვნენ, ხოლო სომხების ძირითადი ნაწილი-მონოფიზიტი (მიაფიზიტი).

ამ იბერების ერთმა ნაწილმა ანტიოქიის საპატრიარქოს თხოვა დახმარება, მისმა პატრიარქმა (ანტიოქიური ქრონოგრაფისა და მიქაელ ბრეკის ცნობებით), ეს იბერები გაათავისუფლა სომხური ეკლესიის ბატონობისაგან,

ერთერთ იბერ ბერს ხელი დაასხა და იბერთა (ანუ ტაოს იბერიის) კათალიკოსად დანიშნა, ასევე, ამ იბერებს, ნება დართო სოხურენოვნების ნაცვლად, თავიანთ ეკლესიებში ქართულად ელოცათ, ანუ ტაოს იბერი გათავისუფლდა სომხური ეკლესიის ბატონობისაგან, მაგრამ ტაოს გარეთ, ე.წ. არმანიის ქვეყანაში, ანუ, ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე, უამრავი იბერი მკვიდრობდა, მათ ეკლესიებში დანერგულ სომხურენოვნებას ისინი შეეგუენ და თავი დაიხსნენ სოეხი კათალიკოსის ბატონობისაგან, ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში გაერთიანდნენ. ასე, რომ ის ხალხი, რომელიც ამჟამად ე. წ. სომეხ-ქალკედონიტებად იწოდება, სინამდვილეში ეთნიკური ქართველები იყვნენ. სამწუხაროა, რომ ამ საკითხს ზერელედ უყურებენ ქართველი ისტორიკოსები ნიკო მარის დიდი ავტორიტეტის გამო.

ლაზიკის გეოგრაფია

ზემოთ აღნიშნული მონაცემებიდან გამომდინარე, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო IX-X სს-ში ლაზიკას უწოდებდა ვრცელ მხარეს ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე, სადაც ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს კათედრები იყო განლაგებული. ამ ვრცელი მიწა-წყლის შუაგულში სათავეს იღებს ისეთი ცნობილი მდინარეები, როგორიცაა არაქსი და ევფრათი. ეს მიწა-წყალი ისტორიულად ქართული ტომებით იყო დასახლებული, სწორედ ამის ანარეკლი, ანდა რეალური ვითარების გადმოცემის შედეგია ის, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ „ლაზიკა“ უწოდა აღნიშნულ მიწა-წყალს, ამით ხაზი გაესვა მის მცხოვრებთა ეთნიკურ ვინაობას. სახელწოდებები „ლაზიკის ეპარქია“ და „იბერიის თემი“ აღნიშნულ დროს წარმოაჩენს იმ რეალურ სურათს, რომ ბიზანტიამ ცნო ვანის ტბიდან (ჩრდილოეთით) ანისამდე და (დასავლეთით) ტრაპეზუნტამდე მკვიდრი მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობა – მათი ქართველობა, რადგანაც იქამდე, კერძოდ კი არაბობამდე, ამ მიწა-წყალს ბიზანტია ოფიციალურად „არმენიას“ უწოდებდა. არაბთა შემოსევების ეპოქაში, როცა სომხურ ეკლესიას უნარი აღარ შესწევდა თავისი ზეწოლა განუხორციელებინა მკვიდრ ქართველებზე, IX-X სს-ში, გამოცოცხლდა იქამდე შესუსტებული ეთნიკური თვითშეგნება მკვიდრი ქართველებისა. ამიტომაც არაბებისაგან გათავისუფლებულ მიწა-წყალზე ბიზანტიელებს დახვდა სხვა სურათი – მკვიდრი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, მცხოვრებნი ევფრათისა და არაქსის სათავეებში, ვიდრე ვანის ტბამდე და ანისამდე, მკვეთრად აცხადებდა, რომ ეთნიკურად იყვნენ არა სომხები, არამედ ქართველები. იყო თუ არა ამისათვის საფუძველი? საქმე ისაა, რომ აღნიშნული მიწა-წყალი იმთავითვე ქართული იყო. მისი ისტორიული წარსულის შესახებ წერს პავლე ინგოროყვა – „ანტიკური ხანის საისტორიო წყაროების მიხედვით ირკვევა, რომ ანტიკურ ხანაში, ვიდრე III სს-მდე ძვ.წ.ალ-ისა, ქართული ტომებით დასახლებული იყო არა მხოლოდ მტკვრისა და ჭოროხის ხეობები, არამედ ქართველ ტომებს ეჭირათ აგრეთვე არაქსისა და ევფრათის ხეობათა ზემოწილი, სახელდობრ, ხორძენე, პარიადრის მთიანეთი (მარდალიის ზონა), ბასიანის მხარენი, არაქსის სასპერეთი... კარინი, დერჭანი, აკილესენი, მუძჟური (ანტიტავროსის მხარე, იხ. სტრაბონი, წიგნი XI, თავი XVI, 5; ქსენოფონტე, ანაბასისი, წიგნი IV, თავი VI, 5, VII, 8, 25). ... სტრაბონის ცნობით, უმრავ-

ლესობა ამ პროვინციებისა საქართველომ დაკარგა პოლიტიკურად II-I სს-ში ძვ.წ.ალ-ისა, როდესაც სომხეთმა გაავრცელა თავისი გავლენა ევფრატისა და არაქსის ხეობათა ამ სექტორებზე. თუმცა საშუალო საუკუნეთა დასაწყისში (ყოველ შემთხვევაში VII ს-მდე, როგორც ეს ირკვევა წყაროებიდან) ამ ქვეყნებს ჯერ კიდევ ჰქონიათ შერჩენილი ქართული სახე. საქართველო არ მერიგებია ამ მხარეთა დაკარგვას და საშუალო საუკუნეთა მანძილზე საქართველო ცდილობდა შემოეერთებინა არაქსის და ევფრატის ხეობებში მდებარე ეს ადრინდელი ქართული მხარეები. ეს არის სწორედ ის «ზემონი ქვეყანანი», რომლის შემომტკიცებასაც ცდილობდა ქართველთა სამეფო X-XI სს-ში და რომლის გამოც ქართველთა სამეფოს კონფლიქტი ჰქონდა ბიზანტიის იმპერიასთან“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 517).

იბერიის სამეფოს გაძლიერების ეპოქაში, I-II სს-ში, აღნიშნული მიწა-წყალი (რომელზეც X ს-თვის განლაგებული იყო ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს კათედრები) დასახლებული იყო ქართული ტომებით, მართალია, შემდგომში ისინი მოექცნენ არმენიაში, შესაბამისად, იქაური მკვიდრი ქართველობა (იგულისხმება ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე მცხოვრები მოსახლეობა) განიცდიდა ეროვნულ და ენობრივ შევიწროებას და დაწყებულა კიდევ მათი არმენიზაცია, მაგრამ პ. ინგოროყვას კვლევით, მათ VII ს-მდე შეუნარჩუნებიათ ქართულენოვნება. ჩვენ შეგვიძლია დავამატოთ, რომ ქართული მოსახლეობის არცთუ უმნიშვნელო ნაწილმა კიდევ უფრო დიდხანს შეინარჩუნა საკუთარი ეროვნება. ამას მიუთითებს 1. კონსტანტინე პორფიროგენეტის ხაზგასმითი მითითებანი, რომ თეოდოსიოპოლისის (კარინის) მოსახლეობა (ქალაქი და მისი შემოგარენი) დიდ წინააღმდეგობას (თითქმის ნახევარი საუკუნე) უწევდა ბიზანტიურ ჯარებს, ქართველები კი მათ იცავდნენ, არ ანებებდნენ მკვიდრი მოსახლეობის ქალაქებისა (და სოფლების) ბლოკადას, როცა ბიზანტიელები მოითხოვდნენ მათ ფაქტობრივად შიმშილით ამოხოცვას და სხვა, რომელსაც სხვა ადგილასაც ვეხებით; 2. აღნიშნულ მიწა-წყალზე ქართული საეპისკოპოსოების დაარსება; 3. ამ ადგილებიდან გამოსული ქართველი ბერების მუდმივი მითითებები იმის შესახებ, რომ ისინი ეთნიკურად არიან ქართველები, რომ ისინი არ არიან სომხები (მაგალითად, გიორგი მთაწმიდელის ეპოქაში ანტიოქიის პატრიარქს მოახსენეს ქართული მონასტრის ბერების შესახებ – „არა ვუნყით ქართველნი არიან თუ სომეხნი“); 4. ქართული ტოპონიმებისა და ჰიდრონიმების ბოლო დრომდე არსებობა; 5. აღნიშნული მხარეებიდან გამოსული ქართველების დიდი ძალისხმევა, რომ სომხურიდან რედაქტირების ყოველგვარი ნაკვაღევი აღმოეფხვრათ ქართული წმიდა წიგნებიდან; 6. ძლიერი ქართულენოვანი სამრევლოების არსებობა. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, თუ რა დიდი გავლენა და წონა ჰქონდა ვალაშკერტელ ეპისკოპოს ზაქარიას, რომ ის ბიზანტიის სამეფო კარზე იცავდა ქართველთა უფლებებს იმით, რომ ცდილობდა ბიზანტია-საქართველოს მორიგებას. ვალაშკერტის ქართული მრევლი რომ არ ყოფილიყო მრავალრიცხოვანი და ძლიერი, მისი მღვდელმთავარიც არ იქნებოდა ისეთი გავლენის მქონე, როგორიც იყო ზაქარია. ანდა ანისის ქართული მრევლის სიძლიერე. ანისში ქართული მრევლი მრავალრიცხოვანი რომ იყო და მოიცავდა მოსახლეობის

დაბალ ფენებსაც, ჩანს ამ ქალაქის ეკლესიის კედლის წარწერიდან. ქართლის კათალიკოსი არ ჩათვლიდა საჭიროდ უმნიშვნელო მრევლისა და მისი სამღვდელოების მორიგებას. ამასთან, მან ამ რეგიონში მრავალი სხვა ეკლესიაც აკურთხა. მართალია, ანისი დაშორებულია ვალაშკერტს, მაგრამ აქ შეიძლება გავიხსენოთ ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობები, რომ იბერიელებსა და არმენიელებს ერთ დროს არაქსი ჰყოფდათ, მაშასადამე, არაქსის მარცხენა სანაპიროზე, მათ შორის ანისში, ქართული მოსახლეობის ცხოვრება ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს. ალბათ ამიტომ შეიყვანა ბიზანტიამ ანისი იბერიის თემში, ხოლო მისი სამხრეთი – ლაზიკის საეკლესიო თემში.

საბჭოთა პერიოდში სხვა თვალსაზრისი ჩამოყალიბდა. თითქოსდა, მე-9-10სს. მოხდა ქართიზაცია – გაქართველება მთელი ამ მხარეების, კლარჯეთისა და ტაოსი, (მათი აზრით, ვალაშკერტის, ყარსისა და ანისის მოსახლეობისაც), ასევე მთელი დასავლეთ საქართველოსი (იმჟამინდელი აფხაზეთისა) და ჰერეთ-ქვემო ქართლისა. რა ძალა უნდა ჰქონოდა არაბების საამიროს სფეროში მოქცეულ შიდა ქართლს, რომ ასეთი ქართიზაციის პროცესი განეხორციელებინა მასზე 10-ჯერ და 20-ჯერ უფრო დიდ მხარეებში კლარჯეთიდან ვალაშკერტ-ვანის ტბამდე, ლიხიდან ნიკოფსიამდე და ბოდბედან მამახამდე მაშინ, როცა შიდა ქართლი არც კი იყო პოლიტიკური ერთეული, ხოლო აღნიშნული მხარეები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ. სინამდვილეში, მათ მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების წყალობით აღორძინდა იქამდე მინავლებული ეროვნულ-ქართული თვითშეგნება.

სამხრეთის იბერია და სამხრეთის ლაზიკა

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო „ლაზიკა“ თავის იურისდიქციას ახორციელებდა შავი ზღვისპირეთიდან ვიდრე ვანის ტბამდე, რადგანაც მისი უმთავრესი საეპისკოპოსო კათედრები – ლერიონი, პაიპერტი (ბაიბერდი), ბიზანა, ოლნუტი, ანდაკი და სხვანი აღნიშნულ ტერიტორიაზეა. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ლაზიკის ეპარქია X ს-თვის მოიცავდა ჭოროხისა და ეფფრატის სათავეებს ვანის ტბამდე. ჩვენი აზრით, ამ სამიტროპოლიტოს მიწა-წყლისთვის „ლაზიკის“ სახელწოდების მიცემა გამოწვეული უნდა ყოფილიყო მისი მოსახლეობის, ანუ ამ სამიტროპოლიტოს მრევლის ქართული წარმომავლობით. „ლაზიკის სამიტროპოლიტოს“ თითქმის ეთანადებოდა „იბერიის თემი“.

ბიზანტიის ადმინისტრაციული ერთეული „იბერიის თემი“, ანუ იბერიის საკათეპანო შეიქმნა ოდნავ მოგვიანებით, XI ს-ის დასაწყისში ტაოს მეფის დავით III კურაპალატის გარდაცვალების (1001) შემდეგ. მასში შედიოდა ჩვენთვის საინტერესო არაქს-ეფფრატის აუზში მდებარე ვრცელი ტერიტორია, რომელიც ეთნიკურად არაერთგვაროვანი მოსახლეობით იყო დასახლებული. იბერიის თემში არაქს-ეფფრატის სათავეების აუზის გარდა შედიოდა იმიერ ტაო, ჩრდილობასიანი, ოლთისი, შავშეთი, თორთომი, კოლა, არტაანი, იბერიის თემშია კონსტანტინე X მონომაქოსის დროს (1042-55) – შირაქის სამეფო, თავისი მთავარი ქალაქით ანისით. ქ. ანისი იბერიის თემის დედაქალაქად იქცა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, იბერიის თემის და ლაზიკის

ეპარქიის ტერიტორიები თითქმის ემთხვეოდა ერთმანეთს, მაგრამ, ცხადია, ეს დამთხვევა ზუსტი არ არის. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის საინტერესო ჭოროხისა და ევფრატის სათავეებისმომცველი ქვეყნები, ვიდრე ვანის ტბამდე, თითქმის ერთსა და იმავე დროს შედიოდა როგორც ლაზიკის ეპარქიაში, ისე იბერიის თემში. რატომ უნოდეს მას ლაზიკა და იბერია ერთდროულად? როგორც ვთქვით, ეს გამონეგული უნდა ყოფილიყო ქართული ეთნიკური თვითშეგნების გამოცოცხლებით აღნიშნულ რეგიონში – ანისიდან და ვალაშკერტიდან ვიდრე ანდაკამდე და კარინამდე (არზრუმამდე), ასევე ჭოროხისა და ევფრატის სათავეებში. ამ გამოცოცხლების შედეგი იყო, როგორც ითქვას, მცხეთის საპატრიარქოს ქართული საეპისკოპოსოების არსებობა ანისსა და კარში (ყარსში), ვალაშკერტსა და ბაიბერდში (პაიბერტში). იქამდე, საუკუნეთა მანძილზე, სომხური ეკლესიის მიერ შევიწროებული ქართული ენა უკვე აღარ იდევნებოდა საყოფაცხოვრებო დონეზე, ანუ ქართულენოვან გლეხებსა და აზნაურებს მეზობლები ველარ უკრძალავდნენ მშობლიური ენის მოხმარებას, თუმცა მალევე კონსტანტინოპოლისადმი დაქვემდებარებული კათედრები ბერძნულენოვანნი გახდნენ.

აკად. გრ. გიორგაძე მიუთითებს ქართველური ტომების უძველესი კერების არსებობის შესახებ მდ. ჭოროხისა და ზემო ევფრატის სათავეებში, ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე XII ს-ში, რადგანაც მისი აზრით, ასურული წყაროების მუშქაიას და დაიაენის (დიაოხის) ქვეყნები იქ, ევფრატ-ჭოროხის სათავეებთან არსებობდნენ. იქ მცხოვრებთ ბერძნული „მოსხოის“ სახელით იცნობდნენ (ვ. გოილაძე, ასურელ მამათა სამშობლო და საქართველო, 2002, გვ. 20).

ვ. გოილაძე წერს – ძვ.წ. XII ს-ში მუშქების პოლიტიკური გავლენა ევფრატის ზემო დინების აღმოსავლეთით (თანამედროვე მდ. მურად სუს სამხრეთით) გავრცელდა. 50 წლით ადრე მათ იქ ალზისა და ფურულუმზის ქვეყნები დაუპყრიათ. როგორც ი. დიაკონოვი წერს, ესენი იყვნენ «აღმოსავლეთის მუშქები». მათი განსახლების ძირითადი ცენტრი ზემო ევფრატთან მდ. არცანიის (მურად სუ) შესართავთან მდებარე ალზის სამეფო იყო. ასურული წყაროები, დასძენს დიაკონოვი – ალზის უნოდებდნენ აგრეთვე „მუშქთა ქვეყანას“. ი. დიაკონოვის თანახმად, ძვ.წ. X-IX სს-ში აღმოსავლეთის მუშქები უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე, მდ. ტიგროსის ჩრდილოეთ შენაკადების სათავეში მდებარე მთებიდან ზემო ევფრატის ველის დასავლეთით მდებარე ტავრის მთებამდე უნდა ყოფილიყვნენ განსახლებულნი. გრ. გიორგაძის თანახმად, „მუშქთა ძირითადი ტერიტორია ისტორიული სამხრეთ საქართველო იყო“ (ვ. გოილაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 21).

მაშასადამე, ლაზიკის ეპარქია – ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში ყოფილა. ჩვენ ქვემოთ კიდევ მრავალჯერ შევხებით, რომ ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა ისტორიული ალზის მიწებს, ხოლო თვით ამ ეპარქიის არსებობის ეპოქაში იქ მდებარეობდა „ალზნიკის“, იგივე არზანენას ოლქი, რომელიც კორდუენას (კორჩაიკის) ოლქს ესაზღვრებოდა. შეუძლებელია ეტიმოლოგიურად ერთმანეთთან არ დავაკავშიროთ „ალზ“ და „ლაზ“. ასევე „კორდუ“ და „ქართუ“. ნ. ადონცის მოსაზრებით, არმენიელების მოსვლამდე აღნიშნული მიწა-წყალი, კორდუენადან ვიდრე კავკასიის მთებამდე, ქართველებით

იყო დასახლებული, შემდეგ მოსულ არმენიელებს ეს ქართული მოსახლეობა ორ ნაწილად გაუყვია – სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ქართველებად, ხოლო მათ შუა თვით არმენიელები დასახლებულან. მართლაც, „კორდუენა“ ანუ „კორდუს ქვეყანა“ – მიგვანიშნებს ივ. ჯავახიშვილის თავდაპირველ „ქართუ“ – „კარდუ“ ქვეყანას, საიდანაც გამოსულა ყველა ქართული ტომი, მათ შორის მეგრულ-ჭანურიც. ნ. ადონცი დაბეჯითებით, რამდენჯერმე აღნიშნავს თავის ნაშრომში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“, რომ სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების საქმეში ქართველებს მიუღიათ მონაწილეობა იმიტომ, რომ მომხდარა ქართული ტომების ტრანსფორმირება არმენიელებად. თუ ეტიმოლოგიურად „ლაზიკა“ – „ლაზი“ დაკავშირებულია „ალზთან“, უნდა ვიფიქროთ, რომ გასაგები ხდება, თუ რატომ ეწოდა „ალზის ქვეყნის“ მომცველ ეპარქიას „ლაზიკისა“. თუმცა სხვა მოსაზრებაც შეიძლება არსებობდეს.

ნ. ადონცი კორდუენას ქვეყანას აკავშირებდა ქართველებთან და აკრიტიკებდა ერთ-ერთი მეცნიერის შეხედულებას, რომელიც კორდუენას ქურთებთან აკავშირებდა. ეს მოსაზრება განხილულია შესაბამის ადგილას. ისტორიულ კორდუენადან თეოდოსიოპოლისამდე ოდესღაც ქართველთა საცხოვრისი ყოფილა, მათი ნაშთი კიდევ მძლავრად არსებობდა IX-X სს-ში და ქვეყანასაც ივერაის (იბერიას) უწოდებდნენ, ხოლო თეოდოსიოპოლისიდან ტრაპეზუნტამდე ქალდეას ქვეყანა, ანუ სამხრეთის ლაზიკა (ეგრი) მდებარეობდა, ჩრდილოეთის ეგრისი კი დასავლეთ საქართველო იყო.

მინა-წყალი ლაზიკის ეპარქიისა (დამატება)

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკეში, როგორც გაირკვა, მდებარეობდა მინა-წყალზე ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე, რადგანაც აქ იყო მისი კათედრები ანდაკისა, ოლნუტისა, ხორძენასი, ბიზანასი, პაიპერტისა (ბაიბერდისა), ლერიონისა და სხვა. როგორც თვით სამიტროპოლიტოს სახელი „ლაზიკა“ უჩვენებს, კონსტანტინოპოლს მიაჩნდა, რომ აღნიშნული მინა-წყალი ეთნიკური ქართველებით იყო დასახლებული. რამდენად შესაძლებელია, რომ ტრაპეზუნტიდან ვიდრე ვანის ტბამდე არეალი ქართველთა საცხოვრისი ყოფილიყო? პ. ინგოროყვას მიაჩნდა, რომ „საქართველოს ინტერესები ამ მხარეთა მიმართ იმით იყო გამოწვეული, რომ „აღმოსავლეთის“ ეს ტერიტორიები („ზემონი ქვეყანანი“), მდებარე ევფრატისა და არაქსის ხეობათა ზემო ნაწილებში (კარინი-თეოპოლისის მხარე, ბასიანი და მიმდგომი თემები) ანტიკურ ხანაში საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, ქართული ტომებით იყვნენ დასახლებულნი, ქართველი სახელმწიფო მოღვაწეები მიზნად ისახავდნენ საქართველოს ძველი ისტორიული ტერიტორიების გაერთიანებას ქართველთა სამეფოს ფარგლებში“ (პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, 1954, გვ. 65).

„აღმოსავლეთის ქვეყნებზე“, ანუ ტერიტორიებზე – თეოდოსიოპოლისიდან (არზრუმიდან) ვანის ტბამდე, ბიზანტია რომ აღიარებდა ქართველთა უფლებებს, მიუთითებს ის ხელშეკრულებები, რომლებიც იდებოდა ბიზანტიასა და საქართველოს შორის, რომლის მიხედვითაც იბერიელებს შეეძლოთ

არაბების მიერ დაჭერილი თეოდოსიოპოლისის და „აღმოსავლეთის“ ყველა იმ ქალაქების დაჭერა, რომელთაც გაათავისუფლებდნენ (იქვე, გვ. 65).

მალე ქართულმა ლაშქარმა დიდ წარმატებას მიაღწია, რადგანაც თვით კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, აღნიშნული მიწა-წყლის ქალაქებისა და სოფლების მოსახლეობა ქართულ ლაშქარს ყოველმხრივ ეხმარებოდა, ხოლო ეს მოსახლეობა დიდ წინააღმდეგობას უწევდა ბიზანტიურ ჯარს. საბოლოოდ, ბიზანტიამ დაადგინა საზღვარი საქართველოსთან კონსტანტინე პორფიროგენეტის ეპოქაში (X ს-ის შუა წლებში). ის გადიოდა მდ. არაქსზე. იმპერატორი თვითონვე წერს – „საზღვრად ბასიანის (ფასიანის) მხარეში დადგენილია მდინარე არაქსი ანუ ფასისი; იბერიელების სამფლობელოდ რჩება მარცხენა (ჩრდილოეთი) ნაწილი, რომელიც აკრავს იბერიას, ხოლო მარჯვენა ნაწილი (სამხრეთი), რომელიც აკრავს თეოდოსიოპოლისს, თავისი ციხეებითა და სოფლებით უერთდება ჩვენს საბრძანებელს (ბიზანტიას). ასე რომ, მდინარე დადგენილია საზღვრად ამ ორ სამფლობელოს შორის“ (იქვე, გვ. 66). მაგრამ ქართული მხარე ამით არ დაკმაყოფილდა და ეძებდა საშუალებას, რათა ვანის ტბის მიმდებარე ქვეყნებიც გაეთავისუფლებინა. ეს მიმართულება საოცნებო და სანეტარო იყო ქართველებისათვის, რადგანაც იქაურ მკვიდრ მოსახლეობას გაუმძაფრდა ეროვნული თვითშემეცნება, მათ უკვე ეძლეოდათ საშუალება დაუფარავად განეცხადებინათ, რომ ეთნიკურად და ეროვნულად ქართველები იყვნენ. ამიტომაც ქართულ ლაშქარსა და ქართულ სახელმწიფოს აქ ყველა გზა ეხსნებოდა მკვიდრი მოსახლეობის მხარდაჭერის გამო. ბიზანტიამაც გადაწყვიტა ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ეს მხარეები გადაეცა საქართველოსათვის. კერძოდ კი, გადასცა დავით დიდ კურაპალატს – ქართველთა მეფეს. „სახელდობრ, საქართველოს X ს-ის ბოლოს შემოუერთდა შემდეგი პროვინციები: 1. თვით თეოდოსიოპოლი ანუ კარინი (თანამედროვე არზრუმი) თავისი თემით, რომელიც დასავლეთ ევფრატის ხეობაში მდებარეობს; 2. ციხე ხალტოი-არიჭი და მასთან მდებარე კლისურა ამავე დასავლეთ ევფრატის ხეობაში; 3. ჩორმანის თემი – მდინარე ჭოროხის სათავეებთან; 4. სამხრეთ ბასიანის თემი მდინარე არაქსის ხეობაში; 5. ციხე სევეუკი თავისი თემით (მარდალიის კანტონი) მდინარე არაქსის სათავეებთან; 6. ჰარქისა და 7. აპაჰუნის პროვინციები აღმოსავლეთ ევფრატის (არანანის) ხეობაში (იხ. ასოლიკი, 1883, გვ. 192)“.

978-990 წლებში, ჩანს, იმის გამო, რომ ვალაშკერტისა და ბაგრევანდის ვინაობაგამოღვიძებულმა ქართველობამ მიიპატიჟა, საქართველომ შემოიერთა აღმოსავლეთ ევფრატის ხეობის მიწები.

990 წელს ამავე ხეობაში ქართველებმა აიღეს ქალაქი მანასკერტი და აქედან მუსლიმანები განდევნეს, ქალაქი არა მარტო სომხებით, არამედ, ადგილობრივი ქართველებითაც დაუსახლებიათ. ტაოდან, კლარჯეთიდან და, მით უმეტეს, შიდა ქართლიდან ისეთ დაშორებულ ვანის ტბასთან მდებარე ქალაქში ქართველებს ვერ ჩამოასახლებდნენ, ამიტომაც ასოლიკის ცნობა, რომ ქართველთა სამეფომ ქალაქი მანასკერტი ქართველებით დაასახლა, უნდა მიაწინებდეს მიმდებარე პროვინციებში მკვიდრი ქართველი მოსახლეობის შესახებ, თუმცა იქვე, ვალაშკერტის ქართული საეპისკოპოსოს არსებობა ამ

ფაქტს ადასტურებს, მით უმეტეს, რომ ეს საეპისკოპოსო მრავალი საუკუნე არსებობდა, რაც მიუთითებს, რომ მისი მრევლი მახლობელ ქალაქებსა და სოფლებშიც ცხოვრობდა.

„X ს-ის 90-იან წლებში ქართველთა სამეფოს საზღვრებმა ვანის ტბამდე მიაღწია. 997 წელს ქართველებმა ალყა შემოარტყეს ვანის ტბის ნაპირას მდებარე მნიშვნელოვან ქალაქ ხლათს, 998 წელს ქართველებმა უკუაქციეს მუსლიმანთა დიდი კოალიცია და ქართველთა სამეფოს საზღვარი მიიტანეს ქალაქ არჭუმის სანახებამდე (ვანის ტბის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპირომდე) (იქვე, გვ. 68).

ქართულმა ჯარმა X ს-ში გმირულად გაათავისუფლა დამპყრობლებისაგან ეროვნული ტერიტორიები ვანის ტბამდე, მაგრამ ეს მოუთმენელი აღმოჩნდა ბიზანტიისათვის. მალე, მეფე გიორგი I-ის დროს, მან არაბებისაგან გაათავისუფლებული აღნიშნული მიწა-წყალი საქართველოს ჩამოართვა და თავის იმპერიაში შეიყვანა, რამაც ასახვა ჰპოვა საეკლესიო იურისდიქციაშიც, კერძოდ, როგორც აღინიშნა, ამ მიწა-წყალზე დაარსებული იქნა კონსტანტინოპოლის ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს კათედრები (ვიდრე თითქმის ვანის ტბამდე). კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ რომ აღიარა ამ მიწა-წყლის მრევლის ეთნიკური ქართველობა, იქიდან ჩანს, რომ მან ამ ეპარქიას უწოდა „ლაზიკა“, ანუ „ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“.

საბოლოოდ უნდა ვთქვათ, რომ სახელწოდება „ლაზიკა“ მიუთითებს აღნიშნული რეგიონის მრევლის ქართველობის შესახებ.

ორი იურისდიქცია ვანის ტბამდე

ბერძნული წყაროების თანახმად, VI ს-ის დასაწყისიდან დასავლეთ საქართველო იყო სპარსეთის ხელში. ჩვენს მიერ გარკვეულია, რომ სპარსეთის მეფე ხოსროს დასავლეთ საქართველოში არ უღამქრია. ის პეტრას მიადგა არა ლიხის ქედის მხრიდან, არამედ არტაანი-არტანუჯის გზით, თეოდოსიოპოლის-დვინის მხრიდან. იგი მიადგა არსიანის ქედს, რომელიც გადალახა არტანუჯის გზით და შემდგომ ჭოროხის გაყოლებით მიადგა პეტრას. ეს გზა უმოკლესია იმ მიმართულებით, სადაც იდგა პეტრას ომის წინ სპარსეთის ლაშქარი. (იდგა ქ. დვინთან).

ჯარისთვის არა მხოლოდ უსარგებლო იქნებოდა შორი ლიხის ქედის და მთელი დასავლეთ საქართველოს გავლით შესულიყო პეტრაში, არამედ არარაციონალურიც. ამას ვერც აიტანდა სპარსული ლაშქარი, თუნდაც დასავლეთ საქართველოს ჭაობების ციებ-ცხელების გამო. ცნობილია, რომ ქვეყანა პეტრასთან, რომელიც სპარსულმა ლაშქარმა გაიარა, ლაზიკად იწოდებოდა. პროკოფი კესარიელის დაბეჯითებული ცნობებით, ეს იყო კლდოვანი მხარე, როგორიცაა, მართლაც, არტაანი-არტანუჯ-ჭოროხის ის მხარეები, სადაც გაიარა, ჩვენი აზრით, ხოსრომ და სწორედ ეს მხარე იწოდებოდა ლაზიკად სამხრეთით მიმდებარე (ხუფათ რიზე) მხარესთან ერთად. ნ. ადონცისა და პ. ინგოროყვას კვლევითაც, აღნიშნული მხარე (ე.ი. კლარჯეთი და ე.წ. „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“) ლაზიკას ეკუთვნოდა.

V ს-ში ვახტანგ გორგასალმა აღნიშნული არტანუჯ-არტაანის გზით ისარგებლა, X ს-ში კი არტანუჯი ამ გზის წყალობით, რომელიც შავიზღვისპირეთს აერთებდა არმენიასთან და იბერიასთან – კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, დიდ ქალაქად იქცა. ვახტანგ გორგასალის დროს საზღვარი ბიზანტიასა და საქართველოს შორის, ხუფათზე იდო (ხოფთან), რადგანაც „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“ საქართველოში შემოდიოდა. საქართველოს მეორე ჩრდილოეთის საზღვარი კი იდო მდინარე კლისურაზე (ცხუმთან). VI ს-ში, როცა სპარსეთმა იბერია დაიპყრო, მთელი იბერია მის ხელში აღმოჩნდა აღნიშნულ საზღვრებამდე. იუსტინიანეს მეფობის დასაწყისში ბიზანტიის საზღვარი, ნ. ადონცის ცნობით, გადიოდა რიზეს ახლოს. იუსტინიანეს დასჭირდა ომი და ძალისხმევა, რათა ბიზანტიის საზღვარი გადაეტანა ჭოროხის შესართავამდე, სადაც მან პეტრას ციხე ააგო.

ყოველივე აღნიშნული გვესაჩიროება ლაზიკის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის. იქამდე, ანუ იუსტინიანეს მეფობის დასაწყისში, როცა იმპერიის საზღვარი რიზე იყო, ლაზიკა ერქვა ტერიტორიას ტრაპეზუნტის მაღლა – ზიგანადან რიზემდე. ეს იყო ძველი ლაზიკა. მაგრამ იუსტინიანეს დროს გაჩნდა ახალი ლაზიკა. ეს იყო რიზედან ჭოროხამდე მოქცეული ახლადდაპყრობილი ტერიტორია კლარჯეთის ჩათვლით. ერთი სიტყვით, ლაზიკა დაერქვა ახალ მიწებსაც პეტრას ციხის სამხრეთით. ეს ჩანს იუსტინიანეს ნოველიდანაც, სადაც ის ლაზიკისა და ჭანეთის შესახებ ამბობს. სწორი იყო ნ. ადონცი, რომ „ლაზიკეში“ ფაზისის მიტროპოლიტის საეპისკოპოსოები – როდოპოლისის, საისინისა, პეტრასი და ზიგანასი მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის მთიანეთში, ცნობილ ქალაქ ზიგანას რეგიონში. ამ ქვეყანას ერქვა კიდეც იმჟამად ლაზიკა, ე.ი. მხარეს ზიგანას ჩათვლით რიზეს გასწვრივ. ხოლო მას შემდეგ, რაც იუსტინიანემ რიზეს ჩრდილოეთი ვიძრე ჭოროხამდე მიუერთა თავის იმპერიას – ამ ახალ მიწებსაც „ლაზიკის“ სახელი მიეკუთვნა (ეს მიტაცება მიწისა სპარსეთმა თავის წინააღმდეგ მიმართულ საქმედ მიიჩნია, რადგანაც იბერიის პოლიტიკური მემკვიდრეობა დასაკუთრებული ჰქონდა. იბერიის საზღვარი კი ბიზანტიასთან, როგორც აღინიშნა, ხუფათთან (ხოფთან) გადიოდა. მისი გადალახვა სპარსეთის საწინააღმდეგო ქმედება იყო. არაბების შემოსევის შემდეგ ბიზანტიამ დაკარგა ტერიტორიები ე.წ. „მაღალ არმენიასა“ და, საერთოდ, „დიდ არმენიაში“. დასავლეთ არმენიაში გაერთიანებული იყო ძველი ქართული მიწები. არაბებისაგან გათავისუფლების შემდეგ, ვრცელი მიწა-წყალი ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე, ეკლესიური თვალსაზრისით „ლაზიკად“ იწოდა, რაც იქიდან ჩანს, რომ მიტროპოლიტი „ტრაპეზუნტისა ლაზიკაში“ თავისი კათედრებით ამ ვრცელ ტერიტორიაზე იყო განფენილი (ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე). მაშასადამე, ეკლესიური თვალსაზრისით, კონსტანტინოპოლი ლაზიკას უწოდებდა ვრცელ ტერიტორიას ჭოროხის შესართავიდან ტრაპეზუნტამდე და ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე. ამ ერთგვარი რკალის შიგნით მოქცეული იყო საქართველოს საპატრიარქოს საეპისკოპოსოები. მაშასადამე, აღნიშნულ ტერიტორიაზე, ჭოროხის შესართავიდან ტრაპეზუნტამდე და ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე, ხორციელდებოდა ორი

მართლმადიდებლური იურისდიქცია – კონსტანტინოპოლისა და მცხეთისა, ანტიოქიასაც, როგორც მიიჩნევა, აქ რამდენიმე ეკლესია ეკუთვნოდა.

ლაზიკა – ე.წ „სომხეთში“

პ. ინგოროყვასა და მ. ჩხარტიშვილს განხილული აქვთ ის არეალი, სადაც იქადაგეს წმიდა გრიგოლ განმანათლებელმა და წმიდა ნინომ.

კერძოდ, გრიგოლის ცხოვრებაში მოხაზულია არეალი, სადაც იქადაგა წმიდა გრიგოლმა ტაოდან – კასპიის კარამდე, ასევე, მოვსეს ხორენაცის მიერ მოხაზულია წმიდა ნინოს ქადაგების არეალი – კლარჯეთიდან მასქუთებამდე, ანუ კასპიის კარამდე.

ეს ორი არეალი ერთმანეთს არ კვეთს, თუმცა ერთმანეთს უშუალოდ ემიჯნებიან. კერძოდ, განსაზღვრულია წმიდა ნინოს სამწყსო. ესაა კლარჯეთის ჩრდილოეთით, უფრო ზუსტად, იმ ხაზის ჩრდილოეთით მოქცეული მხარე, რომელიც იქმნება კლარჯეთისა და მასქუთეთის შეერთებით, მის სამხრეთით მდებარე არეალი, ანუ ტაოდან იგივე მასქუთეთამდე, ანუ კასპიის კარამდე – გრიგოლის არეალია.

ასე რომ, განსაზღვრული იყო სამწყსო ქართული ეკლესიისა -კლარჯეთიდან ვიდრე მასქუთებამდე.

ამჟამად, ჩვენთვის საინტერესოა, რომ კლარჯეთის ჩრდილოეთით მდებარე მხარე, დასავლეთ საქართველო, ვისი მოქმედების არეალშია, წმიდა ნინოსი თუ წმიდა გრიგოლისა. ამ სქემის მიხედვით დასავლეთ საქართველო არ შეიძლება იყოს წმიდა გრიგოლის მოქმედების არეალში, რადგან ის მდებარეობს კლარჯეთის ჩრდილოეთით (ჩრდილო-დასავლეთით), ე.ი. ის წმიდა ნინოს არეალია.

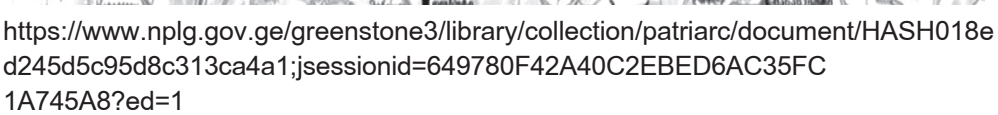
ცნობილია, რომ წმიდა გრიგოლის ცხოვრების მიხედვით – წმიდა გრიგოლმა ლაზეთში გააგზავნა თავისი ესპიკოპოსი, აღნიშნულიდან გამომდინარე, ეს ლაზეთი არის არა დასავლეთ საქართველო, არამედ კლარჯეთის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე მხარე, ანუ ჭანიკა-ტრაპეზუნტის რეგიონი, მართლაც, სომხური წყაროების ეგრის ქვეყანა მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ მოიცავდა ტრაპეზუნტის მხარეებს.

იმავე წყაროებით ეგრი, ჭანივი, მანრილი და ლაზივი – თეოდოსიოპოლის-ტრაპეზუნტს შუა მდებარეობდა და არა დასავლეთ საქართველოში.

არაბებისა და სომხური საეკლესიო უღლისაგან გათავისუფლების შემდეგ, ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე განივრცო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალი ლაზიკის სამიტროპოლიტო, რომლის მრევლი იყვნენ ეთნიკური ქართველები, რომელთაც ამჟამად, არასწორად ე.წ. სომეხ-ქალკედონიტებს უწოდებენ

შესაბამისად, ლაზიკის საეპისკოპოსოები იყო არა სომეხი ქალკედონიტებისა, როგორც ამჟამად მიიჩნევენ „ΠΘ“, არამედ ეთნიკური ქართველებისა.

11.11.08.

არქეოპოლისის ლოკალიზაციისათვის

ნოქალაქევის არქეოლოგია

პროკოფი კესარიელის თქმით, არქეოპოლისი იყო „მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“ (პროკოფი, გეორგიკა II, 1965, გვ. 182). ამასთანავე, „ძალიან გამაგრებული“ (იქვე, გვ. 101). მდებარეობდა ფაზისის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანაში, „მეტად ქუშ სერზე და მას ჩამოუდის მდინარე, ქალაქის ზემოთ აღმართული მთებიდან“ (იქვე, გვ. 188), ერთი დღის სავალი გზით იგი დაშორებულია მოხირისიდან. XIX-XX სს. მკვლევართა უმეტესობის აზრით, არქეოპოლისი იყო ამჟამინდელი პუნქტი ნოქალაქევი, სენაკთან (ყოფილ ცხაკაიას რაიონში). საბჭოთა ეპოქაში ნოქალაქევს უკვე უწოდებდნენ „ლაზიკის ანუ მთელი დასავლეთ საქართველოს დედაქალაქს“.

არის თუ არა არქეოპოლისი იგივე ნოქალაქევი ყველაზე მეტად უნდა გაარკვიოს არქეოლოგიურმა შესწავლამ.

მართლაც, ნოქალაქევში პირველი გათხრები ჩატარდა 1930-31 წლებში.

1973 წელს დაიწყო ე.წ. „სტაციონარული გათხრები“.

1987 წელს შეჯამდა 10 წლის გათხრების შედეგები.

ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელობამ გამოაქვეყნა კრებული „ნოქალაქევი – არქეოპოლისი“ (თბ., 1987) მიძღვნილი „ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს (დასავლეთ საქართველო) დედაქალაქის ციხე-გოჯი – ნოქალაქევი – არქეოპოლისის შესწავლისადმი“ (იხ. აღნიშნული წიგნის ანოტაცია).

ნოქალაქევის არქეოლოგიურმა შესწავლა, შეიძლება ითქვას, დიდ საგონებელში ჩააგდო პატიოსანი მკვლევარი არქეოლოგები.

აღმოჩენილმა ძალზე მწირმა მასალამ მართლაც გააოგნა ჯერ კიდევ პირველი არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრი 1930-31 წლისა, ცნობილი არქეოლოგი ლ. მუსხელიშვილი.

ის წერდა: „ნოქალაქევის საკითხი ლამის ისეთივე ბნელითაა მოცული დღესაც, როგორც გათხრების დაწყებამდე... საერთოდ ისეთი შთაბეჭდილებაა, თითქოს მოსახლეობის კვალი ამ ძველს ქალაქში ან მთლად წარმოცობილა დროთა განმავლობაში, ან არაა და სულაც არაფერი კვალი არ ყოფილა. ეს მეტად საკვირველი მოვლენაა. სხვა არა იყოს რა, მეექვსე საუკუნის ნაშთები მაინც მრავლად უნდა აღმოჩენილიყო – ჩვენ კი შედარებით მცირეოდენი თიხის ნატეხების გარდა არა გვიპოვია რა. პროკოფი არქეოპოლისის მრავლადდასახლებულს და კოლხეთის უდიდეს და უპირველეს ქალაქს უწოდებს. პროკოფის კი უნდა სცოდნოდა რა არის ქალაქი. ქალაქის სახლებით იყო გაშენებული, ხე დალპა, რაც გასაკვირი არ არის სამეგრელოს ნესტიანი ჰავისათვის, მაგრამ, ნუთუ, იმდროინდელ მოსახლეობას, გარდა ქოთნებისა, სხვა რამ ნივთები არა ჰქონია, სამკაული, იარაღი, ლითონის ჭურჭელი და სხვა? – სად დაიკარგა ყველა ეს? ამ კითხვას პასუხის გაცემა უნდა“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 304).

ლ. მუსხელიშვილი წერს: ფაზისზე გემები სარაპანამდე დადიოდა, გემებს კი ადგილობრივი მოსახლეობა აშენებდა, ამასთანავე ფაზისზე სტრაბონის მოწმობით 120 ხიდი ყოფილა გაშენებული, ამასთანავე „მდინარეს სისტემატურად სწმინდავდნენ, ამიტომ პირველ საუკუნეშივე „კოლხეთს გაცხოველებული ალებ-მიცემობა ჰქონია უცხოეთთან“, IV ს-ში თემისტე კოლხეთს „ელინური კულტურისა და მუზათა სადგურს უწოდებდა“, ხოლო VI ს-ში პროკოფისა და აგათიას ცნობებით „კოლხეთი მდიდარი, დანიანურებული, მჭიდროდ დასახლებული და დაბა-ქალაქებით სავსე ქვეყანა“ იყო, ამიტომაც ეს „ელინური კულტურის“ სიმდიდრის, გაცხოველებული ალებ-მიცემობის კვალი უთუოდ უნდა აღმოეჩინათ არქეოლოგებს „არქეოპოლისში“, მაგრამ არა არქეოლოგიამ სულ სხვა სურათი აჩვენა, – ნოქალაქევის მოსახლეობას „მწირი კერამიკის გარდა არა მოეპოვებოდა რა“ (იქვე, გვ. 304).

ამ ფაქტმა, როგორც ითქვა, გააოგნა პატიოსანი მკვლევარ-არქეოლოგი ლ. მუსხელიშვილი. აქედან გამომდინარე, მას რომ დასცლოდა, ალბათ, მივიდოდა დასკვნამდე, რომ არქეოპოლისი ეძია სხვა რეგიონში.

[ჩვენი აზრით, არქეოპოლისი ჭოროხის ანუ ფაზისის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობდა, ალბათ, სადღაც თანამედროვე ბათუმისა და ციხისძირის მახლობლად, მაგალითად, ქობულეთთან, ფიჭვნარში ბოლო წლებში აღმოჩნდა უმდიდრესი არტეფაქტები].

ლ. მუსხელიშვილის ექსპედიციას, უცხოელი მეცნიერის ა. შნაიდერის ხელმძღვანელობით არ დაუკლია ცდა, როგორმე ნოქალაქევი აღმოეჩინათ საქალაქო ცხოვრების შესაბამისი მონაპოვარი, მაგალითად, წერს, რომ ექსპედიციამ „ზღუდის შიგნით, ვაკეზე, მთის ფერდობზე და ზევით აკროპოლისში, 40-მდე საცდელი ორმო გავთხარეთ, ზოგიერთი საკმაოდ ღრმად (2-3 მეტრამდი), მაგრამ ყველა უშედეგოდ“ (იქვე, გვ. 304). ე.ი. ამ ორმოებში საქალაქო ცხოვრების შესაბამისი კულტურული ფენა არ აღმოჩნდა.

ექსპედიციას ამ კრახის შემდეგ იმედი დაესახა, რომ ზღუდის გარეთ ეძებნათ ძველი ქალაქის ნაშთები. „თვითეულ ეზოს ზღუდის გარეთ თავისი ჭა აქვს. ზოგან სიღრმით 3 საუენამდე. და, ადგილობრივთა თქმით, არასოდეს არაფერი აღმოჩენილა“ (იქვე, გვ. 304).

ექსპედიციის დასკვნა ასეთი იყო – „ქალაქი ვერ ვნახეთ“.

მათ იმედი ჰქონდათ, რომ გააგრძელებდნენ კვლევას და რაიმეს იპოვნიდნენ ნოქალაქევის დედაქალაქობის დასადგენად.

საბოლოოდ იმჟამად 1930-31 წლის ექსპედიციამ დაასკვნა – „არსად არ აღმოჩნდა ძველი სასაფლაო და არც ძველი სამოსახლოს ფენები. ამიტომ ექსპედიციის ხელმძღვანელს შნაიდერს საერთოდ შეეპარა ეჭვი, რომ ნოქალაქევი იყო ცნობილი არქეოპოლისი.

დასკვნაში „ნოქალაქევის გათხრების შედეგები დოქტორ შნაიდერისა 1929-1930 წლები“ კერძოდ, ნათქვამია – „ძველი გეოგრაფების ცნობებით ქალაქები იხსენიება მხოლოდ ზღვისპირას და ფაზისის გასწვრივ. ამ ქა-

ლაქთაგან უკვე პლინიუსის დროს (I საუკუნე) უმრავლესობა აღარ არსებობდა, აქედან ცხადია: საკუთრივ შიდა – ქვეყანა ბერძენ-რომაელთათვის უცნობი იყო და არც მათი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ მაინც და მაინც ძველი ქალაქის ძებნა ნოქალაქევი ამაო იქნება“ (იქვე, გვ. 297).

ნოქალაქევის პატიოსანი მკვლევარ-არქეოლოგის, დოქტორ შნაიდერის, ეს განცხადება ძალზე მნიშვნელოვანია.

დასავლეთ საქართველოს „შიდა ქვეყანა ბერძენ-რომაელთათვის უცნობი იყო და არც მათი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა“. ეს დასკვნა მთლიანად ეთანადება „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევაი ქართლისაის“ დაბეჯითებულ ცნობებს, რომ მეფე ფარნავაზის დროიდან დასავლეთ საქართველო მდინარე ეგრისწყლამდე იმყოფებოდა არა ბერძენ-რომაულ, არამედ ქართლის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, რომ არა მხოლოდ ქუჯის დროს, არამედ უწყვეტად, შემდეგ მეფე ადერკამდე (I ს.) და მეფე მირიანამდე (IV ს.) ეგრისი ქართლის სამეფოს ნაწილი იყო.

შნაიდერისა და ქართული წყაროების დასკვნები თანმხვედრია და მთლიანად განსხვავდება XX ს. საბჭოთა ისტორიკოსების დასკვნებისაგან.

ნოქალაქევის გათხრები გაგრძელდა, როგორც ითქვა XX ს. 70-იან წლებში. ასე ვთქვათ, აქ იმუშავა არქეოლოგთა ორმა ჯგუფმა: პირველს შეიძლება ვუწოდოთ მკვლევარ-არქეოლოგები, ანუ ისინი, რომელნიც იმას აღწერენ, რასაც ფაქტობრივად პოულობენ, და მეორე, ასე ვთქვათ, ე.წ. „ქართიზაციის თეორიის“ მომხრე – **იდეოლოგ-არქეოლოგები**, რომელთაც წინასწარ ჰქონდათ მომზადებული დასკვნა, რომლის მიხედვითაც, არარსებულს – რეალურ ფაქტებად აცნობენ საზოგადოებას.

70-იანი წლების მკვლევარ-არქეოლოგები, მსგავსად ლ. მუსხელიშვილისა და დოქტორ შნაიდერისა, ნოქალაქევის არქეოლოგიური კვლევის შედეგად მივიდნენ იმავე დასკვნამდე, რომ **ნოქალაქევი ძალზე მწირია კულტურული ფენა**, კერძოდ, ისინი სხვადასხვა ადგილს მიუთითებენ „**ნოქალაქევის კულტურული ფენა განსაკუთრებით ღარიბია**“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 29), „**მნიშვნელოვნად ღარიბია**“ (იქვე, გვ. 28), ანდა „**ძალზე ღარიბია**“ (იქვე, გვ. 28) და სხვა. აღმოჩენილი მასალების მიხედვით ნოქალაქევი მცირედ იყო დასახლებული (იქვე, გვ. 30), „სამარხები მცირეა IV-VII საუკუნეებისა“ (გვ. 30) და სხვა.

მაშასადამე, ნოქალაქევის 1970-80 წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა:

- ნოქალაქევი და მისი მიდამოები იყო მცირედ დასახლებული (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, გვ. 30);
- აქ IV-VII სს. სამარხები მცირეა – (იქვე, გვ. 30);
- აქ კულტურული ფენა ღარიბია – (იქვე, გვ. 30);

- არქეოლოგიური მონაპოვარი უჩვენებს, რომ ქალაქს არ ჰქონდა საკუთარი ეკონომიკა – (იქვე, გვ. 31, 30);

- „გრანდიოზული თავდაცვითი ნაგებობები“ არ შეესაბამება ქალაქის ცხოვრების ინტენსივობას“, ე.ი. იყო არა ქალაქი (მით უმეტეს, დედაქალაქი), არამედ ციხე-სიმაგრე, რომელშიც ხანდახან ერისთავ-დიდებულები ცხოვრობდნენ და აქ სასახლეები ჰქონდათ, როგორც ეს მიღებული წესი იყო შუა საუკუნეებში) – (იქვე, გვ. 27);

- ნოქალაქევიდან ადრეფეოდალური ხანის საიუველირო ნაწარმი პრაქტიკულად ძალზე ცოტაა, დედაქალაქში მეტი უნდა ყოფილიყო (იქვე, გვ. 27);

- აკროპოლისის (ქვედა ქალაქის) ცენტრალურ ნაწილში არქეოლოგიური მასალა (მონაპოვარი) „თითქმის სულ არაა“ (იქვე, გვ. 29);

- „უსახური და უფორმო ფრაგმენტები“ არქეოლოგიურ მასალისა აღმოჩნდა სამხრეთ გალავანთან (იქვე, გვ. 29). ესაა კერამიკული ჭურჭლის **(დოქების) ნატეხები!** – (იქვე, გვ. 30).

ამ დასკვნისათვის პატიოსან არქეოლოგებს ნ. ლომოური სასტიკად აკრიტიკებს, ფაქტების მიუხედავად ნ. ლომოურმა დაასკვნა, რომ ნოქალაქევი იყო არქეოპოლისი და ეს აზრი დანერგა მეცნიერებაში.

ნ. ლომოური იძულებული გახდა, დაეწყო კრიტიკა პირველხარისხოვანი წყაროებისა და მათი ავტორებისა, კერძოდ, **ნ. ლომოური აკრიტიკებს პროკოფი კესარიელს!**

ნ. ლომოური პროკოფის მიიჩნევს „არასანდო“ ავტორად, წერს – „ყოველთვის როდი შეიძლება მისი ნდობა“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 30), ამასთანავე წერს, „ცნობილია, რომ პროკოფის ლაზიკის დახასიათებისას ხშირად მოსდის უზუსტობანი“ (იქვე, გვ. 31). ასევე წერს – „სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ლაზიკი, ე. ი. დასავლეთ საქართველოს პროკოფისმიერი დახასიათება არ შეეფერება რეალურ სინამდვილეს. პროკოფის მთელ ლაზეთზე გავრცელებულია ის ცნობა, რომელიც მას ერთ-ერთი ჩამორჩენილი კუთხის შესახებ ჰქონდა“ (გვ. 31), აქ იგულისხმება პროკოფის ცნობა – „ლაზიკაში არსად არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე“ (პროკოფი, ომი სპარსელებთან, II, 28).

ჩემი აზრით კი, **პროკოფის ცნობები საოცრად ზუსტი აღმოჩნდება, თუ მის ლაზიკას ჭოროხის ხეობაში მოვათავსებთ.**

ნ. ლომოურს არ მოსწონს პროკოფის ცნობა, ამიტომ აკრიტიკებს და წერს – ნოქალაქევი „მჭიდროდასახლებული უნდა ყოფილიყო, ამას მოწმობს აქ ორი აბანოს, სხვა საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობათა და მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალის – საოჯახო და სამზარეულო ჭურჭლის აღმოჩენა“. (გვ. 31). თუმცა ნოქალაქევის (ე.წ. დედაქალაქის) არქეოლოგიურ მასალის სიმწირე, კულტურული ფენის სიღარიბე, მონეტების სიმცირე და ფაქტი, რომ ქალაქს არ ჰქონდა საკუთარი ეკონომიკა, მას არაფერს ეუბნება (იქვე, გვ. 31, 32).

საფიქრებელია, რომ აღმოჩენილი „ორი აბანო და ჭურჭელი“ ეკუთვნოდა ნოქალაქევეში, საკურორტო მოსასვენებელში დროებით 1-2 თვის მანძილზე მაცხოვრებელ სამეგრელოს მთავრებსა და დიდებულებს. უფრო ადრე აქ, ასევე დროებით, უცხოვრიათ ქართლის მეფე-ერისთავებსაც, მათაც, ცხადია, აბანოები და ჭურჭელი ესაჭიროებოდათ.

XX ს. ქართულმა ისტორიოგრაფიამ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ორი განსხვავებული თეორია ჩამოაყალიბა:

პირველის მიხედვით, შავი ზღვისპირეთი და დასავლეთ საქართველო თავდაპირველად დასახლებული იყო აფხაზურ-ადიღეური ტომებით, რომელთაც აქ შემდგომ „აფხაზთა სამეფო“ ჩამოაყალიბეს VIII ს-ში, შემდეგ კი მცხეთის ეკლესიამ დაიწყო ამ მხარის „ქართიზაციის“ პროცესი, რის შედეგადაც დასავლეთ საქართველოში, თითქოსდა, X ს-დან გავრცელდა ქართული ენა და კულტურა, აფხაზთა სამეფო კი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ნაწილი გახდა. ეს თეორია მიიჩნეოდა უეჭველ ჭეშმარიტებად, ამიტომაც ის ასახულია როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისე საენციკლოპედიო ცნობარებში. ამ თეორიას ეჭვის თვალით შეხედეს აფხაზეთში სეპარატისტული მოძრაობის დანაშაულის შემდეგ, XX ს. 70-80-იანი წლებიდან.

ამის შემდეგ უკვე ოფიციალურ თეორიად გადაიქცა თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების „ლაზიკის სამეფო“ მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს და მისი დედაქალაქი იყო არქეოპოლისი, რომელიც, თითქოსდა, ნოქალაქევის ძველი სახელი ყოფილა. დაიწყო ნოქალაქევის თხრა, გამოქვეყნდა ამ თეორიის შესაბამისი არქეოლოგიური დასკვნები. ნ. ლომოურის გავლენით ლაზიკის სამეფოს უწოდეს ეგრისის სამეფო, მაშინ, როცა პროკოფის, აგათიას სქოლასტიკოსისა და სხვა ბიზანტიელი ავტორების ლაზთა სამეფო მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, სუფსადან ხუფატამდე (ხოფამდე, ანუ პეტრას ციხესიმაგრემდე. აღნიშნული ბიზანტიელი ავტორების შესაბამისი ნაშრომები განხილულია ამ წიგნის 1-ელ ტომში), ხოლო ქართული წყაროების ეგრისის საერთავე სულ სხვა მხარეს მდებარეობდა, ცხენისწყლიდან ვიდრე ეგრისწყლამდე, ხოლო მე-5 ს. შემდეგ ვიდრე კლისურამდე.

ქართველთა თეორიის მიხედვით დასავლეთ საქართველოშივე მდებარეობდა ფასისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები: როდოპოლისისა (როგორც ითქვა, მიიჩნევა, რომ ეს სახელი ვარციხეს ერქვა), საისინისა (ცაიშად მიიჩნევა), ზიგანასა (მას რატომღაც „ზიგინევისას“ უწოდებენ და მის ადგილსამყოფელად გუდაყვას მიიჩნევენ აფხაზეთში) და პეტრასი (ციხისძირად მიიჩნევა).

სინამდვილეში, აღნიშნული საეპისკოპოსოები კონსტანტინოპოლისა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის რეგიონში ანუ ჭანიკა-ლაზიკაში, გუმუშხანედან (სადაც მდებარეობდა ზიგანას კათედრა), ვიდრე ამჟამინდელ სუმელას მონასტრამდე (სადაც იყო როდოპოლისის კათედრა), პეტრას კათედრა იყო

არა ზღვისპირა პეტრაში(ხუფათში), არამედ მაღალ მთიან-კლდოვან ქვეყანაში – ბაიბურდთან. ფაზისის საეკლესიო ცენტრი – პოლემენიონი უნდა ყოფილიყო დღევანდელი ფატსა, ტარაპეზუნტთან ახლოს, ამიტომაც ეწოდება ტრულის კრებაზე ტრაპეზუნტელ ეპისკოპოსს ფაზისელი, ხელმოწერის მიხედვით.

ქართიზაციის თეორიის მიხედვით, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში არსებული ბერძნული საეპისკოპოსოები გაუქმდა „ქართიზაციის“ პროცესის შედეგად.

ისმის კითხვა, თუკი სამიტროპოლიტო ცენტრი იყო ფაზისი (თითქოსდა, ფოთი), რატომ მდებარეობდა ამ რეგიონის დედაქალაქი არქეოპოლისში? საქმე ისაა, რომ სიტყვა „მიტროპოლისი“ აღნიშნავს „დედაქალაქს“, ხოლო საეკლესიო კანონების მიხედვით, „სამიტროპოლიტო ოლქის“ მეთაური მეტროპოლისში ანუ დედაქალაქში უნდა მჯდარიყო. ასე რომ, თუ ფოთი იყო ფაზისის სამიტროპოლიტოს ცენტრი, მაშინ პოლიტიკური დედაქალაქიც ფოთი უნდა ყოფილიყო და არა არქეოპოლისი. მაგრამ პროკოფი კესარიელის ცნობით, ლაზიკის დედაქალაქი არქეოპოლისი იყო. თუ ეს ასეა, მაშინ ფაზისის მეტროპოლიის ცენტრი სხვაგან უნდა ვეძიოთ.

როდის აშენდა ნოქალაქევი? თუ ის ციხე-გოჯია, ქართლის ცხოვრების მიხედვით, მას საფუძველი დაუდო ქართლის სამეფოს ეგრისის საერისთვოს მეთაურმა ქუჯიმ.

ნოქალაქევი მეორედ აშენდა დასავლეთ საქართველოდან არაბების განდევნის შემდეგ – აფხაზეთში გადასულმა ქართლის მეფე მირმა ბრძანა:

„უწყიეს შენებად ადგილთა ჩვენთა კლისურითგან აღმართ,წარვალ და დავეშენები ციხე-გოჯისა და ქუთათისს“(ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 242).

ე.ი. ნოქალაქევი მეორედ აშენდა VIII საუკუნეში (ისევე, როგორც ქუთათისი), არაბთა თავდასხმების II ტალღის შესაჩერებლად.

ამ დროს ნოქალაქევი კარგი ციხე-ციტადელი აშენებულა, იმდენად, რომ **ქართლის მეფის ერთ-ერთი გვირგვინი აქ დაიდო შესანახად, მეორე კი ქუთათისში** – ამ წყაროს მიხედვით, ანუ ციხე-გოჯი ქუთათისთან ერთად ქართლის სამეფოს ცენტრად იქცა არაბების მიერ თბილისის საამიროს დაარსების შემდეგ.

შემდგომ საუკუნეებში ნოქალაქევი ანუ ციხე-გოჯი იყო საზაფხულო რეზიდენცია ეგრისის ერისთავებისა და სამეგრელოს მთავრებისა.

ასე რომ, ნოქალაქევს ნაკლები შეხება ჰქონდა ბიზანტიურ სამყაროსთან, ამიტომ ვერც აღმოაჩინეს არქეოლოგებმა აქ შესაბამისი რაოდენობის ბიზანტური მონეტები, აღმოჩნდა სულ რამდენიმე (ექვსი მონეტა, მათგან მხოლოდ ორია სახელწარწერილი). ნოქალაქევი რომ ყოფილიყო ლაზიკის დედაქალაქი არქეოპოლისი, აქ მონეტების სიუხვე უნდა ყოფილიყო, ვითარცა სავაჭრო-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცენტრში.

არქეოლოგების, ვ. ლექვინაძისა და ლ. ხვედელიძის თვალსაზრისით, ფაქტი იმისა, რომ ნოქალაქევეში მონეტები „**ძალზე მცირე რაოდენობისა აღმოჩნდა, და ასევე ფაქტი იმისა, რომ ვარციხეში მონეტები ჯერჯერობით საერთოდ არაა მიკვლეული, მეტყველებს იმის შესახებ, რომ „ლაზიკაში ფულადი მიმოქცევა სუსტად იყო განვითარებული**“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 32).

ჩემი აზრით, რადგანაც პროკოფის ეპოქაში ლაზიკა ერქვა ძირითადად ჭოროხის ხეობასა და ერგე-ლიგანს, არქეოლოგებმა აქ უნდა ჩაატარონ შესაბამისი კვლევა, ხოლო ვარციხესა და ნოქალაქევეში არქეოლოგიური მასალების (მათ შორის მონეტების არარსებობა და სიმცირე) მიუთითებს, რომ ვარციხე არ იყო როდოპოლისი და ნოქალაქევი არ იყო არქეოპოლისი – ე.ი. ცნობილი ბიზანტიური პუნქტები.

ერთი სიტყვით, ციხე-გოჯში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა არაა საკმარისი მის არქეოპოლისად გამოსაცხადებლად.

ამავე თვალსაზრისისა უნდა იყვნენ არქეოლოგები ვ. ლექვინაძე და ლ. ხვედელიძე, რომელთაც აკრიტიკებს ნ. ლომოური.

არქეოლოგიური მონაპოვრის უკმარისობის მიუხედავად ის (ნ. ლომოური) მტკიცედ დგას თვალსაზრისზე, რომ ნოქალაქევი არის არქეოპოლისი და მას უწოდებს – „**ვეგრისის ანუ ლაზიკის – მთელი დასავლეთ საქართველოს მომცველი სახელმწიფოს დედაქალაქს**“.

მას, ისევე, როგორც მრავალ სხვას, ასევე არ აოცებს თუნდაც ფაქტი იმისა, რომ ვარციხეში (ე.ი. მათი თვალსაზრისით როდოპოლისში) არ აღმოჩნდა ბერძნულ-ბიზანტიური მონეტები, და საერთოდ, ვარციხეში ბიზანტიური მონეტა არ აღმოჩნდა!

პროკოფის ეპოქის წყაროებით, არქეოპოლისში იდგა ბიზანტიური სამხედრო ნაწილი, მრავალი ათასი მხედრისაგან შემდგარი.

როგორც წესი, ყველგან, სამხედრო ნაწილის სადგომ პუნქტში მრავლად მოიპოვება მონეტები, რადგანაც მხედრებს ანაზღაურებას მონეტებით უხდიდნენ.

გარდა ამისა, ყველგან სადაც კი ასეთი ჯარი მუდმივად ბანაკდებოდა, მკვიდრი მოსახლეობა კარგად დაცულობის გამო აწყობდა ბაზრობებს, შენდებოდა შესაბამისი შენობები, ალებ-მიცემობა ყვაოდა, ფული ტრიალებდა, როგორც წესი, არა ერთი და ორი თვით, არამედ წლობით და ზოგჯერ ათეულწლობით და საუკუნეობით, ამის გამო სამხედრო ნაწილების სადგომ პუნქტებში მრავლად პოულობენ მონეტებს. აღნიშნულის გარდა, ასეთი პუნქტები, როგორც წესი, თანდათანობით ქალაქებად იქცეოდა ხოლმე, რასაც ხელს უწყობდა ინტენსიური დაცული ვაჭრობა. თუ ასეთივე ქალაქი იყო როდოპოლისი, თანაც საეპისკოპოსო ცენტრით, თავისი კათედრით. ნუთუ ასეთ ქალაქში მონეტები არ უნდა აღმოჩენილიყო? ნუთუ ეს ფაქტი არ აეჭვებთ მეცნიერთ – ბიზანტიურ სახელმწიფოში ხომ საეპისკოპოსო კათედრებს არა უბრალო ქალაქებში, არამედ მნიშვნელოვან ცენტრალურ ქალაქებში აარსებდნენ! ასეთი იყო საეკლესიო წესი ბიზანტიურ სამყაროში.

მსგავსადვე, შეუძლებელია ლაზიკის „დედაქალაქში“ – არქეოპოლისში ასეთი მწირი არქეოლოგიური ნაშთები აღმოჩენილიყო, ჩივილი, რომ კულტურული ფენები წყალმა გადარეცხა, დასტურია მხოლოდ იმისა, რომ ნამდვილად ნოქალაქევი არ აღმოჩნდა შესაბამისი არქეოლოგიური მასალა.

ასევე, ძალზე ნიშნეულია, რომ არ აღმოჩნდა ბერძნული წარწერები ნოქალაქევა და ვარციხეში, როგორც ამბობენ — **„ბიზანტიის იმპერიაში შემავალი ლაზიკის სამეფოს დედაქალაქსა და ბერძნული საეპისკოპოსო ცენტრში** შეუძლებელია, არ აღმოჩენილიყო სათანადო არტეფაქტები და ასეთი სტატუსის მქონე ქალაქებში არ აღმოჩენილიყო ბერძნული წარწერები, **თუკი ვინმე იტყვის, რომ დროთა მსვლელობამ ისინი გააქრო, შეიძლება მას შევეკითხოთ, მამ რატომ აღმოჩნდა ნოქალაქევთან ძალზე ახლოს (ნოჯიხევში) იმავე ეპოქის ქართული წარწერები?**

ნ. ლომოურის აზრით, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალი ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრა IV საუკუნიდანვე იდგა ნოქალაქევ-არქეოპოლისში (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 40).

ცხადია, მისი ეს განცხადება სრულიად უსაფუძვლოა. ემყარება მხოლოდ იმ ფაქტს, რომ ნოქალაქევი აღმოჩნდა ერთი ძველი ეკლესიის ნაშთი, რომელიც მან IV საუკუნით დაათარილა, შემდეგ კი მიღებული შტამპის შესაბამისად ჩათვალა, რომ მისი ეპისკოპოსი კონსტანტინეპოლის იურისდიქციას ექვემდებარებოდა.

ის წერს — „ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავუშვათ, რომ ბიზანტიურ წყაროებში დამოწმებულია ეგრისის საეკლესიო წყობილება, რომლის მიხედვით დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის მეთაურია კონსტანტინოპოლის პატრიარქის სამწყსოში შემავალი ფასისის მიტროპოლიტი, მისდამი დაქვემდებარებული ოთხი ეპისკოპოსით (ზიგანევის, პეტრას, როდოპოლისის და ცაიშის), შედარებით გვიან შექმნილი სისტემაა. თავდაპირველად ერთ-ერთი საეკლესიო კათედრა სწორედ ნოქალაქევი იმყოფებოდა“ (ნ. ლომოური, ნოქალაქევის გათხრების მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის შესწავლისას, ნოქალაქევი – არქეოპოლისი, 1987, გვ. 40).

ნ. ლომოური რიხით წერს „ბიზანტიურ წყაროებში დამოწმებული ეგრისის საეკლესიო წყობილების“ შესახებ, მაშინ, როცა არცერთ **ბიზანტიურ წყაროში არავითარი მოწმობა არ არსებობს „ეგრისის ეკლესიის“, მით უმეტეს, „მისი წყობილების“ შესახებ.**

საერთოდ ბიზანტიურ წყაროებში სიტყვა „**ეგრისის ეკლესია**“ არ ფიქსირდება. ბიზანტიურ წყაროებში ნახსენები „ლაზიკის ეპარქია“, რომლის საეპისკოპოსოებიც მდებარეობდა ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, ტრაპეზუნტის რეგიონში, ისტორიულ კოლხეთ-ლაზიკაში (უღელტეხილ ზიგანასთან ახლოს) ქართველმა ისტორიკოსებმა უხეში შეცდომით ჩათვალეს დასავლეთ საქართველოს (ეგრისის) კათედრებად.

მათ ეს თავიანთი შეცდომა – ოფიციალურ საისტორიო დოგმად გადააქციეს.

ნ. ლომოურის აზრით, ნოქალაქევ-არქეოპოლისში უფრო ადრე იჯდა (IV ს-დანვე) ბერძენი ეპისკოპოსი, ვიდრე ბიზანტიელები ეპარქიებს დააარსებდნენ ფოთ-ვარციხე-ცაიშში.

ეს მოსაზრება უნდა დაადასტუროს არქეოლოგიურმა მონაპოვარმა. კერძოდ, უნდა აღმოჩენილიყო ბერძნული საეკლესიო წარწერები. როგორც ითქვა, ბიზანტიურ სამყაროში ეპისკოპოსი იჯდა დიდ ქალაქში. კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი არქეოპოლისში, ცხადია, ბერძნულენოვანი იქნებოდა, ბერძნული წირვა-ლოცვით, შესაბამისად, რაიმე ბერძნული წარწერა მაინც უნდა აღმოჩენილიყო ნოქალაქევში, მაგრამ ასეთი არ აღმოჩნდა. მსგავსადვე, **რატომ არ აღმოჩნდა ბერძნული საეკლესიო წარწერები ვარციხეში, რომელიც როდოპოლისის საეპისკოპოსო კათედრად მიიჩნევა?**

როგორც ითქვა, ქართიზაციის თეორიის მომხრე არქეოლოგები ნოქალაქევში **ეძებდნენ ბერძნულ საეკლესიო წარწერებს და აღმოაჩინეს – ქართული წარწერები ნოქალაქევთან ათიოდ კილომეტრში – ნოჯიხევში.**

ნოჯიხევში, სადაც გაითხარა უძველესი ეკლესია, აღმოჩნდა ქართული ასომთავრული წარწერები.

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, თუ ნოქალაქევის ბერძნული საეკლესიო წარწერები დრომ გააქრო, რატომ არ გააქრო დრომ თითქმის იმავე ეპოქის, იქვე მდებარე ნოჯიხევის ტეტრაკონქის ქართული წარწერები?

ნ. ლომოური წერს – „ნოქალაქევ-გეგეჭკორის მონაკვეთზე ექსპედიციამ სხვა ხასიათის სამუშაოებიც ჩაატარა, აქ უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია გეგეჭკორის რაიონის სოფელ ნოჯიხევში, აბაშისპირა ჭალაში ნაგებობათა კომპლექსის აღმოჩენა – **V-VI საუკუნეების აბანო და მისგან ოციოდ მეტრის დაშორებით აღმოჩენილი ამავე ეპოქის ოთხაფსიდიანი ეკლესია, ე.წ. ტეტრაკონქის ტიპისა... აღნიშნული აბანოსა და ტეტრაკონქის გვერდით შენახულია გვიანდელი ხანის პატარა დარბაზული ეკლესიის ნანგრევები... გვიანდელი ეკლესიის ქვეშ ექსპედიციამ აღმოაჩინა საერთოდ საქართველოსთვის იშვიათი ტიპის ეკლესია – რვააფსიდიანი საყდარი... კარგად გათლილი ქვით ნაგები ეკლესიის გარშემო აღმოჩნდა არაერთი არქიტექტურული დეტალი და რაც მთავრია შესანიშნავად ამოკვეთილი დიდი ზომის (15X22) ასომთავრული ასოები. მართალია, წარწერის წაკითხვა ვერ ხერხდება, რადგან ასოები ცალკე ქვებზეა ამოკვეთილი და გაფანტული იყო ირგვლივ, მაგრამ უდავოა, რომ ამ ეკლესიის გუმბათს ამკობდა ასომთავრული წარწერა. პ. ზაქარაია წინასწარულად ეკლესიას X საუკუნით ათარიღებს და ამდენად, ეს წარწერა ერთ-ერთი ადრეულია დასავლეთ საქართველოს ქართულ წარწერათა შორის. ვფიქრობ, ძნელია ამ აღმოჩენის მნიშვნელობის გადაფასება“ (იქვე, გვ. 42).**

ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ტეტრაკონქის ქართული წარწერები თვით ქართიზაციის თეორიით ხელფეხშეკრულმა მეცნიერებმა X საუკუნით დაათარიღეს. ეს იმ საუკუნედ ითვლება, რაც თითქოსდა, დაიწყო დასავლეთ

საქართველოს „ქართიზაცია“. მაგრამ ვინც ენდობა ძველქართულ წყაროებს მისთვის ეს ტეტრაკონქი და მისი წარწერები გაცილებით ადრინდელია, ალბათ, **VI-VII საუკუნეებისა, რადგანაც ჩვენში სწორედ ამ საუკუნეებში აგებდნენ ტეტრაკონქის ტიპის სატაძრო ნაგებობებს.**

ვფიქრობ, საეკლესიო მკვლევრებისათვის უფრო მყარი საფუძველი უნდა იყოს ძველი ქართული წყაროები, მათ შორის რუის-ურბნისის ძეგლისწერის ცნობები, ვიდრე შემდეგ შემუშავებული ე.წ. „ქართიზაციის თეორია“.

ჩვენი მემკვიდრეებისა და მამებისათვის XI საუკუნეებიც კი (თუ უფრო ადრე არა) საერთოდ უცნობი იყო დასავლეთ საქართველოში ბერძნული საეკლესიო იურისდიქცია, **ამის არქეოლოგიურ დასტურად უნდა ჩაითვალოს ნოჯიხევის ტეტრაკონქის ქართული წარწერები, რომლის შესახებაც, სამწუხაროდ, დუმილია სამეცნიერო წრეებში, თუმცა კი მადლობელი უნდა ვიყოთ ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციისა და ნ. ლომოურისა, რომელთაც აღმოაჩინეს და გამოამზეურეს ნოჯიხევის ქართული წარწერა.**

ბრძოლები არქეოპოლისთან (ისტორია და ნუმისმატიკური მასალა)

არქეოპოლისი მიიჩნეოდა ბიზანტიური ჯარების დიდ სიმაგრედ, აქ სპარსეთთან ომის დროს მრავალათასიანი სამხედრო კორპუსი იდგა. მაგალითად, ერთ-ერთი ბრძოლის დროს სპარსელთა სარდალმა მერმეროემ მიიყვანა ჯარი იმდენად დიდი რიცხვისა, რომ არქეოპოლისთან მას ბიზანტიელებმა 4.000 მეომარი მოუკლეს. ბიზანტიელთა ჯარი კი ამ დროს არქეოპოლისის ციხეში იდგა და თავს იცავდა. სპარსელების ჯარში სხვებთან ერთად იყვნენ დაქირავებული მეომრები სხვადასხვა ეროვნების, მაგალითად, პროკოფი აღწერს, რომ არქეოპოლისთან ბრძოლისას სპარსელთა მიერ დაქირავებულმა საბირთა ტომის ჯარისკაცებმა მოამზადეს საომარი, ე. წ. კრიოს მანქანები, რათა ციხის კედლები დაეღუნათ, იქვე იყვნენ დოლომიტთა ტომის ჯარისკაცები, რომლებიც ისრებსა და შუბებს უშენდნენ მეომრებს. პროკოფი არქეოპოლისის ბრძოლის აღწერისას ამბობს – „თითოეული მათგანი ატარებს მახვილსა და ფარს, ხელში სამი ხელმუტი უჭირავს... მერმეროე მთელი ჯარით წაუძღვა კრიოს მანქანებსა და სპილოებს“, სპილოებით, ჩანს, ათი ათასი კაცი მაინც იბრძოდა, რადგანაც 4.000, როგორც ითქვა, კედლებთან დაიღუპა, შემდეგ მერმეროემ სამი ათასი კაცი ქუთათისის ციხეში დატოვა და ასევე ჯარები სხვა სამ ციხეში განალაგა.

ამ ამბის აღწერით იმის თქმა გვსურს, რომ ყველა ეს მეომარი დაქირავებული იყო და მათ მონეტები თან უნდა ეტარებინათ უცხო ქვეყანაში, სახლებიდან ათასობით კილომეტრით დაშორებულთ, მონეტები, ცხადია, თვით უქემერიონის ციხის ბიზანტიულ მცველებსაც ჰქონოდათ. ამიტომაცაა, რომ არქეოლოგები ასეთ ადგილებში მონეტებს მრავლად პოულობენ.

ბიზანტია-სპარსეთის ომი ამ მხარეში მთელი საუკუნე გრძელდებოდა, არქეოპოლისი ყოველთვის მთავარი სამიზნე იყო. ამიტომაცაა გასაკვირი, და ეს აოცებდათ თვით მკვლევარ-სპეციალისტებს, ნოქალაქევეში აღმოჩენილი არტეფაქტებისა და ბიზანტიური მონეტების სიმცირე.

მაგალითად, თ. აბრამიშვილი, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მონეტები ასკვნის – „ნოქალაქევის გათხრების შედეგად გამოვლენილი მცირე ნუმიზმატიკური მასალა აძნელებს რაიმე კატეგორიული დასკვნების გამოტანის საშუალებას“ (თ. აბრამიშვილი, ნოქალაქევის მონეტები, იქვე, გვ. 279).

ის წერს – „როგორც ვხედავთ, ნოქალაქევის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალა ერთობ მცირე და მოკრძალებულია“ (იქვე, გვ. 275).

კერძოდ, აღმოჩნდა სულ 6 სპილენძის ბიზანტიური მონეტა, თუმცა უფრო ადრე აღმოჩნდა იუსტინე I (518-527) ერთი სპილენძის მონეტა და მავრიკ ტიბერიოსის (582-602) ოქროს მონეტების განძი. ეს რაოდენობაც „მცირედ და მოკრძალებულად“ ითვლება. რუსულ დასკვნაშიც თ. აბრამიშვილი იგივეს აღნიშნავს, რომ „ნოქალაქევის ნუმიზმატიკური მასალა ძალზე მცირერიცხოვანია“ (იქვე, გვ. 286).

საქმე ისაა, რომ ნოქალაქევის ირგლივ – სამეგრელო-გურიის რეგიონის სოფლებშიც (საფლავებსა და ეკლესიის გარშემო) არქეოლოგები იმავე სიხშირისა და ოდენობის ნუმიზმატიკურ მასალას პოულობენ (ნუმიზმატიკური განძებსა თუ ერთეულ მონეტებს) – არქეოპოლისად მიჩნეულ ნოქალაქევეში მათი რიცხვი ძალზე სოლიდური უნდა ყოფილიყო. როგორც ითქვა, ვარციხეში მონეტა საერთოდ არ აღმოჩნდა (და მერე სად – ბიზანტიური სამყაროს ქალაქ როდოპოლისში, სადაც რომაული ჯარი იდგა და ეპისკოპოსის კათედრა იყო). ეს რეალურად არსებული ფაქტი მეტყველებს იმის შესახებ, რომ არა ვარციხესა და ნოქალაქევეში, არამედ სხვაგან უნდა ვეძიოთ როდოპოლისი და არქეოპოლისი.

ერთი სიტყვით, ნოქალაქევესა და მის ახლომახლო ადგილებში არქეოლოგებმა ბერძნულ წარწერათა ნაცვლად ქართული აღმოაჩინეს.

იგივეს თქმა შეიძლება ფოთის შესახებაც.

ჩვენში ტენდენციაა, ფოთი გამოაცხადონ ცნობილ ფაზისად, შესაბამისად, აქ გაფაცვიცებით ეძებდნენ ბერძნულ წარწერებს, მაგრამ აღმოაჩინეს რა? – ქართული წარწერები, კერძოდ, გამოუწვევ აგურსა და მსგავს მასალაზე დასადები სატვიფრავი, რომელზეც არის ქართული ასომთავრული ასო-ნიშნები, და ასევე უკვე მზა აგურები ქართულივე ასო-ნიშნებით. რატომღაც ეს ფაქტი დავიწყების ბურუსს გადაეცა, რადგანაც საერთოდ არ ჯდება შემუშავებულ სტერეოტიპში და უცნაურად გამოიყურება ქართიზაციის თეორეტიკოსებისათვის.

აღსანიშნავია, რომ XX ს. 70-80-იანი წლების არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (30-იანი წლების ექსპედიციის მსგავსად) ნოქალაქევეში აღმოჩენილი

არქეოლოგიური (IV-XI საუკუნეების) მასალიდან მასიურად მოიპოვა მხოლოდ კერამიკა. ესენია ძირითადად ქვევრები, ჯამები და დოქები, თანაც ადგილობრივი წარმოებისა, აღსანიშნავია რომ მოპოვებული საცეცხლურებიც კი (ე.ი. საეკლესიო ნივთი) ადგილობრივად დამზადებული თიხისაგან.

გ. ლექვინაძე წერს – „ნახევრად სფეროსებრი ფორმის ადგილობრივი სასაკმევლე საცეცხლურები ორი ნახვრეტით – ზემოთკენ და ძირზე“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, გვ. 238).

ეს იმითაა საინტერესო, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალი არქეოპოლისის – მნიშვნელოვანი ცენტრისა და დედაქალაქის ეკლესიაში არა ოქრო-ვერცხლისა და ძვირფასი თვლებით შემკული სასაკმევლით მსახურებდნენ ბერძენი ღვთისმსახურები, როგორც მიღებულია დედაქალაქების ეკლესიებში, არამედ თიხის ადგილობრივი სასაკმევლით – რაც ძნელი წარმოსადგენია. როგორმე ბერძენი ღვთისმსახურები შესაფერისი ბიზანტიური ნივთებით შეამკობდნენ ეკლესიებს, როგორც მიღებული იყო იმჟამად, ნოქალაქევი არქეოპოლისი რომ ყოფილიყო.

ნოქალაქევი თითქმის ყველაფერი ადგილობრივი წარმოებისაა. განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი ასევე, ერთი ფაქტი:

აქამდე ჩვენი არქეოლოგები ფიქრობდნენ, რომ მათ მიერ მრავლად მოპოვებული ჭურჭელი იყო იმპორტული **ამფორების** ნაშთები, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ სინამდვილეში, ისინი ადგილობრივი ჭურჭელი იყო.

ამასთან დაკავშირებით გ. ლექვინაძე წერს – „დასავლეთ საქართველოში არქეოპოლისის თანადროული ძეგლის ვარდციხის (როდოპოლისის) მასალის გაცნობის შედეგად გაირკვა, რომ **ეს ფრაგმენტები სინამდვილეში მიეკუთვნება დიდი ზომის ადგილობრივ ფართოყელიან დოქებს, რომელთა ფორმაზე გავლენა იქონია ამფორათა გარეგნულმა ფორმამ (იქვე, გვ. 239). ე.ი. ეძებდნენ ბერძნულ-რომაულს და აღმოუჩენიათ კი, ასე ვთქვათ, იმერული ჩაფებისა და დოქების ფრაგმენტები.**

ვასკვნიტ – არქეოლოგიური მასალა თვალნათლივ აჩვენებს, რომ დასავლეთ საქართველოს იმ რეგიონში, რომელიც რაიონის დაბლობს მიეკუთვნება არ უნდა ვეძიოთ ბერძნულ-ბიზანტიური დედაქალაქები, თავიანთი საეპისკოპოსო კათედრებით, არამედ უნდა ვერწმუნოთ ეროვნულ წყაროებს, რომ დასავლეთ საქართველო შედიოდა ზოგადქართულ სახელმწიფოსა და ეკლესიაში თავისი ყოფით, კულტურით, ადათ-წესებით, სიმდიდრითა თუ სიღარიბით.

11.01.10

მაშ, სად მდებარეობდა არქეოპოლისი? როგორც ითქვა, მისი სამყოფელი უნდა ყოფილიყო თანამედროვე ბათუმსა და ციხისძირს შორის. ანდა ქობულეთის ფიჭვნარის გრანდიოზული ნაქალაქარი.

წყაროს ცნობით, „ქალაქ არქეოპოლისის გარეუბანი იყო ონოგურისი ანუ ნმიდა სტეფანე“, ამჟამადაც ბათუმის რეგიონში არის დასახლებულ პუნქტი

სახელწოდებით – „სტეფანოვკა“ (ესაა ბათუმის გარეუბანი, აეროპორტის გზატკეცილთან მიმდებარე ტაბიძის ქუჩასთან, ალბათ, ძველი სახელი სტეფანე რუსულ ეპოქაში სტეპანოვკად გადააკეთეს).

მოხირისი

ბათუმ-აჭარისწყლის რეგიონში „მახ“ ფუძის მქონე ტოპონიმების ერთობლიობა-თავმოყრა საშუალებას გვაძლევს გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ამავე ფუძის მქონე „მოხ-ირ-ისი“ აქ (ბათუმ-აჭარისწყლის რეგიონში) მდებარეობდა და არა ქუთაისის რეგიონში.

აჭარაშია – პუნქტი „მახო“ (ჭოროხის მარცხენა სანაპირო)

მისი გაგრძელებაა პუნქტი მახვილაური (მარჯვენა სანაპირო)

ახლოა პუნქტი მახინჯაური და ხელვაჩაური. იქვე, აჭარისწყალზეა პუნქტი მახუნცეთი და მთა მახუნცორი 1386 მ. ზღვის დონიდან.

1. ს. მახო არის ქ. ხელვაჩაურის გაგრძელება მდ. ჭოროხის მარცხენა მხარეს, ახლოა ერგესთან (ეს პუნქტი ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზეა);

მდ. „მახოსწყალი“ (ჭოროხის მარცხენა მხარეს);

„მახოს უბანი“ (ბათუმსა და ერგეს შუა);

2. მახვილაური ხელვაჩაურის გაგრძელებაა მარჯვენა მხარეს ბათუმის მიმართულებით;

3. მახინჯაური – ამავე რეგიონშია, ზღვისპირას, ბათუმის ჩრდილოეთით 3-5 კმ-ში;

4. „მახუნცეთი“ (პუნქტი აჭარისწყალზე);

5. „მახუნცორი“ (მთა აჭარისწყალთან, ახლოა ერგესთან).

მოხ-ირისი

მახ-ო

მახ-ვილაური

მახ-ინჯაური

მახ-უნცეთი

მახ-უნცორი

ერგედან ვიდრე თითქმის ზღვამდე ჭოროხის მიმდებარე საკმაოდ ვრცელი რეგიონის სოფლების, მდინარისა და ადგილების სახელებში ჩანს ფუძე-ძირი „მახ“, რაც სიტყვა მოხირისის ნაშთი უნდა იყოს.

ეს ფაქტი საშუალებას იძლევა გამოითქვას მოსაზრება, რომ მოხირისი ერქვა ერგე-ლიგანის რეგიონს და არა თანამედროვე ქუთაისის სანახებს. აქ ხილიც შესანიშნავი მოდის და ვაზიც კარგად ხარობს.

როდოპოლისის არქეოლოგია

(ვ. ჯაფარიძე – „ვარდციხის ნაქალაქარი“, 1989 წელი, გამომცემლობა მეცნიერება).

არქეოლოგი შესავალშივე წერს, რომ ასეთი ქალაქი უცნობი იყო ქართული წყაროებისათვის – „ქართული წარწერები თითქმის სრულებით არაფერს გვამცნობენ ვარდციხის ძველი ისტორიის შესახებ“ (ვ. ჯაფარიძე, ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989, გვ. 3).

ვ. ჯაფარიძე, ისე როგორც სხვა არქეოლოგები, ვარდციხეს უწოდებს ბაღდადის რაიონში ერთ-ერთ ნაციხარს – ვარციხეს. იქაური მოსახლეობისათვისაც კი სახელი „ვარდციხე“ უცნობია.

სავარაუდოდ, სახელ „ვარციხის“ ეტიმოლოგია ისეთივეა, როგორც ვარძიისა, ვარიანისა, ვარკეთილისა და სხვ.

ვარციხის ძველ სახელად მიიჩნევა ვარდციხე, რადგანაც 1737 წლის იმერეთის რუკაზე ერთ-ერთ ახალ ციხეს, „ვარდის ციხე“ ეწოდება და ის მიიჩნევა XVII საუკუნეში აშენებულად.

ვ. ჯაფარიძე ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე ეჭვმიუტანლად მიიჩნევს, რომ ვარციხე არის ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების ქალაქი როდოპოლისი.

535 წლის კეისარ იუსტინიანეს ცნობით „არქეოპოლისი და როდოპოლისი უდიდესი და ძველი სიმაგრეებია ლაზეთში“ (გეო, II, 1965, გვ. 35-36).

პროკოფი კესარიელის მიხედვით, როდოპოლისი „ყველაზე უწინარეს ხვდებოდა გზაზე იბერიიდან კოლხეთში შესულთ“ (იქვე, გვ. 186).

ბიზანტიურ კათედრათა ნუსხებში, ე.წ. ეკთეზისებში როდოპოლისში იყო ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრა.

ვ. ჯაფარიძე ეჭვმიუტანლად აცხადებს, რომ ის შედიოდა ფოთის მიტროპოლიტის დაქვემდებარებაში, მაშასადამე მიიჩნევს, რომ ცნობილი ფაზისის ბერძნული სამიტროპოლიტო ფოთია, ხოლო ვარციხე – როდოპოლისი. შესაბამისად უდგება თავის არქეოლოგიურ კვლევას – ვარციხის გათხრისას ფიქრობდა, რომ თხრიდა როდოპოლისს, მაგრამ მან **ვერ მოიპოვა სათანადო არქეოლოგიური მასალა.**

საეპისკოპოსო ქალაქში გათხრის შედეგად შესაბამისი მასალა უნდა აღმოჩენილიყო კიდევ. ის ბიზანტიის იმპერიის საეპისკოპოსო ცენტრს თხრიდა, ამიტომ ქალაქის, ანდა საქალაქო ცხოვრების დამადასტურებელი ნაშთი უნდა აღმოეჩინა, მით უმეტეს, რომ იუსტინიანეს თქმით, როდოპოლისი უდიდესი და ძველი ციხ-სიმაგრე იყო, ამიტომ მისი კედლები თუ არა, საძირკველი მაინც უნდა აღმოჩენილიყო.

არაფერი მსგავსი ვ. ჯაფარიძეს არ აღმოუჩენია.

მან მხოლოდ შუა საუკუნეთა მომცრო ქართული ეკლესიის ნაშთი და ასევე შუა საუკუნეთა ციხის ნაკვეთები აღმოაჩინა.

თავის აღნიშნულ წიგნში ის თითქმის ყოველ მეორე გვერდზე წერს – „ჭრის გასუფთავებამ ქვედა დონეზეც კი მკვეთრად გამოხატული **კულტურული ფენა ან რაიმე ერთეული მონაპოვარი არ დაადასტურა**“ (ვ. ჯაფარიძე, ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989, გვ. 14).

გათხრების შედეგად მან დაადგინა: „**ამ ციხე-ქალაქის ტერიტორია არ შეიცავს ახ. წ. პირველი საუკუნეების არათუ კულტურულ ფენას, არამედ ამ ხანის რაიმე ერთეულ მონაპოვარს**“ (მაშასადამე, ვარციხე არ შეიძლება იყოს სტრაბონის რადოპოლისი!).

საბოლოოდ კი დაასკვნა – „VI ს. მომდევნო ხანის მკვეთრად გამოხატული **კულტურული ფენა ციხე-ქალაქში არ გამოვლენილა**, ყოველ შემთხვევაში, მისი გამოყოფა ჯერჯერობით არ ხერხდება“ (იქვე, გვ. 17). მაშასადამე, არც პროკოფის ეპოქის როდოპოლისია.

მაგრამ არქეოლოგი მაინც IV-VI საუკუნეებით ათარილებს „ციხის შიდა ფართობის კულტურულ ფენებს და საფორტიფიკაციო ნაგებობებს“.

რუსულ რეზიუმეებში ვ. ჯაფარიძე აღნიშნავს, რომ **ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ქრისტიანობამდელი ფენა არ დადასტურდა** (იქვე, გვ. 146), მაგარამ არც ბიზანტიური ეპოქისა აღმოჩენილა.

რაც აღმოჩნდა არის არა იმპორტული (ბერძნულ-რომაული სამყაროს პროდუქციის ნაშთი), არამედ ადგილობრივი, და მხოლოდ „მცირე ჯგუფი იმპორტისა“ (ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989, გვ. 147), შემდეგ განმარტებულია, რომ ის მოპოვებული ნაშთები, რაც იმპორტული ამფორებისა ეგონათ, აღმოჩნდა იმერული დიდი ზომის დოქების (ჩაფების) ყელ-სახელურები.

რამდენადაა შესაძლებელი, რომ ბერძნულ ქალაქში „ადგილობრივი“ (მე ვიტყოდი იმერული) ნაწარმი მოეხმარათ? ყოველ შემთხვევაში, როგორც ტაბულებიდან ჩანს, მოპოვებული მასალა ადგილობრივია (ესაა ძირითადად გვიანდროინდელი იმერული დოქები). ამასთან დაკავშირებით, როგორც ითქვა, ვ. ლექვიჩიძე წერს – „დასავლეთ საქართველოში არქეოპოლისის თანადროული ძეგლის ვარდციხის (როდოპოლისის) მასალის გაცნობის შედეგად გაირკვა, რომ **ეს ფრაგმენტები სინამდვილეში მიეკუთვნება დიდი ზომის ადგილობრივ ფართოყელიან დოქებს**, რომელთა ფორმაზე გავლენა იქონია ამფორათა გარეგნულმა ფორმამ“.

ვ. ჯაფარიძე თავიდანვე აღნიშნავს, რომ ვარციხე იყო მცირე დასახლება (ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989, გვ. 159), ამიტომ იგი რომაული ჯარის სადგომი და ეპისკოპოსის სამყოფელი ვერ იქნებოდა, მაშასადამე, ვარციხე არ იყო როდოპოლისი.

ეტიმოლოგია (როდოპოლისი – ვარციხე – ვარდენიკი – არდაშენი – არდისუბანი)

პოლის – როგორც ცნობილია, ბერძნულად არის „ქალაქი“. აქედან გამომდინარე – როდოპოლისი – ვარდოვანი ანდა ვარდისქალაქია, თუმცა ვარციხეც ალბათ შესაძლოა როდოპოლისად თარგმნილიყო.

საქართველოსა და ლაზისტანში უამრავი როდოპოლისი და ვარდისციხე – ვარდოვანია.

მაგალითად, ერთ-ერთი ვარდციხე მდებარეობს აჭარაში, სხალთისწყლის ხეობაში ხიხაძირთან ახლოს, აქაა ნაეკლესიარი კვატია (სხალთის ეკლესიის აღმოსავლეთით). სიტყვა „კვატიას“ ფუძე-ძირი კვატ იგივე კუტია. საინტერესოა, რომ პროკოფი ერთ რეგიონში მოიხსენიებს „ქუთათისსა“ და „როდოპოლისს“, ასევე აქ, სხალთის რეგიონშიც ერთადაა კვატიას ნაეკლესიარი და ვარდისციხე.

ვ. კოტეტიშვილის განმარტებით, ფუძე „არდ“ არის სიტყვაში „ვარდი“, ჩვენ ისტორიულ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გვაქვს ტოპონიმები ამ ფუძით, მაგალითად, თეთრინყაროს რაიონშია სოფელი „არდისუბანი“, ხოლო ლაზისტანშია „არდაშენი“, „ვარდოვანი“, „ვარდიშენი“ – გვხვდება აზრუმთანაც.

როგორც ითქვა, ვარდციხე აჭარაშია, ვარციხე კი – გეგუთთან. ის ჩანს, გეგუთის ციხე-დარბაზის მცველი ერთ-ერთი ციხე იყო, რომელიც ამავე დროს, ხანისწყლის გზას აკონტროლებდა.

„არდვანი“ ანუ „ვარდვანი“ უნდა ყოფილიყო თავდაპირველი სახელი ართვინისა, რომელსაც ძველ რუკებზე ართვანიც ეწოდება. ცნობილი სოფლები ვარდენიკი და ვარდაშენი იყო ტაოსთან.

ყველა ეს ქართული სახელი – არდაშენი, ართვინი, ვარდიშენი, არდისუბანი, თუ ვარდის ციხე, ბერძნულად ალბათ „როდოპოლისი“ იყო, თუმცა როდოპოლისი უფრო ქალაქის სახელი უნდა ყოფილიყო.

ათენში დაბეჭდილ ლაზიკის ისტორიულ რუკაზე, როდოპოლისის სამიტროპოლიტო განლაგებულია ზიგანა-რიზეს მთიანეთში, მისი ცენტრი ზიგანასთან ახლოს ყოფილა (ამ რუკის მიხედვით), ხოლო ივ.ჯავახიშვილის 1923 წლის რუკის მიხედვით პუნქტი(ქალაქი) სახელწოდებით „ვარდა“ რიზესთან ახლოსაა.

ისტორიულ ლაზიკაში რამდენიმე როდოპოლისი ყოფილა.

ერთ-ერთ ასეთ როდოპოლისს, ოლონდ არა საეპისკოპოსო ცენტრს, არამედ ციხე-ქალაქს, პროკოფი კესარიელიც ახსენებს ფაზისის ხეობაში. ჩვენი აზრით, ის ლიგანის ხეობაში უნდა ყოფილიყო, ჭოროხის სანაპიროზე.

ნ.ადონცი როდოპოლისის კათედრას მიიჩნევდა პაიპერტთან მდებარე ერთ-ერთ პუნქტად, თეოდოპოლისსა და პაიპერტს შორის.

ამ არეალზე მართლაც ძველ დროს მდებარეობდა სოფელი ვარდენიკი (ამჟამინდელი ტაშპინარი).

ჩემი აზრით კი, როდოპოლისის საეპისკოპოსო ქალაქი იყო პუნქტი „ვარდა“, რომელიც მდებარეობდა მდინარე კალაპოტამოსის ნაპირზე, ტრაპეზუნტის რეგიონში და არა ვარციხე, რომლის არქეოლოგია მიუთითებს, რომ იქ არასოდეს მდებარეობდა რაიმე ქალაქი.

როგორც ითქვა, 1923 წელს გამოცემული ტოპოგრაფ ევ. ბარამიძის მიერ შედგენილი რუკის მიხედვით, რომლის რედაქტორია ივ. ჯავახიშვილი, ქ. ოფის სამხრეთით (ოფსა და რიზეს შორის) მდ. კალაპოტამოსზე იყო ქალაქი (ან დიდი დაბა) სახელწოდებით „ვარდა“, თავისი ეკლესიით.

როდოპოლისის ლოკალიზება მხოლოდ მისი სახელწოდების მიხედვით ხდება. ვარციხესაც როდოპოლისი იმის გამო უწოდეს, რომ ის ერთ-ერთ რუკაზე „ვარდისციხის“ სახელითაა აღნიშნული.

ჩვენი კვლევით კი, ისტორიული როდოპოლისის ეპარქია მოიცავდა ოფ-რიზეს მთიანეთს ვიდრე ამჟამინდელ გიუმეიშხანემდე. ჩვენს მოსაზრებას გვიმტკიცებს შემდეგი ფაქტი:

XIX ს-ში ბერძენმა სასულიერო პირებმა ახალ საეკლესიო ოლქს, რომელიც მათ აღადგინეს სწორედ ამ რეგიონში უწოდეს სახელი – „როდოპოლისის სამიტროპოლიტო“. ეს სამიტროპოლიტო სწორედ აღნიშნულ ოფ-რიზეს მთიანეთის რეგიონში მდებარეობდა ვიდრე 1920-იან წლებამდე (ამ დროისათვის თურქებმა ის გააუქმეს, რადგანაც მართლმადიდებელი მოსახლეობა ამ რეგიონიდან საბერძნეთში გადასახლდა), ეს როდოპოლისის სამიტროპოლიტო მდებარეობდა ოფ-რიზეს სამხრეთით და გადაჭიმული იყო გიუმეიშხანემდე.

ტაბები და მდინარეები ისტორიულ კოლხეთში

წყაროთა მიხედვით, მდ. ფაზისი სანაოსნო იყო, ამიტომაც ძიებისას, თუ რომელი მდინარეა ფაზისი, რიონი თუ ჭოროხი, ჩვენი გამოჩენილი ზოგიერთი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ ფაზისი არის რიონი, რადგანაც, მათი სიტყვით, რიონი სანაოსნო იყო, ხოლო ჭოროხი არა.

ჩვენ ქვემოთ ვიკვლევთ, რომ ჭოროხი მუდამ სანაოსნო მდინარე იყო მისი უცვლელი კალაპოტის გამო, ხოლო რიონი, უფრო ნაკლებად, რადგანაც არ ჰქონდა მდგრადი კალაპოტი და ვრცელ ვაკეზე მუდამ იცვლიდა მიმართულებას ე.წ. ნარიონალებში, ამიტომაც, უფრო ჭოროხია წყაროთა ფაზისი.

ფასისი – ჭოროხია ექვთიმე მთაწმინდელის თვალსაზრისით

ისტორიკოსებისათვის ცნობილია, რომ ძველ ქართველ მთარგმნელებს, საქართველოს ეკლესიის წმიდა მამებს „ფასისი“ ჭოროხად აქვთ გადმოცემული, რასაც მიუთითებს ს. ჯანაშია (ს. ჯანაშია, შრომები, VI, გვ. 254). მართლაც, ექვთიმე მთაწმინდელი წმიდა მოციქულის ანდრიას ცხოვრების აღმწერელი ბერძნული ტექსტის თარგმნისას სიტყვა „ფასისს“ ჭოროხს უფარდებს. მაგალითად, შესაბამისი ადგილი ასე თარგმნეს – „ხოლო დიდებული ანდრეა სხვათა მათ თანა მოვიდოდეს ქალაქით-ქალაქად და სოფლითი-სოფლად, ასწავებდეს ერთა და იქმოდეს სასწაულთა და ესრეთ მოინინეს ქვეყანად ქართლისა და ვიდრე მდინარედმდე ჭოროხისა დაუცხრომლად ქადაგებდეს სახელსა ღმრთისასა“ (მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, 2008, გვ. 189).

ექვთიმე მთაწმინდელს „იბერია“ გადმოაქვს ვითარცა – „ქართლი“, „აბაზგია“ – აფხაზეთი, „ალანიკე“ – „ოვსეთი“, „ლაზიკე“ – სოფელი მეგრელთა ანდა სამეგრელო, ამ წყებაშია სიტყვა „ფასისი“, რომელიც ითარგმნა – ჭოროხად (იქვე, გვ. 108).

ნაოსნობა ჭოროხზე გ. ყაზბეგის აღწერით

თავისი დროის გამოჩენილმა მკვლევარმა გიორგი ყაზბეგმა XIX ს-ის 70-იან წლებში რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების დავალებით იმოგზაურა და გამოწვლილვით აღწერა „თურქეთის საქართველო“ ანუ კლარჯეთ-ლაზეთი. მან საკუთარი თვალთა იხილა ჭოროხზე ნაოსნობა.

ჭოროხზე, მისი ცნობით, დაცურავდა 80 ნავი. „ართვინის ხიდის ქვეშ აქაური ნაგების მისადგომია. ეს ნაგები ვენეციურ გონდოლებს წააგავს და ნაბლის ხისგან მზადდება. მათ ბრტყელი ფსკერი აქვთ, სიგრძე 25 ნაბიჯია, სიგანე სამი ნაბიჯი. ნაგების ეს ფორმა გამოცდილებით გამოიშუშავდა და ძველი კოლხეთის დროიდან მოდის. ძველ მწერლებს აღწერილი აქვთ ეს ნაგები, ახალი მეცნიერებიც ამას ეყრდნობიან და ასკვნიან, რომ ფასისი რიონი კი არა, ჭოროხია. როგორადაც არ უნდა იყოს, ამ ძველმა მონაპოვარმა კარგი სამსახური გაგვინია – 2,5 საათში ჩვენ გავიარეთ თითქმის 30 ვერსი ართვინიდან ბორჩხამდე, მაშინ, როცა ძველი გზით გაგზავნილებმა ჩვენმა საპალნეებმა 9 საათი დაჰყვეს. ართვინის ხიდთან წყლის სიჩქარე 1 წუთში 200 ნაბიჯს

უდრის ...წყლის დინების ნებაზე მიშვებული ნავი საათში 8 ვერსს გაივლის, მაგრამ სამი ხოფის ძალით ეს სიჩქარე მნიშვნელოვნად იზრდება... ჭოროხის ლოცმანები იმდენად დახელოვნებულები არიან, რომ მათ სრულიად შეიძლება ენდოთ. ისინი ნავში 200 ფუთამდე ტვირთს ათავსებენ და თითქოს ცარიელიაო ისე მიჰყავთ ფარვატერის ზიგზაგებში. გამოუცდელი თვალისათვის გაუგებარია, როგორ შეიძლება მძიმედ დატვირთული ნავი ასეთ წინაღობებში, კლდეებს შორის გაატარო... უბედური შემთხვევები თითქმის არ გვხვდება და ეს არის ართვინელი მენავეების საუკეთესო რეკომენდაცია“ (გიორგი ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, 1995, გვ. 114).

გიორგი ყაზბეგის აზრით, ართვინიდან ბათუმამდე ნავით მგზავრობას ესაჩიროებოდა 4-5 საათი, თუმცა იქვე ეთანხმება ერთ-ერთი ევროპელი მეცნიერის თვალსაზრისს, რომ ამისათვის საჭიროა 9 საათი (იქვე, გვ. 154). მაგრამ უკან დაბრუნებისათვის ბათუმიდან ართვინში, ნავებს ესაჩიროებოდათ 4 ანდა ზოგჯერ 5 დღე – „ამ შემთხვევაში ბათუმში დატვირთული ნავები დინების საპირისპიროდ საჭაპანო ლაფეტებით მიაქვთ“. ჭოროხის სამდინაროსანაოსნო გზას XIX ს-შიც არ დაუკარგავს თავისი საერთაშორისო სავაჭრო მნიშვნელობა. გ. ყაზბეგი წერს – „მეორე წელია, რაც ინგლისელი ვაჭრების კომპანიამ დაიწყო ყარსის და შავშეთის პურის შესყიდვა და ბათუმში ტვირთის ჭოროხის გზით გაგზავნა“ (გ. ყაზბეგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 115).

ინგლისელი ვაჭრები პურის მარცვალს ყიდულობდნენ ძირითადად ყარსის ოლქში, იქიდან სახმელეთო გზით გადაჰქონდათ ქ. ართვინამდე, აქედან კი უკვე სამდინარო გზით, ანუ ჭოროხის ნავებით ჩაჰქონდათ ბათუმში – „ართვინამდე პურის დიდი ნაწილი ქურთებს გადმოაქვთ საპალნე ჯორებითა და ცხენებით, შემდეგ კი ნავებით მიაცურებენ. მიმდინარე 1874 წელს ერთი კომპანიის აგენტმა ართვინიდან (ბათუმში ჭოროხის გზით) – 44 ათასი ფუთი ხორბალი გაგზავნა. ყარსიდან ბათუმამდე ერთი ფუთი ხორბლის ჩატანა მის ფასთან ერთად ერთი მანეთი ჯდება“ (იქვე).

XIX ს-ში ქ. რიბინსკში (რუსეთი) ყოფილა პურით ვაჭრობის ცენტრი. გ. ყაზბეგი ართვინს ამ მნიშვნელობით ადარებს რიბინსკს და მიაჩნია, რომ „ართვინს პურით ვაჭრობაში რუსეთის რიბინსკის მნიშვნელობა აქვს“ (იქვე). პურით ვაჭრობის გარდა, ართვინიდან ასევე სამდინარო გზით ბათუმში გადაჰქონდათ რეგიონის ხილი, განსაკუთრებით კი ზეთისხილი. ამასთანავე, ამავე ჭოროხის გზით ნავებით ეზიდებოდნენ ბათუმისაკენ დახერხილ ხე-ტყის მასალასა და ასევე მეთუნეობის ნაწარმს – აგურსა და კრამიტს – „ართვინიდან ბორჩხამდე ჭოროხი მიედინება კლდოვან კედლებს შორის, რომელთა გვერდით მოჩანს კარგი ტყეები და მრავალი სოფელი. მდინარის ნაპირზე ჩვენ დავთვალეთ 6 სახერხი და 6 აგურ-კრამიტის და ერთი კირის ქარხანა. ამ მასალების მთელ მარაგს ბათუმი ლიგანიდან ღებულობს“ (გ. ყაზბეგი, გვ. 116).

ჭოროხის სამდინარო გზაზე გაჩაღებული საერთაშორისო ვაჭრობის გამო მთელი ადგილობრივი მოსახლეობა – ჭოროხის სანაპირო ქალაქების – ართვინისა და ბორჩხას მცხოვრებნი – ფაქტიურად მხოლოდ მენავეობას მისდევდნენ. არ ამუშავებდნენ მიწას, არ მოჰყავდათ მოსავალი, ამასთანავე

არც მეცხოველეობას მისდევდნენ, ისინი ოჯახებს მხოლოდ მენავეობით არჩენდნენ – გ. ყაზბეგი წერს ქ. ბორჩხასთან დაკავშირებით:

„რქიანი პირუტყვი და ცხენი აქ სულ არ არის. ყველა მცხოვრები ნავთმშენებლობას, მენავეობას და თიხის ჭურჭლის დამზადებას მისდევს. მცხოვრებთაგან არავინ თესავს და მკის, რის გამოც პურის მთელ მარაგს ფულით ყიდულობენ. ყველა ოჯახს აქვს თავისი ნავი, რომელიც პირუტყვს ცვლის“ (იქვე, გვ. 116).

გ. ყაზბეგი ეთანხმება აზრს, რომ ართვინიდან ბათუმამდე სამდინარო გზით არის 82 ვერსი. ჭოროხის სიგანე აჭარისწყლის ქვემოთ წყალდიდობის დროს 400-მდე ნაბიჯია (იქვე, გვ. 254).

სანაოსნო მდინარე ჭოროხი (ფასისი) დ. ბაქრაძის აღწერით

საბჭოთა ეპოქის მკვლევრების მტკიცებით მდ. ჭოროხი არ იყო სანაოსნო, რადგანაც „ჭოროხი მიუწვდომელი იყო ზღვიდან ნავის შესაცურებლად“ (ო. ლორთქიფანიძე, „არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი“, 1986, გვ. 46). ჩვენი არქეოლოგები და ისტორიკოსები დარწმუნებით წერენ, რომ ჭოროხი არ იყო სანაოსნო და თითქოსდა, მხოლოდ რიონი იყო ასეთი (ე.ი. სანაოსნო). ეს არის მნიშვნელოვანი შეცდომა, რომელიც უკან სწევს ლაზიკის შესწავლის საქმეს. სინამდვილეს მეცნიერული სიღრმით გვამცნობენ გამოჩენილი მკვლევრები.

დ. ბაქრაძე წიგნში „მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“ (1987 წ.) წერს: „ბათუმიდან ოთხ-ხუთ ვერსზე გაედინება მდინარე ჭოროხი. ის არის მდორე და უხმო. მასზე აღმა-დაღმა მიმოდინა დატვირთული ნავეები. მდინარე ჭოროხის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვება ლაზისტანში ყველაზე საუკეთესო გზა. ეს გზა დოლოგნის ქვემოთ გადადის ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე და გასდევს მდინარე ჭოროხს მარადიდამდე და გადავა კვლავ მარჯვენა ნაპირზე, გაივლის სოფ. ბორჩხას და შედის ქალაქ ართვინში, შემდეგ ქალაქ ბაიბურთში, შემდეგ შეუერთდება დიდ შარაგზას, რომელიც აერთებს არზრუმსა და ყარსს ერთმანეთთან.“

მდინარე ჭოროხი სათავეს იღებს მთებში ლაზისტანსა და არზრუმის საფაშოების საზღვარზე. ჭოროხის აუზი ქმნის უზარმაზარ ტაფობს, რომელიც ყოველი მხრიდან შემოზღუდულია მაღალი ქიუხებით.

ჭოროხის ყველაზე მნიშვნელოვანი შენაკადები მარჯვენა მხრიდან არის თორთომისწყალი, ოლთისწყალი, არტანუჯისწყალი, აჭარისწყალი და სხვები. მდინარე ჭოროხი მნიშვნელოვანი სანაოსნო არტერიაა. მასზე ართვინისა და ზღვის შესართავშივე დაცურავს ორასამდე ბრტყელძირა ნავი ანუ კაიუკი. ნაოსნობა მთელ წელიწადს შეიძლება, გარდა გაზაფხულისა, როცა დინება ძალზე სწრაფია. ნავეები ახლომახლო მცხოვრებთ ეკუთვნით. აკეთებენ ნაძვის ან ფიჭვის ხისაგან, ღირს 1500 ყურუში. ნავის სიგრძე 50 ფუტია, განი 4-5 ფუტი. ჭოროხზე ნავეებით ასვლა ზღვის შესართავიდან ბორჩხამდე 3-4 დღეში შეიძლება, ხოლო ქვევით ზღვამდე ნავით მგზავრობა შეიძლება 8-10 საათი. ერთი ნავი იტევს 300 ბათმანამდე ტვირთს. ამ ნავეებით ეზიდებიან ყოველ ადგილობრივ ნაწარმს – ერბოს, ხილს, ტყავს, დახერხილ ფიცრებს, თიხის ჭურჭელს, კრამიტს. თიხის ჭურჭელი და კრამიტი მიაქვთ ბორჩხადან

ბათუმში, ხოფაში და ტრაპიზონშიც (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თბილისი, 1987, გვ. 36).

დ. ბაქრაძის ამ ჩანაწერიდან ჩანს, რომ ძველი ავტორების მდინარე ფაზისი ძირითადად არის არა მდინარე რიონი, არამედ მდინარე ჭოროხი, რადგანაც ძველი ავტორების ცნობებით მდინარე ფასისი იყო სანაოსნო და მასზე მდინარით გადაჭყონდათ მნიშვნელოვანი ტვირთები. მართლაც, როგორც ზემოთ მოყვანილი აღწერიდან ჩანს, ჭოროხის ხეობის მოსახლეობას თავისი სავაჭრო პროდუქცია ბრტყელძირა ნავეებით გადაჭყონდა ბათუმში, რიზესა და ტრაპიზონში, ხოლო რაც შეეხება მდინარე რიონს, კალაპოტის ხშირი ცვლის გამო, უფრო მოუხერხებელი იყო ნაოსნობისათვის და მას ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა ფაქტიურად ვერ იყენებდა. ხოლო მდინარე ჭოროხი ადგილობრივი მოსახლეობის ალებ-მიცემობის სასიცოცხლო არტერიას წარმოადგენდა. ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ ძველი ავტორების მიხედვით მდინარე ფასისი უფროა მდინარე ჭოროხი. მდინარე ჭოროხზე ბორჩხის ხევთან ახლოს მდებარეობს მდინარე ლიგანისხევი.

განსაკუთრებულად აღვნიშნოთ, რომ ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორების ცნობით, მდინარე ფაზისის ერთ-ერთი შენაკადი არის მდინარე გლავკი. ჩვენი აზრით, მდინარე ლიგანისხევი შეიძლება იყოს იგივე მდინარე გლავკი ეტიმოლოგიური მსგავსების გამო.

შეიძლება შენიშვნის სახით აღვნიშნოთ: სამხრეთ საქართველოში მდინარე მტკვარზე არის ადგილი სახელწოდებით ლიკანი.

სიტყვების ლიკანისა და ლიგანისხევის ეტიმოლოგიური მსგავსება გვაკარაუდებინებს, რომ მდინარე გლავკი ფასისს უერთდებოდა სწორედ სამხრეთ საქართველოში და არა დასავლეთ საქართველოში, რაც კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს, რომ ფასისი ჭოროხს ერქვა და არა რიონს. გარდა ამისა, ჭოროხის ხეობაში, კოლასა და არტაანის გვერდით, მდებარეობდა ქვეყანა, რომლის სახელი იყო ლივანი. დ. ბაქრაძის ცნობით, ლივანის სახელით ცნობილია ჭოროხის ხეობა აჭარისწყლის შესართავიდან ისპირის საზღვრამდე. ეს უნდა იყოს ვახუშტის ლიგანისხევი ანუ ქართული მატიაწეების ლივანი. ამ სიტყვებთან ლივანის, ნიგალის ან ლიკანის ეტიმოლოგიური მსგავსება უდავოა, ამიტომაც ასეთი ეტიმოლოგიური დამთხვევები უყურადღებოდ არ უნდა იქნას დატოვებული ჭოროხისა და ფასისის იგივეობის მტკიცების დროს.

ძველი ავტორებისა და მათ შორის სტრაბონის ცნობით, მდინარე ფასისზე გადებული იყო ასზე მეტი ხიდი. ვისაც თავისი თვალთა უხილავს მდინარე რიონი და იცის მასზე გადებული ხიდების რაოდენობა, წარმოუდგენლად მიიჩნევს, რომ მდინარე რიონზე ოდესმე ასი ხიდი ყოფილიყო გადებული. ამასთანავე, აღსანიშნავია ის, რომ მდინარე რიონი მუდმივად იცვლიდა კალაპოტს, ის მიედინება ვაკეზე, რომელიც ნულოვან ანუ ზღვის დონეზეა გადაჭიმული. ამის გამო რიონს უჭირდა თავისი წყლის ზღვაში შეტანა და მუდმივად იცვლიდა კალაპოტს, ნარიონალები ამის შედეგია. მდ. რიონს აქვს განიერი კალაპოტი და იცის ძალზე დიდი ადიდება, რომელიც დიდ წინააღმდეგობას წარმოადგენდა ძველად ხიდების მშენებლობისთვის, მით უმეტეს,

იმ პერიოდის მშენებლობისათვის. მდინარე რიონისთვის უფრო იყო დამახასიათებელი მასზე გადებული ბორნები, რითაც ხალხი უკავშირდებოდა ერთი ნაპირიდან მეორეს. სტრაბონის ცნობა, რომ მდინარე ფასისზე 120 ხიდი იყო გადებული, არ გვაეჭვებს. ამის საფუძველს წარმოადგენს ის, რომ დ. ბაქრაძემ მართლაც ნახა თავისი თვალთ მდინარე ჭოროხის მიმდებარე მქუხარე მდინარეებზე გადებული უძველესი საოცარი ხიდები. ეს ის ხიდებია, რომელსაც ჩვენი ხალხი უწოდებს თამარის თაღოვან ხიდებს. ასეთი ხიდების გადება შეიძლებოდა ვიწროკლდოვანი კალაპოტის მქონე იმ მდინარეებზე, რომელთა სანაპიროები მაღლა იყო აზიდული, ხოლო თვით მდინარე ღრმა ხევში მიედინებოდა. ამიტომაც ერთი კლდოვანი ნაპირიდან მეორე კლდოვან ნაპირზე კონსტრუქციულად შესაძლებელი იყო თაღოვანი ხიდის გადება. დ. ბაქრაძე წერს, რომ ასეთი ხიდები მას ყველგან ხვდებოდა. აჭარაში, კერძოდ, მას თაღოვანი ხიდები შეხვედრია ქედაში, ცხმორისში, დანდალოში, ჭვანასა და ფურტიოში. ასეთივე ხიდები, მისი ცნობით, აგებული ყოფილა თურქეთის, ე.ი. შავშეთ-კლარჯეთის სხვადასხვა ადგილას. საქართველოს მახლობლად ერთი ასეთი ხიდის საშუალო ზომა ყოფილა 40 არშინი. დ. ბაქრაძის ცნობით, ასეთი ხიდი კონსტრუქციულად წარმოადგენს წესიერ თაღს, გადებულს ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე უბურჯოდ, შედუღაბებულია კირით და საუკუნეების მანძილზე დგას.

აღსანიშნავია, რომ დ. ბაქრაძემ თაღოვანი ხიდები ნახა კინტრიშის ხეობაში ხულოსა და ცხენმოლაში. ამ ხიდის სიგრძე ყოფილა 35 ნაბიჯი და სიგანე 5 ნაბიჯი. ასე რომ, ფასისის 120 ხიდი გადებული ყოფილა არა მდინარე რიონზე, არამედ მდინარე ჭოროხის ხეობის პირას გამავალი გზის სხვადასხვა მონაკვეთზე. ეს უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მდინარე ფასისში არ იგულისხმება მდინარე რიონი.

ძველი ავტორების ცნობით, მდინარე ფასისის ერთ-ერთი შენაკადი იყო მდ. ბოასი. ჩვენში გავრცელებული თვალსაზრისით, ბერძნული სიტყვა ბოასი აღნიშნავს ყვირილას და ამიტომაც ამ სიტყვას უცხოელები უწოდებდნენ მდ. ყვირილას. მართლაც, იმერეთის მდინარე ყვირილა უერთდება მდ. რიონს, მდინარე ყვირილას ახლოს ძირულას ნაპირზე მდებარეობს ძველი ციხესიმაგრე შორაპანი. მიუხედავად ასეთი დამთხვევებისა, ჩვენი აზრით, ძველი ავტორების ბოასი ანუ ყვირილა ერქვა არა იმერეთში გამავალ მდინარეს, არამედ მდ. ჭოროხის შენაკადს. გურიაშიც გაედინება მდინარე, რომლის სახელი არის „ყვირილისწყალი“. ეს მდინარე უერთდება მდინარე სუფსას და აღსანიშნავია, განსაკუთრებით ისიც, რომ მდინარე სუფსაზე შუა საუკუნეებში არსებობდა ციხესიმაგრე, რომლის სახელი იყო „შორაპანი“, იგივე გურიათა. ასე რომ, ჩვენ მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში გვქონდა ორი მდინარე ყვირილა და ორი ციხესიმაგრე შორაპანი., პროკოფის სიტყვით, მდ. ბოასი იყო ფასისის სახელი სათავეში. მდ. ჭოროხის მარცხენა შენაკადებია მქუხარე მთის მდინარეები – ფორჩხასწყალი, მურღული ან ხატილასწყალი, რომლებიც ართვინიდან გონიომდე უერთდებიან მდ. ჭოროხს. შავშეთშიც იყო მდ. ყვირილა.

ძველი ავტორები, განსაკუთრებით პროკოფი კესარიელი, აღწერენ ლაზეთის გზებს. მათი ცნობებით, გზები ლაზეთში გადიოდა მთებსა და მიუვალ ჭიუხებზე ძნელად გასავლელ ადგილებში, სადაც ზოგჯერ ვენახიცა და ხეხილიც კი არ იყო გაშენებული. თუ ლაზეთი არის იგივე რიონის ხეობა და მისი დაბლობი, მაშინ ძნელი ასახსნელია, თუ რომელ გზებს მოიხსენიებენ ძველი ავტორები, რადგანაც გზები რიონის დაბლობზე ძირითადად გადიოდა ჭაობებში. დაბლობში მდინარე რიონთან ჩვენ არსად არ გვხვდება კლდოვანი ადგილები და ისეთი ადგილები, რომელსაც აღწერს პროკოფი კესარიელი.

ჩვენი თვალსაზრისით, რიონის დაბლობზე ძველ დროს გზები ნაკლებ იყო გაყვანილი. ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო რიონის ხეობის დაჭაობების გამო იქ გავრცელებული ციება და მალარია. ეს დაავადება მუსრს ავლებდა ადგილობრივ მოსახლეობას. ამის შესახებ იცოდნენ უცხოელებმაც, ამიტომაც ყოველნაირად თავს არიდებდნენ რიონის დაბლობში მოძრაობას.

ზემოთ მოყვანილის გამო, რიონთან გზები გადიოდა არა დაბლობ-ვაკეში, არამედ მთებსა და მიუვალ ადგილებში, მაგალითად, ვისაც მისვლა უნდოდა ქუთაისში თუ ვანში, ის ზღვის მხრიდან კი არ მიაღებოდა აღნიშნულ პუნქტებს, არამედ გადაივლიდა აჭარა-გურიის ქედებს და ისე მივიდოდა იქ. ასე მოიქცა, მაგალითად, დ. ბაქრაძე, რომელმაც აღნიშნული მთის გზები განვლო, რათა მოეხილა გურიის ცნობილი ციხესიმაგრე ვაშნარი. დ. ბაქრაძე კიდევაც აღნიშნავს ამის შესახებ. ის, მაგალითად, წერს: „უღელტეხილზე ავედით თუ არა, თვალწინ გადაგვეშალა რიონის ხეობა მისი გაუვალე ჭაობებით, მალარიას რომ ავრცელებს მთელს რიონისპირა გურიაში“ (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიაში და აჭარაში, 1987, გვ. 210). აი, სწორედ ამ მალარიის გამო გზები არ გაჰყავდათ რიონის ხეობაში. მაშასადამე, რიონის ხეობა არ არის ის ქვეყანა, რომელსაც ძველი ავტორები ლაზეთს უწოდებდნენ, რადგანაც ლაზეთში გზები კლდეებზე გადიოდა, როგორც ეს აღვნიშნეთ. დ. ბაქრაძე თავის წიგნში სხვაგანაც აღნიშნავს რიონის მავნე ჰავის შესახებ, ის წერს: „გურიაში მავნე ჰავით გამოირჩევა როგორც შავი ზღვის სანაპიროები, ასევე განსაკუთრებით ჩოხატაურის ქედის ჩრდილო მთისწინეთები, რომელიც სავსეა ლიებითა და ჭაობებით და ხელს უწყობს ციების გავრცელებას. გურიის დანარჩენი ნაწილი აჭარა-გურიის ქედის მთისწინეთია, ამიტომ ჭაობს არ აჩერებს თავის ნიადაგში. დრო და დრო მძვინვარებს ციება, არ იციან როგორ დაიცვან თავი მეტისმეტად ტენიანი ჰაერისაგან. ვისაც აქაური წვიმები არ უნახავს, ვერ წარმოიდგენს მათ ძალასა და ხანგრძლივობას. კოკისპირული წვიმები გრძელდება დღეებითა და კვირობითაც“ (იქვე, გვ. 89). ასევე იყო ვაკე იმერეთსა და სამეგრელოში.

ციებას სხვა რეგიონშიც ვერ არიდებდნენ თავს, მით უმეტეს, რიონის ხეობაში, სადაც ჭაობისა და მუდმივი ტალახის გამო გზების გაყვანა შეუძლებელი იყო ძველ ეპოქაში. აქ გზები, ფაქტიურად, ახლაც არ არის გაყვანილი. ფოთი-სენაკისა და ფოთი-ურეკის დამაკავშირებელი გზები მხოლოდ XIX-XX საუკუნეებში იქნა გაყვანილი რუსეთის იმპერიისა და საბჭოთა კავშირის, მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფოების ძალისხმევით. ასე რომ, არც პროკოფი კესარიელი და არც ძველი ავტორები ლაზეთის გზების აღწერისას არ

გულისხმობენ რიონის ხეობას. მათი ლაზეთი, როგორც ითქვა, კლარჯეთ-აჭარა-გურია და ტრაპიზონის რეგიონია.

სტრაბონის აღწერილ ფასისის 120 ხიდს მოგვაგონებს დ. ბაქრაძის აღწერილი ხიდები

„2 საათზე სხალთაში მივედი, სადაც ძველი თაღოვანი ხიდით გადავედით, რომელიც სხალთისწყლის ორივე ნაპირს აკავშირებს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი ხიდები აჭარაში ყველგან გვხვდება, სახელდობრ: სალორეთთან, ქედაში, ცხიმორისში, დონდალოში, ჭვანართასა და ფურტიოში და გარდა ამისა, გვხვდება ჩურუქსუს მთიან ნაწილშიც. ასეთივე ხიდები აღნიშნულია თურქული აზიის სხვადასხვა ადგილას... ყველა მათგანის კონსტრუქცია ფრიად ორიგინალურია: ეს სხვა არაფერია, თუ არა ლამაზი, წესიერი თაღები, გაბედულად გადატყორცნილი ერთი ნაპირიდან მეორეზე უმოაჯიროდ და უზურჯოდ... შედუღებული კირით... ისინი კარგადაა შენახული, საუკუნეების მანძილზე დგანან, როგორც ჩანს, სრულიად შეუკეთებლად“ (დ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53).

ჭოროხი სანაოსნოა

„ბათუმიდან 4-5 ვერსზე გამოჩნდა მდინარე ჭოროხი, რომელიც მდორედ და უხმოდ მიაგორებდა მღვრიე წყალს და რომელზეც დატვირთული ნაგები აღმა-დაღმა მიმოდინდნენ. გზა, რომლითაც ჩვენ მივდიოდით, საუკეთესოა ლაზისტანის საფაშოში“. (იქვე, გვ. 35).

„ყველაზე მნიშვნელოვან შენაკადებს ჭოროხი მარჯვნიდან იერთებს, ეს არის თორთომისწყალი, ოლთისწყალი, არტანუჯისწყალი, აჭარისწყალი და სხვა.

მდ. ჭოროხი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ, როგორც ამბობენ, მასში 200-მდე ბრტყელძირა ნავი ანუ კაიუკი დაცურავს ართვინსა და ჭოროხის შესართავს შორის. ნაოსნობა მთელ წელიწადს შეიძლება, გარდა გაზაფხულისა, როცა თოვლი დნება და დინება ძალზე სწრაფია. ნაგები ახლო-მახლო სოფლების მცხოვრებთ ეკუთვნის. მათ ნაძვის ან ფიჭვის ხისაგან აკეთებენ, ნავის სიგრძე 50 ფუტამდეა, განი – 4-5 ფუტი. ზევით სვლას (ართვინამდე) 3-4 დღე სჭირდება, ხოლო ქვევით ნავმისადგომამდე – 8-10 საათი, იტევს 300 ბათმანამდე ტვირთს. ამ ნაგებით ეზიდებიან ყველა ადგილობრივ ნაწარმს: ერბოს, ხილს, ტყავს, ფიცრებს, ჭურჭელსა და კრამიტს. თიხის ჭურჭელი მიაქვთ ბათუმში, ხოფასა და ტრაპიზონში“ (იქვე, გვ. 36).

„ლივანის სახელით ცნობილია ჭოროხის ხეობა აჭარისწყლის შესართავიდან ისპირამდე. ესაა, ვახუშტის მიხედვით, ლივანისხევი, ანუ ქართული მათიანეებით – ნიგალი.

ლივანის დასახლებული პუნქტებია: მარადიდი, ბორჩხა, ართვინი, არტანუჯი, ბერთა, ანჩა, პარხალი“ (იქვე, გვ. 41). „ეს ხიდი თალივითაა გადებული აჭარისწყალზე“ (გვ. 43). ალბათ, ასეთი იყო ის 120 ხიდი, რომლებიც მდ. ფაზისზე იყო გადებული.

ნაოსნობა, ნავთმშენებლობა და ნავმისადგომები

მდ. ჭოროხზე ე. ვეიდენბაუმის აღწერით

საბჭოური ეპოქის სამეცნიერო წრეებში გამოთქმული იყო მოსაზრება, თითქოსდა, მდინარე ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მისი ჩქარი დინების გამო. მკვლევარი წერს – „ცნობილია, რომ მდინარე რიონი შორაპანამდე სანაოსნოდ გამოსადეგი იყო და მისი მეშვეობით ხორციელდება სატრანზიტო საქონლის გადაზიდვა, რასაც ვერ გავიზიარებთ მდინარე ჭოროხზე, მისი ჩქარი დინებისა და მაღალი მთებიდან ქვა-ლორღის შავ ზღვაში ჩადინების მიზეზით“ (კრებული „ცოტნიედილი“ ტ. II, 2008, გვ. 98). სინამდვილეში, ჭოროხი იყო თითქმის ერთადერთი არტერია მისი აუზის მიმდებარე რეგიონებისათვის, საიდანაც ამ მდინარის საშუალებით ნავებით გადაიზიდებოდა ხორბალი, პროდუქტები, ზეთისხილი, სამშენებლო მასალა (კრამიტი, აგური). ასევე ხის დახერხილი მასალა ბათუმისაკენ, ხოლო ბათუმიდან ისევ ნავებით ართვინისაკენ გადაიზიდებოდა ძირითადად ქსოვილები და ფუფუნების საგნები. ამის შესახებ კარგად აღწერენ დ. ბაქრაძე, ე. ვეიდენბაუმი და სხვები. ასე რომ, მდინარე ჭოროხი იყო სანაოსნო, მასზე არსებობდა ნავმისადგომები, ადგილობრივი მოსახლეობა კი საუკეთესო ნავთმშენებელნი და მენავენი იყვნენ. საბჭოთა ეპოქაში საზღვრის ჩაკეტვის გამო აიკრძალა ნავებით ცურვა ართვინიდან ბათუმამდე და ისეთი შთაბეჭდილება ჩამოყალიბდა, თითქოსდა, ჭოროხი საერთოდ არ იყო სანაოსნო. ამიტომაც საინტერესოა ე. ვეიდენბაუმის მონათხრობი ამასთან დაკავშირებით. ეს საკითხი ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ უკავშირდება საეკლესიო იურისდიქციის საკითხს. ამ კუთხით იყო თუ არა ნაოსნობა მდინარე ჭოროხზე მნიშვნელოვანი მომენტი, რადგანაც მდინარე ფაზისზე ნამდვილად იყო ნაოსნობა შესართავიდან 30 კმ. მანძილზე, პუნქტ სარაპანამდე. სად იყო სარაპანა, რომელი მდინარეა ფაზისი, ამ საკითხის კვლევისათვის, როგორც ვთქვით, საინტერესოა ე. ვეიდენბაუმის მონათხრობი.

1878 წელს რუსეთის ხელისუფლების დავალებით, თავისი დროის დაკვირვებულმა მეცნიერმა ევგენი ვეიდენბაუმმა ნავით (კაიუკით) იმოგზაურა ართვინიდან ბათუმამდე. სამდინარო გზა, რომლითაც იქამდე მნიშვნელოვანი ტვირთები გადაჰქონდათ ინგლისელ და სომეხ ვაჭრებს, რეგიონის შემოერთების შემდგომ რუსების ინტერესის საგნად იქცა. ე. ვეიდენბაუმი ასე აღწერს ამ სამდინარო გზას ჭოროხზე:

„ზუსტად 8 საათზე გაუღდექით გზას. ნავში ექვსნი ვიყავით, თუ არ ჩავთვლით სამ მენიჩებს. ნავი ბრტყელძირიანია, მისი ძირი ორ საჟენს უდრის, ცხვირი და კიჩო ერთნაირად მსხვილწვერიანი აქვს და კონსტრუქციით არაფრით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ნავები მზადდება ნაბლის ხისაგან, სოფელ მარადიდში. ერთ ნავს შეუძლია ზიდოს 100 ფუთიანი ტვირთი და იმისდამიხედვით, თუ რა რაოდენობისაა იგი ფრახტი ართვინიდან ბათუმამდე ღირს 10-დან 15 მანეთამდე. ჩვენ გადავიხადეთ 12 მანეთი. იმის გამო, რომ ნავი მთლად მყარი არ არის – მგზავრები თავსდებიან მის ძირში მჯდომარე ან დანოლილ მდგომარეობაში. მის სამართავად ოთხი ადამიანია საჭირო – სამი ზის ნავის ცხვირზე, მოკლე ნიჩბებით ხელში, რომლებიც და-

მაგრებულია პალუბზე ლაფნის რგოლებით. ნიჩბების დანიშნულებაა, არა იმდენად ნავის მოძრაობის აჩქარება, რამდენადაც მისთვის სათანადო მიმართულების მიცემა. წინააღმდეგ შემთხვევაში წყალი შემოაბრუნებს მას დინების გარდი-გარდმო. ნიჩბების მოსმას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ ადგილებში, სადაც ვიწრობი, ან ჩქერია და სადაც წყალი მკვეთრად უხვევს. ნავი მკვეთრად მიემართება გამოშვებული კლდისკენ, რომელსაც დინება ეხეთქება. მარჯვე მესაჭე კლდისაგან გარკვეული მანძილის დაშორებით სწრაფად აბრუნებს საჭეს. მენიჩბეები მთელი ძალით აწვებიან ნიჩბებს და ნავი მიექანება დინების მიმართულებით ისე, რომ კლდეს ოდნავ ააცდენს კიჩოს. ზოგჯერ ეს ფანდები საკმარისი არ არის, დინება ისეთი სწრაფია და ისეთ მკვეთრ შემობრუნებას აკეთებს, რომ ნავი აუცილებლად შეეჯახებოდა კლდეს თუ არა მენიჩბეები. ისინი ჭოკებით, რომლებიც დანყობილია ქიმის გაყოლებით, მოხერხებულად აიცდენენ ხოლმე შეჯახებას.

მესაჭე დგას კიჩოზე ხელში ნიჩბებით, რომლებიც ამყოფებს ნავს სათანადო მდგომარეობაში, ან ეხმარება მოხვევების დროს. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ორი ნიჩაბი აუცილებელია, რათა ნავი უფრო სწრაფად მობრუნდეს. მესაჭე ერთი ნიჩბით უსვამს წინ, მეორეთი კი უკუმოძრაობას აკეთებს. ნავის მართვა ასეთ სწრაფ და მიხვეულ-მოხვეულ მდინარეებზე დიდ განაფულობას მოითხოვს, ზოგჯერ ისეთი ადგილებიც კი გვხვდება, რომ წარმოუდგენელია გავლა საფრთხის გარეშე, მაგრამ მესაჭის მოხერხებულობის, სიმამაცისა და მისი თვალის სიზუსტის წყალობით ასეთ ჩქერებს ისინი მშვიდობიანად უვლიან გვერდს. ამბობენ, რომ უბედური შემთხვევები აქ ძალიან იშვიათია.

ზოგჯერ საჭესთან ნავის მეპატრონე დგას, ხან დაქირავებული პირი, ისევე როგორც მენიჩბეები. ყველას ერთნაირი ანაზღაურება აქვს. მესაჭეს მთელი უპირატესობა კი ის არის, რომ მას არ უწევს საჭმლის მომზადება, ეს მენიჩბეთა მოვალეობაა.

ბათუმში მიმავალი მგზავრები იშვიათად გაივლიან მთელ გზას ჭოროხით, ე.ი. არ გადიან ზღვაზე, რადგან ეს გზა გრძელია და თანაც ნავს ზღვაში ცოტა უჭირს. ისინი გადმოსხდებიან კოპანდიბის საზღვართან, სოფელ ელგის ცოტა ქვემოთ და ბათუმამდე რჩება რაღაც 10 ვერსის მანძილი. ამ გზის გავლას ნავი ანდომებს შვიდ საათს. ჩვენი მენავე, რომელიც წარმოშობით ბორჩხადან არის, გვიმტკიცებდა, რომ წყალდიდობისას, ე.ი. აპრილსა და მაისში ის გადის ამ გზას მხოლოდ საათნახევარში. ამან ძალიან გაგვაკვირვა, მაგრამ არ გვექონდა არავითარი მიზეზი არ დაგვეჯერებინა მისი ნათქვამი. დიდ წყალში ნავეები ასევე დადიან იმერხევის ხიდიდან ართვინამდე, იმერხევის ხიდის ზემოთ სანაოსნო კავშირი არ არის. ჩვენი მოგზაურობის დროს წყლის დონე ძალიან დაბალი იყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, წყლის ფსკერს მხოლოდ ორ ადგილას ჩქერზე შეეხო.

ჭოროხზე დაღმა მოგზაურობა დიდ სიამოვნებას გვგვრის, თითქოს გაჰყურებ სწრაფად მოძრავ პანორამას. ნავი ხან ისრის სისწრაფით მიქრის ჩქერებზე და ისეთი გრძნობა გეუფლება, თითქოს ციგით ეშვები ყინულოვანი მთიდან, ხან კი ნელა მიდის წყალზე, სამაგიეროდ მდინარის აღმა მოგზაურობა ძალიან მომქანცველია, იგი გრძელდება (იმისდა მიხედვით, თუ რა

რაოდენობითაა წყალი მდინარეში და როგორია ტვირთის მოცულობა) 4-5 დღეს, წყალდიდობისას კი მოგზაურობა საერთოდ შეჩერებულია, რადგან წარმოუდგენელია ამ დროს მდინარის დაძლევა. მენავეების შრომა აღმა ცურვისას, მართლაც რომ კატორღულია – ორი-სამი ფეხშიშველა ადამიანი, მუხლებამდე წყალში მიათრევს ნავს. ორი ან ერთი აწვება ნავს ჭოკით, რომ არ მისცეს მას ნაპირზე ამოვარდნის საშუალება. ჩვენ ბევრი ესეთი ნავი შეგვხვდა გზაზე. მათ დანახვაზე გაგვახსენდა ბურლაკები, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ არ გაისმოდა მათი სევდიანი სიმღერა. ოთხისნახევარზე გავიარეთ აჭარისწყლის შესართავი, ოთხ საათზე მარცხენა მხრიდან სოფელი სიმორისი (რუკაზე, აჰმედ-ეფენდის თქმით – სიმონეთი), შემდეგ სოფელი ელგა და 4 საათსა და 20 წუთზე მივაღეკით ნაპირს კოპან-დიბის მახლობლად, სადაც წინასწარი შეთანხმებით ცხენები უნდა დაგვხვედროდა... და ბოლოს გამოჩნდა განათებული ბათუმი და შვიდის ნახევარზე მოგზაურობა დავასრულეთ. მანძილი ართვინიდან კოპან-დიბამდე, წყლით რომ გავიანგარიშოთ, რუკის მიხედვით უდრის 42 ვერსს. ჩვენი მოგზაურობა მდინარით, თუ არ ჩავთვლით შეჩერებებს, გრძელდებოდა 6 საათს. აქედან გამომდინარე, თუ მანძილზე რუკაზე სწორედ არის ნაჩვენები, ნავი მცირეწყლიან მდინარეში გაივლის დაახლოებით 7 ვერსს“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, 2005, გვ. 72-78).

ე. ვეიდენბაუმის ცნობით ართვინის გარდა კიდევ რამდენიმე ადგილას მდინარე ჭოროხზე არსებობდა ნავმისადგომი (ნავსადგური) და ასევე აშენებდნენ ნავებს. ადგილობრივი მოსახლეობა ნავთმშენებლობით იყო დაკავებული. ასეთი პუნქტები ართვინის გარდა ყოფილა ბორჩხასთან და მარადიდთან. ის წერს: „სოფელი ბორჩხა მდებარეობს იქ, სადაც ჩაირ-სუ ჩაედინება მდინარე ჭოროხში. ადგილობრივები ამ შენაკადს ჩხალის წყალს უწოდებენ. სოფელი ჭოროხის ნაპირიდან, სადაც მდებარეობს კაიუკების (ნავების) ნავმისადგომები, ამფითეატრივით მიემართება მთაში. ბორჩხელების მთავარი საქმიანობა აგურის, კრამიტის და დოქების კეთებაა. ამ ნაკეთობებით ამარაგებენ ჭოროხისა და ბათუმის სანაპიროებს. ხვან-თესვას ნაკლებად ეტანებიან... ხნულები პატარაა, მდებარეობს ციცაბო მაღლობზე...“

ბორჩხაში, როგორც აღვნიშნეთ, არის კაიუკების (ნავების) ნავსადგური. ყველანი ჭოროხზე ზემოთ და ქვემოთ დასასვენებლად მიმავალნი აქ ჩერდებიან. ამასთან დაკავშირებით აქ დუქნებიც კი არის სასმელებითა და ნუგბარით... ნავები (კაიუკები) ბორჩხიდან ბათუმამდე იღებენ 10 მანეთს, ხეбаდან ბორჩხამდე ნავები (კაიუკები) ანდომებენ 4 საათს“ (იქვე, გვ. 58).

ე. ვეიდენბაუმის თქმით, კლდოვანების გამო ჭოროხის აუზში ურმის ან ეტლის სახეობები უცნობია, რადგანაც „წარმოუდგენელიც კი იქნება მათი გამოჩენა ვიწრო, ციცაბო და მაღალ ბილიკებზე, რომლებიც გზების როლს ასრულებენ“ (იქვე, გვ. 60). ამიტომ აქ ყველა მგზავრობს ფეხით ან ნავით (კაიუკით) (იქვე, გვ. 61). ართვინში არ იყო ეტლი, სამაგიეროდ ჰქონდათ კატარღები.

ჭოროხის აუზის ერთ-ერთ უმთავრეს ქალაქ ართვინშიც კი „იმის გამო, რომ ქუჩები ვიწრო და ციცაბოა, ეტლით გავლაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია,

ურმეებიც კი არ ჩანს ართვინის ქუჩებში. სამაგიეროდ დიდი გასავალი აქვთ კატარლებს, რომლებიც ძალიან ძვირი ფასობს“ (ე. ვედენბაუმი დასახ. ნაშრომი, გვ. 67).

ჭოროხის აუზში, როგორც ითქვა, გადაადგილება შეიძლებოდა ფეხით ან ნავით. ცხენებიც კი გ. ყაზბეგისა და ე. ვედენბაუმის დაკვირვებით აქ ძალზე ცოტა, შეიძლება ითქვას, არც კი იყო კლდიანობის გამო, ციცაბო და მაღალ ბილიკებზე (გზებზე) – „ცხენებიც კი თითქმის არ გამოიყენება არც ცხენოსნობისათვის და არც საპალნედ, ჩვენს მიერ გავლილ გზაზე ბათუმიდან ართვინამდე კახაბერთან მხოლოდ ერთხელ შეგვხვდა ორი ცხენი და ერთი სახედარი საპალნით აჭარიდან, საერთოდ ყველა ფეხით დადის, ზურგზე მოგდებული კალათებითა და თოფით... ისინი შესანიშნავი ფეხით მავალნი არიან... ყველა მათგანი რაღაცნაირად, თავისებურად დადის, თითქოს ოდნავ ჩაიმუხლებენ სიარულისას“ (იქვე, გვ. 61). გ. ყაზბეგი იმასაც აღნიშნავს, რომ კლდოვანების გამო ჭოროხის აუზის რეგიონებში ნაკლებია ცხენების საკვები ბალახი. ამის გამო (ე.ი. კლდიანობის და უბალახობის გამო) ე. ვედენბაუმის ცნობით, აქ მესაქონლეობაც არ არის განვითარებული (იქვე, გვ. 63). ეს მომენტი ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ ეთანადება პროკოფი კესარიელის ცნობას – სპარსელებს ფაზისტან, კერძოდ კი არქეოპოლისთან 20 000 ცხენი დაეღუპათ უბალახობის ანუ ცუდი კვების გამო. როგორც ვიცით, რიონის ხეობაში ძალზე კარგი ბალახი იზრდება, ჭოროხის ხეობაში კი ე. ვედენბაუმის ცნობით პირიქით – ბალახი ცოტაა და მეცხენეობა ნაკლებ განვითარებულია უბალახობისა და კლდიანობის გამო.

ჭოროხზე ნავსაშენი და ნავმისადგომი ე. ვედენბაუმმა დააფიქსირა სოფელ მარადიდში, ის წერს – „ჩაუჯარეთ მთელს ქვემო მარადიდს, ჭოროხის მარცხენა მხარეს, სანაპიროს გასწვრივ. აქ შენდებოდა ნავები (კაიუკები). აქვე ნავმისადგომი“ (იქვე, გვ. 49). ჭოროხის ძალზე ვრცელი აუზის ტვირთები, როგორც აღინიშნა, მდინარით გადაიზიდებოდა ბათუმისაკენ, კერძოდ, კრამიტი, სხვადასხვა პროდუქტი, ხორბალი, ზეთისხილი, აგური და სხვა. წინათ ხე-ტყის მასალა, კოჭები და ფიცრებიც გადაიზიდებოდაო, წერს ის, მაგრამ ახლა – „ჭოროხის აუზის მთელი ტყე, რომლის მოჭრაც კი შეიძლებოდა, დიდი ხანია მოჭრილი და დაცურებულია... ამიტომაც ძალიან ძვირია“ (იქვე, გვ. 38).

ჩანს, არა მხოლოდ XIX ს-ში, არამედ VI საუკუნეშიც ხომალდმშენებლობისათვის ანუ საზღვაო გემებისათვის საჭირო ხის მასალა ძნელად მოიპოვებოდა ჭოროხზე (შესაძლოა, კლდეებიდან მოჭრისა და გადმოგდების დროს ხის ტანი იზარებოდა და ხომალდმშენებლობისათვის უვარგისი ხდებოდა). პროკოფის ცნობით, სპარსელებს შავი ზღვის ხომალდებისათვის საჭირო მასალა პეტრასაკენ შორი გზიდან მიუზიდავთ. ამ მხრივ ვედენბაუმისა და პროკოფის მონათხრობი ერთმანეთს ემსგავსება, ისევე, როგორც სხვა საკითხების აღწერის დროსაც. ასე რომ, ჭოროხი სამდინარო-სავაჭრო დიდი მაგისტრალი იყო XIX საუკუნეშიც, როგორც ფაზისი I-VI საუკუნეებში სტრაბონისა და პროკოფი კესარიელის ცნობებით.

6. ადონცი: ბოასი – ჭოროხია

„მდინარე ბოა სათავეს იღებს ფარანგიასთან ახლოს, არმენიის ქვეყანაში, ჭანიკასთან ახლოს. ბოა შეესიტყვება სომხური გეოგრაფიის ჭოროხს, მის ზემო დინებას, ჭოროხის შესართავეები ისპირში ძევს. ძველი ცნობებით, სპირიდიტში იყო ოქროს საბადოები, რომლებითაც თვით ალექსანდრე მაკედონელი დაინტერესდა. ამ ნიშნებით, ფარანგია შეესაბამება სპერს, ანუ სისპირისს“ (ნ. ადონცი „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“, გვ. 26).

პროკოფი კესარიელის ცნობით, ბოასი ერქვა ფაზისს სათავეებში. ნ. ადონცის სიტყვით ბოა – ჭოროხია. აქედან გამომდინარე, ფაზისი ჭოროხს შესაბამება.

ნ. ადონცის თვალსაზრისით, ბოასი ერქვა ჭოროხს არტანუჯისწყლამდე, ანუ რაც იგივეა მდინარე იმერხევამდე. მის ქვემოთ ზღვის მიმართულებით ბოასს უკვე ეწოდებოდა ფაზისი, ხოლო სათავეებთან იმავე ბოასს ადგილობრივი სახელი ერქვა – აკამფსისი.

როცა სპარსელებმა გადაკვეთეს ბოასი, დაუყვნენ მის მარცხენა სანაპიროს პეტრასაკენ. ამ ადგილებში ბოასს უკვე ფაზისი ერქვა და ის ჯარისკაცების მარჯვნივ მოექცა. ისე გადაკვეთეს ის, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდა.

ფაზისი ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით

ამიანე მარცელინეს თხზულების კომენტირებისას ს. ყაუხჩიშვილი წერს, რომ ფაზისად ზოგჯერ ანტიკურ წყაროებში მოიხსენიებდნენ არა მხოლოდ მდ. ჭოროხს სათავეში, არამედ ფაზისს უწოდებდნენ დონსა და ყუბანს (გეორგიკა, I, გვ. 81).

ამიანე მარცელინე ფაზისს უწოდებს „ხმაურიანს“, რომელსაც აქვს დიდი სიჩქარე, ანუ „ხმაურიანი დენა“ და იმ მონაკვეთზე, სადაც ფაზისს აქვს დიდი სიჩქარე (ხმაურიანი დენა) ცხოვრობენ კოლხები – ეგვიპტელების ძველი მოდგმა. ის წერს – „ფაზისი ხმაურიანი დენით ჩამოუდის კოლხებს, ეგვიპტელთა ძველ მოდგმას“ (გეორგიკა, I, გვ. 112). ამიანეს თვალსაზრისით, ზღვის შესართავამდე ფაზისი ხმაურიანია ანუ ფაზისი სათავიდან შესართავამდე არის ჩქარი მთის მდინარე და მის ნაპირებზე კოლხები ცხოვრობენ სათავიდან შესართავამდე. ს. ყაუხჩიშვილი კომენტირებისას წერს, რომ აქ ამიანე ფაზისის ქვეშ გულისხმობს მდ. რიონს. ამ შემთხვევაში ძნელია დავეთანხმოთ ს. ყაუხჩიშვილს შემდეგი მიზეზის გამო. მდ. რიონი ჩამოედინება მთებიდან, ქუთაისის შემდგომ ის გაივსება და ფოთამდე მიედინება მდორედ, მძიმედ და ნელა, ამასთანავე ხმაურის გარეშე, ანუ უხმაუროდ და ასეთი სახით გადაჭრის მთელ დასავლეთ საქართველოს, ანუ რიონის ვაკეს. მაშასადამე, ამიანეს შეფასების (ფაზისის ხმაურიანობის) გამო შეუძლებელია მდ. რიონი ფაზისად იწოდებოდეს. აქ „ხმაურა“ ფაზისის გვერდით, თითქოსდა, ცხოვრობდნენ ეგვიპტელთა მოდგმის კოლხები. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, ასეთი შეფასება მნიშვნელოვანი ტრადიციის გავლენაა, მაგრამ პროკოფი კესარიელი ფაზისის აღწერისას წერს, თუ სიჩქარის გამო როგორ გაიტაცა ჯარისკაცების ნაწილი ფაზისმა. არიანეს მიხედვით, ხმაურიანი ფაზისის შესართავთანაა ქ. ფაზისი (იქვე, გვ. 112) და დიოსკურია.

ფასისი პ. ინგოროყვას მიხედვით

„სახელწოდება მდინარისა ფასისი ქართული წარმოშობისაა. ძველ ქართულ დიალექტში სიტყვა „ფასი“ ნიშნავდა წყალს. ამიტომ ფასისი ერქვა რიონს, ჭოროხს (აკამფსისი, ანუ კაკამ-ფასისი, იგივე კაკამ მდინარე), ასევე ფასისი რქმევია აგრეთვე არაქსს, მისი მდინარეების ზემო ნაწილში, სადაც ქართული მოსახლეობა იყო“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 519).

არაქსს ფასისი ერქვა როგორც ქრისტემდე V ს-ში, ქსენოფონტეს დროს, ასევე X საუკუნეში კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროს. ამასთანავე, „ფასისი“ არაქსის სახელი ყოფილა არა მხოლოდ უცხოელთათვის, არამედ მკვიდრებისთვისაც, მის განტოტებებსა და იქ მდებარე პუნქტებს ეს სიტყვა დღემდე შემოუნახავთ. „კონსტანტინე პორფიროგენეტი (X საუკუნე) ფასისს უწოდებს მდ. არაქსის ზემო ნაწილის დასავლეთ ტოტს, რომელიც იწყება დევებოინუს ქედთან, გაივლის დაბა ფასინლერს და შეუერთდება არაქსის ძირითად ტოტს. დასავლეთ ტოტს ამჟამად ეწოდება ფასი-დერე, ე.ი. ფასის-ხევი“ (იქვე, გვ. 519). სახელი „ფასონი“ გვხვდება წმ. დავით და კონსტანტინეს ცხოვრებაში – ნანამები ძმები „შთაყარნენ მდინარესა მას ფასონსა, რომელ არს ენითა ქართულითა რიონი“ (წმ. დავით და კონსტანტინეს წამება, 1979, გვ. 157). ავტორის სიტყვით, რიონს უცხოურად ერქვა არა ფაზისი, არამედ ფასონი. ყოველ შემთხვევაში, ორივე სიტყვას (ფასონი, ფაზისი) ერთი ფუძე აქვს – „ფას“.

პავლე ინგოროყვამ გაარკვია: „მდ. ფასისის ანუ არაქსის ხეობაში მდებარე ბასიანის მხარეში მოსახლე ტომი „ფასიანნი“ წარმოადგენდნენ მესხების ტომს“ (იქვე, გვ. 520).

პ. ინგოროყვა წერს: „ფასისი არის არაქსის ძველი სახელწოდება მისი მდინარეების ზემო ნაწილში. ეს სახელწოდება დღემდე აქვს შერჩენილი არაქსის ზემო ნაწილის დასავლეთ ტოტს, რომელიც მომდინარეობს დაბა ფასინლერის სექტორში. მას ამჟამად ეწოდება ფასის-ხევი, ფასი-დერე. არაქსის ამ ძველი სახელწოდებიდან (ფასისი) მომდინარეობს თვით სახელწოდებაც ამ მხარისა – ფასიანი“ (პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66, პენიშვნა 1).

ქსენოფონტედან კონსტანტინე პორფიროგენეტამდე არაქსს ფასისი ერქვა, ხოლო ქვეყანას – ფასიანი. VII მსოფლიო კრების (787 წლის) აქტს ხელს აწერს „ქრისტეფორე ეპისკოპოსი ფაზისისა ანუ ტრაპეზუნტიისა“ (პ. ი. გვ. 212). ქსენოფონტე მდ. არაქსს უწოდებს „ფასისს“ (ანაბაზისი, VI, 6,4). მაშასადამე, ანტიკურ ხანაშიც მდ. არაქსს ფასისი ერქვა (იქვე, გვ. 519). მის ხალხს „ფასიანებს“ უწოდებს (ქსენოფონტე, ანაბასისი, IV, 6,5, VII, 8, 25).

„სახელწოდება მდინარისა ფასისი ქართული წარმოშობისაა. ძველ ქართულ დიალექტში სიტყვა „ფასი“ ნიშნავდა წყალს (შდრ. „ფასი“ და „ფშა“, „ფშანი“, „ფოსო“, „ფსელი“), ამიტომ არის რომ ეს სახელწოდება „ფასისი“ მიემართება მთელ რიგ მდინარეებს საქართველოში. ფასისი რქმევია – არაქსს, მისი მდინარეების ზემო ნაწილში, სადაც ქართული მოსახლეობა იყო. ფასისი არაქსს არა მხოლოდ ანტიკურ ხანაში ერქვა, არამედ შემდგომაც. მაგალითად, კონსტანტინე პორფიროგენეტი (მე-10 საუკუნე) „ფასისს“ უწოდებს მდ. არაქსის ზემო ნაწილის დასავლეთ ტოტს, რომელიც იწყება დევებოინის

ქედთან, გაივლის დაბა ფასინლერს და შეუერთდება არაქსის ძირითად ტოტს სოფელ იაგანის ქვემოთ. არაქსის ამ დასავლეთ ტოტს ამჟამად ეწოდება ფასი-დერე, ე.ი. ფასის ხევი.

მხარის (ბასიანის) მთავარი მდინარის ამ სახელწოდებასთან („ფასისი“) დაკავშირებულია მხარის სახელწოდება „ფასიანი“ და სატომო სახელწოდება „ფასიანნი“, „ფასიანელები“ (იქვე, გვ. 519). იხ. აგრეთვე (იქვე, გვ. 184-186).

პ. ინგოროყვას აზრით, ფუძე-სიტყვა ფსი (ფსა)=ფსისი, იგივე ფასი=ფასისი გვხვდება აფხაზეთში და მთელს დასავლეთ საქართველოში, ასევე ზემო არაქსის ხეობაში, სპერსა და კლარჯეთში. აფხაზეთში – ნიკოფსისა, ნიკოფსია (მდინარეების სახელებია), მდ. ლაგუმფსა, მდ. რიონის ისტორიული სახელწოდება პ. ინგოროყვას მიხედვით, არის ფასისი. ჭოროხს კი ნამდვილად ერქვა ფასისი. ძველქართული საისტორიო ცნობით, მაგალითად, ანდრია მოციქულის მიმოსვლის ძველქართულ თარგმანში ბერძნული დედნის ფასისი ქართულად გადმოცემულია როგორც ჭოროხი (ბერძნული ტექსტი, გეორგიკა, IV, 1. გვ. 58, ქართული ტექსტი – საქართველოს სამოთხე, გვ. 35). ჭოროხს ასევე ერქვა აკამფსისი (აკამ-ფასისი), გურიაში იგივე ფუძისაა – სუფსა. პ. ინგოროყვას ეტიმოლოგიით, „სურ-ფსა, ანუ სურების წყალი (ფსა – წყალი). ზემო არაქსის ხეობაში – „ბასიანი“-ს სახელწოდება წარმოშობილია მდ. არაქსის სახელიდან „ფასისი“. ფასისი ერქვა არაქსს ზემონელში. ასე რომ, „ფასისი“ ერქვა უამრავ მდინარეს ჩრდილოკავკასიიდან – ფსოუდან ევფრატის ხეობამდე, პ. ინგოროყვას აზრით, ამის მიზეზია ის, რომ ფასისი-ფსი აღნიშნავდა ცნებას „წყალი“, აქედანაა „ფშა“, „ფშანი“ და სხვა (იქვე, გვ. 185). „ფას“ სიტყვას ზოგჯერ დაერთოდა ბრუნვის ნაწილი „ისი“ და მიიღებოდა ფასისი ან ბასისი. ასევე ზოგჯერ ერთვოდა ნათესაობითი ბრუნვის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი „თა“ – „ფსთა“.

ფუძე „ფას“

ნ. მარს მიაჩნდა, რომ დასავლეთ საქართველოსა და ბასიანში ცხოვრობდა ხალხი „ფას“ სახელის მქონე. ეს ფუძე „ფასი“ გამოიყოფა სიტყვა „ფაზისიდან“, ჟღერს ისტორიული ოლქების სახელებში „ბასიანი“, რომელთაგან ერთი ტაოს სამხრეთით, მეორე კი დიდი კავკასიის მთიანეთში მდებარეობდა. ორივე ბასიანიდან გაედინებოდნენ მდინარეები „ფაზისის“ სახელის მქონენი. ერთის მახლობლად არაქსი, მეორისა კი რიონი (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის. გვ. 86).

პ. ინგოროყვას დაკვირვებით, ბასხი იგივე მესხია, ბასხი და ფასხი ერთი წარმოშობის სიტყვებია. ბასხისაგანაა მიღებული „აბასხი“ ანუ „აბასგი“, აბასგი, მამასადამე, იგივე მესხია (მესლი) (სხ=სლ=სგ). კოლხები – მესხური ტომია ჰეკატოს მილეტელის მიხედვით. შესაძლოა, სიტყვა მესხისგანაც იყო მიღებული ფასიანი – ბასიანი, მაშინ მისი თავდაპირველი ფორმა იქნებოდა ფასხიანი-ბასხიანი-მესხიანი. თუ მესხების მიგრაცია მართლაც მოხდა ჩრდილოეთით, როგორც ფიქრობენ და, ვთქვათ, „მცხეთა“ სახელი მესხისაგანაა მიღებული, მაშინ არ შეიძლება გამოირიცხოს, რომ მესხები ამ მიგრაციის დროს რიონის ხეობაშიც დასახლდნენ და მისცეს თავისი სახელი – ფასი-ბას-

ხი, ამას გვაფიქრებინებს აგრეთვე VI საუკუნის ცნობა, რომ ქართლის მეფეს იუსტინიანეს ეპოქაში ბრძოლა ჰქონია დასავლეთ საქართველოში ტასკუნთა ტომთან, ვფიქრობ, დედანში ეწერა არა ტასკუნი, არამედ ბასკუნი (“ტ” და „ბ“ ძველ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობაში იდენტური ასონიშნებია ერთნაირი თავებით, მხოლოდ ფეხის ვერტიკალური ხაზები აქვთ წანაცვლებული). ბასკუნები იგივე ბასხიან, ბასხ-ონ, ბასხ-უნები, ანუ მესხები უნდა იყვნენ, ალბათ, რომელნიც, ჩანს, ამ ეპოქაშივე რიონის ხეობიდან თანამედროვე აფხაზეთში გადავიდნენ საცხოვრებლად – ბასხი-ბასგი-აბასგი სიტყვები მესხი და ფასისი როგორღაც დაკავშირებულია ერთმანეთთან. თუმცა, ბერძნების აზრით, „ფასისი“ ბერძნული სიტყვაა და ერქვა ჰელიოსის ვაჟს, რომელიც დაიხრჩო მდ. არქტურაში, რომელსაც შემდეგ მდ. ფაზისი ეწოდა ამ მოვლენის აღსანიშნავად (მ. ბერძნიშვილი, იქვე, გვ. 85).

მ. ბერძნიშვილი – „ფაზისი რიონია, ყვირილა ძირულასთან ერთად“

სტრაბონის ცნობით, შუა აზიიდან ინდოეთის საქონელი მდინარე ამუ-დარიით (ოქსუსით) ჩაჰქონდათ კასპიის ზღვაში, იქიდან კი მტკვრის გავლით შავ ზღვაში. მტკვარს (კირსა) და ფაზისს ერთმანეთს აკავშირებდა „ოთხი დღის სახმელეთო გზა“. კერძოდ, ეს გზა სარაპანის ციხიდან შედიოდა იბერიაში მტკვართან. „ეს გზა ყოფილა ფართო შარაგზა, ჩვენებური გამოთქმით – საურმე გზა“ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის, გვ. 99).

იბერია-კოლხეთის ამ მაკავშირებელ გზაზე 120 ხიდი ყოფილა გადებული მ. ბერძნიშვილის აზრით. მართლაც, სტრაბონი წერს – „იბერთა ქვეყანაში ერთი შესასვლელი არის კოლხეთის ციხე სარაპანაზე და მის მეზობელ ხეობაზე. ამ ხეობაზე ფაზისი, რომელიც მიხვეულ-მოხვეულობის გამო გასავალი შეიქმნა 120 ხიდის მეშვეობით, მძაფრად და გაქანებით მიემართება კოლხეთში, ხრამავს რა წვიმიან დარში ამ მიდამოებს მრავალი ნაკადით. მას სათავე აქვს (იბერიის) ზემდებარე მთებში. ასეთია გასავალი კოლხეთიდან იბერიაში, შებრკოლებული კლდეებით, სიმაგრეებით და მდინარეებით, ხეებს რომ წარმოქმნიან (იქვე, გვ. 100).

ჩვენი ეპოქის მეცნიერებმა უეჭველ ფაქტად მიიჩნიეს, რომ სტრაბონის სარაპანა არის შორაპანი ზესტაფონთან, მაგრამ მათ ამ რწმენას წინ ეღობება ის, რომ სტრაბონის მიხედვით სარაპანა მდ. ფაზისზე მდებარეობდა (“ფაზისი გემსავალია, აღმა ვიდრე სარაპანას ციხემდე“). მაგრამ შორაპანი საკმაოდ დაშორებული ჩვენი მეცნიერების მიერ ფაზისად მიჩნეულ მდინარე რიონს. ამიტომაც დაადგინეს, რომ ყვირილა, რომელიც ჩამოუდის შორაპანს, მდინარე ფაზისის ზემოწელი იყო, თუმცა დიდი ეჭვი იმისა, რომ ოდესმე მდ. ყვირილაზე შორაპანამდე შავი ზღვიდან გემები ამოდიოდა – უყურადღებოდ დარჩა. მდ. ყვირილა მდ. ფაზისის ზემოწელი მართლაც რომ ყოფილიყო, როგორც აღინიშნა, სტრაბონის ცნობა მაინც ძალზე გაურკვეველი დარჩებოდა, რადგანაც ყვირილას სათავეა ჭიათურა-საჩხერის რეგიონი და აღმოსავლეთ საქართველოს გადასავლელი მისგან ძალზე დაშორებულია. ამიტომაც მკვლევრებმა გამოსავალი მოძებნეს იმით, რომ ფაზისად მიიჩნიეს „ჯერ ყვი-

რილა, შემდეგ კი ძირულას ხეობა“. წერს კიდევ ბერძნიშვილი – „სტრაბონი იბერიაში კოლხეთიდან გადასავალ გზასთან დაკავშირებით ამბობს ცოტა არ იყოს გაურკვეველად. საქმე ისაა, რომ აქ სტრაბონი აგვიწერს სარაპანის აღმოსავლეთით მდებარე და იბერიისკენ მიმავალ გზას, რომელიც მისი ცნობით, მიემართება სარაპანის მეზობელი ხეობით. ამ ხეობაზეო, განაგრძობს იგი, გზა გასავალია, ვინაიდან ფაზისზე – ფაქტიურად ნაგულისხმევია, ჩვენი ფიქრით, ჯერ ყვირილას, მერე ძირულას ხეობა – 120 ხიდია გაკეთებული“ (მ. ბერძნიშვილი, გვ. 94). მაშასადამე, შორაპნიდან შიდა ქართლის გზაზე ყვირილასა და ძირულას ხეობაზე ოდესღაც 120 ხიდი ყოფილა გადებული. მათგან თუნდაც ერთი ხიდის ნაშთი მაინც ხომ უნდა დარჩენილიყო, ასეთი კი არ იძებნება. სამაგიეროდ, ძველი ქვის თაღოვანი ხიდები მრავლადაა დარჩენილი ამჟამადაც ჭოროხის შენაკადებზე, ლიგანსა, აჭარასა და შავშეთში. ჩანს, არა შორაპანს ერქვა სარაპანა სტრაბონის დროს, არამედ თანამედროვე ართვინს, რომლის აღმოსავლეთით არტანუჯის და შავშეთის ორი გზა მიემართება არტაანში, ანუ ძველი იბერიის ოლქში.

ფასისის შენაკადი მდ. რეონი გ. გრიგოლიას მიხედვით (პეტრა, სებასტოპოლისი, კუტაია)

პროკოფის ცნობიდან ჩანს, რომ მდ. რეონი იყო ერთ-ერთი შენაკადი მდ. ფასისისა. წყარო სრულიად ნათლად აჩვენებს, რომ ფასისი და რეონი არის ორი სხვადასხვა მდინარე. არათუ ჩანს, პროკოფი კესარიელი წერს კიდევაც ამის შესახებ, – ცნობა ეხება სპარსეთის ჯარების მსვლელობის მარშრუტს, მერმეროეს სარდლობით. ის იბერიის მხრიდან შევიდა ლაზიკაში, მაგრამ გზაში აცნობეს, რომ პეტრა უკვე აიღეს რომაელებმა (ბესას მთავარსარდლობით) და მათ 551 წ. პეტრას ციხის კედლები მიწასთან გაასწორეს, რომ „მტერს კვლავ არ გაეჭირვებინა საქმე რომაელთათვის... მერმეროემ გაიგო ყველაფერი, რაც მოხდა და სრულიად შეცვალა ის გზა, რადგან იცოდა, რომ მდინარე ფასისის იქითა მხარეს ლაზებს პეტრას გარდა სხვა არც ერთი დასახლებული ადგილი არ მოეპოვებოდათ. ის გაბრუნდა და დაიჭირა იბერიიდან კოლხიდის ქვეყანაში გადასასვლელი ადგილები, სადაც ფასისის გადასვლა შეიძლება ფონით, გადალახა ეს მდინარე ფეხით, გადალახა აგრეთვე მეორე მდინარეც, სახელად რეონი – არც ეს არის აქ სანაოსნო – და ფასისის მარჯვენა მხარეს რომ აღმოჩნდა, წაიყვანა ჯარი ერთი ქალაქის არქეოპოლისის წინააღმდეგ, რომელიც არის მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“ (გეორგიკა II, გვ. 180-182).

მაშასადამე, პროკოფი წერს: „მდ. ფასისის შემდეგ მერმეროემ გადალახა აგრეთვე მეორე მდინარეც სახელად რეონი“.

გ. გრიგოლია წერს, რომ პროკოფის შრომის ეს ადგილი დიდი ხანია მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. კერძოდ კი, აკრიტიკებს ს. ყაუხჩიშვილს, რომლის აზრითაც იბერიიდან გადმოსულმა სპარსელებმა ჯერ მდ. ყვირილა გადალახეს, რომელიც მას ფასისად მიაჩნია და შემდეგ მდ. რიონი – „როგორც ვხედავთ მკვლევარი ეწინააღმდეგება ადრე გამოთქმულ თავისსავე მოსაზრებას ბოას-ფასისთან დაკავშირებით, რომლის მიხედვით

ყვირილა ბოასია და არა ფასისი“ (გ. გრიგოლია „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“, 1994, გვ. 53).

თვით გრიგოლიას თვალსაზრისით კი სპარსელ-რომაელთა ომების პირველ ეტაპზე პეტრასთან დაკავშირებით, ფასისად იგულისხმება მდ. ჭოროხი, პეტრა მდებარეობდა, წყაროთა ცნობებით, ფასისთან ახლოს. პეტრა ფასისს პროკოფის ცნობით ერთი დღის სავალი (დაახლოებით 30 კმ) მანძილით იყო დაშორებული და მდებარეობდა ლაზიკის საზღვართან მდ. ფასისის მარცხნივ დაუსახლებელ ადგილას, „პონტოელთა მეზობლად“. პეტრას სიმაგრე იყო იმ ადგილს, სადაც ადამიანებს არასდროს უცხოვრიათ. უკაცრიელ ადგილას საეპისკოპოსო კათედრა ვერ დაარსდებოდა, თანაც აქ მუდამ ომები იყო. გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, არა კათედრა, არამედ პეტრას სიმაგრე – ხუფათთან მდებარეობდა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე. ეს მდინარე ჭოროხი (ფასისი) გადაულახავს მერმეროეს თავისი სპარსული ჯარით და შემდეგ კი იქვე გამდინარე „მეორე მდინარე რეონი“, ანუ ჭოროხის შენაკადი, გადაულახავს და კვლავ ფასისის ანუ ჭოროხის მარჯვენა მხარეს გადასულა („ფასისის მარჯვენა მხარეს აღმოჩნდა“) და ჯარი ნაუყვანია ქალაქ არქეოპოლისისაკენ, რომელიც როგორც ჩანს, ისევ იქვე, მახლობლად, ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზევე მდებარეობდა. ჩვენი მეცნიერების დაბეჯითებული მტკიცებით არქეოპოლისი არის ნოქალაქევი. თუკი ფასისი ჭოროხია, ხოლო რეონი არის არა მდინარე რიონი, არამედ ჭოროხის ერთ-ერთი შენაკადი, მაშინ არქეოპოლისიც იქვე უნდა ვეძიოთ. მართლაც, თუკი არქეოპოლისი იყო ნოქალაქევი, რომელსაც ჩვენი მეცნიერები „ლაზიკის დედაქალაქს“ უწოდებენ, რატომ არ შედიოდა ტაბულა პევტენგერიანას რუკის საგზაო მაგისტრალი ნოქალაქევეში? სახელმწიფოს დედაქალაქს განა გვერდს აუვლიდა სავაჭრო და სამხედრო გზა? ამასთან დაკავშირებით გ. გრიგოლია წერს – „ძნელი წარმოსადგენია, რომ გზას გვერდი აევლო დედაქალაქისათვის და კასტორიუსს იგი გამოორჩენოდა“ (გ. გრიგოლია, ეგრის ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, 1994, გვ. 108).

გ. გრიგოლია წერს, რომ კასტორიუსის რუკის ანუ ტაბულა პევტენგერიანას მიხედვით (სეგმენტი XI-XII) მნიშვნელოვანი გზა სომხეთის ძველ დედაქალაქ არტაშატიდან მიემართებოდა სებასტოპოლისისაკენ... ტაბულა პევტენგერიანას რუკის აღნიშნული მაგისტრალი არ შედის ნოქალაქევეში, რომელიც „ეგრისის დედაქალაქი“ იყო რუკის შედგენის დროს (III-IV საუკუნეებში). ასევე გზა არ შედის ფოთის მხარეს (რომელიც ქ. ფასისად მიიჩნევა), და რაც ასევე ძალზე საინტერესოა – გზაზე არ ჩანს კუტაია – ქუთაისი“ (იქვე, გვ. 109).

როგორ შეიძლება დავუშვათ, რომ რომის იმპერიის უმთავრეს საგზაო რუკაზე არ დაეტანათ ნოქალაქევი, ქუთაისი და ფოთი, თუკი ისინი ნამდვილად იყვნენ ძველ სამყაროში ძალზე ცნობილი არქეოპოლისი, კუტაია და ფასისი. მაგრამ, რადგანაც ამ ძველ მთავარ ქალაქებში არ შედის ამ რუკის გზები, უნდა ვიფიქროთ, რომ ძველი არქეოპოლისი არ არის ნოქალაქევი, კუტაია – თანამედროვე ქუთაისი და ქ. ფასისი არ არის ფოთი. გ. გრიგოლიამ ასე გადაჭრა ეს საკითხი კასტორიუსის რუკის აღნიშნული სეგმენტის უმთავ-

რესი გზა არტაშატიდან მიემართება ქ. სებასტოპოლისისაკენ, და საერთოდ, გზის დამამთავრებელი ქალაქი არის სებასტოპოლისი, ხოლო გ. გრიგოლიას კვლევით ეს ქალაქი სებასტოპოლისი არის არა აფხაზეთის ქალაქი ცხუმი, არამედ ბათუმთან ახლოს მდებარე ციხისძირი. მაშასადამე, არტაშატიდან გზა მიემართება ციხისძირში – ერთ-ერთ საპორტო ქალაქში. აქედან გამომდინარე, ცხადია, ეს გზა ვერ გაივლიდა ქუთაისს, ფოთსა და ციხე-გოჯს.

სებასტოპოლისი თუ არის ციხისძირი, მაშინ სხვა ქალაქები მის სამხრეთით უნდა მდებარეობდნენ, რადგანაც ცნობილია ძველი წყაროებით, რომ სებასტოპოლისი უფრო ჩრდილოეთით მდებარეობდა, შესაბამისად, გ. გრიგოლიას კვლევიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ციხისძირის ახლოს იყო ქალაქი არქეოპოლისი. სად შეიძლებოდა ყოფილიყო ის? უნდა ვიფიქროთ, რომ არქეოპოლისი ბერძნულად იგივეა, რაც ლათინურად „პორტუს ალტუს“ (პორტუს ალტუს), რაც ღრმა ანუ ძველ პორტს ნიშნავს ჩვენი მთარგმნელების აზრით. ძველად ალბათ მას „ძველი პორტის“ ან „ძველი ქალაქის“ მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც ბერძნულად – არქეპოლისია. ეს ქალაქი მდებარეობდა თანამედროვე ბათუმთან ახლოს. სებასტოპოლისი – ციხისძირის ახლოს უნდა ყოფილიყო.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, არსებობდა „ორი სებასტოპოლისი“ (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრ. გვ. 81), ერთი – აფსაროსსა და ფასისს (ჭოროხს) შუა (იქვე, გვ. 83), მეორე კი იყო ცხუმი (იქვე, გვ. 83). მისივე აზრით, იყო ორი პითია (პიტიუნტი), ერთი იყო რიზესთან (იქვე, გვ. 89) და სხვა, ალბათ მსგავსადვე, შესაძლოა თანამედროვე ქუთაისის გარდა სხვა პუნქტსაც ერქვა „კუტაია“, რომლის რეგიონში ჩაედინებოდა მდინარე „რეონი“ (და არა რიონი). ის, როგორც წყაროდან ჩანს, მდებარეობდა ლაზიკის ქვეყნის მდიდარ რეგიონში, რომელსაც „მოხირისი“ ერქვა. ჩვენი მეცნიერების თვალსაზრისით, ასეთი გამორჩეულად მდიდარი რეგიონი დასავლეთ საქართველოში არის ქუთაისის სანახები ცხენისწყლამდე. ამ მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ, რადგანაც დასავლეთ საქართველოში სხვა რეგიონებიც არანაკლებ მოსავლიანი და უფრო უხვმოსავლიანებიც კია, ხოლო თუკი ფასისი არის მდ. ჭოროხი, მისი ხეობა მართლაც თვალხილულად ვიწროა, კლდოვანია, ნაკლებმოსავლიანია და მხოლოდ ერთი გამორჩეული მხარეა ერგე-ლიგანი, რომელიც შეუდარებლად უხვმოსავლიანია. ერგე-ლიგანის უხვმოსავლიანობის და გამორჩეულობის შესახებ ვახუშტიც მიუთითებს. სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო „მოხირისის“ მხარე, თავისი „რეონით“ და კუტაია-ქუთათისით. პროკოფი კესარიელის „ქუთათისი-კუტაია“ უნდა იყოს პუნქტები ჭოროხის ხეობისა, რომელიც შედარებით ახლოს იყო ზღვასთან, ვიდრე რიონის ქუთაისი. ზღვასთან შეერთების ადგილას პროკოფი მიუთითებს „ფასისის კლდეების“ შესახებ, ეს ცხადია არ არის რიონი (იქვე, გვ. 31), რადგანაც უზარმაზარი კლდეები და კლისურები რიონის ხეობაში არ გვხვდება. პროკოფის სიტყვით, „კავკასიის“ მთასთან ფასისი მიმართულებას იცვლის, გ. გრიგოლიას აზრით – „გაუგებრობაა“ კავკასიის“ ძიება ყვირილა-რიონის შესართავთან“ (იქვე, გვ. 39). გ. გრიგოლიას დასკვნით, კავკასია ერქვა კლარჯეთის მთებს, ჰეროდოტეს ცნობით, კავკა-

სია ვრცელდება არმენიიდან კოლხთა მხარემდე (იქვე, გვ. 39). როგორც ითქვა, აქ იყო (კლარჯეთში) – „საკავკასიეო“, ამიტომაც „პროკოფის ფასისი რიონი არაა“ (იქვე, გვ. 50).

პროკოფის სიტყვით, ფასისი კლდეთა შორის მიედინება, ამიტომაც მისი კალაპოტი უცვლელია, ხოლო „რიონი მეანდრებად დახვეული დანავარდობს ვაკეზე“ (იქვე, გვ. 49) – წერს გ. გრიგოლია. მაშასადამე, პროკოფის ფასისი არის მდ. ჭოროხი – კლდეებში ჩაჭედილი. წინააღმდეგობას იმაში ხედავდნენ ჩვენი მეცნიერები, რომ ძველ ავტორთა ცნობით, ფასისი იყო სანაოსნო, ხოლო ჭოროხს რატომღაც არ თვლიან სანაოსნო მდინარედ. გ. გრიგოლიას სიტყვით კი ჭოროხი „ფორჩხიდან მაინც“ ვიდრე ზღვამდე სანაოსნოა (იქვე, გვ. 49). მისი მსჯელობიდან ჩანს, რომ ჭოროხთან იყო არქეოპოლისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი, ქ. ფასისი, მოხირისი, როდოპოლისი, სკანდე და სარაპანი (იქვე, გვ. 51). მისი დასკვნით, პეტრას ომები არ შეხებია ყვირილა-რიონის ხეობას (იქვე, გვ. 50). გ. გრიგოლიამაც მიაქცია ყურადღება პროკოფის ცნობას, რომ ცხენის საკვების სიმცირის გამო სპარსელები იძულებულნი გახდნენ უკან გაებრუნებინათ ლაზიკიდან 25 000-იანი ჯარი. დასავლეთ საქართველო და რიონის ხეობა რომ იგულისხმებოდეს პროკოფის „ლაზიკის“ ქვეშ, ცხადია, უბალახობის გამო სპარსელებს ცხენები არ დაეხოცებოდათ, რადგანაც დასავლეთ საქართველო სწორედ ჭაობისა და ბალახის ქვეყანაა. მაგრამ ჭოროხის კლდიანეთში კი ნამდვილად ცოტა ბალახია – ციცაბო, დაკიდებული კლდეების გამო აქ ნამდვილად გაჭირდებოდა 25 ათასი ცხენის გამოკვება. ამიტომაც პროკოფის ლაზიკე – ჭოროხის ხეობაა (იქვე გვ. 54). ასევე ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ შავშეთ-კლარჯეთში მრავალი ტოპონიმი შეიცავს ფუძე „მერ“-ს. ერთ-ერთი ასეთი უნდა ყოფილიყო „უქიმერიონი“. ის მდებარეობდა არა რიონის ქუთაისთან, არამედ ჭოროხის ერგეს ქვეყანაში, სადაც ვვარაუდობთ „კუტაიას“ არსებობას. სპარსელებს ლაზიკის ომების დროს თავიანთი ცნობილი რვა საომარი სპილო უნდა შემოეყვანათ არტაან-ართვინის გზით, რომელნიც როგორც ცნობილია, აომეს არქეოპოლისთან და ფასისთან, ანუ სადღაც ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქალაქებთან. შესაბამისად, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ცნობილი ქვეყნები – სვანია, სკვიმნია და აფშილეთი მდებარეობდნენ ჭოროხის ჩრდილოეთით, ანუ ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო მხარეს, ჩანს, მოიცავდნენ თანამედროვე ქობულეთს, გურიას და მათ მთიანეთს. მართლაც, ნმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ცხოვრების მიხედვით, რაც მოციქულებმა გადალახეს ჭოროხ-ფასისი, ისინი, წყაროს ცნობით, შევიდნენ სვანეთში. ძველი ქართველი ავტორები, მათ შორის მთაწმიდელები, ფასისად ყოველთვის მდ. ჭოროხს მიიჩნევდნენ. სპარსელ-რომაელთა ომი იმას გამოუწვევია, რომ საზღვარი ხოფა-ხუფათიდან იუსტინიანეს უფრო ჩრდილოეთით გადაუტანია (იქვე, გვ. 71). გ. გრიგოლია, როგორც აღინიშნა, პეტრად მიიჩნევს შემდეგდროინდელ ხუფათს. აქ გაედინება მდ. პეტროლალი. პეტრა 551 წელს დაურბევიათ, ამიტომაც პეტრონის ცნობილი ეპისკოპოსი, რომელმაც თეოდორე ფასისელ ეპისკოპოსთან ერთად ხელი მოაწერა VII (692 წლის) კრებას, ჩანს,

იჯდა არა სიმაგრე პეტრაში, არამედ რომელიღაც სხვა, მახლობელ ქალაქში, რომელსაც ასევე პეტრონი, პეტრა ერქვა. ასეთი ქალაქი არაერთი იყო. პ. ინგოროყვას ცნობით, ცნობილი პითია რიზესთან მდებარეობდა (იქვე, გვ. 89). გ. გრიგოლიას დასკვნით, ბათუმ-ციხისძირ-ურეკის რეგიონი იყო მნიშვნელოვანი ეკონომიკურ-პოლიტიკური რეგიონი, შესაბამისად, მისი მომცველი იყო ჭოროხის ხეობასთან ერთად ლაზიკა (გვ. 93). ლაზიკაში კლარჯეთიც შედიოდა. ჩანს, კლარჯეთს მიიჩნევდნენ მესხეთის ერთ-ერთ ნაწილად. ძველი ავტორების ცნობით მესხეთი სამ ნაწილად იყო გაყოფილი – ერთი ნაწილი ეკავა იბერიას, მეორე არმენიას, მესამე კი ლაზიკას. ჩანს, იგულისხმება ის, რომ მესხეთის მხარეები სამცხე-არტაან-კოლა შედიოდა იბერიაში, ტაო და ბასიანი – არმენიაში, ხოლო კლარჯეთი – ლაზიკაში. გ. გრიგოლია არ ეთანხმება იქამდე არსებულ, ძირითადად ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომ მაგალითად, ზიგანე იყო გუდაყვა, პითია – ბიჭვინთა, სებასტოპოლისი კი დიოსკურია – ცხომი, მოხორა – მუხურისი, მას მიაჩნია, რომ IV საუკუნის ბოლოსათვის აფხაზეთის პიტიუნტი – ბიჭვინთა აღარ წარმოადგენდა სამხედრო-სტრატეგიულ პუნქტს (არქეოლოგიური მასალების მოწმობით), რადგანაც, მაგალითად, იქ სადაც იყო გარნიზონის მთავარი სადგომი, შემდეგში, კერძოდ IV საუკუნეში, გაუმართავთ კერამიკული ქურა. ამის გამო გ. ლორთქიფანიძე საერთოდ გამორიცხავს V საუკუნეში ბიჭვინთაში ბიზანტიური გარნიზონის ყოფნას (იქვე, გვ. 121). გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, IV-V საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში საერთოდ არ იდგა ბიზანტიური გარნიზონები (იქვე, გვ. 122), რომ ნოტიციას შედგენის დროს აფხაზეთის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი არ ეკუთვნოდათ რომაელებს (იქვე, გვ. 122). გრიგოლია ეთანხმება ნ. ადონცს, რომ ნოტიციას ზიგანა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის რეგიონში ზიგანას უღელტეხილთან, მაშასადამე, იქვე იყო ზიგანას საეპისკოპოსო, იქვე იყო მოხორა (გვ. 122). საერთოდ კი ლაზიკა და არმენია ერთმანეთს ემეზობლებოდნენ, საერთო საზღვარი ჰქონდათ. ამიტომაც გადიოდა ლაზიკაში ე.წ. „არმენიის გზა“, რომელიც ამ ორ ქვეყანას აერთებდა. ცხადია, იგულისხმება არტაან-ართვინის გზა, რომელიც არმენიაში გადიოდა.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ გ. გრიგოლია, ასე ვთქვათ, ზოგჯერ გაორებულია. მაგალითად, ის მიიჩნევს, რომ სპარსეთ-რომაელთა ომების პირველ ეტაპზე მდ. ფასისი არის ჭოროხი (პეტრასთვის ომებისას), ხოლო მეორე ეტაპზე კი მდ. რიონი (არქეოპოლისის ომებისას). შესაბამისად, ფიქრობს, რომ არქეოპოლისი, კუტაია, სკანდა და სარაპანა მდებარეობდნენ იქ, სადაც ამჟამად მათ მდებარეობას მიუთითებენ სხვებიც. მაგრამ ამ შემთხვევაში გ. გრიგოლია ჩვენი თვალსაზრისით ცდება, რადგანაც ამ ომების დროს მდ. ფასისად ყოველთვის იგულისხმებოდა მდ. ჭოროხი, და მის მარჯვენა სანაპიროზე უნდა ვეძიოთ დასახლებული პუნქტები, კუტაია – ერგეში, სკანდა და სარაპანა კი კლარჯეთ-არტაანის საზღვარზე, რადგანაც კლარჯეთი იმ ეპოქაში ლაზიკას ეკუთვნოდა.

ჭოროხის ხეობა ო. დიდმანიძის მიხედვით

ბორჩხადან – აჭარისწყლის შესართავამდე ქვეყანას ერგვე – „ლივანა“ ერქვა, აჭარისწყლის ქვემოთ კი – ერგე. ბორჩხაში საქონელი შედიოდა ართვინის ბაზრობიდან. ართვინში იმართებოდა ბაზრობა, ვაჭრები ყიდულობდნენ საქონელს, რომელიც ბორჩხაში გადაჰქონდათ, ბორჩხადან კი უკვე მარადიდელი მენავეები აგრძელებდნენ ტვირთზიდვას მახოს ხიდამდე. მოხუცი მარადიდელი, ნავის უკანმთრეველის სიტყვით, ნავს უკან მიათრევდა 3-4 მუშა „ჯოხებით“, საფიქრებელია, რომ მას სურდა ეთქვა, რომ ეს 3-4 კაცი მდინარის დინების მიყოლისას იყო ნავზე.

ო. დიდმანიძე მიიჩნევს, რომ სტრაბონის ფასისის ზღვასთან შესართავის აღწერა შეესაბამება ჭოროხის ზღვასთან შერთვის ადგილს – სტრაბონის ცნობა – „მინა ზღვის სანაპიროზე შლამიანია და მდინარეთა შეერთების ადგილებში ჭაობიანი“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, ლ., 1964, გვ. 472) შეესაბამება ჭოროხის შესართავს, რადგანაც მკვლევრის სიტყვით – „მართლაც, ჩვენს მხარეში (გულისხმობს აჭარას) მინა ზღვის სანაპიროზე შლამიანი და ჭაობიანი იყო კოლექტივიზაციის პერიოდამდე (ო. დიდმანიძე, სოფელი მარადიდი, ბათუმი, 2006, გვ. 21). „ქვეყანა განთქმული ნაყოფით გარდა თაფლისა, რომლის დიდი ნაწილი მწარეა“ – სტრაბონის ეს ცნობაც, ო. დიდმანიძის აზრით, შეესაბამება ჭოროხის დელტის ქვეყანას. მართლაც, ჭოროხის ზღვასთან შერთვის ქვეყანა (ე.ი. ქვემო აჭარა) დიდად ნაყოფიერი ქვეყანაა, რასაც ვერ ვიტყვით მდ. რიონის შესართავის ქვეყნის მიმართ. სამტრედიიდან – ფოთამდე არა თუ წარსულში, ახლაც კი დაჭაობების გამო მოსავალი მოდის მხოლოდ ხელოვნურად დაშრობილ მიწებზე. სტრაბონის ცნობით, ფასისის ქვეყანა ასევე განთქმული იყო გემთმშენებლობისათვის საჭირო ყველა მასალით. აქ აწარმოებენ ბევრ ხე-ტყეს და აცურებენ მდინარეებით“ (სტრაბონი, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 472). ამ ცნობასთან დაკავშირებით მკვლევარი წერს: „ეს მხარე (ე.ი. ჭოროხის ხეობა) განთქმული იყო ნავთმშენებლობისათვის საჭირო ყველა მასალით, ამიტომაც აქვე ამზადებდნენ ნავებს, თითქმის ყველა მოგზაურ-მკვლევარი ამას საგანგებოდ აღნიშნავდა, რასაც ეთნოგრაფიული სინამდვილეც ადასტურებს. მარადიდი ხომ მთელ საქართველოში განთქმული იყო თავისი ნავთმშენებლობით, ისინი დაცურავდნენ აფხაზეთსა და რუსეთის მიჯნამდე, ხე-ტყეს რომ აცურებდნენ მდინარეებით, განსაკუთრებით აჭარისწყალსა და ჭოროხზე ამას არაერთი ავტორი აღნიშნავს“ (ო. დიდმანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 21).

სავარაუდოდ, რიონზე ხე-ტყეს არ აცურებდნენ მისი წელი დინების გამო, აგრეთვე კალაპოტის ხშირი ცვლის გამო. შემდეგ სტრაბონი განაგრძობს ფასისის ხეობის დახასიათებას, ის დამატებით ამბობს შემდეგს: მოსახლეობა ამზადებს ბევრ სელის ტილოს, საბანრე მასალას. ამუშავებენ თაფლის სანთელს და ფისს. ადგილობრივი წარმოების სელის ქსოვილი სარგებლობს აგრეთვე ფართო მოთხოვნილებით. ნამდვილად მათ გაჰქონდათ სელის ქსოვილები სხვა ქვეყნებში“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, ლ. 1964, გვ. 472).

მე არ ვიცნობ სელის ქსოვილების რაიონის დაბლობში დამამზადებელთა პირად საუბრებს თავიანთი საქმიანობის შესახებ. ასეთი კი ჭოროხის ხე-

ობაში სულ ახლახანს საქმიანობდნენ არც თუ შორეულ წარსულში. ამ კუთხის მკვიდრი წერს – „მარადიდი და საერთოდ ლივანის ხეობა განთქმული იყო სელის მოყვანით, რომელსაც ადრე იყენებდნენ ქსოვილების დასამზადებლად. ამზადებდნენ აგრეთვე საბანრე მასალას, რაც ნავისათვის აუცილებელი იყო. ნავთმშენებლობისათვის გამოიყენებოდა აგრეთვე ფისი. ასე რომ, სტრაბონი როცა მოგვითხრობდა ყოველივე ზემოთქმულს, როგორც ჩანს, მხედველობაში ჰქონდა მარადიდი და მისი შემოგარენი“ – წერენ ადგილობრივი მკვლევრები, რომელნიც თავიანთი თვალთ ხედავდნენ ზუსტი იდენტიფიკაციას თავიანთი სოფლის ეთნოგრაფიულ ყოფასა, მათთან ჩამავალ მდინარესა და სტრაბონის მიერ აღწერილ ფასისთან დაკავშირებით (იხ. ო. დიდმანიძე, ს. გოგიტიძე, სოფელი მარადიდი, 2006, გვ. 21).

მათ ცნობებს უფრო ადრე ადასტურებენ უცხოელი მკვლევრები. მაგალითად, „ინგლისელი ჯ. პალგრევის მონაცემით, შალისა და სელის ქსოვილები დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ბორჩხაში, მარადიდსა და ნითურეთში. ქსოვილის ნაჭერი 50 პიასტრი ღირდა“ (იქვე, გვ. 36).

დ. ბაქრაძის დახასიათებით, ლივანის ხეობაში მოჰყავდათ საუკეთესო ჯიშის სელი: „აქაური სელი ფუთი მანეთად გადის“ (იქვე, გვ. 36) ასე, რომ სელის ქსოვილის წარმოება ჭოროხის ხეობაში რეალური, თვალხილული ფაქტია. რიონის ხეობაში მისი წარმოების შესახებ მხოლოდ მოსაზრებები არსებობს. სტრაბონის ცნობა ფასისის ხეობაში სელის წარმოების შესახებ უფრო ჭოროხის აუზს შეესაბამება. სხვათა შორის, ლივანში მოდიოდა ზეთისხილი, იგი ნავეებით გადაჰქონდათ ბათუმში, ხოლო მოხირისის უხვმოსავლიანობის შესახებ ცნობა უფრო ლივან-ერგეს რეგიონს შეესაბამება. როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, ო. დიდმანიძის ცნობით – „ლივანის სოფლებში, დაბლობ ადგილებში მოჰყავდათ ბრინჯი, სიმინდი, ყურძენი, თუთა, თაფლი, ღომი, ჭვავი, ლობიო“ (იქვე, გვ. 36). კაკლის ხეებიც – ავეჯის მასალა – ასევე ნავეებით გადაჰქონდათ, თუმცა კი ლივანში „ხეობის სივინროვისა და ციცაბო მთების სიმრავლის გამო, ბათუმის ოლქში სხვა ხეობებთან შედარებით სახნავ-სათესი მიწა – ცოტაა“ (იქვე, გვ. 36). ეს აღწერა მთლიანად იდენტიურია პროკოფი-სეულ ლაზიკის აღწერასთან.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ბათუმის ოლქის მარადიდის მაზრაში შედიოდა გონიო, ერგე, კახაბერი, მახო, ჯოჯო და სხვა (იქვე, გვ. 35). მარადიდში ამზადებდნენ სახელგანთქმულ ჭოროხის ბრტყელძირა ნავეებს. იყო 10-მდე სახელოსნო, აქვე იმართებოდა დიდი ბაზრობები (იქვე, გვ. 38). ასე, რომ მარადიდის მაზრა დიდი რაიონი იყო, მასში 1914 წლისათვის სარფიც შედიოდა (იქვე, გვ. 40). ე. ვეიდენბაუმი ბათუმიდან ართვინამდე ფეხით იმოგზაურა, ხოლო უკან ნავით დაბრუნდა. ნ. შავროვის ცნობით, სოფელი ქვედა მარადიდი ითვლებოდა ბათუმის ოლქის მნიშვნელოვან სოფლად. იგი მდებარეობდა ჭოროხის მარცხენა მხარეზე, ფართო სანაპირო დაბლობზე. აჭარისწყლიდან 5 ვერსზე (იქვე, გვ. 45). ჩემი აზრით, მას პროკოფი „ქუთათისს“ უწოდებს, რადგანაც, მისი უბანია „ქუთურეთი“, რომელიც ეტიმოლოგიურად „ქუთათისის“ იდენტიურია, რადგან ორივე სიტყვის ძირი – „ქუთ“, მით უმეტეს, რომ იქვე ვაკეზე ყოფილა ციხე „უქიმერიონი“. ამ სიტყვაშიც ფუძე – „მერე“ ადგი-

ლობრივია და ნიშნავს „მდინარისპირა ვაკე ადგილს“. ასეთი იყო სწორედ ქვე- და მარადიდი და მისი ვაკის ციხესაც ჩანს ეს სახელი „ვაკის“ (უკის) ციხე, ე. ი. უკიმერე- უქიმერიონი ერქვა. „ჭოროხის ნაგები ძლიერ განსხვავდება რიონში მოცურავე ნაგებისაგან“ (იქვე, გვ. 45).

გ. ყაზბეგის ცნობით, ბათუმიდან მარადიდამდე ორმოცამდე ვერსის გზაა, ხოლო მარადიდიდან ართვინამდე 30 ვერსი. მის დროს „გონიოს მუდირის რე- ზიდენცია მარადიდში იყო გადატანილი. მარადიდის დაბლობში მიედინება მდინარეები ბრევეთი და ღრემშილელე“ (იქვე, გვ. 55).

მდინარე „ღრემშილელე“, მართალია, მხოლოდ ასოციაციურად, მაგრამ მაინც გვაგონებს მდინარე „რეონის“ სახელს, რომელიც ქუთათისთან გაედინებოდა პროკოფი კესარიელის ცნობით. ჩვენი თვალსაზრისით, პროკოფის ქუთათისი ჭოროხის ხეობაში მდებარეობდა, რასაც თითქოსდა ადასტურებს მარადიდის ერთ-ერთი უბნის სახელი „ქუთურეთი“. ქუთათისთან გაედინებო- და მდ. რეონი. სახელი „ღრემშილელე“ შეიძლება იყოს „ღრემის ლელე“ ანუ მისი ძირია „ღრემი“, „მი“ არის სუფიქსი ისევე, როგორც „ონი“. ოდესღაც შეიძლება მდინარე „ღრემს“ ერქვა „ღრეონი“ ანუ ამღვრეული ანდა მყვირალა წყალი (ღრევა ან ღრიალი). თუ ეს ასე იყო და მისი სახელი იყო „ღრეონი“, ფუძეში მართლაც გვაქვს „ღრე“ ან „რე“, ისევე, როგორც პროკოფის „რეონ- ში“. საერთოდ კი მარადიდის „სოფლის დაბლობი მდინარეების ბრევეთის და ღრემშილელეს ჭოროხთან შეერთებისას წარმოქმნილ დელტებს ეკავა“ (იქვე, გვ. 55). აქ, ამ დაბლობში, ჭოროხის პირას უნდა ყოფილიყო პროკოფის „უქი- მერიონის“ ციხე, რადგანაც საერთოდ ადგილობრივ დიალექტში „მერე“ მდი- ნარისპირა ვაკეს ეწოდება, როგორც იწოდება ამჟამად სოფლის დაბლობი.

ადგილობრივი მკვლევარი წერს: „წარსულში ყველა ოჯახი მისდევდა სელისა და კანაფის მოშენებას, რომელიც იძლეოდა ძირითად ნედლეულს (ბოჭკოს) ადგილობრივი ტანსაცმლის წარმოებისათვის“ (ო. დიდმანიძე, ს. გოგიტიძე, სოფელი მარადიდი, 2006, გვ. 59). ასე, რომ ოჯახები სადაც სელი მოჰყავდათ, ამჟამადაც ცოცხალია, რაც ადასტურებს სტრაბონის ცნობას ფასისის ხეობაში სელის მოყვანის შესახებ. სელი კი ჭოროხის სოფლებში მოჰყავდათ, რიონის სოფლებში ამჟამად მისი ხსენებაც კი არაა. მარადიდე- ლებს ასევე ცოცხალი ეკონომიკური კავშირი ჰქონდათ ზღვისპირეთთან, მაგალითად. „კირნათ-მარადიდის მოსახლეობა ჭოროხის ზღვასთან შესარ- თავის მარცხენა სანაპიროს დაბლობში, გონიოში, სასიმიდნე ყანებს იჯარით იღებდნენ“ (იქვე, გვ. 62), ჩვენი თვალსაზრისით, ამჟამინდელი გონიო არის პროკოფისა და სხვა ავტორების ქალაქი ფასისი, ჭოროხის მარცხენა სანაპი- როზე, ანუ ფასისის მარცხნივ.

ო. დიდმანიძის მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით ნავთმ- შენებლობა ჭოროხის ხეობაში ძველთაგანვე იყო დანიშნურებული. ნაგებს აგებდნენ სპეციალიზებულ ცენტრებში – ართვინში, ბორჩხას და ქვედა მა- რადიდში. მარადიდული ნაგები სიდიდითა და ტვირთამწევობით აღემატებო- და ბორჩხულს.

იმის გამო, რომ ჭოროხი არ არის ღრმა მდინარე და თანაც მისი სიღრმე მდინარის სხვადასხვა ადგილას ცვალებადია, ამიტომ აგებდნენ საგანგებოდ

ამ მდინარეზე გამოსადეგ ბრტყელძირა ნავეებს. ეს იყო რთული და უსაფრთხოების თვალსაზრისით საიმედო, ერთგვარი უნიკალური მცურავი საშუალება (იქვე, გვ. 74).

ნავეების სიგრძე დამოკიდებული იყო წელიწადის დროზე, კერძოდ, მდინარის ადიდების დროს გამოიყენებოდა 18-20 მეტრიანი სიგრძის ნავეები, ხოლო მდინარის მინიმალური დონის დროს 13-15 მეტრი სიგრძისა. მდინარემ ადიდება იცის 3-4 მეტრით. გადმოცემით, დღეში მდინარეზე 25-30 ნავი დაცურავდა ინტენსიური ნაოსნობის დროს XVIII-XIX სს-ში.

მდინარის საპირისპირო მიმართულებით ნავეებს მიაცურებდნენ ჭაპანით. გ. ყაზბეგის ცნობით, ნავის საშუალო სიგრძე იყო 25 ნაბიჯი, სიგანე 3 ნაბიჯი. კავკასიის კალენდრის ცნობით ნავის სიგრძე იყო 50 ფუტი (1 ფუტი არის 30,5 სმ), სიგანე 4-5 ფუტი, ასეთი ნავით 6-8 ტონა ტვირთი გადაჰქონდათ. ართვინიდან ბათუმამდე ნავის ჩაყვანას სჭირდებოდა 8-10 საათი, უკან ნავის ჭაპანით აყვანას – 4 დღე (იქვე, გვ. 76). ნავს ასევე კაიუკი ეწოდებოდა. მისი ზომა ოდნავ განსხვავდებოდა – სიგრძე 15 მეტრამდე იყო, სიგანე კი 150-180 სმ-მდე, გვერდის სიმაღლე 1,4 მ.

ნავის მესაჭეს რეიზი ერქვა, მენავეს – ტაიფი. ეს უკანასკნელნი უკანა გზაზე ნავს ნაპირიდან, მხრით მიათრევდნენ. ნავის მართვას დიდი ოსტატობა ესაჭიროებოდა, უბედური შემთხვევები თითქმის არ ხდებოდა (იქვე, გვ. 84). სოფელ მარადიდში იყო რამდენიმე ნავთსაშენი, მათი რიცხვი 20-მდე აღწევდა.

თურქეთ-სსრკ-ს საზღვრის ჩაკეტვამ ჩაკლა ნაოსნობა. სოფელ მირვეთში ჭოროხზე ხიდის აგებამ ეს პროცესი დაასრულა XX ს. 50-70-იან წლებში.

საერთოდ, ჭოროხზე ნაოსნობა იწყებოდა ართვინიდან და გრძელდებოდა ბათუმამდე, სადაც XIX ს. დასასრულამდე არსებობდა ჭოროხის ნავეების ნავთსაყუდელი. უგზოობის გამო მდინარე იყო ჭოროხის ხეობის მთავარი არტერია, პირველ რიგში, სავაჭრო, ეს იყო ერთადერთი სამიმოსვლო გზა. 1903 წელს დასრულდა ჭოროხისპირა კლდეებში გზატკეცილის გაყვანა, იქამდე მის ფუნქციას მდინარე ასრულებდა. ჟან მურიეს ცნობით, ართვინიდან ჭოროხის შესართავამდე დაახლოებით 75 ვერსია (1 ვერსი არის 1 კმ და 67 მეტრი ანუ 500 საჟენი ანუ 1500 არშინი), სხვა მონაცემებით კი ართვინიდან ჭოროხის შესართავამდე 60 ვერსია (იქვე, გვ. 91). დამკვირვებელი წერდა, რომ მენავეები იცნობდნენ ჭოროხის ყველა წყალქვეშა ქვას, ყველა მორევს, ამიტომ ნავეები ოსტატურად დაჰყავდათ და მათთვის ნაოსნობა არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენდა. არიან დახელოვნებულნი. ნავი იტევდა 300 ფუტს (1 ფუტი არის 16,4 კგ). როცა ჭოროხი ადიდებული იყო, ართვინიდან კაპანდიბამდე 3-4 საათში ჩადიოდნენ (ესაა დაახლოებით 50 კმ). ნავეების უკან სვლა კაპანდიბადან იწყებოდა და უმეტესად ღამით ხორციელდებოდა. ამ დროს ნავში მხოლოდ რეიზი რჩებოდა, ტაიფები კი ნაპირიდან ნავს საბლით ეწეოდნენ. დ. ბაქრაძის ცნობით, ჭოროხზე 200-მდე ნავი დაცურავდა. ნავეებით ბათუმში მიჰქონდათ შავშეთიდან პური, ლიგანის ხილეული. ვეიდენბაუმის ცნობით კი ართვინიდან ბათუმში ნავეებით გადაჰქონდათ ყარსისა და ჯავახეთის ხორბალი. უკან მიჰქონდათ უმეტესად მარილი და ნავ-

თი. ჟან მურიეს ცნობით, ჭოროხზე 300-მდე ნავი დაცურავდა (იქვე, გვ. 98). დინების მიმართულებით ნავს 5-7 ტონა ტვირთი გადაჰქონდა. კაპანდიბიდან ბათუმამდე მგზავრები ნავს ტოვებდნენ. ვეიდენბაუმის ცნობით, ეს მანძილი იყო 10 ვერსი. ტვირთები ართვინში შედიოდა ძირითადად არტანუჯიდან. თავის მხრივ კი არტანუჯში ტვირთები სხვადასხვა გზებიდან შემოდიოდა. ართვინის ტვირთი ძირითადად ბათუმში ან გონიოში შედიოდა. საერთოდ გონიო – მარადიდის გზატკეცილი არსებობდა, რასაც ადასტურებს ს. მახოს ტერიტორიაზე შემონახული ქვის ხიდი (თაღოვანი). ხიდი იყო ასევე მდინარე „დიდელეზე“ ს. მირვეთისაკენ. შ. ვარშანიძის აზრით, ასეთი ხიდები VI-VII საუკუნეებშია აგებული (იქვე, გვ. 103). ამ ხმელეთის გზებზე მგზავრებისათვის არსებობდა „სასვენები“. ეს ტერმინი „სასვენია“ ძალზე მნიშვნელოვანია, ადგილობრივი სახელწოდებაა და შეესაბამება პროკოფის ცნობას ლაზიკის გზებზე მგზავრთა შესაჩერებელ-შესასვენებელი ადგილების შესახებ. პროკოფი ახსენებს ასეთ დასასვენებლებს და მათ „ანაპავლას“ უწოდებს. ჭოროხზე ამ გზისათვის არსებობდა საბორნე გადასასვლელებიც. მათ შორის მარადიდთან და მირვეთთან.

ქვედა მარადიდი, რომელიც ჩვენ მიგვაჩნია პროკოფისეულ ქუთათისად, თავისი უქიმერიონის (ე.ი. მდინარისპირა ვაკე ადგილის) ციხით – „ნარმოადგენდა თავშეყრის, გაცვლა-გამოცვლის ხალხმრავალ ადგილს ჭოროხის ხეობაში“ (იქვე, გვ. 104). აქ ამოდიოდა გზა გონიოდან და აჭარისწყლიდან. XIX ს-ში ამ გზით „ბრიჩკით“, ე.ი. ოთხცხენშემბული ფურგონით, ერგეში ეზიდებოდნენ სპილენძის მადანს. კერძოდ, სპილენძის მადანი მოიპოვებოდა სოფლებში კვარცხანაში, მერისში, უჩამბაში, ძანსულიში და ხოდაში. აქედან მადანს ადრე ეზიდებოდნენ ნაგებით, შემდეგ უფრო ბრიჩკით ერგეს სპილენძსადნობ ქარხანაში. მას ქარხნის სახე მიუღია 1890 წელს (იქვე, გვ. 105). აქედანაც, ე.ი. სპილენძის მადნების სიმრავლიდანაც ჩანს, რომ ფასისი ჭოროხია (და არა რიონი, რომლის დაბლობში ქუთათისიდან ზღვამდე სპილენძის მადნები, შესაბამისად, ოქროც არ მოიპოვება). ადგილობრივი მკვლევრების დაკვირვებით მარადიდში ზღვიდან შედიოდა ორი გზა – ერთი იყო უძველესი თავის თაღოვანი ხიდებით, მეორე გზა ბათუმიდან (კერძოდ, ძველი ბათუმის თამარის ციხის მიდამოებიდან) შედიოდა ერგეში. შემდეგ აჭარისწყლის გამოვლით შედიოდა ჭოროხის ხეობაში. თავდაპირველად მიუყვებოდა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს ზედა მარადიდან, შემდეგ ისევ მარჯვენა სანაპიროზე გადიოდა ართვინამდე. მარადიდში იყო სასტუმროები ანუ სასტუმრო ოდები. ერთი ასეთი „მეიდან ოდა“ ყოფილა ქუთურეთის უბანში. ამ ტოპონიმის ძირი „ქუთ“ ძალზე მნიშვნელოვანია იმით, რომ პროკოფის „ქუთათისის“ ფუძეც არის იგივე „ქუთ“.

დ. ბაქრაძის ცნობით, მის დროს გზა გადიოდა აჭარისწყლიდან მარადიდამდე ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე. საერთოდ კი თანამედროვე სატრანსპორტო სახმელეთო გზები ჭოროხის ხეობაში გაკეთდა მხოლოდ XIX საუკუნეში. იქამდე კი კლდიანობის გამო ჭოროხისპირა გზები უფრო ბილიკებს მიაგავდა, თუმცა კი ხეობაში იყო ასეულობით ხიდი. გ. ყაზბეგის დაკვირვებით კლდიანობის გამო ბათუმიდან არტანუჯამდე 300 ქვის ხიდის აშენება

იყო საჭირო და მის დროს შენდებოდა კიდეც ისინი. თუმცა კი შთამბეჭდავი იყო ძველი, ისტორიული ხიდების რაოდენობაც, მაგრამ ისინი, ჩანს, უკვე ვინრო იყო ახალი ტრანსპორტისათვის. ისინი შეადგენდნენ ალბათ სტრატონის ცნობილ 120 ხიდს. ამ ძველ ხიდებზე უფრო საპალნიანი საქონლით გადაჰქონდათ ტვირთი, ანდა ფეხით მოსიარულეთათვის გამოიყენებოდა. ახლა კი უკვე ფურგონების გამოყენება დაიწყო. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ტვირთის გადაზიდვის ისტორიული საშუალება – ნავეები – უფრო იაფი უჯდებოდა მომხმარებელს, ამიტომაც მთელ XIX საუკუნეში უფრო ნავეები გამოიყენებოდა ტვირთზიდვისათვის ართვინიდან ბათუმამდე და უკან. პური ანუ ხორბალი ესაჭიროებოდა ბათუმში დაბანაკებულ როგორც რუსის ჯარს, ისე უფრო ადრე ოსმალს ჯარს, ასევე უკვე ქალაქებად ქცეული ადგილების მოსახლეობას შავი ზღვისპირზე. პურის ნამდვილი ბელლები კი იმ დროისათვის იყო ყარსი, ახალციხე და ახალქალაქი. ამ რეგიონში მოჰყავდათ ძალზე იაფი პური. ამ მაზრით ისარგებლეს რუსმა, ინგლისელმა და ფრანგმა სოვდაგრებმა. ისინი პურს ეზიდებოდნენ ყარს-ახალციხე-ახალქალაქიდან არტაანში, იქიდან სახმელეთო გზით ართვინში, აქედან კი, ძირითადად ჭოროხის სამდინარო გზით, ბათუმისაკენ. მათთვის ეს ვაჭრობა ძალზე სარფიანი და მომგებიანი იყო. აღმოჩნდა, რომ სამდინარო გზით მთელი ამ სიმდიდრის გამოტანა ძნელდებოდა. ამიტომაც ჯერ ოსმალეთის იმპერიამ დაიწყო XIX ს-ის შუა წლებში ჭოროხისპირზე სახმელეთო გზის მშენებლობა, რაც შემდეგ გააგრძელა რუსეთის იმპერიამ, რომლის საზღვრებშიც აღმოჩნდა ჭოროხის ხეობა. გ. ყაზბეგი წერდა ამ გზის საჭიროების შესახებ – „ლივანის, შავშეთისა და ართვინის სიმდიდრე, ბათუმის გზის გარეშე, ვაჭრობისათვის მკვდარ კაპიტალად იქცა. ყარსი, ახალციხე და ახალქალაქი პური მუქთად ამარაგებდა რუს, ინგლისელ და ფრანგ სოვდაგრებს. ეს გზა (ე.ი. ბათუმ-ართვინ-არტაან-ყარსი) სპარსეთსა და ევროპას შორის შესაძლოა სატრანზიტო მაგისტრალად გადაიქცეს. ამ გზაზე ბათუმიდან არტანუჯამდე საჭიროა 300 ქვის ხიდისა და გვირაბის აშენება“ (იქვე, გვ. 107).

გ. ყაზბეგის მიერ ჭოროხის გზის საჭიროებისათვის დასახელებული 300 ხიდი ჩვენ გვაგონებს სტრატონის მიერ ნახსენებ მდინარე ფასისის 120 ხიდს. რამ გამოიწვია ხიდების ასეთი კოლოსალური რაოდენობის დასახელება? საქმე ისაა, რომ რეალურად არსებული კლდიანობა მოითხოვდა ხიდებს ჭოროხის ხეობაში, ხოლო რიონზე, არა თუ I საუკუნეში, დღესაც კი, ხიდების რაოდენობა უმნიშვნელოა. ვფიქრობთ, ფოთიდან ქუთაისამდე რიონზე 10 ხიდიც არაა გადებული. გ. ყაზბეგის მიერ ნახსენები „სპარსეთის გზა“ ჩვენ ასევე გვაგონებს იმპერატორ ბასილი ბულგართმმუსვრელის სიტყვებს, მიმართულს საქართველოს მეფის გიორგი I-ისადმი: „ნუ მეღობები სპარსეთის გზაზე“. ქართული პროვინცია ტაო ფლობდა მიწებს, რომელზეც რეალურად გადიოდა ბიზანტია-სპარსეთის დამაკავშირებელი გზები. ერთი უმთავრესი გზა ტრაპეზუნტიდან – თეოდოსიოპოლის (არზრუმის) გავლით მიემართებოდა ვანის ტბისაკენ (ე.ი. სპარსეთისაკენ), მეორე არანაკლები მნიშვნელობის გზა სწორედ ჭოროხის ხეობაზე გადიოდა და ართვინ-არტანუჯ-არტაანის გზით უკავშირდებოდა დვინ-სპარსეთს. ამ გზების გაკონტროლება სურდა

ბიზანტიას, შემდეგ ოსმალეთს, ბოლოს კი, გ. ყაზბეგის დროს, რუსეთს. გ. ყაზბეგის დროს ბათუმ-ართვინ-არტანუჯ-არტაან-ყარსის გზის მშენებლობისათვის გაღებული კოლოსალური თანხები ემსახურებოდა იდეას, რომ ამ გზით შავი ზღვისპირეთი სპარსეთს დაუკავშირდებოდა. ამ გზის კონტროლი იყო მიზეზი VI საუკუნეში ბიზანტია-სპარსეთის ომისა, რომლის საბოლოო მიზანი პეტრას ციხის დაუფლება ანუ გზის ბოლო წერტილის კონტროლი იყო. 1896 წელს დაიწყო ბათუმ-ართვინ-არდაგან-ყარსის მიმართულებით გზის მშენებლობა (1903 წელს გაიყვანეს ბათუმ-ართვინის შორის, იქვე, გვ. 108). ხმელეთის გზით გაყვანამდე, როგორც ითქვა, ეს გზა მაინც ფუნქციონირებდა ძირითადად სამდინარო სახით, და ასევე საჭაპანო ცხოველების და ფეხითმავლებისათვის კლდეებში გამოჭრილი სახმელეთო გზების სახით.

ო. დიდმანიძე და ს. გოგიტიძე სხვადასხვა წყაროს და ეთნოგრაფიულ მასალის ურთიერთშეჯერებით მივიდნენ დასკვნამდე, რომ „უძველესი დროიდან მოყოლებული მდინარე ჭოროხზე გაივლიდა აბრეშუმის საქარავნო გზა. ინდოეთიდან მომავალი ვაჭრები გამოივლიდნენ ჭოროხის აუზის უძველეს ქალაქებს: ბანას, ოლთისს, არტანუჯს, შემდეგ ართვინისა და მარადიდის გამოვლით ბათუმსა და გონიოში გამოდიოდნენ, აქედან კი ტრაპიზონის გავლით ევროპის ქვეყნებს უკავშირდებოდნენ. ზოგჯერ ამავე გზით გაივლიდნენ შავ ზღვაში ევროპიდან შემოსული ვაჭრები“ (იქვე, გვ. 110).

ჭოროხის ხეობით ვაჭრობას თურმე ხელს უწყობდა მასში დიდი ქალაქებისა და მძლავრი მეტალურგიული კერების არსებობა (იქვე, გვ. 110). ქალაქებში იგულისხმება გონიო, ბათუმი (ბათუსი), ართვინი, არტანუჯი, ჭარნალის მეტალურგიული ცენტრი. ძველი კოლხური ბრინჯაოს ნივთები აღმოჩნდა ერგეში, მახოში, კირნათში და სხვაგან. ვაჭრობის განვითარებისათვის უმთავრესი იყო სამდინარო-სანაოსნო არტერიის არსებობა მდ. ჭოროხზე. იმპერიიდან მოვლენილი მოხელე არიანე აღნიშნავდა, რომ მდ. აკამფსისი იყო სანაოსნო. ასევე აკამფსისის სანაოსნოს უწოდებს პროკოფი კესარიელი (იქვე, გვ. 110). აკამფსისი იგივე ფასისია, ოღონდ ამ მდინარეს ადგილობრივი მოსახლეობა აკამფსისად იცნობდა, ბერძნები კი ფასისად. სიტყვა აკამფსისი ისევეა ნაწარმოები, როგორც სუფსა. „ფს“ – გამდინარე წყალს ერქვა. უძველეს ქართლში მოხერხებული ნავმისადგომები იყო მოწყობილი ართვინში, ნალვრევში, ბორჩხაში, ხებაში, მარადიდში, მირვეთში, კაპანდიბში. ისინი ასევე აღებ-მიცემობის, ე.ი. სავაჭრო ცენტრებს წარმოადგენდნენ.

ჟან მურიეს ცნობით, ბათუმიდან ლივანაში შედიოდა სხვადასხვა საქონელი, ინგლისიდან და შვეიცარიიდან შემოჰქონდათ ბამბის, ხოლო, დამასკოდან აბრეშუმის ქსოვილი, რუსეთიდან რკინეული, შალის ქსოვილები, დანარჩენი საქართველოდან (იქვე, გვ. 111).

გასაყიდად ბათუმში ჩაჰქონდათ ნაბლის ყავარი (სახურავი), თიხის მილები, კეცები და სხვა, უმეტესად ბორჩხადან. უკან გაჰქონდათ ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი, ნავთი, მარილი და სხვა.

ჰეროდოტეს (V ს.) ცნობით, კოლხური სელი საუკეთესო იყო, ქსენეფონტეს გადმოცემით, „ჭოროხის ხეობის სამხრეთით მოსახლე ქართველურ ტომს მუცლამდე სელის აბჯარი ჰქონდათ“ (იქვე, გვ. 122). ის ასევე აღნიშ-

ნავს, რომ „სანადირო ბადეები კეთდება ფასისური (კოლხური) ან კართაგენული წმინდა სელისაგან“. სტრაბონის ცნობით, კოლხეთში ბლომად ამუშავებდნენ სელს და საექსპორტო საქონელს. მოსახლეობა ამზადებს ბევრ სელის ტილოს, საბანრე მასალას. ამ ცნობებს ადგილზე, ჭოროხის ხეობის ეთნოგრაფიაზე დაკვირვებით, ადასტურებს ინგლისელი მკვლევარი ჯ. პალგრევი. მისი ცნობით, ლივანის ხეობის სოფლებში ამზადებდნენ დიდი რაოდენობით სელის ქსოვილებს საუკეთესო ხარისხისას. ამ ცნობას ადასტურებს დ. ბაქრაძე. ადგილობრივი მოსახლეობა სელ-კანაფის ნართისაგან (კედი) ქსოვდნენ ტილოს, რომლისაგანაც იკერებოდა მამაკაცის და ქალის ჩასაცმელები – პერანგი, საცვლები, ჩუბუნი (მამაკაცის ზედა ჩასაცმელი), შარვალი, ფორკა (კაბა) და სხვა (იქვე, გვ. 123). სოფელ მარადიდს სახელი მიუღია სიტყვა „მერესაგან“, რაც მდინარისპირა ვაკეს ნიშნავს (სადაც მდებარეობს ქვედა მარადიდი). როგორც აღინიშნა, იქვეა „ქუთურეთი“ – უბანი, „ქუთ“ ძირის მქონე ტერმინი. „ქუთურეთში“ „ქუთ“ ძირია, „ურ“ და „ეთ“ კი სუფიქსები. „ქუთ“-ძირიანი ტოპონიმები საქართველოში სხვაგანაც გვხვდება, მაგალითად, ჭოროხის ხეობაში – კვიტაურა, კვიტაური, კვიტამერე, კვიტიეთი და სხვა (იქვე, გვ. 132).

მდ. ჭოროხის სიგრძე 400 კილომეტრზე მეტია, მისი ხეობა მოიცავს სპერს, ტაოს, კლარჯეთს, ლივანასა და აჭარას, მოედინება 439 კმ-ის მანძილზე და ადლიასა და გონიოს შორის ზღვას უერთდება (იქვე, გვ. 134). ჭოროხი ბერძნულ-რომაულ წყაროებში მოიხსენიება სხვადასხვა სახელწოდებით – ფასისი, ჰარპასოსი, აფსაროსი, აკამფსისი, ფსარე და სხვა. ქართულ წყაროებში მას სპერისწყალი და ჭოროხი ეწოდება. ვახუშტის აზრით, სიტყვებს ჭოროხსა და ჭორომს ერთი ფუძე აქვთ – რაც ერთად შეკრებილ ანდა მრავალქვიანობას ან რიყიანობას უნდა აღნიშნავდეს. თ. სახოკია, ჯ. პალგრევი, ფრანსუა გამბა, ტომაშეკი და სხვანი ამ სახელს უკავშირებენ – „ჭოროხის სწრაფ დინებას“. თურქებს მისთვის „დელი“, ე.ი. გიჟი (ძალზე ჩქარი) მდინარე უწოდებიათ (იქვე, გვ. 135). ნ. მარის ვარაუდით, კოლხები ჭოროხის ხეობაში ცხოვრობდნენ და თავიანთი სახელი უწოდეს მდინარეს, რადგანაც კოლხებს ადგილობრივად „კოროხები“ ერქვათ (იქვე, გვ. 135). ე. გაბელიანისა და თ. მიბჩუანის თვალსაზრისით – „ტერმინი ჭოროხი სვანური წარმოშობისაა, იგი ერთ-ერთი ხეობის სახელად სვანეთშიც გვხვდება“ (იქვე, გვ. 136). ო. დიდმანიძის აზრით, საერთოდ, ჭოროხის ხეობაში სვანური ტომი ცხოვრობდა. ერთ-ერთ ტოპონიმს ასე განმარტავს – „ლესპარა – როგორც ჩანს, იგი ჭოროხის ხეობის დასახლებული პუნქტის „სპერი“ და ამ მიდამოებში მოსახლე უძველესი ქართულ-სვანური ტომის სასპერის პროტოტიპია. მასში გამოიყოფა თავსართი „ლე“ და ფუძე „სპერ“-ი. ამგვარი ტოპონიმი (ლესპარა) სვანეთშიც დასტურდება“ (იქვე, გვ. 142).

აღსანიშნავია, რომ ტოპონიმი ონაგირა გვხვდება აჭარის ხეობაში, კერძოდ, ს. მარადიდში.

ასევე, ონაგირა – უნაგირა – არის ქედის სახელი ნოქალაქევთან. ამან უბიძგა ს. ყაუხჩიშვილს ეფიქრა, რომ პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები „ონაგურ“ – ონაგურების თურქულმა ტომმა, რომელიც ლაზიკაში მოქმედებ-

და, სახელი მისცა უნაგირას მთას. მაგრამ ეს ტოპონიმი აღმოჩნდა მარადიდ-შიც. ამ ტოპონიმის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილს ნოქალაქევი არქეოპოლისად მიაჩნდა. ამ სვლაგეზით ჩვენც ალბათ შეგვიძლია არქეოპოლისი ვეძიოთ მდ. ჭოროხის ზღვისპირეთში შესართავთან, რადგან ეს სახელი ამ ხეობაშიც დადასტურდა. პროკოფისეულ მდ. რეონს, როგორც აღინიშნა, ჩვენ ვაკუთვ-ნებთ მდ. „ლრემშილელეს“, „ლრემის ლელე“. მისი ძირია „ლრემი“-ჩანს, აქედან „ლრეონი“ (სუფიქსები ომი-უმი-ემი და ონი – იდენტურია). ლრემშილელეს ერ-თვის მდ. ჩილდირილელე ქუთურეთის უბანში (იქვე, გვ. 156).

ჭოროხის ხეობა რ. მალაყმადის მიხედვით

(ფასისის ოქრო, იბერიის გზა, ხიდეები, ნაოსნობა, სელი და კანაფი)

სტრაბონის, პროკოფი კესარიელის, სხვა ძველ ავტორთა მოსაზრებანი ფასისის ხეობასთან დაკავშირებით გაცილებით უფრო ეთანადება ჭოროხის ხეობას, ვიდრე რიონისას.

მაგალითად, რიონის ხეობაში, ზღვის სანაპიროდან ვიდრე თითქმის რა-ჭამდე, ჩვენთვის უცნობია ოქროს რაიმე საბადო, მაშინ, როცა ფასისზე, ძვე-ლი ავტორების ცნობით, ოქროს მოიპოვებდნენ, ასევე ოქროს ქვიშრობები სხვადასხვა ადგილზე არსებობს მდ. ჭოროხის ხეობაში, ოქროსა და სპილენ-ძის მდიდარი საბადოები შესართავიდან არც თუ შორს, რამდენიმე ათეულ კილომეტრზე მდებარეობს. რ. მალაყმადე წერს – „ხეობა მდიდარია წიაღისე-ულით, აქ გვხვდება სხვადასხვა სახის მადნეული, ვერცხლი, თუთია, ოქროს ქვიშრობები (სოფელ ცხიასთან და ასევე ბერთას წყლის სანაპიროზე). რე-გიონი განსაკუთრებით გამოირჩევა სპილენძის მადნების სიუხვით, რომელ-მაც საფუძველი ჩაუყარა ჭოროხის აუზში სპილენძ-ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიული წარმოების ჩასახვა-განვითარებას“ (რ. მალაყმადე, ლიგანის ხეობა, 2008, გვ. 29).

ლიგანის ხეობა (ე.ი. ტერიტორია ერგედან – ართვინამდე) ამჟამადაც სამ-თამაღნო წარმოების ძლიერი კერაა (იქვე, გვ. 159).

მურღულის ხეობაში (თურქეთი), სოფელ ძანსულში, განლაგებულია სპილენძის სადნობი ქარხანა (აღსანიშნავია, რომ აქ საკმაოდ ხშირია „აგრ“, „ერეგ“ ძირის სახელები, მაგალითად, ძანსულის ერთ-ერთი უბანია „აგარი“, მურღულის ხეობის ერთ-ერთი სოფელია „ერეგუნა“ (იქვე, გვ. 130). მურღუ-ლის ხეობაში არსებობს მთა სახელწოდებით „ეგრისუ“ (იქვე, გვ. 101), ამას-თანავე ისიცაა აღსანიშნავი, რომ აქვე მახლობლად ამჟამადაც არსებობს სოფელი სახელწოდებით „ქართლა“ (იქვე, გვ. 107). მურღულის ხეობის (ძან-სულის) სპილენძის მდიდარი საბადო „მთელ კავკასიაში იპყრობდა ყურადღე-ბას“, ამასთანავე, სპილენძის საბადოები არსებობდა ლიგანის ხეობაში, მათ შორის ართვინის ზემოთ ხოდის, აგრეთვე სოფელ კვარცხანას საბადოები. XIX ს. ბოლოს მოპოვებული მადანი ჭოროხის ნაგებით (სამდინარო გზით) ჩაჰქონდათ ერგეში მდებარე სპილენძის სადნობ ქარხანაში. მალევე აგებუ-ლი იქნა ასევე ჭოროხის სანაპიროებზე სახმელეთო გზები. შემდეგ ქარხნები მოპოვების ადგილებზეც აიგო. 1910 წლისათვის ძანსულში აღნობდნენ 1200

ფუთ სპილენძის ზოდს. საბოლოოდ ისინი რუსეთის პუტილოვის ქარხანაში ჩაჰქონდათ (იქვე, გვ. 44), კვარტაანში 1000 მუშა შრომობდა.

I მსოფლიო ომის დროს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ბრძოლის ობიექტად იქცა ართვინის სპილენძით მდიდარი რაიონები (იქვე, გვ. 48). 1914 წელს სპილენძის სადნობ ქარხანას (ჭინკათხევ-ძანსულში) 500 თურქი მებრძოლი მიაღდა. ერთხანს თურქებმა ხელში ჩაიგდეს სპილენძის წარმოება და ბათუმ-ართვინ-არტაან-ყარსის დამაკავშირებელი საერთაშორისო გზა (იქვე, გვ. 48). საბოლოოდ, 1915 წელს რუსებმა ქ. ართვინი უკან დაიბრუნეს. შემდეგში ეს ქარხნები თურქეთის ხელში აღმოჩნდა. 1972 წლისათვის ძანსულის სპილენძის ქარხანა თვეში ამუშავებდა 280 ტონა მადანს (იქვე, გვ. 54).

ართვინი ზღვიდან სულ რამდენიმე ათეულ კილომეტრშია, მისი სპილენძით მდიდარი საბადოები მიუთითებს, თუ ისტორიული ფასის რატომ იზიდავდა უცხოელ დამპყრობლებს, რომელნიც მადნისა და საერთაშორისო გზების ხელში ჩასაგდებად იბრძოდნენ.

იაზონის ეპოქაში სპილენძისჩლიქებიანი ხარის ამბავს მოგვაგონებს ლიგანის ხეობაში დღესაც არსებული გადმოცემა „წყლის ხარების“ შესახებ. „გადმოცემის მიხედვით ხარი ხშირად წყლიდან ამოდიოდა, შინაურ ბულებს ეჭიდავებოდა, ძროხებს ანაყოფიერებდა და ისევ ტბაში ბრუნდებოდა“ (იქვე, გვ. 138).

სპილენძის მადნიდან, როგორც ცნობილია, ოქროს მცირე რაოდენობასაც მოიპოვებდნენ. ამიტომაც შესაძლებელია, რომ ჭოროხის ანუ ფასისის ხეობაში სპილენძთან ერთად ოქროც მოიპოვებოდა, რაზედაც მიუთითებს სტრაბონი. არქეოლოგიური მასალით ჭოროხის აუზში ჩაეყარა საფუძველი სპილენძ-ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიას (იქვე, გვ. 106).

რუსეთსა და ოსმალეთ-თურქეთს შორის განსაკუთრებით სადავო ყოფილა საერთაშორისო გზა, რომელიც, როგორც ითქვა, ბათუმს აკავშირებდა ყარსთან და შესაბამისად, აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, ესაა ართვინ-არტაანის გზა. ამ გზის უძველესობის შესახებ მიუთითებს ძველი ქვისთალიანი ხიდების საოცარი სიმრავლე – „ისინი ძირითადად განლაგებულია ხატილას, მურლულის, ჩხალას, ბელლევანის, დევსქელის, ქლასქურის, ჭოროხის მდინარეებზე და მათზე გამავალ სამიმოსვლო-საქარავნო გზებზე. ამგვარი ხიდებითაა მოფენილი აჭარისწყლისა და მაჭახელას ხეობები. ლიგანის ხეობაში 18 ძველი ქვისთალიანი ხიდია დაფიქსირებული. მათი ნაწილი დანგრეულია, ნაწილიც კარგადაა შემონახული. ამათგან აღსანიშნავია ბანაკნას, სანათისის, ტაიახროს, მერეს (მდინარე ოთონგოსწყალი), ხატილას, გევლის, მურლულის, დუზქოის, ქლასქურის, ქვემო ქლასქურის, ბელლევანის, მირვეთის. ართვინის ხიდი 1893 წელს აუფეთქებიათ რუსებს... ქვისთალიანი ხიდების მშენებლობის ტექნიკა ერთნაირია, აგებულია თლილი და რიყის ქვებით, ისინი ძირითადად განკუთვნილი იყო ქვეითი და ცხენოსანი მგზავრებისათვის. ქვისთალიანი ხიდების ასეთი სიმრავლე განაპირობა ხეობის სავაჭრო-ეკონომიკურმა და სტრატეგიულმა მნიშვნელობამ. ხიდები ერთმანეთთან აკავშირებდა როგორც შიდა, ისე გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელ გზებს. სოფელ მირვეთთან დღემდე შემორჩენილია ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე გამავალი სავაჭრო-საქარავნო გზის ნაშთები“ (იქვე, გვ. 125).

სოფელ მირვეთთან დღემდე შემორჩენილი ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე გამავალი საქარავნო გზის ნაშთების არსებობა ჩვენ გვახსენებს პროკოფი კესარიელის ცნობას, რომ VI საუკუნეში სპარსი სარდალი სწორედ ფასისის მარცხენა სანაპიროს გზით მივიდა პეტრაში, ეს გზა დღემდეა შემორჩენილი!

არტეფაქტები აშკარად მიუთითებს ჭოროხის ხეობაში საერთაშორისო გზის არსებობის შესახებ, რასაც წყაროებიც ადასტურებს. სპარსეთ-პეტრას დამაკავშირებელი გზა ჭოროხის ხეობაში გადიოდა და არა სურამის უღელტეხილზე.

რ. მაღაყმადის კვლევით, ლიგანის ხეობა, სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების თვალსაზრისით, საქართველოს ერთ-ერთ დანინაურებულ რეგიონს წარმოადგენდა (იქვე, გვ. 125).

სტრაბონის მიერ ნახსენები ფასისის 120 ხიდის ნაშთები დღესაც არსებობს, ისინი ჭოროხის ხეობაშია.

ჭოროხის ხეობის ძველ მკვლევართა მიერ დასტურდება სტრაბონის ცნობა, რომ ეს მდინარე (ჭოროხი ანუ ფასისი) ნამდვილად იყო სანაოსნო რამდენიმე ათეული კილომეტრის მანძილზე.

ახალი მკვლევარნიც იმავეს ადასტურებენ – „ლიგანის ხეობა წარმოადგენდა ერთ-ერთ ძირითად სამდინარო ცენტრს საქართველოში, ნაოსნობა ხორციელდებოდა მდინარე ჭოროხის მეშვეობით, ჭოროხი იყო ისტორიული ტაო-კლარჯეთის შავი ზღვისპირეთთან დამაკავშირებელი უმოკლესი სამდინარო გზა. მდ. ჭოროხი ნაოსნობისათვის თითქმის წელიწადის ყველა დროს გამოიყენებოდა, გარდა გაზაფხულისა, როცა დინების სიჩქარე და წყლის დონე მატულობდა. ამ დროს ჭოროხის სიღრმე 15-20 ფუტს აღემატებოდა, სიგანე 10-12 საჟენს. ნაოსნობა და ნავთმშენებლობა ლიგანის ხეობის სოფლების მოსახლეობის შემოსავლის მთავარ წყაროს შეადგენდა. ნავთმშენებლობის ცენტრები იყვნენ ბორჩხა, მარადიდი და ხეხა. ამათგან მაინც ქვედა მარადიდი გამოირჩეოდა. ცნობების მიხედვით XIX ს. ბოლოსათვის მარადიდში 14 ნავსაშენი სახელოსნო ყოფილა. ნავეები გრძელი და ბრტყელძირიანი კეთდებოდა. სამგზავრო ნავეების სიგრძე 2-5 საჟენს აღწევდა, თუმცა არსებობდა უფრო დიდებიც. ნაოსნობა ართვინის ხიდიდან ბათუმამდე შეუფერხებლად გრძელდებოდა. ლელვის დროს ნავეები სოფელ კაპანდიბთან ჩერდებოდნენ. წყალუხვობის დროს ართვინიდან ბათუმამდე ნავი მანძილს ფარავდა 5-6 საათში, წყალმცირობის დროს 8-15 საათში. მდინარის საპირისპირო მიმართულებით ნავი მანძილს ბათუმიდან ართვინამდე 2-3 დღეში ფარავდა. სხვა შემთხვევაში კი 4-5 დღე სჭირდებოდა, ზამთრის პერიოდსა და უამინდობაში კი 6-7, ხშირად 8 დღე“ (რ. მაღაყმადე, ლიგანის ხეობა, 2008, გვ. 116).

ჟან მურიეს, ნ. ნერეთლის, გ. ყაზბეგის, დ. ბაქრაძისა და სხვათა მონაცემებით XIX ს. შუა პერიოდში ჭოროხზე 80 ნავი დაცურავდა. სხვა მონაცემით – 200, რომელთაც 300-მდე მენავე ემსახურებოდა და მათი რიცხვი XIX ს. ბოლოსათვის კიდევ უფრო იზრდებოდა. არსებობდა მენავეთა ამხანაგობები, რომელნიც კონკურენციას უწევდნენ ერთმანეთს. ტვირთის გადაზიდვა ამ პერიოდისათვის გაძვირდა – მენავე 1 ბათმან ტვირთზე 5 კაპიკს იღებდა, მაგრამ მდინარის საპირისპიროდ კი 5-6 შაურს ახდევინებდნენ (იქვე, გვ.

117). ჭოროხზე ნაოსნობა შეწყდა 1921 წლის შემდეგ სსრკ-თურქეთის საზღვრის გადაკეტივის გამო. მენავეობის ინტენსივობაზე იმოქმედა ასევე, 1899 წელს, ბათუმ-ართვინ-არტაან-ყარსის მიმართულებით გზის ამოქმედებამ.

ვფიქრობთ, სპარსეთ-პეტრას დამაკავშირებელი, ანუ სპარსელი შაჰებისა და სარდლების ჯარების და მათი პროვიანტის გადაადგილების გზის ძიებისათვის საინტერესოა რ. მაღაყმადის დასკვნა ჭოროხის ხეობის საერთაშორისო გზის შესახებ: „მდინარე ჭოროხზე ნაოსნობამ უდიდესი როლი შეასრულა ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და შავი ზღვისპირეთის პროვინციების დაკავშირების, ვაჭრობისა და ალებ-მიცემობის განვითარებაში. ეს იყო ერთ-ერთი მთავარი სანაოსნო გზა, რომლის საშუალებითაც ყარსის, არტაანის, შავშეთ-იმერხევის და ართვინის სოფლებიდან ჩამოჰქონდათ გასაყიდად ადგილობრივი წარმოების სამრეწველო და სოფლის მეურნეობის ნაწარმი, რაც დიდი მოწონებით სარგებლობდა უცხოურ ბაზარზე“ (იქვე, გვ. 118).

მით უმეტეს, რომ ამ მშვენიერ სამდინარო-სავაჭრო გზას გვერდით მიუყვებოდა სახმელეთო გზა, რომელიც ერგე-ლიგან-ართვინს აკავშირებდა არტაან-ყარსთან. რატომ დაგვჭირდა ჩვენ მრავალი ნარკვევი მიგვეძღვნა მტკიცებისათვის იმისა, რომ ჭოროხზე ნამდვილად არსებობდა სანაოსნო გზა? საქმე ისაა, რომ XX ს. ქართველი ისტორიკოსების უმეტესობა საერთოდ იგნორირებას უკეთებს მის არსებობას. ვთქვათ ისეთი უდიდესი მკვლევარი ქართული არქეოლოგიისა და კოლხეთმცოდნეობისა, როგორიცაა ოთარ ლორთქიფანიძე, პირდაპირ დაბეჯითებით წერდა: ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მდინარე, რადგან „ჭოროხი მიუწვდომელი იყო ზღვიდან ნავის შესაცურებლად“ (ო. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, 1986, გვ.46), ამიტომაც ის არ შეიძლება იყოს ფასისი.

პროკოფი კესარიელი მრავალგზის აღნიშნავს, რომ ლაზიკა არის კლდოვანი, ნაკლებმოსავლიანი ქვეყანა, მინამცირე, მხოლოდ ერთი მისი რეგიონი მოხორისია ნაყოფიერი. ასევე, თითქმის ამავე სიტყვებით აფასებენ ვახუშტი და ივანე ჯავახიშვილი ტაო-კლარჯეთ-ერგეს. შავშეთ-კლარჯეთთან, და საერთოდ აღნიშნულ რეგიონთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი წერდა – „ასეთ რთულ გეოგრაფიულ პირობებში ადამიანს ხელი უნდა აეღო ისეთ სამეურნეო დარგებზე, როგორიცაა მემტილეობა ანდა რაიმე ელონა, რომ ბუნებრივი პირობების წყალობით შექმნილი დაბრკოლება გადაელახა და დაეძლია, რასაც ქართველმა კაცმა მიაღწია დაქანებულ ფერდობებზე ხელოვნური ნიადაგის შექმნით, ქვა-ყორისაგან პატარ-პატარა მანძილის ამოშენებით. ბალ-ვენახებისათვის ამნაირად ხარისხებრ მოვაკებული ადგილი კეთდებოდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. V, 1986, გვ. 147).

პროკოფის ლაზიკის კლდეთა და ივ. ჯავახიშვილის კლარჯეთის „დაქანებულ ფერდობთა“ აღწერა მსგავსია. ასეთ კლდოვან ნიადაგს ესაჭიროებოდა საგანგებოდ დამზადებული იარაღები, ასეთები ყოფილან – „წვერა თოხი, ჩაფა ანუ ვიწრო თოხი, საფხეკი (საჩერკნავი) თოხი, სპეციალური ცულ-ნაჯახები და სხვა (რ. მაღაყმადე, იქვე, გვ. 77).

ვახუშტის დახასიათებით ლიგანის ხეობაში მიწის სიმცირე საგრძნობი ყოფილა, რაც იწვევდა მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის შევიწროებას (იქვე, გვ. 83). მიუხედავად ამისა ლიგანის ხეობაში მოჰყავდათ შესანიშნავი ხილი, მათ შორის ზეთისხილიც. მაგრამ ერგე – თავისი ნაყოფიერებით ნამდვილად წააგავს პროკოფის მიერ დახასიათებულ მოხორისს. აქ არის შესანიშნავი მიწა და კლიმატიც.

ერგე-ლიგანის აღწერილობა დღესაც კი მსგავსია სტრაბონის მიერ აღწერილი კოლხეთისა. კერძოდ, სტრაბონის ცნობით, კოლხეთში მოჰყავდათ კარგი სელი ქსოვილებისათვის. „დ. ბაქრაძის დახასიათებით ლიგანაში მოჰყავდათ საუკეთესო სელი, რომელიც ლიგანური სელის სახელწოდებით იყო ცნობილი“ (იქვე, გვ. 110). ჯ. პალგრევის ცნობითაც სელის ქსოვილები დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ქ. ლიგანაში (ართვინი). სელისა და კანაფის ნართისაგან, რომელსაც კედი (აქედან ოქრომკედი) ეწოდებოდა, ქსოვდნენ მამაკაცისა და ქალის ჩაცმულობას, ტილოს, ჯვალოს ტომრებს, თოკებსა და სხვა ნაწარმს (იქვე, გვ. 111).

სტრაბონის აღწერილობას სხვა მხრივაც ეთანადება ლივან-კლარჯეთის მხარე. კერძოდ, სტრაბონის აღწერით ისტორიული მესხეთი სამ ნაწილად იყო გაყოფილი იბერიელებს, ლაზებსა და არმენიელებს შორის. ამჟამინდელი ენობრივი ვითარება ჭოროხის ხეობაში გვაფიქრებინებს, რომ მესხეთის ის ნაწილი, რომელიც იყო ლაზების ხელქვეით, იყო ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო, თავისი ქალაქ არტანუჯით, ვიდრე არსიანის ქედამდე, ანუ ის ტერიტორია, რომელსაც ახლა კლარჯეთს ვუწოდებთ. კერძოდ, ენობრივი თვალსაზრისით, ამჟამინდელ ლიგანში ჭოროხის მარცხენა სანაპირო დასახლებულია ლაზურენოვანი ხალხით, ხოლო მარჯვენა სანაპირო მესხურ (ქართულ) ენოვნით.

მკვლევარი წერს: „ქართული ენის გავრცელების დღევანდელი მდგომარეობა ლიგანის საზღვარგარეთულ ნაწილში, კერძოდ, ბორჩხის, მურღული-სა და ართვინის რაიონებში, შემდეგ სურათს გვაძლევს: მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ჩხალისა და ბელღევანის ხეობების ადგილობრივ მცხოვრებთა რიცხვს ძირითადად ლაზურ ენაზე მოლაპარაკენი შეადგენენ (თუმცა მათმა გარკვეულმა ნაწილმა იცის ქართული ენაც), ხოლო მდ. ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე (ქ. ბორჩხა, დევსქელი, ქლასქური, ზემო მარადიდი) მცხოვრებთა შორის ყველაზე კარგადაა დაცული ქართული ენა. ისინი ოჯახებში უმთავრესად ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ“ (იქვე, გვ. 52).

სტრაბონის დროს მესხეთი (ჩვენი აზრით, სამცხე, შავშეთი, არტაანი, კოლა, ტაო და კლარჯეთი) სამ ნაწილად იყო გაყოფილი. როგორც აღვნიშნეთ, იბერიაში შედიოდა სამცხე, შავშეთი, არტაან-კოლა, არმენიაში ტაო-ბასიანი, ხოლო ლაზიკაში კლარჯეთი ან შეიძლება შავშეთიც. ამ შემთხვევაში კლარჯეთია მესხეთის ის მესამედი, რომელიც კოლხეთის ხელში იყო, ანუ ეს იყო ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანა თავისი მთავარი ცენტრით არტანუჯით ვიდრე არსიანის ქედამდე: ის ყოფილა მესხების (ანუ მესხური ტომით დასახლებული) მხარე სტრაბონის დროს, ხოლო ლაზური ტომით დასახლებული იქნებოდა ვრცელი ტერიტორია ზღვისპირეთიდან ვიდრე

ჭოროხის მარცხენა სანაპირომდე. ე.ი. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროდან – ზღვისპირეთის ჩათვლით ითვლებოდა ლაზების ქვეყანად, რომელთა ხელშიც იმჟამად ყოფილა ასევე კლარჯეთიც. ორივენი კი ბიზანტიის მიერ იყვნენ მიტაცებული.

ასე რომ, არა იმერეთი იყო მესხებით დასახლებული, როგორც წარმოუდგენია თანამედროვე საბჭოურ ისტორიოგრაფიას, არამედ ლიგანის ხეობის ახლოს მდებარე კლარჯეთი. აქ გამავალი საერთაშორისო გზის შესახებ წერს რ. მაღაყმაძე – „ლიგანის ხეობა მდებარეობს მდ. ჭოროხის ქვემო დინებაში. აქ გადიოდა სახმელეთო და სამდინარო გზები, რომლითაც ანტიკურ ხანაში და უფრო ადრე ისტორიულ შავშეთ-ტაო-კლარჯეთის მხარეები შავი ზღვისპირა რაიონებს უკავშირდებოდა“ (იქვე, გვ. 20), ამ გზით უვლია ანდრია მოციქულს – „აჭარისა და ნიგალის გავლით კლარჯეთსა და არტაან-კოლაში გადავიდა. „ანდრია შევიდა ქვეყანასა ქართლისასა, ნიგლას, კლარჯეთსა და არტაან კოლას, სადა დაყო ჟამი მრავალი“ (ქ.ც. I, 1955, გვ. 38).

ექსპედიცია ჭოროხზე, 2009 წლის 27 ივლისს

ჩვენი მიზანი იყო ჭოროხისა და აჭარისწყლის შესართავის ნახვა. ჭოროხს, ჩვენი აზრით, პროკოფის ეპოქაში ერქვა ფასისი, ხოლო აჭარისწყალს დოკონისი. ამ მდინარეების შესართავში ყოფილა სამკუთხედის მსგავსი კუნძული ძველ პუნქტ ნესოსთან. ამ კუნძულზე რომაელთა (ბიზანტიელთა) და სპარსელთა ჯარები იბრძოდნენ, რომელსაც აღწერენ პროკოფის ეპოქის მწერლები. ჩვენი მიზანი იყო გვეჩილა ეს კუნძული თუ ნახევარკუნძული და დაახლოებით გაგვეზომა ის, რათა შეგვედარებინა ძველ ცნობებთან. ამ ადგილს მოხვედრა შეიძლება, ხელვაჩაურის რაიონის გავლით. რაიონი არის ვაკე, უხვმოსავლიანი, კარგად გაშენებული, ეს უნდა იყოს ცნობილი მოხირისი თუ მოხურისი და არა ქუთაისის სანახები. მართლაც, ფუძე სიტყვისა შენარჩუნებულია სიტყვაში – „ხელვაჩაური“ – მისი ფუძეა „ხელვაჩი“ ან „ხელვა-ხელო-ხულო“ თუ გავითვალისწინებთ, რომ „ელ“ ხშირად გადადის „ურ“-ში, მაშინ „ხულო“-დან შეიძლება მივიღოთ „ხურუ“. – ნინსართის „მა“ და „ბოლოსართის „სი“-ს დართვით ალბათ მივიღებთ მუ-ხურ-ისს. ამჟამადაც ამ რეგიონში ფიქსირდება ტოპონიმები – „მახო“, „მახოხ ხიდი“, „მახვილაური“, „მახინჯაური“ და სხვა. მათი ფუძეა – „მახო-მახვი“, აქედან ეტიმოლოგიურად სიტყვა „მოხირისის“ ფუძესთან „მოხ“-თან დაკავშირება (მოხ-ირ-ისი).

აღსანიშნავია, რომ კუთხე „ერგე“ ახლაც არსებობს ხელვაჩაურის რაიონში, ის აქ ჰქვია ამჟამინდელ სოფელს, რომელიც ყველაზე ახლოსაა ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავთან. ამ მდინარეთა შესართავში ნამდვილად არსებობს ქვმისაგან და რიყისაგან შექმნილი სამკუთხედის ფორმის ნახევარკუნძული. მისი საერთო ფართობი საკმარისი იქნებოდა პატარა რაზმების განლაგებისათვის, მაგრამ უფრო მთავარია ის, რომ კუნძულიდან შესაძლებელი იყო ორი სტრატეგიული გზის გაკონტოლება – ერთი ამჟამადაც მიუყვება მდ. აჭარისწყალს, მეორე კი ჭოროხს. კუნძულიდან შეიძლება მთელი მთიანი აჭარისა და ლიგან-კლარჯეთის ხეობათა სრული კონტროლი, გზათა ჩაკეტვა ან გახსნა. აღსანიშნავია, რომ ამ ადგილას XIX ს-შიც იდგა რუსის ჯარი.

კუნძულზე ჯარის განლაგება მიდამოს კლდიანობით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. ამ შესართავის ირგვლივ მთების ფერდებზე ჩანს პატარა დასახლებები და თითო-ოროლა სახლები. მივემართებით ამ სოფლებისაკენ, რათა მათი სახელები გავიგოთ. გვაინტერესებს დარჩა თუ არა ამ ადგილებში სადმე ტოპონიმი „ნესოსი“, რომელსაც ახსენებს პროკოფი. ასეთი არ იციან, არის სოფლები ჩხუტენეთი და სხვა. ნესოსს ყველაზე უფრო უახლოვდება ტოპონიმი „ნესტორი“, რომელიც აქ ერთ-ერთ ადგილს ჰქვია. მივემართებით ამავე გზით სოფელ მარადიდისაკენ, რათა ჩავინეროთ ჭოროხის მენავეთა შესახებ შემორჩენილი ცნობები. მართლაც, მარადიდთან ახლო სოფელში ჩავინერეთ თემურ ხასანის ძე ჯიხადის (ძიხოლლის) ნაამბობი, რომ მამამისი, რომელიც 1970 წელს გარდაიცვალა, ახალგაზრდობის წლებში თვითონ მართავდა ჭოროხზე სატვირთო ნავს, იგი ყოფილა „რეიზი“ ანუ კაპიტანი სატვირთო ნავისა. ის ასე საქმიანობდა – მას დაიქირავებდა ხოლმე რომელიმე ვაჭარი, რომელსაც უნდოდა ტვირთის გადატანა ბორჩხადან ბათუმში, ეს „რეიზი“ ანუ კაპიტანი გაამზადებდა თავის ნავს, თვითონ თავის მხრივ დაიქირავებდა 2-3 თანაშემწე – მენავეს, ბორჩხაში ნავზე დადებდნენ ტვირთს (ძირითადად ეს იყო ზეთისხილი, ჩირი, კრამიტი) და მდინარით გაუყვებოდნენ გზას ბათუმისაკენ. ბათუმთან ახლოს ძირითადად კაპანდიბში ან სხვა ადგილას, ტვირთს გადმოცლიდნენ. ამ გზის გავლას ბორჩხადან ბათუმისკენ ნავით სჭირდებოდა თითქმის 12 საათი. უკან ასევე ნავით ბრუნდებოდნენ, ახლა უკვე ნავი უკან თოკებით უნდა წაეთრიათ წყალზე სრიალით, ამიტომაც სჭირდებოდათ მეტი ხალხი, ამ ხასანის სიტყვით ნავის უკან თრევას სჭირდებოდა 10-15 კაცი. ამ თემურ ხასანის ძე ჯიხადის (ჯიხოლლის) გამოკითხვის შემდეგ, ჩვენ გვითხრეს, რომ აქვე, ამავე სოფელ მარადიდში ჯერ კიდევ ცოცხალია ნავის მთრეველი კაცი (ე.ი. ვისაც ნავი უკან მიჰყავდა), მართლაც, გავემართეთ მის სანახავად. სოფლის ვიწრო გზებით, ჭოროხის ნაპირთან ერთ-ერთ სახლთან გვითხრეს, რომ სახლის პატრონმა ჭოროხში იპოვა დიდი ზომის ლუზა, დაახლოებით 1 მეტრი სიმაღლის, ხელით გაკეთებული (გამოჭედილი რკინა), ნონით დაახლოებით 70-80 კგ. ამ ახალგაზრდა კაცმა გვითხრა, რომ ლუზა ერთი თვის წინ მიუყიდნია ბათუმის ერთ-ერთი მუზეუმისათვის. ლუზის ზომებით ნავიც დიდი ზომისა უნდა ყოფილიყო. ამის შემდეგ ჩვენ მიგვიყვანეს „ნავის მთრეველის“ ეზოში. გამოგვიყვანეს მოხუცი ბრგე კაცი, რომელიც მოგვიყვა იგივეს, ოღონდ არ დაადასტურა ბოლო ცნობა, რომ ნავის უკან ბორჩხაში ნასათრევად 10-15 კაცი იყო საჭირო. მისმა ცოლმა განაცხადა – მოხუცდა და ბევრი რაიმე აღარ ახსოვსო. იქვე თქვეს, რომ ნავის უკან მთრეველს ერქვა ასეთი სახელი – „მუშა“ ანდა „მძლოლი“. უფრო ადრე ხასანმა გვითხრა, რომ ნავის უკან თრევა მძიმე საქმე იყო, ამიტომაც არსებობდა ნავის მუშების დასასვენებელი საგანგებო პუნქტები მდ. ჭოროხზე, კერძოდ, ნავის მთრეველები კაპანდიდიან ბორჩხას გზაზე ისვენებდნენ: 1) თანამედროვე სოფელ აჭარისწყალთან (სადაც აჭარისწყალი უერთდება ჭოროხს); 2) სოფელ მინვეთთან; 3) მარადიდთან; 4) ხებასთან; 5) იყო უკვე ბორჩხა. ალბათ, დასვენების ქვეშ იგულისხმება ღამის გათევება. უკანა გზაზე ნავი განსაკუთრებით მსუბუქად იტვირთებოდა, ძირითადად ნავით და მარილით, ასევე ქსოვი-

ლებით. თვითონ მარადიდში იყო საქსოვები და აქვე იკერებოდა დამზადებული ტანსაცმელი. ბორჩხა-კაპანდიბის გზას მარადიდელები ემსახურებოდნენ ძირითადად. კაპანდიბში ნავეები დგებოდა იქ, სადაც არის ე.წ. „მახოს ხიდი“. აქედან ბორჩხამდე ნავის უკან თრევას 2-3 დღე უნდოდა. ნავის რეიზი ანუ კაპიტანი „იდგა კიჩოზე“. აქვე მარადიდში ამზადებდნენ ნავეებს, ერთ-ერთის სახლი გვაჩვენეს, ის ყოფილა ვინმე ჩერქეზიშვილი. მახოს ხიდი არის „ერგეს ქვემოთ“. ერთ დღეში, ამ მთქმელის თქმით, ჭოროხზე სულ 4 ნავი მოძრაობდა (მაგრამ ალბათ, ადრე მეტი იყო). ჭოროხის სატვირთო-სანაოსნო გზა დაიკეტა 1926 წელს მთავრობის განკარგულებით. ამის შემდეგ მენავეებს და ტვირთის გადამტანებს უწოდებდნენ „კონტრაბანდისტებს“ და ისჯებოდნენ. ამიტომ ეს საქმე და ხელობა გაქრა.

ბორჩხადან – აჭარისწყლის შესართავამდე ქვეყანას ერქვა – ლივანა, აჭარისწყლის ქვემოთ – ერგე. ბორჩხაში საქონელი შედიოდა ართვინის ბაზრობიდან. ართვინში იმართებოდა ბაზრობა, სადაც, როგორც ითქვა, ვაჭრები ყიდულობდნენ საქონელს, რომელიც ბორჩხაში გადაჰქონდათ, ბორჩხადან კი უკვე მარადიდელი მენავეები აგრძელებდნენ ტვირთზიდვას მახოს ხიდამდე. მოხუცი მარადიდელის სიტყვით, ნავს უკან მიათრევდა არა 10-15 კაცი, არამედ 3-4 მუშა „ჯოხებით“. საფიქრებელია, მას სურდა ეთქვა, რომ ეს 3-4 კაცი მდინარის დინების მიყოლისას იყო ნავზე.

როგორც აღინიშნა, „მახო“ უნდა იყოს ის მხარე, რომელსაც წყაროებში მოხირისი ერქვა (ხელვაჩაურ-ხულოს რეგიონი).

27.06.2009.

მდინარე რიონი და მისი ჭაობები (შავი ზღვის გეოლოგია)

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ფასისის ბერძნული სამიტროპოლიტო კათედრების ადგილმდებარეობა-ლოკალიზაცია მდ. რიონის დაბლობზე ჩვენ ძალზე საეჭვოდ მოგვაჩნია. მიზეზი ამისა უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს დაბლობში არსებული კლიმატური ვითარება, კერძოდ, რიონის დაბლობი I-VII საუკუნეებში წყლით იყო დაფარული შავი ზღვის დონის 1-3 მეტრით მაღლა აწევის გამო.

თუ რატომ არ შეიძლებოდა რიონის დაბლობზე სამიტროპოლიტო ცენტრის არსებობა, ეს კარგად ჩანს გეოლოგი მეცნიერის დოქტორ მაისურაძის გამოკვლევით, რომელიც უცვლელად მოგვცა:

„დედამიწის კლიმატურ პერიოდთა შორის ბოლო არის მეოთხეული სისტემა, ის მოიცავს დროის მონაკვეთს პლიოცენის ბოლოდან ვიდრე დღემდე. მეცნიერთა აზრით დაახლოებით ის რამდენიმე ასეული ათასი წლიდან 1 მილიონ წლამდე გრძელდებოდა.

მეოთხეული სისტემა ანუ პერიოდი ძირითადად ორ ნაწილად იყოფა: გამყინვარების ხანა და თანამედროვე ხანა.

გამყინვარების ხანას უწოდებენ პლეისტოცენს (დილუვიუმს), ხოლო თანამედროვე (გამყინვარების შემდგომ ხანას) უწოდებენ ჰოლოცენს (ალუვიუმს).

მეოთხეულ პერიოდში ცხოვრობდნენ, მაგალითად, მამონტები, ასევე, ამჟამად, ცნობილი ცხოველები. მეოთხეულის ისტორიისათვის აღსანიშნავი მოვლენა იყო გამყინვარება, რომელიც დიდ აცივებასთან ერთად დიდი სინესტითაც ხასიათდებოდა. დედამიწისათვის ზოგადად ეს იყო წვიმიანი ხანა, ხოლო ჩრდილო და სამხრეთ ნახევარსფეროების დიდი ნაწილისათვის გამყინვარება. მისი მიზეზი მეცნიერებისათვის დღესაც უცნობია, თუმცა მრავალი ჰიპოთეზა არსებობს. აღსანიშნავია, რომ ყოფილა არა ერთი, არამედ რამდენიმე გამყინვარება, ანუ დედამიწაზე აცივებისა და დათბობის ეპოქები მონაცვლეობდნენ.

მეოთხეული პერიოდის კონტინენტები და ზღვები თითქმის ისეთივე იყო, როგორც დღეს არის, მხოლოდ ზოგმა ზღვამ წინ წაიწია წყლის დონის ამაღლების გამო, ანდა უკან დაიხია დონის დაწვევის გამო, რის გამოც ხმელეთზე დატოვა ტერასები და ზღვიური ლექი.

კასპიის ზღვის სამხრეთული ნაწილი მეოთხეულის დასაწყისში ხმელეთს წარმოადგენდა და მისი ჩაძირვა შემდგომ მოხდა. ჩრდილო ნაწილში კი ხდებოდა ზღვის მრავალჯერადი ტრანსგრესია და რეგრესია (ანევ-დანევა). მაგალითად, ზღვის ტერასული ლექის მიხედვით ითვლიან, რომ კასპიის ზღვის წყლის დონე თანამედროვესთან შედარებით 200 მეტრით მაღლა იყო აწეული ერთ პერიოდში (აღ. ჯანელიძე, ისტორიული გეოლოგიის მოკლე კურსი, 1963, გვ. 385). რაც შესაძლოა გამოწვეული იყო გამყინვარების პერიოდში დათბობით, რამაც ყინულის დადნობა გამოიწვია. ასევე ხდებოდა პირიქით, აცივების დროს დიდძალი წყლის დაბანდება ხდებოდა ყინულის სახით, რაც ზღვაში წყლის რაოდენობის შემცირებას იწვევდა.

მსგავსია შავი ზღვის ისტორია მეოთხეული პერიოდის განმავლობაში. პერიოდის დასაწყისში, შავი ზღვა, ტბას წარმოადგენდა. ის მოწყვეტილი იყო ხმელთაშუა ზღვას ხმელეთის დიდი ნაწილებით. კერძოდ, ეგეოსის ზღვის ადგილზე არსებობდა ხმელეთი, რომელიც ბალკანეთის ნახევარკუნძულს უშუალოდ აკავშირებდა მცირე აზიასთან, ხოლო მარმარილოს ზღვა იყო ტბა. ამ ტბიდან გამოდიოდა მდინარე, რომელიც ერთვოდა ხმელთაშუა ზღვას. ამ მდინარის ხეობის ადგილზე ახლა არის დარდანელის სრუტე. ზედა მეოთხეულში მოხდა ეგეოსის ხმელეთის დაძირვა და წარმოიშვა ეგეოსის ზღვა, ამავე დროს დაიძირა შავი ზღვის სამხრეთში მდებარე ხმელეთიც, რის გამოც შავი ზღვა და ხმელთაშუა ზღვა ერთმანეთს შეუერთდნენ. შემდგომში კიდევ რამდენჯერმე შეწყდა და განახლდა ეს კავშირი. ხმელთაშუა ზღვისაგან მოწყვეტამ გამოიწვია შავი ზღვის რამდენჯერმე გამარილიანება.

მეოთხეული ეპოქების დასათარიღებლად იყენებენ ზღვიური ლექების ნაშთებს, კერძოდ, რადგანაც, საკმაოდ ხშირად ხდებოდა ზღვის დონის ცვლილება, ამ დროს წარმოიშობოდა შესაბამისი სანაპირო ტერასა (ველი, ბაქანი), მათი ნაშთების შესწავლა იძლევა მეთოდს დათარიღებისათვის. კერძოდ, ზღვის დონის დაწვევის დროს წარმოიშვებოდა ახალი სანაპირო ზოლი ანუ ტერასა, შემდეგ კიდევ დაწევა ზღვის დონისა უფრო დაბალ ტერასას გვაძლევდა. მაშასადამე, ძველი ტერასა უფრო მაღლაა, ვიდრე მისი შემდგომი ახალი ტერასები. ხმელთაშუა ზღვის ნაპირებზე აჩვენებენ ოთხ ტერასას,

თითოეულ მათგანს აქვს თავისი სიმაღლე, ყველაზე მაღალი 90-110 მეტრია, ყველაზე დაბალი 18-20 მეტრი. მაშასადამე, იყო დრო, როცა ხმელთაშუა ზღვის დონე 110 მეტრით მაღლა იყო აწეული. მსგავსადვე შავ ზღვაზე.

მეოთხეული პერიოდის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა ადამიანის გაჩენაა. ზემოთ აღნიშნულ გამყინვარების ხანას, ანუ პლეისტოცენს არქეოლოგების ქრონოლოგიური სქემით შეესაბამება – პალეოლითი, ანუ ძველი ქვის ხანა. თანამედროვე ხანას, ანუ ჰოლოცენს (ალუვიუმს) შეესაბამება არქეოლოგების – ნეოლითი (ახალი ქვის ხანა), ბრინჯაოს ხანა და რკინის ხანა.

პალეოლითის ბოლო ეტაპზე ადამიანმა ისწავლა იარაღის გაუმჯობესება და ძვლის იარაღების დამზადება, ხოლო ჰოლოცენის დასაწყისში (ე.წ. აზილურ დროს) მას უკვე შეუძლავლია თიხის კერამიკული დამუშავება, მაგრამ საქოთნე დაზგა ჯერ კიდევ არ ჰქონდა (ალ. ჯანელიძე, ისტორიული გეოლოგიის მოკლე კურსი, 1963, გვ. 370-397).

მეცნიერ-გეოგრაფების მონაცემებით შავ ზღვაზე ე.წ. ფანაგორიულ რეგრესიის დამთავრების შემდეგ, დაახლოებით ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე დაიწყო ზღვის ტრანსგრესია (ჯანელიძე ჭ, ფაზისის ლოკალიზაციის გეოგრაფიული ასპექტები, ფაზისისადმი მიძღვნილი სესიის თეზისები, 1973, გვ. 5-16 (Палеография Грузии в голоцене; Тб. 1980, стр.148-159).

მაშასადამე, დაახლოებით I ს-ში (ჩვენი წელთაღრიცხვით, ქრისტეშობის შემდეგ) დაიწყო ტრანსგრესია ანუ შავი ზღვის დონის აწევა. თანამედროვესთან შედარებით შავი ზღვის დონე ამაღლდა 3 მეტრით, რის გამოც ძველი ნამოსახლარები მოექცნენ ზღვის ქვეშ, კერძოდ, ამგვარი პროცესი განვითარდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ შავი ზღვისპირეთში (სინოპი), სადაც ანტიკური ნაქალაქარები წყლის ქვეშ მოექცნენ (გ. გამყრელიძე, ქ. ფაზისის ადგილმდებარეობის საკითხისათვის, არქეოლოგიურ გამოკვლევათა კრებული, 2003, #1. „იბერია – კოლხეთი“ (ანტიკური პერიოდი), გვ. 180). მსგავსადვე I საუკუნიდან ზღვის დონის 3 მეტრით ამაღლების გამო წყლითა და ქაობით უნდა დაფარულიყო რიონის ვრცელი დაბლობი რამდენიმე საუკუნის მანძილზე, რადგანაც ზღვის დონეს დადაბლება მხოლოდ VIII-IX საუკუნეებიდან დაუწყია დროებით, შემდეგ საუკუნეებში ის კვლავ ამაღლებულა ვიდრე თითქმის XVI-XVII საუკუნეებამდე.

ასეთი ვითარების გამო I ათასწლეულის IV-VII საუკუნეებში წყლით დატბორილ რიონის დაბლობზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო თავის სამიტროპოლიტო ცენტრს ვერ დააარსებდა. სიტყვა მიტროპოლიტი ნიშნავს დედაქალაქის (მატერ-პოლის) მღვდელმთავარს. შეუძლებელია ასეთ ვითარებაში, ზღვის 3 მეტრით ამაღლების დროს დედაქალაქი რიონის ზღვასთან შერთვის ადგილას ყოფილიყო.

საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები

დ. წერეთელი თავის წიგნში საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები (1966) წერს: ჰოლოცენის ეპოქაში ადგილი ჰქონდა დედამიწის ქერქის მნიშვნელოვან მოძრაობას, კერძოდ, მაღლა აიწია კავკასიის ოლქმა და პირიქით, დაბლა დაიწია კასპიისა და შავი ზღვის ოლქებმა. აღსანიშნავია, რომ კავკა-

სიის ქედის ოლქში აწევის ამპლიტუდა აღწევდა რამდენიმე ათეულ მეტრს, ხოლო შავი ზღვის დონის ქვეშ ჩასულ ველთა შესახებ უნდა ითქვას, რომ მათი ვერტიკალური მოძრაობების ამპლიტუდა არ აღემატებოდა 50-80 მეტრს.

შეიძლება ტექტონიკური ძაბვები ინვევენდენ გარღვევას და ლავების დინებას კავკასიაში. დედამიწის ამჟამადაც არსებული, არჩამქრალი პულსაციის მაჩვენებელია ხშირი და ძლიერი მიწისძვრები, რომლის ეპიცენტრები ფიქსირდება კავკასიის ფარგლებში. ყინულოვანი ეპოქის შემდგომ დაიწყო კავკასიაში ყინულების დეგრადაცია.

ზემოწერილითურ ეპოქაში დაიწყო ადამიანთა განსახლება დასავლეთ საქართველოში.

არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ ჰოლოცენის ეპოქაში დასავლეთ საქართველოს შავი ზღვისპირეთში ცვალებადი იყო ფიზიკო-გეოგრაფიული პირობები, რამაც გამოიწვია სანაპირო ხაზის ცვლილებები.

ყინულოვანი ეპოქის შემდეგ გეოლოგიური და სტრატეგრაფიული მასალების მიხედვით შეიქმნა ძველი შავი ზღვის აუზი.

შავი ზღვის დონის აწევას უკავშირებენ ყინულოვანი საფარველის გაძლიერებულ დნობას და ტექტონიკურ მოძრაობებს.

დასავლეთ საქართველოს შავი ზღვისპირეთში ბურღვითი სამუშაოების შედეგად, აღმოჩნდა სამი ტორფული ჰორიზონტი ძველი და გვიანი შავი ზღვის დროისა.

სხვადასხვა სიღმეებზე ტორფული ჰორიზონტების არსებობა მიუთითებს ზღვის სამჯერად უკან დახევაზე.

არქეოლოგიური ძეგლები საშუალებას გვაძლევს ზოგადი წარმოდგენა ვიქონიოთ პალეოგრაფიულ პირობებზე ჰოლოცენის ეპოქაში.

როგორც ითქვა, შავი ზღვის დონე მერყეობდა. ქვემო ტორფული ჰორიზონტები მდებარეობდნენ ამჟამინდელი ზღვის დონის ქვემოთ 40-39 და 18 მეტრ სიღრმეზე (ძველი და გვიანი ჰოლოცენის დროს), რაც ემთხვევა არქტიკულ, სუბარქტიკულ და ბორეალური დროის კლიმატურ მერყეობას.

18 მეტრ სიღრმეზე ტორფის ჰორიზონტის წარმოშობის შემდგომ დაიწყო შავი ზღვის ტრანსგრესია (ზღვის დონის აწევა), რასაც მიუთითებს ენეოლითისა და ახალბრინჯაოს საუკუნეთა მატერიალური კულტურის ნაშთების 8-10 მეტრ სიღრმის ქვეშ არსებობა ყულევთან, ოჩამჩირესთან და სოხუმთან. ხოლო შემდგომ, ატლანტიკურ საუკუნეში ტორფული ჰორიზონტის 10 მეტრის სიღრმეზე არსებობა მიუთითებს, რომ შავი ზღვის აუზში აღინიშნება ზღვის დონის დაწევა.

არქეოლოგმა ნ. ხოშტარიამ 1946 წელს აღმოაჩინა, ზღვის დონის ქვემოთ 6 მეტრზე, არქეოლოგიური ძეგლები IV-III ათასწლეულისა. მსგავსადვე, ოჩამჩირესთან კუფტინმა და სოლოვიოვმა თანამედროვე ზღვის დონეზე დაბლა 6 მეტრით აღმოაჩინეს სპილენძისა და ადრე ბრინჯაოს (ვიდრე ანტიკურ ეპოქამდე) ხანის კულტურის ნაშთები.

აღსანიშნავია, რომ ენეოლითური და ადრე ბრინჯაოს ფენათა შუა არის მრე, რომელიც არ შეიცავს კულტურულ ნაშთებს (ჩანს, ენეოლითის შემდეგ

ზღვის დონემ აიწია და სპილენძისა და ადრე ბრინჯაოს ეპოქაში კვლავ დაიწია, და შემდგომ კი ზღვის დონე ისევ ამაღლდა).

ზღვის დონის აღნიშნულ ცვლილებას მიუთითებს სოხუმის ყურეში 9 მეტრ სიღრმეზე (თანამედროვე ზღვის დონის ქვემოთ) აღმოჩენილი ბრინჯაოს საუკუნის კერამიკული კრამიტის ნაშთები. ბ. კუფტინი ვარაუდობს, რომ თანამედროვე ზღვის დონეზე 9 მეტრით დაბლა აღმოჩენილი ნაშთები შეიცავს აგრეთვე ენეოლითური კულტურის ნიშნებს.

არქეოლოგიური მონაპოვრები შავი ზღვისპირეთისა მიუთითებს, რომ ატლანტიკური საუკუნის ბოლოსა და სუბორეალური საუკუნის დასაწყისში შავმა ზღვამ უკან დაიხია, ანუ მისი დონე დადაბლდა, რამაც თანდათან გამოაშრო ქაობიანი ადგილები.

ტორფული ჰორიზონტის 11 მეტრ სიღრმეზე ანალიზმა აჩვენა, რომ მისი ასაკი არის 6000 წელი (საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები, 1966. რუს. ენაზე. გვ. 520-525).

კოლხეთის გეოლოგიური ისტორია ჰოლოცენურ პერიოდში

ჰოლოცენი ეს დედამიწის გეოლოგიური განვითარების ისტორიის ბოლო ეტაპია, რომელიც მოიცავს დროის მონაკვეთს 10.000 წლიდან დღემდე. როგორც ყველა ბუნებრივ მოვლენას, ამ ეპოქასაც ახასიათებდა პულსაციური განვითარება, რაც გამოიხატებოდა დედამიწაზე კლიმატის ცვალებადობით (დათბობა-აცივება) და, შესატყვისად, ოკეანეების მონაცვლეობით (ტრანსგრესიები და რეგრესიები). ამ მოვლენებმა მნიშვნელოვანი დადი დაასვეს როგორც ბუნებრივ გარემოებას, ასევე ადამიანთა მოდგმის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას.

ჰოლოცენი სტრატиграფიული ტერმინია და თავსდება გარკვეულ ქრონოლოგიურ ფარგლებში. მისი სტრატиграფიული სვეტი მოიცავს ქვედა (10000-დან 7000-მდე), შუა (7000-დან 3000-მდე) და ზედა (3000-დან დღემდე) ეპოქებს.

ჰოლოცენური პერიოდი დაიწყო მატერიკული გამყინვარების დეგრადაციის ფონზე, როდესაც მყინვარებმა იწყეს უკან დახევა (ფართობების შემცირება). ამ დროისათვის მსოფლიო ოკეანის დონე იმყოფებოდა თანამედროვესთან შედარებით 100-120 მეტრით დაბლა, ხოლო შავი ზღვის დონე, ბოსფორ-დარდანელის ზღურბლის გამო, -50, -60 მეტრზე. შავი ზღვის აკვატორიის შელფური ზოლის დიდი ნაწილი გაშიშვლებული იყო, ხოლო მათზე გამავალი (ან შემავალი) მდინარეები – ენგური, ფსოუ, ცხენისწყალი, რიონი, ჭოროხი და სხვანი გამოიმუშავებდნენ ღრმა ეროზიულ (გადაღრმავებულ) კანიონისმაგვარ ხეობებს.

ძვ.წ. X-VIII ათასწლეულიდან (10000-8000 წლის წინ) მყინვართა დნობის გამო იწყება შავი ზღვის დონის აწევა, ანუ ტრანსგრესია. იგი მოიცავდა პერიოდს ძვ.წ. VIII ათასწლეულიდან ძვ.წ. V ათასწლეულამდე. ამ დროს ზღვის დონემ მიაღწია მინუს -40 -50 მეტრის ნიშნულებს. მეორე ეტაპზე, მცირედი შეფერხების შემდეგ გაგრძელდა ამჯერად ახალი შავზღვიური ტრანსგრესია (ძვ.წ. V ათასწლეულიდან ძვ.წ. III ათასწლეულამდე), რომლის დროსაც ზღვის

დონემ მიაღწია -10 მეტრის ნიშნულს. ტრანსგრესიის ფინალურ სტადიაზე შავი ზღვის დონე ასცდა 0-ან ნიშნულს და ავიდა +2, +4 მეტრის სიმაღლეზე (რაზედაც მეტყველებენ ახალშავზღვიური ტერასები). ამ დროს კოლხეთის ცენტრალური ნაწილი ფოთიდან თითქმის 12-15 კმ-ის რადიუსით ზღვით იყო დაფარული და ზღვის უბეს წარმოადგენდა. სანაპირო ზოლში არსებულ 2-4 მეტრის სიმაღლის ზღვიურ ტერასებზე აჭარაში, გურიაში, აფხაზეთში შემორჩენილია ნეოლითური, ენეოლითური და ბრინჯაოს ხანის არტეფაქტები. აღნიშნულ ზღვიურ ტერასებს რიონის დეპრესიაში ასაკობრივად შეესაბამება ზღვიური ნალექების (ქვიშანარევი) და ტორფის შრეების მორიგეობა, რომლებიც დაძირულნი არიან სხვადასხვა სიღრმეზე, მაგალითად, იმნათის ქაობიდან 6 მეტრის სიღრმეზე არსებული ტორფის ასაკი 2100 ± 150 წელია (გვიანი ჰოლოცენი); 8, 5 მეტრის სიღრმეზე არსებული ტორფის 4150 ± 195 წელი (შუა ჰოლოცენი = ახალშავზღვიური ტრანსგრესია), ხოლო 11 მეტრის სიღრმიდან 5825 ± 215 წელი (ქ. ჯანელიძე, 1971), ტორფის შრეების არსებობა მიუთითებს ტრანსგრესიებისა და რეგრესიების მონაცვლეობას შუა ჰოლოცენში.

ახალშავზღვიურ ტრანსგრესიულ ფაზას მომდევნო ეტაპზე ენაცვლება ფანაგორიული (ეგრისული – დ. წერეთლის მიხედვით) რეგრესია, რომლის დროსაც შავი ზღვის დონემ დაიწია 8-10 მეტრით თანამედროვესთან შედარებით.

ეს ფაზა დაიწყო ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან (ე.წ. 3000 წლის წინ) და გრძელდებოდა ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე. პალეობოტანიკური მასალის საფუძველზე, დროის ამ მონაკვეთში ადგილი ჰქონდა მნიშვნელოვან აციებას, რამაც გამოხატულება ჰპოვა შავი ზღვის უკუქცევებაში (რეგრესია). ზღვის სარკე მოშორებული იყო თანამედროვე სანაპირო ხაზს რამდენიმე ასეული მეტრიდან 1,5-2 კმ-მდე. ზღვისგან გათავისუფლებულ ხმელეთზე ბერძნების, რომაელების და ბიზანტიელების მიერ გაშენებულ იქნა ანტიკური ქალაქები – დიოსკურია, ანაკოფია, ხერსონესი, ნიმფეა, ფაზისი და სხვა მნიშვნელოვანი სავაჭრო და კულტურული ცენტრები. მოგვიანებით, ახალი წელთაღრიცხვის I-III საუკუნეებიდან VIII-X სს-მდე და შემდეგ XVI საუკუნის ჩათვლით, შავ ზღვაზე დაიწყო ნიმფეური (ლაზური – დ. წერეთელი) ტრანსგრესია, რომლის მაქსიმალურ ფაზაში ზღვის დონე თანამედროვესთან შედარებით 1 მეტრამდე აიწია.

ტრანსგრესიული და რეგრესიული ბუნებრივი პროცესები შავ ზღვაზე ნარნარად მიმდინარეობდა, დროში გაწელვით, ამიტომ ადამიანებს, ბუნებრივია, შეეძლოთ რეაგირება მოეხდინათ ამ ცვლილებებზე და მიგრირება განეხორციელებინათ ხმელეთის სიღრმეში, ჰიფსომეტრიულად შედარებით მაღალ ადგილებში.

XVI ს-დან XIX ს-ის შუა რიცხვებამდე ადგილი ჰქონდა აციებას, ე.წ. „მცირე მყინვარულ ეპოქას“ და ზღვის უმნიშვნელო რეგრესიას, რაც გამოიხატა კავკასიონის მყინვარების წინსვლით.

XX ს-დან მიმდინარეობს ტრანსგრესიული მოვლენების გააქტიურება.

რაც შეეხება ქ. ფაზისისა და მდ. რიონის ისტორიას, ჯერ კიდევ 5000 წლის წინ, ახალშავზღვიური ტრანსგრესიის დროს, როდესაც ზღვის დონე ასცდა თანამედროვეს 4-5 მეტრით, ფოთის აღმოსავლეთით, დაახლოებით 12-15 კმ-ის რადიუსით, ტერიტორია ზღვის უბეს წარმოადგენდა, მდ. რიონი ზღვას უერთდებოდა სადღაც სოფ. საბაჟოს მერიდიანზე. რამდენადაც ეროზიის ბაზისი (მდ. ინარის ზღვასთან შეერთების წერტილი) იმყოფებოდა თანამედროვესთან მალა 4-5 მეტრით, ამიტომ მდინარის ეროზიული მოქმედების ძალა შენელებული იყო და მდორედ მოედინებოდა. უთუოდ მდინარე შუა წელში აჩენდა მუანდრებს და აჭაობებდა არემარეს.

დაახლოებით 3000 წლის წინა პერიოდიდან შავი ზღვის ისტორიაში იწყება ფანაგორიული რეგრესიის ფაზა, რომლის პიკის დროს ზღვის დონე დაეცა 10 მეტრამდე თანამდროვესთან შედარებით. ბუნებრივია, რიონის ზღვასთან შეერთების ადგილიც (ეროზიის ბაზისი) თანდათანობით დაბლა იწევდა, კალაპოტის დახრილობა მატულობდა და დინებაც აჩქარებას იძენდა. გამოცოცხლებული მდინარე რიონი აძლიერებდა ეროზიულ მოქმედებას (ხაზოვან ჩაჭრას), გარშემო ტოვებდა ნარიონალებს და გამოიმუშავებდა არალრმა ხეობას.

II-III საუკუნეებიდან დაწყებული ნიმფეური ტრანსგრესიისას ზღვის დონის აწევას თან სდევდა მდ. რიონის და მისი მრავალი შემდინარეების მიერ გამოტანილი ნაშალი მასალის აკუმულაცია (დაგროვება) კოლხეთის მთელ აკვატორიაში. ელინური ქალაქები ექცეოდნენ წყლის ქვეშ და თანდათანობით იმარხებოდნენ შემოტანილი მასალების ქვეშ. ბუნებრივია, ადამიანები ეძიებდნენ ახალ ხელსაყრელ ადგილებს საცხოვრებლად და განსახლდებოდნენ ხმელეთის სიღრმეში.

ამგვარად, ნიმფეური ტრანსგრესიის დროს მდინარეების მიერ შემოტანილი მყარი მასალის (ქვიშები, გრაველიტები, თიხები) ქვეშ განიმარხნენ არა მარტო ძველი ისტორიული ზღვისპირა ქალაქები, არამედ მდ. რიონის ძველი ნარიონალები და ხმელეთის სიღრმეში არსებული უძველესი კულტურის ძეგლები.

ლიტერატურა:

1. Церетели Д. В., 1966, «Плеистоцен Грузии», Изд. «Мецниереба».
2. Федоров П.В., 1978., Плеистоцен Понто-Каспия, Изд. «Наука». М.
3. Нейштадт М.Н., 1969, Голоцен, Введение, Изд. «Наука». М.
4. Церетели Д.В., Майсурадзе Г.М., 1980, К палеогеографии верхнего плейстоцена Грузии, Изд. «Наука». М.
5. Майсурадзе Г.М., 2004, Основные черты верхнеплейстоценовой и голоценовой истории Кавказа, Тр. ГИН. АНГ. Нов. сер. 119.
6. Джанелидзе Ч.П., 1971, Изменения физико-географических условий Грузии в голоцене, Автореферат канд. Дис. Тбилиси.
7. Maisuradze G., 1987. Evolution of the late Pleistocene Environment in the Caucasus. Budapest

გ. მაისურაძის შენიშვნა:

გ. მაისურაძის თვალსაზრისით, შავი ზღვის ტრანსგრესია-რეგრესიის (დონის აწევა-დაწევის) გამო წყლის დონემ მაღლა აიწია და +1 მეტრ ნიშნულთან მივიდა V-VI სს-ში, შემდეგ დონემ კვლავ დაბლა დაიწია და 0-ვანთან მივიდა IX-X სს-ში, შემდეგ კვლავ აიწია დონემ და +0.5-თან მივიდა XV-XVI სს-ში, ამის შემდეგ დონემ დაიწია და 0-თან მივიდა XIX-XX სს-ში.

მომყავს დოქტორ გ. მაისურაძის კიდევ ერთი ნაშრომი:

კოლხეთის უახლესი ისტორიიდან

(პალიასტომის ტბის წარმოშობა IX-X საუკუნეებში)

„კოლხეთის ვაკე“ მოიცავს უშუალოდ „კოლხეთის დაბლობს“, მის ყველაზე დაბალ ნაწილს. ცნობილია, რომ კოლხეთის ვაკე შავი ზღვის ყოფილი უბეა, რომელიც მდინარეული და ზღვიური ნალექებითაა ამოვსებული.

არქეოლოგიური გამოკვლევები გვიჩვენებენ, რომ გაუვალი ჭაობები კოლხეთის დაბლობის გულში გაჩნდნენ უახლოეს ისტორიულ წარსულში, როდესაც დაიწყო ზღვის ტრანსგრესია. ამ მიზეზის გამო გაჩნდნენ ნამოსახლარები, რომლებიც ხელოვნურ მიწაყრილებზე არიან გაშენებული (იგულისხმება ბორცვები), რომლებიც დღესდღეობით დამარხულნი არიან უახლესი 4-7 მეტრის სისქის ქვიშიან-თიხიან და ტორფიან ნალექთა ქვეშ. ლ. მარუაშვილის (1964) მიხედვით ასეთი ყორღანისმაგვარი ხელოვნური ბორცვების რაოდენობა კოლხეთში 600-მდე აღწევს.

განვიხილოთ პალეოგრაფული სიტუაცია კოლხეთის დაბლობისა (რიონის შესართავის რაიონი) ქრისტეშობიდან დღემდე.

ზღვის დონის ამაღლებამდე ზღვაში შემდინარე მდინარეთათვის დამახასიათებელი იყო ჩქარი დინება და აქტიური ეროზიული მოქმედება, თუმცა წყალშემკრები აუზის სიდიდის გამო [მაგ: მდ. ფიჩორის აუზის (ფართი 406 კმ²)], მდინარეებს შემოჰქონდათ კოლხეთის ცენტრალურ ნაწილში დიდძალი ნაშალი მასალა, რითაც ათეულობით წლების მანძილზე წყალდიდობების დროს ქმნიდნენ აკუმულაციურ (ფხვიერი მასალის დალექვა) წყალგამყოფ სერებს, ბორცვებს სიმაღლით 5-8 მ. უკანასკნელი ხელს უწყობდა აგრეთვე მდინარეთა კალაპოტების ხშირ მონაცვლეობას და მეანდრირებას.

ახალი ნელთალრიცხვის დასაწყისიდან შავი ზღვის ისტორიაში შესანიშნავია ტრანსგრესიული ფაზა. ზღვის სარკე VI-VII საუკუნეებში როცა 1-2 მეტრით ასცდა ნულოვანი დონის ნიშნულს, ფოთის შემოგარენი ზღვის უბედ იქცა. შეფერხდა მდინარისეული და მიწისქვეშა წყლების განტვირთვა ზღვაში. ამას თუ დავუმატებთ ჭარბ ატმოსფერულ ნალექებს (1500-2000 მმ. წელიწადში), მაშინ გასაგები გახდება, თუ რა რთული ეკოლოგიური პირობები შეიქმნებოდა კოლხეთის ზღვისპირა რეგიონში. ჭაობების დიდი ფართობები, მდინარეთა მიერ შემოტანილი ფხვიერი მასალის დანაგროვი, რომელიც მდინარეთა ტოტებსა და მეანდრეებს შორის აჩენდა „კუნძულებს“ და „ნახევარკუნძულებს“, გაუვალი ენდემური ტყეები და ჭაობის ბალახოვანი ველები ურთულეს პირობებს უქმნიდა იმდროინდელ მოსახლეობას (ასეთი ვითარების დროს ძნელი წარმოსადგენია ფოთთან სამიტროპოლიტო ქალაქის არსებობა).

ზღვიდან მონაბერი მუსონური ქარებით გამოწვეული ზვირთცემა (ტალღების ზემოქმედება ნაპირზე) ამუშავებდა მდინარეთა მიერ შემოტანილ ნაშალ მასალას და ქმნიდა ნაპირის გასწვრივ ქვიშის ზვინულებს სიმაღლით 2-5 მეტრი, რომლებიც გამოყოფდნენ ხმელეთზე არსებულ ბუნებრივ წყალსაცავებს ზღვისაგან. ასე მაგალითად, დაახლოებით IX-X საუკუნეებში ნულოვან ნიშნულზე დანეულ ზღვას გამოეყო პალიასტომის ტბა.

ახლა მოკლედ ამ ტბის შესახებ.

როცა ზღვის დონე 5-7 მეტრით დაბლა მდებარეობდა, პალიასტომის ტბის ფსკერი ჩვეულებრივ ხმელეთს წარმოადგენდა. ამ ტერიტორიაზე შესაძლებელია თვით მდ. რიონი, ან მისი ერთ-ერთი ტოტი გაედინებოდა. აქ, როგორც გადმოცემიდან ჩანს, სოფელიც ყოფილა. როგორც ზემოთ ითქვა, VI-VII საუკუნეებში ზღვა ნიმფეური ტრანსგრესიის გამო შემოიჭრა ხმელეთზე, შეიქმნა ზღვის უბე, რომელიც IX-X საუკუნეებში 2-3 ათეული კილომეტრის სიგრძის სანაპიროს გასწვრივ ზვინულით გამოეყო ზღვას. ზვინულის სიგანე 1-2 კმ. იგი თავისი არსებობის მანძილზე სხვადასხვა ადგილზე გარღვეულ იქნა მდინარეების მიერ, რითაც დარღვეულ იქნა მისი მთლიანობა. მაგალითად, 1933 წლის დეკემბერში პალიასტომის წყლებმა ლელვისას ორ ადგილას გაარღვია ბუნებრივი ჯებირი და უშუალოდ მოკლე გზით შეუერთდა ზღვას.

1. პალიასტომის ტბა ახალგაზრდა ტბაა, რომელიც გაჩნდა IX-X საუკუნეების მიჯნაზე ნიმფეური ტრანსგრესიის დროს. მის შუაგულში არავითარი კუნძული არ არსებობდა. მისი ფსკერი ბრტყელძირაა და ზღვიურ-მდინარეული მასალითაა ამოვსებული.

2. ლეგენდებში მოხსენიებული კუნძულები ეს ზვირთცემით და ადიდებული მდინარეების მიერ წარმოქმნილი ზვინულები და კუნძულებია.

გივი მიხეილის ძე მაისურაძე

გეოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, მეოთხეული გეოლოგიის, გეომორფოლოგიის და პალეოგეოგრაფიის მკვლევარი.

რიონის დაბლობის ქაობები (I-VI საუკუნეებში შავი ზღვის სანაპირო ზოლის მოხაზულობა შეიცვალა)

ქართველ პალეოლოგთა შრომების თანახმად, ახალი წელთაღრიცხვის I-VI და შემდგომ საუკუნეებში შავი ზღვის დონე თანდათანობით მაღლდებოდა და ზოგიერთი გამოკვლევით თანამედროვესთან შედარებით მაღლა აინია 3-5 მეტრით. ეს იმას ნიშნავს, რომ რიონის ვაკედ წოდებული ვრცელი მიწა-წყალი (ე.ი. მდ. რიონის დელტა და მიმდებარე სანაპიროები), რომელიც ამჟამად თითქმის ზღვის ნულოვან დონეზეა, დაიფარა ზღვის თხელი წყლით, რამაც, ალბათ, ხელი შეუწყო არა მხოლოდ პალიასტომის ტბის მსგავსი წყლის გუბეების წარმოქმნას, არამედ დიდ დაჭაობებას რიონის დელტის ნაპირებისა. უფრო მეტიც, საერთოდ ზღვის წყლით დაიფარა სანაპიროს მთელი ზოლი და წარმოიქმნა ახალი, ამჟამად არსებული სანაპირო. პალეოგრაფ ფ. ჯანელიძისა და დ. ხახუტაიშვილის შრომებში გადმოცემულია მეცნიერებაში დამკვიდრებული თვალსაზრისი, რომ, იქამდე, ანუ

ახალი ნელთალრიცხვის დასაწყისამდე – II ათასწლეულის შუა ხანებიდან ვიდრე ძვ.წ. II-I საუკუნეებამდე – მსოფლიო ოკეანის დონე თანამედროვე ნიშნულთან შედარებით 3-5 მეტრით უფრო დაბლა მდებარეობდა. შავი ზღვის აუზთან დაკავშირებით მას უწოდებენ „ფანაგორიული რეგრესიის ხანას“ (Джанелидзе Ч.П. Палеография Грузии в голоцене, ТБ. 1980. с. 21; Хакхутишвили Д. А. Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцена, В. сб. – Кавказско-ближневосточный сборник, ТБ., 1984, сс. 146-152). აღნიშნულ ავტორებს იმონებენ არქეოლოგები და აღნიშნავენ – „იმის გამო, რომ ამ პერიოდში (ე.ი. II ათასწლეულის შუა ხანებიდან ვიდრე ძვ. წ. II-I სს-მდე) მსოფლიო ოკეანის დონე თანამედროვე ნიშნულიდან შედარებით 3-5 მეტრით უფრო დაბლა იყო, ზღვის სანაპირო ზოლის აკუმულაციურ დაბლობებზე სამეურნეო საქმიანობის რადიკალურად განსხვავებული პირობები არსებობდა. სწორედ ასეთ უბანს წარმოადგენდა ის ზღვისპირა დაბლობი, რომელზეც ძველი და ახალი ბათუმია განლაგებული“ (ა. კახიძე, დ. ხახუტაიშვილი, მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისთვის, წიგნში „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, XVIII, 1989, გვ 18).

ზღვის დონის ამალღების გამო, აღნიშნულ ავტორთა აზრით, ბათუმის ძვ.წ. II-I ათასწლეულებში არსებული ზღვისპირა ფენა დღეს 4-5 მეტრის სისქის ქვა-ლორღის შრითაა დაფარული (იქვე, გვ. 18), ე.ი. აინია ზღვის დონემ და მის წყალს თან წამოჰყვა ქვა-ლორღი, რომელმაც ძველი ზღვისპირა ზოლი 4-5 მეტრის სისქის ფენით გადაფარა. ბათუმის სანაპირო შედარებით კლდოვანია, რომელიც აკავებს ზღვის დინებას, მაგრამ რიონის დაბლობზე, სადაც ზღვის წყლის შემაკავებელი ბუნებრივი კლდეები არ არსებობს და რიონის ვაკე თითქმის ზღვის დონეზეა გადაშლილი – შავი ზღვის დონის მომატებას კატასტროფული შედეგები უნდა გამოეწვია. ზღვის წყლის 3-5 მეტრით აწევა ახალი ნელთალრიცხვის დასაწყისიდან რამდენიმე საუკუნე გრძელდებოდა და ის აჭაობებდა (საცხოვრებლად უვარგისად ხდიდა) დასავლეთ საქართველოს დაბლობს. საფიქრებელია, რომ რიონისპირა მცხოვრები მოსახლეობა VI-VII საუკუნეებიდან იძულებული გახდა სხვაგან გადასახლებულიყო – უფრო მთიან, დაცულ რეგიონში. ალბათ, ამას ხელს უწყობდა ბიზანტიელთა დაუნდობელი ომები ლაზების, აფსილების, აბაზგებისა და სვანების წინააღმდეგ. ამ პროცესებმა, შესაძლოა, ხელი შეუწყო დიდ მიგრაციას – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ და დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ.

ეტიმოლოგიურად სიტყვა „პალიასტომის“ ფუძე „ლია“ უნდა იყოს. „ლია“ ნიშნავს ტალახს, წყალგარეულ მინას. ალბათ, იგივე ფუძისაა „პალაკაციოს ტბა“ ჯავახეთში.

ზღვის დონის აწევა I-II საუკუნეებში და მისი შედეგები

არქეოლოგთა და გეოლოგთა წრეებში, როგორც აღინიშნა, არსებობს თეორია, რომ შავი ზღვის სიმაღლემ I-II საუკუნეების შემდგომ აინია რამდენიმე მეტრით (ზოგიერთი ვარაუდით, არანაკლებ 5-6 მეტრით). რიონისპირა ვაკე ამჟამად თითქმის ზღვის დონეზეა, ამიტომაც ზღვის დონის მატება I ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში ამ ვრცელ ვაკეს დაფარავდა წყლის თხელი

ფენით, განსაკუთრებით ძლიერი ქარების დროს, რომელნიც რიონის აუზში ქრიან დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ იმდენად ძლიერად, რომ მდინარის დენა ფერხდება და წყლების ნაწილი უკან ბრუნდება.

როგორც აღინიშნა, არქეოლოგები მიიჩნევენ, რომ არა თუ რიონის დაბლობში, არამედ მისგან საკმაოდ დაშორებული ურეკის მიმდებარე ზღვისპირა ზოლიც მოსახლეობას უნდა მიეცოვებინა I-II საუკუნეების შემდგომ ზღვის დონის მნიშვნელოვანი აწევის გამო. ისინი წერენ – „სავარაუდოა, რომ როგორც რიონის ქვემოწელის მარცხენა სანაპიროს გასწვრივ, აქაც, ძვ.წ. III-III ს. მიჯნისათვის ან III ს. დასაწყისში პოლიტიკურ კატაკლიზმებთან ერთად ცხოვრება ზღვის დონის აწევის გამო გაუსაძლისი გახდა (Рамишвили А., Раскопки приморских стенок, 1975, Микеладзе Т., Хахутаიшвили Д., Древне Колхидское население, 1985). ბუნებრივია, მოსახლეობა მიატოვებდა სამემკვიდროს და დაცულ მთისწინა ზოლში დაიდებდა ბინას“ (ვ. სადრაძე, ჯ. ამირანაშვილი, ურეკის არქეოლოგიური ძეგლები, 2005, გვ. 71).

საბედნიეროდ, ზღვის დონის მატებას რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მოჰყვა ზღვის დონის კლება, რიონის დაბლობს კვლავ დაუბრუნდა მოსახლეობა. ამ საკითხს ქვემოთ ვეხებით.

ძვ.წ. III-II საუკუნეებში დაიწყო ზღვის დონის მნიშვნელოვანი აწევა, როგორც აღინიშნა, პროცესი ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისშიც გრძელდებოდა, მან დიდი გავლენა იქონია მოსახლეობის ბედზე, კერძოდ, უვრცელესი რეგიონის მოსახლეობა მდ. რიონიდან ურეკამდე და იქით, იძულებული გამხდარა, მიეტოვებინა საცხოვრისი და ახალი ცხოვრება დაეწყო „შეღარებით დაცულ ტერიტორიებზე“, კერძოდ კი, მთისწინა ზოლში.

ზღვის დონის აწევას უკავშირებენ არქეოლოგები იმ ფაქტს, რომ მართალია, ნამოსახლარები აღნიშნულ ტერიტორიაზე (ურეკთან) ძვ.წ. V-III სს-ში არსებობდნენ (მცირე რაოდენობით), მაგრამ ისინი ძვ.წ. II და ახ.წ. I საუკუნეებში უკვე აღარ არსებობენ (იქვე, გვ. 71).

ძველი ნამოსახლარები ზღვის დონის აწევის გამო დაფარულია წყლით, შლამით და ჭაობით, როგორც არქეოლოგები უწოდებენ – „მძლავრი სტერილური ფენით“ (მ. ფხაკაძე, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I). „ეს კანონზომიერება კოლხეთის დაბლობის მთელს ტერიტორიაზე შეინიშნება“ (ვ. სადრაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 70).

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე არსებული ნასახლარები „ე.წ. ტორფქვეშა ნამოსახლარების კულტურაშია საძიებელი“ (იქვე, გვ. 69).

მდ. რიონის აუზსა და ზღვისპირეთში ორი ათასზე მეტი წლის წინ არსებობდა დასახლებები, რომელნიც შემდგომ წყლით და შლამით დაიფარა, საბოლოოდ კი აღმოჩნდა ტორფქვეშ. ტორფის ქვეშა არქეოლოგიური კულტურა ნაკლებშესწავლილია (იქვე, გვ. 69).

მამასადაძე, სტრაბონის ეპოქაში ძვ.წ. II საუკუნიდან ახ.წ. III ს. ჩათვლით და მის შემდგომ, იმდენად ამაღლდა ზღვის დონე, რომ წყლითა და ლამით, შემდეგ კი ჭაობით გადაიფარა ძველი ნამოსახლარები, ხოლო მკვიდრმა მოსახლეობამ მიატოვა რიონის აუზის საცხოვრისი და მთისწინა ზოლში გადა-

სახლდა (ასეთივე მდგომარეობა შენარჩუნდა პროკოფი კესარიელის ეპოქაშიც).

ამ ძალზე მნიშვნელოვან მომენტთან დაკავშირებით, ალბათ, ძნელია დავეთანხმოთ მტკიცებას, რომ აქ, მდ. რიონის ვაკეზე (ქუთაისიდან ახლანდელ ფოთამდე), მდებარეობდა „ლაზიკეს სამეფოს“ ცენტრალური ნაწილი, რომ მდ. რიონზე, რომელიც თითქოსდა, ფაზისად იწოდებოდა, 120 ხიდი იყო გადებული. ნუთუ შესაძლებელი იყო სტრაბონის დაჭაობების ეპოქაში დატბორილ ვაკეზე მდინარის სანაპიროზე 120 ხიდის გამართვა? როგორც ცნობილია, ჭაობებში ხიდების აგებას ერიდებიან ამჟამადაც.

დაჭაობების გამო პირველ ათასწლეულში დასავლეთ საქართველოს ბარი საცხოვრებლად უვარგისად ითვლებოდა ციებ-ცხელების გამო. ასე იყო გრიგოლ ხანძთელის ეპოქაში, რომელმაც პირადად მოინახულა ეს ქვეყანა და ის უვარგისად მიიჩნია საცხოვრებლად, ასევე დავით აღმაშენებლის დროსაც. აქაური მიწები უვარგისად ითვლებოდა ცუდი ჰაერის, ანუ მალარიისა და ნესტიანობის გამო.

ჭაობი, მალარია-ხორშაკი – ქართული წყაროებით რიონის ბარი (ტერიტორია ფოთიდან სამტრედიამდე და ქუთაისამდე) საცხოვრებლად უვარგისი იყო

I ათასწლეულის დიდ პერიოდში დასავლეთ საქართველოს ბარში მძვინვარებდა ციებ-ცხელება, მალარია.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ამგვარი ცნობები ქართველ ისტორიკოსებს ბევრი მოეპოვებათ. ზაფხულში დიდი სიცხე და ამ ქვეყნის ნოტიო ნიადაგი მეტად მავნებელი იყო მცხოვრებთათვის. აფხაზეთისა „მინასა ზედა... სულისაგან ხორშაკისა მაკვდინებელისა“ (გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება). ადამიანი შენუხებული იყო. ერთი ბერი ასე ახასიათებს აფხაზეთ-სამეგრელოს – „ქვეყანა ესე ხორშაკეული არს და უმეტესად იგი ადგილი სადა მე ვიმყოფებოდი“ და ვშიშობ, „ნუ უკუე სნეულებისაგან დავეცეო“ (გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება, გვ. 323). დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც ჩივის, რომ „თვითოსახეთა სენთა მიერ განცდილთა და ხილვად საძნაურთა... ზრდის უმეტეს სხვათა ქვეყანათა ქვეყანა ქუთათისისა“, ყველაზე მეტად ყოველგვარი სნეულება ქუთაისის სანახებშია გავრცელებულიო. ხალხს ადგილობრივი ჰავის მავნებლობის გამაქარწყლებლად და ჯანმრთელობის დასაცავად ერთადერთ უებარ წამლად და საშუალებად თურმე ღვინო და ღვინის სმა მიაჩნდა და „ქვეყანასა ამას შინა ხორშაკსა ყოველთა ღვინოსმულთა“ (გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება, 328). იმედი ჰქონდათ, რომ ღვინის სმით ჰავის გავლენით გამოწვეული ავადმყოფობისაგან უზრუნველყოფილნი იყვნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, II, 1983, გვ. 53).

ჭაობში ბრძოლასა და უბრალოდ გზად გავლას რომაელებიც ერიდებოდნენ, ამიტომ სავაჭრო გზები გადიოდა არა ჭაობებზე, არამედ მის გარეთ (იხ. ქვემოთ), ასევე ყოფილა საქართველოშიც. ძველი ეგრისის ყველა მნიშვნელოვანი სოფელი და სასულიერო ცენტრი მდებარეობდა არა რიონის დაბლობის ჭაობებში, არამედ მის გარეთ მთისწინეთში – ბეღია, ნალენჯიხა, ჭყონდიდი, ჩხოროწყუ მდებარეობდნენ მთისწინეთში – ზღვის სანაპიროსაგან საკმაოდ

დაშორებით, ის ვრცელი ვაკე, რომელიც რიონის ზღვასთან შესართავთან მდებარეობს – მეტწილად დაუსახლებელი იყო და იქ გზები არ გადიოდა.

გურიაშიც კი გზები შედიოდა არა ზღვისპირეთიდან, არამედ ზღვის მოშორებით მდებარე მთებიდან. მაგალითად, დ. ბაქრაძეს გურიაში შესაღწევად ამ მთების გზების გავლა მოუხდა.

სამაგიეროდ მრავალი დიდი გზა გადიოდა აჭარისწყლის მთიან ხეობაში და ასევე მის მიმდებარე ჭოროხის შენაკადების კლდოვან ხეობებში, შესაბამისად, აქ მდინარეებზე გადებული იყო მრავალი თალიანი ხიდი. არცერთი ასეთი ხიდი რიონის დაბლობში, რომელიც თითქოსდა, ისტორიული ლაზიკა იყო – არ არსებობს. ლაზიკის ქვეყანაში კი, წყაროთა ცნობით, მრავალი გზა გადიოდა, რომელთაც ხიდები ესაჭიროებოდათ.

რიონის ჭაობები, ეს კი დასავლეთ საქართველოს ბარის უმეტესი ნაწილია, იყო „ხორშაკიანი“, ანუ, რაც იგივეა, მაღარია – ციებ-ცხელებით დასნებოვნებული ადგილი, სადაც ცხოვრებას ყველა ერიდებოდა. მაღარიას ახასიათებს პერიოდული შეტევები, შეცივება, ტემპერატურა, ოფლდენა. გავრცელებულია ჭაობიან ადგილებში. არის 3-დღიანი, 4-დღიანი, ტროპიკული, ხასიათდება ლეტალობით სუბტროპიკული ქვეყნებისთვის. სახსრების მტვრევა, კუნთებისა და თავის ძლიერი ტკივილი, მაღალი ტემპერატურა (39-40° და მეტი), პირღებინება, ბავშვებში ეპილეფსიური გულყრები (5 დღემდე), ყოველდღე, 6-10 საათის შემდეგ ძლიერი ოფლის დენა, რომელიც ტროპიკული მაღარიის დროს მეორდება. 10-22 საათში ელენთა და ღვიძლი დიდება, ვითარდება ანემია, ახასიათებს სიგამხდრე, ავითამინოზი, სისხლდენა ცხვირიდან.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე საქართველოში მაღარიით დაავადებული იყო ყოველი მესამე ადამიანი, დაბლობ ადგილებში კი მოსახლეობის 80% – უმეტესობა ტროპიკული ფორმით. ლეტალობა – 10%. საქართველოში გვხვდება მაღარიის გამავრცელებელი 5 სხვადასხვა სახეობის კოლო. „კოლხეთის დიდი ნაწილის ამოშრობისა და ათვისების შემდეგ“ კოლოს გავრცელების არეალი შემცირდა (ქსე, 6, გვ. 384). მაშასადამე, რიონის დაბლობის მოსახლეობის 80 % მაღარიით იყო დაავადებული.

ნარიონალები

შუა ჰოლოცენში (ჰოლოცენური ერა გრძელდება 10.000 წლიდან დღემდე) იდგა რეგრესული ფაზა – ზღვის უკანდახევა – შავი ზღვის სანაპიროზე ხმელეთი გაშიშვლდა, ე.ი. ზღვამ დაიწია დაბლა, ამჟამინდელ დონეზე დაბლა.

ზღვის უკანდახევას I საუკუნისათვის მოჰყვა ზღვის წინ წამოწევა-ნიმფეა – ტრანსგრესია. ყოველი ტრანსგრესიის დროს ხდებოდა მდინარეთა შეგუბება, ანუ ქრისტეშობიდან I-III სს-ში და მის შემდეგაც მდინარეები გუბდებოდა, ამის მიზეზი იყო ის, რომ მაღლა იწევდა ზღვის დონე (თითქმის 2-4 მეტრით) და ამის გამო ეს აწეული დონე აიძულებდა მდინარის წყალს დაგუბებულიყო ისეთ გაშლილ ვაკეზე, როგორიც რიონის დაბლობია, მით უმეტეს, ფოთის შემოგარენი.

მდინარეთა შეგუბების გამო ჩნდებოდა ჭაობები და ფართოვდებოდა წყლის სარკე (ამის გამო ამჟამადაც არის რიონის ბარში ჭაობები, ტორფნა-

რი. ფოთთან არის დიდი შეგუბება). ეს დაიწყო ძირითადად I საუკუნიდან. „მდინარის კვდომა“ არის გეოლოგიური ტერმინი და აღნიშნავს ეროზიის ბაზისის სტაბილურ მდგომარეობას. მდინარე რიონიც ამ კატეგორიისაა, ანუ მდორე მდინარეა. ამიტომაც აქვს „ნარიონალები“. ეს ნიშნავს, რომ მდ. რიონი ხშირად იცვლიდა კალაპოტს, იწყებდა „ხეტიას“ ზედაპირზე. ნარიონალები, ანუ მეანდრები რიონისა ჩანს კოსმიურ სურათებზეც. არის უამრავი ნარიონალის ანაბეჭდი სამტრედიიდან ფოთამდე. იმის გამო, რომ რიონი ხშირად იცვლიდა კალაპოტს მასზე შეუძლებელი იყო ხიდების აგება, მით უმეტეს 120 ხიდისა.

ნარიონალების პერიოდში მდინარე განიცდის განტოტვას, რიონი ფოთიდან 5-10 კმ მანძილზე (სამტრედიისაკენ) ქმნიდა დელტას.

თანამედროვე ფოთის პირობებში შელფური ზონა, ანუ წყალქვეშ მოქცეული ტერიტორია 2 კმ-ზე მეტიც შეგვიძლია ფეხით გადავსეროთ, ანუ რიონის მიერ შეტანილი მყარი მასალა ილექებოდა ფოთის აკვატორიაში. ჭაბურღილები, რომლებიც განლაგებულია ფოთის სანაპიროზე, აჩვენებს, რომ 4-მეტრის სიღრმიდან ქვემოთ, 15-25 მეტრის ინტერვალში (თითქმის 200 მეტრ სიღრმემდე), ზღვიურ ნალექებთან ერთად მორიგეობენ ტორფის შრეები, რაც მეტყველებს იმაზე, რომ მთელი მეოთხეული პერიოდის განმავლობაში ჰოლოცენის ჩათვლით, ეს ტერიტორიები განიცდის სტაბილურად დაძირვას წელიწადში ამჟამადაც 6-9 მილიმეტრით.

რიონი მიედინება მთათა შუა ქვაბულის ზოლზე. მთელი ჩამორეცხილი მასალა გროვდება ამ ქვაბულში და ეს მასალა ზღვისაკენ გამოაქვს რიონს, ამის გამო ტერიტორია არის ლაბილური, ანუ მოძრავი, ანუ იძირება თანდათანობით (10 წელიწადში 6 სმ-ით, 100 წელიწადში – 60 სანტიმეტრით, 1000 წელიწადში 6 მეტრით, ანუ I საუკუნიდან დღემდე, ანუ 2000 წლის განმავლობაში დაიძირა 10-12 მეტრით). ამიტომ გვაქვს ტორფის შრე სიღრმეებში.

დასკვნა

VI-VIII საუკუნეებში კლიმატური პირობების გამო, როგორც დოქტორ მაისურაძის ნაკვლევი აჩვენებს, შეუძლებელია ფოთში ყოფილიყო რაიმე ქალაქი, მით უმეტეს, სამიტროპოლიტო ცენტრი, საერთოდაც შეუძლებელია VI-VIII საუკუნეთა გეოლოგიური შეუსაბამო ვითარების გამო რიონის დაბლობში ფოთიდან ვიდრე ქუთაისამდე ლაზიკის სახელმწიფო ცენტრები არსებულიყო.

„ტალახიანი ლაშქრობა“

აღნიშნულ ეპოქაში დასავლეთ საქართველოს ნესტიან კლიმატს აღწერენ უცხოელი ავტორებიც.

არაბი ისტორიკოსი ტაბარი მოგვითხრობს, რომ ხაზარეთში მურვან იბნ მუჰამადის 732-33 წლის ლაშქრობამ „ტალახიანის“ სახელწოდება მიიღო, რადგან განუწყვეტელი წვიმებისა და ტალახიანი გზების გამო ცხენების კუდებს იმდენი ტალახი აეკრო, რომ მურვანმა გასცა ბრძანება ისინი მოეჭრათ“

(იხ. Артемонов М. История Хазар, Л. 1962, стр. 218, დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 397).

დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობისას -**“დასჭრეს კუდები ცხენთა მათთა, რამეთუ თიხისგან ვერ ითრევდეს”**, წერს ქართული წყარო მურვან ყრუს აფხაზეთში ლაშქრობის აღწერისას, რომლის მიხედვითაც ყრუმ ილაშქრა არა ხაზარეთში, არამედ დასავლეთ საქართველოს ტალახიან ადგილებში.

მაშასადამე, **არაბი ისტორიკოსის მიერ დასავლეთ საქართველო (კერძოდ, კლისურას იქით აფხაზეთი) ხაზარეთად განიხილება.**

მართლაც, VIII ს-ის შემდეგ კლისურას იქით დიდი იყო ხაზართა გავლენა, რასაც ქართული წყაროც მიუთითებს.

მურვან ყრუ უშუალოდ ხაზარეთში არ შესულა. ის მხოლოდ ხაზარეთის საზღვრებს მიაღწა და მივიდა დარიალამდე და ანაკოფიამდე. მისი ლაშქრობის ამსახველი რუკის მიხედვით, აქ იყო ხაზარეთის გავლენის სფეროები.

აფხაზთა მთავარი ხაზარეთის პოლიტიკური ნებით „განდგა ბერძენთაგან“, რომლის ქვეყანაც მდებარეობდა მდ. კლისურას იქით, გაძლიერდა და ძველ ქართველ მეფეთა ლეგიტიმურ მემკვიდრედ გამოაცხადა თავისი თავი და ქართული წყაროს ცნობით, გადაეცა „ეგრისი, არგვეთი, თაკვერი და გურიი“, ვითარცა თავისი მეუღლის – ქართველთა მეფის ასულ გურანდუხტის საუფლისწულო მინა-წყალი.

იმჟამად აფხაზთა სამეფო – ხაზართა პოლიტიკურ ძალას ეყრდნობოდა, ამიტომაც, ჩანს, აფხაზეთში ლაშქრობა არაბთათვის ხაზარეთში ლაშქრობად ითვლებოდა. სინამდვილეში კი ეს იყო ლაშქრობა დასავლეთ საქართველოს წვიმებსა და ტალახებში. მაშასადამე, არაბი ისტორიკოსის ტაბარის ცნობითაც, დასავლეთ საქართველოში რიონისპირა ვაკე (კერძოდ, აბაშის შესართავთან) იმჟამად უვარგისი იყო საცხოვრებლად.

მეზღაური ტომი – ლაზები

პირველ ათასწლეულში იმის გამო, რომ ზღვისპირა ვაკე დაფარული იყო ჭაობებით – გურულები, მეგრელები და იმერლები ვერ იყენებდნენ შავ ზღვას, ამის შედეგად მათ ვერ შეიმუშავეს ზღვისპირა ხალხებისათვის დამახასიათებელი მეზღვაურული თვისებები, ამჟამადაც კი, ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა, მათ არ იციან მეზღვაურობა, არა აქვთ გემები და ნაგები, თითქმის ვერც თევზაობენ ზღვაში, მაშინ, როცა ზღვისპირა ტომებს (ხალხებს) ეს თავისუფლად შეუძლიათ და მათ აქვთ ზღვის ფლობის უნარი. ასეთი გამონაკლისი ქართულ ტომთა შორის – ლაზებია – ამჟამადაც შესანიშნავი მეზღვაურები, ყველას აქვს ნაგები, თევზაობენ და შეიძლება ითქვას, მათი საარსებო საშუალება ზღვაა.

ლაზები იმდენად არიან შეჩვევები ზღვას, რომ ზოგჯერ საქორწინო წესებსაც კი ზღვაში (ნაგებზე) აღასრულებენ, ლაზებისათვის ზღვა ბუნებრივად მშობლიურია.

რატომ?

საქმე ისაა, მათი საცხოვრისი მდებარეობდა და მდებარეობს ზღვისპირეთის მთაგორიან რეგიონში, რომელიც არ ჭაობდება და უშუალოდ ეკერის

ზღვას, ამიტომაც ზღვა მათი უშუალო საცხოვრებელი სივრცის ნაწილია, სადაც მუდამ, ისტორიულად ცხოვრობდნენ ლაზები, ხოლო გურულები და მეგრელები (მით უმეტეს, იმერლები) ცხოვრობდნენ არა ზღვისპირას, არამედ მთა-გორებში, მათ ზღვას აშორებდა ქაობები, დასავლეთ საქართველოს ბარის უვრცელესი ქაობები, გადაჭიმული ბათუმ-ქობულეთიდან ვიდრე ოჩამჩირემდე. ეს რეგიონი იყო ციებ-ცხელების ბუდე, უნაყოფო გაუდაბურებული (ტყე-ბარდით დაფარული) საცხოვრებლად გამოუყენებელი ტერიტორია – მხოლოდ XIX-XX საუკუნეებში გახდა შესაძლებელი ამ ქაობების დაშრობა და მიწის ათვისება, ამის გამო იქაური მოსახლეობა მხოლოდ ამჟამად ითვისებს და იმუშავებს შესაბამის მეზღვაურულ ტრადიციებს.

ლეგენდა დასავლეთ საქართველოს შესახებ

მიქაელ თამარაშვილი თავის 1910 წელს გამოცემულ წიგნში „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“ წერს: „ძველი დროიდან დასავლეთ საქართველო, ანუ კოლხეთი ჯერ რომაელებმა, ხოლო შემდეგ კონსტანტინოპოლის იმპერატორებმა დაიპყრეს. იმ ხანებში დასავლეთ საქართველოს „ლაზიკა“ ეწოდებოდა... მაგრამ ლაზიკის მტრებმა – სპარსეთის მონარქებმა – კარგად უწყოდნენ, რომ მისი დაპყრობით ერთი ნაბიჯილა რჩებოდათ შავი ზღვით კონსტანტინოპოლის იმპერატორთა სასახლემდე მისაღწევად... მოაწყეს აქ ხანგრძლივი ბრძოლები, განსაკუთრებით იუსტინიანეს ზეობის დროს, მაგრამ ვერ მოახერხეს გამხდარიყვნენ ლაზიკის მუდმივი მბრძანებლები და იგი საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე კონსტანტინოპოლის ხელთ იმყოფებოდა. მხოლოდ X საუკუნეში შეუერთდა ლაზიკა საქართველოს და თავისი სახელის კიდევ ერთხელ შეცვლის შემდეგ „აფხაზეთი“ ეწოდა“ (მ. თამარაშვილი, „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“, 1995, გვ. 115).

ასე რომ, თამარაშვილი, სხვა მრავალ XVII-XVIII სს. ავტორთა მსგავსად ფიქრობდა, რომ ლაზიკა იყო დასავლეთ საქართველო, მაშინ, როცა ქართული წყაროები საპირისპიროს ამტკიცებს, რომ დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართლის სამეფოს, ე.ი. ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა ფარნავაზის ეპოქიდან-ქრისტეშობამდე III საუკუნიდან.

მისიონერებისა და აღნიშნულ ავტორთა დროს ქოროხის ხეობა გამუხლი-მანებული იყო – ამიტომაც მიუწვდომელი ქრისტიან და ევროპელ მკვლევართათვის და შესაბამისად, დავიწყებული.

ამ ვითარების გამო დასავლეთ საქართველოში მოღვაწე მისიონერთა ეპოქის მკვლევრებმა XVII-XVIII სს-ში ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობები ლაზიკის შესახებ დასავლეთ საქართველოს შეუფარდეს. მათი აზრით, ფაზისი იყო მდ. რიონი, მისი ნაპირები კი – ლაზიკა. ქართული წყაროები მათთვის უცნობი იყო, ამ გაუგებრობამ დაბადა ცრუ ცოდნა, რომელიც დღემდე ბატონობს, რომ ლაზიკა იყო შემდეგდროინდელი „აფხაზეთის“ სამეფო, ანუ დასავლეთ საქართველო. ინტერნეტ რუკებზეც ეს მოსაზრებაა ასახული, ამიტომაც ჩვენ დავგჭირდა ახალი რუკების დამზადება.

I ათასწლეულში, ქართული წყაროების თანახმად, დასავლეთ საქართველო იყო არა ბიზანტიის ხელქვეშ მყოფი ქვეყანა, არამედ ნაწილი ქართლის

სამეფოსი, ამიტომაც არქეოლოგებმა აქ (დასავლეთ საქართველოში) უნდა ეძიონ არა ბიზანტიური არტეფაქტები, არამედ ქართული.

აქ, XX საუკუნეში, მართლაც, დიდი მცდელობის მიუხედავად ბიზანტიურს ფაქტობრივად ვერაფერს მიაკვლიეს, ხოლო I ათასწლეულის ქართულ არტეფაქტებს ყურადღება არ მიაქცევს, რადგანაც ისინი არ შეესაბამებოდა ქართიზაციის თეორიას, რომ მხოლოდ IX-X საუკუნიდან იყო შესაძლებელ ამ რეგიონში ქართული მასალების მოპოვება.

დამალული ქართული წარწერები დასავლეთ საქართველოში

1) ფოთი-ყულევის გათხრებისას აღმოჩნდა V-VI საუკუნეების ქართული ასოების სატივიფრაჟი, რომლითაც გამოსაწვავ აგურსა და სხვა მასალაზე თავიანთ ნიშნებს ადებდნენ მშენებლები. ამასთანვე, აღმოჩნდა ამ სატივიფრაჟით დანიშნული სამშენებლო მასალები (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, გვ. 209). ამ ძალზე მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ მასალას სათანადო ყურადღება არ მიექცა, რადგან ქართული სამეცნიერო საზოგადოება დარწმუნებულია, რომ ფოთი იყო ქალაქი ფასისი (ბერძნული სამიტროპოლიტო ცენტრით), მაგრამ ფაქტი იმისა, რომ ფოთში /ყულევში/ აღმოჩნდა არა ბერძნული, არამედ V-VI სს. უძველესი ქართული სატივიფრაჟი და წარწერები (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, გვ. 209), სათანადოდ არც გაცნობიერდა და არც მნიშვნელობა მიენიჭა.

2) ნოჯიხევში, მარტვილთან, ისტორიულ ჭყონდიდთან ახლოს აღმოჩნდა ქართული არქიტექტურისთვის იშვიათი ნაგებობა – რვააფსიდიანი ეკლესიის ნანგრევები, სინამდვილეში ესაა ტეტრაკონქის ერთ-ერთი სახეობა. ნოჯიხევის ამ რვააფსიდიანი ეკლესიის გუმბათს მიუყვებოდა ვრცელი ქართული წარწერა, ასოების სიმაღლე 10-20 სანტიმეტრია. ამ წარწერას ათარიღებენ X საუკუნით, იმ ცნობილი თეორიის გავლენით, რომ „ეგრისის ქართიზაცია X საუკუნეში დაიწყო“ – ამ თეორიის გარეშე, ეს წარწერა ალბათ VI-VII საუკუნეებით დათარიღდებოდა, რადგან ტეტრაკონქებსა და მის სხვადასხვა ვარიაციებს საქართველოში აგებდნენ სწორედ VI-VII საუკუნეებში, შემდეგ მათ ჩაენაცვლა ეკლესიათა სხვა ტიპი. სავარაუდოა, რომ ნოჯიხევის, ისევე როგორც ფოთის ქართული წარწერები ე.წ. „ქართიზაციამდელ“ პერიოდს ეკუთვნის და, ჩვენი აზრით, ადასტურებს მემატიაზე აზრს, რომ იმთავითვე ეგრისი მცხეთის იურისდიქციაში იყო მოქცეული (ე.ი. IV ს-დან). ამას ადასტურებს მარტვილის „ჯვრის ტიპის“ ეკლესიის არქიტექტურაც.

რიონის დაბლობზე ბერძნული უმნიშვნელო წარწერა მხოლოდ სოფ. ნოსირში აღმოჩნდა.

საფიქრებელია, რომ აღნიშნულთა გარდა არსებობს სხვა ქართული წარწერებიც დასავლეთ საქართველოდან, რომელთაც ყურადღება არ ექცევა, რადგანაც არ ეთანადებიან გაბატონებულ „ქართიზაციის“ თეორიას, მაგალითად, ერთი ასეთია:

3) „საჰაკ-დუხტის ქართული წარწერა“ V-VI საუკუნეებისა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს მთაში აღმოჩნდა, ის ფაქტობრივად დამალულია საზოგადოებისთვის, რადგანაც არ ეთანადება „ქართიზაციის“ თეორიას, რო-

მელიც თვლის, რომ მხოლოდ X საუკუნისთვის გავრცელდა ქართული ენა და კულტურა დასავლეთ საქართველოში.

ბორანი (“პორომი“) მდ. რიონზე

რიონის ბარში ძველ დროს მდინარეზე გადებული იყო არა ხიდები, არამედ ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე ხალხი გადადიოდა ბორნების საშუალებით.

ბორანი იყო ხიდის მაგიერი დამაკავშირებელი საშუალება ორ სანაპიროს შორის. მაგალითად, სოფ. ბაშსა და ვანს ერთმანეთთან აკავშირებდა ბორანი. გთავაზობთ თვითმხილველის მონათხრობს ბორანის მუშაობის შესახებ:

„ომის შემდეგ XX ს-ის 50-60-იან წლებში ბაბუაჩემი დატვირთავდა ურემს და კვირაობით (კვირა დღეს) სავაჭროდ გაჰქონდა პროდუქტი ვანის ბაზარზე ბაშიდან ბორანის (იქ „პორომს“ ეძახდნენ) საშუალებით.

ბორანი დიდი ტივია, ბაშის ბორანი იქნებოდა დაახლოებით სიგრძით 5-7 მეტრი, სიგანით ოდნავ ნაკლები. მასზე ეტეოდა რამდენიმე ურემი თავისი ხარებით და ასევე ცხენები და 10-მდე ადამიანი. ბორანი გადაადგილება ნაპირებზე გაბმული მაგარი თოკით, ბაგირით. ამ ბაგირს იკავებენ ძელები. მებორნე დიდი ნიჩბის საშუალებით ბორანს ხელს უწყობდა, რომ გადაადგილებულიყო ერთი ნაპირიდან მეორეზე. ბორანი იყო ოთხკუთხედი, ბაგირს ბორანი ეხებოდა გრძელი ბოძის საშუალებით.

ბაშსა და ვანს შუა დაახლოებით 4 კილომეტრია მდინარე რიონის კალაპოტის სიგანე. ამ ოთხ კილომეტრიან მანძილზე მოედინება სამი ნაკადი (განშტოება) მდინარე რიონისა. ამ სამი განშტოებიდან სოფ. ბაშთან ახლოს მოედინებოდა „პატარა რიონი“, პატარა რიონის შემდეგ იყო „ჭალა“, ჭალის შემდეგ მოედინებოდა რიონის I შენაკადი – „შუა ანუ დიდი რიონი“ – აქ იყო ბორანი.

ბორანის ცენტრში დამაგრებული იყო სქელი ბოძი დაახლოებით ორ მეტრიანი, რომელიც მისრიალებდა ბაგირზე სასურველი მიმართულებით. ბაგირი (თოკი) ამ ძელზე თამაშობდა – ძელზე ადიოდა და ჩადიოდა. როგორც ითქვა, ბორანზე მისასვლელად ჯერ ხარ-ურემი გადალახავდა პატარა რიონს (ანუ ერთ-ერთ შენაკადს სოფ. ბაშთან ახლოს).

ბაშიდან წამსვლელი ჯერ პატარა რიონის გაივლიდა, შევიდოდა ე.წ. „ჭალაში“, ჭალა იქნებოდა დაახლოებით 300-500 მეტრი, მას გაივლიდა და დატვირთული ურემი მიადგებოდა ხის ფიცარნაგს დიდი რიონის სანაპიროზე. ამ ფიცარნაგს მოადგებოდა ბორანი, ამის შემდეგ ფიცარნაგის საშუალებით ხალხი და ხარ-ურემი შედიოდა ბორანზე. ბორანი გაივლიდა ე.წ. „დიდ რიონს“, მისი სიგანე იქნებოდა 40-60 მეტრი. მისი გადაცურვის შემდეგ ბორანი მიადგებოდა მეორე სანაპიროს. იქიდან იწყებოდა მდინარის რიყე. ამ რიყეს იქით იყო კიდევ ერთი „რიონი“ და ამის სანაპიროზე იყო ვანი და სხვა სოფლები. იქვე იყო რიონის მეორე მხარეს სოფელი ჭყვიში, ქალაქი ვანი და სხვა სოფლები.

ხალხი ბორნის საშუალებით ბაშიდან ვანში საკმაოდ ჩქარა მოძრაობდა. მაგალითად, ერთ დღეში ბაშელ ადამიანს ადვილად შეეძლო ბაშიდან ვანში

მისვლა, საქმის მოთავება და უკან დაბრუნება. ამას დასჭირდებოდა ალბათ ნახევარი დღე.

დაახლოებით ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე გადასვლას 1,5-2 საათი დასჭირდებოდა.

სოფლები ბაში, იანეთი, ფარცხანაყანები, საყულია და სხვა სოფლები სამტრედიის აქეთ ამ ბორნით უკავშირდებოდა ვანის სოფლებს. მთავარი ბაზარი იყო ვანში და ამიტომ ამ ბაზრობაზე კვირადღეს ბორნით მიმოდოდა ხალხი“.

მთხრობელი თამაზ ნაცვლიშვილი

28.07.2008

ქ. წყალტუბო

ე.ი. ბაშსა და ვანს შუა რიონი სამ ტოტად იყო გაყოფილი. ერთი ტოტი სოფელ ბაშთან უფრო პატარა იყო, მეორე – შუა მდინარის მთავარი ძარღვი იყო, მესამე კი – ვანთან „იქეთა რიონი“ იყო ბაშელებისთვის. შუა ტოტზე გადებული იყო ბორანი. ვანი და ბაში ერთმანეთს ამ გზით უკავშირდებოდა.

პალიასტომის ტბის „ლეგენდა“

აფხაზეთის კათალიკოსს ზაქარია ქვარიანს დაუდასტურებია რუსეთის ელჩებისათვის 1651 წელს, რომ ძველ წიგნებში მოთხრობილი ყოფილა, თუ როგორ ჩაიძირა ციხე-ქალაქი პალიასტომის ტბის ადგილზე და როგორი სასწაულოქმედებით ინება პალიასტომის ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატმა გადასვენება ახალ ადგილას. ამ ამბავს ჰყვებოდა ხატის მცველი პატივცემული მღვდელ-მონაზონი, რომლის საგვარეულო მოვალეობა საუკუნეთა მანძილზე ყოფილა ამ წმიდა ხატის თანხლება და მსახურება. ისინი პალიასტომიდან გადმოჰყოლიან ქუთაისში ხატს. 1651 წელს რუსეთის ელჩებმა იევილიევმა და ტოლოჩანოვმა მოილოცეს ბაგრატის ტაძარი. იევილიევი წერს აქ დაცულ პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატის შესახებ. „ამ ხატის შესახებ საკრებულო საყდრის ხუცესმა, მღვდელ-მონაზონმა გაბრიელმა და მისმა შვილებმა სეხნიამ და სიმონმა გვიამბეს: წინათ ეს ხატი გურიაში იმყოფებოდა და ციხე-ქალაქ პალიასტომის საკრებულო ტაძარში იდგა. საყდრის მთავარ-ხუცესმა სილიბისტრომ იმ ხატის შთაგონებით ჩვენება იხილა (სილიბისტრო გაბრიელ ხუცეს-მონაზონის შორეული წინაპარი იყო), თითქოს სიზმარში მას ღვთისმშობელმა უთხრა, შესულიყო საკრებულო ტაძარში, მისი ყოვლადწმიდა ხატი აეღო და ციხე-ქალაქ პალიასტომიდან გამოეტანა, რადგან ციხე-ქალაქს წყალში ჩაიძირა მოელისო. მთავარ-ხუცესმა სიზმარს არ დაუჯერა. ამის შემდეგ ღვთისმშობელი მთავარ-ხუცესს ორჯერ გამოეცხადა და იგივე აუწყა, რომ ციხე-ქალაქი ჩაიძირება და ხატი გამოიტანეო. მთავარ-ხუცესმა არც ამჯერად დაიჯერა და არც სხვას გააგებინა ამის შესახებ რამეო. ეს მთავარ-ხუცესი ციხე-ქალაქის გარეთ ცხოვრობდა სხვა საყდრის მახლობლად. ღვთის ნება აღსრულდა ამ ციხე-ქალაქზე და იგი ხალხითურთ ჩაიძირა, ხოლო ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი, ღვთის ბრძანებით, ამ წარღვნისგან დაცულ იქნა – თავისთავად, უხილავად, ღვთის განგებით, ციხე-ქალაქიდან ჰაერზე მოდიოდა – და როცა მათმა ამ წინაპარმა მთავარ-ხუცესმა ასეთი

საოცარი და ენით გამოუთქმელი სასწაული იხილა, დაეცა სასწაულებრივი ხატის წინაშე და ცრემლით იწყო ვედრება მონაწილეთა მისაღებად და ცოდვების მისატყვევებლად და როცა მიუახლოვდა, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი ჰაერიდან დაიძრა და მის ხელებში მიესვენა. კვლავ გამოეცხადა ღვთისმშობელი მთავარ-ხუცესს და მისი გამოსახულების ქუთაისის ციხე-ქალაქში გადასვენება უბრძანა. მართლაც, ამ მთავარ-ხუცესმა ხატი ქუთაისში მისავენა და საკრებულო ტაძარში მოათავსა. იმ დროიდან მოყოლებული აქამდე, იმ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის მახლობლად, მუდამ ცხოვრობს სილიბისტროს მოდგმა. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ეს ხატი ქუთაისის ციხე-ქალაქში გიორგი მეფის დროს არის მიტანილი. დავით მეფის შვილიშვილის დროსო“, ჩანს იგულისხმება მეფე გიორგი ბრწყინვალე.

ა. იევილიძის 1650-1652 წლების იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა. გამოცემული ი. ცინცაძის მიერ 1968 წ. გვ. 139.

როგორც ამ ამბიდან ჩანს, პალიასტომის ციხე-ქალაქში ყოფილა მრავალი ეკლესია. ერთ-ერთი, შედარებით პატარა ეკლესიის წინ ცხოვრობდა თურმე მთავარი ანუ საკრებულოს ხუცესი სილიბისტრო. როგორც ჩანს, სხვა ეკლესიებიდანაც გაუტანიათ წმიდა ხატები. მაგალითად, ხალხური გადმოცემებით ერთ-ერთმა დიაკვანმა პალიასტომის ეკლესიიდან მთავარანგელოზის ხატი გადაასვენა ჯუმათის მთაზე. ეს ამბავი ჩაუნერია 1891 წელს ეგნატე ნინოშვილს: „ახლა რომ პალიასტომის ტბაა, იმ ადგილას თურმე ხმელეთი ყოფილა, ზედ ხალხი იდგა და ამ ხალხს პავლიას ტომს ეძახდნენ. ერთ დღეს ხმელეთმა ძირს დაიწია, ერთ ადგილას მიწა გაირღვა, უცბად წყალი ამოვარდა დედამიწიდან და მთელი სოფელი დაიფარა. იქაური ხალხიც და ყოველივე სულდგმული დაიხრჩო, ხოლო ერთმა დიაკვანმა მოასწრო, გაიტაცა მთავარანგელოზის ხატი, აიტანა ჯუმათის მთაზე და იქ ამ ხატს ეკლესია აუშენეს. ეს დიაკვანიც, გვარად დარჩია, დეკანოზად დააყენესო. ჯუმათის მთაზე ეკლესია-მონასტერი დღესაც არსებობს. ხალხი გვარად დარჩია დღესაც ცხოვრობს სოფელ ჯუმათში და ბევრი მათგანი სასულიერო წოდებისაა“.

პალიასტომის ტბის ამბავს გადმოგვცემს ვახუშტი ბატონიშვილი. იგი წერს... „ამას იტყვიან ნაქალაქევსა და შემდგომად მოცულსა წყლისაგან“ (ქართ. ცხოვრება, IV, გვ. 790).

პალიასტომის ტბის გაჩენის ამბავი აღუწერიათ მე-17 საუკუნეში, 1651 წელს, მე-18 საუკუნის 20-იან წლებში და მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში. პალიასტომის ეს ამბავი ჩანერილი ყოფილა კიდევ უფრო ძველ წიგნებში. მაგალითად, 1651 წელს აფხაზეთის პატრიარქმა ზაქარია ქვარიანმა განაცხადა, რომ ეს ამბავი ძველ წიგნებში ჭეშმარიტად ასე არის მოთხრობილი. (მ. ნიკოლეიშვილი, ქუთაისის და პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატი, ქუთაისის მუზეუმის შრომები, კრებული მე-15. 2006 წელი). მაშასადამე, ძველი ქართული ისტორიოგრაფის ამ ცნობებით პალიასტომის ტბა წარმოიშვა შუა საუკუნეებში და ის არ არის სტრაბონის მიერ აღწერილი ტბა ქალაქ ფასისის გვერდით. მე-19 საუკუნის რუსი და ევროპელი მოგზაურების ცნობით, საკმაო სიდიდის ტბები იყო და ახლაც არის მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე მის ზღვასთან შესართავის ახლოს, ამიტომაც საბჭოთა ეპოქის მეც-

ნიერთა მტკიცება, რომ თითქოსდა, სტრაბონი აღწერს პალიასტომის ტბის არსებობას ფოთის გვერდით უსაფუძვლოა.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ პალიასტომის ფსკერის წყალქვეშა არქეოლოგიური შესწავლა ადასტურებს ხალხის მიერ შემონახული ამბის სიმართლეს. პალიასტომის ტბის გაჩენის შესახებ მონათხრობები დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (იქვე, გვ. 29). არქეოლოგების მიერ პალიასტომის ტბაში აღმოჩნდა შუა საუკუნის სოფლის ნაშთები და ეკლესიის კედლებიც კი. ამიტომაც გვაკვირვებს ჩვენი თანამედროვე მეცნიერის მსჯელობა, რომ თითქოსდა, გულუბრყვილობა არის ზემოთ ხსენებულ ხატებთან პალიასტომის ტბის წარმოშობის დაკავშირება, რომ ამ ხატის შემქმნელებს სურდათ ხატისათვის რაღაც განსაკუთრებული ძალა მიენიჭებინათ მისი დაკავშირებით უცნაურ ამბებთან და ლეგენდებთან. კერძოდ, მკვლევარის ფიქრით – „ხატს თავისთავად არავითარი ძალა არ აქვს, მაგრამ თუ რაიმე ამბავს შეუთხზავენ, ის ავტორიტეტული გახდებოდა“. თითქოსდა, ასე მოიპოვა ავტორიტეტი პალიასტომის სახელის მინიჭებით ქუთაისის ბაგრატიან ღვთისმშობლის ხატმა. ვფიქრობთ, პირიქით, საბჭოური ეპოქის მეცნიერთა აღნიშნული მოსაზრება არის სრულყოფილი კვლევისათვის თავის არიდება, რათა ნაკლები შრომით აკვიატებული აზრები განამტკიცონ და უეჭველად მიიჩნიონ თვალსაზრისი, რომ ფოთში უთუოდ მხოლოდ და მხოლოდ ბერძნული ფასისის სამიტროპოლიტო იყო, ყოვლად დაუშვებლად მიაჩნიათ ძველი ეკლესიის იერარქებისა და ხალხის მიერ დაბეჯითებით გადმოცემული თვალსაზრისი, რომ ფოთთან ქართული ციხე-ქალაქი არსებობდა, რომელიც გაქრისტიანების შემდეგ დაიტბორა და წყალში ჩაიძირა. ხოლო მორწმუნე მრევლი არ მიატოვა პალიასტომის წმიდა ხატებმა – ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა და მთავარანგელოზისამ.

ეს ძველი ამბები, როგორც ითქვა, ძველ წიგნებში ყოფილა ჩანერილი, მაგრამ რამდენმა ქმნილებამ არ მოაღწია ჩვენამდე? პალიასტომის ხატის თავდაპირველ მოჭედილობაში იქნებოდა მინიშნება მის წმიდა ამბავზე, მაგრამ მეორედ მოჭედვის დროს ალბათ ადგილის სიმცირის გამო ოქრომქანდაკებელმა აღნიშნული ამბავი ვერ ამოტვიფრა ვიწრო არშიაზე. ამ ხატს ამჟამად მუზეუმის მუშაკები უწოდებენ არა „პალიასტომის ხატს“, არამედ „ქუთაისის ხატს“, ათარიღებენ XVI საუკუნით. მართლაც, ხატზეა წარწერა – „შენ ცათა მობაძავს დედა ქალაქისა ქუთაისისა ღვთისმშობელო ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებასა... პირველმოჭედილი დაძველებულიყო და ჩვენ მეორე განვაახლეთ“ (ქუთაისის მუზეუმის შრომები, კრებული XIII, 2001, გვ. 34).

მამასადამე, პალიასტომის ხატის ადრინდელი მოჭედილობა დაძველდა, ახლით მოჭედეს XVI ს-ში. ეს ხატი თავის სასწაულთმოქმედებების გამო ქუთაისის მფარველი სიამაყე იყო, რაც აისახა ახალ მოჭედილობაში. ჩვენი დროის მკვლევრების თვალსაზრისით, პალიასტომის ხატის სასწაუქმედებითი ამბავი არის შეთხზული ლეგენდა. კერძოდ, თითქოსდა, ხატს ასეთი სახელწოდება საგანგებოდ დაარქვეს, რათა ხალხს მის შესახებ შექმნოდა შეხედულება, რომ ის არის სასწაულთმოქმედი. ერთი სიტყვით, თითქოსდა, თვითონ ხატს არავითარი ძალა არ ჰქონდა, მისი შემქმნელები კი ცდილობდ-

ნენ ისეთი ლეგენდა მოეგონებინათ მისთვის, რომ ხალხს დაეჯერებინა მისი ძლიერება. მკვლევარი წერს: „ასეთი სახელწოდების შემქმნელებს აინტერესებდათ ხატისთვის განსაკუთრებული სიძლიერე, სასწაულთმოქმედების ძალა მიენიჭებინათ, რომ მას მეტი დარწმუნების ძალა ჰქონოდა. ცხადია, იმ დროისათვის სავსებით შესაძლებელი იყო ხალხს ასეთი ძალა დაენახა ხატში. პალიასტომის დაქცევისა და ხატის სასწაულებრივი გადარჩენის ამბავი, რომლის ნამდვილი მიზეზი მაშინ არავინ იცოდა, ცხადია, ყველაზე გამოსადეგი იყო ღვთისმშობლის ხსენებული ხატის საეკლესიო ცხოვრებაში ჩასაყენებლად... პალიასტომის ტბასთან დაკავშირებული თავგადასავალი შთამაგონებელ ძალას ანიჭებდა მორწმუნეთა აზრით მათ სალოცავ ხატს“ (მ. ნიკოლეიშვილი, ქუთაისისა და პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატი“, ქუთაისის მუზეუმის შრომები, კრებული XV, 2006, გვ. 24).

როცა ასეთი წინასწარგანზრახული მოსაზრებით იხილავს მკვლევარი ხატის ისტორიასა და მის წარწერებს, ვფიქრობთ, შესაბამისად, არასწორ დასკვნებსაც აკეთებს. ხატების სასწაულთქმედებათა შესახებ ალბათ უფრო მეტი პატივისცემის გამოხატვაა საჭირო. ივერიის (პორტაიტისას) ღვთისმშობლის ხატის სასწაულთქმედება საფუძვლად დაედო ივერიის მონასტერს და სასწაულთმოქმედი ხატები მრავლად იყო და არის ეკლესიაში.

ტბა ფასისის შესართავთან

პალიასტომის ტბა მიიჩნევა ერთ-ერთ დადასტურებად იმისა, რომ ფასისი იყო რიონი, რადგანაც ძველი ავტორების ცნობით, იქ, სადაც ფაზისი ერთვის ზღვას, იყო ტბა.

აღმოჩნდა, რომ ტბა ჭოროხის შესართავთანაც არსებობს და გეოლოგიური შეფასებით ძველ დროსაც არსებობდა. ამის შესახებ წერს ცნობილი მკვლევარი და მეცნიერი ე. ვეიდენბაუმი.

„ბათუმი მდებარეობს უმნიშვნელო, მაგრამ შესანიშნავი უბის დასავლეთ მხარეს. უბესთან სიმაღლეები უკან იხევს ნაპირიდან, ქმნის ბრტყელ სანაპირო ზოლს, რომლის ნაწილიც ბათუმს უკავია... ბათუმის უბე წარმოქმნილია, ალბათ ჭოროხისა და დასავლეთის ქარების თანამოქმედების შედეგად. მეჩეჩი, რომელიც უბეს ზღუდავს დასავლეთის მხრიდან და მთელ სივრცესაც ჭოროხსა და უბეს შორის, შედგება ნაყარისაგან, ე.ი. შლამის, ქვიშისა და მდინარის კენჭებისაგან... აღმოსავლეთის ქარების დროს ჭოროხის დინება ზღვაში მიემართება აღმოსავლეთისაკენ და ეჯახება იმ მეჩეჩს, რომელზედაც ვსაუბრობდით. აქ ტოვებს მის მიერ ჩამოზიდული მასალის ნაწილს, რომელიც იწვევს მეჩეჩის დაგრძელებას... ჩამდინარე წყლებს არა აქვთ ზღვაში თავისუფალი ჩასადენი და გროვდებიან ძირთან, სადაც ქმნიან დიდ ჭაობს. თავისუფალი ჩადინება შეუძლებელია ზღვიდან ზვირთცემის გამო, რაც ნაპირთან წარმოქმნის ერთგვარ მიწაყრილს. ქალაქის დასავლეთით მდინარე ჭოროხის დელტა დაფარულია ჭაობით და ჭაობიანი ტბებით, რომლის გარშემო ბუჩქნარია. ამგვარად, ქალაქი სამი მხრიდან გარშემორტყმულია ჭაობებით (მხედველობაში არა გვაქვს ხელოვნური ჭაობები ბრინჯის ველის მოსარწყავად). ამჟამად, ჭაობის დაშრობის მიზნით, მიმდინარეობს ქალაქის

შემოგარენის ნიველირება“ (ე. ვეიდენბაუმი, ართვინიდან ბათუმამდე, 2005, გვ. 41).

აღწერილობიდან ჩანს, რომ ტბა ბუნებრივად იდგა ქოროხის შესართავთან და იქ არა ერთი, არამედ ტბები და ჭაობებიც ბუნებრივი იყო.

პალიასტომის ტბა

ხალხური გადმოცემით, რომელიც ძალზე მტკიცედ იყო დაცული და გავრცელებული დასავლეთ საქართველოში XIX და XX საუკუნეებშიც, პალიასტომის ტბა გაჩნდა საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ, როცა ხალხმა გაითავისა ქრიატიანული ადათ-წესებისა და საეკლესიო მოთხოვნები. „ამ გადმოცემის მიხედვით, პალიასტომის ტბა გაჩნდა ხარების დღესასწაულის დღეებში, ანუ გაზაფხულზე. კერძოდ, ამ ტბის ადგილას ყოფილა სოფელი თავისი ეკლესიით. ერთ-ერთ პატარძალს ხარება დღეს აუღია ხელსაქმე და აკვნის წინ მუშაობდა. ამ დროს მისთვის შეუხსენებიათ, რომ უქმე დღეს მუშაობა არ შეიძლება. მით უმეტეს, ხარება დღესო. მას უთქვამს: „ხარება და ხარხარება, ჩემს ქმარ-შვილსა გახარება“. ამის შემდეგ სოფელი დაძირულა წყალში ისე, რომ ჩანს აკვანი და ეკლესიაო. „ფოთში მიწა ჩავარდა“. ეს იყო შიშის მომგვრელი ამბავი, რომელსაც XX საუკუნის შუა წლებშიც კი ბებიები გვიყვებოდნენ შვილიშვილებს. „აქაც მიწა არ ჩაირღვესო“ – შეშინებულები იტყოდნენ ისინი. ასე რომ, პალიასტომის ტბის ამბავი ჯერ კიდევ ჩემს ბავშვობაში ახსოვდათ წინაპრებს. მაშასადამე, ეს ტბა გაჩნდა არა უხსოვარ დროს, არამედ მას შემდეგ, რაც ხალხში ქრისტიანული წესები ღრმად დაინერგა და ეკლესიები აშენდა.

მდ. თერმოდონტი და თემისკირა არიანეს მიხედვით

მდ. თერმოდონტს ხშირად ახსენებს II საუკუნის ცნობილი ავტორი ფლავიუს არიანე თავის თხზულებაში „პერიპლუსი, ანუ მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ (თბ., 1961). ეს ნაშრომი თარგმნა ნათელა კეჭაყმაძემ და გამოსცა 1961 წელს ს. ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით. ის აღნიშნავს ამ მდინარის შესახებ – „თერმოდონტი – მდინარეა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, ახლანდელი თერმესუ, თერმოდონტთან ამჟღინებენ ცხოვრობდნენ“ (არიანე, პერიპლუსი, 1961, გვ. 108).

არიანეს ცნობით, II ს-ში თერმოდონტის ხეობაში ხალიბები ბინადრობდნენ (იქვე, გვ. 80).

ჰეროდოტეს ცნობით, თერმოდონტთან ცხოვრობდნენ კოლხები (ჰეროდოტე, ისტორია, II, გვ. 104). ამის შესახებ წერს ნ. კეჭაყმაძეც (დასახ. ნაშ. გვ. 10). მაშასადამე, კოლხების განსახლების ქვედა საზღვარი ტრაპიზონის ქვემო მხარე ყოფილა თერმოდონტთან. თერმოდონტი მდებარეობდა ტრაპიზონიდან დაახლოებით 350 კმ-ზე თანამედროვე სამსუნთან. ქსენოფონტეს დროს კოლხების სამკვიდრებელი აღარ ყოფილა ტრაპიზონის ქვემოთ.

სტრაბონის აზრით, კოლხები ტრაპიზონის აღმოსავლეთით იყვნენ (XII, 31,17), სტრაბონის დროინდელ კოლხეთის მეფეებს ძალა აღარ აქვთ. მათ

ქვეყანა სკეპტუქიებად დაყვეს (XI, 2,18) – წერს ნ. კეჭაყმაძე (დასახ. ნაშრ. გვ. 10).

მაშასადამე, კოლხების საცხოვრისი იყო არა დასავლეთი საქართველო, არამედ ტრაპეზუნტიის მიმდებარე მხარეები.

არიანე წერს: „კოლხები ტრაპეზუნტიის აღმოსავლეთით არიან, როგორც ქსენეფონტეც ამბობს“ (ნ. კეჭაყმაძის თარგმანი, არიანე, „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“, 1961, გვ. 10).

აღსანიშნავია, რომ ნ. კეჭაყმაძე სხვა ადგილას ოდნავი განსხვავებით თარგმნის არიანეს ამ წინადადებას, რომლის მიხედვითაც მაინც კოლხები ტრაპეზუნტთან ცხოვრობდნენ.

არიანე წერს: „შემდეგი ტომები, ტრაპეზუნტიების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენეფონტეც ამბობს, არიან კოლხები“ (იქვე, გვ. 42).

არიანეს გამოთვლით, მდ. თერმოდონტი მდებარეობდა ტრაპეზუნტიის სამხრეთით, დაახლოებით 350 კმ მანძილზე. ის იყო იქამდე კოლხების ქვეყანა. არიანეს მიხედვით, მის დროს კოლხები ტრაპეზუნტიის მეზობლად (მარჯვნივ) ცხოვრობდნენ.

ჰეროდოტეს ცნობით, მის წინა ხანებში, როგორც აღინიშნა, კოლხები სამხრეთით მდ. თერმოდონტამდე იყვნენ გავრცელებულნი. სვიდა ამბობს: „თერმოდონტი მდინარეა კოლხეთში“. ქსენეფონტის მიხედვით კი, (IV, 8,22-24) კოლხები ტრაპიზონთან ცხოვრობდნენ, ხოლო თერმოდონტთან ხალიბები (არიანე, მოგზაურობა, 1961, გვ. 72).

„პტოლემესთან კოლხეთის მოსახლეობაში შემავალ ტომებში კოლხები არ მოიხსენიებიან“ (იქვე, გვ.72). „რიონის აუზის არეში კოლხების სახელის ხსენებაც კი აღარაა არიანეს და პტოლემეს დროს“ – წერს ივ. ჯავახიშვილი (ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, I, თბ., 1950, გვ. 13). „კოლხები მოსხები არიან“ ფრ, 185, 188, კოლხი მესხია, კორაქსია, კოლა“ (იქვე, გვ. 73).

თემისკირა იყო ქალაქი და ქვეყანა თერმოდონტის (თერმე-სუ) პირდაპირ, ქალაქ ამისოსის მახლობლად, აქ კოლხებისაგან გადაუღიათ წინადაცვეთის ჩვეულება მათ მეზობელ ასურებს (სირიელებს) (ფლ. არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, კომენტარი, გვ. 80).

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „წინათ კოლხებს თერმოდონტისა და მდ. პართენიონის სანახების მახლობლად უნდა ეცხოვრათ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ. შესავალი, I, გვ. 10). თერმოდონტის მიდამოებში ბერძენი და რომაელი ავტორების ცნობით, კოლხების გარდა ხალიბებიც ცხოვრობდნენ (იქვე, გვ. 80).

ტრაპეზუნტი, ვითარცა სინოპელთა ახალშენი, დაარსებული იქნა „კოლხეთის ქვეყანაში“ (არიანე, დასახ. ნაშრ. გვ. 63).

ჰეროდოტეს აღნიშვნით, მდ. თერმოდონტზე ბერძნებმა დაამარცხეს ამორძალები. სტეფანე ბიზანტიელის ლექსიკონში ნათქვამია, რომ მდ. თერმოდონტზე ამორძალები ცხოვრობდნენ. სტრაბონის ცნობით, იქვე ცხოვრობდა ხალხი – გარგარეები, გარგარელები. სიტყვა გარგარი ეტიმოლოგიურად ახლოა „გუგარელთან“. თეოდორე სიცილიელის თხრობით, ამორძალების მეფეს მდ. თერმოდონტთან აუშენებია დიდი ქალაქი თემისკურუ.

ამორძალები დაუმარცხებია ჰერაკლეს, მათი ნაშთები კი შემდგომში ტროას მხარეზე იბრძოდნენ (ს. ჭანტურიშვილი, ეთნოლოგია, გვ. 220-224).

მაშასადამე, თერმოდონტი და თემისკირა მდებარეობდნენ კოლხების ისტორიულ ქვეყანაში ქ. ტრაპიზონიდან დასავლეთით 350 კმ მანძილზე, ზღვისპირას, თანამედროვე სამსუნთან, ძველ ამისოსთან ახლოს. იუსტინიანეს ეპოქაში შედიოდა ელენოპონტოს პროვინციაში, რომელიც შემდეგ I არმენიის დიოცეზში გააერთიანეს. ამიტომაც თერმოდონტი და თემისკირა ერთდროულად იყვნენ კოლხებისა და არმენიელების ქვეყანაში. როგორც თემისტიოსი ამბობს, აქ მდებარეობდა ფასისის რიტორიკული სკოლა, ე.წ. „ფასისის აკადემია“ და არა ფოთში.

ფასისი, თემისკირა და თერმოდონტი სტრაბონის მიხედვით

ერთი ცნობით ფასისის რიტორიკული სკოლა მდებარეობდა კოლხეთში მდ. თემისკირასთან და თერმოდონტთან ახლოს. მათი მდებარეობა ცნობილია სტრაბონისა და სხვა ავტორების ცნობებით.

სტრაბონის ცნობით, თემისკირას ანუ ამაზონების დაბლობი მოიცავდა პონტოსპირეთის ოლქს, რომელსაც რწყავდა მდინარეები თერმოდონტი და ირისი (სტრაბ. I, III, 6). ამ დაბლობის ერთი ნაწილი შავი ზღვის პირას იყო, ხოლო მეორე ნაწილი ემიჯნებოდა პონტოს მთებს (XII, III, 15). ეს იყო ტრაპეზუნტის სამხრეთით.

<https://meufeanania.info/tbebi/>

დასკვნა

ბერძნულ-რომაული წყაროების მდინარე ფაზისის აღწერა შეესაბამება მხოლოდ ჭოროხის თვისებებს (ნაკადის სიჩქარე, ვიწრო კალაპოტი, შეფერილობა, სასმელად ვიარგისიანობა, არმენიაში სათავე და სხვა), შესაბამისად, ფაზისი ჭოროხია და არა რიონი

**ამონაკრები ბატონიშვილ ვახუშტის
საქართველოს გეოგრაფიიდან
(რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, 1904)**

ოდისათვის

ხოლო ესე ოდიში ისახელა ორითა სახელითა: პირველად მეგრელნი, რამეთუ ეგრის აღაშენა ქალაქი და უწოდა ეგრი.

ამას სწერენ ევროპელნი კოლხიდად, სადიდამ იაზონ წარიღო ოქროს რუნი ანუ სანძისი. არამედ ჭალაკი აქი იგი არასადა მოიპოვების, არცა მათიანე ჩვენი მოიხსენებს მას, გარნა რამეთუ **მას ჟამსა ეგრის-წყალს იქითი – დასავლეთისა – ეპყრათ ბერძენთა**, აქა არს ადგილი იგი. ამისთვის უწოდეს მეგრელნი.

ხოლო ოდიში: – განდგნენ რა **ევროსის მდინარისის იქითნი** და მიერთნენ ბერძენთა, იტყოდიან: „**ოდეში იყომე ქვეყანა იგი ჩვენი**“, და ისახელნენ აწამდე ესრეთ 491).

საზღვარი ოდიშისა

ხოლო **საზღვარი ოდიშისა** არს **ცხენის-წყალი** და ხაზი ისულებამდე, მერმე **თაკვერსა და ოდიშს შორისი** მთა კავკასიდამ ჩამოსული სამჭრით და კვალად თაკვერიდამვე წარსრული კავკასი ჩდილოთ ვიდრე **ევრისის სათავემდე**, ოდიშსა და სვანეთ შორისი; სამჭრით – **მდინარე რიონი**, გურიი-ოდის შორისი, და კვალად ეგუროს მდინარის შესართავს დასავლეთი შავი-ზღვა; დასავლით – ზღვაშავივე და კვალად ანაკოფიის მცირე მთა კავკასიდამ ჩამოსული სამჭრით ზღვამდე; ჩდილოთ – კავკასის მთა. ხოლო **ცხენის-წყლის დასავლეთის კერძო**, რო- მელი დავსწერეთ, ოდიშისა არს. და **ცხენის წყლის დასავლით არს მუნვე ბანძა და ციხე კეთილ ნაშენი**). ბანძას ზეით და **ცხენის-წყლის დასავლით და მისი მჭვრეტი**, მაღალს ადგილზედ არს **ჭყონდიდი, ეკლესია გუნბათიანი, დიდ-შენი, მარტვირისა**. ეს აღაშენა ჭ მეფემან აფხაზთამან გიორგიმ 493) და შეამკო ყოვლითა შემკობილებითა საეკლესიოსათა. დაფლული არს მეფე ბაგრატ. ამანვე დასვა მუნ ეპისკოპოზი და აწცა არს **მწყემსი უნაგირის აღმოსავლეთისა ცხენისწყლამდე**.

ამათთა დასავლით დის მდინარე აბაშა, პირველ სხვის სახელით წოდებულა. შემდგომად მოიქცა რა ანაკოფიიდამ მურვან ყრუ, აქ დაბანაკებულთა მოაშთო ამან აბაში და მიერთიდან იწოდა აბაშა. ამაზედ არს სახარია, ციხე და სასახლე დადიანისა. ესე სიგრძით არს ტეხურის შესართავამდე. გამოსდის კავკასს ოდიშსა და სვანეთს შორით, და დის ჩდილოდამ სამჭრით. არა არს მას შინა თევზი, თვნიერ კალმახისა. ამის დასავლით დის მდინარე ტეხური. იწოდა ჩქარად დინებისაგან, რამეთუ შემუხრავს და მტეხარე ჰყოფს ხიდსა თუ სხვასა რაის, გამოსდის მასვე კავკასსა, მიერთვის ისულებს ჩდილოდამ რიონს. ხოლო ტეხურისა და აბაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის

ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდეზედ, არს შხეთს ციხე დიდ-ნაშენი და სასახლე დადიანისა. ამას ზეით, კიდეც ტეხურისა კიდეზედ, არს სენაკს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილ-შენი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოზისა. ან სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს **ნაქალაქევი, ციხე-გოჯად წოდებული. ეს აღაშენა მეფის ფარნაოზის ჟამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე, და ამისი საერისთოვე იყო სულიად რიონის დასავლეთი სვანეთით. შემუსრა ყრუმ**, არამედ იყო კვალად ქალაქი, და შემდგომად მოოჭრდა ქალაქი. ან არს ციხე კვალად და სასახლე დადიანისა, ხოლო ტეხურის დასავლის კიდეურსა რიონი-დამ წარმოსდევს მცირე მთა კავკასამდე, ტყიან და ნადირიან. ამას უწოდებენ უნაგირას.

ამ მთას მზღვრიდნენ ოდესმე იმერთა და ოდიშთა საზღვრად. და არს ჭყონდიდიდან უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო.

არიან ამ ადგილთა შინა მოსახლენი მთავარნი და აზნაურნი. და არს ქვეყანა ესე მგზავსი ვაკისა და უმეტეს ნაყოფიერი და ტყიანი. ხოლო ისულებს, ტეხურის შესადინარს ქვეით, სადაცა ერთვის რიონი ზღვას, აქა არს **ფოთი**. და ამ ფოთის ჩდილოთ კერძ შესდის ზღვას ხორგის-წყალი. მოიგო სახელი დაბის ხორგისაგან ზღვის კიდეცა ზედა შენისა, სადაცა არს სასახლე აფხაზთა კათალიკოზისა. გამოსდის მასვე წინსვენებულს კავკასს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამავე წყალზედ, მთის ძირში, უნაგირას ჩდილოთ, არს ციხე ჭა-ქვითა და სასახლე დადიანისა. ხოლო ამ წყლის ჩდილოთ, მთის ძირს, ველსა ზედა არს ხეთას ციხე და სასახლე დადიანისა. ამის ჩდილოთ დის ჭანის-წყალი, წოდებული **ჭელენჯიხის** გამო. გამოსდის მასვე კავკასსა და დის აღმოსავლიდან დასავლეთად და მიერთვის ზღვას ხოფს. ამ მდინარის ჩდილოთ კერძოთ, ზღვის კიდეზედ არს **ხოფი**. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი და შემკული. აქ ეკლესიასა შინა მსვენარებს **პერანგი ყოვლად-წმიდის ღუთის-მშობლისა**, სასწაულთმოქმედი.

ცაიშის კათედრა

ამ წყალზედ, ჩდილოს კიდეცა ზედა და ხოფს ზეით, არს **ეკლესია ჩაისს**, დიდი, გუნბათიანი, კეთილ-შენი და შემკული. ზის ეპისკოპოსი, მწყემსი ამ წყლის სამკრეთის კერძოსი უნაგირამდე და რიონა-ზღვამდე, ამავე მდინარის ჩდილოთ კერძოთ დიდს ველსა ზედა არს **ზუგდიდი**, სასახლე დადიანთა, დიდ-შენი და პალატებიანი, ზღუდე-გოდლიანი. ამ ზუგდიდის აღმოსავლით მთის ძირზედ არს **ჭელენჯიხი, ეკლესია** გუნბათიანი, დიდ-შენობა, შევნიერი, კეთილს ადგილს. **ზის ეპისკოპოზი** მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის მდინარის შორისის ადგილთა, კავკასიდან ზღვამდე ამის ჩდილოთ დის მდინარე ეგური, წოდებული დაბის გამო. გამოსდის მასვე სვანეთსა და ოდიშს შორისს კავკასსა, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მიერთვის ზღვას ანაკრიას.

ანაკრიას აღაშენეს ოსმალთა ციხე ქორონიკონსა ჩღგ, ქართულსა ტჟა, ანცა უპყრავთ მათვე. ანაკრიის აღმოსავლით ამ მდინარეზედ არს **რუხს ციხე** დიდ-შენი, შიგ წყარო გამომდინარე. აღაშენა ლევან დადიანმან ქორონიკონსა ჩქმზ, ქართულსა ტლე, შემდგომად შემუსრეს ოსმალთა წელსა ჩღკე, ქართულსა უიგ, და ამის ქვით აღაშენეს ანაკრია უმტკიცესად. რუხს ითხრების კაჟი ჩახმახისა ფრიად კეთილი და მრავალი 505). რუხს ზეით, ამ წყალზედ, მთასა შინა არს სააფაციო სათავეიდამ.

ეგრისის-წყალი

კვალად ამ ეგურის ჩდილოთ დის დადის-წყალი, წოდებული დადის დაბის გამო. გამოსდის მასვე აღმოსავლეთის კავკასსა და მოდის დასავლეთად და მიერთვის ზღვას.

ამ დადისწყლის ჩდილოთ დის **ეგრისის-წყალი, წოდებული ეგროსის თარგამოსის ძის გამო. გამოსდის მასვე კავკასსა, დის დასავლეთად და მიერთვის ზღვას ილორს.**

ხოლო ზღვის კიდეზედ, ამ წყლის დასავლეთს კიდეზედ, არს **ილორს ეკლესია** წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით – ეგრისი, დასავლით – მდინარე მოქვისა. და უძეს: სამჯრით – ზღვა და ჩდილოთ – ველი. არს ეკლესია უგუნბათო მცირე, მდიდარი და შემკული. არამედ სილოვანობის გამო, რათა არა შეირყეს ეკლესია, მოუღიათ ქვა, დიდ-ფრიადი, ფიქალი, და მას ზედა შენი არს სულიად ეკლესია. აქ მოიყვანს ჯარს ყოველ წლივ ი ნოემბერს, რომელსა დაჰკულენ და განიყოფენ მეფე დიდებულეებითურთ. განა არს ფრიად სასწაულთ-მოქმედი ჭეშმარიტსა ზედაცა. არამედ მოსწვეს ოსმალთა ეკლესია ილორისა ქორონიკონსა ჩღგ, ქართულსა უკა 506), ხოლო ამ ეგრისის მდინარესა ზედა,

ბედიას კათედრა

მთასა შინა არს ეგრი, სადაცა მოვიდა პირველად ეგროს, ძე თარგამოსისა, და აქა აღაშენა ქალაქი და დაიპყრა საზღვარი თჳსი. არამედ ამის შემდგომად უწოდეს ბედია, რომელი დასვა ა მეფემან ფარნაოზ ქუჯი ერისთავად რიონის დასავლეთისა, ვინადგან ჰპოვა ბედი.

მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო და **ცხოშის ერისთავი სხვა, ბედიისა სხვა, აფხაზთა სხვა.** თამარ მეფემდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანისა, ოდიშისა დადიანი და ბედიელი მას აქეთისა, არღარა ცხოშისა.

აქავ ბედიას აღაშენა ნდ მეფემან ბაგრატ ეკლესია დიდ-შვენიერ-გუნ-ბათიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად. ამისთჳს წერილ არს: „ვისაც გენებოს სიდიდე და სიმდიდრე ბაგრატ ნდ მეფისა, განიხილე ბედიის ეკლესია და მით სცნობ“).

დასვა ეპისკოპოზი ოდიშისა და ანცა ზის და მწყემსი არს ან დადის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა. აქავ მოიღო იგივე მეფე ბაგრატ ზვიადა ერისთავმან და დაფლა 507).

მოქვის კათედრა

ხოლო ამ ეგრისის მდინარის დასავლით დის მოქვის მდინარე, ჩდილო-დამ სამკრით. გამოსდის კავკასს და მიერთვის ილორს ზღვას. ამ მდინარესა ზედა, მთაში, არს **მოქვს ეკლესია გუნბათიანი, დიდ-ნაგები. აღაშენა თ მეფემან აფხაზთამან ლეონ შემკობითა დიდითა. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორის მდინარისა და მოქვის მდინარის შორისის ადგილისა** . არამედ ეს მდინარე მოქვის დის მოქვამდე აღმოსავლიდამ დასავლეთად,

დრანდის კათედრა

ხოლო მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე. ამ წყალზედ არს **ეკლესია დრანდას, მთაში, გუნბათიანი, შვენიერი, დიდ-შენი. ზის ეპისკოპოზი მწყემსი კოდორისა და ანაკოფიის შორისისა ადგილთა** .

არამედ ან აფხაზთაგან არლარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი

განა მდინარე კოდორი **დრანდამდის** დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე კავკასიდამ, და დრანდიდამ ზღვამდე დის ჩრდილოდამ სამკრით. მოიგო სახელი დაბის კოდორისაგან, რომელი არს დრანდას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში.

ხოლო ამ კოდორის დასავლეთად დის მდინარე ცხომისა, გამომდინარე კავკასისა და მოერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ წყალზედ მთაში არს ცხომი, და ისახელების მდინარე ესე ამისგან. იყო ცხომი ქალაქ და საერისთო და ან დაბა 510).

ამ ცხომის დასავლით არს ანაკოფია და მდინარე მისი მცირე, გამომდინარე კავკასისა და მომრთველი ზღვისა ეგრეთვე ჩდილოდამ. ამ მდინარის აღმოსავლით და ზღვის კიდეზედ არს **ქალაქი ანაკოფია. ეს აღაშენეს ბერძენთა. აქავ ერეკლეს კეისარმან დასვა** ერისთავი აფხაზთა, ეგრისის მდინარის დასავლეთისა ზღვადმდე.

იყო ქალაქი კეთილი, შვენიერი, ზღვასა ზედა ნაშენებული. და შემდგომად ბაგრატიონთაგან უმეტეს განდიდებული, რომლისა ზღვასა შინა სვეტნი ორმოცამდე დღესაც ჩანან. არამედ ან ოკერ არს 511).

საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა, (ანაკოფია)

(ე.წ. აფხაზეთის დიდი კედელი)

ამ ანაკოფიის აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე, შეავლო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის. განა ან უქმად არს.

ხოლო სიგრძე ოდიშისა არს კავკასის თხემიდამ ზღვამდე და ცხენის-წყლიდამ ზღვადმდევე და მეორე – ეგრისის წყლიდამ ანაკოფიამდე. და განი მისი რიონის მდინარიდამ ეგრისის მდინარემდე, და მეორე ზღვიდამ კავკასის

თხემამდე. და არს ჰავითა ოდიში ესე მშვენი. ზაფხულს ზღვის პირნი და ვაკენი ცხელი და არა გაუძლისი. მთის კერძონი გრილნი, აგარაკოვანნი, კეთილნი. ზამთარ თბილი. არამედ ზაფხულცა სველი და ნამიანი და ნოტიო, განა უწყინარ, უვნო, უქარო და უყივნო, დიდ-თოვლიანი. მოსავალნი მარცვალთა ფრიად ნაყოფიერნი მრავლად, რამეთუ ბრინჯი ნაყოფიერებს ურწყავად. ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი, ბროწეული ადგილადგილს და სხვანი ხილნი მრავალნი. ვენახნი მაღლარნი, ღვინო მსუბუქი და კარგი. აქა არს ღვინო ზარდაგი, ფერისათჳს

ფრიად კეთილი, ძალიანი და ქებული ყოველთა შინა. აქ ჰყოფენ აბრეშუმს უმეტეს მრავლად იმერეთისაგან. პირუტყენი, ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად. რამეთუ უვისთ ჯოგად, მროწლედ და თხა, ცხოვარი და ღორი ერთარვედ. რამეთუ არა უხმსთ მწყემსი და მძოვარ არიან ზამთარ ზაფხულს ბალახთა. ფრინველნი მრავალნი, ფუტკართაგან თაფლი და ცვილნი მრავალნი, ვინათგან ტყეთა შინა მრავლად არიან ნადირნი წვრილნი და დიდნი ურიცხვნი, თვნიერ ქურციკისა. და სანადირო მრავალნი და კეთილნი. თევზნი მთის კერძოდ, კალმახნი მრავლად. ხოლო ვაკეთა სხვანი თევზნი და კირჩხიბნი ურიცხვნი. ზღვასა შინა იპყრობის ანდაკია და სხვანი ზღვის თევზნი. მდინარეთ შემდინარეთა ზღვათა შინა უწოდებენ მას ადგილს თვალსა და არიან ნავსადგურნი. მოდგებიან ნავნი და ვაჭრობენ. ხოლო არიან კვალად ამავე ადგილებთა შინა ჯევნი და მცირე მდინარენი და წყარონი კეთილ-გემოიანნი, რომელნი სიგრძისათჳს დავიდუმეთ. არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი, არამედ იმერთაებრ არა ტანოვანნი, ჯორციანნი და მწითურნი, გულ-მწყრალნი მყისად და მსწრაფლნი, ბრძოლათა შინა იმერთაებრ ვერ ქებულნი, ბრძოლიდამ გაბრუნებით ქებულნი. სარწმუნოებითა, რჯულითა და წესითა და ქცევითა იმერთათა. სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკოზისანი.

ენით არიან: – დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თჳსიცა ენა, განა წამხდარი ქართულივე, ვითარცა ღმერთი ღორი, ჩემი ჩქიმი, და აქუსთ წიგნი ქართულნივე და არა სხვა.

ხოლო აწ ეგრისის მდინარემდე უპყრავსთ აფხაზთა და მას ზეითი სამყრის კერძო დადიანსა.

კვალად ქვეყანა ესე არს ფრიად ტყიანი მთით ბარამდე, და მცირე-ველოვანი. მდინარეთა კიდენი ძალოვანნი და ვაკეთა აყრილნი ეწერნი, ბარდოვან-ტალახ-ჭანჭრობიანი და ფრიად წვიმიანი. ამისგან არს ფრიადი ნოტიობა, გარნა უვნებელი.

აფხაზეთისათჳს

ხოლო ანაკოფიის დასავლეთი არს აფხაზეთი, პირველად წოდებული **ეგრეთვე ეგრისი:** რამეთუ ვინათგან წილი ეგრისისა არს ზღვამდე, მის გამო ეწოდა ეგრეთვე.

არამედ შემდგომად განდგომისა, დაიპყრეს რა **ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა – აფხაზეთი.**

გარნა უმეტეს საგონებელი არს ძეთაგან ანუ ძის ძეთაგან ეგროსისათა ეწოდა სახელი ესე 513).

ხოლო **საზღვარი აფხაზეთისა** არს: აღმოსავლით, **ანაკოფიის დასავლეთით** მცირე მთა კავკასიდან ჩამოსოლი ზღვამდე; დასავლით – ზღვა და **კაპპეტის მდინარე**. არამედ სხვანი **მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღვამდე**; ჩდილოთ მზღვრის მთა კავკასი, სამჭრით – ზღვა შავი.

(ამის **ბიჭვინტის დასავლით დის კაპპეტის მდინარე**, დიდი და ჩქარად მდინარე, გამოდის ესე რაჭის მთას, კავკასსა, გამოვალის სვანეთს, **ალანს** და მას ქვემოთა).

სიგრძე ამისი არს ანაკოფიიდან კაპპეტის მდინარემდე ანუ ზღვამდე, განი – ზღვიდან კავკასის თხემამდე.

ხოლო ანაკოფიის დასავლით დის ალატოს-წყალი. გამოსდის კავკასს და მიერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ ალატოს-წყლის დასავლით დის ზუფუს მდინარე, გამოსდის კავკასს, დის სამჭრით, მიერთვის ჩდილოდამ ზღვას. არს ზუფუ მცირე ქალაქისაებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა, რომელი მპყრობელობს აფხაზთა, არავის მორჩილებასა შინა მყოფი 514). ამ ზუფუს დასავლით დის მუწის-წყალი. გამოსდის კავკასსავე, მოერთვის ჩდილოდამ ზღვას.

ბიჭვინტა

(**აფხაზნი არლარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა**)

ამ მუწის-წყლის დასავლით არს **ბიჭვინტას ეკლესია დიდი, დიდ-შენი, კეთილ ფრიად, გუნბათიანი, ზღვის კიდესა** ზედა. ეს ალაშენა იუსტინიანე კეისარმან შემკობითა დიდითა (ბარონია სწერს: „კეისარმან იუსტინიანემ ალაშენა ეკლესია აფხაზეთს წელსა ქრისტესსა 529“. ეს არს ბიჭვინტალუთის მშობლისა, რომელი იქმნა განყოფასა ხოსროვანთასა, რაჟამს ფარსმან ერჩიდა სპარსთა და ძენი მირდატისნი – ბერძენთა. ამით ჩანს, ვინადგან მირდატის ძეთა აღარ ეპყრათ, ფარსმანს მიუღეს კვალად ეგრისის მდინარის იქითი ბერძენთა).

პირველ იყო საეპისკოპოზო. ჟამსა აფხაზთა მეფეთათა იქმნა საკათალიკოზოდ, და აწ არს საყდარი აფხაზთა კათალიკოზისა, არამედ აწ ხუცისამარად, **ვინადგან აფხაზნი არლარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა** (ამას ვგონებ ნიკოფსიად და ეკლესიასაცა მასზედ აღშენებულსა მისთვის, ვინადგან ნიკოფსიას დაფლულ არს მოციქული სვიმონ კანანელი 515). ამის

ბიჭვინტის დასავლით დის კაპპეტის მდინარე, დიდი და ჩქარად მდინარე. გამოსდის ესე რაჭის მთას კავკასსა, გამოვლის სვანეთს, **ალანსა** და მას ქვეითთა ორს კავკასს შორისთა, და

ხოლო კაცნი მგვანენი მეგრელთა და უმეტეს ცქვიტნი და ტანოვანნი. წერნეტნი, მპარავნი, ავაზაკნი, ზღვათა შინა მავალნი ოლეჭკანდარებითა, რომელთა შინა შთასხდებიან რ – ს და ტ, დაუხდებიან ოსმალთა ნავთა და

ლაზ-ჭანთა და უფროსად ოდიშ-გურიასა. არამედ არიან ბრძოლასა შინა მდედრნი, მალ-მიმდრეკნი, ზღვასა შინა მაგარნი და ძლიერნი. სარწმუნოებით არიან ქრისტიანენი, არამედ არლარა რისა მეცნიერნი, და ირიცხვიან ვითარცა კერპნი. ვინათგან არა დაჰფლვენ მკუდართა თვსთა, არამედ მისითავე სამკაულ-იარაღითა და შესამოსლითა შთასდებენ კუბოთა შინა და შესდგმენ ხეთა ზედა და უკჳთუ შტვენს მკუდარი იგი ეშმაკისა მიერ, სწამთ განსვენებულად მერმესა მას 516). განა უწყიან ნათესაობა, ცოლი ერთი, მარხვა, აქუსთ.

სასოება მღვდელთა ფრიად. არა იქმნებიან მათ შორის სიძვა, მრუშება: რამეთუ დასწვენ შემცოდეთა. უყვართ სტუმარი და პატივსა უყოფენ და შეიწყნარებენ ფრიად.

ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული 517).

სხდებიან სკამთა ზედა და სჭამენ ტაბლასა ზედა. და არიან ერთგულნი ფრიად თვსთა მეპატრონეთა და მორჩილნი მისნი.

ჯიქეთისათჳს

ხოლო ამ აფხაზეთს იქით, კაპპეტის-წყლის დასავლეთს, ბაგრატიონთ ჟამს აქეთ აქამომდე უწოდებენ ჯიქეთს, არამედ გორგასლის ცხოვრება უწოდებს ჯიქეთს ამ ჯიქეთის ჩდილოთ კერძოს, კავკასის მთის იქითს კერძს ზღვამდე. და ამ აწინდელს ჯიქეთს მზღვრის: აღმოსავლით კაპპეტის-წყალი; დასავლით – შავი-ზღვა, სამჯრით იგივე ზღვა, ჩდილოთ – კავკასი. და არს ადგილი ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა მოსავლით და ცხოვლით, წესით და ქცევითაცა. არამედ კაცნი უმეტეს მჴეცთ მგზავსნი. ყოფილან პირველად ქრისტიანენი, არამედ აწ უცნობელნი მისნი. განა იუნყე აფხაზთა და ჯიქთა სამოსელნი და იარაღნი და საჭურველნი **ვითარცა ჩერქეზთანი**, რომელთა ზნეთა ჟამად იმერნიცა ხმარობენ 518).

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპთესისები – ნოტიციების რუკები და ტექსტები

ნოტიციათა რუკები VI-X სს.

(ნოტიციები ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხები)

ნოტიციების გამომწვევით ანალიზი აჩვენებს, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოები განლაგებულნი იყო არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონში, ხოლო დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, რასაც აღნიშნავს კიდევ რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა, როცა წერს, რომ ქართული ეკლესიის დამაარსებლებმა სრულიად საქართველოსა და მთელი ქართველი ერის მომცველი ეკლესია დააფუძნეს და არა მისი რომელიმე ნაწილისა – წმ. ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“, ხოლო წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“.

ნოტიცია I

(გეორგიკა IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 126)

მიტროპოლიტები

11. ეპარქია II არმენიისა – სებასტიის მიტროპოლიტი
12. ეპარქია ჰელენოპონტიისა – ამასიის მიტროპოლიტი
13. ეპარქია I არმენიისა – მელიტინის მიტროპოლიტი
17. ეპარქია პოლემონის პონტოსი – ნეოკესარიის მიტროპოლიტი
27. ეპარქია ლაზიკისა – ფასიდის მიტროპოლიტი

ავტოკეფალიები

- ეპარქია ჯიქეთისა – ქერსონის ავტოკეფალია
ეპარქია ჯიქეთისა – ბოსპორის ავტოკეფალია
ეპარქია ჯიქეთისა – ნიკოფსიის ავტოკეფალია (Niksofeos) ნიქსოფეოს
ეპარქია II არმენიისა – ჰერაკლულოპის ანუ ფილაქთეოს ავტოკეფალია
ეპარქია აბასგიისა – სებასტუპოლის ავტოკეფალია

10. ეპარქია II არმენიისა – სებასტიის მიტროპოლიტი (იხ. გვ. 130)

1. სებასტუპოლის ეპისკოპოსი
2. ნიკოპოლისის ეპისკოპოსი
3. სატალას ეპისკოპოსი
4. კოლონიის ეპისკოპოსი
5. ბერისის ეპისკოპოსი

ორჯერ მეორდება იხ. 27

26. ეპარქია ლაზიკისა – ფასიდის მიტროპოლიტი

1. როდოპოლისის ეპისკოპოსი
2. აზისენთა (აზისენის) ეპისკოპოსი
3. პეტრათა (პეტრონის) ეპისკოპოსი
4. ზიგანევთა (ზიგენენ) ეპისკოპოსი

VII-X სს.

ნოტიცია I (გეორგია IV, ნაწ. II, გვ. 126-184)

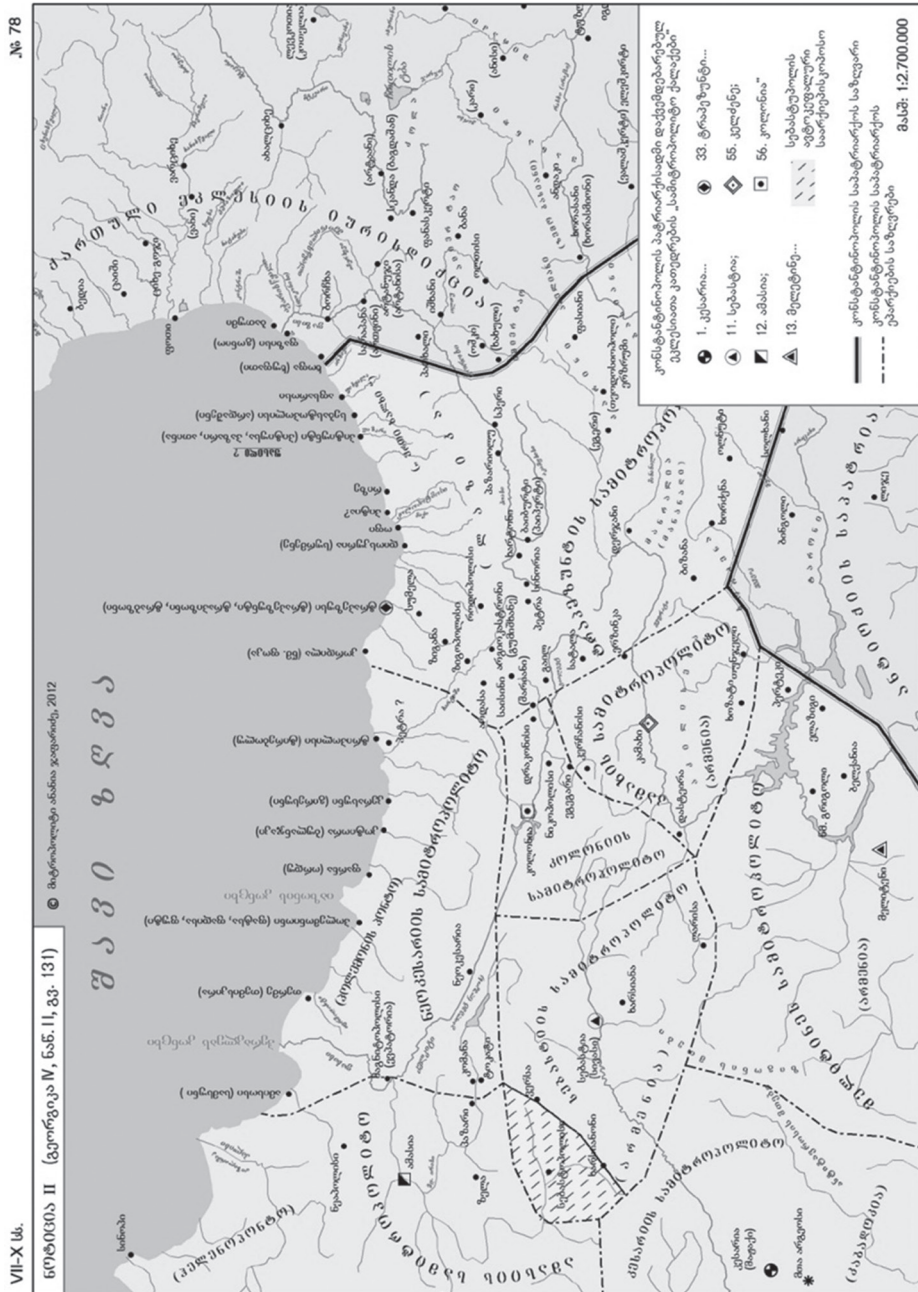
№ 77

ნოტიცია II

კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ ეკლესიათა კათედრების „სამიტროპოლიტო ქალაქები...“

1. კესარია... 11. სებასტია; 12. ამასია; 13. მელეტინე... 33. ტრაპეზუნტი... 55. კელძენე; 56. კოლონია“ (გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 131).

ნოტიცია III

კონსტანტინოპოლის საყდრისადმი დაქვემდებარებულ მიტროპოლიტთა და მათი ხელქვეითი ეპისკოპოსების კათედრათა ნუსხა.

I. პირველი საყდარი ექვემდებარება კესარიის მიტროპოლიტს კაბადოკიაში.

XI. მეთერთმეტე საყდარი ექვემდებარება არმენიის სებასტიის მიტროპოლიტს (1. სებასტუპოლის ეპისკოპოსი; 2. ნიკოპოლის ეპისკოპოსი; 3. სატალას ეპისკოპოსი; 4. კოლონიას ეპისკოპოსი; 5. ბერისის ეპისკოპოსი).

XII. მეორომეტე საყდარი ექვემდებარება ამასიის მიტროპოლიტს ჰელენოპონტოში (1. ამინსის ეპისკოპოსი; 2. სინოპის ეპისკოპოსი; 3. იბორის ეპისკოპოსი; 4. ანდრაპის ეპისკოპოსი; 5. ზილხის ანუ ლეონტოპოლისის ეპისკოპოსი; 6. ზელის ეპისკოპოსი).

XIII. მეცამეტე საყდარი ექვემდებარება მელიტენის მიტროპოლიტს II არმენიაში (...).

XVIII. მეთვრამეტე საყდარი ექვემდებარება ნეოკესარიის მიტროპოლიტს პოლემონის პონტოში (1. კერასუნტის ეპისკოპოსი; 2. პოლემონიონის ეპისკოპოსი; 3. კომანის ეპისკოპოსი; 4. ალიის ეპისკოპოსი; 5. რიზეს ეპისკოპოსი (რიზე II); 6. კოკის ეპისკოპოსი; 7. ევნიკის ეპისკოპოსი; 8. არდასის ეპისკოპოსი; 9. მარტიროპოლის ეპისკოპოსი; 10. იფსელის ეპისკოპოსი... 26. როდიაპოლის (როდოპოლისის) ეპისკოპოსი).

XXXIII. ოცდამეცამეტე საყდარი ექვემდებარება ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტს ლაზიკაში (1. ხერიანის ეპისკოპოსი; 2. სამუჩურის ეპისკოპოსი; 3. ხალევის ეპისკოპოსი; 4. პაიპერის ეპისკოპოსი; 5. კერამევის ეპისკოპოსი; 6. ლერის ეპისკოპოსი; 7. ბიზანის ეპისკოპოსი; 8. საკაბის ეპისკოპოსი; 9. ტოხარძიდის ეპისკოპოსი; 10. ტოხანტიერძის ეპისკოპოსი; 11. სილნუტის ეპისკოპოსი; 12. ფასიანის ეპისკოპოსი; 13. სერმაძის ეპისკოპოსი; 14. ანდაქტის ეპისკოპოსი; 15. ზარიმანის ეპისკოპოსი).

XLVI ორმოცდამეექვსე საყდარი ექვემდებარება კამახის მიტროპოლიტს არმენიაში: 1. კელძენეს ეპისკოპოსი... ექვემდებარება კელძენეს, კორძენეს და ტარონის მიტროპოლიტს“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 134).

შენიშვნა: „5. რიზეს ეპისკოპოსის“ კათედრის ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს რიზე II ანუ თანამედროვე ორდუ.

ნოტიცია V
(გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 137, 138).

„...საპატრიარქო საყდარი კონსტანტინოპოლისა... რომელშიც შედის ევროპა და აზია ვიდრე დასავლეთის სიცილიამდე, კიკლიდემი ვიდრე პონტომდე და ხერსონამდე, აბაზგიამდე და ქალდიათამდე და ხაზარეთამდე და კაპადოკიამდე შეიცავს ჩრდილოეთის ყველა მიდამოს...

საპატრიარქო საყდარი ანტიოქიისა... ვიდრე იბერიამდე და აბასგიამდე და არმენიამდე და შიდაუდაბნოებამდე... შეიცავს მიდამოებს აღმოსავლეთისას, სადაც მზე ამოდის.

ნოტიცია VI
(გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 139).

„მოსაყდრე მიტროპოლიტთა ნუსხა...

- 11. ეპარქია I არმენიისა – სეზასტიის მიტროპოლიტი;
- 12. ეპარქია ჰელენოპონტიისა – ამასიის მიტროპოლიტი;
- 13. ეპარქია I არმენიისა – მელიტენის მიტროპოლიტი;
- 28. ეპარქია ლაზიკისა – ფასიდის მიტროპოლიტი.

ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა ნუსხა

- 25. ეპარქია ჯიქეთისა (Zixias) – ქერსონის არქიეპისკოპოსი;
- 26. ეპარქია ჯიქეთისა – ბოსფორის არქიეპისკოპოსი;
- 27. ეპარქია ჯიქეთისა – ნიკოფსიის (Niksofeos) არქიეპისკოპოსი;
- 34. ეპარქია არმენიისა – ჰერაკლიუპოლის ანუ პედახთის არქიეპისკოპოსი;
- 35. ეპარქია ამასიისა – სეზასტუპოლის არქიეპისკოპოსი;
- 37. ეპარქია პოლემონის პონტოსი – ტრაპეზუნტთა არქიეპისკოპოსი.

VII-X სს.

ნოტიცია VI (გეორგია IV, ნან. II, 1952, გვ. 139)

№ 81

**ნოტიცია VII
(გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 140).**

„ეპიფანე კვიპროსელ არქიეპისკოპოსის მიერ შედგენილი ეკთესისი პირველწოდებულ პატრიარქთა და მიტროპოლიტთა

მიტროპოლიტთა დასახელება: 11. მეორე არმენიის ეპარქიისა – სებასტიის მიტროპოლიტი; 12. ჰელენოპონტოს ეპარქიისა – ამასიის მიტროპოლიტი; 13. პირველი არმენიის ეპარქიისა – მელიტენის მიტროპოლიტი; 27. **ლაზიკის ეპარქიისა – ფასიდის მიტროპოლიტი.**

ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა შესახებ

24. ჯიქეთის (Zixias) ეპარქიისა – ხერსონესის არქიეპისკოპოსი;

25. ჯიქეთის ეპარქიისა – ბოსფორის არქიეპისკოპოსი;

26. ჯიქეთის ეპარქიისა – ნიკოპსიის (Niksofeos) არქიეპისკოპოსი;

33. II არმენიის ეპარქიისა – ჰერაკლიუპოლის არქიეპისკოპოსი;

34. აბაზგიის ეპარქიისა – სებასტუპოლის არქიეპისკოპოსი.

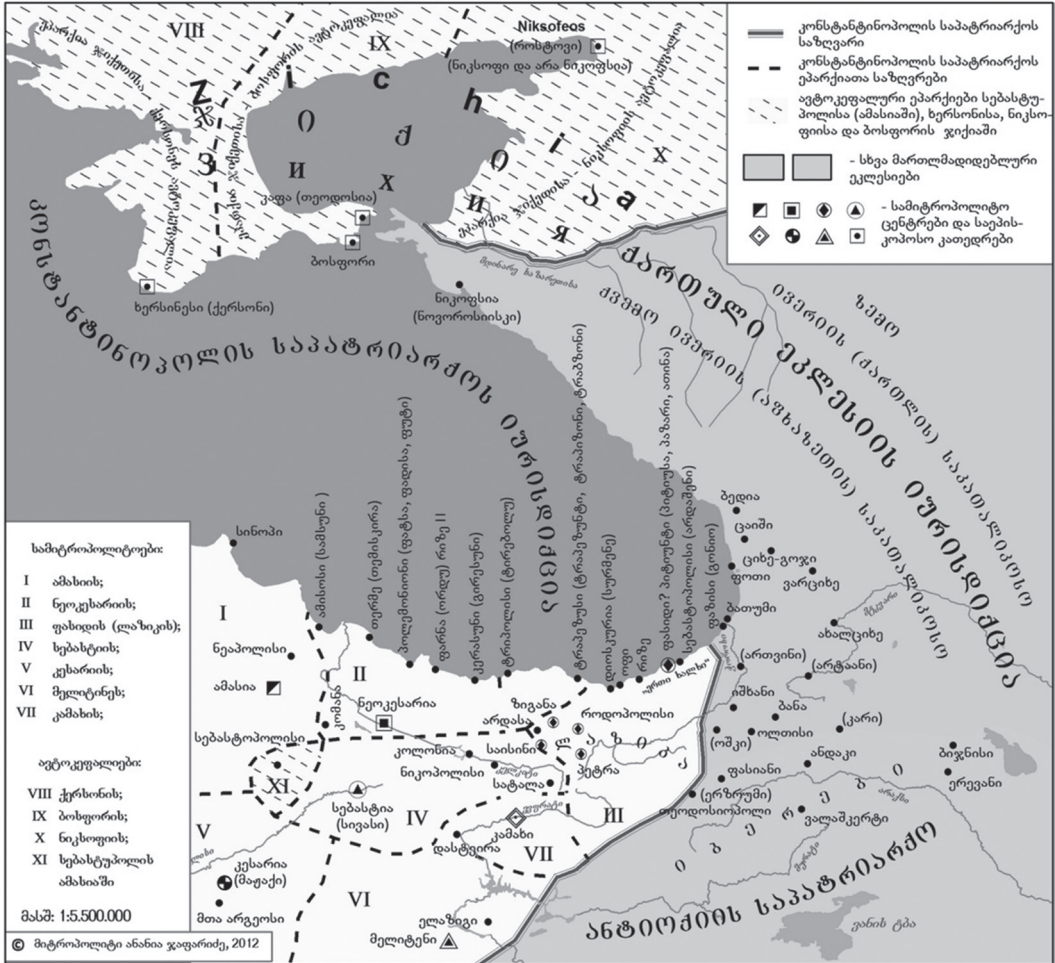
(აშკარა შეცდომაა, უნდა იყოს **ამასიის ეპარქიისა** – სებასტუპოლის არქიეპისკოპოსი, როგორც ეს არის VI და VIII ნოტიციებში [Eparchia Amasias – Sebastopoleos].

შემდეგ დაკონკრეტებულია სამიტროპოლიტოებში შემავალი საეპისკოპოსოები – „ეპარქია ლაზიკისა, ფასიდის [Fasidos] მიტროპოლიტი, მას ექვემდებარება ოთხი ქალაქი, ე.ი. ოთხი ეპისკოპოსი: როდოპოლისის ეპისკოპოსი; საისინთა [Saesinon] ეპისკოპოსი; პეტრას [Petron] ეპისკოპოსი; ზიგანევთა [Zeganeon] ეპისკოპოსი.

VII-X სს.

ნოტიზი VII (გეორგია IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 140)

№ 82

ნოტიცია VIII
(გეორგიკა, IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 141).

„მოსაყდრე მიტროპოლიტთა ნუსხა:

- 11. ეპარქია არმენიისა – სებასტიის მიტროპოლიტი;
- 12. ეპარქია ჰელენოპონტიისა – ამასიის მიტროპოლიტი;
- 13. ეპარქია I არმენიისა – მელიტენის მიტროპოლიტი;
- 27. ეპარქია ლაზიკისა – ფასიდის მიტროპოლიტი.

ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა ნუსხა:

- ეპარქია ჯიქეთისა (**Zichias**) – ხერსონის არქიეპისკოპოსი;
- ეპარქია ჯიქეთისა – ბოსფორის არქიეპისკოპოსი;
- ეპარქია ჯიქეთისა – ნიკოფსიის არქიეპისკოპოსი (**Niksofeos**);
- ეპარქია I არმენიისა – ჰერაკლიუპოლის არქიეპისკოპოსი;
- ეპარქია ამასიისა – სებასტუპოლის არქიეპისკოპოსი;
- ეპარქია პოლემონის პონტოსი – ტრაპეზუნტის არქიეპისკოპოსი.

11. II არმენიის ეპარქიის სებასტიის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან: ა) სებასტუპოლის ეპისკოპოსი; ბ) ნიკოპოლის ეპისკოპოსი; გ) სატტალის ეპისკოპოსი; დ) კოლონიის ეპისკოპოსი; ე) ბირისის ეპისკოპოსი.

12. ჰელენოპონტის ეპარქიის ამისიის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან: ა) ამასიის; ბ) იზორის; გ) სინოპის; დ) ანდრაპის; ბალიხის (ლეონტოპოლის) ეპისკოპოსები.

13. I არმენიის მელიტენის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან: ა) არკის; ბ) კუკუსის; გ) არაბისის; დ) არიბრათის; ე) კომანის ეპისკოპოსები.

17. პოლემონის პონტოს ეპარქიის ნეოკესარიის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან ა) ტრაპეზუნტის; ბ) კერასუნის; გ) პოლემონიონის; დ) კომანის ეპისკოპოსები.

27. ლაზიკის ეპარქიის ფასიდის [მიტროპოლიტს] ექვემდებარებიან: ა) როდოპოლისის; ბ) საისინის; გ) პეტრას; დ) ზიგანეეთა (**Ziganeos**) ეპისკოპოსები.

ამ ნუსხაში წერია: „ეპარქია ამასიისა – სებასტუპოლის არქიეპისკოპოსი“, ს. ყაუხჩიშვილმა მიიჩნია, რომ აქ სიტყვა „ამასიის“ ნაცვლად უნდა დაიწეროს სიტყვა „აბასგია“.

ამ თავის მოსაზრების შესაბამისად, მან შემდგომ, იმავე წიგნის ცხრილში, მართლაც, სიტყვა „ამასიის“ ნაცვლად ჩაწერა სიტყვა „აბასგია“, ოღონდ ბერძნული შრიფტით, ამან კი მკითხველს შეუქმნა შთაბეჭდილება თითქოსდა, დედანში ეწერა „ეპარქია აბასგიისა – სებასტუპოლის არქიეპისკოპოსი“. ის, როგორც ითქვა, სიტყვა „ამასიას“ ურთავს ასეთ შენიშვნას – „უნდა იყოს აბასგიას, იხ. გვ. 139“, ხოლო ამავე წიგნის 139-ე გვერდზე შენიშვნაზე წერს – „ამასია – აშკარა შეცდომაა, უნდა იყოს აბასგიას“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 139, 141) და ცხრილი გვ. 192-ის შემდეგ).

VII-X სს.

ნოტიზა VIII (გეორგია IV, ნან. II, 1952, გვ. 141)

№ 83

ფასიდი – Φάδιςα

ფასიდი – არის ან პაზარი (ათინა), შავი ზღვის პირზე, თანამედროვე პაზარი (ოფ-რიზესთან) – იგი ძველად პიტიუნტად იწოდებოდა (პიტიუსა), ანდა ძველი ქალაქი-პოლემენიონი, ამ ჟამინდელი ფატსა თურქეთში. იგივე – Φάδιςα.

პიტიუსა-პიტიუნტიდან იყო I მსოფლიო კრებაში მონაწილე ეპისკოპოსი, ტერიტორიულად ის იყო ლაზიკის ქვეყანაში მდებარე. აქ იდგა არმენიის დუკას (Dux) ჯარის ნაწილი. ბიზანტიის იმპერიამ თავის მიერ ხელდებულ არმენიაში ბიზანტიური ჯარების ხელმძღვანელად დანიშნა სამხედრო მოხელე, რომელსაც „არმენიის დუკა“ ეწოდებოდა. ერთ პერიოდში მისი ხელძღვანელობის ქვეშ მოექცა პონტოში განლაგებული ბიზანტიური ჯარების მმართველობაც. არმენიის დუკას, ზიგანას, მოხორას, სებასტოპოლის, როდოპოლისა და პიტიუნტში, როგორც ითქვა, ჰყავდა თავისი ჯარის ნაწილები.

ამასთან დაკავშირებით ნ. ადონცი წერს, რომ არმენიის დუკას განმგებლობა არ ვრცელდებოდა აფხაზეთის მიწა-წყალზე, არამედ ის იყო ე.წ. I არმენიისა და პონტოს სამხედრო გამგებელი, ამიტომაც მისი ჯარი იდგა არა აფხაზეთის ბიჭვინთაში, არამედ პონტოს პიტიუსაში, ე.ი. ლაზიკაში.

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობით, წმ. ნინომ იქადაგა ლაზეთშიც (მოაქცია იბერები და ლაზები); XVII ს-ის ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით, ჰოფში ნინომ დააარსა კათედრა, ეს უნდა იყოს ძველი პიტიუნტი, შესაძლოა VII-IX სს-ში ერქვა „ფასიდი“ (ახლაც აქ გავრცელებული ტოპონიმები და პუნქტები „ფაზ“, „ფას“, „პაზ“ ფუძე-ძირის მქონე, მაგალითად, „პაზარი“, „ესკიპაზარი“, „დერნეპაზარი“, „პაზარიოლუ“ და სხვა. ესენია „ფას“-„პაზ“ ფუძე-ძირის მქონე ტოპონიმები და დასახლებული პუნქტები), ანდა პოლემენიონ-ფატსას. Город также назывался Фа́нда (Φάβδα, Φαδισάνη, Φάδισα) и Фаца (Φάτσα). Friedrich Heinrich Theodor Bischoff. Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren und neuen Geographie. – 1829. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%82%D1%81%D0%B0#cite_note-7.

ნოტიცია IX

(გეორგია, IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 143)

მიტროპოლიტთა ნუსხა (როგორც ის აღწერილია კარტოფილაკიონში) და ნუსხა მიტროპოლიტებზე დაქვემდებარებული ეპისკოპოსებისა –

11. ეპარქია არმენიისა – სებასტიის [მიტროპოლიტი] (სებასტუპოლის ეპისკოპოსი, ნიკოპოლის, სატალის, კოლონიის, ბირესის ეპისკოპოსები);

12. ეპარქია ჰელენოპონტიისა – ამასიის [მიტროპოლიტი] (ამასიის, იბორის, სინოპის, ანდრაპის, ზილახის ანუ ლეონტოპოლის ეპისკოპოსები);

13. ეპარქია არმენიისა – მელიტენის [მიტროპოლიტი] (არკის, კუკუსის, არაბისის, არიარათის, კომანის ეპისკოპოსები);

17. ეპარქია პონტოპოლემონიაკისა – ნეოკესარიის [მიტროპოლიტი] (ტრაპეზუნტის, კერასუნტის, პოლემონიონის, კომანის ეპისკოპოსები);

27. ეპარქია ლაზიკისა – ფასიდის (Fasidos) [მიტროპოლიტი] (როდოპოლისის, საისენთა (აბესანთა), პეტრის, ზიგანევთა (ზიგანეთა – Ziganeon) ეპისკოპოსი).

ნოტიცია X
(გეორგიკა, IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 144-145)

სამიტროპოლიტოთა, საარქიეპისკოპოსთა და მიტროპოლიებისადმი დაქვემდებარებულ საეპისკოპოსოთა ნუსხა

11. სებასტიის სამიტროპოლიტო (არმენიის სებასტიას ექვემდებარება სებასტუპოლის, ნიკოპოლისის, სატალიონის, მერისის კათედრები);

12. ამასიის სამიტროპოლიტო (ჰელენოპონტის ამასიას ექვემდებარება ამინსის, სინოპის, ივორთა, ანდრაპის, ზალიხის (ლეონტოპოლის) კათედრები;

13. მელიტენის სამიტროპოლიტო;

33. ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო (ლაზიკის ტრაპეზუნტს ექვემდებარება – ხერიანთა, ხამაჩურისა, ხალხევისა, პაიპერტისა, კერამევისა, ლერიონისა, ვიზანტისა, საკავისა, სავიძიტისა, ხანძიორძისა, ოლნუტისა, ფასიანისა, ტოსერმანძისა, ანდაკისა, ზაარნიკისა – სულ 15 კათედრა);

55. კელძენეს სამიტროპოლიტო;

61. ალანიის სამიტროპოლიტო;

89. რიზეს სამიტროპოლიტო.

მთარგმნელს გამორჩენია და მერე შეუვსია –

„... 18. პოლემონის პონტოს ნეოკესარიას ექვემდებარება [კათედრები] კერასუნტისა, პოლემონიონისა, კომანისა, ალიისა, რიზესი, კოკისა, ევნიკისა. ესენი არიან არადისა, მარტიროპოლისა, იფსელისა. სულ 10 კათედრა“.

ნოტიცია – XI-XII საუკუნეების ვითარებას ასახავს.

VII-X 66.

ნოტიცია X (გეორგიკა IV, ნან. II, 1952, გვ. 144-145)

№ 85

ნოტიცია X (ა)
(გეორგიკა IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 147-172)

I. სიაში – კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ 85 მიტროპოლიტთა შორის დასახლებულია:

- 11. არმენიის – სებასტიის მიტროპოლიტი;
- 12. ჰელენოპონტის ამასიის მიტროპოლიტი;
- 13. არმენიის – მელიტენის მიტროპოლიტი;
- 18. ნეოკესარიის მიტროპოლიტი;
- 33. ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტი;
- 45. კამახის მიტროპოლიტი;
- 65. კერასუნტის მიტროპოლიტი.

II. სიაში – კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ 31 არქიეპისკოპოსთა შორისაა ... 20. მისთიის [სოტერიოპულის საარქიეპისკოპოსო].

III. სიაში – სამიტროპოლიტოებში შემავალ საეპისკოპოსო საყდართა შორის დასახლებულია:

11. არმენიაში სებასტიის სამიტროპოლიტოში – 1. სებასტუპოლის; 2. ნიკოპოლის; 3. სატალის; 4. კოლონიის; 5. ბერისის ეპისკოპოსები;

12. ჰელენუპოლისში – ამასიის სამიტროპოლიტოში – 1. ამინსის; 2. სინოპის; 3. იბორის; 4. ანტრაპოდის; 5. ზალიხის; 6. ზელის ეპისკოპოსები;

19. პოლემონის პონტოს – ნეოკესარიის სამიტროპოლიტოში – 1. კერასუნტის; 2. პოლემონიონის; 3. კომანის (ჰალიის); 4. ორიზის (კოკის, ევნიკის, არადასის, მარტირუპოლის, ჰიფსელის) ეპისკოპოსები;

34. [ლაზიკეში] – ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში – 1. ხერიანის; 2. ხამაზურის; 3. ხაიონის; 4. პაიპერტის; 5. კერამევის; 6. ლერიონის; 7. ბიზანის [საკაბის; ხაბიძიტის; ხანძიორზის; ოლნუტის; ფასიანის; ტოსერმანძისა; ანდაკის; ზარინაკის] ეპისკოპოსები;

47. არმენიის კამახის სამიტროპოლიტოში – 1. კელძინის (ხორძენას ?) ეპისკოპოსი ... სულ 8;

55. [კელძენეს სამიტროპოლიტოს...]. კორძენის ეპისკოპოსი.

ნოტიცია X (ბ) (გეორგია IV, ნან. II, 1952, გვ. 172-176)

კონსტანტინოპოლის სამიტროპოლიტოთა სიაში 11, 12 და 33-ე ნომრად დასახელებული სებასტია, ამასია და ტრაპეზუნტი.

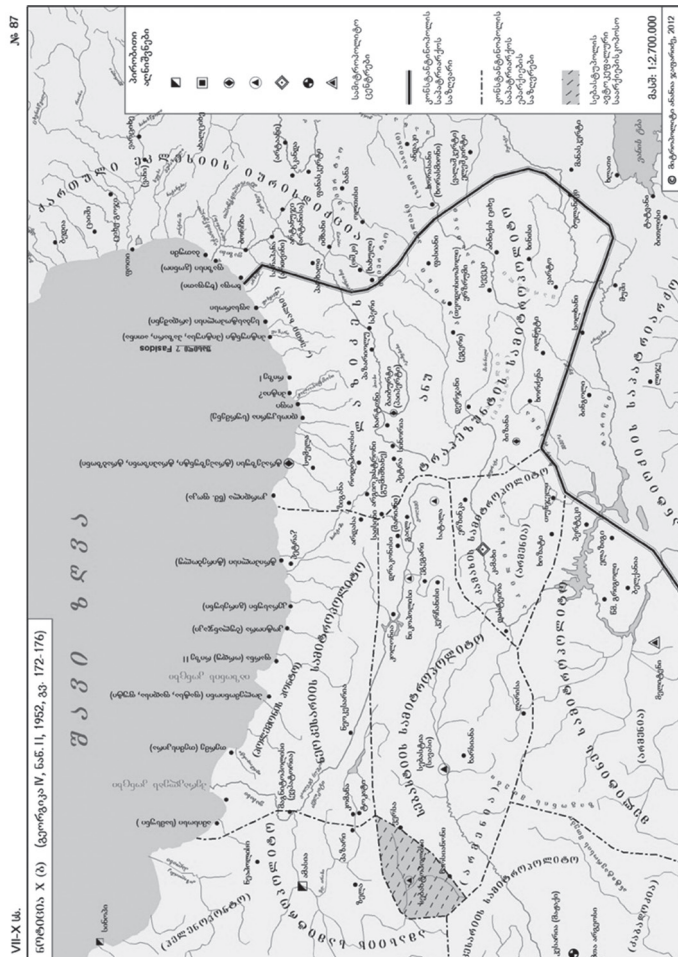
საარქიეპისკოპოსთა შორის „47. სებასტოპოლი“.

11. არმენიაში – სებასტიის სამიტროპოლიტოს: 1. სებასტოპოლის; 2. ნიკოპოლის; 3. სატალას; 4. ბერისის ეპისკოპოსები;

12. ჰელენოპონტოში – ამასიის სამიტროპოლიტოსი: 1. ამასიის; 2. სინოპის; 3. იბორის (ანუ პიმოლისის); 4. ანდრაპის; 5. ზალხის (ანუ ლეონტოპოლის) ეპისკოპოსები;

33. ლაზიკეში – ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს : 1. ხერიანის; 2. ხამაძურის; 3. ხახეის; 4. პაიპერის; 5. კერამევის; 6. ლერიონის; 7. ბიზანის ეპისკოპოსები;

46. კამახის სამიტროპოლიტოს: 1. კელძენეს ეპისკოპოსი.

**ნოტიცია X (გ)
(გეორგიკა IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 177-178)**

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სამიტროპოლიტოთა სიაში არიან ამასიას, ნეოკესარიასა და ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოები, ხოლო საარქიეპისკოპოსოთა შორის ერთ-ერთია – სოტერიოპოლისის არქიეპისკოპოსი;

12. ჰელენოპონტში ამასიის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან – 1. ამი-სიის; 2. სინოპის; 3. იბორის; 4. ანდრაპის; 5. ზალიას ეპისკოპოსები;

13. პოლემონიკონში ნეოკესარიის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან – 1. კერასუნის; 2. პოლემონის; 3. კომანას ეპისკოპოსები;

33. ლაზიკაში ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტს ექვემდებარებიან – 1. ხერ-იანას; 2. ხანატოძურის; 3. ხალის; 4. პაიპერის; 5. კერამევის; 6. ლერიონის; 7. ბიზანას.

**ნოტიცია X (დ)
(გეორგიკა IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 179)**

1. კაპადოკიის ეპარქია – კესარიის მიტროპოლიტი;

13. არმენიის ეპარქია – მელიტენის მიტროპოლიტი;

18. პოლემონის პონტოს ეპარქია – ნეოკესარიის მიტროპოლიტი;

33. ლაზიკის ეპარქია – ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტი.

საარქიეპისკოპოსო – ჯიქეთის ეპარქიაში – ხერსონისა, ბოსფორისა და მატრახისა.

I. ეკთესისები მოთავსებულია სხვადასხვა კრებულებში;

II. ეს ხელნაწერები ეკუთვნიან XVII-XVIII სს-ს.

მაგრამ მიიჩნევა, რომ:

ა) I, VI, VII, VIII და IX ეკთესისები დაწერილია ლეონ VI-ის მეფობამდე (886-911 წლებში).

ბ) II, III, IV, X, Xა, Xბ, Xგ, Xდ ეკთესისები დაწერილია ლეონ VI-ის მეფობის (886-911) შემდეგ.

ს. ყაუხჩიშვილმა შეცდომით მიიჩნია, რომ

ა) როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანას საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ დასავლეთ საქართველოში;

ბ) ასევე, მან თავისი შეხედულებით, VI და VIII ნოტიციებში სიტყვა „ამასია“ შეცვალა სიტყვა „აბასგიით“ ამიტომაც ამის შედეგად შეცდომით „ამასიის სებასტოპოლისის“ მაგიერ დაწერა „აბასგიის სებასტოპოლისი“, რითაც დაასკვნა, თითქოსდა, აფხაზეთში არსებობდა სებასტოპოლის ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი.

სებასტოპოლისი ნოტიციებში სულ მოხსენიებულია 4-ჯერ. ის იყო სადავო კათედრა ჰელენოპონტის ამასიის სამიტროპოლიტოსა და I არმენიის სებასტიის სამიტროპოლიტოს შორის. მიზეზი ამისა იყო ის, რომ ქალაქი სებასტოპოლისი თითქმის თანაბრად იყო დაშორებული ამასიასა და სებასტიას, ის მათ შორის მდებარეობდა. ამიტომაც ხან ამასიას სამიტროპოლიტოში შედიოდა და ხანაც სებასტიაში.

მაგალითად – VI და VIII ნოტიციებში სებასტოპოლისი შედის ამასიის სამიტროპოლიტოში.

III, IV, იმავე VIII, IX, X, Xა, Xბ ნოტიციებში სებასტოპოლისი II არმენიის სებასტიის სამიტროპოლიტოში შედის.

აღსანიშნავია, რომ შეცდომით I და VII ნოტიციებში ამასიის სამიტროპოლიტოს ნაცვლად ნოტიციებში წერია „აბასგიის ეპარქია“, ამის მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ XV-XVII საუკუნეებში, ამ ნუსხების გადაწერის დროს ამასია დამცრობილი, ხოლო აბაზგია – დიდი ქრისტიანული სახელმწიფო იყო.

ნოტიციებში იხსენიება „**ეპარქია ზიქიისა**“. იყო თუ არა ის ქართული ჯიქეთი – საკვლეფია, საქმე ისაა, რომ **ზიქიის ეპარქიაში შედიოდნენ ისეთი ცნობილი ქალაქები ყირიმის ნახევარკუნძულზე, როგორც იყო ხერსონესი და ბოსფორი**, მათგან ქართული ნიკოფსია ძლიერ იყო დაშორებული, ამიტომაც ზიქიის ეპარქიაში შემავალ ნოტიციებში – ხერსონესთან და ბოსფორთან ერთად ნახსენები მესამე ქალაქი – (Niksofeos) ნიკსოფეოს იყო არა ნიკოფსია, არამედ სწორედ ის როგორც იწერებოდა – ნიკსოფეა, ეს ქალაქი – ნიკსოფეა უნდა ყოფილიყო ხერსონესთან – ბოსფორის ახლოს, ხოლო ქართული ნიკოფსია სხვა მხარეს მდებარეობდა.

„ნიკსოფეოს“ არის არა ნიკოფსია, არამედ ხერსიონეს – ბოსფორის რეგიონში მდებარე რომელიღაც პუნქტი. ამ რეგიონს (ხერსონეს-ბოსფორის) ერქვა **Zixias-ZixXias** და არა ჯიქეთი.

ბრძოლა რიზესათვის მიმდინარეობდა ნეოკესარიის ამასიის სამიტროპოლიტოსა და ლაზიკის ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს შორის.

ერთ პერიოდში რიზემ მიიღო ორივესაგან დამოუკიდებელმა და ჩამოყალიბდა ცალკე სამიტროპოლიტოდ, მაგრამ საბოლოოდ ის მაინც ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს ეპარქიად გადაიქცა.

ორ-სამ ნოტიციაში აშკარა შეცდომით I არმენიას ეწოდება II არმენია, ხოლო სებასტოპოლი I ნოტიციით, ასევე შეცდომით, მიეკუთვნება როგორც სებასტიის სამიტროპოლიტოს (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 130) ისე „აბაზგიის სებატუპოლის ავტოკეფალიას“.

**V საუკუნის სამხედრო და სამოქალაქო თანამდებობათა
(Notitia Dignitatum)-ის რუკა**

არმენიის დუქსი და ზიგანა

(მოხორა, ისუპორტი, კენეპარამბოლე, პიტია, სებასტოპოლისი)

„K востоку от Зиганы, по сие время стоит древняя Мохора, стоянка римской когорты – chaszanenica равносильно Gizeninic reut. и может быть сопоставлена с нынешней Хадзано, древней у реки Деирмендере.

Usiortus – Issau Limen Appuaha, позднее Сусарния, ныне Сюрмене, гавань на Черном море вправо от Трапезунта.

Gaena parambola – kene parembole, новый лагерь –

Phitia u sebastopolis – некоторыми признаются за лазские укрепления Питиунт и Севастополь; на это справедливо возражают, что при составлении Not. dign., названные города еще не были подчинены римлянам, и власть дука не могла заходить так далеко“ (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, რუს. ენაზე, 1908, გვ. 100-101).

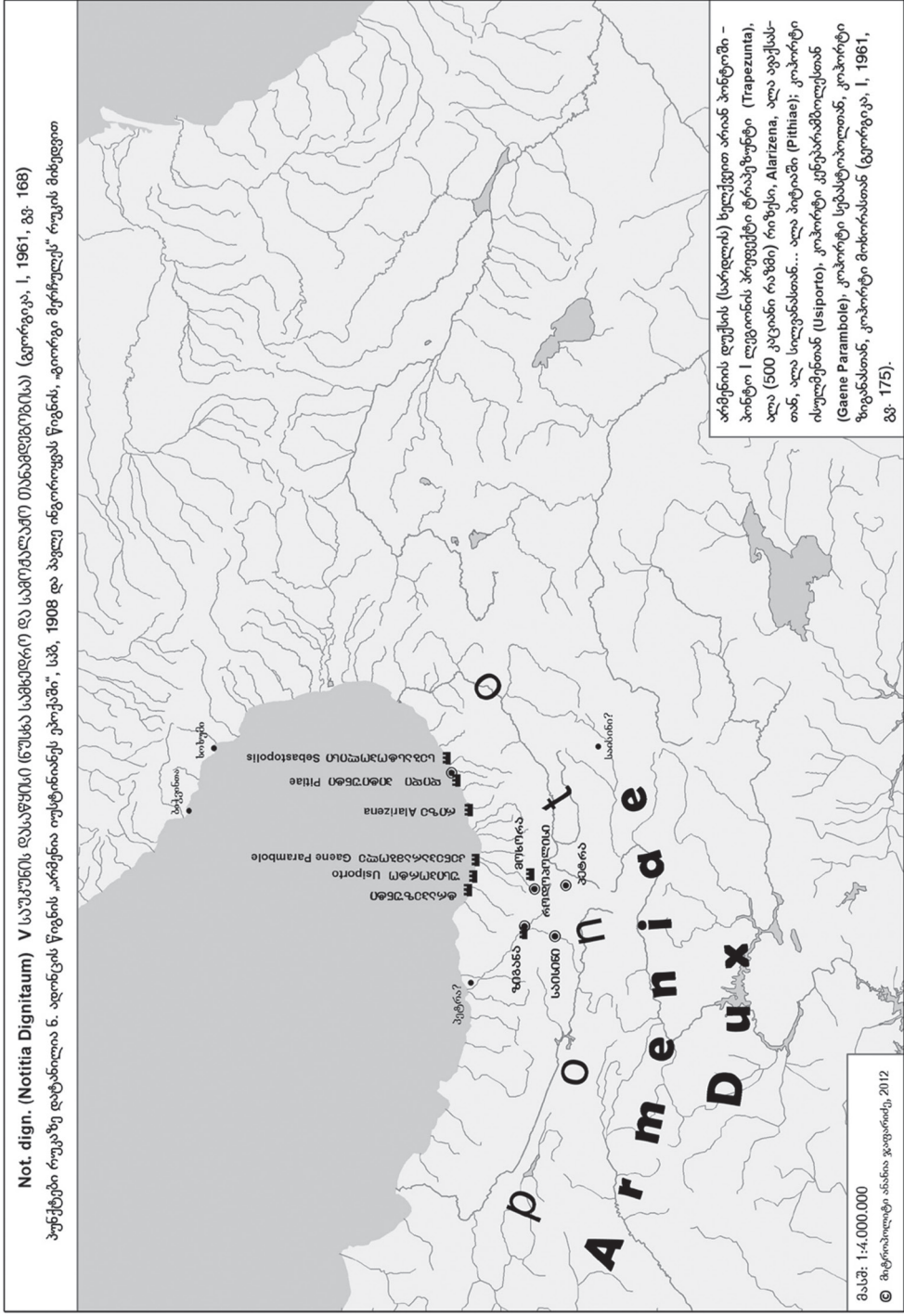
ე.ი. არმენიის დუკას საგამგებლოში შედიოდა 1) ზიგანა; 2) მოხორა; 3) ისსუპორტი (სურმენე); 4) კენეპარამბოლე; 5) პიტია; 6) სებასტოპოლისი.

თუ დავუჯერებთ ს. ყაუხჩიშვილს (მისი აზრი კი მთელმა ქართულმა ისტორიოგრაფიამ მიიღო XX ს-ში), მაშინ მუხურისი, ბიჭვინთა და სოხუმი არმენიის დუკას გამგებლობაში შედიოდა, რაც ასე არ იყო. არმენიის დუკას ხელისუფლება ასე შორს არ ვრცელდებოდა. ნ. ადონცის აზრით, ეს პუნქტები მდებარეობდა ხუფათამდე, ანუ „საქართველო-საბერძნეთის საზღვრამდე“, რაც სწორია.

ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, „მოხორა“ არის ისტორიული მუხურისი, პიტია – ბიჭვინთა, სებასტოპოლისი – კი სოხუმი. ნ. ადონცი კი – მოხორა ზიგანასთან მდებარეობდა, სებასტოპოლისი კი – ამასიასთან.

№ 39

V საუკუნე

არმენიის დუქის განსაგებელი – ტრაპეზუნტის ოლქი და ლაზიკა (პიტიუნტ-ოფ-რიზეს რეგიონი)

დასავლეთ საქართველო – „ქვემო ივერიად“ ანუ „ქვემო მამულად“ წოდებული ოლქი

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ XVII ს-ის უცხოელი საეკლესიო მოღვაწეები დასავლეთ საქართველოს პატრიარქს „უპირატესად“ მიიჩნევდნენ ზემო ივერიის (აღმოსავლეთ საქართველოს) პატრიარქთან შედარებით. ისინი ქვემო იბერიის, ანუ დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) კათალიკოსს პირდაპირ უწოდებდნენ „უფროსს კათალიკოსს“, ხოლო დასავლეთ საქართველოს უმაღლეს ხელისუფალს უწოდებდნენ „მთელი იბერიის მეფეთა მეფეს“. რა იყო ამის მიზეზი?

ამჟამად საყოველთაოდ არის გავრცელებული თვალსაზრისი, რომ მცხეთელი კათალიკოსი უპირატესი იყო აფხაზეთის კათალიკოსზე. „ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწმესი ეწოდებოდა“. ეს მართლაც, ძირითადად ასე იყო, მაგრამ XVII ს-სა და XVIII ს-ის დასაწყისში, რადგანაც აღმოსავლეთ საქართველო მაჰმადიანთა ხელში აღმოჩნდა, საერთაშორისო საეკლესიო წრეებში ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომ სწორედ ქვემო იბერიის, ანუ დასავლეთ საქართველოს მეთაური არის უპირატესი, სრულიად ივერიის საეკლესიო ხელისუფალი.

მართლაც, XVII ს-ის იერუსალიმელი პატრიარქი დოსითეოსი წერს:

„იბერიაში ორი ავტოკეფალიური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერიას, რომელსაც ძველად კოლხეთს და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში... ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე... იბერეები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა მეფედ“. (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“, ტომი II, 1998, გვ. 90).

XVII ს-ის მეორე იერუსალიმელი პატრიარქი ქრისანთი (ხრისანფი) იმავეს წერს:

„საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი ავტოკეფალიური არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს... არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარესს კათალიკოსად, ანუ მარტივად სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე, ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა იწოდება ქართლის, კახეთის, ალვანეთის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად“ (იქვე, გვ. 94).

აქედან კარგად ჩანს, რომ XVII ს-ის საერთაშორისო წრეები, რუსეთის ხელმწიფის კარი და ბერძნული საპატრიარქოები აღიარებენ, რომ დასავლეთ საქართველო, ანუ ქვემო იბერია, იმჟამად წარმოადგენდა საქართველოს სუვერენიტეტის და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ცენტრს. მართლაც,

ბიჭვინთელ კათალიკოსს, ოდიშის მთავრის მსგავსად, სრულიად საქართველოს უმაღლეს საეკლესიო ხელისუფლად მიაჩნდა თავისი თავი. მაგალითად, ბიჭვინთელი კათალიკოსი გრიგოლი საქმიან საბუთებსა და სიგელ-გუჯრებს ადასტურებდა ბეჭდით, რომელსაც ჰქონდა შემდეგი წარწერა: „გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოსი“ („ქართული სამართლის ძეგლები“, III, 1970, გვ. 675). ასე რომ, არ არის სწორი ამჟამინდელი თვალსაზრისი, თითქოსდა, ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართლის ეკლესიას გამოეყო. პირიქით, თავისი თავი აფხაზეთის კათალიკოსს სრულიად საქართველოს მწყემსად მიაჩნდა და ქრისტეს მიერ დადგენილად «ყოვლისა საქართველოსა» მამამთავრად. მის ამ უზენაესობას, როგორც ვთქვით, იმჟამინდელი საერთაშორისო წრეებიც ადასტურებდნენ. ამ ფონზე და აი ამ მნიშვნელობით არის სახელდებული ლევან II დადიანი ყოველი ივერიის ხელმწიფედ. უამრავი დოკუმენტიდან და სიგელგუჯრიდან ნათლად ჩანს, რომ ბიჭვინთის ღვთისმშობლის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს სამწყსოს, ქართველები შეადგენდნენ, ანუ იმჟამინდელ მეგრელებს, გურულებს, სვანებს, იმერლებს და სხვებს განვითარებული ჰქონდათ არა ვინრო კუთხური ტომობრივი თვითშემეცნება, არამედ ერთიანეოვნული. შესაბამისი დოკუმენტის დამოწმებამდე, უნდა ვთქვათ, რომ აღნიშნული კუთხეების მოსახლეობას ვინრო ადგილობრივი ეთნიკურ-ტომობრივი თვითშემეცნება განუვითარდათ XIX და XX სს-ში, რუსულ-კომუნისტურ-ათეისტური მმართველობის დროს.

ზემოთ აღნიშნულის დასამოწმებლად მოვიყვანთ ამონაწერს აფხაზეთის კათალიკოსის 1733 წლის სიგელიდან, რომელშიც კერძოდ, ნათქვამია: **„პირველწოდებულსა ანდრიას მიეცა ჩრდილოეთისა ქუეყანა მოქცევად, ჩვენებითა წმიდისა ღვთისმშობელისათა, რამეთუ ჩვენ ქართველნი მისი წილხედომილნი ვართ“** (იქვე. გვ. 727).

აფხაზეთის კათალიკოსი, პატრიარქად წოდებული აღნიშნული გრიგოლ ლორთქიფანიძე (1696-1742) კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, თავის სამწყსოს, ანუ **აფხაზეთის, სამეგრელს, გურიის, იმერეთის, სვანეთისა და დასავლეთ საქართველოს მთელ მოსახლეობას** „ჩვენ ქართველებს“ უწოდებს.

ბიჭვინთის ღვთისმშობლის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს მრევლი, წმიდა ანდრიას მიერ მოქცეული, მთელი დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ეთნიკური ქართველებია ამ დოკუმენტის თანახმად. ეს არის უეჭველი მოსაზრება იმ დროისათვის, ამიტომაც იყო ამ ხალხის სახელმწიფო, კულტურისა და საეკლესიო ენა მხოლოდ და მხოლოდ ქართული (უძველესი ხანიდანვე). სწორედ ამ ქართველობის გამო განდევნეს აფსუა-ჩერქეზებმა თავისი კათედრებიდან ჯერ ბიჭვინთის კათალიკოსი, შემდეგ კი დრანდის, მოქვისა და ბედიის ეპისკოპოსები. მათი მრევლი კი, ისტორიული სამეგრელოს მოსახლეობა, ტყვეებად დაიტაცეს.

XIX ს-მდე ქართული ისტორიოგრაფია დაბეჯითებით ავითარებდა აღნიშნულ თვალსაზრისს. ეროვნული საისტორიო სკოლის ბოლო წარმომადგენელი თეიმურაზ ბატონიშვილი ამიტომაც წერდა, რომ **„აფხაზეთი ნაწილია**

ივერიის ქვეყნისა – ქვემოსა შინა ივერიასა, რომელსაცა ეგრისი სახელსძევს... მეგრელთა სამთავრო ქვემოისა ივერიისა არს ნაწილი. გურიის სამთავრო ქვემოისავე ივერიისა შავიზღვისპირია. სვანნი, ჯიქეთი, ქვემოის ივერიისავე არიან ნაწილნი. ქართლი ივერიისა არს ერთი ნაწილთაგანი, რომლისაცა სამთავრო არს სამცხე-საათაბაგო... ალვანია ანუ კახეთი ივერიისა არს ერთი ნაწილთაგანი, რომლისაცა სამთავრონი არიან შაქისი და შირვანი, ვიდრე ზღვრამდე კასპიისა“ (თეიმურაზ ბაგრატიონი. „საქართველოს ისტორია“, 1858 წ.).

ძველი ქართული საეკლესიო და საერო ისტორიოგრაფიის თანახმად, ივერია, ანუ ქართლი, ორ გეოგრაფიულ ნაწილად იყოფოდა. ერთს ერქვა ქვემო ქართლი, ანუ ქვემო ივერია, მეორეს კი – ზემო ქართლი, ანუ ზემო ივერია.

მაშასადამე, ქვემო ქართლი ისტორიულ ეპოქაში ეწოდებოდა არა თბილისის სამხრეთით მდებარე მინა-წყალს, თანამედროვე ბოლნისისა და დმანისის რაიონებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს. ხოლო ზემო ქართლი, ანუ ზემო ივერია ეწოდებოდა მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს.

უძველესი საბუთები მოწმობენ თვალსაზრისს, რომ იბერია, ანუ საქართველო, ორ გეოგრაფიულ ნაწილად, ზემო და ქვემო ქვეყნებად იყოფოდა. 1790 წელს შედგენილ „ერთობის“ ტრაქტატში, რომელსაც საქართველოს ყველა ნაწილის წარმომადგენელი აწერდა ხელს, „ქვემო ივერია“ ეწოდება დასავლეთ საქართველოს, – „საიმერეთოსა მეფესა, მთავარსა ოდიშისა, მთავარს გურიისა და ერთობით თავადთა აზნაურთა და ერთა ქვემოისა ივერიისა“ („ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ. II, 1965, გვ. 502). ამ ერთობის ტრაქტატიდან ჩანს, რომ იმ არეალს, რომელსაც ამჟამად ვუწოდებთ დასავლეთ საქართველოს, ძველად უწოდებდნენ ქვემო ივერიას. იქვე აღნიშნულია, რომ ზემო ივერია არის ქართლ-კახეთი მესხეთთან ერთად. ეს მოსაზრება, თავისთავად იგულისხმება ყველა ძველ საბუთში. მაგალითად: XI ს-ში, დაახლოებით 1058 წელს, გამოცემულ ბაგრატ IV ს-ის სიგელში ოპიზარ და მიჯნაძორელ მამებისადმი, ამავე თვალსაზრისით არის ნახმარი ტერმინი „ყოველთა ხევთა ზემოთა და ქვემოთა“. კერძოდ, ამ საბუთში ნაბრძანებია, რომ ერთი საეკლესიო საბუთის განსახილველად ბაგრატ მეფის დარბაზის კარზე შეიკრიბნენ „მღვდელ-მოძღვარნი, ერისთავნი და ყოველთა ხევთა ზემოთა და ქვემოთა აზნაურნი და მეცნიერნი“ („ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, 1984, გვ. 33).

იმჟამად, XI ს-ში, საქართველო შედგებოდა ორი ნაწილისაგან, ეს იყო ყოფილი აფხაზთა სამეფო და ქართველთა სამეფო. ერთი მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს, მეორე კი – აღმოსავლეთის დიდ ნაწილს. სიადგილისათვის დოკუმენტების შედგენის დროს ერთს უწოდებდნენ „ქვემო მამულს“, მეორეს კი – „ზემო მამულს.“

ბაგრატ III დროსაც, ქუთაისის ეკლესიის კურთხევის დროს შეიკრიბა „ყოველნი დიდებულნი, ზემონი და ქვემონი მამულისა და სამეფოსა მისსა მყოფნი“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 28).

სხვა საბუთებიდანაც ჩანს, რომ ქვემო ქვეყანა, ქვემო საქართველო ეწოდებოდა დასავლეთ საქართველოს. მაგალითად, როდესაც ქვეყნის მტრები-

საგან გაძლიერებული ლიპარიტ ბაღვაში შეებრძოლა საქართველოს მეფეს, მას აუღია ზემო ქვეყნის ყველა უმთავრესი ციხე – არტანუჯი, ყველი, უფლისციხე, ბირთვისი და კლდეკარი. ამით, ფაქტობრივად, ლიპარიტი გადაიქცა აღმოსავლეთ საქართველოს მფლობელად. ამიტომაც წერდა მემამათიანე – „მოირჭუნა ლიპარიტ ზემოსა ქვეყანასა და აღიხუნა ციხენი“ („ქართლის ცხოვრება“, I, გვ.303), „ლიპარიტ მოირჭუნა ზემოსა კერძსა დაუფლებად“ (იქვე, გვ.304), თუ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს, ანუ „ზემო ქვეყანას“ დაეუფლა ლიპარიტი, რალა დარჩა მეფეს? მემამათიანე პასუხობს: – „ხოლო ბაგრატ აქუნდა ქვემოთი დაწყობით“ (იქვე).

მაშასადამე, ლიხს ქვემოთა ქვეყანა, ანუ „ქვემო საქართველო“ მეფეს დარჩა იმჟამად, მაგრამ შემდგომ ლიპარიტი დამარცხდა, ამიტომაც ბაგრატ IV „ეუფლა ზემოსა და ქვემოსა თავის მამულსა“ (იქვე, გვ. 296), ამიტომაც, როდესაც ბაგრატ IV ოპიზისა და მიჯნაძორის მონასტერთა შორის დავის გადაჭრის შესახებ წერს – „შევკრიბენ ყოველთა ხევთა ზემოთა და ქვემოთა აზნაურნი“, აქ „ზემოს“ ქვეშ, როგორც აღინიშნა, აღმოსავლეთ საქართველო იგულისხმება, ხოლო „ქვემოთას“ ქვეშ – დასავლეთ საქართველო. ასეთივე თვალსაზრისი არის გატარებული დავით აღმაშენებლის ანდერძშიც: მას თავის შვილისათვის, დემეტრესათვის, გადაუცია ორივე ქვეყნის საგანძურნი, კერძოდ კი – „მივეც საჭურჭლენი ჩემნი ზემონი და ქვემონი“ („ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, 1984, გვ. 62). ე.ი. მეფეს ორი საჭურჭლე, ანუ საგანძური ჰქონია, ერთი ზემო ანუ აღმოსავლეთ საქართველოში, მეორე კი ქვემო, ანუ დასავლეთ საქართველოში.

ზემო და ქვემო, იმერი და ამერი მრავალ დოკუმენტში გვხვდება. ეს ეკლესიის ისტორიისათვის იმითაა საინტერესო, რომ, როგორც ითქვა, დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს, უცხოელეები „ქვემო ივერიის საარქიეპისკოპოსოს“ უწოდებდნენ, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს „ზემო ივერიის საარქიეპისკოპოსოს“ (ა. ჯაფარიძე. „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“, ტ.II, გვ. 89-96). აღნიშნული თვალსაზრისი საეკლესიო საბუთებშიც არის ასახული. მაგალითად, ანტონ კათალიკოსი თავის თავს „ზემოისა საქართველოს პატრიარქს“ უწოდებდა. („ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ.III, 1970, გვ. 965).

საქართველოს ნაწილებს ზემო და ქვემო უნდა დარქმეოდა არა X-XI ს-ის გაერთიანების ეპოქაში, არამედ უძველეს დროსვე. მაგალითად, ნ. ბერძენიშვილი ქართლის ცხოვრებაში დაცულ VII ს-ის შესაბამისი ცნობის – „შეითქვეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი ზემონი და ქვემონი“ („ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 217), წერს: „გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ „ზემონი“-ში იგულისხმებოდა ქართლის ერისთავები, „ქვემონი“-ში ეგრისის, არგვეთის და ეგრისწყალის ქვემოთი“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, მასალები ისტორიული გეოგრაფიისათვის, 1990, გვ. 632).

ამ საბუთში „შეითქვეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი ზემონი და ქვემონი“ ნათლად ჩანს, რომ ყოველი ქართლი იყოფა ორ გეოგრაფიულ ზემო და ქვემო ნაწილებად. ქვემო ქართლი ეწოდებოდა დასავლეთ საქართველოს,

ხოლო ზემო ქართლი – აღმოსავლეთ საქართველოს. ეს თვალსაზრისი ჩვენს მატრიანეებში გვხვდება წინა საუკუნეთა აღწერის დროსაც. მაგალითად, ფარსმან ქველის შვილიშვილმა ამაზასპმა ჩრდილოკავკასიელებთან ომის დროს მოუხმო ქვეყნის ორივე ნაწილის ერისთავებს – „მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავალისანი, ერისთავი კახეთისა, ხუნანისა, სამშვილდისა, და ვიდრე მოსვლამდე დასავლეთისა ერისთავებისა მოვიდეს ოვსნი“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 55). დასავლეთის ერისთავების ქვეშ რომ ნამდვილად იგულისხმება ეგრისისა და მიმდებარე ქვეყნების ერისთავები, ამის შესახებ იქვე გვაძენობს მემატრიანე. ამაზასპი, რადგანაც მან მრავალი წარჩინებული ამონყეცთა, „ამისთვის მოიძულეს იგი ერმან ქართლისამან“ (იქვე, გვ. 57). ამ მიზეზის გამო მას თურმე განუდგნენ დასავლეთის ერისთავები. მემატრიანე წერს: „განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (იქვე). კარგად ჩანს, რომ ქართლი I-II სს-შიც მოიცავდა აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოს, და ქვეყნის ადმინისტრაციული დაყოფის შესაბამისად, იმჟამად დასავლეთის ერისთავები იყვნენ ეგრისის, ოძრხისა, კლარჯეთისა და წუნდის ერისთავები. კერძოდ კი, ეგრისში ყოფილა ორი ერისთავი, ხოლო ეგრისის მოსახლეობა „ქართლის ერია“ სხვა კუთხეთა მცხოვრებლებთან ერთად.

ჩვენი მატრიანეების მიხედვით, ეგრისი თვითონ იყო შემქმნელი ზოგადეროვნული ქართული სახელმწიფოებრიობისა, კერძოდ, ჩამომყალიბებელი ყოველი ქართლის სახელმწიფოსი, ქრისტეს შობამდე IV-III სს-ში მეფეების აზონისა და ფარნავაზის დროს. ჩვენი ყველა მატრიანე, „ქართლის ცხოვრება“ თუ „მოქცევა ქართლისა“, ასევე ყველა სხვა საბუთი და წერილობითი ძეგლი დაბეჯითებით ღალადებს, რომ ფარნავაზი ვერ შექმნიდა ყოველი ქართლის სამეფოს ეგრისის ერისთავის, ქუჯის მონაწილეობის გარაშე.

ფარნავაზის მიერ შექმნილ ქართლის სამეფოში შედიოდა დასავლეთი საქართველო ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე. მდინარე ეგრისწყალი ყოფილა იმჟამინდელი ქართლის სამეფოსა და საბერძნეთის სახელმწიფოს შორის საზღვარი. მდინარე ეგრისწყლის (სავარაუდოდ, ეს არის მდინარე ლალიძგა) იქეთ მცხოვრები ქართველობა ვიდრე მდინარე ყუბანამდე (მდინარე მცირისა ხაზარეთისა) თავის სახელმწიფოებრივ საზღვრებში მოუქცევია „საბერძნეთს“. ამიტომაც ამ მხარის მოსახლეობა ვერ შესულა ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში. ხოლო მდინარე ეგრისწყლის აქეთ ფარნავაზს მეფეს დაუარსებია ადმინისტრაციული ერთეულები – ეგრისის საერისთავო და არგვეთის საერისთავო.

ფარნავაზამდე, „მოქცევაი ქართლისაის“ სიტყვით, ალექსანდრე მაკედონელის დახმარებით ჩამოყალიბებულ ქართლის სამეფოში შედიოდა ეგრისი ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე. „მოქცევა ქართლისას“ შატბერდისეული რედაქცია წერს: „თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა ძე არიან ქართლისა მეფისა და მას მიუბოძა მცხეთაი საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთა ცროლისა“ („ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წიგნი I, 1964, გვ. 81).

მაშასადამე, უძველესი ქართული მატრიანის თანახმად (რომელსაც ხმა-რობდნენ და კითხულობდნენ სინას მთაზე მლოცველი ბერები VII-VIII-IX საუკუნეებში და იყენებდნენ მას საეკლესიო საკითხავად, რადგანაც წიგნს ერქვა „მოქცევაი ქართლისაი“), ეგრისი, ანუ დასავლეთი საქართველო იმთავითვე შედიოდა პირველი ერთიანი სახელმწიფოს შემადგენლობაში, რომელსაც ქართლის სამეფო ერქვა. ამასვე ადასტურებს „ქართლის ცხოვრებაც“. აზონს ქვეყნის ორივე კუთხეში დაუმყარებია სასტიკი მმართველობა, ამიტომაც ქუჯი წერდა ფარნავაზს „გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა, აწყუდილთა მისგან“ (ქ. ც. I, გვ. 22). ამ «ყოველთა ქართველთა» ქვეშ იგულისხმება ეგრისის მოსახლეობაც, რადგან აზონს თავისი სისასტიკე ქვეყნის ორივე მხარეში გამოუმჟღავნებია. «ყოველთა ქართველთა» ქვეშ ეგრისის მოსახლეობაც იგულისხმებოდა და ეროვნული მთლიანობის განცდა იმჟამადაც ჩამოყალიბებული რომ იყო, ეს კარგად ჩანს ქუჯი ერისთავის სიტყვიდან ფარნავაზის მიმართ – „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი. ან ნუ შურობ ხუასტაგსა შენსა, რათა განვამრავლნეთ სპანი; და უკეთუ მოგუეცეს ძლევა, შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“ (ქ. ც. ტ. I, გვ. 22).

ქუჯიმ მოუწოდა ფარნავაზს, რომ უპირველეს ყოვლისა, ჩამოეყალიბებინათ ჯარი, სპა. იქვე, ეგრისშივე, შეკრიბეს ურიცხვი მხედრობა – „ეგრისით შეკრბეს ურიცხვნი სპანი“, ამ სპას ეწოდება მხედარნი ქართლისანი „ფარნავაზს განემრავლნეს მხედარნი ქართლისანი“ (იქვე, გვ. 23). ერთიან ქვეყანას, როგორც ითქვა, ერქვა ქართლის სამეფო, ანუ „ყოველი ქართლი“. სატახტო ქალაქ არმაზიდან ფარნავაზ მეფე ხშირად სტუმრობდა ქვემო ივერიას, ქვემო ქართლს, ე.ი. ეგრისს და კლარჯეთს – „ჟამითი-ჟამად მივიდის ეგრისს და კლარჯეთს, მოიკითხნის მეგრელნი და კლარჯნი და განაგის ყოველი საქმე“ (ქ. ც. I, გვ. 25). ამ ერთიან სახელმწიფოში ფარნავაზმა ბერძენთა დამარცხების შემდეგ „განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა, და მან შექმნა მწიგნობრობაი ქართული“ (იქვე, გვ. 26). აქედან ჩანს, რომ ქრისტეს შობამდე IV-III საუკუნეებში საერთო ქართველური, ანუ ფუძე ქართული ენა ჯერ კიდევ მთლიანი იყო და მისგან არ იყო გამოყოფილი მეგრული და სვანური დიალექტები. ამიტომაც შეძლო მეფე ფარნავაზმა ამ ფუძე ქართული ენის ფიქსირება და მისი გამოცხადება სახელმწიფო ენად. ენობრივადაც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა იდენტური რომ იყო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან, მიგვითითებს სტრაბონის ცნობა. სტრაბონი საუბრობს სვანების ტომის შესახებ, რომლებიც დიოსკურიასთან ცხოვრობდნენ და წერს, რომ ეს სვანები დიდი ხალხია, მრავალრიცხოვანი, შეუძლიათ ორასი ათასი მეზრძოლის გამოყვანა და მათ „ზოგიერთები უწოდებენ აგრეთვე იბერიელებს“ (სტრაბონი, XI, II, 18), ცხადია, იმ „ზოგიერთების“ ქვეშ, რომლებიც სვანებს იბერიელებს უწოდებდნენ, მოიაზრება არა შემთხვევითი ადამიანები, არამედ სტრაბონისათვის ავტორიტეტული გეოგრაფოსები, ისტორიკოსები, ასევე სვანების ტომის თვითმხილველები. მათი განცხადება, რომ სვანები იგივე იბერები არიან,

იმით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, რომ საერთო ქართველური ენა ამ 2000 წლის წინ, სტრაბონის ეპოქაში, ცხადია, ნაკლებ დიფერენცირებული იყო და ჯერ კიდევ საერთო იყო აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობისათვის. როგორც ვთქვით, ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული სტრაბონამდე სამასი წლით ადრე მცხოვრები მეფე ფარნავაზის მიერ ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადება დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში.

აღსანიშნავია, რომ სტრაბონი სიტყვა იბერიას ახსენებს სწორედ დასავლეთ საქართველოს აღწერის დროს. კერძოდ, ის წერს, რომ სვანების ტომის ქვეყანაში მთის მდინარეებს ჩამოაქვთ ოქროს მარცვლები, რომელთაც აგროვებენ ტყავგადაკრული ფაცერებით. მსგავსადვე აგროვებენ ოქროს მარცვლებს უფრო ძველ იბერიაში, ნამდვილ იბერიაში, რომელიც ევროპის დასავლეთითაა (იგულისხმება ესპანეთი) და რადგანაც იქაც და სვანების ქვეყანაშიც ოქროს მსგავსი, ერთნაირი წესით აგროვებდნენ, ამიტომაც აღმოსავლეთის ამ ქვეყანასაც, დასავლეთის მსგავსად, იბერია ეწოდა. მაშასადამე, სტრაბონისათვის სვანების ქვეყანა, ანუ ოქროს მარცვლის ჩამომტანი მდინარეების მხარე იბერიაა და აღმოსავლეთ საქართველოსაც იბერია ეწოდება. ასე რომ, სტრაბონისთვისაც დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთთან ერთად გარკვეულ მთლიანობას შეადგენს. სტრაბონის რუსულ თარგმანში ნათქვამია: «В их стране, как передают, горные потоки приносят золото, а варвары ловят его решетками и косматыми шукурами. Отсюда, говорят возник миф о золотом руне. Некоторые называют их также иберийцами одинакого с западными – от золотых россыпей, находящихся в обеих странах. Соани применяют для наконечников стрел яд» (სტრაბონი, XI, II, 19).

აქედან ჩანს, რომ ოქროს სანმისის ქვეყანა სტრაბონისათვის იბერიაა, ხოლო მოსახლეობა იბერებად იწოდება.

მაშასადამე, კოლხეთი, ანუ დასავლეთ საქართველო ნამდვილად უძველესი დროიდანვე იბერიადა, ანუ ქვემო იბერიადა, იწოდებოდა. ამიტომაც არ არის გასაკვირი, რომ სტრაბონის აღწერით, კოლხეთში მრავალი ტომი ცხოვრობს, მათ შორის მესხებიც. ცენტრალურ კოლხეთს სტრაბონი პირდაპირ უწოდებს მოსხების ქვეყანას, სადაც კოლხების ყველაზე უმთავრესი სამლოცველო იმყოფებოდა. – Страна мосхов, в которой находится святилище. (სტრაბონი, XI, II, 18).

საერთოდ, სტრაბონის სიტყვით, მის დროს კოლხიდის დიდი ნაწილი ზღვის პირზე იყო განლაგებული (სტრაბონი, XI, II, 17). ის წერს, რომ კავკასიის სხვადასხვა ტომებს უჭირავთ კავკასიის ძალზე უმნიშვნელო მიწა, ხოლო აღბანელებსა და იბერიელებს – უმეტესი. «Прочие народы, живущие около кавказа, занимают скудные и незначительные пространства земли, напротив Албанийских и иберийских племен, которые как раз занимают большую часть» (სტრაბონი, XI, II, 19).

სტრაბონამდე კიდევ უფრო ადრე, ალბათ ფარნავაზის დროს, ქართლის სამეფოში, ანუ იბერიაში, შედიოდა პარიადრეს, ხორძენესა და გოგარენეს

პროვინციები. რომელნიც სტრაბონის სიტყვით, სომხებს ნაურთმევიათ იბერიელებისათვის. სტრაბონისავე ცნობით, ამ მხარეებში მცხოვრები ხალხები ივინყებდნენ მშობლიურ (ქართულ ენას) და იწყებოდა მათი არმენიზაცია, გასომხება. სტრაბონი წერდა: «Поэтому все эти народности теперь говорят на одном языке» (სტრაბონი XIV, II, 5). მამასადამე, სტრაბონის ცნობით, იბერიელები კავკასიის უდიდესი ხალხი იყო. მათ რიცხვს მიეკუთვნებოდნენ სვანები და დასავლეთ საქართველოს სხვა ტომებიც.

სტრაბონის ეს ცნობა ჩვენ გვეხმარება გავიგოთ ფარნავაზის მიმართ ნათქვამი ქუჯი ერისთავის სიტყვები: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“ („ქართლის ცხოვრება“, I, 22). თუ არა ეთნიკური მთლიანობა, სხვაგვარად შეუძლებელი არის გაგება იმისა, თუ რატომ უნდა ეწოდებინა დასავლეთ საქართველოს ფაქტობრივ ლიდერს, რომელსაც უნარი შესწევდა თავის ქვეყანაში სპის შეკრებისა, ერთი მცხეთელი ჭაბუკისათვის, რომელმაც შემთხვევით განძი იპოვა – „უფალი“. ქუჯის შეეძლო განძი წაერთმია კიდეც ფარნავაზისათვის და დაეპატიმრებინა, მაგრამ ჩვენი აზრით, სტრაბონი გვიხსნის ქუჯისა და ფარნავაზის ურთიერთობის აღნიშნულ მიზეზს. კერძოდ, სტრაბონი წერს, რომ იბერთა ქვეყანაში ხალხი დაყოფილია ოთხ ფენად. ერთ უმთავრეს ხარისხს შეადგენს ყველაზე უფროსები, ანუ ძველი ქართულით რომ ვთქვათ „უფლები“, „უფალნი“. მათი რიგებიდან, სტრაბონისავე ცნობით, ირჩევდნენ მეფეებს ნათესაობისა და ასაკის უფროსობის მიხედვით. ამასთანავე, ამავე უფალთაგან ირჩევდნენ მეფის შემდგომ მეორე პირს, რომელიც იყო უმაღლესი მსაჯული და მხედართმთავარი. მეორე ფენის, ანუ ხარისხის ადამიანებისაგან ირჩევდნენ ქურუმებს, რომელთაც ამასთანავე ევალებოდათ მეზობელთა შორის ურთიერთობების მოგვარებაც (სტრაბონი, XI, III, 6.).

ქართლის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ფარნავაზი იყო არა უბრალო ჭაბუკი, არამედ სტრაბონისეული უფალთა ფენის გამორჩეული წევრი, რომელთაგანაც ირჩევდნენ მეფეებს ნათესაობის ხარისხისა და ასაკის მიხედვით. ქუჯიც, ჩანს, იბერიელთა ამ უფალთა ფენის წევრია. ე.ი. ქუჯი და ფარნავაზი ერთი წრის, ანუ ერთი სამეფო დინასტიის უმაღლესი წევრები არიან. მათ შორის უფროსი უნდა გაირკვეს შესაბამისი არსებული წესის მიხედვით. კერძოდ, მათ შორის უპირატესი იქნება ის, რომელიც უფროსი არის ნათესაობის ხარისხისა და ასაკის მიხედვით. როგორც ჩანს, ქუჯისა და ფარნავაზს შორის ნათესაობის ხარისხის მიხედვით და, შესაძლოა ასაკითაც, ფარნავაზი უპირატესი იყო, ამიტომაც უთხრა მას ქუჯიმ – „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა (ე.ი. უფალთა წრის წევრი), შენ გმართებს უფლობა ჩემი (ე.ი. ნათესაობის ხარისხით უმეტესობის გამო), შენ ხარ უფალი ჩვენი (ე.ი. სამეფო ტახტი შენ გეკუთვნის ამ წესების შესაბამისად) და მე ვარ მონა შენი (ანუ მე უფრო დაბალ საფეხურზე ვდგავარ „უფალთა წრეში“ შენთან შედარებით). სტრაბონი გვიხსნის პირველი ერთიანი საქართველოს „ივერიის“ სახელმწიფოს ჩამოყალიბების სურათს.

კოლხეთსა და იბერიაში, რომ ნამდვილად ერთი სამეფო დინასტია მეფობდა, ამის შესახებ ტაციტუსიც (50-117) გვაძლევს შესაბამის ცნობას – პართელებთან იბერების ბრძოლის აღწერისას ტაციტუსი საუბრობს მეფე ფარსმანის შესახებ. ეხება იბერიის სამეფო დინასტიისა და იბერების წარმოშობის საკითხს. ტაციტუსისათვის იბერების სამეფო დინასტია კოლხებშია ჩამოყალიბებული და ამიტომ კოლხეთი იბერიის დინასტიური მთავრობის ქვეშ იმყოფება. საერთოდ კი, მისი აზრით, იბერები კოლხებისაგან წარმოიქმნენ კოლხებში იასონის გამეფების შემდეგ.

ძველი ბერძენი ავტორების დიდი ნაწილის თვალსაზრისით, კოლხები, იბერები და საერთოდ კავკასიის მოსახლეობა ერთგვარი, მონათესავე ბალკანურ-თესალიური წარმოშობის ხალხია და შთამომავლები არიან არგონავტებისა. ტაციტუსი კერძოდ წერს: „იბერები და ალბანელები ამბობენ, რომ თესალიელებისაგან არიან წარმოშობილნი იმ დროს, როცა იასონი მედეას ნაყვანის შემდეგ უკან დაბრუნდა აიეტის ცარიელ სასახლესა და თავისუფალ კოლხებში“ (ტაციტუსი, ანალები, 6, 34). მისი აზრით, კოლხები არგონავტების შთამომავლები არიან, იბერები და ალბანელები მათგან წარმოიშვნენ. ერთი სიტყვით, ტაციტუსისთვის იბერები და კოლხები ერთი ეთნოსია და იბერები კოლხებს ეწოდათ შემდგომ საუკუნეებში. მისი აზრით, იბერების წარმოშობისა და მათი ეთნოგრაფიული ჩვევების წყარო კოლხებია.

აღსანიშნავია, რომ ტაციტუსის ეს მოსაზრება თითქმის ეთანადება ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაზრის, რომლის მიხედვითაც, დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ერთი ეთნოსია და შთამომავალი არის „არიან-ქართველებისა“. მაგალითად, „მოქცევაი ქართლისაის“ თანახმად, სამხრეთში მდებარეობდა ქვეყანა არიან-ქართლი, რომლიდანაც მეფის ძე აზონის მიერ გამოყვანილი მოსახლეობა თანაბრად დასახლდა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. ამიტომაც აზონის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს საზღვარი გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე (ძეგლ. I, 1964, გვ. 81). როგორც ვიცით, მდინარე ეგრისწყალი ამჟამად გაედინება აფხაზეთში. მაშასადამე, აზონის მიერ შექმნილ სახელმწიფოში, ქრისტეშობამდე IV-III სს-ში, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად შედიოდა დასავლეთ საქართველოს უმეტესი ნაწილი.

აღსანიშნავია, რომ ქართველი საეკლესიო მამების თვალსაზრისით, კერძოდ კი დავით აღმაშენებლის მოძღვრის არსენ ბერის სიტყვით, ამ სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობის, ანუ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხის ენა იყო ერთი „არიან-ქართველთა“ ენა. არსენ ბერი წერდა: „ჩვენ შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენაი მათი ვუნყით“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. III, გვ. 47). აქედან ჩანს, რომ ძველ ქართველ ავტორთა თანახმადაც, ქართველთა ეროვნულ-ეთნიკური ცნობიერება ჩამოყალიბებული იყო უკვე სამხრეთით მდებარე ქვეყანაში არიან-ქართლში და ამ ხალხის ენა, ანუ არიან-ქართველთა ენა შემდგომ გადაიქცა ქართლის სამეფოს ანუ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სახელმწიფო კულტურისა და საეკლესიო ენად.

სად მდებარეობდა ქვეყანა არიან-ქართლი? სხვადასხვა მოსაზრება არის გამოთქმული ამ საკითხის შესახებ. ტაციტუსისა და სხვა ბერძენ-რომაელი მწერლების ცნობებზე დაყრდნობით, ჩვენ ალბათ შეიძლება ვთქვათ, რომ „არიან-ქართლი“ მდებარეობდა ისტორიულ კოლხეთში, რომელსაც შემდგომ ლაზიკასაც უწოდებდნენ, კერძოდ კი, თანამედროვე ტრაპიზონის ოლქში. როგორც ვიცით, ამ ვრცელ ქვეყანას ძველი ქართული წყაროები უწოდებდნენ ასევე „სოფელი მეგრელთა“.

მოსაზრება ტრაპიზონის მიმდებარე ქვეყანაში (ანუ ისტორიულ ქალდე-აში) რომ მდებარეობდა „არიან-ქართლი“, მიგვითითებს ის ფაქტი, რომ პონტოს სამეფოს მითრიდატების დინასტიის დამფუძნებელი სპარსეთის მეფის დარიოს III-ის სატრაპი მითრიდატე, რომელიც ამ აღნიშნულ მხარეებს, ანუ ისტორიულ ქალდეას განაგებდა, იწოდებოდა „კიოსისა და არინას“ მეფედ (ნარკვ. I, 1970, გვ. 442).

ისტორიული გეოგრაფიის უდიდესი მცოდნის ნ. ადონცის ცნობით, არიანა მდებარეობდა ტრაპიზონის ოლქში, კერძოდ, ის წერს, რომ თანამედროვე სიურმენას, რომელიც მდებარეობს შავი ზღვისპირზე ტრაპეზუნტის მარჯვნივ, უფრო ადრე ერქვა სუსარმია, ხოლო თავდაპირველი მისი სახელი არის „არიანა“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 177). მაშასადამე, არიანა ტრაპეზუნტის ოლქშია.

მითრიდატების სამფლობელო სწორედ ამ მხარეებში იყო. ძველი სომხური ისტორიოგრაფიის თანახმად, ამ დინასტიას მიეკუთვნებოდა ძველი ქართული სამეფო დინასტიაც. მაგალითად: მოვსეს ხორენაცი წერს: „ქართველთა დიდი პიტიახში ნაშიერი იყო დარეჰის ნახარარის მიჰრდატისა, რომელიც ალექსანდრემ ვერიელთა ქვეყნიდან მოყვანილი ხალხის ხელისუფლად დაადგინა“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 111).

ხორენაციის თანახმადაც, ქართველთა თავდაპირველი ქვეყანა იყო „ვერია“ ანუ ივერია. ის მდებარეობდა პონტოს ზღვისპირეთის სამხრეთით, მისი მეფე იყო მითრიდატების დინასტიიდან და მას ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქაში ივერიელი, ანუ ქართველი ხალხის ნაწილი წამოუყვანია ჩრდილოეთით და კვლავ პონტოსპირეთში, ანუ დასავლეთ საქართველოში დაუსახლეს. ეს ხალხი დასავლეთ საქართველოში გამრავლებულა ხორენაციის სიტყვით და გამრავლების შედეგად, თანდათანობით, დასახლებულა სომხეთამდე და ალბანეთამდე.

„არიანა“ რომ ეწოდებოდა ტრაპიზონის მიმდებარე მხარეებს, კერძოდ კი, მცირე კაბადოკიას, ამის შესახებ ჩვენ ცნობას გვაძლევს კონსტანტინე პორფიროგენეტი. მისი ცნობით, რომაელების გაძლიერებამდე პონტო-კაბადოკიას მეფე იყო არიარათე. მისი სახელი ასევე ეწოდა ტბას და ამ ტბას წინათ ბარბაროსები თავიანთ ენაზე უწოდებდნენ „კარატიას“. კარატია, ანუ არიარათეს ქვეყანა, რომელიც მცირე კაბადოკიის თემად გამოცხადებულა X ს-ში, კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, იულიუს კეისრის ეპოქაში დასახლებული იყო კაბადოკიელთა პირველ წინაპარ მოსოხისაგან (გეორგიკა, IV, 2, 1952, გვ. 299).

მაშასადამე, როგორც ბერძენი, ლათინი, სომეხი, ასევე ძველი ქართველი მეისტორიენი ერთხმად გადმოგვცემენ: ქართველთა ეროვნულ-ეთნიკური ერთობა უკვე ჩამოყალიბებული იყო ქრისტეშობამდე საუკუნეებით ადრე. მათ სამხრეთშიც ჰქონდათ საკუთარი სახელმწიფო, ისტორიული ქალდეას, ანუ ლაზიკის ქვეყანაში, საიდანაც მათი ერთი ნაწილი, უფრო კი სახელმწიფოს პოლიტიკური ცენტრები წანაცვლებულა უფრო ჩრდილოეთით, თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე, სადაც მათ სახელმწიფო მკვიდრ ადგილობრივ ქართველობასთან ერთად დაუარსებიათ, რომელსაც ძველი ქვეყნის მსგავსად ქართლი, ანუ იბერია ეწოდა.

არიან-ქართველთა მეფეს იარედოსი ერქვა ძველი ქართული წყაროს მიხედვით. შესაძლოა, სიტყვა იარედოსი იყოს ნაშთი სიტყვისა მითრიდატე. ორივე სიტყვაში ჩვენ გვხვდება ფუძისეული „რედ“ და „რიდ“. როგორც ითქვა, მითრიდატე ყოფილა პირველი წინაპარი ძვ. ქართველი დინასტიის მითრიდატიანების (შესაძლოა, სიტყვა მითრიდატეს ნაშთად ძველ გაცრეცილ ხელნაწერებში დარჩა „ითრიდ“. რადგანაც ასომთავრული „თ“ და „ა“ ერთმანეთს ემსგავსება, ხელნაწერის დაძველების შემდგომ, ალბათ, „ითრიდ“ წაიკითხეს „იარედ“ და მისგან მიიღეს სიტყვა „იარედოსი“, აზონის მამის სახელი („ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 18). ქართველთა სამეფო დინასტიას მითრიდატიანებად მიიჩნევდა სომხური ისტორიოგრაფია, მითრიდატიანები პონტო-კაპადოკიის მეფეები იყვნენ,

ქუჯი ერისთავი, ისევე როგორც ფარნავაზი, ამავე დინასტიის, ძველი ქართულით „უფალთა“ წრის წევრი უნდა ყოფილიყო, ამიტომაც, პოლიტიკური თვალსაზრისით, ის მზადაა დაექვემდებაროს თავის დინასტიურ „უფალს“ – ფარნავაზს, კოლხურ-ქალდეური (ე.ი. არიან-ქართული) უფალთა წრიდან უნდა ამოზრდილიყო შემდეგში ფარნავაზის მრავალი უფლებრივი უპირატესობა.

იოანე ოქროპირის რეალური კომანა და პიტიუნტი პონტოში

მე-19 საუკუნის ბოლოს რუსები ითვისებდნენ იმპერიის ახალ მიწა-წყალს, ეს იყო აფხაზეთი – მათთვის სრულებით უცნობი თვალწარმტაცი და ლეგენდებით მოცული ქვეყანა, კოლონისტები ხედავდნენ იქაურ უპატრონოდ მიტოვებულ დიდებულ ტაძრებს, არქიტექტურის შედევრებს, მათ ნანგრევებს ჩაფლულს მარადმწვანე ტროპიკულ მცენარეებში.

ამ ადგილების იმჟამინდელმა მკიდრმა მოსახლეობამ ანუ აფსუა-ადილებმა არაფერი იცოდნენ ამ ეკლესიათა შესახებ, თანაც ისინი იმდენად პრიმიტიულ ყოფაში იმყოფებოდნენ, პირველყოფილთა რელიგიური წარმოდგენებით, რომ შეუძლებელი იყო მათთვის მიეკუთვნებინათ ეს საეკლესიო სიდიადე. ქართველებზე კი ნაწყენები იყვნენ, განსაკუთრებით რუსი სასულიერო პირები, მათ სეპარატისტებად მიიჩნევდნენ, რომელთაც გაბედეს და ითხოვდნენ თავიანთი ქართული ენის დაცვას და უფრო მეტი, ქართული ეკლესიის თავისთავადობას (ავტოკეფალიას), ამიტომ არც მათთვის ეთმობოდათ შესანიშნავი საეკლესიო არქიტექტურა აფხაზეთისა.

იმჟამინდელი რუსი კოლონისტები ასე თუ ისე იცნობდნენ ბიზანტიურ წყაროებს. მათ ცნობებს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის შესახებ, ამიტომაც საეკლესიო ნანგრევები ბიზანტიას მიაკუთვნეს და, ამასთანავე, წყაროებში ნახსენები ტერმინები აფხაზეთში უცვლელად გადმოიტანეს.

კოლონისტებმა აფხაზეთში უცვლელად გადმოიტანეს ბიზანტიური წიგნებიდან აღებული ადგილების სახელებიც კი, მაგალითად, წიგნებში ნახეს, რომ შავი ზღვისპირეთის პუნქტ კომანაში აწამეს წმიდა ვასილისკო და იქვე გარდაიცვალა იოანე ოქროპირი.

აფხაზეთში სიამოვნებით დაეყრდნენ რომელიღაც ავტორიტეტის მტკიცებას, რომ ბიზანტიურ წყაროთა ცნობილი კომანა და მასთან წმ. იოანე ოქროპირის მეშვეობით სარწმუნოებრივად დაკავშირებული პიტიუნტი უეჭველად იყვნენ პუნქტები სოხუმის ოლქში.

მორწმუნეთა სამყაროს დიდებისა და ვარსკვლავის წმ. მოწამე ვასილისკოს სახელი ასე დაუკავშირეს ამ ადგილს, დაარქვეს მას სახელი კომანა, ბიჭვინთას კი პიტიუნტი.

ამ მოსაზრების რეალიზების შემდეგ, საბოლოოდ, იქაურმა კოლონისტებმა სიხარულით აღმოაჩინეს, რომ წმიდა იოანე ოქროპირს თურმე კავშირი ჰქონია კომანასთან, ანუ უკვე რუსეთის ნაწილ აფხაზეთთან.

ასე შემთხვევით, აფხაზეთში ერთ-ერთ შესაფერის ადგილს სოხუმთან 15-იოდე კილომეტრში უწოდეს ახალი სახელი კომანა, დაუკავშირეს მას იოანე ოქროპირი.

მორწმუნეთა თაობებისთვის აფხაზეთის კომანა წმიდა ადგილად იქცა.

ამ პუნქტს ამჟამად კამანი ჰქვია და ჭეშმარიტად წმიდა ადგილია ყველა

მართლმადიდებლისათვის, რადგანაც აქ მე-20 ს-ში დაითხა ქრისტეს დიდ-
მოწამეთა სისხლი, ღვანლით შეიმოსა წმიდა მღვდელმონაშემ ანდრია ყურაშ-
ვილი, როცა მის მონასტერსა და სოფელში და საერთოდ მთელ აფხაზეთში
უმონყალოდ დახოცეს ათეულათასი ქრისტეს მორწმუნე 1993 წელს.

წყაროებში კომანა პიტიუნტთან იყო დაკავშირებული, მე-19 ს-ში დაიწყო
ძიება აფხაზეთის კომანასთან ახლოს პიტიუნტისა, როგორც ითქვა, ასეთად
მიჩნეული იქნა ბიჭვინთა.

იმის კითხვა, სად მდებარეობდა რეალური კომანა?

მსოფლიოსთვის ცნობილია, მაგრამ ჩვენთვის, საბჭოთა ეპოქის ადამი-
ანებისათვის, სიახლეა, რომ რეალური კომანა არა აფხაზეთში, არამედ პო-
ლემონის პონტოში, ამჟამინდელ თურქეთში მდებარეობდა, ტრაპეზუნტის
რეგიონის მახლობლად.

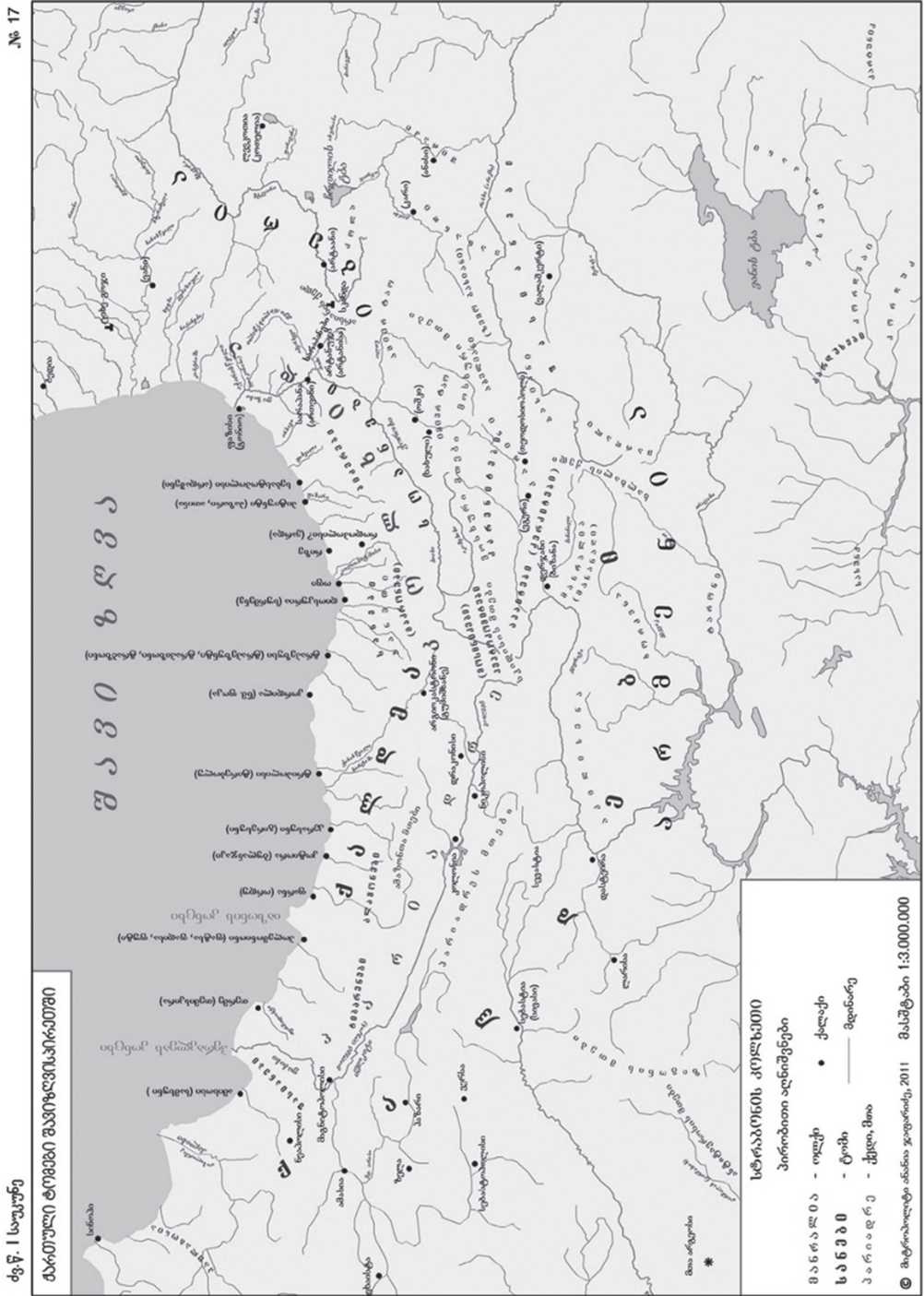
ქალაქი კომანა, ანუ, პონტოს კომანა, მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავ-
ლეთ ნაწილში, ნეოკესარიასთან და ქალაქ ამასიასთან ახლოს მდებარეობ-
და. ახლოა სამსუნთან. ცხადია, ძალზე შორსაა აფხაზეთთან, მაგრამ უფრო
ახლოა ძველ პიტიუნტთან, ანუ ლაზიკის ოფ-რიზეს რეგიონთან, სადაც (ოფ-
რიზე პიტიუნტში) უპირებდნენ გადასახლებას კომანაში მისულ წმიდა იოანე
ოქროპირს.

ოდესღაც კომანას მდინარეების, ირისისა და ყიზილ-ირმაკის (ღალისას)
ხეობები ქართული ტომებით იყო დასახლებული, შემდეგში მოხდა მათი ელი-
ნიზაცია ანდა არმენიზაცია.

მდინარე ირისის ხეობაში, რომელსაც ძველად კელკიტი ერქვა, ცხოვრობ-
დნენ ქალდეები, აქვე მდებარეობდა პარიადრეს მთიანეთი, რომელიც სტრა-
ბონის ცნობით, იბერებისა იყო და ძვ. წ. მე-2 საუკუნეში იბერებისაგან მიიტა-
ცეს არმენიის მეფეებმა არტაქსიამ და ზარიადრემ,

აქ ახლოს იწყებოდა კოლხების საცხოვრისი, მის რეგიონში მდებარეობ-
და გუმუშხანე, სადაც იმპერატორმა იუსტინიანემ ჭანიკის დაპყრობის შემ-
დეგ დააარსა ზიგანას (ზიგანევის) საეპისკოპოსო კათედრა (შესაბამისად,
ზიგანას ბერძნული კათედრა დაარსებული იქნა არა აფხაზეთის გუდაყვაში
(როგორც ამჟამად არასწორად მიიჩნევა), არამედ ძველ არგიოპოლისთან,
ამჟამინდელ გუმუშხანესთან – ლაზების ქვეყანაში. ასევე ლაზების ქვეყანა-
ში მდებარეობდა ის პიტიუნტი, სადაც უნდა ჩასულიყო წმ. იოანე ოქროპირი
გადასახლების ადგილზე).

მდ. ირისის ხეობაში მდებარეობდა ამასიის ცნობილი საეკლესიო ცენტრი
და ასევე პოლემონიონი, ამჟამინდელი ფატსა, ასევე უდიდესი ქრისტიანული
ცენტრი, რომლის იურისდიქციაც აქ ვრცელდებოდა, აქვე მდებარეობდა სე-
ბასტოპოლისის საეპისკოპოსო ავტოკეფალიური ეპარქია (და არა სოხუმთან).

რუკა – მდ. ირისის ანუ კელკიტის ხეობა პარიადრესთან

მაშასადამე, წმ. იოანე ოქროპირს გადასახლებას უპირებდნენ არა ბიჭვინთაში, არამედ ლაზიკის პიტიუნტში, ანუ ოფ-რიზესთან ახლოს.

როგორც ითქვა, კომანა სახლგანთქმულია იმით, რომ მასთან ახლოს (მისგან დაახლოებით 7 კმ. დაშორებით) გარდაიცვალა წმ. იოანე ოქროპირი გზაზე, რომელიც ქალაქ კუკუზას აერთებდა ამჟამინდელ ზღვისპირა ნავსადგურ ფატსასთან, ძველ პოლემონთან, აქედან გემით მას გადაიყვანდნენ პიტიუნტში, ანუ რიზეში. საბოლოო ადგილი იყო პიტიუნტი, ანუ ოფ-რიზეს რეგიონი. ფატსა რიზედან დაშორებულია 300 კილომეტრით, რაც ზღვით დიდი მანძილია.

404 წელს იმპერატორმა „მეორე არმენიის“ ქალაქი კუკუსი (კუკუზა, ამჟამად ქ.გეკსუნი თურქეთში) დაადგინა იოანე ოქროპირის გადასახლების ადგილად, მაგრამ 407 წელს გადასახლების ადგილი შეცვალეს და დაადგინეს პიტიუნტი, რომელიც ლაზიკაში მდებარეობდა, ამჟამინდელ ოფ-რიზესთან. ქალაქ კუკუზადან ძალზე შორს, ათასი კილომეტრით გაცილებით დიდ მანძილზე.

რადგანაც ქ.გეკსინი (გიოკსუნი, ყოფილი კუკუზა თურქეთის სამხრეთ ნაწილში, ადანასთან ახლოს), თითქმის ხმელთაშუაზღვისპირზეა, ხოლო რიზე (პიტიუნტი) შავ ზღვასთანაა. ამიტომაც გზა სამი თვით გახანგრძლივდებოდა.

ცნობის მიხედვით, 407 წლის 12 სექტემბერს პონტოს კომანაში მივიდა წმიდა იოანე ოქროპირი. აქ მისმა ესკორტმა (ამალამ) გადალახა მდ. ირისი, გაიარა 16 კილომეტრი და დაბანაკდა წმიდა მოწამე ვასილისკოს მარტირიუმთან, ამჟამინდელ სოფელ აკბელენთან (ბიზერი, თურქეთში).

დილით ამაღა დაიძრა, მისი მიზანი იყო მისვლა პოლემონის ნავსადგურთან (ამჟამინდელი ფატსა), აქედან იოანე ოქროპირი ზღვით უნდა გამგზავრებულიყო პიტიუნტში, ანუ რიზეში.

მაგრამ ამაღა იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო, რადგანაც იოანე ოქროპირი ცუდად შეიქმნა. ის 14 სექტემბერს გარდაიცვალა და დაკრძალეს მარტირიუმში, წმიდა ვასილისკოს საფლავის გვერდით,

მაშასადამე, იოანე ოქროპირი გარდაიცვალა და დაკრძალეს არა აფხაზეთში, არამედ იბერების უძველეს ქვეყანაში, პარიადრეს მთიანეთის ზღვისპირა პონტოს კომანაში (Κόμανα Ποντική, *Comana Pontica*) წმ. ვასილისკოს მარტირიუმში 407 წლის 14 სექტემბერს, აქედანვე 438 წელს გადასვენეს კონსტანტინოპოლში ზღვით.

სად მდებარეობდა რეალური პიტიუნტი?

წყაროთა ცნობით, პიტიუნტი იყო არა აბასგების, არამედ ლაზების ქვეყანაში, მაშასადამე, წყაროთა ცნობით, პიტიუნტი ოფ-რიზეს რეგიონში მდებარეობდა, რასაც მიუთითებდა პ.ინგოროყვა და ნ. ადონცი.

ოდესლაც, პლინიუსის დროს, პიტიუნტი მდიდარი ქალაქი ყოფილა, მაგრამ შემდეგში ის დაეცა და ბარბაროსებით დასახლებულად მიიჩნე-

ოდა (ლაზები და სხვა ქართული ტომები ბერძნებისათვის ბარბაროსები იყვნენ), ამიტომაც აქ, ანუ ბარბაროსულ ადგილზე განუსაზღვრეს წმიდა იოანე ოქროპირს გადასახლება.

პროკოფის ცნობით, პიტიუნტი რომაელებს (ბიზანტიელებს) თვითონვე დაუნგრევიათ, როცა ხმა გავრცელდა, რომ სპარსეთის შაჰი ხოსრო თავისი დიდი არმიით შესავლას აპირებდა პიტიუნტში (ლაზიკისათვის ბიზანტია-სპარსეთის ომის დროს).

ნ. ადონცის კვლევით, ხოსრო შევიდა ლაზიკაში (ჭოროხის ხეობაში), მაგრამ არასოდეს შესულა აფხაზეთში.

არსებობს სხვა ცნობებიც, რომ სპარსეთის შაჰს ხოსროს თავისი ჯარის შეყვანა ნამდვილად სურდა პიტიუნტში.

ყველა ამ ცნობას თავის წიგნში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908“ იხილავს ამ მხარეთა უდიდესი მცოდნე პროფ. ნ. ადონცი და იმეორებს, რომ ხოსროს არასოდეს არაფერი აკავშირებდა აფხაზეთთან და მაშასადამე, ხოსროსათვის სასურველი პიტიუნტი მდებარეობდა რიზე-ოფის რეგიონში.

ამდენად, ცნობილი პიტია-პიტიუნტი, კათედრა 325 წლის პირველ მსოფლიო კრებაში მონაწილე ეპისკოპოს სტრატოფილესი, მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ლაზიკაში, კერძოდ კი, ოფ-რიზეს რეგიონთა, როგორც გაარკვევს ნ. ადონცი და პ.ინგოროყვამ.

მით უფრო, რომ წყაროებით პიტიუნტის ეპარქია ადმინისტრაციულად ექვემდებარებოდა კესარია-კაპადოკიის არქიეპისკოპოსს, კესარია-კაპადოკია კი არასოდეს მოიცავდა აფხაზეთს, რაც ასევე ნ. ადონციმ გაარკვია.

კესარია -კაპადოკიის საზღვარი აღწევდა მდ. ფაზისამდე (ჭოროხამდე), მაშასადამე, შეუძლებელია ბიჭვინთა მისი დაქვემდებარების ქვეშ ყოფილიყო, თუნდაც თუ ჩავთვლით, რომ ფაზისი რიონია.

სხვა ბიჭვინთის ადგილმდებარეობა და სხვა პიტიუნტისა.

აფხაზეთის ბიჭვინთას დიდი და სრულებით განსხვავებული წარსული ჰქონდა, მუდამ დაკავშირებული ქართულ სამყაროსთან.

ხოლო პიტი-პიტიუნტს_ ასევე დიდი, მაგრამ განსხვავებული ისტორია.

თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობით, აფხაზეთის ბიჭვინთა ჯერ კიდევ წარმართობის დროს ქართველთა უმთავრესი ღვთაების „ბოჩის“ კერპის ადგილსამყოფელი ყოფილა (სახელ – ბიჭვინთას აკავშირებს სახელ „ბოჩთან“), ის ითვლებოდა ქართველთა უმთავრეს სალოცავ ადგილად წარმართობისა და გაქრისტიანების შემდეგაც, ამიტომაც აქ ქართველებმა (და არა იუსტინიანემ) აღმართეს მცხეთის ჯვრის ტაძრის ტიპის ეკლესია მე-10 საუკუნეში და, ძველებური წესის შესაბამისად, აქციეს ქართველთა ერთ-ერთ უმთავრეს სარწმუნოებრივ ცენტრად, ამ ადგილის ტრადიციის შესაბამისად, ბიჭვინთა გახდა ქართულენოვანი, აფხაზეთის ქართული საკათალიკოსო ცენტრი. ანუ აქ გაგრძელდა უძველესი სარწმუნოებრივი ტრადიცია.

ხოლო პიტიუნტი, ანუ ოფ-რიზეს რეგიონი, მისგან სრულებით დაშორებით, ლაზიკაში მდებარეობდა. ის იყო უძველესი საქრისტიანო ცენტრი, ლაზეთის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით, აქ, რიზესთან დააარსა წმიდა ნინომ საეპისკოპოსო კათედრა, აქაური ანუ პიტიუნტელი ეპისკოპოსი სტრატოფილე მონაწილეობდა 1-ელ მსოფლიო-საეკლესიო კრებაში.

გელასი კესარიელისა და სხვათა ცნობებით, წმიდა ნინომ „მოაქცია ლაზები და ასევე იბერები“.

ლაზიკის ქრისტიანობა მე-4-ს. ბერძნულ-ლათინური ცნობებით, წმიდა ნინოს უკავშირდება, ეს გაიხსენა მე-17 ს-ში, 1651 წელს რუსეთის მეფის კარზე ჩასულმა ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ და აღნიშნა, რომ ოფის კათედრა წმიდა ნინოს მიერ იყო დაარსებული.

ბიჭვინთის გაიგივება პიტიუსთან, მორიგი გაუგებრობაა, რომელზეც დგას აფსუური საეკლესიო სიყალბე. აფსუური სეპარატისტული პროპაგანდა აპელირებს, რომ აფხაზეთში უფრო ადრე არსებობდა ეს საეპისკოპოსო კათედრა, ბიჭვინთაში, ვიდრე მცხეთაში. თითქოსდა, ამიტომაც არ შეიძლება აფხაზეთი შედიოდეს მცხეთის იურისდიქციაში.

მათი მტკიცებით, ბიჭვინთა-პიტიუნტი მე-4 საუკუნეში, უკვე 325 წელს, სახელოვანი იყო, რადგანაც მისი ეპოსკოპოსი მსოფლიო კრებაში მონაწილეობდა, მაშინ, როც საქართველოს ეკლესია არც კი იყო დაარსებული, რადგანაც ამ თარიღს 326 წლიდან აითვლიან. შესაბამისად, არა აფხაზეთი უნდა დაექვემდებაროს მცხეთას, არამედ პირიქით.

საერთოდ კი, ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების პუნქტების სახელების არასწორი ლოკალიზაცია აფხაზეთსა და საერთოდ დასავლეთ საქართველოში დაიწყო ჯერ კიდევ კათოლიკე მისიონერებამდე და დაგვირგვინდა მათ დროს,

ძველი საისტორიო წიგნების მოყვარულ კათოლიკე „მისიონერთა“ გონებაში შთამბეჭდავად იყო ასახული არგონავტების ლაშქრობა კოლხეთში, ეძებდნენ მას და მისი ადგილი მოძებნეს ქრისტიანულ საქართველოში. მაგრამ ყურადღება აღარ მიაქციეს საქართველოს სამხრეთ, ოსმალთა მიერ დაპყრობილ ნაწილს, მის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს, რომელსაც წარსულში უფრო მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდა ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან, ამ მხრის ისტორია ახლაც დავიწყებულია, მაგრამ მას უფრო მეტი შეხება ჰქონდა ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან, უფრო მას ეხება უცხოური წყაროებში დაფიქსირებული ცნობები.

ისედაც, მისიონერთთვის უკვე ოსმალთა მიერ დაპყრობილი საქართველო მიუწვდომელი იყო, მათ შორის პირველად არქანჯელო ლამბერტიმ უწოდა სამეგრელოს კოლხეთი, რიონს ფაზისი და ა.შ.

ასევე არასწორად უწოდეს სოხუმს დიოსკურია ანდა სებასტოპოლისი.

256

მსგავსადვე, ასეთი არასწორი ლოკალიზაციის თვალსაჩინო ნიმუშია კომანა.

აღსანიშნავია, რომ ქალაქი ტრაპეზუნტი, დააარსებული ლაზების ანუ კოლხების მიწაზე ბერძენი კოლონისტების მიერ, გაქრისტიანების შემდეგ პერიოდში შეიყვანეს პოლემონის პონტოს ოლქში, ის ნეოკესარიასთან ახლოს მდებარეობდა, ხოლო მე-13 საუკუნიდან, თამარ მეფის წყალობით გადაიქცა ტრაპეზუნტის იმპერატორების ქალაქად, კომნენტო საგვარეულოდან, მათ წარმოშობას აკავშირებენ პონტოს კომანასთან, სადაც გარდაიცვალა წმ. იოანე ოქროპირი და აწამეს წმ. ვასილისკო.

მაშასადამე, აფხაზეთის სოფელი კომანა არაა კავშირში იოანე ოქროპირთან და არც წმ. მოწამე ვასილისკოსთან, თუმცა კი აფხაზეთის კომანა (კამანი) ნამდვილად წმიდა მოწამეთა ადგილად გადაიქცა მე-20 ს. ბოლოს. და ის წმიდა ადგილია იქ დაღვრილი წმიდა მოწამეთა სისხლისა, აქ მართლამადიდებელთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის გამო.

აფხაზეთის კამანი, სოხუმთან ახლოს, მე-20 ს. ბოლოს, ძირითადად სვანებით იყო დასახლებული. აქ იდგა ქართველთა მიერ აგებული ტაძარი წმიდა გიორგისა და ქალთა მონასტერი.

1993 წელს აფსუების მეზობლობა რაზმებმა, რომელნიც უფრო მათი მოკავშირეებისაგან შედგებოდნენ, 5-9 ივლისს შეუტყეს კამანს (კომანას), უთანასწორო ბრძოლაში ქართველი დამცველები დამარცხდნენ და მტერი შეესია დაუცველ სოფელსა და მონასტერს.

საიტი წერს – „სოფელში აფსუების ლაშქარმა მოაწყო მშვიდობიანი მცხოვრებლების მასობრივი სასაკლაო.

ორი დღის მანძილზე ქალები, ბავშვები და მოხუცები აწამეს, გააუპატიურეს და დახოცეს.

კამანის ეკლესია და ქალთა მონასტერი სისხლისღვრის ადგილად გადაიქცა, მონაზვნები გააუპატიურეს, შემდეგ კი დახოცეს. მონაზვნების დახოცვის შემდეგ ღვთისმსახურები გაიყვანეს ეკლესიიდან, დააჩოქეს და დაკითხეს.

„Вскоре после этого абхазы и их союзники устроили массовое убийство мирного населения. В течение двух дней женщины, дети и пожилые люди были замучены, изнасилованы и уничтожены^[2]. Церковь и женский монастырь в Камани стали местом кровопролития^[2]. Монахини были изнасилованы и позже убиты перед иподиаконом-абхазом Юрием (Гиорги) Ануа и иеромонахом-грузином Андриа Курашвили. После наблюдения резни монахинь священнослужители были выведены из церкви и допрошены, стоя на коленях“ –

Массовое убийство в Камани (1993)

<http://tiny.cc/sshI001>

მამა ანდრიას შეეკითხნენ, თუ ვის ეკუთვნოდა აფხაზეთის მიწა, მან არ უპასუხა, კიდევ შეეკითხნენ, და ბოლოს მან თქვა „აფხაზეთი და მთელი სამყარო ღმერთს ეკუთვნის“, ამის შემდეგ ის დახვრიტეს. იქვე ასვე

წამებით მოკლეს იური ანუა, პატრიარქ ილია მე-2-ის ღვანლითა და შეწვევით, ამ ეკლესიის მეორედ მაშენებელი.

Они спросили отца Андрия про принадлежность земли в Абхазии. Он отказался ответить. Они спросили ещё раз и наконец он сдался и сказал: «Абхазия, как остальная часть мира принадлежит Богу». После этого они его застрелили. Перед этим они пытались вынудить молодого абхазского церковнослужителя убить его. Он не согласился и был убит около грузинского священника. Они оставили трупы около церкви и уехали^[3].

После взятия этой стратегической области абхазы и их союзники начали крупномасштабное наступление на Сухуми, который к тому времени был уже окружён.

ერთი საიტი წერს – „მაშინ, კომანში, სოფელი რომ დაეცა, მამა ანდრიაშ უკანასკნელად ჩაიბარა აღსარება ტაძარში შეკრებილი მრევლისგან და უკანასკნელად აზიარა ისინი, იური კი იპოდიაკვნის სტიქარით შემოსა. მერე ეკლესიის ეზოში შემოიჭრა მტერი. გარს შემოერტყნენ ტაძარს, ითხოვდნენ, კარი გაგვიღეთო. და იურიმაც (იპოდიაკვანმა გიორგიმ), მოძღვრის კურთხევით გააღო. **მოძალადეებმა ხელი სტაცეს და გარეთ გაათრიეს.** წმინდა ვასილისკოს წყაროსთან აიყვანეს -24 საათის განმავლობაში საშინელი სისასტიკით აწამებდნენ, სცემდნენ, მრავალგზის დაჭრეს ფეხებში, ბოლოს კი ხეზე ჩამოკიდეს და ისე დაცხრილეს. ამ ამბის შემსწრე ერთ-ერთი რუსი რეზიდენტი, ტყვედ ჩავარდნის შემდეგ, დაკითხვისას ამბობდა -მთელი ომის განმავლობაში ამაზე ბარბაროსული და სასტიკი არაფერი მინახავსო. ამ დროს, თვითონვე ჰყვებოდნენ, ვინ იყო ეს კაცი და რამდენი რამ ჰქონდა გაკეთებული და აშენებულიო.

<https://kvirispalitra.ge/article/25985-24-saathis-ganmavlobashi-sastikad-atsamebdnen-bolos-ki-kheze-chamokides-da-ise-dackhriles-chveni-drois-gmiri-iuri-anua/>

თვითმხილველი წერს – „1993 წლის 5 ივლისს დილის 5 საათზე, ზეშერის მხრიდან კამანზე შემოტევა განახორციელა გენერალ ლებედის საშტურმო-სადესანტო ბატალიონმა, მათ შეუერთდა ეშერის ბატალიონი, მტერს წინააღმდეგობას უწევდა ადგილობრივი მოსახლეობისგან შემდგარი, მცირერიცხოვანი მებრძოლთა ჯგუფი, რომლებმაც სიცოცხლის ბოლომდე გმირულად იბრძოლეს. მტერი კამანის დაპყრობის შემდეგ ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიას მოედო. მათ ტაძრისან გაიყვანეს მამა ანდრია და იური (გიორგი) ანუა“.

<https://mematiane.ge/product-details.php?id=6483&lang=ge>

მართლამადიდებელი და ღვთის მადიდებელი მოსახლეობის სატიკი ამოხოცვის შემდეგ, ჯერ კიდევ სისხლშუმშრალი მონასტერი აფსუა სეპარატისტმა მოქმედ მონასტრად გამოაცხადეს, უწოდეს მას **Монастырь святителя Иоанна Златоустого და გადააქციეს შემოსავლიან ადგილად, აღირიცხება, რომ მას ყოველდღიურად 50 000 მომლოცველი სტუმრობს,**

მომლოცველ ტურისტებს იზიდავენ და მათგან თანხებს იღებენ სიცრუით, თითქოსდა, აქ გარადიცვალა წმიდა იოანე ოქროპირი და აქ

ანამეს წმიდა ვასილისკო, აბანავებენ მათ იმ ტბაში, რომელიც მათაგან დახვრეტილმა იური ანუამ მამა ანდრიასთან ერთად აღადგინა, მაგარამ არაფერს ჰყვებიან მათი მოწამეობის შესახებ. აჩვენებენ იოანე ოქროპირის ყალბ სარკოფაგს, რადგანაც რეალური პონტოს კომანაშია. უამბობენ, რომ ეკლესია 1980-იან წლებში აღდგა, მაგარამ არ ეუბნებიან, რომ ის ქართველთა ნაშრომია,

ხელში ჩაგდების შემდეგ მონასტერი შეიყვანეს არაკანონიკური, ე.წ. „აფხაზეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის“ შემადგენლობაში. წინამძღაჲრად დაუნიშნეს სეპარატიზმის იდეოლოგი **иеромонах Дорофей (Дбар)**.

მონმეთა თქმით, ეს ურწმუნო წმ. ანდრია ყურაშვილის სისხლში დააბოტებდა კომანის ეკლესიასა და ეზოში.

წმიდა იოანე ოქროპირს შეურაცხოვენ, როცა მის ცრუ სარკოფაგს აკოცნიებენ მორწმუნეებს და მათ, წმიდა ვასილისკოსას ცრუ წყროში განბანენ, რადგანაც ნამდვილი საფლავი და სარკოფაგი იოანე ოქროპირისა არა აფხაზეთის კომანაში, არამედ პონტოს კომანაში იყო, საიდანაც გადაასვენეს კონსტანტინოპოლში,

არასოდეს ყოფილან წმ. ვასილისკო და წმ. იოანე ოქროპირი აფხაზეთში ამის თქმა საჭიროა, რათა მორწმუნეებმა ტურისტების მისაზიდად შექმნილ ცრუ ლეგენდებს არ დაუჯერონ და სარწმუნოების ჭეშმარიტება არ შეურაცხყონ.

05.02.2025

ნაწილი 2

ისტორია

ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია

საქართველოს საპატრიარქოს ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიას დიდი საეკლესიო წარსული აქვს სხვა ეპარქიათა მსგავსად.

წყაროთა ცნობებით, წმიდა მოციქულმა ანდრია მსხვა წმიდა მოციქულებთან ერთად იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოისასა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975, გვ. 545), ხოლო წმიდა ნინო მოციქულთაწმორ წმიდა მეფე მირიანთან ერთად მოქაცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (იქვე, გვ. 546). ქრისტიანობის განვრცობის გამო გაიზარდა ეპარქიათა რიცხვი და უკვე VI ს-სათვის 40-ს მიუახლოვდა, VIII ს-სათვის კი, რაც ქართულ სახელმწიფოებრივ სამყაროში ლიდერობა აფხაზეთა სამეფომ მოიპოვა, ეპარქიათა რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა. ამის გამო საქართველოს (მცხეთის) კათალიკოს-მამამთავარმა იწება საქართველოს ეკლესიის ადმინისტრაციული სტრუქტურა მოეწყო ბიზანტიური საპატრიარქოების მსგავსად. კერძოდ, შემოიღო მმართველობის სამიტროპოლიტო სისტემა, კერძოდ, მან საქართველოს ეკლესიის წიაღში მცხეთის საკათალიკოსოს გვერდით დააარსა აფხაზეთის საკათალიკოსო, ანუ შექმნა ახალი სამიტროპოლიტო ოლქი, რომლის მეთაურსაც კათალიკოსის ტიტული უნდა ჰქონოდა. ამ საეკლესიო გადაწყვეტილებას ესაჭიროებოდა დასტური სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან და მართლაც, IX ს-ის საქართველოს მეფე ბაგრატ ბაგრატიონმა გასცა ამის დასტური. ამიტომაც წერს მემკვიდრე ქართლის ცხოვრების შემდეგ: „ამან ბაგრატ განაწესა კათალიკოზი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ 830 წელს“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, I, გვ. 255).

ეპარქიათა გაზრდის კვალდაკვალ, შემდგომ საუკუნეებშიც საქართველოს ეკლესიაში კვლავ დაარსებულ იქნა ახალი სამიტროპოლიტო ერთეულები (მცხეთის მამამთავრის მეთაურობით), ესენი იყო: „ხუნძეთის საკათალიკოსო“ (მოღწეულია ხუნძელი კათალიკოსის ოქროპირის მოხსენიება სინას მთის მონასტრის აღაპებში, მას ემორჩილებოდა საქართველოს საპატრიარქოში შემავალი ჩრდილოკავკასიაში მდებარე საეპის-

კოპოსო), და ასევე შემდგომში ჩამოყალიბდა ახალი სამიტროპოლიტო ერთეული „სომხეთის სამიტროპოლიტო“, რომელშიც შედიოდა საქართველოს საპატრიარქოში შემავალი ეპარქიები დვინი-არზრუმისა და ვანის ტბის მიმართულებით.

მაშასადამე, ისტორიულად, საქართველოს ეკლესიაში 4 ძირითადი სამიტროპოლიტო ერთეული (საკათალიკოსო, სამიტროპოლიტო) არსებობდა – ესენი იყო: 1. ქართლის საკათალიკოსო, 2. აფხაზეთის საკათალიკოსო, 3. ხუნძეთის საკათალიკოსო და 4. სომხეთის სამიტროპოლიტო (საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. II, გვ. 214). აქედან ჩანს, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო იყო საქართველოს ეკლესიის წიაღში აღმოცენებული ერთ-ერთი სამიტროპოლიტო ერთეული, რომლის კათალიკოსსაც საყდარი (კათედრა) ბიჭვინთაში ჰქონდა, ხოლო მისი იურისდიქცია ქალაქ კაფამდე (ყირიმის ნახევარკუნძულამდე) აღწევდა. ასეთი არის ქართულ მატრიარქებსა და ძეგლებში ასახული მტკიცებულება აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორიის შესახებ.

თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამჟამად, აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შესახებ (XX ს-დან), ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბდა ძირითადად სხვა თვალსაზრისი, თითქოსდა, აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა არა ქართული ეკლესიის, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წიაღში.

კერძოდ, XX ს-ის ისტორიოგრაფიის თანახმად, გაქრისტიანების შემდგომ, IV ს-დან, დასავლეთ საქართველო შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში, თითქოსდა, მას აქ გააჩნდა ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტოში შემავალი 4 საეპისკოპოსო ზიგანევისა (გუდაყვა), როდოპოლისისა (ვარციხე), პეტრასი (ციხისძირი) და საისინისა (ცაიში) და ასევე აფხაზეთის სამიტროპოლიტოს ავტოკეფალური ეკლესია და მათი გაერთიანებით შეიქმნა აფხაზეთის საპატრიარქოს ბერძნულენოვანი ეკლესია.

მაგრამ ამ საბჭოური ეპოქის თვალსაზრისის ეწინააღმდეგება რუისურბნისის კრების წმიდა მამათა ძალზე მნიშვნელოვანი მტკიცება, რომ როგორც წმიდა ანდრიამ პირველწოდებულმა, ისე წმიდა ნინომ დააარსეს ერთიანი საქართველოს წმიდა ეკლესია (ანდრიამ იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“, წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“). ისმის კითხვა – მართლაც მოაქცია წმიდა ნინომ „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“? დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც წმიდა ნინომ მოაქცია? დიახ, რადგანაც „ძეგლისწერის“ მტკიცებას მთლიანად ადასტურებს კიდევ უფრო ადრინდელი ბერძნულ-რომაული წყაროები. მაგალითად, გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის, IV-V საუკუნეთა ავტორების ცნობები, რომელნიც წერენ_ „ტყვე ქალმა (ე.ი. წმიდა ნინომ) იქადაგა ლაზთა და იბერთა შორის“ – „იმავე ხანაში ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მდებარე მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის

მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186). ამასვე წერს გელასი კვიზიკელი (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

ასე რომ, რუის-ურბნისის კრების მამებისა და ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის მტკიცებას, რომ მთელი ქართველი ერი მოაქცია წმიდა ნინომ, რომ შესაბამისად, დაარსებისთანავე საქართველოს ეკლესია ერთიანი იყო და დასავლეთ საქართველო მის შემადგენლობაში შედიოდა ეთანხმება ბერძნულ-რომაული IV-V სს-თა აღნიშნული წყაროები.

აღსანიშნავია, რომ ამავეს ადასტურებს წმიდა ნინოს შესახებ V ს-ის სომეხი ისტორიკოსი მოსე ხორენელის ცნობა: „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გავზედავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

მაშასადამე, V ს-ის წყაროს ცნობით (რომელიც ეკუთვნის აგათანგელოსსა და მოსე ხორენელს), წმიდა ნინომ მხოლოდ ფარავნის ტბიდან ბოდბემდე კი არ იქადაგა, არამედ კლარჯეთიდან – მასქუთებამდე, ანუ შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე, რადგანაც კლარჯეთი იყო დიდი პროვინცია, ზღვისპირეთი, ამიტომაც წერს ქართული წყარო: „სპერი, კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა – ზღვისპირი“, საქართველოს ზღვისპირეთს კი, ბერძნული წყაროები ლაზიას (ლაზიკას) უწოდებდნენ, ხოლო მასქუთები, სადამდეც წმიდა ნინომ იქადაგა კასპიის ზღვისპირზე („კასპიისკარამდე“) ცხოვრობდნენ.

მაშასადამე, V ს-ის ავტორებს არ ეეჭვებოდათ წმიდა ნინოს ლაზიკაში, კლარჯეთსა და შავი ზღვისპირზე ქადაგება.

გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელის, აგათანგელოზისა და მოსე ხორენელის ამ ცნობებს (თუ არას ვიტყვით ქართულ „ძეგლისწერაზე“) მთლიანად ეთანადება უფრო გვიანი, მაგრამ ეკლესიისათვის ძალზე კომპეტენტური ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობა, რომ წმიდა ნინომ არა მხოლოდ იქადაგა ლაზეთში, არამედ მან ლაზეთში საეპისკოპოსო კათედრაც დააარსა (ისევე, როგორც მცხეთაში).

პ. ინგოროყვა წერს – „მოხსენებაში, რომელიც 1651 წელს წარუდგინა რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძისათვის ოფის (ჰოფის) ლაზეთის მხარის მიტროპოლიტ გერმანეს, აღნიშნულია, რომ ტაძარი ოფისა, რომელიც ლაზეთის სამიტროპოლიტო კათედრას წარმოადგენდა ითვლებოდა დაარსებულად წმიდა ნინოს მიერ და ამიტომაც, ამ მოხსენებაში მიტროპოლიტი გერმანე მრავალგზის აღნიშნავდა – ივერიის მიწა მან განანათლა“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 227). მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით, ლაზიკის საეპისკოპოსო კათედრა დააარსა მან, ვინც საზოგადოდ ივერიის მიწა განანათლა, ანუ ვინც ქართლში იქადაგა, ე.ი. წმიდა ნინომ, რადგანაც ლაზიკა და იბერია მეფე მირიანის დროს იყო ერთი

ქვეყანა და მიუთითებდა კიდევ მიტროპოლიტი გერმანე თავის ცნობაში „ლაზია – საქართველოს ძველი ქვეყანა“, „ძველი ქართული მიწა“, „ივერიის მიწა“ (იქვე, გვ. 263).

საერთოდ კი, მიტროპოლიტი გერმანე აფხაზეთის კათალიკოსმა მაქსიმემ აკურთხა და მიანიჭა მას წოდება „მიტროპოლიტი ლაზეთისა“ და ასევე „მიტროპოლიტი ალანიისა“ (ლაზეთისა და ალანიის მიტროპოლიტი).

„მაქსიმემ ჩამოიყვანა ლაზიიდან, ოფის ღვთისმშობლის მონასტრიდან, მონაზონი გერმანე და აკურთხა იგი და მიანიჭა ტიტული „ოფისა და ალანიის მიტროპოლიტი“ (იქვე, გვ. 263). აქედან ჩანს, რომ ისტორიული ალანიისა და ლაზიის სამიტროპოლიტოთა მემკვიდრე ამჟამად არის არა რუსული ეკლესია (ასე მიაჩნია „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიას სტატიაში – „ალანიის მიტროპოლია“), არამედ საქართველოს ეკლესია, როგორც ეს მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობიდან ჩანს.

გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელის, მოსე ხორენელის, აგათან-გელოზის ცნობებს დასავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებით აძლიერებს იოანე სომეხთა კათალიკოსის (დრასხანაკერტელისა) და უხტანესის ცნობები.

899 წლიდან სომხეთის კათალიკოსად დადგენილი იოანე კირიონ I-ის შესახებ წერდა, რომ ქართლის ეს კათალიკოსი იყო მამამთავარი „იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად“ (იოანე კათალიკოსის მატიანე, 1912, გვ. 65, წიგნიდან პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 243).

დასავლეთ საქართველოს, როგორც ცნობილია, კირიონ I კათალიკოსის დროს, ე.ი VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში ეგრისი ეწოდებოდა. ამ ეპოქაში ეგრისი, ე.ი. დასავლეთ საქართველო, ამ წყაროს ცნობით, შედიოდა მცხეთის იურისდიქციაში, რადგანაც კირიონი – მისი მამამთავარი იყო და თანაც „ადრინდელი წესის შესაბამისად“. კირიონის წინა „ადრინდელი“ ხანა, ცხადია, უნდა იყოს V ს. და VI ს-ის პირველი ნახევარი. მაშასადამე, V, VI და VII სს-ში იოანე კათალიკოსის ცნობის ანალიზი აჩვენებს, რომ დასავლეთ საქართველო არა კონსტანტინოპოლის, არამედ მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ამ მხრივ არის მეორე ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობები, რომელიც აღწერდა კავკასიის ეკლესიის ისტორიას VIII-X სს. უხტანესი თანამედროვე იყო მის მიერ აღწერილი ამბებისა.

უხტანესი ეხება და აღწერს აფხაზეთის ეთნიკურ სახეს, ამიტომაც მის ცნობას კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება დასავლეთ საქართველოს ისტორიის კვლევისას.

კერძოდ, უხტანესი წმიდა შუშანიკის ღვაწლის აღწერის დროს ამბობს – „მსგავსი გახდა ნუნე მოციქულისა, როცა მოეფინა მისი ქადაგება მთელს ქართველთა ქვეყანას“ (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 201).

უხტანესი „ქართველთა ქვეყნის“ არეალში დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ კი აფხაზეთს რომ გულისხმობდა, ამის შესახებ თვითონვე წერს. კერძოდ, მისი თვალსაზრისით, შავი ზღვის სანაპიროზე იბერები ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა, სადაც იბერიელები გამრავლდნენ, იქცნენ დიდ ხალხად და მათ ქვეყანას ამჟამად „აფხაზეთი“ ეწოდებაო – წერს უხტანესი. მაშასადამე, მისი აღწერით – აფხაზეთი – ივერიელთა ხალხით იყო დასახლებული ნაბუქოდონოსორის ეპოქიდან ვიდრე უხტანესამდე. კერძოდ, უხტანესი ასე აღწერს ამ ამბავს „ძველი ისტორიკოსების“ ცნობებზე დაყრდნობით:

– „ივერიელთა ტომების ნაწილი ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა პონტოს ზღვის მარჯვენა სანაპიროზე – „ტომი აღორძინდა, გამრავლდა, ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითოეული გავარისა, ... ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა“ (უხტანესი, გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 67).

მაშასადამე, უხტანესი, IX-X სს-თა ავტორი, აღწერს თუ რომელ ქვეყანას ეწოდება აფხაზეთი, რომელი ხალხითაა ის დასახლებული და თუ ვინ იყო მათი ყველაზე გამორჩეული კათალიკოსი. კერძოდ, აფხაზეთი, მისი თქმით, ქართველებით იყო დასახლებული, და ისინი კირიონმა განაშორა სომხური ეკლესიისაგან. ამ პირველხარისხოვანი წყაროს მითითებითაც კირიონი იყო დასავლეთ საქართველოს მამამთავარი.

საინტერესოა, რატომ არ გამოიყენეს უხტანესის ეს ცნობა აფხაზეთის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსებმა XX ს-ის სეპარატისტების მიერ აღძრული კონფლიქტების დროს.

საბოლოოდ, კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული ქართული, ბერძნულ-რომაული და სომხური წყაროები ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებენ დასავლეთ საქართველოში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის შესახებ.

სამწუხაროდ, არცერთ ამ წყაროს ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი ყურადღებას არ აქცევს და ინტერესის სფერო მხოლოდ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებით, ე.წ. ნოტიციებით ამოიწურება, რომელებშიც დასახლებული ლაზეთის ეპარქიის საეპისკოპოსოებს რატომღაც დასავლეთ საქართველოში ათავსებენ. ნოტიციებში, ცხადია, არ არის არავითარი მითითება მათი ადგილმდებარეობის შესახებ.

მაგალითად, სად მდებარეობდა როდოპოლისი? ტრაპეზუნტის რეგიონში თუ ვარციხესთან?

ამ საკითხის შესახებ საუკუნოვანი კვლევა-ძიება გრძელდება. მაგ., ისეთი ცნობილი ისტორიკოსი როგორიც იყო ნ. ადონცი ამ საეპისკო-

პოსოსა და ასევე, ფაზისის სამიტროპოლიტოს სხვა საეპისკოპოსოებს ათავსებდა ტარპეზუნტის რეგიონში. ის მიიჩნევდა, რომ ყოველთვის აქ მდებარეობდა ისტორიული ლაზიკა. და ის შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

ამასვე რომ ფიქრობდნენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში ეს ჩანს XX ს-ის პირველი ნახევრის ათენში დაბეჭდილი ბერძნული რუკიდან, რომელიც თან ერთვის ამას.

ამ რუკაზე ნათლად ჩანს, რომ მაგალითად, როდოპოლისის ცნობილი ეპარქია მდებარეობდა ტარპეზუნტის რეგიონში და მოიცავდა მთიან რეგიონს რიზეს სამხრეთიდან ვიდრე ზიგანას (გუმუშხანეს) უღელტეხილამდე.

სამწუხაროდ, საბჭოთა საისტორიო სკოლის გავლენით, ბოლო წლებში, თავის ბოლო ნაკვლევებში, ისეთ ცნობილ მკვლევარს, როგორიც არის დარუზესი, მიუჩნევია, რომ თითქოსდა, კონსტანტინოპოლი თავის იურისდიქციას დასავლეთ საქართველოში ახორციელებდა X ს-ის დასაწყისამდე (879-907 წლამდე), მაგრამ ეს ასე რომ არ იყო თუნდაც გიორგი მერჩულის ცნობიდანაც ჩანს, რომლის მიხედვითაც, წმიდა გრიგოლ ხანძთელი აფხაზეთში დაახლ. 826 წელს ჩავიდა და მას იქ არავითარი ბერძნული კათედრა არ დახვედრია, პირიქით, ეს მიწა-წყალი იყო ქართული ეკლესიის ზრუნვის არეალი.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე, უნდა დავასკვნათ:

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად, ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

ზოგადქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აფხაზეთისა და ქართლის პირველიერარქთა შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას. როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის მხოლოდ საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყო. როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემმუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები. პატრიარქის მოვალეობა იყო უზუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია, აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც). მაგ., XVI ს-ის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: – მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოისა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიდევით.... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“.... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I. 1963, გვ. 393-397).

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა 15 კანონი. ამ კრების კანონები სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს, ესენი იყვნენ ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი (ჩიშელი) ეპისკოპოსები.

„უხუცეს“ პირველიერარქად, ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევდნენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პატრიარქი“).

მაგალითად, შაჰ-აბასის შემოსევების შემდეგ (XVII ს-სა და XVIII ს-ის I ნახევარში) აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოებმა დაკარგეს სუვერენიტეტი (მუსლიმანური მმართველობის ქვეშ მოექცნენ), ხოლო დასავლეთ საქართველო ძველებურად მართლმადიდებელ მეფე-მთავართა მიერ იმართებოდა.

ამ ფაქტმა გაზარდა დასავლეთ საქართველოს მმართველთა (მეფეთა და კათალიკოსთა) ავტორიტეტი, რაც მათ ტიტულატურაშიც აისახა – აფხაზეთის კათალიკოსთა ტიტულატურაში გამოჩნდა ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“, მაგალითად, XVIII ს-ის აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი თავის მიერ გამოცემული დოკუმენტებს ხელს აწერს ასე – „გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოისა კათალიკოსი“ („ქართული სამართლის ძეგლები“, III, გვ. 675); ასევე ზოგიერთი სხვა აფხაზეთის კათალიკოსიც თავის თავს საქართველოს პატრიარქს უწოდებდა XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში, ანუ ის არა მხოლოდ აფხაზეთის, არამედ სრულიად საქართველოს უხუცესს პირველიერარქად თვლიდა თავის თავს. ეს ფაქტი ასახულია უცხოურ წყაროებშიც. უცხოური წყაროების თანახმად, ამ ეპოქაში აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უპირატეს) პირველიერარქად ითვლებოდა. მაგალითად, ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა –

„იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთს და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში . ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე, რადგანაც ის უკვე ისავროსის დროს, 720 წელს, კათალიკოსი იყო ქვემო იბერიისა ... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“ (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

დას. საქართველოს ეკლესიას უცხოელები უწოდებდნენ „ქვემო იბერიის ეკლესიას“. იხ. სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია.

საქართველოს, ანუ იბერიის სამეფოს მთლიანობა დაარღვია თავდაპირველად VI ს-ში სპარსთა, ხოლო VII ს-ში არაბთა შემოსევებმა, ამის შედეგად VIII ს-დან საქართველოს კუთხეებში ჩამოყალიბდა რეგიონალური ქართული სახელმწიფოები. ერთ-ერთი ასეთი იყო აფხაზთა სამეფო.

VIII საუკუნის II ნახევარში შექმნილ „აფხაზთა სამეფოში“ შევიდა და მისი ძირითადი ნაწილი გახდა იბერიის სამეფოს ყოფილი ტერიტორიები დასავლეთ საქართველოში – ეგრისი, გურია, თაკვერი, არგვეთი, სვანეთი, ამიტომაც აფხაზთა სამეფოს VIII-X საუკუნეებში „ქვემო იბერიას“ უწოდებდნენ. არსებობდა ორი იბერია: ზემო იბერია – ანუ აღმოსავლეთი საქართველო და „ქვემო იბერია“ – ანუ დასავლეთი საქართველო. საერთოდ, IV ს-დანვე დასავლეთ საქართველო (ქვემო იბერია) მცხეთის ანუ ერთიანი იბერიის ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა IV ს-დანვე. ამის შესახებ წერს რუის-ურბნისის კრება: (წმიდა ნინომ მოაქცია ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა მცხოვრებნი როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში, ამავე კრების განსაზღვრებით, ანდრია მოციქულმა სახარება იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოისასა, სომხური საეკლესიო წყაროებიც აღნიშნავენ, რომ დასავლეთ საქართველო იმყოფებოდა მცხეთის საეკლესიო იურისდიქციაში. მაგალითად, ამ წყაროებში აღინიშნება, რომ კირიონი ქართლის კათალიკოსი VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში მართავდა დასავლეთ საქართველოს ეპარქიებსაც . კირიონი, „ეგრისის, გუგარქისა და ქართლის არქიეპისკოპოსად ანუ კათალიკოსად იყო ნაკურთხი „წინანდელ წესთა თანახმად“ (იოანე დრასხანაკერტელი, „სომხეთის ისტორია“, გვ. 10).

მეორე იერუსალიმელი პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: „...საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს . ასე მათ მარტო ქართველები უწოდებენ .

ამათგან ერთი, ე.ი. არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალვანეთის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დავადგინეთ, მაგრამ 26 ივნისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისავრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა...” (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

ეს იერუსალიმელი პატრიარქები XVII საუკუნეში ცხოვრობდნენ.

XVIII საუკუნის II ნახევარში აღსდგა აღმოსავლეთ საქართველოში სახელწიფოებრივი სუვერენიტეტი და სამეფო ტახტი კვლავ მართლმადიდებელმა ხელმწიფეებმა დაიჭირეს. ამ ფაქტმა ძველი ავტორიტეტი დაუბრუნა მცხეთელ კათალიკოსს და ის ძველებურად „უხუცეს“, პირველპატრიარქად იქცა ქართულ საეკლესიო სამყაროში.

ეს ფაქტი საეკლესიო სამართლის სფეროშიც აისახა, მაგალითად, აფხაზ კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლოს) სამართლის სფეროში შედიოდა აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2003, ტ. III, გვ. 7-9). სამართლებრივად და ადმინისტრაციულად XVIII ს-ის ბოლოს დოსითეოს ქუთათელის დროს ისევე, როგორც ყოველთვის IV ს-დან საქართველოს ეკლესია ერთიანი იყო.

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

1917 წლის რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის მთავრობამ (1917 წლის 25 ივლისს მინისტრთა თავმჯდომარე ა. კერენსკისა და უწმიდესი სინოდის ობერპროკურორის ა. კარტაშევის ხელმოწერით) დაუბრუნა საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალია, რომელიც იქამდე 1917 წლის (12) 25 მარტის აქტის საფუძველზე აღდგენილად გამოაცხადეს საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავრებმა და მრევლმა (იქვე, ტ. III, გვ. 121).

ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ საეკლესიო კრებამ ეკლესიის პირველიერარქს აღუდგინა სრულიად საქართველის კათალიკოს პატრიარქის ტიტული, მაშასადამე, ის აერთიანებდა საუკუნის მანძილზე უკვე არარსებული (გაუქმებული) ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებს და მას უკვე უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები.

ამის შემდეგ ტიტული მიტროპოლიტი აღნიშავდა მხოლოდ პატივს ეპისკოპოსისა და არა იერარქიულ თანამდებობას. ამჟამად ეს ტიტული მხოლოდ საეპისკოპოსო ჯილდოს წარმოადგენს. შესაბამისად, ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიის მმართველის თანამდებობრივი ტიტული არის ეპისკოპოსი და მას ღვანლისათვის შესაძლოა ჯილდოს სახით ეპოძოს მთავარეპისკოპოსის ანდა მიტროპოლიტის წოდება.

1917 წლის საეკლესიო კრების მიერ საქართველოს პატრიარქს მიენიჭა უფლება მუდმივად ან დროებით მართავდეს რომელიმე ეპარქიასაც. 1917-18 წლების კრებებმა მას სამართავად გადასცა მცხეთა-თბილისის ეპარქია, ხოლო 2010 წლის კრებამ (წმ. სინოდმა) სამართავად გადასცა ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია (ამასთანავე, ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიას უწოდა ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია). (სხვადასხვა წლებში საქართველოს პატრიარქები სხვა ეპარქიებსაც მართავდნენ, მაგ., მანგლისისა, ქუთაისისა და სხვა).

შესაბამისად, ამჟამად საქართველოს პეტრიარქი ასე იწოდება – „უწმიდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსი, ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი, დიდი მეუფე მამაი ჩვენი ილია“.

დამატება

ბაგრატ კურაპალატს – "ქართველთა მეფეს" უღვანია აფხაზეთის კათალიკოსის იურიდიული ცნობისათვის.

მატიანე წერს: "ხოლო მან ბაგრატ გააჩინა და განანესა კათალიკოსი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ 830 წელს" – ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 255).

ბაგრატ მეფის დროისათვის ე.წ. „ქვემო იბერია“ საკათალიკოსოდ იქცა და „ქართველთა მეფემ აფხაზეთში“ „განაჩინა“ და „განანესა“ კათალიკოსი.

IX საუკუნეშივე იბერიის ეკლესიაში იოანე გუთელი ეპისკოპოსი აკურთხეს.

ერთადერთი მიზეზი იმისა, რომ უცხოელთაგან გათავისუფლების შემდეგ აფხაზეთის სახელმწიფო, საეკლესიო, კულტურისა და ადმინისტრაციის ენად ქართული ენა გამოცხადდა, იყო ის, რომ აფხაზეთის სამეფოს მოსახლეობა იყო ქართულენოვანი.

აფხაზეთის სამეფო ქართველთა სამეფოს წარმოადგენდა, სწორედ ამიტომაც უწოდებდნენ დასავლეთ საქართველოს უცხოელები "ქვემო იბერიას".

დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს ცენტრი მოთავსებულ იქნა ბიჭვინთაში და ქართული ენით ადიდებდნენ უფალ ღმერთს მღვდელმსახურნი. ბიჭვინთა წარმოადგენდა ქრისტიანობის ერთ-ერთ უმთავრეს ცენტრს აფხაზეთში.

აფხაზეთში იქმნებოდა მხოლოდ ზოგადქართული ხასიათის არქიტექტურული ძეგლები, საეკლესიო და სამონასტრო შენობები, მხოლოდ საქართველოსათვის დამახასიათებელი სამეკლესიანი ბაზილიკები, ჯვრის

ტიპის გუმბათოვანი ტაძრები იმ თავისებურებებით, რომელიც მხოლოდ ქართული ძეგლებისათვისაა დამახასიათებელი – გ. ჩუბინაშვილი).

რიგ უცხოურ წყაროებში "აფხაზეთი" ნიშნავს მთელ საქართველოს, "აფხაზი", საერთოდ, ქართველის მნიშვნელობით იხმარებოდა. აღნიშნულ საკითხზე ვრცელი ლიტერატურა არსებობს და დადასტურებულია, რომ რუსული წერილობითი წყაროების "აბასგი", სომხურ-არაბულ-სპარსული წყაროების "აფხაზი" და სხვა, ზოგადად, როგორც წესი, ქართველს ნიშნავს.

იმდროინდელ ქართულ წყაროებში "აფხაზი" ნიშნავს ზოგადად ქართველს, დასავლელ ქართველს.

ბერძნულ და უცხოურ წყაროებში ქვემო ივერიის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსო იხსენიება ავტოკეფალურ ეკლესიად, მაგრამ ის ავტოკეფალური, ანუ დამოუკიდებელი იყო სწორედ უცხოური ეკლესიების მიმართ. ხოლო მცხეთის, ანუ ზემო ივერიის საკათალიკოსოსთან მას გააჩნდა უფროს-უმცროსობითი დამოკიდებულება

საპატრიარქოს მოწყობის სტრუქტურა ისეთი იყო, რომ მასში შედიოდა ორი საეკლესიო სამთავრო: მცხეთის – ანუ ქართლის) საკათალიკოსო, ბიჭვინთის – ანუ აფხაზეთის) საკათალიკოსო.

ქართულ საპატრიარქოში საკათალიკოსოები იმ ფორმით არსებობდნენ, როგორადაც ბერძნულ საპატრიარქოში სამიტროპოლიტოები. ბერძნულ სამიტროპოლიტოებში ერთ-ერთი რომელიმე დიდი ქალაქის ეპისკოპოსი წარმოადგენდა უფროსს, ანუ მთავარს და მას ექვემდებარებოდნენ მის ხელქვეით მყოფი საეპისკოპოსოების მეთაურები – ეპისკოპოსები. სამიტროპოლიტოებში ათეულობით საეპისკოპოსო არსებობდა, ხოლო მიტროპოლიტი, თავის მხრივ, ექვემდებარებოდა პატრიარქს. ასევე იყო მოწყობილი ქართული საკათალიკოსოებიც. აფხაზეთის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ დასავლეთ საქართველოს ათეულობით ეპისკოპოსები, ხოლო, თავის მხრივ, ის ექვემდებარებოდა საქართველოს პატრიარქს. საპატრიარქო სტრუქტურა ისეთი იყო, რომ საქართველოს პატრიარქი იმავდროულად წარმოადგენდა ქართლის კათალიკოსს. ესე იგი, მას ორი ტახტი ეჭირა საქართველოს პატრიარქისა და ქართლის კათალიკოსისა, ამიტომაც შემდგომ უწოდეს კიდევ კათალიკოს-პატრიარქი.

აფხაზეთის ათეულობით კათალიკოსთაგან მოღწეულია ზოგიერთის გვარი: მალაქია აბაშიძე (1529-1632), ევდემოზ ჩხეტიძე (1557-1578), ექვთიმე I საყვარელიძე (1578-1605), 1600 წლისათვის აფხაზეთის კათალიკოსია ევდემონ საყვარელიძე (ქართული სამართლის ძეგლები, I, გვ. 386), XVI ს. 20-იან წლებში აფხაზეთის კათალიკოსია მალაქია გურიელი (1616-1639) (იქვე, გვ. 482); მაქსიმე მაჭუტაძე (1639-1657); XVI ს. 50-იან წლებში აფხაზეთის კათალიკოსია ზაქარია ქვარიანი (1657-1660), სვიმონ ჩხეტიძე (1660-1666), ევდემოზ II საყვარელიძე (1666-1669), ექვთიმე I საყვარელიძე (1669-1673), დავით ნემსაძე (1673-1696), გრიგოლ ლორთქიფანიძე (1696-1742), გერმანე წულუკიძე, ბესარიონ ერისთავი (1755-1769) (რაჭის შტო ერისთავებისა) (იქვე, გვ. 880); 70-იან წლებში – აფხაზეთის კათალიკოსია იოსებ ბაგრატიონი (მეფის ძე) (იქვე, გვ. 885), მაქსიმე ათაბაგი (1776-1795).

მას შემდეგ, რაც ქართლისა და კახეთის სამეფოები იქცა სპარსეთის ვასალურ ქვეყნებად XV¹¹ საუკუნეში, დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ერთეულები (იმერეთის სამეფო-სამთავროები) შედარებით თავისუფლებით სარგებლობდნენ, ამის გამო აფხაზეთის საკათალიკოსო, რომელიც მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს, შედარებით უფრო გაძლიერდა. აფხაზეთის საკათალიკოსომ თავის თავზე აიღო ქართველობის, ქართული ქრისტიანობის, ანუ მართლმადიდებლური სარწმუნოების ზრუნვის ტვირთი. ეს ის დროა, როცა სპარსელები და ოსმალები თბილისის სიონის მეჩეთად გადაკეთებას ცდილობდნენ, ხოლო ქართლის ერთ კათალიკოსს სტამბოლში აპატიმრებდნენ, ხოლო მეორეს სპარსელები თბილისის ციხეში კლავდნენ.

იმ უდიდესი მისიის გამო, რომელიც თავის თავზე აიღო აფხაზეთის საკათალიკოსომ, XVI საუკუნის იერუსალიმელი პატრიარქები მიუთითებდნენ, რომ მათი დროისათვის აფხაზეთის, ანუ როგორც ისინი უწოდებდნენ, "ქვემო იბერიის" კათალიკოსი უპირატესი იყო "ზემო ივერიის" კათალიკოსთან შედარებით. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ამ დროისათვის აღმოსავლეთ საქართველო სპარსეთის ხელში მოექცა, რამაც ქართლის საკათალიკოსო ძალზე დაასუსტა, იმდენად, რომ წმ. ევდემონ კათალიკოსი 1642/3 წელს როსტომ ხანმა დააპატიმრა, სიკვდილით დასაჯა და გვამისც შეურაცყო, ციხის კოშკიდან გადააგდებინა. როსტომის ხელით, დამპყრობელი ისლამური იმპერია აღმოსავლეთ საქართველოში ებრძოდა საეკლესიო სულისკვეთებასაც კი, ამის შედეგად, როგორც მემკვიდრე წერს – „ამას შინა მოუძღურდა სჯული და განიყურნა წესი ეკლესიისა, რამეთუ არღარა ეძიებდნენ სულიერსა საქმესა, არამედ ხორცთათვის ზრუნვიდნენ ყოველნივე“. ქართლის საკათალიკოსოს იურიდიულობის ქვეშ შემავალი მინანქლის სუვერენიტეტის დაკარგის შემდეგ, სახელმწიფოებრივ სუვერენიტეტს ინარჩუნებდნენ დასავლეთ საქართველოს სამეფო სამთავროები, ანუ იმერეთის სამეფო, სამეგრელოსა და გურიის სამთავროები, სადაც ძველებურადვე უდიდესი და უპირატესი გავლენა გააჩნდა ეკლესიას, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს, ამის შემდეგ მასზე გადავიდა ზრუნვა სრულიად საქართველოს ქრისტიანი მორწმუნეებისა, ანუ უკვე ის – აფხაზეთის კათალიკოსი გადაიქცა სრულიად საქართველოს უპირატეს პატრიარქად.

ამის შემდეგ აფხაზეთის საკათალიკოსო შეეცადა გამხდარიყო ლიდერი საქართველოს ეკლესიისა, მისი მეთაურები ზოგჯერ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის სახელით გამოდიოდნენ. მაგალითად, მოღწეულია ერთი საბუთი, რომელსაც ადასტურებს სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი გრიგოლი, რომელიც იყო ბიჭვინთის მამამთავარი, "გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზი" ძქართ. სამართლის ძეგლები, II, გვ. 675). ასე რომ, XV საუკუნის შემდეგ აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართლის ეკლესიას კი არ გამოეყო, პირიქით, თავისი თავი ერთადერთ "ქრისტეს მიერ" დადგენილ "ყოვლისა საქართველოს" მწყემსად გამოაცხადა.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს პირველობა (უპირატესობა) ზემო იბერიის ეკლესიასთან შედარებით შეაჩერა ჩრდილოკავკასიელმა თავდასხმებმა, ამასთანავე, 1744/5 წელს, აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოებმა სუვერენიტეტი აღიდგინეს და ამის გამო პატრიარქმა ანტონ 1-მა კვლავ დაიბრუნა „უპირატესობა“, ქვემო ივერიის იერარქთან შედარებით.

იქამდე, მცირე ხნით, როგორც ითქვა, აფხაზეთის საკათალიკოსო გარკვეული თვალსაზრისით გაძლიერდა კიდეც, მაგრამ მისი წარმატება შეაჩერა მთიელი წარმართული ტომების შემოსევებმა, განსაკუთრებით, მე-17 ს, მეორე ნახევარში. მთიელი წარმართი ჩერქეზული ტომები, უპირველეს ყოვლისა, უტევდნენ აფხაზეთში არსებულ ეკლესიებსა და მონასტრებს. ბიჭვინტას, დრანდას, მოქეს, ბედიას, ლიხნს და სხვა. ქართული სულიერი კულტურის უძველეს კერებში, საეპისკოპოსო თუ სამრევლო ტაძრებში დაგროვილი იყო აურაცხელი განძი, ჩერქეზები ანადგურებდნენ, იტაცებდნენ განძს, არ ინდობდნენ ადამიანებსაც.

XIX ს-ის დასაწყისში ამ მხარეში მოგზაური ფრანსუა გამბა წერდა ბიჭვინთის ტაძრის შესახებ ძ „აქ დღემდე შემორჩენილია ნანგრევები, ან უფრო სწორედ თითქმის მთლიანი კედლები ძველი მონასტრისა, რომელიც დიდი ხნის წინათ ჩერქეზების შემოსევებისას მოუტოვებიათ“ ძგამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, 1987 წ., გვ. 79).

ბიჭვინთის დიდებულ ტაძარში თითქმის მთელი 800 წლის მანძილზე, თუ უფრო მეტი ხნით არა, უფალ ღმერთს მხოლოდ და მხოლოდ ქართული ენით ადიდებდნენ.

თუ როგორ პატივს სცემდნენ ქართველი მღვდელმთავრები ბიჭვინთის ღვთისმშობელს, ეს მათი ზეალტაცებული მიმართვიდანაც ჩანს: „ეჰა ასულო მშვენიერო, იოვაკიმის ნაყოფო, სიტკბოებით აღსავსეო, ანას მორჩო, რტო გადაფრენილო, სოლომონის ვენახო, რქა მენამულო, დავითის ყვავილო, დაბადებულთა სულნელმყოფო, იესეს კვერთხო, დიდებით აღყვავებული, იუდას შროშანო, დაბადებულთა სამკაულო, იაკობის კიბეო ზეცად მიმართ აღმართებაო, ისაკის ვარდო უბინოებით აღყვავებული, აბრამის კვირტო დიდებით აღმოფრჩენილო, სემის დასაბამო, ნათესავთა მშვიდობაო, ნოეს სულისა სამოსელო, დაულპოლველო, ევას ნათელო და მწუხარებისა უჩინო მყოფელო, ადამის დიდებაო, სამოთხეო პირმეტყველო ღმრთისა მამისა მხოლოსა წინათვე გამორჩეულო და ძისა მხოლოსა პირველ საუკუნეთა მამისაგან შობილსა დედად ქალწულებით უთესლოდ მშობელად განწესებული და სულისა წმიდისა ტაძარო, რომელმან ერთი სამებისაგანი შეინყნარე და უაღრეს ყოველთა ბუნებათა შევ ძე მხოლოდ შობილი“ (ქართ. სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 640), რაოდენ მტკივნეული უნდა ყოფილიყო ქართველებისათვის ბიჭვინთის ტაძრის მოქმედების გაუქმება.

ადილე – ჩერქეზთა თავდასხმის შედეგად ზედიზედ გაუქმდა მოქესის, დრანდის, ბედიის საეპისკოპოსოები და, ცხადია, ბიჭვინთის კათედრაც. უცხოელი მოგზაურები და დამკვირვებლები დაბეჯითებით წერდნენ, რომ აღნიშნულ საეპისკოპოსოთა მოსახლეობას წარმოადგენდნენ ქართველები.

ნ. ბერძენიშვილი წერს: "გრანჟიეს მონაზვნობა იმითაა საინტერესო, რომ ის მოქვს სამეგრელოში გულისხმობს, მაგრამ კიდევ უფრო საინტერესოა იმით, რომ აქ ის საჭიროდ სცნობს სამოღვაწეოდ შეისწავლოს მეგრული და ქართული, რომ მაშასადამე მოქვის რაიონი მეგრელებით დასახლებული ეგულება (ქართული სახელმწიფო და ქრისტიანობის ენაა), რაც მისიონერული მოღვაწეობისათვის აუცილებელია.

აქ რომ იმ დროს სხვა ენის ხალხს ეცხოვრა, გრანჟიე (და მისიონერები) ამ ხალხის ენის შესწავლას ასევე, საფიქრებელია, საჭიროდ დაინახავდნენ... ასე, რომ მოქვის რაიონი (მოქვის საეპისკოპოსო) მე-17 საუკუნის დასაწყისს არა მარტო პოლიტიკურად სამეგრელოა, ის ეთნიკურადაც მეგრელებით არის დასახლებული" (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, 1990, გვ. 612).

ასევე აბსოლუტურად ქართული იყო დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოები: "ცხადია, რომ დრანდა, ისევე როგორც ბედია, სამეგრელოშია" (იქვე, გვ. 618). ნ. ბერძენიშვილი ასეთ დასკვნის გაკეთების დროს ეყრდნობა პატრი იოანესა და სხვათა მოხსენებებს და წერს: "იგულისხმება, რომ დრანდის რაიონი, ისევე როგორც ბედიისა, ქართველებითაა დასახლებული" (იქვე, გვ. 618).

თვით ისეთი მკვლევარიც კი, როგორიცაა ი. ვორონოვი, რომელსაც აფხაზეთში ქართველობის დანახვა არ სურს, წერს, რომ დრანდის ბოლო ეპისკოპოსი განდევნილ იქნა თავისი კათედრიდან აფხაზეთის სამთავროს გაფართოების შედეგად, ე.ი. იმის გამო, რომ დრანდის საეპისკოპოსო მოექცა აფხაზ მთიელთა ხელქვეშ და ამის გამო ეპისკოპოსს იქ აღარ ედგომებოდა. ვორონოვი ჩამოთვლის დრანდელი ეპისკოპოსების სახელებს, რომელნიც ცნობილნი არიან წყაროებში, ბოლო ეპისკოპოსი გაბრიელი იძულებული გამხდარა XV11 საუკუნეში მიეტოვებინა დრანდა, რის შედეგაც ის იერუსალიმში წასულა, ხოლო ვახუშტის დროს კათედრა უკვე გაუქმებულია. მთლიანი წინადადება ასეთია:

«Известны имена четырёх Драндских епископов – Федора, жившего в первой половине XV века, Сабы (Савви), отмеченного в надписи на одной из икон, найденных в Сванетии, Филиппа, который в первой половине XVI века принимал участие в соборе, созванном по случаю падения нравственности в Имеретии, и Гаврила, вынужденного покинуть Дранду в результате включения этой территории в состав Абхазского княжества в третьей четверти XVII века и скончавшегося в Иерусалиме» (В мире архитектурных памятников Абхазии, Москва, 1978 г., стр. 105).

ასეთივე ბედი ეწია, როგორც აღინიშნა, ბიჭვინთის კათედრასაც. ბიჭვინთა საკათალიკოსო ტაძარი იყო და "კათოლიკე პატრიარქთა" საყდარი ბიჭვინთაში მდებარეობდა. ჩვენს ისტორიოგრაფიაში მიღებული თვალსაზრისით, "საკათალიკოსო ტახტი ბიჭვინთიდან გელათში გადმოვიდა 1545- 1569 წლებს შორის" (ბ. ლომინაძე). მიზეზი ჩრდილოელი წარმართული ტომების შემოსევა ყოფილა "...ოსმალების თუ მათი გავლენის ქვეშ მყოფი ჩრდილო ტომების უშუალო შემოტევა აფხაზეთზე, მათმა მიახლოებამ

ბიჭვინთისაკენ, შეეყვებოდა, შეაფერხა ქრისტიანული მრევლისა და მასთან ერთად საკათალიკოსო საყმოს ნორმალური განვითარება აფხაზეთში. ომებმა შეაფერხეს კათალიკოსის უშიშარი მისვლა-მოსვლა სამწყსო საეკლესიო საქმეებზე და საფრთხე შეუქმნეს კათალიკოსის ფიზიკურ არსებობას. ყველა ამ საშინაო და საგარეო პოლიტიკურმა სიტუაციამ XVI საუკუნეში იძულებული გახადა ევდემონ ჩხეტიძე დაეტოვებინა ბიჭვინთა და გადმოენაცვლა გელათში, პოლიტიკურ ცენტრში" (მ.რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო, 1989, გვ. 49).

სავარაუდოა, რომ ბიჭვინთამ განაგრძო არსებობა როგორც ერთ-ერთმა რეზიდენციამ კათალიკოსისა, ყოველ შემთხვევაში, სწორედ ბიჭვინთა ითვლებოდა საკათალიკოსო სასულიერო ცენტრად XVI საუკუნეშიც. ამ საკათალიკოსოს ერთ-ერთ საბუთში აღნიშნული იყო, რომ მისი იურისდიქციის უკიდურეს საზღვარს ჩრდილო-დასავლეთით წარმოადგენდა პუნქტი "კაფა" – უცხოელები და კერძოდ იტალიელები, რომელთაც შავი ზღვის სანაპიროზე ამ დროისათვის ჰქონდათ თავიანთი ფაქტორიები, სავაჭრო ცენტრები, ყირიმის ნახევარკუნძულს უწოდებდნენ კაფას კუნძულს, ზოგჯერ კი მის აღმოსავლეთ ნაწილს, სადაც მდებარეობდა ქალაქი "კაფა". კაფასთან საქართველოს შავი ზღვისპირეთს ჰქონდა მჭიდრო კავშირი და მართლაც, ჩვენს ქვეყანასთან ვაჭრობას გენუის ხელისუფლება კაფას საშუალებით ახორციელებდა. საქართველოს სამეფო კარიც დაინტერესებული ყოფილა კაფასთან ვაჭრობით და მართლაც, ამ პუნქტთან საქართველოს გაცხოველებული ურთიერთობა ჰქონია და ამის გამო ქალაქ კაფაში მრავლად ცხოვრობდნენ ქართველები (ე. მამისთვალაშვილი, საქართველოს შავი ზღვისპირეთის ისტორიიდან, გაზ. "სახალხო განათლება", 18.X.89). კაფას შემდგომში ეწოდა ფეოდოსია და სწორედ კაფა ითვლებოდა აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციის ერთ-ერთ სასაზღვრო პუნქტად. "კათალიკოზის საკურთხი არს სამწყსო ლიხისა და კაფას შუა, რუსეთის სამზღვარსა და ჭანეთს შუა" (ქართ. სამართ. ძეგ., I, გვ. 180).

"მცნებაი სასჯულოს" დაწერის დროისათვის იურისდიქციის საზღვრები ასეა განსაზღვრული: "ლიხთა ამერისა, ჭოროხისა აქეთ, ოსეთსა აქეთ, ზღვაი პონტოსა აქეთ სადა დიდისა ბიჭვინთის საზღვარი მიანევს" (ქართ. სამ. ძეგ., I, გვ. 223). საუკუნეთა შემდგომ საკათალიკოსოს საზღვარი ფაქტიურად უკვე რამდენადმე შემცირდა, მაგრამ, აფხაზეთის ახალი მოსახლეობაც, რომელშიც არსებობდნენ ძველი ქრისტიანული დაფენებანი, ასევე ახალი ნახევრად წარმართულიც, თავის თავს ქრისტიანულს უწოდებდა და ჩვენი ეკლესიის მრევლს წარმოადგენდა, მაგრამ ახალ მრევლსა და ძველ მრევლს შორის დიდი განსხვავება იყო და დიდი დრო ესაჭიროებოდა მას ძველი აფხაზეთის მრევლის სიმაღლემდე მისაღწევად.

როგორც VII-X, ისე XI-XVI საუკუნეებში, და, ასევე 1820 წლამდე, რუსეთის მიერ მის გაუქმებამდე, აფხაზეთის საკათალიკოსო სავსებით ქართულენოვან ეკლესიას წარმოადგენდა.

ამას ნათლად უჩვენებს მრავალი მაგალითი, რომელთაგან ზოგიერთი

აშკარად ხელშესახებია. მაგალითად, ლიხნის ტაძრის ფრესკების ქართულენოვანი წარწერები. საკუთრივ აფხაზეთში არსებული მრავალი ქართულენოვანი საეპისკოპოსო (ცენტრები მწიგნობრობა-განათლებისა), რომელნიც ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო რღვევა-დაუძღურების შემდეგ კავკასიის მთებიდან შემოჭრილი წარმართების (ადილე-ჩერქეზების) მიერ იქნა უწყალოდ განადგურებული

ქართული ენით ევედრებოდნენ ღმერთს აფხაზი ღვთისმსახურები საუკუნეთა მანძილზე. ეს ჩანს წარწერებიდან მოქვის სახარებისა – "მოქვის ღვთისა მშობელო შეიწყალე სული თქვენ წინა მდებისა მოქველ მთავარებისკოპოზისა აბრაჰამისა"; "ყოვლად წმიდაო დედოფალო ღვთისმშობელო დაიცევ და შეიწყალე ორთავე ცხოვრებასა შიგან მოქვისა მეტრაპეზე გიორგი დეკანოზი"; "დიდება ღმერთსა სრულ მყოფელსა ყოვლისა კეთილისასა, დაიწერა წმიდა ესე ოთხთავი დასაბამითგან წელთა 1300"; და ბოლოს "...ჩვენნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილია და კეთილად ხანმეტნიცა და საბანმინდურიცა..." (იქვე, გვ. 173).

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, მოქვის სახარებას მისი მეპატრონენი, მოქვის ღვთისმსახურნი, "ჩვენ სახარებას" უწოდებენ. ძველქართული ხანმეტი და საბანმინდური რედაქციები ცნობილია VI საუკუნის შემდეგ. მოქველი ღვთისმსახურნი თავიანთ თავს აკუთვნებდნენ ქართველ ხალხს და ამიტომაც წერდნენ: "ჩვენნი სახარებანი პირველთაგან წმიდად თარგმნილია", ე.ი. IV-VI საუკუნეებშიც ხანმეტობისას და შემდეგაც.

ამავე მოქვის სახარების წარწერებიდან ჩანს, რომ 1300 წლამდე მოქველი მთავარებისკოპოსი ყოფილა აბრაჰამი, მის შემდეგ მოქველი მთავარებისკოპოსია დანიელი, შემდგომ ეპოქაში XVI საუკუნისათვის მოქველი მთავარებისკოპოსია ფილიპე ჩხეტიძე – უფრო ადრე, 1438 წლისათვის მოქველი მთავარებისკოპოსი ყოფილა რომანოზი, XVI საუკუნეში მთავარებისკოპოსი გრიგოლ მაგძნის ძე, ექვთიმე საყვარელიძე, რომელიც შემდეგ 1605 წლიდან აფხაზეთის კათალიკოსი გამხდარა, შემდეგ ანდრია საყვარელიძე, XVII ს-ში – იაკობი (იხ. იქვე, გვ. 174). აქედან ჩანს, რომ მოქვის ღვთისმსახურებს არავითარი კავშირი არა აქვთ ადილურ სამეფოსთან, ისინი მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ ეთნოსს განეკუთვნებიან.

აფხაზეთის ეთნიკური შემადგენლობის განსაზღვრისათვის ძალზე მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ აფხაზეთის კათალიკოზი ექვთიმე საყვარელიძე ბიჭვინთის სახელოვან ტაძარს (1600 წლი-სათვის) სხვა წმიდა წიგნებთან ერთად სწირავს "ქართლის ცხოვრებას".

კერძოდ, მას ბიჭვინთისათვის შეუწირავს შემდეგი წიგნები: "ერთი ოქროს კონდაკი მელნით დახატული, ერთი სხვაი ეტრატისაი კონდაკი... ერთი ჟამნი, ერთი დავითნი, ერთი კურთხევაი... ერთი ქართლის ცხოვრებაი დახატული" (ქართული სამართლის ძეგლები, I, გვ. 387). "ქართლის ცხოვრება" – წმიდა წიგნების გვერდით, წმიდა წიგნების რანგშია აყვანილი აფხაზთა კათალიკოსების მიერ.

კათალიკოსი გრიგოლ ლორთქიფანიძე აფხაზეთის ეკლესიის სამწყსოს ქართველებს უწოდებს და წერს, რომ ქართველთა შემწე და მფარველმა

ღვთისმშობელმა ანდრია მოციქული ქართველი მრევლისათვის გამოაგზავნა აფხაზეთში (ე.ი. ქვემო ივერიაში).

არსებობს 1732 წლის კიდევ ერთი "შენიშვნის ნიგნი კათალიკოზ გრიგოლ ლორთქიფანიძისა ბიჭვინტისადმი" (იქვე, გვ. 716).

სწორედ ამ შენიშვნის სიგელში აღნიშნავს აფხაზეთის ნეტარი კათალიკოზი, რომ ბიჭვინტის ღვთისმშობლის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს სამწყსოს ქართველები შეადგენდნენ.

კერძოდ, ის ამ სიგელში წერს: "...ვითარცა იგი პეტრე მოციქულსა მიეცა ჰურიათა მოქცევაი, ხოლო პავლეს წარმართთა ზედა, აგრეთვე პირველ წოდებულსა ანდრეას მოეცა ჩრდილოეთისა ქვეყანა მოქცევად ჩვენებითა წმიდისა ღვთისმშობლისათა, რამეთუ ჩვენ ქართველნი მისნი წილხდომილნი ვართ... ამათ კათალიკოზთა და საჭედ მპყრობელთა ბიჭვინტისა ღვთისმშობლისათა მსახურება საყდრისა დიდად ეღვანად" (იქვე, გვ. 727).

აქედან ჩანს, რომ წმინდა ანდრიას მიერ მოქცეული დასავლეთ საქართველოს, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს მრევლს მხოლოდ და მხოლოდ ქართველები შეადგენდნენ.

აფხაზეთის საკათალიკოსომ დასავლეთ საქართველოს ყოველ კუთხეში (სამეგრელოსა, გურიასა, იმერეთსა, რაჭა-ლეჩხუმსა თუ სვანეთში) შეინარჩუნა ძველი სიდიადე და ის ღირსეულად არსებობდა რუსეთის მიერ დასავლეთ საქართველოს ანექსიამდე.

იმის შემდეგაც კი, რაც ქართლ-კახეთის სამეფოსმომცველი ზემო ივერიის ეკლესიის ავტოკეფალია რუსებმა უკანონოდ გააუქმეს 1811 წელს, ქვემო ივერიის საკათალიკოსო არსებობას განაგრძობდა 1820 წლამდე იმერეთის ცნობილ საეკლესიო აჯანყებამდე.

მართალია, ამ დროისათვის აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტი თავისუფალი იყო, მაგრამ მის მოსაყდრეს ფაქტობრივად წარმოადგენდა დოსითეოს ქუთათელი მიტროპოლიტი.

მისმიერ გაცემული ბოლო საეკლესიო საბუთები 1818 წლით თარიღდება. ეს მიტროპოლიტი რუსის ხელისუფლებმა დააპატიმრეს და ცემითა და სასტიკი ტანჯვით ამოხადეს სული. ამით ფაქტობრივად დამთავრდა ქვემო ივერიის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს ათასწლოვანი ისტორია.

როგორც ზემო ივერიის, ასევე ქვემო ივერიის ეკლესიები რუსეთის ეკლესიამ მიიერთა, მაგრამ ამის შემდეგაც, საბედნიეროდ, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიებში წირვა-ლოცვა ძველებურადვე ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა და მიუხედავად დიდი სურვილისა, სლავურმა ენამ ოდნავადაც კი ვერ დაჩრდილა სრულიად საქართველოში ძველი ქართული საეკლესიო ენა და ყოველ კუთხეში ქართველ მრევლს კვლავ ქართველი სამღვდელოება ემსახურებოდა.

წყაროები დასავლეთ საქართველოს იურისდიქციის შესახებ

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციის შესახებ წყაროთა ნაკლებობაა. მიუხედავად ამისა საქართველოს წმიდა ეკლესიის მამათა მიერ საუკუნეთა მანძილზე ჩამოყალიბებული იყო ექვემდებარებული თვალსაზრისი, რომ დასავლეთ საქართველო იმთავითვე, გაქრისტიანებისთანავე, ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა. ამ თვალსაზრისმა განსაკუთრებული მხარდაჭერა მოიპოვა რუის-ურბნისის კრებაზე, რაც ასახა მისმა ძეგლისწერამ.

„ძეგლისწერა იწყება საღვთისმეტყველო ვრცელი შესავლით. საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ მასში გადმოცემულია ფუნდამენტური თვალსაზრისი, რომ ანდრია მოციქულმა მხოლოდ დასავლეთ ანდა სამხრეთ საქართველოში კი არ იქადაგა, არამედ „მთელ საქართველოში“ და მის დროს არა ქართველთა ერთმა ჯგუფმა მიიღო ქრისტიანობა ქვეყნის რომელიმე კუთხეში – არამედ მთელი ქართველი ერის უმეტესობამ. II-III საუკუნეებში ქრისტიანობა იღვწებოდა და ქრისტიანთა რიცხვიც შემცირდა, ამიტომაც საჭირო შეიქნა წმიდა ნინოს ქადაგება, სამეფო სახლის მოქცევა. ძეგლისწერა ყურადღებას მიაპყრობს, რომ წმიდა ნინომ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველო კი არ გაანათლა, არამედ სრულიად საქართველო, მთელი ქართველი ერი. თუ რაოდენ დიდმნიშვნელოვანია ასეთი თვალსაზრისი, იქიდანაც ჩანს, რომ დღესაც კი წმიდა ნინოს აღმოსავლეთ საქართველოში მოღვაწედ და მეფე მირიანს აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ მიიჩნევენ, ძეგლისწერის მიხედვით კი მეფე მირიანი სრულიად საქართველოს მეფე იყო და მის დროს როგორც დასავლეთმა, ისე აღმოსავლეთ საქართველომ ერთდროულად მიიღო ქრისტიანობა. ასე რომ, XI-XII საუკუნეთა საქართველოში ეროვნული თვითშემეცნება, ერისა და ქვეყნის სულიერი მთლიანობის შეგნება გაცილებით უფრო მაღალ დონეზე იდგა, ვიდრე შემდგომ, დღევანდელ დღემდე. შესაბამისი ტექსტი ასეთია: „...პირველწოდებული ანდრია, ძმა თავისა მოციქულთაისა პეტრესი, ვიდრე ჩვენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებელი ქადაგება სახარებისა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა და ურიცხვნი სიმრავლენი ერთანი განაშორა საცდურისაგან... უმრავლესმან ერმან ქართლისამან სიმრავლესა შინა ჟამისასა დაივიწყა ქადაგებაი იგი მოციქულთაი და საცთურისავე მიმართ კერპთაისა მიაქცია“⁴⁸¹. ამიტომაც ღმერთმა მოგვივლინა წმიდა ნინო, რომელმაც „სარწმუნოებასა მიმართ თვისისა მიიზიდა ყოველი სავსება ყოვლისა ქართველთა ნათესავისა“⁴⁸². მის ქადაგებათა შემდგომ ქართველთა მეფემ მირიანმა კონსტანტინე დიდის ნებით მცხეთაში ჩამოიყვანა ანტიოქიელი პატრიარქი ევსტათი: „წმიდათა მიერ ხელთა მისთა ნათელ-ილო მან და ყოველმან ერმან ქართლისამან“⁴⁸². როგორც აღვნიშნეთ, ტექსტში ხაზგასმულია მთელი ქართველი ერისა და მთელი საქართველოს ერთდროული გაქ-

რისტიანება შავი ზღვიდან სომხეთ-ალბანეთამდე. აღსანიშნავია, რომ ეს წყარო „საქართველოს“ უწოდებს მთელ ქართველთა ქვეყანას, როგორც მოციქულთა, ისე წმიდა ნინოს დროს. ამჟამად კი ზოგიერთი მკვლევარი კრძალავს სიტყვა „საქართველოს“ მოხსენიებას XI საუკუნემდე. მათი მტკიცებით, ეს ტერმინი თითქოსდა მხოლოდ XI საუკუნეში გაჩნდა და ამიტომაც მხოლოდ მის შემდეგ უნდა იქნეს გამოყენებული ისტორიული ფაქტების გადმოცემისას. როგორც აღინიშნა, რუისურბნისის ძეგლისწერა მოციქულთა და წმიდა ნინოს დროინდელ ქართველთა ქვეყანას როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ ნაწილებს „საქართველოს“ უწოდებს. ამიტომაც ჩვენთვის სწორედ ძეგლისწერის მიდგომა უნდა იყოს არსებითი და არა აღნიშნული მკვლევარებისა, ამიტომაც „საქართველო“ უნდა ვუწოდოთ ქართველთა ქვეყანას XI საუკუნემდეც“ (მიტრ. ანანია, საქ. საეკლ. კრებები, t.1. <https://patriarchate.ge/assets/files/62173dedc2c3f.pdf>)

ჩვენთვის, უმთავრესი და ეჭვმიუტანელი წყაროა რუის-ურბნისის კრების დადგენილება, რომელსაც ხელს აწერენ საქართველოს პატრიარქი იოვანე, აფხაზეთის კათალიკოსი ევსტათი, მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი გიორგი და სხვა მღვდელმთავრები.

(იოანე წმიდა მთავარეპისკოპოსი, ჩუენი კათოლიკოსი და ყოვლისა საქართველოსა ყოვლად ღირსი მამათმთავრი. წმიდი ბერი და სულიერი მამა ევსტრატი მონაზონი ... ღირსი მეუფე და თუალი კრებისა ცნობილი გიორგი მონაზონი და მწიგნობართა უხუცესი).

ისინი წერენ, რომ ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა, არა რომელიმე ცალკეულ რეგიონში ანდა კუთხეში, არამედ სრულიად საქართველოში, ამიტომაც ის დამაარსებელია საქართველოს მთლიანი ეკლესიისა, ასევე წმიდა ნინომ იქადაგა არა რომელიმე კუთხეში ანდა მხარეში, არამედ მან მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“

ერთი სიტყვით, საქართველოს ეკლესიის დაარსების დროს მის შემადგენლობაში იმთავითვე შედიოდა დასავლეთ საქართველო და საერთოდ სრულიად საქართველო, ეს იმას ნიშნავს, რომ ძეგლისწერა არ ფლობდა ცნობას, რომ დასავლეთ საქართველო ოდესმე იყო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში.

ძეგლისწერის ეასეთი მტკიცება, ცხადია იყო გამონაკრები ცოდნა მიღებული ყველა ძველი საისტორიო წყაროდან,

რუის-ურბნისის კრების მამები წერენ – „რომელთაგანი ერთი, პირველწოდებული ანდრია, ძმა თავისა მოციქულთაისა პეტრესი, ვიდრე ჩუენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებელი ქადაგება სახარებისა ყოველსა ქუეყანასა საქართველოსასა; და ურიცხუნი სიმრავლენი ერთანი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლ ემპაკეულებისა; და ერთისა ღმრთისა და ქრისტეს მისისა თანაარსით მათით სულითურთ რწმუნებით თაყუანისცემა ასწავა; დაღათუ უმრავლესმან ერმან ქართლისამან სიმრავლესა შინა ჟამისასა დაივიწყა ქადაგება იგი მოციქულისა. და საცთურისავე მიმართ კერპთასა მიაქცია...“

.ამისთავე უკუე ჟამთა სრულიად მომხედნა ჩუენცა აღმოსავალმან მალ-

ლით და დედაკაცისა ვისმე მიერ ტყუექმნულისა, რომელსა-იგი ნუნნად კაპ-პადუკიელად აქა სადმე პოვნილინცა ქადაგებენ ნიგნნი საეკლესიოთა მოთხ-რობათანი; სარწმუნოებისა მიმართ თვისისა მიიზიდა ყოველი სავესება ყოვ-ლისა ქართველთა ნათესავისა, საკვირველთ-მოქმედებითა ნიშებშემოსილთა სასწაულთა^ნთა; რაჟამს იგი ქართველთა მეფემან მირიან, მეფეთა შორის დიდისა კოსტანტინესა მივლინებითა და მისგან გამოთხოვთა მეფობისა თვისისა, ქალაქად მცხეთად შთამოიყვანა ევსტათი დიდი – საყდრის მპყრო-ბელი ანტიოქელთა ეკლესიისაი“.

მაშასადამე, საეკლესიო მტკიცებით, დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. ამასვე წერენ უცხოელი ავტორები, თუმცა არაპირდაპირ, არაერთი რომაელი და ბიზანტიელი ისტო-რიკოსი მე-4 და მე-5 საუკუნეებისა, ესენია გელასი კესარიელი და სხვები, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია იბერები და ლაზები ანუ, როგორც ძეგლისწერა წერს- „ყოველი სავესება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ ანი იბერები და ლაზები ერთად, ანუ მთელი ერი. (განხილულია ქვემოთ), იმავეს წერენ სო-მეხი ისტორიკოსები-აგათანგელოზი და მოვსეს კალანკატუაძე, რომ წმიდა ნინომ იქადაგა ქართველთა შორის „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“ ანუ შა-ვიზღვისპირეთიდან ვიდრე კასპიის ზღვამდე (განხილულია ქვემოთ, იოანე დრასხანაკერტელისა და სხვა ცნობებთან ერთად, რომ დასავლეთ საქარ-თველო (ეგრისი) მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა).

ესაა პირველი თვალსაზრისი.

მეორე თვალსაზრისი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქ-ციის შესახებ ჩამოყალიბდა საქართველოს დაშლა-დანანევრების კვალდაკ-ვალ და თავისი განსაკუთრებული გამოხატულება მიიღო XX ს-ში, როცა ქარ-თულ ისტორიოგრაფიაში მტკიცედ დამკვიდრდა თვალსაზრისი, რომ დასავ-ლეთ საქართველო გაქრისტიანების შემდეგ საუკუნეთა მანძილზე იყო კონ-სტანტინოპოლის ბერძნული საპატრიარქოს იურისდიქციაში და მხოლოდ IX-X სს-დან შევიდა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში, შესაბამისად, მხოლოდ ამ საუკუნეებიდან გავრცელდა დასავლეთ საქართველოში ქართუ-ლი ენა და კულტურა.

მაშასადამე, ჩვენში ისტორიულად ორი თვალსაზრისი ჩამოყალიბდა და-სავლეთ საქართველოს იურისდიქციის შესახებ.

პირველის მიხედვით დასავლეთ საქართველო IV ს-დანვე უწყვეტად სა-ქართველოს ეკლესიის წიაღში იმყოფებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ასა-ხა რუის-ურბნისის კრებამ, ამჟამად ეს თვალსაზრისი უარყოფილია და საყო-ველთაოდაა აღიარებული მეორე თვალსაზრისი, რომ IX-X სს-მდე დასავლეთ საქართველო ბერძნული ეკლესიის წიაღში იმყოფებოდა.

2007 წელს გამოცემული „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომში ერთდერთ ეჭვმიუტანელ ჭეშმარიტებადაა გამოცხადებული მეორე თვალ-საზრისი, რომ დასავლეთ საქართველო IX-X სს-მდე ბერძნული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, შესაბამისად, უარყოფილია ძველი ქართული საეკლესიო თვალსაზრისი.

აღნიშნული ენციკლოპედიის მე-13 ტომში წმიდა ნინო მხოლოდ ქართლის, ამ ავტორის სიტყვით, მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს განმანათლებლადაა წარმოდგენილი და მიწოდებულია მკითხველისადმი, თითქოსდა, ეს ერთადერთი თვალსაზრისი იყოს, მაშინ როცა ივანე ჯავახიშვილის სიტყვით: „ქართველებს იმთავითვე წმიდა ნინო ერთიანი ქვეყნის, ერთიანი საქართველოს განმანათლებლად მიუჩნევიათ და არა მისი ერთი რომელიმე ნაწილისა“.

მართალია, „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომის ავტორები მიუთითებენ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციის წყაროთა სიმწირის შესახებ, მაგრამ ძალზე სამწუხაროა, რომ დუმან და ოდნავ მინიშნებასაც კი არ აკეთებენ იმაზე, რომ ამ საკითხს თავისი განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია რუის-ურბნისის კრებამ და მიიღო შესაბამისი განსაზღვრება.

როგორც ჩანს, რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედიის“ ავტორებს არ მიაჩნიათ წყაროდ დასავლეთ საქართველოს იურისდიქციის კვლევის საქმეში.

ჩვენი თვითმიზანი არ არის „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედია“-ში გამოთქმული თვალსაზრისის კრიტიკული განხილვა, ჩვენ ამ საკითხით, საერთოდ, არც დავინტერესდებოდით, ის რომ არ ეხებოდეს საქართველოს ეკლესიის და, საერთოდ, ქართველი ერის მთლიანობის საკითხს.

საბედნიეროდ, ჩვენზე გაცილებით ადრე ივ. ჯავახიშვილი შეეხო სწორედ ამ თემას, გამოწვლილვით განიხილა და მოგვცა დიდებული დასკვნა. მიკვირს „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედიის“ ავტორებმა, რატომ არ გაითვალისწინეს ივ. ჯავახიშვილის ეს დასკვა და შეფასება:

XV ს-ში საქართველოს დაშლა-დანაკუნების ჟამს ჩამოვიდა ანტიოქიის პატრიარქი მიხეილი, რომელმაც, ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, „შეთხზა თეორია საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად, ქართველი ერის საუკეთესო შვილთა საუკუნოვანი ბრძოლით მიღწეული მონაპოვრის, საქართველოს ეკლესიის თავისუფლების მოსასპობად, მისი მთლიანობის დასარღვევად“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, 1982, გვ.340).

მაინც რა თეორია შეთხზა უცხოელმა იერარქმა? ეს თეორია, რომელიც ხელახლა გაცოცხლდა აღნიშნული ენციკლოპედიის ფურცლებზე, შემდეგში მდგომარეობს – ანდრია მოციქული არაა განმანათლებელი სრულიად საქართველოსი, ასევე წმ. ნინო მხოლოდ აღმოსავლეთ ნაწილის განმანათლებელია. ივ. ჯავახიშვილი წერდა:

„გიორგი მთაწმიდელი და განსაკუთრებით ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების ყველა სულისჩამდგმელი და ნიკოლოზ კათალიკოსი ამტკიცებენ, რომ ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“, ხოლო შემდგომ ქრისტიანობა კვლავ აღადგინა წმიდა ნინომ, რომლის სასწაულთმოქმედებამ და ქადაგებამ „მიიზიდა ყოველი სახსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“. ნიკოლოზ კათალიკოსიც წმ. ნინოს საერთო მოციქულად და განმანათლებლად თვლიდა „ჩვენ ქართველთაისა“ („სასწაულნი სვეტიცხოვლისა“).

ერთი სიტყვით, ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილის ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღვწოდნენ. ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი სწორედ ამ ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ შექმნილსა და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებულ შემეცნებას სპობდა“ (იქვე, 40).

სამწუხაროა, რომ ძველ ქართულ „სახელოვან მეცნიერთა“ მიერ ბოძებულ შემეცნებას სპობს ზოგიერთი ახალი ქართველი მეცნიერი, თანაც ისეთი უმაღლესი საერთაშორისო საეკლესიო ორგანოდან როგორიცაა „პრავოსლავანია ენციკლოპედია“.

მაგალითად, წინააღმდეგ ძველი ქართული წყაროებისა, „პრავოსლავანია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომის ავტორები (გვ.200) ნოტიციებზე – ბიზანტიურ კათედრათა ნუსხებზე დაყრდნობით მიიჩნევენ, რომ დასავლეთ საქართველოში VI-IX სს-ში არსებული საეპისკოპოსოები კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდნენ. თითქოსდა, „ეგრისის სამეფოში I ნოტიციის მიხედვით არსებობდა ლაზიკის ეპარქია, რომლის ცენტრი იყო ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტო ოთხი საეპისკოპოსო კათედრით – როდოპოლისი (ვარციხე), საისინი (ცაიში), პეტრა (ციხისძირი), ზიგანა (ზიგანისი, გუდავა) და აბაზგიის ეპარქიის სებასტოპოლის (ცხუმის) ავტოკეფალიური საეპისკოპოსო კათედრა (იქვე, გვ. 40-41).

თითქოსდა, შემდგომ ისინი ქართულმა ეკლესიამ კონსტანტინოპოლს ჩამოაშორა, ამასთანავე თვით „პრავოსლავანია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომის ავტორის სიტყვით: „დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში არსებობდა სეპარატისტული ტენდენციები, რის გამოც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო იმისათვის, რათა პრესტიჟი შეენარჩუნებინა, იძულებული გახდა ტრაპეზუნტი ექცია ფაზისის მიტროპოლიის ალტერნატიულ საეკლესიო ცენტრად“ (გვ. 202).

ჩვენი თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის უმართებულო თვალსაზრისით, IX-X სს-ში კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფ დასავლეთ საქართველოში „შეიჭრა მცხეთა და იქ გაბატონდა“ (ქსე, ტომი „საქართველო“, 1981, გვ.61). ესაა არასწორი მტკიცება.

კიდევ უფრო მიუღებელია თ. პაპუაშვილის მტკიცება, როცა წერს – „მცხეთის საკათალიკოსოს მხრივ ეს იყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე ორგანიზაციული გაბატონების მიზნით“ (თ. პაპუაშვილი, ნარკვევი II, გვ. 586). სხვა ცნობილი ისტორიკოსის აზრით, ეს იყო ქართული ეკლესიის პროზელიტიზმის გამოხატვა, ანუ შეჭრა სხვა ეკლესიის იურისდიქციაში (დ. მუსხელიშვილი. „ქართული ეკლესია შუა საუკუნეებში“, II საერთაშორისო სიმპოზიუმი, 2005, გვ. 33).

ეს მოსაზრებები, მათ შორის „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ შესაბამისი სტატიები დაუდო საფუძვლად თანამედროვე აფხაზური საეკლესიო სეპარატიზმის ერთ-ერთმა იდეოლოგმა მღვდელმონაზონმა დოროთე დბარმა თავის წიგნს (2005 წელს) რუსულ ენაზე – „აფხაზეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის მოკლე ისტორია“ (ახალი ათონი).

ეს ავტორი, ისევე როგორც ჩვენი ქართველი ისტორიკოსები, ეჭვმიუტანელ ფაქტად მიიჩნევს თვალსაზრისს, რომ ისტორიულად დასავლეთი საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, რომ ქართველთა საეკლესიო სეპარატიზმი და ქართული ეკლესიის პროზელიტიზმი იყო არაკანონიკური ქმედება, მიმართული კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ. ამიტომაც, მას ისტორიული სამართლიანობის აღდგენად ესახება „აფხაზეთის ეკლესიის საქართველოს ეკლესიისაგან გამოყოფა“.

ის ასევე მიიჩნევს, რომ დასავლეთ საქართველოში, თითქოსდა, ქართული ენის გავრცელებამდე წირვა-ლოცვა აფხაზურ და ბერძნულ ენებზე აღესრულებოდა. როგორც ვთქვი, მას წყაროდ და ლიტერატურად, ძირითადად, ქართველი მეცნიერების ნაშრომები აქვს გამოყენებული.

სამწუხარო ისაა, და ჩვენ მხოლოდ იმ ფაქტს ვაქცევთ ყურადღებას, რომ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომის ავტორები აღნიშნულ თვალსაზრის მიიჩნევენ ერთადერთად, უალტერნატივო მტკიცებად და მკითხველს უმაღავენ იმ ფაქტს, რომ აღნიშნულის გარდა ძველთაგანვე არსებობდა სხვა მტკიცება საუკუნეთა მანძილზე არსებული თვით ქართული ეკლესიის წიაღში, არსებული არა მხოლოდ ქართულ საეკლესიო წიაღში, არამედ მსოფლიო მეცნიერების გამოჩენილი კორიფეებისა, რომელნიც სწორედ ნოტიციებზე დაყრდნობით მიიჩნევდნენ, რომ ბერძნული საეპისკოპოსოები დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ ეგრისში, არ არსებობდა.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ისტორიისა და გეოგრაფიის გამოჩენილი მცოდნეები ამტკიცებენ, რომ კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქია ლოკალიზებული უნდა იქნას არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ლაზისტანში, ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ტრაპეზუნტის რეგიონში. აქ, სუმელას მონასტერთან ახლოს მდებარეობდა როდოპოლისის კათედრა და არა ვარციხეში, ზიგანა-ზიგანევის კათედრა მდებარეობდა გუმუშხანესთან, პეტრასი – ბაიბურდთან, ხოლო, საისინისა ასევე გუმუშხანეს მახლობლად.

ნიკოლოზ გიორგის ძე ადონცი 1942 წლამდე იყო ბრიუსელის უნივერსიტეტის პროფესორი, იქამდე პეტროგრადის უნივერსიტეტის ქართული და სომხური სიტყვიერების პროფესორი. მას მსოფლიო დიდება მოუხვეჭა მისმა ყველაზე მნიშვნელოვანმა სამეცნიერო ნაშრომმა „სომხეთი იუსტინიანეს ეპოქაში“, რომელშიც საგანგებოდ იკვლევდა კავკასია-ბიზანტიურ ურთიერთობებს ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში, ამასთანავე, წყაროთა უხვ მონაცემებზე დაყრდნობით ადგენდა საეპისკოპოსოთა საზღვრებსა და მათი ცენტრების ლოკალიზაციას. ის წერდა, რომ ნოტიციებში ნახსენები „ფაზისის სამიტროპოლიტოს“ ქვეშ იგულისხმებოდა არა ფოთის, არამედ ტრაპეზუნტის

საეკლესიო ცენტრი და რომ ლაზიკის საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ არა ეგრისში, არამედ ტრაპეზუნტის სანახებში, რომელსაც ბერძნები „ლაზიკას“, ხოლო ქართველები „მეგრელთა სოფელს“ უწოდებდნენ. იქ და არა დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდა ზიგანას, როდოპოლისისა და საისინის საეპისკოპოსოები. ის მაგალითად, წერს – „არდასის ჩრდილოეთით მდებარეობს ზიგანა, ამავე სახელის ქედის ძირში, ტრაპეზუნტის მთავარ გზაზე. ზიგანა ძველ დროს იყო ძალზე მნიშვნელოვანი პუნქტი და იქ იყო რეზიდენცია იმ ხუთი საეპისკოპოსოდან ერთ-ერთისა, რომელნიც ლაზიკის ეპარქიაში შედიოდნენ. საეკლესიო თვალსაზრისით, ჭანიკე ლაზიკას მიეკუთვნებოდა“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана» СПб, 1908, с.65).

მაშასადამე, არა მხოლოდ ძველი ქართული იტორიოგრაფია, არამედ მსოფლიო დონის მეცნიერი ნიკოლოზ ადონციც მიიჩნევდა, რომ ფაზისის სამიტროპოლიტო იმთავითვე ტრაპეზუნტში იყო, იქვე იყო სხვა მისი საეპისკოპოსოები და არა ეგრისში (დასავლეთ საქართველოში).

მაშასადამე, ნ. ადონცის მტკიცებით, როდოპოლისი არ იყო ვარციხე, საისინი – არ იყო ცაიში და არც ზიგანა იყო გუდავა.

თუ აღნიშნული საეპისკოპოსოები არ იმყოფებოდნენ დასავლეთ საქართველოში, მაშინ არც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქცია ვრცელდებოდა იქ, შესაბამისად, ქართულ ეკლესიასაც ეხსნება მძიმე ბრალდება „საეკლესიო სეპარატიზმისა“ და აგრეთვე „პროზელიტიზმში“. ამდენად, არც ამჟამინდელ აფხაზ საეკლესიო სეპარატისტებს ეძლევათ საშუალება თავიანთი სეპარატიზმის გამართლებისა.

სამწუხარო ისაა, რომ მიუხედავად ადონცის, ასევე სხვა მეცნიერების ქართულ და რუსულ ენებზე გამოცემული ნაშრომებისა, „პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“ მე-13 ტომის ავტორებმა არ განაცხადეს, რომ მათ მიერ გამოთქმულის გარდა არსებობდა კიდევ სხვა თვალსაზრისი დასავლეთ საქართველოს იურისდიქციის შესახებ.

საინტერესოა ის, რომ თვით ბერძნულ წყაროებშივე ეწოდება ტრაპეზუნტს ფაზისი (და არა ფოთს). მაგალითად, VIII ს-ში 787 წელს ნიკეაში შემდგარი VII მსოფლიო საეკლესიო კრების მონაწილე ფაზისის მიტროპოლიტმა ქრისტეფორემ სამჯერ მოაწერა ხელი კრების აქტებს, სადაც სამივეჯერ განმარტა, რომ ფაზისი იგივე ტრაპეზუნტია, რომ ტრაპეზუნტის საეკლესიო სახელია ფაზისი:

მიტროპოლიტი ქრისტეფორე პირველად ხელს აწერს შემდეგი განმარტებით „ეპისკოპოსი ფაზისისა“ (სია ABE), მეორეჯერ – „ეპისკოპოსი ფაზისისა ე.ი. ტრაპეზუნტისა“ (D) და მესამეჯერ „ეპისკოპოსი ტრაპეზუნტისა“ (F). (იხ. „პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“, მე-13 ტ., გვ.200).

მაშასადამე, მე-20 ს. ქართული თეორიის მიხედვით დასავლეთ საქართველოში – ეგრისში, ძველთაგანვე არსებობდა ბერძნული საეპისკოპოსოები, რომლებიც ქართულით შეიცვალა X ს-სათვის. ასე რომ ყოფილიყო, ეს ფაქტი უთუოდ აისახებოდა ცნობილი ბერძენი კანონისტის, საეკლესიო კანონების სახელგანთქმული კომენტატორის, ჩვენი თანამედროვის მიტროპოლიტ

მაქსიმე სარდელის ნიგში – „საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია“, რომელიც 1966 წელს ათენში დაიბეჭდა, ხოლო მისი სრული თარგმანი 80-იან წლებში მიიღო ჩვენმა საპატრიარქომ.

პირადად მე თითქმის ერთი წლის მანძილზე ვეცნობოდი ბერძენი მღვდელმთავრის ამ ნიგსს და უნდა განვაცხადო, რომ **მასში არ არის ოდნავი მინიშნებაც კი იმისა, რომ რიონის ხეობაში, ეგრისში ოდესმე ბერძნული საეპისკოპოსოები არსებობდა.**

ბერძნული საეპისკოპოსოები ქართულით რომ შეცვლილიყო, მით უმეტეს როგორც აცხადებდნენ, მისი „პროზელიტიზმისა“ და „უცხო ეკლესიის სამრევლოში შეჭრის“ გზით, ქართულ-ბერძნული ათასწლოვანი საეკლესიო ურთიერთობის დროს ამის შესახებ ერთხელ მაინც გამოითქმებოდა თუნდაც მცირე შენიშვნა. საქმე ის არის, რომ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფი ლაზიკის ეპარქია, ფაზისის სამიტროპოლიტო და მისი ოთხი საეპისკოპოსო სინამდვილეში, როგორც ითქვა, არასოდეს მდებარეობდნენ რიონის ხეობაში – ეგრისში, არამედ ტრაპეზუნტის ოლქში, რომელსაც ერქვა ასევე „ლაზიკა“. ხოლო ეგრისი სხვა რეგიონში, რიონის ხეობაში მდებარეობდა, უფრო ჩრდილოეთით. მაშასადამე, ბერძნული „ლაზიკა“ ჭოროხის ხეობის მიმდებარე მხარეებს ერქვა. **მაქსიმე ბერძნიშვილის კვლევის თანახმად, ბერძნულ მწერლობაში ქსენოფონტედან პროკოფი კესარიელამდე მდ. ჭოროხი ფაზისთან იყო გაიგივებული (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ.88).**

ეგრისი ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში რომ ყოფილიყო X ს-მდე, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი X ს-სა ნიკოლოზ მისტიკოსი თავის წერილებში აფხაზთა მეფე გიორგი II-ისადმი ამის შესახებ მიაწვნიებდა კიდევ.

როგორც ცნობილია, ჩვენამდე მოღწეული პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები გიორგი II-ისადმი ძალზე თბილი და მეგობრული შინაარსისაა.

მის ეპოქაში, ე.ი. IX-X სს-ში, რიონის ხეობისა და მიმდებარე მხარეების ბერძნული საეპისკოპოსოები ქართულით რომ შეცვლილიყო, ანუ მის ეპოქაში რომ დაეკარგა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს თავისი იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ეპარქიები, სამიტროპოლიტოები და საარქიეპისკოპოსოები ძალზე დიდი მრევლით, ამავე ეპოქის მეფე გიორგი II-ისა და მისი მამის კონსტანტინე III-ის დროს, მაშინ მათ დიდი სითბოთი და სიყვარულით კი არ მოიხსენიებდა პატრიარქი თავის წერილებში, არამედ რაიმე საყვედურნარევ მინიშნებას მაინც ინებებდა ამ მძიმე ფაქტის შესახებ, მაგრამ პირიქით, სწორედ აღნიშნულ ეპოქაში, როცა ჩვენი მეცნიერების თქმით, „ბრძოლა იყო გაჩაღებული კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ“ კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი თბილ და მეგობრულ წერილებს უგზავნიდა ქართველ მეფეებს.

ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრება. დასავლეთ საქართველოში წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის დროს ბერძნული საეპისკოპოსოები რომ ყოფილიყვნენ, მათ შესახებ იქნებოდა კი-

დეც რაიმე მინიშნება მის ცხოვრებაში, გარდა ამისა, ამ ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ ხალხი და ხელისუფლება დასავლეთ საქართველოში იყვნენ არა მონოთელიტები, არამედ მართლმადიდებლები.

ცნობილია, რომ წმიდა მაქსიმეს დროს ბიზანტიის იმპერიის თითქმის ყველა საეპისკოპოსო მონოთელიტური იდეების ცენტრებად იქცა. დასავლეთ საქართველოში კი წმიდა მაქსიმესა და მის მოწაფეებს სხვა ვითარება დახვდათ, ისინი ქართულ მხარეებს – „ქრისტესმოყვარე აბაზგების ქვეყანას“ (გეორგიკა, IV, 2, გვ.48), ან „ქრისტესმოყვარე ლაზთა ქვეყანას“ (იქვე, გვ.41), ამ ქვეყანათა მეთაურებს კი „ლვთისმოყვარე მთავრებს“ (იქვე, გვ.45), ანდა „იბერიის ღირსაქებ პატრიკიოსსა და პრეტორს“ უწოდებდნენ (იქვე, გვ.48).

VII-VIII სს-ში, როცა კონსტანტინოპოლურ მრავალ საეპისკოპოსოში მონოთელიტობამ იმძლავრა, **დასავლეთ საქართველო მტკიცედ იცავდა მართლმადიდებლობას, რადგანაც ქართული ეკლესიის სამწყსოს წარმოადგენდა**, ბიზანტიაში და მისი იურისდიქციის ქვეშ მყოფ საეპისკოპოსოებში კი, როგორც წმიდა მაქსიმე აღმსარებელის ცხოვრებიდან ჩანს, სამწუხაროდ, მონოთელიტობა ბატონობდა.

ერთი სიტყვით, არც ნოტიციები და არც სხვა წყაროები არ ადასტურებენ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისს, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველო – ეგრისი თავდაპირველად კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, რაც ერთადერთ თეორიადაა გამოცხადებული „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომში.

ჩვენ კარგად გვესმის: ის, რაც ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე ინერგებოდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ერთი საკონფერენციო თემით არ ამოიწურება და არც გვაქვს ამის პრეტენზია. ვიცით, რომ ამჟამად აღიარებული თვალსაზრისი ძლიერია, მაგრამ გვამხნევებს ის აზრი, რომ XIX-XX ს-მდე არსებობდა სხვა ათასწლოვანი საეკლესიო თვალსაზრისი, რომლის სიმართლეში მომავალი თაობა უთუოდ დარწმუნდება.

ჩვენი უფალი და მაცხოვარი იესო ქრისტე ბრძანებს: „თუ სამეფო თავისივე თავის წინააღმდეგ დაიყოფა, ის სამეფო ველარ გაძლებს“ (მარკ. 3,24).

ეს შეეხება ჩვენს საეკლესიო მთლიანობასაც. თუ ამჟამად, როცა საეკლესიო სეპარატიზმი აფხაზეთში, და არა მარტო იქ, გამალებით ეძებს თეორიებს საერთაშორისო ასპარეზზე გადასატანად, რათა გაამართლოს თავისი არაკანონიკური ქმედებები და ამავე დროს, ჩვენი შესაბამისი მეცნიერები ეკლესიის მთლიანობისათვის საშიშ შეხედულებებს „აკადემიურობის“ მომიზეზებით საერთაშორისოვე ორგანოებში გამოაქვეყნებენ ვითარცა ერთადერთსა და ექვმიუტანელს, ეს ალბათ, ხელს არ შეუწყობს საეკლესიო მთლიანობას, ანუ ვერ გაძლებს ის სამეფო, რომელიც დაიყოფა თავისი თავის წინააღმდეგ.

როგორც ითქვა, აქ გამოსავალი არის ყურისგდება და დაჯერება იმ ძველი და თანაც ღრმა სამეცნიერო თვალსაზრისისა, რომელსაც ეკლესიის მამები, შესანიშნავი მეცნიერები და ისტორიკოსები გამოთქვამდნენ საუკუნეთა წინ და რომელიც ასახულია ადგილობრივ კრებათა განსაზღვრებებშიც. ღრმად

ვარ დარწმუნებული, რომ ძველი მამების ის „შემეცნება“, რომელზეც მიუთითებდა ივ. ჯავახიშვილი, უთუოდ აისახება მომავალ „ქართული საეკლესიო ენციკლოპედიის“ სტატიებში. ეს ენციკლოპედია, რომელიც მისი უწმიდესობისა და უნეტარესობის, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ილია II-ის კურთხევით მზადდება, მართლაც, უდიდესი შენაძენი იქნება საქართველოს წმიდა ეკლესიისათვის.

საზოგადოდ, „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მე-13 ტომის იმ ნაწილში, რომელიც შეეხება საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას, არის ძალზე მნიშვნელოვანი და ყოვლისმომცველი სტატიების სერია ქართული ეკლესიის ისტორიის, თანამედროვე მდგომარეობის, ღვთისმსახურების ისტორიის, სალიტერატურო-საღვთისმეტყველო სკოლების, კანონიკური, აგიოგრაფიული, დოგმატური ლიტერატურის, საეკლესიო ხელოვნების, არქიტექტურის, ფერწერის, ხატწერის, გალობისა და სხვათა შესახებ. საზოგადოდ, ცხადია, ეს ტომი არის უდიდესი შენაძენი საქართველოს ეკლესიისათვის, დიდი მონაპოვარი, შექმნილი მისი ავტორების ბეჯითი შრომითა და სიყვარულით. ჩვენ მხოლოდ მის ერთ მცირე მონაკვეთს ვეხებით – IV-X სს-ს, იმ ეპოქას, რომელშიც მოღვაწეობდა წმიდა მაქსიმე აღმსარებელი.

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქცია წმ. მაქსიმე აღმსარებლს ცხოვრების მიხედვით

ჩვენთვის ძალზე მნიშვნელოვანია და ღირებულია ის ცნობები ქართველთა მტკიცე მართლმადიდებლობის შესახებ, რომლებიც დაცულია წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაში. წმიდა მაქსიმე 662 წელს გააძევეს ბიზანტიიდან და თავის ორ მოწაფესთან – ანასტასი აპოკრისარისთან და ანასტასი მონაზონთან ერთად ჩვენს ქვეყანაში, დასავლეთ საქართველოში გადმოასახლეს.

წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის ერთ-ერთმა მოწაფემ აღწერა კიდევ თვალით ხილული ცხოვრება თავისი მოძღვრისა. VII ს. დასაწყისში, ჰერაკლე კეისრის შემდგომ, ჯერ სპარსთა ბატონობის, შემდეგ კი სპარსეთში ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობის გამო, საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოებრიობა მოშლილი იყო და სამხრეთ-დასავლეთ და დასავლეთ საქართველოშიც რამდენიმე ცალკეული ქვეყანა არსებობდა ბიზანტიელთა ხელქვეით. ესენი იყო: ლაზიკა, აფხაზეთი, აფშილეთი, სვანეთი, თაკვერი და სხვ.

აი, როგორ ახასიათებს წმიდა მართლმადიდებლობის დამცველი და მისი სინმიდის შეურყეველობისათვის დევნილი წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის მონაფე ანასტასი ქართველთა იმჟამინდელ ქვეყნებს: ის სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში მდებარე ლაზეთს უწოდებს „ქრისტეს მოყვარე ლაზთა ქვეყანას“ („გეორგიკა“, IV, 2, გვ.41), დასავლეთ საქართველოში მდებარე აფხაზეთს კი – „ქრისტესმოყვარე აბაზგების ქვეყანას“ (იქვე, გვ.45), ამ ქვეყანათა მეთაურებს კი – „ღვთისმოყვარე მთავრებს“ (იქვე), ზოგადად ქვეყანას იბერიად მიიჩნევს და მის მეთაურს უწოდებს – „იბერიის ღირს საქებ პატრიკიოსსა და პრეტორს“ (იქვე, გვ.48).

საქმე ისაა, რომ „ცხოვრება წმიდა მაქსიმე აღმსარებლისა“, მისი მოწაფის წმ. ანასტასის მიერ დაწერილია VII ს. 60-იან წლებში, იმ ეპოქაში, როცა მთელ ბიზანტიაში ბობოქრობდა გამარჯვებული მონოთელიტობა, შესაბამისად, იდევნებოდა მართლმადიდებლობა, **ბიზანტიაში აღარ დარჩა მთავარი და ეპისკოპოსიც კი წმიდა მართლმადიდებლობის დამცველი.**

ასეთ დროს, ასეთ ეპოქასა და გარემოში, როგორც აღვნიშნეთ, დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხი და მისი მთავრები ყოფილან „ქრისტესმოყვარენი“, ანუ მართლმადიდებლობის მტკიცე დამცველნი.

ეს ასე რომ არ ყოფილიყო, ანასტასი აპოკრისარი, ცხადია, მათ „ქრისტესმოყვარედ“ არ მიიჩნევდა. რადგანაც, ის იყო კაცი, რომელმაც არ იკადრა სიცრუე და სიმართლის, წმიდა სარწმუნოების დაცვისათვის, თავის მოძღვართან და მეგობართან ერთად მოკვეთეს ენა და მკლავები.

მას თავისი მოძღვრის, წმიდა მაქსიმეს ცხოვრება დაუწერია მოჭრილი მკლავით. ამ მკლავზე აღარ ჰქონია ხელის მტევანი და თითები მკლავზე მიუმაგრებია ორი წვრილი ჯოხი და ამით დაუწერია თავისი მოძღვრის ცხოვ-

რება, წერს VII ს-ის მოღვაწე თეოდოსი განგრელი თავის მოგონებებში. ეს იყო სიმართლის მწერლის მარჯვენა.

საეკლესიო იურისდიქციის მხრივ დასავლეთ საქართველო, ძველი ქართული მატთანების, ასევე რუის-ურბნისის „ძეგლისწერის“ ცნობით, IV ს-დანვე იმყოფებოდა მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში. **ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“, ხოლო წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“** – წერდნენ რუის-ურბნისის წმიდა კრების მამები.

მათი მტკიცებით, აღნიშნულის გამო დასავლეთ საქართველო მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციის განვრცობის არეალში შედიოდა წმიდა მოციქულ ანდიადან და წმიდა მოციქულთაასწორ ნინოს ეპოქიდან.

ამასთანავე, მოციქულთა კანონების 34-ე მუხლის თანახმად, IV ს-ში ორგანიზებული საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები თან უნდა დამთხვეოდა სახელმწიფო-ადმინისტრაციულს.

ძველი მატთანების დაბეჭდითებული ცნობით, იმჟამინდელი საქართველოს, ანუ ქართლის სამეფოს დასავლეთი საზღვარი გადიოდა შავი ზღვის პირას და მდინარე ეგრისწყალზე.

მდინარე ეგრისწყალი (შემდეგდროინდელი ლალიძგა) ერთმანეთისაგან ყოფდა ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიის იმპერიას.

მდ. ეგრისწყლის იქით ბიზანტიის ხელდებული ქვეყანა მდებარეობდა. ასე ყოფილა მეფე აზონისა და მეფე ფარნავაზის დროს და მათ შემდეგ მეფე მირიანის ეპოქაშიც. წყაროების ცნობით, მეფე მირიანის გამგებლობაში აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად იყო ეგრისიც.

შესაბამისად მის დროს, IV ს. დასაწყისში, ორგანიზებულმა საქართველოს ეკლესიამ თავის იურისდიქციაში მოაქცია აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველო, მდინარე ეგრისწყალამდე.

მეფე ვახტანგ გორგასლის დროს საქართველოს დაუბრუნდა კლარჯეთი და აგრეთვე აფხაზეთის ტერიტორია მდინარე ეგრისწყლიდან მდ. კლისურამდე (კელასურამდე).

მაშასადამე, V ს-დან საზღვარი ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის გადიოდა მდინარე კელასურზე. ამ მდინარემდე ქართლის კათალიკოსი ახორციელებდა თავის საეკლესიო ძალაუფლებას. ამითაა გამოწვეული სომხური წყაროების ცნობა, რომ VII ს. ბოლოსა და VIII ს. დასაწყისში კირიონ კათალიკოსი იყო „**არქიეპისკოპოსი ეგრისისა**“.

სომხური წყაროების გარდა, რომელნიც მიუთითებენ, რომ VI ს-ის ბოლოს დასავლეთი საქართველო იმყოფებოდა მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში. ვახუშტი ბატონიშვილიც ბრძანებდა, რომ დასავლეთ საქართველოში ტერიტორია, ე.წ. „ვაკე“, ანუ მიწა-წყალი ქუთაისსა და ცხენისწყალს შორის „საეკლესიო ერთობის“ დროს, ანუ VIII ს-მდე, აფხაზეთის საკათალიკოსოს წარმოშობამდე, იმყოფებოდა „მცხეთის არქიეპისკოპოსის“ იურისდიქციაში.

ვახუშტისვე ცნობით, რაჭის დიდი ნაწილი ნიქოზის ეპისკოპოსის სამწყსო იყო.

ვითარება შეიცვალა ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობის შემდეგ. VII ს-ის 20-30-იან წლებში ჰერაკლე კეისარმა ქართლის სამეფოს ჩამოაჭრა შავი ზღვისპირეთის ვრცელი ტერიტორიები და შეიყვანა ისინი ბიზანტიის შემადგენლობაში. შესაბამისად, იბერიის, ანუ ქართლის ნაცვლად, აქ ბიზანტიელთა ხელქვეშ ჩამოყალიბდა ლაზიკის, აბაზგიისა და სხვა სამთავროები. მიუხედავად პოლიტიკური ცვლილებებისა, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, ჩანს, მაინც მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში იმყოფებოდა.

ქართული წყაროების დაბეჭდვითი მტკიცებით, დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართული ეკლესიის განუყოფელი ნაწილი იყო. ასეთი მოსაზრება არსებობდა უძველესი ხანიდან XX ს-ის 30-იან წლებამდე.

XX ს-ის 30-იან წლებში, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებულ საეპისკოპოსოთა ნუსხების გაცნობის შემდეგ, ჩვენში მიიღეს ახალი შეხედულება, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში არსებობდა კონსტანტინოპოლისადმი დაქვემდებარებული ლაზიკის სამიტროპოლიტო ფაზისში და ოთხი საეპისკოპოსო კათედრა (ზიგანასი, საისინისა, პეტრასი და როდოპოლისისა).

იმთავითვე ამავე ნუსხების შესწავლის შემდგომ, ბრიუსელის უნივერსიტეტის პროფესორმა, მსოფლიო მნიშვნელობის ბიზანტიოლოგმა ნიკოლოზ გიორგის ძე ადონცმა (1871-1942) გამოიკვლია, რომ აღნიშნული ბიზანტიური საეპისკოპოსოები ზიგანა – ზიგინევისა, როდოპოლისისა და საისინისა, სინამდვილეში განლაგებულნი იყვნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველი ხალხის უძველეს ქვეყანაში „ლაზიკაში“, ანუ ტრაპიზონის ოლქში.

ის წერდა, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ნუსხებში მოხსენიებული ზიგანას საეპისკოპოსო ცენტრი მდებარეობდა ტრაპიზონთან ახლოს, რომ იქვე იყო სხვა ტოპონიმებიც მსგავსი სახელის მქონენი (მაგ. „ზიგანას მთა“ და სხვა). მის ახლოს იმყოფებოდნენ როდოპოლისისა და საისინის კათედრებიც.

მაშასადამე, როდოპოლისის ის არ აკავშირებდა ვარციხესთან და, მისი აზრით, ვარციხესთან არავითარი ბერძნული საეპისკოპოსო არ ყოფილა. ასევე, მისი აზრით, საისინი არ იყო ცაიშის კათედრა, ხოლო ზიგანა არ იყო ზიგინევი, ანუ გუდაყვა.

ადონცის თვალსაზრისით, დასავლეთ საქართველოში არ მდებარეობდნენ ბერძნული საეპისკოპოსოები. ამასვე დაბეჭდვითი მიუთითებს ქართული წყაროებიც. არც ერთი ქართული წყარო არ იცნობს დასავლეთ საქართველოში ბერძნულ საეპისკოპოსოებს – ვარციხეს, გუდაყვასა და ცაიშს.

ჩვენი თვალსაზრისით, იგივეს გვიჩვენებს წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაც. აქ, მის დროს, ბერძნული საეპისკოპოსოები რომ ყოფილიყო,

ცხადია, ამ საეპისკოპოსოთა მრევლი იქნებოდა ისეთივე მონოთელიტი, როგორიც იყო მრევლი საერთოდ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოებისა. აღნიშნულ ეპოქაში, მაშასადამე, ამ კუთხის ხალხიც და მისი მთავრებიც არ იქნებოდნენ მართლმადიდებლები და კონსტანტინოპოლურ საეპისკოპოსოთა მსგავსად, მონოთელიტობისადმი, ანუ მწვალებლობისადმი იქნებოდნენ მიდრეკილნი. წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის მოწაფის წმ. ანასტასის სიტყვით კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დასავლეთ საქართველოს ხალხი მტკიცედ იცავდა მართლმადიდებლობას უმძიმეს ეპოქაში, მსოფლიო ეკლესიაში მონოთელიტების ბატონობის დროს. შესაბამისად, უნდა დავასკვნათ, რომ ამ მხრივ საფუძველი გვაქვს კიდევ ერთხელ ვენდოთ საეკლესიო ეროვნულ წყაროებს, რომ დასავლეთ საქართველო IV-VIII სს-ში, მიუხედავად მძიმე პოლიტიკური ვითარებისა, იმყოფებოდა მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში და იცავდა მართლმადიდებლობის სიმტკიცეს აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მსგავსად.

დასავლეთ საქართველო მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში რომ იმყოფებოდა წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის ეპოქაში, VII ს-ში, ამის შესახებ მიგვითითებს მარტვილის შესანიშნავი ტაძარი. VII ს-ის I ნახევარში აგებული მარტვილის, ანუ ჭყონდიდის, ტაძარი წმიდა ანდრია მოციქულის მიერ აღმართული ჯვრის ადგილას ნაგები, სასულიერო კერა, რომელიც მთელი დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სამლოცველო იყო, აგებულია მცხეთის ჯვრის ტაძრის ანალოგიით. დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში რომ ყოფილიყო, ხუროთმოძღვარი ეგრისის ცენტრში, საეკლესიო კანონების თანახმად, ვერავითარ შემთხვევაში შეძლებდა სხვა სახელმწიფოს, სხვა საეკლესიო იურისდიქციის ქვეშ მყოფ ქვეყანაში მცხეთის ჯვრის ტიპის დიდებული ტაძრის აგებას. მაშასადამე, ხუროთმოძღვარს ჰქონდა საეკლესიო იერარქის შესაბამისი კურთხევა და ნებართვა, რადგანაც ეგრისი მცხეთის იურისდიქციაში იმყოფებოდა.

მცხეთის ჯვრის ტაძრის არქიტექტურის გამეორება დასავლეთ საქართველოს ცენტრში კიდევ ერთხელ ადასტურებს ძველი ქართული წყაროების დაბეჭდილებულ თვალსაზრისს, რომ ეს მხარეები იმყოფებოდნენ მცხეთელი კათალიკოსის იურისდიქციაში და არა კონსტანტინოპოლის პატრიარქისა.

აღნიშნულ ვითარებათა გამო – IV, V, VI და VII საუკუნეებში, დასავლეთ საქართველოში წირვ-ლოცვის ენა იყო ის ძველი ქართული ლიტურგიკული (სალიტერატურო) ენა, რომლის შექმნა-შემუშავებასა და დახვეწას, ჩვენი გამოკვლევით, ღვანლი დადეს პეტრე იბერის აღმზრდელმა იოანე ლაზმა და დასავლეთ საქართველოს სხვა მოღვაწეებმა.

ამიტომაც აღმოჩნდა პალესტინის უძველესი ქართული წარწერები V საუკუნის იერუსალიმის უდაბნოს ე.წ. „ლაზთა მონასტერში“. საეკლესიო არქიტექტურა საზოგადოდ ასახავდა ლიტურგიკულ ვითარებას და იგებოდა წირვ-ლოცვის საჭიროებისათვის. მაშასადამე, არქიტექტურა შეესაბამებოდა ლიტურგიკულ ტიპიკონს.

მცხეთის ჯვარი გულისხმობდა, რომ იმ არეალში, სადაც მცხეთის ჯვრის ტიპის ტაძრები იყო განლაგებული ერთი მსგავსი ტიპიკონით ტარდებოდა წირვა-ლოცვა. მცხეთის ჯვარში კი ჩვენ ვიცი, რომ წირვა-ლოცვა ტარდებოდა ქართულ ენაზე და მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შემავალ ეკლესიებში ერთი სახის ლიტურგიკული წესი აღესრულებოდა. ამ არეალში მოქცეული ყოფილა მარტვილისა და ეგრისის მრევლიც. რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერის“ დადგენილებაში ასახული ცნობით, წმიდა ნინოს დროიდანვე, როგორც აღვნიშნეთ, დასავლეთ საქართველო მცხეთელი კათალიკოსის იურისდიქციაში იმყოფებოდა და აქ, იმთავითვე, წირვა-ლოცვის ენა იყო ძველი ქართული ენა და არა ბერძნული.

საბოლოოდ, უნდა დავასკვნათ შემდეგი:

1. წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის ეპოქაში დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანები იყვნენ მტკიცე მართლმადიდებლები და

2. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა წმიდა ნინოს დროიდანვე იმყოფებოდა მცხეთის იურისდიქციაში და არა კონსტანტინოპოლისა, მიუხედავად VI ს-დან შექმნილი პოლიტიკური ძვრებისა. ეს დასტურდება უცხოელთა მიერაც, მაგალითად ამის შესახებ სომეხი ისტორიკოსი იოანე დრასხანაკერტელი წერდა, რომ მე-6 ს. ბოლოსა და მე-7 ს. დასაწყისში, დასავლეთ საქართველო (ეგრისი) შედიოდა ქართლის კათალიკოს კირიონ 1-ის იურისდიქციაში, უფრო ადრე გელასი კესარიელი, სხვა ბერძენი და რომაელი ავტორები მე-4 და მე-5 საუკუნეებისა წერდნენ, რომ წმიდა ნინომ „მოაქცია იბერები და ლაზები“, ანუ როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ისე დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, ანუ „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“.

ეგრისი საუკუნეთა მიხედვით

ეგრისი – ქვემო ივერია

I საუკუნის ქართლის მეფე ადერკის (წარმოშობით ეგრისელს) – „ესხნეს ორნი ძენი ბარტომ და ქართამ. ამათ განუყო ყოველი ქვეყანა თვისი. მისცა ქალაქი მცხეთა, შიდა ქართლი, მუხრანით კერძი ქალაქი და ყოველი ქართლი მტკვარსა ჩრდილოეთი, ჰერეთითგან ვიდრე თავადამდე ქართლისა და ეგრისისა და ესე ყოველი მისცა ბარტომ ძესა თვისსა, ხოლო არმაზით კერძი ქალაქი მტკვრისა სამხრით ქართლი, ხუნანითგან ვიდრე თავადამდე მტკვრისა და კლარჯეთი ყოველი მისცა ქართამს ძესა თვისსა“ (ქ.ც. I, გვ. 43).

მეფე ადერკის ცხოვრებიდან ვიცით, რომ ეგრისი მისი სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო. იქ მას ჰყავდა თავისი ერისთავი, ქუჯის შთამომავალი, თვითონაც პირადად ქუჯის შთამომავალი იყო. საჭიროების შემთხვევაში ეგრისში აგზავნიდა სხვა ერისთავებს ლაშქრით და აგვარებდა ეგრისის საქმეებს, ამიტომაც ქართლის სამეფოს გაყოფის დროს, ცხადია, ეგრისი მთლიანად გადასცა თავის ვაჟს, კერძოდ, გადასცა ბარტომს. ბარტომ მეფის ქართლის სამეფოში (მცხეთის ანუ ჩრდილო საქართველოს სამეფოში) შევიდა ეგრისი (დასავლეთი საქართველო), შიდა ქართლი, კახეთი, საზღვარი გაიღო მდ. მტკვარზე, ხოლო სამხრეთ საქართველოს სამეფოში, ანუ არმაზელი მეფის ქართამის სახელმწიფოში შევიდა კლარჯეთი, არტაან-ჯავახეთი ვიდრე ხუნანამდე.

ადერკი, როგორც აღინიშნა, იყო ძე ქართამისი (ქ.ც. I, გვ. 33), ხოლო თვით ქართამი იყო – „ძმისწული ქუჯისი“ (ქ.ც. I, გვ. 32). მას დედის მხრიდან „შესდგამდა ფარნავაზიანობა“. როგორც ითქვა, ქართამი იშვილა ქართლის მეშვიდე მეფე ბარტომმა, და თვისი ასულიც მიათხოვა. ქართამის ძე იყო ადერკი მეფე, რომელმაც თავის ვაჟებს მამამისის ქართამისა და მამობილის ბარტომის სახელი დაარქვა. მემატთანე, ადერკის მიუხედავად გენეტიკური წარმოშობისა, მამობილის გვარით მოიხსენიებს – არშაკუნიანი.

მემატთანის ცნობით, საქართველოს მეფეები ძლიერი სომხეთის სამეფოს გავლენის სფეროში იმყოფებოდნენ, განსაკუთრებით სამხრეთი, ანუ არმაზის საქართველო – სომეხთა მეფეს დაუპყრია კიდეც სამხრეთ საქართველოში ვრცელი მიწა-წყალი მტკვრის სათავიდან წუნდამდე არტაანის ჩათვლით (ქ.ც. I, გვ. 44).

ეს ცნობა მემატთანისა იმითაა საინტერესო, რომ სტრაბონიც მსგავსადვე აღწერს იბერიის მდგომარეობას. სტრაბონის იბერია ძირითადად მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა, ხოლო მარჯვენა სანაპირო – თითქმის მცხეთამდე, არმენიის შემადგენლობაში იყო და არც უწოდებს ამ ნაწილს სტრაბონი იბერიას, არამედ არმენიას. ქართველი მემატთანის ცნობითაც, არმაზელი მეფეები – სომხეთის ძლიერი დამოკიდებულების ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი. აქედან ჩანს, რომ სტრაბონის იბერია – მცხეთის ქართლის სამეფოა.

ასეთი მდგომარეობა, ცხადია, ქართველებისთვის მოუთმენელი იყო, ამიტომაც ეგრისიდან შეკრებილი საგანგებო ჯარი ამ დროსაც გადმოვიდა სამცხეში და შეებრძოლნენ სომეხებს, რათა ქართლის მიწა-წყალი გაეთავისუფლებინათ.

როგორც ითქვა, სომხეთმა უშუალოდ მიიტაცა წუნდამდე მინა-წყალი, ის არმაზელ მეფეს ჩამოართვეს. წუნდაში და იქვე, დემოთში, სომხური ჯარიც ჩაუყენებიათ, ოძრხეს ქალაქი კი არმაზელ მეფეებს ემორჩილებოდა – „მას (ე.ი. არმაზელ მეფეს) შეენოოდეს მეგრელნი, ხოლო წუნდელნი და დემოთელნი შეენოოდეს ერთმანეთსა და დაუცხრომლად იბრძოდეს და უფროსი ბრძოლა მათი იყვის მდინარესა ზედა, რომელსა ჰქვიან ნოსტე“ (ქ.ც. I, გვ. 48).

ბრძოლა სომხებისაგან ქართლის გასათავისუფლებლად, რომელშიც სა-მეგრელოდან ჩამოსული ჯარი მონაწილეობდა – ვრცელ მინა-წყალზე იყო გადაშლილი. ამ ომში ქართველობა დამარცხებულია და სომხების მეფემ, მემატთანის სიტყვით „დაიმონნა ქართველნი“ (ქ.ც. I, გვ. 48). ეს ცნობა გარკვეულწილად გვიხსნის სტრაბონის შეხედულებას, რომ თითქმის მტკვრამდე არმენიის სახელმწიფო მდებარეობდა, შემდგომ ქართლმა დაიბრუნა თავისი ტერიტორიები – „სომეხთა უკუმოსცეს საზღვარი ქართლისა, ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტაანი“ (ქ.ც. I, გვ. 44). თუმცა კი არმაზელი მეფეები მაინც სომხების გავლენის სფეროში დარჩენილან (იქვე, გვ. 51).

საფიქრებელია, რომ ქართველი მემატთანე, თუ მისი ცნობები სწორია, ქრონოლოგიურად ცდება, კერძოდ, მის მიერ მოთხრობილი ამბები მიეკუთვნება I-II საუკუნეებს, მაშინ, როცა ამ დროს, ლათინური წყაროებით, იბერიის სამეფო ძალზე ძლიერი იყო და სომხეთი, პირიქით, იბერიის გავლენის სფეროში იმყოფებოდა, ქართველი მემატთანე დაბეჯითებით წერს, რომ მდგომარეობა იყო პირიქით – ქართლი სომხეთის გავლენის სფეროში შედიოდა, განსაკუთრებით მისი სამხრეთი ნაწილი, ამიტომაც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის უშვებს ქრონოლოგიურ შეცდომას და ქრისტეშობამდე II-I საუკუნეების ამბები გადმოაქვს აქეთ, ახალი ნელთალრიცხვის I-II საუკუნეებში. ქრისტეშობამდე კი, II-I საუკუნეებში სომხეთი მართლაც ყოფილა გაძლიერებული და სამხრეთ საქართველო მართლაც შესაძლოა მის სფეროში შედიოდა.

ქართლის მეფე ფარსმან ქველის მოწამვლის შემდეგ იბერიის სამეფო კარზე დიდი ცვლილებები მომხდარა. „დაიპყრეს ქართლი მირდატ და ერისთავმან სპარსთამან, ხოლო მეგრნი დადგეს ერთგულებასა ფარსმანის ძისა-სა“ (ქ.ც. I, გვ. 53).

ამ დროს ქვეყნის მპყრობელ სპარსელებს დაუპირისპირდნენ სამეგრელოს ერისთავები – „მიერთეს მეგრნი“, ამიტომაც „მეგრებმა“ მოიშველიეს ბერძნებიცა და სომხებიც სპარსელებთან საომრად, ბრძოლა გაიმართა შიდა ქართლში, სოფელ რეხასთან, სპარსელები დამარცხდნენ, გამარჯვებულმა ქართველებმა ტახტზე აიყვანეს ფარსმან ქველის ძე ადამი – შეიძლება ითქვას, რომ ის ეგრისის ერისთავებმა დასვეს ტახტზე. მისი შთამომავლის, ამაზასპის დროს ოსები გადმოსულან და შიდა ქართლში ჩამდგარან. მეფემ „მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა“ (ქ.ც. I, გვ. 55).

მემატთანე წერს – „ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავლისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისნი და ვიდრე მოსვლადმდე დასავლეთისა ერისთავისა, მოვიდეს ოვსნი“ (ქ.ც. I, გვ. 55).

დასავლეთის ერისთავებში კი, როგორც აღინიშნა შედიოდნენ – ეგრისის ორი ერისთავი, ოძრხის, კლარჯეთის და წუნდის ერისთავები (ქ.ც. I, გვ. 57)

ოსების დამარცხების შემდეგ მეფე ამაზასპი გაამაყებულა „და იწყო მესისხლეობად და მოსწყვიდნა მრავალნი წარჩინებულნი, ამისთვის მოიძულეს იგი ერმან ქართლისამან“ (ქ.ც. I, გვ. 57).

ქართლის ერის მიერ თავისი მეფის მოძულება იმით გამოიხატა, რომ „განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხის, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (ქ.ც. I, გვ. 57). „ქართლის ერში“ ეგრისელებიც შედიან. ამიტომ ეგრისი გამოხატავს ქართველი ერის აზრს, ისევე, როგორც კლარჯეთი, ოძრხე და სხვა ნაწილები ქვეყნისა.

ეგრისი – ქართლის სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო ფარნავაზიდან მირიანამდე და ვახტანგამდე – „მეფობდა მირიან ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისის წყლამდე“ (ქ.ც. I, გვ. 70). სწორედ მდ. ეგრისისწყალი უნდა იყოს მემკვიდრის მიერ ხშირად ნათქვამი ის „თავი ეგრისისა“, სადამდეც აღწევდა ქართლის სამეფოს საზღვარი.

ეგრისი I-III საუკუნეებში (ქრონიკა)

I საუკუნეში მცხოვრებ მეფე ადერკის (როგორც აღინიშნა) თავისი სამეფო ორად გაუყვია თავისი შვილებისათვის, კერძოდ ერთ ძეს – ბარტომს გადასცა – მცხეთა და „ყოველი ქართლი მტკვარსა ჩრდილოეთი, ჰერეთითგან ვიდრე თავადმდე ქართლისა და ეგრისისა“ (ქ.ც., I, გვ. 43). ე.ი. ჰერეთიდან ეგრისწყლამდე მტკვრის ჩრდილოეთით მოქცეულმა ქვეყანამ შეადგინა დამოუკიდებელი სამეფო, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ – „მცხეთის ქართლი“, მასში შედიოდა ეგრისი ეგრისწყლამდე ანუ „თავადმდე ეგრისისა“. მეორე ქართულ სამეფო – „არმაზის ქართლში“ შედიოდა არმაზი, „მტკვრისა სამხრით ქართლი, ხუნანიტგან ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, და კლარჯეთი“, ის გადასცა „ქართამს ძესა თვისსა“. მას „მეფე არმაზელი“ უწოდეს. არმაზის ქართლის სამეფო არმენიის გავლენის სფეროში მოქცეულა, რადგანაც მას მუდამ „ბძოდეს სომეხნი“. ამ გასაჭირის დროს არმაზელებს „შეენოდეს მეგრელნი“.

„იყო ოძრხეს ქალაქსა შინა ერისთავი მეფისა არმაზელისანი... მას შეენოდეს მეგრელნი“ (ქ.ც., I, გვ.48).

ქვეყანა გაყოფილი იყო, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში მტერთან ბრძოლისას „არმაზის მეფეებს“ ეხმარებოდნენ „მეგრელები“.

გარდაიცვალა ფარსმან ქველი არმაზელი, მიუხედავად იმისა, რომ მირდატი მცხეთის ქართლის კანონიერი მეფე იყო – „მეგრნი დაადგეს ერთგულობასა ფარსმანის ძისასა“, რადგანაც არმაზელი მეფე (ფარსმან ქველი) სიმუხთლით მოკლა მირდატ მცხეთის მეფემ (ქ.ც., I, გვ. 53).

მეგრებმა კოალიციასთან ერთად დაიწყეს ფარსმან ქველის სისხლის ძიება, დაამარცხეს მირდატ მეფე (მოკლეს ბრძოლაში) და ქართლში გაამეფეს ფარსმან ქველის ძე ადამი. როგორც ითქვა, მისმა შვილიშვილმა ამაზასპიმ მტერთან საბრძოლველად მოუხმო ყველა ერისთავს – მათ შორის დასავლელ ქართველებს (ოსების შემოჭრის დროს).

„ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა, და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავალისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისანი და ვიდრე მოსვლადმდე დასავლეთისა ერისთავისა, მოვიდეს ოსნი“ (ქ.ც., I, გვ. 55).

როგორც ითქვა, ამაზასპ მეფეს შემდგომ განუდგნენ „დასავლეთის ერისთავები“.

„განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“. ქართლის ერისთავებმა შეკრეს კოალიცია და შეებრძოლნენ მეფეს, სურდათ ახალი მეფე. კოალიცია „მოვიდეს ერისთავთა თანა ეგრისათა“ (გვ. 57) – შეებრძოლნენ ძველ მეფეს (ქ.ც., I, გვ. 57).

მემატიანისათვის უეჭველია, რომ ქართლის ერისთავთა შორის იგულისხმებიან ეგრისის ერისთავებიც.

„ესე ასფაგურ იყო უკანასკნელი მეფე ფარნავაზიანთა ნათესავისა“. „დაესრულნეს მეფენი ქართლისანი ფარნავაზიანნი“ (ქ.ც., I, გვ. 59).

ეგრისი IV საუკუნეში (ქრონიკა)

(მეფე მირიანის სამეფო ეგრისწყლამდე)

„და მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“ (ქ.ც., I, გვ. 65).

„და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (ქ.ც., I, გვ. 70).

„მისცა ძესა მისსა რევს საუფლისწულოდ კახეთი და კუხეთი და დასვა იგი უჯარმას... მას ჟამსა მოსრულ იყო წმიდა და ნეტარი დედა და ემბაზი ჩვენნი ნინო“ (ქ.ც., I, გვ. 71).

„დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი (თვინიერ კლარჯეთისა) და ჰერეთი და ეგრისი (ქ.ც., I, გვ. 137).

ეგრისი V საუკუნეში

(ბერძნებმა დაიპყრეს ქართლის სამეფოს მიწა-წყალი „ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე“)

ვახტანგის სიობლის ჟამს „გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრისწყალს ქვემოთი კერძი ყოველი და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე. მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა... „გძებნეთ საზღვარი ქართლისა ბერძენთაგან“ – ამას იტყოდეს ყოველნი ქართველნი და იყვნეს მწუხარებასა შინა დიდსა“. (ქ.ც. გვ. 146). ე.ი. ქართლის სამეფოს საზღვარი არის მდ. ეგრისწყალი ამ საზღვრიდან ციხე-გოჯამდე დაუპყრიათ ბერძნებს.

ქ.ც.-ის ცნობით, ვახტანგს შერთეს კეისრის ქალიშვილი, რომელსაც მზითვად გამოათანეს ტერიტორია ეგრისწყალსა და მდ.კლისურას შორის. ამის შედეგად ქართლის სამეფოს საზღვარმა გადაინია მდ.ეგრისწყლიდან მდ.კლისურაზე. „და დაუნერა ეგრისწყალსა და კლისურას შუა ქუეყანა ზითვად“ (ქ.ც. I. გვ. 177).

ეგრისი ვახტანგ გორგასლის ანდერძში

ვახტანგის ანდერძი:

1. „რქუა ძესა თვისსა დაჩის – მომიცემია გვირგვინი მეფობისა ჩემისა,
2. და ნაწილად ძმათა შენთა მომიცემია ტასისკარიტგან და წუნდიდან ვიდრე სომხეთამდე და საბერძნეთამდე.

3. საზღვარი აფხაზეთისა, რომელი მოცემულ არს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, იგი ძმათა შენთა დედისა არს, იგი აქვნდეს მათ და იყვნენ შენდა ერისთავად, მორჩილებასა ქუეშე ნათესავისა შენისასა“.

და დაჯდა საყდარს მისსა ძე მისი დაჩი.

ხოლო ცოლი და ორნი ძენი ვახტანგისანი წარიყვანეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელი მისცა ვახტანგ.

მოოხრებულ იყვნეს ყოველნი ხევი ქართლისანი: თვინიერ კახეთისა და კლარჯეთისა და ეგრისისა“. (ქ.ც., I, გვ. 205).

ე.ი. ვახტანგის ბერძენ ცოლს მოჰყვა იმპერატორისაგან მზითვის სახით ტერიტორია ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, რომელსაც ერქვა „დასავლეთ ქართლისა“. ეს მიწა-წყალი დარჩათ მის შვილებს მეფე დაჩის ნახევარ ძმებს. მათ მიიღეს ერისთავთმთავრის ტიტული, ხოლო მიწა-წყალს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა ეწოდა „დასავლეთ ქართლისა“.

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ გორგასალმა ილაშქრა ისტორიული სამხრეთ იბერიის მიწა-წყალზე, მსგავსად ფარნავაზისა. ჩანს ვახტანგის მიზანი იყო იბერიისათვის დაებრუნებინა ის მიწა-წყალი, რომელიც სტრაბონის ცნობით ძვ.წ. II საუკუნეში არმენიამ ჩამოაცალა იბერიას (გოგარენა, ხორძენე და პარიადრეს კალთები). ქართლის ცხოვრების ცნობით ფარნავაზმა ქრისტეშობამდე III საუკუნეში ილაშქრა „აზონის მამულ“ კლარჯეთში. ვახუშტის ცნობით, როგორც ითქვა, კლარჯეთი მოიცავდა არა მხოლოდ ერთ მხარეს, არამედ უვრცელეს რეგიონს ქალდეა-ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე. მემატიანე საბერძნეთთან იბერიის საზღვარს ათავსებს ანძიანძორასთან (იგივე ანძორეთთან) – „წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა ანძიანძორა და ეკლესიით შემოიქცა“ (ქ.ც., I, გვ.23).

სად მდებარეობდა ანძიანძორა? გ.მელიქიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს – „ქართლის სამეფოს ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთით განვცობას ეთანხმება წყაროს ცნობა ფარნავაზის მიერ მცირეაზიული ოლქების ანძიანძორისა და ეკელესიის (ანტიკ. წყაროების აკილესენა, სოფენას ჩრდილოეთით ევფრატზე მდებარე ოლქი) დალაშქვრაზე (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, 1970, გვ. 455). მაშასადამე წყაროს ცნობით ფარნავაზის დროს იბერიის (ქართლის სამეფოს) საზღვარი გადიოდა ანძიანძორასთან, ისტორიულ ხორძენესთან, ამით ჩვენი წყარო (ქ.ც.) ამართლებს სტრაბონის ცნობას, რომ ძვ.წ. II საუკუნემდე იბერიაში (ე.ი. ფარნავაზის სამეფოში) შედიოდა ხორძენე, გოგარენა და პარიადრეს კალთები. ფარნავაზის შემდგომ მალევე იბერიის სამეფოს დაუკარგავს ეს ტერიტორიები, მაგრამ მათ დასაბრუნებლად ბრძოლა გრძელდებოდა. ამას მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა იქ – „წარემართა ვახტანგ შესვლად საბერძნეთად და მიიწივნეს სომხითს და მოერთნეს...ერისთავნი სომხითისანი... ტაროვნელი ამაზასპ გრიგოლის

შენებულისა ქალაქისაგან, თრდატ ნათესავისაგან, დიდისა თრდატის. და მოადგეს ციხე-ქალაქსა, რომელსა ერქვა კარახპოლა, ხოლო ან ეწოდების კარნუ-ქალაქი... წარვიდა ვახტანგ პონტოს და მოაოხრნა გზასა ქალაქნი სამნი: ანძორეთი, ეკლეცი და სტერი და მოადგეს ლაშქარნი პონტოსა ქალაქსა დიდსა ზღვის კიდესა“ (ქ.ც. I, გვ.160).

ტექსტიდან ჩანს, რომ ვახტანგის დროს აღნიშნული ადგილები უკვე სომხეთსა და პონტოშია, მაშინ როცა ფარნავაზის დროს ქართლის სამეფოს „საზღვარი“ „საბერძნეთთან“ ანძიანძორასთან გადიოდა. მაშასადამე ეს ტერიტორიები იბერიას დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდა ვახტანგის დროს, მაგრამ იქაურ (ე.ი. ხორძენესა და პარიადრეს კალთების) მოსახლეობას ქართული ეთნოიდენტობა და ქართული ენის ცოდნა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული რომ ჰქონდა სხვა გამოკვლევებიდან ჩანს.

VII ს. სომხეთის რუკაზე ოლქი სახელწოდებით „ხორძიანა“ (ეს უნდა იყოს „ხორძენე“) მდებარეობდა კარინთან (კარახპოლ-კარნუქალაქ-არზრუმთან) ახლოს მის სამხრეთ-დასავლეთით დაახლოებით 70 კმ. დაშორებით.

ხორძიანასა და კარინს შუა მდებარეობდა მანანალის (მანრალის) ოლქი მარდალის (მარდალიის) გვერდით.

ხორძიანასთან ახლოს, მის სამხრეთ დასავლეთით დაახლოებით 40 კმ.-ში მდებარეობდა ოლქი სახელწოდებით – ანძიტი (ანდზიტი). ეს უნდა იყოს ქართული ანძორეთი-ანძიანძორა (სადაც ილაშქრეს ფარნავაზმა და ვახტანგმა). პროვინცია ანძიტში ცოვკის ტბასთან ახლოს იყო ციხე-სიმაგრე ეგელი (ეგერი). ამავე სახელის ქალაქი ეგეგი(ეგერი) კარინ-არზრუმთანაც იყო. ამ ქალაქის სახელი (ეგეგი) ეგრისის სახელს უნდა ირეკლავდეს. ოლქ ხორძიანაში გაედინებოდა ამავე „ეგრ“ სახელის მქონე მდინარე „ეგეგიკი“ (მიუს გაილი). ხორძიანაში იყო ცნობილი პუნქტი – არტალესი.

აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელ თურქეთში ძველი ოლქის ანძიტის ადგილას მდებარეობს ადმინისტრაციული ოლქი-ელაზიგი. ეს სახელი ელაზიგი არ არის შემთხვევითი. სიტყვაში „ელაზიგი (ელაზილი)“ ვფიქრობ შესაძლებელია გამოიყოს ფუძე-ძირი „ლაზი“. სახელი „ლაზი“, ამ მხარეებისათვის უცხო არ იყო. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია XI ს. დასაწყისში ამ მხარეებსაც მოიცავდა. აქ ახლოს იყო კერჩანისის, ხახის, ბიზანასა და სხვა საეპისკოპოსო კათედრები ლაზიკის სამიტროპოლიტოსი.

ბიზანასა და არზრუმს შორის მდებარეობდა ოლქი მანანალი ანუ მანრალია (მანარალი), მას ამ რუკაზე მარდალის (მარდალის) ოლქისაგან ყოფს „მეგედუხგის მთები“, ამ მთებს ნ.ადონცი ხალხალის მთებს უწოდებს, რომელიც მანრალიასა და მარდალიას ერთმანეთისაგან ჰყოფდა.

როგორც ჩანს ამ მხარეებში ეგულებოდა ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების ავტორს „საფლავი დიდი მოძღვრისა გრიგოლისა“, აღნიშნულ რუკაზე ბიზანას ოლქს ეწოდება – „ეკეგიაცი“, ეს უნდა იყოს ვახტანგის ცხოვრების ეკლეცი. ამ ოლქში რუკაზე მონიშნულია ეკლესია სახელწოდებით – „სურბ გრიგორ“, ალბათ აქ ეგულებოდა ავტორს საფლავი წმ. გრიგორისა. რომელი იყო ეს წმიდანი გრიგოლ განმანათლებელი თუ გრიგოლ ნაზიანზელი?

ხორძენა, როგორც ითქვა, სტრაბონს იბერების ისტორიულ ქვეყნად მიაჩნდა, რომელიც არმენიამ მიიტაცა. მართალია ან მხარეში მცხოვრები მკვიდრი იბერების არმენიზაციას ხელი განსაკუთრებით შეუწყო ამ მხარეში სომხური ეკლესიის გაძლიერებამ.

საბედნიეროდ ვახტანგის დროს ქართული თვითშემეცნება ჯერ კიდევ ძლიერი ყოფილა ამ მხარის სასულიერო პირთა შორისაც კი, რაც კარგად ჩანს ვახტანგის ცხოვრებაში.

სხვათა შორის, ხორენაცის ისტორიაშიც არის გარკვეული მინიშნება იმისა, რომ ხორძენასა და ტარონის სამღვდელოებამ იცოდა ქართული ენა.

მაგალითად მოვსეს ხორენაცი წერს: „რაც შეეხება მესროპს, იგი წავიდა ქართველთა ქვეყანაში და მადლის ზეგარდამო მინიჭებით მათაც შეუქმნა ანბანი ვინმე ჯალასთან ერთად, რომელიც ბერძნული და სომხური ენებიდან თარგმნიდა. ხელს უწყობდნენ იმათი მეფე ბაკური და მოსე ეპისკოპოსი. მან შეარჩია ბავშვები, გაჰყო ისინი ორ ჯგუფად და მოძღვრებად დაუტოვა თავისი ორი მოწაფეთაგანი-ტერ ხორძენაცი და მუშე ტარონაცი“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 224).

მაშასადამე ქართველი ბავშვები დაყვეს ორ ჯგუფად, რათა მათ შეესწავლათ ქართული ანბანი ქართული წმიდა წერილის საკითხავად. მათ ქართული ენის მცოდნე მასწავლებლები ესწიროებოდათ, ასეთნი კი ყოფილან ხორძენელი მღვდელი (ტერ ხორძენაცი) და ტარონელი მუშე. ხორძენე-ტარონის ახლო მხარეებში ქართული ენის ცოდნას ისიც მიუთითებს, რომ ვ. გოილაძის კვლევით იქვე, არც თუ დაშორებით, ქ. ედესა-ურჰაში ყოფილა დიდი ქართული კოლონია თავისი საგანმანათლებლო კერებით. აღნიშნულ რუკაზე ქალაქი ედესია-ურჰა მდებარეობს ოლქ ანდზიტთან ახლოს, მის სამხრეთით 70-80 კმ. დაშორებით. საბოლოოდ უნდა ვთქვათ, რომ არმენიის მიერ მიტაცებულ მხარეებში დიდხანს დარჩა ქართული ენის ცოდნა და ქართული ტოპონიმები (ეგრი-ეგრისი, იბერია და სხვა).

ეგრისი VI საუკუნეში

(“ქვემო ერისთავები” ანუ ეგრის-კლარჯეთის ერისთავები)

VI ს-ში სპარსელებმა გააუქმეს ქართლის სახელმწიფოებრიობა, მალევე სპარსეთში შიდა მდგომარეობა გაუარესდა, ამასთან დაკავშირებით წყარო წერს – „ესრეთ რა უცალო იქმნეს სპარსნი, მაშინ შეითქვნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლი-სანი, ზემონი და ქვემონი და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა უჩინოს მეფე ნათესავისაგან მეფეთა ქართლისათა და რათა იყვნენ ერისთავნი იგი თვის-თვისა საერისთოსა შეუცვალებელად“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 217).

„ერისთავნი ზემონი და ქვემონი“. ზემო ერისთავები, როგორც აღინიშნა, აღმოსავლეთ ქართლის (შუა ქართლისა და კახეთის) ერისთავებს ერქვათ, ხოლო ქვემო ერისთავები დასავლეთ ქართლის ანუ ეგრის-კლარჯეთის ერისთავებს (ქ.ც., I გვ. 217)

„კვალად წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი“ (ქ.ც., I გვ. 226).

ეგრისი VIII საუკუნეში (ქრონიკა)

ქართლის ცხოვრება II, გვ. 234. „მეფენი ქართლისანი წარვიდეს ეგრისად“.

„შეველო ყრუმან კლისურა, რომელი მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისა და საქართველოსა“. ე.ი. ქართლის ანუ საქართველოს საზღვარი ახლა მდ. კლისურაა (ქ.ც. I, გვ. 235).

მეფე ვახტანგის და მირიანის გვირგვინები „მე და მამამან ჩუენმან დავსდევით იგი ქუთათისს და ციხე-გოჯს“, ე.ი. ქუთაისი და ციხე-გოჯი გადაიქცა ქართლის სამეფოს ცენტრებად, აქ „დაიდო“ სამეფო გვირგვინები (ქ.ც. I, გვ. 236).

„ჩაიარა მურმან ყრუ ზღვისპირი“ (აფხაზეთიდან) (ქ.ც. I, გვ. 239).

ბერძენმა კეისარმა მისწერა თავის ერისთავს აფხაზეთში – „ყოვლადვე საზღვართა ქართლისათა ჩვენგან ქმნილ არს ვნება... ვითარმედ კეთილად პატივს ცემდი მეფეთა და ერთა მაგათ ქართლისათა და ამიერიტგან ნულარამცა ხელგენიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა“ (ქ.ც. I, გვ. 239).

ე.ი. ქართლის საზღვარი ეგრისშია თვით ბიზანტიის იმპერატორის სიტყვით.

„განუყვენ მათ (ერისთავებს) ქუეყანანი ქართლისანი: ნახევარი შენ და ნახევარი მათ, ხოლო საუხუცესოდ რომელ მქონდა მომიცემია შენდა და გქონდეს საუხუცესოდ ეგრისი, სვანეთი, თაკუერი, არგუეთი და გურია“. ეგრისი ქართლის ქვეყნის ნაწილია სვანეთ-არგვეთ-გურიასთან ერთად.

ე.ი. „ნახევარი ქართლის“ – არის დასავლეთ საქართველო (ქ.ც. I, გვ. 241).

მეორე ნახევარია – აღმოსავლეთი საქართველო – „კლარჯეთიდან აბოცის ჩათვლით“.

ანდერძი მირისა დაჰფლენ ძვალნი მისნი (სტეფანოს ერისმთავრის) საყდარსა ქუთათისს (ქ.ც. I, გვ. 241).

„ან უწყიეს შენება ადგილთა ჩუენთა კლისურიტგან აღმართ, წარვალ და დავემენები ციხე-გოჯს და ქუთათისს“, ე.ი. ქუთაისი და ციხე-გოჯი ქართლის მეფეთა სატახტო პუნქტებია (ქ.ც. I, გვ. 242).

„წარვიდა არჩილ და დაემკვიდრა ეგრისს ვიდრე შორაპნამდე“ (კლისურიდან შორაპნამდე) (ქ.ც. I, გვ. 243).

ოდში

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, სიტყვა „ოდში“ უძველესი წარმოშობისაა და უკვე არსებობდა ქრისტეშობამდე III-II საუკუნეებიდან. მისი აზრით, თავდაპირველად „ოდში“ ერქვა მიწა-წყალს მდინარე ეგრისწყლის (ღალიძგას) მარჯვენა სანაპიროს იქით ყუბანისაკენ. მათიანეთა ცნობით, მდ. ეგრისწყლის აქეთ მდებარე (ე.ი. მარცხენა სანაპიროდან მცხეთისაკენ) მიწა-წყალი აზო-ფარნავაზის დროს შევიდა პირველ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს „ქართლის სამეფოს“ (იბერიის) შემადგენლობაში, ხოლო ეგრისწყლის იქით (მარჯვენა სანაპიროს) ქართველობამ არ იწევა ქართლის სახელმწიფოში შესვლა (ბერძენებმა დაიპყრეს). ამიტომაც ამ მიწა-წყალზე დანაწევრებით ამბობდნენ ქართველები: „ოდში (ე.ი. ოდესლაც) ჩვენი იყო ეს მიწა“, ე.ი. თითქოსდა ასე წარმოიშვა ეს სიტყვა – „ოდში“.

ეს სიტყვა უკვე არსებულა ქრისტესშობამდე.

ნოდარ ლომოურის „ეგრისის სამეფოს ისტორია“

ნ. ლომოური წერს – „მე-4 საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე წარმოქმნილ პოლიტიკურ ერთეულს ქართული წყაროები ეგრისს უწოდებენ, ხოლო რომაელი და ბიზანტიელი მწერლები – ლაზიკას, ლაზების სამეფოს“.

(ნოდარ ლომოური, ეგრისის სამეფოს ისტორია, 1968

https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/403744/1/Egrisis_Samefos_Istoria.pdf).

ჩვენი მოსაზრებით, ბატონი ნოდარ ლომოური ცდება – ასე არ არის, რადგანაც ქართული წყაროებისათვის უცნობია ტერმინი „ეგრისის სამეფო“. მით უფრო მე-4 საუკუნის აღწერისას, ანუ წმიდა ნინოს ეპოქაში.

წყაროთა დაბეჯითებული მითითებით, მეფე მირიანის დროს არ არსებობდა ეგრისის სამეფო, პირიქით, ამ მეფის ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ ეგრისი ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა.

ქართული წყარო წერს – „XXIV მეფე მირიანი. „მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“.

„და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“. https://www.amsi.ge/istoria/qc/qarTlis_cxovreba_1_2.html

მე-4 საუკუნისათვის ყველა ქართულ წყაროს ეგრისი მიაჩნია არა რაიმე პოლიტიკურ ერთეულად, არამედ მეფე მირიანის სამეფოში შემავალ ერთ-ერთ ოლქად.

მეფე მირიანის სამეფოს „ეგრისი“ იყო ვრცელი მიწანყალი მდ. რიონიდან ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე.

როგორც აღინიშნა, ქართული წყაროები დაბეჯითებით წერენ, რომ ეგრისი მე-4 საუკუნეში ქართლის სამეფოში შედიოდა და ამიტომ, ქართლის ცხოვრება წერს – „მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“ (ქ.ც 1., გვ. 65).

რაც შეხება ლაზთა საამეფოს ადგილმდებარეობას, გასარკვევია, თუ ქართული წყაროები სად მოიზარებდნენ ლაზიკის ქვეყანას.

წმ. ექვთიმე მთაწმიდელი და ძველი მთარგმნელები ბიზანტიელი მწერლების ტერმინ „ლაზიკას“ მუდამ თარგმნიდნენ ეგრისად, მაგრამ მათ ლაზიკად წარმოედგინათ არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ტრაპეზინტის ოლქი, ამჟამინდელი ლაზისტანი,

ამიტომ წმ. ექვთიმემ ბერძნულ წყაროში ნახსენები წინადადება – „ჰერაკლე კეისარი მივიდა ლაზიკაში, ტრაპეზუნტში“ ასე თარგმნა – ჰერაკლე მივიდა ტრაპეზუნტში „სოფელსა შინა მეგრელთასა“.

ჩვენს მიერ გარკვეულია, რომ პროკოფისა და აგათაია სქოლასტიკოსის ლაზთა სამეფო მოიცავდა ჭოროხის ანუ ფაზისის სანაპიროებს, დაწყებული ამჟამინდელი თურქეთის ქალაქ ხოფადან (რომელსაც ქართველები ხუფათს, ხოლო ბერძნები პეტრას უწოდებდნენ), ვიდრე თითქმის სუფსამდე.

ამიტომ ძველი წყროების ლაზიკა (სამხრეთ ეგრისი) და ეგრისი (ჩრდილოეთ ეგრისი) სხვადასხვა გეოგრაფიული ერთეულები იყვნენ, ლომოური მათ აერთმნიშვნელობანებს.

საერთოდ სიტყვა „ლაზიკაში“ ფუძე-ძირია „ლაზ“, ხოლო „იკ“ არის სომხური სადაურობის მანარმოებელი სუფიქსი (კ, ქ), იგივე, რაც ქართული „ეთი“.

ქართველები არ ხმარობდნენ სიტყვა ლაზიკას, შესატყვისი ოლქის აღსანიშნავად ხმარობდნენ სიტყვას – „ლაზია“. მაგალითად, თამარ მეფის დროს ქართულმა ჯარმა 1204 წელს ილაშქრა და ბერძენთა იმპერატორს „წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი“ (ქ.ც. ტ.2).

აქედანაც ჩანს, რომ ლაზია ანუ ლაზიკა იყო არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონის ოლქები ქოროხის ხეობიდან სინოპი-სა და სამსუნის მიმართულებით.

თუკი ლაზიკა ერქვა დასავლეთ საქართველოს, მაშინ, თამარის ლაშქარს დასავლეთ საქართველო გაუთავისუფლებია ბერძენთა იმპერატორისაგან, რაც ასე არ იყო, ეს შეცდომაა მე-20 ს. ისტორიკოსებისა, რომელთაც დააკანონეს შემეცნება, თითქოსდა ლაზიკა ერქვა მთელ დასავლეთ საქართველოს.

ამჟამადაც კი ლაზისტანი ეწოდება ვრცელ მხარეს, სადაც დღესაც ლაზები მკვიდრობენ თურქეთში, იმავე მიწანყალზე, სადაც ქსენოფონტემ, სტრაბონმა და სხვა ავტორებმა ქართული ტომები დააფიქსირეს – ქალები, ტიბარენები, ალაზონები, ფასიანები, სანები, მაკრონები, მოსინიკები, ბიძერები და სხვა, ამჟამინდელ თურქულ ზღვისპირა ქალაქ ორდუდან და ფატსადან ვიდრე ქოროხის ხეობამდე, მთელ ამ დიდ მიწანყალს, ტრაპეზუნტის ირგვლივ, ძველად, ჩანს უწოდებდნენ ლაზიას, იგივე ლაზიკას, ქართველები კი სახელს „სოფელი მეგრელთა“, ესაა სამხრეთ ეგრისი, ხოლო ჩრდილოეთ ეგრისი მდ. რიონიდან ვიდრე მდ. ეგრისწყალმდე იყო განვრცობილი.

სახელი ლაზიკა ერქვა სამხრეთ ეგრისს, ხოლო, ჩრდილოეთ ეგრისს, უბრალოდ „ეგრისი“ ანდა ეგრისის საერისთავო.

სამხეთ ეგრისის ლაზიკაში (ტრაპეზუნტის მხარეს) დააფუძნა კონსტანტინოპლმა თავისი კათედრები, დასავლეთ საქართველო, კი მე-4 ს.-დან მცხეთის ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, ვიდრე მდინარე ეგრისწყალამდე, მე-5 ს. დან კი ვიდრე მდინარე კლისურამდე ანუ კელასურამდე. იგულისხმება აფხაზთა საკათალიკოსოს დაარსებამდე პერიოდი.

კონსტანტინოპოლის 691 წლის ე.წ. ტრულის კრების კანონის ხელისმომწერთა შორისაა ლაზიკის ორი იერარქი – „ფასოს“ ეპისკოპოსი თეოდორე და „პეტრონის“ ეპისკოპოსი იოანე.

რიგში 35-ე არის ხელისმომწერა ფასოს ეპისკოპოსისა ასეთი სახით: „თეოდორე უღირსმან ეპისკოპოსმან ფასოსამან სოფელსა შინა მეგრელთასა განვსაზღვრენ და წარვწერენ“, ხოლო 220-ე არის ხელისმომწერა პეტრონის ეპისკოპოსისა ასეთი სახით: „იოანე უღირსმან ეპისკოპოსმან ქალაქისა პეტრონისამან ქუეყანისაგან მეგრელთასა განვსაზღვრე და წარვწერე“.

საქართველო იმ დროისათვის ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლად არსებობდა, ამიტომაც საქართველოს ეკლესიის ეპისკოპოსების გამოძახება არ შეეძლო ბიზანტიის იმპერატორს და არც ამის საჭიროება დაუნახავს. ხოლო,

რაც შეეხება ქართველთა რეგიონის – ლაზიკის ეპისკოპოსებს, მათი გამოძახება შეეძლო იმპერატორს, რადგანაც VII ს-ის მიწურულისათვის, როდესაც კრება ჩატარდა, ლაზიკის ზღვისპირა ტერიტორია ვიდრე ე.წ. „სკანდა-სარაპანის“ ხაზამდე დაჭერილი იყო ბიზანტიელთა მიერ და შედიოდა იმპერიის შემადგენლობაში.

სკანდისა და სარაპანას ციხესიმაგრეები მდებრეობდნენ ლაზიკისა და იბერიის საზღვარზე, არა ლიხის ქედზე, არამედ არსიანის ქედზე, მაღალ სიმაღლეზე ზღვის დონიდან, ამიტომაც აქ არ მოდიოდა მოსავალი, მაღალმთიანობისა და კლდიანობის გამო პირუტყვსაც კი უჭირდა იქ სურსათის ატანა, ამიტომაც ჯარისკაცებს ფეხით მიჰქონდათ.

როგორც ქვემოთაცაა აღნიშნული, არასწორია ამჟამინდელი მტკიცება, თითქოსდა სკანდა იყო იმერეთის სუბტროპიკულ ზონში მდებარე პუნქტი „სკანდე“, სადაც ყოველგვარი მოსავალი მოდის და ზღვის დონიდან სულ 170 მეტრ სიმაღლეზეა, ასევე სარაპანა არაა შორაპანი, იმავე მიზეზის გამო, ჩვენ გამოვიკვლიეთ, რაც მოცემულია სხვა ნაშრომში, რომ ბიზანტიური წყაროების „სკანდა“ მდებარეობდა, როგორც ვთქვით, არსიანის ქედზე, 2600 მეტრ სიმაღლეზე ზღვის დონიდან, ამჟამინდელ სოფელ ბაგდასენ-ქინძოტამალთან ახლოს, აქ ახლაცაა გრანდიოზული ციხის ნანგრევები და ტოპონიმები „კანდ“ ფუძით.

არსიანის სასაზღვრო ამ ქედის ერთ მხარეს იყო იბერიის ოლქი არტაანი, მეორე მხარეს კი არტანუჯის ოლქი, რომელიც კლარჯეთის ანუ ლაზიკის ოლქში შედიოდა და ბიზანტიელთა მიერ იყო ხელდებული აღნიშნულ ეპოქაში, მე-6 და მე-7 საუკუნეებში. „კლარჯეთის ლაზიკა“, ლაზთა სამეფოს ნაწილი იყო..

ლაზთა სამეფოს საზღვრები იყო – ჩრდილოეთით მდ. სუფსა, სამხრეთით – ხუფათი, იგივე, პეტრა, აღმოსავლეთით – არსიანის ქედი, დასავლეთით – შავი ზღვა.

ამ საზღვრებში ექცეოდა ლაზთა სამეფო, მას სამხრეთიდან ესაზღვრებოდა ოლქი, იმავე სახელით ლაზიკა, ოლონდ ის იყო – ჭანიკა ანუ ჭანიკის ლაზიკა.

ლაზთა სამეფოს ამ მომიჯნავე ოლქს პირობითად ვუწოდოთ – „ჭანიკის ლაზიკა“, აქ, ანუ ჭანიკის ლაზიკაში მდებარეობდა „ლაზთა ეპისკოპოსების სამწყსო“.

მაშასადამე სხვა კლარჯეთის ლაზიკა, იგივე ლაზთა სამეფო, და სხვა ჭანიკის ლაზიკა-ლაზთა ეპისკოპოსების სამწყსო.

ჭანიკის ლაზიკა – იუსტინიანემ შემატა ბიზანტიის იმპერიას, შეასაბამისად, მან აქ ანუ ჭანიკაში დაარსა საეპისკოპოსოსო კათედრები-ზიგანა, საისინი, პეტრა და როდოპოლისი.

ამ ოლქის ჩრდილოეთით მოსაზღვრე კლარჯეთის ლაზიკაში, როგორც ითქვა, შედიოდა, მომიჯნავე ზღვისპირა მიწაწყალი ხოფა-ხუფათიდან ვიდრე მდ. სუფსამდე, ანუ ჭოროხის შესართავის ორივე სანაპირო, ამ ქვეყანას დაერქვა „ლაზთა სამეფო“.

ლაზიკისათვის სპარსეთ-ბიზანტიის ომის დასაწყისში „კლარჯეთის ლაზიკა“ სპარსეთის მიერ იყო ხელდებული და სპარსეთის იმპერიის გავლენის სფეროში შედიოდა, ბიზანტია-სპარსეთის ზავის პირობების თანახმად.

დადებული ზავი დაირღვა, ბიზანტიელები შეიჭრნენ ე.წ. კლარჯეთის ლაზიკაში და მის სამხრეთ საზღვარზე ქართულ პუნქტ ხუფათში (ამჟამინდელი ხოფა) ააგეს გრანდიოზული ზღვისპირა ციხესიმაგრე – პეტრა.

ბიზანტიელებმა აქედან განაგრძეს ლაშქრობა და მიაღწიეს ჭოროხის შესართავამდე და მდ. სუფსამდე, ამ საზღვრებში შექმნეს ადმინისტრაციული ერთეული (პეტრა-ხუფათიდან თითქმის მდ. სუფსამდე), რომელსაც ჩვენ ლაზთა სამეფოს ვუწოდებთ.

სინამდვილეში, ისინი ამ მიწაწყლის მმართველს არქონტს, ანუ ერისთავს უწოდებდნენ. თუმცა სამეფო სამკაულებსა და სამოსს უგზავნიდნენ საჩუქრად, რათა კვლავ სპარსულ მხარეს არ მიმხრობოდნენ. ისინი უნდა ყოფილიყვნენ კლარჯეთის ძველი ერისთავების შთამომავლები, რადგანაც ლაზთა სამეფოში შედიოდა, როგორც ითქვა კლარჯეთი-არტანუჯის რეგიონი.

ჩანს, კლარჯეთის ერისთავები, ქართლის მეფისაგან განდგომის შემდეგ, ლაზიკის არქონტებად ანუ „მეფეებად“ იწოდნენ.

ეს რეგიონი იუსტინიანემდე სპარსეთის ხელდებულ იბერიის ნაწილად მოიაზრებოდა, მაგარამ იუსტინიანემ დაარღვია ზავი სპარსელებთან და ჭანიკის დაპყრობის შემდეგ, როგორც ითქვა, შეიჭრა სპარსეთის საზღვრებში, ანუ ე.წ. კლარჯეთის ლაზიკაში,

ეს ნიშნავს, რომ ე.წ. ჭანიკის ლაზიკის დაპყრობის შემდეგ იუსტინიანემ ასევე დაიპყრო ის მიწაწყალი, რომელსაც „ლაზთა სამეფო“ ერქვა ანუ ტერიტორია ხოფა – ხუფათიდან (პეტრას ციხესიმაგრედან) ვიდრე მდ. სუფსამდე.

ეს მიწაწყალი, როგორც ითქვა, სპარსეთს თავის ხელდებულ ქვეყნად მიაჩნდა და ამ შეჭრის გამო კიდევ უფრო გამძაფრდა ომი ლაზიკისათვის სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის.

კიდევ ერთხელ, რომ ვთქვათ, იმ ტერიტორიას, რომელსაც ჩვენ ჭანიკას ვუწოდებთ, ბიზანტიელები ლაზიკას უწოდებდნენ, მისი დაპყრობის შემდეგ, იუსტინიანემ გადალახა სპარსეთის საზღვარი ხუფათთან და ბიზანტიური ჯარები შეიყვანა ხუფათიდან (პეტრადან) ვიდრე სუფსამდე, ამ ახალ ადმინისტრაციულ ერთეულსაც ლაზიკა ეწოდა, ოღონდ სხვა ადმინისტრაციული მოწყობით, მას სათავეში არქონტი ანუ ადგილობრივი ერისთავი (მეფე) ჩაუყენეს და ეს იყო ლაზთა სამეფო.

„ლაზთა სამეფოს“, როგორც ითქვა, სამხრეთის მხრიდან ესაზღვრებოდა ჭანიკა, ანუ ლაზთა ეპისკოპოსების სამწყსო, ესაა ტრაპეზუნტის ოლქის ნაწილი,

როგორც ითქვა, იუსტინიანემ მე-6 საუკუნეში დაიპყრო ჭანიკა და აქ დაარსა „ეპარქია ლაზიკა“, თავისი კათედრებით, აქ, ანუ ჭანიკის ლაზიკაში მდებარეობდნენ როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანას კათედრები, ქვემოთ რამდენჯერმე აღნიშნული, რომ ზიგანას კათედრა მდებარეობდა ამჟამინდელ ქალაქ გუმუშხანესთან, იქვე საისინის კათედრა, პეტრას კათედრა მაღალ მთინ-კლდოვან ადგილას ბაიბურდში, ხოლო როდოპოლისი ამჟამინდელ სუმელას მონასტერთან ახლოს.

ამ ადგილებში დღესაცაა ნაშთები, ნანგრევები და აშკარა არქეოლოგიური სიძველეები გრანდიოზული საკათედრო ნაგებობებისა, ხოლო დასავლეთ საქართველოში არავითარი არქეოლოგიური ნაშთი არ არსებობს გრანდიოზული ბიზანტიური კათედრებისა და იმ ქალაქებისა, სადაც ბიზნტუური წესით უნდა დაარსებულყოფო საეპისკოპოსო კათედრა.

ბიზანტიელები საეპისკოპოსო ქალაქად საგანგებოდ ირჩევდნენ მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ცენტრებს, ქალაქებს, დაცულთ საჯარისო გარნიზონებით, შემკულთ, ბაზრებით, თეატრებით, ამფითეატრები, აბანოებით დასხვა საქალაქო ნაგებობებით. არავითარი მსგავსი საქალაქო ნაშთები არაა დადასტურებული ვარციხეში, გუდაყვაში, ცაიშსა და ციხისძირში, სადაც თითქოსდა აღნიშნული ბიზანტიური კათედრები არსებობდნენ, სხვათაშორის არც ფოთში, სადაც თითქოსდა ლაზიკის მიტროპოლიტის კათედრა იყო.

მიტროპოლია ანუ რეგიონის დედაქალაქი, მით უფრო დაცული უნდა ყოფილიყო ციხე სიმაგრეებით, გალავნები, გრანდიოზული, მონუმენტური ნაგებობებით, რომელთა ნაშთები, ცხადია, ფოთში არ არსებობს. აქ არაა რაიმე ისტორიული ნაშთი ძველი საქალაქო ცხოვრებისა.

მაგრამ მსგავსი ნაქალაქარები მრავალია ტრაპეზუნტ-ჭანიკის რეგიონში ანდა თუნდაც ლაზთა სამეფოს იმ საზღვრებში, რომელიც მე აღვნიშნე,

მაგალითად, შესანიშნავი არქეოლოგიური ნაშთები, რომელიც ქობულეთ-ფიჭვნარშია, ლაზთა სამეფოს აღნიშნულ საზღვრებშია მოქცეული (ხუფათიდან სუფსამდე).

ჩემი ვარაუდით, აქ (ქობულეთ-ფიჭვნართან) უნდა ყოფილიყო ლაზთა ქალაქი არქეოპოლისი.

მართალია, საბჭოთა ეპოქაში მეცნიერებმა დასავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონში განალაგეს აღნიშნული კათედრები, მაგრამ ეს იყო შეცდომა, გამოწვეული პუნქტების არასწორი ლოკალიზაციით.

მასასადამე ლაზიკა ორ ნაწილად გაყვეს ბიზანტიელებმა, ერთ სამხრეთ ნაწილში ანუ ჭანიკაში განალაგეს ლაზიკის საეპისკოპოსოები, ხოლო მეორე ნაწილში- ე.წ. კლარჯეთის ლაზიკაში შექმნეს „ლაზთა სამეფო“.

ლაზიკად წოდებული მიწა-წყალი ანუ ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, ჭანიკის ჩათვლით, საქართველოს სახელმწიფოს, თავადაპირველად, ჯერ კიდევ მე-4 საუკუნეში, მეფე ვარაზ ბაკურის დროს ჩამოშორეს ბიზანტიელებმა, შემდეგში ის სადავო იყო, იუსტინიანემ კი აქ თავისი საეკლესიო იურისდიქცია განახორციელა.

კონსტანტინოპოლის ქმედება იყო კანონიკური, რადგანაც ქალკედონის კრების გადაწყვეტილების თანახმად, ნებისმიერი სახელმწიფოს შიგნით ამ სახელმწიფოს ეკლესიას უფლება აქვს თავისი იურისდიქციის გავრცელები-სა. მაშასადამე, ლაზიკის (ამ შემთხვევაში- ჭანიკის) ქართული მოსახლეობა შეიყვანეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

მასასადამე, კონსტანტინოპოლის საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა არა დასავლეთ საქალველო, არამედ, ჭანიკის ლაზიკა.

ხოლო, დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანები IV-V სს-ში შედიოდნენ ქართული, ანუ მცხეთის ეკლესიის იურისდიქციაში, ვიდრე მდ. ეგრისწყლამ-

დე და მე-5 ს.-დან, ვიდრე მდ. კლისურამდე (კელასურამდე), ვიდრე აფხაზთა საკათალიკოსოს დაარსებამდე.

VI ს. ბოლოდან სომხურ წყაროთა თანახმად, ქართლის კათალიკოსი კირიონ I იმავდროულად „იქამდე არსებული ძველი წესის შესაბამისად“ იყო ასევე იყო დასავლეთ საქართველოს ანუ ეგრისის არქიეპისკოპოსი.

„იქამდე არსებული ძველი წესი“ გულისხმობდა იმას, რომ IV-V საუკუნეებში არსებული ტრადიციით ქართლის კათალიკოსი ეკლესიურად, ეგრის-საც მართავდა.

კირიონ 1, იოანე დრასხანაკერტელის ცნობით, ეგრისის პირველიერარქი იყო, ანუ დასავლეთ საქართველო შედიოდა მცხეთის იურისდიქციაში მე-6 ს. დან ანუ მე-7 საუკუნეშიც, კირიონი მის, ანუ მეგრელთა არქიეპისკოპოსად ითვლებოდა.

ესაა სომეხი კათალიკოსის ცნობა, რომელიც კირიონს რაიმე უპირატესობას არ ანიჭებდა, პირიქით, მის ხელთ მე-10 საუკუნეში, რომ არ ყოფილიყო ამის დამადასტურებელი უტყუარი საბუთები, ის არ დანერდა, რომ დასავლეთ საქართველო მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა.

საბჭოთა ისტორიკოსები დუშან იოანე დრასხანაკერტელის ამ ცნობასთან დაკავშირები, ისინი არც ვახუშტის შესაბამის ცნობებს ახმოვანებენ.

ვახუშტის ცნობის თანახმად, დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანები მცხეთის სამწყსოდ ითვლებოდნენ (კერძოდ, მცხეთის მთავარეპისკოპოსს ექვემდებარებოდა დასავლეთ საქართველოს დაბლობები, ე.წ. სამოქალაქო – „ვაკე“, ხოლო ნიქოზის ეპისკოპოსს – რაჭის მთიანეთი).

კირიონი, ზ. ალექსიძის ვარაუდით, როცა იგი სპარსელებმა გადააყენეს კათალიკოსობიდან სომხურ ეკლესიასთან ცნობილი პაექრობის შემდეგ, გადასულა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს რომელიღაც ეპარქიაში და ფაზისის მიტროპოლიტის კათედრა აუღია თავის ხელში. ჩანს, ტრაპეზუნტის ოლქის ლაზიკაში.

ამ კათედრაზე მყოფი დახვედრია იგი ჰერაკლე კეისარს სპარსეთთან ლაშქრობის წინ. ამ კათედრაზე ყოფნის დროს ბერძნული წყაროებით „ფასიის ეპისკოპოსს კიროსს“ ჰერაკლესათვის მიუწოდებია იდეა მონოთელიტობის შესახებ.

„ბიზანტიური საეკლესიო ეკთესიებით (ნუსხებით), კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ ლაზიკის ეპარქიის ფასიდის მიტროპოლიტს ექვემდებარებოდნენ ოთხი ქალაქის – როდოპოლისის, საისინთა, პეტრას და ზიგანევის ეპისკოპოსები და ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსები: სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი, ხერსონის, ბოსფორის და ნიკოპოლის მთავარეპისკოპოსები“.

სებასტოპოლის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო კათედრა მდებარეობდა ამასიასთან ახლოს მებარე ქ. სებასტოპოლისში და არა სოხუმში (ცხუმში), ავტოკეფალური ის იყო ამასიის მძლავრი სამიტროპოლიტოს მმართველთა და ამიტომაც მისი არქიეპისკოპოსი უშუალოდ პატრიარქის გამგეობას ექვემდებარებოდა, ხერსონი და ბოსფორი – ყირიმში, ხოლო ნიკოპოლი, იგივე ნიკოპოლისი, მდებარეობდ ტრაპეზუნტიდან არც თუ დაშორებით, ქალაქ

კოლონეასთან ახლოს, ამ ქალაქ ნიკოპოლისში ახალგაზრდობის წლებში მიიღო საღვთისმეტყველო განათლება კირიონ 1-მა, ქართლის კათალიკოსმა, აქ ის სწავლობდა 15 წელი.

მაშასადამე, „ტრულის“ აღნიშნულ კრებას ლაზიკის 5 საეპისკოპოსოდან ესწრებოდნენ – „ფასიდის“ მიტროპოლიტის ხარისხში მყოფი ეპისკოპოსი და პეტრას, ანუ „პეტრონის“ ეპისკოპოსი.

ფასიდის სამიტროპოლიტო ზემოწამოთვლილი საეპისკოპოსოებით შედიოდა „ლაზიკის ეპარქიაში“, ანუ ეკლესიურად ლაზიკას მიეკუთვნებოდა.

როგორც ითქვა, ძველი ქართველი მთარგმნელები, როგორც მთანმიძეელები, ისე სხვები, სიტყვა „ლაზიკას“ მიიჩნევდნენ უცხო სიტყვად და „ლაზიკის“ ფარდ ქართულ შესატყვისად მიიჩნევდნენ სიტყვას: „სოფელი მეგრელთა“, მაგალითად, ანდრიას „მიმოსვლის“ თარგმანის დროს მათ სიტყვა ლაზიკა თარგმნეს, როგორც „სოფელი მეგრელთა“, და ასეა კიდევ შესული „ქართლის ცხოვრების“ დანართში (ანდრიას „მიმოსვლის“ აღწერისას).

აღსანიშნავია, რომ იგივე შესატყვისი „სოფელი მეგრელთა“ შესულია ზემოაღნიშნულ ეპისკოპოსთა ხელის მონერაშიც. მაშასადამე, დედანში ეწერა „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასიდისა, ლაზიკაში“.

ქართველმა მთარგმნელმა ასე გადმოიღო – „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასოსა, სოფელსა შინა მეგრელთასა“. „ფასოი“, უნდა იყოს არა ქალაქი ფოთი, როგორც მიიჩნევდა თ. ჟორდანიას, არამედ, ქ. ფადისა, ფასიდი, ფაზისი, ფატსა-პოლემენიონი, ისიც ისტორიული ლაზიკის ნაწილი იყო, ის იყო სამიტროპოლიტო, ძველ ცნობილ დედაქალაქ პოლემონიონის ადგილას აღმოცენებული, მსხვილი სავაჭრო ცენტრი.

ასევე დედანში ეწერა „იოანე, ეპისკოპოსი ქალაქ პეტრონისა, ლაზიკაში“, ქართველმა მთარგმნელმა გადმოიღო „იოანე, ეპისკოპოსი ქალაქისა პეტრონისა, ქვეყანასა შინა მეგრელთასა“. პეტრეონი, ადონცის კვლევით, არის ქ. პეტრა ანუ ბაიბურდი, ლაზიკაში.

<https://meufeanania.info/trulis/>

ლაზიკის სამიტროპოლიტო ცენტრ ფაზისთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას, რომ, ამჟამად უფრო დამაჯერებლად მიმაჩნია, რომ ის იყო ფადსა, ყოფილი პოლემენიონი, იგივე ქალაქი ფატსა.

ტარაპეზუნტის სამხრეთით, ქალაქი ფატსა, Φάδιςα, (*Polemonium*) მდებრეობდა ქართული ტომების ტიბარენებისა და ქალდეების მიწა-წყალზე, კოლხიდასთან.

ამ ქალაქს ერქვა და ამჟამადაც ეწოდება სახელები – ფადისანე, ფადისა და ფაცა-ფატსა. არც თუ დაშორებულია ქ. გუმუშხანედან, სადაც ზიგანას კათედრა მდებრეობდა და ბაიბურდთან (სადაც პეტრას კათედრა მდებრეობდა).

თუმცა, წინა წლებში, სამიტროპოლიტო ქლაქ ფასისის ძიებისას მივიჩნევდი, რომ ის იყო ქალაქი ფაზარი, ათინა, რიზესთან ახლოს, მდ. ფაზარის ხეობაში. ცნობილი ცენტრი, რომელსაც მრავალი სახელით იცნობდნენ, ზოგჯერ პიტიუნტსაც უწოდებდნენ

პროკოფი კესარიელი წერს - ტრაპეზუნტელებსა და ლაზებს შორის ცხოვრობს ერთი ხალხი, ის არც რომაელებს და არც ლაზთა მეფეს ექვემდებარება, მაგრამ ისინი ქრისტიანები არიან, ლაზთა ეპისკოპოსები უწყესებენ მათ მღვდელმსახურებს" მათი ქვეყნის მძარევენი აღმართულია მეტად ციცაბო მთები... ამის გადღმა ცხოვრობენ ე.წ. პერსარმენიელები და არმენიელები". ისინი ლაზიკის ომებამდე კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ, შემდეგ კი „ლაზთა ეპისკოპოსებს“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 125).

ლაზთა ეპისკოპოსების ქვეშ იგულისხმება ნოტიცებში მოხსენიებული პეტრას, ზიგანას, საისინისა და როდოპოლისის ეპისკოპოსები. ზიგანას, როდოპოლისის, საისინისა და პეტრას კათედრები ბერძნული რუკებისა და ადრინკის კლელით მდებარეობდნენ გიუმშიშან-ათინას რეგიონში ტრაპეზუნტის სამხრეთით და ისინი კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდნენ. ლაზთა სამეფო კი - მის ჩრდილოეთით მდებარეობდა და ტრადიციულად მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა. აქედან იმისა, რომ ეს საეპისკოპოსოები დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდნენ არასწორ მოსაზრებად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც ეწინააღმდეგება ძველ ქართულ საისტორიო და საეკლესიო წყაროებს.

ლაზთა ეპისკოპოსების სამეფოს და ლაზთა სამეფო VI ს-ში

მასშ: 1:1.600.000

© მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, 2012

„ლაზთა სამეფოსა“ და „ლაზთა ეპისკოპოსების“ მიწანყალი

მასასადამე, ლაზიკის ცნობილი კათედრები მდებარეობდნენ ისტორიულ სამხრეთ ეგრისში, ანუ ჭანეთ-ტარპეზუნტის ოლქში.

რაც შეეხება ჩრდილოეთ ეგრისს, რომელსაც ქართულ წყაროებში უმეტესად ეწოდება „ეგრისის საერისთავო“, ის მუდამ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იყო მოქცეული, მათ შორის წმიდა ნინოს დროს, მეფე მირიანი ეპოქაში.

მემატიანეს ეგრისის (ანუ ეგრის) ერისთავები შეჰყავს იმ „ქართლის ერისთავთა“ რიცხვში, რომელთაც ტახტზე აიყვანეს ქართლის ახალგაზრდა მეფე მირიანი.

ქართლის ცხოვრების ცნობით, მეფე მირიანის სამეფოში მისი სიბერის დროსაც შედიოდა დასავლეთ საქართველო – „და მეფობდა მირიან ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკნს და აქუნდა ეგრისიცა, ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (იქვე, გვ. 70)

მიზეზი ამისა იყო ის, რომ წყაროთა დაბეჭდვითი ცნობებით, დასავლეთ საქართველო (ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე) ქართლის სამეფოში შედიოდა ჯერ კიდევ ალექსანდრე მაკედონელის ანუ აზონ-ფარნავაზის დროიდან.

ამ ფაქტს მიუთითებს არა მხოლოდ ქართლის ცხოვრება (ქ.ც.), არამედ მოქცევაი ქართლისაი (მ.ქ.)

„და თანაჲჲყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოი, ძე არიან ქართლისა მეფისა და მას მიუბოძა მცხეთა საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და **ეგრისწყალი** და სომხითი და მათ ცროლისა“ (მოქცევაი ქართლისაი, შატბერდული, ჭელიშური რედაქცია, რჩეული წყაროები, მცხეთა, 2015, გვ. 117).

ე.ი. ჯერ კიდევ ალექსანდრე მაკედონელს განუსაზღვრავს ქართლის სამეფოს დასავლეთ საზღვრად მდ. ეგრისწყალი, ანუ შავი ზღვა და ეგრისწყალი (სავარაუდოდ, მდინარე ლალიძგა აფხაზეთში).

მსგავსადვე, როგორც ითქვა, ლეონტი მროველიც (როგორც ჯუანშერი და მოქცევაი ქართლისაი) ხაზგასმით მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველო – ეგრისი, ქართლის სამეფოს ძირითადი ნაწილი იყო აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად, როგორც მეფე მირიანის, ისე მისი წინა მეფეების დროს.

როგორც ითქვა, ამ წყაროთა ცნობებით, მდ. ეგრისწყალზე გადიოდა საზღვარი ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიას შორის.

ეს საზღვარი ეგრისწყალზე შეიცვალა მხოლოდ მეფე მირიანის შემდეგ, კერძოდ, V საუკუნეში ის კიდევ უფრო ჩრდილოეთით, მდ. კლისურზე იქნა გადატანილი წმ. ვახტანგ გორგასლის დროს.

ეს საკითხი საქართველოს ეკლესიის თავდაპირველი იურისდიქციის განსაზღვრისათვის მნიშვნელოვანია.

კიდევ ერთხელ ვნახოთ ქართული წყაროს ცნობა: „და მეფობდა მირიან ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკნს და აქუნდა ეგრისიცა, ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (იქვე, გვ. 70).

მასასადამე, ნ.ლომოური არასწორია, რადგანაც, ქართული წყაროებით, მე-4 საუკუნეში ეგრისი შედიოდა ქართლის სამეფოში,

ასევე ის არსწორია ამ წყაროების მიმართ მე-5 საუკუნეშიც.

ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში მოთხრობილია, რომ დაობლებული ვახტანგ გორგასალი მცირე ასაკისა აიყვანეს ქართლის სამეფო ტახტზე.

მისი სამეფოს დასავლეთი საზღვარი ამ დროს იყო შავი ზღვა და მდინარე ეგრისწყალი (ამჟამინდელ აფხაზეთში).

როდესაც ყმანვილი ვახტანგ მეფე იყო 10 წლისა – „იმ დროს შემოვიდნენ ბერძნები აფხაზეთიდან, რამეთუ ბერძნებს ეჭირათ ეგრისწყლის ქვემო ქვეყანა და დაიპყრეს ბერძნებმა ეგრისწყლიდან ვიდრე ციხე-გოჯამდე. მაშინ შეიქნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ქართველთა და იტყოდნენ: „...ვიძიოთ ჩვენ შური პირველად ოსებზე და შემდგომ უნდა მოვიძიოთ ბერძენთაგან მიტაცებული ქართლის საზღვარი“. ანუ დარღვეული საზღვარი ეგრისწყალზე,

წყარო განაგრძობს – ამას ამბობდა ყოველი ქართველი და იყვნენ დიდ მწუხარებაში....როცა ვახტანგი თხუთმეტი წლის გახდა... „თვითვე ინება ჯარის წინამძღვრობა... წარემართა ღვთის სახელით, განვლო დარიალანის კარი და, როცა შევიდა ოსეთში, იყო თექვსმეტი წლის... დაიმორჩილა ვახტანგმა ოსები“, ამის შემდეგ ის **ჩრდილოკავკასიის გზით თავისი დიდი სპით წავიდა აფხაზეთში.**

წყარო წერს, რომ იმ დროს ბერძენთა მეფე მოუცლელი იყო სპარსელებთან ბრძოლის გამო, ამიტომაც არ შეეძლო ვახტანგის წინააღმდეგ აფხაზეთში თავისი სპის გამოგზავნა. ვახტანგმა აიღო აფხაზეთის ყველა ციხე სამნელინადში, და მათგან გაათავისუფლა ქვეყანა ვიდრე ციხე-გოჯამდე.

მაშასადამე, ნ. ლომოურს მკითხველი შეცდომაში შეჰყავს, როდესაც აცხადებს, რომ **„ქართული წყაროებით ახ. წ. IV საუკუნიდან დასავლეთ საქართველო (ეგრისის ჩათვლით)“ არ შედიოდა ქართლის სამეფოში, ის დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული იყო და მას ლაზიკა ეწოდებოდა“.**

მსგავსი ცნობები არ არსებობს ქართულ წყაროებში, პირიქით, ჩვენ საგანგებოდ მოვიყვანეთ ამონარიდები მე-4 და მე-5 საუკუნეების მატრიანეებიდან, რომლებშიც დაბეჯითებული მითითებაა, რომ დასავლეთ საქართველო ვიდრე მდ. ეგრისწყალამდე მე-4 ს-ში მეფე მირიანის სამეფოში შედიოდა, ხოლო მე-5 საუკუნეში, წყაროს ცნობით, დასავლეთ საქართველო, ცხადია, ეგრისის ჩათვლით მდ. კლისურამდე, ვახტანგ გორგასლის სამეფოში შედიოდა.

ნ. ლომოური განაგრძობს და ავითარებს არასწორ თეზას – **„ეგრისის ანუ ლაზეთის სამეფო გარკვეულ პერიოდში მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებს და ის ძველი კოლხეთის მემკვიდრედ გამოდის“.**

წყაროებში არსად გვხვდება გამოთქმა „ეგრისის სამეფო“, რაც შეეხება ლაზიკის სამეფოს, ის გეოგრაფიულად მდებარეობდა მდინარე ფაზისის ანუ ჭოროხის ორივე სანაპიროს მხარეს და არა რიონისა, როგორც გამოიკვლია ისტორიკოსმა გურამ გრიგოლიამ.

პროფ. გურამ გრიგოლიასა და სხვა მეცნიერთა მიერ სიღრმისეულადაა გამოკვლეული, რომ მდინარე ფაზისი არის ჭოროხი, შესაბამისად, ლაზიკის სამეფო ჭოროხის ხეობას მოიცავდა ვიდრე პეტრას ციხემდე, ანუ ამჟამინდელ ხოფამდე (თურქეთში), მას ქართული წყაროები ხუფათს ანდა ფათს

უწოდებენ. ამის შესახებ, თუ არ ჩავთვლით ნ. ადონცისა და პავლე ინგოროყვას, დიდებული გამოკვლევა აქვს პროფ. გურამ გრიგოლიას.

ნ. ლომოური განაგრძობს- „გვიანანტიკურსა და ადრეფეოდალურ ხანაში დასავლეთ საქართველოს გამაერთიანებლის როლში სწორედ ლაზთა ტომი გამოდის“.

ნ. ლომოურის ეს სიტყვები ნათლად გვიჩვენებს განსხვავებას ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიასა და მე-20 საუკუნის ისტორიოგრაფიას შორის.

კერძოდ, როგორც აღინიშნა, ძველი ქართული ისტორიოგრაფია (რომლის გამომხატველია ქართულ წყაროთა ცნობები) ხაზგასმით მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველო გვიანანტიკურ და ადრეფეოდალურ ხანაში არა რომელიმე ტომის მიერ იყო გაერთიანებული, არამედ ძლიერი სახელმწიფოს მიერ, რომელსაც ერქვა ქართლის სამეფო, ხოლო უცხოელები იბერიას უწოდებდნენ.

სწორედ ამ ხანაში, ანუ ახალი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეებში ისე იყო გაძლიერებული იბერია, რომ არმენიის სამეფო ტახტზეც კი იბერიელი უფლისწულები (მითრიდატე, რადამისტი) აპყავდა ანდა თვითონ იბერიის მეფე უშუალოდ (ფარსმანი) მართავდა არმენიას.

ამ ხანაში იბერიული ჯარი არმენიისათვის ომში პართიის ჯარსაც კი ამარცხებდა. იბერიასთან მეგობრობდა თვით რომის იმპერია, იბერების ხელში იყო კავკასიის გადმოსასვლელი უღელტეხილები დარიალი და დარუბანდი, და ჩრდილოკავკასიურ ტომების მოძრაობას პართიისაკენ ანდა რომის პროვინციებისაკენ აკონტროლებდა, იმპერატორმა იბერიის მეფეს საზღვარებიც კი გაუფართოვა.

ასეთ დროს თურმე დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი ტომი აკონ-სოლიდირებდა, ანუ საბჭოთა ისტორიკოსებისათვის ეს ხანა ტომების ურთიერთობის ხანაა, ხოლო ძველი ქართველი ისტორიკოსებისათვის სახელმწიფოებრიობის ხანა.

ამ მხრივ საყურადღებოა ამჟამინდელი ინტერნეტსაიტები, რომლებშიც ოფიციალური საბჭოთა თვალსაზრისია ასახული ამ საკითხის მიმართ.

მაგალითად, იგივე საბჭოთა პროპაგანდითაა აღბეჭდილი ოფიციალური საიტი „იბერია“, <https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%98%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90>, რომელშიც იბერია მიიჩნევა მხოლოდ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს- მომცველ სახელმწიფოდ, დაარსებულს ფარნავაზის მიერ, მაშინ როცა წყაროთა (ქ.ც. და მ.ქ.) დაბეჭდილებული მტკიცებით, ფარნავაზის სახელმწიფოში დასავლეთ საქართველო შედიოდა რამდენიმე საერისთავოს სახით, კერძოდ, მარგვეთის, ოძრხისა და ეგრისის საერისთავოები ფარნავაზის ქართლის სამეფოს განუყოფელი ნაწილები იყო.

წყაროთა მიხედვით, ასე გაგრძელდა საუკუნეთა მანძილზე, ასე იყო მეფე მირიანისა და ვახტანგ გორგასლის დროსაც.

საბჭოთა ეპოქის სულისკვეთებით დაწერილი ოფიციალური საიტი წერს – „იბერია (ბერძ. Βασιλείο της Ιβηρίας, ლათ. Regnum Hiberiae) – აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დაახლოებით ძვ. წ.

III- ახ. წ. VI საუკუნეებში არსებული ქართული ადრეფეოდალური მონარქიული სახელმწიფო, დედაქალაქით მცხეთა (ორმეფობის პერიოდში, ასევე არმაზი). გავრცელებული ცნობით, სამეფოს დამაარსებელია მცხეთელი დიდებული ფარნავაზ I, ფარნავაზიანთა დინასტიის დამაარსებელი“.

<https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%98%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90>

ეს საიტი არ იძლევა სწორ ინფორმაციას, რადგანაც ყველა წყაროს ცნობით, რომელიც აღწერს ფარნავაზის ცხოვრებას, ის იყო არა ე.წ. „აღმოსავლეთ-სამხრეთ საქართველოს მეფე“, არამედ ასევე ეგრის-მარგვეთისა, მის სამეფოში შედიოდა მთელი დასავლეთ საქართველო შავი ზღვიდან და მდ. ეგრისწყლიდან, ვიდრე ალბანეთამდე.

მაგალითად, ფარნავაზის წინა მეფე აზო, „მოქცევაი ქართლისაისაის ცნობით, მეფე იყო მთელი ისტორიული საქართველოსი, შავი ზღვიდან და მდ. ეგრისწყლიდან ვიდრე ალბანეთამდე (ჰერეთამდე).“

მეფე აზოს სახელმწიფოს ერქვა ქართლის სამეფო, და მისი სახელმწიფო მოქცეული იყო საზღვრებში შავი ზღვიდან ვიდრე ალბანეთამდე, ეს საზღვრები, წყროთა ცნობით, დაუდგენია თვით ალექსანდრე მაკედონელს, სხვა საკითხია ის, იყო თუ არა ალექსანდრე დიდი საქართველოში, მაგრამ ფაქტია ის, რომ მე-7-მე-10 საუკუნის წყარო მოქცევაი ქართლისაი იძლევა ინფორმაციას, რომ საუკუნეებით ადრე ქართლის სამეფოში, როგორც აზონის, ისე შემდეგი მეფეების დროს, შედიოდა დასავლეთ საქართველო.

ესაა მე-7 -მე-10 საუკუნეთა წყაროს მტკიცება და არა მე-20 საუკუნის მკვლევარის ნაკვლევია.

ამ წყაროებს გვერდს ვერ ავუვლით,

მოქცევაის მსგავსად, ქართლის ცხოვრება წერს – რომ დასავლეთ საქართველო მეფე ფარნავაზის სამეფოში შედიოდა -

„თანა-ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზო, ძჳ არიან-ქართლისა მეფისაჲ, და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი, და **ეგრის წყალი**, და სომხითი და მთაჲ ცროლისა[ჲ] და წარვიდა.https://www.amsi.ge/istoria/qm/qarTlis_moqceva.pdf

მეფე ფარნავაზმა თავისი სამეფო დაყო საერისთავოებად, ერთერთი, რიგით მე-8 ერისთავი იყო ქუჯი.

„და მერვე, ქუჯი, იყო ერის-თავი ეგრისისა“.

ეგრისის საერისთავოს ჩრდილოეთი საზღვარი იყო მდ. ეგრისწყალი. ეგრისწყლიდან მდ. ყუბანამდე მიწაწყალი „ბერძენთა“ ხელში დარჩენილა. საზღვარი დაიდო მდ. ეგრისწყალზე.

ქართლის სამეფო კი ერქვა ეგრისწყლიდან ალბანეთამდე მდებარე ქვეყანას, ამ სამეფოს საერისთავოები დასავლეთ საქართველოში იყო ეგრისი, მარგვეთი და სხვა. ასეთია ქართული წყაროების მტკიცება –

„ხოლო ეგრის წყალს ქუემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა. მაშინ ფარნავაზ მისცა დაჲ თჳსი ოვსთა მეფესა ცოლად, და მეორე დაჲ თჳსი მისცა ქუჯის ცოლად. და მისცა

ქუჯის ქუეყანა ეგრის წყალსა და რიონს შუა, ზღვთგან მთამდე, რომელსა შინა არს ეგრისი და სუანეთი, და დაამტკიცა იგი ერის-თავად მუნ. და მან ქუჯი აღაშენა ციხე-გოჯი...

მაშინ ფარნავაზ უშიშ იქმნა ყოველთა მტერთა თვსთაგან და **მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგრისა ზედა**. და განამრავლნა ყოველნი მკედარნი ქართლოსიანნი, განანესნა ერის-თავნი რვანი და სპასპეტი.

1. ერთი გაგზავნა მარგვს ერის-თავად, და მისცა მცირით მთითგან, რომელ არს ლიხი, ვიდრე ზღუ[რ]ადმდე [ეგრისისა], რიონს ზემოთ. და ამან-ვე ფარნავაზ აღაშენნა ორნი ციხენი, შორაპანი და დიმნა.

2. და გაგზავნა მეორე კახეთისა ერის-თავად, და მისცა არაგვთგან ვიდრე ჰერეთამდე, რომელ არს კახეთი და კუხეთი.

3. მესამე გაგზავნა ხუნანისა ერის-თავად, და მისცა ბერდუჯის მდინარითგან ვიდრე ტფილისამდე და გაჩინათამდის, რომელ არს გარდაბანი.

4. მეოთხე გაგზავნა სამშლდის ერის-თავად, და მისცა სკვრეთისა მდინარითგან ვიდრე მთამდე, რომელ არს ტაშირი და აბოცი.

5. მეხუთე გაგზავნა წუნდის ერის-თავად, და მისცა ფანვართგან ვიდრე თავადმდე მტკურისა, რომელ არს ჯავახეთი და კოლა და არტანი.

6. მეექვსე გაგზავნა ოძრჯის ერის-თავად, და მისცა ტასისკართგან ვიდრე არსიანთამდის, ნოსტის თავითგან ზღუამდის, რომელ არს სამცხე და აჭარა.

7. მეშვიდე გაგზავნა კლარჯეთის ერის-თავად, და მისცა არსიანითგან ზღუამდე. და

8. მერვე, ქუჯი, იყო ერის-თავი ეგრისისა.

...ჟამითი-ჟამად მივიდის ეგრისს და კლარჯეთს, და მოიკითხნის მეგრელნი და კლარჯნი, და განაგის ყოველი საქმე დაშლილი.

...ერის-თავნი აღმოსავალისანი: ერის-თავი კახეთისა, ერის-თავი ხუნანისა, ერის-თავი სამშლდისა... ერის-თავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერის-თავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრჯისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“.

https://www.amsi.ge/istoria/qm/qarTlis_moqceva.pdf

მაშასადამე, აზონისა და ფარნავაზის სამეფოების საერისთავოებს შორის იხსენიება ეგრისისა და მარგვეთის საერისთავოები, მათ ორივეს ერთად ერქვათ „ერისთავნი ეგრისისანი“.

ეგრისისა და მარგვეთის ერისთავების გარდა, როგორც ითქვა ქართლის სამეფოს „დასავლეთის ერისთავთა“ ჯგუფში შედიოდნენ – კლარჯეთის, ოძრჯისა და წუნდის საერისთავოები, ხოლო ქართლის სამეფოს „აღმოსავლეთის ერისთავთა“ ჯგუფში კახეთის, ხუნანის, სამშლდის ერისთავები და შიდა ქართლის სპასპეტი.

ასეთია ქართულ წყაროთა ცნობები, ხოლო აღნიშნული საიტი, უსაფუძვლოდ, პირდაპირი წყაროს გარეშე, სხვას მიუთითებს.

მაშასადამე, აღნიშნული საიტის ავტორები ეწინააღმდეგებიან ქართულ წყაროებს, რადგანაც ქართული წყაროების მტკიცებით, ქართლის ანუ იბერიის სამეფო თავის იურისდიქციაში მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს უმეტეს ნაწილს შავი ზღვიდან და მდ. ეგრისწყლიდან.

აღნიშნულის გარდა, ქართული ოფიციალური საიტი (საბჭოთა ეპოქიდან დღემდე შემორჩენილი მტკიცებით) წერს, თითქოსდა, იბერები არიან ქართვე-ბი (ის წერს_„უმეტესად აღმოსავლურ-ქართული ტომები (ქართვები-იბერები) სახლობდნენ“)... შესაბამისად, სხვა კოლხები (იქვე).

საერთოდ, ტერმინი „ქართი“ არ მოიხსენიება არც ერთ წყაროში არც უც-ხოურში, ის შემოღებული და დამკვიდრებულია პატკანოვის სკოლიდან ნ. მა-რის მიერ. ამ სკოლის მიზანი იყო ქართველი ერის მთლიანობის დარღვევა, მტკიცებით, რომ ქართვეს სხვა სახელმწიფო – იბერია გააჩნდათ, ხოლო დას-ვლეთ ქართველებს (მარგველ-ეგრისელებს) სხვა – ეგრისის ანუ კოლხეთის სამეფო.

ასეთი დაყოფა უცნობია ქართული წყაროებისათვის და ის მხოლოდ საბ-ჭოთა „დაყავი და იბატონეს“ მუშაობის შედეგია.

სინამდვილეში, პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსის, სხვა ბიზანტიელი ავტორების ნაშრომების გამოწვევლილვითი ანალიზი (რომელიც მოცემულია ამ წიგნის 1-ელ ტომში) აჩვენებს, რომ ლაზების ტომის გეოგრა-ფიული საცხოვრისი მოიცავდა არა მთელ დასავლეთ საქართველოს, არამედ მხოლოდ მდ. ჭოროხის (ფაზისი) სანაპიროებს ვიდრე ხუფათამდე, და უფრო სამხრეთით. ის არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მთელი დასავლეთ საქართველოს გამაერთიანებელი, მით უფრო, როგორც გარკვეულია ჩვენს მიერ და მოცე-მულია რუკებშიც

ნ.ლომოური განაცხადობს –

„ლაზიკის (ეგრისის) სამეფო, რომელიც შემდგომში ძლიერდება და მთელ დასავლეთ საქართველოს თავისი ძალაუფლების ქვეშ აერთიანებს“.

მაგრამ, პროფ. გურამ გრიგოლიას კვლევით, სხვაა ეგრისის საერისთავო და სხვაა ლაზთა სამეფო, ისინი სრულებით სხვადასხვა არეალებს მოიცავდ-ნენ, კერძოდ, ლაზთა სამეფო მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, ხოლო ეგ-რისის საერისთავო მდებარეობდა მდ. რიონიდან და ცხენისწყლიდან ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე. შესაბამისად, მათი გაერთმნიშვნელოვანება არღვევს წყაროთა მითითებებს.

მხოლოდ მე-20 საუკუნის ისტორიკოსებმა უწოდეს ლაზიკის სამეფოს ეგ-რისის სამეფო, ლაზიკა და ეგრისი სხვადასხვა გეოგრაფიულ გარემოს მო-იცავდნენ, როგორც ითქვა, ეგრისი ძირითადად ეწოდებოდა მდინარე რიონის მარჯვენა სანაპიროს მხარეს, ხოლო ლაზიკა მდ. ჭოროხის სანაპიროებს ხუ-ფათამდე, კიდევ უფრო სამხრეთით, დღესაც, ლაზისტანი ყოფილ ჭანიკას ეწოდება ამჟამინდელ თურქეთში.

ასეთი გეოგრაფიის ლაზიკა ბიზანტიის გავლენის სფეროში შედიოდა, თითქმის, შემდგომი გურია.

ამიტომაც მე-8 საუკუნემდე, აქედან ბიზანტიელების გაძევებამდე, მას-ზე (გურია იგივე ლაზიკაზე) თხრობა არც კი გვხვდება ქართულ წყაროებში, ისაა ყოფილი ოძრხის საერისთავოსა და ასევე კლარჯეთის საერისთავოს ნაწილი, რომელიც ბიზანტიამ მიიტაცა მე-4 ს. 80-იან წლებში, მეფე ვარაზ-ბაკურის დროს,

ბიზანტიის მიერ ამ მიტაცების გამო ის ქართული პოლიტიკის სფეროს გარეთ აღმოჩნდა და არც აისახა წყაროებში (ამიტომაც არ ახსენებენ ჩვენი წყაროები ტერმინ ლაზიკას ანდა გურიას. ეს სახელი „გურია“ მხოლოდ მე-8 საუკუნისათვის გამოჩნდა წყაროებში), ქართულ წყაროებში მხოლოდ ერთხელ, თამარ მეფის ცხოვრებაში გვხვდება ტერმინი „ლაზია“, რომელიც ეწოდება ვრცელ მხარეს ხუფათიდან ვიდრე სამსუნამდე, სადაც ილამქრეს ქართველებმა ტრაპიზონის იმპერიის დაარსებისათვის ბრძოლისას.

ხოლო ქართული წყაროები მუდმივად ახსენებენ ტერმინს „ეგრისის საერისთავო“, ანუ რეგიონს მდინარე რიონიდან (და ცხენისწყლიდან) ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე.

ეს ტერმინი „ეგრისი“ – მუდამ არის ჩვენი მათიანეების ფურცლებზე, მეფე მირიანამდე, მის დროს, ვახტანგ გორგასლის დროს, მეფე მირისა და არჩილის დროს, ის მუდამ იყო ქართული პოლიტიკის სფეროში, განსხვავებით გურიისაგან. ხოლო გურია – ყოფილი ბიზანტიური „ლაზთა სამეფო“, როგორც ითქვა, მხოლოდ მე-8 საუკუნის შემდეგ დაუბრუნდა ქართული პოლიტიკის სფეროს, რაც აფხაზთა სამეფომ უკან დაიბრუნა მიწა-წყალი ხუფათამდე.

ტერმინ „ეგრისის სამეფოს“ არ იცნობს ქართული წყაროები, რადგანაც ეგრისი იყო საერისთავო ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში. მეორე მხრივ კი ბიზანტიური წყაროები არ იცნობენ ტერმინს „ეგრისი“.

ქართული წყაროების ცნობებს მხოლოდ ამტკიცებს ბიზანტიური წყაროები, რადგანაც მათი ლაზიკა სხვაა, ესაა, როგორც ითქვა, მიწა-წყალი ჭოროხის ხეობაში, ვიდრე ხუფათამდე, ისინი დასავლეთ საქართველოს უწოდებენ სვანეთს, სვანიას, მაგრამ, როგორც ითქვა, ტერმინ „ეგრისს“ არ იცნობენ, სვანეთი – მათთვის ძალზე ცნობილია, ამის დასტურად შეიძლება უამრავი ცნობის მოყვანა მე-6 – მე-8 საუკუნეების ბიზანტიელი ავტორებისა (რომელნიც, როგორც ითქვა, ამავე ნაშრომშია განხილული).

ნ. ლომოური ვრცელი მსჯელობის შემდეგ განაგრძობს –

„...ამავე დროს, გვიანდელი ხანის ავტორების, კერძოდ ახ. ნ. პირველი საუკუნეების მწერლების ცნობები ცხადყოფენ, რომ **არც შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მოსახლეობა ყოფილა ერთგვაროვანი და აქაც რამდენიმე ტომი მოსახლეობდა. მაშასადამე, უძველეს წყაროებში ცნება „კოლხები“ და „კოლხიდა“ წმინდა პოლიტიკური ხასიათისაა და კოლხეთის სახელმწიფოს აღნიშნავს“.**

ამ შეფასებით ნ. ლომოური ამტკიცებს, რომ ცნება „კოლხები“, გამოხატავდა არა რომელიმე ეთნოსის სახელს, არამედ მას ჰქონდა მხოლოდ პოლიტიკურ-ტერიტორიული ხასიათი.

ლომოურს მოჰყავს წყაროები, რომლებშიც კოლხები და ლაზები სხვადასხვა ტომია, ერთმანეთისაგან საკმაოდ დაშორებულ მიწა-წყალზე დასახლებულნი. კერძოდ, კოლხები ტრაპეზუნტთან ცხოვრობდნენ, ლაზები – ფაზისტან.

ფაზისი კი, ექვთიმე მთაწმიდელის სიტყვით ერქვა მდინარე ჭოროხს.

ლაზების შესახებ მსჯელობისას ნ. ლომოური განაგრძობს –

„მათ (ლაზების) მიწა-წყალზე მოედინებოდა მდ. ფაზის-რიონი და მდებარეობდა ქ. ფიზისი!. მაშასადამე, ლაზებს ეჭირათ დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური რაიონი რიონის ორივე მხარეზე და, როგორც ს. ჯანაშიას აქვს გარკვეული, მათი მიწა-წყალი ვრცელდებოდა აჭარა-ქობულეთის საზღვრიდან დაახლოებით მდ. ხობამდე“.

ამასთან დაკავშირებით კი უნდა ითქვას, რომ ქობულეთიდან მდ. ხობამდე ძველ დროს, ანუ მე-20 საუკუნემდე, გადაჭიმული იყო გაუვალი ჭაობი, ყოველად უვარგისი საცხოვრებლად. აქ ვერცერთი ტომი შეიძლება ცხოვრებას.

რატომღაც ბოლო დროის ყველა საბჭოთა ისტორიკოსს ავიწყდება, რომ რიონის დაბლობი, რომელსაც ამჟამად კოლხეთის დაბლობი ეწოდება, ნარმოადგენდა სრულიად გაუვალ უზარმაზარ ჭაობს, რომლის ცენტრში რიონი მიედინებოდა არა რაიმე კალაპოტში, არამედ ნარიონალებში დათარეშობდა, ის ყოველწლიურად იცვლიდა მიმართულებას და ისეთ უდიდეს მესანდრებს ქმნიდა, რომ მათი ნაკვალევი კოსმოსიდან გადაღებულ ფოტოებზეც ჩანს.

ამასთანავე, გარდა ამ ჭაობებისა, რიონის დაბლობში მაღარიისა და ციებ-ცხელების გამო ადამიანთა ცხოვრება შეუძლებელი იყო, ნ.ლომოურს კი მიაჩნია, რომ რიონის ეს დაუსახლებელი ჭაობები იყო ლაზების ძირითადი საცხოვრისი და მათი სამეფოს უმთავრესი ეკონომიკური ცენტრი, აქ კი არაა აღმოჩენილი და არც შეიძლება რომ აღმოჩნდეს ძველი ქალაქების ანდა სოფლების რაიმე ნაშთი, აქ შეიძლება რაიმე დროებითი საცხოვრისის ნაკვალევი აღმოჩნდეს დაჭაობებისა და მაღარიის გამო.

რიონის დაბლობი იმჟამად იყო გაუვალი ჭობები, მაღარიის გამო საცხოვრებლად უვარგისი რაიონი.

ამასთან დაკავშირებით უნდა დაისვას კითხვა, წყროთა მიხედვით ცნობილია, რომ ლაზების ტომი მდ. ფაზისის ორივე სანაპიროზე ცხოვრობდა, წყაროები ცდებიან ?

შეიძლება ვუპასუხოთ, რომ წყარო არ ცდება, რადგანაც, სტრაბონი, თუ, არიანე, აგათაია სქოლასტიკოსი და სხვები მდინარე ფაზიის უწოდებდნენ არა მდინარე რიონს, არამედ მდინარე ჭოროხს, რაც გამოწველილვითაა განხილული ამ წიგნის 1 ტომში.

ლაზები მდ. ჭოროხის სანაპიროზე ცხოვრობდნენ. ანუ ამჟამინდელ ბათუმ-ქობულეთ-ხელვაჩაურის რეგიონში. და სამხრეთით.

ფაზისის სანაპიროები ლაზების საცხოვრისი ნამდვილად იყო, მაგრამ ფაზისის ეს წყაროები უწოდებდნენ მდინარე ჭოროხს და არა მდინარე რიონს.

რადგანაც მდ. ფაზისი ეწოდებოდა არა მდ. რიონს, არამედ ჭოროხს, შესაბამისად, მის (ჭოროხის) ორივე მხარეს ცხოვრობდნენ ლაზები.

მაშასადამე, ნ. ლომოური არასწორად ხსნის არა მხოლოდ ქართულ წყაროებს, არამედ რომაულ-ბიზანტიურსაც.

ნ. ლომოურის შეცდომის წყაროა მდ. ფაზისის გეოგრაფია, ის მას აიგივებს რიონთან, მაშინ როცა ფაზისი ჭოროხია, შესაბამისად, ამიტომაც ცდება ლაზიკის სამეფოს ადგილმდებარეობის განსაზღვრისას.

ფაზისი და ფოთი (ფათისი) ღევონდის ცნობით (ქ. ფაზისი)

ტრაპეზუნტთან ახლოს (150 კმ. დასავლეთით) შავი ზღვისპირზე მდებარეობდა ქალაქი – ფადისა (თანამედროვე ფატრა, ფატსა).

ქ. ფადისას ჩრდილოეთით იშლებოდა შავი ზღვა, აღმოსავლეთით ტრაპეზუნტი, სამხრეთით კი შემოსაზღვრული იყო კერასუნტის მთიანეთით, კოლხების უძველესი საცხოვრისით.

ტრაპეზუნტის ამ რეგიონს ექვთიმე მთაწმიდელი უწოდებს „სოფელი მეგრელთა“ ანუ მეგრელთა ქვეყანას. ძველი სომეხი ავტორები მას „ეგრეთა ქვეყანას“ ანდა „ეგერიას“ უწოდებდნენ. ქართველი მთარგმნელები ბერძნულ სიტყვა ლაზიკას თარგმნიდნენ ასე: „სოფელი მეგრელთა“, ამიტომაც, როცა ექვთიმე მთაწმიდელმა¹ ბერძნულიდან თარგმნა ანდრია მოციქულის ცხოვრება, მან წინადადება „ანდრია მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქვეყანაში“ ასე თარგმნა – „ანდრია მივიდა ტრაპეზუნტში მეგრელთა სოფელში“.

ერთი სიტყვით, ძველი ქართველი ავტორები ლაზიკას უწოდებდნენ არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ვრცელ რეგიონს ისტორიულად ქართულ მიწა-წყალზე – კერასუნტიდან ჭოროხის შესართავამდე. აქ, როგორც აღვნიშნეთ, კერასუნტთან ყოფილა და ახლაც არის ქალაქი – ნავსადგური ფადისა ანუ ფათისი იგივე ფათი (ფოთი), მას ახლა ფატსა ეწოდება და მდებარეობს თანამედროვე ქალაქ ორდუსთან ახლოს, მის დასავლეთით.

თანამედროვე ფატსა (ფათსა) ანუ ფადისა (ფადისა) – ქართულად ფათსა ანუ ფათია (იგივე ფოთი). მას ერქვა ასევე სახელი „ფადისა“, რომელიც ფაზისად გადმოიღეს, და ფაზისსაც უწოდებდნენ. აქ იყო მრავალი მდიდრად შმკული ძველი ეკლესია, და გრანდიოზული ნაგებობა, რადგანაც ანტიკურ ეპოქაში ის იყო სამეფოს (პოლემონის პონტოს) დედაქალაქი. სამეფო შუალოდ ესაზღვრებოდა ტრაპეზუნტს (კოლხიდის ქვეყანას). ესაზღვრებოდა არმენიას (I, II, III, IV), სომხები უწოდებდნენ ფუთს, ქართველები, ჩანს, ფოთს.

Фатса (тур. *Fatsa*) – город и район в Турции, на побережье Чёрного моря, в иле Орду.

Город Полемоний (др.-греч. Πολεμώνιον, лат. *Polemonium*) был основан царём Понта Полемоном I (38—8 до н. э.) на месте прежнего города Сиды (Сида, Σίδη, *Side*). Царство простиралось от Ириса (Ешилъирмака) до Фарнакии (Гиресуна), Трапезунта (Трабзона) и Колхиды, включало земли тибаренов и халдов. Город также назывался Фабда (Φάβδα, Φαδισάνη, Φάδισα) и Фаца (Φάτσα).

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%82%D1%81%D0%B0>

მამასადამე, ისტორიულად არსებულა ორი ფოთი, ერთი ტრაპეზუნტის რეგიონში, მეორე კი დასავლეთ საქართველოში.

ცხადია, ქალაქ ფათსას (ფათს) იცნობდნენ სომეხი ავტორებიც. მათ შორის ყოფილა VIII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ლევონდ ვარტაპეტი ანუ ლეონიდე მოძღვარი. ის თავის „ხალიფთა ისტორიის“ X თავში გადმოგვცემს

ერთ საგულისხმო ცნობას ქალაქ-ნავსადგურის ფათისას ანუ სომხურად ფუთთის შესახებ.

კერძოდ, არაბთა ხელისუფლებისგან სომხეთიდან ლტოლვილმა დიდებულებმა თავი შეაფარეს ბიზანტიურ ქვეყანას, ანუ ტრაპეზუნტის რეგიონს. იმპერატორმა მათ საცხოვრისად უბოძა ეგერთა ქვეყნის ანუ ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალაქი ფუთთი (ფადისა). აქ ისინი ცხოვრობდნენ ექვსიოდე წელი, შემდეგ გადაწყვიტეს სომხეთში დაბრუნება, იკადრეს უკადრისი საქციელი, გაძარცვეს ფუთის (ფადისას) ეკლესიები და გაიქცნენ.

ლევონდ ვარდაპეტი ასე აღწერს ამ ამბავს – სუმბატ კურაპალატმა და სხვა დიდებულებმა, სომხეთიდან გაძევების შემდეგ სთხოვეს ბიზანტიის იმპერატორს მიეცა მათთვის სამკვიდრებელი ქალაქი და სადგომი (ე.ი. საძოვრები) საქონლისათვის – „და მან მისცა მათ ქალაქი, რომელსაც ეწოდება ფუთი (ფოთი) ეგერთა ქვეყნის მხარეში, სადაც დაემკვიდრნენ ექვს წელიწადს“ (მაქსიმე ბერძნიშვილი, ლევონდის ცნობა ფოთის შესახებ, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 26(ბ), 1944, გვ. 201).

ამ ხელნაწერში „ეგერთა ქვეყანა“ ეწოდება ლაზიკას, ანუ იმ ქვეყანას, რომელსაც ქართველები უწოდებდნენ სახელს „სოფელი მეგრელთა“, ხოლო აქ ნახსენები ქალაქი ფუთი, არის ქალაქი ფათსა, ფათი, ფადისა, ისტორიული სოფელი მეგრელთას ანუ ლაზიკის სამხრეთით მდებარე.

ანუ ლევონდის ფოთი (ფუთი) არის არა რიონის სანაპიროს ქ.ფოთი, არამედ ქალაქი ტრაპეზუნტის რეგიონში (ფადისა), ხოლო სახელი „ეგერთა ქვეყანა“, არის ე.წ. „სოფელი მეგრელთა“, ანუ ლაზიკა, ტრაპეზუნტის რეგიონთან და არა დასავლეთ საქართველო.

როგორც აღინიშნა, ლევონდის ცნობით, მადლობის ნაცვლად, სომხეთიდან ლტოლვილმა დიდებულებმა ექვსი წლის მკვიდრობის შემდეგ გაძარცვეს ფადისას (ფოთის) ეკლესიები, მოიტაცეს საეკლესიო სამკაული და დაბრუნდნენ სამშობლოში. „როცა ეს ამბავი ესმა კეისარს, ეწყინა მათი ასეთი უსამართლობა, მოუწოდა ეკლესიის წინამძღვრებს: მიტროპოლიტსა და არქიეპისკოპოსებს, უბრძანა ჩაენერათ წიგნში წყევლა და წაეკითხათ აღდგომის დღესასწაულის შესრულებისას, ...წაეკითხათ წყევლა დღევანდლამდე, რაც იქმნა მიზეზი მათი დაღუპვისა“ (იქვე, გვ. 202).

სომეხ ლტოლვილებს ასე უმოქმედნიათ მე-8 საუკუნეში.

მაქს. ბერძნიშვილის კვლევით, იმპერატორმა ქალაქი ფოთი სომხეთიდან ლტოლვილებს დაუთმო VIII ს. დასაწყისში (715 წლამდე), ხოლო თვითონ ლევონიდი VIII-IX სს. დასაწყისის მწერალია.

მაქსიმე ბერძნიშვილი ცდება, როდესაც ამტკიცებს, რომ, ლევონტის მიერ აღწერილი ამბები შეეხო დასავლეთ საქართველოს ქალაქ ფოთს, თითქოსდა, ის გადასცა იმპერატორმა სომეხ დიდებულებს, რომელნიც იქ დაემკვიდრნენ თავიანთი პირუტყვით და მათ ფოთთან გამოუყვეს საძოვრები, შემდეგ კი მათ ფოთის ეკლესიები გაძარცვეს. ამის გამო ადგილობრივი მიტროპოლიტი და არქიეპისკოპოსები მთელი საუკუნის მანძილზე თავიანთ ეკლესიებში აღდგომა დღეს წყევლიდნენ სომეხებს, რამაც ლევონტის ცნობით, თითქოსდა, იმოქმედა და ეს წყევლა მიზეზი შეიქმნა სომხეთის დანგრევისა.

ისმის კითხვა, რიონისაჲ ჩვენი ფოთი ნამდვილად იყო VIII-IX საუკუნეთა შუა სამიტროპოლიტო ცენტრი, სადაც მიტროპოლიტთან თავს იყრიდა რამდენიმე არქიებისკოპოსი?

აქვს თუ არა ფოთს საძოვრები, სადაც იყო განთავსებული სომეხ ლტოლვილთა საქონელი, იყო თუ არა ფოთში ეკლესიები, რომელნიც გაუძარცვავთ სომეხ ლტოლვილებს?

მართალია, ჩვენი მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ ფასისის სამიტროპოლიტო ცენტრი ფოთში მდებარეობდა, რომელსაც ექვემდებარებოდნენ პეტრას, ზიგინევის, საისინისა და როდოპოლისის საეპისკოპოსოები, მაგრამ აღიარებენ იმასაც, რომ ფოთის სამიტროპოლიტო ცენტრი გადატანილი იქნა ტრაპეზუნტში VIII საუკუნისათვის, რადგანაც VII მსოფლიო საეკლესიო კრების 787 წლის ოქმს ხელს აწერს ტრაპეზუნტელი, იგივე ფასისელი მიტროპოლიტი, ამისი მიზეზი, თითქოსდა, იყო აფხაზთა ქართული სამეფოს ჩამოყალიბება დასავლეთ საქართველოში VIII საუკუნისათვის.

ჩვენი თვალსაზრისი კი მთლიანად განსხვავდება აღნიშნულისაგან, კერძოდ, ჩვენი ფოთი არასოდეს ყოფილა ბერძნული სამიტროპოლიტო ცენტრი, მასთან დაკავშირებით, ვფიქრობ, რომ მაქს. ბერძენიშვილი ორ უმართებულო თვალსაზრისს აერთიანებს, კერძოდ,

1) ლევონდის ფუთთი, თითქოსდა, იყო თანამედროვე ფოთი;

2) ჩვენს ფოთს, თითქოსდა, ამავე დროს ერქვა სახელი „ფაზისი“, რადგანაც სიტყვა ფაზისი ნაწარმოებია სიტყვა ფათისაგან.

ჩვენი თვალსაზრისით, ლევონდის ფოთი იყო ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალაქი ფადისსა ანუ ფათისა, რომელიც, ამავე დროს, ახლოს მდებარეობდა რომაულ არმენიასთან, უფრო ზუსტად, რომაული არმენიები (განსაკუთრებით IV და I არმენია) უშუალოდ ემეზობლებოდნენ ქალაქ-ნავსადგურ ფადისსას (ფათს). ამასტანავე, ის ახლოს მდებარეობდა ტრაპეზუნტთან, ამიტომაც ტრაპეზუნტელმა აეპისკოპოსმა შძლო თავისი იურისდიქციის ამ ქალაქზე განვრცობა, კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ ესაა ფათსა, იგივე, ფადისა, ფუთი, ფოთი და ფასიდი.

ამ ქალაქის სომხეთთან მეზობლობის გამო სომეხმა ლტოლვილმა ნახარარებმა თავიანთი პირუტყვი ადვილად მირეკეს ამ ქალაქის საძოვრებზე, შემდეგ კი იმპერატორს თხოვეს დაეკანონებინა მათთვის ამ ქალაქის საძოვრები.

ვფიქრობ, გაცილებით ძნელი იქნებოდა სომხეთიდან თანამედროვე ფოთში საქონლის მირეკვა.

რომელი გზით უნდა მიეყვანათ ძროხები, ხბოები და ხარ-კამეჩი სომხეთიდან ფოთში? მართალია, XIX-XX საუკუნეებში ფოთი გაჭირვებით დაუკავშირეს გზებით ქუთაისს, მაგრამ წარმოვიდგინოთ ადრე შუა საუკუნეები, როცა ფოთი შემოსაზღვრული იყო ათეული კილომეტრი სიგანის უსასრულო ჭაობებით, არა მგონია, რომ ამ ჭაობების გარღვევა შეეძლო შინაურ პირუტყვს. ხოლო ფადისაში სომხეთიდან მოხვედრა, ნამდვილად ადვილი იყო – არმენია და კერასუნტი (ე.ი. ფადისაც) უშუალოდ ემეზობლებოდნენ ერთმანეთს.

ამ ფადისაში ნამდვილად იყო უამრავი მშენიერი ბიზანტიური ეკლესია,

რომელთა ნანგრევები დაუსრულებელი სიუხვითაა განფენილი ტრაპეზუნტის მთელ რეგიონში, ამავე რეგიონში თავს იყრიდა მრავალი სამიტროპოლიტო (მაგალითად, მათ შორის სწორედ აღნიშნულ ზონაში ფადისასთან ებრჯინებოდნენ ერთმანეთს ამასიის, ნეოკესარიის, კოლონეას, ქალდეასა და ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოები, რომელთა შიგნით უამრავი საარქი-ეპისკოპოსო იყო, აი, **აქ უნდა ვეძიოთ ჩვენ ლევონდის ფათი და არა რიონის ჭაობებში.**

ფათსა, როგორც ითქვა, მდებარეობდა ქართველთა ისტორიულ მიწა-წყალზე, კოლხებისა და ტიბარანების ძველ სამშობლოში, რომელთაც შემდეგ ქალდეა-ჭანეთ-ლაზიკა ერქვა, მას მოიცავდა ე.წ. „სოფელი მეგრელთა“ ანუ სამხრეთის ეგრისი.

სხვათა შორის, სახელი ეგრი ამ რეგიონში პოპულარული იყო, ეგრი ერქვა ასევე მიმდებარე ადგილებსაც, მაგალითად, ტრაპეზუნტის რეგიონშივე ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქვეყანას, ეგრი ასევე ერქვა ზოგიერთ მდინარესაც კი და ადგილებს ქალდეას მთიანეთში, ბაიბურდისაკენ მდებარეთ.

„ერეგია“ ამჟამადაც ეწოდება ქალაქს არზრუმთან, ხოლო „აგრი“ ერთ-ერთი მსხვილი ქალაქი და რეგიონია ამჟამად ვალაშკერტის მახლობლად. ისტორიულად არსებობდა არა მხოლოდ ჩრდილოეთის ეგრისი, არამედ სამხრეთის ეგრისიც – ტრაპეზუნტის რეგიონი.

სტრაბონის ცნობით, იბერიისაგან სომეხთა მიერ მიტაცებული პარიადრეს კალთები, ჩანს, ისტორიული სამხრეთ ეგრისის ნაწილი იყო. პარიადრეს მთიანეთს ქალდეასთან ანუ ჭანეთთან ახლოს უჩვენებენ, ის ქართული ტომების უძველესი საცხოვრისი იყო. აქედან ტრაპეზუნტის ზღვისპირის ჩათვლით იყო და ამჟამადაც კია შემორჩენილი უამრავი ქართული ტოპონიმი, ადგილთა თუ მდინარეთა სახელები, ერთი ასეთი ყოფილა ფადისსა (ფოთი), რომელსაც სომეხები ფოთოს – ფუთოს უწოდებდნენ.

მაქს. ბერძენიშვილის მეორე, როგორც ჩანს, არასწორი მოსაზრება ისაა, რომ ის სომხური წყაროს ფუთოს უწოდებს ფაზისს, თუმცა ამის მიზეზს არ განმარტავს.

ბერძენი მწერალი თეოფანე თავის ნაშრომში ეხება ფაზისს, ეს ქალაქი კი მ. ბერძენიშვილს მიაჩნია ლევონდის ფოთთად, რაც არასწორი უნდა იყოს, ამ მიზეზის გამო თეოფანეს ცნობები ფაზისთან დაკავშირებით მ. ბერძენიშვილმა დაუკავშირა დასავლეთ საქართველოს ფოთს, ასევე ფოთად მიიჩნია ლევონდის ფოთთი. ამ უმართებულო დაკავშირებების გამო მაქს. ბერძენიშვილის დასკვნებიც მოულოდნელი და საოცარია. მაგალითად, მისი დასკვნით დასავლეთ საქართველოს ფოთში და საერთოდ დასავლეთ საქართველოში, რომელსაც მკვლევარი ლაზიკას უწოდებს, ერთ პერიოდში სომეხების დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა, ის წერს, „მათი რიცხვი ლაზიკეში მცირედი არ იყო, ლევონდის ტექსტიც გვიდასტურებს მათ რიცხვმრავლობას“ (დასახ. ნაშრ. გვ. 216). აგრეთვე წერს – „ლევონდისა და თეოფანეს ურთიერთშენამება გვიჩვენებს ლევონდის სომეხები ფუთოსა თუ ფაზისში არიან 706-712 წლებში, თეოფანეს არმენიელებიც აქ არიან 706-713 წლებში. თეოფანეს არმენიელები მცირერიცხოვანნი არ ჩანან, ასევე რიცხვმრავლად ვხედავთ სომეხებს ლე-

ვონდის მონათხრობითაც... ასეთი იდენტობის დადგენა საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ ფაზის-ლაზიკეში სომეხთა ყოფნის ფაქტი, სავსებით გვირკვევს დღემდე ამოუცნობსა და ბნელით მოცულ კითხვას, როგორ გაჩნდნენ არმენიელები ლაზიკეში, როგორ შემოარტყეს ალყა არქეოპოლისს ან რატომ დაიხიეს ფაზისისაკენ და არა სხვა რომელიმე პუნქტისაკენ... **ასე ხერხდება ფუთო-ფოთ-ფაზისში სომეხთა ცხოვრების ფაქტის მთლიანი სახით თავიდან ბოლომდე აღდგენა** და იმდროინდელ ისტორიულ ვითარებასთან დაკავშირება“ (იქვე, გვ. 218) – წერს ქართველი ავტორი.

მ. თამარაშვილი ნიკო მართან დაკავშირებით წერდა – „ის სომეხ ისტორიკოსებზე უფრო მეტად აყალბებს ისტორიას იმით, რომ ყველაფერს სომხებს მიანერს, ასომხურებს“.

ალბათ, ნაწილობრივ იგივეს თქმა შეიძლება ქართველი საბჭოთა ისტორიკოსების ერთ ნაწილზეც.

ვფიქრობ, სომეხი ისტორიკოსები ოცნებაშიც ვერ წარმოიდგენდნენ, რომ ოდესმე ქართველი ისტორიკოსები პუნქტების არასორი ლოკალიზაციის ტყვეობაში აღმოჩნდებოდნენ და ამის გამო დაწერდნენ, რომ სომხებმა თითქოსდა, ნოქალაქევი-სენაკი(ცხაკაია) აიღეს (მას არქეოპოლისად მიიჩნევენ), ალბათ ვერც თეორიას შეთხზავდნენ, რომ სომხები თითქოსდა დასავლეთ საქართველოში და, კერძოდ კი ფოთში მრავლად ცხოვრობდნენ, მაგრამ, როცა ისტორიული გეოგრაფია არასწორად წარმოისახება, როცა დასავლეთ საქართველო ლაზიკად მიიჩნევა, ხოლო ფოთი – კი ფაზისად, ამის შედეგიც სახეება – **დასავლეთ საქართველო სომეხთა ისტორიული ქმედებების არეალად ისახება.**

ქართველთა ამგვარმა წარმოსახვებმა და დაბეჯითებულმა მტკიცებებმა საფუძველი მისცა თანამედროვე სომეხ ისტორიკოსებს ფანტაზიის გაფართოებისა, მაგალითად, ახლახან ინტერნეტში დაიდო რუკა „სომხეთი VII ს. გეოგრაფიის მიხედვით“, სადაც ისტორიული იბერიის კუთვნილი აჭარა, ჯავახეთი, თრიალეთი, ასევე მანგლისიც კი, პარიადრეს კალთები, ხორძენე, გოგარენა, სამხრეთ ეგრისი, ქალდეა-ჭანეთითურთ ჭოროხის ხეობის ჩათვლით – ისტორიულ არმენიად წარმოადგინეს. ისინი ქართველი მეცნიერების ზემოხსენებული „დახმარების“ გარეშე ამას ვერ შეძლებდნენ.

მაქსიმე ბერძნიშვილი თავის გრანდიოზულ დასკვნას თეოფანე ბიზანტიელის შემდეგ მარტივ ცნობაზე აფუძნებს: „**ამ წელს ფილიფიკემ განდევნა არმენიელები თავისი მიწა-წყლიდან და აიძულა ისინი დასახლებულიყვნენ მელეტინესა და მეოთხე არმენიაში**“ (იქვე, გვ. 206).

მ. ბერძნიშვილის აზრით, იმპერატორმა ფილიფიკე-ვარდანმა (711-713) სომხები განდევნა დასავლეთ საქართველოს ქ. ფოთიდან, საიდანაც ისინი იძულებით მელეტინესა და მეოთხე არმენიაში დაუსახლდნენ.

ჩვენი ფოთი არ ესაზღვრება მელეტინეს მეოთხე არმენიას, ხოლო ტრაპეზუნტის ფადისა (ფოთი) უშუალოდ ემიჯნება ამ მხარეებს. იმავეს წერს მიქაელ ასურიც. ასე რომ, თეოფანესა და მიქაელის ცნობები არ შეეხება დასავლეთ საქართველოს ფოთს, და ასევე არც ლევონდის ცნობა.

უნდა აღნიშნოს, რომ არც თეოფანეს მეორე ცნობა შეესაბამება რიონის დაბლობის ფოთს.

ეს ცნობა ასეთია – იუსტინიანე რინიტმატმა (705-711) თავისი მხედართმთავარი ლეონი გაგზავნა ლაზიკეში, რათა მას ალანები აემხედრებინა აბაზგების წინააღმდეგ.

ამ თხრობისას ის ახსენებს ქ. ფაზისსა და არმენიელებს, როგორც ბიზანტიელთა მომხრეებს – „რომაელები და არმენიელები ლაზიკაში შეიჭრნენ და არქეოპოლისს ალყა შემოარტყეს და როცა შეიტყვეს სარკინოზების მოსვლა – უკან გაბრუნდნენ. როცა სარკინოზები ლაზიკაში მივიდნენ, რომაელთა და არმენიელთა ჯარი გაიქცა და ფაზისისკენ დაიხია. აქ იყო ერთი ციხე ე.წ. „რკინის ციხე“, სადაც მტკიცედ იდგა ვინმე ფარსმანი ... სპათარმა (ე.ი. ბიზანტიელთა მხედართმთავარმა) კაცები გაგზავნა მასთან და შეუთვალა ...“დაგვეხმარე ჩავიდეთ ზღვის ნაპირამდე და იქედან ტრაპეზუნტში გადავიდეთ“ (იქვე, გვ. 214).

აქედანაც კი ჩანს, რომ თეოფანეს მიერ ნახსენები ფაზისი ტრაპეზუნტის რეგიონშია და არა ფოთთან.

ჩვენ გარკვეული გვაქვს, რომ ფაზისი ერქვა მდ. ჭოროხს, და იქვე, ამ მდინარის ზღვასთან შესართავთან მახლობლად მდებარეობდა ქალაქი არქეოპოლისი (შეიძლება ძველი ავტორების „ალტუს პორტუს“, ანუ ძველი ქალაქი ანდა ქობულეთ-ციხისძირის რეგიონში, სადაც ძალზე მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური მონაპოვარია).

ამ მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე, ზღვის შესართავთან მდებარეობდა ქ. ფაზისი და არა ფოთთან.

ისევე, როგორც სახელი „ეგერი“, სახელი „ფაზისი“ მრავლად მეორდება აღნიშნულ რეგიონში, ფაზისი ერქვა მდინარე არაქსს, ჭოროხს და რიონს, სახელი ფასიანი ანუ ბასიანი, არზრუმის ოლქშია დაფიქსირებული.

ანუ, ტოპონიმი „ფაზისი“ სხვადასხვა ვარიაციით ხშირად გვაქვს ლაზისტანის რეგიონში და მალლა არზრუმის შემოგარენში (ისტორიული ლაზიკის ეპარქიაში), მაგრამ საერთოდ არ გვხვდება დასავლეთ საქართველოში. მაგალითად, ამჟამადაც კი ზღვისპირზეა ქალაქ ფაზარი, ხოლო მდ. არეზთან ქ. ფასონი. სხვა ქალაქია რიონის ქ. ფოთ, და სხვა იყო ქ. ფადისსა (ფოთი) ტრაპეზუნტთან, ასევე ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქალაქს ეს სახელი-ფაზისი ერქვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ XI ს-ში სახელი ფოთი სხვა ადგილებსაც ერქვა ზღვის პირას, ერთ-ერთი – ხუფათი ანუ ხუ-ფათი. აქ უნდა ყოფილიყო საზღვაო პორტიც. ესაა ამჟამინდელი ქალქი ხოფი, ხოფა თურქეთში.

691 წლის ე.წ. „ტრულის“ მსოფლიო საეკლესიო კრების ხელისმომწერი ეპისკოპოსები ლაზიკიდან

კონსტანტინოპოლის V (553 წ.) და VI (681 წ.) მსოფლიო კრებებს საეკლესიო კანონები არ გამოუტანიათ. ეს ხარვეზები 102 კანონით შეავსო კონსტანტინოპოლის 691 წლის ე.წ. ტრულის კრებამ.

ამ კანონის ხელისმომწერთა შორისაა ლაზიკის ორი იერარქი – „ფასოს“ **ეპისკოპოსი თეოდორე და „პეტრონის“ ეპისკოპოსი იოანე.**

ტრულის კრების აქტი ასეა შესული ცნობილ დიდ ქართულ სჯულისკანონში:

„კანონნი კონსტანტინოპოლის **გუმბადსა შინა სამეუფოსა** პალატისასა შეკრებულთა წმიდათა მამათანი იუსტინიანეს ზე კეთილად მსახურისა და ქრისტეს მოყუარისა მეფისა ჩუენისა“.

ამ 102 კანონს ხელს აწერს 226 ეპისკოპოსი მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან.

რიგის მიხედვით ხელს აწერენ რომის პაპი, კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის პატრიარქები (ეპისკოპოსები),

რიგში 35-ე არის ხელისმომწერა ფასოს ეპისკოპოსისა ასეთი სახით:

„თეოდორე უღირსმან ეპისკოპოსმან ფასოსამან სოფელსა შინა მეგრელთასა განვსაზღვრენ და წარვწერენ“,

ხოლო 220-ე არის ხელისმომწერა პეტრონის ეპისკოპოსისა ასეთი სახით:

„იოანე უღირსმან ეპისკოპოსმან ქალაქისა პეტრონისამან ქუეყანისა-გან მეგრელთასა განვსაზღვრე და წარვწერე“.

როგორც ვხედავთ, ტრულის, ანუ „გუმბადის“ მსოფლიო კრებას, რომელმაც შეავსო V და VI მსოფლიო კრების კანონშემოქმედებითი მხარე, არ ესწრებოდნენ იმ დროისათვის ცნობილი და ამიერკავკასიის მასშტაბით უდიდესი საქართველოს (მცხეთის), სომხეთისა და ალბანეთის ეკლესიის წარმომადგენლები, **ხოლო ლაზიკის ეპისკოპოსები კრებას ხელს აწერდნენ არა როგორც საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლები, არამედ როგორც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის წარმომადგენლები.**

რატომ არ მონაწილეობდნენ საქართველოს, სომხეთისა და სხვა ცნობილ ეკლესიათა წარმომადგენლები ე.წ. ტრულის საეკლესიო კრებაზე? ამის პასუხს იძლევა არქიეპისკოპოსი ლოლიი იურიევსკი:

„მსოფლიო ეკუმენური (და არა „კათოლიკე“ – საყოველთაო) კრება იმპერატორისა და სახელმწიფოს კრებაა, მას ამა თუ იმ ოლქის მიტროპოლიტი კი არ იწვევს, არამედ იმპერატორი (თუნდაც მოუნათლავი, როგორც იყო, მაგალითად, კონსტანტინე დიდი, რომელმაც სათავე დაუდო მსოფლიო კრებებს);

კრებას ესწრებიან არა თავიანთ სამიტროპოლიტოებში არჩეული ეპისკოპოსები, არამედ იმპერატორის ხელისუფლების შეხედულებისამებრ დანიშნულნი და გამოძახებულნი, რის გამოც

ყველა ადგილობრივი ეკლესიის ეპისკოპოსების დასწრება არ იყო სავალდებულო (III მსოფლიო კრებაზე არ იყო კართაგენის 500-ზე მეტი ეპისკოპოსიდან არც ერთი)“.

არქიეპისკოპოს ლოლიის განმარტებაზე დაყრდნობით შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ტრულის საეკლესიო კრება იყო კრება ბიზანტიის იმპერიისა, ბერძნულ-რომაული სახელმწიფოსი. ამიტომ მას ესწრებოდნენ მხოლოდ ამ სახელმწიფოს შემადგენლობაში არსებული ეპარქიების ეპისკოპოსები იმპერატორის გამოძახების შესაბამისად.

საქართველოს სახელმწიფო იმ დროისათვის ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლად არსებობდა, ამიტომაც საქართველოს ეკლესიის ეპისკოპოსების გამოძახება არ შეეძლო ბიზანტიის იმპერატორს და არც ამის საჭიროება დაუნახავს.

ხოლო, რაც შეეხება ქართველთა რეგიონის – **ლაზიკის ეპისკოპოსებს**, მათი გამოძახება შეეძლო იმპერატორს, რადგანაც VII ს-ის მიწურულისათვის, როდესაც კრება ჩატარდა, ლაზიკის ზღვისპირა ტერიტორია ვიდრე ე.წ. „სკანდა-სარაპანის“ ხაზამდე დაჭერილი იყო ბიზანტიელთა მიერ და შედიოდა იმპერიის შემადგენლობაში.

ჩვენი ბოლო კვლევებით დავადგინეთ რომ ბიზანტიურ წყაროებში ნახსენები პუნქტი სკანდა იყო არა იმერეთის სოფელი სკანდე, არამედ არსიანის ქედზე, ზღვის დონიდან თითქმის 2600 მეტრ სიმაღლეზე მდებარე პუნქტი „ასკან“, ამჟანიდელ სოფელ ბაგდაშენ-ქინძოტამალთან ახლოს, იქვე იყო ერთერთი სარაპანა, ანუ მგზავრთა მოსასვენებელი პუნქტი, ხშირად ციხესიმაგრე, რადგანაც აქ, არსიანის ქედზე გადიოდა საერთაშორისო გზა, რომელიც არტანუჯს აერთებდა არატაანთან და დვინთან, მეორე ბოლოთი არტანუჯის ეს გზა უერთდებოდა ართვინს, ყველა ამ პუნქტში იყო თავისი სარაპანა, რაც სპარსულად, როგორც ითქვა მოსასვენებელი პუნქტია, გზის ყოველ 30 კილიმეტრში. არსიანის ქედზე გადიოდა საზღვარი ლაზიკასა და იბერიას ანუ ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის.

კვლევის თანახმად, რომელიც გამოქვეყნებულია ამ წიგნის 1-ელ ტომში და ეყრდნობა სტრაბონს, პროკოფი კესარიელს, აგათაია სქოლასტიკოსსა და სხვა წყაროებს კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ მინა-წყალს ტრაპეზუნტის რეგიონში, უმეტესად **ტრაპეზუნტიდან ვიდრე ქოროხამდე, ამ ოლქს ბიზანტიაში უწოდებდნენ ლაზიკას**, ხოლო ქართული წყაროები „სოფელი მეგრელთა“,

მაგალითად, როდესაც აღნიშნულ კრებამდე ნახევარი საუკუნით ადრე, მე-7 ს. დასაწყისში სპარსეთში ლაშქრობისას ბიზანტიის იმპერატორი შევიდა ტრაპეზუნტის **ლაზიკაში**, ჩვენი წყარო წერდა, რომ ის მივიდა „სოფელსა შინა მეგრელთას“.

ასევე, ჩვენი დიდი მთაგმნელები ექვთიმე მთაწმიდელი და სხვები, თუკი ნახავდნენ ბერძნულ ტექსტში სიტყვა ლაზიკას, მას ყოველთვის თარგმნიდნენ ქართულ ენაზე და მის ადგილას წერდნენ „სოფელი მეგრელთა“, მსგავსადვე, როდესაც ტრულის კრების მასალები თარგმნეს ქართველებმა, სადაც

ენერა რომ აქტს ხელი მოაწერა ლაზიკის ეპისკოპოსმა, ტერმინ ლაზიკის ნაცვლად ყველგან დაწერეს „სოფელსა შინა მეგრელთასა“, ანდა „ქუეყანი-საგან მეგრელთასა“.

აქ „მეგრელთა სოფელსა“ და „მეგრელთა ქუეყანაში“ იგულისხმება არა თანამედროვე საქართველოს სამეგრელო, არამედ თურქეთის ლაზისტანი, ანუ რეგიონი ტრაპეზუნტის ოლქთან.

ჩვენი მატყანის თანახმად, ეს მიწა-წყალი თავდაპირველად შედიოდა ქართლის სამეფოში, ვიდრე მე-4 ს. მეფე ვარაზ ბაკურამდე.

მის დროს, 380 წლისათვის, საზავო ხელშეკრულებით ბიზანტიამ და სპარსეთმა ერთმანეთს შორის გაინაწილეს არმენიისა და იბერიის ეს მიწა-წყალი.

ბიზანტიას ამ დროს მიუტაცნია ქართლის სამეფოს აღნიშნული ნაწილი, რომელსაც მაშინ ერქვა „ბოლო კალრჯეთისა ზღვისპირი“, ესაა ლაზისტანი ანუ სოფელი მეგრელთა, არიანეც მე-2 საუკუნეში ამ მიწა-წყალზე ასახელებს ძიდრიტების ტომს, რომელიც ფარსმანი-იბერიის მეფეს ემორჩილებოდა, ის დაიკარგა მეფე ვარაზ-ბაკურის დროს.

ბიზანტიელები დაპყრობილ აქაურ მიწებზე მცხოვრებ უკვე ქრისტიან ტომებს ხელახლა ნათავადნენ, კერძოდ, კი უნიშნავდნენ ბერძენ ეპისკოპოსებს კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში. იუსტინინემ ჭანიკაც, ანუ ეკლესიური ტერმინოლოგიით „ლაზიკა“, „გააქრისტიანა“ ანუ დაუნიშნა ბერძენი ეპისკოპოსები.

ამ მხარის ანუ ჭანიკის გაქრისტიანების შემდეგ მე-6 საუკუნეში აქ დაარსდა ლაზთა საეპისკოპოსოები ბერძნულ იურისდიქციაში, ესენია:

1. პეტრას კათედრა, მდებარე არა ზღვისპირეთის ქალაქ პეტრაში, არამედ ნ. ადონცის თანახმად, ლაზიკის მაღალმთიანეთის კლდოვან ქალაქ პეტრაში, ბაიბურდთან.

2. როდოპოლისის კათედრა, მდებარეობდა დაახლოებით ამჟამინდელ სუმელასთან,

3. საისინის საეპისკოპოსო ზიგანასთან ახლოს,

4. ზიგანას საეპისკოპოსო, ეს უკანასკნელი არგიოპოლისში ანუ ქალაქ ზიგანაში, ზიგანას მთასთან და ზიგანას უღელტეხილთან ახლოს მდებარეობდა ჭანეთში, თეოდოსოპოლიოს-ტრაპეზუნტის გზაზე.

რაც შეეხება **ფაზისის** საკათედრო ცენტრს, უფრო საფიქრებელია, რომ ის მდებარეობდა პოლემონის პონტოს დედაქალაქში, ისტორიულ პოლემენიონში, რომელსაც ამჟამად ფატსა ეწოდება და ახლოა ტრაპეზუნტთან. მას (ფადსა-პოლემენიონს) ასევე ეწოდებოდა სახელი **Φαδισάνη, Φάδισα, ფადისა ანუ ფადისი, ფასიდა, ფაზისი. ის ახლოს მდებარეობდა გუმუშხანესთან, ანუ ზიგანას კათედრასთან, ასევე საისინთან, ანუ ლაზიკის ეპარქიის მთავარ კათედრებთან.**

ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს გავლენისა და იურისდიქციის გაზრდის შემდეგ, ტრაპეზუნტელი იერარქები პრეტენზიას აცხადებდნენ ფატსას, ანუ ფაზისის კათედრაზე, და სურდათ ამ ფაქტის საერთაშორისო აღიარება.

ეს მიწა-წყალი (შემდგომი ლაზისტანი), ისტორიულად ქართული ტომებით_ტიბარანებით, ქალებით და სხვა იყო დასახლებული,

მიწა-წყლის საქართველოს სახელმწიფოსაგან ჩამოცილების შემდეგ აქ თავისი იურისდიქცია განახორციელა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ.

კონსტანტინოპოლის ქმედება იყო კანონიკური, რადგანაც ქალკედონის კრების გადაწყვეტილების თანახმად, ნებისმიერი სახელმწიფოს შიგნით ამ სახელმწიფოს ეკლესიას უფლება აქვს თავისი იურისდიქციის გავრცელებით.

მაშასადამე, ლაზიკის (იგივე შემდგომი ლაზისტანის) ქართული მოსახლეობა შეიყვანეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

„ბიზანტიური საეკლესიო ეკთესიებით (ნუსხები), კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ ლაზიკის ეპარქიის ფასიდის მიტროპოლიტს ექვემდებარებოდნენ ოთხი ქალაქის – როდოპოლისის, საისინთა, პეტრას და ზიგანევის ეპისკოპოსები და ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსები:

1. სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი,
2. ხერსონის,
3. ბოსფორის და
4. ნიკოპოლის მთვარეპისკოპოსები“.

ეკთესისების ამ ნუსხაში ნახსენები ნიკოპოლი მდებარეობდა ქ. ფადისასთან (ფატსა) ახლოს, მას ამჟამად ოფიციალურად ეწოდება ასეთი სახელი Никополь Армянский

Никополь (Nicomopolis) — древний римский город. Из города выходили римские дороги в Коману, Полемоний (Фатса), Неокесарию (Никсар), Севастию (Сивасе) и другие города. Страбон упоминает Никополь как хорошо населённый¹

При Ираклии I (610-641) Никополь захватил иранский правитель Хосров II Парвиз, с тех пор Никополь был второстепенным городом, рядовой епархией, входившей в церковную провинцию Себастея в Первой Армении по крайней мере до XI века, согласно письменным источникам.

ეკთესისების ამ ნუსხაში ნახსენები სებასტოპოლისი, არის არა ქალაქი სოხუმი, არამედ ქალაქი ფატსასთან ახლოს (ამასიასა და სებასტიას შუა), ქ. სებასტოპოლისის კათედრა იყო ავტოკეფალური ანუ ამასიისაგან დამოუკიდებელი საეკლესიო ერთეული და მხოლოდ პატრიარქზე დამოკიდებული.

ხერსონი და ბოსფორი ამ ეკთესისით შედიოდა ლაზიკის ეპარქიაში, შემდეგ ზიხიას დაუკავშირეს. ამიტომაც ასეთი გავლენიანი და მდიდარი ლაზიკის ეპარქია თანდათანობით მიიზიდა ტრაპაზუნტის იერარქმა, და ბოლოს, ლაზიკის ეპარქია ტრაპაზუნტს დაუკავშირდა.

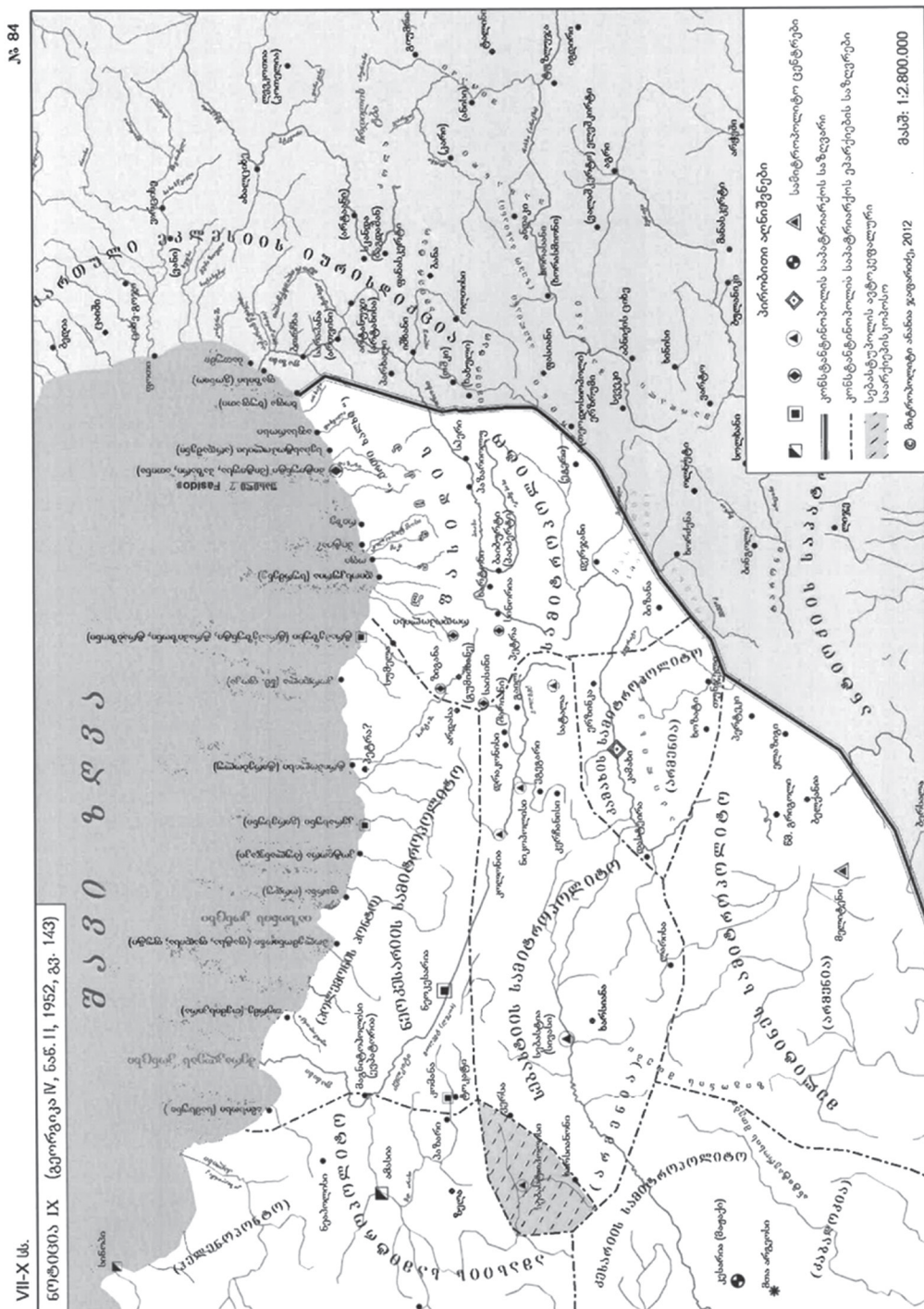
მაშასადამე, ლაზიკის ეპარქიას არავითარი კავშირი გააჩნდა დასავლეთ საქართველოსთან, მით უფრო აფხაზეთთან.

მხოლოდ გადამწერთა შეცდომით, მოგვიანო ხანის, მე-18 ს. ხელნაწერში გადამწერმა ჩანს დაუდევრობით, სიტყვა ამასიის ნაცვლად ჩაწერა სიტყვა – აბასგია (ამასია-აბასგია).

გადამწერის შეცდომის წყალობით გაჩნდა ხელნაწერებში ტერმინი „აბაზგიის ეპარქია“, ეს ახსნილი აქვს ყაუხჩიშვილს, ოღონდ პირიქით (აბასგია-ამასია).

(განმარტება ამის შესახებ არის ჩემს სხვა წიგნებში),

მხოლოდ საბჭოთა ისტორიკოსების ფანტაზიების შედეგია ნოტიციების სებასტოპოლის დაკავშირება სოხუმთან, როდოპოლისისა ვარციხესთან, საისინისა ცაიშთან, პეტრასი ციხისძირთან, ზიგანა-ზიგანევისა გუდაყვასთან, ამასიასთან ახლოს მდებარე კომანასი აფხაზეთის თვითგამოცხადებულ კომანასთან და სხვა,

რუკა-სებასტოპოლის ავტოკეფალია ამასიის სამიტროპლიტოსტან

დედანში ეწერა „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასიდისა, ლაზიკაში“.

ქართველმა მთარგმნელმა ასე გადმოიღო – „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასოსა, სოფელსა შინა მეგრელთასა“.

მაშასადამე, ფაზისის (ფასოსის) ქალაქი ერქვა არა ფოთს, არამედ ყოფილი პოლემონის პონტოს დედაქალაქს პოლემონიონს (ფატსას). მას ფაზის-საც უწოდებენ, ასევე ეს სახელი ერქვა ლაზთა სამეფოს ქალაქსაც.

ლაზთა სამეფოს ქალაქი ფაზისი მდებრეობდა ჭოროხის შესართავთან, გონიო-კვარიათის რეგიონში, და ამიტომ ეს ქალაქი რომაულ სამყაროში ზაფხულის კურორტად მიიჩნეოდა.

აქ ხელმომწერთა შორის იხსენიება სეპასტოპოლის ეპისკოპოსი, ის არაა ცხუმელი, არამედ პონტოს ქალაქ სეპასტოპოლისიდან იყო, რომელიც ასევე ახლოს იყო ტრაპეზუნტთან.

სეპასტოპოლისი მართლაც ერქვა ცხუმს, მაგრამ ეს სახელი სხვა მრავალ ზღვისპირა ქალაქსაც ერქვა.

მაშასადამე, უნდა დავასკვნათ, რომ 691 წლის ტრულის საეკლესიო კრებას ნამდვილად ესწრებოდნენ ქართველი ეპისკოპოსები შავი ზღვისპირა ქალაქებისა, მაგრამ, რადგანაც ეს რეგიონი, იმჟამად, შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, აღნიშნული ეპისკოპოსები კანონიკურად კონსტანტინოპოლის ეკლესიის იურისდიქციას მიეკუთვნებოდნენ. ესაა ამჟამინდელი ტრაპეზუნტის რეგიონი, ლაზისტანია.

ხოლო, რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, აქაური სამრევლოები IV ს-დან შედიოდნენ ქართული, ანუ მცხეთის ეკლესიის იურისდიქციაში. აქაური ტომები, მისიმიელები თუ აფსილები თვით ბიზანტიელი ავტორების, აგათია სქოლასტიკოსისა და სხვათა ცნობებით, ქრისტიანები იყვნენ.

VI ს-ში სომხურ წყაროთა თანახმად, კათალიკოსი კირიონ I იმავდროულად მეგრელთა არქიეპისკოპოსად ითვლებოდა. ასევე ვახუშტის ცნობის თანახმად, დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანები მცხეთის სამწყსოდ ითვლებოდნენ (კერძოდ, მცხეთის მთავარეპისკოპოსს ექვემდებარებოდა დასავლეთ საქართველოს დაბლობები, სამოქალაქო – ე.წ. „ვაკე“, ხოლო ნიქოზის ეპისკოპოსს – რაჭის მთიანეთი).

კირიონი, ზ. ალექსიძის ვარაუდით, როცა იგი სპარსელებმა გადააყენეს კათალიკოსობიდან სომხურ ეკლესიასთან ცნობილი პაექრობის შემდეგ, გადასულა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეპარქიაში და ფაზისის მიტროპოლიტის კათედრა აუღია თავის ხელში.

ამ კათედრაზე მყოფი დახვედრია იგი ჰერაკლე კეისარს სპარსეთთან ლაშქრობის წინ. ამ კათედრაზე ყოფნის დროს, ბერძნული წყაროებით, „ფასისის ეპისკოპოსს კიროსს“ ჰერაკლესათვის მიუწოდებია იდეა მონოთელიტობის შესახებ.

წყარო გულისხმობს ტერიტორიას ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ კი, ტრაპეზუნტის რეგიონს. რომელსაც (ამ მიწა-წყალს) ბიზანტიელები ლაზიკას უწოდებდნენ. <https://meufeanania.info/trulis/>

ტაოს საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება მიქაელ ბრეკის ცნობით

(მიქაელ ბრეკი – სომეხი კათალიკოსისა და გაბატონებული სომხური ენისგან ტაოს გათავისუფლების შესახებ)

საქართველოს წმიდა ეკლესია შედგებოდა რამდენიმე საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულისაგან, მათ შორის ცნობილია მცხეთისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები, მაგრამ, არსებულა ასევე ტაოს საკათალიკოსო, რომელიც ჩამოყალიბდა მე-8 ს. შუა წლებში და იარსება მცირე ხნით იმპერატორ ბასილი მე-2 ბულგართმმუსვრელის იბერიამი (ანუ ტაოს იბერიაში) ლაშქრობამდე.

ფაქტობრივად ტაოს იბერიის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბებას ეხება ცნობილი ანტიოქიური ქრონოგრაფი, ასევე მიქაელ ბრეკისა და სხვა ცნობები.

(აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ეკლესიის ადმინისტრაციული მოწყობა მსგავსი იყო მისი მომიჯნავე სომხური და ბერძნული ეკლესიების ადმინისტრაციული წყობისა. მაგალითად, სომხურ ეკლესიაში ამჟამადაცაა რამდენიმე თავისათავადი ადმინისტრაციული ერთეული – ეჩმიაძინისა და კონსტანტინოპოლის სომხური საპატრიარქოები, ასევე, იერუსალიმისა და კილიკიის საკათალიკოსოები, ასევეა ბერძნულ ეკლესიაში).

ტაოს ქვეყანას ბიზანტიელები იბერიას უწოდებდნენ, აქ ჩამოყალიბებულ ტაოს სახელმწიფოს კი ერქვა „ქართველთა სამეფო“, ცხადია ტაოს საკათალიკოსოსაც ერქვა „იბერების ეკლესია“, ამიტომაც, ათასწლეულის მანძილზე ტაოს იბერიისა და მცხეთის იბერიის, ასევე აფხაზეთის ანუ „ქვემო იბერიის“, შესახებ არსებული საეკლესიო საბუთები ერთმანეთში აირია, რადგან, ყველას მათ ერთად ერქვა იბერიის ეკლესიის საბუთები, რამაც დააბნია მკვლევარები, კერძოდ, მათ შეცდომით, ტაოს იბერიის საბუთები მიიჩნიეს მცხეთის საეკლესიო საბუთებად.

ტაოს იბერიის საკათალიკოსო დაარსდა ანტიოქიის პატრიარქის მიერ მე-8 საუკუნეში, მოღწეულა შესაბამისი ცნობები.

ეს ცნობები მიაწერეს მცხეთის საკათალიკოსოს, ასევე აირია ცნობები მაგალითად, მირონის შესახებაც.

უნდა ითქვას, რომ ანტიოქიური ქრონოგრაფის, ასევე მიქაელ ბრეკისა და სხვათა ცნობები შეეხება არა მცხეთის საკათალიკოსოს, არამედ ტაოს საკათალიკოსოს,

მცხეთის ეკლესია, თვით ანდრია პირველწოდებულიდან მომდინარე, წმიდა ნინოს დროსაა ორგანიზებული, ამიტომაც, იმთავითვე თავისთავადი, მისთვის წმიდა მირონიც არ იყო საძიები, არამედ თვით მოჭრილი სვეტიდან, სვეტიცხოვლის ტაძარშივე გადმოედინებოდა, მას ადგილზევე აბევრებდნენ და აკურთხებდნენ მირონის მოხრშვის წესის შესაბამისად, ხოლო ტაოს იბერიას მირონი უნდა მიეღო ანტიოქიიდან, შექმნილი პოლიტიკური ვითარებდან გამომდინარე, მე-8 ს. დან და შემდეგ იერუსალიმიდან, და შემდეგ კი ადგილზევე კურთხევის უფლება მოიპოვა.

ერთი სიტყვით, მიქაელ ბრეკის ცნობის ანალიზი, ჩვენ საშუალებას მოგვცემს ამ საბუთების სწორად დალაგებისა.

მიქაელ ბრეკის ცნობის გამოკვლევას ჩვენ მივიძღვენით საგანგებო ნაშრომი, რომლის საბოლოო დასაკვნა ასეთია –

მე-18 ს. ანტიოქიელი სასულიერო მოღვაწე მიქაელ ბრეკი ძველ წყაროებზე დაყრდნობით წერს –

ანტიოქიის პატრიარქთან „მივიდნენ ქართველები, რათა მიეღოთ ხელდასხმა ძველი წესის შესაბამისად, მან გაიგო, რომ ისინი განიცდიან გაჭირვებას და დიდი ზარალი აქვთ გაბატონებული ენისაგან. მოიწვია მღვდელმთავრების კრება და მართლმადიდებელი დოგმატების უარყოფელი **სომეხი კათალიკოსის** მაგიერ ხელი დაასხა მათთვის სხვა კათალიკოსს. დაადგინა, რომ ის დამოუკიდებელი ყოფილიყო, მაგრამ ლოცვის დროს ანტიოქიელი პატრიარქი მოეხსენებინათ“ (Брейк М. Список Антиохииских Патриархов. Труды Киевской духовной академии. 1874. стр.416).

მიქაელ ბრეკის ეს შესანიშნავი ცნობა ჩვენში უგულებელყოფილია, ჩვენი მეცნიერები ფიქრობენ, რომ მიქაელ ბრეკის ცნობა ეხება მცხეთის ეკლესიას (ამ შემთხვევაში ეს ცნობა მართლაც არ შეესაბამება რეალობას), მაგრამ ის შეეხება არა მცხეთის ივერიის ეკლესიას, არამედ ტაოს ივერიას.

ანტიოქიაში მე-8 ს. შუა წლებში ბერები მივიდნენ არა მცხეთიდან, არამედ ტაოს იბერთა ქვეყნიდან. იმუჟამდ (IV-VII სს.-ში), სწორედ ტაო-ბასიანის ქართველების ეკლესიებში იყო გაბატონებული უცხო ანუ სომხური ენა და ტაო-ბასიანისა და მიმდგომი ოლქების ქართველობა (ივერები) პოლიტიკური ვითარების გამო სომეხი კათალიკოსის იურსდიქციაში იმყოფებოდნენ, ისევე, როგორც მეზობელი ალბანეთის ეკლესიებში აკრძალული იყო ალბანურენოვანი ღვთისმსახურება და მის ნაცვლად დანერგილი იყო სომხურენოვნება.

იევსკოი духовной академии. 1874. стр.416)

მცხეთის ივერიის სამოციქულო ეკლესია დაარსებისთანავე ქართულენოვანი იყო, მაგრამ მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ ქართველთა სხვა ქვეყნები, კერძოდ, სტრაბონის მიერ ნახსენები ქართული (იბერიული) ოლქები – პარიადრეს მთიანეთი, ხორძენა, გოგარენა, კარენიტი და ქსერქსენე, რომელნიც მიიტაცეს სომხეთის მეფეებმა ძვ. წ. მე-2 ს-ში (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 14, 5).

არმენიის მიერ მიტაცებული ეს იბერიული ოლქები, (რომლის ნაწილი იყო ტაო და ბასიანი), მდებრეობდნენ ვრცელ მიწა-წყალზე ამჟამინდელი თურქეთის ვანის ტბიდან ვიდრე არზრუმის ოლქის ჩათვლით.

აქ, თვით სტრაბონისავე ცნობით, იქაურმა მოსახლეობამ მის დროს უკვე იცოდა სომხური ენა, ეს ნიშნავს, რომ იმთავითვე დაწყებულია მკვიდრი ანუ იბერიული მოსახლეობის არმენიზაცია.

იბერია ზოგჯერ უკან იბრუნებდა ამ მხარეებს, მაგრამ არმენიის გაქრისტიანების შემდეგ აქ მცხოვრები იბერები აღმოჩნდნენ სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში სომხური საეკლესიო მსახურებით.

ამის გამო აქ, ქართული ენა მხოლოდ საოჯახო მოხმარებისათვის იყო გამოყენებული და დამცირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

წყაროს თანახმად, ამ ოლქებში ქართული ენა იყო „**მდაბალი, დაწუნებული და დამარხული**“ (რასაც წერს „ქეზაი და დიდებაი“).

ამ ვითარებას აღწერს მიქაელ ბრეკი. მისი ცნობის შესაბამისად, აქ, იბერთა ქვეყანა ტაო-ბასიან-კარინში, აღესრულებოდა უცხო, ანუ სომხურენოვანი ღვთისმსახურება, რადგანაც, იბერები ანუ, ტაოს იბერიის ქართული მოსახლეობა, მე-8 ს. შუა წლებამდე, ექვემდებარებოდა სომეხი კათალიკოსის გამგებლობას. რასაც ისინი არ ეგუებოდნენ, იბრძოდნენ და აპროტესტებდნენ ანტიოქიის საპატრიარქოში.

იმის კითხვა, რას შესწიოდნენ ტაოელი იბერები ანტიოქიის პატრიარქს?

ისინი აცხადებდნენ, რომ „**განიცდიან გაჭირვებას და დიდი ზარალი აქვთ გაბატონებული ენისაგან**“.

ანუ ენობრივი საკითხი იდგა წინა პლანზე, იბერების ამ ქვეყანაში (ანუ ტაო-ბასიანში), იმ დროს (მე-8 ს. მდე) გაბატონებული ყოფილა სომხური ენა, რასაც ქართველები წინააღმდეგობას უწევდნენ, და ჩანს ისჯებოდნენ, ამის შესახებ ჩიოდნენ, რომ მათ „გაჭირვება“ აქვთ გაბატონებული ენის გამო, რადგანაც, უცხო ენის გაბატონების გამო კნინდებოდა ქართული თვითშემეცნება, ამიტომაც, ისინი ამოვდნენ „დიდი ზარალი გაბატონებული ენისაგან“.

საერთოდ, ეკლესიაში ღვთისმსახურების ენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, ეპისტოლეთა წიგნიდან ჩანს, რომ ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის განხეთქილების თავდაპირველი მიზეზი იყო უთანხმოება ენობრივი საკითხის გამო გუგარქში, ანუ გოგარენაში.

თუ რა მწვავედ იდგა ენობრივი საკითხი და თუ როგორ იდევნებოდა ქართული ენა სომხების მიერ ხელდებულ იბერიულ ოლქებში (ტაო, ბასიანაი, გუგარქი, სატრაბონის მიერ აღწერილი სომეხთა მიერ მიტაცებული იბერიული ოლქები პარიადრეს კალთებიდან, ხორძენასა და გოგარენას ჩათვლით), წერს საგანგებო თხზულება „ქეზაი და დიდებაი ქართულისა ენისა“).

ერთი სიტყვით, ანტიოქიის კარზე ტაოელი იბერი ბერები ითხოვდნენ, რათა ქართველებს მისცემოდათ უფლება ქართულ ენაზე აღსრულებინათ საეკლესიო მსახურება და წმიდა ლიტურგია. რათა მოშლილიყო ძველი წესი, როცა ეთნიკურ იბერებს სომხურენოვან მსახურებას უნერგავდა სომეხთა კათალიკოსი.

ამიტომაც იბერი ბერები ანტიოქიის პატრიარქს თხოვდნენ მოეშალა ასეთი წესი.

მართლაც, მიქაელ ბრეკიც ცნობით, ანტიოქიის პატრიარქმა, „**სომეხი კათალიკოსის მაგიერ ხელი დაასხა მათთვის სხვა კათალიკოსს**“, ანუ სომეხი კათალიკოსის უღლისაგან გათავისუფლდა ტაოსა და მიმდებარე მხარეების იბერები, და მათ ეკლესიებშიც ქართულენოვანი ღვთისმსახურება აღსდგა, ეს მოხდა მე-8 ს. შუა წლებში.

აღსანიშნავია, რომ ტაო-ბასიან-ავანის იბერები ამ წესის მოსაშლელად ადრეც იღწოდნენ.

ანუ სომხური საეკლესიო წესისაგან გათავისუფლებას ცდილობდნენ წინა საუკუნეშიც,

მართალაც, მოღწეული ცნობით, ეს წესი მოშალა ანტიოქიის პატრიარქმა ორჯერ, პირველად მე-6 ს. ბოლოს (ან მე-7 ს. დასაწყისში), ხოლო მეორეჯერ, მე-8 ს. 50-იან წლებში, აღნიშნული იბერიელი ბერების ანტიოქიის პატრიარქის კარზე მისვლის დროს.

ამის შემდეგ ტაო-ბასიანისა და მიმდებარე ოლქების ქართველებისათვის აღსდგა ეკლესიებში ქართულენოვანი ღვთისმსახურება და აიკრძალა სომხურენოვანი მსახურება, გათავისუფლდა სომეხი კათალიკოსისაგან.

ტაოს ივერიის ეკლესიამ მე-8 ს. შუა წლებში მოიპოვა არასრული ავტოკეფალია, ვინაიდან მირონი კვლავ ანტიოქიიდან უნდა მიეღო გარკვეული თანხის სანაცლოდ, შემდეგ ანტიოქიამ ეს უფლება გადააბარა იერუსალიმს, ამის შემდეგ მირონი უნდა მიეღოთ იერუსალიმიდან.

ამავე ცნობას უფრო გამონვლილვით იძლევა ეფრემ მცირე „ანტიოქურ ქრონოგრაფზე“ დაყრდნობით.

ეფრემ მცირე წერს:

„დღეთა კონსტანტინე სკორის მოსახელისათა (718-775), ანტიოქიას პატრიარქობისა ნეტარისა თეოფილაქტესსა (748-757), მოვიდეს ქართლით (იგულისხმება ტაოს ქართლი) მოციქულად მონაზონნი ორნი, მოუთხრეს ნეტარსა თეოფილაქტეს, ვითარმედ დიდსა ჭირსა შინა არიან ქრისტეანენი მკვიდრნი ქართველთა სოფლებისანი. რამეთუ დღითაგან ნეტარისა ანასტასი მღვდელ-მონაზონისა ანტიოქიელ პატრიარქისა (Анастасий II (599-610) არა კურთხეულ არს მათდა კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი სიძნელისათვის გზისა, რამეთუ აგარინთაგან ვერვინ იკადრებს სვლად. ხოლო მან ბჭობითა კრებისათა მთავარეპისკოპოსთა, მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა თვისთა თანა მისცა ქართველთა პროტრეპტიკონი, რომელ არს განხსნითი, რათა თვით მათისა საზღვრის ეპისკოპოსთაგან ხელნი დაესხმოდინა ჟამად-ჟამადსა კათალიკოსსა ქართლისასა (იგულისხმება ტაოს იბერია ანუ ტაოს ქართლი მ.ა.ჯ.), რაიცა საღმრთო მან მადლმან უჩვენოს მათ და რომელი გამოარჩიონ მოყვასთა თავისა ეკლესიისათა... და შეუქმნა მათ აღწერით მოსახსენებელი თავისა თვისისათვის და მუნ შემოკრებულისა კრებისათვის და ხელთდასხმულყო ერთი ორთა მათ მისსა მოვლინებულთა მონაზონთაგანი სახელით იოანე მის ჟამისა კათალიკოსად მათდა“.

მაშასადამე, ეფრემ მცირეს თხზულების იოანე არის არა მცხეთის კათალიკოსი, არამედ ტაოს I კათალიკოსი. შესაბამისად, შეცდომაა ამ იოანეს მცხეთის კათალიკოსთა სიაში შეტანა, რაც არასწორად მოხდა მე-20 საუკუნეში. მის შესახებ არავითარი ცნობა არ არსებობს ქართულ წყაროებში, მასზე ცნობა ყოფილა მხოლოდ ანტიოქიურ ქრონოგრაფაში, საიდანაც აუღია ეფრემ მცირეს.

მაშასადამე, ბრეკის ცნობაში ნათქვამია, რომ ანტიოქიის პატრიარქმა სომეხი კათალიკოსის მაგიერ დაასხა ხელი ივერიის (ანუ ტაოს ივერიის) კათალიკოსს, რომელსაც მიენიჭა ავტოკეფალია, მაგრამ არასრული, რადგანაც, მას ანტიოქიელი უნდა მოეხსენებია ლოცვებში,

საეკლესიო ენაზე ეს ნიშნავს, რომ ტაოს ივერია გამოვიდა სომხური ეკლესიის იურისდიქციიდან და აღიდგინა ქართულენოვნება.

როდის მოხდა ეს მნიშვნელოვანი საეკლესიო მოვლენა?

ბრეკისა და სხვა ცნობებით აშკარაა, რომ მე-8 საუკუნის შუა წლებში.

ამავე დროს, როგორც ბრეკისავე ცნობიდან ჩანს, საკითხი ენასაც შეეხო, თუკი იქამდე ტაოს სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში იყო, ცხადია, მის ეკლესიებშიც სომხურენოვანი მსახურება იქნებოდა, ანუ იქამდე ტაოს ეთნიკურად ქართული სამღვდელოება იძულებული იყო სომხურ ენაზე ეწირა, ამ ენობრივი საჩივრითაც მივიდნენ ისინი ანტიოქიაში,

ავტოკეფალიის მოპოვების შემდეგ უკვე ტაოში აღსდგა ქართულენოვანი ღვთისმსახურება.

მე-9 საუკუნიდან, მართლაც, უამრავი წყაროდან ვიცით, რომ ტაოსა და მიმდგომ ოლქებში ზეაღმატებულად იყო გაჩაღებული ქართულენოვანი მსახურება, მით უფრო ტაოს ქართველთა სამეფოში.

ტაოს კათალიკოსებს, ქართულ წყაროებში ერქვათ – „კათალიკოსნი აღმოსავალისანი“, რადგანაც ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროებში აღნიშნულ ქვეყნებს „აღმოსავლეთი“ ერქვა.

როგორც აღინიშნა, ტაოს ივერია მირონს, ზემოთ ნახსენები დადგენილი წესის თანახმად, იერუსალიმიდან იღებდა თანხის სანაცვლოდ, ამიტომაც სხვა წყარო (გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება) წერს – „აღმოსავალისა კათალიკოსთა მიჰრონი იერუსალემით მოჰყვანდა“, ეს ნიშნავს, რომ ტაოს ივერიის კათალიკოსებს მირონი იერუსალიმში უნდა შეეძინათ, მაგრამ დიდმა ეფრემ მანყვერელმა (დაახლ. 845-885) თავისი ღვაწლით მოხერხა და ტაოს ივერიამ ანუ ქართლის ქვეყნის ამ ნაწილმა მოიპოვა წმიდა მირონის ადგილზე კურთხევის უფლება, უფრო კი მცხეთის ქართლის ეკლესიიდან მიღების უფლება, რადგანაც ტაო-ბასიანიც ქართლია და „ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეინირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების“. ქართულენოვანი ღვთისმსახურების აღორძინებით ტაო-ბასიანი ქართლია, როგორც იმჟამინდელი აფხაზეთი და აღმოსავლეთ საქართველო.

დ.დბარის დისერტაცია მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში თვალის ერთი გადავლებით

შესავალი

ჩვენი, ქართული მხარის, მოუმზადებლობისა და სისუსტის გამო აფხაზეთის ეკლესიის შესახებ უცხოელი მკვლევრები საკმაოდ ხშირად იყენებენ დ. დბარის ნაშრომებს, უფრო ხშირად მის დისერტაციას მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში, ამიტომაც მოვიძიე ის, თვალი გადავავლე და მრავალი საოცრება აღმოვაჩინე.

ვინც იცის (უამრავ ფაქტსა და წყაროზე დაყრდნობით), რომ აფხაზეთში ათასი წლის მანძილზე წარმატებით ფუნქციონირებდა ქართულენოვანი საკათალიკოსო თავისი სახელოვანი ქართულენოვანი ბიჭვინთის ცენტრით, მრავალსაუკუნოვანი ქართულენოვანი მოქვის, დრანდის, ბედიისა და სხვა საეპისკოპოსოებით, ასობით ქართულენოვანი ეკლესია-მონასტრით, ჩვენამდე მოღწეული მრავალი მათი ქართულენოვანი წმიდა წიგნით, სამართლის ძეგლით, იქაურ ეკლესიათა კედლებზე, ფრესკებსა, ქვებსა თუ ლითონზე საუკუნოვანი ძველი ქართული წარწერებით,

ვინც იცის, რომ აფხაზეთის მეფეები, კათალიკოს-პატრიარქები და ეპისკოპოსები თავის მრევლთან და ხალხთან ერთად იყვნენ საქართველოს სახელმწიფოს ამალორძინებელნი და ქართული კულტურის შემოქმედნი, მას, უთუოდ გააოცებს დ. დბარის დაუოკებელი სურვილი, როგორმე მიიტაცოს აფხაზეთის ქართული საეკლესიო წარსული და გამოაცხადოს არაქართულ მოვლენად. მის ფანტასტიკურ ნაშრომს არაფერი აქვს საერთო რეალობასთან.

მან დიდი შრომა გასწია, მაგრამ მისი დაუსრულებელი კვლევა მიმართულია იმისაკენ, რათა დაამტკიცოს თავისი ხალხის, ანუ აფსუების პრეტენზიები აფხაზეთის მიწა-წყლისა და მისი კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ.

აქვე უნდა განვმარტოთ, რომ ჩვენს მიერ ტერმინი „აფსუა“ იხმარება არა ვინმეს დაკნინების მიზნით, არამედ, რათა აფსუები, ანუ ახალი აფხაზები, განვასხვავოთ ძველი აფხაზებისაგან, რადგანაც ეს სახელი, „აფსუა“ თვითსახელწოდებაა ამჟამინდელი ადილეურენოვანი ხალხისა, მათ „ახალ აფხაზებსაც“ უწოდებენ, ხოლო „ძველი აფხაზები“ ყველა მოღწეული მასალის მიხედვით ქართულენოვანი ხალხი იყო.

მაგალითად, ფაქტია ის, რომ თვითონ დ.დბარის მშობლიურ გუდაუთას რაიონში, მის დაბადებამდე 1200 წლით ადრე ქართულენოვანი მოსახლეობა აგებდა შესანიშნავ ტაძრებს ქართული წარწერებით, გუდაუთის რაიონის სწორედ იმ სოფელთან ახლოს, სადაც დაიბადა დბარი, აღმოჩენილი ყველაზე ძველი ქართულენოვანი წარწერებია მსიგხვას მთის VIII-IX სს. ეკლესიისა, ანუ, კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, დბარამდე 1200 წლით ადრე, მე-8 საუკუნეშიც კი ამჟამინდელი გუდაუთისა და ბიჭვინთის სოფლების მრევლი ქართულენოვანი იყო. რუსულენოვანი საიტიც კი აღიარებს, რომ ამ სოფლის ეკლესიის ქართული წარწერები მე-8 საუკუნი-

საა – (село Псыгхва. Приморское (Цкуара) Дата постройки : VIII-IX вв
<https://maps.nekeri.net/afxazeti/en/phsigkhvs-mountain-church/>),

VIII-IX საუკუნეთა გუდაუთის ქართული წარწერები არის ისტორიული დოკუმენტი, ადგილობრივების ქართულენოვნებისა, რომ მე-8 საუკუნეში ბიჭვინთის რეგიონი ისევე ქართულენოვანი იყო, როგორც მე-20 საუკუნის მონასტერი კომანაში, რომელსაც წინამძღვრობდა დ. დბარი და რომლის ქართველი მონაზვნები სეპარატისტებმა 1993 წელს წამებით ამოხოცეს.

გასაოცარად არაქრისტიანული ფაქტია, რომ ჯერ კიდევ სისხლშეუმპრალ კომანას დაცარიელებულ მონასტერს სეპარატისტებმა „წინამძღვარი“ დაუნიშნეს და ეს წინამძღვარი იყო დ. დბარი.

დ.დბარის წინამძღვრობამდე კომანას ქართულ მონასტერში თავშეფარებული ქრისტიანების, მონაზვნებისა და საეკლესიო პირების ხოცვა-ჟლეტა იმდენად მასობრივი იყო, რომ თვით რუსულმა მხარემ უწოდა მას სახელი – „**Массовое убийство в Камани**“.

შესაბამის რუსულ საიტზე ნათქვამია -

Массовое убийство в Камани (груз. კამანის ხოცვა-ჟლეტა) – эпизод грузино-абхазской войны, в ходе которого 9 июля 1993 года абхазскими ополченцами и их союзниками были осуществлены массовые убийства гражданского сванского населения села Камани.

Камани – небольшое село, расположенное к северу от Сухума. Село было населено преимущественно сванами. В нём находится православная церковь (названная в честь Святого Георгия) и Команский монастырь, где проживали монахини. В июле 1993 года абхазские отряды совместно со своими союзниками, застигнув врасплох грузинские войска, развернули наступление^[1]. 5 июля они начали штурм сёл Ахалшени, Гума и Шрома Сухумского района, а 9 июля атаковали Камани.

абхазы и их союзники устроили массовое убийство мирного населения. В течение двух дней женщины, дети и пожилые люди были замучены, изнасилованы и уничтожены. Церковь и женский монастырь в Камани стали местом кровопролития. Монахини были изнасилованы и позже убиты перед иподиаконом-абхазом Юрием (Гиორги) Ануа и иеромонахом-грузином Андриа Курашвили. После наблюдения резни монахинь священнослужители были выведены из церкви и допрошены, стоя на коленях.

<http://tiny.cc/xdkl001>

თარგმანი დახლოებით ასეთია – „მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა კამანაში – ეპიზოდი ე.წ. ქართულ-აფხაზური ომისა, რომლის დროსაც 1993 წლის 9 ივლისს აფხაზმა მეომრებმა და მათმა მოკავშირეებმა განახორციელეს მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა სამოქალაქო სვანი მოსახლეობისა სოფელ კამანაში. კამანი არის პატარა სოფელი სოხუმის ჩრდილო მხარეს . სოფელი ძირითადად სვანებით იყო დასახლებული. აქ არის წმიდა გიორგის მართლმადიდებელი ეკლესია და კომანას მონასტერი, სადაც მონაზვნები ცხოვრობდნენ.

1993 წლის ივლისში აფხაზურმა რაზმებმა მოკავშირებთან ერთად შეძლეს ქართული ძალების გარღვევა და განახორციელეს შეტევა. მათ 5 ივლისს დაიწყეს სოხუმის რაიონის სოფლების ახალშენის, გუმას და შრომას შტურ-მი და 9 ივლისს შეუტიეს სოფელ კამანს.

ქართული ძალები, როლებიც სოფელ კამანას შესასვლელებს იცავდნენ 1993 წლის 9 ივლისს დილით ადრევე გაანადგურეს. ამის შემდეგ შეუტიეს სოფელს დილის 10 საათზე. რამდენიმე საათში სოფელი დაეცა აფხაზთა ძალებისა და მათი მოკავშირეების მიერ. ამის შემდეგ აფხაზებმა და მათმა მოკავშირეებმა მოაწყვეს მშვიდობიანი მოსახლეობის მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა. ორი დღის მანძილზე ქალები, ბავშვები და მოხუცი ადამიანები აწამეს, გააუპატიურეს და ამოხოცეს.

კამანას ეკლესია და დედათა მონასტერი კამანაში გადაიქცა სისხლისღვრის ადგილად. მონაზვნები გააუპატიურეს და ბოლოს დახოცეს აფხაზი იეროდიაკონის იური-გიორგი ანუასა და მღვდელმონაზონ ქართველ ანდრია ყურაშვილის თვალწინ. მათ აყურებინეს ეს ჟლეტა და შემდეგ ეკლესიის გარეთ გაიყვანეს, დააჩოქეს და დაკითხეს, თუ ვის ეკუთვნოდა აფხაზეთის მიწა. მამა ანდრიამ არ უპასუხა, კვლავ რამდენჯერმე გაუმეორეს კითხვა, ბოლოს მამა ანდრიამ უპასუხა, რომ აფხაზეთი და მთელი დედამიწა უფლისაა, ამის შემდეგ ის დახვრიტეს. იქვე დახვრიტეს მეორე საეკლესიო მსახური, გვამები ეზოში მიატოვეს და წავიდნენ. მალევე, სულ რამდენიმე წელიწადში, ისე, რომ ჯერ კიდევ იდგა სისხლის სუნი მონასტრის კელიებში, ეკლესიასა და ეზოში კი სისხლის ლაქები ჩანდა, ასე ვთქვათ, ჯერ კიდევ სისხლშეუმშრალ მონასტერს აფსუა სეპარატისტებმა წინამძღვრად დბარი დაუნიშნეს.

<http://tiny.cc/xdkl001>

როგორც ითქვა, მონაზონთა ხოცვა-ჟლეტის გამო დაცლილ მონასტერს აფსუების ფსევდო-ეკლესიამ წინამძღვრად დაუნიშნა ჩვენი დოქტორი დ. დბარი.

ოფიციალური ცნობით, კომანის (იგივე კამანას) მონასტერს ამჟამად ყოველწლიურად 50 000 (ორმოცდაათი ათასი) მომლოცველი-ტურისტის ტუმრობს (ძირითადად რუსეთიდან).

ესაა დამსახურება დ. დბარისა, რომელმაც საგულდაგულოდ ნაშალა კვალი საერთაშორისო დანაშაულისა, ანუ გააქრო მამხილებელი ნიშნები აქ, ამ ეკლესიის კედლებში და კომანას მონასტრის ეზოსა და სოფელში მართლმადიდებელ ქრისტიანთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტისა, მოსპო აქ მოღანე მართლმადიდებელ სასულიეროთა ნაკვალევი და ამით შეძლო აქ 50 000 ტურისტ-მომლოცველის მოზიდვა.

ალბათ, დიდი შრომა დასჭირდებოდა თავისი მონასტრის ეკლესიაში, ეზოსა და კელიებში სისხლისა და მასობრივი მკვლელობების კვალის გასაქრობად, რადგანაც არა მხოლოდ მონასტრის მონაზვნები და ბერები დახოცეს, არამედ აქ, სოფელ კამანასა და მისი შემოგარენის მთელი ქრისტიანი მოსახლეობა სასტიკი ტანჯვითა და წამებით ამოწყვიტეს, რასაც აღნიშნული რუსული საიტი წერს – „Массовое убийство в Камани“.

ერთგვარი ცინიზმია ის, რომ ამ ახალმონამეთა ნაკვალევის გაუჩინარება ადგილობრივმა ხელისუფლებამ შეძლო მითებისა და ლეგენდების მოშველიებით, თითქოსდა, აქ მოღვაწეობდნენ მსოფლიო მართლმადიდებელთა მნათობები, რაც მხოლოდ მითი და ლეგენდაა. კერძოდ, საქმე ისაა, რომ მლოცველი ტურისტების წარმოუდგენლად დიდი ნაკადი კომანას მონასტერს სტუმრობს წმიდა იოანე ოქროპირის, წმ. მონამე ვასილისკოს პატივისცემის გამო.

მონასტრის ამჟამინდელი მასპინძლები მათ უმტკიცებენ, რომ აქ, კომანაში გარდაიცვალა წმიდა იოანე ოქროპირი წმიდა მონამე ვასილისკოს ეკლესიაში, რომ აქედან ის (წმიდა იოანე ოქროპირი) მიემგზავრებოდა ბიჭვინთაში, რომ ნანახია მისი სარკოფაგი და სხვა.

ყოველივე ეს, ცხადია, მლოცველებს აძლევს დიდ სასოებას და აძლიერებს ლოცვაში, მაგრამ, სინამდვილეში, ესაა ამ მომლოცველების წმინდა რელიგიურ გრძნობების შეურაცხყოფა, რადგანაც მოსკოვში განსწავლულმა მასპინძლებმა კარგად იციან, რომ წმიდა იოანე ოქროპირი არასოდეს ყოფილა აფხაზეთში, რომ ის ნამდვილად გარდაიცვალა კომანაში, მაგრამ არა აფხაზეთის ამ სოფელში, არამედ, აქედან შორს, პონტოს ქალაქ კომანაში, და ის, იქვე, პონტოს კომანას წმიდა ვასილისკოს სამლოცველოშივე დაკრძალეს.

თვით რუსული ოფიციალური საიტი წერს, რომ წმიდა იოანე ოქროპირი გარდაიცვალა პონტოს კომანაში და არა აფხაზეთში და იქვე დაკრძალეს წმიდა ვასილისკოს მარტირიუმში -

„Император Флавий Аркадий назначил город Кукус (лат. *Cucusus*, ныне – Гёксун в Турции) в провинции Армения Вторая местом ссылки Иоанна Златоуста.

Зимой 406 года Иоанн был болезнью прикован к постели. Но враги его не унимались. Из столицы пришёл приказ перевести его в глухой Пифиунт (Пицунду, ныне в Абхазии). Истощённый болезнями Златоуст, в сопровождении конвоя, три месяца в дождь и зной совершал свой последний переход, подвергаясь издевательствам и жестокому обращению стражей. В **Команах Понтийских** силы оставили его. Причастившись Святых Таин, он, со словами «*Слава Богу за всё!*», скончался 14 сентября 407 года. Там же, в **Команах Понтийских**, на территории современной Турции, Иоанн был погребён в мавритии мученика Василиска, рядом с его могилой.

В 438 году по инициативе святого Прокла, архиепископа Константинопольского, мощи святителя были перенесены в Константинополь. По преданию, во время этого события народ возгласил единым голосом: «*Прими престол свой, отче!*», а уста святителя, лежащего в гробу нетленным, отверзлись, и он возгласил: «*Мир всем!*».

<http://tiny.cc/5ekl001>

პონტოს კომანა, სადაც წმიდა იოანე ოქროპირი გარდაიცვალა, მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ქართველების (ქალღების, მესხების,

მოსინიკების, ხალიბების, ტიბარენების, კოლხების) ძველ ქვეყანაში – პონტოში, ამასიასთან ახლოს.

ის კომანა, სადაც განისვენებდნენ წმიდანები, იყო – **Команы Понтийские** (Комана Понтийская, др.-греч. Κόμανα Ποντική, лат. *Comana Pontica*) – греческая колония на северо-востоке Малой Азии, внутри Понта, на реке Ирис (Ирида, ныне – Ешилъырмак). Колония города Команы Каппадокийские. Команы Понтийские были большим и богатым торговым центром Понта для купцов Армении^[4]. Отстоял от города Амасия (ныне – Амасья) на расстоянии четырёх дней пути. Развалины древних Коман находятся в турецкой деревне Гюменек (*Gümenek*) в районе Токат близ города Токат в иле Токат.

<http://tiny.cc/8ekl001>

აქ, პონტოს კომანაში (და არა აფხაზეთში) წამებით გარდაიცვალა წმიდა მონამე ვასილისკო 308 წელს, ქალაქ ამასიასთან ახლოს, აქვე, პონტოს კომანაში მის საფლავზე ააგეს მისი მარტირიუმი, რომელშიც 407 წელს დაკრძალეს წმიდა იოანე ოქროპირი.

არც ერთს და არც მეორეს არავითარი კავშირი არ ჰქონია აფხაზეთთან, თუმცა კი მათი განსასვენებელი – ამასიას პონტოს ქვეყანა, ნამდვილად იყო ძველი ქართველების სამშობლო, აქ თავდაპირველად ქსენოფონტემ, შემდეგ კი მრავალმა ავტორმა დააფიქსირა ქართველების ცხოვრება სხვადასხვა ტომის სახით.

საუბედუროდ, აქაური ქართველი ტომები (აღნიშნული **ქალდეები, მესხეები, მოსინიკები, ხალიბები, ტიბარენები, კოლხები**), **სტრაბონის** სიტყვით, „**ტომობრივი სიამაყის გამო**“ ვერ ახერხებდნენ ერთმანეთთან გაერთიანებას, შესაბამისად, უჭირდათ ეროვნული იდენტობის შენარჩუნება, ამიტომაც ძირითადად ელინიზებულნი იქნენ, ასევე არმენიზებულებიც. თუმცა კი ხსოვნა მათი ქართველობის შესახებ ხალხში დიდხანს შემორჩა, ეთნიკური სიახლოვის, ნათესაური გრძნობის გამო, შემდეგ საუკუნეებშიც საქართველოს ხალხს მუდამ გააჩნდა დიდი სასოება და პატივისცემა პონტოელთა და კაბადოკიელ წმინდა მამათა მიმართ.

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, ამასიიდან ანუ პონტოდან იყო წმიდა მონამე ვასილისკო და იქვე დაიკრძალა პონტოს კომანაში, სადაც მარტირიუმი აუგეს, შემდეგი განსასვენებელი წმიდა იოანე ოქროპირისა.

თქმულება წმიდა ვასილისკოსა და წმიდა იოანე ოქროპირის აფხაზეთში ყოფნასთან დაკავშირებით ლეგენდაა, რომელსაც, როგორც ითქვა, საფუძველი ჩაეყარა მე-19 საუკუნეში რუსი კოლონისტების მიერ.

მე-19 ს-ში, როგორც გამოკვლეულია, აფხაზეთში ფეხმოკიდებულმა რუსეთის იმპერიამ ოსმალეთში გადაასახლა ე.წ. მუხაჯირობის სახით 1867-1877 წლებში 50.000 -ზე მეტი აფხაზი, იმჟამად ჩერქეზებად სახელდებულნი.

ამავე პერიოდში, **1877-1878 წლებში მიმდინარეობდა რუსეთ-ოსმალეთის ომი. აფხაზ-ჩერქეზები ოსმალეთს მიემხრნენ, ამიტომაც ომის შემდეგ აფხაზეთში დაიწყო იმპერიიდან რუსული ოჯახების გადმოსახლება,**

უმეტესად სამხედროების და მოხელე-ჩინოვნების, ასევე ვაჭრების, ხელოსნების და გლეხების.

აფხაზეთში ჩასახლებული რუსი კოლონისტები არ იცნობდნენ თავიანთი იმპერიის ახალ მხარეს, აფხაზეთს, მის საეკლესიო წარსულს, და ყოველივე იქ არსებულ მშვენიერ უძველეს საეკლესიო ნაგებობებს ბიზანტიურად მიიჩნევდნენ, აინტერესებდათ მათ შესახებ ინფორმაცია, მაგრამ **ქვეყანა ფაქტობრივად დაცლილი იყო.**

ამიტომაც დაიწყეს ანტიკურ და ბიზანტიურ წყაროებში აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის შესახებ ცნობების მოძიება.

შესაბამისად, წყაროებში მოძიებული ცნობები აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირელი წმიდანების შესახებ, მათ, შეცდომით, აფხაზეთს დაუკავშირეს.

მათ წიგნებიდან და წყაროებიდან ამოკრიბეს ტოპონიმური სახელები და ისინი აფხაზეთის უსახელო პუნქტებს უწოდეს.

ერთ-ერთი ასეთი სახელია „კომანა“.

აფხაზეთის კომანაში მე-19 ს-ში რუსებმა ნახეს მშვენიერი მე-11 საუკუნის ნაეკლესიარი, რომელიც გზად გამვლელმა ერთმა ვინმე ბერძენმა არქეოლოგმა გ. ვრიზისმა დაუკავშირა წმიდა იოანე ოქროპირსა და წმ. ვასილისკოს. ამის შესახებ თვითვე წერენ სეპარატისტები-

„Посетивший в 1884 году Каманы известный греческий археолог Г.Вризис, подтвердил церковную версию о погребении здесь, в каменном саркофаге в церкви у села Каманы, мощей христианского праведника Иоанна Златоуста. По его утверждению, в одной из европейских библиотек им был найден древнейший пергамент, в котором указаны Каманы, где на пути в Питиус (Пицунду) скончался Иоанн Златоуст.

В Каманском храме 14 сентября 404 года скончался изгнанный из Константинополя епископ Иоанн Златоуст, направляющийся в ссылку в Питиунт по указу императора Аркадия.

В 437 году мощи Иоанна Златоуста, по указу нового императора Феодосия II, перевозят из Каманы через Питиунт в Константинополь. Саркофаг, где эти годы покоился Иоанн Златоуст, и частицы его мощей по сей день находятся в Каманском храме“.

<https://aiasha.ru/hram/375/>

მაშასადამე, ვინმე Г.Вризис-ს, არქეოლოგს, 1884 წელს განუცხადებია, რომ მას თურმე „ევროპის ბიბლიოთეკაში“ უნახავს „უძველესი პერგამენტი“, რომ წმ. ვასილისკო და წმ. იოანე ოქროპირი აფხაზეთის კომანაში განისვენებდნენ.

ცხადია, ესაა სრულებით დაუსაბუთებელი კერძო მოსაზრება, წყაროს მითითების გარეშე, იქაური საზოგადოების გულის მოსაგებად შეთხზული ლეგენდა და ამ სიცრუეზე აგებული ჩვენი მასშტაბებისათვის უზარმაზარი, ამჟამინდელი, რუსულენოვანი მსოფლიოსმომცველი ტურისტული ინდუსტრია, კომანაში 50 ათასი ტურისტ-მომლოცველის სტუმრობა, დიდი შემოსავლის წყარო, ფულადი ნაკადი, რომელიც ძირითადად გამოიყენება სეპარატისტული, ანტიქართულ ლეგენდებზე აგებული გამოცემების, გა-

მოკვლევების, ნაშრომების, რუკებისა და სხვათა დასაფინანსებლად. აფხაზეთიდან გამოსული ასეთი ანტიქართული კვლევებითა და მასალით სავსეა ინტერნეტსფერო.

იგივეს წერს რუსულენოვანი მსოფლიოსმომცველი ერთ-ერთი ტურისტული ფირმა –

В 1884 году монастырь в Команах посетил греческий археолог Г. Вризис. В ходе изучения артефактов на территории храма он подтвердил, что в каменном саркофаге некогда покоился Иоанн Златоуст. **В одной из библиотек Европы этот археолог обнаружил древнее писание, в котором значатся Команы как место захоронения епископа**

<https://xn--80aag1cidbck.xn--p1ai/tours/countries/abhaziya/sukhum/dostoprimechatelnosti1/komanskij-kamanskij-monastyr>

როგორც ითქვა, აფხაზეთის კომანას მონასტერთან ახლოს, პატარა მდინარის ღელეში აჩვენებენ წითელი ლაქებით დანიშნულ რიყის რუხ ქვებს, და ეუბნებიან, რომ ქვებზე წითელი ლაქები წმიდა მონამე ვასილისკოს სისხლის წვეთების ნაკვალევია, რომელიც დარჩა მისი წამების დროს,

სამწუხაროდ, წმიდა ვასილისკო არასოდეს ყოფილა აფხაზეთში, ხოლო ქვებზე წითელი ლაქები უფრო იმ ქრისტიანების სისხლის ნაკვალევს მიაგავს, რომელნიც აქ, ამ მდინარის ნაპირებზე სასტიკი წამებით დახოცეს მასობრივად 1993 წელს.

კომანას მდინარის ხეობაში წითელი ლაქებით დანიშნული ქვები ასახავს იმ სისხლის კვალს, რომელიც ეკუთვნოდა აქ მონამეობრივად ამოხოცილ ბავშვებს, ქალებს, კაცებს, მოხუცებსა და ახალგაზრდებს.

აქ 1993 წელს მასობრივად დახოცილ მართლმადიდებელთა შესახებ, როგორც აღინიშნა, საიტი წერს – „Грузинские силы, которые защищали подходы к селу Камани, были уничтожены ранним утром 9 июля 1993 года. После этого в 10 часов утра был предпринят главный удар по деревне. В течение нескольких часов Камани пало под натиском абхазских отрядов и их союзников. Вскоре после этого абхазы и их союзники устроили **массовое убийство мирного населения**. В течение двух дней женщины, дети и пожилые люди были замучены, изнасилованы и уничтожены. Церковь и женский монастырь в Камани стали местом кровопролития. Монахини были изнасилованы и позже убиты перед иподиаконом-абхазом Юрием (Гиорги) Ануа и иеромонахом-грузином Андриа Курашвили. После наблюдения резни монахинь священнослужители были выведены из церкви и допрошены, стоя на коленях.

Массовое убийство в Камани

<http://tiny.cc/aekl001>

მიახლოებითი თარგმანი ასეთია – „აფხაზებმა და მათმა მოკავშირეებმა კომანას დამცველი ქართული ძალები, 1993 წლის 9 ივლისს ადრიან დილით განადგურეს, 10 საათზე სოფელს შეუტოეს მალევე მათ მოაწყვეს მასობრივი სასაკლავო მშვიდობიანი მოსახლეობისა. ორი დღის მანძილზე აწამეს, გაუპატიურეს და დახოცეს ქალები, ბავშვები და მოხუცები. კომანას ეკლე-

სია და ქალთა მონასტერი სისხლისღვრის ადგილად გადაიქცა. ეკლესიაშივე მონაზვნები გააუპატიურეს და შემდეგ დახოცეს მღვდელმონაზონ ანდრია ყურაშვილისა და გიორგი ანუას თვალწინ. ეკლესიაში ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ ეს სასულიერო პირები ეკლესიის გარეთ გაიყვანეს, დაჩოქეს და დაკითხეს. წერს რუსული საიტი და ასეთ, მართლმადიდებელთა სისხლით მორწყულ მონასტერს დ.დბარი წინამძღვრობდა ურწმუნოთა მიერ დახოცილ წმიდა მონა-მეთა კვალის სრულად გასაქრობად.

მამა ანდრიას შესახებ რუსული საიტი წერს – Команский монастырь

Они спросили отца Андрия про принадлежность земли в Абхазии. Он отказался ответить. Они спросили ещё раз и наконец он сдался и сказал: «Абхазия, как остальная часть мира принадлежит Богу». После этого они его застрелили. Перед этим они пытались вынудить молодого абхазского церковнослужителя убить его. Он не согласился и был убит около грузинского священника. Они оставили трупы около церкви и уехали.

После взятия этой стратегической области абхазы и их союзники начали крупномасштабное наступление на Сухуми, который к тому времени был уже окружён

Настоятели монастыря

- иеромонах Андрей (Курашвили) (1993-1993)
- иеромонах Дорофей (Дбар) (2001—2007)¹
- игумен Игнатий (Киут) (с 2009)

<http://tiny.cc/bekl001>

აფხაზებმა და მათმა ურწმუნო მოკავშირეებმა სასტიკი წამებით, ზიზ-ღნარევი, დამამცირებელი დაკითხვის შემდეგ დახოცეს მართლმადიდებელი სასულიერო პირები, მათ შორის კომანის მონასტრის წინამძღვარი მღვდელმონაზონი ანდრია ყურაშვილი, რომელიც გაუტყეხელი იყო და სიკვდილის წინ უფალი ღმერთის სიდიადეს ქადაგებდა, რომ მას ეკუთვნის მთელი სამყარო. დახოცეს ქრისტესმადიდებელი მონაზონი ქალები, არც ქრისტესმავედრებელი ბავშვები და მოხუცები დაინდეს, ისინიც სისატიკით და წამებით დახოცეს, ისევე, როგორც მთელი ქრისტიანი მოსახლეობა სოფელ კამანისა და მისი შემოგარენისა.

ადგილობრივმა ქრისტიანებმა აფხაზთა და მოკავშირეთა შემოსევისას თავი მიანდეს უფალს და შეეფარნენ ეკლესიას, ისინი გარს შემოეხვივნენ თავიანთ სულიერ მამა ანდრია ყურაშვილს, მისგან მიიღეს ბოლო შენდობა და ცოდვათა მიტევება. მას კი მრევლი თვალწინ დაუხოცეს,

იმ მონასტერსა და სოფელში, სადაც სეპარატისტთა მტკიცებით, წმიდა იოანე ოქროპირი და წმ. ვასილისკო განისვენებდა დაუნდობლად დახოცეს მათი თანამორწმუნე ასეულობით ქრისტიანი.

ამიტომაც წმინდაა, ჭეშმარიტად მოწამეთა სისხლითაა განწმენდილი აფხაზეთის კომანას მონასტერი, მსგავსად ქვათახევისა და დავითგარეჯას მონასტრებისა, სადაც ურჯულოებმა მსგავსი სისასტიკით დახოცეს ბერები, მონაზვნები, სასულიერო პირები და ხალხი.

მსგავსადვე, წმიდაა აფხაზეთის კომანას მონასტერი და ის განწმენილია არა წმიდა ვასილისკოს სისხლით (რომელიც სხვაგან, პონტოს კომანაში აწამეს), არამედ წმიდა მღვდელმონამე ანდრია ყურაშვილის, მონამე მონაზვნებისა და ქრისტიანების წმიდა სისხლით.

აი, ესაა სრული და უეჭველი ჭეშმარიტება და არა დბარისა და პოლიტიკოსთა, ეკლესიისაგან განკვეთილ პირთა მიერ გამონაგონი ლეგენდები წმიდა ვასილისკოს აფხაზეთში წამების შესახებ, ტურისტების მისაზიდად და სიყალბეების დასაფინანსებლად.

ისმის კითხვა, აქ ქრისტიანი მოსახლეობის მკვლელები ქრისტიანები იყვნენ?

თუმცა თვითონვე წერენ, რომ ისინი არ იყვნენ ქრისტიანები. ოფიციალური რუსული ინფორმაციით, აფხაზების მხარეს იბრძოდნენ – აფხაზური დიასპორის მებრძოლები თურქეთიდან, ცხადია, არაქრისტიანები, მსგავსივე ყარაჩაელი, ადიღე, აბაზინი, ჩეჩენი, არამართლმადიდებელი ბაგრამიანის მებრძოლები, მათ მიერ ქრისტიანების მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა, ცხადია, გაუმართლებელია, მით უფრო ტერორისტ შამილ ბასაევისა და მსგავსი მრავალი ტერორისტის მიერ, მაგრამ იქნებ ქრისტიანებიც მონაწილეობდნენ ამ საქმეში?

ყოველ შემთხვევაში, კომანას მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის მონამეთა ღვანლი, დ.დბარის მეცადინეობით, ამჟამინდელ კომანას მონასტერში დავიწყებულია.

დ. დბარის მიერ კომანელი მონამე მონაზვნების, ასევე ასეული მონამე სოფელის სისხლი გადარეცხილია და მათ ხსოვნას დავიწყების ფარდა აქვს ჩამოფარებული, ესაა ფარდა ცრუ ლეგენდისა, ყველასათვის საყვარელი IV-V საუკუნეების მსოფლიო წმიდანების აქ მოღვაწეობის შესახებ. ეს ცრუ ლეგენდა მათი შეურაცხყოფაა, რადგანაც მათ წმინდა სახელს კომერციული მიზნებისათვის იყენებენ. ამიტომაც „Ежегодно монастырь посещает до 50 тысяч паломников и туристов.

მართლმადიდებელი ქრისტიანი ხალხის წინააღმდეგ სეპარატისტების გვერდით, ოფიციალური ცნობით, თანამონაწილეობდნენ – 1. Батальон имени Баграмяна; 2. *Иностранные добровольцы*; 3. Представители абхазской диаспоры; 4. КГНК (граждане РФ, ЧРИ); 5. Карачаевские добровольцы; 6. Адыгские добровольцы; 7. Абазинские добровольцы; 8. Осетинские добровольцы; 10. Чеченские добровольцы; 11. КВКО; 12. Приднестровцы; 13. *Косвенное участие*: Россия; ПМР.

Война в Абхазии (1992-1993)

<http://tiny.cc/mekl001>

ამასთან დაკავშირებით, ისმება კითხვა, რატომ მიიღეს ასე ადვილად, შეიძლება ითქვას გულგრილად და თითქოსდა კმაყოფილებითაც ამჟამინდელმა აფხაზმა სასულიერო პირებმა კომანას მონასტრის ბერ-მონაზვნებისა და ქრისტიანი ხალხის მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა და თანაც გაუგონარი სისატიკით? დახოცილები ხომ მათი თანამორწმუნეები იყ-

ნენ, მათ აერთიანებდათ ერთი სარწმუნოება და ერთი მსოფლიო, საყოველთაო ეკლესია?

სინამდვილეში, როგორც დ. დბარის ავტობიოგრაფიიდან ჩანს, ის სიყმაწვილიდანვე მიზანმიმართულად იყო გამორჩეული არა სასულიერო, არამედ პოლიტიკური მიზანშეწონილების მიზნით, მხოლოდ პოლიტიკოსებმა გამოიჩინეს ის სასულიერო ასპარეზზე გადასასვლელად.

ის აფხაზეთის ყველაზე გავლენიანმა პოლიტიკოსმა, პოლიტიკური მოსაზრებით გააგზავნა მოსკოვში, რათა იქაურ სასულიერო სკოლას შესაბამისად გამოეზარდა.

კომანას წინამძღვარი დოროთე (ჯუმა, დიმიტრი ზაურის ძე) დბარი დაიბადა 1972 წელს,

მის ბიოგრაფიაში ნათქვამია – 1993 წლის ივნისში, მიმილო აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარემ ვ. არძინბამ. გადმოცა საგანგებო წერილი მოსკოვის პატრიარქ ალექსისტან, რომელშიც გამოთქმული იყო თხოვნა, რათა განათლება მიემღო მოსკოვის სასულიერო სემინარიაში.

მისი მოგონებით, ამ შეხვედრისას არძინბამ განაცხადა, „აფხაზეთს, სადაც მრავალი ქრისტიანული სინმინდე და კულტურის ძეგლია, უნდა ჰყავდეს აფხაზი სამღვდელოება“.

Он сказал, поскольку у Абхазии, где много христианских святынь и памятников культуры, должны быть свои священники. Встреча длилась около 15-20 минут. Затем нас провели в канцелярию, где Аида Ладария дала нам на руки письмо на имя Патриарха Московского и вся Руси Алексия II, в котором Владислав Григорьевич, как Председатель Верховного совета Республики Абхазия, просил Его Святейшество принять нас на обучение в Московскую духовную семинарию.

<http://tiny.cc/oekl001>

დბარმა მოსკოვში ჩასვლის შემდეგ, პატრიარქის სახელზე გაზავნილი წერილი საპრტრიარქოში კი არ მიიტანა, არამედ გადასცა რუსეთის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატ ბაბურინის მდივანს. რუსეთის უმაღლესი საბჭოს პოლიტიკოსებმა ის გააგზავნეს სასულიერო უწყებაში – საპატრიარქოში.

1993 წელს, ყველაზე გავლენიან პოლიტიკოსთა წარდგინებითა და რეკომენდაციით, დბარი მიიღეს მოსკოვის სასულიერო სემინარიაში. მან ისწავლა მოსკოვში და სასულიერო აკადემია დაასრულა 2001 წელს, მაშინვე დანიშნეს კომანას მონასტრის წინამძღვრად. მისი ნაშრომიდან ჩანს, რომ მას მოსკოვის სასულიერო სასწავლებლებში ჩაუწერეს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მიმართ არაჯანსაღი დამოკიდებულება,

მოსკოვის სასულიერო სემინარიაში შესვლამდე დ. დბარს წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა აფხაზეთის ათასწლოვანი საეკლესიო ცხოვრების შესახებ, რადგანაც ის იქამდე მხოლოდ 1 წლის მონათლული და ეკლესიის მუდმივი მრევლიც კი არ იყო, ის იყო მხოლოდ მხატვრობის მოყვარული დეკორატორი და, ის, თვით დ. დბარის სიტყვით, გამოარჩია აფხაზეთის პოლიტიკურმა ელიტამ, კერძოდ კი, პირადად სეპარატისტული ძალების

მეთაურმა ვ. არძინბამ „პირველი აფხაზი მღვდლის“ ბესარიონ აპლიას რეკომენდაციით, რათა მოსკოვში გაეგზავნათ სასულიერო სემინარიაში შესასვლელად, შესაბამისად, მისი გამგზავრება პოლიტიკური მიზანშეწონილობით იყო განსაზღვრული.

მისი ავტობიოგრაფიის გაცნობის შემდეგ, პირადად მეც, გამახსენდა წარსული მოგონება, ეს იყო დრო ბესარიონ აპლიას მღვდლად კურთხევამდე.

პირადად მახსოვს თბილისში „პირველი აფხაზი სასულიერო პირის“ შესახებ იდეის ჩამოყალიბება და გზების ძიება მის განსახორციელებლად.

გავიხსენებ შემდეგ ფაქტს, ამჟამად უკვე 44 წელია, რაც ვარ წმიდა სინოდის წევრი, ფაქტობრივად ყველა სხდომას დავესწარი ამ ხნის მანძილზე, მონაწილე ვარ იმისა, რომ მხოლოდ ორი შემთხვევა იყო, როდესაც წმიდა სინოდის სხდომას დაესწრო საერო პირი.

წელი ზუსტად არ მახსოვს, მაგრამ, ვფიქრობ 1989 წელს, სინოდის სხდომას დაესწრო საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიათა საბჭოს თავჯდომარე ანზორ ნიკლაური. ის წარსდგა სიტყვით და განაცხადა, რომ ამჟამად აფხაზეთში მღვდლები არიან მხოლოდ ქართველები, რუსები ანდა ბერძნები, მაგრამ არ არსებობს აფხაზი მღვდელი, ეს კი აუცილებლად მიიჩნევა ამჟამად, იგულისხმებოდა, რომ სსრკ მთავრობას ჰქონდა ასეთი განზრახვა.

უნმიდესი და სინოდის ყველა წევრი დუმდა, მხოლოდ მე წარმოვდექი და დაახლოებით ვთქვი, რომ – ასე ხელოვნურად მღვდლის კურთხევა შემდეგში საეკლესიო სეპარატიზმის საშუალებად არ გადაიქცეს მეთქი. ამ ჩემი გამონათქვამის საფუძველი იყო ცოდნა, რომ აფხაზეთში საეკლესიო ეთნოსეპარატიზმის გაღვივებას ხელისუფლება ცდილობდა ჯერ კიდევ მე-19 და მე-20 საუკუნის დასაწყისში.

მივხვდი, რომ ეს ჩემი განცხადება სრულებით გაუგებარი იყო, რადგანაც იმჟამად ეკლესიაში მსგავსი საკითხი საერთოდ არ არსებობდა. ამიტომ უფრო გასაგები, რომ ყოფილიყო ჩემი ნათქვამი, სხვა კუთხით განვმარტე ჩემი პოზიცია – განვაცხადე, რომ მღვდლის კურთხევისათვის საჭიროა, რომ პიროვნება იყოს ეკლესიური, გაიაროს მორჩილება, ჰქონდეს სასულიერო განათლება, მღვდლად კურთხევა პირდაპირ არ შეიძლება, მორჩილებისა და დიაკვნობის საფეხურების გარეშე, აფხაზეთში კი ამჟამად ეკლესიებში აფხაზი მრევლი ძალზე ნაკლებია და თითქმის არცაა, მით უფრო, მორჩილი აფხაზი ახალგაზრდა არ არსებობს და არც აფხაზი დიაკონი და ა. შ. ვაგრძელებდი ჩემს სიტყვას, მაგრამ, ჩემთვის მოულოდნელად, ფეხზე წამოდგა მიტროპოლიტი დავით ჭკადუა და გაჯავრებული ხმით მითხრა „მე არ ვერევი შენი ეპარქიის საქმეებში და შენც ნუ ერევი ჩემი ეპარქიის საქმეებშიო“.

მე გავჩუმდი და დავეჯექი. ნიკლაურმა დატოვა სინოდის სხდომა, ამის შემდეგ სხდომა სხვა საკითხებით გაგრძელდა. სინოდის წევრებმა ნიკლაურის მოსვლა უბრალო საზედამხედველო ფორმალიზმად ჩათვალეს. მეც

არაფერი გამოიგია შემდგომი ვითარების შესახებ. როგორც ახლა ვხვდებით, დბარის ავტობიოგრაფიის გაცნობის შემდეგ, ფიქრობ, რომ იმჟამად, სსრკ მთავრობას უკვე დაგეგმილი ჰქონდა არ მხოლოდ ქართველთა გაძევება აფხაზეთიდან, არამედ, მგონი ისიც კი იყო დაგეგმილი, ქართველი სასულიერო პირების გაძევების შემდეგ, ისინი მყისვე ჩაენაცვლებინათ „აფხაზი სასულიერო პირებით“.

როგორც ჩანს, მთავრობის ორგანოებმა, ასე ვთქვათ, „პირველ აფხაზ მღვდლად“ გამოირჩიეს პიროვნება, რომელსაც ამჟამად ეწოდება Виссарион Аплиаа (Беспан Иванович Пилия). თუმცა კი, ამჟამად ვფიქრობ, რომ მისი მღვდლად კურთხევა ჩვენი პატრიარქის სიბრძნესაც ადასტურებს. საბოლოოდ მისი ეს ნაბიჯი სწორი აღმოჩნდა.

ამის შემდეგ, აპლიასა და სოხუმში, მიტროპოლიტ დავით ჭკადუას ირგვლივ, როგორც მათი ბიოგრაფიებიდან ჩანს, შეუკრებიან რამდენიმე აფხაზი, იმ მიზნის აღსასრულებლად, რაც ნიკლაურმა მთავრობის სახელით განაცხადა რამდენიმე წლით ადრე სინოდის სხდომაზე, კერძოდ, „არ არსებობს აფხაზი მღვდელი, ეს კი აუცილებლად მიიჩნევა ამჟამადო.“

საქმეში ჩართულა თვით ვ. არძინბაც კი.

არძინბა, თვით დბარის სიტყვით, არა მხოლოდ საქმის კურსში, ინიციატორი ყოფილა „აფხაზი სასულიერო პირების“ კურთხევისა და მათი მოსკოვში გაგზავნისა. მას გაუგზავნია მოსკოვის სემინარიაში დ. დბარი.

დბარმა გაამართლა არძინბას იმედები და მოსკოვის სასულიერო სკოლებში მას დაანერჩინეს დისერტაცია აღვსილი მეცნიერების ლაბადაში შეფუთული სიცრუითა და ჭეშმარიტებად გამოცხადებული ლეგენდებით, ყოველივე ქართულის უარყოფით.

ბუნებრივია, დაისვას კითხვა –

ვინაიდან მოსკოვის სასულიერო სასწავლებელში შესვლამდე ამ ახალგაზრდას ცოდნა არ გააჩნდა საეკლესიო წარსულის მიმართ, კიდევ ერთხელ დავსვათ კითხვა – ანტიქართული დამოკიდებულება ამ ახალგაზრდას თვით ამ სასწავლებელში ხომ არ ჩამოუყალიბეს?

შესაბამისად, მოსკოვის სასწავლებელმა აღზარდა ანტიქართულად განწყობილი, აფხაზეთის ათასწლოვანი ქართული საეკლესიო წარსულის უარყოფელი, რეალური ფაქტების გამრუდებელი აფხაზი სასულიერო პირი. ერთი სიტყვით, არძინბასა და მისი წრის ოცნება განხორციელდა.

თუმცა კი, მასალებიდან ჩანს კიდევ უფრო სიღრმისეული რამ, ეთნიკური აფხაზების მღვდელებად კურთხევის განზრახვა მოდიოდა არა აფხაზებისაგან ანდა არძინბასაგან, არამედ ეს იყო თვით სსრკ ხელისუფლების განზრახვა, კგბ-ის გადაწყვეტილება, რაც ანზორ ნიკლაურმაც გააჟღერა ადრევე.

თითქოსდა, ეს ერთი შეხედვით, პოლიტიკური საკითხი არ უნდა იყოს ჩემი ინტერესის სფერო,

მაგრამ, ჩემდა გასაოცრად, ეკლესიის ისტორიის კვლევისას მივხვდი, რომ ზოგიერთი ის საეკლესიო საკითხი, მეოთხედი თუ ნახევარი საუკუნის წინ, რომელსაც მე პირადად ვაკვირდებოდი, აღმოჩნდა ერთი მცირე ნაწილი გარე სამყაროში არსებული დიდი პოლიტიკური თამაშისა, რომლის გამოც

აფხაზეთიდან 300 ათასამდე მართლმადიდებელი გამოაძევეს ხოცვა-ჟლეტით, მიისაკუთრეს მათი სახლ-კარი, ქონება და ახლა, „ეკლესიის ისტორიის სამეცნიერო კვლევის“ სახელით, ამ გამოძევებულ მართლმადიდებელთა წინაპრების ათასწლოვან კულტურასაც იტაცებენ, რომლის ერთ-ერთი მეზარახე ბატონი დ.დბარია.

რეალური ფაქტია, რომ პოლიტიკოსმა არძინბამ გამოჟედა დბარი, ვითარცა სასულიერო პირი, რომელიც აყალბებს და საერთაშორისო ასპარეზზე წარმატებით გვტაცებს აფხაზეთის სახელოვან ათასწლოვან დიდებულ საეკლესიო წარსულს ქართული ეკლესიისა, ამიტომაც საჭიროა საფუძველთა ძიება ჭეშმარიტების სახელით.

ჩანს, ყოველივე ის, რაც მოხდა აფხაზეთში, წინასწარ იყო შემუშავებული და დაგეგმილი. სულ ახლახან მოსკოვის უმაღლესი მთავრობის ერთ-ერთი ყოფილი პირი აცხადებდა საჯარო სივრცეში, რომ ვ. არძინბა (დ. დბარის გეზის მიმცემი), თავდაპირველად უპრეტენზიო რიგით თანამშრომლად მუშაობდა მოსკოვის ერთ-ერთ დაწესებულებაში. ის დაიბარესო, ბრძანებდა საჯარო სივრცეში აღნიშნული პირი, მისცეს მას საგანგებო ცოდნა და მოამზადეს აფხაზეთში სეპარატიზმის გასაღვივებლად, მასთან, თვით მათივე ბიოგრაფიიდან ჩანს, მიამაგრეს ეთნიკურად აფსუა, იმჟამად სსრკ კგბ-ს ერთ-ერთი უმაღლესი მმართველი პირი. ეს იყო „его соотечественник, начальник отдела Аналитического управления КГБ СССР, полковник Отари Аршба“.

<http://tiny.cc/tekl001>

ამის შემდეგ ორივენი, ბატონი არძინბა, ვითარცა სსრკ ეროვნებთა უმაღლესი საბჭოს წევრი და ოთარ არშბა, სსრკ კგბ-ს ანალიტიკური სამმართველოს განყოფილების უფროსი, ვითარცა სსრკ სახალხო დეპუტატები ერთმანეთთან საჯაროდ თანამშრომლობდნენ.

არძინბას, იმჟამად გამოუცდელ პოლიტიკოსს, აკვალინებდა ოთარ არშბა, იყო მისი კონსულტანტი, უფრო სწორად, გეზის მიმცემი, რათა პოლიტიკური კავშირები დაემყარებინა უმაღლეს ხელისუფლებთან. განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ოთარ არშბას ფუნქციას 1989 წლის მაის-ივნისის დღეებში, როდესაც ტარდებოდა სსრკ სახალხო დეპუტატების პირველი ყრილობა – „Консультировал Ардзинбу, помогал ему обрести необходимыми политическими связями в Москве и занимался организацией деятельности Ардзинбы в советском парламенте“

<http://tiny.cc/wekl001>

სახალხო დეპუტატების პირველ ყრილობას უნდა მიეცა სახე განახლებული საბჭოთა სახელმწიფოსათვის, დელეგატები მთელ ქვეყანაში წინასწარ აირჩიეს, ყრილობის მსვლელობას გაფაციცებით ადევნებდა თვალს მთელი სსრკ მოსახლეობა. მისი ტრიბუნა – გამარჯვების იარაღად იყო გადაქცეული დეპუტატების ხელში, მისი გამოყენებით სხვადასხვა სახელისუფლებო ფრთა თავის წარმატებას გეგმავდა.

აფხაზეთის საეკლესიო საკითხის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანია, რომ ამ ყრილობაზე ერთმანეთს შეახვედრეს ანდრეი სახაროვი და ვ. არძინბა. ამ შეხვედრის შემდეგ ჩემი მსოფლმხედველობა მნიშვნელოვნად შეიცვალაო,

წერდა არძინბა. ანუ არძინბას სეპარატიზმი და ყოველივე ქართულის გმობა უფრო განმტკიცდა.

სახაროვმა საფუძველიც კი დაუდო აფხაზეთში შემდგომ განვითარებულ მოვლენებს. ამ პერიოდში და განსაკუთრებით ამ ყრილობის დროს დ. სახაროვი საჯაროდ ავითრებდა თეორიას, რომ საქართველო არის მცირე იმპერია, ჩაგრავს პატარა ხალხებს, განსაკუთრებით აფხაზებსა და ოსებს, ამიტომ ის უნდა დაიშალოს.

თავის მტკიცებას სახაროვი გამოხატავდა საჯაროდ, მთელი საბჭოთა კავშირის გასაგონად, ამიტომაც განაცხადა – «Грузия – малая империя!» сказал академик Сахаров в интервью, данном им журналисту популярнейшего в те годы «Огонька» Григорию Цитриняку в июне 1989 года:

«А начинать надо, повторяю, с полного демонтажа имперской структуры. Только так можно решить национальную проблему в малых империях, которыми, по существу, являются союзные республики – например, Грузия, включающая в свой состав Абхазию, Осетию и другие национальные образования.»

(Огонек, 1989, № 31) <https://pluto9999.livejournal.com/6674.html>

სახაროვი იძლეოდა მითითებას ყრილობის მიმართ და ბრძანებას მომხრეთათვის: „უნდა დავიწყოთ, ვიმეორებ, იმპერიული სტრუქტურის სრული დემონტაჟით, მხოლოდ ასე გადავჭრით ნაციონალურ პრობლემას მცირე იმპერიებში, რომლებიც არიან სამოკავშირეო რესპუბლიკები, მაგალითად, საქართველო, რომელსაც თავის შემადგენლობაში ჰყავს აფხაზეთი, ოსეთი და სხვა ნაციონალური გაერთიანებები“. <https://pluto9999.livejournal.com/6674.html>

ანუ საქართველოს დაშლა-დანაწევრება იყო ანდრია სახაროვის კატეგორიული მოთხოვნა. თანაც გამოთქმული მსოფლიო დონის უდიდესი ავტორიტეტის პირით, ამ დროს ის მიღებული იყო ვითარცა დემოკრატიული მოძრაობის ლიდერი, მას ყველგან, არა მხოლოდ სსრკ-ს ოლქებში, მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში საზოგადოება ხვდებოდა გადაჭედულ დარბაზებში ქვეყანაში პოზიტიური გარდაქმნების იმედით.

მისი სიტყვა, რომ საქართველო მცირე იმპერიაა, რომ სსრკ-ში ნაციონალური საკითხის გადაჭრა მხოლოდ საქართველოსა და სხვა მსგავსი რესპუბლიკების დაშლის შემდეგ მიიღწეოდა, საყოველთაოდ იქნა გაზიარებული რუსეთში და ჩრდილოკავკასიურ ავტონომიურ ოლქებში, რომელთაც თავიანთი ნაციონალური ინტერესების გადაჭრის გზად სახაროვმა დაუსახა საქართველოს დაშლა და აფხაზეთის გამოსვლა მისი შემადგენლობიდან.

ისმის კითხვა, რა იყო მიზეზი იმისა, რომ ა. სახაროვმა ჩამოყალიბა მტკიცება, თითქოს „საქართველო არის მცირე იმპერია“?

ეს იყო შედეგი 1989 წლის 9 აპრილის შემდეგ საქართველოში წარმოშობილი ანტირუსული ისტერიისა.

1989 წლის 9 აპრილს წინ უძღოდა „**ლიხნის მიმართვა**“.

სეპარატისტებმა ლიხნში 1989 წლის 18 მარტს შეკრიბეს ათასობით ეთნიკური აფხაზი და მათი სახელით შეადგინეს პეტიცია საბჭოთა მთავრობისა და სსრკ ხალხების სახელზე.

მოითხოვდნენ საქართველოდან აფხაზეთის გამოყოფას, ე.წ. 1921 წლის სტატუსით.

ითხოვდნენ პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული სუვერენიტეტის „დაბრუნებას“.

ამ მიმართვას, როგორც თვითონ აცხადებდა, გაეცნო სახაროვი და მხარს უჭერდა.

ამ მიმართვაში, შეიძლება ითქვას, რომ ძირითადი პრეტენზია ქართველთა მიმართ ასეთია, თითქოსდა, აფხაზეთში არსებობდა ე.წ. აფხაზურენოვანი საშუალო სკოლები, სადაც აფხაზურ ენაზე ისწავლებოდა სასკოლო საგნები და ქართველებმა ისინი გააუქმეს, აფხაზური ენა ქართულით ჩაანაცვლეს.

Грузия бесчинствовала, блокировала любые намерения абхазов быть полноправными жителями на своей родине. Закрывались абхазские школы, запрещался абхазский язык, менялась топонимика (*географические названия – прим. ред.*). Иными словами, во всех сферах жизнедеятельности нарушались и попирались права абхазов.

<https://abaza.org/edinstvo-vo-imya-svobody-k-yubileyu-lykhnenskogo-obrascheniya-1989-goda>

ასეთი მტკიცება მტკნარი სიცრუეა, რასაც მგელაძემ გასცა პასუხი.

მაგალითად, არა თუ მე-20 საუკუნეში, ამჟამადაც კი, 21-ე საუკუნეში, ე.წ. „თავისუფალ აფხაზეთში“ აფხაზურენოვანი საშუალო სკოლები არ არსებობს, რადგანაც აფხაზურ ენაზე არ ითარგმნება სახელმძღვანელოები და თუ ითარგმნება, ისინი გამოუყენებელია, ბავშვებისათვის გაუგებარი ხელოვნური ენითაა შეთხზული. ამიტომაც აფხაზეთის ე.წ. აფხაზური სკოლები, სინამდვილეში, რეალურად, ამჟამადაც რუსულენოვანია, ქართველებმა მე-20 ს. 40-იან წლებში, ამ ე.წ. აფხაზურ სკოლებში მხოლოდ რუსული ენა ჩაანაცვლეს ქართულით, აფსუებმა კი ეს წარმოაჩინეს ნაციონალურ ტრაგედიად.

ლიხნის კრებაზე დაინერა ის, რაც მათ უკარნახეს ზემდგომებმა ჩრდილოეთიდან, რომელნიც გაალიზიანა საქართველოში ეროვნული მოძრაობის მიმართულებამ.

ქართველთა „სეპარატიზმი“ აღიზიანებდა ყველას, მათ შორის რუსეთის ყველაზე დემოკრატიულად მიჩნეულ სახაროვის ფრთასაც. ჩვენში კი ფიქრობდნენ, რომ ქართველთა ნუხილის გაგება ადვილად შეეძლოთ რუს დემოკრატებს.

არ შეეძლოთ, რადგანაც, სინამდვილეში, მათი დისიდენტობა მიმართული იყო არა იმისაკენ, რომ „იმპერია სსრკ“ დაშლილიყო, არამედ მათ ამ სახელმწიფოს გაძლიერება სურდათ (რუსეთის ჰეგემონობით).

მათ, რუსეთის გაძლიერების გზის ძიებისას, მიიჩნიეს, რომ მმართველ კომპარტიას უკვე აღარ შესწევდა უნარი იმპერიის შენარჩუნებისა. მაშასადამე, საჭირო იყო არა სსრკ-ს, ანუ რუსეთის საბჭოთა იმპერიის დაშლა

და ხალხების გათავისუფლება, არამედ რუსული იმპერიის გაძლერება მისი მმართველობის სისტემიდან კომპარტიის ჩამოშორებით და ახალი ფორმის მმართველობის შექმნით.

სწორედ მათმა ლიდერმა ა. სახაროვმა, თავის დროზე, უჩვეულოდ გააძლიერა სსრკ იმპერია მისთვის წყალბადის ბომბის შექმნით (რითაც თავზარი დასცა მსოფლიოს), ახლა კი მან, იმპერიის რღვევისას, ახალი პოლიტიკური მოძრაობა წამოიწყო იმპერიის გასაძლიერებლად, ანუ, მისგან კომპარტიის ჩამოსაშორებლად.

თბილისში კი მას უდიდეს დემოკრატად მიიჩნევდნენ, რომელსაც შეეძლო გაგება სსრკ იმპერიული ბუნებისა. ის თბილისში ჩამოვიდა კიდეც 9 აპრილის ტრაგედიის გამოძიების მიზნით.

9 აპრილს მოხდა უდიდეს ტრაგედია, მომტინგეების ნაწილი საბჭოთა ჯარებმა დახოცა, ნაწილი გაზით მოწამლა.

ჯარის მიერ ხალხის დახოცვის შესახებ ინფორმაცია საერთო-სახალხო აღელვებად გადაიქცა, ნაციონალური გრძნობები გამძაფრდა, საყოველთაო გლოვა ანტისაბჭოთა მოთხოვნებში გადაიზარდა, მათ შორის იყო უდიდესი მისწრაფება იმისა, რომ გახმაურებულიყო ინფორმაცია, რათა უცხოეთშიც დაენახათ – სსრკ-ის ნამდვილი რუსული იმპერიული სახე და ეცნოთ საქართველოს დამოუკიდებლობის მიზანშეწონილობა.

9 აპრილის შემდეგ მოთხოვნები უფრო გამძაფრდა, მაგალითად, ზოგიერთები მოითხოვდნენ, რათა ამერიკის კონგრესს გამოეცხადებინა, რომ საქართველო არის უკანონოდ ანექსირებული სსრკ-ის, ანუ რუსეთის იმპერიის მიერ – <https://idfi.ge/ge/idfi-confidential-april-9>

იყო ერთეული, მაგრამ მაინც ლოზუნგი – „შემოვიდეს ნატოს ჯარები“.

ასეთ ფონზე ჩამოვიდა ადამიანთა უფლებათა დამცველად აღიარებული ა.სახაროვი თბილისში. 1989 წლის მაისის დასაწყისში. საქართველოში გაუთავებელი გლოვის დღეები იდგა და, შეიძლება ითქვას, მასობრივი ფსიქოზი.

ქართველები ყველა შეხვედრისას თავიანთ მცველად მიჩნეულ სახაროვს ენაწყლიანი მრავალსიტყვაობით უხსნიდნენ, რომ სსრკ სახალხო ქვეყანა კი არაა, არამედ, სინამდვილეში, იმპერიაა, რომელიც უნდა დაინგრეს და საქართველოც გათავისუფლდეს. „რუსეთი არის იმპერია“ – ეს იყო, შეიძლება ითქვას, აპრილ-მაისის დღეებში ქართველთა ამონათქვამი.

ასეთი მიდგომით ქართველები სახაროვის გულის მოგებას ცდილობდნენ, რადგანაც მათ ეგონათ, რომ სახაროვს სსრკ იმპერიის დანგრევა და ხალხთა გათავისუფლება სურდა, თუმცა რისი მონმეც პირადად ვარ, ჩვენს უწმიდეს პატრიარქს, ჩანს, სხვა წარმოდგენა ჰქონდა და მასთან შეხვედრისას სიტყვაც კი არ დაუძრავს.

მე, პირადად, ვესწრებოდი ჩვენი უწმიდესი პატრიარქისა და ა. სახაროვის შეხვედრას 1989 წლის მაისის პირველ დღეებში. ასევე, ამ შეხვედრას მხოლოდ სახაროვის მეუღლე ესწრებოდა.

სახაროვი შევაცილე პატრიარქის დარბაზში, უწმიდესი მაგიდის თავში, სავარძელში მოთავსდა, მაგიდის ერთ მხარეს დასხდნენ სახაროვი და მისი

მეუღლე (პატრიარქის მარცხენა მხარეს), ხოლო მეორე მხარეს მე დავჯექი ელენა ბონერის პირისპირ.

პატრიარქი არ მისალმებია სტუმრებს რაიმე სიტყვით, არც რაიმე უკითხავს.

ჩვენი პატრიარქის გარეგნული შესახედაობა ამ დროს წარმოადგენდა მწუხარების გამომსახველ დიად მონუმენტს, სახაროვი მიაგავდა გატანჯულ უბრალო ადამიანს, მისი მეუღლე კი განასახიერებდა მკაცრ თავდაჯერებას.

ვფიქრობდი, რომ პატრიარქი ისაუბრებდა 9 აპრილის იმ უბედურებაზე, რასაც თვითონ ესწრებოდა და თავისი თვალთ ხედავდა, მაგრამ ერთი სიტყვაც არ უთქვამს, ჩემთვის გასაოცარი იყო, რომ არც სახაროვს და მით უფრო არც მის მეუღლეს დაურღვევიათ დუმილი.

მალევე, ისინი წამოდგნენ. ეს შეხვედრა ჰგავდა მგლოვიარე ჭირისუფალთან მიმსვლელის მიერ წუხილის მღუმარე გაზიარებას. მაგრამ, როგორც ჩანს, სახაროვი სხვაგვარად ფიქრობდა, რაც იმითაც გამოჩნდა, რომ ამავე დროს, თბილისში ეწვია და გაამხნევა ის რუსული სამხედრო ნაწილი, რომელსაც ამ ხოცვა-ჟლეტის მონაწილედ თვლიდნენ.

ფოტო დაარქივებულია

фотографии А.Д.Сахарова во время встречи в Тбилиси с представителями
дивизии им. Ф.Э.Дзержинского [4 – 5 мая 1989 г.]

<https://www.sakharov-archive.ru/fonds-collections/fond1/11/32/02616/>

<https://www.sakharov-archive.ru/fonds-collections/fond1/11/32/02616/>

თბილისის სამხედრო ნაწილებში შეხვედრისას რუსი სამხედროები სახაროვს არა სამრთალდამცველად, არამედ უდიდეს ეროვნულ გმირად მიიჩნევდნენ, რომელმაც რუსეთს აჩუქა წყალბადის ბომბი. ასეთ ვითარებაში, ჩანს, თბილისში 9 აპრილის დღეებში ქართველთა მოურიდებელი „უმაღურობით“ გაღიზიანებულმა სახაროვმა ჩაიფიქრა ჩამოეყალიბებინა თეორია, რომელსაც შეიძლება ეწოდოს საქართველოს დასაშლელად გამიზნული „იდეოლოგიური წყალბადის ბომბი“.

ეს იყო თეორია – „საქართველო მცირე იმპერია“.

მალევე, ორიოდე კვირაში, სსრკ სახალხო დემუტატების პირველი ყრილობა გაიხსნა 1989 წლის 25 მაისს. აქ სახაროვი საგანგებოდ შეხვდა ვ. არძინბას და გააცნო თავისი მტკიცება, რომ საქართველო იყო პატარა ერების

მჩაგვრელი მცირე იმპერია, რომ ნაციონალური საკითხის მოგვარების მიზნით აუცილებელი იყო აფხაზეთის გასვლა საქართველოს შემადგენლობიდან.

ის იყო ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური წევრი მონაწილეთა შორის, ყრილობის მუშაობის 2 კვირის მანძილზე 8 ჯერ გამოვიდა თავისი სიტყვით. ის საქვეყნო ხსნის გზად სახავდა მოკავშირე რესპუბლიკების, პირველ რიგში საქართველოს, ვითარცა მცირე იმპერიის დანაწილებას. მისგან აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის გამოყოფას, მისი სიტყვით, მათ (აფხაზებსა და ოსებს) და სხვა ხალხებს ახალი კავშირი, ახალი სამოკავშირეო სახელმწიფო უნდა დაეარსებინათ და ამით გადაიჭრებოდა აქამდე მოუგვარებელი ეროვნული საკითხი.

ყრილობის მუშაობა გადაიცემოდა მთელ საბჭოთა კავშირში და მსოფლიოში ტელევიზია-რადიოს მიერ პირდაპირი საეთერო ტრანსლაციით. მას უყურებდა ქვეყნის მილიონობით მცხოვრები. ისინი პირველად უსმენდნენ ლეგენდარულ სახაროვს.

აკადემიკოსი ლიხაჩოვი წერს –

„იმჟამად გამწვავებული იყო ნაციონალური საკითხი აფხაზეთში და აკად. სახაროვმა აუცილებლად ჩათვალა ამის შესახებ ყრილობაზე ხმამაღლა განცხადებინა. მან დაასკვნა, რომ საქართველო არის მცირე იმპერია და მანვე შემოგვთავაზა გადაჭრის გზები, ესაა ავტონომიების თავისთავადობა და მათთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება...მაგრამ ქართველებმა სახაროვის ეს მითითება არ გაითავალისწინეს, წავიდნენ თავიანთი სტალინური გზით – ფიზიკური ზეწოლით ყველა არამომხრის მიმართ, იმპერიული პოლიტიკით და ნაცუმცირესობების დისკრიმინაციით“- წერს აკადემიკოსი ლიხაჩოვი, და აქედან ჩანს, თუ როგორ ხედავდა იმჟამინდელი რუსული ინტელიგენცია საქართველოს საკითხს.

აკად. ლიხაჩოვი წერს **„очень были обострены национальные проблемы в Грузии и академик посчитал необходимым об этом громогласно заявить. А ведь тогда еще не было вооруженных конфликтов в Абхазии и Южной Осетии, и тем более удивительно пророчество Андрея Дмитриевича! Он первым проанализировал складывающуюся ситуацию и поставил безошибочный диагноз: Грузия – малая империя! Также им были предложены пути решения – предоставления автономиям самостоятельности и заключения с ними договорных отношений. (Именно этим, сахаровским путем и пошел Борис Ельцин с его знаменитым «берите суверенитета столько, сколько проглотите»).** Как мы знаем, грузинские власти решили, что Сахаров для них не авторитет, и пошли своим сталинским путем усмирения и **физического подавления всех несогласных с проводимой дискриминационной, имперской политикой в отношении нацменьшинств.**

Но в наше время это заведомо проигрышное решение, в эпоху принятой конвенции прав человека, пронафталиненные рецепты и лекала прошлых

веков больше не действуют. Академик Сахаров видел это, пожалуй, раньше всех...

академик Д.С.Лихачев <https://akademik-sakharov.narod.ru/>

როგორც ქართულ ანდაზაშია, ჩემი შენ გითხარიო და გული მოგიკალიო, რუსეთის მჩაგვრელი იმპერია ქართველ ხალხს ღიად ადანაშაულებდა პატარა ერების დისკრიმინაციაში, ეს მაშინ, როცა ფიგურალურად რომ ვთქვათ, აფხაზეთში ყველა ეთნიკური აფსუა ხელმძღვანელ თანამდებობას ფლობდა და აფხაზეთში რეალური მმართველობის ფორმა იყო აპარდეიტული ეთნოკრატია ანუ მოსახლეობის ქართულ უმრავლესობას მართავდა ეთნიკური აფსუა უმცირესობა, მთელი აფხაზეთის მოსახლეობის მხოლოდ 17-18 %, მსგავსადვე, მაგალითად, სამხრეთ ოსეთში გახსნილი იყო და წარმატებით ფუნქციონირებდა ოსურენოვანი სკოლები, ინსტიტუტი, თეატრი და სხვა, მაშინ, როცა ჩრდილოკავკასიის რუსულ ოსეთში არც ოსურენოვანი სკოლები არსებობდა და არც ოსურენოვანი თეატრები და ინსტიტუტები.

თავის მხრივ, მოსკოვის ყრილობათა სასახლესში ვ. არძინბამ, სახაროვის ღია მხარდაჭერით დამაჯერებლად წარმოთქვა გრძელი მგზნებარე სიტყვა, რომელსაც იმჟამინდელი ვითარების გამო მთელი საბჭოთა კავშირის ხალხები გაფაციცებით უსმენდნენ,

არძინბამ დაარწმუნა საბჭოთა საზოგადოება, მათ შორის თვით აფხაზი და ჩრდილოკავკასიის ხალხები, რომ ქართველები აფხაზეთში იყვნენ მომხვდური მტრები, სასტიკი მჩაგვრელები აფხაზებისა, და თანაც მან არა ერთგზის გაიმეორა ეს თეზა თავის სიტყვაში, არამედ მრავალგზის ახალ-ახალი მასალებისა და ფაქტების წარდგენით .

მისი სიტყვით, ქართველები აფხაზებს სატიკად ჩაგრავენ და ისინი იყვნენ უცხო, მძვინვარე დამპყრობლები აფხაზეთისა, ბოლო საუკუნეში მხრდაჭერილნი ბერიასა და სტალინის მიერ.

საქართველოში ამ სიცრუის ნაკადის მოსმენისას ყველას იმედი გვქონდა, რომ იმავე ყრილობის ქართველი დელეგატები, საქართველოში საუკეთესო ორატორები, პასუხს გასცემდნენ არძინბას, ასევე სხვა ანტი-ქართველ მომხსენებლებს, რომელნიც ყრილობის დღეებში ცილს სწამებდნენ ქართველებს, მაგრამ ქართველი დელეგატები დუმდნენ, პირველ დღეს, მეორე დღეს, და ყველა დღეს ყრილობისა.

არძინბას და სხვათა უპასუხო ცილისწამებამ უდიდესი და საშინელი შედეგი გამოიღო, – ჩრდილოკავკასიელთა ზოგიერთი ჯგუფი (და სხვები) უფრო მტრულად განენწყვნენ ქართველთა მიმართ. მათ თვალში ქართველობა დამნაშავე ნაციად იქცა, რომელიც სასტიკად სტანჯავდა და დევნიდა აფსუა უმცირესობას. ამის გამოც, გაგულისებულები და მოტივირებულები, შეიარაღებული მკვლელების სახით ჩავიდნენ აფხაზეთში და მათ მალევე აფხაზეთში მოაწყვეს ქართველთა ეთნოწმენდა, ტერორითა და გენოციდით, გამოყარეს იქედან თითქმის 300 ათასი ქრისტიანი, უამრავი კი სასტიკი წამებით დახოცეს, ესაა ფაქტი, რომელიც ჯერ გაცნობიერებულიც არაა ჩვენს მიერ.

საოცარია, რომ ამის შესახებ, ქართულად ფაქტობრივად არცაა, ხოლო რუსული საიტი „**Этнические чистки грузин в Абхазии**“, წერს -

„Военный корреспондент Томас Гольц утверждал, что в сентябре 1993 года во время боёв за Сухум на него были сброшены истребителями МиГ-29 500-килограммовые вакуумные бомбы, разрушившие кварталы Сухуми и деревни на реке Гумиста. О событиях в городе вплоть до его падения освещал российский журналист Дмитрий Холодов. Первые бомбардировки, согласно Холодову, начались 2 декабря 1992 года, когда ракета взорвалась на улице мира. Далее был обстрелян городской рынок, на котором погибли в тот день 18 человек. **27 июля 1993 года трёхстороннее соглашение** России должно было послужить причиной немедленного прекращения огня, и снова **грузины вывели всю свою тяжёлую артиллерию, танки и войска из Сухуми**. Абхазам запретили продвигаться вперёд или обстреливать город, а Россия гарантировала Грузии, что город никто не тронет, если грузины выведут свои войска. **Вся грузинская армия была эвакуирована на кораблях ВМС РФ в Поты, а в Сухуми не осталось ни одного военного**. 1 сентября были снова открыты все школы, и гражданские вернулись в Сухуми. Президент Грузии Эдуард Шеварднадзе получил все гарантии от Ельцина и призвал грузин вернуться в город.

Однако перемирие не соблюдала ни одна сторона, и **16 сентября в 8 утра абхазские войска с их союзниками атаковали Сухуми**¹. Бои велись в течение 12 дней: защитники города, вооружённые автоматами Калашникова и ружьями, не получали никакой поддержки от артиллерии или механизированных частей. В бою участвовали даже актёры театра Сухуми, оборонявшие город. Сухуми подвергался бомбардировкам с воздуха и постоянным артобстрелам¹, и 27 сентября город пал. Абхазы, горцы КГНК и русские добровольцы взяли штурмом Дом правительства Абхазии. Во время боя из города были вывезены около 1 тысячи человек, которые потом были жестоко убиты. По словам Тамаза Надареишвили, автора книги **«Геноцид в Абхазии»**, осаждавшие не гнушались ничем в городе:

Они схватили девушку, которая пряталась в кустах у дома, где были убиты её родители. Её изнасиловали несколько раз, потом убили и расчленили. **Она была разрублена пополам**. Рядом с её телом оставили записку: «Как эти части тела больше не соединить, так и Абхазия с Грузией не будут больше вместе»

Ещё одной свидетельницей зверств нападавших в Сухуми была грузинка, которая рассказала российскому кинорежиссёру Андрею Некрасову следующую историю: **абхазы схватили её семилетнего сына и застрелили на глазах у матери, потом потащили женщину к колодцу, где стояли по колено в воде голые мужчины и женщины, звавшие о помощи. Солдаты сбросили на них трупы, потом бросили гранату и**

снова сбросили трупы. Всё это время грузинку заставляли стоя на коленях смотреть на эту картину. Потом один из солдат вырезал глаз у трупа и пытался запихать его в рот женщине.

В плен к абхазам попали и сотрудники прогрузинского правительства Абхазии: председатель Совета министров Абхазии Жиули (Жюли) Шартава, госсветник Вахтанг Гегелашвили, сотрудник Совмина Сумбат Саакян, министр промышленности Рауль Эшба и другие, а также мэр Сухуми Гурам Габискирия и сотрудники полиции Сухуми. Изначально им гарантировали безопасность, однако вскоре всех попросту казнили: Шартаву же перед этим жестоко пытали.

В течение двух недель продолжалась бойня в городе, а не успевшие покинуть город жители прятались в заброшенных домах и подвалах. Однако не выжил практически никто из грузинских бойцов ополчения, также **не избежали пыток и казней ни мирные жители, ни медперсонал (в основном женщины)**^[65]. **Всех убивали на месте, в том числе и детей: на глазах у матери были застрелен 5-летний ребёнок абхазским солдатом. Жертвами массовых убийств стали более 100 сотрудников культуры (в том числе и женщины):** погибли художественный руководитель Дома отдыха Гумиста Нато Милорава, актёры Драматического театра Василий Чхеидзе, Теймураз Жвания и Гурам Геловани, а также директор Сухумского парка культуры и отдыха Юрий Давитая. 200 учителей (в том числе 60 женщин) были убиты в городе. В Хыпста (Ахалсепели) было расстреляно 17 человек: **там же 70-летнему человеку вырезали сердце, ещё одного зарубили топором, а 65-летнего человека привязали к трактору и запытали до смерти.**

Жертвами также стали абхазские граждане, скрывавшие грузинских беженцев или помогавшие им. От рук адыгейца был убит абхаз Темур Кутарба на глазах у детей за то, что отказался убивать грузинских гражданских лиц; на месте погибли 23-летний грузин В. Вадакрия и его абхазский друг, защищавшие Кутарбу.

<http://tiny.cc/4fkl001>

ქართველთა აფხაზეთის ომში დამარცხების მიზეზად ზოგჯერ სახელდება სოჭის 1993 წლის 27 ივლისის ხელშეკრულება, რუსეთის პრეზიდენტის უშუალო ჩარევით, რომლის ძალითაც, უნდა განიარაღებულიყო როგორც ქართული, ისე აფხაზური მხარე.

1993 წლის 27 ივლისის შეთანხმების შესაბამისად, ქართველებმა ბრძოლის ველიდან და საერთოდ აფხაზეთიდან გაიყვანეს მძიმე არტილერია, გაიყვანეს ტანკები და ჯარი სოხუმიდან, მთელი ქართული არმია რუსეთის ფედერაციის საზღვაო ძალების ხომალდებით აფხაზეთიდან გადაიყვანეს ფოთში, ამის გამო სოხუმში არ დარჩა არც ერთი ქართველი სათანადოდ შეიარაღებული სამხედრო პირი.

საქართველოს მთავრობამ დაპირებით, რომ დადგა ნანატრი მშვიდობა, 1 სექტემბერს სოხუმში გახსნა სკოლები, დაიწყო სწავლა, ქალაქში უკან დააბრუნეს ლტოლვილები, სკოლები და ქალაქი აივსო მოსახლეობით, მაგრამ აფხაზებმა პირობა დაარღვიეს, ქალაქს 16 სექტემბერს შეუტყეს, ხოლო რუსებმა მძიმე საბრძოლო იარაღის სპაეციალური მოწყობილობა, ე.წ. „არტილერიის გასაღებები“, რომლის გარეშეც იარაღი საბრძოლველად უვარგისია, მხოლოდ აფხაზურ მხარეს დაუბრუნეს. ქართველები აღმოჩნდნენ არტილერიის, ტანკებისა და საბრძოლო მანქანების გარეშე.

ქალაქი ქართველ მეზობელ მოხალისეებს მხოლოდ ავტომატებითა და სანადირო თოფებით უნდა დაეცვათ მოწინააღმდეგესთან ბრძოლისას, რომელიც აღჭურვილი იყო არტილერიითა და ტანკებით.

სოხუმზე შეტევა განხორციელთა ჰაერიდანაც, მძიმე ბომბებით და გემებიდანაც. ამის მიუხედავად უიარაღო ქალაქმა თითქმის ორი კვირა შეძლო თავდაცვა.

საბოლოოდ, აფხაზებმა და მათმა მოკავშირეებმა ქალაქი დაიპყრეს 27 სექტემბერს, სოხუმი დაეცა, ქალაქი სატიკი ხოცვა-ჟლეტის არენად გადაიქცა, სიკვდილის შიშით მოქალაქეებმა სოხუმი პანიკით დატოვეს, 100 ათასამდე კაცმა, ქალმა და ბავშვმა თავი სვანეთის თოვლიან მთებს შეაფარა, მრავალი შიმშილითა და სიცივით დაიღუპა.

როგორც ითქვა, აფხაზეთში ქართველთა ეთნიკურ წმენდას წინ უძღოდა მძლავრი ანტიქართული იდეოლოგიური შემზადება აფსუა მოსახლეობისა, რომლის ნაწილიც იყო დ. დბარის აღზრდა ანტიქართულ მოღვაწედ, სამწუხაროდ, რუსულ სასულიერო სასწავლებლებში.

როგორც მისი დისერტაციიდან ჩანს, აქ დბარს ჩააგონეს, რომ ქართველებამდე მთელი დასავლეთ საქართველო ეჭირათ ადიღურ ტომებს, ისინი ქრისტეშობამდე აქ იყვნენ მკვიდრები, შემდეგ მოვიდნენ ქართველები და დასავლეთ საქართველოს ადიღურ ნასახლარებზე თვითონ დაფუძნდნენ, ასევე, თითქოსდა, ეკლესიურადაც მე-9 საუკუნემდე დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა, თითქოსდა, მცხეთელმა საეკლესიო იმპერიალისტებმა აქ გააუქმეს ბერძნული კათედრები და მათ ნაცვალად ქართული დააფუძნეს.

თავის მხრივ, დბარმაც ამ თეორიას სიახლე შემატა, შემოიღო ტერმინი „აფხაზურ-ბერძნულენოვანი კათედრები VI-VII საუკუნეებისა“.

ესაა ანტიქართული და ანტიეკლესიური თეორია, რომელსაც ასევე „ქართიზაციის თეორია“ ეწოდება, ღრმადაა გამჯდარი არა თუ მოსკოვის, საქართველოს საერო და სასულიერო სასწავლებლებში ამჟამადაც კი.

თვალი გადავავლოთ დბარის ნაშრომს –

ყუბანელი ადიღების ჩასახლება ჩრდილოეთ სამეგრელოში ანუ აფხაზეთში ტატიშჩევის ცნობით

მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში ეკლესიის ისტორიის კათედრაზე დაცულ თავის დისერტაციაში („ИСТОРИЯ ХРИСТИАНСТВА В АБХАЗИИ В ПЕРВОМ ТЫСЯЧЕЛЕТИИ“) არქიმანდრიტი დოროთე დბარი პირველი გვერდიდანვე გამოხატავს თავის უკმაყოფილებას ისტორიკოსთა მიმართ, რომ ისინი ისე ხატავენ სურათს, თითქოსდა, აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქრისტიანული არქიტექტურის მრავალი ძეგლი იგებოდა უცხოტომელების მიერ აფხაზების მონაწილეობის გარეშე (строились чужеземцами), ხოლო აფხაზები გულგრილად ხვდებოდნენ ქრისტიან მისიონერებს ბიზანტიიდან და საქართველოდან – წერს ის და აღნიშნავს, „წარსულში თვით აფხაზი ინტელიგენცია ეთანხმებოდა აზრს, რომ აფხაზეთში ყოველივე ქრისტიანული წარმოადგენდა უცხოტომელების შემოქმედებას, მათი აზრით, წარსულში აფხაზები მუდამ წარმართებად რჩებოდნენ ანდა ნომინალურად აღიარებდნენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას“.

დ. დბარისათვის „чужеземцы“ – უცხოტომელები ის ქართველებია, რომელნიც ათასწლეულის მანძილზე აგებდნენ აფხაზეთში ბრწყინვალე არქიტექტურის ტაძრებს, სასახლეებსა თუ ხიდებს, რასაც ადასტურებს მათ ნაშთებზე არსებული ქართულენოვანი წარწერები, რომელთაც ამჟამად საგულდაგულოდ შლიან, მაგრამ არქეოლოგები ქართულენოვნების ახალ და ახალ არტეფაქტებს პოულობენ. მათ შორისაა, როგორც ქვემოთაცაა აღნიშნული, დ.დბარის მშობლიურ გუდაუთის რაიონი.

დბარი უჩივის წყაროების ნაკლებობას, გამოთქვამს წუხილს, რომ „არ შემორჩა ამ დროის საკუთრივ აფხაზური წყაროები“, თითქოსდა, ისინი არსებობდა, მაგრამ ქართველებმა გაანადგურეს.

ჩვენ კი ვამატებთ, არასოდეს მე-19 ს-მდე ბუნებაში არ არსებობდა აფხაზური, ანუ აფხაზურენოვანი წყაროები, მით უფრო, აფსუურენოვანი.

კიდევ ერთხელ უნდა განვმარტოთ, რომ ტერმინი აფსუა ჩვენს მიერ გამოყენებულია არა ვინმეს დასამცრობად, არამედ ტექნიკური მიზნით, რათა ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ ძველი ანუ ქართულენოვანი აფხაზები და ახალი ანუ ადიღეურენოვანი აფხაზები.

კიდევ ერთხელ თუ ვიტყვით, ძველი ანუ ქართულენოვანი აფხაზები მენტალიტეტითა და თვითშემეცნებით განსხვავდებოდნენ ახალი ანუ ადიღეურენოვანი აფხაზებისაგან. დადგენილია, რომ ძველი აფხაზები – თავიანთი ეპოქის კახელების, ქართლების, მესხების, მარგველების თუ მეგრელების მსგავსად ერთიანი ქართული სამყაროს ნაწილს შეადგენდნენ მაღალი ცივი-

ლიზაციითა და შესაბამისი კულტურით, ხოლო ახალი აფხაზები, ენობრივად, სარწმუნოებითა და კულტურით სხვა მენტალიტეტს ატარებდნენ, თუმცა კი ისინი ქართველი ხალხის ყველაზე უახლოესი მონათესავენი არიან გენეტიკური მონაცემებით.

ეროვნული პოპულაციების დონეზე **ჰაპლოჯგუფი G2** ყველაზე ხშირად გვხვდება საქართველოში და ქართველების 39 %-ზე მეტი ამ ჰაპლოჯგუფს მიეკუთვნება. ქართველების Y-დნმ ასევე მიეკუთვნება ჰაპლოჯგუფებს: **J2** (32.5 %), **R1b** (8.6 %), **L** (5.4 %), **R1a** (4.2 %), **I2** (3.8 %)

<https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>

გენეტიკური მანძილით აფხაზებთან ყველაზე ახლოს მყოფი ეთნიკური ჯგუფი ქართველებია, მათი გენეტიკა თითქმის იდენტურია დასავლეთ ქართველების გენეტიკასთან.

В работе Олега Балановского и др. 2011 года распределение гаплогрупп у абхазов было следующим: **гаплогруппа G** – 56,9 %, **J2** – 13,8 %, **R1b** – 12,1 %, **R1a** – 10,3 %.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%85%D0%B0%D0%B7%D1%8B#%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

ახალ აფხაზებს გააჩნიათ თავიანთი საკუთარი იდენტობის გამომხატველი ზუსტი ტერმინი – აფსუა, რომელსაც ვიყენებთ, როგორც ითქვა, ადიღეურენოვანი აფხაზების აღსანიშნად.

ამასთანავე, ცნობილია, რომ ხალხი, რომელიც თავის თავს ამჟამად ასე უწოდებს, ანუ ახალი აფხაზები, სრული მონათესავენი არიან ქართველებისა გენეტიკურად, რაც ზემოთაც აღინიშნა.

აფსუები იმ ადიღეების მენტალური შთამომავლები არიან, რომელნიც რუსი ისტორიკოსის ტატიშჩევის სიტყვით, მის დროს ყუბანის ხეობიდან ჩასახლდნენ ქართულ („ოზეთა“) აფხაზეთში, ის წერს –

„Мингрелии Северная, которую турки и кабардинцы именуют Авхазос, наши древние именовали обезы... Ныне оной большую часть кубанцы наполняют.» (В. Н. Татищев, история Российская, I, М.-Л. 1962, გვ. 171).

<https://javakhishviliinstitute.wordpress.com/wp-content/uploads/2009/06/ratiani-3.pdf>

<https://a-salpagarov.blogspot.com/2013/12/1700-1680.html>

ამის მიზეზი, როგორც აღინიშნა, არის ის, რომ ადილეურენოვანი ტომები, რომელნიც აფხაზეთში ჩრდილოკავკასიიდან ჩამოსახლდნენ, გაცილებით მცირერიცხოვანნი იყვნენ, ვიდრე მათ მიერ დამორჩილებული მკვიდრი ქართული მოსახლეობა, ამიტომ მკვიდრი ადგილობრივების ასიმილირება მათ მხოლოდ მენტალიტეტით შეძლეს, ხოლო გენეტიკა უცვლელი დარჩა.

აბაზებისა და სხვა ადილე ტომებმა ბრძოლებით შეძლეს სამეგრელოს ჩრდილოეთი ნაწილის (ანუ ამჟამინდელი სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის) დაპყრობა და აქაური მკვიდრი მოსახლეობის დამორჩილება. მათი ნაწილი აფხაზეთში დარჩა, ხოლო ნაწილი უკანვე, ყუბანის ხეობაში დაბრუნდა, რაზეც ტატიშჩევიც მიუთითებს.

მის დროს აფხაზთა სამთავრო სამეგრელოს სამთავროს ჩრდილოეთ ნაწილად განიხილებოდა, სადაც (სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში) მის ეპოქაში, მე-17 ს. და მე-18 ს. დასწყისში ჩასახლდნენ აბაზა ტომები ყუბანის ხეობიდან, ნაწილი კი უკან დაბრუნდა.

ეს ქართული მკვიდრი დაბალი ფენა გაცილებით მრავალრიცხოვანი იყო, ვიდრე მათი ზედაფენა ანუ ადილეველები. ეს გენეტიკურადაც აისახება. კერძოდ, ახალი აფხაზების გენეტიკური ჰაპლოჯგუფები იგივეა, რაც ძირითადად ქართველებისა. მცირერიცხოვნების მიუხედავად ზედა ადილეურმა ფენამ შეძლო დაბალი მრავალრიცხოვანი ფენის სრული ასიმილირება ენობრივად და მენტალურად, მაგრამ ისინი ჩვენი გენეტიკური მონათესავენი არიან.

მე-17 ს-ის შემდეგ, რაც ყუბანელმა ადილეველებმა, ძირითადად აბაზი-ნებმა ანუ ადილეურენოვანმა ხალხმა, დაიპყრო სამეგრელოს მიწა-წყლის ჩრდილოეთი ნაწილი (ცხუმიდან ენგურამდე), აქ ჩამოყალიბდა ორფენოვანი ანუ ორშრიანი საზოგადოება, ზედა დამპყრობელი მაღალი ფენა გაბატონდა უფრო მრავალრიცხოვან დაბალ, ანუ ადგილობრივ მოსახლეობაზე, რომელიც შესაბამისად, დაბალ ფენად გადაიქცა, ამის შემდეგ დაიწყო ასიმილირება ზედა ადილეური ფენის მიერ დაბალი ფენისა (ასიმილირების დროს დაბალი ფენის ინდივიდი ითვისებდა მაღალი ფენის ენასა და კულტურას).

უფრო მეტად კი, მიმდინარეობდა დაბალი ფენის ღირებულებათა სისტემების შეცვლა, იცვლებოდა კულტურის მოდელები, დაბალი ფენა იღებდა გაბატონებულის კულტურის მოდელს, ზოგჯერ შედიოდა კიდევ გაბატონებულთა (მადომინირებელთა) სტრუქტურებში, ამით იცვლებოდა მისი სოციალური იდენტობა, უკვე თვითონ ის ხდებოდა ზედაფენის წევრი და ქვედა ფენის წევრზე გაცილებით მაღლა მდგომი, ზემდგომი.

ასე ხდებოდა, ძირითადად მე-20 საუკუნემდე.

მე-20 საუკუნეში, ბოლშევიკების დიქტატურის დამყარებისას, აფხაზეთში ქართველთა ასიმილირებას უკვე მიეცა ძალადობრივი სახე, თვითონ ცეკას მდივანი მგელაძე აღნიშნავდა, რომ აფხაზეთში ყველა, ნებისმიერი სტრუქტურისა და ორგანიზაციის უფროსი მხოლოდ აფხაზი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ქართველი მისი ზედამხედველობის ქვეშ მომუშავე.

<https://www.yuga.ru/articles/society/8530.html>

აკაკი მგელაძე ამის შესახებ სწერდა სტალინს -

Свое время Лакоба и его единомышленники поступали таким образом: **наркомати и руководителями республиканских учреждений они выдвигали, как правильно, абхазов, а их заместителями – грузин.**

Абсолютное большинство этих абхазов было совершенно неграмотно, вплоть до того, что не умело подписываться. Всю практическую работу в наркоматах и в республиканских учреждениях приходилось вести заместителям наркомов или заместителям руководителей республиканских учреждений... Тускадзе считает себя абхазом, хотя он имеретинец, Ласуриа тоже считается абхазом, хотя он мегрел. Таких считавших себя абхазами людей в Абхазии немало.

<https://matiane.wordpress.com/2013/04/22/report-to-stalin-on-abkhazia/>

ეს აფხაზური ეთნოკრატია აიძულებდა ქვემდგომ ქართველებს თავიანთი თავი აფხაზებად გამოეცხადებინათ,

არსებობდა სხვა მეთოდებიც, მაგალითად, როგორც მიიჩნევა, აფხაზების ჯარიდან, ანუ სავალდებულო სამხედრო მოვალეობიდან გათავისუფლების უფლება, უმაღლეს სასწავლებლებსა და უმაღლეს თანამდებობებზე ეთნიკური „აფხაზ-აფსუას“ უპირობოდ დასმის უფლება და სხვა, რაც მიმზიდველი იყო ქართველებისათვის, რათა აფხაზებად ჩაენერათ თავიანთი შვილები და სხვა.

საერთოდ, აფხაზეთში არსებობდა გარემო, რომელიც ყოველმხრივ ხელს უწყობდა „აფხაზებს“ ყოფილიყვნენ დომინანტები საზოგადოებაში, რაც ფაქტია, და ამ ფაქტების უარყოფა შეუძლებელია.

ასე რომ, ქართველები მოჩვენებითი ნებაყოფილობით იღებდნენ დომინანტი აფხაზების ენას და კულტურას. სინამდვილეში კი ქართველთა გააფხაზება შედეგი იყო ჯგუფთა შორის არსებული რეალური უთანასწორობისა.

უკვე მე-20 ს. შუა წლებიდან, საბოლოო ჯამში, ნათელი გახდა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების კვალდაკვალ, აფსუა დომინანტ ფენას, ანუ „აფხაზებს“ უნდა ჰქონოდათ უფრო განვითარებული კულტურა, ვიდრე დაბალ, ადგილობრივ ქართულ ფენას, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ თვით აფხაზეთში ისტორიულად ქართული კულტურა (მწერლობა, არქიტექტურა, საეკლესიო ფერწერა, მუსიკა და სხვა) საუკუნეთა მანძილზე იყო რეალურად არსებული კულტურა, ხოლო დომინანტი აფსუების უმწერლობო კულტურა პრიმიტიული. ამ რეალობამ წარმოშვა მოთხოვნილება ქართული კულტურის მითვისებისა, ანუ, ძველქართული, მათ შორის სახელმწიფოებრივი და საეკლესიო კულტურის აფსუათა მიერ მისაკუთრებისა. იმ შემთხვევაში, თუკი შეძლებელი იყო რაიმე არტეფაქტის მისაკუთრება (ვთქვათ, ქართული წარწერის გამო), ის უკვალოდ ნადგურდებოდა (აშკარა ძეგლებიც კი გაანადგურეს_ ბედიას, ლიხნის, ილორის თუ სხვა ტაძრების ქართული წარწერები და ფრესკები).

აფხაზეთში ქართველთა ეთნონმენდის შემდეგ, 1993 წლიდან კიდევ უფრო გამძაფრდა აფსუა ეთნოკრატიის ბრძოლა ძველი ქართული კულტურისა და აფხაზეთის ქართული საეკლესიო წარსულის მისათავისუფლებლად და აფსუურად გამოცხადებისა.

ამ მიზნითაა დაწერილი დბარის ნაშრომი.

როგორც ითქვა, ეთნოკრატიულ საზოგადოებაში, ზედა, გაბატონებული ეთნოსი, თავის კულტურითაც ცდილობს, დაქვემდებარებული ეთნოსის ასიმილირებას, მაგრამ ამისათვის, ყველაზე მცირე, საჭიროა, რათა ზემდგომი ეთნოსის კულტურა ხარისხობრივად თუ სიძველით უმჯობესი იყოს ქვედა ეთნოსის კულტურაზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაბატონებული ეთნოსის პრივილეგიერებულ მდგომარეობას საფრთხე დაემუქრება ქვეყნის შიგნით, ხოლო უცხოთა თვალში ნაკლებ ლეგიტიმური იქნება.

ისტორიულად, უკვე მე-17 საუკუნიდან, მმართველობის ფორმა აფხაზეთში იყო პრიმიტიული ეთნოკრატია, ზედა ადიღე-აფსუების გამარჯვებული ფენა (შეკავშირებული მათზე დაქვემდებარებულ მცირერიცხოვან ადგილობრივ ძველქართულ (ანუ აფხაზ) თავად-აზნაურებთან), იქვემდებარებდა ადგილობრივ უმრავლესობას, მათ მიერ დამორჩილებულ მოსახლეობას ისინი უწოდებდნენ აგირუას, აგურს, ანუ მეგრელ-გურულს (გურჯს), რაც ამავე დროს ნიშნავს მათებურად „მონას“, ანუ საზოგადოება შედგებოდა ზედა (ადიღე) და ქვედა (აგირუა) ფენისაგან.

მე-17 საუკუნიდან აფხაზეთში ხელისუფლება მიტაცებული იყო აფსუა ეთნოსის მიერ, მმართველობის ეს ფორმა, შეიძლება ითქვას, დაკანონდა მე-20 საუკუნეში, რაც მოახსენა კიდევ, როგორც აღინიშნა, ცეკას მდივან-მა სტალინს – В свое время Лакоба и его единомышленники поступали таким образом – наркомами и руководителями республиканских учреждений они выдвигали, как правильно, абхазов, а их заместителями – грузин.

<https://matiane.wordpress.com/2013/04/22/report-to-stalin-on-abkhazia/>

ზედაფენის ხელში მტკიცედაა მოქცეული პოლიტიკური, სამართლებრივი, ეკონომიკური თუ საორგანიზაციო ძალაუფლება.

ასევე იყო აფხაზეთში მე-17 საუკუნიდან ვიდრე რუსების შემოსვლამდე.

მე-19 ს-ში რუსებმა აფხაზეთი (აფსუური) ზედაფენის უმრავლესობა მუხაჯირების სახით ოსმალეთში გადაასახლა, დარჩენილ ქვედაფენას, ანუ აგირუებს, მიზანმიმართულად ჩაუნერგეს აფსუური თვითშეცნება, პრორუსული ორიენტაციის ერთგულება და ქართველთმოდულობა (მაგალითად, ახალი ათონის სასულიერო სასწავლებელში, სადაც ლაკობა აღიზარდა) . საფუძველი ჩაუყარეს ახალი აფხაზების, ვითარცა ახალი ხალხის ჩამოყალიბებას.

მე-20 საუკუნეში ეს პროცესი, ცეკას მდივნის ა. მგელაძის სიტყვით, გააგრძელა ლაკობამ.

ეთნოკრატია აფხაზეთი მმართველობის ნორმალურ ფორმად გადაიქცა. აფხაზეთის ყველა სახელმწიფო დაწერებულებას, ფაბრიკა-ქარხნებს, სამინისტროებს, განყოფილებებს და ყოველგვარ მმართველობით ორგანოს ხელმძღვანელობდნენ მხოლოდ აფსუა მინისტრები და უფროსები.

აფხაზი ეთნოკრატების ქმედების შემდეგი საფეხური (მე-20 ს. შუა წლებიდან) იყო ძალაუფლების მოპოვება საეკლესიო სფეროშიც, რადგანაც აღმოაჩინეს, რომ აფხაზეთის ეკლესია ერთ-ერთი ნაწილი იყო საქართველოს ეკლესიისა, რისი შეცვლაც დაისახეს მიზნად.

იმ დროს, უკვე მე-20 ს. 80-იანი წლებიდან, აფხაზი ეთნოკრატები რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, გაირკვა, რომ მათ აფსუა ფენაში ნაკლებად იყო საეკლესიო ინსტიტუციური მოწყობის შესაბამისი კადრები (აფსუა მორჩილები, დიაკვნები, აფსუა მღვდლები, ეპისკოპოსები, რომელთაც გააბატონებდნენ ადგილობრივ ანუ მეგრულ-სვანურ მრევლზე), ამიტომაც გადაწყვიტეს, საკითხი პოლიტიკოსებს მოეგვარებინათ უმაღლეს ანუ მოსკოვის დონეზე.

შესაბამისი მუშაობა, როგორც აღნიშნული იყო, გააქტიურეს 1989 წლიდან, მას შემდეგ, რაც ამ წელს თბილისში 9 აპრილის ტრაგედიის გამო ქართველობამ ანტიიმპერიული მრისხანება გაბედა.

ამის შემდეგ უკვე ღიად გადაწყდა აფხაზეთის ქართული საეკლესიო წარსული მიეკუთვნებინათ აფსუებისათვის, ჩანს, შესაბამისი პროგრამით აღზარდეს მოსკოვის სასწავლებელში დ. დბარი და დააცვეცინეს დისერტაცია.

რაც შეეხება ენობრივ საკითხს, რეალურად, ჩვენს თანამედროვე აფხაზეთში მოსახლეობის საოჯახო და შიდა ურთიერთობის ნამდვილი ენაა არა აფხაზური (აფსუათა ენა), არამედ მეგრული, მაგრამ აქ მეგრული ენა არის დაფარული, აკრძალული და ფარულად მოსახმარი. ამ მხრივ თანამედროვე აფხაზეთში შექმნილი მდგომარეობა მიაგავს ცნობილი ენათმეცნიერის ლიულიეს მიერ ჯიქეთში დაფიქსირებულ ენობრივ ვითარებას. მისი სიტყვით, ჯიქეთში ფარულად მოიხმარებოდა დაბალი ფენის ენა, რომელიც აკრძალული იყო და, აქ საზოგადოებრივი საჭიროებისათვის ადიღეური ენა გამოიყენებოდა.

ამის მიზეზი ის იყო, რომ აფხაზეთის დაპყრობამდე, ადიღეელებმა დაიპყრეს ჯიქეთი, მისი მკვიდრი მოსახლეობა დაბალ ფენად გადააქციეს, რომლის ენაც დაიფარა და აიკრძალა, მაგრამ ლიულიემ ეს ფაქტი აღწერა, ასევეა ამჟამინდელ აფხაზეთშიც, აქაც მოსახლეობის უმრავლესობა, ძირითადი ნაწილი, ასიმილირებული ქართველებია შესაბამისი მეგრული ენით, რომლიც დაფარული და აკრძალულია საზოგადოებრივი ურთიერთობისას.

ჩვენ ადრეც ვწერდით – „სამეგრელოს დაპყრობამდე, ანუ მე-15 და მე-16 საუკუნეებში, ადიღეელებმა დაიპყრეს ჯიქეთი.

ჯიქეები, რომელნიც ისტორიულად ძველთაგანვე მკვიდრნი არიან შავი ზღვისპირეთისა, დაპყრობილ და დამორჩილებულ იქნენ ადიღე-აფსარების მიერ.

ამას მიუთითებს ის, რომ ჯიქეები გვიან (მე-18-19) საუკუნეებშიც კი ოფიციალურად და საჯაროდ ადიღეურ აფხაზურ ენაზე საუბრობდნენ, ხოლო დამალვითა და შიშით – საკუთარ ენაზე, რომელსაც აფხაზები უწოდებენ „ასაძიპსუსა“.

რუსი გენერალი ი. ფილიპსონი, რომელიც დიდხანს მსახურობდა კავკასიის არმიის და კარგად იცნობდა ჯიქებს, წერს – „ამ ხალხს, რომელიც სუფთა აფხაზურ ენაზე ლაპარაკობს, აქვს თავისი საკუთარი ენა – ასაძიპსუა, რომელიც არ ჰგავს არც აფხაზურს და არც ადიღეურს, ის თანდათან ეძლევა დავიწყებას, იმით ხანდახან მხოლოდ დაბალი ფენის წარმომადგენლები საუბრობენ და ისიც თითქოსდა მოპარვით, სხვა ხალხისგან დამალულად“

(А. Н. Генко, Фонетические взаимоотношения абхазского и абазинского языков. Труды Абхазского института языка, литературы и истории. XVIII, 1957, Сухуми. стр. 188)

(იქვე, გვ. 374).

<https://bit.ly/4jwCzdB>

ბლაჟბა ვარაუდობს, რომ ასაძიპსუა, თითქოსდა, აფხაზური ენის დიალექტი იყო, მაგრამ თვით ავტორი ცნობისა – ფილიპსონი, კარგი მცოდნე ჯიქებისა, გარკვევით წერს, რომ ასაძიპსუა არ წააგავდა არც აფხაზურს და არც ადიღეურს.

ჯიქების არააფხაზური ენის არსებობა ამტკიცებს იმ აზრს, რომ ეს ტომი არ იყო წარმომავლობით აფხაზური და ის ასეთი გახდა მხოლოდ ადიღე-ჩერქეზული დაპყრობის შედეგად. გააფხაზების შემდგომ ამ ტომს „საძები“ ეწოდა. ჯიქეთის დაპყრობის შემდეგ ადიღეურმა ტომებმა დაიპყრეს საკუთრივ აფხაზეთი, შემდგომ კი შეუტიეს ოდიშს, ჩამოაჭრეს მას აყვავებული მიწა-წყალი ენგურამდე. ამ დაპყრობის შესახებ უწყვეტილად ლაპარაკობდნენ მოგზაურები და მისიონერები მე-19 ს-მდე (ლამბერტიდან შარდენამდე). აბაზების შესაკავებლად ლევან II დადიანმა და ეპისკოპოსებმა ააგეს დიდი კედელი (ე. წ. აფხაზეთისა), მაგრამ ჩერქეზ-აბაზების შემოტევა ვერ შეაჩერეს. აბაზების გაბატონების შემდგომ ახლა უკვე ადგილობრივი მეგრული ენა გახდა დამალულად და დაფარულად მოსახმარი, რამეთუ ქვეყნის მკვიდრი მეგრელები ყმებად და მონებად აქციეს და „აგირუები“ უწოდეს. მე-19 ს-ის დასაწყისში მთელ შავი ზღვისპირეთში, თანამედროვე სოჭი-ტუაფსეს რაიონებშიც, ახალი ომებისა და დაპყრობების კვალი აშკარა იყო. ი. ლუკიისკი წერდა – „И в настоящее время разноплеменность и следы недавнего завоевания очень заметны в этом участке“ (იქვე, გვ. 374).

აფხაზეთში გაბატონების შემდგომ, როგორც საერთოდ ეს ხდება, დაპყრობათა შედეგად წარმოშობილ ახალ მოსახლეობასაც „აფხაზები“ უწოდეს (ისე როგორც ძველი ეგვიპტელების ქვეყანაში მცხოვრებ არაბებს ამჟამად „ეგვიპტელები“ ეწოდებათ, ხოლო ძველი ასირიელი ხალხის ქვეყანაში მცხოვრებ არაბებს – „ასირიელები“ და ა. შ.), მაგრამ ნამდვილი სამშობლო ახალი ე. წ. „აფხაზებისა“, ანუ აფსუებისა, ჩრდილოკავკასიის ველებია, სადაც ამჟამადც მცხოვრები აფხაზების ენას აფსუა ბიზშვა ეწოდება.

<https://bit.ly/4jwCzdB>

მაშასადამე, ადიღურენოვანი აფსუების, ანუ ახალი აფხაზების ჯგუფები, უკვე მე-17 საუკუნიდან სათავეში უდგანან აფხაზეთში არსებულ მმართველობით სისტემას – ეთნოკრატიას, მაგრამ მათ არ გაჩნიათ საკუთარი ძველი, ისტორიული კულტურის დამადასტურებელი რაიმე ძეგლი

ანდა არტეფაქტი, ამიტომაც ყოველი ღონით ცდილობენ ძველი აფხაზების (ანუ აფხაზეთის ქართულენოვანი მკვიდრი მოსახლეობის) კულტურის მისაკუთრებას.

დავუბრუნდეთ **ღბარის** ნაშრომს,

ქართულენოვანი აფხაზი მეფეები

ღბარს მიაჩნია, რომ ერთადერთი შემორჩენილი „აფხაზური წყარო“ აფხაზ „მეფეთა დივანი“. სინამდვილეში, ისაა ქართულენოვანი წყარო, მაშასადამე, ქართველთათვის შედგენილი, რადგანაც მისი მკითხველისათვის „აფხაზი მეფეები“ იყვნენ არა აფსუბი, არამედ ქართველები, ამასთანავე ეს „დივანი“ პოლიტიკური მიზნისათვის საგანგებოდ შედგენილი ნატყუარი დოკუმენტია და კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, ისაა აფხაზ და არა აფსუა მეფეთა დივანი.

ღბარს „აფხაზთა მეფეები“ აფსუათა მეფეებად მიაჩნია, მაგრამ წყაროები მიუთითებს, რომ ისინი (აფხაზი მეფეები) იყვნენ მთელი იმჟამინდელი ქართველი ხალხის სისხლხორცი, ეროვნული წინმძღვრები, რჩეულები, არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართლში, კახეთში, ჯავახეთში და სხვაგან, რასაც მიუთითებენ, როგორც ითქვა, წყაროები.

ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ქართლის ცხოვრების ცნობა ბაგრატ მე-3-ის შესახებ, რომ ის იყო ვახტანგ გორგასლის მემკვიდრე. ის წერს – „**შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასლისა არავინ გამოჩენილ არს სხვა მსგავსი მისი დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა გონებთა**“ (ქ. ც. 1. 1955, გვ. 282).

თუ რა უდიდესი განსხვავებაა აფხაზ და ე.წ. „აფსუა მეფეთა“ შორის, მოვიყვანოთ უტყუარი წყაროები, ეკლესიათა კედლების ძველი წარწერები, რომელთა მიხედვითაც, აფხაზი მეფეები იყვნენ ქართველი ხალხის ეროვნული მეფეები საქართველოს ყველა კუთხეში – კახეთში, შიდა ქართლსა თუ ჯავახეთში,

მაგალითად, განვიხილოთ აფხაზეთიდან შორს, იმჟამად ქართლის გულში, ახლანდელ გორთან (ცხინვალთან) მდებარე ერედვის ეკლესიის 906 წლის ქართულენოვანი წარწერა.

ამ წარწერიდან მკაფიოდ ჩანს, რომ ქართველობა ქვეყნის ცენტრშიც კი საკუთარ, ეროვნულ გმირად მიიჩნევდა აფხაზთა მეფე კონსტანტინეს, რადგანაც ის მხნე ქმედებებით აერთიანებდა საქართველოს, დილით მას ალავერდში ულოცია, საღამოს ქართლის გულში (ბრეძაში, ატოცთან) ჩასულა, ანუ ერთ დღეში ასობით კილომეტრი გაუვლია, მეორე დღეს კი კვლავ საომრად უკან დაბრუნებულა უკვე კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში და იქ ვეფხინის ციხე გაუთავისუფლებია ჰერეთის, ანუ შაქის, ჯერ კიდევ მონოფიზიტი მეფის ბატონობისაგან.

ერედვის ეკლესიის სამხრეთის ფასადის მრგვალ სვეტზე მოთავსებულია დათარიღებული სამშენებლო წარწერა:

„სახელითა ღმრთისათა, მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა და, მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობელისათა, წმიდისა გიორგისითა,

ხელმწიფობასა ღმრთივ დამყარებულისა წმიდისა კონსტანტინე მეფისასა, რომელმან ბრძანა და ჩავიდა ჰერეთს შიგან, ჰერეთა მეფე გააქცია და მუნით მშვიდობით იქცა. ცისკრად ალავერდს ილოცა; მწუხრი ბრეძას გადაჰხთა. მეორედ კულა ავიდა, ვეჯინისა ციხე დალენა.

ქართლს შინა უფლობასა ტბელისა ივანესა, მთავარეპისკოპოსასა სანატრელისა ყ სა, ჯვრითა მისითა, განზრახვითა ნიქოზელისა სანატრელისა სტეფანე ეპისკოპოსისა და ძალითა შეწევ-ნითა მოყუასთა და მეთეოდორე თაფლასძემან დავდე საძირკველი, ლენი იყ-ნეს ხფი ქრონიკ“ (შიდა ქართლი, პატარა და დიდი ლიახვის ხეობების არქიტექტურული მემკვიდრეობა, ტ. I, გვ.60, თბ., 2002. https://ka.wik.ipedia.org/wiki/ერედევის_ბაზილიკა)

ამ წარწერიდან ჩანს, რომ ქართული სამყარო გახარებული იყო აფხაზთა მეფე კონსტანტინეს გმირობით, რომელმაც „ჰერეთა მეფე გააქცია“ და გაათავისუფლა კახეთის ვეჯინის ციხე. მისი ენერგიულობითა და მორწმუნეობით აღტაცებულია ხალხი (აფხაზთა მეფე კონსტანტინე III (893-922), რადგანაც მან სამხრეთ კახეთი გაათავისუფლა მონოფიზიტებად მიჩნეულ ჰერეთა მეფეებისგან. ასეთ ენერგიულ მეფედ შემდგომში დავით აღმაშენებელი მიაჩნდათ.

აფხაზთა მეფეს ქართლში უბრალოდ „ჩვენს მეფეს“, „წმიდა მეფეს“ უწოდებდნენ.

ასევე, მთელ საქართველოში საკუთარ, ეროვნულ გმირ მეფედ მიიჩნეოდა **ლეონ III** – აფხაზთა მეფე (957-967). ქართლის გამგებელი და იმჟამინდელ კახეთშიც აღიარებდნენ აფხაზთა მეფის უზენაესობას.

ლეონ III იყო საქართველოს გაერთიანებისათვის მხნე მებრძოლი.

ის უყვარდა ქართველ ხალხს, ამიტომაც ჯავახეთშიც კი ხალხი ევედრებოდა უფალ ღმერთს, რათა ედიდებინა მათი მეფე ლეონი. ეს ჩანს კუმურდოს ეკლესიის 964 წლის წარწერიდან -

„...შეწევნითა ღმრთისაჲთა. იოვანე ეპისკოპოსმან დადვა საძირკველი ამის ეკლესიისაჲ ჴელითა ჩემ ცოდვილისა საკოცრისაჲთა, **ლეონ მეფისა ზჴ, ადიდე ღმერთმან**. ქრონიკონსა რჰდ (თუესა მაისსა ა, დლესა შაფათსა, ა მთუარისასა. ერისთვობასა ზუიასსა: ესე ბალავარი მან დადვა: ქრისტე, შეენიე მონასა შენსა. ამენ“. ამის მიხედვით, კუმურდოს ტაძარი აუშენებია იოანე ეპისკოპოსს ლეონ აფხაზთა მეფის დროს, 964 წელს, ადგილობრივი ხელისუფლის ზუიას ერისთავობისას. ტაძრის ხუროთმოძღვარი ყოფილა საკოცარი.

<https://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%9B%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%93>

მსგავსადვე, ქართველი (ქართულენოვანი) ხალხი ადიდებდა თავის, ანუ აფხაზთა მეფე გიორგი მე-2-ს.

ძველი, ანუ ქართულენოვანი აფხაზების მეფე გიორგი მე-2-მ (922-957) იმჟამინდელ გუდაუთის რაიონში მე-10 საუკუნის დასაწყისში სოფელ ხუაფ-

ში (ხოფში) ააგო ეკლესია თავისი ხალხისათვის და მის კედელზე ამოკვეთა ქართული ასომთავრულით წარწერა, რათა წმიდა ნიკოლოზი ყოფილიყო ქრისტეს წინაშე მისი ახალდაბადებული ქალიშვილის გურანდუხტის მეოხი. უფალ ღმერთს მე-10 ს. დასაწყისში გუდაუთის რაიონში ქართულ ენაზე ავედრებდნენ ახალდაბადებულ გურანდუხტს, რომლის ვაჟმა ბაგრატ მე-3-მ მართლაც გააერთიანა საქართველო.

გუდაუთის ამ წარწერის მნიშვნელობა ისაა, რომ კარგად გვაჩვენებს განსხვავებას ახალ და ძველ აფხაზებს შორის

ამ ქართული წარწერიდან ჩანს, რომ გუდაუთის რაიონის ძველი ანუ ქართულენოვანი აფხაზები ათასი და მეტი წლის წინაც კი სიტყვით და საქმით საქართველოსა და მის ეკლესია-მონასტრებს აშენებდნენ და საქართველოს მთლიანობას უდებდნენ საფუძველს.

ამ მხრივ ისინი, ანუ ძველი ქართულენოვანი აფხაზები, მკვეთრად განსხვავდებიან ახალი ანუ ადიღეენოვანი აფხაზებისაგან, ამ შემთხვევაში დ. დბარის სახით, რომელიც პირიქით, საქართველოს დამლისათვის და ძველი აფხაზების ისტორიის წასაშლელად იღვწის.

აფხაზეთში ამჟამინდელ გუდაუთის ს. ხუაფის (ხოფის) ეკლესიის წარწერა

„[ქ] აღ(ა)შ(ე)ნა წ(მიდა)ჲ ე [სე ეკლესიაჲ] [...] მ(ა)მ(ადმ)თ(ა)ვ(ა)რმ[ან], [...] მ(ე)ფ(ო)ბ(ა)სა გ(იორგ)ჲ(ს)სა, /ოდ(ე)ს / [გ(უ)რ(ა)ნდ(უ)ხტ] [დაი]ბადა , [... ..] მ(ი)სსა. წ(მიდა)ო ნ(ი)კ(ო)ლ(ო)ზ, მ(ეო)ხ ყყავ წ(ინაშ)ე ქ(რისტჳ)სა.“

ამჟამინდელ გუდაუთა-გაგრა-ბიჭვინთის რეგიონში დაბადებული აფხაზთა მეფის ასული გურანდუხტი, ეს სასიხარულო მოვლენა იყო არა მხოლოდ მისი მამისათვის, არამედ სრულიად საქართველოსათვის, რადგანაც ამ გურანდუხტის ვაჟმა გააერთიანა საქართველო, ეს იყო აფხაზთა დიდი მეფე ბაგრატ მესამე, რომელიც, როგორც ითქვა, მემატიანის მიერ ვახტანგ გორგასლის პოლიტიკურ მემკვიდრედ მიიჩნევა – ქართლის ცხოვრება მის შესახებ წერდა „შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასლისა არავინ გამოჩენილ არს სხვა მსგავსი მისი დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა გონებთა“ (ქ. ც. 1, გვ. 282).

აფხაზთა მეფეები – სრულიად საქართველოს ხალხისათვის ეროვნული მეფეები იყვნენ, რის სამომხმელო წარწერები დღესაც იკითხება ძველი ეკლესიების კედლებზე.

მაგალითად, ქართველთათვის ნაციონალური, ე.წ. „აფხაზ მეფეთა“ სადიდებელი წარწერები საქართველოს გულში – ატენის ეკლესიასა და სხვადასხვა კუთხეთა ეკლესიების კედლებზეა ამოტვიფრული, თუ არას ვიტყვით სხვა წერილობით ძეგლებზე.

ამის მიზეზი იყო ის, რომ სახელი „აფხაზი“ ძველ საქართველოში იგივე იყო, რაც სხვადასხვა კუთხის ქართველთა აღმნიშვნელი ტერმინები – კახელი, ჯავახი, კლარჯი, მეგრელი თუ მარგველი, რაც გამოკვლეული აქვს ნიკო ბერძენიშვილს და ადვილი მისახვედრია ყოველი ადამიანისათვის, ვინც იცნობს ისტორიული აფხაზეთის წარსულს და მისგან დარჩენილ წერილობით წყაროებსა და არტეფაქტებს.

ენობრივი განსხვავება ძველ და ახალ აფხაზთა შორის „აფხაზურენოვანი“ ბიჭვინთური საბუთები

თავის ნაშრომის დასაწყისშივე დბარი ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ის წუხს იმის გამო, რომ თითქოსდა, ბიჭვინთური საბუთები აფხაზურენოვანი იყო, რომელიც ქართველმა მომხდურებმა განადგურეს მე-17 საუკუნეში.

საბედნიეროდ, ბიჭვინთური საბუთების მნიშვნელოვანი ნაწილი დღემდეა შემონახული და დაცული სხვადასხვა საცავში და მრავალია გამოცემული. ესენია როგორც სამართლის ძეგლები, ისე წმიდა სახარებანი და საეკლესიო დანიშნულების ხელნაწერები, ცხადია, ყველა ქართულენოვანი და არა ე.წ. „აფხაზურენოვანი“.

აფხაზეთის ხელნაწერების ქართულენოვნებას და საერთოდ მათ არსებობას ჩქმალავს დბარი, რათა მკითხველი ვერ ჩასწვდეს საქმის არსს, ამასთანავე, მას არც კი შეუძლია აფხაზეთიდან გამოსული ასეულობით საეკლესიო და საერო საბუთის გამოყენება თავისი ნაშრომისათვის, რადგანაც არ ფლობს ქართულ ენას.

ქართული ენის ცოდნის გარეშე კი შეუძლებელია აფხაზეთის საეკლესიო ცხოვრების აღწერა. როგორც ითქვა, აფხაზეთის ასეულობით პირველხარისხოვანი საეკლესიო საბუთი არსებობს და მათი გამოყენება აუცილებელია.

მისი სიტყვით, ბიჭვინთის აოხრების შემდეგ ბიჭვინთის საბუთების ნა-

წილი გადამალული იქნა აფხაზეთის სხვა ეკლესია-მონასტრებში, ნაწილი კი გადატანილ იქნა გელათის მონასტერში, სადაც მათ გაეცნო ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი მე-3 და იერუსალიმელი პატრიარქი დოსითეოსი (ნოტარიუსი).

დბარი მკითხველს განაწყობს, თითქოსდა, აფხაზური წყაროები კი არსებობდა, მაგრამ ქართველებმა ანდა სხვებმა გაანადგურეს.

ამ სიცრუის სამტკიცებლად მოჰყავს ბედიელი ეპისკოპოსის მე-17 საუკუნის განცხადება, რომ ძველი მატთანეები თურქებმა გაანადგურეს, [Федот Елчин, с. 213-214]. მაგრამ ბედიასა და ყველა სხვა კათედრაზე, მათ შორის ბიჭვინთასა და მთელ იმუამინდელ აფხაზეთში, მხოლოდ ქართული წერილობითი ძეგლები არსებობდა და არა ე. წ. აფხაზური, რადგანაც ბედიის ეკლესიის უამრავი საღვთისმსახურო წიგნი და ასევე იქაური წერილობითი წყაროები მხოლოდ ქართულენოვანია, ისინი მოღწეულია, როგორც მოღწეულია აფხაზეთის საკათალიკოსოს უამრავი ხელნაწერი და ისინი მხოლოდ ქართულენოვანია.

ჩვენ იძულებული ვართ ხშირად მოვახდინოთ აპელირება ფაქტისა, რომ აფხაზეთში ყოველგვარი წერილობითი ნამუშავენი მხოლოდ და მხოლოდ ქართულენოვანი იყო, რადგანაც სწორედ ამ ფაქტს მიზანმიმართულად მალავს რუსული გამოცემები და საიტები, ამიტომ აფხაზეთის საკითხზე მომუშავე მრავალი სპეციალისტისათვისაც კი ეს ფაქტი უცნობია, არადა, ტაბუდადებულია, ქართული მხარე კი მას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს. ფაქტი აფხაზეთის ქართულენოვნებისა ძალზე მნიშვნელოვანია და საყურადღებო.

მაშასადამე, ბედიელი ეპისკოპოსი თურქების შემოსევისას ქართული წყაროების განადგურების გამო წუხდა.

ასეთი განცხადებებით დბარი მკითხველს შთაბეჭდილებას უქმნის, თითქოსდა, აფხაზები მე-17 საუკუნეში იყვნენ მსხვერპლი რაღაც აოხრებისა, ამასთანავე, განაწყობს მკითხველს, რომ ამოხრებლები ქართველები იყვნენ, რომელთაც მაგალითად, ბიჭვინთაში აფხაზურენოვანი საბუთები მოსპეს.

სინამდვილეში, მომხდურები იყვნენ ჯიქები ანუ ადილე-ჩერქეზები, აბაზინები და სხვა მთიელები, რაც ასახულია ქართულ წყაროებში.

მაგალითად, ქართლის ცხოვრება იძლევა ცნობას, რომ მე-16 ს. 60-იან წლებში აფხაზეთის საკათალიკოსო ცენტრის ჯიქებისაგან (უცხოტომელ მოხრებელთაგან) გადასარჩენად ქართველი ეპისკოპოსებიც კი იბრძოდნენ (თვით გურიიდანაც კი) ბიჭვინთის ჩრდილოეთით (გაგრის იქით, ჯიქეთში) (იხ. ქვემოთ შესაბამისი პარაგრაფი).

თუ რაოდენ უდიდესი განსხვავება იყო „ძველ აფხაზებსა“ და „ახალ აფხაზებს“ შორის, ამას გვაჩვენებენ ძეგლები და არტეფაქტები.

ყველა მასალა ღალადებს, რომ „ძველი აფხაზები“ ქართულენოვანი ხალხი იყო და ერთგული შვილები საქართველოს წმიდა ეკლესიისა, რომლის განუყოფელი ნაწილიც იყო, ყურადღება მივაქციოთ, ქართულენოვანი აფხაზეთის საკათალიკოსო. მის ქართულენოვნებას მოხერხებულად მალავენ რუსული საერთაშორისო საიტები, მკვლევრებთან ერთად.

მოღწეულია აფხაზეთის საკათალიკოსოდან გამოსული ასობით პირ-ველხარისხოვანი ქართულენოვანი ძეგლი, წმიდა წერილის 1000-ფურცლოვანი წიგნები, სასულიერო და საერო ლიტერატურა, იურიდიული დოკუმენტები და სხვა, მაგრამ საერთაშორისო რუსულენოვან სამყაროში ხდება მათი იგნორირება.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს მიწა-წყალზე ძველმა ანუ ქართველმა აფხაზებმა უამრავი შესანიშნავი ქართულენოვანი ეკლესია ააგეს და ქართულენოვანი საეპისკოპოსოები დააარსეს, რომლებსაც „ახალ აფხაზებად“ სახელდებული ჩრდილოკავკასიელი აბაზა-ადილები უმოწყალოდ არბევდნენ. თავის მხრივ, ამ უკანასკნელთ არ შეუქმნიათ რაიმე აფსუურენოვანი ძეგლი ანდა არტეფაქტი. ამიტომაც ისაკუთრებენ სხვის ანუ ქართულ კულტურას.

მისი, ანუ ქართული კულტურის, ასეთ მტაცებლობას აფსუების ანუ ახალი აფხაზების მიერ მოპასუხეც კი არა ჰყავს, ამიტომაც ისინი მსოფლიოს ადვილად არწმუნებენ თავიანთ „სიმართლეში“.

მაშასადამე, აფხაზეთის ძეგლები და არტეფაქტები მიუთითებენ, რომ ძველი აფხაზები ქართულენოვანი ხალხი იყო, ნაწილი ქართველი ნაციისა, რასაც ერთმნიშვნელოვნად გავაუწყებს მრავალი წყარო, მაგალითად, მე-10 საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობა. უხტანესი გვამცნობს, რომ შავი ზღვისპირეთში მცხოვრებმა მრავალრიცხოვანმა ხალხმა დააარსა სახელმწიფო სახელწოდებით აფხაზეთი, ამ ხალხს „ქართველები“ ჰქვია (როგორც ტაოს ხალხს ერქვა ქართველები, ანდა კახეთისას, ანდა მარგვეთისას).

კერძოდ, უხტანესი ასე აღწერს ამ ამბავს „ძველი ისტორიკოსების“ ცნობაზე დაყრდნობით:

ივერიელთა ტომების ნაწილი ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა პონტოს ზღვის მარჯვენა სანაპიროზე. „ტომი აღორძინდა, გამრავლდა, ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითოეული გვარისა, ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა“ (უხტანესი, განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 67).

მაშასადამე, უხტანესი, IX-X სს-თა ავტორი, აღწერდა, თუ რომელ ქვეყანას ეწოდებოდა აფხაზეთი, რომელი ხალხით იყო ის დასახლებული და თუ ვინ იყო მათი ყველაზე გამორჩეული კათალიკოსი, რომელმაც ეს ხალხი განაშორა სომხურ ეკლესიას. კერძოდ, აფხაზეთი, მისი თქმით, ქართველებით იყო დასახლებული და ისინი კირიონმა განაშორა სომხური ეკლესიისაგან.

ამ პირველხარისხოვანი წყაროს მითითებითაც კირიონი იყო დასავლეთ საქართველოს მამამთავარი.

საინტერესოა, რატომ არ გამოიყენეს უხტანესის ეს ცნობა აფხაზეთის

ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსებმა XX ს-ის სეპარატისტების მიერ აღძრული კონფლიქტების დროს ?

როგორც ადრეც აღვნიშნე, აფხაზეთის საკათალიკოსო ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო. ზოგადქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით. აფხაზეთისა და ქართლის პირველ იერარქთა შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას. როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავიანთი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს _ დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები. ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის მხოლოდ საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყო.

როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები.

პატრიარქის მოვალეობა იყო უზრუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა. აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელ საქართველოში (ცხადია, აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის, სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც). მაგ., XVI ს-ის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი, დავიდევით **სჯულისკანონი** და ჩვენცა იმისგან გამოვიღევით და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“.... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I. 1963, გვ. 393-397).

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა 15 კანონი. ამ კრების კანონები სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით დაამტკიცეს.

ესენი იყვნენ **ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი (ჩიშელი) ეპისკოპოსები.**

„უხუცეს“ პირველ იერარქად, ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ, ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პატრიარქი“).

უამრავ ფაქტთაგან, განვიხილოთ მხოლოდ ერთი – ქართულენოვანი მოქვის საკათლიკოსოს ქართულენოვანი არტეფაქტები.

როგორც ითქვა, თავის დროზე მოქვის შესანიშნავი კათედრალი ააგო ქართულენოვან ძველ აფხაზთა მეფე ლეონ მესამემ „შემკობითა დიდითა“.

ვახუშტი წერს – „ხოლო ამ ეგრისის მდინარის დასავლით დის მოქვის მდინარე, ჩდილოდამ სამჭრით. გამოსდის კავკასს და მიერთვის ილორს ზღვას. ამ მდინარესა ზედა, მთაში, არს მოქვს ეკლესია გუნბათიანი, დიდნაგები. აღაშენა თ მეფემან აფხაზთამან ლეონ შემკობითა დიდითა. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორის მდინარისა და მოქვის მდინარის შორისის ადგილისა 508). არამედ ეს მდინარე მოქვის დის მოქვამდე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, ხოლო მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე. ამ წყალზედ არს ეკლესია დრანდას, მთაში, გუნბათიანი, შვენიერი, დიდ-შენი. ზის ეპისკოპოზი მწყემსი კოდორისა და ანაკოფიის შორისისა ადგილთა 509).

მოქვისა და დრანდის შესანიშნავი საეპისკოპოსოები, ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, მოსპეს მე-17 საუკუნეში ახალმა ანუ ადილეურენოვანმა აფხაზებმა.

აფხაზეთის ქართულენოვანი საეპისკოპოსოების გადარჩენილი საეკლესიო კულტურა გასაოცარია, მათ შორისაა მოქვის საეპისკოპოსოში 1300 წელს გადანერგილი ქართული სახარება-ოთხთავი, მოქველი დანიელ ეპისკოპოსის დაკვეთით. ჩვენამდეა მოღწეული ამ ქართული წიგნის 329 ტყავისაგან დამზადებული ფურცელი ნუსხური ტექსტით, შემკობილი მინიატურებით, კამარებით, ორნამენტითა და საგანგებოდ გამოყვანილი საზედაო ასოებით და მდიდრული თავსართებით.

აფხაზთა მეფე ლეონ მე-3 იღვწოდა და იბრძოდა საქართველოს გასაერთიანებლად, მისი ომები კახეთსა და შერეთში, საქართველოს გამთლიანებისაკენ იყო მიმართული.

აღნიშნულმა ქართულენოვანი ანუ ძველი აფხაზების მეფე ლეონ მესამემ მოქვის გარდა ასევე ააგო ჯავახეთში კუმურდოს ტაძარი, სახელგანთქმული უამრავი ქართული წარწერით. ჩვენი აზრით, ამავე, ძველ აფხაზ მეფეთა მიერაა აგებული ე.წ. კავკასიის ალანიაში, აფხაზეთთან უშუალო მიჯნაზე შესანიშნავი ქართული სტილის ტაძრები არხიზ-ზელენჯუკში, სენტსა და შოანაში.

შეიძლება გავიმეოროთ, რომ შესანიშნავი ქართული სტილის ეკლესიები სენტისა, შოანასი და არხიზ-ზელენჯუკისა, იმეორებს მოქვის, ლიხნისა და კუმურდოს ეკლესიების არქიტექტურულ ფორმებს, აქ ნაპოვნია კიდეც მე-მორიალური ნივთი ლეონ მე-3-ის სახელდებით.

ქართველ ეპისკოპოსთა ბრძოლა ბიჭვინთის დასაცავად მე-16 საუკუნეში

დ. დბარს მიაჩნია, რომ ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნემდე არ იყო დაკარგული მრავალი საეკლესიო საბუთი ბიჭვინთის საპატრიარქო ბიბლიოთეკიდან და ისინი მე-17 ს-ში განადგურდა (еще в XVII в. не были окончательно потеряны многие церковные документы из Пицундской патриаршей библиотеки).

ამ განცხადებით მკითხველს უქმნის შთაბეჭდილებას, თითქოსდა, ბიჭვინთური საბუთები აფხაზურენოვანი იყო და ისინი ქართველებმა გაანადგურეს, რის გამოც ძალზე წუხს. და თანაც, მკითხველს უქმნის მყარ შთაბეჭდილებას, რომ მე-17 საუკუნეში ბიჭვინთა ქართველებმა გაანადგურეს მაშინ, როცა მე-17 საუკუნის ყველა უცხოელი დამკვირვებელი (მაგალითად, არქანჯელო ლამბერტი და სხვები), მე-18 ს-ში ვახუშტი (და სხვები) აფხაზებს (ჯიქებსა და სხვა ადილეებს) მიიჩნევდნენ ბიჭვინთისა და სხვა ქართული საეპისკოპოსო კერების ამოხრებლებად, რაც ქვემოთაა განხილული), მათ ცნობებს რუს მკითხველს ოსტატურად უმაღლავს დბარი.

ის მალვს ასევე სინამდვილეს, რომ არც აფხაზურენოვანი და მით უფრო აფსუურენოვანი საბუთი ბუნებაში არასოდეს არსებულა მე-19 საუკუნემდე.

დბარი, თავის გაუცნობიერებელ მკითხველს ისეთი სახით აწვდის ინფორმაციას, თითქოსდა, აფხაზეთის საკათალიკოსო წარმოადგენდა აფსუურენოვან სასულიერო ორგანიზაციას, რომელიც ქართველებმა გაანადგურეს მე-17 საუკუნეში, ქმნის შთაბეჭდილებას, ვითომდა, ამ განადგურებამდე ბიჭვინთაში არსებობდა დიდი საკათალიკოსო ბიბლიოთეკა აფხაზურენოვანი წიგნებითა და აფხაზეთის ნამდვილი, დაუმახინჯებელი ისტორიით, ბიბლიოთეკის განადგურების შემდეგ კი ქართველებმა გააყალბეს აფხაზეთის ნამდვილი ანუ აფსუურენოვანი ისტორია და დაწერეს ახალი ისტორია.

საქმე კი პირიქით იყო – მე-16 და მე-17 საუკუნეებში ბიჭვინთის საკათალიკოსოს, მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოების აოხრებისას, მომხდური ადილე-ჩერქეზები (ანუ აფსუების წინაპრები) იყვნენ ქრისტიანობის დაუძინებელი მტერი-წარმართები, ამიტომაც შეუძლებელია ვახტანგ მე-6-ის სწავლულ კაცთა კომისიას, როგორც დბარი წერს, გაეყალბებინა აფხაზეთის, თითქოსდა, აფხაზურენოვანი საკათალიკოსოს ისტორია, რადგანაც ისტორიულად, აფხაზეთის საკათალიკოსო ამ კომისიის წევრთათვის, ცხადია, მხოლოდ ქართული ეკლესიის ნაწილი იყო, რომელიც მათ ეპოქაში ნადგურდებოდა ადილე მებრძოლების მიერ. ამიტომაც ერთ-ერთი საკითხი, რაც სულხან-საბა ორბელიანმა საფრანგეთის მეფის წინაშე დააყენა, იყო „საქართველოს დაცვა ჩრდილოკავკასიელების თარეშებისაგან“ (ამ კომისიის მუშაობის 1713-15 წლებში).

<http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/7014/1/Mogzauroba%20evropashi-1940.pdf>

აფხაზეთში ნამდვილად იქმნებოდა მნიშვნელოვანი თხზულებანი (მაგალითად, იოანე მინჩხის შესანიშნავი პოეზია), მაგრამ ყველა აფხაზური საბუთი მე-19 საუკუნემდე ქართულენოვანი იყო, ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ ფაქტში, რომ ძველი აფხაზები ქართულენოვანი ხალხი იყო (ამას ადასტურებს

იქაური, ჩვენამდე მოღწეული VIII-XVII საუკუნეების ყველა წერილობითი ძეგლი), ხოლო, მისგან განსხვავებით, ახალი აფხაზები, იგივე აფსუა ხალხი, ჯიქებისა, აბაზებისა და სხვა ადიღე-ჩერქეზული ტომების შთამომავლები არიან, ჩასახლებულები აფხაზეთში ჩრდილოკავკასიიდან (ყუბანის სათავეებიდან) ვასილი ტატიშჩევის (1686-1750) ცნობით.

პეტრე I-ის ბრძანებით დაიწყო კვლევები ცნობილმა რუსმა ისტორიკოსმა, გეოგრაფმა და ეთნოგრაფმა ვასილი ნიკიტას ძე ტატიშჩევმა (1686-1750). ის წერს, რომ სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში, რომელსაც აფხაზეთს ვუწოდებთ, ახლა, ჩვენს დროს ესახლებიან ჩრდილოკავკასიელი ყუბანელები, ანუ ადიღე-ჩერქეზები.

„Паче же мною, часть Мингрелии Северная, которую турки и кабардинцы именуют Авхазос, наши древние именовали обезы... Ныне оной большую часть кубанцы наполняют.» (55) 55. В. Н. Татищев, история Российская, I, М.-Л. 1962, გვ. 171.

<https://javakhishviliinstitute.wordpress.com/wp-content/uploads/2009/06/ratiani-3.pdf>

დ.დბარი ცდილობს ბიჭვინთის საკათალიკოსო ცენტრის გაუქმება მიანეროს ქართველობას, მაგრამ, პირიქით, ამ ფაქტის თითქმის მონმე ვახუშტი აღწერს ახალი აფხაზების მიერ ქრისტიანობის უგულვებელყოფას. ის წერს -

ბიჭვინტას ეკლესია დიდი, დიდ-შენი, კეთილ ფრიად, გუნბათიანი, ზღვის კიდესა ზედა...პირველ იყო საეპისკოპოზო. ჟამსა აფხაზთა მეფეთათა იქმნა საკათალიკოზოდ, და აწ არს საყდარი აფხაზთა კათალიკოზისა, არამედ აწ ხუცის-ამარად, ვინადგან აფხაზნი არლარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა“.

ბიჭვინთას, ძველი ანუ ქართულენოვანი აფხაზეთის საკათალიკოსო ცენტრს, წარმართმა ადიღე-ჯიქებმა ჯერ კიდევ მე-16 ს. დასაწყისში შეუტყის.

ბიჭვინთის დასაცავად, აფხაზეთის კათალიკოსი იძულებული გახდა ბიჭვინთასთან შეეკრიბა დასავლეთ საქართველოს სამხედრო ძალები.

ამ უმდიდრესი ტაძრისა და მთლიანად საკათალიკოსოს საგანძური, საუკუნეთა მანძილზე შეკრებილი, შემონირული და დაცული ეკლესია-მონასტრებში იზიდავდა ჩრდილოკავკასიელ წარმართებს, ამიტომაც ისინი („ჯიქები“) ორგანიზებულად 1533 წლის ბოლოს შეებრძოლნენ კათალიკოსის არმიას, რომელიც თავადადებულად იცავდა ბიჭვინთის უდიდეს ქრისტიანულ ცენტრს.

წმიდა ეკლესიის დასაცავად ბიჭვინთასთან გაჩაღებულ თავდაცვით ომში თვით ეპისკოპოსებიც კი მონაწილეობდნენ.

1533 წლის 30-31 იანვარს დასავლეთ საქართველოს ლაშქარი ეპისკოპოსთა მონაწილეობით შეებრძოლა ბიჭვინთისა და ქრისტიანული საქართველოს ასაოხრებლად დაძრულ ჩრდილოკავკასიურ ჯარებს. ეს ბრძოლა მოხდა „ჯიქეთში“, დაახლოებით თანამედროვე გაგრის ჩრდილოეთით. პირველ დღეს ქართველებმა გაიმარჯვეს, მეორე დღეს ლალატი და მარცხდნენ (ქართლის ცხოვრება, ტომი 2, 1959, გვ. 497).

1533 წელს, „დადიანი მამია და გურიელი მამია წარვიდეს ჯიქეთს საბრძოლად ზღვით ნაგებითა და შეიბნეს თვესა იანვარსა ოცდაათსა.

პირველსა დღესა ამათ გაემარჯვა, მეორესა დღესა, პარასკევსა, განრისხდა ღმერთი ოდიშართათვის, უღალატეს და გამოეცნეს. დადიანი და გურიელი და გურიელის ლაშქარი დაუტევეს.

მოეტევნეს ჯიქნი და შეიბნეს. მრავალი დახოცეს დადიანმან, გურიელმან და გურიელის ლაშქართა.

მოკლეს გურიელის შვილი გიორგი და მისნი აზნაურიშვილნი.

დაღალულნი ომისაგან, შეჩვენებულმან ცანდია ინალდიფითა გაინდვნა, დადიანი გააშიშვლეს, სრულიად შიშველი დაჭრეს გურიელი და სამნი მისნი ძმანი და **ეპისკოპოსნი, და მისნი ლაშქარნი ტყვე ყვეს.**

წარვიდა მალაქია კათალიკოზი და გამოიხსნა ცოცხალნი და მკვდარნი ფასით იყიდნა“ (ქართლის ცხოვრება, ტომი 2, 1959, გვ. 497).

თუ რა დიდი საგანძური ინახებოდა ბიჭვინთის ტაძარში ქართველ მეფეთა და კათალიკოს პატრიარქთა მიერ შეწირული, ეს ჩანს თუნდაც ბიჭვინთელი კათალიკოს მალაქია გურიელის ერთი სიგელითაც, რომელმაც ქართველთა საეკლესიო ჯარი შემოიკრიბა ბიჭვინთის ადილე – ჯიქებისაგან დასაცავად, რომელთა უმთავრესი მიზანი ამ უმდიდრესი საეკლესიო საგანძურის მიტაცება იყო. ბიჭვინთის საეკლესიო საგანძური მალევე ჩაიგდეს ხელში ჩრდილოკავკასიელმა წარმართმა მებრძოლეებმა მალაქია კათალიკოსის ჯართან შებრძოლების შემდეგ.

მალაქია კათალიკოსის სიგელში ჩამოთვლილია ზოგიერთი ის ნივთი, რომელიც მან შესწირა ბიჭვინთას -

„ნებითა, შეწევნითა და წყალობითა ღვთისათა, ჩვენ გურიელ კათალიკოზმან პატრონმან მალაქია შევსწირეთ ბიჭვინთისა ღვთის მშობელსა მცირე ესე შესაწირავი თავის

ერთი წმიდის ანდრია მოციქულის ხატი მომიჭედინებია და თორმეტს საუფლოს კუბოში ჩამისვენებია და ბიჭვინთას დამისვენებია და სამი კვამლი კაცი იქ იმისთვის შემინირავს.

ამას გარეთ ერთი **მძიმედ მოთვალმომარგალიტული ოქროს ომფორი ათასის ფლურისა სრულად პატიოსნის თვალითა და მარგალიტითა შემკობილი და მისის ოქროს ბუშტებითაი.**

ერთი ამისი შეფერებული **მძიმე ოქროს სირმის ჩარყაფათ შეკერული ბისონი ცხრის მურასის ღილითა და ამ ღილებშიან ნიშაურის ფეროზისა და ყირმიზის იაგუნდის მეტი არა ზის რაი.** ეს ღილები თვითო ას ას მარჩილათ ნასყიდი არის.

ერთი წყვილი **სამკლავები ოქროსა ოთხასის ფლურისა მძიმეთ მოთვალმომარგალიტული.**

ერთი პატიოსანი **ოლარი ხოშორის მარგალიტითა მძიმეთ მომარგალიტული.**

ერთი მძიმე **ოქროს მურასა ქამარი პატიოსნის ყირმიზის იაგუნდითა, ლალითა, ნიშაურის ფეროზითა და მარგალიტითა შემკობილი, შვიდი ქულუჩა და ორი წინა შესაკრავი აქუს.**

ერთი მძიმე ჩარყაფის **მოთვალმომარგალიტული ენქერი.**

ერთი მძიმე ჩარყაფათ შეკერული სტიხარი ორის ოქროს ღილითა.

ერთი სირმით შეკერული საბეჭური.

ერთი ოქროთა თვალითა და მარგალიტითა შემკობილი პატიოსნის ძელითა და ნაწილებითა და ოქროს ჯაჭვითა ყელსაკიდი ხატი.

ერთი სამწირველო ოქროს სარმუზა მურასა პატიოსნის თვალითა და მარგალიტითა შემკობილი.

ერთი მძიმე ჩარყაფისა მომარგალიტული პორფირი.

ერთი შავის ატლასის მაზარა მოთვალმომარგალიტული სირმისა მდინარებითა და ოქროს მურასა ღილებითა.

ერთი მძიმე ოქროს მურასა ყავარჯენი ოქრო, კურთხეულის ბატონის **ეფთვიმე კათალიკოზისაგან** იყო და ზოგ ზოგი თვალი და მარგალიტიცა მისგანვე იყო და მერმე ჩვენ ახლად კიდევ პატიოსნის თვალითა და მარგალიტითა შემიმკვია და გამიკეთებია.

ერთი სირმისა მომარგალიტული გვირგვინის ქუდი.

ერთი ოქროს ფეშხუმი ორას სამოცის ფლურისა.

ერთი ოქროსა მძიმეთ თარნიშით გაკეთებული მოთვალული კოვზი.

სამი მძიმეთ ხალასათ ყირმიზს ფრანგულს ქამხაზე შეკერული პერექლები.

ერთი მძიმეთ ვეცხლით მოჭედილი და ოქროთ დაფერული **კონდაკი.**

სამივ **კონდაკი** შიგან სწერიან მისის ხალასათ შეკერულის რუფაქითა.

მეორე სხვაი **კონდაკი ოქროს ვარაყით დაწერილი.**

ერთი პატიოსანი **ძლისპირი ჭრელი** ნუსხითა.

ერთი ჟამნ დავითი.

ერთი კურთხევანი.

ერთი გულანი კურთხეულის ეფთვიმე კათალიკოზისაგან დაწერილი იყო და ხატის შეწირული არ იყო და ბატონს დადიანს წაეღო და მე ვსთხოვე და მიბოძა და აწ მე შემინირავს.

ერთი ეტრატის ოთხთავი, თავი დახატული აქუს, მერაბ ქორთოძისაგან მიშოვნია და შემინირავს...

... აწ ადგილებისა და მამულებისაგან ხაუჟელს სასახლე აოხრებული იყო და მომცრო ადგილი იყო და გარეშემოთ სხვისი ადგილები იყო და ჩვენის თეთრითა მიყიდია და გამიმატებია და სასახლე ამიშენებია და ქვითკირისა საყდარი და ქვითკირისა ჯიხური ამიშენებია, დარბაზი დამიდგამს და ორი მოსახლე კაცი ჩვენის თეთრით მიყიდია და დამისახლებია და ჯოგი დამიყენებია.

ამას გარეთ **თილითს** სასახლე გამიკეთებია, საყდრისათვის სამრეკლო ამიშენებია ზედა და **ქოჩაკიძის** მარანი ამიშენებია, ...

https://ka.m.wikisource.org/wiki/1627-1639_%E1%83%AC%E1%83%AC

ბიჭვინთის ტაძრისადმი შეწირული მხოლოდ ამ ერთი საბუთიდანაც კი ჩანს, თუ რა ოდენობის სიმდიდრე – ოქრო, ვერცხლი, თვალმარგალიტი და სხვა ინახებოდა ამ ტაძარში, მაგრამ ჩვენთვის უფრო საინტერესოს, თუ რომელ ენაზე იყო დაწერილი ის წიგნები და ხელნაწერები, რომელსაც ბიჭვინთას

სწირავდნენ, ისინი მხოლოდ და მხოლოდ ქართულენოვანი იყო, მაგალითად, გურულმა კათალიკოსმა ბიჭვინთას შესწირა შემდეგი ხელნაწერი წიგნები-

ვერცხლით მოჭედილი და ოქროთ დაფერული **კონდაკი**. სხვა სამი **კონდაკი**

ასევე, ოქროს ვარაყით დაწერილი კონდაკი. საგალობელთა კრებული – „**ძლისპირი ჭრელი**“ ნუსხა-ხუცური ტექსტით. ჟამნი ფსალმუნებით – ანუ „დავითნი“. კურთხევანი. ერთი გულანი კურთხეულის **ეფთვიმე კათალიკოზისაგან** დაწერილი. ერთი ეტრატის ოთხთავი, თავი დახატული აქუს, **მერაბ ქორთოდისაგან** მიშოვნია და შემინირავს.

სულ აქ ჩამოთვლილია 10-11 წიგნი, ცხადია, ქართულენოვანი და არა აფსუურენოვანი. ბიჭვინთასა და სხვა აფხაზურ საეპისკოპოსოებში ათასი წელი ისმოდა ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა.

ბიჭვინთიდან ადილე-ჯიქების მიერ გამოქვეყნებული აფხაზეთის კათალიკოსი თავდაპირველად შეიფარა სამეგრელოს მთავარმა, ამიტომაც მას „ოდიშის პატრიარქებად“ მოიხსენიებდნენ გელათში გადასვლამდე.

ამ დროს, ანუ მე-16 ს. ბოლოსა და მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში, ჯერ კიდევ არ იყო აოხრებული მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოები, მათ და სამეგრელოს ეკლესია-მონასტრებში დაცული საოცარი სიმდიდრე უცხოელების ყურადღებასაც იქცევდა, ამიტომაც, ლამბერტის ცნობით, „ოდიშის პატრიარქს თავის საბრძანებელში ისეთი ძალა აქვს, ისეთი სიმდიდრე და სასახლეები, იმდენი ყმები ჰყავს, რომ არა თუ ეთანასწორება მთავარს, რომელიც მას ირჩევს, არამედ აღემატება კიდევ“. კათალიკოსი და მთავარი მალაქია, ეკლესიათა მაშენებელი, იმავდროულად ლევან დადიანის მარჯვენა ხელი, ენერგიული მმართველი ეკლესიისა.

<https://qim.ge/malaqia%20gurieli.html>

მალაქია ბიჭვინთელი კათალიკოსი ამავე დროს გურიის მთავარიც იყო, იმჟამად გურია ჯერ კიდევ დიდი სამთავრო იყო და ლაზისტანს ნაწილობრივ აკონტროლებდა, ლაზები კი იმ დროს გამოჩენილ მეზღვაურებად, ზღვაოსნებად და მეზომალდეებად მოიხსენიებოდნენ, ამიტომაც, ჩანს, მალაქია კათალიკოსს გამოუყენებია მათი საზღვაო გამოცდილება ადილე-ჯიქებისაგან ბიჭვინთის დასაცავად გამართულ ბრძოლებში, გურიაში და შესაბამისად, ლაზისტანში მათ თ. ბერადის აზრით, ასამდე ნავი-ხომალდი მოუკრებიან, მასზე დაუსხამთ ქართველი ქრისტიანი მეომრები და დიდი საზღვაო დესანტის სახით ბიჭვინთასთან ხმელეთზე გადასულან, მომხდურ მუსლიმ ადილებთან (ჯიქებთან) საომრად-ქრისტიანული სინმოდებების დასაცავად.

1533 წ. იანვარში ქართველთა ფლოტი ისევ გამოჩნდა ჯიქეთის ნაპირებთან. „ქორონიკოსა სკა დადიანი მამია და გურიელი მამია წარვიდეს ჯიქეთს საბრძოლად ზღვით ნავებითა“, – წერს ქართველი მემატიანე.

თ. ბერაძე წერს – ეს იყო ქართველთა პირველი სადესანტო ოპერაცია, რომელიც ჩვენთვისაა ცნობილი. ოდიშის და გურიის ამ ლაშქარში რამდენიმე ათასი მეომარი მაინც იქნებოდა, ამიტომ ქართველთა ფლოტი, ალბათ სულ ცოტა, 100 საზღვაო ნავისაგან მაინც შედგებოდა.

ლაშქრობის დროც საგანგებოდ იყო შერჩეული. ფეოდალურ ხანაში ზამთრობით შავ ზღვაზე ნაოსნობა წყდებოდა. ამიტომ იანვარში ჯიქები ქართველთა თავდასხმას არ მოელოდნენ. სამწუხაროდ, ასე კარგად მოფიქრებული ოპერაცია ლალატმა ჩაშალა.

პირველ დღეს, 30 იანვარს, ქართველებმა ბრძოლა მოიგეს. მაგრამ მეორე დილას, განთიადისას, ქართველთა ფლოტმა უეცრად მიატოვა ქვეითი ლაშქარი და სამშობლოსაკენ აიღო კურსი.

ჯიქებმაც გული მოიცეს, ქართველებს შეუტიეს და გამარჯვებასაც მიაღწიეს.

მამია დადიანი ბრძოლაში დაიღუპა, ხოლო მამია გურიელის ლაშქრის დიდი ნაწილი ტყვედ ჩავარდა.

https://dSPACE.nplg.gov.ge/bitstream/1234/402530/1/Zghvaosnoba_Dzvel_Saqartveloshi_1981.pdf

ჯერ კიდევ მალაქია კათალიკოსამდე, მე-15ს. დასაწყისშიც ჯიქები უტევდნენ ბიჭვინთას.

თავდაპირველად, როგორც თამაზ ბერაძე წერს – ჯიქეთზე საზღვაო ფლოტით ლაშქრობა მოუწყვია ვამეყ IL დადიანს (1384-1396 წწ.), ჯიქების ურწმუნოებისა და ორგულობისათვის.

„ქ. სახელითა ღმრთისათა ერისთავთერისთავმან და მანდატურთ უხუცესმან დადიანმან ვამეყ მამისა მათისა [პატ]რონისა ერისთავთერისთავისა დადიანისა გიორგის შედეგად მიუჭდა ჯიქეთ[ს] ურწმუნოებისა და ორგულობისათეს, რათამცა მოემსახურა. და სძლო, შეურაცხ და უჭმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, გაგარი და უღალნი, ყოველნივე ძალითა მოირჭუნა. მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთაგან მიუვალი მოარბივნა. რაოდენნი მოეწყო, მათი მძევალნი წამოასხნა და სხვანი აოტნა. მაშინ მოიღო სვეტნი და ფილაქნი ესენი მარმარილოსანი და მამათა-დედათა ლარნაკი და მისი და მარეს[ისი] გააერთ[ა]. საუკუნემცა არს წსენებაჲ მათი.“

როგორც ზემოთ, სხვა პარაგრაფში იყო აღნიშნული, ჩრდილოკავკასიელთა წინააღმდეგ ეპისკოპოსთა ომში მონაწილეობა გამოწვეული იყო იმით, რომ ადიღე-ჩერქეზული ძალა დაუნდობლად ებრძოდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ამიტომაც აფხაზეთის კათალიკოსმა მოუწოდა თავის მრევლს, ანუ დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანებს, გაერთიანებულიყვნენ ქრისტიანების მტრებთან საომრად, ეს იყო სამამულო ომი, ამიტომაც თვით ეპისკოპოსებიც კი დაიძრნენ საომრად სამწყსოს დასაცავად.

მტერთან ომი იყო რელიგიური, თავდაცვითი ომი, რადგანაც მუსულმანურ-წარმართული სამყარო, რომელიც თემურ ლენგის შემდეგ ჩრდილოკავკასიაში დიდ ძალად გადაიქცა, თავგანწირვით ებრძოდა ათასწლოვან ქრისტიანულ სამყაროს, მის ცივილიზაციასა და ხალხს. ანუ ბიჭვინთას, მისი საკათალიკოსოს მრევლს, სასულიერო წოდებას, ეკლესიებსა და მონასტრებს.

ბიჭვინთის ასაოხრებლად ჯიქების შემოსევები განახლდა.

ამის გამო აფხაზეთის (იმერეთის) კათალიკოსთა ტახტი ბიჭვინთიდან დაახლოებით 1657 წლისათვის გადატანილ იქნა გელათში.

დბარი ცდილობს მკითხველი დაარწმუნოს, თითქოსდა, აფხაზეთის კა-

თალიკოსებს ზოგად ქართულ კულტურასთან საერთო არა ჰქონდათ, იმის იმედით, რომ მის მკითხველებსა და შემფასებლებს ხელი არ მიუწვდებოდათ ამ კათალიკოსთა საბუთებზე, ისინი კი მრავალია. მაგალითად, აფხაზეთის საკათალიკოსოს განსაკუთრებით კრიტიკულ პერიოდში, ადილე-ჩერქეზების თავდასხმებისას, კათალიკოსი იყო გრიგოლ ლორთქიფანიძე (1696-1742), რომელთანაც დაიგეგმა დიდი ელჩობის გაგზავნა ევროპაში აფხაზეთში ქრისტიანობის გადასარჩენად სულხა-საბა-ორბელიანის მეთაურობით. აფხაზეთის პატრიარქმა ამ ელჩობაში თავისი საგანგებო წარმომადგენელი ჩართო.

ევროპაში ამ ელჩობის უმთავრესი მიზანი ვახტანგ მე-6-ის გამოსხნასთან ერთად იყო ადილე-ჩერქეზების თავდასხმების შემაჩერებელი ღონისძიებების გატარება, მათ შორის თვით მეფე ვახტანგის დახსნაც კი ადილე-ჩერქეზებზე მისი გავლენის გამოყენებას შეეხებოდა.

გრიგოლ ლორთქიფანიძე კათალიკოსად დადგენამდე იყო მოქვის ეპისკოპოსი. მან ბიჭვინთას საეკლესიო წიგნებთან ერთად შესწირა წიგნი „დახატული ქართლის ცხოვრება“ ანუ მინიატურებით შემკული „ქართლის ცხოვრება“, რადგანაც, ბიჭვინთა თვითვე იყო ცენტრი და გული ივერიული ანუ ქართული სამყაროსი, ამიტომაც უწოდებდნენ უცხოელი პატრიარქები აფხაზეთის საკათალიკოსოს „იბერიის ეკლესიას“, ზემო ანდა ქვემო იბერიის საარქიეპისკოპოსოს.

იბერიული აფხაზეთის საკათალიკოსო – ქართული საკათალიკოსო იყო და არა მომხდური ადილე-აფსუებისა, როგორც ამტკიცებს დბარი, ქართველები ამკობდნენ და აშენებდნენ აფხაზეთის ეკლესია-მონასტრებს, აფსუები კი ანგრევდნენ და სკობდნენ საეპისკოპოსო უდიდეს ცენტრებსაც კი, რაზეც არა მხოლოდ ვახუშტი მიუთითებს.

სწორედ, მომხდურთაგან ადგილობრივი ქრისტიანი მოსახლეობის დაცვას შეეცადა ლევან მე-2 დადიანი აფხაზეთის დიდი კედლის აგებით. ეს გრძელი კედელი-ზღუდე იცავდა შემდეგომი ეპოქის სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის რაიონებს, მის მკვიდრ ანუ ადგილობრივ ქართველ მართლმადიდებელ მოსახლეობას. ამიტომაც მას ამ მშენებლობის დროს ეხმარებოდნენ აღნიშნული მოქვის, დრანდისა და ბედიის ეპისკოპოსები, მაგრამ ამ 100 კმ-ზე მეტი სიგრძის კედელმა, რომელიც კოდორიდან და კელასურიდან ვიდრე მდ. ენგურამდე იყო გადაჭიმული ვერ შეძლო დაცვა სამეგრელოს ამ ნაწილის მოსახლეობისა. იქამდე საზღვარი სამეგრელოს სამთავროსო გადიოდა მდ. კოდორთან, ამ საუკუნეთა ბოლოს კი მდ. ენგურზე გადავიდა, იქაური მოსახლეობა აფსუა მოლაშქრეებმა მასობრივად დახოცეს, ანდა მონებად დაყიდეს, დარჩენილები კი შინამოსამსახურე მონებად გადააქციეს.

ამჟამადაც კი აფსუათა ენაზე მონას ეწოდება სახელი „აგირუა“ ანუ მეგრელი, ანდა „აგური“-გურული.

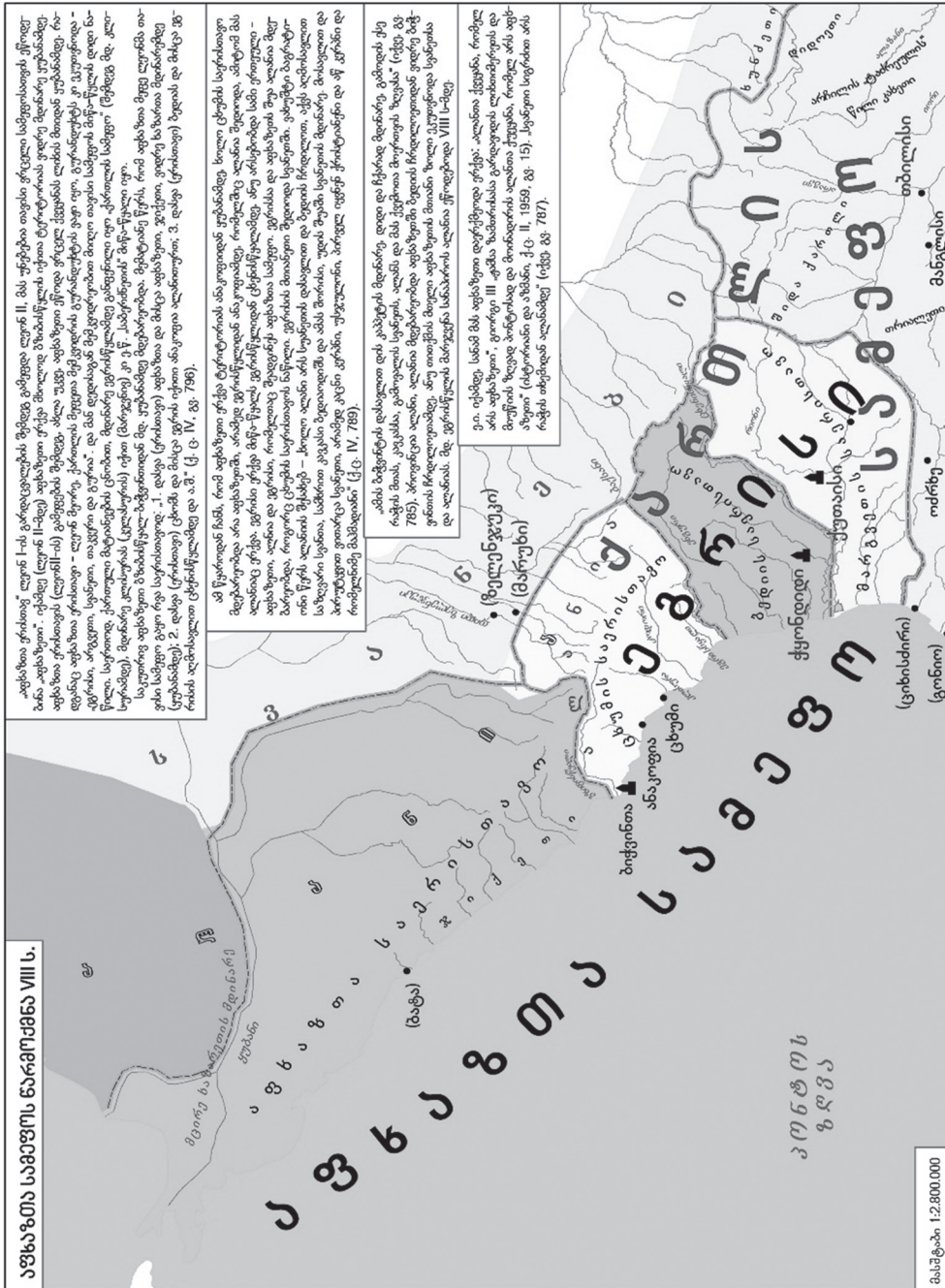
იქამდე აფხაზეთის საკათალიკოსო მხოლოდ ქრისტიან ხალხს ემსახურებოდა, ამიტომაც მისი ისტორიის გაყალბება სრულებით არ ესაჭიროებოდა ვახტანგ მე-6-ს, პირიქით, ისტორიას ამჟამად, თვითონ აყალბებენ, განსაკუთრებით მის შემდეგ, რაც განახორციელეს ქართველთა ეთნონიმენდა აფ-

ხაზეთში, ამჟამად იტაცებენ და ითავისებენ (ისაკუთრებენ) იქაურ მდიდარ ქართულ კულტურასა და მის საეკლესიო წარსულს.

Грузинские средневековые авторы, казалось, должны были быть лучше всех осведомлены, так как Абхазия была расположена рядом, и, кроме того, с конца X в. Абхазия и Грузия входили в состав единого «Абхазо-Картлийского царства». Но и здесь не совсем ясная картина. Во-первых, грузинские источники не раз подвергались «редактированию». Последняя такая редакция была проведена в начале XVIII в. «советом ученых мужей» во главе с царем Вахтангом VI (см. [Летопись Картли, 1982, с. 22-27 и др.]). Во-вторых, основной свод грузинских летописей «Картлис Цховреба», как заметил еще Вахушти, церковные события излагает весьма кратко (см. [Цинцадзе, 1905, с. 40]). Н. Я. Марр считал, что «Картлис Цховреба» **«не есть главный источник по истории Грузинской Церкви»** (см. [ЦВ, 1906, №47, с. 63]). Нас, например, удивляет то, что в «Летописи Картли», являющейся частью **«Картлис Цховреба»**, где **подробно описываются политические события в Абхазии VIII-X вв., ни разу не упомянут Питиунт, который именно в это время переживал пик своей церковной истории.**

ლევან მე-2 დადიანის მზადება ადილე-აბაზებისაგან თავის დასაცავად

ლევან მე-2 დადიანმა სიჭაბუკის წლებში ეჭვიანობის გამო თავისი მეუღლე, აფხაზთა მთავრის ქალიშვილი, სასტიკად დასაჯა (ცხვირი მოაჭრა და დასახიჩრებული უკან დაუბრუნა თავის აფხაზ სიმამრს). ამ შურაცხმყოფელმა ამბავმა იმჟამად ჯერ კიდევ ქართულენოვანი ძველი აფხაზი დიდებულები და აზნაურები უკიდურესად ალაშვოთა, გადანყვითეს შესაბამისად დაესაჯათ სამეგრელოს მთავარი, მის დასამარცხებლად ძალა არ შესწევდათ, ამიტომაც სამეგრელოს დასჯის მიზნით შემწე დამხმარე ძალად ჩრდილოკავკასიიდან აფხაზეთში მიიპატიჟეს ადილე-ჩერქეზების მეომარი რაზმები. გახსნეს ჩრდილოკავკასიის გადმოსასვლელი უღელტეხილები (რომელთაც იქამდე თავდადებით იცავდნენ), გაურიგდნენ მათ და ისინი ბზიფისწყლის რეგიონში, ანუ იმჟამინდელ აფხაზეთში დააბანაკეს, საბოლოოდ კი ჩაასახლეს. იმჟამად საზღვარი სამეგრელოსა და აფხაზეთს შორის ბზიფისწყალზე გადიოდა, ისე, რომ ბიჭვინთა სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში შედიოდა, ბიჭვინთელ კათალიკოსს, მაგალითად, არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს პატრიარქსაც კი უწოდებდა, მალევე, ჩრდილოკავკასიელთა შემწეობით, საზღვარმა სამეგრელოსა და აფხაზეთს შორის ანაკოფიასთან გადაინაცვლა, მალევე საზღვარი კიდევ უფრო მიუახლოვდა სამეგრელოს ცენტრებს და გაივლო კლისურაზე, შემდეგ კი დაიდო კოდორზე. ვახუშტის დროს სასაზღვრო მდინარედ ეგრისწყალი იქცა, უმაღლვე მდ. ენგური, ეს ყველაფერი ხდებოდა ჩრდილოკავკასიელთა სამეგრელოს წინააღმდეგ ომების შედეგად. ჩრდილოკავკასიელებმა ამ ომების დროს აფხაზეთში ცხოვრების გამო მიიღეს სახელი აფხაზი (საცხოვრისი ტერიტორიის სახელის მიხედვით).

მეუფე ანანიას რუკა: „აფხაზთა სამეფოს ჩამოყალიბება“, მე-9 ს. დასაწყისი, აფხაზთა საერისთავოს, ცხუმის საერისთავოს, ჭედიის საერისთავოსა და მარგვეთის საერისთავოს საზღვრები.

მალევე ეს ჩრდილოკავკასიელები გაბატონდნენ აფხაზეთში.

ისტორიული სამეგრელოს ჩრდილოეთი ნაწილი გადაიქცა ჩრდილოკავკასიელების საცხოვრისად. ეს ჩრდილოკავკასიელები იმჟამად მრავალი სხვადასხვა ტომისაგან შედგებოდა, თავდაპირველ ჯიქებს დაემატნენ აბაზინები, ყუბანის ხეობიდან ჩამოსახლებული ხალხი, მათ აფხაზეთში მოახერხეს კონსოლიდაცია და ამჟამად თავის თავს უწოდებენ აფსუებს. ძველმა აფხაზმა (ანუ ქართველმა) აზნაურებმა მათთან შეთანხმების შესაბამისად პრივილეგიები მოიპოვეს, აფხაზეთის (ყოფილი სამეგრელოს) ქართულ-ქართველურენოვანი დაბალი ფენა კი მოექცა ჩრდილოკავკასიელთა ბატონობის ქვეშ.

საზოგადოდ, არსებული ჩვეულების თანახმად, რომელიმე ოლქში ჩასახლებული ხალხი ზოგჯერ იღებს ამ ოლქის სახელს, მაგალითად, მაკედონიაში ჩასახლების შემდეგ იქ დამკვიდრებულ სლავებს მაკედონელები ეწოდა და ა. შ. მსგავსადვე, აფხაზეთში ჩასახლებულ ადიღეებს (აბაზებს, ჯიქებს და სხვა) აფხაზები ეწოდა, შესაბამისად, თანდათან ჩამოყალიბდა ახალი აფხაზი ხალხი, ადიღურენოვანი, განსხვავებით ძველი აფხაზებისაგან, რომელნიც ქართულენოვანნი იყვნენ.

ახალი აფხაზი ხალხის ჩამოყალიბება ამჟამადაც მიმდინარეობს. აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელი აფხაზეთის მოსახლეობის გენეტიკური მონაცემები იგივეა, რაც ზოგადად საქართველოს ხალხისა, ანუ ის გენეტიკურად არ განსხვავდება ქართველობისაგან, სისხლით ნათესაობა სახეზეა (იგულისხმება ჰაპლოჯგუფების G და J იგივეობა). მაგრამ, სისხლით ნათესაობის მიუხედავად, ახალი აფხაზეთის ხალხის ეროვნული თვითშეგნება მკვეთრად ადიღურია და სრულებით განსხვავებული ქართულისაგან, ამის მიზეზი არის ის, რომ ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნეში ახალი აფხაზეთის მოსახლეობის დაბალი ფენა, ანუ უმრავლესობა იყო მეგრული, ანუ ადგილობრივი დაბალი ფენა იყო, ხოლო მაღალი ფენას უკვე წარმოადგენდა გამარჯვებული მეზრძოლ-მოლაშქრეები შეკავშირებული ძველ ადგილობრივ მაღალ ფენასთან. შესაბამისად, ზედაფენა იყო მატარებელი ადიღე-ჩერქეზული თვითშეგნებისა, თუმცა ისინი (ზედაფენა) მოსახლეობის უმცირესობა იყო, მაგრამ ორგანიზებულ-შეკავშირებული. მათ შეძლეს ასიმილირება დაბალი ფენისა, შეძლეს დაბალი უმრავლესობის, ანუ მეგრული ფენის თვითშეგნების შეცვლა, საბოლოოდ, აფხაზეთში გაჩნდა ახლი სახის მოსახლეობა ქართული სისხლითა და ადიღური ანუ აფსუური თვითშეგნებით.

ახალ აფხაზებთან ანუ ადიღე-ჩერქეზ მოლაშქრეებთან დამარცხების გამო სამეგრელოს საზღვარმა გადმოიწია ანაკოფიამდე. ამის შემდეგ შეტევები გაგრძელდა და სამეგრელოს საზღვრები მკვეთრად შემცირდა მე-17 საუკუნეში, ანაკლიიდან ის გადატანილი იქნა თავდაპირველად ეგრისწყალზე, შემდეგ კი ენგურზე, აოხრდა იქამდე აყვავებული და ლამბერტის აღწერით, ყოველმხრივ სავსე ქვეყანა, როგორც ითქვა, გაუქმდა მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოები.

<https://meufeanania.info/saqatalik/>

აფხაზეთის დიდი კედელი

დ. დბარს არ აკმაყოფილებს, როგორც ის ამბობს, ქართული წყაროების, განსაკუთრებით კი ქართლის ცხოვრების მცირე ცნობები აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესახებ.

ქართული წყაროების მიმოხილვის დროს ის „ქართველთა“ და „აფხაზთა“ გაერთიანებულ სამეფოს არასწორად უწოდებს „აფხაზთა და ქართლის სამეფოს“ (აფხაზო-კარტლიისკოე), რაც ქართულ წყაროთა უცოდინრობის შედეგია.

მიაჩნია, რომ ქართული წყაროები მიკერძოებულია, რომ ესაა შედეგი მისი მრავალგზისი რედაქტირებისა, რომ მისი რედაქტირება მოახდინა ვახტანგ მეექვსემ მე-18 საუკუნეში და ამით, თითქოსდა, ცნობები აფხაზეთის მიმართ დამახინჯდა.

სინამდვილეში, კი სწორედ ამ ეპოქაში, მე-17 საუკუნის დასაწყისიდან ჩრდილოკავასიელი ადიღე-ჩერქეზული ანუ აფსუათა წინაპრები სასტიკად არბევდნენ აფხაზეთს და მის საეკლესიო ცენტრებს, ამ დროისათვის ჯიქ-ადიღებმა საბოლოოდ მოსპეს ბიჭვინთა, აიძულეს ბიჭვინთის პატრიარქი დაეტოვებინა ქართული ათასწლოვანი ცენტრი და გადაბარებულიყო გელათში. ეს აოხრება გრძელდებოდა ვახტანგ მეექვსისა და ვახუშტის დროს, ვახუშტი ამ მდგომარეობას აღწერს კიდევ.

ვახუშტის ცნობებით, მის დროს ადიღე-ჩერქეზთა მიერ მიერ ბიჭვინთის გარდა უკვე აოხრებული და გაუქმებული იყო ღვთისმსახურება მოქვისა და დრანდის საეპისკოპოსოებში, უმაღლვე, ანუ მე-18 საუკუნის შუა წლებში აფსუების წინაპრებმა ბედიაც ააოხრეს.

ვახუშტი წერდა, „არამედ ან აფხაზთაგან არღარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი“. ანუ ვახუშტის დროს, „აფხაზებად“ სახელდებული ადიღეების მიერ, ორი საეპისკოპოსო, მოქვისა და დრანდისა, უკვე გაუქმებული იყო და, როგორც ითქვა, მალე მათ ბედიას კათედრაც გააუქმეს.

სწორედ ამ საეპისკოპოსოების მრევლის დასაცავად აიგო სამეგრელოს მთავრის მიერ ე.წ. „აფხაზეთის დიდი კედელი“.

კიდევ ერთხელ შეიძლება შევეხოთ ე.წ. აფხაზეთის დიდი კედლის საკითხს.

მიზეზი ამისა ისაა, რომ ამჟამინდელი პროპაგანდით, ქართველობა, თითქოსდა, აფხაზეთში არასოდეს ცხოვრობდა და ისინი აქ ვითომდა მხოლოდ სტალინ-ბერიამ ჩაასახლა.

ამ პროპაგანდას აქარწყლებს ფაქტი იმისა, რომ აფხაზეთის დიდი კედელი, რომელიც გადაჭიმულია სოხუმიდან ენგურამდე, წყაროთა დაბეჭდებული მითითებით აგებულია ლევან მე-2 დადიანისა და ეპისკოპოსების მიერ.

ჩემთვის გაუგებარია, თუ რატომ არ გამოიყენება ეს ფაქტი აღნიშნული პროპაგანდის გასაქარწყლებლად, ვინაიდან ეს კედელი იცავდა ამჟამინდელ სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის რაიონების მოსახლეობას ადიღე-აფხაზების შემოსევებისაგან, ეს კედელი იცავდა იმ მიწა-წყალს, რომელიც ლევან დადიანის სამთავროში შედიოდა და სამეგრელოს ნაწილს შეადგენდა.

აქ ცხოვრობდა სამწყსო მოქვის, დრანდისა და ბედიის ქართულენოვანი საეპისკოპოსოებისა.

ამ ფაქტის გამოყენების ნაცვლად, რატომღაც აპელირებენ, თითქოსდა, აფხაზეთის დიდი კედელი ააგო იუსტინიანემ. ასეთი მტკიცება თავდაპირველად გაავრცელა ქართველმა პროფესორმა და ამჟამად გამოყენებულია ანტიქართულ რუსულენოვან საიტებში სამტკიცებლად იმისა, რომ ეს კედელი ქართველებმა კი არ ააგეს ადიღეების შემოსევებისაგან თავისი ხალხის დასაცავად, არამედ ის აგებული იყო ჯერ კიდევ იუსტინიანეს დროიდან, თუმცა კი მათ მტკიცებას აქარწყლებს ამ კედელ-ზღუდე-გალავანზე სათოფურებიანი ასობით კოშკის არსებობა. კოშკებზე სათოფურები მტკიცებაა იმისა, რომ ის აიგო კავკასიაში ცეცხლსასროლი იარაღის შემოღების შემდეგ, ანუ მე-17 საუკუნეში, რაც ეთანადება წყაროებს.

როგორც ითქვა, ადიღე-ჩერქეზების შემოსევებისაგან თავდაცვის მიზნით, ლევან მეორე დადიანმა აღნიშნული მოქვის, დრანდისა და ბედიის ეპისკოპოსების თანხებით ააგო თითქმის 100 კილომეტრზე მეტი სიგრძის კედელი, რომელსაც ამჟამად აფხაზეთის დიდი კედელი, ანდა კელასურის კედელი ეწოდება. ესაა თავდაცვითი ნაგებობა გადაჭიმული მდინარე კელასურიდან ვიდრე მდ. ენგურამდე.

სხვა მკვლევრების სიტყვით, კედლის სიგრძე 160 კილომეტრია, თავისი სათოფურებიანი კოშკებით, შესაბამისად, როგორც ითქვა, ეს კედელი აშენდა მხოლოდ იმის შემდეგ, რაც კავკასიაში შემოღებულ იქნა ცეცხლსასროლი იარაღი (მე-16 ს. ბოლოდან, ძირითადად, მე-17 ს-ში). მაშასადამე, წყართა ცნობები შესაბამისია, ის აშენდა ლევან მე-2 დადიანის მიერ, ადიღე-ჩერქეზების შეასაკავებლად, რასაც მიუთითებენ ვახუშტის გარდა ევროპელი თვითმხილველი ავტორები.

ამ კედლის აგება მე-17 საუკუნეში, როგორც აღინიშნა, აქარწყლებს ამჟამინდელი აფსუა სეპარატისტების მტკიცებებს, რომ აფხაზეთში არასოდეს ცხოვრობდნენ ქართველები და ისინი აქ მხოლოდ სტალინ-ბერიას ეპოქაში ჩაასახლეს.

ამიტომაც აჟღერებენ და სანდოდ მიიჩნევენ იმ ავტორებს, რომელნიც სრულიად უსაფუძვლოდ, წყაროების მიჩქმალვით ამტკიცებენ, თითქოსდა, ასეთი სიგრძის კედელი კელასურიდან ენგურამდე აიგო იუსტინიანეს მიერ ანუ მე-6 საუკუნეში ჩრდილოკავკასიელთა შესაკავებლად. ასეთი უსაფუძვლო მტკიცება ასევე გამოიყენეს აფსუებმა ქართველთა მიმართ განხორციელებული ეთნიკური წმენდისას 1992-1993 წლებში და ამჟამადაც ძალზე მოსაწონია მათ მხარდამჭერთა სივრცეში, მაგალითად, ოფიციალურ საიტზე ნატქვამია – Профессор Заза Алексидзе, основываясь на результатах исследований учёных и археологов, а также сохранившихся письменных источников, обнаруженных им самим, считает, что стена строилась в VI веке во время правления византийского императора Юстиниана из камня и должна была защитить страну от вторжения племён с Северного Кавказа. В то время как Леван II Дадияни лишь достроил стену деревянными сооружениями в XVII веке.

<https://bit.ly/3Hx4LPW>

მაშასადამე, ქართველთა აფხაზეთში მკვიდრობის თვალხილული ძეგლის მნიშვნელობა დამცრობილია თვით ქართველ პროფესორთა მიერ.

ამ ზღუდე-კედელში 300-მდე კოშკია 8-12 მეტრი სიმაღლისა სამწყება სა-
თოფურებით.

სოხუმთან ახლოს, მდ. კელასურის ხეობაში კედელი საგანგებოდაა გამაგ-
რებული და აქ 200-მდე კოშკია, ერთმანეთისაგან 40-120 მეტრით დაშორე-
ბული. ანუ აქ კედლის საერთო სიგრძე დაახლოებით 15-20 კმ-ია.

საქმე ისაა, რომ აქ (სოხუმთან ახლოს, მდ. კელასურის ხეობაში), შედარე-
ბით დაბლობ ადგილას, გადიოდა მთავარი მაკავშირებელი გზა, რომელსაც
ინტენსიურად იყენებდნენ სამეგრელოს მიმართულებით გადაადგილებისას
ადილე-ჩერქეზი მეომრები.

საერთოდ, წყაროთა ცნობით, კლისურა ანუ კელასური საუკუნეთა მან-
ძილზე ყოფილა ამ მიმართულებით ქართლის სამეფოს საზღვარი, აქ ქართ-
ლის სამეფოს თავდაპირველი საზღვარი გადიოდა მდ. ეგრისწყალზე (ფარ-
ნავაზ-ქუჯის ეპოქიდან), ამის შემდეგ, წყაროსავე ცნობით, საზღვარი შეიც-
ვალა ვახტანგ გორგასლის დროს და დაიდო **მდ. კლისურაზე**, აქვე ყოფილა
ქართლის სამეფოს საზღვარი მურვან ყრუს დროსაც, ანუ მე-8 საუკუნეში,
მან გადალახა ე.წ. „ზღუდე კლისურისა“, ანუ სასაზღვრო ზღუდე-კედელი,
აგებული ალბათ, ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში.

ჩანს, მისი ნაშთები, სულ 20 კმ სიგრძისა, ლევან დადიანმა საფუძვლად
დაუდო უკვე გრანდიოზული, კავკასიაში სათოფურებიანი დაახლოებით
160 კილომეტრიანი ზღუდე-კედლის აგებას, რომელსაც 1640-1657 წლებში
უნდა დაეცვა სამეგრელოს იმჟამად აყავებული ნაწილი, სამწყსო მოქველ,
დრანდელ და ბედიელი ეპისკოპოსებისა, მაგრამ ამოდ, ის გადალახული
იქნა ადილე-ჩერქეზ მეზობლთა მიერ (რომელთაც ქართველი ანუ ძველი
აფხაზი შერვაშიძეები და სხვა ქართველი დიდებულები, აფხაზეთის ძველი
მმართველები მეთაურობდნენ), ამიტომაც აფხაზეთში შემოსულ ამ ადილე-
ჩერქეზ მეომრებსაც ქართველებმა აფხაზები უწოდეს, სპენსერი და სხვები
კი მათ „ჩერქეზებს“ უწოდებდნენ.

**კედლის დასაცავად ოდიშის, ანუ სამეგრელოს სამთავროს, ყოველი
თავადი და ეპიკოპოსი ვალდებული იყო თავის მხედრობით ერთი თვე
ემორიგევა.**

იმავეს აღნიშნავს არქანჯელო ლამბერტი, ის წერს, რომ სამეგრელოს
დიდებულებმა „დიდი ხარჯით აღმართეს 60 ათასი ნაბიჯის სიგრძის კე-
დელი, მასზე ერთმანეთისაგან დაშორებული კოშკები, რომელთაც მსრო-
ლელები (მეთოფეები) იცავენ“.

იმავეს წერს მისიონერი კასტელი თავის რუკაზე, რომელზეც სამეგრე-
ლოს ზღუდე-კედელია გამოსახული – „60 ათასი ნაბიჯის სიგრძის კედელი,
განკუთვნილი აფხაზთა შესაჩერებლად“, იმავეს წერს ვახუშტი, რომ ლე-
ვან დადიანმა ააგო დიდი კედელი ანაკოფიიდან მთებამდე – „შეავლო ზღუდე
დიდი ლევან დადიანმა, აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის“ (ქ.ც.4,გვ. 782).

მე-16 ს. შუა წლებიდან და განსაკუთრებით მე-17 ს. დასაწყისში ჩრდილოკავკასიიდან აბაზეზისა და სხვა ადიღური ტომების (ომებითა და ბრძოლით) აფხაზეთში ჩამოსახლების შემდეგ (რასაც ტატიშჩევიც მიუთითებს) საზღვრი სამეგრელოსა და ახალ, ანუ ადიღურენოვან აფხაზეთს შორის გაივლო ანაკოფიასთან, ამიტომაც წერს ვახუშტი – (ანაკოფია) „საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა“. და განაგრძობს –

„ამ ანაკოფიის აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე, შეავლო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის. განა ან უქმად არს“.

ეკლესიის ისტორიკოსმა უნდა აღნიშნოს, რომ ეს „ზღუდე“, ანუ თითქმის 100-160 კილომეტრი სიგრძის კედელ-გოდოლი, რომელსაც ამჟამად აფხაზეთის დიდი კედელი ეწოდება, აიგო არა მხოლოდ ლევან დადიანის, არამედ ასევე მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპიკოპოსოების სახსრებითაც. მის უამრავ კოშკს სათოფურები აქვს, მიმართული კავკასიის მთების მხრეს, საიდანაც ელოდნენ მტერს – აბაზე-ადიღეებს.

კიდევ ერთხელ ზღუდე-კედლის შესახებ

საქმე, ისაა, რომ მე-20 ს-ში აფხაზეთის მიწა-წყლის ოკუპაციის შემდეგ, ახლა უკვე 21-ე საუკუნეში ხდება მიტაცება და მისაკუთრება აფხაზეთის ათასწლოვანი დიდი ქართული კულტურისა, ამ კედლის აგების ისტორია კი გვიხსნის მრავალ საკითხს, ამიტომ კვლავ შევეხოთ მას -

ისე გამძაფრდა ჩრდილო კავკასიიდან ადიღე-ჩერქეზთა და აფსუათა შემოსევები, რომ ლევანი თავისი მმართველობის ბოლო პერიოდში იძულებული გახდა, თავდაცვის მიზნით აეგო საფორტიფიკაციო ნაგებობები, მაგალითად, ამჟამად ცნობილი აფხაზეთის დიდი კედელი. მან საფუძვლად გამოიყენა მე-5 საუკუნიდან მდ. კელასურზე ანუ კლისურაზე აგებული სასაზღვრო კედლის ნაშთები, ამ ნაშთების ნაკვალევი მხოლოდ ათიოდე კილომეტრი იყო, ხოლო ლევან დადიანმა მასზე დააშენა ახალი, 100 კილომეტრის (სხვა ცნობით, 160) სიგრძის კედელი-ზღუდე, ასობით საგუმბაგო, სათოფურებიანი კოშკით.

როგორც ითქვა, უფრო ადრეც, მე-5 საუკუნეში, აქ, ანაკოფიასთან, ქართლის სამეფოს საზღვარი ვახტანგ გორგასლის შემდეგ ვიდრე კლისურამდე აღწევდა და მდ. კლისურა (კელასური) შემდეგ მუდამ იყო საზღვარი ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიას შორის.

ლევან დადიანის მიერ ამ კედლის მშენებლობის მოწმე მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი ამბობს, ლევან დადიანმა ძალზე დიდი დანახარჯებით ააგო 60 ათასი ნაბიჯის სიგრძის კედელი.

ამასვე ამბობს მეორე მისიონერი კასტელიც, რომელიც აღნიშნავს, ეს კელასურის კედელი გამიზნულია აფხაზთა შესაკავებლად.

ისტორიული აფხაზეთის, ანუ თანამედროვე გუდაუთა-გაგრის რაიონების დაპყრობის შემდეგ, ადიღე-ჩერქეზებმა და აბაზა-აფსუებმა შეუტიეს ისტორიულ საქართველოს, ანუ თანამედროვე სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირის და გალის რეგიონს.

აფხაზეთის, ანუ კელასურის კედლის სიგრძე ასი კილომეტრია. ლევან დადიანის ბრძანებით იგი მეტად სწრაფად აუგიათ. ზოგჯერ კოშკებს უსადირკვლოდ, პირდაპირ მიწაზე დგამდნენ. კედელი იცავდა იმჟამად ოდიშის სამთავროში შემავალ აღნიშნული სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის რაიონების უხვმოსავლიან სამინათმოქმედო მხარეებს და იქ არსებულ ქართულ საეპისკოპოსოებსა და ქრისტიანულ მოსახლეობას.

ვახუშტი ბაგრატიონი წერს, რომ დღევანდელი ახალი ათონის, ანუ „ანაკოფიის“ „აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე შევლო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმა აპხაზთა გამოუსვლელობისათვის“.

ლევან დადიანს, ვითარცა სამეგრელოს მთავარს, ამ მშენებლობის დროს ეხმარებოდნენ ბედიის, მოქვისა და დრანდის ეპისკოპოსები მრევლითა და თანხით, მაგრამ მომხდური აფსუების შეკავება ვერ შეძლეს.

საბოლოოდ აფხაზეთად წოდებულმა ამ აფსუებმა დაიპყრეს სამეგრელოს ეკონომიკური სიძლიერის წყარო – ზემოთ ხსენებული რაიონები, მოსპეს ზემოთ ხსენებული საეპისკოპოსოები, მათი მრევლი ანუ სამეგრელოს მოსახლეობა დახოცეს, ანდა დაატყვევეს.

ისტორიული სამეგრელოს (აღნიშნული ამჟამინდელი სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის) გადარჩენილი ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა მომსახურე ყმებად, ფაქტიურად მონებად გადააქციეს. დღესაც კი აფხაზურად დაბალ ფენას „აგირუა“, ანუ მეგრელი და „აგურუ“ (გურული) ეწოდება.

ისტორიული სამეგრელოს იმ დროისათვის მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა განახევრებულია.

მისიონერები წერენ, რომ 40 ათასი კაციდან ქვეყნის მოსახლეობის ნახევარი, ანუ 20 ათასი კაცი ამოწყდა.

ეს იმ დროისათვის ძალზე დიდი რაოდენობა იყო. ნირვა-ლოცვა საბოლოოდ გაუქმდა ბიჭვინთის, დრანდის, მოქვის და ბედიის საეპისკოპოსოებში.

აყვავებული ქვეყანა გაჩანაგდა. ლევან დადიანმა დაინახა, რომ აფსუ-აჩერქეზების შემოსევების შედეგად ივერიის, ანუ საქართველოს გამაერთიანებელი ბოლო ძალა იშრიტებოდა. მართლაც, თითქმის საუკუნით გადაიდო საქართველოს გაერთიანების საქმე და განახლდა ერეკლე II-ის დროს, ლევანის გარდაცვალებიდან ასი წლის შემდეგ.

ვახუშტის სიტყვით, ანაკლია-კელასურის დიდი კედელი, აგებული ლევან მე-2 დადიანის მიერ, წარმოადგენდა არა მხოლოდ პოლიტიკურ საზღვარს მე-17 საუკუნისათვის არსებულს სამეგრელოსა და აფხაზეთს შორის, არამედ საზღვრავდა ორ ენობრივ სივრცეს, ამ კედლის ერთ მხარეს მეგრული ანუ ქართულენოვანი სამყარო დარჩა, ხოლო მეორე მხარეში, უკვე ადიღურენოვანი გაბატონდა. ამიტომაც ამ ადგილების (ანაკოფია-კელასურის ზღუდის) აღწერისას ვახუშტი მეგრულ ენას ახსენებს და მიაჩნია, რომ იგივე ქართულია, ოღონდ დიალექტური სახისა. ეს ნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ ვახუშტისას, ამჟამინდელი სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის მკვიდრი მოსახლეობა ჯერ კიდევ მეგრულენოვანი ანუ იგივეა, რაც ქართულენოვანი იყო და ამიტომაც ემსახურებოდათ მათ ქართულენოვანი აღნიშნული სა-

ეპისკოპოსოები (მოქვი, დრანდა, ბედია), თუმცა კი უკვე ქართულენოვანი დიადი ბიჭვინთის საკათალიკოსო ცენტრი, ჯიქ-აბაზა-ადილების შემოსევეების გამო უკვე გადატანილი იყო გელათში.

ვახუშტი წერს ანაკოფია-კელასურის კედლის მარჯვენა მხარეს დარჩენილი მოსახლეობა – „ენით არიან: – დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თვსიცა ენა, განა წამხდარი ქართულივე, ვითარცა ღმერთი ღორი, ჩემი ჩქიმი, და აქუსთ წიგნი ქართულნივე და არა სხვა“. მაშასადამე, ვახუშტის გაგებით, მეგრული ენა წარმოადგენდა ქართული ენის დიალექტს, მსგავსადვე აფხაზებდა მეგრულ ენას არქანჯელო ლამბერტიც, ის წერს- როგორც იტალიური ენა წარმოადგენს ხალხურ მეტყველებას დაფუძნებულს ძველ ლათინური ენაზე, ანუ , როგორც იტალიური ენა წარმოშობილია ლათინური ენიდან, ასევე მეგრელების სამეტყველო ენა ეფუძნება ძველ ქართულ ენას, მათი ძველი, ნამდვილი წმინდა ენა ქართული ენაა.

მიუხედავად ზღუდე-კედლის სიძლიერისა, მისი გადმოლახვა შეძლეს აბაზა-ადილებმა და ვახუშტის დროს, ანუ მე-18 ს. დასაწყისში სამეგრელოს საზღვარი უფრო დაემცრო და იგი ანაკლიიდან გადმოტანილი იქნა ეგრისწყალზე. ეს ნიშნავს, რომ მეგრულენოვანი მოსახლეობა შეიზღუდა და ის ჩაანაცვლა გაბატონებულმა აბაზაენოვანმა ხალხმა.

ის წერს – „ხოლო ან ეგრისის მდინარემდე უპყრავსთ აფხაზთა და მას ზეითი სამჴრის კერძო დადიანსა.

ადილე-ჩერქეზებმა გადალახეს კედელი და შეესივნენ იმჟამად სამეგრელოში შემავალ მიწა-წყალს, ანუ მოქველი, დრანდელი და ბედიელი ეპისკოპოსების სამწყსოს.

ამ კედელმა ვერ შეაჩერა ადილეთა თავდასხმები, ისინი ენგურამდე მივიდნენ და გაბატონდნენ დაპყრობილ მიწაზე, ანუ ენგურიდან ბიჭვინთის ჩრდილოეთამდე. ამ ქვეყანას, ანუ ჩრდილოეთ სამეგრელოს (ამჟამინდელი სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის რაიონებს) აფხაზეთი ეწოდა.

ამდენად, ისტორიული სამეგრელოს დიდ ნაწილს მე-18 საუკუნეში აფხაზეთი ეწოდა,

ამჟამინდელი აფხაზეთის დიდი ნაწილი ისტორიულად სამეგრელოს ეკუთვნოდა.

ვახუშტის ცნობით, აბაზურ დაპყრობათა მიუხედავად, მის დროს სამეგრელოს საზღვარი ანაკოფიამდე აღწევდა. მალე ეს საზღვარი დაიდო მდ. ენგურზე.

შესაბამისად, სამეგრელოს ამ დაპყრობილ ნაწილს აფხაზეთი ეწოდა.

თუმცა სპენსერი თავის წიგნში მიწა-წყალს ენგურამდე უკვე უწოდებს არა სამეგრელოს ანდა აფხაზეთს, არამედ ჩერქეზეთს,

სპენსერი მისი დროის აფხაზეთს ჩერქეზეთს უწოდებს, რადგანაც მას ჩერქეზეთის ნაწილად მიიჩნევდა (არსებული რეალობის გამო ამ მიწა-წყლის დამპყრობლები ეთნიკური აბაზა-ადილები ანუ ჩერქეზები იყვნენ).

პ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლონდა მამაცაშვილმა, „მეცნიერება“, თბილისი, 1981.

https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/400307/1/K_KoxisaDaO_SpenserisCnobeBiSaqartvelosaDaKavkasiisShesaxeB_1981.pdf

ამასთანავე, სპენსერი აღნიშნავს, რომ ეს ტერიტორია მის დროს ენგურამდე სრულიად გაველურებული იყო უპატრონობის გამო. ანუ სულ რამდენიმე ათეულ წელიწადში (ლევან დადიანის შემდეგ, უკვე მე-19 საუკუნის დასაწყისში) ეს მხარე უკვე თითქმის გაუკაცრიელებული იყო და ეკალ-ბარდით დაფარული, ანუ ლევან დადიანის აყვავებული სამთავრო, აღწერილი ლამბერტის მიერ, აბაზების გაბატონების შემდეგ სრულებით გაველურდა და ეკალ-ბარდით დაიფარა.

(Эдмонд Спенсер, ПУТЕШЕСТВИЯ В ЧЕРКЕСИЮ

http://apsnyteka.org/file/Spenser_Puteshestviya_v_Cherkessiyu.pdf).

იგივე მოვლენა გამეორდა 1993 წლის შემდეგ და ასეა ვიდრე დღემდე.

მე-20 საუკუნეში, ქართველთა შრომითა და ოფლით, იქამდე ეკალ-ბარდინი აფხაზეთის მიწები დაიფარა პლანტაციებით და ხეხილ-ვენახებით, მაგრამ 1993 წელს ქართველობა კვლავ გამოყარეს ამ ადგილებიდან და ამის შედეგად ნაოფლი პლანტაციები კვლავ გაველურდა და ეკალ-ბარდებით დაიფარა.

თუმცა ისევ ქართველები, ამჟამად აფხაზეთის ენგურის რაიონის ოლქში, კვლავ ახალ პლანტაციებს აშენებენ თავდადებული და პატიოსანი შრომით.

სულხან-საბა ორბელიანის ვიზიტი ევროპაში

ადილე-ჩერქეზების საკითხის გადასაჭრელად

მკვლევრები ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ ფაქტს იმისა, რომ სულხან-საბა ორბელიანის სათხოვარი საფრანგეთის კარზე შეეხებოდა უმეტესად ჩერქეზების ანუ ადილების საკითხს.

საქმე ის იყო, რომ ამ მომენტში საფრანგეთს სურდა საკუთარი სავაჭრო-საერთაშორისო-ეკონომიკური გზის გაჭრა სპარსეთ-ინდოეთთან დასაკავშირებლად.

ინდოეთის გზა იმ დროისათვის თავისათვის უკვე აღმოაჩინეს ესპანეთმა და პორტუგალიამ და გამდიდრდნენ, ინგლისმაც მოძებნა საკუთარი გზა ინდოეთისაკენ, ეს იყო საზღვაო გზები.

საფრანგეთს სურდა სპარსეთ-ინდოეთთან სახმელეთო-სავაჭრო გზის გაჭრა, ოღონდ ოსმალეთისა და რუსეთის სახელმწიფოებზე არ უნდა გაეწყო ამ გზას, მაშასადამე, გზას უნდა გაეწყო ოსმალეთისა და რუსეთისაგან ჯერ კიდევ ნაკლები გავლენის მქონე ქვეყნებზე, იმჟამად ასეთი იყო შავი ზღვისპირეთის ჩრდილოეთი ნაწილის მიწა-წყალი, ზღვისპირა ჩერქეზეთისა და სამეგრელოს გავლით ქართლის სამეფომდე, რომელიც უკვე სპარსეთის ხელდებულ ქვეყნად მიიჩნეოდა.

სამეგრელო, ელჩების სიტყვით, გულმხურვალედ უჭერდა მხარს ამ პროექტს, საეჭვო იყო მხოლოდ ჩერქეზეთის მეომარი ქვეყანა, მისი დან-

ყნარების საშუალებებს ეძებდა საფრანგეთი და ამ საქმეშიც ქართული ელჩობა სთავაზოდა თავის სამსახურს.

კერძოდ, რეალურად მე-18 ს. დასაწყისში შავი ზღვისპირეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს აკონტროლებდნენ ჩერქეზული ტომები (იგულისხმება ამჟამინდელი კრასნოდარის მხარის მიწა-წყალი), სადაც იმჟამად ნაკლები გავლენა ჰქონდათ ოსმალეთსა და რუსეთს.

მაშინ ჩერქეზებმა შეძლეს თავიანთი გავლენის სფეროს გაფართოება, სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილის დაპყრობა, ვიდრე თითქმის ანაკოფიამდე.

ფოთის ნავსადგური უკვე ოსმალების ხელში იყო.

საფრანგეთს, შესაბამისად, აინტერესებდა შავი ზღვის ჩერქეზეთისა და სამეგრელოს სანაპიროები და ამ ქვეყნებზე გამავალი გზები.

იქამდე, საფრანგეთმა თავისი სპარსეთ-ინდოეთთან დამაკავშირებელი გზის გამოსაკვლევად საფრანგეთის საუკეთესო მეცნიერები და ავტორიტეტები შეაგზავნა სპარსეთში, ჟან შარდენი, ჟან რიშარი და სხვები.

სწორედ ამ უკანასკნელმა (ჟან რიშარმა), ძალზე მაღალი დონის დიპლომატმა და მთარგმნელმა, შეამზადა და განახორციელა სულხან-საბა ორბელიანის ვიზიტი ევროპის უმაღლეს პირებთან. პირადად სულხან-საბას იქ არ იცნობდნენ, მხოლოდ ჟან რიშარი აცნობდა მათ სულხან-საბას, ვითარცა საქართველოს უმაღლეს ავტორიტეტს.

სულხან-საბა მნიშვნელოვანი იყო იმით, რომ წარმოადგენდა საქართველოს ორივე სუვერენულ მხარეს, აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლის სამეფოს, რომელზეც საფრანგეთ-სპარსეთის გზას უნდა გაეწვლინა, ხოლო მეორე იყო სამეგრელო, სადაც ამ გზის ნაწილი გაივლიდა, ასევე, სულხანი, გარკვეულწილად, ჩერქეზეთსაც წარმოადგენდა, მისი აღზრდილის, ვახტანგ მე-6-ის მეშვეობით, რომელსაც ჩერქეზთა მთავრის ასული მეუღლედ ჰყავდა და შეეძლო გარკვეული გავლენა მოეხდინა ჩერქეზთა პოლიტიკაზე.

საქართველო, როგორც აღინიშნა, ამ წრეებისათვის მნიშვნელოვანი იყო, ისევე, როგორც ჩერქეზეთი, ვინაიდან ამ ქვეყნებზე უნდა გაეწვლინა საფრანგეთ-სპარსეთ-ინდოეთის დამაკავშირებელ გზის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ცხადია, ამ გზის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი, ჩერქეზეთის გარდა იყო სამეგრელო, თავისი გეოგრაფიის გამო, ამიტომაც ჟან რიშარმა და სულხან-საბამ სამეგრელოდან საგანგებოდ ევროპაში, ვითარცა დელეგაციის წევრი, ჩაიყვანეს „დავით მეგრელი“, სამეგრელოს პატრიარქის (აფხაზეთის კათალიკოსის) წარმომადგენელი.

ამ გზის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაივლიდა აღმოსავლეთ საქართველოს, აქ საფრანგეთის ინტერესებს დაიცავდა ქართლის მეფე ვახტანგ მე-6, ამიტომაც საჭირო იყო მისი გათავისუფლება სპარსელთაგან, უფრო მეტიც, როგორც ითქვა, ვახტანგ მე-6 შეეძლო დიდი გავლენა მოეხდინა ჩერქეზების მთავრებზე, რადგანაც ცოლად ამ მთვრების ოჯახის წევრი ჰყავდა.

სულხან-საბა საფრანგეთის მეფეს 1713-1714 წლებში ესტუმრა. მან **სულხან-საბა ორბელიანი დიდი პატივით რამდენჯერმე მიიღო. ეს იყო დამსახურება გამოჩენილი დიპლომატისა – ჟან რიშარისა.**

იქამდე ირანში მოღვაწე ფრანგი დიპლომატი ჟან რიშარი ძალზე აფასებდა სულხან-საბას და წერდა, რომ იგი მთელი საქართველოს მამად მიმანჩი-აო. ევროპაში ის იყო სულხანის თარჯიმანი და გზამკვლევი, დიდად დაფასებული მაღალ წრეებში.

სულხანის მოვალეობა იყო გაეცნო ხელმწიფისათვის რეალურად არსებული მდგომარეობა ჩერქეზეთსა და სამეგრელოში, თუ როგორ შეიძლებოდა ჩერქეზეთის ისეთი სახით დამშვიდება (მათ შორის ვახტანგ მე-6-ის გამოყენებით), რომ საფრანგეთ-სპარსეთ-ინდოეთის გზა უსაფრთხო ყოფილიყო. ამისათვის საჭირო იყო ორი რამ, 1. ჩერქეზების დამშვიდება-გაქრისტიანება მისიონერების მეშვეობით და 2. ვახტანგის ქართლში დაბრუნება ქრისტიანი მეფის სახით, რათა ის დახმარებოდა მისიონერებს ჩერქეზების გაქრისტიანების საქმეში.

ამჟამად არასწორად მიიჩნევა, რომ სულხან-საბას ვიზიტი, თითქოსდა, ქართველთა გაკათოლიკების აბსურდულ თხოვნას შეიცავდა.

რეალურად კი, გეგმა იყო საერთაშორისო ხასიათისა და იარსება საფრანგეთის უმაღლეს წრეებში, ვითარცა ერთ-ერთმა ვარიანტმა გეგმისა იქამდე, სანამ ლუდოვიკო მე-14 ცოცხალი იყო, ანუ 1715 წლის სექტემბრამდე, შემდეგ კი ის დავიწყებას მიეცა.

ამიტომაც, როდესაც სულხან-საბა 1716 წელს დაბრუნდა საქართველოში მისი ელჩობა ფუჭ და გაურკვეველ მოგზაურობად ჩაითვა, მაგრამ ეს პროექტი რომ განეხორციელებინა საფრანგეთს და საფრანგეთ-ინდოეთის გზა გაეყვანა საქართველოს გავლით, სულხანის ელჩობა გამარჯვებად მიიჩნეოდა, დაწყნარდებოდა ჩერქეზეთი, ანუ შეწყდებოდა ადიღების შემოსევები სამეგრელოში, ქვეყანა ეკონომიკურად განვითარდებოდა.

რა სახისა იყო რეალური ვითარება სამეგრელოში?

იმჟამად, ანუ მე-18 ს-ის დასაწყისში, მას შემდეგ, რაც ადიღე-აბაზებმა (ჩერქეზებად სახელდებულებმა) სამეგრელოს აყვავებული ქრისტესმადიდებელი სამთავროს დიდი ნაწილი დაიპყრეს და დიადი ბიჭვინთის შემდეგ მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოები გაანადგურეს, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, ქართველი მოაზროვნეების წინაშე დადგა ჩერქეზთა (ანუ ადიღე-აბაზთა) საკითხი.

ქართველებს ჩერქეზეთის საკითხი აინტერესებდათ იმდენად, რომ თუკი ჩერქეზები გაქრისტიანდებოდნენ, მაშინ ისინი შეწყვეტდნენ თავდასხმებს დასავლეთ საქართველოზე,

სულხან-საბას უცხოეთში გამგზავრების წლებში აღნიშნული ბიჭვინთის, მოქვის, დრანდისა და ბედიას კათედრების აოხრების შემდეგ, აბაზა-ჩერქეზებმა განაგრძეს დარჩენილი სამეგრელოს ნაწილისა და მთელი დასავლეთ საქართველოს აოხრება.

ამ პროცესის შეწყვეტის ძალა არ გააჩნდა ქართულ მხარეს და ამიტომ ეძებდა უცხოურ შეწევნას.

დასავლეთ საქართველოსათვის „აფხაზიანობა“ ისეთივე საშინელი მოვლენა იყო, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოსათვის ლეკიანობა.

ლეკიანობა არა მარტო ერთეული ადამიანების მოტაცებით გამოიხატებოდა, არამედ აუქმებდა მთელ საეკლესიო კათედრებს, ქვეყანა ცარიელდებოდა, მაგალითად, ლეკიანობის გამო გატყდა იქამდე გაუტეხელი ალგეთის ხეობა და ხალხისაგან დაიცალა, ამიტომაც მანგლელი ეპისკოპოსი იძულებული გახდა კათედრა დაეტოვებინა მარტო მე-17 საუკუნეში რამდენჯერმე,

ბოლოს მანგლელმა ეპისკოპოსმა იოანემ თავის მრევლთან ერთად თავი შეაფარა ხირსას.

აქ მოხდა მნიშვნელოვანი მოვლენა – ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბდა დიდი გეგმა ჩრდილო-კავკასიის ტომების, ანუ ადიღე-ჩერქეზების, ოსების, ქისტებისა და ლეკების გაქრისტიანებისა არა სამხედრო ძალის, არამედ სამისიონერო მოღვაწეობით.

ეს გეგმა, ჩანს, შედგა დავითგარეჯის მეცნიერ-ბერთა წრეში დაახლოებით 1700-1710 წლებში.

გადაწყდა, რომ ქართველ ბერებს პირადი მონაწილეობა მიეღოთ ამ საქმეში, დავით გარეჯიდან ორი ასეთი გამოჩენილი მოღვაწე მისიონერის სახელი ჩვენთვის ცნობილია, ესენი იყვნენ იოანე მანგლელი, რომელიც პირადად გაემგზავრა ქისტეთში და დაღესტანში და ჩრდილოეთ კავკასიაში მრავალი წლის მანძილზე მისიონერობდა (როგორც იქაურთა შორის, ასევე იქ გადასახლებულ ქართველთა, ოსთა და შემდგომ დაღესტნელთა შორის).

მან დააინტერესა ამ მხარეებში სამისიონერო საქმიანობით რუსეთის იმპერიის მმართველი წრეები, რამაც შემდგომ საფუძველი დაუდო „ოსეთის სასულიერო კომისიას“ და გარკვეული წარმატებები ჰქონდა,

მეორე, დავითგარეჯის სკოლის წევრი იყო სულხან-საბა. ჩანს, მას, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დაევალა ადიღე-ჩერქეზთა შორის სამისიონერო საქმიანობის ფუძისდება.

მაშასადამე, ჩერქეზთა შორის სამისიონერო საქმიანობა დაევალა დავითგარეჯის ბერს სულხან-საბა ორბელიანს. ის საქმის შესასწავლად 1713 წელს გაემგზავრა სამეგრელოში, აფხაზეთის კათალიკოსის კარზე და იქ დაყო 40 დღე.

მან ამ 40 დღის მანძილზე გაისიგრძეგანა საქმის სირთულე, საერთოდ, ქართველი მისიონერები მიხვდნენ, რომ ასეთი უთუღესი საქმის წარმატებით აღსასრულებლად საჭირო იყო დიდი ქრისტიანული იმპერიების რაიმე სახით დაინტერესება, მათი უშუალო თანამონაწილეობა ანდა მხარდაჭერა. აღსანიშნავია, რომ წმიდა იოანე მანგლელმა შეძლო რუსეთის იმპერიის მმართველობის უმაღლესი წევრების ამ საქმით დაინტერესება, ზოგი ცნობით, მას დაღესტანში თვით პეტრე დიდი ეხმარებოდა.

რაც შეეხება სულხან-საბა ორბელიანს, ამავე წლებში ის იღვწოდა, რათა სპარსეთიდან, ვითარცა ქრისტიანი მეფე, ქართლს დაბრუნებოდა ვახტანგ მე-6. ამიტომ სამეგრელოდანვე ის გაემგზავრა ევროპაში, რათა ევროპის მხარე ჩაერთო როგორც ვახტანგის დახსნის, ასევე ჩერქეზთა ანუ ჩრდილოკავკასიელთა გაქრისტიანების საქმეში. მან მოხერხებული საშუალებით სცადა საფრანგეთის დაინტერესება, რადგანაც, როგორც ითქვა, საფრანგეთი ეძებდა სახმელეთო გზის მარშრუტს, რომელსაც სავაჭრო-საერთაშორისო გზის სახით უნდა დაეკავშირებინა სპარსეთ-ინდოეთთან.

ჩანს, რუსეთის იმპერია იმ დროს ნაკლებად იყო დაინტერესებული ჩერქეზეთის გაქრისტიანებით, ანდა მას სხვა გეგმები ჰქონდა ადიღე-ჩერქეზების მიმართ.

საფრანგეთი კი იმ დროს დაინტერესებული იყო კავკასიით, თავის დიდმოხელეებს (შარდენი, რიშარი და სხვა) აგზავნიდა კიდევ კავკასიის გავლით სპარსეთ-ევროპის დამაკავშირებელი გზის საპოვნელად.

საფრანგეთს იმჟამად ესაჭიროებოდა საერთაშორისო-სავაჭრო გზა ევროპასა და აზიას შორის ოსმალეთის გვერდის აქცევით. ამ გზის მოძიება ევალებოდათ შარდენს, რიშარსა და სხვებს. ამ დაინტერესების თავის სასარგებლოდ გამოყენება სურდა სულხან-საბას ჟან რიშართან დამეგობრების შემდეგ.

მაშასადამე, ქართული ეკლიისის ორი სამისიონერო ფრთა ჩამოყალიბდა, ერთს დაევალა აღმოსავლეთ, მეორეს კი დასავლეთ ჩრდილოკავკასიის გაქრისტიანება.

ჩანს, საბოლოოდ, დავითგარეჯის მონასტერთა ბერებმა ეს დიდი სამისიონერო საქმე წამოიწყეს ვახტანგ მე-6-ის ფრთეთა ქვეშ, მისი ჩართულობითა და ზედამხედველობით.

სულხან-საბა საფრანგეთის კარზე ერთმანეთთან აკავშირებდა ვახტანგის სპარსთა ტყვეობიდან დახსნისა და ჩერქეზეთის გაქრისტიანების საქმეს,

სულხან-საბა ორბელიანის მოხსენება მეფე ლუდოვიკოს მიმართ ასეთი იყო –

„ვახტანგ მეფე ფიქრობს ყოველი დახმარება აღმოუჩინოს მისიონერებს, რათა მოაქციონ ჩერქეზეთი, რომელიც საქართველოს საზღვარზეა და საიდანაც თავისი მეუღლე მოიყვანა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, მოგზაურობა ევროპაში“, ს.იორდანაშვილის რედაქციით, 1940).

<https://bit.ly/3FhnAGn>

საბამ საფრანგეთის მეფეს ამავე საკითხის შესახებ გადასცა აფხაზეთის კათალიკოსის თხოვნა – „მდებალი სათხოვარი სამეგრელოს პატრიარქისა ეს არის მისიონერებთან ერთად ეცადოს აფხაზეთის მოქცევა, თან გამომატანა მონაზონი დავითი“ (იქვე).

თუ კიდევ ერთხელ ჩაუღრმავდებით სულხან-საბას განცხადებას საფრანგეთის მეფის წინაშე – „ვახტანგ მეფე ფიქრობს ყოველი დახმარება აღმოუჩინოს მისიონერებს, რათა მოაქციონ ჩერქეზეთი“, გასაგები გახ-

დება, რომ საფრანგეთს თავისი გეგმის განსახორციელებლად აინტერესებს ჩერქეზეთის შესახებ მეტი ინფორმაცია.

რა გეგმაა ეს? როგორც ითქვა, საფრანგეთ-ინდოეთის საერთაშორისო-სავაჭრო გზას ოსმალეთზე არ უნდა გაევიდო, შესაბამისად, ბუნებრივი გეოგრაფია მოითხოვდა შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროებიდან საქართველოზე გზის გაყვანას.

მაგრამ ამ დროს, 1578 წლიდან ოსმალეთის ხელში უკვე იყო ფოთის ნავსადგური, თუმცა თითქმის ვერ აკონტროლებდა სამეგრელოს ნავსადგურებსა და გზებს, აქედან კი გზა გადადიოდა აღმოსავლეთ საქართველოში, ანუ სპარსეთის გავლენის ქვეყანაში.

მაშასადამე, გზას უნდა გაევიდო სამეგრელოზე. როგორც ითქვა, ამ გზის უსაფრთხოებისათვის ჩერქეზეთის დამშვიდება იყო საჭირო, რადგანაც სწორედ ამ ხანაში ადიღე-ჩერქეზმა მეომრებმა ხელში ჩაიგდეს ჩრდილოეთ სამეგრელო და დაიპყრეს მისი მინა-წყალი ბზიფისწყლიდან ანაკოფიამდე და მალევე ეგრისწყლამდე.

ერთი სიტყვით, ჩერქეზეთი რეალურად აკონტროლებდა შავი ზღვისპირეთის იმ გზებსა და ნავსადგურებს, რომლის გამოყენება შეეძლო საფრანგეთს სპარსეთთან დასაკავშირებლად, ამიტომაც საფრანგეთისათვის ვახტანგ მე-6-ის საკითხი გაცილებით ნაკლები მნიშვნელობისა იყო, ვიდრე ჩერქეზეთის საკითხი, ამიტომაც საქართველოს ელჩი სულხან-საბა სწორედ ასევე მიმართავს ფრნაგულ მხარეს-

– „ვახტანგ მეფე ფიქრობს ყოველი დახმარება აღმოუჩინოს მისიონერებს, რათა მოაქციონ ჩერქეზეთი, რომელიც საქართველოს საზღვარზეა და საიდანაც თავისი მეუღლე მოიყვანა“.

ანუ ვახტანგი თუკი გათავისუფლდება, ის ჩერქეზეთის საკითხს მოავარებს საფრანგეთის სასარგებლოდ, მას აქვს გავლენა ჩერქეზების მთავარზე, რომლის ოჯახის წევრი მისი მეუღლეა.

ჩერქეზეთი თუკი გზას გახსნიდა, საფრანგეთის გეგმა აღსრულდებოდა, რეალურად გაიჭრებოდა საერთაშორისო-სავაჭრო გზა ოსმალეთის გვერდის აქცევით ევროპიდან სპარსეთამდე (აღსანიშნავია, რომ საერთაშორისო გზის გაყვანა ასევე პეტრე 1 სურდა ევროპიდან რუსეთის გავლით სპარსეთამდე ოლონდ კასპიისპირეთის გამოყენებით).

საკითხის დასაინტერესებლად სულხანმა და აფხაზეთის კათალიკოსის წარმომადგენელმა საფრანგეთის მეფეს აცნობეს, რომ ჩერქეზეთი ისევე დიდი ქვეყანაა, როგორიც იყო იმ დროის საფრანგეთი და ჩერქეზების რაოდენობა რამდენიმე მილიონი იყო იმ უამის ფრანგების ოდენობის თანაფარდი. –

ამიტომაც სულხანმა გააღრმავა თავისი სიტყვა ჩერქეზეთის შესახებ – „შეიძლება ჩერქეზების ერი მოაქციო, რაოდენიც საფრანგეთშია...ეს მიზანი ჭეშმარიტად ღირსია მეფის დიდებისა“ (იქვე).

აღსანიშნავია, მეორე მხარე, კერძოდ, იოანე მანგლელის ჩრდილოკავკასიაში მოღვაწეობა წარმატებული იყო, ამიტომაც მადლიერმა ერმა მას დიდი პატივი მიაგო, ის წმინდანია და დაკრძალულია სიონის წმიდა ტა-

ძარში, ხოლო სულხან-საბას მცდელობა ჩერქეზების ანუ ადიღე-ჩერქეზ-აბაზების გასაქრისტიანებლად წარუმატებელი აღმოჩნდა, ამიტომაც ის უკმაყოფილოდ მიიღეს საქართველოში, საიდანაც რუსეთში გაემგზავრა 1724-25 წელს, იმავე, 1725 წ. სულხან-საბა დაიკრძალა ვითარცა მართლ-მადიდებელი მოსკოვის

მართლმადიდებელთა ვსენსვიატსკოეს ტაძარში. ცხადია, რუსეთში კათოლიკეს არავინ დაკრძალავდა მართლმადიდებელთა ეკლესიაში.

აღსანიშნავია, რომ თუკი საფრანგეთი დაინტერესდებოდა და ჩერქეზთა გასაქრისტიანებლად მისიონერებს გააგზავნიდა, ამით ევროპელი მისიონერების რაოდენობა საქართველოში შემცირდებოდა. ევროპელი მისიონერები ვერ ახერხებდნენ მუსლიმების გაქრისტიანებას, საქართველოში ისინი უფრო უფუნქციო, უხერხულ სტუმრებს წარმოადგენდნენ, ამიტომ, როგორც ითქვა, თვით ქართული ეკლესიის შიგნით შემუშავდა გეგმა ჩრდილოკავკასიაში ქრისტიანული სარწმუნოების აღდგენისა.

ჩვენ ადრეც ვწერდით – „ჩამოყალიბდა გეგმა ჩრდილოკავკასიაში ქრისტიანული სარწმუნოების აღდგენისა. ყველა უბედურების წყაროდ მიჩნეული იქნა ჩრდილოკავკასიელთა გამაჰმადიანება. მაშასადამე, საჭირო იყო უბედურებათა ამ ბუდეში (ე.ი. ჩრდილოკავკასიაში შეღწევა) და სამისიონერო საშუალებებით მათი გაქრისტიანება, რაც თავისთავად მოუღებდა ბოლოს ოსლექთა თუ ჩერქეზთა თარეშს თანამორწმუნეთა ქვეყანაში. XVIII ს-ის 30-იან წლებში ერთ-ერთი მოთავე ამ იდეისა და შემდეგ კი უნაკლო პრაქტიკული შემსრულებელ-მისიონერი იყო მანგლელი ეპისკოპოსი იოანე სააკაძე. საერთოდ, კავკასიაში ქრისტიანობის აღდგენის იდეა დავითგარეჯში ჩასახულა. გარეჯის უდაბნოში ჩამოყალიბებული ე.წ. „მთიულეთის მისიისა“ და მის მოღვაწეთა შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ. იქამდე კი უნდა განვაცხადოთ, რომ თითქმის იმავე დროს, რამდენიმე წლით ადრე, იგივე გარეჯის უდაბნოდან გამოსული მართლმადიდებელი ბერი სულხან-საბა ორბელიანი სათავეში ჩაუდგა ელჩობას ევროპის სამეფოებში. კერძოდ, ქართული ელჩობის ერთ-ერთ უმთავრეს თხოვნას ევროპელ მონარქთა მიმართ წარმოადგენდა შემდეგი: „ჩრდილოკავკასიელი ტომების შემოსევების შეწყვეტა საქართველოზე, რისთვისაც ჩრდილოკავკასიელთა, კერძოდ კი, აფხაზთა და ჩერქეზთა გაქრისტიანება იყო საჭირო. ჩრდილო კავკასიელთა გაქრისტიანება საფუძველი გახდებოდა მათთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარებისა და ჩრდილო კავკასიელთა შემოტევების შეწყვეტისა. სულხან-საბას მემორანდუმის პირველივე პუნქტი სწორედ კავკასიელ ტომთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებას მოითხოვდა“ (იხ. ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. III, 1999, გვ. 303).

ევროპაში გამგზავრებამდე დავითგარეჯის სენაკიდან გამოსული სულხან-საბა გადავიდა დასავლეთ საქართველოში და იქაურ კათალიკოსთან ერთად 40 დღის განმავლობაში იხილავდა გზებს ჩრდილოკავკასიელთა გაქრისტიანებისა. როგორც ჩანს, მათ ჩაუთვლიათ, რომ შექმნილ ვითარებაში მხოლოდ მსოფლიოს უმაღლესი სახელმწიფოები თუ შეძლებდნენ ჩრდილოკავკასიელთა გაქრისტიანებას. როგორც ცნობილია, ევროპა არ დაინტერესდა

ამ საკითხით, ახლა მხოლოდ რუსეთის საიმპერატორო კარის დაინტერესება ჩაითვალა საჭიროდ. ეს მისია თავის თავზე აიღო წმიდა იოანე მანგლელმა.

მანგლისის კათედრა სწორედ ლეკთა თარეშის გამო რამდენადმე მოიშალა XVIII ს-ში და იოანე მანგლელის დროსაც. ამიტომაც იოანე მანგლელი იძულებული გამხდარა თავი შეეფარებინა ქიზიყში ხირსის მონასტრისათვის. საფიქრებელია, რომ იგი ქიზიყში თან გაჰყვა თავის მანგლისელ მრევლს, რომელიც იძულებული იყო თათართა (მაჰმადიანთა) თარეშის გამო მიეტოვებინა მამა-პაპათა სამკვიდრო და გადასახლებულიყო დაცულ ადგილას. ეს უნდა მომხდარიყო 1723 წლამდე და არა ოსმალობის დროს.

ეკლესიის მისიონერული მოღვაწეობა მე-18 ს-ის I ნახევარში კარგად აქვს აღწერილი მელიტონ კელენჯერიძეს თავის ნაშრომში „საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესიის მოკლე ისტორია“. აი, რას გვამცნობს ნაშრომი: „მთიულეთის მისიას სათავეში გარეჯის უდაბნო ჩაუდგა. პიონერად ამ დიდ საქმეში გარეჯში აღზრდილი იოანე მანგლელი (სააკაძე) გამოვიდა, აულო ალლო მთიულეთის სულიერ მდგომარეობას და სამველად მას მიაშურა. იგი აღიჭურვა სახარებით, ჯვრით და გაუდგა გზას. ჯერ კახეთი მოვლო ქადაგებით და მერე დაღესტანში. იოანემ წმ. ცხოვრებით და სასწაულებით მალე მიიპყრო ლეკების ყურადღება. არც მთავრობას დარჩა შეუმჩნეველი მისი მოციქულებრივი მოღვაწეობა. იმ დროს ვახტანგ VI-ს და პეტრე დიდს მიწერ-მოწერა ჰქონდათ ერთმანეთში კასპიის ზღვის საქმეებზე და ორივემ მალე იცნო იოანეს ღვანლის ფასი და ნივთიერი შემწეობა აღმოუჩინეს. იოანემ ჯერ ხის სამლოცველო ააგო აქ „ნიჩბით ხელში“ და მერე იმავე ალაგზე ქვის ეკლესია ააშენა მიძინების სახელზე. შემდეგ ზღვის პირზე ააშენა ეკლესია წმ. ეკატერინეს სახელზე. 1724 წელს იოანემ დაღესტანში მოწაფეები დატოვა და თვითონ სამისიონეროდ ასტრახანში გადავიდა, სადაც ეკლესია ააგო იოანე ღვთისმეტყველის სახელზე. ეს ეკლესია 1774 წ. რუსის მთავრობამ მონასტრად გადააკეთა და შიგ არქიმანდრიტად დანიშნა ქართველი ბერი გერმანე, მონაფე იოანესი. ასტრახანში იოანემ შეიტყო, რომ ყიზლარში ბლომად ესახლენ ქართველები და ეკლესია არ ჰქონდათ. ისიც გაიგო, რომ ოსეთში ქრისტიანობას საქმე უჭირდა და იოანემაც ყიზლარს მიაშურა. აქ ქართველების დახმარებით ეკლესია ააგო, ზედ სკოლაც გახსნა და შიგ მქადაგებლებს ამზადებდა. მისიის საქმე წარმატებით წავიდა. მისიონერებს რუსის მთავრობამ ჯამაგირიც დაუნიშნა“.

<https://bit.ly/3Hx97qe>

ლეკიანობის გამო იცლებოდა ქართლ-კახეთი და აფხაზიანობის გამო კი, დასავლეთ საქართველო.

ეს ცნობილი გახდა საფრანგეთის კარისათვის აფხაზეთის კათალიკოსის წარმომადგენელის „დავით მეგრელის“ მიერ. ის საბასთან და ჟან რიშართან ერთად გაემგზავრა ევროპაში.

სამწუხაროდ, ქართველმა მეცნიერებმა ვფიქრობ, სათანადოდ ვერ გაიგეს დავით ბერის გამგზავრების მიზანი, ისინი თვლიან, თითქოსდა, აფხაზეთის კათალიკოსს ევროპული ანუ კათოლიკური სარწმუნოების მიღება სურდა და ამიტომაც გააგზავნა იქ თავისი კაცი. სინამდვილე კი ძალზე ღრმა

და ტრაგიკული იყო, რომლის მოგვარებაც საბოლოოდ ვერ მოხერხდა. ქართული ელჩობის მიზანი საფრანგეთის დაინტერესება იყო, მაგრამ, როგორც რამდენჯერმე აღინიშნა, ჩერქეზეთ-სამეგრელოს გავლით საერთაშორისო-სავაჭრო გზის გაჭრა შუძლებელი აღმოჩნდა, როგორც ითქვა, ამ გზას საფრანგეთი ოსმალეთის გვერდის ავლით უნდა დაეკავშირებინა სპარსეთთან და ინდოეთთან.

ადილე-აბაზებმა შემოსევები კვლავ განაგრძეს, თუმცა ქართველობამ მოიკრიბა ძალა, იმერეთის მეფის დახმარებით ენგურთან გამართულ რუხის ომში (1779) დაამარცხა ჩრდილოკავკასიელთა გაერთიანებული ძალები, საბოლოოდ სასაზღვრო მდინარედ ენგური გადაიქცა.

რუხის ომს აღწერს სასიქადულო პოეტი ბესიკი,

ის თავის პოემაში „რუხის ომი“ წერს, რომ ადილე-ჩერქეზებს, რომელთაც საქართველოში ამ ეპოქაში საერთო სახელს „აფხაზებს“ უწოდებდნენ (ისევე, როგორც ჩეჩენ-დაღესტნელებს – საერთო სახელს – ლეკს უწოდებდნენ), ქართველებთან საომრად სხვადასხვა ხერხით მოუწვევიათ და შემოუკრებიან ყირიმელი თათრები, კერმუგელები (ყარაჩაის თათრები), ყივჩალები (იგულისხმება რომელიღაც ჩერქეზული ტომი), და ჯიქელნი,

ბესიკი წერს –

„ყირიმელთ, ჯიქელთ, ალანელთ,
კერმუგელთ ამცნეს ცნობითა,
ყივჩალთა შემოინევენდნენ,
ინდობდნენ სჯულის ძმობითა,
აფხაზნი შეეფიცოდნენ
ქრთამით და აგრევ ძღვნობითა,
და მეგრელთა სისხლი სწყუროდათ,
თუმცა შეესვათ გობითა“.

სწორედ ამ პროცესის, ანუ აბაზა-ადილების მიერ ქართველთა ხოცვა-ჟლეტის აღკვეთა სურდა სულხან-საბა ორბელიანს, ამისათვის ჩავიდა ის ევროპაში, რათა ჩერქეზეთის აგრესიულობა დამცხრალიყო საფრანგეთის სახელმწიფოს დახმარებით.

ის პაპსა და ევროპულ საზოგადოებას წარუდგა ვითარცა წმ. ბასილის ორდენის წევრი, რას ნიშნავს ეს?

წმ. ბასილის ორდენის წევრები მე-4 საუკუნიდან იყვნენ ბიზანტიის მონასტრების ბერები, ამ ორდენს მე-4 საუკუნიდან იცნობდნენ ევროპაში

на западе Европы уже в IV в. существовал орден св. Василия.

<https://bit.ly/4kK6DTX>

საერთოდ, ბასილი დიდის ორდენთან, სამონასტრო ტიპიკონთან დაკავშირებით, მკვლევარი წერს, რომ მე-4 საუკუნეში „**ბიზანტიურ აღმოსავლეთში პახუმი დიდის ტიპიკონის ადგილი დაიჭირა ბასილი დიდის ტიპიკონმა, თავდაპირველად კაპადოკიასა და პონტოში (შესაბამისად, საქართველოში). ეს ტიპიკონი ცნობილია ორი რედაქციით, „ბასილი დიდის ორივე წესი (დიდი და მცირე ასკეტიკონი)“.** ყველა შემდგომი, საბა განწმენდილის, თეოდორე სტუდიელის და ათონის ანუ „მთაწმიდის“ არ-

სეპიითად წარმოადგენენ გამეორებას პახუმისა და ბასილი დიდის ტიპიკონებისა“.

На Востоке место Пахомиева устава и других, находившихся в местном употреблении (например, уставов Пафнутия, Серапиона и др.), было занято уставом Василия Великого, который ввёл сначала в Каппадокии и Понте Пахомиев устав, но потом заменил его своим, сохранившим многие черты Пахомиева. Устав этот в двух редакциях (δρὸι κατὰ Πλάτος – пространные правила и δ. κ. ἐπιτομήν – правила в сокращении), вместе с «подвижническими заповедями» (ἀσκητικάὶ διατάξεις; см. Migne, «Patr. curs. compl.», s. gr., XXXI; есть русский перевод, изданный Московской духовной академией), подробнее развивает начала киновии, смягчая суровость Пахомиева устава. Все последующие восточные уставы (из них наиболее знаменитые – Саввы Освященного, Феодора Студита и афонский, или «Святые Горы», ведущий своё начало от преподобного Афанасия) в существенном повторяли уставы Пахомия и Василия.

<http://tiny.cc/1kk1001>

https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/svjatitel-vasilij-velikij/7

დასავლეთ ევროპაში ბასილი დიდის ტიპიკონის ბერების, ანუ ბასილის ორდენის მონასტრების, მეტი რაოდენობა გაჩნდა მე-8 საუკუნის შემდეგ, ისინი იქ დააარსეს ბერძენმა ბერებმა, რომელნიც ხატმებრძოლობის გამო გარბოდნენ ბიზანტიიდან და თავს იტალიას აფარებდნენ.

Первые монастыри византийского обряда появились в Южной Италии в VIII-IX веках. Они были основаны греками, бежавшими из Византии в период иконоборчества. В 1004 году монах Нил Россанский основал монастырь Гроттаферрата в 18 километрах от Рима. После Великого раскола этот и ряд других монастырей Южной Италии продолжал практиковать византийскую литургию и жить по уставу св. Василия Великого,

<http://tiny.cc/5kk1001>

მაშასადამე, ისტორიულად, ბასილი დიდის ტიპიკონისა იყო ბიზანტიისა და საქართველოს ყველა მონასტერი, ასეთი წესდება ევროპაშიც განვრცობილა, სამხრეთ იტალიაში ტრადიციული ბერძნულ-ბიზანტიური ლიტურგიითა და წესებით, საქართველოში კი ქართულენოვანი ნირვა-ლოცვით, ანუ სულხან-საბა ისევ, როგორც ბიზანტიურ და ქართულ მონასტერთა ბერები, მიმდევრები იყვნენ ბასილი დიდის ტიპიკონისა.

თუ ეს აზრი სწორია, ჩანს, სულხანი თავისი ბუნებითი ბერული იერ-სახითა და სახელით წარსდგა ევროპელ დიდებულებთან. ანუ ის ტრადიციული ქართული საბერო სამოსით და იერ-სახით მოღვაწეობდა ევროპაში, ამას კი ამართლებდა სიტყვებით, რომ ის ბასილი დიდის ორდენის ანუ ტიპიკონის ბერი იყო.

იმჟამად მისთვის მთავარი იყო არა მისი პირადი სინდისის საქმე, არამედ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გადარჩენა, რომელსაც სრული

განადგურება ელოდა ჩერქეზული შემოსევებით, ამის აღკვეცა კი შეეძლო საფრანგეთს, თუ ის ჩერქეზეთ-საქართველოს გავლით საერთაშორისო გზას გაიყვანდა საფრანგეთიდან სპარსეთ-ინდოეთამდე.

ევროპულ ბასილის ორდენთან სულხან-საბას არავითარი კავშირი არ ჰქონია.

მკვლევართა მითითებით, როგორც ითქვა, წმიდა ბასილის ორდენის წევრებად მიიჩნეოდა ყველა ბიზანტიური მონასტრის ბერები, წმ. ბასილი საერთოდ მიიჩნეოდა იმ ტიპიკონის ფუძემდებლად, რომლითაც მოქმედებდა ბიზანტიური მონასტრების ბერების საძმო.

ევროპაში მათ გამოარჩევდნენ იმით, რომ კათოლიკე ბერებისაგან განსხვავებით მათ ჰქონდათ გრძელი თმები და წვერები, სწორედ ისევე, როგორც ჩვეულებრივ ბიზანტიელ ბერებს, და ბიზანტიური საბერო შესამოსელი.

სულხან-საბამ თავისი ჩვეულებრივი ბერული იერსახე და ტანისამოსიც არ შეცვალა ევროპაში, რასაც განმარტავდა, რომ ის იყო წმ. ბასილის ორდერის წევრი,

ასეთი კვლევა საჭიროა, რადგანაც, ამჟამადაც სადავოა და გადაუჭრელია საკითხი იმისა, თუ რატომ უწოდებდნენ ევროპაში სულხან-საბას წმ. ბასილი დიდის ორდენის ბერს.

ფიქრობენ, რომ ეს დაკავშირებულია მის მიერ კათოლიკობის აღიარებასთან, საფიქრებელია, რომ პირიქით იყო. სულხან-საბას კათოლიკეებისაგან განსხვავებდა გრძელი თმები და წვერი და ქართული ანუ ბიზანტიური საბერო სამოსი. ანუ ის, გარეგნულადაც კი, კათოლიკე ბერების იერსახეს არ ატარებდა, თანაც ხაზგასმით. ჩანს, ის ევროპაში იმავე სამოსით ჩავიდა, რაც ეცვა საქართველოში. ასეთი უფლება ევროპაში ჰქონდათ წმ. ბასილი დიდის ტიპიკონის ბერებს.

სულ სხვა საკითხია ის, რომ შემდეგში, უფრო მე-19 საუკუნეში, ევროპაში სახე იცვალა ამ ბასილის ორდენმა და დაიწყო თანამშრომლობა რომის ეკლესიასთან.

ჩერქეზები – ქართველთა მონათესავენი გენეტიკური ჰაპლოჯგუფით

ამჟამინდელი ადიღე-ჩერქეზები გენეტიკური მონათესავენი არიან ქართველებისა, მათი ჰაპლოჯგუფი თითქმის იგივეა, რაც ქართველებისა, მაგრამ მენტალურად სრული სხვაობაა. ამის მიზეზია ის, რომ ჩრდილო-კავკასიის ქართველური მოსახლეობა დაიპყრო იქ ურალ-ენისეის ოლქიდან ჩამოყვანილმა ულუსის მეომრებმა და მათ მოახდინეს ადგილობრივი ტომების ასიმილირება მენტალურად, ენითა და კულტურით, მაგრამ ადგილობრივების შედარებით მრავალრიცხოვნების გამო – ხალხის გენეტიკა კვლავ ქართული დარჩა, იგულისხმება Гаплогруппа G, субклад G2

Гаплогруппа G, субклад G2 широко распространен на Кавказе в некоторых популяциях до 70 % и выше, в особенности у дидойцев, лезгин,

грузин (включая сванов и грузинского учёного генетика Насидзе хорошо представлена у осетин дигорцев, осетин ардонцев (алагирцы), рутульцев, лезгин Дагестана, ингушей, грузин, абазин, кабардинцев, азербайджанцев, в минимальной степени также есть у чеченцев и даргинцев

<http://tiny.cc/gkkl001>

ძველი ჩრდილოკავკასიელები, არა მხოლოდ თეიმურაზ ბაგრატიონისა და სხვათა ცნობებით, თვით ევლია ჩელების მონუმენტითაც, ქართულენოვან სამყაროსთან ახლოს იდგა.

ჩერქეზი ხალხი იყო მეომარი და მებრძოლი, ქრისტიანული სამეგრელოს მიმართ მტრულად განწყობილი, მენტალურად უცხო, ხოლო გენეტიკურად მონათესავე ქართველი ხალხის, ამას აღნიშნავს ევლია ჩელები, რომლის ნაშრომიდანაც ნაწყვეტები ქვემოთაა განხილული.

ევლია ჩელები, მე-17 ს. თურქი მოგზაური, თავის ნიგნში აღნიშნავს, რომ ჩერქეზეთის მნიშვნელოვან ნაწილში (ყაბარდოში) უმთავრეს სამხედრო ძალას წარმოადგენდა – „12 ათასი აზნაური“, ასევე ამ ქვეყანაში ყველაზე მეტად გავრცელებული ენა იყო ქართული ენა.

ჩერქეზეთში ევლია ჩელები მოიხსენიებს „12 000 აზნაურს“, აზნაური კი ქართული „ფეოდალური“ ტიტულია.

ისმის კითხვა, რას ნიშნავს ეს? ნუთუ მართლა მართავდა ჩერქეზეთის ერთ ნაწილს 12 000 ქართულენოვანი „აზნაური“, როგორც ჩელები უწოდებს მათ?

ეს ნიშნავს, რომ ჩელებისათვის წარსულში ჩერქეზეთი წარმოადგენდა ქართული სოციალური ანუ სახელმწიფოებრივი სივრცის ნაწილს და ამ სივრციდან გასვლის შემდეგაც იქაურ დიდკაცობას შეუნარჩუნდა ძველი ტიტული – „აზნაური“.

ეს დასტურდება, იმ ფაქტითაც, რომ მათი ძირითადი ენა იყო ქართული, ანუ ევლიას დროს ისინი ახალი გასულები იყვნენ ქართული სოციალურ-კულტურული სივრციდან და ჯერ კიდევ ჰქონდათ შენარჩუნებული ძველი ტიტულები, ასევე ცოდნა ქართული ენისა.

ევლია ჩელები წერს- „...Все дороги ведут к горе Эльбрус. Эта местность является пограничной областью Таустана. Эта страна и представляет собой изначальное Дагестанское падишахство, которое называют Таусултан. ..Языки их – грузинский и черкесский. Их армия состоит из двенадцати тысяч азнауров, вооруженных двумя тысячами ружей. И все они мусульмане [98] шафиитского толка. Но вместе с тем они считаются черкесским племенем. Во все времена они поддерживали связь с грузинским народом, и потому особенности их говоров свидетельствуют о связях с языками грузинским, персидским и кумыкским... Эта река начинается с не покрытых снегом вершин Грузинских гор и впадает в реку Терек... Описание древних городов и великого города земли Дагестанской, то есть описание древнего города Ирак-и Дадиян... население Ирак-и Дадиян составляли люди грузинского происхождения. Это были люди сильные и храбрые, они не покорились

Тимур-хану. Поэтому Тимур-хан осадил Ирак-и Дадиян. Обратив за семь дней и ночей этот город с его семьёю крепостями в руины, он убил бахистанского султана, который был там падишахом“ ЭВЛИЯ ЧЕЛЕБИ, КНИГА ПУТЕШЕСТВИЙ, СЕЙАХАТНАМЕ, ЗЕМЛИ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА, ПОВОЛЖЬЯ И ПОДОНЬЯ, III, [ПУТЬ ЧЕРЕЗ ЗЕМЛИ БОЛЬШОЙ И МАЛОЙ КАБАРДЫ], ПОДРОБНОЕ ОПИСАНИЕ ОБШИРНОЙ СТРАНЫ ДРЕВНЕГО НАРОДА КАБАРТАЙ 1).

ანუ ევლია ჩელები წერს –

„იალბუზი არის სასაზღვრო ზონა დაღესტნის საფადიშახოსი, რომელსაც ეწოდება „ტაუსულტანი“ (ტაუსტანი), მათი ენებია ქართული და ჩერქეზული, მისი არმია შედგება 12 000 (თორმეტი ათასი) „აზნაურისაგან“, ისინი ყველანი მუსულმანებია, ყველა ერთად ჩერქეზების ტომის წევრებად ითვლებიან. ყველა დროში, მუდამ, მათ კავშირი ჰქონდათ ქართველ ხალხთან, და ამიტომ მათი ლაპარაკის თავისებურება მონიშნავს ქართულ ენასთან მათ კავშირს, ასევე სპარსულთან და კუმიკურთან. აქაური მდინარე გამოედინება საქართველოს თოვლიანი მთებიდან და უერთდება თერგს. ძველი ქალაქებისა და დაღესტნის ძველი ქალაქის ირაკ-ი-დადიანის აღწერილობა ასეთია: ირაკ-ი-დადიანის მოსახლეობას წარმოადგენდა ქართული წარმოშობის ადამიანები, ისინი იყვნენ უშიშარნი და ძლიერები, არ დაემორჩილნენ თემურ-ხანს. ამიტომ თემურ-ხანმა ალყა შემოარტყა ირაკ-ი-დადიანს, და ეს ქალაქი 7 დღის მანძილზე თავისი 7 ციხესიმაგრით, ნანგრევებად გადააქცია. მოკლა იქაური ბახისტანის სულთანი, რომელიც იქ ფადიშახი იყო“ (ЭВЛИЯ ЧЕЛЕБИ, КНИГА ПУТЕШЕСТВИЙ, СЕЙАХАТНАМЕ, ЗЕМЛИ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА, ПОВОЛЖЬЯ И ПОДОНЬЯ, III, [ПУТЬ ЧЕРЕЗ ЗЕМЛИ БОЛЬШОЙ И МАЛОЙ КАБАРДЫ], ПОДРОБНОЕ ОПИСАНИЕ ОБШИРНОЙ СТРАНЫ ДРЕВНЕГО НАРОДА КАБАРТАЙ 1).

ევლიას მიერ ქართული სოციალური ტერმინის, „აზნაურის“ გამოყენება, მიუთითებს, რომ ამ საჯარისო ნაწილის ოფიცრებს ნამდვილად ერქვათ სახელი „აზნაური“. მათ მიერ ქართული ენის ფლობა (ქართულ ენას ამ ქვეყნის ენათა ჩამონათვალში ევლია პირველ ადგილზე აყენებს) მიუთითებს, რომ ჩვენი ზემოთ მოყვანილი მოსაზრება სიმართლეა, კერძოდ, რომ თემურ-ლენგის შემოსევამდე ჩრდილოეთ კავკასიის უპირველესი და ყველაზე მეტად განვრცობილი ენა იყო ქართული ენა და მოსახლეობასაც გააჩნდა ქართული თვითშეგნება.

ამის მიზეზია ის, რომ ჩრდილოკავკასია, თემურ-ლენგის ლაშქრობებისა და ოქროს ურდოს ბეგლარბეგის ადიგეის ხან შადიბეკთან აქ ბრძოლებამდე, ქართულ სახლმწიფოებრივ გავლენის სფეროში შედიოდა და გენეტიკურად ქართველთა მახლობელი ხალხით იყო დასახლებული.

ჩრდილოკავკასიაში ოქროს ურდოს კანონიერ ხან შადიბეკთან ბრძოლების დროს, თავის დამხმარე ძალად ედიგეიმ ჩამოიყვანა საკუთარი მანგიტების ულუსი შუა-აზია-ენისეის მხარედან, ეს იყო მრავალრიცხოვანი მომთაბარე-მეომარი ხალხი, რომელთაც დაამარცხეს ისედაც დასუსტებული ჩრდილოკავკასიური ადგილობრივი ტომები, რადგანაც

ისინი მხარს ტრადიციულად ადიგეის მტრებს უჭერდნენ, უფრო ადრე თოხთამშს, შემდეგ კი ხან შადიბეკს,

ედიგეის მიერ შემოყვანილი ულუსის მეომრები დაუნდობელი მებრძოლეები იყვნენ, ედიგეის მიერ შემოყვანილმა მებრძოლთა ჯგუფებმა, (ედიგეელებმა ანუ ადიღეელებმა) იმის შემდეგ, რაც დაამარცხეს ჩრდილოკავკასიის ადგილობრივ ტომები, მოახდინეს მათი ასიმილაცია, ხოლო მას შემდეგ, რაც ამ ტომების მიწა-წყალზე დასახლდნენ, მათ, ანუ დამპყრობლებს, თვითონვე ეწოდათ სატომო სახელები დაპყობილი ტომის მიწა-წყლის სახელის მიხედვით, მაგალითად, იმის შემდეგ, რაც მათ დაამარცხეს ძველი აბაზების ტომი და დასახლდნენ აბაზების მიწა-წყალზე, მათ ამ ტერიტორიის სახელის მიხედვით, თვითონვე ეწოდათ აბაზები, ასევე, ძველი ჩერქეზები ისედაც თითქმის ამოწყვეტილი იყო თემურლენგის მიერ, მათ მიწა-წყალზე, ანუ ჩერქეზეთში დასახლების შემდეგ, მოსულ ადიღეებს ეწოდათ ჩერქეზები და ა.შ.

ნოღაელთა ეთნოსი თავის წარმოშობასა და ციმბირ-ურალ-ცრდილო-ყაზახეთიდან კავასიისაკენ სვლას უკავშირებს ედიგეის სახელს. ნოღაელებს ოსმალთა და ევროპელი ავტორები მე-18 საუკუნემდე უწოდებდნენ მანგიტებს, იმ ურდოს სახელს, რომლის მეთაური იყო ედიგეი. თვითონ ყივჩაღებიც კი ოქროს ურდოში, ნოღაის იურტაში მოქცევის შემდეგ, ექვემდებარებოდნენ ნოღაის ურდოს მმართველ კლანს, რომელიც მანგიტების ტომის წევრებისაგან შედგებოდა. ეს იყო ეთნოკრატიის სახე. ნოღაის ურდოს ცალკეული ჯგუფები კავკასიისაკენ მოიწვედნენ რამდენიმე საუკუნის მანძილზე, თვადაპირველად, დაიჭირეს კასპიის ზღვის ჩრდილოეთ სანაპირო, შემდეგომ თანდათანობით შემოვიდნენ კავკასიაში, მათ ტვადაპირველ სამომტაბარეო არეალს, როგორც ითქვა უფრო აღმოსავლეთით მდებარე დასავლეთ ციმბირი წარმოადგენდა, საბოლოოდ კი კავკასიაში შემოვიდნენ. მათი თვადაპირველი ჯგუფი, კავკასიაში უფრო ადრე შემოსულა ენისეის აუზის ვრცელი ოლქიდან და აქ მათ შემოიტანეს ენათა ჯგუფი, რომელსაც სინო-ტიბეტური ენობა, ეს ტვადაპირველი სინურ (სინო-ტიბეტურ) ენის მატარებელი ჯგუფი, ან თვადაპირველი ენისეის მანგიტებად სახელდებული ურდო ჩრდილოკავკასიაში შემოიყვანა ედიგეიმ, მებრძოლი მეომრების სახით, იმ პერიოდში, როცა ის კავკასიაში ებრძოდა ოქროს ურდოს კანონიერ ხანს შადიბეკს.

ჩრდილოეთ კავკასიაში დიდი გავლენის მქონე საქართველოს სახელმწიფო ამ დროს მხარს უწერდა შადიბეკს, უფრო ადრე კი ასევე ედიგეისთან მებრძოლ თოხთამიშს. ტემურლენგის შემდეგ ჩრდილოკავკასიის მკვიდრი მოსახლეობა მართალია, ძალზე დასუსტებული იყო თემურლენგის ლაშქრობის შემდეგ, მაგარამ ემხრობოდა შადიბეკს, შსაბამისად ებრძოდა ედიგეის. შადიბეკს განსაკუთრებით უჭერდა მხარს დერბენდის ემირი, შეიხი იბრჰიმი, ოქროს ურდოდან ედიგეის მიერ დევნილმა ხანმა შადიბეკმა თავის შეაფარა მას, ცავიდა დერბენდში, აქედან საქართ-

ველოს გავლენის სფეროში შემავალ შირვანში, ამ ქალაქებში შადიბეკი, ვითარცა ოქროს ურდოს კანონიერი მმართველი ტავის მონეტებსა კი ჭრიდა, რომელიც ვრცელდებოდა ოქროს ურდოში. ედიგეიმ ელჩობაც კი გაუგზავნა დერბენდის ემის, რატა მისთვის გადაეცათ ედიგეი, რაზედაც უარი მიიღო, ამის საპასუხოდ, ედიგეიმ თავისი მანგიტების ულუსი, ანუ შეიძლება იტყვას, ნოღაის ურდოს თავადაპირველი ნაკადი შემოიყვანა ჩრდილოეთ კავკასიაში, სასტიკად დაამარცხა ადგილობრივი ტომები, თავადაპირველი ნაკად შემოსული მოლაშქრეებისა იმარტებოდა ენისეის ენოვანი მმართველი კლანების მიერ. ადგილობრივ დამარცხებულ ტომებს ისინი ჩაუდგნენ სატავეში, უფრო სწორად, მოხდა დამორცლება-დამონება ადგილობრივი კავკასიური მოსახლეობის ენისეიენოვანი მმართველი კლანების მეტაურობით, გაგრძელა დამახასიათებელი ეთნოკრატიის სისტემით ასიმილირება ადგილობრივი ჯგუფებისა, საბოლოოდ, მათი შერწყმით, ჩამოყალიბდა ახლი ეთნიკური ჯგუფები მე-15 ს. დასაწყისიდან, ვიდრე მე-18 საუკუნემდე, ენატა შერწყმის შედეგად ჩამოყალიბდა ე.წ. სინო-კავკასიური ენატა ჯგუფი, როგორც დასავლეთ ისე აღმოსავლეთ ჩრდილოკავკასიაში,.

კიდევ ერთხელ, რომ ვთქვათ, მანგიტების დიდი ულუსის მეთაური იყო – ედიგეი (იგივე ადიღე), ის თავადაპირველად, ვიტარცა მანგიტების ულუსისი მეთაური იბრძოდა თემურლენგის გვერდით (1375 წელს). 1391 წელსაც თემურლენგის გვერდით იყო ოქროს უდოში ლაშქრობისას. 1395 წლის შემდეგ ედიგე-ადიღემ თავის ხელში აიღო ოქროს ურდოს მართვის სადავეები. ტახტიდან ჩამოაგდო კანონიერი ხანი შადიბეკი, რომელიც მე-15 ს. დასაწყისში კავკასიაში გამოიქცა და აქ მოიპოვა დიდი მხარდაჭერა. მის დასამარცხებლად, ედიგეიმ ჩრდილო კავკასიაში უპირატესად, ენისეისპირეთიდან შემოიყვანა საკუთარი ულუსი მანგიტებისა, იმჟამად მისი მმართველი კლანი ენისეის აუზში ფართოდ გავრცელებული სინო-ტიბეტურ ენას ატარებდა. მათ მოხადინეს ადგილობრივი კავკასიური ტომების ასიმილირება, რის შედეგადაც ჩამოყალიბდა ე.წ. სინო-კავკასიურ ენათა მატარებელი ეთნიკური ჯგუფები, რომელნიც თანდათან ხალხებად ჩამოყალიბდნენ.

ოქროს ურდოს ბეგლარბეგ ედიგეის მიერ (იგივე ადიღეს მიერ) თავისი საკუთარი ულუსის ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩასახლების შემდეგ მის ხალხს (ამ ჩამოსახლებულებს) მეთაურის სახელის მიხედვით „ადიღეველები“ ეწოდა, აღნიშნული ადიღეველები ადგილობრივებზე გაბატონდნენ, ადგილობრივები კი ძველი ქართული გენეტიკის (ჰაპლოჯგუფი G2, G1, ჰაპლოჯგუფი J2 და სხვა) მოსახლეობა იყო, მართალია, უმრავლესობა, მაგრამ ისინი დამარცხდნენ შედარებით მცირერიცხოვანი, მაგრამ ორგანიზებული მტრის მიერ, რომელიც გამარჯვების შემდეგ ზედაფენად გადაიქცა, ასიმილაციის პროცესის შედეგად ჩამოყალიბდა ხალხთა მრავალი ტომი, რომლთაც საბოლოოდ, ადიღე-ჩერქეზები ეწოდა.

Сино-кавказская макросемья

<https://dzen.ru/a/ZSQV6rn5O0zW72xX>

რუკაზე მუქი შავით აღნიშნულია ენისეის მანგიტების იურტის საცხოვრისი, საიდანაც ისინი ჩრდილოკავკასიაში ჩამოასახლა ოქროს ურდოს ბეგლარბეგმა ედიგემ მე-14 ს. ბოლოსა და მე-15 ს. დასაწყისში და მან ისინი აქ, ჩრდილოეთ კავკასიაში, გააბატონა ადიღეველების სახელით. ამიტომაც ჩრდილოკავკასიური ენები ახლოსაა ენისეის ენათა ჯგუფთან ს. სტაროსტინის კვლევით.

თემურ-ლენგის შემდეგ მალევე ოქროს ურდოს მხედართმთავრ ედიგეის დროს ჩრდილო-კავკასიაში ადიღური ტომების გაბატონებისა და ისლამის გავრცელების შემდეგ ვითარება კარდინალურად შეიცვალა, კერძოდ კი, ჩრდილოკავკასიის ადგილობრივმა ქართულენოვანმა დიდებულებმა და ხალხმა მიიღო ისლამი და ასიმილირდა ადიღეველებში, თუმცა კი ერთ ხანს მათ კიდევ სცოდნიათ ქართული ენა და, ევლია ჩელების ცნობით, იყენებდნენ კიდევ მას. ამასთანავე, შეუნარჩუნებიათ ტრადიციული სოციალური წყობა, ანუ „აზნაურობა“ ძველებურადვე შეადგენდა ამ ქვეყნის სამხედრო წყობის საფუძველს.რის შესახებაც წერს ევლია ჩელები, რომლის ცნობებიც მოცემულია წიგნში „საქ. ეკლ. იურისდიქცია ჩრდ. კავკასიაში“

ევლია ჩელების სხვა ცნობებიც სრულ საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ ქართული ენა არა მხოლოდ ჩერქეზეთის ნაწილში, არამედ ჩრდილოკავკასიის ქალაქებსა და დაღესტანშიც იყო გავრცელებული.

ამას მიუთითებს ევლია ჩელების ცნობა ჩრდილოკავკასიის ყველაზე დიდ ქალაქ დედიაკოვსა (ირაკ-ი-დადიანსა), ასევე, მის ოლქსა და დაღესტანში ქართული ენის გავრცელების შესახებ. ამ უკანასკნელს ადასტურებს სხვა არაბულენოვანი წყაროებიც, ესენია, ირხანის ისტორია და დერბენდ ნამე.

ევლია ჩელების ცნობით, ჩრდილოკავკასიის უდიდესი ქალაქი დედიაკოვი (ტეტიაკოვი), დასახლებული იყო „ქართული წარმომავლობის ხალხით“, რომელნიც ქალაქის ალებისას დახოცა თემურ-ლენგმა. ამ ქალაქის ქართული წარმომავლობის მოსახლეობა გმირულად 7 დღის მანძილზე იცავდა ქალაქს.

ის ამის შესახებ წერს და კიდევ ერთხელ გავიმეორეთ მის ნათქვამს –

„в очень древние времена столицей падишахов Дагестана был именно указанный город...Ирак-и Дадиян. ..он стал столицей Хулагу-хана, ...В конце концов он сделался столицей дагестанских падишахов. .. во время похода, совершенного Тимур-ханом ...**население Ирак-и Дадиян составляли люди грузинского происхождения.** Это были люди сильные и храбрые, они не покорились Тимур-хану. Поэтому Тимур-хан осадил Ирак-и Дадиян. Обратив за семь дней и ночей этот город с его семьёю крепостями в руины, он убил бахистанского султана, который был там падишахом. /778/ В настоящее время город находится под властью таустанского султана. .. в городе было двести тысяч владельцев домов неопишущей красоты. Там сохранились ..христианские монастыри и лавки, где торговали сдой и тканями...Но Ирак-и Дадиян лежит в развалинах,

<http://www.vostlit.info/Texts/rus10/Celebi5/text3.phtml?id=7005>

ამჟამად არასწორად აღინიშნება, რომ ჩრდილოკავკასიის უდიდესი ქალაქი ირაკ-ი-დადიანი ანუ დედიაკოვო, თითქოსდა, იყო „ალანური ქალაქი“, მაშინ როცა ევლია ქალაქს „ქართული წარმოშობის ხალხით დასახლებულად“ მიიჩნევდა, რომელთაც ამ ქალაქში ჰქონდათ 200 000 ქვის სახლი და შესანიშნავი ქრისტიანული მონასტრები და სავაჭრო ნაგებობები.

ამჟამად ვიკიპედიაში არასწორად იწერება, თითქოსდა, დედიაკოვო ანუ ირაკ-ი-დადიანი დასახლებული იყო ბერძნებით და ქაშაგებით, მაშინ როცა ევლიას პირდაპირი ცნობით, ეს ქალაქი „ქართული წარმოშობის ხალ-

ხით“ იყო დასახლებული. **население Ирак-и Дадиян составляли люди грузинского происхождения.** შესაბამისად, არასწორია ვიკიპედიის უმართებულო ცნობა, თითქოსდა, ის ალანური ქალაქი იყო, რადგანაც ევლია ჩელების მიხედვით, ქართველებით იყო დასახლებული.

<https://meufeanania.info/evlia/>

„აფსუური საეკლესიო ცენტრები“

დბარმა იცის, რომ მისი მცდელობა აფსუურ საეკლესიო ცენტრებად წარმოადგინოს ბიჭვინთის, დრანდის, მოქვისა და ბედიის საეპისკოპოსოები არაა დამაჯერებელი, ამიტომაც მთელი თავისი ენერგია შეაღია მტკიცებას იმისა, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბებამდე, თითქოსდა, აფხაზეთში ყვაოდა ქრისტიანობა და იქ, მე-4 საუკუნიდანვე, განსაკუთრებით, თითქოსდა, მე-6, მე-7 საუკუნეებში არსებობდა ბერძნულ-აფსუური (ბერძნულ-აფხაზურენოვანი) საეკლესიო ცენტრები საეპისკოპოსოების სახით.

მან კარგად იცის, რომ მსოფლიო მეცნიერებაში შეუსწავლელად ითვლება აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის საეპისკოპოსოთა ისტორია.

ამით კარგად ისარგებლა და მყარად დაამკვიდრა მტკიცება, თითქოსდა, სოხუმში არსებობდა სეპასტოპოლის საეპისკოპოსო კათედრა მე-6 საუკუნიდან.

სინამდვილეში, ნოტიციებში ნახსენები სეპასტოპოლისი მდებარეობდა ამასიასთან ახლოს. და იქ არ იგულისხმება სოხუმის ძველი კათედრა,

მსგავსადვე, სხვა საეპისკოპოსოები.

მიწა-წყალს, რომელსაც ჩვენ ვიხილავთ, არ ერქვა აფხაზეთი, ვიდრე მე-8 საუკუნემდე. მხოლოდ მე-8 საუკუნის შემდეგ ეწოდა ამ ტერიტორიას აფხაზეთი.

ვახუშტის ცნობით, მას უფრო მეტად ალანია ერქვა. ის წერს, რომ ალანია ერქვა მთიან რეგიონს ბედიის ჩრდილოეთის მხრიდან ანაკოფიამდე, ეს ალანია იყო ნაწილი კავკასიის ალანიისა, ამ, ანუ ე.წ. აფხაზეთის ალანიას, კავკასიის ალანიის მეზობელად მდებარე ოლქს ერქვა კვკასიის ალანია.

აფხაზეთის ალანიას ანაკოფიის გზა აკავშირებდა ჩრდილოეთ კავკასიასთან. ამ გზას ბიზანტიურ წყაროებში „დარინის გზა“ ერქვა (იხ. შესაბამისი რუკა).

ამ საერთაშორისო გზისა და ასევე, ანაკოფიის პორტის გამო ბიზანტია დაინტერესებული იყო ამ ქვეყნის, ანუ ალანიის მოქცევით.

დარინის გზა ე.წ. აბრეშუმის გზის ნაწილი იყო, რომლითაც ბიზანტია მარაგდებოდა აღმოსავლური საქონლით. ეს გზა ასევე შედიოდა დასავლეთ საქართველოში პუნქტ როგატორიონამდე, აქედან სახმელეთო მონაკვეთი უკავშირდებოდა ფაზისს, ანუ აღმოსავლური საქონელი ბიზანტიაში შედიოდა ანაკოფიისა და ფაზისის პორტებით, საქონელი კი ანაკოფიასთან ნაწილდებოდა.

ანაკოფია, როგორც ითქვა, კავკასიის ალანიას უკავშირდებოდა ამ გზის მონაკვეთით, ამიტომაც აფხაზთა მეფეებმა მე-10 საუკუნეში ამ გზის პი-

რას, კავკასიის ალანიაში ააგეს დღესაც შემორჩენილი შესანიშნავი ეკლესიები არხიზ-ზელენჯუკისა, ასევე შუანა და სენტი. შესაბამისად, როგორც აფხაზეთის ალანია, თავისი ანაკოფიის პორტით, ისე კავკასიის ალანია ბიზანტიის დაინტერესების სფეროს წარმადგენდა, ამიტომაც ბიზანტიამ გადაწყვიტა აქაური ხალხის მოქცევა, ანუ თავის იურისდიქციაში გადაყვანა, ასევე გადაწყვიტა აქ დაეარსებინა თავისი ეპარქია „ალანია“. აქ გაიგზავნა კიდევ ბერძენი სამღვდელოება, ეპისკოპოსიც კი გამოგზავნა (912 და 925 წწ.) მაგრამ არაბული წყაროს ცნობით, ბერძენი სამღვდელოება ალანიიდან გააძევა ალანთა მეფემ.

ეს ნიშნავს, რომ კავკასიის ალანიაში კონსტანტინოპოლის ეპარქია სულ ორიოდ ათეული წელი არსებობდა, თავის დაარსების დროიდან (ბერი ექვთიმედან და მთავარეპისკოპოს პეტრედან), ანუ დაახლოებით 910-იანი წლებიდან ვიდრე 932 წლამდე. ამ (932) წელს კავკასიის ალანიის მეფემ თავისი ქვეყნიდან გააძევა ბიზანტიელი (ბერძენი) სასულიერო პირები. ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო არა ხაზარეთის მეფის მოთხოვნა, როგორც ამჟამად მიიჩნევა, არამედ აფხაზეთის საკათალიკოსო ცენტრის აღორძინება კავკასიის ალანიის საზღვარზე – ბიჭვინთაში, კავკასიის ალანია მისი გავლენის სფეროში მოექცა და სადავო გახდა ბიზანტიასთან, ამის მიზეზი იყო აფხაზ მეფეთა სურვილი კავკასიის ალანიაზე მისი ეკლესიის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციის განვრცობისა. მართალია, კავკასიის ალანიიდან გააძევეს ბერძენი სასულიერო პირები, მაგრამ იქაური, ადგილობრივი ქრისტიანები სულიერ საზრდოსა და მსახურებას იღებდნენ უშუალოდ მეზობლად მდებარე აფხაზეთის საკათალიკოსოს სასულიერო პირებისაგან, ამ საკათალიკოსოში კი ლიტურგიის ენა ქართული იყო და ის უშუალოდ აფხაზთა მეფეების მფარველობაში შედიოდა. აფხაზეთის საკათალიკოსო ერთ ნაწილს წარმოადგენდა ზოგადქართული ეკლესიისა და მისი ქვეყნიური მეპატრონენი იყვნენ აფხაზთა მეფეები, ქართული ენისა და ეკლესიის წინსვლა-აღორძინებისათვის მედგარი მებრძოლები. ამას მიუთითებს, მაგალითად ისიც, რომ მე-10 ს. ცნობილი ქართველი ჰიმნოგრაფი იოანე მინჩხი თავის მიძღვნაში აფხაზთა მეფეს გიორგის (922-957) „დიდსა და კარგს“ უწოდებს. ეს ის გიორგი მეფეა, რომელსაც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი ევედრებოდა, რათა დახმარებოდა ალანიაში კონსტანტინოპოლიდან გაგზავნილ სასულიერო პირებს, მაგრამ დადებითი პასუხი ვერ მიიღო, ამის პარალელურად მან (გიორგი მეორემ) მრავალი ქართული ეკლესია ააგო, ასევე დააარსა თავისი მნიშვნელობით უდიდესი ქართული საეპისკოპოსო კათედრა – მარტვილისა ანუ ჭყონდიდისა. აქედანაც ჩანს, რომ აფხაზთა მეფეები ქართული ეკლესიის ინტერესებს უპირველეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ბიზანტიურთან შედარებით. იბნ რუსტას (მე-10 ს. დასაწყისი) ცნობით, „ალანთა მეფე თავის გულში ქრისტიანია, მაგრამ მისი სამეფოს ხალხი – წარმართია, კერპთაყვანისმცემელი“. ამ მეფემ, როგორც ითქვა, გააძევა ბერძენი კლერიკალები 932 წელს, ანუ ალანიის ბერძნულმა ეპარქიამ კავკასიის ალანიაში იარსება მხოლოდ დაახლოებით 20 წელი (910-იანი წლებიდან ვიდრე 930-იან წლებამდე). ამის შემდეგ კავკასიის ალანია გადავიდა აფხაზეთის საკათალი-

კოსოს იურისდიქციაში ვიდრე 1032 წლამდე. 1032 წელს აღდე დედოფალმა (ალან მეფეთა ქალიშვილმა და საქართველოს მეფის გიორგი 1-ის ქვრივმა) ანაკოფია და შესაბამისად, კავკასიის ალანია გადასცა ბიზანტიელებს. ანუ 1032 წლიდან კავკასიის ალანია, 40-იოდე წელი, კვლავ ბიზანტიელების ხელში აღმოჩნდა, ვიდრე 1074 წლამდე, როდესაც ბიზანტიამ საქართველოს უკანვე დაუბრუნა ანაკოფია და ანაკოფიის მიმდებარე მიწა-წყალი (კავკასიის ალანია). თუ შევაჯამებთ, ვნახავთ, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ალანიის ეპარქია ჩამოყალიბდა 910-იან წლებში, უფრო 916 წელს (იქ იყო 6 ალანია და ოსეთი კონსტანტინოპოლიდან მთავარეპისკოპოს პეტრეს ჩასვლისას), მან იარსება 15-20 წელი, ალანთა მეფის მიერ ბიზანტიელი კლერიკალების გაძევებამდე (932 წ.), რის შემდეგაც შევიდა აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში, რომლის იურისდიქციაში დარჩა მთელი საუკუნე, ანუ 1032 წლამდე, დედოფალ აღდეს ღალატამდე. ამ 100 წლის განმავლობაში (932 წლიდან ვიდრე 1032 წლამდე) უნდა იყოს აგებული აფხაზთა მეფეების მიერ არხიზ-ზელენჯუკის, სენტისა და შოანას ქართული სტილის ჯვარ-გუმბათოვანი ეკლესიები (თითქმის ზუსტი, თუმცა უფრო მოკრძალებული ასლები მოქვისა, აფხაზეთის სხვა კათედრალებისა და დანარჩენი საქართველოს მე-10 საუკუნეში აგებული ეკლესიებისა, მაგალითად, აფხაზთა მეფე ლეონ მესამის მიერ 964 წელს აგებული კუმურდოს ეკლესიისა). აღდეს შემდეგ, 1032-1074 წლებში ანაკოფია კვლავ ბიზანტიელთა ხელში აღმოჩნდა, ხოლო კავკასიის ალანია 1081 წლამდე (იმპერატორ ალექსი კომნენის გადამწყვეტილებამდე). ამ დროს მათ (ბიზანტიელებმა) განამტკიცეს ანაკოფია და იქ ააშენეს სხვა ნაგებობანიც (ხოლო, კავკასიის ალანიაში, უკვე აგებული და ქართველთა მიერ ნაკურთხი სენტის ეკლესია ხელახლა აკურთხეს (მარიამ ალანელის მეუღლის იმპერატორ ნიკიფორე III ბოტინატის დროს 1078-1080 წლებში, ამის აღსანიშნავად სენტში მიიტანეს მყარ მასალაზე ნაწერი წარწერა ამ ტაძრის ხელახალი კურთხევის შესახებ და გადანერეს ეკლესიის კედელზე). ბიზანტიელებმა ქართველთა მიერ უკვე აგებული სენტის ტაძარი ხელახლა აკურთხეს და ეს ფაქტი კედელზე წააწერეს თავიანთი იურისდიქციის წარმოჩენის მიზნით (ამჟამად არასწორად მიიჩნევა, რომ სენტის წარწერაში, თითქოსდა, ნახსენებია იმპერატორი ნიკიფორე ფოკა, ჩვენი კვლევით, რომელიც გამოქვეყნებულია, სენტის წარწერაში ნახსენები „ნიკიფორე არის ნიკიფორე ბოტინატი, „მარიამი“ – არის მარიამ ალანელი, ხოლო „კონსტანტინე“ არის მისი ვაჟი კონსტანტინე დუკა, თარიღიც ქართული წელთაღრიცხვის სისტემით უნდა გამოითვალოს). ბიზანტიის ახალმა იმპერატორმა ალექსი კომნენმა ალანიის ეპარქიის საკითხი სხვაგვარად გადაწყვიტა, მან საერთოდ მოუწაღლა ადგილსამყოფელი კავკასიის ალანიის ეპარქიას და ის მახლობლად, დონისპირეთის სტეპებში გადაადგილა, ადგილმონაცვლეობა ეპარქიებისა მიღებული პრაქტიკა იყო. რაც შეეხება კავკასიის ალანიის ეპარქიის მიწა-წყალს, ის შევიდა აფხაზთა სამეფოს შემადგენლობაში. ეს არ იყო გამონაკლისი, რადგანაც ამავე წლებში ბიზანტიამ საქართველოს დაუბრუნა (გრიგოლ ბაკურიანისძის ხელით) იბერიის თემის რამდენიმე ციხესიმაგრე, ტაოს ნაწილი, ყარსი და ასევე ანაკოფიის ციხე-ქალაქი. კავკასიის ალანიის

ეპარქიის მიწა-წყლის შესვლა აფხაზეთის საკათალიკოსოს შემადგენლობაში ბიზანტიის სამეფო კარისათვის წარმოადგენდა რთულად გადასაჭრელ პრობლემას. ჩანს, მის გადაჭრაში მონაწილეობა მიიღო ბიზანტიის დედოფალმა მარიამ ალანელმა, ქართველი მეფის ქალიშვილმა და საქართველო იმჟამინდელი მეფის დამ, რომლის პირადი იურიდიული საკუთრება უნდა ყოფილიყო ანაკოფია და კავკასიის ალანიის რაიმე ნაწილი. ჩანს, მან მიაღებინა გადაწყვეტილება ბიზანტიის იმპერატორს ალექსი კომნენს, რათა მოენაცვლებინა ალანიის ეპარქიის ადგილსამყოფელი, ანუ ბიზანტიამ შეცვალა ლოკალიზაცია ალანიის ეპარქიისა, ის კავკასიის მთებიდან გადატანილი იქნა დონისპირეთის სტეპებში, რათა მომსახურებოდა იქაურ მომთაბარე ალანებს, მაგრამ რადგანაც სტეპების ალანიაში არ არსებობდა ქალაქები, ალანიის ეპისკოპოსის საკათედრო ქალაქად განისაზღვარ ქალაქი ტრაპეზუნტთან ახლოს, სოტერიოპოლისი, ხოლო ყოფილი კავკასიის ალანიის მიწა-წყალი საქართველოს სამეფოს დაუბრუნდა (ჩანს, მარიამ ალანელის ღვაწლით). ნაშრომში მრავალი პარაგრაფი ეძღვნება კვლევას, რომ კავკასიის რეგიონში არსებობდა ორი ალანია. ერთი იყო ყირიმის მეზობლად არსებული დონის სტეპების ვრცელი ოლქი. აქ ბინადრობდნენ ნომადი ალანები, მათთვის მე-11 ს. 80-იან წლებში დააარსა კონსტანტინოპოლმა ალანიის სამიტროპოლიტო ოლქი. ამ ვრცელ ველებზე მომთაბარე ალანებს არ გააჩნდათ თავიანთი ქალაქები, ამიტომ კონსტანტინოპოლმა ალანთა მიტროპოლიტი, როგორც აღინიშნა, დასვა ბიზანტიურ ქალაქ სოტერიოპოლისში, ლაზიკაში, ანუ ტრაპეზუნტის ოლქში. რასაც წყაროები, კერძოდ კი, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წმიდა სინოდის აქტები მიუთითებს.

ამ ქვეყნის დიდი და ნაყოფიერი ნაწილი ენგურიდან ვიდრე კელასურამდე, ანუ კლისურამდე, უფრო ადრე მდ. ეგრისწყლამდე, იბერიის ანუ ქართლის სამეფოში შედიოდა, აღნიშნული ალანიის წინა ზღვისპირეთი სანიგებით იყო დასახლებული – უცხოურ წყაროთა ცნობების შესაბამისად, ხოლო, ვახუშტისა და სხვა ქართული წყაროების ცნობებით კი, ეგრისელებით, ეგროსის წილი ქვეყანა იყო. ეგრისელები ქრისტიანები იყვნენ და ეკლესიებსაც აგებდნენ, რასაც არქეოლოგია ადასტურებს. ანუ თუკი აფხაზეთში აღმოჩენილია საეკლესიო ნაგებობების ნაშთები მე-4, მე-7 საუკუნეებისა, ისინი ეგრისელი ქრისტიანების მიერაა აგებული, ხოლო ალანები მხოლოდ მე-10 საუკუნეში გაქრისტიანდნენ. რაც შეეხება ახალი აფხაზეთის წინაპრებს, ისინი მხოლოდ ჩრდილოკავკასიის სტეპებში თუ მომთაბარეობდნენ.

აქაურ ეგრისელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი ტომი აღნიშნული სანიგები ანუ სვანები იყვნენ. „სანიგები ანუ სვანები“ – ნერენ იპოლიტე რომაელი და ევსევი კეარიელი. წყაროთა სანები ზანები ანდა სვანები არიან, იგივე ეგრისელები (გეორგიკა 1, გვ. 20, 32).

<https://iverieli.nplg.gov.ge/bitstream/1234/495509/1/KonstantinopolisSapatrirqosAlaniisEparqiisLokalizaciis.pdf>

დ. დბარს უკვირს, თუ რატომ არ იხსენიებს ქართლის ცხოვრება **VIII-X საუკუნეთა აღწერის დროს ბიჭვინთის საეკლესიო ცენტრს.**

ბიჭვინთის ტაძარი აიგო მე-10 ს. ბოლოს, ეს (ანუ ბიჭვინთის აგება მე-10 საუკუნეში) იყო ერთგვარი პასუხი ძველი ანუ ქართულენოვანი აფხაზი მეფეებისა ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილის საპასუხოდ, გამოხატული ქართულენოვანი საკათალიკოსო ტაძრის აგებით ზედ ალანიის საზღვარზე.

ბიჭვინთის დიდებული ტაძრის აგება მე-10 საუკუნეში იყო პასუხი მიმართული ბიზანტიის იმპერიის სურვილის საწინააღმდეგოდ, რომელსაც სწადდა აფხაზეთში (ე.წ. აფხაზეთის ალანიაში და მის მომიჯნავე კავკასიის ალანიაში) დაეარსებინა თავისი ეპარქია, რისთვისაც ბერძენი ეპიკოპოსიც გამოაგზავნეს და სათხოვარ-სავედრებელ წერილებსაც უგზავნიდნენ აფხაზთა მეფეებს, ამ მეფეებმა კი პასუხად დააარსეს ბიჭვინთის გარნდიოზული ცენტრი ბიზანტიური მადის საპირწონედ.

გარდა ამისა, ამის მიზეზი არის ის, რომ ბერძნული წყაროების პიტია, ანუ პიტიუნტი, საიდანაც იყო 1 მსოფლიო კრების მონაწილე ეპისკოპოსი, ტერიტორიულად მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ოფ-რიხეს რეგიონში.

მაშასადამე, ბერძნული წყაროების პიტიუნტი იყო არა ბიჭვინთა აფხაზეთში, არამედ პიტიუნტი პიტია რიზე-ოფთან, ტრაპეზუნტის მახლობელი ამ ქალაქიდან იყო ცნობილი სტრატოფილე. ხოლო რაც შეეხება ბიჭვინთის საკათალიკოსო ცენტრს, ის მთლიანად ქართველთა დაარსებულია და მათ მიერაა აგებული მე-10 საუკუნეში (და არა იუსტინიანეს მიერ მე-6 საუკუნეში) ბიჭვინთის ცნობილი საკათედრო ტაძარი, სტანდარტული ქართული საეკლესიო სტილით.

დბარი ამბობს, რომ ნაკლებად ენდობა ქართულ წყაროებს, მაგრამ წყაროებზე უკეთ აფხაზეთის დღემდე შემორჩენილი ეკლესია-მონასტრები თითონვე წარმოადგენენ თვალთ ხილულ მატერიალურ წყაროებს, უეჭველია მასზე შემორჩენილი ფაქტები, მათი წარწერები ქართულენოვანია, ისევე, როგორც ქართულენოვანი იყო ძველი აფხაზეთის ადმინისტრაციული, სამოქალაქო და საეკლესიო სისტემები. მაგალითად, როგორც აღინიშნა, შეიძლება მოვიყვანოთ ლიხნის ტაძრის ქართული დიდებული წარწერები. თუმცა მათ ვერც ჩრდილოეთის სამეცნიერო წრეები ხედავენ, ანდა ხედავენ და დუმან.

დ. დბარს ძალზე მოსწონს არაბული წყაროებიდან „წმიდა გრიგორის, რიფსიმესა და გაიანეს წამება“, თითქოსდა, წმ. გრიგორმა თავის ეპისკოპოსი გააგზავნა აფხაზეთში, რითაც აფხაზეთი გამოჩნდა სომხური ეკლესიის ნაწილად და არა ქართულისა. სინამდვილეში, როგორც გაარკვია ნ. ადონციმ, ნიკო მარმა შეცვალა ანდა არასწორად გაშიფრა ხელნაწერში სიტყვა არზანენა და მის ნაცვლად ჩაწერა – აფხაზეთი.

ნ. მარის მიერ გამოქვეყნებული ამ ხელნაწერით წმ. გრიგორმა თავის ეპისკოპოსი გააგზავნა აფხაზეთში, რითაც აფხაზეთი გამოჩნდა სომხური ეკლესიის ნაწილად და არა ქართულისა, სინამდვილეში, ხელნაწერში ნახსენები არაა აფხაზეთი, ნახსენებია არზანენა, რომ გრიგოლმა თავისი ეპისკოპოსი არზანენაში გააგზავნა. ეს სიტყვა არზანენა ნ. მარმა არასწორად ნაკითხა, როგორც აფხაზეთი, რაც შეამჩნია ადონციმ.

კომენტარი ნ. მარისა ახარებს დ. ღბარს, მაგრამ ამ ხელნაწერთან დაკავშირებით, ჯერ კიდევ მე-20 ს. დასაწყისში პროფ. ნ. აღონციმ გაარკვია, რომ მისი გამოქვეყნების დროს ნ. მარმა დაუშვა შეცდომა, როცა ხელნაწერის სიტყვა „არზანენას“ ნაცვლად დაწერა სიტყვა აფხაზეთი.

(ანუ მარმა ხელნაწერში სწორად ვერ ამოიკითხა სიტყვა არზანენა და მის მაგიერ დაწერა აფხაზეთი), რის გამოც ტექსტი შეიცვალა. მაშასადამე, ტექსტში წერია, რომ წმ. გრიგოლმა თავისი ეპისკოპოსი გააგზავნა არზანენაში, აქ სიტყვა აფხაზეთი ნიკო მარის შენატხზია,

ამით გამოჩნდა, თითქოსდა, წმ. გრიგორმა თავისი ეპისკოპოსი გააგზავნა აფხაზეთში, რითაც აფხაზეთი სომხური ეკლესიის ნაწილად წარმოჩნდა და არა ქართულისა.

ამავე ტექსტით ნ. გრიგორი იბერიაშიც აგზავნის თავის ეპისკოპოსს, აქ იბერიის ქვეშ იგულისხმება არა მცხეთის იბერია, არამედ ტაო-თეოდოსიოპოლისის მხარეთა იბერია, სადაც შემდეგში ბიზანტიამ დააარსა თავისი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეული – „იბერიის თემი“.

ესაა ის მიწა-წყალი, რომელსაც ნ. აღონცი „არმენიის იბერიულ ზოლს“ უწოდებს, ანუ ტერიტორიები თეოდოპოლის-არზრუმიდან ვიდრე ანისამდე, აქაური იბერები, ანუ პარიადრეს კალთების, ხორძენასა და გოგარენას იბერები, სტრაბონის ცნობით, სომეხ მეფეთა მიერ დაპყრობის შემდეგ აღმოჩნდნენ სომხეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, გაქრისტიანების შემდეგ კი სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში, ვიდრე 726 წლის მანასკერტის კრებამდე, შემდეგ კი ანტიოქიის საპატრიარქოს დახმარებით სომხური საეკლესიო ულლისაგან გათავისუფლდნენ და დააარსეს „ქართველთა სამეფო“.

ანტიოქიაში იბერების დელეგაცია (ტაოს, ანუ „აღმოსავალის“ კათალიკოსნი)

ღბარი არასწორია, როდესაც ამტკიცებს, რომ ანტიოქიაში მე-8 ს. შუა წლებში, თითქოსდა, აფხაზეთიდან ჩავიდა დიდი საეკლესიო დელეგაცია.

ის წერს – Данный период характеризуется широким распространением христианства в Абхазии. В конце VIII века образуется средневековое Абхазское царство. Немного раньше возникает и **самостоятельная Абхазская Церковь** – в середине VIII века власти **Абхазии посылают большую церковную делегацию в Антиохию** с целью поставления в Абхазию своего абхазского католика. На Соборе Антиохийской Церкви, возглавляемой патриархом Феофилактом, было решено рукоположить во епископа и возвести в сан католика одного из них, по имени Иоанн, а другого поставить в сан епископа. По возвращении в Абхазию, католикос Иоанн местом своей епископской кафедры избирает город Пицунду.

მართალია, რომ მე-8 საუკუნეში, წყაროთა მიხედვით, ანტიოქიის საპატრიარქოში მივიდნენ იბერი ბერები, რომელთაგან ერთ-ერთი იბერების

კათალიკოსად აკურთხეს, მაგრამ ისინი არ ჩასულან აფხაზეთიდან, არამედ ტაოს იბერიიდან.

ეს ცნობა, ანტიოქიაში მე-8 საუკუნეში იბერთა დელეგაციის მისვლის შესახებ, ძალზე აბნევდა და აბნევს მეცნიერებს, ვინაიდან მცხეთას კათალიკოსი უკვე ჰყავდა მე-8 საუკუნეში, ამიტომაც წყაროს ცნობები მას არ ეთანადებოდა, ამიტომაც დაიწყო ძიება, თუ იბერების ქვეყნის რომელ მხარეს ეთანადებოდა ის და საბოლოოდ მივიდნენ თვალსაზრისამდე, რომ ცნობა შეეხება აფხაზეთის ეკლესიის ჩამოყალიბებას მე-8 საუკუნეში, რადგანაც აფხაზეთის საკათალიკოსოს ქვემო იბერიის საკათალიკოსო ერქვა.

მართალია, გარკვეულ დრომდე მეც ასე ვფიქრობდი, რომ მე-8 საუკუნეში ანტიოქიის პატრიარქმა აკურთხა აფხაზეთის პირველი კათალიკოსი, მაგრამ ვცდებოდი.

ჭეშმარიტების ძიებისათვის გამგვადგება მიქაელ ბრეკის ცნობა.

მე-18 ს. ანტიოქიელი სასულიერო მოღვაწე მიქაელ ბრეკი ძველ წყაროებზე დაყრდნობით წერს –

ანტიოქიის პატრიარქთან „მივიდნენ ქართველები, რათა მიეღოთ ხელდასხმა ძველი წესის შესაბამისად, მან გაიგო, რომ ისინი განიცდიან გაჭირვებას და დიდი ზარალი აქვთ გაბატონებული ენისაგან. მოიწვია მღვდელმთავრების კრება და მართლმადიდებელი დოგმატების უარყოფელი **სომეხი კათალიკოსის** მაგიერ ხელი დაასხა მათთვის სხვა კათალიკოსს. დაადგინა, რომ ის დამოუკიდებელი ყოფილიყო, მაგრამ ლოცვის დროს ანტიოქიელი პატრიარქი მოეხსენებინათ“ (Брейк М. Список Антиохииских Патриархов. Труды Киевской духовной академии. 1874. стр.416).

მიქაელ ბრეკის ეს შესანიშნავი ცნობა ჩვენში უგულებელყოფილია, ჩვენი მეცნიერები ფიქრობენ, რომ მიქაელ ბრეკის ცნობა ეხება მცხეთის ეკლესიას (ამ შემთხვევაში ეს ცნობა მართლაც არ შეესაბამება რეალობას), მაგრამ ის შეეხება არა მცხეთის ივერიის ეკლესიას, არამედ ტაოს ივერიას.

ანტიოქიაში მე-8 ს. შუა წლებში ბერები მივიდნენ არა მცხეთიდან, არამედ ტაოს იბერთა ქვეყნიდან. იმჟამად (IV-VII სს.-ში) სწორედ ტაო-ბასიანის ქართველების ეკლესიებში იყო გაბატონებული უცხო ანუ სომხური ენა და ტაო-ბასიანისა და მიმდგომი ოლქების ქართველობა (ივერები) პოლიტიკური ვითარების გამო სომეხი კათალიკოსის იურსდიქციაში იმყოფებოდნენ, ისევე, როგორც მეზობელი ალბანეთის ეკლესიებში აკრძალული იყო ალბანურენოვანი ღვთისმსახურება და მის ნაცვლად დანერგილი იყო სომხურენოვნება.

იევской духовной академии. 1874. стр.416)

მცხეთის ივერიის სამოციქულო ეკლესია დაარსებისთანავე ქართულენოვანი იყო, მაგრამ მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ სტრაბონის მიერ ნახსებები ქართული (იბერიული) ოლქები – პარიადრეს მთიანეთი, ხორძენა, გოგარენა, კარენიტი და ქსერქსენე, რომელნიც მიიტაცეს სომხეთის მეფეებმა ძვ. წ. მე-2 ს-ში (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 14, 5).

მდებრეობდნენ ვრცელ მინა-წყალზე ამჟამინდელი თურქეთის ვანის ტბიდან ვიდრე არზრუმის ოლქის ჩათვლით.

აქ, თვით სტარბონისავე ცნობით, იქაურმა მოსახლეობამ მის დროს უკვე იცოდა სომხური ენა, ეს ნიშნავს, რომ დაინყო მკვიდრი ანუ იბერიული მოსახლეობის არმენიზაცია, იბერია ზოგჯერ უკან იბრუნებდა ამ მხარეებს, მაგრამ არმენიის გაქრისტიანების შემდეგ აქ მცხოვრები იბერები აღმოჩნდნენ სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში სომხური საეკლესიო მსახურებით.

ამის გამო ქართული ენა მხოლოდ საოჯახო მოხმარებისათვის იყო გამოყენებული, დამცირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

წყაროს თანახმად, ამ ოლქებში ქართული ენა იყო „მდაბალი, დანუნებული და დამარხული“ (რასაც წერს „ქებაი და დიდებაი“).

ამ ვითარებას აღწერს მიქაელ ბრეკი, მისი ცნობით, აქ, უცხო ანუ სომხურენოვანი ღვთისმსახურება აღესრულებოდა, შესაბამისად, ტაოს იბერიის ქართული მოსახლეობა იყო სომეხი კათალიკოსის გამგებლობაში, ეს წესი მოშალა ანტიოქიის პატრიარქმა ორჯერ, პირველად მე-6 ს. ბოლოსა და მე-7 ს. დასაწყისში, ხოლო მეორეჯერ აღნიშნული იბერიელი ბერების ანტიოქიის პატრიარქის კარზე მისვლის დროს, ანუ მე-8 ს. 50-იან წლებში.

ამის შემდეგ ტაო-ბასიანისა და მიმდებარე ოლქების ქართველებისათვის აღსდგა ეკლესიებში ქართულენოვანი ღვთისმსახურება და აიკრძალა სომხურენოვანი მსახურება, გათავისუფლდა სომეხი კათალიკოსისაგან.

ტაოს ივერიის ეკლესიამ მოიპოვა არასრული ავტოკეფალია, ვინაიდან მირონი კვლავ ანტიოქიიდან უნდა მიეღო, გარკვეული თანხის სანაცლოდ, შემდეგ ანტიოქიამ ეს უფლება გადააბარა იერუსალიმს, ამის შემდეგ უნდა მიეღოთ იერუსალიმიდან.

- ამავე ცნობას უფრო გამოწვლილვით იძლევა ეფრემ მცირე „ანტიოქურ ქრონოგრაფზე“ დაყრდნობით. ეფრემ მცირე წერს: „დღეთა კონსტანტინე სკორის მოსახელისათა, (718-775) ანტიოქიას პატრიარქობისა ნეტარისა თეოფილაქტესსა (748-757) მოვიდეს ქართლით (იგულისხმება ტაოს ქართლი) მოციქულად მონაზონნი ორნი მოუთხრეს ნეტარსა თეოფილაქტეს, ვითარმედ დიდსა ჭირსა შინა არიან ქრისტიანენი მკვიდრნი ქართველთა სოფლებისანი. რამეთუ დღითაგან ნეტარისა ანასტასი მღვდელ-მონაზონისა ანტიოქიელ პატრიარქისა Анастасий II (599-610)

73

არა კურთხეულ არს მათდა კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი სიძნელისათვის გზისა, რამეთუ აგარინთაგან ვერვინ იკადრებს სვლად. ხოლო მან ბჭობითა კრებისათა მთავარეპისკოპოსთა, მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა თვისთა თანა მისცა ქართველთა პროტრეპტიკონი, რომელ არს განხსნითი, რათა თვით მათისა საზღვრის ეპისკოპოსთაგან ხელნი დაესხმოდინ ჟამად-ჟამადსა კათალიკოსსა ქართლისასა (იგულისხმება ტაოს იბერია ანუ ტაოს ქართლი მ.ა.ჯ.), რაიცა საღმრთომან მაღლმან უჩვენოს მათ და რომელი გამოარჩიონ მოყვასთა თავისა ეკლესიისათა... და შეუქმნა მათ აღწერით მოსახსენებელი თავისა თვისისათვის და მუნ შემოკრებულისა კრებისათვის და ხელთ დასხმულყო ერთი ორთა მათ მისსა მოვლინებულთა მონაზონთაგანი სახელით იოანე მის ჟამისა კათალიკოსად მათდა“.

მაშასადამე, ეფრემ მცირეს თხზულების იოანე არის არა მცხეთის კათალიკოსი, არამედ ტაოს I კათალიკოსი. შესაბამისად, შეცდომაა ამ იოანეს მცხეთის კათალიკოსთა სიაში შეტანა, რაც არასწორად მოხდა მე-20 საუკუნეში. მის შესახებ არავითარი ცნობა არ არსებობს ქართულ წყაროებში, მის შესახებ ცნობა ყოფილა მხოლოდ ანტიოქიურ ქრონოგრაფაში, საიდანაც აუღია ეფრემ მცირეს.

ბრეკის ცნობაში ნათქვამია, რომ ანტიოქიის პატრიარქმა სომეხი კათალიკოსის მაგიერ დაასხა ხელი ივერიის (ანუ ტაოს ივერიის) კათალიკოსს, რომელსაც მიენიჭა ავტოკეფალია, მაგრამ არასრული, რადგანაც მას ანტიოქიელი უნდა მოეხსენებინა ლოცვებში.

საეკლესიო ენაზე ეს ნიშნავს, რომ ტაოს ივერია გამოვიდა სომხური ეკლესიის იურისდიქციიდან და აღიდგინა ქართულენოვნება.

როდის მოხდა ეს მნიშვნელოვანი საეკლესიო მოვლენა?

ბრეკისა და სხვა ცნობებით აშკარაა, რომ მე-8 საუკუნის შუა წლებში.

ამავე დროს, როგორც ბრეკისავე ცნობიდან ჩანს, საკითხი ენასაც შეეხო, თუკი იქამდე ტაოს სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში იყო, ცხადია, მის ეკლესიებშიც სომხურენოვანი მსახურება იქნებოდა, ანუ იქამდე ტაოს ეთნიკურად ქართული სამღვდელოება იძულებული იყო სომხურ ენაზე ეწირა, ამ ენობრივი საჩივრითაც მივიდნენ ისინი ანტიოქიაში.

ავტოკეფალიის მოპოვების შემდეგ უკვე ტაოში აღსდგა ქართულენოვანი ღვთისმსახურება.

მე-9 საუკუნიდან, მართლაც, უამრავი წყაროდან ვიცით, რომ ტაოსა და მიმდგომ ოლქებში ზეაღმატებულად იყო გაჩაღებული ქართულენოვანი მსახურება. მით უფრო ტაოს ქართველთა სამეფოში.

ტაოს კათალიკოსებს, ქართულ წყაროებში ერქვათ – „კათალიკოსნი აღმოსავალისანი“, რადგანაც ბერძნულ-ბიზანტიურ წყაროებში აღნიშნულ ქვეყნებს „აღმოსავლეთი“ ერქვა.

როგორც აღინიშნა, ტაოს ივერია მირონს, ზემოთ ნახსენები დადგენილი წესის თანახმად, იერუსალიმიდან იღებდა თანხის სანაცვლოდ, ამიტომაც სხვა წყარო (გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება) წერს – „აღმოსავალისა კათალიკოსთა მიჰრონი იერუსალემით მოჰყვანდა“, ეს ნიშნავს, რომ ტაოს ივერიის კათალიკოსებს მირონი იერუსალიმში უნდა შეეძინათ, მაგრამ დიდმა ეფრემ მანყვერელმა (დაახლ. 845-885) თავისი ღვაწლით მოხერხა და ტაოს ივერიამ ანუ ქართლის ქვეყნის ამ ნაწილმა მოიპოვა წმიდა მირონის ადგილზე კურთხევის უფლება, უფრო კი მცხეთის ქართლის ეკლესიიდან მიღების უფლება, რადგანაც ტაო-ბასიანიც ქართლია – „ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეინირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების“. ქართულენოვანი ღვთისმსახურების აღორძინებით ტაო-ბასიანი ქართლია, როგორც იმჟამინდელი აფხაზეთი და აღმოსავლეთ საქართველო.

არაბულ-სომხური ხელნაწერი

დბარს მნიშვნელოვად მიაჩნია არაბული ხელნაწერის ცნობა, რომ თითქოსდა, წმ. გრიგოლმა, სომხეთის განმანათლებელმა აფხაზეთისათვის აკურთხა ეპისკოპოსი, მაგრამ სინამდვილეში, ასეთი მტკიცება არის შეცდომა ნ.მარისა, რომელმაც ნ. ადონცის კვლევით, არასწორად ამოიკითხა არაბული ხელნაწერის შესაბამისი ქარაგმა.

მან ეს ქარაგმა გახსნა ვითარცა „აფხაზეთი“, მაგრამ სინამდვილეში, ხელნაწერის აღნიშნული ქარაგმა, ადონცის სიტყვით, გამოხატავს სიტყვას „არზანენა“, ანუ წმ. გრიგოლმა თავისი ეპისკოპოსი გააგზავნა არა აფხაზეთში, არამედ არზანენაში.

აგათანგელოსის ცნობა წმ. გრიგოლის მიერ სხვადასხვა მხარეში ეპისკოპოსების გაგზავნის შესახებ არაბულ თრგმანში ასეა გადმოცემული –

«მაშინ წმ. გრიგოლმა დაამზადა ეპისკოპოსები, – ის ხომ მთელი არმენიის კათალიკოსი იყო, – და ისინი დააგზავნა არმენიის მთელ მინაწყალზე, და ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი (gr̄n) და დურძუკეთის (drzqy't) ქვეყანაში და ალბანეთში. ქ ა რ თ ვ ე ლ ი (gr̄ny) კაცი აიყვანა იმათგან, რომელნიც მასთან ერთად სებასტიიდან მოვიდნენ, სახელით byrbzhm (ი რ ე ნ ა რ ხ ე), და მას მისცა მიტროპოლიტობა და გაგზავნა იგი, რათა მას ეპისკოპოსები დაედგინა მთელ საქართველოში (gr̄n). მშვენიერი იყო ცხოვრების წესით, სრულყოფილი, საღვთო წერილში განსწავლული; იგი დიაკვნად იყო და დამსწრედ, როდესაც მოიპოვეს ორმოცი მონამის ძელები, აგრეთვე შემკული იყო ქაღარით; ამიტომაც იყო, რომ იგი ამ ხარისხზე აიყვანა. ა ფ ხ - ა ზ თ ა ქვეყანაში ('bh'z) გაგზავნა სოფრონი (sfrwn) როომელიც მღვდლად იყო კაპადოკიაში და წმ. გრიგოლთან ერთად მოვიდა, იგი ეპისკოპოსად აკურთხა და გაგზავნა. ა ლ ბ ა ნ თ ა მხარეში გაგზავნა თ ო მ ა, კაცი რჩეული, ის იყო სატალის მცირე ქვეყნიდან. ეს იყვნენ ისინი, რომელნიც მასთან ერთად მოვიდნენ და საღვთო წერილში განსწავლული იყვნენ.

გეორგიკა 1. <http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/10607/2/GEorgika%201.pdf>

ამ ხელნაწერში ტერმინით „Gr̄n“ აღინერება არა ამჟამინდელი, ანუ მცხეთის საქართველო, არამედ არმენიის იბერია, გუგარქი, ხორძენე და პარიადრეს კალთები, უფრო მეტად – გუგარქი-გოგარენა, რომელიც სტრაბონის ცნობით, იბერებისაგან მიიტაცა არმენიამ ძვ. წ. მე-2 ს-ში. აქ გაუგზავნია თავისი ეპისკოპოსი წმ. გრიგოლს.

ასევე, ტერმინით „drzqy't“ აღინერება არა დურძუკეთი, არამედ დიდი არმენიის რაღაც ნაწილი,

ხოლო, ერთ-ერთი ქარაგმა არასწორად ამოიკითხა ნ. მარმა, ადონცის ცნობით, ვითარცა – „'bh'z“, მაგარამ სინამდვილეში ამ ადგილას იკითხება არა ეს ქარაგმა, არამედ სიტყვა არზანენას გადმომცემელი ქარაგმა.

ხელნაწერში არაა ქარაგმა „'bh'z“ – აფხაზეთი, აქ ნ. ადონცი კითხულობს დაქარაგმებულად სიტყვას „არზანენა“ და არა აფხაზეთს.

ასე რომ, აფხაზეთის ეკლესიური დაკავშირება სომხეთთან ხელოვნურია და მომდინარეობს ნ. მარიდან.

„ქართული და აფხაზური ორი საკათალიკოსო“

დბარი აღნიშნავს, რომ მკვლევრებს პრობლემად მიაჩნდათ საკითხი „ქართული და აფხაზური ორი საკათალიკოსოს“ არსებობის შესახებ. სინამდვილეში, არსებობდა არა ქართული და აფხაზური საკათალიკოსოები, არამედ ქართლისა და აფხაზეთისა.

აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოები შემადგენელი ნაწილები იყვნენ ერთიანი ქართული ეკლესიისა, წარმოადგენდნენ ქართულ საეკლესიო-ადმინისტრაციულ ერთეულებს, მსგავსად იმისა, როგორადაც ერთიან სომხურ ეკლესიაში ახლაც არსებობს ორი სომხური საპატრიარქო და ორი საკათალიკოსო (ერმიადინისა, სტამბოლისა, იერუსალიმისა და კილიკიისა), ანდა როგორც ბერძნულ ეკლესიაში არსებობს რამდენიმე ავტოკეფალური ეკლესია, საპატრიარქო და საარქიეპისკოპოსო (კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოები, ელადისა და კვიპროსის საარქიეპისკოპოსოები და სხვა).

ქართული წყაროს ცნობით, აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა არა ბერძნული ეკლესიის წიაღში, როგორც ამჟამად შეცდომით მიიჩნევა, არამედ ქართული ეკლესიის წიაღში უმაღლესი ხელისუფლის, მეფის განკარგულებით („ამან ბაგრატ განაჩინა კატალიკოსი აფხაზეთს“, წერდა ჩვენი მემკვიდრე).

აფხაზეთის საკათალიკოსო მუდამ იყო ერთიანი ქართული ეკლესიის ნაწილი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებს აერთიანებდა საერთო სჯულიკანონი, საერთო საეკლესიო კრებათა დადგენილებანი, საერთო საეკლესიო ქართული ენა და ლიტერატურა, საერთო სინმიდებები და სხვა.

ეს იყო ერთი ერის ორი საკათალიკოსო, თვით დბარიც კი აღნიშნავს, რომ ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქები აფხაზეთის საკათალიკოსოს „ქვემო იბერიის ეკლესიას“ უწოდებდნენ, ხოლო ქართლისას „ზემო იბერიის ეკლესიას“, მათთვის ისინი მუდამ იბერიის ეკლესიები იყო.

თვით დბარი აღნიშნავს, რომ იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (ნოტარიუსი) აფხაზეთისა და ქართლის პირველიერარქებს უწოდებს „ზემო და ქვემო ივერიის“ კათალიკოსებს. *приведены сведения из сочинения Иерусалимского патриарха Досифея (Нотара) о католикосах «Нижней и Верхней Иверии».*

Затем он дает сведения о каждом из Абхазских католикосов, начиная с католикоса Арсения (1390 г.) и заканчивая католикосом Максимом II (+1795 г.). Всего по списку Brosset Абхазских католикосов в промежутке между XIV и концом XVIII вв. было восемнадцать (см. [Brosset, 1844, p. 324]).

**ლ. კაველინის 1885 წლის წიგნი
«Абхаия и в ней Ново-Афонский
Симоно-Кананитский монастырь»**

დ. დბარს ძალზე მოწონს 1885 წელს გამოცემული წიგნი არქიმანდრიტ ლეონიდე კაველინისა. სინამდვილეში კი, ეს წიგნი არის ქართველთმოდულე და ქართული კულტურის მტაცებლის ფსევდოგამოკვლევა აფხაზეთის საეკლესიო ცხოვრების შესახებ.

ის და მისი ეპოქის რუსი სასულიერო იერარქია და სასულიერო დასი ძალზე გაანაწყენა ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის 70-80-იან წლებში დაწყებული ქართველთა დიდმა საეკლესიო მოძრაობამ განათლების სფეროში ქართული ენისა და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის მიზნით; ტარდებოდა საეკლესიო კრებები, სადაც ქართველი ბერები მოითხოვდნენ, რუსეთის იმპერიას გამოეყო რუსული ეკლესიიდან საქართველოს საკათალიკოსო ძველ ისტორიულ საზღვრებში, ანუ შავი ზღვიდან, აფხაზეთის ჩათვლით, ვიდრე თითქმის კასპიის ზღვამდე, ამ საზღვრებში იყო კიდევ მოქცეული საქართველოს საეგზარქოსო.

1885 წელს მოსკოვში გამოსცეს არქიმანდრიტ ლეონიდე კაველინის წიგნი «Абхаия и в ней Ново-Афонский Симоно-Кананитский монастырь», რომელიც შეიძლება ითქვას, რომ წინასწარგანზრახული და ძალზე ტენდენციური ნაშრომია იმის სამტკიცებლად, რომ აფხაზეთში რეალურად იმჟამად არსებული მიტოვებული გრანდიოზული კათედრალეები (ბიჭვინთა, მოქვი, დრანდა, ბეღია და სხვა), თითქოსდა, მხოლოდ ბიზანტიური გენიის ნაყოფია და არავითარი კავშირი არა აქვს ქართულ სამყაროსთან. მას არ სურს დაინახოს და თვალს განგებ არიდებს ამ ეკლესიებზე არსებულ უამრავ ქართულ საუკუნოვან წარწერებს კედლებსა და ფრესკებზე, ნებისმიერ არქეოლოგიურ საეკლესიო ნაშთზე. მისი სურვილია, რომ მკითხველს შეუქმნას მყარი შთაბეჭდილება, რომ ძველი აფხაზები სულ სხვა ხალხი იყო და ქართველები კი სხვა, ისინი, თითქოსდა, ბიზანტიამ გააქრისტიანა და არა ქართულმა ეკლესიამ და ამის გამო ქართულ ეკლესიას არა აქვს უფლება აფხაზეთში. მისი (აფხაზეთის) სარწმუნოებრივი აღორძინებაც მხოლოდ რუსულ ეკლესიას შეუძლია, – დაახლოებით ასეთია კაველინის მტკიცება.

აღსანიშნავია, რომ კაველინის დროს იმჟამინდელ აფხაზეთში თითქმის ყველა სასულიერო პირი ქართველი იყო, ისინი ქართულ ენაზე წირავდნენ და ხალხს ეკონტაქტებოდნენ და თანაც წარმატებით. ამის აღმოფხვრა სურდა კაველინს, მას სურდა აფხაზეთში მოღვაწე ქართველი სასულიერო პირების მოღვაწეობის აკრძალვა და იქაური სასულიერო ცხოვრების გარუსება, შესაბამისად, მან მოამზადა თეორიული საფუძველი აფხაზეთიდან ქართველი სასულიერო პირების განსარიდებლად.

ძნელი სათქმელია, თუ რამ უბიძგა ლეონდ კაველინს ამის დასაწერად, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ამის ძირითადი მიზეზი იყო რუსული რეაქციული წრეების უკიდურესი გაღიზიანება იმის გამო, რომ 1880-იან წლებში სა-

ქართველოში გაისმა მოწოდება ქართული ენისა და ეკლესიის უფლებათა აღდგენისა. მათ შორის აფხაზეთსა და მთელ საქართველოში უსაყვარლესი მეუფე წმიდა გაბრიელ ქიქოძის (1825-1896) პირით. ის საქვეყნოდ წინ აღუდგა იანოვსკი-ლევციკის სასწავლო მეთოდს, რომლის მიზანი იყო ქართული ენის განდევნა სახალხო, ანუ სამრევლო სკოლებიდანაც კი.

ქართული ენა, ათასწლეულთა მანძილზე, ენა მეფეებისა, მთავრებისა, ეკლესიისა და ხალხისა, კულტურისა და განათლებისა, ენა მორწმუნე მართლმადიდებლებისა, რუსების შემოსვლის შემდეგ, ანუ მე-19 ს. დასაწყისიდანვე, განდევნილი იქნა არა მხოლოდ ადმინისტრაციული სფეროდან, განათლების სისტემიდანაც კი, მხოლოდ გვიან, ხელისუფლების მიერ ნაწყალობევ, ე.წ. სახალხო ანუ დაწყებით სკოლებში იქნა ნებადართული გარკვეულ ეტაპზე მცირეწლოვანი ბავშვების ქართულად აღზრდა, რასაც წინ აღუდგა აღნიშნული „განათლების საკითხთა მზრუნველი“ იანოვსკი და სხვები. მათ საკადრისი პასუხი მიუგო ხალხისათვის საყვარელმა მღვდელმთავარმა მეუფე გაბრიელ ქიქოძემ, შემდეგ წმ. ილია მართალმა და სხვებმა.

წმ. დიმიტრი ყიფიანმა, „თავდადებულმა“, სიცოცხლე შესწირა ქართული ენის დაცვის საქმეს, როცა ხელისუფლებამ მზაკვრული ხერხით იწევა ქართველი ერის ტომებად დაყოფა სამეგრელოში ქართული წირვალოცვის აკრძალვის გზით.

მასთან, ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლობის 1885-1886 წლებში, საჩივრით მისულან სამეგრელოს თავადაზნაურები საჩივრით, „ჩვენთან, სამეგრელოში, წმიდა ანდრია მოციქულის დროიდან, უკვე თითქმის 2000 წელია, წირვა ლოცვა-ქართულად აღესრულება, ახლა ხელისუფლებას ამის აკრძალვა და მის მაგიერ ვითომდა მეგრულის შემოღება სურსო“.

ამ საკითხის გამო მრავალი წუხდა, რადგანაც ერის დაშლა-დანაწევრების საფრთხეს გრძნობდნენ, სამეგრელოდან გამოსულმა ახალგაზრდა სტუდენტმა იოსებ ლალიაშვილმა სემინარიის რექტორი ჩუდეცკიც კი მოკლა, რასაც შემდგომ თვით ყიფიანიც შეეწირა. ხელისუფლებამ დროებით უკან დაიხია, თუმცა შემდგომ კვლავ გააგრძელა რეგიონებში ქართული ენის წინააღმდეგ ბრძოლა.

ამის გამო 1903 წელს წმიდა ალექსი ბერი (შუშანია) თავისი ხის დიდი ჯვრით დახვდა გზაში სენაკიდან თეკლათის დედათა მონასტერში დიდი ამალით მიმავალ ეგზარქოს ალექსის და გადასცა მას საპროტესტო წერილი – „როგორც თქვენ გიყვართ რუსი ხალხი და რუსული ენა და გსურთ, რომ იგი ჰყვოდეს მრავალი წლის მანძილზე, ზუსტად ასევე მოექცეით ჩვენს ხალხს, ჩვენს ქართულ ენას, რათა მზაკვარმა ვერ ჩამოაცილოს თქვენი შვილები მართლმადიდებლურ ეკლესიას“. თ. ჟორდანია (Отчет о состоянии церковно-приходских школ грузинско-мингрелской епархии за 1902/3 уч. год, г. поти, 1904).

<http://karibche.ge/component/content/article/10796-ghirsi-mama-chveni-mg-hvdelmonazoni-aleqsi-shushania-1923-18-31-ianvari.html?start=7>

1880-იან წლებში ქართველი ხალხის მოთხოვნა ქართული ეკლესიის უფლებათა დასაცავად, რუსულ წრეებში მიიჩნიეს უკიდურეს ღალატად, სეპარატიზმის წყაროდ და შესაბამისად, შეიმუშავეს უმაღლესი წრეების მიერ მოწონებული მეთოდები ქართული სამღვდლოებისა და მისი საეკლესიო წარსულის ფრთათა შესაკვეცად და დასაკნინებლად როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში.

მაგალითად, მე-19 ს. ბოლოს აღმოსავლეთ საქართველოში ქართველი სამღვდლოების გავლენის შესაკვეცად ერმიაძინს გადასცეს ქვემო ქართლის, თბილისისა და ზოგადად ქართლ-კახეთის დაბა-ქალაქების ერთი ნაწილის ქართული ეკლესიები თავისი მრევლით და სხვა, მსგავსადვე, აფხაზეთში.

ბიზანტიური ისტორიული საეკლესიო ავტორიტეტი გამოიყენეს აფხაზეთში ქართული წარსულის ნიველირების მიზნით.

საქართველოს ეკლესიის უფლებათა აღდგენის მოთხოვნით ნაწყენმა და ძალზე გაღიზიანებულმა რუსმა აღნიშნულმა ჯგუფმა ბერებისა კაველინის წიგნით წინასწარ შეადგინეს მტკიცება, რათა საქართველოს მომავალ საკათალიკოსოში აფხაზეთი არ შესულიყო.

ეს წიგნი გადაიქცა პროგრამად მომავალი აფსუებისათვის, წინასწარ დაწერილ გეგმად იმისა, როგორ იქცნენ ქართველთა მოძულებად და მიიტაცონ ქართული კულტურა, მათ შორის საეკლესიო.

აღსანიშნავია, რომ არქ. ლეონიდ კაველინმა ახალი ათონის გრანდიოზულ მონასტერში დააარსა საგანგებო სკოლა „აფხაზი ბავშვების აღსაზრდელად“.

მისი სკოლიდან გამოსული ახალგაზრდები შემდგომში აფხაზეთში ანტიქართული საქმეების ფუძემდებლები გახდნენ, მაგალითად, ნესტორ ლაკობა.

„აფხაზეთში საბჭოთა წყობის გამოჩენილი ხელმძღვანელი“ ნესტორ ლაკობა (1893-1936) აღზრდილი იყო ახალი ათონის მონასტრის კაველინის მიერ დააარსებულ სასწავლებელში, რომელსაც ერქვა „აფხაზი ბავშვების სკოლა“.

ლეონიდ კაველინმა სკოლა „აფხაზი ბავშვების აღსაზრდელად“ დააარსა მუჰაჯირობის შემდეგ, ანუ აფხაზეთიდან ადიღე-ჩერქეზების, მათ შორის აფსუა უმრავლესობის ოსმალეთში გადასახლების შემდეგ.

მუჰაჯირობის მასობრივი ხასიათის გამო კაველინის სკოლის დაარსებისას, ეთნიკური აფსუა ბავშვები ძალზე მცირე რაოდენობით იყვნენ და ვინც იყო, ისინი მუსულმანობდნენ, შესაბამისად, ქრისტიანულ სარწმუნოებას თავს არიდებდნენ.

ამ მიზეზის გამო აფხაზეთში მუჰაჯირობის შემდეგ დარჩენილი ე.წ. „აფხაზები“, სინამდვილეში, ის ქრისტიანები იყვნენ, რომელნიც აფხაზური საზოგადოების დაბალ ფენად მიიჩნეოდნენ, მათ აქ აგირუებს (მეგრელებს) უწოდებდნენ და მხოლოდ ისინი შეიყვანეს „აფხაზი ბავშვების“ სახელით ქრისტიანთა სკოლაში. მათ, ვინაიდან მეგრელები იყვნენ, აფხაზური ენა არც კი იცოდნენ.

შესაბამისად, „აფხაზების“ სახელით კაველინის სკოლაში იზრდებოდნენ ადგილობრივი ქრისტიანები (მეგრელები), მათ, ამ სკოლაში აღზრდისას, უნერგავდნენ მტკიცებას, რომ ისინი ეთნიკური აფხაზები იყვნენ და მხოლოდ რუსები არიან ამ ქვეყნის მხსნელები.

ადგილობრივები (ე.ი. მეგრელები) ამ გზითაც აფხაზდებოდნენ. მათში ინერგებოდა აფსუური თვითშემეცნება, რადგანაც მათი რუსი პედაგოგები ანტიქართული სულისკვეთების მატარებელნი იყვნენ.

კაველინის სკოლამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართველთაგან აფხაზების გაუცხოების საქმეში.

მართლაც, მუჰაჯირობის 1 პერიოდში, 1867 წელს რუსეთის იმპერიიდან მასობრივად გადაასახლეს 20 ათასი აფხაზი, რუსული საბუთები ამ დროს მათ უწოდებდნენ აფხაზეთის „ჩერქეზებს“ (მათ ადიღე ხალხის ნაწილად მიიჩნევდნენ).

ათი წლის შემდეგ, 1877 წელს დაახლოებით 30 ათასი აფხაზი (აღწერის მიხედვით, ჩერქეზი, ანუ აფხაზეთის ჩერქეზი) გადაასახლეს ოსმალეთში. მაშასადამე, სულ მცირე, ჯამში 50 ათასი.

ამასთანავე, 1880 წელს აფხაზები რუსეთის იმპერიამ „დამნაშავე მოსახლეობად“ შერაცხა, რაც მათ უკრძალავდა დასახლებას სოხუმის მიდამოებში, მაღალმთიან ზონასა და ზღვის სანაპიროებთან.

აფხაზთა 1877 წლის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ რუსეთის მთავრობამ აფხაზების სამაგალითოდ დასჯა გადაწყვიტა. პრაქტიკულად, მთელი აფხაზი ხალხი (მცირე გამოწაკლისის გარდა) ოფიციალურად გამოცხადებული იყო „დამნაშავე მოსახლეობად“ და მისი უფლებები მნიშვნელოვნად შეიზღუდა. აფხაზებს აეკრძალათ, აგრეთვე, აფხაზეთის ტერიტორიის დიდ ნაწილზე ცხოვრება: კერძოდ, ზღვისპირეთში, მაღალმთიან ზონასა და სოხუმის მიდამოებში – ქალაქიდან 25 კილომეტრის სიახლოვეს. „დამნაშავე მოსახლეობის“ სტატუსი აფხაზ ხალხს მხოლოდ 1907 წელს მოუხსნეს.

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=5&t=16411>

ამ სტატისტიკითაც ჩანს, რომ კაველინის სკოლაში მეგრელ ქრისტიან ბავშვებს „აფხაზებად“ წერდნენ და აფსუურ შემეცნებას უნერგავდნენ, ის იყო მეგრელების გააფხაზების სკოლა.

დ. დბარი იმით ამაცობს, რომ თითქოსდა, არქეოლოგთა მიერ გათხრებისას აღმოჩნდა მრავალი ადრექრისტიანული ტაძარი, მათ შორის ეკლესია, სადაც 1 მსოფლიო კრების მონაწილე პიტიუნტის ეპისკოპოს სტრატოფილეს კათედრა იყო განთავსებული და სხვა. როგორც ითქვა, ნ. ადონცის, პ. ინგოროყვასა და სხვა კვლევით, სინამდვილეში, პიტიუნტის კათედრა მდებარეობდა არა ბიჭვინთაში, არამედ ოფ-რიზესთან ახლოს, ანუ ტრაპეზუნტის რეგიონში. თუ ასეა, ნ. დბარის საეკლესიო სეპარატიზმს ფრთები მნიშვნელოვნად ეკვეცება.

საბოლოოდ, უნდა ითქვას, რომ დ. დბარის ნაშრომი არასრულყოფილია, რადგანაც ის დედანში ვერ ეცნობა აფხაზეთის საეკლესიო საბუთებს, რომელნიც ძირითადად მე-17 საუკუნეში, ადიღე-ჩერქეზების თავდასხმებისას,

თვით აფხაზეთიდანაა გამოტანილი იქაური სასულიერო პირების მიერ, ამჟამად კი დაცულია ხელნაწერთა ცენტრსა და სხვა უწყებებში.

რადგანაც მკვლევარმა არ იცის ქართული ენა და ხელი არ მიუწვდება ამ პირველხარისხოვან წყაროებზე, ამიტომაც ის ეყრდნობა ძირითადად მე-19 საუკუნის რუს და უცხოელ ავტორებს.

მე-20 საუკუნეში ათეიზმის გამო ამ თემას მეცნიერები ნაკლებად ეხებოდნენ, ხოლო საუკუნის ბოლოს აფსუა მკვლევრები სეპარატიზმის გამო უგულვებელყოფდნენ მნიშვნელოვან გამოკვლევებს.

აფხაზეთში ქართველთა ცხოვრების შესახებ

დბარი თავისი დისერტაციის 1 თავში (**АБХАЗИЯ И АБХАЗЫ КО ВРЕМЕНИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ХРИСТИАНСТВА**) ამტკიცებს, რომ მიწა-წყალზე, რომელსაც ამჟამად აფხაზეთი ეწოდება (მდ. ფსოუდან ენგურამდე), მკვიდრ მოსახლეობას მუდამ წარმოადგენდნენ „აფხაზები“.

მისი ნაშრომის დასაწყისშივე გამოთქმული ეს მტკიცება არასწორია, რადგანაც არქანჯელო ლამბერტის მე-17 ს. ცნობით, რომელიც სამეგრელოში ცხოვრობდა თითქმის ორი ათეული წელი, საზღვარი აფხაზეთის სამთავროსა და სამეგრელოს შორის გადიოდა მდ. კოდორზე, ისე, რომ მთელ სანაპირო ზოლს ბიჭვინთის ჩათვლით, სამეგრელო აკონტროლებდა, ესაა თანამედროვე სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირესა და გალის რაიონები, აქ მცხოვრებ ხალხს ლამბერტი მეგრელებს უწოდებს.

ათასი წლით ადრე აფხაზეთში ქართველთა ცხოვრებაზე მიუთითებს მე-8 საუკუნით დათარიღებული ის ქართული წარწერები, რომელნიც აღმოჩენილია დბარის მშობლიურ გუდაუთისა და გაგრის რაიონებში.

ლამბერტის ცნობით, მოქვის, დრანდისა და ბედიის კათედრები სამეგრელოს სამთავროში შედიოდა, ისინი, მისივე სიტყვით, ქართულენოვანი იყო.

უცხოელი მისიონერის ცნობით, მოქველმა, დრანდელმა და ბედიელმა ეპისკოპოსებმა ძალზე დიდი თანხები გაიღეს, რათა დახმარებოდნენ ლევან მე-2 დადიანს ე.წ. აფხაზეთის დიდი კედელ-გალავნის მშენებლობაში, რათა აფსუებისა და აბაზა-ადილების გამანადგურებელი თავდასხმები მდ. კოდორსა და იმჟამინდელი სამეგრელოს მთელ საზღვრებზე აერიდებინათ, მაგრამ უშედეგოდ, ადილე-ჩერქეზებმა (აფსუებმა) ეს კედელი გადმოლახეს და მიიტაცეს სამეგრელოს ყველაზე ნაყოფიერი მიწები მდ. ენგურამდე, ანუ ამჟამინდელი გულრიფშის, ოჩამჩირის, გალისა და სხვა რაიონები, გამარჯვების შემდეგ, ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა, ანუ მეგრელები მასობრივად ამოხოცეს ანდა დაიმონეს აგირუას სახელწოდებით. ბესიკი – დიდებული პოეტი და თვითმხილველი ამ ეპოქისა თავის პოემაში „რუხის ომი“, აღწერს ამ თავდაცვით ომს დამპყრობელ ადილე-აფსუებთან და მათზე წერდა კიდეც „მეგრელთა სისხლი სწყუროდათ, თუცა შეესვათ გობითა“. ანუ ამ დამპყრობლებს სურდათ მეგრელთა სისხლი გობით ანუ დიდი ჯამით შეესვათო.

ის აღწერს ჩრდილოკავკასიელ ტომთა მიერ აფსუების ნაქეზებით მეგრელთა ანუ აფხაზეთის მკვიდრი მოსახლეობის საშინელ ხოცვა-ჟლეტას, „გობით მეგრელთა სისხლის სმას“ მე-17 საუკუნესა და მე-18 ს. დასაწყისში.

ასეთ წყაროებსა და თვითმხილველ, მათ შორის უცხოელთა მიერ აღწერილ ფაქტებს, საბჭოთა მეცნიერები ძველად და ამჟამადაც ჩქმალავენ.

ამის გამო მე-20 ს. 90-იან წლებში კვლავ გამეორდა მეგრელთა ასეთივე ხოცვა-ჟლეტა აფხაზეთში ქართველთა ეთნიკური წმენდის დროს. ამ ფაქტსაც ჩქმალავენ.

ასე რომ, აფხაზეთის მკვიდრი მოსახლეობა უფრო მეგრელებია ვიდრე აფხაზები. რაც შეეხება VIII-X საუკუნეების აფხაზეთს, რომელიც მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა, ის დასახლებული იყო არა აფხაზებით, არამედ ადგილობრივი ქართველებით, ანუ მარგველებით, მეგრელებით, გურულებით, სვანებით და სხვა. ყველა მათგანის ნაკვალევი ცხადია და მათი არსებობა ფაქტია, მაგრამ ისტორიის ფურცლებს არ შემორჩა არავითარი ნაკვალევი აფხაზებისა, ვითრცა თავისთავადი ეთნიკური ჯგუფისა, აღნიშნულ საუკუნეებში.

საერთოდ ამ (VIII-X) საუკუნეებში არსებობდა აფხაზი ხალხი ვითარცა თავისთავადი ეთნოსი თუ ამ ტერმინით „აფხაზი“ აღინიშნებოდა აფხაზეთის სამეფოს ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვადასხვა ენიკური ჯგუფის მოსახლეობა?

მაგალითად, ვატიკანი სახელმწიფოა, მაგრამ იქ ცხოვრობს არა „ვატიკანელთა ეთნოსი“, არამედ სხვადასხვა ეროვნების ხალხი, რომელთაც ვატიკანის ტერიტორიაზე ცხოვრების გამო შეიძლება ვატიკანელი ეწოდოს.

მართლაც, აფხაზეთში შემორჩენილი ყოველგვარი წერილობით წყარო მიუთითებს, ადგილობრივი მოსახლეობის ქართულენოვნებას, ისინი თავიანთი საჭიროებისათვის მოიხმარდნენ მხოლოდ ქართულ დამწერლობას და შექმნეს ამ ენით მდიდარი ლიტერატურა და ასევე საეკლესიო სამართლის წყაროები.

ამის გამო იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ტერმინი „აფხაზი“ მხოლოდ ტიტული იყო მმართველი დინასტიისა, საპატიო ანდა გვაროვნობითი, საოჯახო ტიტული, შესაბამისად, მათ მიერ მართულ ქვეყანას დაერქვა აფხაზეთი.

ყოველ შემთხვევაში, აფხაზი ხალხის არსებობის დამადასტურებელი არავითარი მატერიალური მასალა არ მოიპოვება აღნიშნულ VIII-X საუკუნეებში.

ასე რომ, ჩანს, „აფხაზეთი“ აღნიშნული დინასტიის მიერ მართულ ტერიტორიას ერქვა, შესაბამისად, ყველა აქ მცხოვრები პოლიტიკურად აფხაზი იყო, მაგალითად, ქართლის ცხოვრების ცნობით, როცა ანისში ჩავიდა ცოტნე დადიანი, თქვეს, რომ ის „აფხაზეთიდან მივიდა“. ამდენად, ის მონღოლებსათვის აფხაზი იყო, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ის ეთნიკური აფხაზი არ იყო. თუმცა კი სახელით „აფხაზი“ მოიხსენიებდნენ. არის სხვა მაგალითებიც.

აფხაზეთი ქვეყნის გეოგრაფიული და პოლიტიკური სახელი იყო და არა ეთნიკური კუთვნილების გამომხატველი.

ამ ტერმინს („აფხაზეთი“) ჰქონდა ფართო და კერძოობითი დატვირთვა.

ფართო მნიშვნელობით, მთელ დასავლეთ საქართველოს აფხაზთა მეფეების დროს „აფხაზეთი“ ერქვა და შესაბამისად, ყველა მისი მცხოვრები ეთნიკური წარმომავლობის მიუხედავად, „აფხაზი“ იყო.

კერძოობითად, „აფხაზეთი“ ერქვა მიწა-წყალს ანაკოფიიდან და კაპო-

ეტისნყლიდან ყუბანის მიმართულებით, ამიტომაც, როდესაც ამ კუთხის სამთავრო ანუ აფხაზეთი განშორდა სამეგრელოს სამთავროს, საზღვარი ძირითადად კოდორზე იქნა გავლებული.

ეს არ ნიშნავს, რომ იქ აფხაზი ეთნოსი მკვიდრობდა, უფრო, ალბათ, მეგრული ან სვანური ჯგუფი.

ტერმინმა „აფხაზი“ ეთნიკური დატვირთვა ამ კერძოობით აფხაზეთში ანუ აფხაზთა სამთავროში შეიძინა მე-17 საუკუნისათვის.

„ახალი აფხაზები“ ანუ ადიღეურენოვანი ხალხი, ვითარცა ეთნოსი, გამოჩნდნენ მე-16-მე-17 საუკუნეებში, როცა მემატიანის სიტყვით, აფხაზეთის სამთავროს ლევან დადიანით განწყენებულმა დიდებულებმა (ძველმა აზნაურებმა) კავკასიის კარი გაუხსნეს ჩრდილოკავკასიელ ადიღე-ჩერქეზულ ტომებს სამეგრელოს დასაპყრობად.

იგულისხმება, რომ აფხაზეთის ზედაფენამ იქამდე მტკიცედ ჩაკეტილი კავკასიის ქედის უღელტეხილები გაუხსნეს ჩრდილოკავკასიელებს და აფხაზეთში ამ გზით შემოიყვანეს ჩრდილოკავკასიელი აბაზა-ადიღები.

ამის შემდეგ, ძირითადად მე-17 საუკუნეში, მათი სამთავრო ანუ „აფხაზეთი“ გადაიქცა ძირითად ბაზად ჩრდილოკავკასიელებისა, ისინი აქ დამკვიდრდნენ, დაიმორჩილეს მკვიდრი მოსახლეობა, მოახდინეს მათი ასიმილირება, ხოლო ზედაფენას გაურიგდნენ.

ამ დროს საზღვარი სამეგრელოსა და აფხაზთა სამთავროს შორის ჯერ კიდევ ანაკოფია-კელასურთან გადიოდა, შემდეგ მდ. კოდორიდან გადატანილ იქნა ეგრისწყალზე, ვახუშტის დროს, მე-18 ს. დასაწყისში, მალევე საზღვარი გახდა ენგური, რადგანაც ახალმა ანუ ადიღეურენოვანმა აფხაზებმა დაიპყრეს ბიჭვინთის, შემდეგ უკვე მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოების მიწა-წყალი.

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, აფხაზთა სამთავრო ჩრდილოკავკასიელების აქ დამკვიდრების შემდეგ უკვე ადიღეურენოვანი გახდა.

აფხაზთა სამთავროში დამკვიდრების შემდეგ ჩრდილოკავკასიელები ამ სამთავროს მკვიდრებად გადაიქცნენ და მათ, შესაბამისად, აფხაზები ეწოდათ. ამის შემდეგ ტერმინ აფხაზს უკვე ეთნიკური დატვირთვა მიეცა.

მე-17 და მე-18 საუკუნეებში ადიღეურენოვანმა ახალმა აფხაზებმა გამარჯვებათა კვალდაკვალ გააგრძელეს ადგილობრივი ანუ მეგრულ-სვანური მოსახლეობის ასიმილირება. ისინი, როგორც ითქვა, აფხაზური საზოგადოების ყველაზე დაბალ ფენად ე.წ. აგირუებად გადაიქცნენ და დაიწყეს მათი ასიმილირება, თუმცა გაცილებით მრავალრიცხოვნები იყვნენ ზედა უფრო მცირერიცხოვან ადიღეურენოვან ახალ აფხაზებთან შედარებით, ეს მომენტი გენეტიკურმა კვლევებმაც ასახა.

ამიტომაც ამჟამად გენეტიკურად ახალი აფხაზების ჰაპლოჯგუფი იგივეა, რაც ზოგადად ქართველებისა – G2, J2, ხოლო თვითშემეცნებითა და იდენტობით ქართველთაგან განსხვავებას უსვამენ ხაზს.

მე-16 საუკუნის შემდეგ, უფრო მე-17 საუკუნიდან, ასე თანდათან ჩამოყალიბდა ხალხი, რომელსაც ქართველები „აფხაზებს“ უწოდებდნენ ქვეყნის სახელის შესაბამისად (მაგალითად, კახეთის რომელიმე სოფლიდან თბილის-

ში სავაჭროდ ჩასულ ეთნიკური აზერბაიჯანელი მყიდველის მიერ კახელად აღიქმება, რადგანაც ის კახეთიდანაა, ანუ კახელია. მას კახელს უწოდებენ, იმ რეგიონის სახელის მიხედვით, საიდანაც ჩავიდა თბილისში, მსგავსადვე, აფხაზეთიდან 1993 წელს ლტოლვილ მეგრელებს, ზოგჯერ აფხაზებს უწოდებენ, რეგიონის სახელის შესაბამისად).

ასეთმა ვითარებამ წარმოქმნა ორი ტერმინი - „ძველი აფხაზები“ და „ახალი აფხაზები“.

ძველი აფხაზები ქართული კულტურისა და თვითშემეცნების მატარებელი იყო, ხოლო ახალი აფხაზები ადიღე-ჩერქეზული მენტალიტეტის ხალხია.

როგორც ითქვა, სხვა იყო ძველი აფხაზები, ანუ ქართული კულტურისა და შესაბამისად, შემეცნების მკვიდრი მოსახლეობა, თუნდაც აფხაზეთის სამთავროში მე-17 საუკუნემდე, და სულ სხვაა ახალი აფხაზები, ადიღეურენოვანი და კულტურის ხალხი, რომელთაც ამჟამად აფსუები ეწოდებათ.

ახალი აფხაზები ნარევი ხალხი იყო ორი კომპონენტით, მცირერიცხოვანი მაღალი ფენა ადიღე-ჩერქეზული, ხოლო მრავალრიცხოვანი დაბალი ფენა_ მკვიდრი მოსახლეობა, ანუ სვან-მეგრელობა, ისინი ადიღეებში ასიმილირდნენ, თანდათან გააფსუვდნენ, ანუ გააფხაზდნენ.

როგორც სამართლიანად დაასკვნიან, ძველი აფხაზების ანუ ქართველობის დამახასიათებელი ნიშან-თვისება იყო მტკიცე ქრისტიანული სარწმუნოება და აღმშენებლობა დიდებული ეკლესია-მონასტრებისა, ქართულენოვანი მწერლობითა და კულტურით, ხოლო ახალი აფხაზებისა, როგორც მოგზაური სპენსერი წერს – პირიქითა ნიშნები, ის ადიღე- ჩერქეზული ხალხია თავისი მენტალიტეტით, რომელიც მე-17 საუკუნის შემდეგ საბოლოოდ ჩამოყალიბდა.

მკვიდრი მოსახლეობის ასიმილირება, როგორც ითქვა, გრძელდებოდა სამეგრელოს ისტორიული მიწა-წყლის დაპყრობათა შესაბამისად. ადიღე-ჩერქეზების მიერ დაპყრობილ ისტორიული სამეგრელოს ნაყოფიერ ნაწილში (გაგრის, გუდაუთის, სოხუმ-გულიფმ-ოჩამჩირის რაიონებში, მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპიკოპოსოების ყოფილ მიწა-წყალზე) მმართველი ადიღეური ზედაფენისა და მათ მიერ ჩაგრული სვან-მეგრული მოსახლეობის ასიმილაციის შედეგად.

ამჟამინდელი აფსუა მკვლევრები გრძნობენ, რომ არავითარი არტეფაქტი არ არსებობს, რომელიც აფსუათა ანდა კონკრეტული ადიღეურენოვანი აფხაზი ეთნოსის აფხაზეთში მატერიალურ მტკიცებულებას წარმოადგენს, ამიტომაც დ. დბარი, ისევე, როგორც სხვა მრავალი სეპარატისტი ამტკიცებს, თითქოსდა, ოდესღაც არსებობდა აფსუათა (ე.წ. აფხაზური) მწერლობა, ლიტერატურა, ლიტურგიკული ენა, წერილობითი ძეგლები, მაგრამ ისინი ქართველებმა გაანადგურეს.

დ. დბარი, ძირითადად, ამის შესახებ გვაძლევს თავის არასწორ მოსაზრებებს. ის ხატავს სურათს, თითქოსდა, მე-16 და მე-17 საუკუნეებში აფხაზეთის საკათალიკოსოს ცენტრი დიდებული ბიჭვინთა, ასევე, მოქვის, დრანდისა და ბედიის კათედრები და კათედრალეები, ქართველებმა გაანადგურეს, იძლევა ასევე შორეულ ნიშანს, თითქოსდა, ისინი ოსმალებმა აიკლეს, სინამდვილეში, არა მარტო ის, არამედ ქართველი ისტორიკოსების უმეტესობა სა-

განგებოდ ხუჭავს თვალს, რომ ისინი ადილე-ჩერქეზებმა მიზანმიმართულად გაანადგურეს სარწმუნოებრივი განსხვავებულობისა და ასევე, პოლიტიკური ნიშნით.

მაშასადამე, მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოები აბაზა-ადილებმა ძირითადად მე-17 საუკუნეში იავარყვეს, მაგრამ უფრო ადრე, მე-16 საუკუნეში ასევე ადილეურენოვანმა ჯიქებმა მოსპეს დიდებული ბიჭვინთის საკათალიკოსო ცენტრი.

როგორც ითქვა, ბიჭვინთასთან მომხდურ ჯიქთა და ადილეთა შესაჩერებლად, წყაროს ცნობით, ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნეში ხმლითაც კი იბრძოდნენ ქართველი ეპისკოპოსები (მაგალითად, გურიის ეპისკოპოსი), მაგრამ დამარცხდნენ, ბიჭვინთა დაუცველი დარჩა და კათალიკოსი იძულებული გახდა, გასცლოდა აფსუების წინაპრების წარმართ ლაშქარს, რომელნიც ბიჭვინთას შემოესივნენ.

ამის გამო ლტოლვილი აფხაზეთის კათალიკოსი იძულებული გახდა საკათალიკოსოს ცენტრი თავადაპირველად ხობის მონასტერში, შემდეგ კი გელათში გადაეტანა.

დბარს ისე სურს წარმოაჩინოს საქმე, თითქოდა, მე-10 საუკუნემდე აფხაზეთში აფსუა სამღვდელოებამ შექმნა აფხაზთა საკათალიკოსო, ხოლო შემდეგ (მე-10 საუკუნისათვის) ისინი (აფსუა სამღვდელოება) იძულებით ჩაანაცვლა ქართულმა სამღვდელოებამ და ამიტომაც X-XVII საუკუნეებში აფხაზეთის ეპარქიები ქართულენოვანი სამღვდელოების ხელში მოექცა. თითქოსდა, ამის გამო მართავდნენ ბიჭვინთის, მოქვის, დრანდის თუ ბედიის კათედრებს ქართველი ეპისკოპოსები. მათი ქართული გვარები ცნობილია, ამიტომაც დბარი იძულებულია აღიაროს მათი ქართველობა, მაგრამ სეპარატისტებს ამშვიდებს იმით, რომ მართალია, ეს კათედრები გაუქმდა მე-17 საუკუნეში, მაგრამ ეს უმნიშვნელო ფაქტია, რადგანაც მათ ისედაც ქართველი მღვდელმთავრები მართავდნენ.

უხტანესი, როგორც აღინიშნა, ყველაზე ნათლად წერს, რომ აფხაზეთის ერი ქართველებია. ის არც კი ახსენებს ეთნოსს „აფხაზები“, მაგრამ ახსენებს სახლმნიფო აფხაზეთს, რომლის მკვიდრი ხალხია ქართველები ანუ ივერები.

„ცურტავი სამკვიდრებელი იყო გუგარელთა დიდი პიტიახშის, ჩრდილოეთის მხარეთმპყრობელისა, ჩვენი მეფის ვალარშაკ არმაკუნიანის მიერ განწესებულისა. ის პიტიახში ყოფილა მირდატ დარეჰის ნახარარის ჩამომავალი, როგორც გვაუწყებს ჭეშმარიტების მთხრობელი მოსე, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელმა მოიყვანა და მთავრად დატოვაო ტყვე ივერიელთა ტომებზე, რომლებიც მოიყვანა ნაბუქოდონოსორმა ლიბიელთა ჯარის ძალით, მორეკა, დააქცია და დაიმორჩილა. მათი ნაწილი პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირს წაასხა და დაასახლაო, ამბობს ისტორიკოსი, ის „ვერია“ (ივერია) კი არის დასავლეთის ქვეყნის კიდე. ხოლო პონტოს ნაპირზე რომ დაბანაკდა ის ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითიული გავარისა, რომლებიც მის გარშემოა, და სხვა გავარებისა ქალაქ თბილისის გარ-

შემო, რომელთაც ეწოდებათ: ნანარეთი, ჯავახეთი, თრიალეთი. ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ვერიას უწოდებდნენ, აქ [კი] ქართველნი ეწოდებათ. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირონ სკუტრელმა (ამით იუდა ისკარიოტელისმსგავსი და თანაბარი შეიქნა), დააქცია და წარწყმიდა ესოდენი სიმრავლის ტომი, მიზეზი გახდა მათი დალუპვისა“ (უხტანესი, ისტორია განყოფისა ქართველთ სომეხთაგან, 1975).

file:///C:/Users/User/Downloads/Uxtanesi-1975.pdf

მე-8 საუკუნემდე აფხაზეთში საეკლესიო ცხოვრების შესახებ, პიტიუნტი

დბარი და სხვები ამტკიცებენ, რომ აფხაზეთში აფსუათა თავისთავადი ეკლესია არსებობდა ქართულ ეპოქამდე, ანუ VIII-X საუკუნეებამდე.

მათ მოჰყავთ არასათანადო არქეოლოგიური მასალები და წყაროთა გაყალბებული ცნობები.

მართლაც, არქეოლოგებს ბიჭვინთაში აღმოუჩენიათ საეკლესიო ნაგებობების ნაშთები მე-4 თუ მე-5 საუკუნეებისა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ისინი აფსუური ეკლესიები იყო, ბერძნებს შავი ზღვისპირზე უამრავი სამლოცველო გააჩნდათ, გარდა ამისა, თავისი თეორიების უდიდეს კოზირად დ. დბარს მიაჩნია ბიზანტიური საეკლესიო წყაროების ცნობა, რომ პიტიუნტის ეპისკოპოსი სტატოფილე მონაწილეობდა ნიკეის 325 წლის საეკლესიო კრებაში. მაგრამ ის უმაღლავს მკითხველს, რომ სტატოფილეს კათედრა პიტიუნტისა სინამდვილეში მდებარეობდა არა ბიჭვინთაში, არამედ ტრაპეზუნტთან ახლოს, ოფ-რიზესთან.

ვინაიდან, დბარის მტკიცებით, წყაროების პიტიუნტი არის ბიჭვინთა, შესაბამისად, პიტიუნტის ეპისკოპოსი სტატოფილე იყო მე-4 საუკუნის დასაწყისში უკვე არსებული ბიჭვინთის აფსუური ეკლესიის ეპისკოპოსი, ხოლო ამ დროისათვის, ანუ 325 წლისთვის, მსჯელობს დბარი თავის სხვა ნაშრომში, ჯერ კიდევ არ იყო დაფუძნებული და ორგანიზებული ქართული ეკლესია, ამიტომაც, ამტკიცებს ის, არა აფხაზური (აფსუური) ეკლესია უნდა დაექვემდებაროს ქართულს, არამედ, პირიქით, უფრო გვიან დაარსებული უნდა დაექვემდებაროს უფრო ადრე დაარსებულს.

ასეთ შემთხვევაში, უმჯობესია ითქვას სიმართლე, რომელიც, მართალია, ძნელი გასაზიარებელია, მაგრამ საჭიროა.

აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ისტორიისა და გეოგრაფიის, შეიძლება ითქვას, ყველაზე სახელოვანი მკვლევარი, ლაიფციგის უნივერსიტეტის პროფესორი ნიკოლოზ ადონცი, თავის წიგნში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“ გამოწვლილვით იკვლევს და წერს, რომ პიტიუნტი, ზიგანა, როდოპოლისი და სხვა პუნქტები, სადაც არმენიის დუქსს თავისი სამხედრო ნაწილები ჰყავდა განლაგებული, არა აფხაზეთში, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონში იყო.

Дукс Армении (ლათ. Dux Armeniae) – командующий пограничными войсками римского восточного лимеса в Понтии во время правления

римского императора Константина I. Во времена «Notitia dignitatum» (ок. 400 г.) непосредственным начальником войск в этой области был *magister militum praesentalis II*.

Один из известных дуксов Армении, Теренций, служил при императоре Валенте II и участвовал в восстановлении на троне армянского царя Папа в 370 году. Теренций также принимал участие в возвращении трона Иберии законному правителю Саурмагу II, что было важно для поддержания римского влияния в регионе.

Дукс Армении командовал 2 частями или отрядами частей, как показано в Notitia Dignitatum (Orien. XXXVIII):

- Конные лучники (*Equites sagittarii*)
- XV Аполлонов легион (**Сатала**), Эрзинджан (Ерзынка), на территории современной Турции^[1], в иле Гюмюшхане

- XII Молниеносный легион (**Мелитена**), **მალათია** (ბერძ. Μαλάτεια, სომხ. Մալաթիա, ლათ. Melitene) – ქალაქი აღმოსავლეთ თურქეთში

- I Понтийский легион (**Трапезунд**)
- *Ala Rizena* (Аладалеариза);
- *Ala Theodosiana* (недалеко от Аюаксама);
- *Ala felix Theodosiana* (Силуанис);
- *Ala prima Augusta Colanorum* (Кьяка);
- *Ala Auriana* (Даскуза); მელეტინასთან ახლოს
- *Ala prima Ulpia Dacorum* (Суисса);
- *Ala secunda Gallorum* (Элиан);
- *Ala castello* Таблариенси;
- *Ala prima praetoria*;
- *Cohors tertia Ulpia miliaria Petraeorum, Metita; Cohors quarta Raetorum, Analiba; Cohors miliaria Bosporiana, Arauraca; Cohors miliaria Germanorum, Sisila; Ala prima Iovia felix, Chaszanenica; Ala prima felix Theodosiana, Pithiae; Cohors prima Theodosiana, Valentia; Cohors Apuleia civium Romanorum, Ysiporto; Cohors prima Lepidiana, Caene – Paremboule; Cohors prima Claudia equitata, Sebastopolis; Cohors secunda Valentiana, Ziganne*

https://ru.wikipedia.org/wiki/Dux_Armeniae

ამ ამონაწერებიდანაც კი ჩანს, რომ არმენიის დუქსის განსაგებელი მოიცავდა სხვადასხვა არმენიებს (დიდი, 1 და მე-2), და პოლემონის პონტოს. ამჟამინდელი თურქეთის ვანის ტბის სამხრეთი ნაწილიდან ვიდრე ტრაპეზუნტის ჩათვლით მას სხვადასხვა პუნქტებში თავისი სამხედრო დანაყოფები ჰქონდა, უსუპორტში, ზიგანა-გუმუშხანეში, ტრაპეზუნტში, მელიტენაში, რიზეში, სატალაში, რიზესთან მდებარე სებასტოპოლისში და ოფთან მდებარე პიტიაში. ნ. აღონცის შესანიშნავად აქვს დასაბუთებული, რომ არმენიის

დუქსის განსაგებელში არ შედიოდა ისეთი შორეული რეგიონი, როგორც იყო აფხაზეთი, მით უფრო მისი ჩრდილოეთი ნაწილი, სადაც ბიჭვინთაა.

პ. ინგოროყვას ეს საკითხი კიდევ უკეთ აქვს დამუშავებული, ამიტომაც ბიზანტიური წყაროების პიტია-პიტეუსი არაა აფხაზეთის ბიჭვინთა, ეს ჩანს საზოგადო რუკაზეც, ბიზანტიის იმპერიის საზღვარი მე-4 საუკუნეში არ მოიცავდა აფხაზეთს, შესაბამისად, არც არმენიის დუქსის სამფლობელოს.

Восточный фронт Римской империи, вдоль верхнего Евфрата во времена Notitia Dignitatum (конец 4 века)

https://ru.wikipedia.org/wiki/Dux_Armeniae

Notitia Dignitatum УВЕДОМЛЕНИЯ О ДОСТОИНСТВАХ В ВОСТОЧНЫХ ЧАСТЯХ

ევსევი კესარიელი წერს, რომ აღნიშნული ხალხები ფაზისამდე ცხოვრობდნენ, ის წერს – „კაპადოკიის გადაღმა მარჯვნივ არიან არმენიელები, იბერები (Ιβηρες, Birri) და ბერანები, ხოლო მარცხნივ სკვითები, კოლხები და ბოსპორანები, აგრეთვე [სანნები], რომელთაც სანნიგები ეწოდებათ და რომლებიც ვრცელდებიან პონტომდე, სადაც არის ბანაკი აფსაროსი, სებასტოპოლი [კაუსილიმინი] 1 და მდინარე ფაზისი. ვიდრე ტრაპეზუნტამდე გადაჭიმული არიან ეს ტომები“ (გეორგიკა 1).

<http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/10607/2/GEorgika%201.pdf>

დბარი ხატავს სურათს, თითქოსდა, 325 წლის კრებამდე უკვე არსებობდა აფხაზური ეკლესია და სწორედ მისი წარმომადგენელი იყო ბიჭვითტელი ეპისკოპოსი სტრატოფილე.

ამასთან დაკავშირებით კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ სხვადასხვა გეოგრაფიული პუნქტი იყო ქალაქი პიტია ანუ პიტიუნტი და სხვა ადგილას მდებარეობდა ბიჭვინთა.

როგორც აღინიშნა, ნ.ადონცისა, პ. ინგოროყვასა და მათ მიერ დამონებული ავტორების ცნობით, პიტიუნტელი სტრატოფილეს საეპისკოპოსო კათედრა მდებარეობდა ოფ-რიზესთან ახლოს, ანუ ტრაპეზუნტის ოლქში, ხოლო ბიჭვინთა მისგან ძალზე იყო დაშორებული, ანუ სხვა პიტიუნტი და სხვა ბიჭვინთა, ერთმანეთისაგან თითქმის 500 კილომეტრით დაშორებული. ერთი აფხაზეთის ჩრდილოეთით, მეორე კი ოფ-რიზესთან ახლოს, ამჟამინდელ თურქეთში მდებარეობდა (პ.ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 250-253).

რაც შეეხება ბიჭვინთას, ის აფხაზთა მეფეების ყურადღების ცენტრში მოექცა და იქ მე-10 საუკუნისთვის აღიმართა ქართული საეკლესიო არქიტექტურის მშენებლობა ბიჭვინთის ტაძარი, სადაც მისი კურთხევისთანავე და საუკუნეთა მანძილზე მხოლოდ ქართულ ენაზე აღევლინებოდა წირვა-ლოცვა.

ამიტომაც სტრატოფილე არასოდეს ყოფილა ბიჭვინთის მღვდელმთავარი, მისი პიტიუნტის კათედრა მდებარეობდა ძიდრიტების, ქალდეებისა და ლაზების ქვეყანაში, ანუ ტრაპეზუნტის ოლქში.

არქეოლოგიის გაყალბებაც კი არ იძლევა საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ მე-8 საუკუნემდე, თითქოსდა, არსებობდა აფსუათა თვისთავადი ეკლესია, რომელიც ქართველებამა მოსპეს.

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ დ.დბარისა და სხვა საეკლესიო სეპარატისტებს მიაჩნით, რომ მათი მთავარი უპირატესობა, რაც გამოადგებათ გამარჯვებისათვის არის წყაროთა ცნობები, რომ პიტიუნტის ეპისკოპოსი მონაწილეობდა ნიკეას პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებაში 325 წელს, ანუ 326 წელს საქართველოს ეკლესიის დაფუძნებამდე, მით უფრო, მცხეთის საკათალიკოსოს დაფუძნებამდე, ამიტომაც აფხაზთა ბიჭვინთის საეკლესიო უფლებამოსილება სიძველის გამო აღემატება მცხეთისას. მათი მტკიცებით, ესაა საფუძველი აფხაზეთის ეკლესიის ავტოკეფალიის ძიების გზაზე.

В начале IV века в Пителинте (современная Пицунда) возникает епископская кафедра, юрисдикционно подчинённая Константинопольскому Патриархату и возглавляемая епископом Сафронием.

Это был первое церковно-административное образование на территории Абхазии.

В 325 году уже другой епископ Пителинта – Стратофил участвовал в заседаниях I Вселенского Собора. Пителинская епископия в административном отношении была в подчинении архиепископа Кесарии Каппадокийской.

სინამდვილეში კი, ნ. ადონცისა და სხვა კვლევით, პიტიუნტის კათედრა, რომლის ეპისკოპოსიც მონაწილეობდა 1 მსოფლიო კრებაში, მდებარეობდა ოფ-რიზეს რეგიონში, ქართველთა ძველ ქვეყანაში, სადაც წვდებოდა გავლენა კესარია-კაპადოკიის ეპისკოპოსისა, მაგრამ არა აფხაზეთში.

ტოპონიმების გაყალბებული ეტიმოლოგია

არქეოლოგიის გაყალბების გარდა აფსუათა უმთავრესი კოზირია ასევე გაყალბებული ეტიმოლოგია დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმისა, ის ძირითადად ეყრდნობა ე.წ. „ყვა და ფსა“ ძირის მქონე სახელების გავრცელებას დასავლეთ საქართველოში, მაგალითად, ტოპონიმებსა და ჰიდრონიმებს ბობოყვათი, მალტაყვა, გუდაყვა, აჭყვა და სხვა, ასევე სახელები სუფსა და სხვა, ასევე წყაროებში ცნობილი ტომების სახელებისა, აფსილი, აფშილი, ანდა ქვეყნებისა აფსილია, აფშილეთი.

ისინი მათ, როგორც წესი, აკავშირებენ ადიღე-ჩერქეზულ ენობრივ სამყაროსთან, პ. ინგოროყვამ და შემდეგ სხვა უამრავმა ენათმეცნიერმა დაამტკიცა, რომ აღნიშნული ფუძე-ძირები ქართველურ ენობრივ სამყაროს განეკუთვნება. ამ საკითხს არასწორად იხილავდნენ ქართველი მეცნიერები – ნ. მარის მონაწევები და მისი სკოლის მიმდევრები, რაც საფუძვლად აქცია დბარმა თავისი ნაშრომისა.

მიზეზი ახალი აფხაზების (აფსუების) წარმოშობის შესახებ

დბარი წერს – Прежде чем приступить к изложению истории Абхазии и абхазов ко времени возникновения христианства, следует сказать о происхождении самих абхазов.

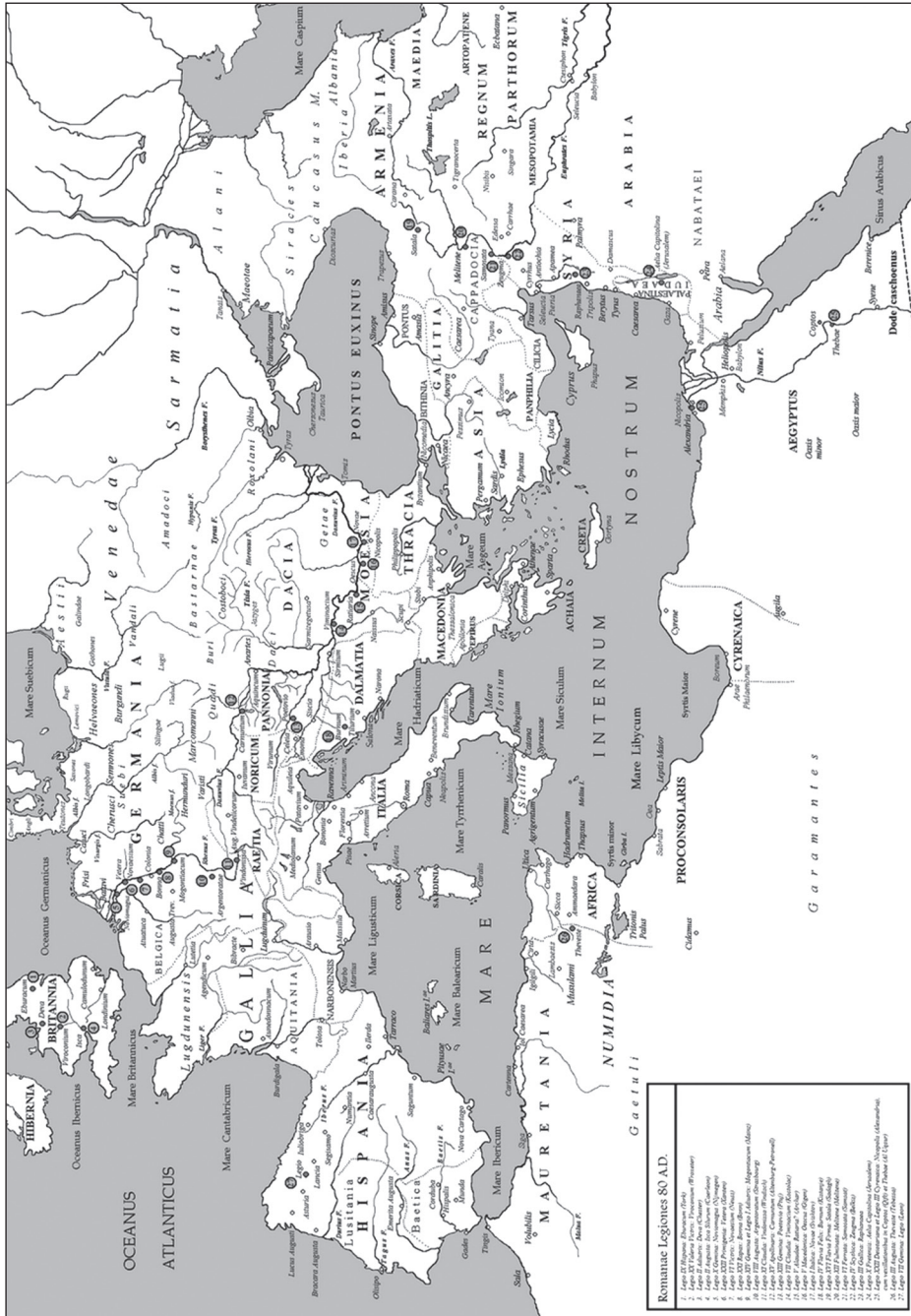
თავისი დისერტაციის პირველივე თავში დ. დბარი განიხილავს აფხაზთა წარმოშობის საკითხს. ის არ ეყრდნობა წყაროებს და შეძლებისდაგვარად ჩქმალავს მათ, მაგალითად, პირველ რიგში, ვინაიდან სომხურ ისტორიოგრაფიაში არსებობს ცნობები აფხაზების ქართველობის (ეგრისელობის) შესახებ, არ უნდა მიეჩქმალა ისინი.

ამ მხრივ სამაგალითოა აფხაზთა სამეფოს ძლიერების ეპოქაში მოღვაწე სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის განმარტება აფხაზთა შესახებ, რომ აფხაზეთი ქართველების ანუ ივერების ქვეყანაა, შესაბამისად, ძველი აფხაზები ქართველები იყვნენ და არა ადიღები.

უხტანესისა ცნობას, რომ ძველი აფხაზები ქართველები იყვნენ ადასტურებს უხვი არქეოლოგიური მასალა, აფხაზეთის სამეფოს ყველა ეკლესიამონასტერი ქართულენოვანი წარწერებით იყო შემკული, ამ ეკლესიამონასტრებსა თუ საზოგადო ნაგებობებზე (მაგ. ბესლეთის ხიდზე) მხოლოდ ქართული წარწერები დღესაც იკითხება. ყველა იქაური ხელნაწერი (ასობით და ათასობით ფურცელი) მხოლოდ ქართულენოვანია.

წყარო მრავალია აფხაზების კულტურული, სახელმწიფოებრივი, ენობრივი, მენტალური ქართველობის შესახებ.

ამასვე მიუთითებს უხტანესი, რომლის შესაბამისი ცნობა აქვე, სხვა თავებშია განხილული.

რომის იმპერიის საზღვრები მე-5 საუკუნემდე
<http://tiny.cc/rok1001>

კიდევ ერთხელ თუ ვიტყვით, უხტანესის ცნობით, აფხაზეთის სამეფო ქართველების ანუ ივერების სახელმწიფოა, რომელთაც უამრავი გავარი ანუ რეგიონი აქვთ თბილისის გარშემო (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართ-ველთ სომეხთაგან, გვ. 67).

უხტანესი (935-1000 წწ.) აღზრდილი იყო ფილოსოფოს ანანია ნარეკაცი-სა, დაადგინეს სებასტიის ეპისკოპოსად, ცნობილია მისი წიგნი „სომხეთის ისტორია“, რომელშიც ძალზე წუხს, რომ კირიონ ქართველთა კათალიკოს-მა სომხური ეკლესიისაგან განაშორა ქართველთა ეკლესია, ამიტომაც ეხება ქართველთა წარმოშობის, მისი სახელმწიფოს საზღვრების საკითხს.

უხტანესისი დროს, როგორც ის წერს, ქართველთა სახელმწიფოს ერქვა აფხაზეთი, ის მისი სიტყვით, მდებარეობდა შავი ზღვისპირეთიდან ვიდრე ალბანელთა და სომეხთა საზღვრებამდე.

უხტანესს ქართველთა თავდაპირველი განსახლების ტერიტორიად მიაჩ-ნია დასავლეთ საქართველო, სადაც მათ ივერები ერქვათ, აქედან გამრავლე-ბის გზით მიაღწიეს ალბანელთა და სომეხთა საზღვრებამდე, აფხაზთა სა-მეფოს ხალხი ქართველებია, აქვთ საკუთარი ენა, ეკლესია, სამეფო, ჰყავთ მამამთავარი და ისინი ჩვენგან განაშორა კირიონ კათალიკოსმაო, წერს ის.

ერთი სიტყვით, უხტანესისა და არა მხოლოდ მისი, არამედ მრავალი სხვა ავტორის, მათ შორის მუსლიმი მწერლების თუ მოგზაურების ცნობებითაც ძველი აფხაზები ქართველები იყვნენ, ქართულენოვანი ხალხი, ამის შესახებ არსებობს მრავალი გამოკვლევა, რომელთაც ჩქმალავს დბარი.

დბარს აფხაზების (გულისხმობს ადიღე-ახალი აფხაზების) უძველესი წარმოშობის შესახებ არავითარი ძველი წყარო არ გააჩნია, ამიტომაც ეყ-რდნობა აფსუა ისტორიკოსებისა და სეპარატისტთა დამქაშების საისტო-რიო ანუ ტენდენციურ გამოკვლევებს, ის წერს – **специальные работы крупнейших абхазоведов: З. В. Анчабадзе, Ш. Д. Инал-ипа и др. (см. [Анчабадзе, 1976; Инал-ипа, 1976 и др.]).**

Проблема этногенеза абхазского народа, так же, как и любого другого, одна из сложнейших в исторической науке. Она рассматривалась в трудах многих исследователей, ей посвящены и специальные работы крупнейших абхазоведов: З. В. Анчабадзе, Ш. Д. Инал-ипа и др. (см. [Анчабадзе, 1976; Инал-ипа, 1976 и др.]).

დბარის სასახელოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ის თვითონვე აღნიშნავს, რომ საისტორიო წყაროები აფხაზთა უძველესი ცხოვრების შესახებ არ არსებობს.

Мы не располагаем историческими источниками о древнейшей истории абхазов.

ამიტომ ის ცდილობს ენობრივ მონაცემებზე დაყრდნობით დაამტკიცოს აფხაზების საცხოვრისის დიდი განფენილობა უძველეს ხანაში.

როგორც ცნობილია, ისინი აფსუა-აფხაზების წინაპრებს აკავშირებენ ხეთებთან, ხატებთან, სხვა ქრისტეშობამდე ათასობით წლით დაშორებულ ხალხებთან, მართალია, ასეთი თეორიები წახალისებულია რუსული მეცნი-ერების მიერ, მაგრამ უფრო პოლიტიკური მიზანშეწონილობით. რადგანაც ჯერაც ფაქტობრივად შეუსწავლელი უცნობი და გამოუკვლეველი ხატების

ენობრივი სამყარო, ანუ სამი ათასი წლის წინ მკვდარი ენის დაკავშირება მაინცდამაინც აფსუა-ადილების ენასთან, ჩვენთვის არის არა მეცნიერული, არამედ პოლიტიკური შედეგის მისაღწევად გამიზნული ქმედება. ის არ ეყრდნობა რაიმე წყაროს, მაშინ, როცა, მაგალითად, კოლხებისა და მოსხების ანდა კოლხებისა და იბერების ენობრივი ანდა ეთნიკური დაკავშირება შესაძლებელია, რადგანაც არსებობს შესაბამისი წყარო, ჰეკატოს მილეტელის ცნობა -

ჰეკატოს მილეტელი, ფრაგმენტი 188 – „მოსხები, კოლხების ტომია, მათიენების მეზობლად“

ანდა ტაციტუსის ცნობა იბერების კოლხეთში წარმოშობის შესახებ თესალიელი არგონავტების ეპოქაში, ანუ დაახლოებით ძვ. წ. მე-12 საუკუნეში.

Ибо иберы и альбаны, обитая в лесистых горах, привыкли к тяжелым условиям существования и поэтому гораздо выносливее парфян;

(3) они утверждают, что происходят от фессалийцев, возводя свое происхождение к тому времени, когда Ясон, после того как увез Медею и прижил с нею детей, возвратился в опустевший дворец Эета и к оставшимся без властителя колхам.

<https://ancientrome.ru/antlitrr/t.htm?a=1347012000>

მაგრამ რაიმე მსგავსი წყარო აფსუა-ადილების შესახებ არ არსებობს, ამიტომაც დბარი იძულებულია საენათმეცნიერო გაუკვლეველი სამყაროს ბუნდოვანება გამოიყენოს თავის სასარგებლოდ, რომ თავადაპირველი მესოპოტამია, კავკასია და ჩინეთი აფსუების წინაპრების ტერიტორია იყო.

დბარს ურჩევნია 5-6 ათასი წლის წინანდელი ტომების ისტორია თავის სასარგებლოდ გამოიყენოს, ვიდრე ჩვენთან უფრო ახლოს 400-300 წლით დაშორებული წყაროები.

ამიტომაც მას, როგორც აფსუათა თაობებს, ძალზე აწუხებს აფხაზეთის რეალური ისტორიის გამოაშკარავება, შესაბამისად, პ. ინგოროყვას წიგნი „გიორგი მერჩულე“, რომელშიც წარმოჩნდა ზუსტი სიმართლე აფსუების წინაპრების აფხაზეთში მე-17 საუკუნისთვის ჩასახლებისა ჩრდილოეთ კავკასიის მხრიდან, უფრო ადრე იგივე დასკვნამდე მივიდა ა. დიაჩკოვ-ტარასოვი. იმავეს წერს პირველი რუსი ისტორიკოსი ტატიშჩევი ყუბანის ხეობიდან აბაზეთის სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში, ანუ აფხაზეთში, ჩასახლების შესახებ. დბარი ტატიშჩევს არ ახსენებს, რადგანაც ეშინია, არ აწყენინოს რუსებს, მათი პირველი ისტორიკოსის მოსაზრების უარყოფით.

დბარი აკრიტიკებს ინგოროყვას, რომ მისმა წიგნმა დაძაბა სიტუაცია, რაც მას ძალზე აწუხებს, მაგრამ 1993 წელს ქართველთა ეთნიკურ წმენდაზე და აფხაზეთში მცხოვრები 300 ათასი ქართველის საკუთარი სახლ-კარიდან იძულებით გამოყრაზე და ათეულობით ათასის დახოცვაზე, მის წიგნში არაფერია ნათქვამი.

ამიტომაც ისმის კითხვა, ინგოროყვას მიერ დაწერილი სამეცნიერო თეორიის გამოქვეყნება წიგნის სახით უფრო მეტ დანაშაულად რატომ ითვლე-

ბა, ვიდრე აფსუებისა და მათი დამქაშების მიერ გაეროს მიერ აღიარებული ქართველთა ეთნიკური წმენდა აფხაზეთში?

ეს კითხვა ზოგიერთ ქართველსაც ეხება, რომელთაც საკუთარი ხალხის ეთნოწმენდაც კი ვერ დაინახეს.

დბარი ბევრს წერს და თავი მიაჩნია აფხაზეთის 1500-2000 წლის წინანდელი ისტორიის სპეციალისტად, იხილავს აბაზგების, აფსილების, სანიგებისა და სხვათა საცხოვრისის საკითხებს, მაგრამ არაფერი იცის ჩვენთან უფრო ახლოს არსებული აფხაზეთის ქართულენოვანი საკათალიკოსოს რეალური ისტორიის შესახებ, რადგანაც, როგორც ითქვა, არ იცის ქართული ენა, მაშინ, როცა ამ საკათალიკოსოსაგან გამოსული ყველა საბუთი და დოკუმენტი, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, ქართულენოვანია, რომლის წაკითხვა არ შეუძლია და არც სურს დბარს, რადგანაც ისინი სამხილნი არიან მისი ცრუ მტკიცებებისა და მან ეს კარგად იცის.

მითები წმ. ანდრია მოციქულის მოღვაწეობის არეალის დასამცრობად

დბარს თავისი მტკიცება, რომ წმ. ანდრია მოციქულს დასავლეთ საქართველოში არ უქადაგნია, სურს დააყრდნოს ორიგენესა და ევსევი კესარიელის გამონათქვამებზე, რომ წმიდა ანდრია მოციქულმა იქადაგა სკვითეთში.

თუმცა მან გვერდი ვერ აუარა ცნობას, რომ წმ. ანდრიამ იბერიაში იქადაგა, ამიტომაც სურს წარმოაჩინოს, რომ დასავლეთ საქართველო იბერიის ნაწილად არ მიიჩნეოდა, მაგრამ აქაც დახვდა წინააღმდეგობა – უცხოელი პატრიარქები აფხაზეთის ანუ დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოებს ქვემო (ან ზემო) იბერიას უწოდებდნენ.

ჩვენ გარკვეული გვაქვს, რომ ძველი ავტორები შავი ზღვისპირეთში მცხოვრებ ტომებს სკვითებს უწოდებდნენ, ამიტომაც წმიდა ანდრიას ქადაგება იბერიის შავი ზღვისპირეთში სკვითიაში ქადაგებად მიიჩნეოდა.

დბარი თვითონაც აღნიშნავს, სტეფანე ბიზანტიელის ნაშრომის განხილვისას, რომ ის, არიანეზე დაყრდნობით, აფსილებსა და ლაზებს სკვითურ ტომებად მიიჩნევდა.

ამის მიუხედავად დბარი ძალზე ცდილობს, თუმცა კი ვერ ახერხებს დამალვას მკითხველს, რომ ანდრიას მე-8 ს. ცხოვრების მიხედვით ის ჩავიდა ანუ იქადაგა იბერიაში.

ამ კუთხით, მას განასაკუთრებით მოსწონს ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომი.

ის წერს – მე-20 ს. დასაწყისში ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ მე-9 საუკუნემდე ქართველებმა არ იცოდნენ პირველნოდებულის მათ ქვეყანაში ქადაგების შესახებ, რომ თქმულება მოციქულ ანდრიას საქართველოში მიმოსვლისა შემოსული იყო ბიზანტიიდან ქართველი ათონელი ბერების მიერ – „Начиная с IX в. в источниках в удел ап. **Андрея и его спутников** включается Иверия и Алания, позднее Сванетия. Был ап. **Андрей** вместе с другими, сопровождавшими его апостолами, в

Иверии (Восточной Грузии) или не был – вопрос, который был поднят в начале XX в. И. Джавахишвили. Этот автор считал, что ап. Андрей не был в Грузии, что грузины до IX в. не знали ничего о проповеди Первозванного у них, и что сказания о хождении ап. Андрея в Грузию было занесено из Византии грузинскими монахами, подвизавшимися на Афоне (см. [Джавахов, 1901, с. 106-109]).

შემდეგ, რადგანაც ხვდება, რომ ვერ აღწევს სანადელს და ათასი წლის მანძილზე წმ. ანდრიას ივერიაში ანუ სრულიად საქართველოში მოღვაწეობა ქართველთათვის რეალობას წარმოადგენდა, ძალზე ცდილობს ფაქტებით დაარღვიოს ტრადიციული რწმენა, რომ ივერია ეწოდებოდა სრულიად საქართველოს შავი ზღვიდან ალბანეთამდე და არა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს.

ამ მხრივ ის არაა ორიგინალური, იმავე დოგმას მისდევს ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფია, რომლის მტკიცებით, დასავლეთ საქართველო არ იყო ქართლის სამეფოს ნაწილი არც ქუჯი-ფარნავაზის დროს, არც მეფე ადერკის, წმ. მირიანის თუ წმ. ვახტანგ გორგასლის დროს.

ყველა ქართული წყარო, ქართლის ცხოვრება, მოქცევაი ქართლისაი თუ ძეგლისწერა, თითქმის ყოველ ფურცელზე იმეორებენ, რომ ქართლის ანუ იბერიის სამეფო, თავისი დაარსების საუკუნიდან, ანუ ფარნავაზისა და ქუჯის მიერ მისი დაარსებიდან, ვიდრე აფხაზეთის ანაკოფიაში მე-8 ს-ში ჩასულ ქართლის მეფე მირამდე (და მის ძმა არჩილამდე), მუდამ აერთიანებდა ქვეყნის ორივე გეოგრაფიულ ნაწილს, რომ შესაბამისად, ქართლი (იბერია) ისტორიულად, 1 ათასწლეულში ერქვა სრულიად საქართველოს.

ასეთი გაგება ისტორიული წარსულისა გვიანობამდე შემორჩა დასავლეთ საქართველოს მმართველებს, ამიტომაც სამეგრელოს მთავარი, ლევან დადიანი რუსეთის ხელმწიფეს თავის თავს აცნობდა, როგორც „ივერიის“ მმართველს (მასაც, ანუ ლევან დადიანს ისინი საპასუხო საბუთებში ივერიის მეფეს უწოდებდნენ).

ასევე, ანუ იბერიის მთავრებად და ივერიის მეფეებად მოიხსენიებდნენ მსგავს დოკუმენტებში იმერეთისა და გურიის მეფე-მთავრებსაც.

ანუ ძველქართული შემეცნების თანახმად, ქართლი ანუ ივერია (იბერია) ერქვა სრულიად საქართველოს.

ეს საყოველთაოდ გამჯდარი ცნობიერება სრულიად მოსპო მე-20 საუკუნის ქართულმა ისტორიოგრაფიამ, მათ დანერგეს და საყოველთაოდ დაამკვიდრეს შემეცნება, რომ ქართლი ერქვა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ ნაწილს, რომ, მაგალითად, ფარნავაზი, მეფე მირიანი თუ ვახტანგ გორგასალი მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეები იყვნენ.

იმდენაა გამჯდარი ასეთი აზროვნება, რომ ოფიციალურ საიტზეც კი წერენ, თითქოსდა, ფარნავაზის სახელმწიფოში „ეგრისის საერისთავო“ არ შედიოდა, ამიტომაც დბარი შესანიშნავად იყენებს და იმეორებს საბჭოურ შეგონებას.

ლაზიკის ეგზარქოსი

დბარი ზოგადიბერიული რწმენის გასაბათილებლად იძლევა მრავალ მტკიცებულებას, რომ დასავლეთ საქართველოს არაა ივერია, არამედ მას ლაზიკა ეწოდებოდა, ამასთანავე, უმაღლეს მკითხველს, რომ დასავლეთ საქართველოს ლაზიკა უწოდეს მხოლოდ მე-20 საუკუნის ისტორიკოსებმა.

იქამდე, ანუ მე-20 საუკუნემდე, ლაზიკა ერქვა მხოლოდ ტრაპეზუნტის რეგიონს, ამჟამინდელ ლაზისტანს ანუ მინა-წყალს მდ. ჭოროხიდან ტრაპეზუნტამდე, რომ შესაბამისად, აქ ანუ ტრაპეზუნტის რეგიონის ლაზისტანში მდებარეობდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის კათედრები, როდოპოლისი თუ ზიგანა და არა დასავლეთ საქართველოში.

აქ, ქართლის ცხოვრების ცნობით, „ლაზიაში“ (ლაზიკაში) ილაშქრა თამარ მეფის ლაშქარმა ტრაპეზუნტის იმპერიის დაარსებისას, ქართლის ცხოვრებისათვის ლაზია-ლაზიკა ამჟამინდელი ლაზისტანია და არა დასავლეთ საქართველო.

ტრაპეზუნტის ოლქის ლაზიკას ამჟამადაც კი ჰყავს თავისი ეგზარქოსი, სახელწოდებით „ეგზარქოსი ლაზიკისა“, ის არაა ეგზარქოსი დასავლეთ საქართველოსი.

აქ, ოფ-რიზე-ლაზისატნის რეგიონში, აღადგინა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ თავისი როდოპოლისის კათედრა.

ამჟამადაც კი, როდოპოლისის მიტროპოლიტს აქვს ტიტული „ლაზიკის ეგზარქოსი“ - **Правящий архиерей имеет титул митрополит Родопольский, ипертим и экзарх Лазиики.**

<http://tiny.cc/mpkl001>

აქ ლაზიკის ქვეშ იგულისხმება არა დასავლეთ საქართველო არამედ ამჟამინდელი თურქეთის მინა-წყალი ჭოროხიდან ტრაპეზუნტამდე ანუ ლაზისტანი.

Митрополит Родопольский,
ипертим и экзарх Лазиики
<http://tiny.cc/tpkl001>

მაგალითად, 2019 წელს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს როდოპოლისის მიტროპოლიტად ხელი დაასხეს ტარასის (Тарасий Антонопулос) და მიანიჭეს ტიტული „ლაზიკის ეგზარქოსი“ **Митрополит Родопольский, ипертим и экзарх Лазиики**

ლაზიკის ეგზარქოსი ტარასი არის არა დასავლეთ საქართველოს ეგზარქოსი, არამედ ლაზიკა-ლაზისტანისა, ხოლო დასავლეთ საქართველო ივერიის ანუ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედის თვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ამჟამინდელი განსაზღვრებით.

ქართველებმა ტერმინი ლაზიკა უფრო სიფრთხილით უნდა იხმარონ და შესაბამისად, მიანიჭონ მას ის მნიშვნელობა, რაც წყაროებშია დაფიქსირებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუკი ლაზიკა დასავლეთ საქართველოა, მაშინ მასზე უცხოელი განაცხადებს პრეტენზიას.

ლაზიკაა ოფ-რიზე-ლაზისტანის რეგიონი, ტრაპეზუნტის ოლქი და არა დასავლეთ საქართველო.

თუმცა საბოლოოდ, დბარი წმ. გიორგი მთწმიდელის ცნობილი განცხადების განხილვისას, რომ ანდრია იქადაგა „ქვეყანასა ჩვენსა აფხაზეთს“, აღიარებს, რომ ივერია ერქვა ასევე დასავლეთ საქართველოს, ეს მისი მხრიდან გაცილებით უფრო პატიოსანი განცხადებაა, ვიდრე საბჭოთა ისტორიკოსების უმეტესი ნაწილისა.

მისი ეს განცხადება, რომ რალაც ეტაპზე დასავლეთ საქართველოს ერქვა „ივერია“, მნიშვნელოვანია, და უფრო პროგრესულია, ვიდრე მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველი ისტორიკოსების უმეტესი ნაწილის მტკიცება, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოს არასოდეს ერქვა ივერია, რადგანაც მათ მიერ იგნორირებულია ქართული წყაროების მუდმივი მტკიცებანი, რომ დასავლეთ საქართველოს მუდამ, ჯერ კიდევ ქუჯი-ფარნავაზის ეპოქიდან ეწოდებოდა ქართლი ანუ ივერია, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად ვიდრე შავ ზღვამდე და მდინარე ეგრისწყლამდე (კლისურამდე). ამასვე წერდა უცხო, სომეხი მე-10 საუკუნის ავტორი უხტანესი.

ივერია დასავლეთ საქართველოა

დბარი წერს – Поэтому мы думаем, что под «Иверией», в которой проповедовали апостолы, нужно понимать современную Западную Грузию, где локализируются названные в рассмотренных нами выше источниках река Фазис и укрепление Апсар, и современную Абхазию со столицей Сухумом, древним Севастополисом.

„ამიტომ, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „ივერიის“ ქვეშ, სადაც იქადაგეს მოციქულებმა, უნდა ვიგულისხმოთ თანამედროვე დასავლეთ საქართველო, სადაც ლოკალიზდება მდინარე ფაზისი, აფსარის ციხესიმაგრე და თანამედროვე აფხაზეთი თავის დედაქალაქ სოხუმთან, ძველ სებასტოპოლისთან ერთად“.

ამ შემთხვევაში დბარი იყენებს წმ. გიორგი მთწმიდელის განცხადებას, რომ აფხაზეთი – ჩვენი ქვეყანაა, რომ წმ. მოციქული სიმონი დაკრძალულია ქვეყანასა ჩვენსა აფხაზეთს.

დასავლეთ საქართველოს ანუ შავი ზღვისპირეთის ქვეყანას, როგორც აღინიშნა, უხტანესიც მიიჩნევს ივერი ანუ ქართველი ხალხის ქვეყნად, რომლის სახელმწიფოს ეწოდებოდა აფხაზეთი.

როგორც ითქვა, უხტანესი მე-9, მე-10 საუკუნეებში, აფხაზთა სამეფოს უდიდესი ძლიერების პერიოდში წერდა, რომ შავი ზღვისპირას მცხოვრები ივერები გამრავლდა, მათ ქვეყანას ჰქვია აფხაზეთი, ხოლო თვით ამ ხალხს ჰქვია – ქართველები, ანუ ის არ ხმარობს ტერმინს „აფხაზი ტომი“, ანდა „აფხაზი ხალხი“, ის ამბობს, რომ ტერმინი „აფხაზეთი“ სახელმწიფოს სახელია, ეს სახელმწიფო შავი ზღვისპირზე დააარსეს ივერებმა ანუ ქართველებმა.

ის წერს – „ტომი აღორძინდა, გამრავლდა, ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია

სახელი თვითოეული გვარისა, ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი **ქართველნი ეწოდებათ**. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა“ (უხტანესი, გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, გვ. 67).

შესაბამისად, უხტანესის ცნობით, დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები ხალხის სახელი არის ივერები ანუ ქართველები, მათი სახელმწიფოს სახელია აფხაზეთი, ის მოიცავს აღმოსავლეთ საქართველოსაც.

რატომღაც უხტანესის ეს საოცრად ძვირფასი ცნობა არ უყვარდათ ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსებს, მუდამ მაღავდნენ მას.

სეპარატისტებს საერთოდ არ სიამოვნებთ, როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველოს ივერიად მოხსენიება. მაგრამ ფაქტები მრავალია, მაგალითთად, **მტკიცება, რომ ივერიაში ანუ მის ნაწილ დასავლეთ საქართველოში იქადაგეს წმიდა მოციქულებმა, შემონახული იყო რუსეთის ელჩ ფედოტ ელჩინის ეპოქაშიც. „დადიანის ივერიის მიწაზე“**

რუსეთის ელჩების სტუმრობისას, ანუ 1640-იან წლებში დადიანის ივერიის მიწაზე ანუ სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში შედიოდა მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპისკოპოსოების მიწა-წყალი, ანუ ამჟამინდელი სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირესა და გალის რაიონები, აქაურმა მიტროპოლიტმა მიტროფანემ რუსეთის ელჩს უთხრა, რომ ივერიის ამ ნაწილში იქადაგა წმიდა მოციქულმა ანდრია.

რუსეთის მეფის ელჩს ფედოტ ელჩინს „დადიანის მიწაზე“ ოდიშელმა ეპისკოპოსმა განუცხადა – **«Наше де царство крестил Андрей Первозванный, а наизусть де я не помню сказать давно ли царство крестилось»... [Федот Елчин, с. 218].**

მაშასადამე, ოდიშელი მიტროპოლიტის მიტროფანეს სიტყვით, წმ. ანდრია პირველწოდებულმა განანათლა „ჩვენი სამეფო“, მისი ნაწილია დადიანის მიწა (ანუ „ივერიის მიწა“, როგორც უწოდებდა რუსეთის მეფე).

და მან იქვე თავის პირველ ცნობას მიაბა მეორე უწყება, რომ წმ. მოციქულის შემდეგ იღვანა წმიდა ნინომ, რომელმაც აღნიშნულის გარდა განანათლა გურია (**Гурьельская**), იმერეთი (ბაშიაჩუკის მიწა, **Бошечуйская**) და ასევე აღმოსავლეთ საქართველო (**Тюфлиская**), ყველა ისინი არიან ქართული მიწები („**грузинские земли**“).

უცხოელ პატრიარქთა საბუთებში „ქვემო ივერიად“ წოდებულია აფხაზეთის საკათალიკოსო, ხოლო რუს მეფეთა საბუთებში „ივერიად“ წოდებულია სამეგრელო.

კერძოდ, ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები აფხაზეთის საკათალიკოსოს „ქვემო ივერიის საარქიეპისკოპოსოს“ უწოდებენ, მსგავსადვე, რუსულ სახელმწიფო საბუთებში, ლევან დადიანის დროს, სამეგრელოს „ივერია“ ეწოდება.

თავის მხრივ, ლევან II დადიანი სიგელში რუსეთის ხელმწიფისადმი თა-

ვის სამთავროს უწოდებს არა ოდიშს, ანდა სამეგრელოს, არამედ „ივერიის მხარეს“.

ლევანი აღნიშნავს, რომ: „იყო ივერიის მიწაზე ხუთი ხელმწიფე, მათგან სპარსეთის შაჰმა ორი სახელმწიფო დაამხო, ხოლო დარჩენილი სამი სახელმწიფო ღვთის შეწევნით იმართება მის მიერ“ („ელჩობა სამეგრელოში“, 2005, გვ.114).

ალნიასა და სვანეთთან დაკავშირებით, დბარი წერს - „Теперь в отношении Алании и Сванетии. У монаха Епифания, как мы уже видели, апостолы Андрей, Симон Кананит и Матфий проповедовали в Сусании, где остался ап. Матфий с учениками, а Андрей и Симон Кананит пошли в Аланию, в город Фуста, откуда они затем направились в Абзгию. Этот маршрут апостолов повторен «Πράξις» анонимного автора, у Симеона Метафраста и в грузинской редакции «Жития ап. Андрея».

წმ. მოციქულის მარშრუტი გადმოცემული ეპიფანეს მიერ ასეთია – სუანია (სუსანია) ->ალანია (ოსეთი)->აბაზგია, თითქოსდა, მოციქული ჯერ შევიდა სვანეთში, აქედან ჩრდილოკავკასიის ალანიაში და აქედან უკან დაბრუნდა აბაზგია-აფხაზეთში, ამჟამად ასე მიიჩნევა და მათ შორის მეც, ერთ დროს, ასევე ვფიქრობდი.

სინამდვილეში, ჩვენი ამჟამინდელი აზრით, აქ ტერმინ – „სუანია-სუსანია-სვანეთის“ ქვეშ იგულისხმება დასავლეთ საქართველო, ალანიის ქვეშ – ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიის ნაწილი ბედიიდან ვიდრე ანაკოფიამდე ანდა კაპოეტისწყლამდე (ბზისწყლამდე), როგორც ვახუშტი განმარტავს აფხაზეთის ალანიის ადგილმდებარეობას (ბედიიდან ანაკოფიამდე). „აბაზგიის“ ქვეშ კი იგულისხმება მიწა-წყალი ანაკოფიიდან ბზიფისწყლისაკენ ჩრდილოეთის მიმართულებით ანუ თავდაპირველი აფხაზეთი.

დბარის მოსაზრებით, წყაროებში ნახსენები სუსანია და ალანია ორივე ერთად არის აფსილიის მიწა-წყალი.

რაც შეეხება აფსილიას, შეიძლება ითქვას, რომ, როგორც გამოკვლეულია, აფსილები ბიზანტია-სპარსეთის ე.წ. ლაზიკისათვის ომის დროს, მე-6 ს. შუა წლებში, ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ სუფსას, გუბაზოულისა და მახლობელი სხვა მდინარეების ხეობებში, მაგრამ იმის შემდეგ, რაც ბიზანტიურმა ჯარმა სრულებით ამოხოცა მისიმიელების ტომი, ისე რომ, აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვით, არ დაინდეს ბავშვებიც კი, დაუსრულებელი ომის გამო, აფსილები იძულებულნი გახდნენ საცხოვრისი დაეტოვებინათ, მათ წაინაცველეს ოდნავ ჩრდილოეთით, ომისაგან უფრო დაცულ ტერიტორიაზე, რომელსაც უკვე მე-8 საუკუნეში აფშილეთი ერქვა, სოხუმთან ახლოს. აქ, ვახუშტის ცნობით, სახელი ალანია ერქვა მიწა-წყალს ბედიიდან თითქმის ანაკოფიამდე, ხოლო მე-6 საუკუნეში, ბიზანტიურ წყაროებში, დასავლეთ საქართველოს „სვანიას“ უწოდებდნენ_ ესაა სვანეთი, ლეონტის ცნობით, ქვეყანა... „...დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სუანეთი“.

პიტიუნტი-ლაზიკაში

დბარი, ნაცვლად იმისა, რომ იკვლიოს აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორია, მკითხველს აბნევს სხვადასხვა ავტორის ურთიერთგამომრიცხავი წყაროების ნარკვევებით პიტიუნტის შესახებ.

მისი სურვილია, როგორმე ეს ძველი ქალაქი (თუ რომაული სიმაგრე) წარმოადგინოს აფხაზეთის უძველეს ქრისტიანულ ცენტრად.

რატომღაც არ აქცევს სათანადო ყურადღებას აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთს გეოგრაფიისა და ისტორიის სახელოვან მცოდნეს, ლაიფციგის უნივერსიტეტის პროფესორ ნიკოლოზ ადონცის მტკიცებას, რომ პიტიუნტი (ეპისკოპოს სტრატოფილეს საკათედრო ქალაქი პიტიუნტი) მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ისტორიულ ლაზიკაში, თანაც იმ რეგიონში, რომელზეც ვრცელდებოდა არმენიის დუკას უფლებამოსილება, ამ უკანასკნელს თავისი საჯარისო დანაყოფი ჰყავდა კიდევ პიტიუნტში.

ნ. ადონცი რამდენჯერმე წერს, რომ აფხაზეთი ძალზე დაშორებული იყო არმენიის დუქსის ანუ დუკას განსაგებლიდან, რომ წყაროში ნახსენები პიტიუნტი მდებარეობდა ოფ-რიზეს რეგიონში, ანუ ლაზიკაში (არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, გვ. 100-106) და არა აფხაზეთში.

იმავეს წერს პიტიუნტის შესახებ იუსტინიანე თავის ნოველაში.

იუსტინიანეს სიტყვით, პოლემონის პონტოში შედიოდა ორი ციხესიმაგრე:

1. პიტიუნტი
2. სებასტოპოლისი

ამათ „შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე“ – წერდა იმპერატორი (გეორგიკა II, გვ. 33).

იუსტინიანე წერს – ამ პონტოების „შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე, სადაც არის ქალაქი პეტრა“ (იქვე).

იმპერატორის სიტყვით, ლაზიკე მდებარეობდა პოლემონის პონტოს იქით. პროფ. გურამ გრიგოლიას კვლევით, ლაზიკა ბიზანტიას ესაზღვრებოდა პეტრასთან, პეტრას კი ქართველები ხუფათს უწოდებდნენ, ესაა ქალაქი ნავსადგური ხოფა, ამჟამინდელ თურქეთში.

ლაზიკა იწყებოდა ხუფათთან ანუ პეტრას ციხესიმაგრესთან და აღწევდა დაახლოებით სუფსამდე, ანუ აფსილიამდე.

მაშასადამე, იმპერატორის სიტყვით, მის მიერ ნახსენები პიტიუნტი ბიზანტიაში, პოლემონის პონტოში, მდებარეობდა პეტრას ციხემდე,

ესაა სწორედ ის ათინა-ოფ-რიზეს რეგიონი, სადაც მიუთითებდნენ პიტიუნტს ადონცი, ინგოროყვა და სხვანი.

მაშასადამე, იმპერატორის ცნობითაც, პიტიუნტი ოფ-რიზესთან მდებარეობდა.

ამდენად, ლაზიკე მდებარეობდა პონტოების იქით, კავკასიისაკენ, მისი (ე.ი. ლაზიკის) ქალაქია – პეტრა (ჭოროხთან) – „შემდეგ არქეოპოლისი და როდოპოლისი, უდიდესი და ძველი სიმაგრეები, აქვე შედის აგრეთვე ჩვენ

მიერ სპარსელებისაგან უკან ჩამორთმეული სიმაგრეები სკანდისი, სარაპანისი, მურისი (მუხურისი?) და ლისისი და სხვა რამეც, რაც კი ლაზეთში შევიძინეთ (შემდეგ მოდის ჭანთა ქვეყანა, მხოლოდ ახლა, ჩვენი მეფობის დროს რომაელთა მიერ დაპყრობილი, მასაც აქვს უკვე ქალაქად ქცეული ადგილები, მომავალშიც ექნება სხვები), ამ ქვეყნის შემდეგ დამკვიდრებულნი არიან სხვა ტომები, სუანები, სკვინები, აფსილები, აბაზგები და სხვა, ჩვენი მეგობარი ტომები“... (გეორგიკა II, გვ. 35-37).

იმპერატორი, თითქოსდა, საგანგებოდ მიუთითებს, რომ პიტიუნტი აბაზგების ტომის სამკვიდროში არ მდებარეობდა.

სხვა ბიზანტიური ცნობით, პიტიუნტი არმენიის დუქსის განსაგებელში შედიოდა, ამ დუქსს, ანუ დუქას კი შემდეგდროინდელ აფხაზეთის ქვეყანასთან არაფერი აკავშირებდა, მისი გავლენის სფერო ოფ-რიზეს რეგიონამდე აღწევდა, აღონციის კვლევით.

რაც შეეხება ბიჭვინთას, ის თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობით, ქრისტიე-შობამდელ ქართველთა უმთავრესი წარმართული სამლოცველო იყო, სიმბოლო ქართველი ხალხის ერთიანობისა, ამიტომაც, მისი სიტყვით, აქ აღმართულ ბოჩის კერპს შვიდი ხელი (ფოჩი, კიდური) ჰქონდა, შვიდი ქართული ქვეყნის სიმბოლო.

გაქრისტიანებისა და აფხაზთა სამეფოს ჩამოყალიბების შემდეგ ეს უდიდესი წარმართული სალოცავი ქრისტიანებმა გააცოცხლეს და აქ, ბიჭვინთაში, ანუ ქვემო ივერიის ქვეყანაში, ქართველებმა მე-10 საუკუნეში ააგეს ქართული საეკლესიო არქიტექტურის მშვენიერა -ბიჭვინთის ტაძარი და აქ დააფუძნეს ერთ-ერთი ქართული საკათალიკოსო ცენტრი.

<https://meufeanania.info/iustinian/>

ასე რომ, სხვაგან ლოკალიზდება ბიჭვინთა და სხვაგან პიტიუნტი, ისინი სხვადასხვა საეკლესიო ცენტრები იყო, ერთი ლაზიკასთან მდებარეობდა, მეორე კი აფხაზეთის სამეფოს უკიდურეს ჩრდილოეთ წერტილში.

დბარი სვამს კითხვას, თუ რატომ არ იხსენიება ბიჭვინთა ძველ ქართულ წყაროებში მე-10 საუკუნემდე. საქმე ისაა, რომ ბიჭვინთის დიდებული ტაძარი აიგო მე-10 საუკუნეში აფხაზ მეფეთა მიერ საგანგებო მიზნით, ამ სამეფოში კონსტანტინოპოლის ეკლესიის გავლენის შესამცირებლად.

გეოგრაფიული გარემო ასეთი იყო, ბიჭვინთის ოლქს უშუალოდ ესაზღვრებოდა ალანია, მის საზღვართან ორი ალანია იყრიდა თავს, ერთს ერქვა ე. წ. კავკასიის ალანია, მეორეს კი ე.წ. აფხაზეთის ალანია.

ალანიაში კი კონსტანტინოპოლი თავისი ეპარქიის დაარსებას აპირებდა მე-10 საუკუნეში, რაც საფრთხედ აღიქვას აფხაზთა მეფეებმა, რადგანაც ისინი მეპატრონეები იყვნენ აფხაზეთის ქართულენოვანი საკათალიკოსოსი, აარსებდნენ ქართულენოვან საეპისკოპოსოებს (მაგ. მარტვილ-ჭყონდიდში), აგებდნენ ქართულენოვან ეკლესიებს (მაგ. კუმურდოში), ამიტომაც მათთვის ალანიის (თვიანთი მეზობლისა და საკუთარი ქვეყნის ნაწილის) ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში გადასვლა არ იყო სასურველი, ამიტომაც მათ აღნიშნულ საზღვარზე ააგეს ბიჭვინთის

ქართული ტაძარი, ბიზანტიური სიდიადის საპირწონე არქიტექტურითა და ეროვნული სახით.

როგორც ითქვა, იმ ოლქის მოსახლერედ, სადაც მდებარეობდა ბიჭვინთა, იყო ქვეყანა, რომელსაც ბიზანტიელები ალანია უწოდებდნენ, ანუ ბიჭვინთა აიგო ალანიასა და აფხაზეთში კონსტანტინოპოლის გავლენის გასაწესებლად.

კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, ოლქი, სადაც აშენდა ბიჭვინთის ტაძარი მდებარეობდა კავკასიის ალანიის მეზობლად. კერძოდ, ბიჭვინთა აიგო ზედ იმ მიწა-წყალის საზღვარზე, რომელსაც „აფხაზეთის ალანია“ ეწოდება.

იქ მცხოვრებნი, რომელთაც ბიზანტიელები ალანებს უწოდებდნენ (ისევე, როგორც მის ირგვლივ კავკასიის ალანიაში მცხოვრებთ), ნიკოლოზ მისტიკოსის გეგმის მიხედვით უნდა გაქრისტიანებულიყვნენ და დაქვემდებარებოდნენ კონსტანტინოპოლს, ამისათვის აქ გამოავაზნა თავისი ბერები და ეპისკოპოსიც ბერძნული ეპარქიის ჩამოსაყალიბებლად. ანუ ალანიაში კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ნიკოლოზ მისტიკოსს მე-10 საუკუნეში თავისი ეპარქიის დაარსება სურდა, რაც კარდინალურად ეწინააღმდეგებოდა აფხაზ მეფეთა ინტერესებს.

კერძოდ, სწორედ ის აფხაზთა მეფეები, რომელთაც თხოვნის წერილებს წერდა ნიკოლოზ მისტიკოსი (რათა დახმარებოდნენ მას ალანიის ეპარქიის ჩამოყალიბების საქმეში), აარსებდნენ არა ბერძნულენოვან კათედრებს და საეპისკოპოსო ცენტრებს, არამედ ქართულენოვან ეკლესიებსა და საეპისკოპოსოებს, მაგალითად, ის აფხაზთა მეფე გიორგი, რომელსაც სწერდა სავედრებელ წერილებს წმ. ნიკოლოზ მისტიკოსი, ჭყონდიდის უდიდესი საეკლესიო კათედრის დამაარსებელია.

სწორედ ამ ეპოქაში, ანუ მე-10 საუკუნეში აფხაზთა მეფეებმა ააგეს არა ბერძნული, არამედ ქართულენოვანი ბიჭვინთის დიდებული ტაძარი.

შესაძლოა, ჭყონდიდიდან გადაადგილა აფხაზთა მეფემ აფხაზეთის კათალიკოსის ტახტი ბიჭვინთაში, საგანგებოდ, იმ მიზნით, რათა „კავკასიის ალანია“ და „აფხაზეთის ალანიაში“ აღმოეფხვრა ბიზანტიის საეკლესიო გავლენა, რადგანაც მისი გეგმით, რომელიც შემდგომმა თაობებმა განახორციელეს – აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქცია კაფადან ვიდრე სოტერიოპოლისამდე (ლაზიკაში) ანუ ყირიმიდან თითქმის ტრაპეზუნტამდე უნდა განვრცობილიყო.

ბიჭვინთის მისია იყო ქართულენოვანი მრევლის მსახურება კაფადან პეტრა-ხუფათამდე, ის, ამ მრევლის განსახლების ცენტრში, ამჟამინდელი აფხაზეთის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარეობდა, ხოლო პიტიუნტი_სხვა ოლქში – ტრაპეზუნტის რეგიონში ოფ-რიზესთან ახლოს.

შესაბამისად, ის პიტიუნტი, საიდანაც იოანე ოქროპირი უნდა მიეყვანათ კომანდან განსახლებისას, იყო არა აფხაზეთის ბიჭვინთა, არამედ ლაზიკის პიტიუნტი, ოფ-რიზესთან ახლოს მდებარე. ისევე, როგორც კომანა (წმიდა ვასილისკოს განსასვენებელი) მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ე. წ. არმენიის კომანაში, შავი ზღვისპირზე, პოლემონიონთან ახლოს. ეს დბარმა კარგად იცის.

დბარი უმაღლავს მკითხველს, რომ წყაროთა დაბეჯითებული ცნობებით, პიტიუნტი ლაზიკაში მდებარეობდა და არა აბაზგიაში.

ბიჭვინთის ეკლესიის ირგვლივ აღმოჩენილია მე-6 და მე-7 საუკუნეებით დათარიღებული ეკლესიები და ნაგებობები.

წყაროთა დაბეჯითებული მტკიცებით, 542 წელს პიტიუნტის ციხე-ქალაქი გარნიზონმა გადანვა და პიტიუნტის კედლები საძირკვლამდე დაშალა, ამის შემდეგ ქალაქის ხსენებაც ქრება წყაროებიდან.

მაგრამ ბიჭვინთის არქეოლოგია საპირისპიროს ამტკიცებს, რომ აქ, ე.ი. ბიჭვინთაში, მშენებლობა ინტენსიური და უწყვეტი იყო მე-4 და მე-5 საუკუნეებიდან და გრძელდებოდა მე-6 და მე-7 საუკუნეებში, შესაბამისად, სხვა პუნქტია პიტიუნტი, დანგრეული თვით ბიზანტიელთა მიერ, და სხვაა ბიჭვინთა, რომელთანაც ახლოს, გუდაუთის რაიონში აღმოჩენილია მე-8, მე-9, მე-10 საუკუნეებით დათარიღებული ქართულწარწერებიანი ეკლესიების ნაშთები.

მე-8 საუკუნისა და შემდგომი საუკუნეების ქართული ინტენსიური წარწერები მე-9-მე-10 საუკუნეებისა ბიჭვინთასთან ახლოს, კიდევ ერთხელ ამტკიცებს, რომ ქართველთავე ნაღვანია დიდებული მე-10 საუკუნის ტაძარი ბიჭვინთისა.

დბარმა მშვენივრად იცის, რომ პიტიუნტის საეპისკოპოსო შედიოდა პოლემონის პონტოს საეკლესიო ოლქის შემადგენლობაში, ისიც იცის, რომ ტერიტორია, რომელსაც შემდგომ აფხაზეთი ეწოდა, არასოდეს შედიოდა პოლემონის პონტოში, რადგანაც ამ უკანასკნელის ჩრდილოეთი საზღვარი იყო მდ. ფაზისი.

მიუხედავად იმისა, ფაზისი რიონია თუ ჭოროხი, მაინც აფხაზეთი მის (პოლემონის პონტოს) შემადგელობაში არ შედიოდა.

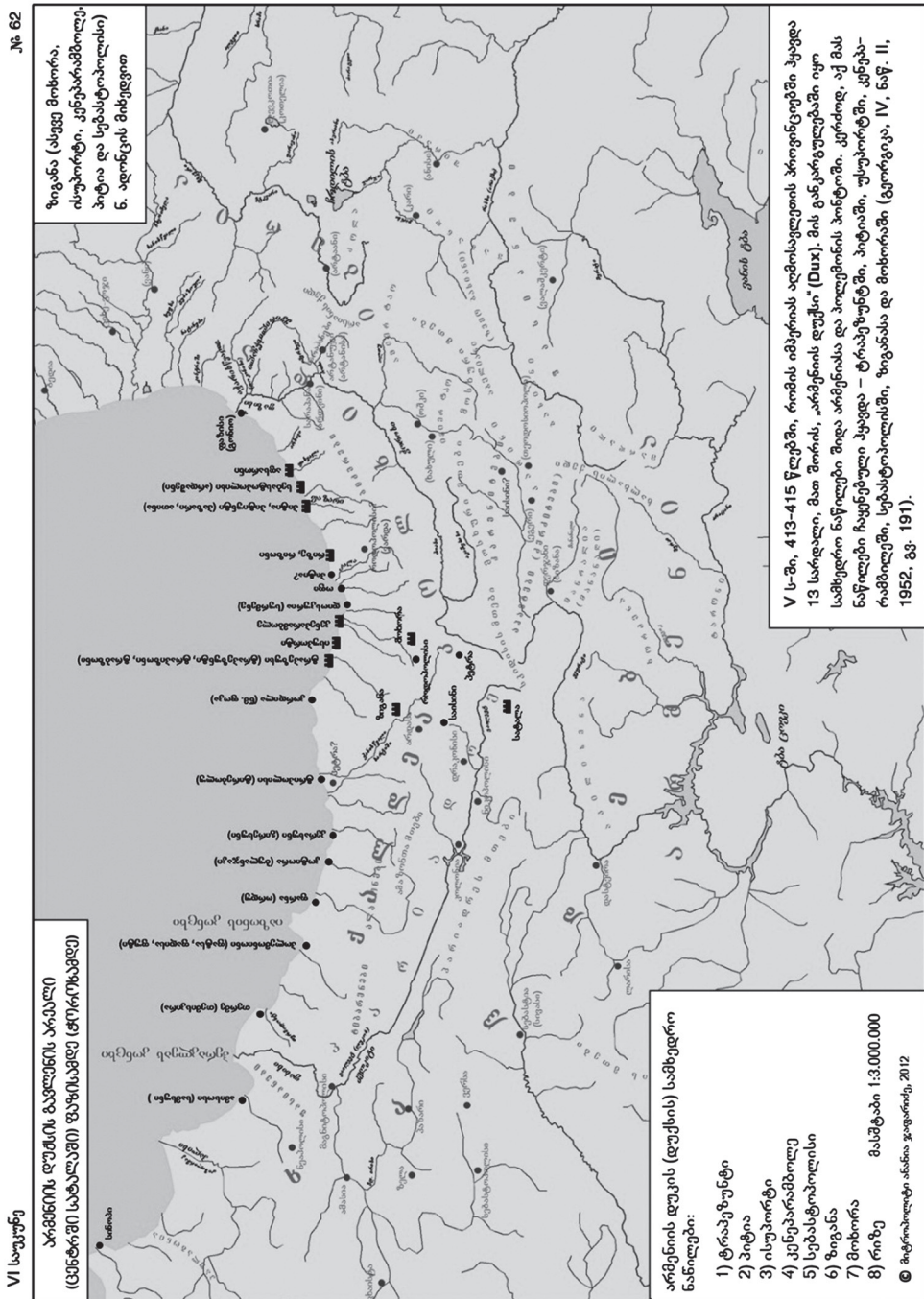
ამ საკითხზე საგანგებო ყურადღება გაამახვილა ამ მხარეების გეოგრაფიისა და საეკლესიო ისტორიის გამოჩენილმა სპეციალისტმა ნ. ადონციმ, ის თავის ცნობილ წიგნში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“ რამდენჯერმე მიუთითებს, რომ აფხაზეთი არც არმენიის დუქსის განსაგებელში და არც პოლემონის პონტოში არ შედიოდა.

ამ მტკიცების გასაბათილებლად დბარი კიდევ ერთხელ „იკვლევს“ ამ საკითხს, ეხება პოლემონის პონტოს ისტორიას, რათა როგორმე აფხაზეთი წარმოაჩინოს მის შემადგენლობაში. ამით სურს დაამტკიცოს, რომ წყაროების პიტიუნტი ნამდვილად არის ბიჭვინთა. ამით ის ნ. ადონცის მტკიცებათა გაბათილებას ცდილობს.

რომაულ გალატიას პროვინციაში შედიოდა პოლემონის პონტო მდ. თერმოდონტიდან ქალაქ პოლემონიუმის, ქალაქების – ზელას, ნეოკესარიის, სევასტიისა და ასევე კაპადოკიის პონტოსა და მცირე არმენიის ჩათვლით.

სხვათა შორის, აღნიშნულ ქალაქ ზელას, სევასტიასა და ნეოკესარიას შორის მდებარეობდა ქალაქი სებასტოპოლისი, რომლის ეპისკოპოსი ავტოკეფალური იყო სწორედ ამ ქალაქების ავტორიტეტული პირველიერარქების მიმართ. ამ ქალაქის, ანუ პონტოს სებასტოპოლისის საეკლე-

სიო დიდებას მიაწერენ სოხუმს, თითქოსდა, ის იხსენიება ნოტიციებში, სინამდვილეში კი, არა სოხუმის სებასტოპოლისი იხსენიება ნოტიციებში, არამედ პონტოს სებასტოპოლისი, ამასიის მეზობელი.

ПонтПолемоноввместесМалойАрменией,ПонтомКаппадокийским и Понтом Галатийским был присоединен к провинции Каппадокия, при этом и сама провинция была значительно увеличена к северу до Фазиса и Диоскурии [Гидулянов, 1905, с. 35].

დბარი გიდულიანოვზე დაყრდნობით თვითონვე აღნიშნავს, რომ კაპადოკიის პონტოს პროვინციის ჩრდილოეთი საზღვარი იყო მდ. ფაზისი [Гидулянов, 1905, с. 35].

კაპადოკიის პროვინციაში შედიოდა პოლემონის პონტო, მცირე არმენია, კაპადოკიის პონტო, გალატიის პონტო. მაშასადამე, მდ. ფაზისი, რომელიც იმთავითვე იყო პოლემონის პონტოს ჩრდილოეთი საზღვარი, პროვინციათა გაერთიანების შემდეგ გადაიქცა კაპადოკიის პროვინციის საზღვრად (მდ. ფაზისი).

რადგანაც ასე იყო და პოლემონის პონტოს საზღვარი გადიოდა მდ. ფაზისზე, მაშინ ამჟამინდელი აფხაზეთი არ შედიოდა ამ პროვინციაში, რომლის (პოლემონის პონტოს) ერთ-ერთი ქალაქი იყო პიტიუნტი, შესაბამისად, სხვადასხვა პიტიუნტი და ბიჭვინთა.

ბიჭვინთა მხოლოდ ქართული ეკლესიის ნამუშაკვეცი საეკლესიო ცენტრია, აგებული მე-10 საუკუნეში ქართულენოვანი აფხაზი მეფეების მიერ, ბიზანტიური საეკლესიო გავლენის გასანეიტრალებლად და ქართული ეკლესიის კიდევ უფრო განსაღივებლად (მათ მიერ).

დიოკლეთიანეს შემდეგ პოლემონის პონტოს პროვინცია შევიდა ახალ „პონტოს დიოცეზის“ შემადგენლობაში, მაგარამ შემცირებული ზომებით, მაშასადამე, მისი საზღვარი მდ. ფაზისიდან უფრო სამხრეთით, ტრაპეზუნტის მიმართულებით იქნა გადანეული.

თავის მხრივ, პონტოს დიოცეზი შედიოდა „აღმოსავლეთის“ (Oriens) პრეფექტურაში (იმპერია დაყოფილი იქნა 4 პრეფექტურად, იტალია, გალია, „აღმოსავლეთი“ და ილირიკი).

ნეოკესარია საეკლესიო მიმართულებით გადაიქცა მთავარ ქალაქად და ასრულებდა მიტროპოლიის ფუნქციას პოლემონის პონტოში.

მისი ცნობილი განმანათლებელი იყო წმ. გრიგოლ ნეოკესარიელი-სასწაულმოქმედი 241-242 წლების შემდეგ. მან პოლემონის პონტოსა და მიმდებარე ოლქების ქალაქებში მრავალი ეპისკოპოსი დასვა.

ეს ის გრიგოლ სასწაულმოქმედი, რომელიც ჩვენებით ნახა ვახტანგ გორგასალმა და მისი ჩვენებითი ბრძანებით საქართველოს ეკლესიას უბოძა საკათალიკოსო ტახტი და ვახტანგმა მის მეთაურად ანუ მცხეთის საკათალიკოსო ტახტზე დასვა პირველი კათალიკოსი პონტოს ოლქიდან.

დბარი ცდილობს აჩვენოს, რომ ამ გრიგოლს, რომელსაც უდიდეს პატივს მიაგებდნენ საქართველოში, თითქოსდა, რაიმე კავშირი ჰქონდა ამჟამინდელ აფხაზეთთან. ამ შემთხვევაში ყურადღება უნდა მიექცეს წყაროთა დაბეჭდვით მითითებას, რომ ვახტანგ გორგასალმა ქართლის სამეფოს საზღვარი ბიზანტიის ნებართვით გადასწია ჩრდილოეთით მდ. ეგრისწყლიდან მდ. კლისურაზე. ამ მდინარეზე, ვითარცა ქართლის სამეფოს საზღვარზე, მუდამ იგებოდა სასაზღვრო ზღუდეები, აქ, მის ნაშ-

თებზე ააგო ლევან დადიანმა სასაზღვრო ზღუდე-კედელი სამეგრელოს სამთავროს დასაცავად. ეს კედელი იცავდა მოქვის, დრანდისა და ბედიის ქართულენოვან საეპისკოპოსოებს ჩრდილოკავკასიელ-ყუბანელი ადილების შემოსევებისაგან.

აფხაზეთი, იქაური ეკლესიების არტეფაქტების, წარწერებისა და აქაური, ანუ აფხაზური საეპისკოპოსოებიდან გამოსული ხელნაწერების მიხედვით მუდამ ქართულენოვანი ქვეყანა იყო.

მითი 7 მოწამე ძმის განსასვენებლის შესახებ

დ. დბარი სამეცნიერო საბურველით მოსავს და წყაროებში ცნობილ „შვიდი მოწამე ძმის“ განსასვენებელ ადგილს აკავშირებს ამჟამინდელ აფხაზეთთან, მაგრამ ავიწყდება, რომ წყაროში ნახსენები აფხაზეთის სასაზღვრო წერტილი, სადაც უნდა დაეკრძალათ ერთ-ერთი ძმა, მდებარეობდა არა ამჟამინდელ აფხაზეთში, არამედ აფხაზთა სამეფოს ყველაზე სამხრეთით მდებარე სასაზღვრო წერტილთან, ასეთი იყო ქართული წყაროების პუნქტი ხუფათი (ამჟამინდელი ხოფა, თურქეთში). ასე რომ, ამ მოწამე ძმებს არავითარი კავშირი არ ჰქონდათ ამჟამინდელ აფხაზეთთან.

ხუფათი ქართველთა ქვეყნის სამხრეთ სასაზღვრო წერტილად გადაიქცა 380 წლის შემდეგ, რაც რომის იმპერიამ იბერიის სამეფოსაგან მიიტაცა ამ პუნქტის სამხრეთით მდებარე ქართული მხარეები, ოფ-რიხეს რეგიონი, ძიდ-რიტა და სხვა ქართული ტომების საცხოვრისი. აქ მდებარეობდა პიტიუნტი და სხვა ცნობილი სასულიერო კერები.

ქართული წყაროებით, ოფ-რიხეს რეგიონი ქართლის სამეფოში შედიოდა მე-4 საუკუნემდე. ის მხოლოდ 380-იან წლებში მეფე ვარაზ-ბაკურის დროს მიიტაცა ბერძნულ-რომაულმა სახელმწიფომ.

და შეაბამისად, იქ მდებარე პიტიუნტის კათედრა მხოლოდ ვარაზ-ბაკურის შემდეგ, ანუ 380-იანი წლების შემდეგ უნდა შეეყვანათ პოლემონის პონტოს სამიტროპოლიტოში. ის პონტოს ეპარქიის ნაწილი გახდა.

აქ თავის სამხედრო იურისდიქციას ახორციელებდა რომელიმე მხედართმთავარი, რომელსაც ერქვა **არმენიის დუქსი** ანუ არმენიის დუკა.

არმენიის დუქსის ანუ რომაული სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულის მეთაურის განსაგებელში ბიზანტიის მიერ მიტაცებულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთთან ერთად შედიოდა ასევე არმენიად წოდებული ქვეყნის მიწა-წყალიც. არმენიის დუქსმა თავის განსაგებელში აწამა აღნიშნული „**7 მოწამე ძმა**“.

არმენიის დუქსი აფხაზეთს არ მართავდა, ის თავის ადმინისტრაციულ ერთეულში განაგებდა სამხედრო და ადმინისტრაციულ საქმეებს, ამიტომაც არაა სწორი დბარი, რომ თითქოსდა, ამ ძმების ნამება აფხაზეთთანაა დაკავშირებული.

დბარი წერს – „христианство проникало в Абхазию через церковных деятелей, воинов-христиан, государственных чиновников-христиан. Среди них были воины-мученики **Орентий** и его шесть братьев (IV век), двое из них – Орентий и Лонгин были погребены в Пицунде, один – в Зиганисе); мученик Василиск Команский (IV век), святитель Иоанн Златоуст (по местному, не подтверждаемому историческими источниками преданию^[1], скончался в Команах в 407 году и был изначально погребён в церкви Команского монастыря).

<http://tiny.cc/xall001>

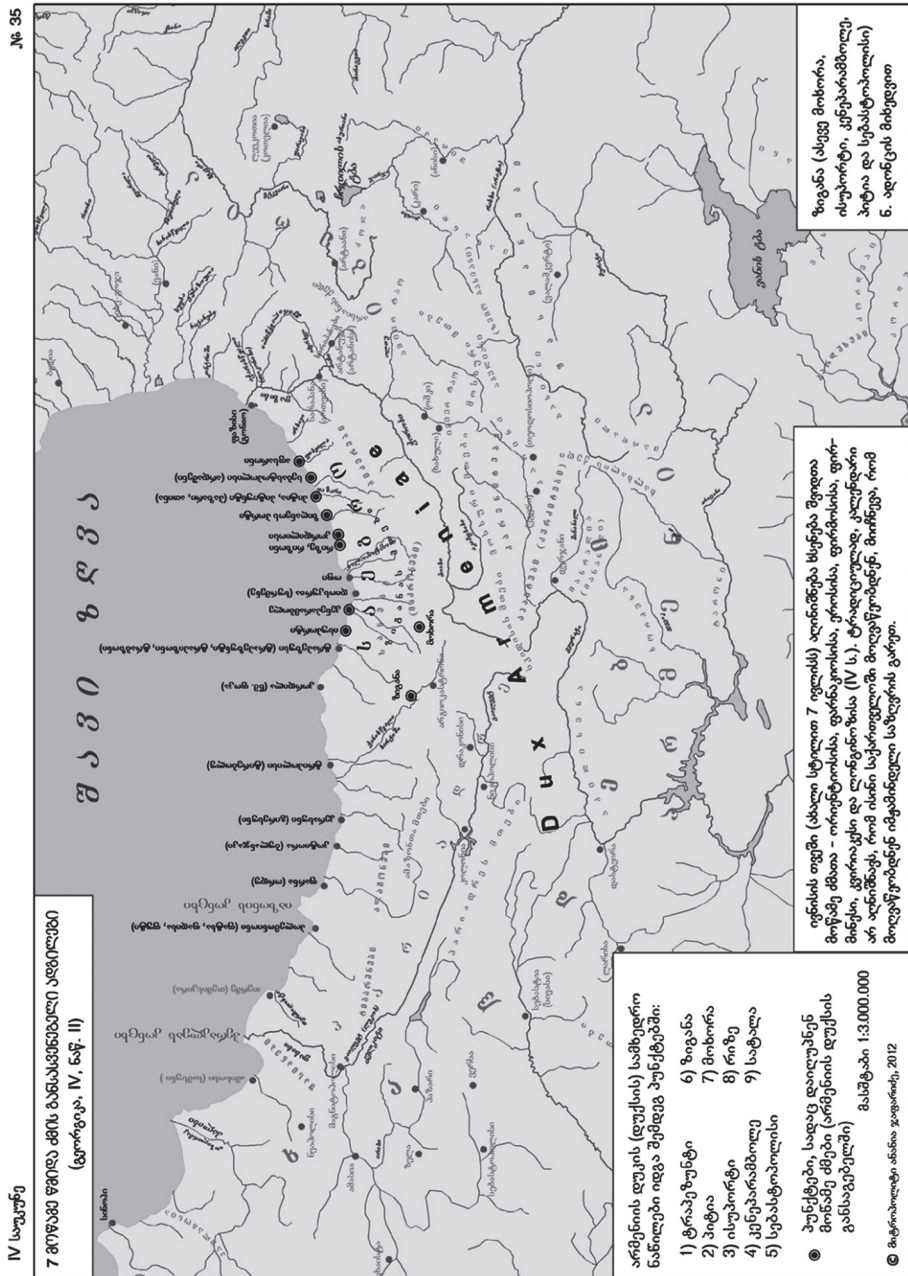
როგორც ითქვა, აფხაზთა სამეფოს ანუ აფხაზეთის ყველაზე სამხრეთ საზღვარად ითვლებოდა ხუფათი ანუ ყოფილი პეტრას ციხე-ქალაქი, ამიტომ, როდესაც ხელნაწერში ნათქვამია, რომ ცნობილი 7 მონამე ძმიდან ერთ-ერთი, ლონგინოზი დაკრძალეს არმენიის დუკას განსაგებელში, აფხაზეთთან ეს ნიშნავს, რომ ლონგინოზი დაკრძალეს არა ამჟამინდელ აფხაზეთში, როგორც წარმოადგინა დბარმა, არამედ ხუფათის სამხრეთით, რაც ჩვენ რუკაზეცაა გადმოცემული.

ის, ბერძნული სვინაქსარით, გარდაიცვალა გზაზე ზიგანადან აბაზგიისაკენ, ანუ ხუფათთან ახლოს და არა ამჟამინდელ აფხაზეთში.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ადონცის კვლევით, წყაროებში ხშირად ნახსენები ზიგანა მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ტრაპეზუნტ-გუმუშხანეს რეგიონში, ზიგანას საეპისკოპოსო ცენტრის, რომელსაც ყაუხჩიშვილი ზიგანეონს უწოდებს (მდებარეობდა არა გუდაყვაში, არამედ გუმუშხანეში), ლაზისტანში, ქანიკაში.

არც ერთი ამ მონამე ძმათაგან ამჟამინდელ აფხაზეთში არ დაკრძალულა, რადგანაც ისინი, ბერძნული სვინაქსარის მიხედვით, არმენიის დუქსის განსაგებელში გარდაიცვალნენ არმენიის დუქსის განჩინებით, ადონცის კვლევით კი არმენიის დუქსს არაფერი აკავშირებდა ამჟამინდელ აფხაზეთთან.

Орентий и его брат Лонгин, погребенные в **Питиунте**; мученик **Кириак**, погребенный в **Зиганисе**; воин **Орест**, на могиле которого в Севастополисе была воздвигнута октогональная церковь; **мученик Василиск**, явившийся свт. Иоанну Златоусту и конечно же сам св. Иоанн Златоуст, которому был посвящен один из храмов в Питиунте. Разумеется, сохранялось празднование дней памяти апостолов Андрея и Симона Кананита. Кроме того, Абазгская Епархия прославляла имена и **святых абхазского происхождения**.

ე.წ. „შვიდი მონამე ძმის“ განსასვენებელი ადგილები არმენიის დუკას საბრძანებლოში მდ. ფაზისის (ჭოროხის) მარცხენა სანაპიროსა და ტრაპეზუნტს შუა და არა აფხაზეთში.

Notitia Dignitatum, УВЕДОМЛЕНИЯ О ДОСТОИНСТВАХ В
ВОСТОЧНЫХ ЧАСТЯХ

<https://www.thelatinlibrary.com/notitia2.html>

რაც შეეხება შვიდი მოწამე ძმის შსახებ ჩვენს კვლევას, ისინი იყვნენ –

1) ორენტიოსი; 2) ეროტიოს; 3) ფარნაკიოს; 4) ფირმოს; 5) ფირმინოს; 6) კვირიაკოს; 7) ლონგინოს.

და მათ, ამ შვიდ ქრისტიან ძმას უარი ვერ ათქმევინეს ქრისტიანობაზე, განსასჯელად გააგზავნეს I არმენიის ადმინისტრაციულ ცენტრ ქ. სატალაში. არმენიის დუკამ (დუქსმა Dux) განსაჯა ისინი, და გადაწყვიტა, თუ ძმები თაყვანს არ სცემდნენ კერპებს, მაშინ ისინი გადაესახლებინა. ქართული თარგმანის მიხედვით, ისინი არმენიის დუკამ გადაასახლა „აფხაზეთსა და ჯიქეთში“ (IV ს-მდე შეუძლებელია დასავლეთ საქართველოს რქმეოდა „აფხაზეთი“, ამიტომაც, ალბათ, დედანში ეწერა „სარმატია“ (რადგანაც დასავლეთ საქართველოს ასე უწოდებდნენ „სომხური გეოგრაფიის“ მიხედვით), ქართული თარგმანის ერთ-ერთ ვარიანტში მართლაც „აფხაზეთის“ ნაცვლად „ოსეთი“ წერია (გეორგიკა, IV, ნაწ. II. გვ. 415, შენიშვნა #1.). ძმებმა უარი განაცხადეს და მტკიცედ დაიცვეს სარწმუნოება, ამის გამო დუქსმა ისინი ტრაპეზუნტში ჩასხა გემში და გაამგზავრა დასავლეთ საქართველოს მიმართულებით, გზაში დაიღუპა შვიდივე ძმა, კერძოდ –

- 1) ნმ. ეროსი დაიღუპა – „ბანაკებში“ ანუ კენეპარამბილეში;
- 2) ნმ. ორენტი – რიზეონში (რიზეში);
- 3) ნმ. ფარნაკი – კორდილოსში (კორდულა – რიზესა და ათინას შუა, გეორგიკა, IV, ნაწ. II. გვ. 415. შენიშვნა 5);
- 4) ნმ. ფირმოსი – აფსარონში;
- 5) ნმ. ფირმინოსი ასევე – აფსარონში;
- 6) ნმ. კვირიაკოს – „საეგროისა ქვეყანასა, ადგილსა-ზილანოს“ (ე.ი. ლაზიკის ქვეყნის პუნქტში – „ზიგანეონ“ (იქვე, გვ 415); ამჟამინდელი ლაზისტანის ზღვის პირზე.

7) ნმ. ლონგინოს – „განვიდა რა ზღვასა აფხაზეთად... დაეფლა პიტოტას“ (ე.ი. ძველ პიტოტთან). პიტია-პიტოტას ნ. ადონცი, პ. ინგოროყვა და სხვანი რიზესთან ათავსებდნენ).

ტერიტორიას ხუფათიდან (ხოფადან) ბათუმის მიმართულებით – აფხაზეთის (ივერიის) მიწა-წყლად მიიჩნევდნენ.

რაც შეეხება წმიდამოწამე ძმებ ორენტიოსა და ლონგინოსს, ისინი ლაზიკის პიტოტში დაიკრძალნენ.

ჩვენ რუკაზე #35 ნათლად ჩანს, რომ წყაროს ცნობით, 7 მოწამე ძმა მოღვაწეობდნენ და დაიკრძალნენ „არმენიის დუქსის“ განსაგებელში, რომელიც ასევე ოფ-რიზეს რეგიონის ლაზიკას მოიცავდა და ადონცის მტკიცებით, არმენიის დუქსს არაფერი აკავშირებდა აბაზგიასთან.

არმენიის დუქსს სამხედრო შენაერთები ედგა ლაზიკის ქალაქებში, მათ შორის პიტიაში (პიტოტში), სადაც დაიკრძალა ერთ-ერთი ძმა, ანუ ოფ-რიზესთან, ამ ძმებს არაფერი აკავშირებდათ ამჟამინდელ აფხაზეთთან.

მითი იუსტინიანეს მიერ აბაზგიის ეპარქიის დაარსების შესახებ

დ. დბარი სამეცნიერო საბურველით შემოსილი მითებისა და ლეგენდების თხზვის დიდოსტატია. მან იმდენად მოხერხებულად ჩასვა და რამდენიმე თავიც მიუძღვნა, თითქოსდა უეჭველ, წყაროთი დადასტურებულ მტკიცებას, რომ თვით იმპერატორმა იუსტინიანემ დააფუძნა აბაზგიის ეპარქია, რომ ოფიციალურმა ისტორიოგრაფიამ უკრიტიკოდ მიიღო და იყენებს, როგორც უეჭველ ფაქტს სხვადასხვა ნაშრომში.

სინამდვილეში, პროკოფი კესარიელი არ ახსენებს „აბაზგიის ეპარქიას“, ამიტომაც ამ საკითხის რკვევისას მას წყაროდ ვერ გამოვიყენებთ.

პროკოფი კესარიელი ახსენებს არა „აბაზგიის ეპარქიას“, არამედ მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მის ეპოქაში იუსტინიანემ გასაქრისტიანებლად იქამდე წარმართ აბაზგებს ევნუქი გაუგზავნა.

სხვა შავი ზღვისპირა ტომები იქამდე, ბიზანტიური წყაროებით, უკვე ქრისტიანები იყვნენ, კერძოდ, ლაზები, აფსილები, მისიმეილები და სვანები (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „პროკოფი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე, თეოფილაქტე სიმოკატა, თეოფანე, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და იმპერატორი იუსტინიანე ლაზიკის შესახებ“, 2011).

ძველი ავტორისაგან მხოლოდ პროკოფი კესარიელი გვაძლევს აბაზგების გაქრისტიანების შესახებ მწირ ინფორმაციას. სხვა ყველა ავტორი (ევაგრი სქოლასტიკოსი, VI ს.) და იოანე ზონარა (XI-XII სს.) დასავლეთ საქართველოზე საუბრისას იყენებენ პროკოფი კესარიელიდან გამომდინარე ცნობებს აბაზგებთან დაკავშირებით, მსგავსადვე, ნიკიფორე ქსანთოპულოსი და ფილოთეოს კოკინოსი ასევე იყენებს პროკოფის აღნიშნულ ცნობას (გ. ალიბეგაშვილი, ნმ. ეფრემ მცირე და ქრისტიანული კულტურის საკითხები, 2010, გვ. 33).

პროკოფის ცნობა კი ძალზე ძუნწია – აბაზგებმა „მიიღეს საქრისტიანო რწმენა და იუსტინიანე მეფემ მათ პალატის ერთი ევნუქთაგანი გაუგზავნა“ (იქვე).

გ. ალიბეგაშვილი ფიქრობს, რომ აბაზგებმა არა იუსტინიანეს მიერ მიიღეს ქრისტიანობა, არამედ უკვე ქრისტიან აბაზგებს გაუგზავნა ევნუქი (იქვე). მისი აზრით, დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა უკვე IV ს-დან არსებობდა (იქვე, გვ. 32). <https://meufeanania.info/abazgia/>

იუსტინიანეს დროს მოხდა არა აბაზგების გაქრისტიანება, არამედ მათი ხელახლა გადანათვლა და მათთვის ბერძენი სამღვდელოების გაგზავნა, ნაცვლად იბერიულისა (ქართულისა).

ასეთ თვალსაზრისამდე მივალთ, თუკი იოანე დრასხანაკერტელის, პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსის და სხვათა ცნობებს დასავლეთ საქართველოს მიმართ, შევაჯერებთ ქართულ და სხვა ცნობებთან, მაგალითად, იოანე გუთელის შესახებ ცნობასთან.

სომეხთა პატრიარქისა და ისტორიკოსის იოანე დრასხანაკერტელის მტკიცებით, დასავლეთ საქართველო VI-VII სს. ივერიის კათალიკოსის კირიონ 1-ის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, ის, როგორც ქვემოთაა აღნიშ-

ნული, წერს, რომ დასავლეთ საქართველოს ანუ ეგრისის არქიეპისკოპოსი იყო კირიონ 1.

ხოლო VIII ს. იოანე გუთელის შესახებ ცნობით, ის ივერიაში აკურთხეს ეპისკოპოსად, (ყირიმის მოსაზღვრე ივერიის ეკლესიაში). ანუ ივერია გუთეთის ანუ ყირიმის ეკლესიის მოსაზღვრედ მოიაზრებოდა, რაც იმას ნიშნავს, რომ მე-8 საუკუნისათვის ივერიის ეკლესია მოიცავდა შავი ზღვისპირეთს, შესაბამისად, დასავლეთ საქართველოს.

IX-X სს. სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობით, შავი ზღვისპირეთში მცხოვრებმა ივერმა ხალხმა მის ეპოქაში დააარსა სახელმწიფო, რომელსაც აფხაზეთი ეწოდება, ხოლო თვით ამ ხალხს, ამჟამად ქართველები ეწოდებაო.

უხტანესი წერს – ივერები ანუ ქართველები შავი ზღვისპირეთში გამრავლდა, აავსო ქვეყანა და მოაღწია სომხეთისა და ალბანეთის საზღვარამდე. მათ სახელმწიფოს აფხაზეთი ეწოდება, დედაქალაქი კი თბილისიაო.

აქვე უნდა ითქვას, რომ მტკიცე ფაქტებსა და რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერაზე დაყრდნობით (რომ წმ. ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა, ხოლო წმ. ნინომ მოაქცია ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა) საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდმა 2012 წლის განჩინებით, კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის ზიგანევის, პეტრას, საისინისა და როდოპოლისის კათედრები (IV-VIII სს.) მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, რომელსაც ამჟამად ლაზისტანი ეწოდება (თურქეთში).

შესაბამისად, დასავლეთ საქართველო იუსტინიანეს დროს ქართული ეკლესიის სამწყსო იყო. აღსანიშნავია, რომ რუის-ურბნისის კრებამდე ეს განაცხადა წმ. გიორგი მთაწმიდელმა, რომ წმ. მოციქული სიმონ კანანელი დაკრძალულია „ქვეყანას ჩვენსა აფხაზეთს“, აფხაზეთს კი ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები „ქვემო ივერიას“, ანდა უბრალოდ ივერიას უწოდებდნენ, იბერიაში კი თვით წმ. ანდრიამ იქადაგა.

როგორც ითქვა, იბერიის სარწმუნოებრივ კავშირს შავი ზღვისპირეთის აღმოსავლეთ სანაპიროებთან მოწმობს ცნობა იოანე გუთელი ეპისკოპოსის შესახებ, რომელიც ივერიაში, ანუ გუთეთის (ამჟამად ყირიმის) მეზობელ ეკლესიაში მე-8 საუკუნეში, 758 წელს ეკურთხა.

ყირიმის მიმდებარე აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთი ივერიის ეკლესიის ნაწილად მიიჩნეოდა, (რადგანაც, ისტორიულად, ქვემო ივერიის ანუ აფხაზთა საკათალიკოსოს სამწყსო კაფადან იწყებოდა), რაც უფლებას აძლევდა გუთელ ღვთისმსახურს ხელდასხმა მიეღო მეზობელ ანუ იბერიულ ეკლესიაში.

იერუსალიმიდან გუთეთში დაბრუნებული იოანე, როგორც მის „ცხოვრებაშია“ ნათქვამი, მრევლის მოთხოვნით იბერიაში ჩამოვიდა და აქ იქნა ხელდასხმული გუთეთის ეპისკოპოსად.

როგორც ითქვა, IX-X სს. იოანე დრასხანაკერტელის (897-929) ცნობით, დასავლეთ საქართველო („ქვემო ივერია“) ჯერ კიდევ მე-6 საუკუნეში შედიოდა ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში კირიონ 1-ის დროს, სადაც 758 წელს უნდა მიეღო ხელდასხმა იოანე გუთელს.

ცნობა, რომ კირიონ 1 ამადროულად იყო ეგრისის არქიეპისკოპოსი, ნიშნავს, რომ დასავლეთ საქართველოს ხალხი მე-6 საუკუნეში, იუსტი-ნიანეს დროს, უკვე იყო მონათლული.

ამას ადასტურებენ ბიზანტიელი ავტორები, პროკოფი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი და სხვები. ისინი ლაზიკისათვის გაჩაღებული სპარსეთ-ბიზანტიის ომების წლებში ლაზებს, აფსილებს და მისიმიელებს ქრისტიანებს უწოდებდნენ.

ამ ბიზანტიელი ავტორების ცნობებს, რომ დასავლეთ საქართველოს ხალხი იუსტინიანეს დროს უკვე მონათლული იყო (ანუ ლაზიკისათვის ომების დასაწყისში), როგორც ითქვა, ეთანადება აფხაზთა სამეფოს აყვავების ეპოქის სომეხი მოღვაწე იოანე დრასხანაკერტცი, ცნობა, რომ ეგრისი ანუ დასავლეთ საქართველო მე-6 საუკუნეში ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, მას განაგებდა კირიონ 1.

ეს ნიშნავს, რომ ქართლის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში კირიონის ეპოქაში სრულიად საქართველო შედიოდა.

ის წერს – „წინანდელი დროის წესების შესაბამისად კირიონი იყო არქიეპისკოპოსი ეგრისისა და გუჯარეთისა, ქართლის ეკლესიის მრევლისა“ (იოანე დრასხანაკერტცი, 193, გვ.9. რუს. ენაზე).

VI საუკუნის „წინანდელი დრო“, ცხადია, IV და V საუკუნეებია.

ცნობას, რომ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა უკვე გაქრისტიანებული იყო IV და V საუკუნეებში გვაძლევენ გელასი კესარიელი, სოზომენე და სხვა ბერძენი თუ რომაელი ავტორები, მათ გარდა სომეხი აგათანგელოზი და მოვსეს ხორენაცი.

გელასი კესარიელი, მე-4 ს. ავტორი წერს – „იმავე ხანებში ღვთის მცნება მიიღეს იბერებმა და ლაზებმა“ (გეორგიკა, 1. გვ.186). მან ეს ცნობა მოისმინა პირველწყარო ბაკურ იბერიელისაგან.

იმავეს წერს რუფინუსი „იბერთა ტომმა პონტოს მხარეებში მიიღო ღვთის კანონები და ტყვე ქალი“ (გეორგიკა, 1, 201).

გელასი კვიზიკელი – „პონტოს გასწვრივ მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა მიიღეს ღვთის ცნება ტყვე ქალისაგან“ (ივ. ჯავახიშვილი, 1, გვ.152).

სად ცხოვრობდნენ იბერები გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელისა და რუფინუსის ცნობით? – პონტოსპირეთში, პონტოს გასწვრივ ანუ დასავლეთ საქართველოში, აქაურ იბერიულ ტომებს საკუთარი კერძო სახელებიც აქვთ – ლაზები, მისიმიელები, აფსილები და სხვა.

იბერები და ლაზები თვით წმიდა ნინომ გააქრისტიანა მე-4 ს. 20-იან წლებში, ისინი ამ დროიდან უკვე მტკიცე ქრისტიანები იყვნენ სხვა იქაურ ტომებთან -მისიმიელებთან, სვანებთან თუ აფსილებთან ერთად.

ისინი უკვე წმიდა ნინოს დროიდან ერთი, წმიდა ნინოს მიერ დაფუძნებული ქართული ეკლესიის სამრევლოს, მცხეთის საკათალიკოსოს სამ-

ნყსოს შეადგენდნენ, არა მხოლოდ კირიონის ეპოქაში, არამედ მოვსეს ხორენაცისა და აგათანგელოსის დროსაც, ანუ იგივე მე-4 და მე-5 საუკუნეებში.

მოვსეს ხორენაცი იმეორებს აგათანგელოზის ცნობას, რომ წმიდა ნინომ თავისი ტკბილი, ადვილად გასაგები ენით იქადაგა ქართველთა შორის „კლარჯეთიდან ვიდრე მასქუთებამდე“, კლარჯეთი შავი ზღვის-პირზეა, მასქუთები კასპიის ზღვასთან ცხოვრობდნენ, ანუ ნინომ პონტოს ზღვიდან ვიდრე კასპიის ზღვამდე იქადაგა ქართველთა შორის და დააფუძნა საქართველოს ეკლესია.

სამწუხაროა, რომ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ სათანადო ყურადღება არ მიაპყრო ამ პირველხარისხოვან ცნობებს ბერძენი, ლათინი და სომეხი ავტორებისა, რომ მე-4 საუკუნიდანვე იბერები და ლაზები ერთიანი ეკლესიის სამრევლოს წარმოადგენდნენ, გაითავისეს ქართიზაციის თეორია, რომლის მიხედვით, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველო მე-4 საუკუნიდანვე არა ქართული, არამედ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა ვიდრე მე-9 და მე-10 საუკუნეებამდე,

ამ შეხედულებამ წარმოქმნა ვაკუუმი, რომელიც დბარმა და სხვებმა შეავსეს მითებითა და ლეგენდებით.

დასავლეთ საქართველს ქრისტიანთა ცხოვრება ჩაკვდა და შეიცვალა მე-6 საუკუნეში ლაზიკისათვის გაჩაღებული სპარსეთ-ბიზანტიის ომების დროს.

აგათია სქოლასტიკოსის ცნობით, მე-6 საუკუნეში ბიზანტიელმა მეომრებმა ქრისტიანი მისიმიელების ტომი სრულიად ამოწყვიტეს.

ისმის კითხვა, ვისი მრევლი იყო ქრისტიანი მისიმიელები, ლაზები თუ აფსილები, ანუ დასავლეთ საქართველოს სამრევლო?

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელის, რუფინუსის, აგათანგელოზის, მოვსეს ხორენაცის, ასევე, ქართული წყაროების ცნობებით, ლაზიკა- დასავლეთ საქართველო (მდ, ეგრისწყლამდე და მდ. კლისურამდე) წმიდა ნინოს დროიდან და მე-5 საუკუნეში ქართული ანუ ივერიული ეკლესიის იურისდიქციას ექვემდებარებოდა, ხოლო, მე-6 ს-ში, იუსტინიანეს დროს, იოანე დრასხანაკერტელის ცნობებით, ეგრისის არქიეპისკოპოს კირიონს-ქართლის კათალიკოსს.

ამ მოსაზრების დამადასტურებელ ფაქტად ასევე, შეიძლება ჩაითვალოს ბიზანტიელ ჯარისკაცთა მიერ მისიმიელი ქრისტიანი ტომის ამოწყვეტა, რაც შესანიშნავადაა აღწერილი წყაროში. ცხადია, ბიზნტიელები თავიანთ ქრისტიან სამრევლოს ასე უპასუხისმგებლოდ არ ხოცავდნენ, მათ დასავლეთ საქართველოში ანუ უცხო ქვეყანაში უცხო ეკლესიის მრევლი არ დაინდეს.

აგათია წერს, რომ მისიმიელთა ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ, 555 წლის ზაფხულში, არა მარტო დახოცეს მკვიდრი მოსახლეობა, არამედ ცეცხლს მისცეს მათი სახლ-კარი. „ამ ცეცხლის დროს უფრო მრავლად დაიხოცნენ ბარბაროსები: ზოგიერთები სახლებში იყვნენ დარჩენილნი და იქ გადაიწ-

ვნენ, ან ნანგრევებში მოჰყვნენ: ზოგიერთებს კიდეც, რომლებიც გარეთ გამოვარდნენ, მახვილებისაგან ჰქონდათ გამზადებული სიკვდილი.

მრავალი ბავშვი, რომლებიც მწარე ტირილით ეძახოდნენ მშობელ დედებს, დატყვევებული იქნა. ამათგან ზოგიერთები კლდეზე დაუშვეს შეუბრალებლად და ასე იქმნენ დაგლეჯილნი, ხოლო ზოგიერთები, თითქოს თამაშის მიზნით, ჰაერში იქნენ ასროლილნი და როდესაც შემდეგ სიმძიმისაგან უკან დაეშვნენ, აშვერილი შუბები დაახვედრეს და ზედ ააგეს ჰაერშივე ((აგათია სქოლასტიკოსი, გეორგიკა III, გვ. 87, გვ. 171).

მისიმიელები ქრისტიანები იყვნენ.

მისიმიელთა წინააღმდეგ მხოლოდ ერთი შებრძოლების დროს **ბიზანტიელებს 20 ათასი მშვიდობიანი ქრისტიანი მოსახლეობა ამოუხოცავთ**. თავიანთი ისტორიკოსის, აგათიას აზრით, დიდძალი ნადავლით ბიზანტიელთა გამარჯვებული ჯარი უკანვე დაბრუნებულა კოლხიდაში. აგათია ამ ჯარის მეთაურზე წერს: „დაბრუნდა კოლხიდაში თავისი სახელმთხვეჭილი და მამაცი ჯარით“ (იქვე, გვ. 194).

ამ ჯარის სიმამაცე კი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათ ერთმორწმუნე ქრისტიანი მოსახლეობა შეუბრალებლად დაუხოცეს.

იქამდე, დამარცხებულ მისიმიელებს მოციქულები მიუგზავნიან და უთხოვნიან ბიზანტიელთა ჯარის მეთაურისათვის „საბოლოოდ ნუ გაგვანადგურებ, ძირფესვიანად ნუ აღმოფხვრი ჩვენს მოდგმასო, ძველითგანვე ხომ რომაელთა ქვეშევრდომნი ვართ და **ერთმორწმუნენი...** ვაჟკაცები დაგველუბა არანაკლებ 5 ათასისა, ქალები უფრო მეტი, ბავშვები კიდეც უფრო მეტი, ისე რომ, ლამის მთელი ჩვენი მოდგმა აღიგავოსო“ (იქვე, გვ. 174).

უფრო ადრე მისიმიელები ბიზანტიელებს წერდნენ – „**არ შებღალთ „მართლმორწმუნეობა და წმინდა საიდუმლოთა უმწიკვლოება“**“ (იქვე, გვ. 76), ანდა „**უზენაესის შესახებაც თქვენნაირად (ე.ი. ბერძნულად) მოაზროვნენი**“ (იქვე, გვ. 130).

აქედან ჩანს, რომ მისიმიელები VI საუკუნის შუა წლებში უკვე კარგა ხნის ქრისტიანები იყვნენ. მსგავსი ბარბაროსული ქმედებებით ბიზანტიელები ქრისტიანობას ვერ გაავრცელებდნენ იქ და ჩანს, ამის სურვილი არც კი ჰქონდათ.

ლაზები – დიდი ხნის ქრისტიანები იყვნენ და ამიტომ ამბობდნენ: „მთელი სპარსეთი შევიერთოთ და სულელები კი წავინყმიდოთ?“ – (იქვე, გვ. 77) – ესაა პერიფრაზი სახარებიდან.

ლაზების მსგავსად, მისიმიელები თავიანთ თავს „**მართლმორწმუნეებს**“ უწოდებდნენ და იმდენად ღრმა ქრისტიანები იყვნენ, რომ ბიზანტიელთა მეთაურებს „**წმიდა საიდუმლოს უმწიკვლოების**“ შესახებ წერდნენ, ანუ წმიდა ზიარებისას ქრისტეს სისხლისა და ხორცის საიდუმლოს უმწიკვლოების გამოო ჩვენ „ერთმორწმუნენი“ ვართო, ესაა მათი სიტყვები დახოცვის წინ აგათია სქოლასტიკოსის თხრობით.

<https://meufeanania.info/agatia/>

მიუხედავად თანამორწმუნეობისა, ქრისტიან მისიმიელთა მთელი ტომი ბიზანტიელებმა უწყალოდ ამოწყვიტეს. რატომ? – რადგანაც არ

იყო მათი სამრევლო, თავიანთი მრევლის ამოწყვეტას ბიზანტიელი ჯარისკაცები ვერ გაბედავდნენ ბიზანტიელი ეპისკოპოსის გავლენით. აქედანაც ჩანს, რომ მისიმიელები მათ სამრევლოს არ შეადგენდნენ, მაშასადამე, ისინი ეკლესიურადაც უცხონი იყვნენ მათთვის.

აქედან ჩანს, რომ ისინი და სხვა მისი მეზობელი ქრისტიანი ტომები დასავლეთ საქართველოში, მე-6 საუკუნეში არ იყვნენ ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში, და ისინი სხვა ანუ იბერიული იურისდიქციაში შედიოდნენ, ჩვენ ამის მამტიკიცებელ ცნობად იოანე დრასხანაკერტელის ცნობის გარდა მიგვაჩნია ასევე, რუის-ურბნისის ძეგლისწერის შესაბამისი ცნობა, რომელიც ამავე წიგნშია განხილული.

პროკოფის ცნობა, რომ იუსტინიანემ აბაზგებს მისიონერი გაუგზავნა, შეიძლება ასე გავიგოთ – ქრისტიანი მისიმიელების ამოხოცვის შემდეგ, მათ მეზობელ უკვე ქრისტიან ტომებს იმპერიამ ივერი სასულიერო პირების ნაცვალად გაუგზავნა ბერძენი სასულიერო პირები.

საბოლოოდ, როგორც ითქვა, პროკოფი კესარიელი არ ახსენებს „აბაზგიის ეპარქიას“, ამიტომაც ამ საკითხის რკვევისას მას წყაროდ ვერ გამოვიყენებთ.

პროკოფი კესარიელი ახსენებს არა „აბაზგიის ეპარქიას“, არამედ მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მის ეპოქაში იუსტინიანემ გასაქრისტიანებლად იქამდე წარმართ აბაზგებს ევნუქი გაუგზავნა. პროკოფის ცნობა კი ძალზე ძუნწია – აბაზგებმა „მიიღეს საქრისტიანო რწმენა და იუსტინიანე მეფემ მათ პალატის ერთი ევნუქთაგანი გაუგზავნა“ (იქვე, გვ. 33).

რუის-ურბნისის კრება დასავლეთ საქართველოს (საერთოდ ერთიან საქართველოს) მიიჩნევდა წმიდა ნინოს მიერ მოქცეულად, ამიტომაც წერდა, – წმიდა ნინოს მიერ ქრისტიანობა მიიღო „ყოველმა სავსებამ ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (უფრო ადრე კი ანდრიას ასევე საქართველოს მთლიან ქვეყანაში უქადაგნია – „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“).

ქართული წყაროების ამ ცნობებს ამტკიცებენ გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელისა და სხვათა ცნობები. როგორც ითქვა, მაგალითად, გელასი კესარიელი მიიჩნევდა, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზები“ (გეორგიკა I, გვ. 180).

საბოლოო დასკვნა: პროკოფი არ იძლევა ცნობას „აბაზგიის ეპარქიის“ შესახებ, ამ საკითხისათვის მისი წყაროდ მოხმობა არ შეიძლება.

მსგავსადვე, ნოტიციები არ შეიძლება გამოყენებულ იქნას წყაროდ „აბაზგიის ეპარქიის“ შესახებ მსჯელობისას, მისი ძალზე კრიტიკული შესწავლის გარეშე, რაც ჯერჯერობით არ ჩატარებულა, უფრო მეტიც, მოღწეული ნოტიციები უფლებას იძლევა ითქვას, რომ „აბაზგიის ეპარქია“ ისტორიულად არც არსებულა.

მხოლოდ XX საუკუნის სამეცნიერო წრეებში წყაროთა არასათანადო ინტერპრეტირებით წარმოიშვა თვალსაზრისი ამ ეპარქიის სავარაუდო არსებობის შესახებ, შემდგომ კი ეს თვალსაზრისი რეალობად იქნა მიჩნეული.

ასეთ საორჭოფო შემთხვევაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს არა უცხოურ, არამედ ადგილობრივ, განსაკუთრებით კი თვით აფხაზეთის საკათა-

ლიკოსოში შექმნილ უამრავ წყაროს, მათში აფხაზეთის საკათალიკოსო მისი ჩამოყალიბების დღიდანვე ქართული ეკლესიის წიაღს უკავშირება და არა კონსტანტინოპოლისას.

კონსტანტინოპოლური წარმოშობისად რომ მიეჩნიათ აფხაზეთის საკათალიკოსო, საეკლესიო სეპარატისტები იმერეთის მეფე გიორგი VI და სხვანი თავიანთი სეპარატისტული მიზნების განსახორციელებლად დასავლეთ საქართველოში მიიწვევდნენ კონსტანტინოპოლელ იერარქებს და არა ანტიოქიის პატრიარქს.

ანტიოქიის პატრიარქი მიწვეული იქნა, რადგანაც მიიჩნეოდა, რომ ივერიის ეკლესიები თავდაპირველად ანტიოქიას ემორჩილებოდნენ.

ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები დოსითეოსი და ქრისანფი, რომლებმაც პირადად მოიხილეს აფხაზეთის საკათალიკოსო, მას „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებენ.

ქვემო და ზემო ივერიის ეკლესიებზე კი (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებზე) თავის თავდაპირველ უფლებამოსილებაზე ანტიოქია აცხადებდა პრეტენზიას და არა კონსტანტინოპოლი.

მხოლოდ XX ს. სამეცნიერო წრეებში დაუკავშირეს აფხაზეთის საკათალიკოსო კონსტანტინოპოლს, რაც წყაროებს ეწინააღმდეგება.

ამასთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას, რომ დბარის მიერ ხშირად ნახსენები პატრიარქი დოსითეოსი და სხვა ანტიოქიელი იერუსალიმელი პატრიარქები დასავლეთ საქართველოს ივერიას (ზემო, ხანდახან კი ქვემო ივერიას) უწოდებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ ამ ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქებს არ მოსწონდათ და არ აღიარებდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციას დასავლეთ საქართველოში (შესაბამისად, აბაზგიაში), ეს იქიდან ჩანს, რომ თვითონ ისინი თავიანთ ანტიოქიელ ანდა იერუსალიმელ პატრიარქებს მიიჩნევდნენ ამ მიწა-წყალზე (დასავლეთ საქართველოში) პირველიერარქებად და ასეთად არც კი ასახელებენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს, თუმცა მათთვის პროკოფისა და სხვა ცნობები, ცხადია, კარგად იყო ცნობილი,

მაშასადამე, მათი (ანტიოქიელ-იერუსალიმელთა) აზრით, იუსტინიანემ კი არ გააქრისტიანა აბაზგები, არამედ შეცვალა მათი ძველი იბერიული იერარქია კონსტანტინოპოლურით, ივერია კი ხშირად ანტიოქიის დედა ეკლესიის ომოფორქვეშ მოიაზრებოდა და არა კონსტანტინოპოლისა.

სხვათა შორის, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთებში არსად კვალაც კი არაა კონსტანტინოპოლური იერარქიის არსებობისა, მაშინ როცა ანტიოქია-იერუსალიმური ხშირია.

ისინი (ანტიოქია-იერუსალიმელი პატრიარქები) შემდგომშიც იშვიათად, თუმცა მაინც აკურთხებდნენ აქ მღვდელმთავრებს, რაც არ იწვევდა წინააღმდეგობას ადგილობრივთა შორის.

ქართულ საეკლესიო საბუთებში კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ნაკვალევი „ქვემო იბერიის“ ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს მიმართ არ ჩანს.

შესაბამისად, ტაძარი, რომელიც აბაზგებს აუგო იუსტინიანემ, არ იყო მათი პირველი ტაძარი, არქეოლოგიურადაც, ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველო მთელ სიგრძეზე ბიჭვინთიდან ჭოროხამდე იუსტინიანემდე მრავლად იყო ქრისტიანული ტაძრები, შესაბამისად, აქაური ძველი ტაძრები იბერიის საკათალიკოსოს ნაწილი იყო და მე-6 ს. დასაწყისში მთელი ეს მხარე, დასავლეთ საქართველო, სპარსეთის სახელმწიფოს ხელდებულად მიიჩნეოდა იმ ზავით, რომელიც დადებული იყო სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის, იუსტინიანემ დაარღვია ეს ზავი, შეიჭრა ლაზიკაში, შემდეგ აბაზგიაში და საბოლოოდ, უკვე სხვა იმპერატორების დროს დასავლეთ საქართველო და შემდგომ მთელი იბერია ბიზანტიამ წაართვა სპარსეთს.

დასავლეთ საქართველოს იმ საუკუნეში ბიზანტიელი ავტორები იცნობდნენ სახელით სვანია, ანუ სვანეთი, აღსანიშნავია, რომ სანიგები სვანურ ტომად მიიჩნეოდა და ჩანს, აბაზგებიც. ბიზანტიური ეკლესიური ყოფნა აქ არ იყო მდგრადი, ის საბოლოოდ აღმოიფხვრა მალევე აფხაზეთის ქართულ ანუ იბერიულენოვანი საკათალიკოსო დაარსებისთანავე, ანუ მე-8 საუკუნიდან.

დბარი არ სვამს კითხვას, თუ რატომ იყო აფხაზეთის საკათალიკოსო დაარსებისთანავე ქართულენოვანი, პირიქით, ის ჩქმალავს ამ ფაქტს, ანდა აბუნდოვანებს, ან ამახინჯებს.

ქართულენოვანი იყო იმიტომ, რომ ის იბერიული ეკლესიის ქვეშ იყო უკვე მე-4 საუკუნიდან, რაზედაც მიუთითებს გელასი კესარიელის, რუფინუსისა და სხვათა შესანიშნავი ცნობები, რომელნიც არ უყვარდა და არ უყვართ საბჭოთა ყაიდის ისტორიკოსებს.

Однако церковно-историческая тематика у этого автора изложена слишком обобщенно. **Прокопий в этом отношении часто противоречит самому себе.**

ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ხშირად დბარის მითები არ ეთანადება პროკოფი კესარიელისა და სხვა ცნობებს, ამიტომაც აკრიტიკებს თვით პროკოფი კესარიელს (ნოდარ ლომოურის მსგავსად), რადგანაც მისი მითები არასწორია, ეწინააღმდეგება პროკოფის ჩვენებებს.

К примеру, в «Войне с персами» он утверждает, что **абасги являются христианами** [Прок. Перс., с. 139], тогда как из вышеприведенных его слов **абасги принимают христианство только при Юстиниане**. Или другой пример. Когда Прокопий говорит, что **Юстиниан послал к абасгам священников (ιερείς).**

ქრისტიანი მისიმიელების მთლიანი ტომის უმოწყალო განადგურების შემდეგ, რასაც აღწერს აგათია სქოლასტიკოსი, როგორც მიჩვეულები იყვნენ, ბიზანტიელებმა გადაწყვიტეს იქამდე ქართველი სამღვდელოების მიერ მონათლული ქრისტიანი ტომების ხელახლა გადანათვლა, მაგალითად, მათ მოგვიანებით (მე-11 ს-ში) ქართველების მიერ მე-10 საუკუნეში ნაკურთხი სენტის ტაძარი ხელახლა აკურთხეს და თავის იურისდიქციაში შეიყვანეს, ანუ, მსგავსადვე, საუკუნეებით ადრე, აბაზგები კი არ მონათლეს იუსტინიანეს დროს, არამედ ხელახლა გადანათლეს, რათა თავის იურისდიქციაში შეეყვანათ სპარსელებთან გამარჯვების შემდეგ,

на самом же деле речь идет о епископе. Это выясняется, если сопоставить это сообщение с другими сведениями Прокопия (см. [Прок. Гот., с. 385; Прок. Перс., с. 126]). Поэтому не так легко понять, о чем хотел сообщить нам Прокопий в приведенном пассаже. Чтобы разобраться, нам необходимо обозначить вопросы, возникающие при чтении этого отрывка: 1) Действительно ли абасги стали христианами только при Юстиниане Великом или же это сообщение требует более глубокой интерпретации? 2) Когда произошли описываемые Прокопием события? 3) Какова роль евнуха Евфрата? 4) **Где именно был построен Юстинианом храм Богородицы?** 5) И, наконец, кого послал Юстиниан к абасгам – священников или епископов? Попробуем, насколько будет возможно, ответить на эти вопросы. Чаще всего сведения Прокопия трактуются как сообщение об официальном

и напрямую подчиняет ее Константинопольскому патриарху. Иначе непонятно, **зачем нужно было строить храм для абасгов, когда у них уже стоял не один храм, и зачем направлять туда духовенство, когда этот вопрос мог решить епископ Питунтский или митрополит Неокесарийский.**

ბიჭვინთაში უკვე იდგა ტაძრები იუსტინიამდე, ანუ მოხდა ის, რასაც ვამტკიცებ, უკვე ქრისტიანი ტომები გადანათლეს ანუ გამოიყვანეს ქართული ეკლესიის იურისდიქციიდან.

დბარის ლეგენდა – во время правления Юстиниана I на территории Абасгии образовывается новая церковная организация – архиепископия (= епархия), во главе которой становится присланный из Константинополя автокефальный архиепископ, т.е. независимый от экзарха (митрополита) Понтийского диоцеза (церковного округа). Кафедра архиепископа Абасгии находилась в Севастополисе (совр. Сухум).

დასავლეთ საქართველო, ანუ რიონის დაბლობი, იუსტინიანეს დროს იყო გაუვალი ჭაობი, ამჟამინდელი ოჩამჩირედან ვიდრე თითქმის ქობულეთამდე, ამიტომ ამ ჭაობებში არც კი იყო ქალაქები, მალარიის გამო, მხოლოდ გორაკები იყო დასახლებული, სოფლურ ადგილებს კი ქართლის კათალიკოსი მართავდა ქორეპისკოპოსების ხელით.

იუსტინიამ მხოლოდ ნამდვილად დაპყრობილ, უკვე ნამდვილად ბიზანტიური მმართველობის ქვეშ შემავალ ჭანიკაში ანუ იგივე ლაზიკაში (ლაზიკის ერთ-ერთ ნაწილში) დააარსა ბერძნული საეპისკოპოსოები, ადონცის კვლევით, ესენი იყო ცნობილი როდოპოლისი, საისინის, ზიგანას და პეტრას კათედრები, არა ჭაობებში, არამედ ყველანი, ადონცის კვლევით, მთაგორიან ადგილებში, გუმუშხანესა და ბაიბურდს შორის არეალზე, ეს იყო ლაზიკის ეპარქიის საეკლესიო ერთეული. აქ, ანუ ამჟამინდელ ლაზისტანში, მდებარეობდა კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქია.

მისი მოსაზღვრე მეზობლი იყო ე.წ. ლაზთა სამეფო, ის გადაჭიმული იყო პეტრადან ანუ ხუფათიდან ვიდრე მდ. სუფსამდე (სუფსას ხეობაში მდებარეობდა აფსილია) ანუ სუფსას ხეობისა და მდ. გუბაზოულის ჩათვლით.

ყველგან აქ შენდებოდა საეკლესიო ნაგებობები.

მითი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციის შესახებ იუსტინიანეს ეპოქისათვის

предыдущей главе мы говорили об утверждении христианства среди протоабхазских народностей и о создании новой церковной организации в Абхазии – Абазгской Епархии (или Себастопольской Архиепископии). Ее, по данным *Notitiae episcopatum*.

დბარი ზეიმით აცხადებს, რომ შუძლბელია დასავლეთ საქართველო ყოფილიყო ქართლის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში მე-7 საუკუნეში, რადაგანაც *Notitiae episcopatum*-ის ცნობით, მე-7 საუკუნეში დასავლეთ საქართველო იყო ფაზისის სამიტროპოლიტოს, ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში, ის იმონმებს კეკელიძის, ლექვინაძისა და სხვათა მოსაზრებებს, მაგრამ დბარის შეცდომის წყაროა ფაზისის ადგილმდებარეობის არასწორი გააზრება.

ნოტიციების მე-7 ს. ქ.ფაზისი არაა ფოთი, არამედ ისაა პუნქტი ტრაპეზუნტის რეგიონში, ჩანს, უფრო მეტად ქ. ფატსა, იგივე ძველი პოლომენიონი, ძველი დედაქალაქი პოლემონის პონტოსი. ის ამ მე-7 საუკუნეში მოექცა ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტის იურისდიქციაში, ამიტომაც ტრულის კრებებზე ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტი ფაზისელადაც იწოდება. ასე რომ, ნოტიციების ცნობები არ უკავშირდება დასავლეთ საქართველოს.

დბარი ასევე არასწორად საზღვრავს სებასტოპოლისის ავტოკეფალური ეკლესიის ადგილმდებარეობას და მას აიგივებს სოხუმთან. რეალურად, საეკლესიო წყაროების სებასტოპოლისი არის ქალაქი ამასიასთან და ტრაპეზუნტთან ახლოს, მისი ეპისკოპოსი თავისთავს არ უკავშირებდა ტრაპეზუნტის იურისდიქციას და პირდაპირ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ექვემდებარებოდა, ამიტომაც ავტოკეფალურად იწოდებოდა.

ლეგენდა იოანე ოქროპირის შესახებ

Знаменитый канонист Иоанн Зонара в своей «Хронике» сообщает нам о том, что во время царствования византийского императора Феодосия II и правления Константинопольской Церковью Прокла, **останки свт. Иоанна Златоуста были перевезены из Пицунды в Константинополь и положены посередине храма святых Апостолов.**

ძალიან სასაცილო სიცრუეა, რომ იოანე ოქროპირის ნეშტი ბიჭვინთიდან გადაასვენეს კონსტანტინოპოლში.

ასევე, სრულ გაუგებრობასა და სიცრუეზეა აგებული სხვა ქრისტიანული სინმიდეების საკითხიც, მაგალითად, კომანა, სადაც წმიდა იოანე ოქროპირი აღესრულა დბარს მიაჩნია აფხაზეთში მდებარე პუნქტ კომანად, სინამდვილეში, კი ის პონტოს არეებში მდებარეობდა.

Команы Понтийские (Комана Понтийская, др.-греч. Κόμανα Ποντική, лат. *Comana Pontica*) – греческая колония на северо-востоке Малой Азии, внутри Понта, на реке Ирис (Ирида, ныне – Ешильырмак). Колония города Команы Каппадокийские. Команы Понтийские были большим и богатым торговым центром Понта^[3] для купцов Армении. Отстоял от города

Амасия (ныне – Амасья) на расстоянии четырёх дней пути. Развалины древних Коман находятся в турецкой деревне Гюменек (*Gümenek*) в районе Токат близ города Токат в иле Токат.

12 сентября 407 года в Команы Понтийские прибыл святитель Иоанн Златоуст. Император Флавий Аркадий в 404 году назначил город Кукус (ныне – Гёксун в Турции) в провинции Армения Вторая местом ссылки Иоанна Златоуста из Константинополя.

Предположительно, целью эскорта была гавань Полемоний (ныне Фатса), откуда Иоанн Златоуст должен был продолжить путь до Питиунта морем. Эскорт был вынужден вернуться, так как Иоанну Златоусту стало плохо. 14 сентября Иоанн Златоуст скончался и был похоронен в мартирии, рядом с могилой мученика Василиска.

Патриарх Прокл(434-446) убедил императора Феодосия II перенести останки Иоанна Златоуста в столицу. В 438 году они были перевезены морем.

Павел Алеппский в 1656 году упоминает мартирий мученика Василиска и разрушенный монастырь близ Коман. Также Павел Алеппский упоминает саркофаг, перенесённый из мартирия мученика Василиска в церковь Воздвижения в село Бизери, тогда населённое армянами.

<http://tiny.cc/5bll001>

ასე რომ, აფხაზეთთან არაფერი აკავშირებდა წმიდა იოანე ოქროპირს, ის მე-19 საუკუნეში შეცდომით აფხაზეთს დაუკავშირეს იმ რუსმა მოახალშენებმა, რომელთაც იმუამად აფხაზეთში გაბატონებული ოსმალების მომხრე ადილე-ჩერქეზ-აფსუები მუჰაჯირობის დროს ოსმალეთში გადაასახლეს.

აფსუები ისაკუთრებენ ბიჭვინთისა და პიტიუნტის საეკლესიო სიდიადეს – პირველი – ბიჭვინთა ქართულენოვანი სასულიერო ცენტრი იყო მე-10 საუკუნიდან, ანუ მთელი მისი არსებობის მანძილზე ვიდრე მე-16 და მე-17 საუკუნეებში ადილე-ჩერქეზ-აფსუების მიერ მისი საეკლესიო ცხოვრების განადგურებამდე. ამასთანავე, ბიჭვინთასთან არაფერი აკავშირებდა მე-4 საუკუნის ქალაქ პიტიუნტს, რომლის ეპისკოპოსი სტრატოფილე 325 წლის მსოფლიო კრებაში მონაწილეობდა, პიტიუნტი ტარაპეზუნტის რეგიონში, პონტოში მდებარეობდა, ოფ-რიზესთან ახლოს, როგორც გაარკვია ნ. ადონ-ციმ და ასევე, პ. ინგოროყვამ.

უნდა აღინიშნოს, რომ კომანას დიდი საეკლესიო წარსულისა სჯეროდა წმიდა მოწამე დიდ მამა ანდრია ყურაშვილს, ამიტომაც მან აღადგინა კომანას ტაძარი და მისი მონასტერი, აღადგინა იქ ქართულენოვანი საეკლესიო ცხოვრება, ააგო მრავალი ნაგებობა და იყო წინამძღვარი კომანას მონასტრისა, ხოლო მას შემდეგ, რაც ქრისტეს ერთგულების გამო მისი წმიდა სისხლი იქ დაანთხიეს აფსუა სეპარატისტებმა, ამ მონასტრის წინამძღვრად თავი დაინიშნა ამ წამების სულიერმა წამხალისებელმა დ. დბარმა და „ხელმძღვანელობდა“ ანდრია ყურაშვილის წმიდა სისხლით სავსე ამ მონასტერსა და ეკლესიას.

კომანა რეალურად უკავშირდება წმიდა მოწამე ანდრიას და წმიდა ადგილია მისი მოწამეობის გამო. კომანასთან გამდინარე ლელეს წითელი კოპლე-

ბით დანიშნული ცნობილი ქვეები სიმბოლოა იმ სისხლის წვეთებისა, რომელიც იქ დაღვარა წმ. მოწამე მამა ანდრია ყურაშვილმა.

ასევე 7 მოწამე ძმათაგან ლონგინოზი არ დაკრძალულა ამჟამინდელ აფხაზეთში, არამედ აფხაზთა სამეფოს სამხრეთ საზღვართან ახლოს.

აფხაზთა სამეფოს სამხრეთის საზღვარი პუნქტ ხუფათთან (ამჟამინდელ ხოფასთან, თურქეთში) გადიოდა, აქ დაიკრძალა წმიდა ლონგინოზი.

აფსუები ასხვაფერებენ და ისაკუთრებენ ყველაფერს.

მოსკოვის სასულიერო აკადემიის შესაბამის სპაციალისტებს, რომელთა ხელმძღვანელობით დაიცვა დბარმა დისერტაცია, მამაშვილურად ვურჩევ, თუ სურთ აფხაზეთის ეკლესიის ისტორიის შესწავლა, პირველ რიგში, შეისწავლონ ქართული ენა, რათა წაიკითხოთ აფხაზეთის ეკლესია-მონასტრებიდან გამოსული საბუთები, ქართულის ცოდნის გარეშე ვერავინ შეისწავლის აფხაზეთის ეკლესიის ისტორიას.

Император Флавий Аркадий назначил город Кукус (лат. *Cucusus*, ныне – Гёксун в Турции) в провинции Армения Вторая местом ссылки Иоанна Златоуста.

Каменная гробница (по местному преданию гробница Иоанна Златоуста) в Команах Абхазских

Находясь в Армении, Иоанн старался укрепить своих последователей. В своих письмах (их сохранилось 245) епископам Азии, Африки, Европы и своим друзьям в Константинополе, он утешал страдающих, наставлял и поддерживал своих приверженцев. Зимой 406 года Иоанн был болезнью прикован к постели. Но враги его не унимались. Из столицы пришёл приказ перевести его в глухой Пифиунт (Пицунду, ныне в Абхазии). Истощённый болезнями Златоуст, в сопровождении конвоя, три месяца в дождь и зной совершал свой последний переход, подвергаясь издевательствам и жестокому обращению стражей. В Команах Понтийских силы оставили его. Причастившись Святых Таин, он, со словами «*Слава Богу за всё!*», скончался 14 сентября 407 года. Там же, в Команах Понтийских, на территории современной Турции, Иоанн был погребён в мавритии мученика Василиска, рядом с его могилой.

<http://tiny.cc/z0II001>

ლაზიკის ეპარქია

Лазская Епархия, скафедрой в Фазисе, следовательно, и территория Западной Грузии, была подведомственна Константинополю.

Личность патр. Кира нас интересует потому, что иногда в литературе можно встретить сообщения о том, что **Кир занимал Себастопольскую (Сухумскую) кафедру**, или же что, **будучи митрополитом Фазийским, проживал в Себастополисе** (см. [Кудрявцев, 1922, с. 82; Агрба, 1989, с. 191 и др.]).

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის შესახებ ჩვენ გამოქვეყნებული გვაქვს ნაშრომი, სადაც სრულებითაა გამოკვლეული (6.

ადონცის, გ. გრიგოლიას და სხვათა ნაშრომებზე და ასევე ბიზანტიურ წყაროებზე დაყრდნობით), რომ კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქია და მისი კათედრები მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ამჟამინდელ ლაზისტანში, ანუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, როდოპოლისის კათედრა ლოკალიზებული უნდა იქნას ამჟამინდელ სუმელას მონასტერთან ახლოს, პუნქტ მაჭკასთან, ზიგანას ანუ ზიგანევის კათედრა მდებარეობდა გუმუშხანეში, ანუ ლაზისტანში, იქვე მდებარეობდა საისინის კათედრა ტრაპეზუნტ-არზრუმის ამჟამინდელ გზასთან ახლოს, ხოლო პეტრას კათედრა, ადონცის კვლევით, მდებარეობდა არა ზღვისპირა ქალაქ პეტრას ციხესიმაგრეში, არამედ მაღალკლდოვან მთიანეთში ქ. ბაიბურდთან ახლოს, ანუ ლაზისტანში.

ამიტომ შეცდომაა დბარის, უფრო სწორად, საბჭოთა ისტორიკოსების მიერ საყოველთაოდ დანერგილი მტკიცება, თითქოსდა, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა.

აქვეა განხილული საყოველთაოდ განვრცობილი მითი, რომ თითქოსდა, წმიდა იოანე ოქროპირის გადასახლების ადგილი იყო აფხაზეთის პუნქტები, სინამდვილეში, რომელსაც აქტიურად მალავს, ანდა რაღაც სამეცნიერო წიაღსვლებით ფარავს დბარი, იმპერატორმა წმიდა იოანე ოქროპირის გადასახლების ადგილად განსაზღვრა არა აფხაზეთი, არამედ რომაული პროვინცია სახლწოდებით „მეორე არმენია“.

Император Флавий Аркадий назначил город Кукус (лат. *Cucusus*, ныне – Гёксун в Турции) в провинции Армения Вторая местом ссылки Иоанна Златоуста.

სადაც დაავადდა წმიდა იოანე ოროპირი, მაგრამ მაინც მოინდომეს გადაეყვანათ გადასახლების მომდევნო ადგილას, ეს იყო „პიტიუნტი“, ოღონდ არა აფხაზეთის ბიჭვინთა, არამედ პიტია-პიტიუნტი ლაზიკაში.

ნ. ადონცისა და სხვათა კვლევით პიტია-პიტიუნტი მდებარეობდა საზღვაო პუნქტ ოფ-რიზესთან ახლოს ლაზიკაში, ეს პუნქტი შედიოდა რომის იმპერიაში.

ეს პუნქტი (პიტიუნტი) შედიოდა ე.წ. არმენიის დუქსის განასაგებელში, სადაც იდგა (ამ არმენიის დუქსის ხელქვეითი) რომაული ჯარის ერთი ნაწილი. შესაბამისად, ამ პიტიუნტს განაგებდა სამხედრო-ადმინისტრაციული რომაელი მმართველი სახელწოდებით „არმენიის დუქსი“.

ნ. ადონცისა და სხვათა კვლევით, არმენიის დუქსის მმართველობაში არ შედიოდა შემდგომი აფხაზეთი.

ნ. ადონცის დასკვნით, რომელმაც საგანგებოდ იკვლია ეს საკითხი თავის ცნობილ წიგნში (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, გვ.86, 100-106), არმენიის დუქსისათვის აფხაზეთი ძალზე შორეული მხარე იყო, სადაც მისი გავლენა არ ვრცელდებოდა, მისი საჯარისო ერთეული იდგა არა ბიჭვინთაში, არამედ ლაზიკის პიტიუნტში, ოფ-რიზესთან, ის იყო რომის იმპერიის უკიდურესი ბოლო, სასაზღვრო პუნქტი, ამიტომაც განისაზღვრა იოანე ოქროპირის გადასახლების ადგილად. აქამდე მიღწევა შეიძლებოდა თემისკირას ანდა ტრაპეზუნტის პორტიდან საზღვაო გზით, შესაბამისად, წმ. იოანე ოქ-

როპირი პუნქტ კუკუსიდან სახმელეთო გზით უნდა მიეყვანათ ტემისკირას, ტარაპეზუნტის, ანდა მახლობელ პორტში, ამ გზაზე მდებარეობდა ქალაქები ამასია, ზელა, კომანა, სეპასტოპოლისი, ნიკოპოლი, კაბირა და სხვა. მართლაც, დაავადებული წმ. იოანე ოქროპირი ასე მოხვდა ქალაქ კომანაში (არა აფხაზეთის ე.წ. კომანაში, არამედ პონტოს ქალაქ კომანაში, აქედან სურდათ მისი გადაყვანა პიტიუნტში, არა აფხაზეთის ბიჭვინთაში, არამედ ლაზიკის პიტია-პიტიუნტში, ასე რომ, ეს საკითხი სრულიად ცნობილია და არ წარმოადგენს სიახლეს, მიუხედავად ამ ცოდნისა, ტურისტებისა და გულწრფელი მომლოცველების მოტყუებაა დბარის მტკიცებანი აფხაზეთის დასაკავშირებლად წმ. იოანე ოქროპირსა და წმ. ვასილისკოსთან, რომელმაც ასევე პონტოს კომანაში განისვენებს.

ქართულმა საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ სრული იგნორირებით აირიდა წ. ადონცის, გ. გრიგოლიას, პ.ინგოროყვასა და სხვათა კვლევები, რომ ის პიტიუნტი, რომლის ეპისკოპოსი სტრატოფილე მონაწილეობდა 1 მსოფლიო კრებაში 325 წელს და სადაც უნდა გადაესახლებინათ წმ. იოანე ოქროპირი, მდებარეობდა არა ბიჭვინთაში, არამედ ოფ-რიზესთან ახლოს, ლაზიკაში.

ამის მიზეზი იყო ის, რომ საბჭოთა ისტორიკოსებს გულწრფელად სურდათ საქართველოს ამ პუნქტის – ბიჭვინთის წარსულის გადიდება, ამით, ასევე, მდიდრდებოდა საბჭოთა საისტორიო წარსულიც, ხოლო ოფ-რიზეს რეგიონი თურქეთში მდებარეობდა და მისი წარსულის ძიების უფლება არც კი იყო წახალისებული საბჭოთა ზედამხედველთა მიერ.

ამიტომაც, საბჭოთა ეპოქაში, ბიჭვინთის წარსული განადიდა ქართულმა საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ, მიაკუთვნა მას პიტიუნტის ბერძულ-რომაული წარსული, ამით კი, სინამდვილეში, ბიჭვინთის რეალური ქართული წარსული დაკნინდა.

ჯერ კიდევ თეიმურაზ ბატონიშვილის კვლევა აჩვენებდა, რომ ბიჭვინთას, წარმართულ ეპოქაშიც კი უდიდესი ადგილი ეჭირა ქართულ სამყაროში, კერძოდ, აქ ყოფილა აღმართული ქართველთა უმაღლესი ღვთაების ბოჩის შვიდხელიანი კერპი, თეიმურაზის სიტყვით, ეს ხელები ქართული დიდი სამყაროს 7 ნაწილს განასახიერებდა და ბიჭვინთა ითვლებოდა უდიდეს ქართულ წარმართულ ცენტრად გაქრისტიანებამდე, ხოლო ქრისტიანულ ეპოქაში აქ, ბიჭვინთის ტაძარში წირვა-ლოცვა ათასი და მეტი წლის მანძილზე ქართულ ენაზე აღესრულებოდა, ბიჭვინთის ტაძარი, მის არქიტექტურიდანაც კარგად ჩანს, აგებულია ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების სრული გამოყენებით, მაშასადამე, აგებულია ქართველ ანუ აფხაზ მეფეთა მიერ მე-10 საუკუნეში და არა იუსტინიანეს მიერ, მხოლოდ მე-17 საუკუნიდან ადილეთა შემოსევებმა გაანადგურა ეს დიდი ქართული ქრისტიანული ცენტრი. ბიჭვინთის დიდი სიყვარულის გამო მე-20 საუკუნეში ქართველებმა კიდევ ერთხელ განამშვენეს ბიჭვინთის ტაძარი, ეპოქის შესაბამისად, დადგეს აქ ორგანი, აღმართეს ქანდაკებები, ააგეს ნაგებობები და უმშვენიერესი შენობები, რომელნიც კიდევ ერთხელ დაატოვებინეს ადილურენოვანმა ტომებმა, რომელთა სახელითაც დბარს სურს, ბიჭვინთის წარსულის მიკერძოება.

ამიტომაც არასწორია ოფიციალური ისტორიოგრაფიის ასეთი მტკიცება
Зимой 406 года Иоанн был болезнью прикован к постели. Но враги его
не унимались. Из столицы пришёл приказ перевести его в глухой Пициунт
(Пицунду, ныне в Абхазии).

<http://tiny.cc/51ll001>

არასწორია დბარის მტკიცება, რომ თითქოსდა, ბიჭვინთაში იყო კა-
თედრა ეპისკოპოს სტრატოფილესი, სოფრონისა , აქ ინახებოდა წმ.
ლონგინოზის ნეშტი და სხვა.

ის წერს – Здесь находилась кафедра не только епископа
Стратофила, как отмечают многие исследователи, но, по нашему
мнению, возможно, и епископа Софрония. Кроме того, в этом храме
могли покоемся мощи воина-христианина мученика Лонгина,
который, согласно греческому синаксарию, умирает по дороге из
Зиганиса в Абзгию.

იმ აფხაზეთის საზღვარი, სადაც წმ. ლონგინოზი უნდა გადაესახლე-
ბიანთ, მის დროს მდებარეობდა არა ენგურზე, არამედ ლაზიკაში, პეტ-
რასთან ანუ ქალაქ ხუფათთან ახლოს.

აფხაზთა სამეფო, უხტანესის ცნობით, რომელიც ამ სამეფოს უდიდე-
სი ძლიერების ეპოქაში მოღვაწეობდა, ივერებმა ანუ ქართველებმა და-
აარსეს, რადგანაც ამ სამეფოს მკვიდრი მოსახლეობა ქართველებია.

მითი ბიზანტიური წყაროების სიმწიურის შესახებ

დ.დბარის აზრით, აფხაზეთის ეკლესიის შესახებ ბიზანტიური წყარო-
ებიც მწირია.

ის ჩივის, რომ ძნელი გასაგებია ის, თუ რა სურდა, ჩვენთვის ეთქვა ამა თუ
იმ ბიზანტიელ ავტორს. მისი სიტყვით, განსაკუთრებით ეს ეხება პროკოფი
კესარიელის ცნობებს აფხაზეთში საეკლესიო მოვლენების შესახებ იმპერა-
ტორ იუსტინიანე დიდის დროს.

В связи с этим часто сложно понять, что нам хотел сказать тот или
иной византийский автор. **Особенно это касается сведений Прокопия
Кесарийского о церковных событиях в Абхазии времен императора
Юстиниана Великого.**

თუ პროკოფი კესარიელის ცნობებს ნავიკითხავთ ისე, როგორც თვით ამ
ავტორმა მოგვანოდა, მაშინ მისი ცნობები სრულებით გასაგები და პირველ-
ხარისხოვანია, კერძოდ, პროკოფი აღწერს ლაზიკას, რომელიც მდებარეობ-
და ჭოროხის ხეობასა და მის სამხრეთით, ოფ-რიზეს მიმართულებით, საბჭო-
თა ეპოქის ისტორიკოსებს, მათ მიმდევარ დბარს, მიაჩნიათ, რომ თითქოსდა,
პროკოფი აღწერს რიონის ხეობის ვაკესა და აფხაზეთს, ამიტომაც დბარი-
სათვის მისი ცნობები „ძნელი გასაგებია“.

მითი აბაზგიის ეპარქიის შესახებ

დბარი, უნდა ითქვას, რომ სწორია, როცა წერს – К примеру, упоминаемая в Notitiae episcopatum IX-X вв. Абазгская епархия с центром в Севастополисе существовала к тому времени только в головах Константинопольских церковных деятелей. **Последние не хотели признавать факт образования Абхазского Католикосата и потери своего церковного влияния на Абхазию.**

Несомненно, для нас важны и грузинские источники.

მაგრამ არასწორია, როცა მიიჩნევს, რომ თითქოსდა, მე-8 საუკუნემდე არსებობდა აბაზგიის ეპარქია, სინამდვილეში, **ტერმინი „აბაზგიის ეპარქია“ ხელნაწერების გადამწერთა შეცდომაა.**

XX ს-ში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც, აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა არა ქართული ეკლესიის წიაღში, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს – „აბაზგიისა და ლაზიკის ეპარქიების“ გაერთიანების შედეგად. მკვლევარები, თავიანთ მოსაზრებას ამყარებენ კონსტანტინოპოლს საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებსა (ნოტიციებსა) და პროკოფი კესარიელის ცნობებზე.

ეს დასკვნა ეწინააღმდეგება ძველქართულ საეკლესიო წყაროებს ამ საკითხთან დაკავშირებით, მაგალითად, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მიერ გამოცემული „ძეგლისწერისა“, ქართლის ცხოვრებისა და სხვა ცნობებს (მაგალითად, ცნობას - „ამან ბაგრატ (ქართველთა მეფემ) განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“).

რადგანაც მკვლევრები უნდობლობას უცხადებენ ქართულ წყაროებს განვიხილოთ შესაბამისი ბიზანტიური წყაროები –

ჩვენამდე მოღწეულ ყველა ნოტიციაში „აბაზგიის ეპარქიის“ საკითხი დაკავშირებულია „სებასტოპოლის ავტოკეფალიასთან“,

სებასტოპოლის (სებასტოპოლისის, სებასტუპოლის) ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო ნახსენებია სულ ოთხ ნოტიციაში.

ამ ოთხი ნოტიციიდან 2 ნოტიციაში (VI-სა და VIII-ში) სებასტოპოლის ავტოკეფალია შედის „ამასიის ეპარქიაში“, ხოლო დარჩენილ 2 ნოტიციაში (I-სა და VII-ში) სებასტოპოლის ავტოკეფალია შედის „აბაზგიის ეპარქიაში“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II. გვ.120-141).

ამ შეუსაბამობის გამო მეცნიერთა წინაშე დაისვა საკითხი, სინამდვილეში რომელ ეპარქიაში შედიოდა სებასტოპოლისის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო – აბაზგიის ეპარქიაში თუ ამასიის ეპარქიაში?

თავისთავად სებასტოპოლისი იყო საკმაოდ ცნობილი ციხესიმაგრე, სადაც ბიზანტიური სამხედრო დანაყოფი იდგა, ის ნახსენებია ასევე V ს-ის სამოხელეო ჩამონათვალის სიაში (ნოტიცია დიგნიტაუმ).

ნოტიცია დიგნიტაუმ-ში აღნიშნულია, რომ სებასტოპოლსა და პიტიუნტ-ში თავისი ჯარები განლაგებული ჰყავდა არმენიის დუკას.

ბიზანტიის იმპერიამ თავის მიერ დაპყრობილ არმენიასა და პონტოსპირეთში ჩამოაყალიბა სამხედრო ოლქი, რომლის მეთაურსაც მიენიჭა ტიტული „არმენიის დუკა“ (Dux).

ნოტიცია დიგნიტაუმ – ის სიაში ჩამოთვლილია, რომ არმენიის დუკას თავისი სამხედრო დანაყოფები ჰყავდა – „ტრაპეზუნტში, რიზეში, კენეპარამბოლეში, ზიგანასთან, მოხორაში, უსიპორტში, პიტიაში (პიტიუნტსა) და სებასტოპოლისში“ (გეორგიკა I, 1961, გვ.175).

ამ პუნქტების ადგილსამყოფელის შესახებ ნ. ადონციმ თავის ცნობილ ნაშრომში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“ (1908) დაასკვნა-

„არმენიის დუკა თავის ძალაუფლებას ვერ ავრცელებდა ისეთ დაშორებულ რეგიონში, როგორიცაა აფხაზეთი, ამიტომაც ნოტიციებსა და აღნიშნულ სამოხელეო ჩამონათვალში სებასტოპოლისი უნდა ვეძებოთ არა აფხაზეთში, არამედ პონტოსპირეთში“ (ნ. ადონცი, დასახ. ნაშრ. გვ. 206).

ნ. ადონციმ (და შემდეგ პ. ინგოროყვამ) დაადგინეს, რომ პიტიუნტი მდებარეობდა რიზე-ათინას რეგიონში, სებასტოპოლისი კი პიტიუნტის სიახლოვეს, ნ. ადონცის აზრით, სებასტოპოლისი ათინას რეგიონში მდებარეობდა, რადგანაც, აქამდე აღწევდა არმენიის დუკას სამხედრო ოლქის საზღვარი.

ნ. ადონცი აღნიშნავდა, რომ „სებასტოპოლისი“ ასევე ერქვა მეორე ქალაქს პონტოს რეგიონშივე მდებარეს, ამასიასთან ახლოს. ორ ნოტიციაში სებასტოპოლისის საარქიეპისკოპოსო შედის ამასიის ეპარქიაში, ეს ფაქტი აღძრავდა მრავალ კითხვას.

ს. ყაუხჩიშვილმა ასე გადაჭრა ეს საკითხი – მან მიიჩნია, რომ ეს ფაქტი არის ნოტიციების შეცდომა, რომ ნოტიციებში უნდა ეწეროს არა სიტყვა „ამასია“, არამედ სიტყვა „აბასგია“.

შემდგომში თავისი მოსაზრების შესაბამისად, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხების გამოქვეყნების დროს, ს. ყაუხჩიშვილმა ბერძნულ ნუსხებში შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“.

კერძოდ, ნოტიცია VI-ში მას შეხვდა ასეთი წინადადება – „35, ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“ (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, ტომი IV, ნაწილი მეორე, 1952, გვ. 139).

მან ამ წინადადებას დაურთო შემდეგი შენიშვნა – „აშკარა შეცდომაა, უნდა იყოს აბასგიას (აბასგიას→ამასგიას→ამასიას) (იქვე, შენიშვნა 2).

შემდეგ კი მან მის მიერ გამოქვეყნებულ კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსოთა ნოტიციების საგანგებო ცხრილში სიტყვა „ამასიის“ მაგიერ დაწერა სიტყვა „აბასგია“, ოღონდ არა ქართული შრიფტით, არამედ ბერძნულით, ამით კი მკითხველს შეექმნა მყარი შთაბეჭდილება, რომ ბერძნულ დედანში, თითქოსდა, ნამდვილად ეწერა სიტყვა „აბაზგია“, მაშინ, როცა ნოტიციების დედანში, მისივე სიტყვით, ეწერა „ამასია“.

კერძოდ, აღნიშნულ ნოტიციათა ნუსხაში ნოტიცია VI-ში მან დაწერა აბასგიას, სებასტოპოლელის **Abasgias, Sebastopouleos** ბერძნული შრიფტით (იხ. ნუსხა ნოტიციებისა, გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 192-სა და გვ. 193-ს შუა ფურცელი), მაშინ როცა ბერძნულ დედანში ეწერა „ამასიას, სებასტოპოლელის“. „**Amasias, Sebastopouleos**“.

იგივე ქმედება გამეორდა მეორეჯერაც, კერძოდ, მან ნოტიცია VI-ის გარდა ასევე ნოტიცია VIII-შიც შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“.

კერძოდ, 141-ე გვერდზე ნოტიცია VIII-ში მან სიტყვა „ამასიას“ დაურთო შენიშვნა – „უნდა იყოს **Abasgias** - „აბასგიისა“ (იქვე, გვ. 139).

შემდეგ კი მან ნუსხებში ნოტიცია VIII-შიც „ამასიას“ მაგივრად დაბეჭდა სიტყვა „აბაზგია“ ბერძნული შრიფტით (იხ. ნოტიციათა ცხრილი, ფურცელი მოთავსებული გვ. 192-სა და გვ. 193-ს შუა, გეორგიკა, IV, ნაწ. II).

ს. ყაუხჩიშვილის შესწორებათა შედეგად მკითხველს შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ „სებასტოპოლისი“ იყო არა პონტოს რეგიონში, არამედ აფხაზეთში, რადგანაც, როგორც ითქვა, მან ორ – ნოტიცია VI-სა და VIII-ში დაწერა – „ამასიას, სებასტოპოულეს“. „**Amasias, Sebastopouleos**“. მაშინ როცა უნდა დაეწერა – „ამასიას, სებასტოპოულეს“ „**Amasias Sebastopouleos**“ (იხ. გეორგიკა, IV, ნაწ. II, ფურცელი 192 გვერდსა და 193-ე გვერდს შორის) ისევე, როგორცაა აღნიშნულ ნოტიციებში და მისი შეცვლა-სწორება არ იყო საჭირო.

ნოტიციათა დედნებში ამ ჩასწორებას, მათ ამ ცვლილებას, ცხადია, მოჰყვა თავისი თეორიული მსჯელობაც.

კერძოდ, შესაბამის სამეცნიერო წრეებში შეიქმნა შთაბეჭდილება, თითქოსდა აფხაზეთში ნიკოლოზ მისტიკოსის დროს არსებობდა სებასტოპოლისის ბერძნული კათედრა კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარების ქვეშ. ამიტომაც დაწერა კიდევაც ს. ყაუხჩიშვილმა –

„ნიკოლოზ მისტიკოსს ახალ საეკლესიო ეკთესისში, რომელიც მან 901-907 წლებში შეადგინა ლეონ კეისართან ერთად კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორის შეაქვს (ძველი ტრადიციით) „სებასტოპოლის (ცხუმის) საერქიეპისკოპოსო აფხაზეთში“, თუმცა ეს უკანასკნელი კათედრა ფაზისის მიტროპოლიასთან და ნიკოფსიის საერქიეპისკოპოსო კათედრასთან ერთად უკვე მცხეთის საკათალიკოსოს განმგებლობაშია (იხ. ზემოთ გვ. 194-196 და განსაკუთრებით გვ. 201)“ – წერს ის.

ყოველივეს შეჯამების შემდეგ ს. ყაუხჩიშვილი ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ შედგენილ X ბ ნოტიციის განხილვის დროს წერს:

„ამ ნოტიციაში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება: საარქიეპისკოპოსოთა ნუსხაში 47-ე წერია სებასტოპოლი, ხოლო კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროინდელ რედაქციაში სებასტოპოლის (ე.ი. აფხაზეთის) საარქიეპისკოპოსო აკლია“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 196).

ამის მიზეზად მას მიაჩნია შემდეგი:

„კონსტანტინე პორფიროგენეტის მეფობის წინა ხანებში აფხაზეთის საარქიეპისკოპოსო ჩამოშორდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და დაუკავშირდა მცხეთის საკათალიკოსოს“, – წერს ის, თუმცა კი მიიჩნევს, რომ, როგორც ითქვა, ნიკოლოზ მისტიკოსმა (კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა), თითქოსდა, „ძველი ტრადიციით სევასტოპოლის (ცხუმის) საარქიეპისკოპოსო შეიტანა კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორის“ (იქვე, გვ 216).

ისმის კითხვა, თუკი ეს სებასტოპოლისი აფხაზეთის ცხუმია და ის ნიკოლოზ მისტიკოსს მიაჩნდა თავის კათედრად, და თუ ეს კათედრა აფხაზეთა მე-

ფეხებმა გააუქმეს და მცხეთას დაუქვემდებარეს, რატომ არ გამოთქვამს ამის გამო თავის პროტესტს ნიკოლოზ მისტიკოსი სწორედ ამ აფხაზეთა მეფეებისადმი გაგზავნილ ცნობილ წერილებში?

სინამდვილეში ნოტიციებში ნახსენები სებასტოპოლისი (და შესაბამისად, სებასტოპოლისის საარქივისკოპოსო) მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ამასიის რეგიონში, ქართულ ეკლესიის იურისდიქციის ფარგლებს გარეთ, ძველთაგანვე კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარებაში

ამ სებასტოპოლისს არაფერი აკავშირებდა არც აფხაზეთთან და არც ცხუმთან, X საუკუნის დასაწყისში ის მდებარეობდა ამასიის რეგიონში და ამიტომ შეიყვანა ის ნიკოლოზ მისტიკოსმა თავის მიერ შედგენილ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებში 901-907 წლებში.

ნოტიციებში ნახსენები „სებასტოპოლისი“ მდებარეობდა ამასიასთან ახლოს და ის იყო მნიშვნელოვანი ქალაქი ეკონომიკურად განვითარებული ამასიას ბიზანტიური რეგიონისა.

მაშასადამე, უნდა დავასვნათ, რომ აბასგიის ეპარქია ნახსენებია არა ოთხ ნოტიციაში, არამედ მხოლოდ ორში.

ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა, თუკი სებასტოპოლისის ავტოკეფალური კათედრა მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ამასიას რეგიონში, რატომ იხსენიება სიტყვა აბასგია ორ ნოტიციაში (I-სა და VII-ში)?

მიზეზი ამისა უნდა იყოს შემდეგი გარემოება – აღნიშნული VII-X საუკუნეების ნოტიციები გადანერვილია ძალზე გვიან XVII-XVIII საუკუნეებში.

ნოტიციათა გადანერვის ეპოქაში ამასია და პონტოს რეგიონი უკვე დიდი ხნის გამუხლიმანებული იყო, ამის გამო, ამასიის ძველი ქრისტიანული დიდება დავინწყებული, და პირიქით, ძველ ხელნაწერთა გადანერვის დროს, XVII-XVIII საუკუნეებში, აფხაზეთის საკათალიკოსო გაძლიერებული იყო და ამით სახელგანთქმული. ამ ფაქტმა, ჩანს, გავლენა იქონია გადანერვისას.

დედანში თავდაპირველად, ჩანს, ეწერა „ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის ავტოკეფალი“, ხოლო შემდეგ ორ ნოტიციაში სიტყვა „ამასია“ ხელნაწერის გადამწერის შეცდომის შედეგად შეიცვალა სიტყვა „აბასგიით“ (აბასგიით).

ამ შეცდომიის მიზეზს გვიხსნის ს. ყაუხჩიშვილი.

ჩვენი ერის სახელოვანმა მეცნიერმა ბატონმა სიმონ ყაუხჩიშვილმა დაადგინა, რომ ეს ორი სიტყვა („ამასია“ და „აბასგია“) ხელნაწერთა გადამწერს შესაძლოა ერთმანეთში არეოდა, რადგანაც – ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევით, ისინი მსგავსად იწერება: აბასგიას→ამასგიას→ამასიას“ (გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 139). ამის გამო, მისი დასკვნით, შესაძლოა ასეთი გადასვლა – ამასიას→აბასგიას. ამ მსგავსებამ გადამწერი შეაცდინა და მან სიტყვა „ამასია“ უნებლიეთ შეიცვალა მისთვის უფრო ცნობილი სიტყვით – „აბასგიით“.

ჩვენმა საზოგადოებამ უკრიტიკოდ მიიღო ს. ყაუხჩიშვილის შესწორება ნოტიციისა, როცა მან ამასიის ნაცვლად „აბასგია“ დაწერა. ჩვენც გამოვიყენოთ ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევა – „აბასგიას→ამასგიას→ამასიას“ (გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 139). დავეთანხ-

მოთ მას და აღვადგინოთ I და VII ნოტიციების თავდაპირველი სახე, როგორც ითქვა, არსებობს ასეთი გადასვლა – Aმასიას→Aბასგიას.

მაშასადამე, ჩვენი აზრით, თავდაპირველად, დედანში, ეწერა „ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის ავტოკეფალი“ და არა „ეპარქია აბასგიისა“.

საერთოდ, როგორც ითქვა, კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსოთა ნუსხებმა (ნოტიციებმა) ჩვენამდე მოაღწია გვიანდელი XVII-XVIII საუკუნეების ხელნაწერების სახით (იქვე, გვ. 140), ამ დროს უკვე კარგა ხნის გაუქმებული იყო ამასიის ეპარქია, რომელიც ნოტიციათა I წყების შედგენისას ბიზანტიურ პროვინცია „არმენია I-ში“ მდებარეობდა.

იმდენად დაშორებული იყო ნოტიციების გადამწერი (XVII-XVIII სს-ში) ძველ ბიზანტიურ ხანას (VI-VIII სს.), რომ მას ერთმანეთშიც კი ერევა არა მხოლოდ ამასია და აბასგია, არამედ არმენია I და არმენია II, რასაც ს. ყაუხჩიშვილიც აღნიშნავს.

ნოტიცია I-ში და ნოტიცია VII-ში მწერალმა მისთვის უცნობი „ამასიის ეპარქიის“ ნაცვლად უნებლიეთ ჩაწერა „აბაზგიის ეპარქია“ და ეს უნებლიე შეცდომა უნდა ყოფილიყო.

დასკვნა: მიღებული თვალსაზრისით აბაზგიის ეპარქია ნახსენებია ოთხ ნოტიციაში, სინამდვილეში, როგორც ჩვენ დავადგინეთ, აბაზგიის ეპარქია ნახსენებია არა ოთხ, არამედ მხოლოდ ორ ნოტიციაში – I-სა და VII-ში.

განვიხლოთ I და VII ნოტიცია, რომელთა დედნები დაკარგულია და ჩვენამდე მოღწეულია XVI-XVII საუკუნეთა ხელნაწერების სახით. ამ ორ ნოტიციასთან დაკავშირებით ჩვენ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ თავდაპირველად, I და VII ნოტიციათა დედნებში ეწერა „ამასიის ეპარქია, სებასტოპოლის (სებასტუპოლის) არქიეპისკოპოსი“ და შემდეგ კი მათში სიტყვა ამასიის ნაცვლად დაიწერა სიტყვა – აბაზგია ხელნაწერის გადამწერის უნებლიე შეცდომის გამო და მიღებული იქნა ასე – „აბაზგიის ეპარქია, სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“.

ამ მოსაზრებას ადასტურებს ის, რომ ამჟამადაც VI და VIII ნოტიციებში სწორად წერია – „ამასიის ეპარქია, სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“.

ეს სწორად შედგენილი VI და VIII ნოტიციები, როგორც ითქვა, XX ს-ში თავისი მოსაზრების შესაბამისად შეასწორა ს. ყაუხჩიშვილმა.

VI და VIII ნოტიციებში ს. ყაუხჩიშვილმა სიტყვა ამასიის მაგიერ დაწერა სიტყვა აბასგია.

ამის შედეგად მიღებულმა საერთო სურათმა, რომ თითქოსდა, ოთხი ნოტიცია მიუთითებდა „აბაზგიის ეპარქიის“ არსებობას შეცდომა წარმოშვა.

მაშასადამე, აბაზგიის ეპარქიის არსებობა ნოტიციების მიხედვით ძალზე საეჭვოა, უფრო მეტიც, სხვა წყაროები არ ადასტურებს მის არსებობას.

ბ. ხორავა მიუთითებს, თითქოსდა, პროკოფი კესარიელი ახსენებდეს აბასგიის ეპარქიას.

სინამდვილეში, პროკოფი კესარიელი არ ახსენებს „აბაზგიის ეპარქიას“, ამიტომაც ამ საკითხის რკვევისას მას წყაროდ ვერ გამოვიყენებთ.

პროკოფი კესარიელი ახსენებს არა „აბაზგიის ეპარქიას“, არამედ მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მის ეპოქაში იუსტინიანემ გასაქრისტიანებლად

იქამდე წარმართ აბაზგებს ევნუქი გაუგზავნა. აბაზგებისაგან განსხვავებით სხვა ზღვისპირა ქართული ტომები იქამდე უკვე ქრისტიანები იყვნენ, კერძოდ ლაზები, აფსილები, მისიმიელები და სვანები (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „პროკოფი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე, თეოფილაქტე სიმოკატა, თეოფანე, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და იმპერატორი იუსტინიანე ლაზიკის შესახებ“, 2011, გვ. 60)

ძველი ავტორებისაგან მხოლოდ პროკოფი კესარიელი გვაძლევს აბაზგების გაქრისტიანების შესახებ მწირ ინფორმაციას. სხვა ყველა ავტორი (ევაგრი სქოლასტიკოსი, VI ს.) და იოანე ზონარა (XI-XII სს.) დასავლეთ საქართველოზე საუბრისას იყენებენ პროკოფი კესარიელისგან გამომდინარე ცნობებს აბაზგებთან დაკავშირებით, მსგავსადვე, ნიკიფორე ქსანთოპულოსი და ფილოთეოს კოკინოსი ასევე იყენებს პროკოფის აღნიშნულ ცნობას (გ. ალიბეგაშვილი, წმ. ეფრემ მცირე და ქრისტიანული კულტურის საკითხები, 2010, გვ. 33).

პროკოფის ცნობა კი ძალზე ძუნწია – აბაზგებმა „მიიღეს საქრისტიანო რწმენა და იუსტინიანე მეფემ მათ პალატის ერთი ევნუქთაგანი გაუგზავნა“ (იქვე, გვ. 33).

გ. ალიბეგაშვილი ფიქრობს, რომ აბაზგებმა არა იუსტინიანეს მიერ მიიღეს ქრისტიანობა, არამედ უკვე ქრისტიან აბაზგებს გაუგზავნა ევნუქი (იქვე, გვ. 33) მისი აზრით, დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა უკვე IV ს-დან არსებობდა (იქვე, გვ. 32).

ქართული წყაროები, როგორც აღინიშნა, არ იცნობს დასავლეთ საქართველოში უცხო ეკლესიის იურისდიქციას, რუის-ურბნისის კრება დასავლეთ საქართველოს (საერთოდ ერთიან საქართველოს) მიიჩნევდა წმიდა ნინოს მიერ მოქცეულად, მაშასადამე, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში, ამიტომაც წერდა, – წმიდა ნინოს მიერ ქრისტიანობა მიიღო „ყოველმა სავსებამ ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (უფრო ადრე კი წმ. ანდრია მოციქულს მთელ საქართველოში უქადაგნია – „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“).

ქართული წყაროების ამ ცნობებს ამტკიცებენ გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელისა და სხვათა ცნობები, მაგალითად, გელასი კესარიელი მიიჩნევდა, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზები“ (გეორგიკა, I, გვ. 180).

საბოლოო დასკვნა: პროკოფი არ იძლევა ცნობას „აბაზგიის ეპარქიის“ შესახებ, ამ საკითხისათვის მისი წყაროდ მოხმობა არ შეიძლება.

მსგავსადვე, ნოტიციები არ შეიძლება გამოყენებულ იქნას წყაროდ „აბაზგიის ეპარქიის“ შესახებ მსჯელობისას მისი ძალზე კრიტიკული შესწავლის გარეშე, რაც ჯერჯერობით არ ჩატარებულა, უფრო მეტიც, მოღწეული ნოტიციები უფლებას იძლევა ითქვას, რომ „აბაზგიის ეპარქია“ ისტორიულად არც არსებულა.

მხოლოდ XX საუკუნის სამეცნიერო წრეებში წყაროთა არასათანადო ინტერპრეტირებით წარმოიშვა თვალსაზრისი ამ ეპარქიის სავარაუდო არსებობის შესახებ, შემდგომ კი ეს თვალსაზრისი რეალობად იქნა მიჩნეული.

ასეთ საორჭოფო შემთხვევაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს არა უცხოურ, არამედ ადგილობრივ, განსაკუთრებით კი თვით აფხაზეთის საკათალიკოსოში შექმნილ უამრავ წყაროს, მათში აფხაზეთის საკათალიკოსო მისი ჩამოყალიბების დღიდანვე ქართული ეკლესიის წიაღს უკავშირება და არა კონსტანტინოპოლისას.

კონსტანტინოპოლური წარმოშობისად რომ მიეჩნიათ აფხაზეთის საკათალიკოსო, საეკლესიო სეპარატისტები იმერეთის მეფე გიორგი VI და სხვანი თავიანთი სეპარატისტული მიზნების განსახორციელებლად დასავლეთ საქართველოში მიიწვევდნენ კონსტანტინოპოლელ იერარქებს და არა ანტიოქიის პატრიარქს.

ანტიოქიის პატრიარქი მიწვეული იქნა, რადგანაც მიიჩნეოდა, რომ ივერიის ეკლესიები თავდაპირველად ანტიოქიას ემორჩილებოდა.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს უცხოელები „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებდნენ.

ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები დოსითეოსი და ქრისანფი, რომლებმაც პირადად მოიხილეს აფხაზეთის საკათალიკოსო, მას „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებენ.

ქვემო და ზემო ივერიის ეკლესიებზე კი (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებზე) თავის თავდაპირველ უფლებამოსილებაზე ანტიოქია აცხადებდა პრეტენზიას და არა კონსტანტინოპოლი.

მხოლოდ XX ს. სამეცნიერო წრეებში დაუკავშირეს აფხაზეთის საკათალიკოსო კონსტანტინოპოლს, რაც წყაროებს ეწინააღმდეგება.

ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, ტომი IV, ნაწილი მეორე, 1952. გეორგიკა I, 1961, პროკოფი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე, თეოფილაქტე სიმოკატა, თეოფანე, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და იმპერატორი იუსტინიანე ლაზიკის შესახებ, მიტროპოლიტ ანანიას რედაქციით, 2011. ნ. ადონცი, „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“ 1908, რუს. ენაზე. გ. ალიბეგაშვილი, წმ. ეფრემ მცირე და ქრისტიანული კულტურის საკითხები, 2010.

შეუსაბამობა თვით დბარმაც კი შეამჩნია, ამიტომაც, მისი აზრით, არარეალურია Notitiae episcopatum-ის ცნობები მე IX-X საუკუნეებში აბაზგიის ეპარქიის არსებობის შესახებ ცენტრით სებასტოპოლისში, რადგანაც ამ საუკუნეებში აფხაზეთს მოიცავდა აფხაზეთის საკათალიკოსო.

ის წერს – ამ უკანასკნელის (აფხაზეთის საკათალიკოსოს) არსებობის ფაქტს ამ საუკუნეებში არ ცნობდნენ კონსტანტინოპოლის საეკლესიო მოღვაწეები, ეს აღიარება კი იქნებოდა აღიარება თავისი გავლენის დაკარგვისა აფხაზეთში

ძალზე საინტერესოა, რომ თვით დ.დბარის აზრით, მე-9 და მე-10 საუკუნეებში არ არსებობდა „აბაზგიის ეპარქია“, მით უფრო ცენტრით სებასტოპოლისში. როგორც დ.დბარი წერს, ამ საუკუნეებში „აბაზგის ეპარქია მხოლოდ კონსტანტინოპოლის საეკლესიო მოღვაწეთა თავებში არსებობდა, რადგანაც მათ არ სურდათ ცნობა აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებისა და ამით თავიანთი საეკლესიო გავლენის დაკარგვისა აფხაზეთზე“.

მითი სოხუმ-სებასტოპოლისის ავტოკეფალური ეკლესიის შესახებ

სებასტოპოლისის ავტოკეფალური ეკლესია, კვლევათა თანახმად, ამასიისა და სებასტიის სამიტროპოლიტოებს შორის მდებარეობდა და არა სოხუმთან. აფხაზი სეპარატისტები თავიანთი თეორიების ერთ-ერთ საყრდენად მიიჩნევენ მითს, თითქოსდა, წყაროებში ცნობილი „სებასტოპოლისის ავტოკეფალური ეკლესია“ სოხუმთან მდებარეობდა. სინამდვილეში, როგორც აღინიშნა, ის მდებარეობდა ამასიასა და სებასტიას შორის, ზედ ნეოკესარიის სამიტროპოლიტოს საზღვარზე, ამიტომ აქაური მღვდელმთავრის სურვილი იყო არ დამორჩილებოდა აღნიშნული ქალაქების ძალზე ძლიერ სამიტროპოლიტოებს, ამიტომაც სურდა ავტოკეფალური ყოფილიყო მეზობელ მიტროპოლიტთა მიმართ და სურდათ უშუალოდ დაქვემდებარებოდნენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს, მათ მართლაც მოიპოვეს ავტოკეფალია, ანუ მეზობელი სამიტროპოლიტოებისაგან უსაფრთხოება და უშუალოდ დაექვემდებარნენ პატრიარქს.

ამიტომაც არასწორია დბარი, როცა წერს –

Как мы уже сказали, **кафедральным городом Абазгской Епархии был город Севастополis.**

დბარი ბუნდოვანი და გრძელი კვლევით ასკვნის, რომ აბაზგიის ეპარქიის საკათედრო ქალაქი იყო სებასტოპოლისი, სინამდვილეში კი, წყაროებში ნახსენები სებასტოპოლისის ავტოკეფალური ქათედრა პონტოში, ქალაქებთან – ნეოკესარიასთან, ზელასთან და სევასტიასთან ახლოს მდებარეობდა და მათი მღვდელმთავრების მიმართ იყო ავტოკეფალური, ანუ პატრიარქს უშუალოდ ექვემდებარებოდა.

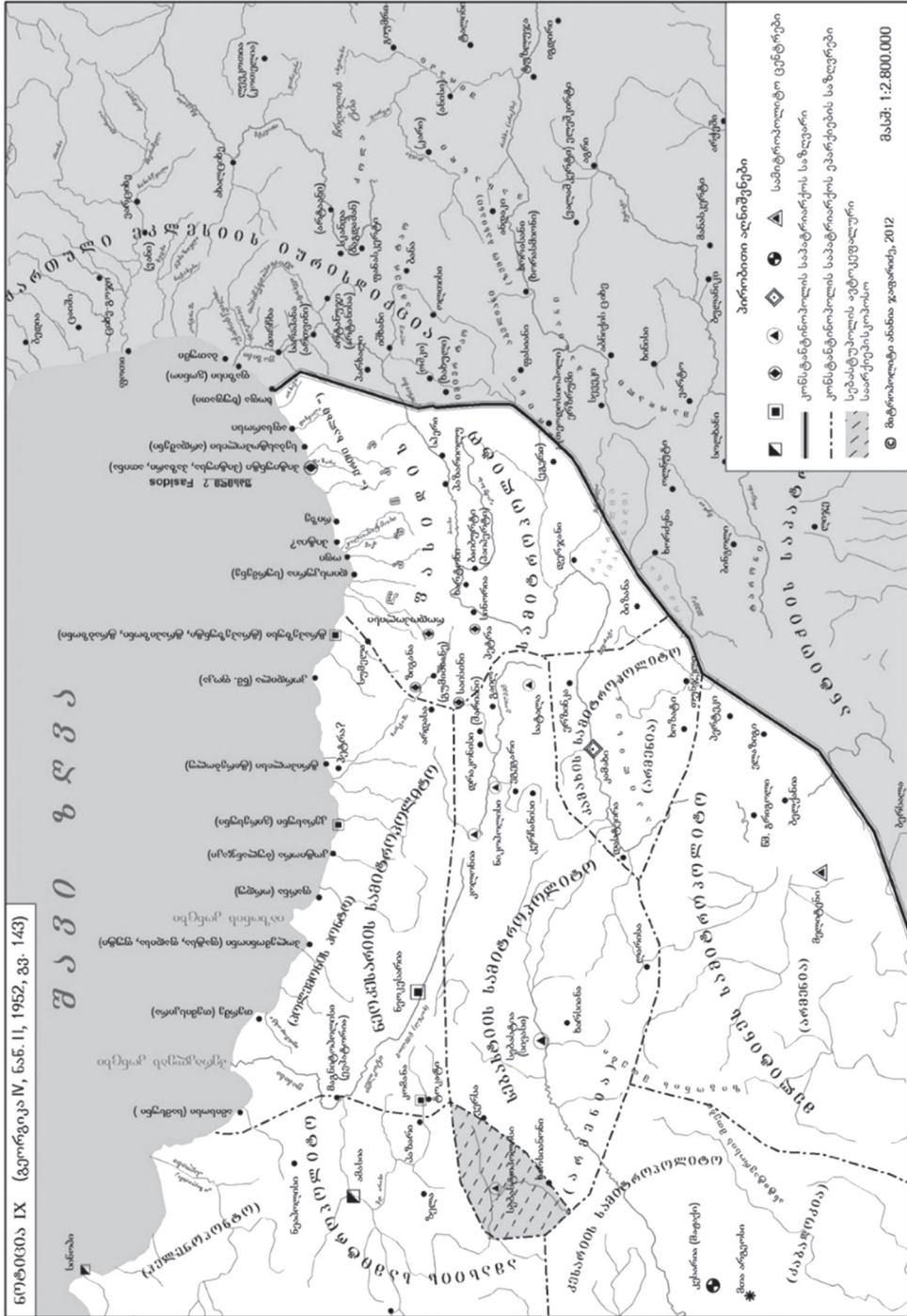
ამასთანავე, შეცდომაა მტკიცება, რომ არსებობდა აბაზგიის ეპარქია, სინამდვილეში, გვიანი დროის მე-17 და მე-18 საუკუნეთა ნოტიციების გადამწერებმა დაუშვეს შეცდომა და ნოტიციების თავდაპირველ ხელნაწერებში არსებული ამასიის ეპარქიის ნაცვლად ჩანერეს აბაზგიის ეპარქია, რადგან მათ ეპოქაში ამასიის სამიტროპოლიტო უკვე დიდი ხნის წინ, საუკუნეთა სიღრმეში, გაუქმებული ერთეული იყო, ხოლო აბაზგიის ეკლესია, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსო, ძალზე ცნობილი იყო, ამიტომაც, როგორც ყაუხჩიშვილმა გაარკვია, ადვილი შესაძლებელია აბაზგიის ნაცვლად ამასიის ჩანერა და პირიქით, მაშასადამე, ამასიის ეპარქია აბაზგიის ეპარქიად გადაიქცა, ნოტიციების ეს შეცდომა, სასურველია, დანახულ იქნას.

სინამდვილეში, საეპისკოპოსო ცენტრი, სახელწოდებით, სებასტოპოლისი, ამასიასთან და ნეოკესარიასთან ახლოს მდებარეობდა და არა აფხაზეთში.

№ 84

VII-X სს.

ნოტიცია IX (გეორგია IV, ნან. II, 1952, გვ. 143)

მითი დრანდის ტაძრის შესახებ

დბარი წერს — „В 20 км. южнее Сухума, в с. Дранда находится крупнейший купольный храм Восточного Причерноморья, относящийся к VI в. Он целиком сложен из кирпича (плинфы), с 16 широкими окнами на куполе, с трехгранной апсидой, с нартексом в западной стороне, где помещалась крестообразная купель, хорошо сохранился до наших дней (см. [Хотеловили, Якобсон, 1984, с. 192-206; Леквинадзе, 1988, с. 201- 216]). В отношении датировки этого храма высказывались различные мнения (см. [Хрушкова, 1983, с. 83, примеч. 44]). Однако, как замечает В. А. Леквинадзе, тщательное изучение извлеченных из перекрытий Драндского храма около 30 амфор «убедительно показало, что они относятся к V-VI вв. и, таким образом, раз и навсегда датируют Драндский храм VI в.» [Леквинадзе, 1988, с. 211].

იერუსალიმში მე-17 ს-ში ლტოლვილი დრანდელი მთავარეპისკოპოსის გაბრიელის ფრესკა ჯვრის მონასტერში, დრანდის ეპარქიის აფსუა-დილეთა მიერ გაუქმების შემდეგ

დბარი ცდილობს, დრანდის დიდებული ტაძრის აგება როგორმე არ დააკავშიროს აფხაზთა მეფეებთან და აფხაზეთის საკათალიკოსოსთან, რადგანაც ორივე ქართულენოვანი ერთეული იყო, ამიტომაც აცხადებს, რომ ეს (დრანდის) ტაძარი მე-6 საუკუნეშია აგებული,

საქმე ისაა, რომ დბარი ცდილობს, საზოგადოდ, დაამკვიდროს თვალსაზრისი, თითქოსდა, მე-8 საუკუნემდე აფხაზეთში საეკლესიო ცხოვრება ძალზე იყო განვითარებული და ამასთანავე, ის იყო აფსუურენოვანი, ანუ უეჭველად აფსუური, თითქოსდა, ამის ერთ-ერთი დასტურია დრანდის ტაძარი, მისი მტკიცებით, აგებული მე-6 საუკუნეში, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებამდე, და მე-8 საუკუნემდე დრანდა იყო აბაზგიის ეპარქიის საკათედრო ტაძარი.

მისი მტკიცებით, აფხაზეთში მე-8 საუკუნემდე პერიოდში მრავალი აფსუური საეპისკოპოსო არსებობდა და მრავალი აფსუური ეკლესია იგებოდა. როგორც ითქვა, ამ ტაძართა შორის უმთავრესად ის ხატავს დრანდას, მისი მტკიცებით, აბაზგიის ეპარქიის საკათედრო ტაძარს.

ცხადია, ჩვენ მიერ ტერმინ „აფსუური ტაძრის“ ხსენება, გარკვეულწილად უხერხულია, მაგრამ ძნელია შეარჩიო ზუსტი ტერმინი დბარის თვალსაზრისის უკეთ გადმოსაცემად, რადგანაც, ამ შემთხვევაში, ტერმინი „აფხაზური ტაძარი“ ბუნებრივად ნიშნავს მასში ქართულენოვან ღვთისმსახურებას, რადგანაც ასეა ჩვენამდე მოღწეული ასობით წერილობითი დოკუმენტით, რომელნიც სხვადასხვა საცავშია დაცული, არა მარტო თბილისში.

ამ დოკუმენტების მიხედვით, აფხაზთა სამეფოსა და აფხაზეთის საკათალიკოსოში წირვა-ლოცვა იყო მხოლოდ ქართულენოვანი, დბარი კი ამტკიცებს, რომ მე-4 საუკუნიდან ისტორიულ აფხაზეთში (გულისხმობს ამჟამინდელ აფხაზეთს), თითქოსდა, უამრავი აფსუურენოვანი საეპისკოპოსო და საეკლესიო ცენტრი არსებობდა და ისინი იმპერიალისტურმა ქართულმა ეკლესიამ გააქართულა, ანუ თავდაპირველი აფსუურენოვანი წირვა-ლოცვა მე-9 ს. შემდეგ შეიცვალა ქართულენოვნებით.

ეს ლეგენდა მან სამეცნიერო თეორიის სახით შეფუთა და დაამკვიდრა სამეცნიერო სივრცეში.

დრანდასთან დაკავშირებით, ის იყენებს ლექსინადის დასკვნას, რომელსაც დრანდის ტაძრის ეზოს არქეოლოგიური შესწავლისას მე-5 ან მე-6 საუკუნის ამფორები უპონია და შესაბამისად, ტაძარიც ამავე საუკუნეებით დაუთარილებია.

ჩვენს ზოგიერთ არქეოლოგს, თუკი ვარციხის არქეოლოგიური არტეფაქტებით ვიტყვით, იმერული დოქებისა და ჩაფების ყელის ნამსხვრევები ბერძნული ამფორები ეგონათ და მასზე ააგეს მრავალი არასწორი დასკვნა, მსგავსადვე, შეიძლება გამოითქვას ეჭვი ლექსინადის დასკვნის მიმართაც.

საბჭოელი მრავალი მეცნიერის და მათი გზის გამგრძელებლის, დბარის თეორიები შეთხზულია, იყენებს ლეგენდებს და სამეცნიერო ჭეშმარიტებად სახავს, მაგალითად, ლეგენდას წმ. ვასილისკოს აფხაზეთში წამების შესახებ.

ანდა, მე-19 საუკუნეში შეთხზული ლეგენდა იოანე ოქროპირის აფხაზეთში ყოფნის შესახებ, ასევე, ლეგენდაა შვიდი მონამე ძმის ამჟამინდელ აფხაზეთთან დაკავშირება.

ლეგენდის გაგრძელებაა პიტიუნტისა და ბიჭვინთის გაიგივება.

მითი იპატი განგრელის აფხაზეთში მოღვაწეობისა და სხვა მრავალი.

ლეგენდის სფეროა მისი გამონათქვამები, რომ ერთდროულად, ერთსა და იმავე მიწა-წყალზე არსებობდა რალაც საეკლესიო ერთეული სახელდებით **Абазгской Епархии или Севастопольской Архиепископии.**

მისი სიტყვით, გამოდის, დრანდა არ აუგია იუსტინიანეს, მაგრამ იქვე კითხულობს – „თუ მან ააგო?“

მე კი ვფიქრობ, რომ ის აგებულია მცხეთის ტაძრის მიბაძვით, მაშასადამე, მე-8 ან მე-9 საუკუნეებში, ის არა ბიზანტიური, არამედ მცხეთის ჯვრის უფრო ფართომასშტაბიანი მინაბაძია, ჯვრის ტიპისაა. ასეთ ტაძრებს საქართველოში აგებდნენ და არა ბიზანტიაში, რაც, მჯერა, რომ სამომავლოდ ზუსტად დამტკიცდება.

საბოლოოდ, დბარის ლეგენდები და სამეცნიერო შენათხზები ასე იკრიბება, აბაზგიის ეპარქიის, ანუ როგორც ის უწოდებს, იმავე სებასტოპოლისის საარქიეპისკოპოსოს ერთ-ერთი მთავარი საეპისკოპოსო კათდრა იყო პიტიუნტში (ასე უწოდებს ბიჭვინთას) და იქვე ეჭვობს – „ან იქნებ დრანდაში?“ და ა. შ.

მისი „სამეცნიერო“ ლეგენდით „აბაზგიის ავტოკეფალური ეპარქია“ შექმნა იუსტინიანემ (არავითარი მსგავსი ცნობა არა არსებობს წყაროებში).

ისმის კითხვა, თუკი აბაზგები იუსტინიანემ მოაქცაია მე-6 საუკუნეში, იქამდე ისინი წარმართები ყოფილან, შესაბამისად, 325 წელს არსებული ბიჭვინთის სამრევლო არაა აბაზგებისა, ეს დასკვნა მას არ მოწონს, ამიტომაც მრავალი ლეგენდით ცდილობს მის გაბათილებას.

მითი იპატი განგრელის შესახებ და

გუდაუთის რაიონის უძველესი ქართული წარწერები

ბიჭვინთის რეგიონში გაგრა-გუდაუთის ოლქშია მოპოვებული აფხაზეთში ყველაზე უძველესი ქართული წარწერები მე-8-მე-10 საუკუნეებისა.

გაგრამი შემორჩენილია სამნავიანი ეკლესია, რომელსაც ზოგი მე-6 საუკუნით, ზოგიერთი კი მე-11 საუკუნით ათარიღებს. უფრო სწორი უნდა იყოს მე-11 საუკუნე, ანუ აფხაზთა სამეფოს პერიოდი.

თვითონ დბარი წერს – **Ю. Н. Воронов, напротив, относит его к X-XI вв. и считает его произведением грузинского зодчества,** ესაა სწორი

დბარი გაგრის ეკლესიასთან აკავშირებს წმ. იპატი განგრელს, რომელიც 325 წლის კრებაში მონაწილეობდა, ის თურმე აფსუა ზვანბების საგვარეულოს წინამორბედი, ის წერს – **которого считали своим предком представители абхазской фамилии Званба, рაც ღიმილის მომგვრელია.**

მე-19 საუკუნის ბოლოს აფხაზეთში დამკვიდრებულმა რუსმა კოლონისტებმა ქვეყნის, ანუ აფხაზეთის, უცოდინარობის გამო ბიზანტიური წყაროების ცნობილი წმინდანები დაუკავშირეს აფხაზეთს.

მაგალითად, ცნობილი წმინდანი, 325 წლის კრების მონაწილე წმ. იპატი განგრელი, მათ აფხაზეთის ტოპონიმ გაგრის სახელთან დააკავშირეს და მიიჩნიეს, რომ წმ. იპატი განგრელი გაგრელი წმინდანი იყო, შესაბამისად, გულდასმით ძიების შემდეგ აფხაზეთში „მოძებნეს“ მღვიმე, სადაც თითქოსდა, ეს წმიდანი იღწოდა, მოძებნეს ოჯახიც კი, ვინმე ზვანბაია, ვითომდა ამ წმიდანის შთამომავლები და ა.შ.

ამჟამად, როცა უკვე შედარებით გაადვილდა სიმართლის დადგენა, რომ სინამდვილეში, წმ. იპატის არაფერი აკავშირებდა აფხაზეთთან, დბარი აქაც არ დაიბნა, იმუშავა და „დაადგინა“, რომ მე-4 საუკუნეში აფსუურ ეკლესიას გაგრაში ნამდვილად ჰყავდა წმიდანი, „იპატი გაგრელი“. დბარმა ბუნებაში არარსებული იპატი გაგრელი „აფხაზ წმიდანად“ გამოაცხადა.

ის სოფელ განთიადის ეკლესიას, რომელიც ძალზე მოსწონთ და რომელსაც ახლა უწოდებენ Цандрипшский храм, მიკუთვნებს ბიზანტიას, აგებულს მე-6 საუკუნეში, მაგრამ გრძნობს წყრობებთან უთანხმოებას, ამიტომ თხზავს ლეგენდას -

Цандрипшский храм относится ко второй четверти VI в. Вряд ли он мог быть построен после подавления антивизантийского восстания 550 г. Наиболее вероятно, что его построили до 542 г., когда византийцы были вынуждены временно уйти из Пицунды.

ეს ეკლესია (Цандрипшский храм) ქართული ეკლესიების გეგმითაა აგებული, იგი ტიპური ქართული სტილის სამნავიანი ეკლესიაა თავისი აფსიდებით. მისი ნამდვილი სახელია განთიადის ეკლესია.

ისეთი ცალმხრივი და მიკერძოებული მკვლევარი, როგორიცაა ლ.გ.ხრუშკოვა, წინასწარგანზრახულობით, რომ როგორმე დააძველოს საეკლესო ნაშთები, რათა დაამტკიცოს, რომ აფხაზეთში აფსუათა საეკლესიო ცხოვრება ყვაოდა ვიდრე ქართულენოვანი აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებამდე (ანუ მე-8 და მე-9 საუკუნეებამდე), ამ ეკლესიას მე-4, ზოგჯერ კი მე-6 საუკუნით ათარიღებს, ხოლო დბარი თხზავს ლეგენდებს, ის ეკლესიას აკავშირებს იუსტინიანესთან, მაგრამ, იმედია, ოდესმე გამოჩნდება მიუკერძოებელი მკვლევარი.

აქედანაც ჩანს, რომ თვით დბარსაც კი ბიჭვინთის ეკლესია არ მიაჩნია იუსტინიანეს მიერ აგებულად, ამ შემთხვევაში ის სწორია, ბიჭვინთის ტაძარი ქართველთა მიერაა აგებული მე-10 საუკუნეში ე.წ. აფხაზეთის ალანიაში, აქ ბიზანტიის ინტენსიურ საეკლესიო ქმედებათა გასანეიტრალებლად.

სწორედ ბიჭვინთის მახლობლად, გუთაუთის რაიონშია აღმოჩენილი აფხაზეთში ყველაზე უძველესი, მე-8 და მე-9 საუკუნეების ქართული წარწერები ეკლესიათა ნაშთებზე, რომელთა დანახვა არ სურს ხრუშკოვას, მისი ნაბაძვით თვით ბიჭვინთასთან ახლოს მდებარე ლიხნის ეკლესიაშიც კი ვერ ამჩნევენ ქართულ წარწერებს რუსულენოვან საიტებზე.

მალავენ მე-9 საუკუნის ქართულ წარწერებს დბარის მშობლიურ გუდაუთის რაიონში, მაგალითად, ბიჭვინთასთან ახლოს მსიგხუას მთის ეკლესიაში.

ვ. სილოგავა წერს –

მსიგხუას წარწერები – IX-X სს. ერთ-ერთი უძველესი ქართული ასომთავრული წარწერები დასავლეთ საქართველოდან. რელიეფური წარწერები მოთავსებულია კრამიტის კალიბტერებზე, რომლებიც აღმოჩნდა 1962 წელს გუდაუთის რაიონის სოფ. პრიმორსკოეს მახლობლად (მსიგხუას) მთაზე მიკვლეული ეკლესიის ნანგრევების განმენდისას.

წარწერების მიხედვით, კალიბტერები ორი ტიპისაა. პირველი ტიპის კალიბტერის (ზომა 15,5X10 სმ) ცენტრში წარმოდგენილია „მალტური“ ჯვარი; კალიბტერზე არის სამსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც იკითხება ქვემოდან ზემოთ; ტექსტის ბოლო სიტყვის („ა „ ნ“) ასოები იკითხება ისე, როგორც სარკეში. ყველა კალიბტერი დამზადებულია ერთ ყალიბში; ცნობილია 30 ცალი (28 ინახებოდა ბიჭვინთის ტაძარში, 2 – ხელნაწერთა ინსტიტუტში). I ტიპის კალიბტერის წარწერის ტექსტი ასეთია: „ქრისტე, შეიწყალე მიქაელ, ამენ“. II ტიპის კალიბტერის (ზომა: 13,5X10 სმ) ცენტრში წარმოდგენილია „მალტური“ ჯვარი; მის ზედაპირზე მოთავსებულია ორსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც იკითხება ქვემოდან ზემოთ; სიტყვა „ამენ“ ისევ შეტრიალებულად (როგორც სარკეში) იკითხება. ყველა კალიბტერი დამზადებულია ერთ ყალიბში; ცნობილია 16 ცალი (15 ინახებოდა ბიჭვინთის ტაძარში, 1 – ხელნაწერთა ინსტიტუტში; II ტიპის კალიბტერის წარწერის ტექსტი ასეთია: „მიქაელ, ამენ“. წარწერები კალიბტერების ორივე ტიპზე, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, თარიღდება IX-X სს-ით: ლ ასო გადმოცემულია დაბალი ყელით და აქვს ნუსხურისაკენ მიდრეკილება, ე და ლ ასოების განივი ხაზი მარცხნივ არ გადადის.

<https://bit.ly/43Cvfa7>

მსიგხვის მთის ეკლესიის არქიტექტურული დეტალებისა და პალეოგრაფიული ნიშნების გათვალისწინებით, ეკლესიის მშენებლობისა და წარწერების შესრულების ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი უნდა იყოს VIII საუკუნე, ხოლო ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი X საუკუნის დასაწყისი.

<http://tiny.cc/x1ll001>

მსგავსადვე იგნორირებულია გუდაუთის რაიონის სოფელ ანუხვის ეკლესიის ქართული წარწერები.

ანუხვის წარწერა – ქართული ასომთავრული წარწერა. 1930-იან წლებში აღმოაჩინა მხარეთმცოდნე ი. აძინბამ გუდაუთის რაიონის სოფელ ანუხვის ეკლესიის ნანგრევებში, შესრულებულია კიდურნაისრული დამწერლობით. ამოკვეთილია 10 სტრიქონად ქვასვეტის ფრაგმენტზე. ინახება დ. გულიას სახელობის აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმში. პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით წარწერა თარიღდება XI საუკუნით. მისი ტექსტი ასეთია:

„სახელითა ღმრთისაჲთა, აღვაშენე ჟუარი ესე სახელსა ზედა ღმრთისა. მამისა, ძისა, სულისა წმიდისსა მე, გიორგი ბასილისძემან. ან, ვინცა ევედრებოდეთ ჩუენგნივე ძმანი, ლოცვასა მოგუიჭსენენით; ამენ იყავნ“.

წარწერა ამოკვეთილია თეთრი კირქვის ოთხკუთხედად გათლილ სვეტზე და მოჩუქურთმებულია გეომეტრიული და სტილიზებული მცენარეული ორნამენტებით. ქვის სვეტის ქვედა კიდე მოტეხილია, უმნიშვნელოდ დაზი-

ანებულია მისი ზოგიერთი სხვა ნაწილიც. სვეტის შემორჩენილი ფრაგმენტის ზომებია: სიგრძე – 220 სმ, სიგანე ორ მხარეს – 25 სმ, დანარჩენ ორ მხარეს – 23 სმ. გეომეტრიული ჩუქურთმებით დაყოფილია 4 რეგისტრად. წინა მხარეს, გიორგი ბასილისძის წარწერის ზემოთ და ქვემოთ, წარმოდგენილია „აყვავებული ჯვარი“ და ჯვარს ახლავს ასომთავრული, კიდურწაისრული წარწერა „**წმიდა გიორგი**“. ქვედა ჯვარი დაზიანებულია – მოტეხილია მისი ქვედა ნახევარი: ახლავს წარწერა „**წმიდა ბას[ილი]**“.

სვეტის გვერდით და უკანა კიდეებზე გამოსახულია რელიეფური „აყვავებული ჯვრები“, რომელთაც ახლავს ასომთავრული კიდურწაისრული წარწერები: „წმიდა თეოდორე“, „წმიდა დემეტრე“, „წმიდა [მე]ერკილე“.

ვ. სილოგავა

<https://bit.ly/43ngbyn>

ლიხნის ქართული წარწერები –

ძველი ქართული წარწერები ლიხნის ტაძრის (გუდაუთის აღმ-ით 6 კმ) ქორედის კედლებზე. აქ სხვადასხვა ადგილას არის ათზე მეტი წარწერა. რომელთაგან უმნიშვნელოვანესია სამი: წარწერა კომეტის გამოჩენის შესახებ, ვაჩე პროტოსპათარისა და პეტრიკ პატრიკის წარწერა, გიორგი კურაპალატის წარწერა. ტაძრის კედლის შეღესილობა პირველი და მესამე წარწერის (აგრეთვე მასზე შესრულებული სხვა ფრაგმენტული წარწერების)

ტექსტით, საქართველოს კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს საბჭოს გადაწყვეტილებით, 1986 მოიხსნა კედლიდან და გადაიტანეს თბილისში, ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სარესტავრაციო-საწარმოო სახელოსნოში, სადაც გაინმინდა, გამაგრდა და ჩაუტარდა საკონსერვაციო სამუშაოები. ინახება ძველი ქართული მხატვრობის კვლევის, ფიქსაციისა და რესტავრაციის ცენტრში. მეორე წარწერა თავის ადგილზეა – ლიხნის ტაძრის დასავლეთ კედელზე.

წარწერა კომეტის გამოჩენის შესახებ ერთსტრიქონიანია. შესრულებული თავისებური ხერხით); ასომთავრული ტექსტის ყოველი სიტყვის პირველი მოზრდილი ასოს მთელ სიგრძეზე ჩამოწერილია ამ სიტყვის დანარჩენი ასოები უფრო პატარა ზომისა, ხოლო მრგვალი მოხაზულობის ასოები, მაგ., ან-ში, ორ ადგილას, პატარა ასოები პირველი დიდი ზომის ასოს მუცელშია ჩაწერილი. მთლიანად წარწერა შესრულებულია წითელი საღებავით, სინგურით. მისი ტექსტი ასეთია:

„ქ. კურთხეული ხარ ღმერთო, ყოვლად ყოველსა შინა. ესე იქმნა დასაბამითგანთა წელთა ხქათ, ქრონიკონსა სპვ. მეფობასა ბაგრატ გიორგის ძისა-სა, ინდიკტიონსა ლჳ აპრილსა თუესა ვარსკულავი გამოჩნდა, რომელ მისსა წიაღსა აღმოვივლიდის და წინა მისსა. ვითარცა შარავანდი დიდი, მოკიდებით მასვე. ესე იქმნა ბზობითგან აღვსებად-მდე“.

წარწერა პირველად შეისწავლა აკად. მ. ბროსემ (1848). მიჩნეულია, რომ ლიხნის ტაძრის წარწერაში დაფიქსირებულია ჰალეის კომეტის დედამიწის ხილვადობის სფეროში გამოჩენის ერთ-ერთი შემთხვევა, რაც მოხდა XI ს-ში, 1066. წარწერის დასაბამითგანითი თარიღი და თარიღი ბაგრატ IV-ის მეფო-

ბის წლების მიხედვით შეესაბამება 1065-ს, ხოლო ქრონიკონითი თარიღი – 1066. ვინაიდან ტექსტში აღნიშნულია, რომ კომეტა გამოჩნდა აპრილში. ბზობიდან აღდგომამდე, 1066 აღდგომა იყო 16 აპრილს, ბზობა იქნებოდა 9 აპრილის, ამიტომ წარწერის თარიღად 1066 უნდა მივიჩიოთ. მაშასადამე, საქართველოში კომეტა იხილვებოდა 1066 წლის 9-16 აპრილს.

ვაჩე პროტოსპათარისა და იპატოსის და პეტრიკ პატრიკისა და მნიგნობართა უხუცესის წარწერა

ვაჩე პროტოსპათარისა და იპატოსის და პეტრიკ პატრიკისა და მნიგნობართა უხუცესის წარწერა შესრულებულია სინგურით, 9 სტრიქონად, მდივანმნიგნობრული დამწერლობით. იგი მიწერილია ტაძრის მეორე სართულზე, ქორედის დასავლეთი სარკმლის მარჯვნივ, სარკმიდან თალამდე კედლის მონაკვეთზე. ტაძრის კედელი და წარწერაც XIX-XX სს-ში რამდენჯერმე შეუთეთრებიათ კირით. ამის შედეგად წარწერა, რომელიც 1848 წელს შეისწავლა და მომდევნო წელს გამოსცა (თუმცა არასწორი წაკითხვით) მ. ბროსემ, დაფარული იყო. 1983-86 წწ. რესტავრატორ მ. ბუჩუკურის ხელმძღვანელობით კედელი გაიწმინდა და გამოჩნდა წარწერის ძალზე გაბაცებული ტექსტი. ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება ამ წარწერის ასლი, გადმოღებული, როგორც ჩანს, XIX ს-ში. მართალია, იგი ზუსტი არ არის, რადგან გადმოღებულია მდივან-მნიგნობრული დამწერლობის არმცოდნის მიერ, მაგრამ დედნისა და ასლის შეჯერებით დადგინდა წარწერის შემდეგი ტექსტი:

„† წმიდაო ღმრთისმშობელო. უხრწნელო, ქალწულო მარიამ, შემენიე, შემინყალე, დამიცევ, დამიფარე და მივსენ ყოველთა წინამიმდებარეთა ჭირთა და მომავალთა განსაცდელთაგან; ჩემგან შორს ყვინ! და მეოხ მეყავ წინაშე ძისა შენისა, ჭეშმარიტისა ღმრთისა ჩუენისა ქრისტესსა, უღირსსა. მიწასა, ჭიასა, ავლსა და მტუერსა, მონასა და მადიდებელსა და მოსავსა შენსა ვაჩეს პროტოსპათარსა და იპატოსსა, დისწულსა ჭყონდიდლისასა, მე და პეტრიკ პატრიკსა და მნიგნობართა უხუცესსა“.

პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით წარწერა XI ს-ისაა. მასში მოხსენიებული პეტრიკ პატრიკი და მისი ძმა იოვანე ჭყონდიდელი (იგი, როგორც საყოველთაოდ ცნობილი პიროვნება, წარწერაში სახელით არც იხსენიება) მეფე ბაგრატ IV-ის (1027-72) დროის ცნობილი პოლიტიკური და საეკლესიო მოღვაწეები არიან. მათი დისწული ყოფილა ვაჩე – ჩვენთვის ამ წარწერამდე უცნობი, ბიზანტიის საიმპერატორო კარის მაღალი ტიტულების – პროტოსპათარისა და იპატოსის მქონე. გიორგი ხუცეს-მონაზვნის „გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებიდან“ ცნობილია, რომ პეტრიკ პატრიკმა (რომელიც, როგორც ჩანს, ბაგრატ IV-ის წარმომადგენელი იყო ბიზანტიის სამეფო კარზე) და მისმა ძმამ იოვანე ჭყონდიდელმა (რომელმაც, საფიქრებელია, გიორგი მთაწმინდელის წინადადებით დაიკავა ბაგრატ IV-ის მიერ გიორგი მთაწმინდელისათვის შეთავაზებული ჭყონდიდის კათედრა) დიდი როლი შეასრულეს გიორგი მთაწმინდელის თარგმნილი წიგნების გამრავლებისა და გავრცელების, ასევე გიორგი მთაწმინდელის გარდაცვალების შემდეგ მისი კანონიზაციის საქმეში. ორივე მათგანი რამდენჯერმე იხსენიება ათონის ქართველთა მონასტრის საალაპე წიგნში.

გიორგი კურაპალატის წარწერა

გიორგი კურაპალატის წარწერა შესრულებულია სინგურით, მდივანმ-ნიგნობრული დამწერლობით, ორ გრძელ სტრიქონად იმ წარწერის ქვემოთ, რომელიც ეხება კომეტის გამოჩენას. მისი ტექსტი, ზემოთ განხილულ ორ წარწერასთან შედარებით, დაზიანებულია, თუმცა უმეტესი ნაწილი გარკვე-ვით იკითხება:

„ქ. მეუფეო, ძეო მეუფისაო, ღმერთო, ძეო ღმრთისაო, ადიდე, დაიცვე, გაზარდე, აკურთხე და ღლეგრძელყავ, და მრავალ ყვინ წელნი მეფობისა მი-სისანი, ღლენი ცისანი, გინა მე[უწყანისანი], კეთილად მსახურისა და მადი-დებელისა ღმრთაებისა შენისა გიორგი კურაპალატისანი. და ყავ განგებაი მისი, მოწყალებაი გლახაკთაი, მოღუანებაი ეკლესიათაინ[...] და სრულ ყავ წყალობაი მათი მინასა, ჭიასა, საპყარსა იოვანე სირნონს [...] კანანახსა, მწიგ-ნობარსა და დიაკონსა“.

პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით წარწერა XI ს-ისაა. მასში მოხსე-ნიებული გიორგი კურაპალატი არის მეფე გიორგი II (1072–89), ძე ბაგრატ IV-ისა და მამა დავით IV აღმაშენებლისა. წარწერა უნდა იყოს შესრულებული ჯერ კიდევ გიორგი მეფის უფლისწულობაში, კურაპალატის ტიტულის მი-ღებასთან დაკავშირებით. ამას მოწმობს წარწერის ადორაციული, განმადი-დებელი ხასიათი და მასში გიორგის კურაპალატობის საგანგებოდ აღნიშვნა. გიორგის მამა მეფე ბაგრატ IV 1059 წ. ნოველსიმოსის ტიტულით იხსენიება, მანამდე იგი კურაპალატი იყო 1032 წ-იდან. როგორც ჩანს, 1059, ან ცოტა უფრო ადრე, გამოთავისუფლებული კურაპალატის ტიტული გიორგი უფ-ლისწულს უნდა მიეღო და წარწერაც 1060-იანი წლებით, მაგრამ არა უად-რეს 1066-ისა, უნდა დათარიღდეს, რადგან კედელზე იგი ისეა მიწერილი, როგორც ამის საშუალებას იძლევა 1066 წ-ის წარწერა კომეტის გამოჩენის შესახებ. წარწერის ზედა თარიღი 1072-ით უნდა განისაზღვროს, რადგან 1073წ. შიომღვიმის მონასტრისათვის მიცემულ სიგელში გიორგი II კურაპა-ლატობით თავის ძეს, დავითს მოიხსენიებს. ამიტომ ლიხნის ტაძრის ამ წარ-წერის თარიღი შეიძლება 1066-72 წწ.-ით განისაზღვროს.

ლიხნის ტაძარზე მოიპოვება ასევე XI ს-ით დათარიღებული ათამდე წარ-წერის ფრაგმენტი; XIV ს-ით თარიღდება 10-ზე მეტი წარწერა, რომლებიც ამ დროის ფრესკებს ახლავს და გამოსახულ პირებსა და სიუჟეტებს განმარ-ტავს. ლიხნის ტაძრის წარწერები უმნიშვნელოვანესი წყაროა საქართველოს ისტორიისათვის.

ვ. სილოგავა

მოქვის ტაძრის წარწერა

„მოხატულია იმპერატორ ალექსანდრე კომნენის და აფხაზეთის დიდებუ-ლი მეფის დავითის დროს“.

იერუსალიმის პატრიარქმა დოსითეოსმა მოქვი 1659 წელს მოინახულა, მალე ის გაუქმდა, ანუ ადიღე-აფსუებმა მალევე დაანგრეს, მე-17 ს. ბოლოს.

მოქვის წმ. ხატი ქართული წარწერებით

В 1977-79 гг. внутри названной крепости были раскопаны три церкви, две из которых относятся к рассматриваемому нами периоду времени (см. [Хрушкова, 1982, с. 147-177; Воронов, Бгажба, 1986, с. 42-47]).

Обе церкви являются однокорабными постройками с апсидами и нартексами. В примыкающем к одному из них с юга помещении размещался баптистерий с крестовидной купелью, в которой и 185 происходило массовое крещение апсильов в 30-х гг. VI в. (см. [Хрушкова, 1982, с. 166; Воронов, Бгажба, 1986, с. 43]) Л. Г. Хрушкова

გ., церковь в поселке Мрамба и др. (см. [Хрушкова, 1985, с. 73]). В 1981-85 гг. на территории современного города Очамчира, там, где локализуется древнейшее в Абхазии городище Гюзнос, была раскопана однокорабная церковь с полуциркулярной снаружи и изнутри апсидой (см. [Кобахия, Хрушкова, Шамба, 1987, с. 126-145]).

ბედიის ბარძიმის ქართული წარწერა,

† წმიდაო ღმრთისმშობელო, მეოხ ეყავ წინაშე ძისა შენისა ბაგრატ აფ-
ხაზთა მეფესა და დედასა მათსა გუარანდუხტ დედოფალსა – ამის ბარძიმისა
შემომწირველთა, ამის საკურთხეველისა შემამკობელთა და ამის წმიდისა საყ-
დრისა აღმაშენებელთა, ამენ!“

რადგან წარწერაში ბაგრატ III კურაპალატის ტიტულით არ იხსენიება, წარწერა 1001-მდეა შესრულებული. ერთი ქრონოლოგიური ჩანაწერით, „ნელსა შუთ. ბაგრატ, ძემან გურგენ მეფისამან, კურაპალატმან, ბედია აღა-
შენა“. „ნელი შუთ“ 999 წელია. ბაგრატმაც ბარძიმი, ალბათ, ტაძრის შენების
დროისათვის დაამზადებინა. ამდენად, შესაძლებელია წარწერაც ამავე წლით
დათარიღდეს (გ. ჩუბინაშვილი).

ვ. სილოგავა
<https://bit.ly/4kkm6Kq>

ბედიის 1000 ფურცლიანი ქართული გულანი -

მით უფრო ვერ ხედავენ ისინი ბედიის 1000 ფურცლიან გულანს

ბედიის გულანი წარმოადგენს XVII-XVIII საუკუნეების ხელნაწერ
ძეგლს. მასში თავმოყრილია საღვთისმსახურო წიგნები: სახარება, საქმე
მოციქულთა,

მოციქულთა ეპისტოლენი, თორმეტივე თვის საგალობლები, მარხვანი, ზატიკნი, ფსალმუნნი, სვინაქსარი, ტიპიკონი, მოკლე ჰაგიოგრაფიული საკითხავები და სხვ.

გულანი უზარმაზარი კრებულია, რომლის შეძენა და დამზადება მხოლოდ მდიდარ ეკლესია-მონასტრებს შეეძლოთ. ბედიელ გერმანეს გულანის გადასანერად შავშეთიდან მოუწვევია კალიგრაფი გაბრიელ ლომსანიძე. გულანის გადანერაში, აგრეთვე, მონაწილეობდნენ კალიგრაფები: ამბროსე კარგარეთელი და სვიმონ ეფფრატელი, იგივე სვიმეონ გიორგის ძე.

ბედიის გულანი შეიცავს 960 ფურცელს, მინიატურის ზომაა 45,5 სმ. X 33,5 სმ. შესრულებულია ქალაღზე ნუსხური დამწერლობით, ორ სვეტად, ლამაზი გაკრული ხელით. მელანი შავია, სათაურები გამოყოფილია სინგურით.

<https://bit.ly/4kjrgq1>

ბედიის იავარყოფა ადილების მიერ

ვახუშტი ბატონიშვილის დროს ჯერ კიდევ არსებობდა ბედიის კათედრა, იქამდე აფხაზებმა ანუ, სინამდვილეში, იმჟამად აფხაზებად წოდებულმა ჯიქადილე-აბაზა-ჩერქეზებმა მოსპეს და გაანადგურეს ბიჭვინთის დიდებული საეკლესიო ცენტრი, მოქვისა და დრანდის საეპისკოპოსოები, ბოლოს კი ბედია, უკვე 1770 წლისათვის.

XVII ს. 60-იანი წლებიდან ეპარქიას მძიმე დრო დაუდგა. ამ დროიდან ოდიშზე იწყება აფხაზთა შემოტევის ახალი ტალღა. აფხაზები ძარცვავდნენ და აოხრებდნენ ეკლესიებსა და მონასტრებს. ამიტომ ამ მხარის ეკლესია-მონასტრებიდან ქვეყნის შიდა რაიონებში გადაჰქონდათ ქრისტიანული სინმინდეები, საეკლესიო წიგნები, ხატები, ჯვრები და სხვა საეკლესიო ინვენტარი. მძიმე დრომ თავისი დალი დააჩნია ბედიის ეპარქიას, დაიწყო მისი დაკნინება.

XVII ს. 70-80-იანი წლებიდან XVIII ს. 50-იან წლებამდე ბედიელთა შესახებ წყაროებში არანაირი ცნობა არ ჩანს. უკანასკნელი ბედიელი მღვდელმთავარია მიტროპოლიტი მაქსიმე იაშვილი (XVIII ს. 50-60-იანი წწ.). იგი მონაწილეობდა დასავლეთ საქართველოს 1759 წ. და 1761 წ. საეკლესიო კრებებში. XVI ს. 60-იანი წლების მიწურულს, აფხაზთა ექსპანსიის გამო ბედიის კათედრა მოიშალა. 1770 წლის აპრილში სამწყსოთა ნუსხაში ბედია მოხსენიებულია, როგორც ყოფილი საეპისკოპოსო ცენტრი დასავლეთ საქართველოში. ასევე იხსენიებს მას გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური ი. გიულდენშტედტი, რომელმაც 1771-1772 წლებში იმოგზაურა საქართველოში. ამ დროიდან ყოფილი ბედიის ეპარქია ცაიშელის სამწყსოში შედიოდა.

https://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%94%E1%83%9E%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%A5%E1%83%98%E1%83%90

მათ თვით ბესლეთის ხიდის ქართული წარწერა ვერ დაინახეს.

ბესლეთის ხიდის ქართული წარწერა მე-11 ს.

– ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა ამოკვეთილია მდინარე ბესლეთზე (მდებარეობს ქ. სოხუმის სამხრეთ ნაწილში (აფხაზეთი) გადებული ერთმალის ქვის ხიდის დასავლეთ კიდეზე. ფილა, რომელზედაც წარწერის დასაწყისია, ხიდის სამხრეთ ბურჯის წყობაშია დატანებული, ხოლო წარწერის დანარჩენი ნაწილი თაღს დაუყვება. ბესლეთის ხიდის წარწერა სრული სახით შემონახული არ არის, შესრულებულია კიდურნაისრული და ნაწილობრივ კიდურწერტილოვანი დამწერლობით. პალეოგრაფიულად თარიღდება XI ს.

წარწერის აღდგენის ორი ვარიანტი არსებობს:

ქ(რისტე); [მეფე(ე)ო] ყ(ოველთ)ა, [უმ(ე)ტ(ე)ს(ა)დ] [ად] იდე ორთავ[ე] შ(ინ) ა ს(უ)ფ(ე)[ც]ათა უ[ძლეველი]... ქ(რისტე), [მფლობელი] ყ(ოველთ)ა [სუფევათაო], [ად]იდე ორთავ[ე] შ(ინ)ა ს(უ)ფ(ე)[ც]ათა უ[ძლეველი]... წარწერაში დასახელებული მეფე შეიძლება იყოს ბაგრატ III, გიორგი I ან ბაგრატ IV.

<https://tinyurl.com/yw636sfu>

ნებელდის ქართული წარწერები

ნებელდა გულრიფშის რაიონში, ახლოა სოხუმთან, დაშორებულია დაახლოებით 30 კმ-ით. აქ მდებარეობდა ქართულწარწერებიანი მე-8 საუკუნის ქართული ეკლესია, ამჟამად ისაა „რუსი სამხედროების მიერ განადგურებული კიდეც ერთი ისტორიული ძეგლი. გულრიფშის რაიონის სოფელ ნებელდას ეკლესია აღარ არსებობს. მე-8 საუკუნისა ...

<https://tinyurl.com/5n6n3xm2>

ნებელდის წმინდა გიორგის ეკლესია – ეკლესია სოფელ ნებელდაში, გულრიფშის მუნიციპალიტეტი, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა, საქართველო. აგებულია XI-XII საუკუნეებში.

ამჟამად ტერიტორია ოკუპირებულია რუსეთის მიერ, რის გამოც ეკლესიის შესწავლა და შესაბამისი სამუშაოების ჩატარება შეუძლებელია. ეკლესიის კედლები მძიმე ფიზიკურ მდგომარეობაშია და იგი სასწრაფო კონსერვაციას საჭიროებს.

<https://tinyurl.com/2c7j464f>

– ქართული ასომთავრული წარწერები, ამოკვეთილი ნებელდის ეკლესიის (გულრიფშის რ-ნი) კანკელის ერთ-ერთ ფილაზე (XI ს.) და ქვის სხვა ფილაზე ჯვრის რელიეფური გამოსახულებით (XIV ს.). კანკელის ფილა მოღწეულია ფრაგმენტულად, ცნობილია 1894-იდან, როდესაც გრაფინია პრ. უვაროვამ პირველად გამოაქვეყნა მისი ფოტო; ამჟამად დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში (№ხმმ-443). ფილის ცენტრში გამოსახულ ვარდულებს (როზეტებს) შორის ამოკვეთილია

ერთსტრიქონიანი ქართული კიდურნაისრული წარწერა: „წმიდაო თეოდორე, შეიწყალე მიქაელ“. წარწერა კანკელის ფილის თანადროულია და ორივე XI ს-ით თარიღდება. 1938წ. ნებელდის ტაძრის ნანგრევებში აღმოუჩენიათ ოთხკუთხა ფორმის ქვის მოზრდილი ფილა. მისი ადგილსამყოფელი უცნობია, ცნობილია მხოლოდ ფილის ფოტო, გამოქვეყნებული ხ. ბლაჟბას მიერ (1967). ფილის ცენტრში წარმოდგენილია ჯვრის რელიეფური გამოსა-

ხულება, რომლის ქვედა მკლავი ზომით სხვა მკლავებს აღემატება. ჯვრის მკლავების ბოლოები ოდნავ გაფართოებულია და წაწვეტიებული. მას ზემოდან „ახურავს“ ორფერდა საფარი ნახევარ რომბებისაგან შედგენილი ორნამენტის გამოსახულებით. ფილას გარშემო დაუყვება რომბებისაგან შედგენილი ორნამენტული ჩარჩო. ჯვრის ცენტრში, მკლავის გადაკვეთის ადგილას, არის როზეტისა თუ პატარა ზომის ტოლ მკლავიანი ჯვრის გამოსახულება. ამავე მკლავების ორივე მხარეს ამოკვეთილია ქართული ასომთავრული წარწერის თითო სიტყვა: „წმიდაო გიორგი“. ჯვრის ბუდეებში, ქვედა მკლავის ორივე მხარეს, 6-6 სტრიქონად, ამოკვეთილია ქართული ასომთავრული წარწერა: „ამის ჯუარისა მაშენებელსა, ლუკას მარტინევას, შეუნდოს ღმერთმან, ამენ“. წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XIV ს-ით თარიღდება. მასში დასტურდება მეორე შემთხვევა XIV ს-თვის გვარსახელის დასავლურ-ქართული გაფორმებისა.

<https://tinyurl.com/2fjntwxh>

აფხაზეთის ქართულენოვან ტაძრებს აგებდნენ ის აფხაზი მეფეები, რომელნიც სრულიად საქართველოს ხალხს საკუთარ მეფეებად მიაჩნდა, ისინი იყვნენ არა აფსუათა, არამედ ქართველთა მეფეები, ეს ჩანს, მაგალითად, შუაგულ ქართლში (ამჟამინდელ ოკუპირებულ მიწაზე) ერედვისა და არმაზის ქართული წარწერებით.

არმაზის წარწერა – „ველმწიფე გიორგი“ – „აფხაზთა მეფე“ გიორგი | (861-868).

864 – ქართული ასომთავრული რელიეფური წარწერა, შესრულებული ყვითელი ფერის ფორებიანი ტუფის ორ ფილაზე, რომლებიც ჩადგმულია გვერდიგვერდ მდინარე რეხულის ზემო ნელზე, სოფ. არმაზის (ახალგორის რაიონი) წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთი ფასადის ცენტრში, კარნიზის ქვეშ. წარწერა შესრულებულია ოთხ სტრიქონად – ტექსტი იკითხება ჯერ ერთ, მარცხენა ფილაზე, ხოლო შემდეგ მეორე – მარჯვენა ფილაზე. პირველი ფილის ბოლოს მეოთხე სტრიქონი მთლიანად გადაშლილია; გ. ჩუბინაშვილი, რ. მეფისაშვილი და ე. ცინცაძე იქ კითხულობენ სიტყვას „არმაზისა“ კითხვის ნიშნით, ხოლო ნ. შოშიაშვილი – „არმაზელმა“. წარწერის ტექსტი ასეთია:

„† სახელითა ღმრთისაჲთა. მე გიორგი [...] II მამასახლისმან დავიწყე წმიდაჲ ეკლესიაჲ ქრონიკონსა ჰდ, ველმწიფობასა გიორგისა“.

წარწერაში დასახელებული „ველმწიფე გიორგი“ არის „აფხაზთა მეფე“ გიორგი | (861-868). IX-X სს-ში „აფხაზთა მეფეებს“, ანუ დასავლეთ საქართველოს (ეგრისის) მეფეებს, ხელი მიუწვდებოდათ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ცალკეულ რეგიონებზეც.

ვ. სილოგავა

ერედვის წარწერა აჩვენებს, რომ სრულიად საქართველოს აფხაზთა მეფეები კონსტანტინე და გიორგი საკუთარ, პირად მეფეებად მიჩნდათ და არა აფსუებისა, ეს ის აბაზგიის მეფეებია, რომელთაც ევედრებოდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქი წმ. ნიკოლოზ მისტიკოსი, რათა ის ბიზანტიურ ეკლესიას დახმარებოდა, ხოლო ერედვის წარწერაში ნახსენები აფხაზთა მეფეები მხოლოდ ქართულ ეკლესიას აშენებდნენ და აძლიერებდნენ.

წმიდა კოსტანტინე აფხაზთა მეფე სოფელ ერედვის (გორის რ-ნი) წარწერაში

წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთის ფასადის მრგვალი სვეტის ზედა ნაწილზე. წარწერის მრგვლოვანი ასოები რამდენადმე კუთხოვანი მოხაზულობისაა, ხოლო ი, ლ, ნ, ც ასოები ნუსხურისაკენ იხრებიან. წარწერის ტექსტი ასეთია:

„სახელითა ღმრთისაჲთა, მამისა, ძისა და სულისა წმიდისაჲთა. მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲთა, შეწევნითა წმიდისა გიორგისითა, ჯელმნიფობასა ღმრთივდამყარებულისა წმიდისა კოსტანტინე მეფისასა, რომელმან ბრძანა და ჩავიდა ჰერეთს შიგან, ჰერთა მეფეჲ გააქცია და მუნით მშუიდობით იქცა, ცისკრად ალავერდს ილოცა, მწუხრი ბრეძას გადაჰქვია; მეორედ კულა ავიდა, ვეჯინისა ციხე დალენა, ქართლს შინა უფლობასა ტბელისა ივანესა, მთავარეპისკოპოსობასა სანატრელისა ყესა, ჯუარითა მისითა; გაზრახვითა ნიქოზელისა სანატრელისა სტეფანე ეპისკოპოსისაჲთა, ძალითა, შეწევნითა მოყუასთაჲთა, მე თევდორე თაფლაისძემან დავდევე საძირკველი.

წელნი იყუნეს ხფი, ქრონიკ“.

წარწერის ტექსტში თარიღი ბოლომდე არ არის ამოკვეთილი. რადგან დასაბამითგან წელთაღრიცხვით აღნიშნული ხფი გვაძლევს 906 წელს (6510-5604), მაშინ მისი შესაბამისი ქრონიკონით უნდა ყოფილიყო რკვ (126 + 780).

წარწერა დოკუმენტურად ადასტურებს „მატიანე ქართლისაჲს“ (XI ს.) მიხედვით კარგად ცნობილ ფაქტს კონსტანტინე აფხაზთა მეფის (893–922) ჰერეთს ლაშქრობის შესახებ, როდესაც მან „ილოცა ალავერდს წმიდის გიორგის წინაშე და შემოსა ხატი მისი ოქროთი“ (ქ. ც. I, 264: 15).

ნარატიულ წყაროზე („მატიანე ქართლისაჲ“) დაყრდნობით ცდილობენ ე. წ. დაათარიღონ „914 წლის ახლო“ დროით. ამ შემოხვევაში უპირატესობა უნდა მიეცეს წარწერის, როგორც მოვლენის თანადროული ძეგლის, ჩვენებას, ე. ი. უნდა დათარიღდეს 906-ით.

ე. სილოგავა

ლეონ აფხაზთა მეფეს, საქართველოს სხვა მხარეში, ჯავახეთში, საკუთარ , პირად მეფედ მიაჩნდათ და არა უცხო ხალხისა, ეს ჩანს კუმურდოს ქართულ წარწერაში.

ლეონ აფხაზთა მეფე კუმურდოს წარწერებში 904

ქართული ასომთავრული რელიეფური და ამოკვეთით შესრულებული წარწერები, რომლებიც მოთავსებულია კუმურდოს კათედრალური ტაძრის (ისტ. ჯავახეთში, ახალქალაქის სამხრეთ-დასავლეთით მე-12 კმ-ზე) კედლებზე. კუმურდოს წარწერები მრავალფეროვანია შინაარსითა და დანიშნულებით – სამშენებლო, მემორიალური, განმარტებითი, სააღაპე. მთავარი, თავდაპირველი სამშენებლო წარწერა მოთავსებულია ტაძრის სამხრეთ შესასვლელის არქიტრაფზე. წარწერა გამორჩეულია იმ მხრივ, რომ მასში იშვიათი სიზუსტით არის მითითებული ტაძრის მშენებლობის დასრულების თარიღი. მისი ტექსტი ასეთია:

„შეწევნითა ღმრთისაჲთა. იოვანე ეპისკოპოსმან დადვა საძირკველი ამის ეკლესიისაჲ ჯელითა ჩემ ცოდვილისა საკოცრისაჲთა, ლეონ მეფისა

ზღ, ადიდე ღმერთმან. ქრონიკონსა რჰდ, თუესა მაისსა ა, დღესა შაფათსა, ა მთუარისასა. ერისთვობასა ზუიადსსა: ესე ბალავარი მან დადვა: ქრისტე, შეენიე მონასა შენსა. ამენ“. ამის მიხედვით, კუმურდოს ტაძარი აუშენებია იოანე ეპისკოპოსს ლეონ აფხაზთა მეფის დროს, 964 წელს, ადგილობრივი ხელისუფლის ზუიას ერისთავობისას. ტაძრის ხუროთმოძღვარი ყოფილა საკოცარი.

<https://tinyurl.com/h6cedzn6>

მიითი აფსუური საეპისკოპოსოების შესახებ

დბარი წერს – С IV по VII века в Пицунде были построены **семь храмов**, в том числе и кафедральная базилика со знаменитой Пицундской мозаикой.

მე ვფიქრობ, თანაც არც თუ უსაბუთოდ, რომ ვინაიდან აქ, ბიჭვინთასთან, მე-8 საუკუნეში აგებულ ტაძარზე ქართული წარწერა აღმოჩენილი (რაც განხილულია ზემოთ), სხვა დანარჩენი ბიჭვინთური ეკლესიებიც ქართულენოვანი იყო.

დბარი განაგრძობს – В VI веке император Юстиниан Великий завершает процесс христианизации **древнеабхазских племен, устраивая специальную школу для абхазских детей в Константинополе.**

დბარის ეს მტკიცება არის სრული მიითი, თითქოსდა, იუსტინიანემ აფხაზი ბავშვებისათვის სკოლა დააარსა, აგათია სქოლასტიკოსი აღწერს პირიქითა პროცესს, მისიმიელი ქრისტიანი ბავშვების უმოწყალოდ დახოცვას რომელი ჯარისკაცების მიერ.

ახალი მიითა დბარის მტკიცება – При участии императора была создана автокефальная Абазгская епархия с кафедрой в город Севастополис.

სრული ლეგენდაა, თითქოსდა, იმპერატორმა იუსტინიანემ დააარსა აბაზგიის ეპარქია, წყაროებში მსგავსი არაფერი წერია.

უფრო დიდი და გასაოცარი ლეგენდაა დბარის მტკიცება, რომ აფხაზეთში მე-6 და მე-7 საუკუნეებში 6 საეპისკოპოსო არსებობდა, უფრო საოცარი ისაა, რომ დბარის ეს ლეგენდა, ვითარცა ფაქტი, აღიარებულია რუსული ოფიციალური ისტორიოგრაფიის მიერ.

„Вместо единственных в то время в Абхазии Питуунтской и Севастопольской епископий появляется целый ряд епископских кафедр, объединённых в одну **Абазгскую архиепископию.** В VI-VII веках в ведении Абазгской архиепископии были следующие **епископские кафедры:** 1.Цандрипшская,

2.Пицундская,

3. Анакопийская,

4.Севастопольская,

5.Цебельдинская,

6.Гюэносская (Очамчира).

ლეგენდაა, თითქოსდა, აფხაზეთის ქართული საკათალიკოსოს დაარსებამდე არსებობდა საეპისკოპოსოები ცანდრიპშისა (სრული მიითა), ნებელ-

დისა (სინამდვილეში, ნებელდის წარწერები მიუთითებს, რომ ის ქართული იყო), ბიჭვინთისა (სინამდვილეში, აქ მხოლოდ ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა აღესრულებოდა ათასი წლის მანძილზე), სებასტოპოლისისა (წყაროში ნახსენები სებასტოპოლისის კათედრა ამასიასთან ახლოს ლოკალიზდება და შეცდომაა მისი გაიგივება ცხუმთან), ანაკოფიისა (ეს ქალაქი, ვახუშტის ცნობით, ბაგარტიონ მეფეთა მიერ იყო აგებული).

დბარი წერს – *История сохранила нам имена только двух епископов того периода – Константина, епископа Цибилиума (пер. пол. VI в.) и Феодора, епископа Питиунтского (VII в.).*

ციბილიუმს უწოდებენ ნებელდას, რომლის სახელიც სიტყვა ნაბლთანაა დაკავშირებული, ის მდებრეობდა ამჟამინდელ გულრიფშის რაიონში. იქ მიკვლეულია ადრინდელი ფეოდალური დროის ციხესიმაგრის ნანგრევები, როგორც წესი, მიისაკუთრა პროპაგანდისტულმა სეპარატისტულმა მეცნიერებამ.

იმის გამო, რომ, როგორც ითქვა, აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ისტორია არაა სათანადოდ შესწავლილი, ნებელდა დაუკავშირეს VI საუკუნის ბიზანტიელი ავტორების პროკოპი კესარიელისა და აგათია სქოლასტიკოსის ცნობებში ნახსენებ აფსილების მთავარ ციხესიმაგრეს – ციბილიუსს (ციბილიუმს). ჩვენი კვლევით კი, აფსილეთი (აფსილია) მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ სუფსას ხეობაში, შესაბამისად, ნებელდა აფხაზეთის ციხესიმაგრე იყო, ხოლო ციბელიუმი გურიის მთებში, იქნებ გუბაზოულის (გუბაზ მეფის სახელის მატარებელი მდინარის) ხეობაში ვეძიოთ.

ხოლო მე-7 საუკუნის პიტიუნტის ეპისკოპოსი იჯდა არა ბიჭვინთის, არამედ ოფ-რიზეს ოლქში მდებარე პიტიუნტის საეპისკოპოსოს კათედრაზე.

უმთავრესი კი ისაა, რომ არც ერთი მის მიერ აღნიშნული საეპისკოპოსო კათედრა აფხაზეთში არასოდეს არსებულა, კერძოდ, ბიჭვინთა (და არა პიცუნდა) ქართველებმა ააგეს მე-10 საუკუნეში, ეს განაცხადი იმას ნიშნავს, რომ სხვადასხვა ადგილზე მდებარეობდა წყაროებით ცნობილი პიტიუნტი, და სხვა ადგილზე – ბიჭვინთა.

კერძოდ, ხოლო პიტიუნტის კათედრა იყო არა ბიჭვინთა, არამედ, ნ. ადონცისა და სხვათა მიერ, წყაროებზე დაყრდნობით ლოკალიზდებოდა ლაზიკაში, ოფ-რიზეს რეგიონში, მახლობლად მდებარეობდა სებასტოპოლისის კათედრა და არა ქართულ ცხუმში.

დბარი თხზავს მითებს არარსებული აფხაზური ეპარქიების შესახებ, ნაცვალად იმისა, რომ იკვლიოს რეალურად არსებული მოქვის, დრანდის, ბედიას, ბიჭვინთის საეპისკოპოსო კათედრების ისტორიები.

მან კარგად იცის, რომ აფხაზეთის კათედრები მხოლოდ და მხოლოდ ქართული საეპისკოპოსო ცენტრები იყო ქართული მრევლით.

იცის ასევე, რომ აფსუური ანუ აბაზინური მრევლი არასოდეს არსებულა, რადგანაც მე-19 საუკუნემდე აფსუები ანუ აბაზინები წარმართები ან მუსლიმანები იყვნენ, ტატიშჩევის ცნობის შესაბამისად, მათ აფხაზეთში დამკვიდრების შემდეგ ქართველები აფხაზებს უწოდებდნენ და ისინი პირიქით, შლიდნენ და აუქმებდნენ აფხაზეთის საეპისკოპოსო კათედრებს. როგორც

ვახუშტი ამის შესახებ მიუთითებს „**ან აფხაზთაგან არლარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი**“.

<http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/5076/10/Sakartvelos%20Geograpia%20-%201904.pdf>

ვახუშტის ამ ჩანაწერის დროს, ანუ მე-18 ს. დასაწყისში, აფსუა-აფხაზების მიერ ჯერ კიდევ არა იყო განადგურებული ბედიის კათედრა, არამედ მხოლოდ ორი, მოქვი და დრანდაა ამჟამად განადგურებულიო – წერდა ვახუშტი – „არამედ ან აფხაზთაგან არლარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი“.

სწორედ ამ უკანასკნელთა (აფსუა-აფხაზთა) შესაჩერებლად ააგეს ამ ქართველმა ეპისკოპოსებმა და ლევან დადიანმა სამეგრელოს დასაცავად დიდი კედელ-გოდოლი, რომელსაც ამჟამად აფხაზეთის დიდი კედელი ეწოდება.

ვახუშტი წერს – „ამ ანაკოფიის აღმოსავლეთ ზღვიდამ მთამდე, შეაველო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელიობისათვის. განა ან უქმად არს“.

<http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/5076/10/Sakartvelos%20Geograpia%20-%201904.pdf>

რატომ ანგრევდნენ და აუქმებდნენ აფსუა-აფხაზები ეკლესია-მონასტრებს? ვახუშტი წერს ამის მიზეზს -

„ვინადგან აფხაზნი არლარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა“.

<http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/5076/10/Sakartvelos%20Geograpia%20-%201904.pdf>

საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ ნაცვლად აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორიის კვლევისა, ანუ ნაცვლად იმისა, რომ დბარმა გადმოგვცეს ამ ქართული საეკლესიო ერთეულის ისტორია, მკითხველს აბნევს ქრისტიუბამდე მეორე და პირველი ათასწლეულების აღწერით, მიაჩნია, რომ ამ ათასწლეულებში აფსუების წინაპრები მთელ დასავლეთ კავკასიას ფარავდნენ მცირე აზიის ერთ ნაწილთან ერთად.

დბარი ვერ აღწერს აფხაზეთის საკათალიკოსო ისტორიას, რადგანაც არ იცნობს აფხაზეთიდან გამოსულ მრავალ საეკლესიო საბუთს, რომელნიც მხოლოდ ქართულ ენაზე არიან შედგენილები, სამაგიეროდ, როგორც ითქვა, მკითხველს ღლის თავისი განუსაზღვრელი კვლევებით აფხაზი ეთნოსის ისტორიის შესახებ ძველი წლთაღრიცხვის მე-2 ათასწლეულიდან ვიდრე წმ. ანდრია პირველწოდებულამდე.

მისი კვლევა უფრო ფანტაზიის სფეროა, რადგანაც კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, არაფერს წერს, მაგალითად, მე-16 და მე-17 საუკუნეების ტრაგედიის შესახებ, რომლმაც შეცვალა ბიჭვინთის, მოქვის, დრანდის, ბედიისა და სხვა კათედრათა ბედი, მოსპო და გაანადგურა ეს ქართული სინმიდეები, აგირუებად გადააქცია მკვიდრი მოსახლეობა სამეგრელოსი, რომლის საზღვრებში იქამდე შედიოდა ბიჭვინთა.

ეს კათედრები და ქრისტიანობა აფხაზეთში მოისპო არა ქართველთა მიერ, როგორც წარმოაჩენს დბარი, არამედ, ვახუშტის სიტყვით, აფხაზებად

წოდებულ ადილეთა მიერ, რომელთაგან თავდაცვა სურდათ ლევან მე-2 და-
დიანს და აღნიშნულ ეპისკოპოსებს ე.წ. „აფხაზეთის დიდი კედლის“ აგებით.

Свт. Евстафий, еп. Антиохийский. Ми-
ниатюра из греко-груз. рукописи. XV в.
(РНБ. О.І. 58. Л. 116 об.)

წმიდა ევსტაფი, ქართული წარწერებით.

დბარის გავლენა იმდენად ძლიერია, რომ მის მონაცემებს ეყრდნობა ვიკიპე-
დია და ზოგიერთი რუსი ისტორიკოსი მის ფანტასტიკურ დასკვნებს საყოველ-
თაოდ იზიარებს.

მაგალითად, В.А. Нюшков თავის სა-
მეცნიერო სტატიაში წერს, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში არაბობამდე არსებობდა „აფსილების ათასწლოვანი“, ე. წ. ნებელდის კულტურა, რომელიც არაბთა შემოსევამ გაანადგურა,

http://apsnyteka.org/file/niyushkov_v_patriky_marin_i_ego_syn_evstafy.pdf

ახალი მტკიცება („აფსილების ათას-
წლოვანი კულტურის „ არსებობის შე-
სახებ), შეიძლება ითქვას, რომ აფხაზ მკვლევართა მიერ წყაროების ბარბარო-
სული გამოყენების შედეგია.

დბარის მიზანია როგორმე დაამტ-
კიცოს, რომ აფხაზთა საკათალიკოსოს დაარსებამდე არსებობდა აფსილების უძ-
ლიერესი ეკლესია არა მხოლოდ საკუთა-
რი საეპისკოპოსოებით, არამედ წმიდა-
ნებითაც, ასეთად, მაგალითად, მას გა-

მოჰყავს „აფსილების მეთაურის ვაჟი ევსტაფი“. ეს მტკიცება საყოველთაოდ იქნა გაზიარებული, იუშკოვი და სხვები ამტკიცებენ, რომ აფსილები აფსუ-
ების წინაპრები არიან.

იუშკოვი წერს – ევსტაფი „აფხაზი ნაციის პირველი წმიდანია“.

http://apsnyteka.org/file/niyushkov_v_patriky_marin_i_ego_syn_evstafy.pdf

ლეგენდისათვის კი ფანტასტიკურია მათი მსჯელობა – „Их проникновение под руководством полководца Джахара-ибн-Абдуллаха на территорию исторической Цебельдинской долины в 723–725 и 729–730 гг., а также в 738 г. под руководством Сулеймана ибн Исама привело к гибели известную на всём Восточном Причерноморье с тысячелетней историей Цебельдинскую культуру апсиров. Согласно Феофану Хронографу (или же Феофану Исповеднику), этот драматический период в истории Аpsилии увязывается с правлением Марина, первого из апсиров и его сына Евстафия“.

მანიპულაციებით, ის დიდება, რაც მორწმუნეთა გულგებში არის წმ. ევს-
ტაფი ანტიოქიელის მიმართ, დბარმა გადაანაცვლა ვინმე აფსილი ევსტაფის მისამართით, რაც შესანიშნავად მოახერხა.

ბოლოსიტყვა

აფხაზთა სამეფოს ხალხი, ჩვენამდე მოღწეული ყველა მასალისა და არტეფაქტის მიხედვით ქართულენოვანი, მტკიცედ მართლმადიდებელი ხალხი იყო, საკუთარი ქართულენოვანი საეპისკოპოსოებითა და მრევლით.

ძველი აფხაზები, მე-10 ს. უცხოელი ისტორიკოსის, უხტანესის სიტყვით, ქართველები იყვნენ, ანუ ქართულენოვანი ხალხი, ხოლო ახალი, ანუ ჩვენი თანამედროვე აფხაზები, ადიღურენოვანი ხალხია, რომელიც თავისი აფხაზეთში გამოჩენის პერიოდში, ანუ ძირითადად მე-17 საუკუნისათვის, ვახუშტის სიტყვით, ქრისტიანობას არა თუ იცავდნენ, არამედ, მას ებრძოდნენ.

ამის მიუხედავად, ქართველები და ამჟამინდელი აფხაზები ერთმანეთთან გენეტიკურად ყველაზე ახლოს მდგომი, ერთმანეთის სისხლით მონათესავე ხალხები არიან, რასაც გენეტიკური ჰაპლოჯგუფების იგივეობა ადასტურებს, თუმცა მენტალურად განსხვავებულნი.

ოდესღაც ერთი ხალხის ერთმანეთისაგან მენტალური განსხვავება წარმოიშვა იმის შემდეგ, რაც, პირველი რუსი ისტორიკოსის ვ. ტატიშჩევის ცნობით, XVII-XVIII საუკუნეებში, საქართველოს ამ კუთხეში, აფხაზეთში, ჩასახლდა მდ. ყუბანის ხეობის ხალხი, ანუ აბაზები და სხვადასხვა ადიღე ტომი.

აფხაზეთში ჩასახლებული ყუბანელი ადიღები წარმართები იყვნენ მუსლიმური გავლენის ქვეშ, ამიტომაც ებრძოდნენ ზოგადად ქრისტიანობას და, ვახუშტის ცნობით, მათ მიერ (რომელთაც აფხაზები ეწოდათ აფხაზეთში დასახლების შემდეგ) მე-18 ს. დასაწყისში უკვე გაუქმებული იყო მოქვისა და დრანდის საეპისკოპოსოები, მალევე, მათ ამავე საუკუნეში, ბედიაც გაანადგურეს.

ახლი აფხაზები ჩამოყალიბდა მას შემდეგ, რაც ჩამოსულმა ჯიქეთისა და ყუბანის ადიღეელებმა მოახდინეს ადგილობრივი ეთნოსუფსტრატის ასიმილირება.

თავდაპირველად, ჯერ კიდევ ქართული აფხაზეთის სამთავროს თავადაზნაურებმა (რომელნიც ლევან დადიანმა შეურაცხყო აქაური მთავრის ასულის შეურაცხყოფით) გადაწყვიტეს სამეგრელოს სასტიკი დასჯა ჩრდილოკავკასიელი მეომარი ტომების, ანუ ადიღების დახმარებით.

ამის გამო მათ გახსნეს უღელტეხილები და ჩრდილოკავკასიასთან მაკავშირებელი გზები (რომელთაც იქამდე მედგრად იცავდნენ) და ყუბანის ხეობიდან აფხაზეთის სამთავროში შემოუშვეს მეომარი ადიღური ტომები, შეუკავშირდნენ მათ, საომრად მიმართეს მდიდარი სამეგრელოს დასარბევად და იქაურ ეკლესია-მონასტრებსა და კათედრალეებში დაცული ათასწლობით ნაგროვები და შენირული ოქრო-ვერცხლის ხატების, ჯვრებისა და სხვა სიმდიდრის დასატაცებლად.

იმჟამად სამეგრელოში შედიოდა ვრცელი მიწა-წყალი, ვიდრე თითქმის ბზიფისწყლამდე, ისე, რომ ბიჭვინთაც სამეგრელოს დაცვის ქვეშ იყო. მათ დაამარცხეს ლევან დადიანი ამ მონაკვეთზე, მალე სამეგრელოს საზღვარმა გადაინია მდ. კოდორამდე. თანდათანობით მდ.კელასურამდე. ამ დროს ლევან მეორე დადიანმა, მოქვის, დრანდისა და ბედიის ეპიკოპოსებმა სამეგრელოს დაცვის მიზნით ააგეს გრანდიოზული, თითქმის 100 კმ. სიგრძის

ზღუდე-კედელი სათოფურებიანი ასობით კოშკით, მაგრამ ახალმა აფხაზებმა, ანუ ადიღურენოვანმა ლაშქარმა, ის დასძლია, გაუქმდა აფხაზეთის ქართული საეპისკოპოსოები, აფხაზეთის კათალიკოსმა ბიჭვინთა მიატოვა და ეს კათედრაც განადგურდა.

სამეგრელოს საზღვარი შემდეგ იყო ეგრისწყალი, შემდეგ კი ენგური. იმდენად დიდი ოდენობის ადიღები იბრძოდნენ სამეგრელოს წინააღმდეგ და ესაზღვებოდნენ ყოფილი სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში (ამჟამინდელ სოხუმის, გულიფშის, ოჩამჩირისა და გალის რაიონებში), რომ ეს ცნობილი გახდა და აღწერა იმჟამინდელმა რუსმა ისტორიკოსმა ტატიშჩევმა.

ადიღე მოლაშქრეთა ნაწილი უკან დაბრუნდა, ნაწილი კი დარჩა თავიანთ ახალ ქვეყანაში-აფხაზეთში, მალე მათ შეძლეს ეთნოკრატიული საზოგადოების ჩამოყალიბება, ანუ ისინი გადაიქცნენ ზედაფენად, ხოლო აფხაზეთის ქვედა ფენა იყო ადგილობრივი მეგრულ-სვანური მოსახლეობა, რომელნიც ამჟამადაც კი ახალი აფხაზების უმეტესობას შეადგენენ, ამჟამადაც მათ მიერ მალულად მოიხმარება მეგრული ენა, აქვთ მეგრული გვარები და ძველქართული შესანიშნავი საოჯახო ადათ-წესებით.

აფხაზური საზოგადოება ამ პერიოდში (მე-17 ს. შემდეგ) წარმოადგენდა ეთნოკრატიას, ადიღე კლანი სათავეში ედგა ქვედა უმრავლესობას, ანუ მეგრულ-სვანებს.

ანუ ადიღური ეთნიკური ფენა ზედა, მმართველი ფენა იყო, ხოლო ქვედა, დამორჩილებული ფენა მათ მიერ იწოდებოდა ასეთი სახელით – „აგირუა“, ან „აგიური“, ორივე ეს სიტყვა სოციალური მნიშვნელობით ნიშნავს „მონას“, ხოლო ტომობრივი მნიშვნელობით „მეგრელს“ ან „გურულს“, (უნდა მომდინარეობდეს თურქული სიტყვიდან „გურჯი“).

რუსეთის იმპერიის პერიოდში, რადგანაც მონობა აკრძალული იყო, აგიურები და აგიურები, გლეხებად იწოდნენ, ხოლო სოციალისტურ აფხაზეთში, საქართველს მმართველი კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის ა. მგელაძის ცნობით, აფხაზი ბოლშევიკების ლიდერმა ნ. ლაკოზან შეძლო შენარჩუნება ეთნოკრატიისა. მგელაძემ ამის შესახებ მოახსენა სტალინს -

„...В свое время Лакоба и его единомышленники поступали таким образом: наркомы и **руководителями республиканских учреждений они выдвигали, как правильно, абхазов, а их заместителями – грузин.** Абсолютное большинство этих абхазов было совершенно неграмотно, вплоть до того, что не умело подписываться. Всю практическую работу в наркоматах и в республиканских учреждениях приходилось вести заместителям наркомов или заместителям руководителей республиканских учреждений...“.

<https://matiane.wordpress.com/2013/04/22/report-to-stalin-on-abkhazia/>.

ეთნოკრატია შენარჩუნებულია ამჟამადაც.

როგორც ითქვა, აფხაური საზოგადოება ორფენოვანია, ზედაფენა არის მცირერიცხოვანი, მაგრამ ისინი უსიტყვოდ ბატონობენ ქვედა ფენაზე, რაც საზოგადოებრივი ურთიერთობის მტკიცე, კანონიერ და ნორმალურ მდგომარეობად მიიჩნევა.

ზედაფენა პირდაპირი მემკვიდრეები არიან აფხაზეთში ჩამოსახლებული ადიღეველებისა, ისინი მცირერიცხოვანია და ამიტომაც ნაკლებია მათი ზემოქმედება გენეტიკურ ჰაბლოჯგუფზე, ქვედა ფენა კი არის ასიმილირებული აფხაზეთის მკვიდრი უმრავლესობა (რასაც ასახავს გენეტიკური ჰაბლოჯგუფი), მათ აფსუურ შინაურ წრეში კვლავ აგირუები ეწოდებათ, ისინი ძალზე გულმოდგინედ მალავენ თავიანთ მეგრელობას, თუმცა ოჯახებში ასეთი აფხაზების უმეტესობა მეგრულად ლაპარაკობს, ამჟამადაც მეგრული ენა აფხაზეთის უმრავლესობის ენაა, მაგრამ ფარულად მოსახმარი, აფიშირების გარეშე.

აფსუების ენა, რომელსაც ამჟამად აფხაზური ენა ეწოდება, თითქმის არც კი ისმის საჯარო შეხვედრების დროს, ეს ენა უმრავლესობამ არ იცის, ამიტომაც, აფხაზეთის ნამდვილი საურთიერთობო ენა ამჟამად არის რუსული ენა, დაბალი ფენა ცდილობს ოჯახებშიც კი მეგრული ენა ჩაანაცვლოს რუსული ენით, ხოლო ზედაფენა რუსულ ენას იყენებს, ვითარცა თავისი მმართველობის საშუალებას.

საბოლოო ჯამში, აფხაზთა დაბალი და მაღალი ფენები მენტალურად ერთიანი ხალხია, სრულებით განსხვავებული ძველი, ანუ ქართველი აფხაზებისაგან, კერძოდ, ძველი აფხაზები საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მტკიცე დამცველნი, ქართული კულტურის მშენებელ-შემოქმედნი იყვნენ, რომელთაც ააგეს დიდებული ბიჭვინთის, მოქვის, დრანდის, ბედიის კათედრალები, ლიხნის, კუმურდოსა და სხვა ტაძრები, ხოლო ახალი, ადიღეურენოვნი აფხაზები პირიქით, ლამბერტის თუ ვახუშტის სიტყვით, ისინი ებრძოდნენ და ანგრევდნენ ათასი წლობით ნაშენებ ქართულ სახელმწიფოსა და კულტურას, ამჟამად კი მასზე პრეტენზიას აცხადებენ და აფხაზეთის ძველი ქართული კულტურისა და წარსულის მიტაცება სურთ დბარის მსგავსი თეორეტიკოსების მეშვეობით.

წყაროებით დასტურდება და, ქართლის ცხოვრება აღწერს, ბიჭვინთასთან აფხაზთა კათალიკოსის ჯარის მედგარ თავდაცვით ბრძოლას შემოჭრილ ჯიქებთან (ადიღებთან) მე-16 საუკუნეში. ხოლო, როგორც ითქვა, მე-17 საუკუნესა და მე-18 ს. დასაწყისში ადიღების ყუბანიდან აფხაზეთში ჩასახლების შესახებ წერს ვასილი ნიკიტას ძე ტატიშევი (1686-1750), რომ სამეგრელოს ჩრდილოეთ ნაწილში, რომელსაც აფხაზეთს ეწოდებოდა, ახლა, ჩვენს დროს ესახლებიანო ჩრდილოკავკასიელი ყუბანელები, ანუ ადიღე-ჩერქეზები.

„Паче же мною, часть Мингрелии Северная, которую турки и кабардинцы именуют Авхазос, наши древние именовали обезы... Ныне оной большую часть кубанцы наполняют».

(В. Н. Татищев, история Российская, I, М.-Л. 1962, გვ. 171).

იმჟამად ძალზე მრავალრიცხოვანი ადიღეთა შემოტევების შეჩერება ბიჭვინთასთან შუძლებელი იყო, ამიტომაც აფხაზეთის კათალიკოსი იძულებული გახდა დაეტოვებინა ათასწლოვანი ბიჭვინთა და თავი გელათისათვის შეეფარებინა. როგორც ითქვა, ლევან დადიანსა და ეპისკოპოსების მიერ აგებული აფხაზეთის 100 კილომეტრიანი ზღუდე-კედლის გადალახვის შემდეგ

ახალი ანუ ადიღე აფხაზები შეესივნენ მოქვის, დრანდისა და ბედიის საეპიკოპოსოთა მრევლს, ანუ სოხუმის, გულრიფშის, ოჩამჩირისა და გალის მოსახლეობას, იავარყვეს იქაურობა, ისე, რომ მე-19 ს. დასაწყისის მოგზაური სპენსერი ამ მხარეებს გაუდაბურებულ, ეკალ-ბარდით დაფარულ დაჭაობებულ მიწა-წყალს უწოდებდა.

მე-20 საუკუნეში ქართველებს კიდევ ერთხელ მიეცათ საშუალება აფხაზეთის ალორძინებისა, აქ დასახლებულმა ქართველებმა თავდაუზოგავი შრომით, დიდი ჯაფითა და ოფლისღვრით დააშრეს აფხაზეთის დაჭაობებული მიწები, გაკაფეს ეკალ-ბარდი და გააშენეს შესანიშნავი პლანტაციები ციტრუსისა, ჩაისა და ვენახისა, ააყვავეს თავიანთი ეზო-გარემო, ააშენეს ახალი სოფლები და ქალაქები, აალორძინეს საეპიკოპოსოები, ააგეს ახალი ულამაზესი ტაძრები, მაგრამ კვლავ ჩრდილოკავკასიელი, უკვე ბოევიკების სახით (რომელნიც უცხოეთში ტერორისტებად მიიჩნეოდნენ), მოახდინეს ადგილობრივი ანუ აფხაზეთის ქართული მოსახლეობის ეთნომენდა, მრავალი ათასი დახოცეს, ხოლო სამას ათასამდე გამოაძევეს საკუთარი სახლ-კარიდან, უპასუხოდ მიისაკუთრეს მათი ნაწვალეები ქონება. ახალ აფხაზებს ჩაუნერგეს უსამართლო შთაგონებანი, მაგალითად, აფხაზურ სოციალურ ქსელში იძებნება ერთ-ერთი მოწოდება ასეთის სახისა: „ყველგან მოვსპოთ ქართული წარწერები, რადგანაც მათ ჩვენი ძველი არქივი გაანადგურეს“.

აქ ქართულ წარწერებში იგულისხმება აფხაზეთის მრავალი ქართული წარწერა, ვთქვათ, ლიხნის ეკლესიისა, ბესლეთის ხიდისა და სხვა, მათ შორის მუზეუმებშიც დაცული, ხოლო შთაგონება, რომ ოდესღაც არსებობდა არქივში დაცული აფხაზურენოვანი საბუთები, გამომდინარეობს, ასევე, დბარის დისერტაციის ფურცლებიდან.

თავის დისერტაციაში დბარი ქმნის შთაბეჭილებას, თითქოსდა, არსებობდა აფხაზური, აფხაზურენოვანი საბუთები, რომელნიც ქართველებმა განადგურეს მე-17 საუკუნეში ბიჭვინთის დარბევის დროს.

პირველ რიგში, უნდა ითქვას, რომ ბიჭვინათა, ანტიოქიელი და იერუსალიმელი პატრიარქების სიტყვით, „ქვემო ივერიის“ საეკლესიო ცენტრი იყო, შესაბამისად, მუდამ ქართულენოვანი და ის მე-16 და მე-17 საუკუნეებში განადგურეს არა ქართველებმა, არამედ ადიღებმა ანუ აფსუების წინაპრებმა.

ამასთანავე, აქ არც ოდესმე არსებულა აფხაზურენოვანი საბუთები, მით უფრო, რომ აფსუების (ახალი აფხაზების) დამწერლობა მხოლოდ მე-20 საუკუნეში შეიქმნა (თუმცა მე-19 საუკუნეში მის შესაქმნელად იღვწოდა ქართველი მაჭავარიანი და სხვები), ხოლო ძველი აფხაზები ქართველები იყვნენ, როგორც ითქვა, ისინი ქართველებად იწოდებიან აფხაზთა სამეფოს უდიდესი აყვავების დროს მოღვაწე ცნობილი ისტორიკოსის, უხტანესის მიერ X საუკუნეში.

უხტანესი წერს

ნაბუქოდონოსორის შემდეგო, ქრისტეშობამდე, – „**ივერიელთა ტომი ალორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით** (უხტანესი გულისხმობს შავი ზღვისპირეთს), **მოედო იმ მხარეს** (უხტანესი გულისხმობს დასავლეთ

საქართველოს) და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე (უხტანესი გულისხმობს აღმოსავლეთ საქართველოს), შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება (უხტანესი ივერების ქვეყანას აფხაზეთს უწოდებს). ურიცხვია სახელი თითოეული გავარისა ...ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებთ (უხტანესის ცნობით, აფხაზეთი ქართველების ანუ ივერების ქვეყანაა), ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ (უხტანესის მტკიცებით, აფხაზეთი დიდი ქვეყანაა, ის განფენილია შავი ზღვიდან ვიდრე ალბანთა და სომეხთა საზღვრამდე, მის ხალხს ქართველებს აქვთ თავისი ენა, დამწერლობა, სამამამთავრო და სამეფო ტახტი), ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა „(უხტანესი, გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, გვ. 67).

უხტანესის მტკიცებით, ხალხის, რომელიც ავსებს დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს, მცხოვრებს შავი ზღვიდან ვიდრე სომხეთ-ალბანეთამდე, ჰქვია ქართველები, მათ ქვეყანას კი ეწოდება აფხაზეთი, ქართველები ანუ ივერები, სომხური ეკლესიისაგან გამოაცალკევა კირიონ კათალიკოს-მაო (VI-VII სს.) – წერს ის.

ვინაიდან, უხტანესის სიტყვით, შავი ზღვისპირეთის არეალი ქართველებით იყო დასახლებული, ამიტომაც იქაურ ქართველთა უდიდესი სასულიერო ცენტრ – ბიჭვინთის ტაძარი, ქართულენოვანი ღვთისმსახურების კერა იყო, რაც აქ საუკუნეთა მანძილზე დანერგილი საბუთებით დასტურდება, მის შემოგარენში უამრავი საეკლესიო ნაგებობის ნაშთია აღმოჩენილი ქართული წარწერებით, ერთ-ერთი მე-8 საუკუნისაა.

ბიჭვინთის ტაძარი აგებულია არა იუსტინიანეს მიერ მე-6 საუკუნეში, არამედ ქართული არქიტექტურის ტიპური ნიმუშების შესაბამისად მე-10 საუკუნეში აფხაზ ანუ ქართულენოვან მეფეთა მიერ ბზიფისწყლის შესართავთან.

აფხაზთა მეფეებმა, წყაროთა ანალიზის მიხედვით, ბიჭვინთა ააგეს იმ დროს არსებული სახელმწიფოებრივი და საეკლესიო მიზანშეწონილობის შესაბამისად. კერძოდ კი, ამ არეალზე მზარდი ბიზანტიური ექსპანსიის გასაწეიტრალებლად.

სწორედ ბიჭვინთის მიჯნაზე მდებარეობდა ე.წ. „კავკასიის ალანია“, ამასთანავე, აქვე ლოკალიზდება ვახუშტის მიხედვით ე.წ. „აფხაზეთის ალანია“.

სწორედ ამ ალანიაში სურდა კონსტანტინოპოლს თავისი ეპარქიის დაარსება, რაც მიუღებელი იყო აფხაზთა მეფეებისათვის, რომელნიც პატრონობდნენ ქართულენოვან აფხაზეთის საკათალიკოსოს.

ამის გამო ბერძენი სასულიერო პირები ალანთა მეფეებმა გააძევეს ალანიიდან 931-932 წლებში.

მე-10 საუკუნეში კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი (901-907 და 912-925 წწ.) ცდილობდა ეპარქიის დაარსებას კავკასიის ალანიაში, მაგრამ ბერძენი სასულიერო პირები ალანთა მეფეებმა გააძევეს ალანიიდან 931-932 წლებში, ჩანს, აფხაზ მეფეთა მოთხოვნით. არაბი ისტორიკოსი

ალ-მასუდი იძლევა ცნობას ბერძენ სასულიერო პირთა განდევნის შესახებ 931-932 წლებში: „აბასიდების დროს ალანთა მეფეებმა, რომლებიც იქამდე იყვნენ წარმართები, მიიღეს ქრისტიანული სარწმუნოება, მაგრამ 320 წლის შემდეგ განდგნენ მისგან და განდევნეს ეპისკოპოსები და მღვდლები, რომელნიც მათთან რუმის მეფეებმა გააგზავნეს».

http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Sirvan_Derbend/pril3.phtml?id=1900

ნიკოლოზ მისტიკოსი თავის წერილებში თხოვდა აფხაზთა მეფეებს დახმარებას, რათა მათ შეეწყნარებინათ კონსტანტინოპოლიდან გაგზავნილი სასულიერო პირები, მაგრამ აფხაზთა მეფეებს გააჩნდათ თავიანთი თავისთავადი ქართულენოვანი აფხაზეთის საკათალიკოსო, მათ მიერვე დაარსებული ქართულენოვანი საეპისკოპოსოებით და ამიტომაც ისინი ვერ შეეგუებოდნენ ბიჭვინთის საკათალიკოსო ცენტრთან ახლოს უცხო ეკლესიის (ანუ კონსტანტინოპოლის) ეპარქიის დაარსებას კავკასიის ალანიაში.

ჩანს, აფხაზთა მეფეებმა ალან მეფეთა ხელით შეძლეს მათთვის არასასურველი იურისდიქციისაგან თავის არიდება, ანუ ბერძენი სასულიერო პირები გაძევებულ იქნენ 932 წლისათვის (ვფიქრობ, რომ აფხაზთა მეფეებმა პირდაპირ მოქმედებას თავი აარიდეს, რადგანაც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი, ზოგადად, უდიდეს ავტორიტეტს წარმოადგენდა მართლმადიდებელთათვის, ანუ მისი სამეფოს მორწმუნეებისათვისაც).

თითქმის ერთი საუკუნე 932 წლიდან ვიდრე 1032 წლამდე კავკასიის ალანია ანაკოფიასთან ერთად ძირითადად აფხაზ მეფეთა გავლენის სფეროში შედიოდა. ამ დროს მათ კავკასიის ალანიაში ააგეს ცნობილი არხიზ-ზელენჯუკის, სენტისა და შუანას ტაძრები, მაგრამ 1032-1033 წლისათვის პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა, რასაც იურისდიქციის ცვლილებაც მოჰყვა.

კერძოდ, საქართველოს მეფე გიორგი 1-ის ქვრივმა ოსმა დედოფალმა აღდემ ანაკოფია (მიმდგომ კავკასიის ალანიასთან ერთად) გადასცა ბიზანტიას, ამის გამო კავკასიის ალანია აღმოჩნდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში 1081 წლამდე. ამ წლებში (1033-1081) ბერძნებმა ხელახლა აკურთხეს არხიზ-ზელენჯუკის, სენტისა და შუანას ტაძრები, აქ დაარსდა ბერძნული ეპარქია კავკასიის ალანიისა.

1074 წელს თურქ-სელჯუკებთან დიდი მარცხის გამო ანაკოფიისა და ტაოს მიტაცებული ციხეები ბიზანტიამ უკანვე დაუბრუნა საქართველოს,

ხოლო 1081 წლისათვის ბიზანტიის დედოფალ მარიამ ალანელის შუამდგომლობით მისმა შვილობილმა იმპერატორმა ალექსი კომნენა „კავკასიის ალანიის“ მიწა-წყალი უკან დაუბრუნა საქართველოს, შესაბამისად, აქ უნდა აღდგენილიყო ქართული საეკლესიო იურისდიქცია.

ამის გამო ალანიის ბერძნული ეპარქია კი არ გაუქმდა, არამედ ის გადაადგილებულ იქნა მახლობელ ბიზანტიურ ტერიტორიაზე, დონის სტეპებში (მას უწყლო და უდაბურ ადგილად მოიხსენიებს იქაური ბერძენი ეპისკოპოსი), შესაბამისად, კავკასიის ალანია უკან დაუბრუნდა აფხაზთა საკათალიკოსოს, ანუ ქართული ეკლესიის წიაღს.

<https://meufeanania.ge/admin/upload/img/01cf9648673ce7345aaf064b641df6a7.pdf>

ბიჭვინთაში 1000 წლის მანძილზე იქმნებოდა მხოლოდ ქართულენოვანი საბუთები. საბედნიეროდ, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი დღემდეა შემონახული და დაცული სხვადასხვა საცავში და მრავალია გამოცემული, ესენია, როგორც სამართლის ძეგლები, ისე წმიდა სახარებანი და საეკლესიო დანიშნულების ხელნაწერები, ცხადია, ყველა ქართულენოვანი და არა ე.წ. „აფხაზურენოვანი“.

აფხაზეთის ხელნაწერების ქართულენოვნებას და საერთოდ მათ არსებობას ჩქმალავს დბარი, რათა მკითხველი ვერ ჩასწვდეს საქმის არსს, ამასთანავე, მას არც კი შეუძლია აფხაზეთიდან გამოსული ასეულობით საეკლესიო და საერო საბუთის გამოყენება თავისი ნაშრომისათვის, რადგანაც არ ფლობს ქართულ ენას.

ქართული ენის ცოდნის გარეშე კი შეუძლებელია აფხაზეთის საეკლესიო ცხოვრების აღწერა. როგორც ითქვა, აფხაზეთის ასეულობით პირველხარისხოვანი საეკლესიო საბუთი არსებობს და მათი გამოყენება აუცილებელია.

დბარის სიტყვით, ბიჭვინთის აოხრების შემდეგ იქაური ხელნაწერების ნაწილი გადამალული იქნა აფხაზეთის სხვა ეკლესია-მონასტრებში, ნაწილი კი გადატანილი გელათის მონასტერში, სადაც მათ გაეცნენ ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი მე-3 და იერუსალიმელი პატრიარქი დოსითეოსი (ნოტარიუსი).

დბარი ისე წარმოაჩენს საქმეს, თითქოსდა, ბიჭვინთა ქართველებმა ააოხრეს, აფხაზურენოვანი საბუთები გადამალულ იქნა და ამ აფხაზურენოვან საბუთებს გაეცნენ ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები.

დბარი მკითხველს განაწყობს, თითქოსდა, აფხაზური წყაროები კი არსებობდა, მაგრამ ქართველება ანდა სხვებმა გაანადგურეს.

ამ სიცრუის სამტკიცებლად მოჰყავს ბედიელი ეპისკოპოსის მე-17 საუკუნის განცხადება, რომ ძველი მატიანეები (იგულისხმება აფხაზურენოვანი) თურქებმა გაანადგურეს [Федот Елчин, с. 213-214]. მაგრამ ბედიასა და ყველა სხვა კათედრაზე, მათ შორის ბიჭვინთასა და მთელ იმუამინდელ აფხაზეთში მხოლოდ ქართული წერილობითი ძეგლები არსებობდა და არა ე.წ. აფხაზური, რადგანაც ბედიის ეკლესიის უამრავი საღვთისმსახურო წიგნი და ასევე იქაური წერილობითი წყაროები მხოლოდ ქართულენოვანია, ისინი მოღწეულია, როგორც მოღწეულია აფხაზეთის საკათალიკოსოს უამრავი ხელნაწერი (და ისინი მხოლოდ ქართულენოვანია).

მაშასადამე, ბედიელი ეპისკოპოსი თურქების შემოსევისას ქართული წყაროების განადგურების გამო წუხდა და არა აფხაზურენოვანი საბუთებისა, თურქებმა, კიდევ ერთხელ ვიტყვით, ბედიელი ეპისკოპოსის ცნობით, ქართული საბუთები გაანადგურეს, რადგანაც მხოლოდ ქართული საბუთები არსებობდა აფხაზეთის ყველა ნებისმიერ ეკლესიასა თუ მონასტერში.

აღსანიშნავია, რომ ადილები ოსმალური პოლიტიკის აღმსრულებელნი იყვნენ, შესაბამისად, ებრძოდნენ ქრისტიანობასა და ქრისტიანულ სინმიდებს.

თავისი განცხადებებით დბარი მკითხველს შთაბეჭდილებას უქმნის, თითქოსდა, აფხაზები მე-17 საუკუნეში იყვნენ მსხვერპლი რალაც აოხრე-

ბისა, ამასთანავე, განაწყო მკთხველს, რომ ამოხრებლები ქართველები იყვნენ, რომელთაც, მაგალითად, ბიჭვინთაში აფხაზურენოვანი საბუთები მოსპეს.

მაგრამ წყარო აღწერს, თუ ვინ იყო მომხდური.

სინამდვილეში, მომხდურები იყვნენ ჯიქები ანუ ადილე-ჩერქეზები, აბაზინები და სხვა მთიელები, რაც ასახულია ქართულ წყაროებში.

მაგალითად, ქართლის ცხოვრება იძლევა ცნობას, რომ მე-16 ს. 60-იან წლებში აფხაზეთის საკათალიკოსო ცენტრის, ბიჭვინთის, ჯიქებისაგან (უცხოტომელ მოხრებელთაგან) გადასარჩენად ქართველი ეპისკოპოსებიც იბრძოდნენ (თვით გურიიდანაც კი), რაც აღწერილია ზემოთ.

დბარი ახსენებს ანტიოქიელ და იერუსალიმელ პატრიარქებს, რომელნიც გელათში ბიჭვინთის საბუთებს გაეცნენ, მაგრამ პირდაპირ არ ეუბნება მკთხველს, რომ ამ პატრიარქების დასკვნით, აფხაზეთის საკათალიკოსო იყო ივერიის საეკლესიო ერთეული (ქვემო ივერია, ზოგჯერ მას უწოდებდნენ ზემო ივერიის საარქიეპისკოპოსოს).

ყველა წყარო და არქეოლოგიური მასალა მიუთითებს, აფხაზეთის საკათალიკოსო ივერიელების ეკლესია იყო, საერთოდ კი აფხაზეთ-სამეგრელოს და მთელ დასავლეთ საქართველოს ივერიას უწოდებდნენ (მაგალითად, ლევან მე-2 დადიანს რუსი მეფე ივერიის ხელმწიფეს უწოდებს), ამიტომაც, ცხადია, ქართულენოვანი.

მხოლოდ მე-19 და მე-20 სს. გამყალბებლები ოსტატურად, მითებისა და ლეგენდების საშუალებებით (რომელნიც, თითქოსდა, წყაროებს ეყრდნობიან) ცვლიან წარსულის რეალობას და წარმოაჩენენ, თითქოსდა, ოდესმე არსებობდა აფხაზური (გულისხმობენ აფსუურენოვანი) საეპისკოპოსო კათედრები და მძლავრი საეკლესიო ცენტრები, რომელნიც ქართველებმა გაანადგურეს, ამასთანავე, მოსპეს კიდევ აფხაზურ (აფსუურ) ენოვანი საბუთები.

საუკუნეთა გაყალბების ოსტატი მრავალია, ათეულობითაა, მათგან ერთ-ერთია – **Людмила Георгиевна Хрушкова**, მისი მიზანია, როგორმე ისე დაწეროს აფხაზეთისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორია, თითქოსდა, ამ საკათალიკოსოს ანუ აშკარად ქართული საეკლესიო ერთეულის წარმოქმნამდე, აფხაზეთში უკვე საუკუნეთა მანძილზე (IV-VII სს.) არსებობდა საეკლესიო ცხოვრება, მინიშნებით, რომ ის წარიმართებოდა აფხაზური და ბერძნული ენებით.

თვითონ ეს არქეოლოგი ქალი აღიზარდა და წლების მანძილზე მუშაობდა აფხაზეთის ენის ინსტიტუტში, ანუ ანტიქართულ ფსევდოსამეცნიერო კერაში, ქართველთა ეთნიკური წმენდისა და ქართველთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის თეორიული საფუძვლების დამამუშავებელ ცენტრში. Работала в Абхазском государственном музее, с 1974 года – научный сотрудник Абхазского института языка, литературы и истории в Сухуми. , автор более 150 научных публикаций, в том числе 5 монографий. ამ მონოგრაფიებიდან ერთ-ერთი ლიხნის ტაძარს ეხება, სადაც ის ვერ ხედავს ქართულ წარწერებსაც კი, მაშინ როცა ტაძარი, შეიძლება ითქვას, სავსეა

მსოფლიო მნიშვნელობის ქართული წარწერებით (მაგ., ინფორმაცია ჰალეის კომეტის შესახებ).

ამ ქალბატონის პედაგოგს **Павел Александрович Раппопорт-ს** ასე ახასიათებენ – **многие выводы Раппопорта об устройстве древнерусских крепостей оказались ошибочными из-за несовершенства исследовательской методики учёного.**

<http://tiny.cc/e4II001>

თავისი პედაგოგის მსგავსად, ლ. ხრუშკოვას დასკვნები აფხაზეთის საეკლესიო არქეოლოგიისა მცდარია მისი კვლევითი მეთოდის არასრულყოფილების გამო, როცა მან ანტიქართული პოლიტიკური მოსაზრებები საფუძვლად დაუდო სამეცნიერო დასკვნებს.

მით უფრო, დბარის დასკვნა, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებამდე, თითქოსდა, V-VII სს.-ში არსებობდა ცანდრიშის, ანაკოფიისა და ნებელდის საეპისკოპოსო კათედრები ეთნიკური აფხაზი ეპისკოპოსების სავარაუდო მეთაურობით (**кафедры могли занимать епископы абхазского происхождения**).

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ დბარის დისერტაციის დასკვნები კარგად მოფიქრებული ლეგენდებია, რომელსაც წყაროები არ ადასტურებს.

როგორც ადრე ვწერდით, „თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში ქართული წყაროების ცნობებს უნდობლობას უცხადებენ იმის მომიზეზებით, რომ თითქოსდა, აღნიშნულ ეპოქაში დასავლეთ საქართველოს სრულად მოიცავდა „პონტოს პოლემონიაკის“ სახელმწიფო, შემდეგ კი, ლაზთა სამეფო, მაგრამ ბიზანტიის ისტორიის ყველაზე მეტად აღიარებული ფრანგი მკვლევარი შარლ დილი წერს, რომ მხოლოდ მდინარე ფაზისამდე ვრცელდებოდა პონტოს პოლემონიაკის საზღვარი, მაშასადამე, ის არ მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს (შარლ დილი, ბიზანტიის იმპერიის ისტორია, 1998, გვ. 174). მისივე სიტყვით, საერთოდ, ბიზანტიის იმპერიის საზღვარი იყო მდ. ფაზისი (იქვე). რაც შეეხება მდ. ფაზისს, ის წმიდა ექვთიმე მთაწმიდელის განმარტებით, იყო არა მდინარე რიონი, არამედ მდ. ჭოროხი. მან თავის ანდრია პირველწოდებულის მოგზაურობის თარგმანში ბერძნულ დედანში ნახსენები ტერმინი ფაზისი თარგმნა, როგორც მდ. ჭოროხი.

აღნიშნული ფრანგი ისტორიკოსი შარლ მიშელ დილი (1859-1944) არის ბიზანტიის იმპერიის ისტორიის ყველაზე მეტად აღიარებული მკვლევარი და მას აქვს მრავალი წიგნი ბიზანტიის ისტორიისა და კულტურის შესახებ. კიდევ ერთხელ თუ ვიტყვით, ის არ მიიჩნევს, რომ ბიზანტიის იმპერიის წარმოქმნამდეც მთელი დასავლეთ საქართველო უცხო სახელმწიფოების შემადგენლობაში არ შედიოდა. რაც შეეხება პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსის, მენანდრეს, თეოფილაქტე სიმოკატას, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და იმპერატორ იუსტინიანეს ცნობებს ლაზიკის შესახებ, ისინი საგანგებოდ იქნა შესწავლილი ჩვენს მიერ, რადგანაც საკითხი ეხება საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის სადავო საზღვრებს დასავლეთ საქართველოში.

ეს საკითხი უფრო გაამწვავა აფხაზი საეკლესიო სეპარატისტის არქიმანდრიტ დოროთე დბარის ნაშრომებმა და მისმა ხშირმა ვიზიტებმა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს კარზე, ასევე მისმა უწყვეტმა მიმართებამა სხვადასხვა პატრიარქებისადმი. მისი მტკიცებით, არა მხოლოდ აფხაზეთი, არამედ მთელი დასავლეთ საქართველო 500-600 წლის მანძილზე (IV-X სს.) არა ქართულ, არამედ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა.

<https://meufeanania.info/socrates/>

დბარის მოსაზრებებს აბათილებს, წყაროთა, მათ შორის ბიზანტიურის, ცნობები, რომ სინამდვილეში, ნოტიციებში ნახსენები კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის საეპიკოპოსოები (როდოპოლისი, საისინი, ზიგანა-ზიგანევი და პეტრა) მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, რომელსაც ამჟამად ლაზისტანი ეწოდება, ტრაპეზუნტის რეგიონში.

იქვე მდებარეობდა ქალაქი ფატსა-ფადისა-ფასიდი-ფაზისი-*Polemonium*, ქართველთა ყოფილ მიწა-წყალზე, ორდუს ოლქში, რომლის საეკლესიო დიდება გაითავისა ტრაპეზუნტმა, მომავალი ლაზიკის ეპარქიის ცენტრმა.

ხოლო დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა მე-4 საუკუნიდანვე, რასაც აღნიშნავს მე-4 საუკუნის ქრისტიანი ისტორიკოსი გელასი კესარიელი და სხვები, რომ „წმიდა ნინომ მოაქცია იბერები და ლაზები“.

ამ ცნობას, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, ანუ იბერები და ლაზები – აღნიშნავს „ძეგლისწერა“, ასევე გელასი კესარიელის ეპოქის რომაელი და ბერძენი ავტორები, სომეხ აგათანგელოსთან და მოვსეს ხორენაცთან ერთად.

მათი სიტყვით, წმიდა ნინომ მოაქცია ქართველი ხალხი შავი ზღვიდან ვიდრე კასპიის ზღვამდე, „იქადაგა ქართველთა შორის კლარჯეთიდან ვიდრე მასქუთებამდე“, ანუ წმიდა ნინოს მიერ დარსებული საქართველოს ეკლესია თავის იურისდიქციას დასავლეთ საქართველოში მე-4 საუკუნიდან ახორციელებდა, რასაც მე-10 ს. ისტორიკოსი და კათალიკოსი იოანეს დრასხანა-კერტელიც აღნიშნავს კირიონ 1-ის მოღვაწეობის შეფასებისას.

სარჩევი

ნაწილი 1

საქართველოს საეკლესიო გეოგრაფია

შესავალი	3
დიდი და მცირე კოლხეთის გეოგრაფია	9
დიდი, ანუ ბრინჯაო-ადრერკინის ეპოქის კოლხეთის გეოგრაფია	9
მცირე კოლხეთის გეოგრაფია	16
მცირე ანუ ელინისტური ხანის კოლხეთი	16
მცირე კოლხეთის ადგილმდებარეობა	17
მცირე კოლხეთი – პონტოს ერთი ნაწილი	18
აფხაზეთი პონტოში?	20
„ქართლის ცხოვრება“ და ძველი სომხური გეოგრაფია	
ეგრის ქვეყნისა და ეგრისის შესახებ	26
სამხრეთ ეგრისი და ჩრდილოეთ ეგრისი	26
„ძველი სომხური გეოგრაფია“ ეგრის ქვეყნის“	
ადგილმდებარეობის შესახებ	27
მანრალიის ადგილმდებარეობა ნ. ადონცის მიხედვით	32
მანრალიის გეოგრაფია	33
მანრაღია – ლაზიკა	34
ეგრი და მანრაღია	35
ეგერ-ეგრისი	36
ეგერია ნ. ადონცის მიხედვით	37
ერგეს ქვეყანა – ვახუშტის მიხედვით	38
ეგრი – ჭოროხის ხეობა ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით	39
ლაზიკის ლოკალიზაცია ძველი ავტორების მიერ	39
მემატიაანეები „სოფელი მეგრელთა“ შესახებ	40
კოლხეთი და არმენია	40
სკვითია და იბერები	41
ტოპონიმები	42
ორი ეგრისი	43
ვახტანგ გორგასალი ისტორიულ სამხრეთ იბერიის	
მიწა-წყალზე (სამხრეთ ეგრისში)	46
სახელმწიფო საზღვრები ქართული წყაროების მიხედვით	49
ქართლის სამეფოს საზღვარი „მოქცევაი ქართლისაის“ მიხედვით	49
თარგამოსიანთა ქვეყნების საზღვრები „ქართლის ცხოვრების“	
მიხედვით	49

ქართლის სამეფოს საერისთავოების საზღვრები ფარნავაზისას (ქრისტეშობამდე IV-III სს.)	50
ქართლის სამეფოს საერისთავოების საზღვრები მეფე ადერკის დროს (I ს.)	50
ქართლის სამეფოს დასავლეთ და აღმოსავლეთ საერისთავოთა ჩამონათვალი (III-IV სს.)	52
ქართლის სამეფოს საერისთავოები ვახტანგ გორგასლის დროს (V ს.)	52
ზემონი და ქვემონი ერისთავნი (VI ს.)	53
ქართლის სამეფოს ერისთავები მეფეების მირისა და წმ. არჩილის დროს (VIII ს.)	53
საზღვრები რეგიონებისა	55
მარგვეთი	55
ეგრისი	55
ტყეტბა-გულგულა (გოლგოლა) – საზღვარი კახეთსა და ჰერეთს შორის	58
ჰერეთი	60
კახეთი	61
კამბეჩანი, ხორნაბუჯი და შაკიხი (შაქი)	64
სამშვილდის ქვეყანა	66
სვანეთი	67
სახელმწიფო საზღვრები მეფეთა მმართველობისას	67
პირველი მეფე ფარნავაზი	67
მეორე მეფე საურმაგი	69
მეოთხე მეფე ფარნაჯომი	69
მეათე მეფე ადერკი	69
მეთორმეტე მეფეები ფარსმან და კაოს	70
მეცამეტე მეფეები აზორკ და არმაზელი	70
მეთხუთმეტე მეფენი ფარსმან ქველი და მირდატი	70
მეთვრამეტე მეფე ამაზასპ	72
ოცდამეოთხე მეფე მირიანი	72
ოცდამეხუთე მეფე ბაქარი	72
ოცდამეშვიდე მეფე ვარაზ-ბაქარ, ძე მირდატისი	74
ოცდამერვე მეფე მირდატ, ძე ვარაზ ბაქარისა	74
ოცდამეცხრე არჩილ I (Vს.) ძმისწული მირდატისა, თრდატის ძე	75
ოცდამეცამეტე ვახტანგ გორგასალი (V ს.)	75
საზღვრები სამეფოს დაშლის შემდეგ	79
რანი – ალბანეთი	80
სამეფო დინასტიათა ცვლა – ბაგრატიონების 7 ძმა	81

VII ს. ბიზანტიის იმპერატორი ჰერაკლე ქართლში	81
ჰერაკლე კეისრის – „ქართლის გზა“	82
„გზა რანისა“	82
საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის იურისდიქცია VII ს-ში	82
აფხაზეთის საკათალიკოსოს საზღვრები VIII-XVIII სს.	82
„საქართველოს საზღვარი“	
ბიზანტიასთან მდ. კლისურაზე მურვან ყრუს დროს	83
VIII ს.	83
სობლის ციხე – აფხაზეთისა და ოვსეთის საზღვარზე	83
გზა გურიისა	84
„საზღვარი ქართლისა“ ბიზანტიასთან აფხაზეთში (VIII ს. დასაწყისში)	84
ქართლის სამეფოს ტერიტორიების დანაწილება მირ მეფის მიერ	84
ქუთაისის გამოცხადება ქართლის სამეფოს დედაქალაქად თბილისის არაბთა მიერ დაპყრობის გამო	84
არჩილ მეფე ეგრისში	85
ბაგრატიონები	85
არჩილ მეფე კახეთში	85
შაქი (შაკიხი)	86
პიტიახშები ტაოსა და წუქეთში	87
აფხაზეთი	87
კლარჯეთი და კახეთი ვიდრე ქსნამდე	87
საზღვრები IX ს-ში	88
აფხაზეთის კათალიკოსი	88
სარაპანა უცხოური წყაროებით	88
პროფ. გურამ გრიგოლია ლაზიკის ადგილმდებარეობის შესახებ	90
შესავალი	90
გურამ გრიგოლია ლაზიკის სეპსიკოპოსოების ლოკალიზაციის შესახებ	93
პროკოფის მდ. ფაზისი – ჭოროხია, იბერია – არტაანია, ...	93
კავკასია-კავკასორის ქედია, საკავკასიძეოსთან	93
ლაზიკის ქალაქები	95
პიტია-პიტეუსი ოფ-რიზესთან მდებარეობდა	95
პეტრა ერქვა ხუფათს (ხოფას)	96
ზიგანა, მოხორა და არდასი – ჭანეთში, გუმუშხანესთან მდებარეოდნენ	97
აფსარუ-აფსაროსი-არქაბე – ათინასთან	98

I სებასტოპოლის-პიტიუნტი	
ტრაპეზუნტსა და ხუფათს შორის.....	99
მეორე სებასტოპოლისი – აფსაროსთან	99
არქეოპოლისი, როდოპოლისი, მოხირისი, კუტაია და სხვა ქალაქები – ჭოროხთან	100
უმოკლესი გზა სომხეთსა და ლაზიკას შორის	101
გ. გრიგოლიას დასკვნა:.....	102
ლაზიკის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა	106
ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკეში.....	119
სამხრეთის იბერია და სამხრეთის ლაზიკა	124
მინა-წყალი ლაზიკის ეპარქიისა.....	126
ორი იურისდიქცია ვანის ტბამდე	128
ლაზიკა – ე.წ „სომხეთში“.....	130
არქეოპოლისის ლოკალიზაციისათვის.....	132
ნოქალაქევის არქეოლოგია	132
ბრძოლები არქეოპოლისთან	141
მოხირისი	144
როდოპოლისის არქეოლოგია	145
ტბები და მდინარეები ისტორიულ კოლხეთში.....	149
ფასისი – ჭოროხია ექვთიმე მთაწმინდელის თვალსაზრისით	149
ნაოსნობა ჭოროხზე გ. ყაზბეგის აღწერით	149
სანაოსნო მდინარე ჭოროხი (ფასისი) დ. ბაქრაძის აღწერით.....	151
ჭოროხი სანაოსნოა.....	155
ნაოსნობა, ნავთმშენებლობა და ნავმისადგომები	156
მდ. ჭოროხზე ე. ვეიდენბაუმის აღწერით	156
ნ. ადონცი: ბოასი – ჭოროხია	160
ფაზისი ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით.....	160
ფასისი პ. ინგოროყვას მიხედვით	161
ფუძე „ფას“	162
მ. ბერძნიშვილი – „ფაზისი რიონია, ყვირილა ძირულასთან ერთად“.....	163
ფასისის შენაკადი მდ. რეონი გ. გრიგოლიას მიხედვით	164
(პეტრა, სებასტოპოლისი, კუტაია).....	164
ჭოროხის ხეობა ო. დიდმანიძის მიხედვით	169
ჭოროხის ხეობა რ. მაღაყმადის მიხედვით	177
ექსპედიცია ჭოროხზე, 2009 წლის 27 ივლისს	182
მდინარე რიონი და მისი ჭაობები.....	184
(შავი ზღვის გეოლოგია).....	184
საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები	186

კოლხეთის გეოლოგიური ისტორია ჰოლოცენურ პერიოდში.....	188
კოლხეთის უახლესი ისტორიიდან	191
რიონის დაბლობის ქაობები	192
ზღვის დონის აწევა I-II საუკუნეებში და მისი შედეგები	193
ნარიონალები	196
დასკვნა	197
„ტალახიანი ლაშქრობა“	197
მეზღვაური ტომი – ლაზები	198
ლეგენდა დასავლეთ საქართველოს შესახებ	199
დამალული ქართული წარწერები დასავლეთ საქართველოში.....	200
ბორანი (“პორომი”) მდ. რიონზე	201
პალიასტომის ტბის „ლეგენდა“	202
ტბა ფასისის შესართავთან	205
პალიასტომის ტბა.....	206
მდ. თერმოდონტი და თემისკირა არიანეს მიხედვით	206
ფასისი, თემისკირა და თერმოდონტი სტრაბონის მიხედვით	208
დასკვნა	208
ამონაკრები ბატონიშვილ ვახუშტის	
საქართველოს გეოგრაფიიდან	209
ოდიშისათვის	209
საზღვარი ოდიშისა	209
ცაიშის კათედრა	210
ეგრისის-წყალი	211
ბედიას კათედრა	211
მოქვის კათედრა	212
დრანდის კათედრა.....	212
საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა (ანაკოფია).....	212
აფხაზეთისათვის	213
ბიჭვინტა	214
ჯიქეთისათვის	215
კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეკთესისები -	
ნოტიციების რუკები და ტექსტები.....	216
ნოტიციათა რუკები VI-X სს.	216
V საუკუნის სამხედრო და სამოქალაქო თანამდებობათა	
(Notitia Dignitatum)-ის რუკა	237
არმენიის დუქსი და ზიგანა	237
დასავლეთ საქართველო – „ქვემო ივერიად“ ანუ	
„ქვემო მამულად“ წოდებული ოლქი	239
იოანე ოქროპირის რეალური კომანა და პიტიუნტი პონტოში	250

ნაწილი 2

ისტორია

ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია	260
წყაროები დასავლეთ საქართველოს იურისდიქციის შესახებ	277
დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქცია	
წმ. მაქსიმე აღმსარებლს ცხოვრების მიხედვით.....	287
ეგრისი საუკუნეთა მიხედვით.....	292
ეგრისი – ქვემო ივერია.....	292
ეგრისი I-III საუკუნეებში (ქრონიკა).....	294
ეგრისი IV საუკუნეში (ქრონიკა)	295
ეგრისი V საუკუნეში.....	295
ეგრისი ვახტანგ გორგასლის ანდერძში	296
ეგრისი VI საუკუნეში.....	298
ეგრისი VIII საუკუნეში (ქრონიკა)	299
ოდიში	299
ნოდარ ლომოურის „ეგრისის სამეფოს ისტორია“	300
ფაზისი და ფოთი (ფათისი) ლევონდის ცნობით	316
691 წლის ე.წ. „ტრულის“ მსოფლიო საეკლესიო კრების	
ხელისმომწერი ეპისკოპოსები ლაზიკიდან	322
ტაოს საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება მიქაელ ბრეკის ცნობით	329
დ.დბარის დისერტაცია მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში	
თვალის ერთი გადავლებით	334
შესავალი	334
ყუბანელი ადიღების ჩასახლება ჩრდილოეთ სამეგრელოში ანუ აფხა- ზეთში ტატიშჩევის ცნობით.....	356
ქართულენოვანი აფხაზი მეფეები	365
ენობრივი განსხვავება ძველ და ახალ აფხაზთა შორის	368
ქართველ ეპისკოპოსთა ბრძოლა ბიჭვინთის	
დასაცავად მე-16 საუკუნეში.....	373
ლევან მე-2 დადიანის მზადება ადიღე-აბაზებისაგან	
თავის დასაცავად	380
აფხაზეთის დიდი კედელი	383
კიდევ ერთხელ ზღუდე-კედლის შესახებ.....	386
სულხან-საბა ორბელიანის ვიზიტი ევროპაში	
ადიღე-ჩერქეზების საკითხის გადასაჭრელად	389
ჩერქეზები – ქართველთა მონათესავენი	399
გენეტიკური ჰაპლოჯგუფით	399
Сино-кавказская макросемья.....	404

„აფსუური საეკლესიო ცენტრები“	406
ანტიოქიაში იბერების დელეგაცია	411
არაბულ-სომხური ხელნაწერი	415
„ქართული და აფხაზური ორი საკათალიკოსო“	416
ლ. კაველინის 1885 წლის წიგნი	417
«Абхаия и в ней Ново-Афонский Симоно-Кананитский монастырь»	417
აფხაზეთში ქართველთა ცხოვრების შესახებ	421
მე-8 საუკუნემდე აფხაზეთში საეკლესიო ცხოვრების შესახებ, პიტიუნტი	426
ტოპონიმების გაყალბებული ეტიმოლოგია.....	430
მითები ახალი აფხაზების (აფსუების) წარმოშობის შესახებ.....	430
მითები წმ. ანდრია მოციქულის მოღვაწეობის არეალის დასამცრობად.....	434
ლაზიკის ეგზარქოსი.....	436
ივერია დასავლეთ საქართველოა	437
პიტიუნტი-ლაზიკაში.....	440
მითი 7 მოწამე ძმის განსასვენებლის შესახებ.....	446
მითი იუსტინიანეს მიერ აბაზგიის ეპარქიის დაარსების შესახებ.....	450
მითი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციის შესახებ იუსტინიანეს ეპოქისათვის	459
ლეგენდა იოანე ოქროპირის შესახებ.....	459
ლაზიკის ეპარქია	461
მითი ბიზანტიური წყაროების სიმწირის შესახებ	464
მითი აბაზგიის ეპარქიის შესახებ	465
მითი სოხუმ-სეზასტოპოლისის ავტოკეფალური ეკლესიის შესახებ	472
მითი დრანდის ტაძრის შესახებ	474
მითი იპატი განგრელის შესახებ და	476
გუდაუთის რაიონის უძველესი ქართული წარწერები.....	476
ლიხნის ქართული წარწერები –	479
მითი აფსუური საეპისკოპოსოების შესახებ	487
ბოლოსიტყვა.....	491

